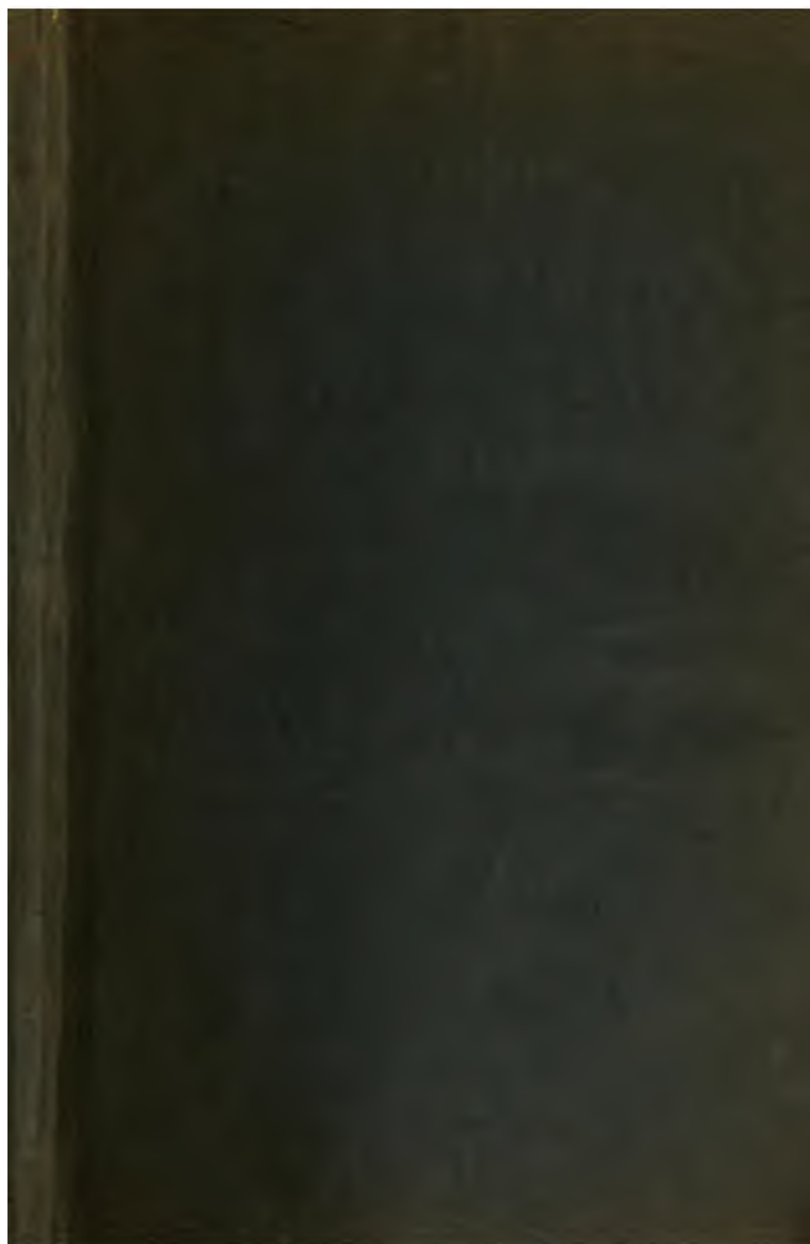

ΜΕΛΕΤΗ
ΕΠΙ ΤΟΥ ΒΙΟΥ ΤΩΝ ΝΕΩΤΕΡΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

ΥΠΟ

Ν. Γ. ΠΟΛΙΤΟΥ.

(ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ ΒΡΑΒΕΥΘΕΝ ΕΝ ΤΩ ΡΟΔΟΚΑΝΑΚΕΙΩ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΩ ΔΙΑΓΩΝΙΣΜΑΤΙ)

ΤΟΜΟΣ ΠΡΩΤΟΣ

ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΜΥΘΟΛΟΓΙΑ

[ΜΕΡΟΣ Α΄.]

Τὸ σύμπαν. — Φυσικὰ φαινόμενα. — Ὀλύμπιαι θεότητες. — Ἐνάλιαι θεότητες. — Ἐπίγειοι θεότητες. (Καλλικάντζαροι. Νεράϊδες. Στοιχειά. Δράκοντες. Λάμιαι. Στρίγγλαι. Μοῖραι.)

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ,

ΕΥΡΙΣΚΕΤΑΙ ΠΑΡΑ ΤΟΙΣ ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΑΙΣ ΑΔΕΛΦΟΙΣ ΠΕΡΡΗ, KARL WILBERG ΚΑΙ Ν. Α. ΝΑΚΗ

—

1871.

ΜΕΛΕΤΗ

ΕΠΙ ΤΟΥ ΒΙΟΥ ΤΩΝ ΝΕΩΤΕΡΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

Τύποις Σαράντου Οἰκονόμου.

ΜΕΛΕΤΗ
ΕΠΙ ΤΟΥ ΒΙΟΥ ΤΩΝ ΝΕΩΤΕΡΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

ΥΠΟ

Ν. Γ. ΠΟΛΙΤΟΥ

(ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ ΒΡΑΒΕΥΘΕΝ ΕΝ ΤΩ ΡΟΔΟΚΑΝΑΚΕΙΩ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΩ ΔΙΑΓΩΝΙΣΜΑΤΙ)

ΤΟΜΟΣ ΠΡΩΤΟΣ

ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΜΥΘΟΛΟΓΙΑ

« Enfin on est emerveillé de voir avec quelle constante résignation ils ont fait tête à l'oppression, et sont parvenus à consever leurs mœurs nationales avec les débris de leur langue harmonieuse. »

(POUQUEVILLE, voyage en Grèce t. IV. p. 394)

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ,

ΕΥΡΙΣΚΕΤΑΙ ΠΑΡΑ ΤΟΙΣ ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΑΙΣ ΑΔΕΛΦΟΙΣ ΠΕΡΡΗ,

KARL WILBERG και Ν. Α. ΝΑΚΗ

1871.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ.

Ἡ ἱστορία ἑνὸς ἔθνους δὲν συνίσταται εἰς μόνην τὴν ἀφήγησιν τῶν γεγονότων, ὅσα ἔσχον ἐπιῤῥοήν τινα ἐπὶ τῆς τύχης αὐτοῦ, ἀλλ' ἀναγκαία εἶναι, πρὸς συμπλήρωσιν καὶ τελειότερον αὐτῆς καταρτισμὸν, ἡ ἀκριβὴς καὶ λεπτομερὴς γνῶσις τοῦ χαρακτῆρος καὶ τοῦ πνεύματος τοῦ ἔθνους τούτου. Διότι ἡ τοιαύτη γνῶσις ἐκτὸς τοῦ ὅτι συντελεῖ εἰς εὐχερεστέραν ἐξεύρεσιν καὶ κατανόησιν τῶν αἰτίων καὶ ἀποτελεσμάτων τῶν γεγονότων τούτων, οὐχὶ σπανίως χρησιμεύει εἰς διαλεύκανσιν σκοτεινῶν καὶ ἀμφισβητουμένων ἱστορικῶν ζητημάτων.

Πρὸ τεσσαράκοντα περίπου ἐτῶν, πεπαιδευμένος Γερμανὸς, ἐντριβέστατος περὶ τὴν μεσαιωνικὴν ἡμῶν ἱστορίαν, ὁ Fallmerayer, ἐπειράθη νὰ ἀποδείξῃ ὅτι ἡ μὲν ἑλληνικὴ φυλὴ καθ' ὁλοκληρίαν ἐξέλιπεν, συμφύραμα δὲ παντοίων ἐθνοτήτων καὶ φύλων, πρὸ πάντων σλαυικῶν, κατοικεῖ σήμερον τὴν γῆν τῆς Ἑλλάδος. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι οὐχὶ εὐσυνειδότως τὰς ἱστορικὰς μαρτυρίας οὗτος διεχειρίσατο, τὰ πάντα προσπαθῶν νὰ διαστρέψῃ πρὸς κραταίωσιν τῆς δοξασίας του, καὶ πᾶσαν πρὸς ταύτην ἀντιφάσκουσαν μαρτυρίαν παραλείπων· ἀλλὰ καὶ ὅσοι τῶν ἡμετέρων προσεπάθησαν νὰ ἀναιρέσωσι τὰ ὑπὸ τοῦ Γερμανοῦ ἱστορικοῦ γραφέντα, ἐκτὸς ὀλιγίστων ἐξαιρέσεων, παρεξετράπησαν εἰς ὕβρεις κατ' αὐτοῦ καὶ λοιδορίας, ἥκιστα ἐμπρεπούσας εἰς ἐπιστημονικὰς συζητήσεις, ἐν ὑστέρῳ λόγῳ τιθέμενοι τὴν διὰ πραγμάτων καὶ βεβαίων ἱστορικῶν γεγονότων καὶ μαρτυριῶν ἀπόδειξιν τοῦ ἀβασίμου

τῆς τοιαύτης εἰκοτολογίας. Διὰ τοῦτο μετὰ δεδικαιολογημένης εἰρωνείας ὁ Fallmerayer ἐν ὁλοκλήρῳ κεφαλαίῳ τοῦ συγγράμματός του Fragmente aus dem Orient, ἀναφέρει τὰς τοιαύτας ἐπικρίσεις καὶ τὴν ψυχρὰν ὑποδοχὴν, ἧς ἔτυχεν ἐν Ἀθήναις, ὅτε κατὰ τὸ 1840 ἐπεσκέφθη τὴν Ἑλλάδα, παρ' ὅλων τῶν κατοίκων, κατ' ἐξοχὴν δὲ παρὰ τῶν λογίων, διότι προσεπάθησε νὰ ἀποδείξῃ αὐτοὺς Σλάβους.

Ἓν ὅμως τῶν ἰσχυροτέρων ἐπιχειρημάτων, ὅσα κατὰ τῶν ἰσχυρισμῶν τοῦ Γερμανοῦ ἱστοριογράφου ἀντέταξαν, εἶναι ἡ ὁμοιότης τοῦ βίου τῶν καθ' ἡμᾶς πρὸς τὸν τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Ἐκτὸς πολλῶν ἄλλων, ἐν παρόδῳ μεταχειρισθέντων τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο, ἰδιαιτέρας πραγματείας ἔγραψαν ἐκ μὲν τῶν ἡμετέρων, ὁ κύριος Βυβιλάκης [α] καὶ Ἀναστάσιος Γεωργιάδης Λευκίας [ϐ], ἐκ δὲ τῶν ξένων ὁ κ. Curt Wachsmuth [γ] καὶ ὁ κ. Bernhard Schmidt, ἐν συγγράμματι, οὗ πρὸ μηνὸς περίπου ἐξεδόθη ὁ πρῶτος τόμος. [γ]

α) E. Bibylakis. Neugriechisches Leben, verglichen mit dem Altgriechischen; zur Erläuterung beider. Berlin 1840. εἰς 12ον σελ. 74.

ϐ) Ἀναστασίου Γεωργιάδου Λευκίου, Ἀνατροπὴ τῶν δοξασάντων, γραψάντων καὶ τύποις κοινωσάντων, ὅτι οὐδεὶς τῶν νῦν τὴν Ἑλλάδα οἰκούντων ἀπόγονος τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ἐστίν. Ἐν Ἀθήναις 1843. Εἰς 8ον σελ. 105. Ἑλληνιστὶ καὶ Λατινιστί.

γ) Curt Wachsmuth, Das alte Griechenland im neuen. Mit einem Anhang über Sitten und Aberglauben der Neugriechen bei Geburt Hochzeit und Tod. Bonn 1864. Εἰς 8ον σελ. 125. — Τὸ σύγγραμμα τοῦτο μετεφράσθη ἑλληνιστὶ ἐκτὸς τοῦ παραρτήματος καὶ μέρους τῶν σημειώσεων ὑπὸ τοῦ κ. Ἐμμ. Γαλάνη, καὶ ἐδημοσιεύθη ἐν ἰδιαιτέρῳ φυλλαδίῳ ἐν Κεφαληνίᾳ, ἐν τῇ Ἐφημερίδι τῆς Χαλκίδος Εὐρίπῳ, καὶ ἐν τῇ Ἑπταλόφῳ, περιοδικῷ συγγράμματι Κωνσταντινουπόλεως.

δ) Τὴν ἔκδοσιν τούτου ἐμάθομεν παρὰ τῆς Ἐφημερίδος Κλειοῦς· λυπούμεθα δὲ, διότι δὲν ηὐτυχήσαμεν νὰ ἔχωμεν αὐτὸ ὑπ' ὄψιν, ὡς ἐκδοθὲν

Τὴν σπουδαιότητα καὶ τὸ ἐθνικὸν ἐνδιαφέρον τοῦ θέματος τούτου συνειδότες οἱ κριταὶ τοῦ Φιλολογικοῦ διαγωνίσματος, τοῦ ὑπὸ τοῦ φιλογενεστάτου Θ. Π. Ῥοδοκονάκη ἱδρυθέντος, ἔθεσαν ὡς ἕκτης περιόδου ζήτημα τὴν συλλογὴν ἠθῶν καὶ ἐθίμων ὅσων πλείστων Ἑλληνικῶν τόπων, καὶ τὴν παραβολὴν αὐτῶν πρὸς τὰ ἐν τοῖς σωζομένοις συγγραφεῦσι μνημονευόμενα, ὅπως γνωσθῇ τούτων ἡ ταὐτότης καὶ διαφορά.

Εἰς τὸ ἐθνικὸν τοῦ τοιούτου θέματος ἀποβλέπων, ἀπεδύθην καὶ ἐγὼ εἰς τὸν ἀγῶνα· ὅπως δὲ ὁ ἐπιδιωκόμενος σκοπὸς κάλλιον ἐπιτευχθῇ, προσεπάθησα, μὴ ἀρκεσθεὶς εἰς τὰ ὑπὸ τῶν κριτῶν ὁριζόμενα, νὰ συλλέξω μὲν τὰ ἤθη καὶ ἔθιμα καὶ τὰς προλήψεις τοῦ λαοῦ οὐ μόνον ἐξ αὐτοῦ τούτου, ἀλλὰ καὶ ἐκ παντὸς βιβλίου, περιέχοντος ἔστω καὶ μικράν τινα περὶ τούτων πληροφορίαν, νὰ παραβάλλω δὲ αὐτὰ καὶ πρὸς τὰ ἀνάλογα ἄλλων ἐθνῶν. Μετὰ πολλὰς δὲ μελέτας καὶ ἐρεύνας συνέταξα ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου ὀγκῶδες σύγγραμμα, ὅπερ ὑποβληθὲν εἰς κρίσιν, κατὰ τὴν ἐν τῷ προγράμματι τοῦ θέματος ὁριζομένην ἐποχὴν, ἐκρίθη ἄξιον τοῦ στεφάνου, εἰς δὲ τὸν συγγραφέα ἀπενεμήθη τὸ ὑπὸ τοῦ ἀγωνοθέτου χορηγούμενον χιλιόδραχμον γέρας εὐθὺς μετὰ τὴν ὑποβολὴν μέρους τοῦ συγγράμματος, μὴ ἀποσταλέντος εἰς κρίσιν, ὡς μὴ ζητουμένου ἐν τῷ προγράμματι τοῦ θέματος.

Τὴν ἔκθεσιν τῆς κρίσεως τοῦ παρόντος συγγράμματος, ἀναγνωσθεῖσαν κατὰ τὸ τέλος τοῦ παρελθόντος Μαΐου ἐν τῇ μεγάλῃ τοῦ Πανεπιστημίου αἰθούσῃ, μετατυποῦμεν ἐνταῦθα, ὡς μὴ ἐκδοθεῖσαν καὶ ἐν ἰδιαιτέρῳ φυλλαδίῳ. Ἐπι-

μετὰ τὴν ἐκτύπωσιν τοῦ παρόντος τόμου, καὶ μετὰ τὴν συγγραφὴν τῶν ἐπιλοίπων.

συνάπτομεν δὲ καὶ παρατηρήσεις τινὰς ἐπ' αὐτῆς, οὐχὶ ἐκ πνεύματος ἀντιλογίας κινούμενοι, διότι ἄλλως σεβόμεθα τὴν γνώμην τῶν γηραιῶν διδασκάλων, ἀλλὰ διότι, ὡς νομίζομεν, αἱ ἐπὶ ἐπιστημονικῶν συγγραμμάτων κρίσεις, δὲν ὁμοιάζουσι ταῖς ἐπὶ τῶν προϊόντων τῆς ἐλαφρᾶς φιλολογίας, αἵτινες ἐξαρτῶνται ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἐκ τῆς ἰδιαιτέρας καλαισθησίας τῶν κριτῶν, ἀλλ' ἀπαιτεῖται, ὅπως λάβωσι κῦρος, νὰ γίνωσι παραδεκταὶ μετὰ συζήτησιν.

Κρίσις τῆς ἐν τῷ Φιλολογικῷ ῥοδοκανακείῳ διαγωνίσματι πραγματείας.

Φιλόμουσοι κύριοι,

Φιλοτίμως πάνυ ἀναδεχθέντος πρὸ δωδεκαετίας τοῦ ἐν Ὀδησσῷ φιλογενοῦς κ. Θ. Π. Ῥοδοκανάκη τὴν ἰδίαις δαπάναις σύστασιν φιλολογικοῦ ἀγῶνος, τελουμένου κατὰ διετίαν ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ, οἱ ὑπὸ τούτου κατασταθέντες ἀγωνοδίκαι ἐνόμισαν ὅτι συντελοῦσιν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς νέας ἡμῶν φιλολογίας, προσκαλοῦντες εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τοῦ ἀγῶνος τούτου τὴν ἅμιλλαν τῶν ἡμετέρων νέων λογίων, καὶ μάλιστα τῶν φοιτητῶν τοῦ Πανεπιστημίου, εἰς λύσιν ζητημάτων, ἀναφερομένων οὐ μόνον εἰς τὴν ἀρχαίαν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν νεωτέραν ἡμῶν φιλολογίαν. Ὅθεν ἀρξάμενοι ἀπὸ τοῦ κορυφαίου καὶ ἀρχαιοτάτου ἡμῶν ποιητοῦ, ἔθηκαν περὶ αὐτοῦ ζητήματα ἐν ταῖς τρισὶ πρώταις περιόδοις, ἃ ἔτυχον τῆς παρ' ἡμῖν νῦν δυνατῆς λύσεως· εἶτα ἔλαβον εἰς θέμα τῆς δ'. περιόδου τὰ τῆς παιδείας καὶ τῶν λογίων τοῦ ἡμετέρου ἔθνους ἀπὸ τῆς ἁλώσεως Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων μέχρι τοῦ μεγάλου ἡμῶν ἀγῶνος τοῦ 1821, καὶ τελευ-

ταῖον προέτειναν τὸ περὶ ἠθῶν καὶ ἐθίμων τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος ἐν συγκρίσει πρὸς τὰ τῆς ἀρχαίας ζήτημα.

Συμπληρωθείσης δὲ ἤδη τῆς δωδεκαετίας ἀπὸ τῆς συστάσεως τοῦ φιλολογικοῦ τούτου ἀγῶνος, δύνανται μετὰ παῤῥησίας νὰ εἴπωσιν οἱ ἀγωνοδίκαι ὅτι καὶ ἡ πρόθεσις τοῦ ἀγωνοθέτου καὶ αἱ προσδοκίαι αὐτῶν ἐξεπληρώθησαν ἐν μέρει. Δὲν ἀπέβησαν μὲν δαψιλεῖς, οὐδὲ λίαν γενναῖοι οἱ καρποὶ τοῦ ἀγῶνος τούτου ἕνεκα τοῦ ὀλιγαρίθμου τῶν παρ' ἡμῖν λογίων, τῶν περὶ τὸν αὐτὸν κλάδον τῆς ἐπιστήμης ἀσχολουμένων, μάλιστα δὲ ἕνεκα τῶν καιρῶν, καθ' οὓς συνέστη ὁ ἀγὼν οὗτος, οἵτινες οὐκ ὀλίγον ἀποτρέπουσι τὴν προσοχὴν τῶν ἡμετέρων λογίων ἀπὸ ζητημάτων μὴ ἐχόντων ἄμεσον ἀναφορὰν εἰς τὰ τοῦ νῦν πολιτικοῦ καὶ κοινωνικοῦ ἡμῶν βίου· ἀλλὰ καὶ πάλιν δύναταί τις εἰπεῖν, ὅτι οἱ τοῦ ἀγῶνος τούτου καρποὶ δὲν εἶναι ἀσήμαντοι.

Ἐπειδὴ ἐκ τῶν περὶ Ὁμήρου τεθέντων κατὰ πρῶτον ζητημάτων ἐδόθη ἀφορμὴ οὐ μόνον εἰς τοὺς κατελθόντας εἰς τὸν ἀγῶνα καὶ τῆς νικητηρίου δάφνης ἐφιεμένους, ἀλλὰ καὶ εἰς ἄλλους οὐκ ὀλίγους λογίους νὰ ἐνδιατρίψωσι σπουδαίως εἰς τὴν μελέτην καὶ λύσιν τῶν ζητημάτων τούτων· ὅθεν προῆλθον εἰς φῶς πολλαὶ καὶ σπουδαῖαι μονογραφίαι, ἐν αἷς εὑρίσκει ἤδη ὁ φιλομαθὴς νέος ἐν τῇ μητρικῇ αὐτοῦ γλώσσῃ, εἰ μὴ πᾶν ὅ,τι ἀρχαῖοι καὶ νεώτεροι εἶπον καὶ ἐδόξασαν περὶ τοῦ ἀθανάτου τούτου ποιητοῦ καὶ τῶν ἐπῶν αὐτοῦ, τοὐλάχιστον ὅσα εἰσὶν ἀπολύτως ἀναγκαῖα τοῖς εἰς τὴν μελέτην τούτου κατὰ πρῶτον ἐγκύπτουσι. Νομίζομεν δὲ ὅτι ἔτι πλείονες καρποὶ ἤθελον προέλθει εἰς φῶς, ἂν ἡ σπάνις ἀναγνωστῶν τοιούτων ἐπιστημονικῶν συγγραμμάτων δὲν ἐκώλυε τοὺς συγγράψαντας καὶ ἐν χειρογράφοις ἔχοντας βραβευθείσας

διατριβὰς νὰ τηρῶσιν ἔτι ἀνεκδότους αὐτὰς δι' ἔλλειψιν τῆς πρὸς ἔκδοσιν ἀπαιτουμένης δαπάνης. Οἱ ἐπὶ τοῦ ἀγῶνος δὲν παρέλιπον νὰ ποιήσωσι γνωστὸν εἴς τε τὸ κοινὸν διὰ τῆς ἐκθέσεώς των τοῦ 1865 καὶ δι' ἐπιστολῆς πρὸς τὸν ἔντιμον ἀγωνοθέτην, ὅτι οἱ καρποὶ τοῦ ἀγῶνος τούτου ἔσονται πλείονες καὶ γενναιότεροι ἴσως, ἂν οἱ τῆς παιδείας τοῦ ἔθνους κηδόμενοι πλούσιοι ὁμογενεῖς σπεύσωσιν εἰς ἐπικουρίαν τῶν βραβευομένων τοὐλάχιστον εἰς τὸν ἀγῶνα τοῦτον λογίων, χορηγοῦντες αὐτοῖς τὰ τῆς ἐκδόσεως τῶν βραβευομένων ἐπιστημονικῶν διατριβῶν, ὧν ἡ ἔκδοσις ἄλλως καθίσταται ἀδύνατος, μὴ θέλοντος παντὸς συγγραφέως δίκην ἐπαίτου νὰ ἀναζητῇ συνδρομητὰς πανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος. Ἐπειδὴ δὲ ἤδη ἐγένετο ἀξία ἐπαίνου ἀρχὴ, χορηγοῦντος τοῦ ἐν Τεργέστῃ φιλομούσου κυρίου Δ. Οἰκονόμου πλὴν τοῦ βραβείου καὶ τὴν τῆς ἐκτυπώσεως δαπάνην τῶν εἰς τὸν ὑπ' αὐτοῦ κατασταθέντα ἀγῶνα βραβευθησομένων μεταφράσεων ἀρχαίων καὶ νέων ποιητῶν Ἑλλήνων καὶ μὴ Ἑλλήνων, ἐλπὶς ὑπάρχει ὅτι καὶ ὁ φιλολογικὸς οὗτος ἀγὼν θέλει ἀξιωθῆ ὁμοίας ἐπικουρίας.

Ὡσαύτως καὶ ἐκ τοῦ περὶ παιδείας τοῦ ἔθνους ἡμῶν ἐν τοῖς χρόνοις τῆς δουλείας αὐτοῦ ὑπὸ τοὺς Τούρκους τεθέντος ζητήματος προῆλθον εἰς φῶς μέχρι τοῦδε οὐκ ὀλίγαι σπουδαῖαι συγγραφαὶ, ἄλλαι μὲν ἐξιστοροῦσαι τὸν βίον τοῦ ἀπὸ τῆς ἁλώσεως Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων μέχρι τοῦ 1821 ἀκμασάντων λογίων Ἑλλήνων, ἄλλαι δὲ ἀνερευνῶσαι τὴν ἱστορίαν τῶν διαφόρων ἑλληνικῶν ἐκπαιδευτηρίων κατὰ πᾶσαν αὐτὴν τὴν χρονικὴν περίοδον, καί τινες ἄλλαι ὑπόθεσιν ἔσχον τὸ τῆς νεωτέρας ἡμῶν γλώσσης ζήτημα καὶ τὴν παρ' ἡμῖν πρώτην εἰσαγωγὴν τῆς τυπογραφίας, καὶ ἄλλαι ὁμοίας φύσεως ζητήματα.

Ἀλλ' εὐθὺς ἐν ἀρχῇ τοῦ ἀγῶνος τούτου ἐῤῥέθη ὑπὸ τῶν ἀγωνοδικῶν, ὅτι διὰ προτάσεως τοιούτων ζητημάτων, ἅτινά εἰσι βεβαίως ὑπέρτερα τῶν δυνάμεων τῶν εἰς τὸ Πανεπιστήμιον φοιτώντων (διότι τούτων πρὸ πάντων τὴν ἅμιλλαν νὰ ἐρεθίσῃ προέθετο ὁ ἀγὼν οὗτος), ἐζητεῖτο ὅπως δοθῇ τοῖς ἡμετέροις ἀφορμὴ νὰ ἐγκύψωσιν εἰς τὴν μελέτην τούτων, καὶ πλουτίσωσι τὴν ἡμετέραν φιλολογίαν δι' ὅσον οἷόν τε τελειοτέρων τοῦ εἴδους τούτου συγγραφῶν, συλλέγοντες πᾶν ὅ,τι ὀρθὸν ἐῤῥέθη καὶ ἐγράφη μέχρι τοῦδε ὑπὸ τῶν καὶ χρόνου πολλοῦ καὶ μέσων ἀφθόνων εὐμοιρούντων Εὐρωπαίων· διότι ὀρθῶς ἐλέχθη, νομίζομεν, ὅτι δὲν ἦλθεν ἀκόμη ὁ καιρὸς, ὅπως ἀνταγωνισθῶμεν καὶ ἡμεῖς εἰς τὰ τῆς ἀρχαίας φιλολογίας μάλιστα ζητήματα πρὸς τοὺς Εὐρωπαίους, οἵτινες αἰῶνας ἤδη πολλοὺς ἀσχολοῦνται περὶ αὐτὴν, καὶ περὶ παντὸς φιλολογικοῦ ζητήματος ἔγραψαν ἀπειράριθμα συγγράμματα καὶ μονογραφίας, ὧν ἡμεῖς μόλις τὰ ὀνόματα γινώσκομεν. Ἂν ὅμως ἐκ τῆς συζητήσεως καὶ ἐρεύνης τῶν προτεινομένων ζητημάτων προήρχετο καί τι πλέον ἂν ἀνευρίσκοντο δηλονότι καὶ νέαι τέως ἄγνωστοι ἀλήθειαι, τὸ κέρδος ἦτο τότε μεῖζον τοῦ ζητουμένου καὶ διὰ τοῦτο μᾶλλον εὐπρόσδεκτον. Ἀλλ' ἂν τὸ δεύτερον τοῦτο δὲν ἐπετεύχθη, ἐπετεύχθη ὅμως ἄλλο οὐχὶ μικρόν.

Τοῦτο δὲ εἶναι ὅτι οἱ εἰς λύσιν τῶν προτεινομένων ζητημάτων ἀσχοληθέντες μετὰ ἀγάπης προσκτῶσιν ὅσον οἷόν τε ἀκριβεῖς τοῦ ὑπ' αὐτῶν λυθέντος ζητήματος γνώσεις, ἃς καὶ ἐφεξῆς διὰ παρατεινομένης σπουδῆς καὶ μελέτης ἐπαυξάνοντες, καθίστανται οὕτως εἰδικοὶ ἐν τούτῳ Ὅσον δὲ ἀσθενὴς καὶ ἂν ἦναι κατὰ πρῶτον ἡ εἰδικότης αὐτῶν, εἶναι οὐχ ἧττον πολύτιμος, διότι εἰδικῶν λογίων καὶ σπάνιν μεγάλην ἔχομεν,

καὶ ἡ ἀπόκτησις τούτων εἶναι καθ' ἡμᾶς μέγα τῆς ἡμετέρας φιλολογίας κέρδος.

Εἰς ἀπόκτησιν τοιαύτης εἰδικότητος πρὸ πάντων ἀπέβλεπε τὸ τελευταῖον τεθὲν θέμα τοῦ ἀγῶνος τούτου, οὗτινος ἡ φύσις εἶναι τοιαύτη, ὥστε συνδυάζει τὰ τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ βίου μὲ τὰ ἡμέτερα.

Πάντες ὅσοι καὶ μικρὸν ἐπέστησαν τὸν νοῦν εἰς τὴν ἔρευναν τῶν τῆς νέας καὶ ἀρχαίας Ἑλλάδος ὁμολογοῦσι, νομίζομεν, ὅτι πλεῖστα ἤθη καὶ ἔθιμα, δεισιδαιμονίαι καὶ προλήψεις παντὸς εἴδους τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος διεσώθησαν μέχρις ἡμῶν μεθ' ὅλας τὰς περιπετείας τοῦ ἡμετέρου ἔθνους καὶ τοὺς πολλοὺς κινδύνους ἐν τῷ μακρῷ χρονικῷ διαστήματι τῆς ὑπὸ τοὺς Ῥωμαίους καὶ ἄλλους πολλοὺς ἀλλοφύλους λαοὺς δουλείας μέχρι τῆς ἐπελευθερώσεως αὐτοῦ ἀπὸ τῶν Τούρκων. Ἐν τῷ χρόνῳ τούτῳ ὅπως διεσώθη ἡ γλῶσσα καὶ τὸ ἔθνος ἡμῶν διὰ τῆς ἰδιαζούσης αὐτῷ ἐμφύτου δυνάμεως τῆς αὐτοσυντηρήσεως καὶ τῆς τοῦ ἐξιδιοποιεῖσθαι καὶ ἀφομοιοῦν πρὸς τὰ ἑαυτοῦ πᾶν ξενικὸν στοιχεῖον ὅθεν δήποτε καὶ ἂν προέρχηται καὶ οἱασδήποτε καὶ ἂν ἦναι τοῦτο φύσεως, ἣν δύναμιν ἀνεγνώρισαν καὶ ὁμολογοῦσιν ὅσοι τῶν τῆς ἑσπερίας βορείου Εὐρώπης ἔσχον ἀφορμὰς νὰ μελετήσωσι τὴν ἱστορίαν καὶ τὰ ἤθη ἡμῶν, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ διὰ τὴν αὐτὴν αἰτίαν διέφυγον πάντα κίνδυνον καὶ πᾶσαν ξενικὴν ἐπίδρασιν πλεῖστα ἤθη καὶ ἔθιμα, παραδόσεις καὶ προλήψεις καὶ δεισιδαιμονίαι τῶν ἡμετέρων προγόνων ἐν πάσαις ταῖς χώραις τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν ἀποικιῶν αὐτῆς ἀρχαίων καὶ νέων. Ταῦτα δὲ μετὰ τῆς γλώσσης εἰσὶν ἀναμφιλέκτως τὰ ἰσχυρότατα καὶ ἀναμφισβήτητα τεκμήρια τῆς οὐδέποτε διασπασθείσης ἁλύσεως τῆς συναπτούσης ἡμᾶς μετὰ τῶν ἡμετέρων προγόνων.

διότι ταῦτα δὲν διδάσκονται παρ' ἄλλων, οὐδὲ μεταφυτεύονται ἔξωθεν παρ' ἀλλοφύλων, ἀλλὰ μεταδίδονται μόνον διὰ στόματος τῶν γονέων πρὸς τὰ τέκνα, διὰ τῶν πρεσβυτέρων πρὸς τοὺς νεωτέρους· πᾶσα δ' ἄλλη δι' ἄλλων, μάλιστα ἀλλοφύλων καὶ ἀλλογλώσσων προσώπων, μετάδοσις τούτων εἶναι ἀδύνατος. Τὴν γνησιότητα δ' αὐτῶν, βεβαίαν οὖσαν, οὐδεὶς φθόνος, οὐδεμία σοφιστικὴ δεινότης λόγου δύναται νὰ ἀκυρώσῃ. Μόνον ἐπὶ βραχὺν χρόνον δύναται ὁ φθόνος καὶ ἡ κακοβουλία νὰ ἐξαπατήσῃ καὶ πιστευτὴ νὰ κατασταθῇ τοῖς ἀγνοοῦσιν ὅλως τὰ καθ' ἡμᾶς ἢ ἐπιπολαίως μόνον γινώσκουσιν αὐτά· διότι ἐπὶ τέλους ἀναλάμπει ἡ ἀλήθεια. Τοῦτο δ' ἐγένετο ἤδη ἐν τῷ πρὸ τεσσάρων δεκαετηρίδων μετὰ πολλοῦ τοῦ στόμφου καὶ μεγάλης λεκτικῆς δεινότητος καὶ σοφιστείας ῥιφθέντι ἐν μέσῳ τῆς ἐπιστημονικῆς Εὐρώπης δισταγμῷ περὶ τῆς ἡμῶν ἐθνικῆς γνησιότητος· διότι τὰ κατὰ ταύτης ῥηθέντα καὶ δημοσιευθέντα ἐκλόνησαν μὲν ἐν ἀρχῇ τὰς πεποιθήσεις τῶν τοῦ πράγματος ἀπειροτέρων, ὕστερον ὅμως δι' ἀκριβεστέρας καὶ ἀπαθεστέρας μελέτης τῆς ἱστορίας ὑπὸ ἀπροκαταλήπτου διανοίας, καὶ μάλιστα διὰ συγκρίσεως τῶν τῆς ἀρχαίας καὶ νέας Ἑλλάδος ἠθῶν καὶ ἐθίμων, γλώσσης καὶ βίου καὶ τοῦ χαρακτῆρος τῶν νῦν κατοίκων τῆς αὐτῆς χώρας, τηρουμένου ἐν τοῖς πλείστοις ἀμεταβλήτου ἐν τῇ ἀρχαίᾳ αὐτοῦ φύσει, ἀπεδείχθησαν ὑπερβολαὶ διανοίας ἐμπαθοῦς καὶ φθονερᾶς, ἥτις ἐρειδομένη ἐπὶ ἱστορημάτων ἀμφιβόλων καὶ σφαλερῶς ἑρμηνευθέντων, ἀπεπειράθη λίαν θρασέως ν' ἀρνηθῇ ὅλως τὴν ἡμῶν γνησιότητα, μηδόλως λαβοῦσα ὑπ' ὄψιν τὸ πραγματικὸν καὶ ὑπάρχον ἐν τῇ ζωῇ καὶ τῷ χαρακτῆρι τοῦ ἡμετέρου ἔθνους. — Μηδεὶς τῶν ἀλλογενῶν μεμφθήτω ἡμᾶς ὡς μάταια καὶ ἄκαιρα ἑκά-

στοτε λέγοντας, ὅτι πολλάκις, εὐκαιρίας δοθείσης, ἐπιλαμβανόμεθα καὶ ἐπὶ τοῦ βήματος τούτου τῆς ἐθνικῆς ταύτης ὑποθέσεως, διότι ὅσον οἱ πολεμοῦντες τὴν γνησιότητα καὶ συγγένειαν ἡμῶν πρὸς τοὺς ἀρχαίους κατοίκους τῆς χώρας ταύτης γινώσκουσιν ὁπόσην δύναμιν αὕτη ἔχει εἰς τὴν ἠθικὴν ἡμῶν ἀνάπτυξιν καὶ ἀποκατάστασιν, τοσοῦτον καὶ ἡμεῖς πάντες γινώσκομεν πόσον ἐνδιαφέρει ἡμᾶς αὕτη. Οὐδὲν ἄλλο προσβάλλει ἰσχυρότερον τὸ ἐθνικὸν ἡμῶν αἴσθημα, αὐτὴν τὴν πολιτικὴν ὕπαρξίν μας ἢ ἡ ἐπικράτησις τοιαύτης πολεμίας ἡμῖν δοξασίας. Τούτου ἕνεκα πᾶς Ἕλλην οἷς τρόποις καὶ μέσοις δύναται ἀποκρούει αὐτὴν πάντοτε, καὶ μάλιστα νῦν, ὅτε καὶ ἀλλογενεῖς φίλοι τῆς ἀληθοῦς ἱστορίας κηρύσσονται ὑπέρμαχοι τῆς ἡμῶν γνησιότητος. — Εἰς ὑποστήριξιν καὶ βεβαίωσιν τῆς ἀρξαμένης ἤδη *ἐπικρατεῖν* ἐν Εὐρώπῃ ὀρθῆς ταύτης δοξασίας ἐνόμισαν οἱ ἐπὶ τοῦ φιλολογικοῦ τούτου ἀγῶνος ὅτι οὐ μικρὸν θὰ συνετέλει πραγματεία ἑλληνική, ἐξετάζουσα μετὰ δυνατῆς ἀκριβείας τὰ ἤθη καὶ ἔθιμα τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος καὶ παραβάλλουσα ταῦτα πρὸς τὰ νῦν ἑλληνικά. Τοιαύτη πραγματεία, διαφωτίζουσα τὸ προκείμενον ζήτημα, θὰ ἐξεπλήρου καὶ ἄλλον οὐχ ἧττον ἐθνικὸν σκοπόν. Διὰ τῆς ὁσημέραι ἐπιτεινομένης ἐπιμιξίας ἡμῶν πρὸς τὴν δυτικὴν καὶ βόρειον Εὐρώπην ἕνεκα τῶν πολλῶν νέων μέσων τῆς εὐκόλου τῶν λαῶν συγκοινωνίας χάριν τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς βιομηχανίας· ἔτι δὲ καὶ ἕνεκα τῆς φυσικῆς τοῦ ἀνθρώπου ἐφέσεως πρὸς μίμησιν παντὸς καινοφανοῦς, κινδυνεύομεν ν' ἀποβάλωμεν ἢ αὐτοπροαιρέτως ὀλιγωροῦμεν πᾶν ὅ τι ἀρχαῖον διεσώθη παρ' ἡμῖν ἐκ τοῦ βίου τῶν ἡμετέρων προγόνων, ἀρεσκόμεθα δὲ νὰ μιμώμεθα ὅ,τι νέον καὶ ἀλλόφυλον εἰσκομίζεται παρ' ἡμῖν διὰ τῶν τῆς συγκοινωνίας νέων μέ-

σῶν. Τούτου δ' ἕνεκα ὁ ἐν ταῖς πόλεσι βίος ἡμῶν εἶναι νῦν ἄλλος ἢ ὁποῖος ἦτο πρὸ τοῦ μεγάλου ἡμῶν ἀγῶνος. Πλεῖστα ἤθη καὶ ἔθιμα ἑλληνικὰ καὶ ἀρχαῖα ἢ ἐλησμονήθησαν ὅλως, ἢ μετὰ μειδιάματος βλέπουσιν οἱ ἐν τῷ βίῳ νεωτερίζοντες ἐξ ἡμῶν παρὰ τοῖς ἀρχαϊκώτερον καὶ ἑλληνικώτερον βίον ζῶσι κατοίκοις τῶν ἡμετέρων ἑλληνικῶν ἐπαρχιῶν.

Διὰ τὴν μεγάλην λοιπὸν ἐθνικὴν καὶ ἱστορικὴν σημασίαν, ἣν ἔχει ἡ τήρησις καὶ διάσωσις τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν ἐθίμων καὶ ἡ σύγκρισις αὐτῶν πρὸς τὰ νέα, προέτειναν οἱ ἐπὶ τοῦ φιλολογικοῦ τούτου ἀγῶνος τοῖς λογίοις ἡμῶν πρὸς λύσιν τὸ θέμα τοῦτο.

« *Νὰ συλλεχθῶσιν ὅσον πλείστων ἑλληνικῶν τόπων τὰ ἑλληνικὰ ἤθη καὶ ἔθιμα καὶ συνήθειαι καὶ νὰ παραβληθῶσι πρὸς τὰ ἐν τοῖς σωζομένοις συγγραφεῦσι μνημονευόμενα, ὅπως γνωσθῇ ἡ τούτων ταὐτότης καὶ διαφορά* ».

» Ἡ συλλογὴ αὕτη πρέπει νὰ περιλάβῃ τὰ τοῦ γάμου ἤθη καὶ ἔθιμα καὶ τὴν ἐν τῷ βίῳ σημασίαν τῆς γυναικός, τὰ τῆς γεννήσεως καὶ πρώτης ἀνατροφῆς τῶν παίδων, τὰ παίγνια τούτων, τὰς ἐν τῷ βίῳ προλήψεις καὶ δεισιδαιμονίας· οἷον βασκανίας, ἐπῳδάς, μαγείας, μαντείας παντὸς εἴδους, τὰ περὶ στοιχείων καὶ βρυκολάκων καὶ λοιπῶν φανταστῶν ὄντων παντὸς εἴδους· ἔτι δὲ ὄνειρα, αἰνίγματα, γρίφους καὶ ἄλλα τοιαῦτα, καὶ τελευταῖον τὰ κατὰ τὸν θάνατον καὶ τὴν ταφὴν ἤθη καὶ ἔθιμα καὶ τὰς περὶ νεκρῶν δόξας τοῦ λαοῦ.

» Ἐν πᾶσι πρέπει νὰ ὀνομάζηται ἀκριβῶς ὁ τόπος ὅθεν λαμβάνονται τὰ περιγραφόμενα ἔθιμα καὶ εἰ δυνατόν, νὰ φέρωνται πρὸς πίστωσιν καὶ μαρτυρίαι, παρεμβαλλομένων πρὸς βεβαίωσιν τοῦ λόγου καὶ ᾀσμάτων ὅσα αὐτοσχεδιάζον-

ται εἰς διαφόρους τοῦ βίου περιστάσεις ὑπὸ τοῦ λαοῦ, πρὸ πάντων τῶν ἀνεκδότων ».

Τὸ θέμα τοῦτο ὅσον σπουδαῖον καὶ ἐθνικὸν εἶναι τοσοῦτον καὶ δύσκολον, ἴσως δὲ καὶ ἀδύνατον νὰ λυθῇ ἐν πάσῃ ἀκριβείᾳ ὑφ' ἑνὸς μόνου καὶ νῦν μάλιστα, ὅτε ὀλίγοι τῶν ἡμετέρων καὶ τῶν ἀλλοδαπῶν ἐπέστησαν τὴν προσοχήν των εἰς ἀναζήτησιν καὶ συλλογὴν εἰδήσεων[a], αἵτινες συντελοῦσιν εἰς ἀκριβῆ καὶ βεβαίαν αὐτοῦ λύσιν· πρὸ πάντων δὲ, διότι αἱ εἰδήσεις αὗται πρέπει νὰ ἀναζητηθῶσιν εἰς ἁπάσας τὰς χώρας τῆς Ἑλλάδος, καὶ ὅπου ἀλλαχοῦ σώζονται ἔτι λείψανα ἑλληνικῶν ἀποικιῶν ἀρχαίων καὶ νέων· διότι πανταχοῦ, ὅπου Ἕλληνες, σώζονται καὶ ἑλληνικῶν ἐθίμων λείψανα, τὰ ὁποῖα ὀξυδερκὴς ὀφθαλμὸς δύναται ν' ἀνεύρῃ, καὶ ἀνευρὼν νὰ συλλέξῃ καὶ ἐκτιμήσῃ καὶ χρησιμοποιήσῃ πρὸς τὸν προκείμενον σκοπόν. Ἦτο λοιπὸν ἀνάγκη ὅπως πολλοὶ προηγουμένως ἀσχοληθῶσι πρὸς συλλογὴν τῆς ὅλης ταύτης ὕλης, μετὰ δὲ τὴν συλλογὴν ἀναφανῇ ὁ μέλλων νὰ μεταχειρισθῇ ταύτην ἀρχιτέκτων πρὸς ἀνίδρυσιν τοῦ ποθουμένου ἐθνικοῦ μνημείου. Εἰς προπαρασκευὴν τοιούτου μνημείου, ἢ μᾶλλον εἰς συλλογὴν τῆς τούτου ὕλης ἤλπιζον οἱ ἀγωνοδίκαι ὅτι ἤθελον προτρέψει διὰ τοῦ τεθέντος θέματος τοὺς νέους ἐκείνους, οὓς θερμαίνει τὸ τοῦ πατριωτισμοῦ ἱερὸν πῦρ, καὶ οἵτινες αἰσθάνονται ἐν ἑαυτοῖς ἔφεσιν πρὸς ἀγῶνας, φέροντας αὐτοῖς μὲν τιμὴν καὶ δόξαν, τῷ δὲ ἰδίῳ ἔθνει σώζοντας ὅ,τι ἱερώτερον·

α) Ὁ ἐν Ἀθήναις φιλολογικὸς σύλλογος, Παρνασσὸς, ἤρξατο ἀπό τινος χρόνου δημοσιεύειν ἐν φυλλαδίοις ὕλην τοιαύτην, ἥτις ἔσται πολύτιμος συμβουλὴ τῷ μέλλοντι ἀναγράψαι τὸν βίον τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος. Πρὸ τούτου δὲ ἡ « Πανδώρα » ἔχει δημοσιεύσει πλείστην τοιαύτην ὕλην, ἀπ' ἀρχῆς μάλιστα τῆς ἐμφανίσεώς της.

καὶ τιμαλφέστερον παρὰ τῶν αὐτοῦ προγόνων. Τῶν ἐλπίδων τούτων δύνανται εἰπεῖν ὅτι δὲν ἐψεύσθησαν ὅλως οἱ ἀγωνοδίκαι.

Ἀκριβῶς ἐν τῷ ὑπὸ τοῦ προγράμματος τοῦ θέματος ὁρισθέντι χρόνῳ ἦλθεν εἰς χεῖρας αὐτῶν πραγματεία μία καὶ μόνη, ἐπιγραφὴν φέρουσα

Μελέτη ἐπὶ τοῦ βίου τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων, λίαν διεξοδική, διῃρημένη εἰς τέσσαρα μέρη, ὧν τὸ ά περιέχει τὴν νεοελληνικὴν μυθολογίαν, τὸ β' προλήψεις καὶ δοξασίας, τὸ γ' ἤθη καὶ ἔθιμα καὶ τὸ δ' προϊόντα τῆς δημώδους φιλολογίας. Ἀλλ' εἰ καὶ ἕκαστον τῶν μερῶν τούτων πληροῖ περὶ τὰ εἴκοσι λεπτῶς γεγραμμένα φύλλα κοινοῦ χάρτου, πάντα δὲ τυπωθέντα ἤθελον συμπληρώσει τέσσαρας οὐχὶ μικροὺς τόμους, οὐδὲν ὅμως τῶν μερῶν τούτων ἐστάλη τέλειον ὑπὸ τοῦ συγγραφέως ἀλλ' ἐπιστολὴ λέγουσα, ὅτι «πολλὰ κεφάλαια διὰ τὸ βαρὺ τῆς ἐργασίας, μήπω πρὸς τὸν ἀγῶνα καλῶς ἡτοιμασμένα, μένουσιν ἀναντίγραφα».

Τὰ παραληφθέντα δὲ ταῦτα κεφάλαια, ἃ ὀνομάζει μόνον ὁ συγγραφεύς, εἰσὶ τοσαῦτα καὶ τοιαῦτα, ὥστε καὶ αὐτὰ θέλουσι συμπληρώσει ἄλλους τόσους τόμους, ἂν ἐπεξεργασθῇ αὐτὰ μετὰ τῆς αὐτῆς, μεθ' ἧς τὰ ἤδη σταλέντα ἐπεξεργάσθη, ἐκτάσεως.

Οἱ ἐπὶ τοῦ ἀγῶνος δὲν ἐδίστασαν καὶ ἐλλιπῆ καὶ μίαν μόνην οὖσαν τὴν πεμφθεῖσαν αὐτοῖς διατριβὴν νὰ κρίνωσιν, εἰ καὶ οὕτως ἐκλείπει ἡ τοῦ ἀγῶνος ἔννοια. Ἀλλ' ἐπειδὴ παρ' ἡμῖν σπάνια τὰ καλά, καὶ ὀλίγοι οἱ εἰς αὐτὸ ἀσχολούμενοι, παριδόντες διὰ τοῦτο καὶ ἄλλας τινὰς ἐλλείψεις, οἷον τὴν λεπτογραφίαν καὶ πυκνογραφίαν καὶ τὸ λίαν δυσανάγνωστον αὐτῆς, δι' ἃς ἐλλείψεις ἤθελον μετὰ λύπης κηρύξει

ἀπαράδεκτον τὴν πραγματείαν ταύτην σύμφωνα τῷ προγράμματι αὐτῶν, ἀποβλέψαντες δὲ εἰς τὴν σπουδαιότητα τοῦ ἔργου καὶ εἰς τὴν ἀγάπην καὶ ἀφοσίωσιν, μεθ' ἧς ὁ συγγραφεὺς φαίνεται ὅτι καὶ ἐπελήφθη καὶ ἐξετέλεσεν αὐτό, ἀνεδέχθησαν προθύμως τὴν ἀνάγνωσιν καὶ κρίσιν τοῦ ὑποβληθέντος αὐτοῖς μέρους, ἀναμένοντες οὐ μόνον ν' ἀντιγράψῃ, ἀλλὰ καὶ ἀνέτως νὰ συμπληρώσῃ διὰ τῆς αὐτῆς μεθόδου καὶ ἀκριβείας τὰ παραλειφθέντα κεφάλαια καὶ ἀκολούθως ὑποβάλῃ καὶ ταῦτα εἰς τὴν μελέτην αὐτῶν.

Καὶ *περὶ μὲν τῆς γλώσσης* τοῦ εἰς κρίσιν ὑποβληθέντος μέρους γενικῶς κρίνοντες, λέγουσιν ὅτι αὕτη δὲν εἶναι πανταχοῦ ἐξηκριβωμένη οὔτε ἐλευθέρα ἁμαρτημάτων, οἷα δὲν ἔπρεπε νὰ ὑπάρχωσιν ἐν φιλοπονήματι εἰς φιλολογικὸν ἀγῶνα ὑποβαλλομένῳ καὶ ἐπὶ τοῦ ἀριστείου ἀξιώσεις ἔχοντι· διότι καὶ ἀνορθογραφίαι παρεισέδυσάν τινες, ὡς παραλάσουσα, Ἥπειρος πανταχοῦ, προτιμώτερον, μῦλον. Ὀλύμπιοι θεότητες, Δήμητρα, ἡνία ἀντὶ ἡνία, ἰνίον ἀντὶ ὑννίον, ἀπωλεσθείς, ἑστιάσις ἀντὶ ἑστίασις, ῥωμαλαῖος, ἠλακάτη, καὶ ἄλλαι. Σόλοικα καὶ ἀνακόλουθα· ὡς παρακατιόν, λαβὼν ὁ ἱερεύς, ἐξακολουθεῖ ἡ ἀκολουθία. Οἱ καλλικάτζαροι ἀποδιοπομποῦνται τῶν οἰκιῶν παθητικῶς ἐν ᾧ τὸ ῥῆμα εἶναι μέσον. Κακόζηλα ἢ καὶ κατ' ἔννοιαν ἐσφαλμένα, ὡς Τὰ ἐκ λήθης παραπεσόντα ἀρχαῖα λείψανα νὰ *ξενίσωσι*=ἀνεύρωσι καὶ ἀναγνωρίσωσι. Ἡ μαγεία ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς Ἑλλάδι εἶναι κατὰ μέγα μέρος τὸ σύνολον τῶν προλήψεων καὶ δεισιδαιμονιῶν τοῦ λαοῦ. Πανταχοῦ *ἀπαντᾷ* ἡ λέξις ἢ ἡ φράσις, ἀντὶ τοῦ *ἀπαντᾶται*, ὡσεὶ ἡ λέξις ἢ φράσις ἔρχεται εἰς συνάντησιν.

Ὁ ἀγύρτης Σέργιος Διοκλητιανὸς *ἐθυσίασε* πολλοὺς παῖ-

δας, ἔνθα τὸ ῥῆμα κυριολεκτικῶς ἐκλαμβανόμενον δὲν παρέχει ἀληθῆ ἔννοιαν, διότι οὗτος οὐδενὸς προσκάλεσε τὸν θάνατον. Βλ. καὶ Σταματιάδην ἐν Χρυσαλ. 3, 341—44.

Τὴν μαγικὴν ῥάβδον, ἥτις, jouait un grand rôle εἰς τὰς μαγγανίας των. Πρὸς τί τὰ ξένα, ἐν ᾧ τὸ ἑλληνικὸν, ἧς ἡ χρῆσις εἶναι μεγάλη, εἶχε καλῶς;

Ἑταῖραι ἀντὶ φίλαι ἢ σύντροφοι, ὅπερ παρέχει οὐχὶ ἔντιμον ἔννοιαν, ἣν βεβαίως δὲν ἔχει κατὰ νοῦν ὁ συγγραφεύς.

Δὲν κατεχωρήθη ἐν τῇ τοῦ Passow συλλογῇ *οὔτε ἐν οὐδεμιᾷ ἄλλῃ*.

Σπανιώτατα ἢ μᾶλλον *ποτὲ*, ἀντὶ οὐδέποτε.

Ἀγνοῶν καλῶς τὴν γλῶσσαν, ἀντὶ τοῦ *μὴ γινώσκων καλῶς*. Ἔτι δὲ καὶ μιξοβάρβαρα, ὡς τὸ

Ἐν τοῖς κλέφτικοις ᾄσμασιν, ἀντὶ τοῦ ὁμαλωτέρου εἰς τὰ κλέφτικα ᾄσματα.

Ταῦτα, καὶ ὅσα ἄλλα ὅμοια τούτοις, εἰσὶ βεβαίως παραδρομαὶ καὶ καλάμου παραπτώματα (lapsus calami) τὰ ὁποῖα πιστεύοντες ὅτι καὶ αὐτὸς ὁ συγγραφεὺς ἐν τῇ ἀναθεωρήσει τοῦ ἔργου του θέλει ἀνεύρει καὶ διορθώσει, διότι ἄλλως φαίνεται οὐχὶ τῆς γλώσσης ἀδαής, μεταβαίνομεν εἰς ἐξέτασιν ἄλλων, ἐν οἷς φαίνεται κάλλιον ἡ ἀξία τοῦ ἔργου του 1).

Ἐν τῇ οἰκονομίᾳ καὶ διατάξει τῆς ὕλης νομίζομεν ὅτι ὁ συγγραφεὺς ἐπέτυχε τοῦ ὀρθοῦ, διαιρέσας αὐτὴν εἰς τέσσαρα μέρη, ἐν οἷς περιέλαβε πᾶσαν συγγενῆ ὕλην· ἂν δὲ καί που παρεισέφρησαν ἀλλότρια δύναται ὁ αὐτὸς ἐν ἐπιθεωρήσει τῆς ὅλης πραγματείας νὰ κατατάξῃ αὐτὰ προσηκόντως· ὥστε οὐδὲν ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν ἐνταῦθα, καθόσον μάλιστα γνωρίζομεν ὅτι ὕλη, τοσοῦτον ποικίλη καὶ διάφορος, δὲν εἶναι εὔκολον νὰ διαταχθῇ οὕτως, ὥστε νὰ τύχῃ τῆς ἐπιδοκιμα-

σίας παντός. Οὐδὲ οἱ ἐμπειρότεροι ἡμῶν εἰς τοιαύτας συγγραφὰς Γερμανοί, οἱ περιγράψαντες τὰ τοῦ ἰδιωτικοῦ καὶ κοινωνικοῦ βίου τῶν ἡμετέρων προγόνων, ἐδυνήθησαν νὰ διατάξωσιν οὕτω τὴν ποικίλην ταύτην ὕλην, ὥστε νὰ ἐπιδοκιμασθῇ παρὰ πάντων ἡ διάταξις αὐτῆς, ὅπως ἐν προγενεστέρᾳ κρίσει τοῦ ἀγῶνος τούτου ἐδηλώθη σαφέστερον.

Τὸ σπουδαιότερον ὅμως τῆς πραγματείας ταύτης, ὅπερ προσελκύει τὴν προσοχὴν παντὸς ἀναγνώστου εἶναι ἡ ἄκρα τοῦ συγγραφέως φιλοπονία, μεθ' ἧς οὗτος συνήγαγε τὴν ὕλην καὶ ἀπεπειράθη νὰ ἐξακριβώσῃ αὐτὴν διὰ παντὸς αὐτῷ δυνατοῦ τρόπου. Ἐπειδὴ καὶ ἐκ τῆς ἀναγνώσεως ὀλίγων σελίδων πείθεται πᾶς τις, ὅτι εἰργάσθη μετὰ λίαν ἀξιεπαίνου ἀγάπης καὶ ἐπιμονῆς σπανίως παρ' ἡμῖν ἀπαντωμένης πρὸς συλλογὴν τῆς ὕλης. Καὶ αὐταὶ αἱ τῶν κεφαλαίων ἐπιγραφαὶ πείθουσι τὸν ἀναγνώστην, ὅτι οὐδὲν παρέλειψεν ὁ συγγραφεύς, ὅπερ ἠδύνατο νὰ καταστήσῃ τελειοτέραν τὴν πραγματείαν του, καὶ νὰ διασαφήσῃ τὸ δοθὲν θέμα καθ' ὅλην αὐτοῦ τὴν ἔκτασιν καὶ ὑποβάλῃ εἰς τὰ ὄμματα τοῦ ἀναγνώστου πᾶν ὅ,τι ἠδύνατο νὰ καταστήσῃ ἀκριβεστέραν τὴν γνῶσιν τῶν ἠθῶν καὶ ἐθίμων, προλήψεων καὶ δεισιδαιμονιῶν καὶ παντὸς εἴδους δοξασιῶν τοῦ ἡμετέρου ἔθνους. Χάριν τῆς τελειότητος ταύτης τοῦ ἔργου ἔκρινε φαίνεται ἀναγκαῖον νὰ περιλάβῃ καί τινα, ἃ ἄλλος ἠδύνατο νὰ νομίσῃ ἀλλότρια τοῦ τεθέντος ζητήματος, καθ' ἡμᾶς ὅμως εἰσὶ καὶ ταῦτα οὐσιώδη μέρη τῆς ἀκριβοῦς τούτου λύσεως, οἷον τὴν νεοελληνικὴν μυθολογίαν καὶ φιλολογίαν, ἃ συμπληροῦσι τὸ ά καὶ τευλευταῖον μέρος τῆς πραγματείας.

Ἀλλὰ πλὴν τῆς φιλοπόνου ταύτης ἀναζητήσεως τῆς ὕλης καὶ ἡ βάσανος καὶ βεβαίωσις αὐτῆς, δυνάμεθα εἰπεῖν, φαί-

νεται ὅτι γίνεται ὑπὸ τοῦ συγγραφέως μετὰ πολλῆς, ἢ μᾶλλον ὑπερβολικῆς ἀκριβείας. Δὲν ὑπόσχεται μὲν οὐδὲ λέγει ὅτι ἀνεζήτησεν ἁπασῶν τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν τὰ ἤθη καὶ ἔθιμα, οὐδὲ ἠδυνάμεθα νὰ περιμένωμεν τοῦτο παρ' ἑνὸς καὶ μόνου, ὡς καὶ προλαβόντως εἴπομεν, διὰ τὴν γνωστὴν τοῦ πράγματος δυσχέρειαν, ἀλλὰ πολλαχοῦ ὁμολογεῖ εἰλικρινῶς πόθεν ἔλαβε πᾶν ὅ,τι φέρει προσθέτων πανταχοῦ καὶ τὰς δεούσας μαρτυρίας πρὸς βεβαίωσιν τῶν φερομένων ὑπ' αὐτοῦ. Δυνάμεθα μάλιστα εἰπεῖν ὅτι ὁ συγγραφεὺς ὑπερβαίνει ἐν τούτῳ καὶ τὰ τοῦ ἀναγκαίου καὶ ἱκανοῦ ὅρια, διότι τὸ πλῆθος τῶν βιβλίων, εἰς ἃ πανταχοῦ τῆς πραγματείας του παραπέμπει, εἶναι τοσοῦτον μέγα καὶ τοσούτων γλωσσῶν, ὥστε μακαρίζομεν αὐτὸν διὰ τὴν πολλὴν ἀνάγνωσιν καὶ τὸ μέγεθος τῆς βιβλιοθήκης, ἂν ἀληθῶς ἀνέγνωσε καὶ συνεβουλεύθη πάντα τὰ μνημονευόμενα βιβλία. Ἐπειδὴ ὅμως ἀνατρέξαντες εἴς τινα τῶν ὀνομαζομένων βιβλίων, εὕρομεν καί τινας παραπομπὰς μὴ ὀρθῶς ἐχούσας, πειθόμεθα ὅτι ὁ συγγραφεὺς ἀντέγραψε παρ' ἄλλων τινὰς αὐτῶν, μὴ ἀναγνοὺς αὐτὸς τὰ φερόμενα χωρία· διὸ ὑπέπεσεν εἴς τινα παραπτώματα, τὰ ὁποῖα βεβαίως ἤθελεν ἀποφύγει, ἂν ἀνεγίνωσκεν ἰδίοις ὄμμασι τὰ ὑπ' αὐτοῦ μνημονευόμενα συγγράμματα 2). Τοιαῦτα ἐκ πολλῶν παραπτώματά εἰσι τὰ ἑξῆς·

Τὸ γνωστὸν ἐπίγραμμα·

Κ' ἤν μεν φάγῃς ἐπὶ ῥίζαν, ὅμως ἔτι καρποφορήσω
ὅσσον ἐπισπεῖσαι σοί, τράγε, θυομένῳ.

ἀντιγράφει ἐσφαλμένως

Κἤν με φάγῃς εἰς τὴν ῥίζαν ὅμως ἐγὼ πάλιν ἀνθήσω
ἵν' ἐπισπείσω σοι τράγε θυομένῳ,

ὅπερ καὶ μετρικῶς εἶναι ἡμαρτημένον.

Ἀμέσως ἐφεξῆς παραπέμπει εἰς Κριτίαν Πλάτωνος, ἤτοι διάλογον Πλάτωνος ἐπιγραφόμενον Κριτίαν· ἀλλὰ τὰ περὶ ὧν ὁ λόγος ἀναφέρονται εἰς τὸν διάλογον τοῦ Πλάτωνος τὸν ἐπιγραφόμενον Κρίτωνα, ἐν ᾧ ὁ Κριτίας παρίσταται ὡς πρόσωπον διαλεγόμενον. Ἐκτὸς δὲ τούτου δὲν εἶναι ἀληθὲς, ὅπως ὁ συγγραφεὺς λέγει, ὅτι ὁ Πλάτων ἐδίδασκεν, ὅτι οἱ ἀδικούμενοι πρέπει νὰ ἀνταδικῶσιν, ἀλλὰ τὸ ἀνάπαλιν ὁ Σωκράτης διδάσκει ἐν τῷ Κρίτωνι, ὅτι οἱ ἀδικούμενοι δὲν πρέπει νὰ ἀνταδικῶσιν. Οὔτε ἐν τῷ Μένωνι, ὅπου πάλιν παραπέμπει, διδάσκει ὁ Πλάτων τὸ ἀνταδικεῖν.

Ἀλλαχοῦ γράφει ἡμαρτημένως τὸν 1097 στίχον τῆς Ἠλέκτρας τοῦ Εὐριπίδου, γράψας

μικρὰ γὰρ
μεγάλων ἀμείνω σώφροσιν δόμοις ἔχει.

Ἔνθα ἀντὶ τοῦ ἔχει γραπτέον *λέγει*· ὅπερ καὶ ὁ Εὐριπίδης ἔγραψε καὶ ἡ ἔννοια ἀπαιτεῖ.

Ἀλλαχοῦ πάλιν γράφει ἐν ἄλλοις στίχοις τοῦ αὐτοῦ Εὐριπίδου *ἔφη* ἀντὶ *ἔφυ*· ἢ παραλείπει τὸ δεῖ πρὸ τοῦ *τἄνδιχ'* = τὰ ἔνδικα.

Μετὰ τὴν ἡμετέραν παροιμίαν

Θρέψαι λύκον τὸν χειμῶνα νὰ σὲ φάῃ τὸ καλοκαῖρι·

φέρει ὡς συγγενὲς ταύτης ἐκ τοῦ Θεοκρίτου τὸ

Θρέψαι καὶ λυκιδεῖς, θρέψαι κῦνας ὥς τυ φαγόντι·

παραπέμπων εἰς εἰδ Ε΄. 38 καὶ Σχολ. τούτου, ἔνθα ἀντὶ κῦνας γραπτέον κύνας, ὅπερ καὶ τὸ μέτρον ἀπαιτεῖ, καὶ ἀντὶ φαγόντι γραπτέον φάγωντι.

Καὶ κατωτέρω γράφει ἐξ ἴσου ἡμαρτημένως ἄλλον στίχον τοῦ Θεοκρίτου (Ι΄, 11).

Χαλεπὸν χειρείων κῦνα γεύσασθαι,

ἀντὶ τοῦ ὀρθοῦ

Χαλεπὸν χορίῳ κύνα γεῦσαι.

Καὶ ἐκ τῶν ὀλίγων τούτων παραδειγμάτων, ἃ εἰς ἀπόδειξιν τοῦ λόγου φέρομεν, πείθεταί τις ὅτι ὁ συγγραφεὺς ἀντέγραψε τὰ χωρία ταῦτα ἐξ ἄλλων βιβλίων ὅπου εἰσὶν ἡμαρτημένως γεγραμμένα. Ἂν ὅμως αὐτὸς ἀνέτρεχεν εἰς τὰς πηγὰς ἢ καὶ εἰς τὰς νεωτάτας ἐκδόσεις, καὶ ἔγραφεν ἐξ αὐτῶν τὰ χωρία ταῦτα, βεβαίως δὲν θὰ ἀντέγραφε ταῦτα οὕτως ἡμαρτημένως, ὥστε μήτε μὲ τὴν ζητουμένην ἔννοιαν μήτε μὲ τὸ μέτρον τοῦ στίχου νὰ συμβιβάζωνται.

Ἀλλὰ πλὴν τούτων ὑπάρχουσι καὶ πλεῖσται ἀτελεῖς παραπομπαὶ πανταχοῦ τῆς διατριβῆς, ἐν αἷς ἢ μόνον ὁ συγγραφεὺς μνημονεύεται, ὡς Σουΐδας μόνον, ἄνευ προσθήκης λέξεως ἢ σελίδος ῥητῆς τινὸς ἐκδόσεως· ἢ ὁ συγγραφεὺς καὶ ἓν τῶν βιβλίων τούτου ἄνευ προσθήκης ὅμως κεφαλαίου ἢ σελίδος, ἁπλῶς *σ. σελ.* ἄνευ προσθήκης τοῦ ἀριθμοῦ τῆς σελ.

Ἀλλαχοῦ πάλιν εὕρομεν καὶ παραπομπὰς ἐσφαλμένας· ὡς ἐν τῷ περὶ *Καλλικατζάρων* παραπέμπει εἰς Χρυσαλίδος 3, 321—325, ἐν ᾧ τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος εὕρηται ἐν σελ. 341—344.

Καὶ τοιαῦταί εἰσιν οὐκ ὀλίγαι, ἐπειδὴ ἢ δὲν ἀντεγράφησαν ὀρθῶς ἢ ἐτυπώθησαν κακῶς, ἢ καὶ ἐν τοῖς βιβλίοις, ὅθεν ἐλήφθησάν εἰσιν ἡμαρτημέναι.

Ἕνεκα τῶν ἁμαρτημάτων τούτων, τὰ ὁποῖα οὔτε ὀλίγα οὔτε μικρὰ καθ' ἡμᾶς εἶναι, ἀναγκαζόμεθα νὰ παρατηρήσωμεν εἰς τὸν συγγραφέα καὶ εἰς πάντα ἄλλον νέον ἀποδυόμενον εἰς τὸν φιλολογικὸν τοῦτον ἀγῶνα, ὅτι ὅσον ἀξιέπαινος καὶ θαυμαστὴ εἶναι ἡ μετὰ πολλοῦ τοῦ κόπου ἀναζήτησις τῆς ὕλης παντὸς καλλιτεχνήματος ὁπουδήποτε εἶναι δυνα-

τὸν νὰ ἀνευρεθῇ αὕτη, τοσοῦτον μεμπτὴ καὶ φευκτέα ἄκαιρος ἐπίδειξις μεγάλης ἀναγνώσεως καὶ πολυμαθείας ἐν οὐ δέοντι μάλιστα γενομένη. Ἡμεῖς πρὸ πάντων οἱ Ἕλληνες, οἵτινες ἤδη ἀποδυόμεθα εἰς τοιούτους ἀγῶνας καὶ συγγραφὰς ἐπιστημονικὰς, ἀπαιτούσας μεγάλην ἀκρίβειαν, καλὸν νὰ ἀρκώμεθα εἰς ὅσα ἡμεῖς αὐτοὶ καὶ ἰδίοις ὀφθαλμοῖς ἐβασανίσαμεν. Οὐδεὶς παρ᾽ ἡμῶν, τῶν εἰς τὰ τοιαῦτα πρωτοπείρων, ἀπαιτεῖ πολυμάθειαν, σπανίως ἀπαντωμένην καὶ εἰς ἐγγηράσαντας ἐν μελέταις καὶ συγγραφαῖς ἄνδρας τῆς βορείου Εὐρώπης· ἀπαιτεῖ τοὐναντίον καὶ δικαίῳ τῷ λόγῳ φιλομάθειαν, φιλαλήθειαν καὶ ἀκρίβειαν. Τὸ παράδειγμα ὁμογενοῦς τινος, γράψαντος τὸ 1814 ἀρχαιολογικήν τινα πραγματείαν περὶ τῆς νήσου Λευκάδος, καὶ φέροντος εἰς μαρτυρίαν συγγράμματα ἀνύπαρκτα, ἢ παραπέμποντος εἰς χωρία μὴ ἀνευρισκόμενα γνωστῶν συγγραμμάτων, πρέπει νὰ ἔχῃ ὑπ᾽ ὄψιν πᾶς φίλος τῆς ἀληθείας καὶ τῆς τιμῆς νέος Ἕλλην συγγραφεύς. Λευκάδιός τις συγγραφεὺς ἠρέθισεν εἰς τοσοῦτον τὴν χολὴν τοῦ μεγάλου τῆς Γερμανίας ἀρχαιολόγου Βοικχίου, ὥστε οὗτος ἀνήγειρεν αἰώνιον μνημεῖον τῆς ψευδολογίας αὐτοῦ ἐν τῷ ά τόμῳ σελ. 56 τῆς ὑπ᾽ αὐτοῦ γενομένης συλλογῆς τῶν ἑλληνικῶν ἐπιγραφῶν, καὶ ἐν τῇ κατὰ τετραετίαν ἐπαναλαμβανομένῃ διδασκαλίᾳ τῶν ἑλληνικῶν ἀρχαιολογιῶν, ἔφερεν αὐτὸν ἐπ᾽ αἰσχύνην τῶν ἀκροωμένων αὐτοῦ Ἑλλήνων νέων εἰς παράδειγμα ἀναιδείας καὶ ψευδολογίας, συμβουλεύων οὕτω τοὺς αὐτοῦ ὁμιλητὰς ν᾽ ἀπέχωσι τῆς τοιαύτης ψευδοσοφίας καὶ πολυμαθείας. Εἶναι ἀληθὲς ὅμως ὅτι καὶ παρ᾽ αὐτοῖς τοῖς ἄλλως σοφοῖς τῆς δυτικῆς καὶ βορείου Εὐρώπης οὐχὶ σπανίως ἀπαντῶνται τοιαῦται ἀπάται καὶ μάλιστα λογοκλοπίαι, οἷα ἐκ πολλῶν εἶναι καὶ ἡ τοῦ Γερμανοῦ

Welker ἐν τῷ περὶ ἑλληνικῶν καὶ ῥωμαϊκῶν τραγῳδιῶν συγγράμματι αὐτοῦ (τόμ. γ', σελ. 1356) φερομένη, ἡ τοῦ Ἄγγλου Suell δηλονότι, μεταδόντος τοῖς Ἄγγλοις τὸ 1825 ὡς ἴδια, πάνθ' ὅσα ὁ Γερμανὸς Lange ἔγραψε περὶ ῥωμαϊκῆς τραγῳδίας ἐν τῇ Vindiciæ tragœdiæ Romanæ πραγματείᾳ του, ἣν ἐξέδωκεν ἐν Λειψίᾳ τῷ 1822, καὶ φέροντος μάρτυρας τῶν λόγων του πάντας, ἀρχαίους καὶ νέους συγγραφεῖς, οὓς καὶ ὁ Lange, πλὴν τούτου μόνου. Τὰς τοιαύτας λογοκλοπίας, εἰς ἃς κατὰ δυστυχίαν καί τινες τῶν ἡμετέρων λογίων ἄνευ ἀνάγκης ὑπέπεσαν, προτρέπομεν τοὺς φιλομαθεῖς νέους ν' ἀποφεύγωσι πάσῃ δυνάμει, διότι, ἀνακαλυπτόμεναι αὗται οὐχὶ εἰς μακρὸν, καθιστῶσι καὶ αὐτοὺς καταγελάστους καὶ τὴν ἰδίαν παιδείαν, ἧς τινος βεβαίως εἰσὶν ὁπωσδήποτε κάτοχοι, ἀμφίβολον, ὥστε μὴ ὠφελούμενοι ἐκ τῆς ξένης, ἐλαττοῦσι καὶ τὴν ἰδίαν αὐτῶν.

Μετὰ τὴν παρέκβασιν ταύτην εἰς ἣν ἔδωκεν ἡμῖν ἀφορμὴν οὐχὶ τοσοῦτον ἡ κρινομένη φιλολογικὴ διατριβὴ, διότι αὕτη εἶναι ἐλευθέρα ὡς πιστεύομεν, τοιούτων ἀσυγχωρήτων ἁμαρτημάτων, ἀλλ' ἡ ὑπὲρ τῶν νέων ἡμῶν λογίων καὶ μάλιστα ὑπὲρ τῶν ἡμετέρων ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ ὁμιλητῶν μέριμνα, ὅπως προφυλάξωμεν αὐτοὺς ἀπὸ τῆς τοιαύτης ψευδοφιλοτιμίας, ἥτις ταχέως ἀνακαλυπτομένη καθιστᾷ ἀμφισβητήσιμον καὶ τὴν αὐτῶν παιδείαν, ἐρχόμεθα ἤδη νὰ εἴπωμεν ὀλίγα καὶ *περὶ τοῦ πραγματικοῦ* τῆς διατριβῆς, εἰ καὶ ἡ μεγάλη ἔκτασις, καὶ τὸ ποικίλον τῆς ὕλης, καὶ πρὸ πάντων τὸ μέγα πλῆθος τῶν εἰς μαρτυρίαν φερομένων βιβλίων, ὧν τινα μάτην ἐζητήσαμεν ἐν τῇ δημοσίᾳ καὶ τῇ τοῦ Πανεπιστημίου βιβλιοθήκῃ, καθιστῶσι τὴν κρίσιν αὐτῆς οὐχὶ εὔκολον ἐντὸς τοῦ βραχέως μάλιστα χρόνου ἀπὸ τῆς παρα-

λαβῆς τῆς διατριβῆς μέχρι τῆς ἀναγνώσεως τῆς κρίσεως. Οἱ ἐπὶ τοῦ ἀγῶνος ὅμως δὲν ὤκνησαν καθόσον συνεχώρει τὸ βραχὺ τοῦ χρόνου καὶ τὸ δυσανάγνωστον τοῦ χειρογράφου νὰ διέλθωσιν αὐτὸ μετὰ προσοχῆς, ὅπως πεισθῶσι καὶ περὶ τῆς ἀκριβείας τῶν ὑπὸ τοῦ συγγραφέως λεγομένων· τὸ δ' ἐξαγόμενον τῆς μελέτης των ἐκθέτουσι διὰ βραχέων ἐνταῦθα, ὅπως δείξωσι πρῶτον τὴν ἀξίαν καὶ σπουδαιότητα, συνάμα δὲ ταί τινας ἐλλείψεις τῆς πραγματείας ταύτης, καὶ ὅπως δεύτερον ἐπιστήσωσι τὴν προσοχὴν τοῦ συγγραφέως εἰς ἀκριβεστέραν ἐξέτασιν αὐτῆς.

Καὶ γενικῶς ἀποφαινόμενοι λέγουσιν, ὅτι ὁ συγγραφεὺς ἐξέρχεται πολλαχοῦ τῶν ὁρίων τοῦ τεθέντος θέματος. Ἐπειδὴ τοῦτο μὲν ζητεῖ περιγραφὴν τοῦ βίου ἡμῶν κατὰ σύγκρισιν πρὸς τὸν τῶν ἡμετέρων προγόνων, ὅπως γνωσθῇ κατὰ πόσον τὰ ἤθη καὶ ἔθιμα, καὶ δοξασιαι, τὰ ἔργα τῶν ἀρχαίων διατηροῦνται καὶ σώζονται ἔτι παρ' ἡμῖν, οὐχὶ δὲ κατὰ σύγκρισιν πρὸς τὰ ἄλλων συγγενῶν καὶ μὴ συγγενῶν ἐθνῶν. Ὁμολογοῦμεν ὅτι τοιαύτη σύγκρισις εἶναι ἄλλως ὠφέλιμος, καθόσον ἀποδεικνύει τὴν συγγένειαν ἡμῶν πρὸς πολλὰ ἀρχαῖα καὶ νέα ἔθνη. Ἀλλὰ τοῦτο ἀναζητεῖ ἡ πρό τινων δεκαετηρίδων ἀναφανεῖσα νέα ἐπιστήμη, ἡ τῆς συγκριτικῆς λεγομένης φιλολογίας, οὐχὶ δὲ τὸ ὑφ' ἡμῶν τεθὲν θέμα. Τούτου σκοπὸς ἦτο, ὡς εἴρηται, νὰ ἀναζητηθῇ ἡ ἐν τοῖς ἤθεσι καὶ ἐθίμοις ἡμῶν καὶ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγένεια, διότι τοῦτο μάλιστα ἐνδιαφέρει ἡμᾶς, καὶ εἰς τοῦτο προσεκαλέσαμεν τοὺς ἀγωνισθησομένους νὰ περιορίσωσι τὰς ἑαυτῶν ἐρεύνας. Ἀλλὰ πάλιν ὁμολογοῦμεν ὅτι ἡ ὑπερβολὴ αὕτη δὲν βλάπτει τὸ κύριον θέμα· διότι ὁ συγγραφεὺς φαίνεται ὅτι προείλετο πλεονάζειν ἢ ἐλλείπειν. Ἐπειδὴ ἀληθῶς καὶ ἐν τοῖς μυθολο-

γουμένοις καὶ ἐν τοῖς λοιποῖς πᾶσι προσθέτει καὶ ὅ,τι ἀνευρίσκει κοινὸν μεταξὺ ἡμῶν καὶ τῶν ἀρχαίων. Ἀποδοκιμάζομεν μόνον τὸν πλεονασμὸν τοῦτον ἐν ἐκείνοις μάλιστα, ἐν οἷς οὐδὲν λέγει περὶ συγγενείας τῶν ἡμετέρων πρὸς τὰ τῶν ἀρχαίων, εἴτε διότι δὲν ἀνεζήτησεν αὐτὰ σπουδαίως, εἴτε διότι δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀνεύρῃ σπουδάζων μᾶλλον ν' ἀνεύρῃ τὴν τῶν ἡμετέρων συγγένειαν πρὸς τὰ ἄλλων νεωτέρων μάλιϛα ἐθνῶν ἢ πρὸς τὰ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Εἰς τὴν ἔλλειψιν ἢ μᾶλλον τὸν πλεονασμὸν τοῦτον νομίζομεν ὅτι ὑπέπεσεν ὁ συγγραφεὺς, διότι μᾶλλον νεωτέρους συγγραφεῖς Εὐρωπαίους ἔσχεν ὑπ' ὄψιν, ἀναζητοῦντας τὴν τοιαύτην τῶν ἐθνῶν συγγένειαν ἢ τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας καὶ ἐκείνους ἐκ τῶν νεωτέρων, οἵτινες ἰδίᾳ ἐπραγματεύθησαν περὶ τῶν ἠθῶν καὶ ἐθίμων καὶ τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου τῶν ἡμετέρων προγόνων. Πιστεύομεν ὅμως ὅτι ὁ φιλόπονος συγγραφεὺς ἐν τῇ συμπληρώσει τοῦ ἔργου του καὶ τῇ ἀναθεωρήσει αὐτοῦ θέλει ἀναπληρώσει καὶ τὴν ἔλλειψιν ταύτην, ὅπου αὕτη ὑπάρχει, προτάσσων τὴν πρὸς τὰ ἀρχαῖα ἑλληνικὰ συγγένειαν τῶν ἡμετέρων πάσης ἄλλης συγγενείας ὡς δευτερευούσης καὶ ἧττον ἡμῖν χρησίμου πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ ἡμετέρου θέματος 3).

Ταῦτα καθόλου εἰπόντες, ἐπιφέρομεν καί τινα παραδείγματα εἰς ἀπόδειξιν τούτων. Ἐν τῇ νεοελληνικῇ μυθολογίᾳ πρὸ πάντων φέρονται πολλὰ, ἅτινα καθ' ἡμᾶς δέονται ἐπανειλημμένης μελέτης καὶ ἐξακριβώσεως, ὅπως ἀποδειχθῇ σαφῶς ὅτι σώζονται παρ' ἡμῖν ἔτι τὰ ὑπὸ τοῦ συγγραφέως φερόμενα μυθολογήματα. Ὡς ἐν ἀρχῇ ἐν τοῖς περὶ Οὐρανοῦ, ἔνθα λέγεται ὅτι οὗτος πιστεύεται ὡς θόλος, καὶ ὅτι δι' ὀπῶν ἐκρέει ἡ βροχή. Τοῦτο δι' οὐδεμιᾶς μαρτυρίας τῆς ἡμετέρας γλώσσης πιστοποιεῖται, ἀλλ' ἄλλων γλωσσῶν, πρῶτον

τῆς ἑβραϊκῆς, ἔνθα ἀπερισκέπτως καλεῖ ὁ συγγραφεὺς τὴν γένεσιν τοῦ Μωϋσέως ἑβραϊκὴν μυθολογίαν, καὶ εἶτα τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς δι' ὧν ἀποδεικνύεται μὲν τί οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἐδόξαζον, δὲν βεβαιοῦται ὅμως καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ συγγραφέως ἀποδιδομένη ἡμῖν δόξα. Ταύτην ὤφειλε νομίζομεν νὰ βεβαιώσῃ διὰ φράσεων τῆς κοινῆς γλώσσης γνωστῶν καὶ ἀμφισβητήτων, λαμβανομένων ἐκ δημοτικῶν ᾀσμάτων, παραμυθίων καὶ τῶν τοιούτων. Οὐδεμιᾶς μαρτυρίας ἀνάγκην ἔχουσι τὰ πανθομολογούμενα, οὐχὶ ὅμως καὶ τὰ ἀμφισβητήσιμα· ἄλλως τὰ λεγόμενά εἰσι δόξα, τοῦ λέγοντος μόνον ἢ γράφοντος. Καὶ κατωτέρω λέγει ὅτι οἱ Οὐρανοὶ πιστεύονται ὅτι εἶναι ἑπτά, μαρτυρεῖ τοῦτο ἐξ ἄλλων γλωσσῶν, οὐχὶ δὲ ἐκ τῆς ἡμετέρας, διότι τοιαύτη ἔννοια εἶναι ὅλως ξένη, ἀσιανὴ οὐχὶ ἑλληνική· ὥστε ἀληθῶς εἰπεῖν, οὐδὲν περὶ οὐρανοῦ λέγει ὁ συγγραφεὺς, ἀναφερόμενον εἰς ἡμᾶς. Πλὴν τούτων αἱ περὶ Οὐρανοῦ δοξασίαι αὗται τοῦ λαοῦ, ὡς καὶ πολλαὶ ἄλλαι περὶ ἄλλων φυσικῶν ἀντικειμένων, οὐχὶ ὀρθῶς καθ' ἡμᾶς κατατάσσονται ὑπὸ τοῦ συγγραφέως εἰς τὴν μυθολογίαν, ἐν ᾧ κυριολεκτικῶς ἀνήκουσιν αὗται εἰς τὴν φυσικήν. Ὁ συγγραφεὺς ὅμως προετίμησεν, ὡς φαίνεται, νὰ ἐκλάβῃ τὴν μυθολογίαν κατὰ πλατυτέραν ἔννοιαν, μιμούμενος τῶν νεωτέρων τινὰς μᾶλλον ἢ τοὺς Ἕλληνας, παρ' οἷς ἡ μυθολογία περιλαμβάνει τοὺς τῶν θεῶν καὶ ἡρώων μύθους. 4)

Ἐφεξῆς φιλοπόνως λίαν ἀναζητεῖ ὁ συγγραφεὺς τοὺς λόγους δι' οὓς ἐταυτίσθη κατ' αὐτὸν ὁ προφήτης Ἠλίας τῷ ἡλίῳ τῶν Ἑλλήνων, καὶ οὕτως αἱ τοῦ προφήτου ἐκκλησίαι κατέλαβον πάσας σχεδὸν τὰς τῶν ὀρέων τῆς Ἑλλάδος κορυφάς. Νομίζομεν ὅμως ὅτι οὐχὶ ἡ ὁμοιότης τοῦ ὀνόματος, ὡς δοξάζει αὐτὸς μετὰ πολλῶν ἄλλων, ἀλλ' ἄλλα περιστατικὰ

ἔδωκαν ἀφορμὴν εἰς ταὐτισμὸν ἁγίων καὶ προφητῶν πρὸς θεοὺς καὶ ἥρωας τῶν ἀρχαίων. Αἱ πλεῖσται ἂν οὐχὶ πᾶσαι, αἱ τῶν ἑλληνικῶν ὀρέων κορυφαὶ ἦσαν ἐξ ἀρχαιοτάτων χρόνων καθιερωμέναι τῷ πελασγικῷ Διῒ, ὅστις παρὰ πᾶσι τοῖς συγγενέσιν ἰνδοευρωπαϊκοῖς ἔθνεσι εἶναι τοῦ φωτεινοῦ οὐρανοῦ θεός, διὸ καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ (Ζεὺς, Δεὺς, θεός, deus, devas) φῶς καὶ λαμπρότητα, δηλοῖ,[α] καὶ λατρεύεται παρ' Ἕλλησιν ὡς ὕπατος, ὕψιστος, ἀκραῖος, καραῖος, ἐπάκριος, κορυφαῖος, ἐπὶ τῶν ὑψηλῶν ὀρέων· οἷον ἐπὶ τοῦ Λυκαίου τῆς Ἀρκαδίας, ἐπὶ τῆς Ἰθώμης ἐν Μεσσήνῃ, τοῦ Πάρνηθος καὶ Ὑμηττοῦ τῆς Ἀττικῆς, τοῦ Κυθαιρῶνος καὶ Λαφυστίου τῆς Βοιωτίας, τοῦ Παρνασσοῦ τῆς Φωκίδος, τοῦ Πηλίου καὶ τῆς Οἴτης τῆς Θεσσαλίας, καὶ ἐπὶ τῶν ὑψηλῶν κορυφῶν τῆς Ῥόδου, Σαμοθράκης καὶ ἄλλων νήσων, ἐπὶ τῆς Ἴδης τῆς Τροίας καὶ ἀλλαχοῦ. Ἔτι δὲ καὶ ἐπὶ τῶν πεδιάδων ἡ πάντων τῶν δένδρων ὑπερέχουσα δρῦς καὶ φηγὸς ἦτο ἱερὰ τοῦ Διός, ὡς καὶ ὁ ὑψιπέτης ἀετός.[β] Ἐν τοῖς ὕστερον ἑλληνικοῖς χρόνοις ἐταὐτίσθη ὁ Ἀπόλλων τῷ ἡλίῳ, ἀλλὰ καὶ τότε ὀλίγα ἢ μᾶλλον ὀλίγιστα τῆς Ἑλλάδος ὄρη ἦσαν τῷ Ἀπόλλωνι ἡλίῳ καθιερωμένα, τὰ πλεῖστα δὲ καὶ τότε πελασγικῷ καὶ Ὀλυμπίῳ Διΐ· διὰ ταῦτα προσφυέστερος καθ' ἡμᾶς παντὸς ἄλλου προφήτου καὶ ἁγίου κατὰ τοῦτο ἦτο ὁ προφήτης Ἠλίας διὰ τὴν ἐπὶ τῶν ὀρέων οἴκησίν του, καὶ τὴν εἰς οὐρανοὺς

α) Βλ. Max. Müller ἐν τοῖς περὶ ἐπιστήμης τῆς γλώσσης μαθήμασιν αὐτοῦ τὸ I', ἐν ᾧ γίνεται λόγος περὶ Διὸς ὑπάτου, σελ. 398 τῆς γερμαν. μεταφράσεως ἔκδ. 6', καὶ Preller ἑλλην. μυθολ. 1, 84 καὶ 91 ἔκδ. 6'.

β) Μάξιμος Τύριος ἐν λόγῳ 8 ἐν ἀρχῇ ἔκδ. Δούκα. « Ἐπευφήμησαν δὲ καὶ Διῒ ἀγάλλατα οἱ πρῶτοι ἄνθρωποι κορυφὰς ὀρῶν, Ὄλυμπον καὶ Ἴδην καὶ εἴτι ἄλλο ὄρος πλησιάζει τῷ οὐρανῷ ». Καὶ ἐτυμολ. μέγα ἐν λ. ἐπάκριος Ζεύς· ἐπ' ἄκρας γὰρ τῶν ὀρῶν ἱδρύοντο βωμοὺς τῷ Διΐ.

ἀνάβασιν αὐτοῦ ζῶντος ἐπὶ πυρίνου ἅρματος, οὐχὶ δὲ διὰ τὴν ὁμοιότητα τοῦ ὀνόματος νὰ καταλάβῃ τὰ ἐπὶ τῶν ὀρέων ἱερὰ καὶ τοὺς ναοὺς τοῦ Διός. Εἰς ἐνίσχυσιν τῆς δοξασίας ἡμῶν ταύτης προσέρχεται καὶ τοῦτο, ὅτι ἐν ταῖς θρησκευτικαῖς παραδόσεσι πολλῶν χριστιανικῶν φυλῶν τῆς Εὐρώπης φέρεται κατὰ τὸν Γερμανὸν Grimm[α] ὅτι ἐν τῷ μέσῳ αἰῶνι ἱκέτευον τὸν προφήτην Ἠλίαν ἐν καιρῷ ἀνομβρίας νὰ πέμψῃ βροχὴν διὰ τὰ ἐν τῷ Γ΄ τῶν Βασιλειῶν περὶ αὐτοῦ ἱστορούμενα βεβαίως, ταυτίζοντες αὐτὸν τῷ ὑετίῳ καὶ βροντῶντι Θεῷ· διότι κατὰ τὴν δόξαν των ἀπὸ τῶν ὀρέων κατήρχετο καὶ ἡ βροχὴ καὶ βροντή, ὅπου ἡ τοῦ προφήτου Ἠλίου κατοικία. 5)

Οὕτω καὶ ἄλλων πολλῶν θεῶν καὶ ἡρώων ἰδιότητες καὶ ἐνέργειαι ἀπεδόθησαν ἁγίοις καὶ ὁσίοις τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν οὐχὶ διὰ τὴν ὁμοιότητα τῶν ὀνομάτων, ἀλλὰ διὰ τὴν ταυτότητα τῆς ἐνεργείας καὶ τῶν ἰδιοτήτων αὐτῶν, ὡς τῷ ἁγίῳ Νικολάῳ, αἱ τοῦ Ποσειδῶνος καὶ ἄλλων θαλασσίων θεῶν, αἱ τοῦ Θησέως (sic) τῷ ἁγίῳ Γεωργίῳ, τινὲς τοῦ Ἀπόλλωνος τῷ ἁγίῳ Δημητρίῳ, τῆς Ἀθηνᾶς τῇ τοῦ θεοῦ ἁγίᾳ Σοφίᾳ καὶ ἄλλοις ἄλλων. Διότι οἱ πρῶτοι χριστιανοί, μεταβαλόντες τὰ τῶν ἐθνικῶν θεῶν καὶ ἡρώων ἱερὰ καὶ ναοὺς εἰς χριστιανικὰς ἐκκλησίας, καθιέρωσαν ταύτας εἰς λατρείαν ἁγίων καὶ ὁσίων ὁμοίας φύσεως καὶ ἐνεργείας τῆς τῶν πρώην θεῶν καὶ ἡρώων, ὅπως οὕτως, οἰκονομοῦντες οἱ τοῦ χριστιανισμοῦ διδάσκαλοι τὴν εἰς τὰ πάτρια ἀφοσίωσιν καὶ τὸ σέβας τῶν Ἑλλήνων τῶν ἀπὸ ἐθνικῶν γενομένων χριστιανῶν, πείσωσιν αὐτοὺς νὰ δεχθῶσιν ἀληθινὴν ἀντὶ ψευδοῦς λατρείας ἐν τοῖς αὐτοῖς τῶν

α) Ἐν τῇ γερμανικῇ μυθολ. 1, 157—159 καὶ 772 ἐκδ. γ΄.

πατέρων των ναοῖς καὶ ἱεροῖς, ἅτινα ἐξ ἀπάτης δῆθεν καὶ ἀγνοίας εἶχον καθιερωθῆ εἰς ψευδεῖς θεοὺς καὶ ἥρωας. Οὕτω δὲ οἰκονομοῦντες εὐκολώτερον τὴν ἀνθρωπίνην ἀσθένειαν, ἔσωζον συγχρόνως καὶ τὰ λαμπρότερα τῆς ἑλληνικῆς τέχνης μνημεῖα καὶ τὸν χριστιανισμὸν μᾶλλον εὐπρόσδεκτον καθίστων. Ὅσα δὲ κοινῶς λέγονται καὶ πιστεύονται περὶ γενικῆς καταστροφῆς ἑλληνικῶν ναῶν καὶ ἄλλων μνημείων τῆς ἑλληνικῆς τέχνης ὑπὸ τῶν πρώτων χριστιανῶν εἰσὶν ὑπερβολαὶ ἢ, ἂν δήπου ἐγένοντό τινες τοιαῦται, προῆλθεν ἐξ ἀμαθῶν καὶ φανατικῶν καλογήρων ἢ ἐξ ἀντεκδικήσεως μετὰ προηγηθέντα ἔν τισι χώραις ἀνταγωνισμὸν τῆς ἐθνικῆς χριστιανικῆς θρησκείας.

Ταῦτα ἐν παρόδῳ περὶ τοῦ θέματος τούτου, ὅπερ δεῖται ἰδιαιτέρως σπουδαίας ἐξετάσεως καὶ γνώσεως ἀκριβοῦς τῆς ἑλληνικῆς μυθολογίας, τῆς τοῦ θείου λατρείας καθ' Ἕλληνας καὶ τῶν περὶ ἁγίων καὶ ὁσίων τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας παραδόσεων. Ἐξ ἀκριβοῦς δὲ καὶ περιεσκεμμένης μελέτης τούτου πιστεύομεν ὅτι θέλουσι προέλθει οὐ μικραὶ ἀποδείξεις τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν καταγωγῆς, διότι πολλὰ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς λατρείας εἰσέδυσαν εἰς τὴν ἡμετέραν καὶ πλεῖσται παραδόσεις ἐθνικαὶ μετεποιήθησαν εἰς διηγήματα περὶ τῶν ἁγίων, ὁσίων καὶ μαρτύρων τῆς ἡμετέρας ἐκκλησίας.

Κατωτέρω λέγει ὁ συγγραφεὺς ὅτι ἡ σελήνη δὲν προσωποποιεῖται ὑπὸ τοῦ ἡμετέρου λαοῦ· ἡμεῖς νομίζομεν τοὐναντίον ὅτι αὕτη πρὸ παντὸς ἄλλου φωτεινοῦ σώματος τοῦ οὐρανοῦ προσωποποιεῖται, ὡς ἐν τῷ δημοτικῷ ᾄσματι·

Ὦ τί ὡραῖο φεγγάρι, γιατ' εἶσαι λυπημένο;
Μὴν εἶσ' ἐρωτευμένο.
Σ' ἐκείνην ὑπ' ἀγαπῶ;

Γιατί μέσ' εἰς τὰ σύννεφα εὑρίσκεται κλεισμένο;
Μὴν εἶσαι ἑρμηνευμένο
Νὰ 'δῆς ἂν τῆς 'μιλῶ; 6)

Περὶ τούτου οὐδόλως ἔπρεπε ν' ἀμφιβάλλῃ ὁ συγγραφεύς, διότι πάντα ἐν γένει τὰ τῆς φύσεως ἄψυχα καὶ νεκρὰ ἡ ἑλληνικὴ τοῦ λαοῦ φαντασία ἐκλαμβάνει ὡς ζῶντα καὶ ἔμψυχα, καὶ ὡς τοιαῦτα προσαγορεύει καὶ συνδιαλέγεται μετ' αὐτῶν, ὡς ἐν πολλοῖς τῶν δημοτικῶν ᾀσμάτων καὶ τῶν παραμυθίων τοῦ λαοῦ βλέπομεν.

'Αλλαχοῦ ἐν τοῖς περὶ τῶν δώδεκα μηνῶν πρέπει νὰ προστεθῇ εἰς τὰ τοῦ συγγραφέως καὶ ἡ μυθευομένη αἰτία τῆς ἀστασίας τοῦ καιροῦ κατὰ τὸν Μάρτιον μῆνα· ὅτι δηλαδὴ οὗτος, συνοικῶν μετὰ καλῆς, ἀλλὰ χωλῆς γυναικός, ὅταν μὲν βλέπῃ τὸ κάλλος αὐτῆς, χαίρει, ὅταν δ' ἐγειρομένης καὶ βαδιζούσης τὴν χωλότητα, λυπεῖται. 'Ωσαύτως παραλείπεται καὶ ἡ ἀπάτη τούτου πρὸς τοὺς ἕνδεκα ἀδελφούς του καὶ ὁ ξυλισμός του.

Καὶ γενικῶς εἰπεῖν ἐν τοῖς περὶ θεῶν ὑπὸ τοῦ συγγραφέως εἰρημένοις ἀπαντῶνται καὶ ἄλλα τινὰ ὁμοίας φύσεως, τὰ ὁποῖα χρήζουσι περιεσκεμμένης ἀναθεωρήσεως καὶ μελέτης, καὶ ἀκριβεστέρας βεβαιώσεως ὡς ἀτελῆ καὶ ἀμφισβητήσιμα. Πληρέστερα τοὐναντίον καὶ ἀκριβῆ ὅσον οἷόν τε φαίνονται τὰ περὶ Νεραΐδων, Καλλικατζάρων, Στοιχείων καὶ τῶν τοιούτων, ἐν οἷς νομίζομεν ὅτι πολλαχοῦ ἡ ἑλληνικὴ φαντασία δὲν ποιεῖ τούτων σαφῆ διαστολήν, ὅπως φαίνεται δοξάζων ὁ συγγραφεύς. 7)

'Εν τοῖς περὶ Καλλικατζάρων παρατηροῦμεν ὅτι ἐν Θεσσαλίᾳ ἐπειδὴ Καλλικάτζαροι καλοῦνται εἶδος μεγάλων κερασφόρων κανθάρων, δὲν εἶναι ἄτοπος ἡ κατὰ τὴν *'Εφημερίδα*

τῶν Φιλομαθῶν παραγωγὴ τῆς λέξεως ταύτης, ὡς νομίζει ὁ συγγραφεύς. Περὶ τῶν βρυκολάκων δοξάζουσιν ὡσαύτως οἱ Θεσσαλοὶ ὅτι τὰ νεογνὰ, τὰ ἀβάπτιστα ἀποθανόντα, γίνονται βρυκόλακες καὶ ἐξερχόμενα ἀπὸ τοῦ τάφου μεταβαίνουσιν εἰς τὴν πατρικὴν οἰκίαν καὶ βυζαίνουσι τὴν μητέρα των. 8)

Μὴ δυνάμενοι νὰ ἐνδιατρίψωμεν ἐπὶ πλέον εἰς τὰ τῆς νεοελληνικῆς μυθολογίας, παρατηροῦμεν γενικῶς ὅτι ὁ συγγραφεὺς κάλλιστα ποιήσας συμπεριέλαβε καὶ ταύτην εἰς τὴν λύσιν τοῦ τεθέντος ζητήματος. Ἐπειδὴ ἀληθῶς ἡ παραβολὴ καὶ σύγκρισις τῆς ἀρχαίας μυθολογίας πρὸς τὰς νῦν σωζομένας θρησκευτικὰς προλήψεις καὶ δεισιδαιμονίας οὐκ ὀλίγον διαφωτίζει τὸ ζήτημα καὶ πλείστας ἀποδείξεις δίδει τῆς ἐν τῷ μακρῷ παρεληλυθότι χρόνῳ μὴ διαῤῥήξεως τῆς συνεχείας ἡμῶν μὲ τοὺς προγόνους. Ἀλλ' ὁμολογητέον ὅτι ἡ ἔρευνα τοῦ μυθολογικοῦ τούτου μέρους τοῦ ζητήματος ὅσον σπουδαία καὶ ἐπαγωγὸς εἶναι, τοσοῦτον καὶ ἡ ἐν αὐτῷ φαινομένη συγγένεια δύναται νὰ προκαλέσῃ ἄτοπα συμπεράσματα. Ὡς τοιαύτη δὲ δεῖται πλείονος προσοχῆς καὶ περισκέψεως, ἵνα μὴ διηγήσεις καὶ παραμύθια τυχαίως ἴσως καὶ παιδιᾶς χάριν πλασθέντα ὑπὸ εὐφαντάστων ἀνδρῶν ἢ γυναικῶν ἐκλάβωμεν ὡς ἀρχαίας παραδόσεις καὶ παραλληλίσωμεν πρὸς ἀρχαίους μύθους. Εἶναι μὲν πιθανὸν ὅτι τὰ περὶ ἁγίου *Δημητρίου* (sic) καὶ Περσέως, Ἡρακλέους καὶ Γιάννη ὑπὸ τοῦ συγγραφέως φερόμενα εἰσὶ μεταποιήσεις ἀρχαίων μυθικῶν παραδόσεων, ἀμφίβολον ὅμως φαίνεται ἡμῖν τὸ τοῦ Βοιωτοῦ περὶ ἁγίου Διονυσίου διήγημα καὶ τὸ τῶν Ἐλευσινίων περὶ Δήμητρος καὶ Κόρης καὶ ἄλλα τινὰ ὅτι στηρίζονται εἰς ἀρχαίας μυθικὰς παραδόσεις. Ἀνάγκη λοιπὸν ἀκριβεστέρας ἐξετάσεως τῶν πηγῶν, ὅθεν τὰ τοιαῦτα διηγήματα λαμβάνονται. 9)

Πληρέστατα καὶ μᾶλλον ἐξηκριβωμένα εἰσὶ τὰ λοιπὰ τῆς πραγματείας μέρη, μάλιστα διὰ τὸ β'- καὶ γ' ἐν οἷς περιέχονται καὶ προλήψεις καὶ δοξασίαι, καὶ ἤθη καὶ ἔθιμα· διότι ἐνταῦθα εἶχεν ὑπ' ὄψιν ὁ συγγραφεὺς ὕλην ὡρισμένην καὶ βεβαίαν, ἣν φιλοπόνως λίαν συνήγαγε καὶ προσηκόντως ἐπιβεβαιοῖ διὰ πλείστων μαρτυριῶν, ἃς λαμβάνει εἴτε ἀπὸ στόματος τοῦ λαοῦ, εἴτε ἀπὸ δημοτικῶν ᾀσμάτων, εἴτε καὶ ἀπὸ πολλῶν ἐκδεδομένων συγγραμμάτων, μάλιστα Εὐρωπαίων περιηγητῶν, περιελθόντων τὴν Ἑλλάδα. Οὐδαμοῦ δὲν παραλείπει νὰ σημειώσῃ καὶ τὴν συγγένειαν τούτων πρὸς τὰ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων· ἢ πρὸς τὰ ἄλλων συγγενῶν ἐθνῶν ἀρχαίων καὶ νεωτέρων, βοηθείᾳ τῶν πολλῶν εὐρωπαϊκῶν συγγραμμάτων, εἰς ἃ παραπέμπει τὸν ἀναγνώστην. Πρὸ πάντων τὰ περὶ βασκανίας ἐν τῷ β' μέρει καὶ τὰ περὶ *κλειδόνων* (sic) καὶ βρυκολάκων λεγόμενα εἰσὶ λίαν ἀκριβῆ καὶ διεξοδικά, διότι περιλαμβάνει ὁ συγγραφεὺς οὐ μόνον τὰ παρ' ἡμῖν, ἀλλὰ καὶ τὰ παρ' ἄλλοις συνήθη περὶ τούτων. Ὥστε δυνάμεθα εἰπεῖν ὅτι τὰ μέρη ταῦτά εἰσι τὰ σπουδαιότερα τῆς πραγματείας ταύτης πρὸς λύσιν τοῦ δοθέντος ζητήματος καὶ πολὺ πρὸς ἡμᾶς ἔχοντα τὸ διάφορον. Εἰσὶ μὲν ταῦτα ἀτελῆ, διότι τοῦ μὲν β' καὶ γ' μέρους ἐλλείπουσι πολλά, ἃ ὀνομάζει ὁ συγγραφεύς, τοῦ δὲ δ' τὸ σπουδαιότερον κεφάλαιον, τὸ πραγματευόμενον κατὰ τὸν αὐτὸν συγγραφέα, περὶ δημοτικῶν ᾀσμάτων, περὶ μετρικῆς καὶ μουσικῆς καὶ περὶ τῶν ποιητῶν αὐτῶν, ἅτινα πιστεύομεν ὅτι ἔχει ἕτοιμα, ὡς λέγει ὁ συγγραφεὺς ἐν τῇ πρὸς τοὺς ἀγωνοδίκας ἐπιστολῇ του, ἢ ὅτι θέλει ἑτοιμάσει μετὰ τῆς αὐτῆς ἀκριβείας καὶ λεπτομερείας, μεθ' ἧς καὶ τὰ εἰς κρίσιν ὑποβληθέντα, διότι φαίνεται εἰς ταῦτα προπαρασκευασμένος διὰ μακρᾶς μελέτης.

Ἐκεῖνο δ' ὅπερ καθ' ἡμᾶς ἐπιτείνει ἔτι μᾶλλον τὴν ἀξίαν τῶν μερῶν τούτων εἶναι ὅτι ἐνιαχοῦ παρεμβάλλει καὶ δημοτικὰ ᾄσματα ἅτινά εἰσιν ἢ ὅλως ἢ ἐν μέρει ἀνέκδοτα, καὶ ἓν λίαν διεξοδικὸν ἐν τοῖς περὶ φίλτρων ἐν ἀρχῇ τοῦ β' μέρους, καὶ μυρολόγια τῆς Μάνης· ἔτι δὲ καί τινα ποιημάτια ἀνέκδοτα τοῦ μέσου αἰῶνος, ὡς ἐν τοῖς περὶ ὠμοπλατοσκοπίας ἀνέκδοτόν τι τοῦ Μιχαὴλ Ψελλοῦ, σταλὲν τῷ συγγραφεῖ ἐκ τῆς ἐν Βιέννῃ αὐτοκρατορικῆς βιβλιοθήκης, καὶ ἰατροσόφιον ἀνέκδοτον περὶ φυλακτηρίων.

Εἰς τὴν γενικὴν ταύτην ὑπὲρ τῶν μερῶν τούτων τῆς πραγματείας κρίσιν προσθέτομεν ἐν τέλει ὀλίγα τινά, τὰ ὁποῖα ἐν τῇ ἀναθεωρήσει τούτων δύναται νὰ λάβῃ ὑπ' ὄψιν ὁ συγγραφεύς.

Ἐν τοῖς περὶ φυλακτηρίων παρέλειψε νὰ κάμῃ λόγον καὶ περὶ λίθων τῶν λεγομένων αἱματοστατῶν, εἰς οὓς ἀποδίδει ὁ λαὸς τὴν δύναμιν τοῦ ἐμποδίζειν τὴν τοῦ αἵματος ῥοήν, καὶ οὓς συνήθως παριστάνουσιν εἰς δακτυλίους καὶ φέρουσιν ἐπὶ τῶν δακτύλων ὡς φυλακτήρια. Ἐπὶ τούτων εἰσὶν ἐγκεχαραγμένα καὶ γράμματα ποικίλα ἢ καὶ ῥητὰ τῆς Ἁγίας Γραφῆς.

Ἐν τοῖς περὶ γάμου ἐθίμοις ἀνάγκη νὰ λάβῃ ὑπ' ὄψιν καὶ τὰ ἐν τοῖς ὀρεινοῖς τόποις τῆς Θεσσαλίας, τὰ ὁποῖά εἰσι κάπως διάφορα. Τὴν προτεραίαν τοῦ γάμου γίνεται εὐωχία εἰς τὴν οἰκίαν τῶν γονέων τῆς νύμφης, ὅπου αὕτη δειπνεῖ τελευταίαν φορὰν μετὰ τῶν οἰκείων της, διὸ λέγεται ἡ ῥηθεῖσα εὐωχία *ὑστερυδείπνια*. Τὴν δὲ ὀγδόην ἡμέραν ἀπὸ τοῦ γάμου, ἤτοι τὴν ἐπομένην Κυριακὴν ὁ γαμβρὸς μετὰ τῆς νύμφης καὶ τῶν ἐγγυτάτων οἰκείων ἔρχονται εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ πατρὸς τῆς νύμφης, ὅπου γίνεται ὑποδοχὴ αὐτῶν εὐφρόσυνος καὶ εὐωχία. Λέγεται δὲ αὕτη *ἐπιστρόφια*. 10)

Ἐκτὸς τούτων καὶ ἄλλα πολλὰ ὑπάρχουσιν ἐν Θεσσαλίᾳ, ἅτινα δὲν μνημονεύονται ὑπὸ τοῦ συγγραφέως.

Ἐν τοῖς περὶ γεννήσεως λανθάνεται οὗτος, γράφων ὅτι ἅμα γεννηθέντος τοῦ παιδίου, ἡ μαῖα ἀποκόπτει τὸν ὀμφαλὸν καὶ λούει. Ἡ μαῖα ἀμέσως μετὰ τὸν τόκον καὶ τὴν τομὴν τοῦ λώρου, ἁλατίζει ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ τὸ νεογνὸν μὲ ἅλας λεπτότατον· τὴν δὲ τρίτην ἡμέραν ἀπὸ τοῦ τόκου, ὅτε οἱ γονεῖς καὶ οἱ ἐγγύτατοι συγγενεῖς συνέρχονται, λούει ἡ μαῖα τὸ νεογνόν· οἱ δὲ γονεῖς καὶ συγγενεῖς ρίπτουσιν εἰς τὸν λουτῆρα διάφορα νομίσματα, δῶρα τῆς μαίας. Παρατίθενται δὲ τότε εἰς τοὺς προσελθόντας καὶ διάφορα γλυκύσματα. 11)

Ἐν δὲ τοῖς περὶ ἐνταφιασμοῦ προστεθείτω (sic), ὅτι ἐν Θεσσαλίᾳ γίνεται μετὰ τὸν ἐνταφιασμὸν τοῦ ἀποθανόντος δεῖπνος *μακάρισις* καλούμενος, εἰς ὃν λαμβάνουσι μέρος οἱ ἱερεῖς καὶ οἱ πτωχοί.

Ἐν δὲ ταῖς παροιμίαις τῆς νέας ἡμῶν γλώσσης συγκρίνονταί τινες τούτων οὐχὶ ἁρμοδίως πρὸς ἀρχαίας, ὡς ἡ *Μυσῶν ἔσχατος* πρὸς τὸν, ὅπου γάϊδαρος καὶ 'γὼ σαμάρι, ἐν ᾧ ἡ ἔννοια ἑκατέρας εἶναι διάφορος.

Διάφορος ἔτι εἶναι ἡ ἔννοια τῆς δημώδους παροιμίας· « Ὅσα φέρνει ἡ ὥρα δὲν τὰ φέρνει ὁ χρόνος. » καὶ τοῦ Πινδαρικοῦ ῥητοῦ, πρὸς ὃ παραβάλλει ταύτην, « Ἐν δὲ μιᾷ μοίρᾳ χρόνου ἄλλοτ' ἀλλοῖαι διαθύσσουσιν αὖραι ».

Ὡσαύτως διάφορος καὶ ἡ « Ἀπ' ἀγκάθι 'βγαίνει ρόδον κι' ἀπὸ ρόδον 'βγαίνει ἀγκάθι », ἀπὸ τοῦ Ὁμηρικοῦ, πρὸς ὃ παραβάλλει αὐτὴν ὁ συγγραφεὺς « Παῦροι γάρ τοι παῖδες ὁμοῖοι πατρὶ πέλονται ».

Ἡ δὲ παροιμία « αἱ καλαῖς οἰκοκυραῖς ἀνάρεια μελετοῦν-

ται », σημαίνει ὅτι αὗται σπανίως γίνονται λόγου ὑπόθεσις ἐν δημοσίοις τόποις· ἄρα ἡμαρτημένως παραβάλλεται πρὸς τὸ τοῦ Σολομῶντος· « Γυναῖκα ἀνδρείαν τίς εὑρήσει; τιμιωτέρα δέ ἐστι λίθων πολυτελῶν ». 12)

Καὶ ἡ παροιμία· « Εἶπ' ὁ γάϊδαρος τὸν πετεινὸν κεφάλαν », δὲν ἔχει ὁμοιότητα πρὸς τὴν ἀρχαίαν· « ἄνω ποταμῶν χωροῦσι πηγαί ».

Τὰ τοιαῦτα ἁμαρτήματα καὶ ὅσα ἄλλα ὁμοίας φύσεως ὑπάρχουσιν ἐν τῷ περὶ παροιμιῶν εἰς ἃ ὑπέπεσεν ὁ συγγραφεὺς ἢ ἐξ ἰδίας ἢ ἐξ ἄλλων ἀπροσεξίας, καλὸν νὰ ἐκλείψωσιν ἵνα μὴ ἀσχημίζωσι τὰ καλῶς ἔχοντα.

Ἀποπερατοῦντες ἐνταῦθα τὸν περὶ τῆς ὑποβληθείσης φιλολογικῆς πραγματείας λόγον οἱ ἀγωνοδίκαι, ἀποφαίνονται ἐν τέλει, ὅτι διὰ πάντας τοὺς εἰρημένους λόγους, ἀποβλέποντες μὲν εἰς τὴν σπουδαιότητα αὐτῶν καὶ τὴν ἄκραν φιλοπονίαν, μεθ' ἧς ὁ συγγραφεὺς συνήγαγε πρῶτον καὶ ἐσυστηματοποίησε τὴν ποικίλην ταύτης ὕλην, παρορῶντες δὲ τὰ ὀλίγα γλωσσικὰ καὶ ἄλλα ἁμαρτήματα, εἰς ἃ ὑπέπεσεν οὗτος εἴτε ἐκ σπουδῆς πρὸς τὸ γράφειν, εἴτε διότι ἀβασανίστως αὐτὰ παρέλαβεν ἐξ ἄλλων, οὐδόλως θὰ ἐδίσταζον ν' ἀποδώσωσιν αὐτῷ ἀμέσως τὸ γέρας, ἂν ἐπέμπετο αὐτοῖς πλήρης ἡ πραγματεία καὶ ἐκ τῆς ἀναγνώσεως ἐπείθοντο ὅτι πάντα τὰ μέρη αὐτῆς ἐπεξειργάσθη ὁ συγγραφεὺς μετὰ τῆς αὐτῆς φιλοπονίας καὶ ἀκριβείας. Διὰ τὸ ἀτελὲς λοιπὸν τῆς πραγματείας ἀναβάλλουσι τὴν ἀπόδοσιν τοῦ ἄθλου, μέχρις οὗ δυνηθῇ νὰ συμπληρώσῃ καὶ τὰ ἐλλείποντα μέρη καὶ ὑποβάλῃ αὐτὰ εἰς κρίσιν. Ἀλλὰ νομίζοντες πάλιν ἄδικον νὰ μὴ ἀποδώσωσι καὶ σήμερον ἐνώπιον τῆς σεβαστῆς καὶ φιλομούσου ταύτης ὁμηγύρεως τὴν εἰς τοσαύτην φιλοπονίαν προσή-

κουσαν τιμὴν, πιστεύοντες δὲ ὅτι οὐ μόνον θέλει συμπληρώσει τὰ ἐλλείποντα μέρη, ἀλλὰ καὶ ὅτι ἐν τῇ ἐπιθεωρήσει τοῦ ὅλου θέλει ἐκκαθαρίσει αὐτὸ ἀπὸ τῶν δηλωθέντων καὶ ἀπὸ ἄλλων τυχὸν ὑπαρχόντων ἐν αὐτῷ ἁμαρτημάτων, καὶ οὕτως ἀποτελεσθὲν θέλει παραδώσει ἐν καιρῷ τῷ δέοντι εἰς τὴν δημοσιότητα καὶ τὴν τοῦ κοινοῦ ἀνάγνωσιν καὶ κρίσιν, στεφανοῦσι σήμερον τὸν συγγραφέα τῷ τῆς δάφνης θαλλῷ ἐπευχόμενοι αὐτῷ τὰ κράτιστα. 13)

Οἱ ἐπὶ τοῦ ἀγῶνος

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΑΣΩΠΙΟΣ.
ΦΙΛΙΠΠΟΣ ΙΩΑΝΝΟΥ.
ΕΥΘΥΜΙΟΣ ΚΑΣΤΟΡΧΗΣ.

Παρατηρήσεις τινὲς ἐπὶ τῆς κρίσεως.

---

1) Οὐδεὶς ἀντιλέγει ὅτι τὰ γλωσσικὰ ἁμαρτήματα συγγράμματός τινος, καὶ μάλιστα φιλολογικοῦ, μεγάλως αὐτὸ ἀσχημίζουσι, καὶ οὐκ ὀλίγον τῆς ἀξίας του ἀφαιροῦσιν, Ὅταν ὅμως τὰ τοιαῦτα ἁμαρτήματα δὲν εἶναι βέβαια, ἀλλὰ προῆλθον ἐκ κακογραφίας, ἢ παραδρομῆς τοῦ καλάμου, οὐχὶ δὲ σπανίως καὶ ἐκ κακῆς ἀναγνώσεως ὡς τοιαῦτα ἐθεωρήθησαν, δὲν πρέπει νομίζομεν αὐστηρῶς νὰ ἐξετάζωνται, οὔτε κατὰ τοῦ συγγραφέως νὰ ἐπιρρίπτηται μομφὴ ἀμαθείας. Τὸ ἡμέτερον σύγγραμμα ἐστάλη εἰς τὸν διαγωνισμὸν, ὅπως ἐγράφη, ἐπειδὴ ὁ χρόνος δὲν μᾶς ἐπέτρεπεν οὐχὶ μόνον νὰ ἀντιγράψωμεν, ἀλλ' οὔτε κἂν νὰ ἐπιθεωρήσωμεν αὐτὸ εἰς πολλὰ μέρη· ὥστε οὐδόλως παράδοξον ἂν ἐνιαχοῦ ἀπαντῶσιν ὀρθογραφικά τινα σφάλματα, ἅτινα ὅμως εἰς πλεῖστα ἄλλα τῆς συγγραφῆς μέρη ὀρθῶς φέρονται· τοιαῦτα δὲ εἶναι τὰ ἑξῆς, τὰ ὁποῖα ἄλλως οὐδὲ εἰς ἀρχάριον μαθητὴν τῶν προκαταρκτικῶν σχολείων ἐπιτρέπονται: παραλάσσουσα, Ἠπει-

ρος, προτιμώτερον, μῦλον, Ὀλύμπιοι θεότητες, ἡνία, ἀντὶ ἡνία, ἰνίον ἀντὶ ὑννίον, ἀπωλεσθεὶς, ἐστιάσις ἀντὶ ἑστίασις, ῥωμαλαῖος, ἠλακάτη. — Ὁμολογοῦμεν ὅμως ὡς λανθασμένα τὰ ἑξῆς, ἅτινα καὶ ἐν τῇ τυπώσει τοῦ βιβλίου ἡμῶν διορθοῦμεν: Οἱ καλικάντζαροι ἀποδιοπομποῦνται τῶν οἰκιῶν. Δὲν κατεχωρήθη ἐν τῇ τοῦ Passow συλλογῇ οὔτε ἐν οὐδεμιᾷ ἄλλῃ· καὶ ἀγνοῶν καλῶς τὴν γλῶσσαν.— Τὰ δὲ λοιπὰ ὑπὸ τῶν κριτῶν ἀναφερόμενα θεωροῦμεν ὀρθῶς γεγραμμένα, καὶ πρὸς ἀπόδειξιν ἐξετάζομεν ἐνταῦθα ἓν ἕκαστον, τούτων.

Σόλοικον νομίζεται τό: Λαβὼν ὁ ἱερεὺς, ἐξακολουθεῖ ἡ ἀκολουθία· καὶ τοιοῦτον εἶναι οὕτως ἀναγινωσκόμενον· ἀλλ' ἡμεῖς γράφομεν: « Καὶ εὐθέως λαβὼν αὐτοὺς ὁ ἱερεὺς, ἐξακολουθεῖ ἡ ἀκολουθία, στέφει κτλ. », ὅπου, ὡς ἕκαστος βλέπει, τὸ ἐξακολουθεῖ ἡ ἀκολουθία εἶναι παρεμπίπτουσα πρότασις, καὶ οὐχὶ τὸ ῥῆμα εἰς ὃ ἀναφέρεται ἡ μετοχὴ λαβών· ἀκολουθία δὲ εἶναι τὸ βιβλίον, ἐν ᾧ ἡ τοῦ γάμου ἀκολουθία περιέχεται, εἰς ὃ πολλαχοῦ τοῦ περὶ γάμου κεφαλαίου παραπέμπομεν· ἄλλως οἱ κριταὶ δὲν ἔπρεπε νὰ ὑποπέσωσιν εἰς τοιαύτην παρεννόησιν, ἐπειδὴ πάντοτε ἐντὸς εἰσαγωγικῶν περικλείονται τὰ ἐξ ἄλλων βιβλίων ληφθέντα χωρία, ὡς καὶ ἐπὶ τοῦ παρόντος συμβαίνει.

Ἀντὶ τοῦ νὰ ξενίσωσιν, ὅπερ καὶ αὐτὸ δὲν εἶναι ἐσφαλμένον, ἡμεῖς ἔχομεν νὰ φιλοξενήσωσιν, ὅπερ τὴν αὐτὴν σημασίαν ἐπὶ τῆς περιστάσεως ταύτης ἔχει μὲ τὴν λέξιν ξενίζειν, ἧς ἡ σημασία τοῦ φιλοξενεῖν, δέχεσθαί τινα, ἐλησμονήθη, ἐπικρατησάσης ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς γλώσσῃ τῆς σημασίας τοῦ ἀηθές τι καὶ ξένον ποιεῖν.

Ἡ μαγεία ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς Ἑλλάδι εἶναι κατὰ μέγα μέρος τὸ σύνολον τῶν προλήψεων καὶ δεισιδαιμονιῶν τοῦ λαοῦ· εἶναι νομίζομεν σαφὲς, καὶ οὐχὶ κατ' ἔννοιαν ἐσφαλμένον· ἄλλως δὲ ἐπεξηγεῖται καὶ ἐκ τῶν ἑπομένων, ἐν τῷ περὶ μαγείας κεφαλαίῳ, ἔνθα ἡ φράσις ἀπαντᾷ.

Τὸ ἀπαντᾷ ἀντὶ τοῦ ἀπαντᾶται εἶναι ὀρθότατον, καὶ ἀποροῦμεν πῶς οἱ κύριοι κριταὶ, ἐκ τῶν ἐντριβεστάτων περὶ τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν ἐκ τῶν ἡμετέρων λογίων ὄντες, ἔψεξαν αὐτό· διότι, ὡς γνωστότατον, μόνον παρὰ μεταγενεστέροις καὶ ἀδοκίμοις συγγραφεῦσιν ὁ παθητικὸς τύπος τοῦ ῥήματος τούτου (ἀπαντῶμαι) εὕρηται.

Τὸ ῥῆμα ἐθυσίασε ἐπὶ τοῦ ἀγύρτου Σεργίου Διοκλητιανοῦ λεγόμενον, ὡς φέρεται ἐν τῇ ἐκθέσει, ἤθελεν ὑποληφθῇ ἐσφαλμένον· ἀλλ' ἡμεῖς ἔχομεν γράψει: «θυσιάσας δὲ ἀρκετὰ παιδία πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ σχεδίου του, εὗρεν ἐπὶ τέλους ἐν τῇ ἀγχόνῃ τοῦ πλατάνου τὴν δίκην τῶν κακουργιῶν του».

Τὴν μαγικὴν ῥάβδον, ἥτις jouait un grand rôle εἰς τὰς μαγγανίας των.— Συμβαίνει ἐνίοτε, ὥστε ἐν τῇ ῥύμῃ τοῦ λόγου λησμονεῖ τις φράσεις τινὰς τῆς γλώσσης ἐν ᾗ γράφει, ἐνθυμούμενος τὰς ἀντιστοίχους ξένων γλωσσῶν· ἕνεκα τῆς αἰτίας αὐτῆς μὴ ἐνθυμούμενος, ὅτε τὴν σελίδα, ἐν ᾗ ἡ γαλλικὴ αὕτη φράσις ἐμπεριέχεται, ἔγραφον, τὴν ἀντιστοιχοῦσαν ἑλληνικήν, ἔγραψα διὰ λεπτοτάτων γραμμάτων τὴν γαλλικήν, ἐπιφυλασσόμενος ἐν τῇ ἐπιθεωρήσει τοῦ ἔργου, νὰ τὴν ἀντικαταστήσω διὰ τῆς ἑλληνικῆς· ὅπερ ὅμως ἐκ παραδρομῆς δὲν ἐγένετο.

Ἑταῖραι ἀντὶ φίλαι ἢ σύντροφοι.— Δὲν ἐνθυμούμεθα ποῦ ἐγράψαμεν τοῦτο. Ἄλλως τε δὲν εἶναι ἐσφαλμένον.

Σπανιώτατα ἢ μᾶλλον ποτὲ ἀντὶ οὐδέποτε ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς γλώσσῃ τοῦτο εἶναι συνηθέστατον.

Ἐν τοῖς κλέφτικοις ᾄσμασιν· ἴσως οἱ κριταὶ ἠδύναντο νὰ ψέξωσι τὴν φράσιν ταύτην ὡς μὴ γλαφυράν, οὐχὶ ὅμως καὶ ὡς μιξοβάρβαρον· διότι γνωστότατον εἶναι ὅτι ἡ λέξις κλέφτης καὶ αἱ ἐξ αὐτοῦ παραγόμεναι, ἐξαγιασθεῖσαι ὑπὸ τῶν ἀνδρείων τῆς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας προμάχων δὲν εἶναι πλέον ἰσοδύναμοι τῷ κλέπτης κλπ: ἡ λέξις καθιερώθη καὶ ἐν τῇ γραφομένῃ γλώσσῃ, οὐδὲ πρέπει νὰ νομίζηται μακαρονίζων, ὅστις τὰς τοιαύτας τῆς δημώδους διαλέκτου λέξεις μεταχειρίζεται ἐν τῇ καθαρευούσῃ, ὑποβάλλων αὐτὰς εἰς τοὺς γραμματικοὺς τύπους τῆς γραφομένης. Διὰ τὴν αὐτὴν αἰτίαν καὶ οἱ Γάλλοι clephte λέγουσι καὶ chansons des clephtes, ἀντὶ voleurs καὶ chansons des voleurs.

Ὡς ἕκαστος λοιπὸν βλέπει τρία μόνον εἰσὶ τὰ γλωσσικὰ ἁμαρτήματα τὰ εὑρεθέντα εἰς τὸ ἡμέτερον σύγγραμμα, καίτοι ἐν βίᾳ γεγραμμένον καὶ ἐκ πλειόνων τῶν 1000 σελίδων 8ου μεγέθους ἀπαρτιζόμενον.

2) Τὴν καθ' ἡμῶν κατηγορίαν ὅτι οὐχὶ ὅλα τὰ μνημονευόμενα συγγράμματα ἀνέγνωμεν, θεωροῦμεν οὐχὶ δικαίαν, καὶ τοσοῦτον

μᾶλλον καθ' ὅσον ἐν μακρᾷ παραγράφῳ κατωτέρω ἡ κατηγορία αὕτη καταντᾷ σπουδαιοτέρα, διότι μονονουχὶ κατατασσόμεθα ἐν τῇ τάξει τῶν Πετριτσοπούλων καὶ Snell. Καὶ δὲν ἀρνούμεθα ὅτι ἐνιαχοῦ παρεισέφρυσαν λάθη εἰς τὰς παραπομπὰς, ἕνεκα τῆς κακῆς ἀντιγραφῆς τῶν κακογεγραμμένων σημειώσεών μας· ἀλλὰ τὰ ἀναφερόμενα συγγράμματα, πρὸ πάντων δὲ τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς, ὅλα ἐμελετήσαμεν, πολὺν εἰς τὴν τοιαύτην ἀσχολίαν κατατρίψαντες χρόνον· ἂν ἐν τῇ ἐκθέσει ἀπηριθμοῦντο τινὰ τῶν συγγραμμάτων, ὅσα οἱ κριταὶ φρονοῦσιν ὅτι ἐπὶ τῇ μαρτυρίᾳ ἄλλων ἀναφερόμεν, ἠθέλομεν σαφέστερον ἀποδείξει τὸ ἐναντίον· ἤδη ἀρκούμεθα νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι πράγματι μὲν δὲν ὑπάρχουσιν ἐν τῇ Δημοσίᾳ βιβλιοθήκῃ ὅλα τὰ ὑφ' ἡμῶν μνημονευόμενα βιβλία, ἀλλ' ἕνεκα τούτου ἀρκετὰς ἑκατοντάδας δραχμῶν ἐδαπανήσαμεν, ὅπως προμηθευθῶμεν τινὰ τῶν μὴ ὑπαρχόντων ἐν αὐτῇ, καὶ εἰς ἰδιωτικὰς βιβλιοθήκας προσετρέξαμεν.

Τὰ φερόμενα παραδείγματα μαρτυροῦσιν ὅτι τὰ σφάλματα, εἶναι ἐλαφρὰ ταχυγραφίας σφάλματα· τὸ ἐπίγραμμα τῆς ἀνθολογίας ὁμολογοῦμεν ὅτι ἔχει κακῶς διότι ἀντεγράφη ἐκ μνήμης, ὅπως καὶ ἡ εἰς Χρυσαλλίδα παραπομπὴ, ἅτινα ἐννοεῖται ἤθελον διορθωθῆ ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ συγγράμματος. Τὰ δὲ κατὰ τῶν ἀτελῶν παραπομπῶν λεγόμενα θεωροῦμεν ὡς ὑπερβολικὴν ἀπαίτησιν, ἀφ' οὗ μάλιστα ἐν τῷ προγράμματι τοῦ θέματος σχεδὸν δὲν ζητοῦνται τοιαῦται: « καὶ ΕΙ ΔΥΝΑΤΟΝ νὰ φέρωνται πρὸς πίστωσιν καὶ μαρτυρίαι, παρεμβαλλομένων πρὸς βεβαίωσιν τοῦ λόγου καὶ ᾀσμάτων κλπ. ». Ἄλλως τε παραπομπαὶ εἰς συγγράμματα, ὧν ἡ σελὶς δὲν ἀναφέρεται σπανιώτατα ἀπαντῶσι· τοῦτο δὲ προῆλθεν ἐκ τῆς μεγάλης δυσκολίας, ἥτις ἀπαιτεῖται διὰ τὴν τοιαύτην ἐργασίαν· εἴχομεν ὅμως σκοπὸν ἐν τῇ τυπώσει τοῦ βιβλίου, πρὸς πλειοτέραν ἀκρίβειαν, νὰ συμπληρώσωμεν τὰ μικρὰ καὶ σχεδὸν ἀπαρατήρητα ταῦτα χάσματα. — Ἡ δὲ εἰς συγγραφέα μόνον παραπομπὴ, ὡς εἰς τὸν Σουΐδαν μόνον π. χ., γίνεται ὅταν ἀναφέρεται ἡ ἐν παραθετομένῳ χωρίῳ ἢ ἄλλως πως ἡ λέξις, εἰς ἣν πρέπει νὰ ἀνατρέξῃ ὁ ἀναγνώστης. Τοιουτοτρόπως καὶ αὐτὸς ὁ εἰσηγητὴς τῆς κρίσεως παραπέμπει ἐν ἄρθρῳ τού τινι κτλ. δημοσιευμένῳ ἐν Χρυσαλλίδος τ. Δ´. σ. 527.

3) Ἂν καὶ ὑπὸ τῆς ἐπιτροπῆς τοῦ θέματος δὲν ἐζητεῖτο, ἐνόμι-

σαμεν ὅμως, ὅτι ὅπως τὸ βιβλίον ἐντελέστερον καταστῇ ἀναγκαιοτάτη ἦτο καὶ ἡ παραβολὴ πρὸς τὰ τῶν ἄλλων ἐθνῶν ἀνάλογα ἔθιμα, ἵνα οὕτως ἀσφαλῆ συμπεράσματα δυνηθῇ νὰ ἐξαγάγῃ ὁ ἱστορικός. Οὐδόλως ὅμως παρελείψαμεν τὴν πρὸς τὰ ἀρχαῖα ἔθιμα σύγκρισιν, ἀλλὰ καὶ ταύτην ὅσον ἠδυνάμεθα εὐσυνειδότως ἐποιήσαμεν, δὶς καὶ τρὶς τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς ἀναγνόντες. Λυπούμεθα διότι καταγινώσκουσιν μὲν οἱ κριταὶ ἐνιαχοῦ τοιαύτην ἔλλειψιν τόσον ὅμως ἀορίστως ἐκφράζονται, ὥστε καθίσταται ἡμῖν ἀδύνατον νὰ ἀπαντήσωμεν.

4) « Εἰς εὕρεσιν τῶν καθ' ἡμᾶς ἠθῶν καὶ ἐθίμων, λέγει τὸ πρόγραμμα τοῦ διαγωνίσματος, βοηθοῦσι πρῶτον αὐτὸς ὁ νῦν βίος τῶν ἀρχαϊκῶς ἔτι ζώντων κατοίκων τῶν διαφόρων ἐπαρχιῶν τῆς Ἑλλάδος κτλ. ». Τοῦτο ἔχων ὑπ' ὄψιν μετ' ἀπορίας εἶδον τοὺς κυρίους κριτὰς θεωροῦντας οὐχὶ ὡς ἑλληνικὰς δοξασίας τὰ περὶ τοῦ οὐρανοῦ, ὡς θόλου, καὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν οὐρανῶν, διὰ μόνον τὸν λόγον, ὅτι δὲν παρέπεμπον εἰς κἀνὲν βιβλίον· ἀλλ' αἱ τοιαῦται δοξασίαι εἶναι ἐξ ἐκείνων αἵτινες, ἂν καὶ ἐν οὐδενὶ τῶν σχετικῶν βιβλίων φέρονται, εἰσὶν ὅμως κοινόταται παρὰ τῷ λαῷ, καὶ ἡ πρώτη τυχοῦσα γραῖα ἤθελε δικαιώσει ἡμᾶς πρὸ τῶν κριτῶν· « οὐδεμιᾶς μαρτυρίας χρείαν ἔχουσι τὰ πανθομολογούμενα », λέγουσιν οἱ κύριοι κριταί· καὶ τοῦτο ὅπερ καθ' ἡμῶν ἐν τῇ ἐκθέσει φέρεται ἐπαναλαμβάνομεν ἐνταῦθα πρὸς ὑπεράσπισίν μας· πρὸς ἀπόδειξιν δὲ τοῦ ἀληθοῦς τῶν ὑφ' ἡμῶν γραφομένων φέρομεν ἤδη, ὡς βλέπει ἐν σελ. 12 ὁ ἀναγνώστης ἓν δημοτικὸν δίστιχον· ἂν διὰ τὴν πρώτην δοξασίαν δὲν ὑπάρχουσι μαρτυρίαι, εἰς τοῦτο βεβαίως δὲν πταίομεν ἡμεῖς, ἀλλ' ὁ λαὸς ὅστις δὲν ἐφρόντισε νὰ ποιήσῃ ᾆσμα τι περὶ αὐτῆς· μετὰ μείζονος δὲ ἀπορίας εἴδομεν ἐν τῇ ἐκθέσει τοὺς κριτὰς ψέγοντας ἡμᾶς, διότι φέρομεν πρὸς πίστωσιν τούτων μαρτυρίας ἄλλων γλωσσῶν, οὐχὶ δὲ τῆς ἡμετέρας· καὶ ὁ ἀναγνώστης θέλει ἀπορήσει μετ' ἐμοῦ, ὅταν ἴδῃ ἐν σελ. 11 κλ. ὅτι οὐχὶ πρὸς πίστωσιν, ἀλλὰ πρὸς σύγκρισιν ἀναφέρονται τῶν ξένων ἐθνῶν αἱ δοξασίαι.

Ὡς πρὸς δὲ τὸ ὅτι ἀπερισκέπτως τὴν Γένεσιν ἑβραϊκὴν μυθολογίαν καλοῦμεν, ἀπαντῶμεν ὅτι οἱ κύριοι κριταὶ γνωρίζοντες ἴσως τὴν σημερινὴν κατάστασιν τῆς συγκριτικῆς φιλολογίας δὲν ἔπρεπε διὰ τοῦτο νὰ μᾶς ψέξωσιν. Ὁ Braun, ὅπως ἓν ἐκ τῶν πολλῶν

παραδειγμάτων φέρωμεν, ἐν τῷ συγγράμματί του Naturgeschichte des Sage ἐξετάζει διὰ μακρῶν τὰ τῆς Γενέσεως, ὡς μυθολογήματα τῶν σημιτικῶν φύλων· ὁλοκλήρους σελίδας καὶ κεφάλαια, οὐχὶ δὲ μίαν λέξιν εἰς τοῦτο ἀφιεροῖ, καὶ ὅμως οὔτε κἂν ἦλθεν εἰς τὸν νοῦν τῶν Γερμανῶν, οὐδὲ αὐτῶν τῶν κληρικῶν ἐξαιρουμένων, νὰ ψέξωσι τὸν συγγραφέα, ὡς ἀπερισκέπτως ἀποκαλοῦντα μυθολογίαν τὴν Γένεσιν. Ἀνέφερον δὲ μόνον τὸν Braun, ὡς εἰδικώτερον πραγματευθέντα, ἄλλως ἀναρίθμητοί εἰσιν οἱ μυθογράφοι καὶ ἀρχαιολόγοι, οἱ τὴν Γένεσιν καὶ τὰ ἄλλα ἱερὰ τῶν Ἑβραίων βιβλία ἐξετάσαντες, ὅπως καὶ τὰ ἱερὰ βιβλία ἄλλων ἐθνῶν, δηλαδὴ ὡς πηγὰς καὶ βοηθήματα πρὸς ἐξεύρεσιν τῆς μυθολογίας. Καὶ τοῦτο διότι ἡ ἐπιστήμη δὲν πρέπει νὰ ἐμποδίζηται καὶ πιέζηται ἀνὰ πᾶν βῆμα, ἀνὰ πᾶσαν ἔρευναν αὐτῆς, ὑπὸ τῆς θρησκείας, ὡς ὑπὸ ἐφιάλτου. Ἡ ἔρευνα δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ βλάψῃ ποτὲ, τοὐναντίον λαμπρότερον ἀναδείκνυσι τὸ ἐπὶ ἑδραίων βάσεων στηριζόμενον θρήσκευμα.

5) Καὶ πάλιν ἀναγκάζομαι νὰ παρατηρήσω ἐνταῦθα ὅτι οἱ κκ. κριταὶ παντάπασιν δὲν ἐπέστησαν τὴν προσοχὴν αὐτῶν ἐπὶ τοῦ ὑποβληθέντος συγγράμματος, ἄλλως τε οὐδέποτε ἤθελον ἀνεύρει σφάλματα μὴ ὑπάρχοντα, καὶ παραλείψει ἴσως ἄλλα σπουδαῖα αὐτοῦ ἁμαρτήματα. Περιορίζομαι νὰ παραπέμψω τὸν ἀναγνώστην εἰς σελ. 19 κε., ἔνθα θέλει ἰδεῖ ὅτι ἐγὼ ἀναφέρω μὲν τὴν γνώμην τῶν δοξαζόντων ὅτι ἡ μετάπτωσις τοῦ Ἡλίου εἰς τὸν ἅγιον Ἠλίαν συνέβη ἐκ τῆς ὁμοιότητος τοῦ ὀνόματος, κυρίως ὅμως ὑποστηρίζω ὅτι συνέβη ἕνεκα τῆς ὁμοιότητος τῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ προφήτου Ἠλιοῦ τῆς σημιτικῆς μυθολογίας πρὸς τὸν ἑλληνικὸν θεὸν Ἥλιον· τὴν δὲ γνώμην, ἣν ὡς μόνην ὀρθὴν ὑποστηρίζουσιν οἱ κύριοι κριταὶ, οὐδὲ λόγον, ἀγνοῶ διατὶ, ποιούμενοι τῆς κατ' ἐμὲ κυρίας αἰτίας τῆς μεταπτώσεως, τὴν γνώμην ταύτην ἀνέφερον καὶ ἐγὼ, ἐν ὑποσημειώσει ὅμως, διότι ἀπίθανον αὐτὴν ἐθεώρησα· (βλ. σελ. 20—21)· ἐπίσης καὶ περὶ τῶν θρησκευτικῶν παραδόσεων τῶν βορείων φύλων περὶ τοῦ ἁγίου Ἠλία, ἐκτενῆ ποιοῦμαι λόγον, ἐν τῷ γ'. τόμῳ, ἐν τοῖς περὶ Περπερούνας.

6) Ἂν ἐγὼ τοιαύτην γνώμην ἐξέφραζον, ἀγνοῶ τῇ ἀληθείᾳ τί οἱ κύριοι κριταὶ ἠδύναντο νὰ μοὶ εἴπωσιν· ὑπενθυμίζω μόνον αὐτοῖς ὅ,τι ἀνωτέρω περὶ ἐμοῦ ἔλεγον: « οὐδεμιᾶς μαρτυρίας ἀνάγκην

ἔχρυσι τὰ πανθομολογούμενα, οὐχὶ ὅμως καὶ τὰ ἀμφισβητούμενα ».
Καὶ ὁ ἐλαχίστην γνῶσιν τῆς δημοτικῆς ποιήσεως ἔχων εὐχερέστατα κατανοεῖ ὅτι τὸ παραθετόμενον ᾆσμα, πόῤῥω ἀπέχει τοῦ νὰ ᾖ δημοτικόν, ἂν καὶ εἰς χυδαΐζουσαν γεγραμμένον γλῶσσαν· ἐκτὸς τούτου ἐν οὐδεμιᾷ συλλογῇ δημοτικῶν ᾀσμάτων φέρεται. Ἀλλὰ καὶ δημοτικὸν ἂν πρὸς στιγμὴν αὐτὸ ὑποθέσωμεν, πάλιν οὐδὲν σημαίνει· διότι εἶναι ἁπλῆ τις ἀποστροφὴ πρὸς τὴν σελήνην, οὐχὶ δὲ ποσῶς καὶ προσωποποίησις αὐτῆς.

7) Τοὐναντίον πολλάκις ἐπαναλαμβάνω τοῦτο, ὅτι συχνότατα γίνεται σύγχυσις τῶν περὶ τούτων προλήψεων.

8) Περὶ τοῦ πρώτου βλ. σελ. 73—74.— Τὴν περὶ βρυκολάκων δοξασίαν τῶν Θεσσαλῶν, ἀνέφερον ἐν ἀρχῇ τοῦ περὶ βρυκολάκων κεφαλαίου ἐν τῷ β'. τόμῳ, διότι ἐν πλείσταις ἑλληνικαῖς χώραις τοιαύτη δοξασία ὑπάρχει.

9) Καὶ ἐγὼ καὶ ἐν τῷ προλόγῳ τοῦ περὶ νεοελληνικῆς μυθολογίας βιβλίου, καὶ ἐν τοῖς περὶ παραμυθίων, ἔλεγον ἀρκετὰ περὶ τοῦ ἐπισφαλοῦς τῆς πηγῆς ἐνίων παραμυθίων.—Δὲν ἐννοῶ δὲ διὰ ποῖον λόγον φαίνονται ἀμφίβολα τοῖς κκ. Κριταῖς τὰ περὶ Διονύσου καὶ Δήμητρας * καὶ Κόρης διηγήματα, ἀφ' οὗ ἄνδρες ἀξιόπιστοι μαρτυροῦσιν ὅτι παρὰ τοῦ λαοῦ τὰ παρέλαβον, καὶ ἀφ' οὗ οὐδὲν στοιχεῖον νοθείας ἐν αὐτοῖς φαίνεται (βλ. σελ. 43 καὶ 46).

10) Ὅλα αὐτὰ τὰ ἔθιμα τὰ ἀναφέρω ἐν τῷ περὶ γάμου κεφαλαίῳ, ἂν καὶ οὐχὶ ὡς γινόμενα μόνον ἐν Θεσσαλίᾳ· ἀγνοῶ δὲ πῶς οἱ κκ. Κριταὶ δὲν τὸ παρετήρησαν.

11) Ἐν ἀρκεταῖς σελίσι φέρω μαρτυρίας περὶ τῶν ἐθίμων τούτων, τὰ ὁποῖα οἱ κκ. Κριταὶ λέγουσιν ὅτι δὲν γίνονται, καὶ ὅτι τὰ γράφω ἐσφαλμένως, ἐπειδὴ ἐν Θεσσαλίᾳ γίνεται ἀλλέως. Ὁμολογῶ ὅτι δὲν κατανοῶ παρομοίαν λογικήν, καὶ μάλιστα ἀφ' οὗ οὐχὶ μόνον ἁπλᾶς τὰς παραπομπάς, ἀλλὰ καὶ ὁλόκληρα τὰ χωρία, ὅσα περὶ τῶν ἐθίμων τούτων ἀνέφερον, εἶχον παραθέσει, ὡς θέλει ἰδεῖ ὁ ἀναγνώστης ἐν τῷ γ'. τόμῳ, ἐν τοῖς περὶ γεννήσεως.

12) Ἐν τῇ παραβολῇ τῶν δημωδῶν παροιμιῶν πρὸς τὰς ἀρχαίας,

* Γράφω Δήμητρα, ἀκολουθῶν τὸν ἐν τῷ περὶ αὐτῆς διηγήματι περισωθέντα τύπον. Οἱ Κριταὶ ὅμως ἐξέλαβον τοῦτο ὡς βαρβαρισμόν.

μεταξὺ 400 παροιμιῶν οἱ κκ. Κριταὶ διεῖδον ἐξ ἐσφαλμένας συγκρίσεις· ἀλλ' εἰς τὰς τέσσαρας τούτων εὑρέθησαν, νομίζω, σφάλματα, μόνον διότι οἱ κκ. Κριταὶ δὲν εἶχον προσέξει καλῶς εἰς τὰς ἐξηγήσεις αὐτῶν· οὕτω π. χ. ἡ παροιμία «Μυσῶν ἔσχατος» ἔχει παρ' αὐτῇ τὴν ἐξήγησιν τοῦ σχολιαστοῦ τοῦ Πλάτωνος, καθ' ἣν λέγεται ἐπὶ τῶν εὐτελεστάτων, καὶ ἡ ἐξήγησις αὕτη συμφωνεῖ πληρέστατα πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς δημώδους παροιμίας. Τὸ αὐτὸ συνέβη καὶ ἐπὶ τῆς παροιμίας «Εἶπ' ὁ γάϊδαρος τὸν πετεινὸν κεφάλα». Οἱ κκ. κριταὶ θὰ ὡμολόγουν ὅτι ἀντιστοιχεῖ πληρέστατα πρὸς τὴν ἀρχαίαν «Ἄνω ποταμῶν χωροῦσι πηγαί», ἂν ἀνεγίνωσκον καὶ τὴν ἐξήγησιν τῶν ἀρχαίων παροιμιογράφων, ἣν παρέθετον «Παροιμία ἐπὶ τῶν ἐναντίως λεγομένων ἢ πραττομένων, εἰ πόρνος τὸν σώφρονα τοῦτο λέγει»· ἡ δὲ παροιμία «Ἀπ' ἀγκάθι βγαίνει ῥόδο, κι' ἀπὸ ῥόδο βγαίνει ἀγκάθι» ἔχει μεγίστην ἀναλογίαν πρὸς τὸ ὁμηρικόν:

Παῦροι γάρ τοι παῖδες ὁμοῖοι πατρὶ πέλονται
οἱ πλέονες κακίους, παῦροι δέ τε πατρὸς ἀρείους.
('Οδυσσ. Β. 276).

13) Ὡς παρατηρεῖ ὁ ἀναγνώστης, οἱ κκ. κριταὶ δὲν ἀπέδωκαν ἡμῖν εὐθὺς μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τῆς ἐκθέσεως τὸ χρηματικὸν γέρας, διότι, κατὰ τὴν κρίσιν αὐτῶν, ἡ συγγραφὴ ἦν ἀτελὴς καὶ πολλὰ σφάλματα περιεῖχε. Καὶ ὡς πρὸς μὲν τὰ σφάλματα καὶ τὰς ἐλλείψεις εἴδομεν ὅτι τὰ πλειότερα τῶν ὑπὸ τῶν κριτῶν καταγιγνωσκομένων δὲν ἦσαν τοιαῦτα· ἄλλως καὶ ἐν ἐναντίᾳ περιπτώσει τὰ ὀλίγα καὶ ἐλαφρὰ ἀπαριθμούμενα σφάλματα, ἐν ὀγκωδεστάτῃ συγγραφῇ, δὲν εἶναι λόγος ἀποχρῶν, ἀφ' οὗ εἰς πάντας τοὺς προηγουμένους φιλολογικοὺς ἀγῶνας, οἱ κκ. κριταὶ εἶχον παρατηρήσει ἐν ταῖς βραβευθείσαις συγγραφαῖς πολλὰ καὶ σπουδαῖα καὶ γλωσσικὰ καὶ πραγματικὰ ἁμαρτήματα, ἅπερ ὅμως παρεῖδον ἀπέναντι τοῦ ὄλκου τῶν συγγραμμάτων, καὶ τῶν κόπων, οὓς οἱ συγγραφεῖς κατέβαλον. Ὡς πρὸς δὲ τὸ δεύτερον καταγιγνωσκόμενον ἐλάττωμα, τῆς ἀτελείας, λέγομεν ὅτι τοῦτο παντάπασι δὲν ὑφίστατο, διότι οὐ μόνον ὑπεβάλομεν πρὸς κρίσιν πάντα τὰ ἐν τῷ προγράμματι τοῦ διαγωνίσματος ζητούμενα, ἐκτὸς δύο μόνον κεφαλαίων, τοῦ περὶ ὀνείρων καὶ τοῦ περὶ παιγνιδίων, ἀλλά, ὡς καὶ οἱ κκ. κριταὶ ἀνωτέρω ὡμολόγησαν (ἐν σελ. ις'.)

δύο ολόκληρα μέρη έπὶ πλέον προσεθέσαμεν: τὸ περὶ νεοελληνικῆς μυθολογίας, καὶ τὸ περὶ τῶν προϊόντων τῆς δημώδου: φιλολογίας, ἀποτελοῦντα τὰ δύο τέταρτα τοῦ ὅλου συγγράμματος· ἀντὶ δὲ τῶν δύο ζητουμένων κεφαλαίων, ἃ παραλείψαμεν, διὰ τὸ ἀβέβαιον καὶ ἀσταθὲς τῆς ὕλης, ὑπεβάλομεν, ἐκτὸς τῶν δύο ὅλων μερῶν, καὶ τὰ ἑξῆς κεφάλαια, μὴ ζητούμενα παντάπασιν ὑπὸ τῶν κριτῶν: ἐν μὲν τῷ β′. μέρει, τὸ περὶ φυλακτηρίων· ἐν δὲ τῷ γ′. τὸ περὶ χελιδονίσματος, περπερούνας, καὶ διαφόρων ἄλλων συνηθειῶν. Ἐλέγομεν δὲ ἐν ἐπιστολῇ ἀπευθυνθείσῃ με τὰ τοῦ συγγράμματος πρὸς τοὺς ἀγωνοδίκας, ὅτι «καὶ οὕτω στελλόμενον τὸ ἔργον, καί τοι ἐκπληροῦν ὅλα τὰ ὑπὸ τοῦ προγράμματος ζητούμενα, δὲν εἶναι ὅμως καθ' ἡμᾶς τέλειον· διότι πολλὰ κεφάλαια (ἐκ τῶν μὴ ζητουμένων ὑπὸ τοῦ προγράμματος) διὰ τὸ βαρὺ τῆς ἐργασίας, μήπω πρὸς τὸν ἀγῶνα καλῶς ἡτοιμασμένα μένουσιν ἀναντίγραφα». Ὑπεσχόμεθα ὅμως καὶ ταῦτα νὰ παραδώσωμεν τοῖς κκ. κριταῖς μετὰ ἕνα μῆνα, ἤτοι κατὰ τὸ τέλος Φεβρουαρίου, ἂν εἰδοποιούμεθα διά τινος τῶν ἐν Ἀθήναις ἐφημερίδων.

Τοιοῦτον τὸ παρὸν σύγγραμμα καὶ ἡ περὶ αὐτοῦ κρίσις τῶν ἀγωνοδικῶν. Εὐτυχῆ θέλω θεωρεῖ ἐμαυτὸν ἂν κατώρθωσα καὶ μικρὸν νὰ χρησιμοποιήσω τριῶν ἐτῶν σύντονον μελέτην. Ἤδη μετὰ πολλὰς δυσκολίας ἐκδίδω μέρος τοῦ πρώτου τόμου, ἐπιφυλασσόμενος νὰ δημοσιεύσω τὸ ἐπίλοιπον καὶ τοὺς ἑτέρους τρεῖς τόμους, ἂν τύχω συνδρομῆς ἐκ μέρους τῶν φιλομούσων, διότι δυσχερεστάτη καὶ ἐπίπονος εἶναι ἡ ἔκδοσις ἐν Ἑλλάδι τετρατόμου συγγράμματος, ἐξ 100 περίπου τυπογραφικῶν φύλλων συγκειμένου, ἀπαιτεῖ δὲ δαπάνην ἑπτακισχιλίων περίπου δραχμῶν, δι' ἣν δὲν ἐπαρκοῦσι τὰ μέσα τοῦ συγγραφέως. Ὡς δὲ καὶ οἱ κύριοι κριταὶ ἐν τῇ ἐκθέσει των παρετήρησαν (σελ. ϛ′.) ὁ σκοπὸς τοῦ ἀγῶνος δὲν ἐκτελεῖται, οὐδὲ ὠφέλειά τις ἐξ αὐτοῦ προσγίγνεται, ἂν ἀνέκδοτα

τὰ βραβευόμενα συγγράμματα κατάκεινται εἰς τὰς βιβλιοθήκας τῶν συγγραψάντων. Δυστυχῶς ὅμως εἰσέτι διὰ τὴν Ἑλλάδα δὲν παρῆλθεν ἡ ἐποχὴ τοῦ Πτωχοπροδρόμου, καὶ ἕκαστος λόγιος δύναται εὐλόγως νὰ ἐκφωνήσῃ μετὰ τοῦ Βυζαντινοῦ μοναχοῦ :

Ἀνάθεμα τὰ γράμματα ! Χριστὲ καὶ ποῦ τὰ θέλει !

Ν. Γ. ΠΟΛΙΤΗΣ.

ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΜΥΘΟΛΟΓΙΑ

ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΜΥΘΟΛΟΓΙΑ.

«Διὰ πάντα ἐπιθυμοῦντα ὅπως αἱ μεγάλαι τῆς κλασικῆς ἀρχαιότητος μορφαὶ μὴ μείνωσι κεναὶ σκιαὶ μόνον, ἀλλὰ εἰς ζῶν, μὲ σάρκας καὶ αἷμα σῶμα μεταβληθῶσιν, ἓν εἶναι τὸ μᾶλλον ἐνδιαφέρον καὶ τὸ μᾶλλον ἐπαγωγὸν ζήτημα, τὸ ἐν τῇ σημερινῇ Ἑλλάδι ἀναζητῆσαι—καὶ εὑρεῖν—τὴν ἀρχαίαν». Τοιαῦτα ἐν ἀξιολόγῳ συγγράμματι ἀπεφήνατο πρὸ ἓξ περίπου ἐτῶν Γερμανὸς ἀνὴρ, ἐγκύψας εἴπερ τις καὶ ἄλλος εἰς τὴν μελέτην τοῦ βίου τῶν σημερινῶν Ἑλλήνων, ὁ Κούρτιος Βαξμούθ.[1] Καὶ τῷ ὄντι· ἡ ἐπιμελὴς τοῦ βίου τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων ἔρευνα ἀποκαλύπτουσα ἀφ᾽ ἑνὸς οὐδόλως ἀπολεσθέντα τὸν χαρακτῆρα ἔθνους ἐπὶ σειρὰν ὅλην αἰώνων παλαίσαντος κατὰ ξένων ἐπιδρομῶν, καὶ μετ᾽ ἀξιοθαυμάστου ἐπιμονῆς διατηρήσαντος τὴν γλῶσσαν, τὰς παραδόσεις καὶ τὰ ἔθιμά του, παρουσιάζει ἐξ ἄλλου μέρους ζῶντα καὶ ἀκμαῖον τὸν ἀρχαῖον Ἑλληνικὸν κόσμον, μεθ᾽ οὗ τοσαῦται ἀναμνήσεις, τόσαι ἰδέαι μᾶς συνδέουσι.

1 Wachsmuth, das alte Griechenland im neuen σ. 1.

Διότι ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς διετήρησε πολλαχοῦ τὸν ἀρχαῖον ἑλληνικὸν βίον· ἐν τοῖς διαφόροις ἐθίμοις ἀνακαλύπτει τις μετ' ἐκπλήξεως ἴχνη ἀρχαίων ἰδεῶν, ἀντιφάσκοντα ὅλως πρὸς τὴν ἐπικρατοῦσαν θρησκείαν, ἥτις δὲν ἠδυνήθη παντάπασι, καί τοι μεγάλας προσπαθείας καταβαλοῦσα, νὰ ἐκριζώσῃ αὐτά. Αἱ παραδόσεις καὶ οἱ μῦθοι αὐτοῦ μᾶς ἀποδίδουσι τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν μυθολογίαν, δεισιδαίμονα ἐν τῇ ἁπλότητι αὐτῆς, καὶ μὴ μεταβαλοῦσαν, ὅπως παρὰ διαφόροις ἔθνεσιν, ἢ πολλὰ σπανίως, τὰς διαφόρους ἐθνικὰς θεότητας εἰς καταχθόνια καὶ σατανικὰ πνεύματα.[1] Καὶ μᾶς τὴν παραδίδουσιν, ὡς ἐκ τῶν κατωτέρω θέλει ἀποδειχθῇ, οὐχὶ ὅπως στρυφνοὶ μυθογράφοι τὴν μετεποίησαν, ἀλλὰ ἐν τῇ δημώδει αὐτῆς καλλονῇ, ὅπως ἡ ἁπλὴ καὶ χαρίεσσα φαντασία τοῦ λαοῦ τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, ἐμπνεομένη ὑπὸ τῆς πέριξ μάγου φύσεως, τὴν ἔπλασε, τὴν ἐφαντάσθη.

Πρὸς σύνταξιν τοῦ δοκιμίου τούτου περὶ τῆς Νεοελληνικῆς μυθολογίας συνήγαγον λείψανα τῇ δὲ κἀκεῖσε διεσπαρμένα εἴτε ἐν παραμυθίοις, εἴτε ἐν συναξαρίοις τοῦ μεσαίωνος, εἴτε ἐν διαφόροις τοπικαῖς παραδόσεσι, παρατηρῶν μετὰ χαρᾶς ὅτι ἐν τῷ οὕτως ἀπαρτισθέντι μωσαϊκῷ πολλὰ τῆς ἀρχαίας μυθολογίας μέρη ἀπεικονίζονται.

Καὶ τὰ μὲν συναξάρια ἐξήτασα πρὸ πάντων, καθ' ὅσον

1 Περὶ τῆς μεταπτώσεως τῶν ἀρχαίων θεοτήτων εἰς δαίμονας βλ. **Maury**, la magie et l' astrologie dans l' antiquité et le moyen âge. ch. VII p. 186 κε. VIII p. 205 κε. (3e édition). Βλ. προσέτι καὶ **Heine**, les dieux exilés ἐν Revue des deux Mondes 1833 καὶ τούτου μετάφρασιν ὑπὸ Α. Σ. Βλάχου ἐν Χρυσαλλίδι, τ. II. Φυλλ. 34.κ ἑ.

προῆλθον ἐκ τῆς ἐπιῤῥοῆς τοπικῶν παραδόσεων καὶ διηγήσεων, ἐπειδὴ ἡ ἐξέτασις τῶν συναξαρίων ὑπὸ ἔποψιν μυθολογικὴν καὶ ἀρχαιολογικὴν ἀνάγκη ἰδιαιτέρας συγγραφῆς νὰ γίνῃ ἀντικείμενον.[1] Αἱ δὲ ἔρευναι τῶν τοπικῶν παραδόσεων αἵτινες οὐχὶ ὀλίγας πολυτίμους πολλάκις πληροφορίας ὑποκρύπτουσιν, εἶναι τὰ μάλιστα δυσχερὴς, καὶ μόνον διὰ τῆς συνεργασίας πολλῶν λογίων δύναται ν' ἀποβῇ τελεσφόρος. Οὐχ' ἧττον προσεπάθησα νὰ περισυναγάγω ὅσας πλειοτέρας ἠδυνήθην ἔκ τε διαφόρων συγγραμμάτων, περιηγητῶν ἐπισκεφθέντων τὴν Ἑλλάδα πρὸ πάντων, καὶ ἐξ ἰδίων πληροφοριῶν. Ὅτι δὲ ἡ τῶν τοπικῶν παραδόσεων μελέτη οὐκ ὀλίγον συμβάλλεται εἰς τὴν διαφώτισιν τῆς ἀρχαίας μυθολογίας, συμμαρτυρεῖ μοι καὶ ὁ πολυμαθὴς Γάλλος Φραγκῖσκος Λενορμὰν ἐν τοῖς ἑπομένοις:[2] «Οὐδεὶς ἐσπούδασε, λέγει, εἰσέτι ἀρκούντως τὰς παραδόσεις τῶν χωρικῶν τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος, καὶ κακῇ τύχῃ ὁ χρόνος παρῆλθεν ἀνεπιστρεπτεὶ πρὸς τὴν ἐργασίαν ταύτην· διότι αἱ ἀρχαῖαι παραδόσεις, τὰς ὁποίας ὁ λαὸς πρὸ αἰώνων εἶχε διατηρήσει διαδοχικῶς ἐν τῇ ἀμαθείᾳ αὐτοῦ, καὶ τὰς ὁποίας διηγεῖται κατὰ τὰς χωρικὰς ἑσπερίδας, ἢ περὶ τὰς πυρὰς

1 Σπουδαῖον σύγγραμμα ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου ἔγραψεν Alfred Maury, ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν Essai sur les légendes pieuse du moyen âge ou examen de ce qu' elles renferment de merveilleux d'après les connaissances que fournissent de nos jours l'archéologie, la théologie, la philosophie et la physique medicale (Paris 1843.)

2 Fr. Lenormant, Monographie de la voie sacrée Éleusinienne 1864 τ. I p. 396—397.—Μετάφρασιν τῆς σημειώσεως τοῦ κ. Lenormant βλ. ἐν Μ. Π. Βρεττοῦ, ἐθνικῷ ἡμερολογίῳ 1860 σ. 421—425.

τῶν ποιμένων, ἐξαλείφονται ὁσημέραι μὲ τὴν πρόοδον τῆς παιδείας. Πρὸ εἰκοσαετίας ἠδύνατό τις νὰ συλλέξῃ τὸ πενταπλάσιον ἢ ἑξαπλάσιον, τῶν ὅσων δύναται σήμερον νὰ συναθροίσῃ ἐκ τῶν τοιούτων παραδόσεων. Καὶ ἂν ἀφίσωσι νὰ διέλθῃ μία εἰσέτι δεκαετηρίς, μὴ ἀσχολούμενοι εἰς τοῦτο, οὐδεμιᾶς αὐτῶν ἡ μνήμη θέλει διατηρηθῇ. Καὶ ἐν τούτοις εἰσὶν ἄξιαι ὅλης τῆς προσοχῆς τῶν πεπαιδευμένων. . . . Ἐν Ἑλλάδι ἂν καὶ ἔχομεν πρὸς κατανόησιν τῆς θρησκείας τῶν ἐθνικῶν πλῆθος ἀρχαίων μνημείων, καὶ ὅμως αἱ προλήψεις καὶ αἱ σωζόμεναι εἰσέτι δημώδεις παραδόσεις δὲν πρέπει νὰ περιφρονῶνται. Ὅλοι σχεδὸν οἱ ἀρχαῖοι μῦθοι ἐνυπάρχουσιν ἐν αὐταῖς· ὅλαι περίπου αἱ βάσεις, τὰς ὁποίας ἐν τοῖς θυσιαστηρίοις ἐδίδασκον, ἔχουσιν ἐν αὐταῖς τὴν ἑαυτῶν ἔκφρασιν· ὑφίσταται μόνον ἐλαχίστη τις παραποίησις μετά τινων μεταλλαγῶν τῶν ὀνομάτων, καὶ τῶν ἐξωτερικῶν λεπτομερειῶν, αἵτινες εὐκόλως διαγινώσκονται· ἀλλ' ἡ καθ' ὅλου βάσις εἶναι σχεδὸν ἡ αὐτή».[1]

Μεταξὺ τῶν τοιούτων παραδόσεων δέον νὰ καταταχθῶσι ῥομαντικά τινα δημώδη ᾄσματα πρὸς τὰς ballades ἢ legendes τῶν Εὐρωπαίων ἀναλογοῦντα. Τινὰ τούτων ὑπόθεσιν ἔχουσιν ἱστορικόν τι γεγονός, καὶ τὴν

1 Ὁ αὐτὸς λέγει ἀλλαχοῦ· (σ. 524) «La plupart des mythes des anciens Hellènes se retrouvent assez peu altérés, mais passés à l'état de legendes, dans les chants des grecs modernes. Seulement les dieux et les heros y deviennent le plus souvent des hommes, que quelques générations seulement séparent de nous, car la notion du temps est celle que partout le peuple perd plus vite, et on les affuble des noms modernes et chrétiens.»

ὑπόθεσιν ταύτην πραγματεύονται διὰ τρόπου ἰδιάζοντος εἰς τοὺς λαοὺς ἐκείνους, ὧν τὴν ποιητικὴν φαντασίαν δὲν διέκοψεν ὁ σοβαρὸς καὶ μεμετρημένος πεζὸς λόγος. Ἐκ τῶν ᾀσμάτων τούτων ἀρκούμεθα ν' ἀναφέρωμεν τὰ περὶ Ἰησοῦ Χριστοῦ[1], τὰ περὶ τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως[2] καὶ τὰ περὶ τοῦ Κάστρου τῆς Ὡρηᾶς, περὶ οὗ ἐκτενῶς ἐν τέλει τοῦ παρόντος τόμου πραγματευόμεθα.

Ἐκτὸς τῶν παραδόσεων τούτων καὶ τῶν συναξαρίων, πρὸς γνῶσιν τῆς Νεοελληνικῆς μυθολογίας χρησιμεύουσι τὰ νεοελληνικὰ παραμύθια, θησαυρὸς, ὡς λέγει ὁ Βαξμοὺθ,[3] ὃν πρὸ ὀλίγου ἤρχισαν νὰ ἐρευνῶσι, καὶ ὅστις εἰς τὸν ἥσυχον ἐκμεταλλευτὴν ἱκανὰ ἔτι ὑπόσχεται ψήγματα χρυσοῦ. Ἐὰν οἱ Σλάβοι, λέγει πεπαιδευμένος συμπατριώτης των, ὁ **Mickiewitz**, περὶ τῶν Σλαβικῶν παραμυθίων τὸν λόγον ποιούμενος, ἐὰν οἱ Σλάβοι περι-

1 Τῶν Χριστουγέννων (**P a s s o w**, Carm. popul. σ. 217. — **Χ α σ ι ώ τ ο υ**, Συλλ. Ἠπειρ. ᾀσμ. σελ. 37) τῆς ἀναστάσεως τοῦ Λαζάρου (**Χ α σ ι ώ τ ο υ**, αὐτ. σελ. 22, 38, 194.—**Σ α κ ε λ λ α ρ.**, Κυπρ. τ. III σ. 54.) Τῶν Παθῶν (**P a s s o w**, σ. 230. — Πανδώρα τ. VI σ. Νεοελλην. Ἀνάλεκτα τ. I σ. 121.—**Χ α σ ι ώ τ η ς**, σ. 37) τῆς Ἀναστάσεως (**Σ α κ ε λ λ α ρ.** Κυπρ. τ. III σ. 57) τῶν Θεοφανείων (**P a s s o w**, σ. 218.—**Χ α σ ι ώ τ η ς**, σ. 39, Πανδώρα τ. XVI σ. 540) καὶ τοῦ Ἁγίου Βασιλείου (**P a s s o w**, σ. 218 κε. **Χ α σ ι ώ τ η ς** σ. 194.)

2 **P a s s o w**, σ. 145 κε. ἀρ. 194 — 198.— **F a u r i e l**. Chants popul. de la Grèce p. 338. — **K i n d**, antholog. σ. 42.— **Ζ α μ π.**, ᾀσμ. δημοτ. τῆς Ἑλλ. σ. 599.—**M a r c e l l u s**, Chants du peuple en Grèce t. I p. 194.—**Ξ α ν θ ο π ο ύ λ ο υ**, φιλολογ. συνέκδημος σ. 401.—**Σ ά β β α Ἰ ω α ν ν ί δ ο υ**, ἱστορ. Τραπεζοῦντος, σ. 292 κ. ἑ. —**Ἰ α τ ρ ί δ ο υ**, συλλογ. δημοτ. ᾀσμάτων 1859, σ. 5.

3 **W a c h s m u t h**, ἔνθ. ἀν. σ. 17.

συνῆγον τὰ δημώδη αὐτῶν παραμύθια, θὰ ἀπήρτιζον μυθολογικὸν σύστημα, ἐξ ἴσου εὐρὺ, ὡς τὸ τῶν Ἰνδῶν. Τοῦτ' αὐτὸ δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν καὶ περὶ τῶν νεοελληνικῶν παραμυθίων· πολλὰ τούτων κρύπτουσι τὴν καταγωγήν των εἰς τὴν ἀπωτέραν ἀρχαιότητα, παραλάσσοντα ὅλως τῶν μυθολογικῶν διηγήσεων, ἃς ἡ κλασικὴ ἀρχαιότης ἐπενόησεν ἢ μετέβαλε καὶ δύναταί τις εὐλόγως εἰς τοὺς Ἰνδικοὺς μύθους νὰ ἀνατρέξῃ, ζητῶν τὴν καταγωγήν των. Ἀλλ' ἡ τοιαύτη συγκριτικὴ ἐπιστήμη, τῆς παραλληλίσεως τῶν δημοτικῶν πρὸς τοὺς ἀρχαίους μύθους πρὸ ὀλίγων μόνον ἐτῶν ὑπὸ τῶν γερμανῶν Grimm ἐγκαινιασθεῖσα, δὲν ἐτελειοποιήθη εἰσέτι ἀρκούντως. Καὶ προσεπάθησε μὲν ὁ φιλόπονος τῶν Ἑλληνικῶν καὶ Ἀλβανικῶν παραμυθίων συλλέκτης Hahn νὰ παραβάλλῃ τοὺς ἀρχαίους μύθους πρὸς τὰ ὑπ' αὐτοῦ δημοσιευθέντα παραμύθια[1]· ἀλλ' ἕνεκα τῆς πρωτοτυπίας τοῦ ἔργου εἰς πολλὰς παραδρομὰς περιέπεσεν, ὁτὲ μὲν καταφανεῖς ὁμοιότητας παραλείπων, ὁτὲ δὲ ἐλαφρὰ καὶ κατ' ἐπιφάνειαν μόνον ὁμοιάζοντα παραμύθια μὴ ὀκνῶν πρὸς ἀρχαίους μύθους νὰ συγκρίνῃ.

Ἔχων πρὸ ὀφθαλμῶν τὰς ἐρεύνας τοῦ Hahn καὶ τὴν συλλογὴν αὐτοῦ, τὰ ὑπὸ τῆς ἐπιτροπῆς τῶν νεοελληνικῶν ἀναλέκτων τοῦ Συλλόγου Παρνασσοῦ καὶ τὰ ὑπὸ τοῦ κυρίου Σακελλαρίου ἐκδοθέντα παραμύθια, πρὸς δὲ

1 **Hahn, Griechische und albanesische Mærchen** τ. I. σ. 43 κε. Τὸ γ'. κεφάλαιον τῶν προλεγομένων διαλαμβάνει περὶ τῆς σχέσεώς τῶν παραμυθίων πρὸς τοὺς ἀρχαίους περὶ θεῶν καὶ ἡρώων μύθους, τὸ δὲ ί. περὶ τῶν παραμυθίων καὶ τῶν μύθων εἰδικώτερον.

καὶ τὴν ἀνέκδοτον συλλογὴν Ἠπειρωτικῶν παραμυθίων τοῦ κυρίου Γ. Χασιώτου, καὶ πολλὰ ἄλλα ἅτινα ἐκ τοῦ στόματος χωρικῶν ἤκουσα, λογίζομαι εὐτυχὴς ὅτι ἠδυνήθην πληρέστερον μυθολογικὸν σύστημα ν' ἀπαρτίσω. Ἀλλὰ καὶ οὕτω τὸ ἔργον δὲν ἐτελείωσεν· ἀνάγκη καὶ ἐπιμονωτέρων συλλεκτῶν, καὶ ἀνδρῶν σοφωτέρων, οἵτινες τὴν δᾷδα τῆς κριτικῆς ἐπιμελέστερον προσαγαγόντες νὰ ἐκκαθάρωσι μὲν, ἀπορρίπτοντες πᾶν τὸ ἐξ ἀπροσεξίας παρεισδῦσαν ξενικὸν στοιχεῖον, τὰ δὲ ἐκ λήθης παραπεσόντα ἀρχαῖα λείψανα νὰ φιλοξενήσωσιν. Καὶ τότε θέλομεν μετ' ἀπορίας καὶ ἐκπλήξεως ἰδεῖ, τὴν μὲν ἀρχαίαν μυθολογίαν ἀναγεννωμένην, πλησιέστερον δὲ ἡμῖν καὶ προσφιλέστερον τὸν ἀρχαῖον πολιτισμὸν καθιστάμενον.

Ἐπιλαμβάνομαι ἤδη τοῦ θέματος τῆς παρούσης πραγματείας, ἀκολουθήσας ὡς πρὸς τὴν κατάταξιν τὴν φυσικὴν καὶ ἰδεολογικὴν μέθοδον.

Α

ΤΟ ΣΥΜΠΑΝ

I

ΟΥΡΑΝΟΣ.

α. § 1.

Ὁ οὐρανὸς νομίζεται ἐκτεταμένος θόλος, ἔκ τινων ὀπῶν τοῦ ὁποίου πίπτει ἡ βροχὴ, κενουμένων ἄνωθι ἀσκῶν. Ἡ τοιαύτη χονδροειδεστάτη τῆς ἰδέας ταύτης σύλληψις ἀνήκει εἰς τὴν ἀπωτάτην ἀρχαιότητα. Παραλείπων τοὺς ἐν τῇ ἑβραϊκῇ μυθολογίᾳ ἀναφερομένους καταρράκτας τοῦ οὐρανοῦ,[1] ἀναφέρω στίχον τινὰ τοῦ Ἀριστοφάνους[2], ἐν ᾧ ἐπὶ τὸ κωμικώτερον γίνεται λόγος περὶ βροχῆς·

Νὴ τὸν Ἀπόλλω, τοῦτό γέ τοι τῷ νυνὶ λόγῳ εὖ προσέφυσας
καί τοι πρότερον τὸν Δί' ἀληθῶς ᾤμην διὰ κοσκίνου οὐρεῖν.

Ὁ δὲ οὐρανὸς ἐνομίζετο θολοειδὴς οὐ μόνον παρὰ τοῖς ποιηταῖς,[3] ἀλλὰ καὶ παρ' αὐτοῖς τοῖς φιλοσόφοις, ἐξ ὧν

1 Γενεσ. κεφ. ά. καὶ έ.
2 Ἀριστοφαν., Νεφελ. 372.
3 Χάλκεος (Ἰλιαδ. ε. 370) σιδήρεος (Ὀδυσ. Ο. 329. Ρ.

ὁ Ἀναξαγόρας, ὡς Διογένης ὁ Λαέρτιος ἱστορεῖ[1], ἐθεώρει αὐτὸν λίθινον θόλον· οἱ δὲ τοῦ μεσαίωνος θεολόγοι, ἄλλοι μὲν πύρινον, ἄλλοι δὲ κρυστάλλινον θόλον τὸν ὑπέθετον.[2]

§ 2.

Ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν οὐρανῶν αἱ ἰδέαι τοῦ λαοῦ παραλλάσσουσιν· ἄλλοτε μὲν συμφώνως πρὸς τὴν πρώτην ἐξωτερικὴν ἐντύπωσιν ἕνα καὶ μόνον αὐτὸν θεωροῦσι, ἄλλοτε δὲ ἕνεκα τῆς ἐπιῤῥοῆς ἀσιατικῶν πρὸ πάντων ἰδεῶν, ἑπτά.[2*] Τὴν ἰδέαν ταύτην, περὶ ὑπάρξεως ἑπτὰ οὐρανῶν ἀνευρίσκομεν οὐ μόνον παρὰ τοῖς Μωαμεθανοῖς[3], τοῖς Πέρσαις[4], καὶ τοῖς Ἑβραίοις,[5] ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς

365. — Heyne, Excurs. VIII ad Iliad. A. 494. — Dissen ad Pindar. VI Nem. 6.

1 Διογεν. Λαέρτ., Β. 10, 11.

2 Sanct. Bonaventur., Compendium theologiæ veritatis, lib. II. c. 3. — Mirabeau, l' anelytroide 1801 p 31. — Maury, ἐν Encyclopédie moderne dirigée par Renier art. Ciel.

2* Πρβλ. Ἐκτὸς τῶν ἄλλων ἓν δημοτικὸν δίστιχον παρὰ Passow (Carmina popularia p. 490)

Ἀνοῖξαν οἱ ἑφτὰ οὐρανοὶ καὶ μοὔπανε μιὰ ῥίμα
ὅπ' ἀγαπήσει κι' ἀρνηθῇ νἄχῃ διπλὸ τὸ κρίμα,

3 Le Koran ch. 23 § 17. ch. 67 § 3. ch. 78. § 12. traduction Kasimiriski.

4 Anquetil-Duperron, Vie de Zoroastre p 28 — Viraf-Nameh, translated from the persian by J. A. Pape. London 1816.

5 Bartoloccio de Celeno, bibliotheca rabbinica t. II p. 141.

ἀποκρύφοις βιβλίοις τῶν πρώτων χριστιανῶν,[1] καὶ παρὰ τοῖς θεολόγοις τοῦ μεσαίωνος.[2]

ϛ.

ΑΣΤΕΡΕΣ ΚΑΙ ΑΣΤΕΡΙΣΜΟΙ.

§ 1.

Οἱ ἀστέρες θεωροῦνται λύχνοι[3] εἰς τὸν θόλον τοῦ οὐρανοῦ προσηλωμένοι. Τὴν αὐτὴν δοξασίαν ἐξέφεραν, κατὰ Πλούταρχον,[4] οἱ ἀρχαῖοι φιλόσοφοι Ἐμπεδοκλῆς, Ἀναξιμένης καὶ Ξενοκράτης, καὶ πολλοὶ τῶν πατέρων τῆς ἐκκλησίας, ὡς ὁ σοφὸς Γάλλος ἀρχαιολόγος **Letronne** ἀπέδειξεν.[5] Ἐκ δὲ τῶν σοφῶν τοῦ μεσαίωνος ἀρκοῦμαι νὰ ἀναφέρω τὸν ἅγιον Βοναβεντούραν, λέγοντα· «**stellæ supremae in firmamentum figuntur.**[6]»

1 F a b r i c i i, Codex Veteris Testamenti t. II. p. 548. 549.

2 G r a b e, Spicilegium, t. I p. 133. — Legende dorée· sur le jour de l'Ascension — M a u r y, Essai sur les legendes pieuses du moyen âge. p. 87-88. «Cette doctrine astronomique des sept cieux, qui se rattache aux sept planètes, est la même que celle des sept swargas des Indiens.»

3 Εἰς τὴν δοξασίαν ταύτην ἀναφέρεται καὶ αἴνιγμά τι δημοτικὸν, πρὸς λυχνάρια παρομοιάζον τὰ ἄστρα.

4 Π λ ο υ ά ρ χ., τὰ ἀρέσκοντα τοῖς φιλοσόφοις B. 11, 12, 15.

5 L e t r o n n e, des opinions cosmographiques des pères de l'Eglise rapprochées des doctrines philosophiques de la Grèce· ἐν Revue des deux mondes 1834. t. XIX p. 623. κ.ἑ.

6 S. B o n a v e n t u r., Compendium theologiæ. lib. II cap. 31.

§ 2.

Ὡς πρὸς τὴν ὀνομασίαν καὶ τὰς περὶ τῶν ἀστερισμῶν ἰδέας ἀπαντῶμεν τὸ αὐτὸ ἐπικρατοῦν πνεῦμα, ὅπερ καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησιν· «Ἄν τις προσέξῃ, ἔλεγεν ὁ μακαρίτης Κυπριανὸς ἐν τῷ Φιλίστορι[1], εἰς τὰ διηγήματα τῶν ναυτῶν καὶ τῶν ποιμένων τὰ περὶ τῶν ἐν οὐρανῷ ἀστέρων, θὰ εὕρῃ πολλὰ ὅμοια πρὸς τὰ παλαιά, οἷον τὰ περὶ τὰς Πλειάδας καὶ τὴν δίωξιν αὐτῶν ὑπὸ τοῦ Ὠρίωνος.» Καὶ πραγματικῶς, ὡς ὁ Βάξμουθ παρατηρεῖ,[2] ἐὰν οἱ ναυτικοὶ τῶν ἑλληνικῶν νήσων ἀκόμη καὶ σήμερον λέγουσι περὶ τῆς ἐπιρροῆς ἐπὶ τὴν θαλασσοπορίαν τοῦ ἀστερισμοῦ τῶν ἑπτὰ Πλειάδων καὶ τοῦ Ὠρίωνος, ὅτι αἱ ἓξ ἀδελφαὶ ἐφόνευσαν τὴν ἑβδόμην, καὶ ὅτι ὁ Ὠρίων εἶναι μνηστήρ των, τοῦτο οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ καθαρὰ ἀπήχησις τοῦ φανταστικοῦ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων πνεύματος, προελθοῦσα ἐκ τῶν ἑξῆς περιστάσεων, καὶ διότι ὁ Ὠρίων ἀκολουθεῖ πάντοτε τὴν Πλειάδα, καὶ ἐκ τοῦ ὅτι ὁ ἀστερισμὸς τῆς Πλειάδος σύγκειται ἐξ ἑπτὰ ἀστέρων, ὧν ὁ εἷς μόλις καὶ ἀμυδρῶς διακρίνεται.

Καὶ ἄλλοτε μὲν, ἀλλὰ σπανίως τοῦτο συμβαίνει, ὀνομάζουσι τοὺς ἀστερισμοὺς κατὰ τὴν ὁμοιότητα, ἣν ἔχουσι πρὸς πράγματα συνήθη, ὡς *ἀλετροπόδιον* ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ σχολιαστοῦ τοῦ Ἀράτου καλοῦσι τὸν ἀστερισμὸν τοῦ Ὠρίωνος·[3] ἄλλοτε δὲ προστρέχουσιν ὁ-

1 Φιλίστωρ (περιοδ. σύγγραμμα Ἀθηνῶν). τ. I σ. 247.

2 Wachsmuth, Das alte Griech im neuen σ. 22.

3 Σχολ. εἰς Ἀρατ. Φαινομεν. σ. 528. «Ὠρίων δέ ἐστι τὸ λεγόμενον

πως δώσωσιν ὀνομασίας εἰς αὐτοὺς, ὄχι εἰς τὴν ἀρχαίαν μυθολογίαν, καταδιωχθεῖσαν ἄλλως τε ἀνενδότως ὑπὸ τοῦ ἐπικρατήσαντος χριστιανικοῦ θρησκεύματος, ἀλλ'εἰς τὴν ἱερὰν ἱστορίαν, ἐθνικὰς ἰδέας περικαλύπτοντες καὶ προστατεύοντες οὕτως εἰπεῖν διὰ χριστιανικοῦ περιβλήματος. Τοιουτοτρόπως κατηστερίσθη ὁ *Ἰορδάνης ποταμὸς* (Γαλαξίας), ὡς παρὰ τοῖς ἀρχαίοις κατηστερίσθησαν οἱ ποταμοὶ Λάδων, Νεῖλος καὶ Γαλαξίας[1]· ἐπίσης ἡ *Κιβωτὸς τοῦ Νῶε, καὶ τὸ ἁμάξι τοῦ Δαβὶδ*,[2] ἐν τῇ μεγάλῃ ἄρκτῳ. Περὶ τῆς τελευταίας ὀνομασίας κρίνω καλὸν νὰ εἴπω ἐν παρόδῳ τινὰ, ὅπως κατάδηλον ἐν ὀλίγοις γένηται πόσην σχέσιν καὶ ὁμοιότητα ὡς πρὸς τὴν ἐκδοχὴν τῶν ἐννοιῶν ἔχουσι μεταξὺ ἀλλήλων πλεῖστα φῦλα, ὅλως ἀντίθετα πολλάκις φαινόμενα· ἐννοῶ τὴν ὀνομασίαν *ἅμαξαν* διδομένην εἰς τὴν μεγάλην ἄρκτον· *ἅμαξαν* ἐκάλουν αὐτὴν οἱ παλαιοὶ Ἕλληνες, ὡς ἐκ χωρίων πλείστων συγγραφέων δείκνυται.[3] *Axem* (ἅμαξαν)

Ἀλετροπόδιον,» ὁ Ducange (Glossarium ad script. Graecit. p.50) σημειοῖ· «Ἀλετροπόδιον, Orion, forte quod ejus constellatio ἀλεκτρῶνος, seu machtrae pedem, vel quod arartri formam reférert.» Ἡ δευτέρα ἐξήγησις τοῦ Δουκαγγίου εἶναι ὀρθὴ, ἐσφαλμένη δὲ, ὡς ἕκαστος τὴν Νεοελληνικὴν κατανοῶν βλέπει, ἡ πρώτη.

1 Ἐρατοσθεν., καταστερισμ. 3. — Hygin., Poet. artron. II, 3. — Völker, Mythische Geographie der Griechen und Römer. μερ. Α'. σ. 66.

2 Σκ. Βυζαντίου, Λεξικὸν τῆς καθ' ἡμᾶς Ἑλληνικῆς διαλέκτου· λ. ἁμάξι.

3 Ἰλιαδ. Σ. 487 Οδυσσ. Ε. 287. — Εὐσταθ., εἰς Ἰλιάδ. Σ. 487 καὶ Ὀδυσσ. Ε. 273. — Ἀρατ., Φαιν. ς'. 27, — Ἀχιλ. Τατ., εἰς Ἀρατ. Φαινομ. κ. Δ. σ. 123 c. — Ἥφαιστ., σ. 49, 15. — Στέφαν. Βυζαντ., λ. Ἀρκαδία. — Aul. Gell., Noct. Att. II, xxi, 26.

ὁ Βεργίλιος[1] καὶ **plaustrum** οἱ μεταγενέστεροι Λατῖνοι· **Odins wagn** (ἅμαξαν Ὀδίνου) οἱ ἀρχαῖοι γερμανοί,[2] καὶ **Himmelwagen, der Wagen am Himmel** (ἅμαξαν οὐρανοῦ) ἢ ἁπλῶς **Wagen** (ἅμαξαν) οἱ νεώτεροι· **char el ciel** οἱ φράγκοι·[3] **char** καὶ **charriot** οἱ Γάλλοι· **carro** οἱ Ἰταλοὶ καὶ Ἱσπανοί· **woz niebiski** (ἅμαξαν οὐρανοῦ(οἱ Πολωνοί· **hola** (ἅμαξαν) οἱ Σέρβοι· **ojöntzel szehere** (ἅρμα) οἱ Οὔγγαροὶ κλπ.

§ 3.

Συμβαίνει πολλάκις ὅπως ἔννοιαι ἐκ τῆς ἰδίας ἐντυπώσεως παραχθεῖσαι τοσοῦτον νὰ μεταβληθῶσιν ὡς πρὸς τὴν ἐκδήλωσιν αὐτῆς, ὥστε πολὺ δυσχερὴς νὰ καταντᾷ ἡ ἀνακάλυψις τῆς πρώτης αὐτῆς ἐντυπώσεως. Τοῦτο παρατηρεῖται καὶ εἰς τὸ φαινόμενον τῆς Ἴριδος· ἐν ᾧ ἐκ διαφόρων ἐντυπώσεων ὁρμώμενοι οἱ μὲν Γερμανοὶ *γέφυραν τοῦ Ὀδίνου* αὐτὸ ἀπεκάλεσαν, οἱ Γάλλοι οὐράνιον τόξον (**arc-en-ciel**) καὶ οἱ Ἑβραῖοι Θεοῦ συνθήκην,[4] οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἐπροσωποποίησαν ἐν αὐτῷ τὴν θεότητα Ἶριδα, εἰς ἣν ἔδωσαν αὐτὸ ὡς ποικιλόχρουν καὶ πολύ-

1 Vergil., Georg. II. 271.

2 Grimm, Deutsche Mythologie τ. I. σ. 138. (Αἱ παραπομπαὶ γίνονται πάντοτε εἰς τὴν ἐν Γοττίγκῃ κατὰ τὸ 1854 τυπωθεῖσαν τρίτην τοῦ συγγράμματος τούτου ἔκδοσιν· ἂν δὲ τυχὸν εἴς τινα μέρη ἄλλην πρὸ ὀφθαλμῶν ἔκδοσιν ἔχω, δὲν λείπω τοῦ νὰ τὸ σημειῶ).

3 Le Roman de Rou.

4 Γενεσ. Ζ.

τιμον ἐνδυμασίαν. Διὰ τὴν αὐτὴν αἰτίαν καὶ ὁ νῦν λαὸς τῆς *καλόγρηας τὸ ζουνάρι* τὸ ὀνομάζει.

§ 4.

Περὶ τῶν ἀστερισμῶν ἐνταῦθα τοῦ λόγου γενομένου, οὔτε μάταιον, οὔτε περιττὸν κρίνω νὰ ἀναφέρω συνήθειάν τινα, εἰς τὴν ἀρχαιότητα ἴσως τὴν καταγωγήν της ὀφείλουσαν· ἐννοῶ τὴν μὲ τὸ ὄνομα *ἀστερισμῶν* ὀνομασίαν διαφόρων ἡρώων μυθικῶν διηγήσεων· οὕτω ὡς ὀνόματα ἀπαντῶσιν ἐν τῇ ὑπὸ τοῦ Hahn συλλογῇ παραμυθίων *Ἀστερινὸς*,[1] *Αὐγερινὸς*,[2] *Ἥλιος*, *Φεγγάρι*,[3] (ὄνομα κόρης) καὶ *Πούλια* (Πλειάς).[4]

γ.

ΗΛΙΟΣ.

§ 1.

Ὁ Ἥλιος προσωποποιεῖται ἐν τοῖς παραμυθίοις καὶ τοῖς δημοτικοῖς ᾄσμασιν· εἶναι ὡραιότατος, δι' ὃ ἐν τοῖς παραμυθίοις πολλαὶ γυναῖκες ἐπὶ τῇ καλλονῇ των κομπάζουσαι, ἀποτείνουσιν αὐτῷ τοιαύτην ἐρώτησιν:

1 Hahn, Griechische und albanesische Märchen. τ. I. σ. 65 κέ.
2 Αὐτ. τ. II. σ. 288 καὶ ἀρ. 69.
3 Αὐτ. τ. II. ἀρ. 99. — Νεοελλην. Ἀνάλεκτα τ. I σ. 18 κ.έ. (Ἥλιος, Φεγγάρι καὶ Ἄστρο).
4 Αὐτ. τ. I. ἀρ. 1. τ. II ἀριθ. 60 κλπ.

Ἥλιε μου καὶ παράλιε μου καὶ κοσμογυριστή μου,
εἶσαι κ' ἐσύ, εἶμαι κ' ἐγώ, μὰ εἶδες κι' ἄλλην ὡμορφήτερη;

τὴν ἑσπέραν *βασιλεύει*, διότι τὴν ποιητικὴν ταύτην ἔκφρασιν μεταχειρίζεται ὁ λαὸς ἀντὶ τοῦ *δύειν*,[1] καὶ κοιμᾶται ἐπὶ τῶν ὀρέων, ὡς τὸ ἑξῆς βαυκάλισμα δεικνύει:

Κοιμᾶτ' ὁ ἥλιος 'ς τὰ βουνὰ
κ' ἡ πέρδικα 'ς τὰ χιόνια·
κοιμᾶται τὸ πουλάκι μου
'ς τὰ μαλακὰ σεντόνια.

ἔχει μητέρα, ὡς ἐκ τῶν δημοτικῶν ᾀσμάτων ἐξάγεται,[2] ὅπως καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις εἶχε τὴν Θείαν[3], καὶ παρὰ Σλάβοις τὴν 'Αδίτην, εἰς ἧς τὰ γόνατα νομίζεται ὅτι κοιμᾶται.[4] Ἡ ἀρχαία μυθολογία τῷ ἀποδίδει ἑπτὰ υἱοὺς καὶ μίαν θυγατέρα,[5] ἐν δὲ τοῖς νεοελληνικοῖς παραμυθίοις συνήθως εἶναι ἡ ἔκφρασις «ὡραία ὡς θυγάτηρ τοῦ Ἡλίου.»[6] Ἐνίοτε σταματᾷ τὸν δρόμον του ὅπως ἀκροασθῇ ᾄσματος λιγυφώνου παρθένου, ἣν ἡ μήτηρ του καταρᾶται, ὡς προξενήσασαν ἐμπόδιον εἰς τὴν πορείαν τοῦ υἱοῦ της· οὕτω τοὐλάχιστον ἀναφέρει δημοτικόν τι ᾆσμα τῆς συλλογῆς Ζαμπελίου καὶ Passow.[7]

1 Ambr. Firmin Didot, ἐν Fauriel, Chants popul. de la Grèce τ. II. σ. 294.

2 Passow, Carmina popularia. p. 416.

3 Ἡσιοδ., Θεογον. 371.

4 Chodzko, Contes Slaves. p. 32. 45.

5 Πίνδαρ., Ὀλυμπ. Ζ. 71 κ.ἑ. (127). — Ἀπολλων. Ῥόδ., Ἀργοναυτ. Α 969 κἑ.

6 Hahn, ἔνθ. ἀν. τ. I. σ. 72 213.

7 Ζαμπελ., Ἀσματ. Δημοτ. σ. 740. — Passow, Carmina popularia. ἀρ. 539.

Τοῦ ἡλίου τὸ ὄμμα εἶναι ὀξὺ καὶ διαπεραστικὸν, βλέπει πανταχοῦ καὶ οὐδὲν τὸν διαφεύγει. Ἐν τοῖς παραμυθίοις ἀποτείνονται πρὸς αὐτὸν οἱ ζητοῦντες πληροφορίας περὶ ἀνθρώπων ἢ πραγμάτων, ἅτινα ἀγνοοῦσι ποῦ εἰσιν· τοῦτο καὶ οἱ ἀρχαῖοι ἐδόξαζον, καὶ πολλὰ τοῦ Ὁμήρου χωρία τὴν ἰδέαν ταύτην ὑπαινίσσονται.[1]

§ 2.

Τὴν λατρείαν τοῦ ἡλίου παρὰ τοῖς χριστιανοῖς Ἕλλησιν ἀντικατέστησεν ἡ τοῦ ἁγίου Ἠλία, ἐκ τῆς ὁμοιότητος πιθανῶς τοῦ ὀνόματος,[2] ἂν ὄχι καὶ αὐτοῦ τοῦ προφήτου, ἐπειδὴ πολλὰ διδόμενα ἔχομεν νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι οὗτος ἐξεικονίζει σημιτικήν τινα ἡλιακὴν, ἢ τοῦ

'Σ τὴν παραπάνου γειτονιὰ καὶ 'ς τὴν ἀπάνου ρεῦγα
ξανθὴ κόρ' ἦταν κ' ἔφαινε, ἔφαινε κ' ἐτραγούδα,
κι' ἀπ' τὸν ἠχὼ τοῦ τραγουδιοῦ κι' ἀπ' τὸν ἠχὼ τῆς κόρης
ὁ ἥλιος σκανταλίστηκε κι' ἀργεῖ νὰ βασιλέψῃ.
Τῶμαθ' ἡ μάνα τοῦ ἡλιοῦ καὶ τήνε καταριέται.
« Κόρη κι' ἂν ἦσ' ἀνύπανδρη, κακὴ μοῖρα νὰ λάβῃς,
κι' ἂν ἐμικροπανδρεύτηκες νὰ μὴ γεραματιάσῃς,
ὁποῦ τὸν ἥλιο μῶκαμες κι' ἀργεῖ νὰ βασιλέψῃ,
γροικῶντας τὸ τραγοῦδι σου, τὸν ἦχο τ' ἀργαλειοῦ σου.«

1 Maury, Hist. des religions de la Grèce antique t. I. p. 256. Πανδερκὴς παρὰ τοῖς ἀρχαίοις. Ἰλιάδ. Γ. 277. Ξ. 345. Ὀδυσσ. Θ. 271. — Ὁμηρ. Ὕμν. εἰς Δημ. 69. 75 κ. ἑ. εἰς Ἥλιον 10 κ. ἑ. — Σοφοκλ., Αἴας 847 κ.ἑ. — Vergil., Georgic. I. 463 κ.ἑ. Aen. IV 607. XIII. 176. — Voss, ad Homer. Hymn in Cerer. 3.

2 Sedulius, lib. I de Helia. σ. 168 κ.ἑ. — Maury, sur les divinités psychopompes, in Revue archéolog. t. I. p. 671.

πυρός θεότητα.[1] Αἱ κορυφαὶ τῶν ὀρέων, αἵτινες κατά τι σημιτικὸν ἢ πελασγικὸν ἔθιμον ἦσαν ἀφιερωμέναι τῷ ἡλίῳ,[2] εἰσὶ νῦν ἱεραὶ τῷ προφήτῃ Ἡλίᾳ·[3] καὶ δὲν ὑπάρ-

1 Τὴν ἰδέαν ταύτην πρῶτος ἐξέφρασεν ὁ Βολταῖρος (Dictionnaire philosophique art. Élie)· «Le mot d'Élie a un rapport sensible avec celui d'Elios, le soleil. L'olocauste offert par Élie, et allumé par le feu du ciel, est une image de ce que peuvent les rayons du soleil réunis. La pluie qui tombe après de grandes chaleurs est encore une verité physique. Le char de feu et les chevaux en flammes qui enlèvent Élie au ciel, sont une image frappante des quatre chevaux du soleil. Le retour d'Élie à la fin du monde semble s'accorder avec l'ancienne opiuion que le soleil viendrait s'éteindre dans les eaux, au milieu de la destruction générale que les hommes attendaient; car presque toute l'antiquité fut longtemps persuadée que le mond serait bientôt détruit.» Τὴν ὁμοιότητα τοῦ προφήτου Ἠλιοὺ πρὸς τὸν Ἥλιον διεῖδον ἐπίσης ὁ Maury (Histoire des religions de la Grèce antique 1857 t. I. p. 60) καὶ ὁ Lenormant (Monogr. de la voie sacrée Éleusiniene, 1864. t. I. p. 452). Αἱ παραστάσεις τῆς εἰς οὐρανοὺς τοῦ προφήτου ἀναβάσεως εὑρίσκονται πρὸ πάντων ἐπὶ τῶν χριστιανικῶν σαρκοφάγων τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν εἰσέτι ἤκμαζεν ἡ πολυθεΐα, καὶ ἦτον εὔκολον εἰδωλολατρικαὶ δοξασίαι νὰ ἀναμιχθῶσι πρὸς χριστιανικάς· ὁ προφήτης Ἡλίας ἀπεικονίζεται ἐν αὐταῖς ἀπαραλλάκτως ὅπως ὁ ἥλιος· τὸ δὲ τέθριππόν του ὡς ἐκεῖνο, ὅπερ οἱ εἰδωλολάτραι τεχνῖται ἀπέδιδον εἰς τὸν ἥλιον. (Bottari, Scult. e Pitt. sacr. tav. XVII, XXIX, LII, LXX—Clarac, catalogue de Louvre n. 7796 — Maury, ἐν Revue archéolog. t. I. p. 670).— Ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος (ὁμιλ. γ'. εἰς Ἠλ. 27) νομίζει ὅτι οἱ ποιηταὶ καὶ ζωγράφοι ἐδανείσθησαν τὴν περὶ τοῦ ἅρματος τοῦ Ἡλίου ἰδέαν, ἐκ τῆς περὶ τοῦ προφήτου Ἠλιοὺ παραδόσεως.

2 Αἱ κορυφαὶ τῶν ὀρέων ἀφιεροῦντο καὶ εἰς τὸν Λυκαῖον Ζῆνα, ἡλιακὴν θεότητα τῶν Πελασγῶν. (Ch. Lenormant, nouvelle galerie mythologique p. 25sq.—W. Baumlein, Pelasgischer Glaube und Homers Verhältniss zu dieselben. ἐν Zeitschrift für Alterthum wissenschaft 1839. τ. IV στήλ. 1193. — Maury, Hist. des religions de la grèce ant. t. I p. 59. — Fr. Lenormant, recueil

χει κορυφὴ ὄρους, ἐφ' ἧς νὰ μὴ ἦνε ἀνηγεγερμένον μονῆρες παρεκκλήσιον τοῦ ἁγίου τούτου ἐπώνυμον, οὗτινος ἡ μνήμη τελεῖται κατὰ τὸ θέρος, τὴν 20 Ἰουλίου, ἕτερον διδόμενον κρατύνον τὴν γνώμην ταύτην. Τὸ γνωστότερον καὶ ἐπισημότερον μέρος, ὅπου ἡ τοῦ ἁγίου τούτου λατρεία ἀντικατέστησε τὴν τοῦ Ἡλίου, εἶναι τὸ ὄρος τῆς Λακωνικῆς Ταΰγετος, εἰς οὗ τὴν κορυφὴν, κατὰ Παυσανίαν,[1] ἦν ἱερὸν Ἡλίου· ἤδη τὸ ὄρος ὀνομάζεται *ἅγιος Ἠλίας*[2] ἀπὸ τοῦ ἐπὶ τῆς κορυφῆς του ἐκκλησιδίου,

des inscriptions d' Éleusis. p. 306). — Cf. H. M a t h i e u, la Turquie et ses differents peuples τ. II σ. 103. «Le prophète Élie, appelé dans les cantiques le Dieu tonnant, le porteur de la foudre, le dieu terrible, etc., est en grand vénération chez les Grecs, aussi bien que chez les Turcs, et le culte qu' on lui rend n' est pas sans analogie avec celui que les anciens rendaient à Jupiter Tonnant dont la fête se célèbrait aussi dans le temps des moissons, parce que c' est alors, qu'on craint le plus les orages.»

3. T o u r n e f o r t, Relation d'une voyage du Levant τ. I σ. 144. —F r. L e n o r m a n t, Monograp. etc. p. 451.—W a c h s m u t h, des alte Griechenland im neuen σ. 23.—R o s s Griechische Königsreisen, 1848. τ. II σ. 212. «Der Prophet Elias hat in Griechenland Götter aller Art von hohen und niedrigen Bergspitzen verdrängt ; auf dem Helikon die Musen, auf Aegina panhellenischen Zeus, auf dem Menelaion bei Sparta den Nufer im Streit Menelaos, u. s. w. ; es giebt im Aegäischen Meere keine Insel, wo er sich nicht wenigstens auf einer Bergspitze eingenistet und allein in der südlichen Maina, über Tänaron, sind nicht weniger als fünf gipfel des Taygeton, welche H. Elias heissen.»

1 Π α υ σ α ν., Γ. κ'. 5.

2 Ν η φ ά κ η, Λακωνικὴ χωρογραφία στ. 3—4 ἐν M a u r e r, das griechische Volk. τ. III σ. 1.

Ταΰγετον τὸν ἔλεγαν οἱ παλαιοὶ Σπαρτιᾶται,
καὶ μακρυνὸν τὸν λέγουσιν Ἡλίαν οἱ Μανιᾶται.

καὶ προσκυνηταὶ κατὰ τὴν ἑορτὴν ἀνερχόμενοι μετὰ κόπου μέχρι τῆς κορυφῆς, ὅπως οἱ ἀρχαῖοι ἔθυον ἵππους, προσφέρουσι σωρείας λιβάνου, εἰς ἃς ἐμβάλλουσι πῦρ, πολυπληθεῖς πυρὰς οὕτω σχηματίζοντες, ἀνακαλούσας τὸν ἀρχαῖον τρόπον τῆς λατρείας τῶν ἡλιακῶν θεοτήτων.

Κατά τινα παράδοσιν ὁ ἅγιος Ἡλίας θεωρεῖται κύριος τῆς βροχῆς, καὶ διαμένων ἔτι ἐπὶ τῆς γῆς· ἀφιεροῦνται δὲ αὐτῷ τὰ ὑψηλὰ μέρη, ἐπειδὴ ἐκεῖ νομίζουσιν ὅτι συνήθως ἐνδιαιτᾶται, καὶ ἐκεῖθεν εὐκολώτερον δύναται νὰ ἀποστέλλῃ βροχὴν, ὁσάκις οἱ πιστοὶ μετὰ συντριβῆς ἐξαιτοῦσιν. Ὁ ἅγιος Ἡλίας ἐθεωρεῖτο καὶ ἐν Γερμανίᾳ καὶ Σερβίᾳ κύριος τῆς βροχῆς, ὡς ἐκτενέστερον διαλαμβάνομεν ἐν τῷ τρίτῳ τοῦ παρόντος συγγράμματος τόμῳ ἐν τοῖς περὶ τοῦ ἐθίμου τοῦ καλουμένου *Περπεροῦνα*, ὅπου καὶ περὶ τῆς ὁμοιότητος τοῦ ἁγίου Ἡλία πρὸς τὸν *Ὄμβριον* ἢ *Ὑέτιον* Δία, καὶ πρὸς τὸν *Ὕην* Διόνυσον γίνεται λόγος.—Ἐνταῦθα παραθέτομεν περικοπὴν ἐκ τινος βυζαντινοῦ χειρογράφου, ἐν ῇ ἀναφέρονται αἱ

Ross ἐνθ. ἀν. σ. 211—212. «Er (Taygeton) heisst so (Heilige Elias) von einer Capelle des prophetes Elias, zu welcher an dem Feste dieses Heiligen (den 20 Juli a. St.) wenn der Gipfel von Schnee ziemlich frei ist, gewall fahrtet wird. Ist dies der Gipfel **Taleton** des Pausanias, wo man dem Helios opferte ; So wäre Bryseä in dieser Gegend zu suchen. Allein die Folge seiner Erzählung läst eher vermuthen (Παυσαν., Γ. κ΄. 5 πρβλ. **Leake**, Morea τ. III σ. 4) dass das Taleton näher an Sparta war, und dann dürfte dies der **Evoras** (der Weitschauende oder wohée sichtbare) seyn. Auf die schein bare Uebereinstimmung der namen Helios und Elias hat man, obgleich dies ein beliebtes Stecken Pferd des archäologischen topographen ist, so viel wie nichts zu geben.»

περὶ τοῦ ἁγίου Ἡλία τοιαῦται τῶν βυζαντινῶν ἰδέαι. Τὸ χειρόγραφον τοῦτο, φαίνεται λίαν περίεργον καὶ ὑπὸ πολλὰς ἐπόψεις σπουδαῖον, διότι περιέχει τὰς περὶ τῶν φυσικῶν φαινομένων δοξασίας τῶν βυζαντινῶν· ἀπόσπασμα τούτου ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ κυρίου Διονυσίου Α. Μ. Χαρικλέους ἐν τῇ ἐφημερίδι «*Σμύρνη*»,[1] ὁπόθεν καὶ τὴν κατωτέρω περικοπὴν ἐλάβομεν· τὸ δὲ χειρόγραφον εὑρίσκεται ἐν Λέσβῳ, ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τῆς μονῆς τοῦ λειμῶνος.

«ΕΠΙΦΑΝΙΟΣ εἶπεν· Ἆρα ἀληθεύουσιν οἱ λέγοντες, ὅτι ὁ προφήτης Ἡλίας ἐστὶν ἐν τῷ ἅρματι βροντῶν καὶ ἀστράπτων ἐν ταῖς νεφέλαις, καὶ ὅτι δράκοντα διώκει;[2]

»ΑΝΔΡΕΑΣ. Μὴ γένοιτο—ἐσχάτης ἀνοίας τοῦτο ἐστὶ, καὶ ἀκοὴ παραδέξασθαι, ἄνθρωποι φρενοβλαβεῖς ἐξ οἰκείας διανοίας ταῦτα συνεγράψαντο, ὥσπερ ὅτι καὶ στρουθία ὁ Χριστὸς ἐνώπιον τῶν Ἰουδαίων ἐκ πηλοῦ διέπλαττεν εἰς τὸν ἀέρα ἐπέρριπτε καὶ ἐπέταντο, καὶ χιὼν ἄλευρος ἐχρημάτιζεν· ὥσπερ γὰρ ταῦτα ἐστὶ ψεῦδος, οὕτως καὶ αὐτὰ ψεῦδος καθεστήκασι· καὶ ὁπόσα οἱ αἱρετικοὶ νοθεύσαντες ἀλλόκοτα ἐδογμάτισαν: . .
. . . .

»Ἡλίας οὖν εἰς τοὺς οὐρανοὺς οὐκ ἀνέβη μὴ γένοιτο, οὔτε ἐπὶ ἅρματος καθέζεται χάριν δὲ ἔχει ἐπὶ τοῦ ὑετοῦ,

1 Σμύρνη. ἔτος Β'. ἀρ 68. (Ἐν Σμύρνῃ 6 Αὐγούστου 1871).

2 Νῦν ὁ λαὸς δοξάζει περὶ τῆς βροντῆς ὅτι προέρχεται ἐκ τοῦ θορύβου δν ποιοῦσιν οἱ νεκροὶ κυνηγῶντες ἀλλήλους· καὶ ἡ δοξασία αὕτη ἔχει νομίζω ὁμοιότητα πρὸς τὰς ἰδέας τῶν Πυθαγορείων περὶ σεισμοῦ. Κατὰ τὸν Αἰλιανὸν (Ποικ. Ἱστ. Δ. 17) «καὶ τὸν σεισμὸν ἐγενεαλόγει (Πυθαγόρας) οὐδὲν ἄλλο εἶναι, ἢ σύνοδον τεθνεώτων.»

τοῦ παρακαλεῖν τὸν Θεὸν, ὅπως ἐν καιρῷ ἀνύδρῳ δώσει τῇ γῇ ὑετὸν «ἐπεὶ οὐδεὶς ἀναβέβηκεν εἰς τὸν οὐρανὸν εἰμὴ ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβὰς ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ὁ ὢν ἐν τῷ οὐρανῷ» . . . .

»Ζῇ τοίνυν ὁ Ἡλίας καὶ ἔστι ἐπὶ τῆς γῆς κἂν μηδεὶς ὁ γνωρίζων αὐτὸν, ζῇ δὲ καὶ ὁ Ἐνὼχ καὶ μέσῳ πολλῶν ἀναστρέφεται, καὶ οὐδεὶς ἐστὶν ὁ γνωρίζων αὐτόν. Ζῇ δὲ καὶ ὁ Ἰωάννης, καὶ ἔστιν εἰς τὸν κόσμον ὥσπερ μαργαρίτης ἐν μέσῳ τοῦ θορύβου ἀφεθεὶς τοῦ εἶναι ἐν σαρκὶ ἀντιπρόσωπος Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ ἱλάσκεσθαι ἡμῶν τὰς ἁμαρτίας . . . .

»Περὶ δὲ τοῦ καίειν δράκοντα ἡ ἀστραπὴ, οὐκ ἀμφιβάλλω, ἀληθὲς γάρ ἐστιν, ἀλλ' οὐχ' ὁ ἅγιος Ἡλίας ὁ ἀστράπτων ἐστὶν, ἀλλ' ὁ ἄγγελος κυρίου ὁ εἰς τοῦτο τεταγμένος· δράκων δὲ γίνεται οὕτως, θεωρεῖ ὁ Δαίμων κτλ.» . . . .

δ.

ΣΕΛΗΝΗ.

Προσωποποίησις τῆς Σελήνης δὲν ἀπαντᾷ ἐν τῇ δημώδει μυθολογίᾳ· ἀλλὰ μετ' αὐτῆς εἶναι συνδεδεμένη πρόληψις, μετέχουσα κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐπιρροῆς ἰνδικῶν[1] καὶ μωαμεθανικῶν ἰδεῶν. Νομίζεται δηλαδὴ

1 Βλ. Βαλαβαράταν βιβλ. Α. κεφ. α'. δ. ς. 8. καὶ σημ. Γαλανοῦ βιβλ. Α'. κεφ. γ'. διστ. 56. Πρβλ. καὶ Πλουτάρχου, περὶ τοῦ ἐμφαινομένου προσώπου τῷ κύκλῳ τῆς Σελήνης, ἐν Ἠθικοῖς αὐτοῦ.

ὅτι ἡ ὕπαρξις τῆς γῆς συνδέεται μετὰ τοῦ ἐν τῇ Σελήνῃ δένδρου, ὅπως ἐκλαμβάνει ὁ λαὸς τὰς ἐν αὐτῇ σκιάς. Τὸ πονηρὸν πνεῦμα (*ὁ πειρασμός*), ἢ ὁ Κάϊν κατ' ἄλλους, καθ' ὅλον τὸ ἔτος προσπαθεῖ νὰ κόψῃ διὰ τοῦ πελέκεώς του τὸ δένδρον τοῦτο, ἵνα αὐτοῦ καταστραφέντος συγκαταστραφῇ καὶ ἡ γῆ. Ἀλλ' ὅταν πλησιάζῃ εἰς τὸ τέρμα τῶν ἀγώνων του καὶ ἓν μόνον κτύπημα ἐναπολείπεται, ὅπως τὸ μοχθηρὸν αὐτοῦ ἔργον συντελεσθῇ, ἀπηυδηκὼς πλέον καὶ καταπεπονημένος κάθηται ἵνα πρὸς στιγμὴν ἀναπαυθῇ. Ἀλλὰ τὸ δένδρον ἀνίσταται γιγαντιαῖον, ὡς καὶ πρότερον· καί, νέος Σίσυφος, ὁ δαίμων ἀναλαμβάνει τὴν ἐργασίαν του.

II.

ΓΗ.

Ἡ γῆ, ὅπως καὶ παρ' ὅλοις τοῖς λαοῖς, παρὰ τοῖς ὁποίοις δὲν ἀνεπτύχθησαν αἱ οὐχὶ εὐκόλως ἄλλως τε καταληπταὶ καὶ πολλάκις πρὸς τὰ αἰσθητὰ φαινόμενα ἀντιφάσκουσαι ἐπιστημονικαὶ θεωρίαι, ἡ Γῆ νομίζεται μεγάλη ἤπειρος περικλυζομένη πανταχόθεν ὑπὸ τῶν ὑδάτων. Δένδρον ὑπερμέγεθες ὑποστηρίζει αὐτὴν, καὶ τὸ δένδρον τοῦτο πριονίζουσι καθ' ὅλας τὰς ἡμέρας τοῦ ἔτους ἐκτὸς δώδεκα ἀπὸ τῆς 25 Δεκεμβρίου μέχρις ἕκτης Ἰανουαρίου διάφορα πονηρὰ πνεύματα, ὅπως κόψαντες αὐτὸ τὴν καταστρέψωσι.[1]

Τὴν ἰδέαν ταύτην, μεθ' ἧς σκοτεινῶς φαίνονται συνδεδεμέναι φιλοσοφικαὶ περὶ τοῦ προορισμοῦ τοῦ κόσμου θεωρίαι, κατ' ἀσιατικὸν τρόπον ἐκπεφρασμέναι, ἀνευρίσκομεν ἂν ὄχι παρ' ἅπασι, παρὰ τοῖς πλείστοις ὅμως τῶν ἐθνῶν τῆς ἀρχαιότητος. Γνωστὸς ὁ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων μῦθος περὶ Ἄτλαντος, περὶ οὗ μὲ πολλὴν πολυμάθειαν ἔγραψεν ὁ Letronne,[2] ὥστε περιττὸν ὅλως

1 Βλ. καὶ ἐν ἄρθρον μου περὶ Λυκοκανθάρων ἐν Πανδώρᾳ τ. XVI σ. 451 (1865). Πρβλ. καὶ κατωτέρω τὸ ἄρθρον Καλλικάντζαροι.

2 Letronne, essai sur les idées cosmographiques qui se rattachent au nom d'Atlas. ἐν Annali del' instituto di corrispondenza archeologica 1830 t. II p. 161—175. — Nägelsbach., Die Hommerische Mythologie. σ. 83.

εἶναι νὰ ἐνδιατρίψῃ τις περὶ αὐτοῦ. Ἀνάλογα μυθολογήματα ἀπαντῶσι παρ' Ἰνδοῖς, νομίζουσιν ὅτι ὁ ὄφις Σέσσας[1] καὶ ἕκαστος τῶν ἐλεφάντων τῶν ὀκτὼ ἐφόρων τοῦ κόσμου θεῶν[2] ὑπεστήριζε τὴν γῆν· τοῖς Ἑβραίοις[3] καὶ τοῖς Πέρσαις, ὡς ἐξάγομεν ἐκ Περσικῶν ᾀσμάτων, μεταφρασθέντων ὑπὸ τοῦ Hammer[4] τοῦ γνωστοῦ ἱστοριογράφου τῆς Ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας· ὅμοιον εἶναι τὸ δένδρον τοῦ κόσμου (Weltbaum) παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Γερμανοῖς καὶ Σκανδιναυοῖς Yggdrysil καλούμενον, τὸ μέγιςον καὶ ἁγιώτατον, ὡς ἀναφέρει ὁ Grimm[5], πάντων τῶν δένδρων, ὑποστηρίζον οὐρανὸν, γῆν καὶ ᾅδην, καὶ οὗτινος αἱ μὲν ῥίζαι, ὡς σημειοῖ ὁ Müller,[6] ἔφθανον μέχρι τοῦ ᾅδου, ἡ δὲ κορυφὴ μέχρις οὐρανοῦ. Πρὸς δὲ ἡ τοῦ Ἰρμινσοὺλ στήλη, ἣν κατέρριψεν ὁ μέγας Κάρολος, καὶ περὶ ἧς ἐκτενῶς ἐν τῇ Γερμανικῇ αὐτοῦ μυθολογίᾳ ὁ Grimm πραγματεύεται.[7]

1 Βαλαβαράτα, μετ. Γαλανοῦ πολλαχοῦ.

2 Αὐτ. Βιβλ. Α'. κεφ. δ'. διατ. 1767. Β'. ά. 4 καὶ σημ. Γαλανοῦ σ. 18, 21.

3 Ἰώβ, ΛΗ. 4. «Ποῦ ἦσθα ὅτε ἐθεμελίωσα τὴν γῆν; ἀνάγγειλόν μοι εἰ ἐπίστασαι σύνεσιν. Τίς ἔθετο τὰ μέτρα αὐτῆς, εἰ οἶδας; ἢ τίς ὁ ἐπαγαγὼν σπαρτίον ἐπ' αὐτῆς; ἐπὶ τίνος δὲ οἱ κρίκοι αὐτῆς πεπήγασι; τίς δέ ἐστιν ὁ βαλὼν λίθον γωνιαῖον ἐπ' αὐτῆς;»

4 Hammer, Persische Redek. σ. 183.

5 Grimm, Deutsche mythologie τ. II. σ. 756. κ.ἑ.

6 W. Müller, Geschicte und System der altdeutschen Religion. σ. 156 345. 387.

7 Grimm, ενθ. αν. τ. I σ. 104—107. II σ. 759.

B

Ἐν τῇ καθόλου δημώδει μυθολογίᾳ ἴχνη *φετιχισμοῦ* ὀλίγα διαλανθάνουσιν· ἐκ τούτων τὸ μᾶλλον σημειώσεως ἄξιον εἶναι τὸ πρὸς τὰ δένδρα σέβας, συνδεδεμένον μὲ τὴν ἀρχαίαν τῶν *Ἁμαδρυάδων* καὶ *Ἀλσιτίδων* νυμφῶν λατρείαν, περὶ οὗ ἐκτενέστερος λόγος ἐν τοῖς περὶ *Στοιχειῶν* γίνεται.

I

ΦΥΣΙΚΑ ΦΑΙΝΟΜΕΝΑ.

α.

ΑΝΕΜΟΙ.

§ 1.

Ἐκ δὲ τῶν προσωποποιήσεων τῶν στοιχείων τῆς φύσεως ἡ μᾶλλον γνωστὴ εἶναι ἡ τῶν ἀνέμων. Ἔν τινι δημοτικῷ ᾄσματι τῆς Θεσσαλίας, δημοσιευθέντι κατὰ

πρῶτον ὑπὸ τοῦ Φωριὲλ[1], μετὰ ταῦτα δὲ ὑπὸ τοῦ Σάνδερς[2] καὶ τοῦ Passow,[3] παρίσταται ἱέραξ προσκαλῶν τοὺς ἀνέμους νὰ μὴ πνέωσι πλέον.

Ἀπὸ τὰ τρίκορφα βουνὰ
γ'ιεράκι ἔσυρε λαλ'ιά.
—Πάψετ', ἀέρες, πάψετε,
ἀπόψε κι' ἄλλη μιὰ βραδυά.

Ἡ τοιαύτη ἰδέα ἀπαντᾷ κατὰ σύμπτωσιν ἴσως καὶ εἰς φιλλανδικόν τι ὅμοιον ᾆσμα, δημοσιευθὲν ὑπὸ τοῦ Lappmark ἐν τοῖς φιλλανδικοῖς αὐτοῦ ᾄσμασιν.[4]

Ἐν τῇ βυζαντινῇ ζωγραφίᾳ οἱ ἄνεμοι ἐπροσωποποιοῦντο παριστάμενοι ὡς πτερωταὶ κεφαλαὶ φυσῶσαι ἐντεταμένως· ἡ αὐτὴ παράστασις ἀπαντᾷ καὶ εἰς πολλὰς μεσαιωνικὰς εἰκόνας ἐν Εὐρώπῃ. [5]Διὰ δὲ τὰς ἀρχαίας

1 Fauriel, Chants populaires de la Grèce t. II p. 236.

2 Sanders, das Volksleben der Neugriechen. σ. 104. 105.— Ἡ γερμανικὴ μετάφρασις τοῦ ᾄσματος τούτου ἐδημοσιεύθη παρὰ Wachsmuth, das alte Griechenland im neuen. σ. 88. ἐκ τοῦ Sanders αὐτ.

3 Passow, Carmina popularia Graeciæ recentioris σ. 457.

4. Lappmark, Finnische Runnen. Upsal 1819 σ. 58—60. — Grimm, Deutsche mythologie. τ. I. σ. 601.

5 Didron. Manuel d' iconographie chrétianne grecque et latine. 1845 p. 170—171. cf. et p. 244. «Les Grecs, puissants d' imagination et caressant toujours les images de la mythologie, personnifient les vents. Au grand couvent de Vatopédi (mont Athos), sur les murs du portail de l' église principale, sont figurés les quatre vents cardinaux, qui soufflent sur la mer. Ces vents, tête sans corps, tête bouffue et armée de deux grandes ailes, soufflent en ouvrant la bouche en rond parfait et en se gonflant les joues. Près des cheveux, qui sont herissés, on lit : Ζέφυρος, Βοῤῥέας, Πουγέντις,

τῶν ἀνέμων ἀπεικονίσεις ἐκτὸς πολλῶν ἄλλων ἀρκοῦμαι νὰ ἀναφέρω μόνον τὰ γνωστὰ ἀνάγλυφα τῶν ἀνέμων ἐν τῷ *ὡρολογίῳ τοῦ Κυρρήστου* (ἐν Ἀθήναις), ὅπερ νῦν κοινῶς ὑπὸ τοῦ λαοῦ *Ἀέρηδες* ἀποκαλεῖται.[1]

§. 2.

Βορέας.

Ὁ κυριώτερος ἄνεμος, ὅστις προσωποποιεῖται ἐν τοῖς δημοτικοῖς ᾄσμασιν εἶναι ὁ Βορέας. Μὴ λησμονῶμεν δὲ ὅτι κατ' ἐξοχὴν καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἐκ τῶν ἀνέμων

Νότος. Le seul Notus et jeune et imberbe, les autres sont vieux et barbus.

»Un manuscrit du XIIe siècle, qui est à la bibliothèque de Reims et qui représente la personnification de l'air, offre également un Zéphyre ailé et barbu. Il est assez singulier qu'à Reims, comme à Vatopédi, on ait attribué de la barbe au plus doux des vents, au plus jeune, pour ainsi dire, au seul qui ne dévrait pas en avoir. Nous avons donné, dans les Annales archeologiques, vol. I. p. 38—40 la description détaillé de cette personnification de l'air. Un fac-simile du dessin manuscrit accompagne cette description. L'évêché d'Autun possède un manuscrit celèbre, de l'époque carlovinguienne probablement, et qui est connu sans le nom de P a s t o r a l d e S a i n t G r é g o i r e. Dans les miniatures, on voit les vents, têtes ailées, soufflant de grosses bouffèes d'air et portant leur nom écrit en latin et en Grec tant à la fois: O r i e n s, A u s t e r, A g u i l o, O cc i d e n s.—A n a t o li s, D i s s i s, A r c to s, M i s i m b r i a. Cette époque est de transition, ou l'on passe du grec au latin définitivement».

1 Ἀκριβῆ περιγραφὴν τοῦ μνημείου τούτου βλ. ἐν S t u a r t and R e v e t Antiquities of Athens. 1858.

ὁ Βορρᾶς καὶ ὁ Ζέφυρος ἐλατρεύοντο, καὶ ναοὶ ἦσαν αὐτοῖς ἀφιερωμένοι.[1] Ὁ Βορρᾶς, κατά τι δημοτικὸν ᾆσμα,[2] διεγείρει τρικυμίας, ἀπειλεῖ τὰ πλοῖα, καὶ καταστρέφει αὐτά, ὅταν παρακούωσι τὰς διαταγάς του. Ἰδοὺ στίχοι τινὲς τοῦ ᾄσματος·

Ὁ κὺρ Βοριᾶς παράγγειλεν οὕλων τῶν καραβιῶνε:
—Καράβια ποῦ εἶστε 'ς τὸ 'γιαλὸ, οὗλα λιμάνι πιάστε.
Τοῦ κὺρ Ἀντριὰ τὸ κάτεργο δὲ θέλει γιὰ νὰ πιάσῃ.
—Δὲ σὲ φοβοῦμαι, κὺρ Βοριᾶ, 'ς τὸ νοῦ μου δὲ σὲ βάνω·
τ' ἔχω ἀντέναις προύντζιναις, κατάρτια ἀσημένια,
τ' ἔχω μεταξωτὰ πανιὰ, τῆς Μάλτας τὰ μετάξια,
ἔχω τοὺς ναύτας διαλεχτοὺς, κι' ἀτός μου παλληκάρι·
ἔχω καὶ τριά μουτσόπουλα, γνωρίζουν τοὺς ἀέρας,
τὤνα γνωρίζει τὸ γαρμπὶ, τἄλλο τὸ λεβαντίνι,
τὸ τρίτο τὸ καλλίτερο τὸν κὺρ Βοριᾶ γνωρίζει.

ἀλλ' οὐδὲν ταῦτα τὸν ὠφέλησαν, διότι φοβερὰ τρικυμία ἐγείρεται, πνίγεται τὸ πλοῖον, καὶ

Γιόμισ' ἡ θάλασσα πανιὰ, κι' ὁ ἄμμος παλληκάρια.

ϛ.

ΧΡΟΝΟΣ.

Ἐκ τῶν διαιρέσεων τοῦ χρόνου προσωποποιοῦνται ἐν τῇ δημώδει μυθολογίᾳ, ἡ *ἡμέρα*, ἡ *νὺξ* καὶ οἱ *δώδεκα μῆνες*.

1 Maury, Histoire des religions de la grèce ant. t. I. p. 167.
2 Νεοελληνικὰ ἀνάλεκτα. τ. I. σ. 89. — Πρβλ. Ἰατρίδου, Συλλογὴ δημοτικῶν ᾀσμάτων 1859 σ. 19.

§ 1.

Ἡμέρα.

Κατά τινα δοξασίαν, ὑπὸ τοῦ Pouqueville ἀναφερομένην, ἡ Παναγία ἀνοίγει τὰς θύρας τῆς ἀνατολῆς, κατέχουσα τὴν θέσιν τῆς Ἠοῦς.[1]

Ἡ δὲ Ἡμέρα παρίσταται ὡς γραῖα φέρουσα τὸ φῶς εἰς τὸν κόσμον· ἔν τινι παραμυθίῳ τῆς συλλογῆς τοῦ **Hahn**,[2] ἥρως τις δένει τὴν γραῖαν ταύτην ἡμέραν, εἰς σκοτεινὸν σπήλαιον αὐτὴν συναντήσας, ὅπως ἀργήσῃ νὰ ἐξημερώσῃ· τὸ ἐπεισόδιον τοῦτο τοῦ παραμυθίου ἀναλογεῖ πρὸς τὸν ἑλληνικὸν τοῦ Διὸς καὶ τῆς Ἀλκμήνης μῦθον, καὶ τοὺς Ἑβραϊκοὺς Ἰησοῦ τοῦ Ναυῆ, καὶ Ἐζεκία.[3]

§ 2.

Νύξ.

Περὶ δὲ τῶν *νυκτῶν* ἅπαξ μόνον ὡς γυναικῶν γίνεται λόγος ἐν δημοτικῷ τινι ᾄσματι Μάνης, ὅπερ ἐδημοσιεύ-

1 Pouqueville, Voyage en Grèce. ch. 122 t. IV p. 406.— Συνήθως μεταχειρίζονται τὴν ἔκφρασιν Ἐξημέρωσ' ὁ Θεὸς τὴν ἡμέρα· ἐνύχτωσεν ὁ Θεὸς τὴν ἡμέραν· ἀναλόγους δ' ἐκφράσεις ἔχουσι καὶ οἱ Ἀθιγγάνοι (Paspati, Études sur les Tchinghianes. 1870 σ. 179. 206).

2 Hahn, griechische und albanesische Maerchen. τ I σ. 286—287.

3 Πρβλ. Voltaire, dictionnaire philosophique. art. Horloge.

σαμεν ἐν Πανδώρᾳ·[1] ἐν αὐτῷ ἡ σύζυγος ποιμένος φονευθέντος ὑπὸ ἐχθρῶν τὴν προτεραίαν, πορεύεται ἀγνοοῦσα τὸ δυστύχημα εἰς τὴν ποίμνην, ὅπως κομίσῃ αὐτῷ τροφήν· καθ' ὁδὸν δὲ συναντᾷ τὰς *νύκτας* τοῦ συζύγου της καὶ τὰς ἐρωτᾷ τί κάμνει οὗτος. Ἡ ἰδέα τοῦ ᾄσματος εἶναι σκοτεινὴ καὶ οὐδαμοῦ ἄλλοθι ἐν ταῖς δημώδεσι δοξασίαις ἀπαντᾷ προσωποποίησις τῆς Νυκτὸς, ἂν καὶ ἡ νὺξ προσωποποιεῖται ἔν τε τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλληνικῇ, καὶ ἐν τῇ Ἰνδικῇ μυθολογίᾳ.[2]

§ 3.

Οἱ δώδεκα μῆνες.

Οἱ *δώδεκα μῆνες* τοῦ ἔτους *παρίστανται* ὡς δώδεκα ὡραιότατοι νέοι, κατοικοῦντες οἰκίαν ἐκτεταμένην εἰς τοὺς πρόποδας ὄρους. Οὕτως εἰκονίζονται ἐν δημώδει παραμυθίῳ, ἐν τοῖς νεοελληνικοῖς ἀναλέκτοις δημοσιευθέντι, ἐν ᾧ προσέτι βραβεύουσι μὲν ἀγαθήν τινα γραῖαν, ἄλλην δὲ κακὴν τιμωροῦσιν.[3] Ἀνάλογα καὶ οἱ Σλάβοι μυθολογοῦσιν, ὡς φαίνεται ἐξ ὁμοίου Σλαβικοῦ παραμυθίου, δημοσιευθέντος ἐν ταῖς συλλογαῖς Bogéna Nemçova[4] καὶ Chodzko,[5] ὅπερ καὶ ὁ Laboulaye ἐν τοῖς Contes bleus αὐτοῦ ἐμιμήθη.

1 Πανδωρ., τ. XVIII σ. 244 (1867).
2 Rig-Veda. t. I p. 66. traduct. Langlois.
3 Νεοελληνικὰ ἀνάλεκτα. τ. I σ. 12.
4 Bogéna Nemçova, Slovenské Povesti (1857 ἐν Πράγᾳ).
5 Chodzko, Contes des patres Slaves p. 15.

Ἰδιαιτέρως δὲ ἀναφέρονται χαρακτηρισμοὶ τῶν μηνῶν σύμφωνοι πρὸς τὴν φυσικὴν τῆς ἀτμοσφαίρας ἢ τῆς γῆς κατάστασιν, τὴν ἐπικρατοῦσαν ἐπὶ ἑκάστου τούτων.[1] Ἰδίως ὁ Μάρτιος θεωρεῖται ἄστατος, καὶ ἐν παροιμίαις *γδάρτης* καὶ *παλουκοκάφτης* ἀποκαλεῖται.[2] Μυθολογοῦσι δὲ ὅτι γραῖά τις ποιμενὶς κατὰ τὴν τελευταίαν τοῦ μηνὸς τούτου ἡμέραν νομίσασα ὅτι ἀπηλλάγη τοῦ κινδύνου, ὃν ἐκ τοῦ ψύχους καὶ τῶν παγετῶν τοῦ μηνὸς ἐφοβεῖτο, ἐξεφώνησε περιφρονητικῶς : «Πρίτσι, Μάρτη μου! τὰ ξεχείμασα τὰ κατσικάκια μου!»[3] Ἀλλ' ὁ Μάρτιος ὀργισθεὶς ἐδανείσθη παρὰ τοῦ Φεβρουαρίου ὅστις ἔκτοτε *κουτσὸς* καλεῖται,[4] μίαν ἔτι ἡμέραν, καὶ ὑπερβολικὸν ψύχος κατ' αὐτὴν ποιήσας, ἠνάγκασε τὴν γραῖαν νὰ κρυβῇ ὑπὸ τὸν κάκκαβον, ἐν ᾧ ἐτυροκόμει, καὶ εἰς αὐτὴν τὴν θέσιν τὴν ἀπελίθωσεν ἐν μέσῳ τοῦ ἐπίσης ἀπολιθω-

1 Τοιαῦται εἰκόνες τῶν μηνῶν ἀπαντῶσι καὶ ἐν Μεσαιωνικῷ τινι ἑλληνικῷ ἔπει τῷ Λυβίστρῳ, οὗ ἀποσπάσματα παραθέτει ὁ Gidel (études sur la littérature grecque moderne. 1864 p. 175 κ.ἑ.)

2 Βενιζέλ., Παροιμ. σ. 152. — Hahn albanerische Studien τ. I σ. 153, ὅπου καὶ ὅμοιαι Ἀλβανικαὶ παροιμίαι παρατίθενται.

3 Ὁ Κ. Οἰκονόμος, (ἐν Δοκιμ. περὶ συγγενείας τῆς Σλαβονο-ρωσσικῆς γλώσσης πρὸς τὴν Ἑλληνικήν. 1828. τ. III σ. 268—268—269,) παραθέτων ἀνάλογον βουλγαρικὴν παροιμίαν σημειοῖ: «ἴσα τῇ εὐφημοτέρῳ τῆς συνηθείας, «πρίτς Μάρτις ! 'ξεχείμασα τὰ πρόβατά μου (ἐπὶ τοῖς ἀπαλλαττομένοις ὧν τέως ἔχρῃζον ἐξ ἀνάγκης, ὥσπερ οἱ ποιμένες ἄσμενοι ἀπαλλάττουσι τοῦ κατὰ τὸν Μάρτιον ἐσχάτου καὶ ἀναγκαίου ψύχους)· τὸ δὲ τῆς συνηθείας πρίτσ, πεποιημένον· ὡς καὶ τὸ συγγενὲς πρίζω, πρέω (ψόφου, πρ, πρρ, ἐκφραστικόν).»

4 Οὕτω τοῦ Ἀθηναϊκοῦ ἡμερολογίου πολλοὶ μῆνες διὰ τὴν αὐτὴν αἰτίαν ἐκαλοῦντο κυλοί.

θέντος ποιμνίου της.[1] Ἐν Ἀρκαδίᾳ μάλιστα, τρεῖς περίπου ὥρας μακρὰν τῆς Τριπόλεως, παρὰ τὴν θέσιν *Φραγκόβρυσο*, ὅπου τὸ ἀρχαῖον Παλλάδιον ἴσως ἔκειτο, δεικνύονται εἰσέτι τὰ ἀπολελιθωμένα τῆς γραίας πρόβατα ἔν τινι ὄρει.[2]

1 Βλ. καὶ Β ε ν ι ζ έ λ, Παροιμ., δημώδεις σ. 198. «ὁ Μάρτιος ἔβαλε τὸ βοσκὸ (ἢ τὴ γρηὰ) μέσ' 'ς τὸ καζάνι.» καὶ σ. 264. «Πρίτσι Μάρτη σ' ἔβγαλα.» καὶ «Πρίτσι, Μάρτη μου, τὰ ξεχείμασα τὰ κατσικάκια μου. «Γραῖα πρὸς ἐπίτευξιν ἀνδρὸς ἔστερξε διελθεῖν ἐν ὑπαίθρῳ πάσας τοῦ Μαρτίου τὰς νύκτας, καὶ κατὰ τὴν τελευταίαν ἑσπέραν ὑπερχαίρουσα ἐξεφώνει τὴν παροιμιώδη ταύτην φράσιν, ἀλλὰ χιόνος καὶ ψύχους δριμυτάτου ἐμπεσόντων κατὰ τὸ μεσονύκτιον, εὑρέθη τὸ πρωῒ ἄπνους.»

2 Περὶ τούτων βλ. ἐν τοῖς περὶ κ ο ι ν ῶ ν μ υ θ ο λ ο γ ι κ ῶ ν τ ό π ω ν.

Γ.

ΟΛΥΜΠΙΑΙ

ΘΕΟΤΗΤΕΣ

Τοῦ Ἑλληνικοῦ δωδεκαθέου, τῶν θεοτήτων δῆλον ὅτι τοῦ Ὀλύμπου, περὶ ὧν τὰ ποικιλώτερα καὶ πολυπληθέστερα ἐπλάσθησαν μυθολογήματα, σπουδαῖα διεσώθησαν ἴχνη. Ἂν δὲ βλέπομεν πολὺ περισσοτέρας τὰς σωζομένας παραδόσεις περὶ ὑποδεεστέρων θεοτήτων, τοῦτο προέρχεται ἐκ τοῦ ὅτι ἡ χριστιανικὴ θρησκεία, ἀκοπωτέραν τὴν ἐξόντωσιν αὐτῶν θεωρήσασα, δὲν τὰς ἀπεκήρυξεν ἐντόνως, ἐν ᾧ καὶ σύνοδοι καὶ βασιλεῖς καὶ καλόγηροι, κατὰ τῶν μεγάλων θεοτήτων, οὓς ἕδραν τῆς πολυθεΐας ἐθεώρουν καὶ κατάρας καὶ ἀναθέματα μυρία ἐξετόξευσαν. Καὶ ὅμως ἐν μέσῳ τηλικαύτης καταδρομῆς, τοσούτων ἀναθεμάτων, ἡ λατρεία τῶν θεοτήτων τούτων περιεσώθη, ἂν οὐχὶ ὡς λατρεία, ὡς σκοτεινὴ ὅμως ἀνάμνησις παρελθούσης ἐποχῆς.

α.

ΟΛΥΜΠΟΣ.

§ 1.

Ὁ Ὄλυμπος, τὸ εὐρὺ ὄρος, εἰς ὃ ὁ Ὅμηρος ἔθεσε τὴν κατοικίαν τῶν θεῶν του, διατηρεῖ καὶ μέχρι τοῦδε τὶ τὸ μυστηριῶδες ἐν τῇ φαντασίᾳ τῶν κατοικούντων εἰς ἐκείνους τοὺς τόπους. «Καὶ σήμερον ἀκόμη λέγει ὁ Heuzey ἐν ἀξιολόγῳ συγγράμματι περὶ Ὀλύμπου καὶ Ἀκαρνανίας,[1] καὶ σήμερον ἀκόμη οἱ κάτοικοι τῶν πέριξ χωρίων δὲν δύνανται νὰ φαντασθῶσιν ὅτι ὁ τόσον ὑπὸ τῶν ᾀσμάτων των ἐξυμνηθεὶς Ὄλυμπος ὁμοιάζει πρὸς τὰ λοιπὰ ὄρη. Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ πιστεύσωσιν ὅτι δὲν ὑποκρύπτει τίποτε θαυμάσιον.... Οἱ μὲν μοὶ περιέγραφον μυστηριώδη ἀνάκτορα, διὰ κιόνων ἐκ λευκοτάτου μαρμάρου κεκοσμημένα, προσθέτοντες ὅτι ποιμήν τις τὰ εἶχεν ἴδεῖ ἄλλοτε· ἄλλοι μοὶ ἔκαμνον λόγον περὶ ἐκτεταμένου ἱπποδρόμου, ἐν ᾧ οἱ ἀρχαῖοι ἐτέλουν τοὺς ἀγῶνάς των.»

§ 2.

Τὸ ὄνομα τοῦ Ὀλύμπου ἀνευρίσκομεν καὶ ἐν ἐπῳδῇ ὑπὸ παρθένων ψαλλομένῃ πρὸς ἐπίκλησιν τῶν Μοιρῶν, καὶ ἐκδοθείσῃ ὑπὸ **Wordworth, Heuzey** καὶ **Passow**;

1 Heuzey, le mont Olympe et l'Acarnanie p. 138.

'Σ τὸν Ὄλυμπο, τὸν Κόρυμβον,
τὰ τρία ἄκρα τ' οὐρανοῦ·
ὅπου ἡ Μοῖραις τῶν Μαιρῶν . . . 1

Εἰς δὲ τὰ κλέφτικα ᾄσματα, ὁ γέρων Ὄλυμπος, ὁ κατ' ἐξοχὴν τῶν κλεφτῶν φύλαξ καὶ προστάτης ὑμνεῖται ὑπὸ ἐνθουσιώσης ποιητικῆς φαντασίας. Ὁ κλέφτης τὸν θεωρεῖ ὡς ὄν, μεθ' οὗ τὸν συνδέουσιν αἱ προσφιλέστεραι ἀναμνήσεις, καὶ τρέφει πρὸς αὐτὸν εἶδος λατρείας.2

§ 3.

Ἐπιτόπιός τις παράδοσις διηγεῖται ὅτι ὁ ἅγιος Διονύσιος, οὗτινος ἡ μονὴ εἶναι ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ Ὀλύμπου, πορευόμενος ἡμέραν τινὰ ἔφιππος εἰς τὸ μοναστήριόν του ἐξεπέζευσεν εἰς ἓν *μονοπάτι* καὶ ἔδεσε τὸν ἵππον του ἐκεῖ. Ἐπιστρέφων ὅμως εὗρε ἄρκτον κατατρώγουσαν αὐτόν. Χωρὶς νὰ χάσῃ καιρὸν ὁ ἅγιος μεταβιβάζει τοὺς χαλινοὺς καὶ τὸ ἐφίππιον ἀπὸ τοῦ ἵππου εἰς τὴν ἄρκτον καὶ ἐξακολουθεῖ ἡσύχως ἐπ' αὐτῆς τὴν ὁδόν του. Ἔκτοτε ἄρκτοι δὲν ἐφάνησαν πλέον εἰς τὸν Ὄλυμπον. Ὁ Heuzey, ὅστις ἀναφέρει τὴν παράδοσιν

1 Βλ. τὸ περὶ Μοιρῶν ἄρθρον.

2 Τοῦτο καταφαίνεται ἐν τῷ γνωστῷ δημοτικῷ ᾄσματι, ἐν ᾧ ἀναφέρεται ἔρις τοῦ Ὀλύμπου πρὸς τὴν Ὄσσαν (Κίσσαβον) Fauriel, Chants populaires de la Grèce t. I p. 38.—Μανούσου τραγούδια ἐθνικά. τ. Α'. σ. 41—44.—Ζαμπελ., ᾄσματα δημοτικὰ τῆς Ἑλλ. σ. 605.—Kind., antholog. 26.—Neugriech. Poesie 1.—Passow, Carmina popularia ἀρ. 131. 132.

ταύτην,[1] παραβάλλει αὐτὴν πρὸς τὸν μῦθον τοῦ Ὀρφέως ἐξημερώσαντος τὰ θηρία τοῦ Ὀλύμπου· κατὰ δὲ τὸν Αἰλιανὸν[2] θηρία δὲν ὑπῆρχον παντάπασιν εἰς τὸν Ὄλυμπον τὸ ἱερὸν τῶν θεῶν ὄρος.

Ἡ περὶ τοῦ ἁγίου Διονυσίου παράδοσις ἀπαντᾷ καὶ εἰς ἄλλα συναξάρια. Ὁ Εὐάγριος[3] διηγεῖται τὴν ἱστορίαν τοῦ ἀσκητοῦ Ζωσιμᾶ, οὗ τὸν ὄνον κατέφαγε λέων· ὁ ἀσκητὴς ἠκολούθησε τὸ θηρίον μέχρι τοῦ δάσους καὶ τὸ ἠνάγκασε νὰ φέρῃ αὐτὸ τὰ πράγματά του μέχρι τῶν πυλῶν τῆς Καισαρείας, ὅπου ἐπορεύετο. Ὅμοια διηγοῦνται τὰ δυτικὰ συναξάρια περὶ τοῦ ἁγίου Corbinian, οὗ τὸν φέροντα τὰ πράγματά του ἵππον κατέφαγεν ἄρκτος, ἀναγκασθεῖσα ὅμως ὑπὸ τοῦ ἁγίου, ὅπως αὐτὴ τὴν θέσιν τοῦ φονευθέντος ὑποζυγίου καταλάβῃ.[4] Αἱ τοιαῦται παραδόσεις προῆλθον ἴσως, ὡς ὑποθέτει ὁ Maury,[5] ἐκ τῆς συνηθείας τοῦ ἀπεικονίζειν ἄρκτον ἢ λύκον πλησίον τῶν ἁγίων, ὡς ἔμβλημα τοῦ δαίμονος καθ' οὗ ἐθριάμβευσαν.

6.

ΖΕΥΣ.

Τὸ τοῦ Διὸς ὄνομα διεσώθη παραμεμορφωμένον ἔν τισι

1 Heuzey, le mont Olympe et l'Acarnanie p. 132.
2 Αἰλιαν, Ζώων ἱστ. Γ. 22.
3 Εὐάγρ., Ἐκκλησιαστ. ἱστ. Ε. 7.
4 Bolland, acta sanctorum. VIII sept. c. 3. p. 285.
5 Maury, essai sur les legendes pieuses du moyen âge p. 164.

Κρητικῇ ἐπικλήσει, ἥν τινα ὁ Σοῦτσος ἀναφέρει «Ἠκοῦτέ μου Ζῶνε θεέ.»[1] ὁ δὲ Wachsmuth[2] ἴχνη τοῦ ὀνόματος ἀνευρίσκει καὶ ἐν ὁμοίῳ Ἀλβανικῷ ὅρκῳ *πέρ τένε ζόνε*, (γρ. πέρ τε ’νζόνε), ὅστις σημαίνει *μὰ τὸν Κύριον*, *μὰ τὸν Θεόν*.[3]

γ.

ΚΡΟΝΟΣ

Μῦθον ὅμοιον πρὸς τὸν περὶ Κρόνου, εὑρίσκομεν ἔν τινι παραμυθίῳ τῆς συλλογῆς τοῦ Hahn.[4] Ἐν αὐτῷ πατήρ τις φονεύει ὅλους τοὺς υἱούς του ἅμα γεννωμένους ἐκ φόβου μὴ τοῦ ἁρπάσωσι τὴν βασιλείαν· ὁ τελευταῖός του ὅμως υἱὸς τοσοῦτον ὡραῖος ἦτον, ὥστε ὅλος ὁ λαός του τὸν παρεκάλεσε νὰ τὸν ἀφίσῃ νὰ ζήσῃ δέκα ἔτη, καὶ ἅμα ταῦτα παρῆλθον, πάλιν τὸν ἱκέτευσαν νὰ τῷ χαρίσῃ ἄλλα δέκα ἔτη ζωῆς, ὧν παρελθόντων ἡ ἀδελφὴ τοῦ νέου ἐκμυστηρεύεται αὐτῷ ὅσα ὁ πατήρ των διεπράξατο. Ὁ νέος τότε φονεύει τὸν πατέρα του, καὶ παραλαμβάνει τὴν βασιλείαν.

1 Soutzos, Hist. de la revolution Grecque. p. 158. «D'après une tradition orale des Crétois, Jupiter avait coutume d'y descendre lorsqu'il venait visiter les sommets de l'Ida: c'est pour cette raison qu'on le nomme Ζούλακκαν, valles de Jupiter et, ce qui n'est pas moins curieux, les indigènes du pays consèrvent encore l'invocation suivante de leur ancêtres, corrompue par le temps. «Ἠκοῦτέ μου Ζῶνε θεέ!» Exauce-moi Jupiter!»

2 Wachsmuth, Das alte Griechenland im neuen σ. 50.

3 Hahn, Albanesische Studiem τ. III. σ. 37. λ. Jovjε-α.

4 Hahn, Griechische und albanesische Märchen. τ. II. σ. 234.

§. 2.

Ἐν παρόδῳ ἐνταῦθα δὲν θὰ ἦτον ὅλως ἀπὸ σκοποῦ μικρὸς παραλληλισμὸς ἰδέας κοινῆς ἐν τῇ μυθολογίᾳ πολλῶν ἐθνῶν· τὸ νὰ νομίζωνται δῆλα δὴ οἱ νεώτεροι ἰσχυρότεροι, ὡραιότεροι, ἢ ἀγαθότεροι τῶν δύο, διότι αὐτὸν τὸν ἀριθμὸν συνήθως μεταχειρίζονται, πρεσβυτέρων ἀδελφῶν των. Οὕτως ὁ Κρόνος, ὁ νεώτερος τοῦ Οὐρανοῦ υἱὸς, ἦν καθ' Ἡσίοδον,[1] ὁ ἀνδρειότερος· ὁ Ζεὺς ὁ τρίτος καὶ νεώτερος υἱὸς τοῦ Κρόνου ἦν ὁ καλλίτερος· ἐκ τῶν τριῶν υἱῶν τοῦ Σκύθου υἱοῦ τοῦ Διὸς Παργιτάου, ὁ νεώτερος, καθ' Ἡρόδοτον,[2] ἠδυνήθη νὰ ἐκτελέσῃ ἄθλον, ὅπερ οἱ ἀδελφοί του οἱ πρεσβύτεροι δὲν κατόρθωσαν. Ἐν δὲ τοῖς νεοελληνικοῖς παραμυθίοις ὁ τρίτος ἀδελφὸς ἢ ἡ τρίτη ἀδελφὴ ἀναφέρονται καλλίτεροι τῶν πρεσβυτέρων τόσον συχνὰ, ὥστε ὁ Hahn ἐν ἰδιαιτέρᾳ τάξει τὰ τοιαῦτα παραμύθια κατέταξε.[3] Τὸ αὐτὸ ἀπαντᾷ καὶ εἰς γερμανικὰ παραμύθια τῆς συλλογῆς Grimm[4] καὶ Wolf,[5] εἰς βλαχικὰ τῆς συλλογῆς Schott,[6] καὶ εἰς σλαβικὰ τῆς συλλογῆς Schleicher.[7]

1. Ἡσιοδ., Θεογον. 138. 167. κ. ἑ.

2 Ἡροδ., IV, 5.

3 Hahn, Gr. u. albanesiscke Maerchen. τ. 1. σ. 51 (Formeln von bessten Jüngsten).

4 Grimm, Kinder und Hausmaerchen. ἀρ. 21. 28. 57. 97.

5 Wolf, Deutsche Hausmaerchen. 1858. σ. 54.

6 Schott, Walachische Märchen 1825. ἀρ. 26.

7 Schleicher, Litauische Märchen. 1857. σ. 26.

δ.

ΔΙΟΝΥΣΟΣ.

§ 1.

Περὶ Διονύσου σώζεται παράδοσις, μὴ ἀπαντῶσα ἐν τῇ ἀρχαίᾳ μυθολογίᾳ, ἀλλ' ἐν ᾗ ὁ Wachsmuth παρατηρεῖ ὅτι ὑποφαίνονται ἴχνη τῆς ἀρχαιοτάτης τοῦ Διονύσου λατρείας.[1] Ὁ καθηγητὴς Christian Siegel περιηγούμενος εἰς στερεὰν Ἑλλάδα κατὰ τὸ 1846 δι' ὀρυκτολογικὰς ἐρεύνας, ἤκουσεν εἰς τὸ χωρίον τῆς Βοιωτίας Κόκκινον παρά τινος χωρικοῦ τὴν παράδοσιν ταύτην, ἥν τινα λαβὼν παρ' αὐτοῦ ὁ Hahn κατεχώρισεν εἰς τὴν συλλογήν του,[2] ἔχουσαν ὡς ἀκολούθως:

«Ὅταν ὁ Διονύσιος ἦτον ἀκόμη μικρὸς ἔκαμεν ἕν ταταξείδιον διὰ τῆς Ἑλλάδος, ὅπως ὑπάγῃ εἰς Νάξον.[3] Ἐπειδὴ ὅμως ἡ ὁδὸς ἦτο πολὺ μακρά, ἐκουράσθη καὶ ἐκάθισεν εἰς ἕνα λίθον, διὰ νὰ ἀναπαυθῇ. Καθήμενος δὲ καὶ βλέπων ἐμπρός του, παρετήρησεν εἰς τοὺς πόδας του ἀναφυόμενον ἐκ τοῦ ἐδάφους μικρὸν φυτόν, τὸ ὁποῖον τόσον ὡραῖον εὗρεν, ὥστε ἀμέσως ἐσκέφθη νὰ τὸ λάβῃ μεθ' ἑαυτοῦ καὶ τὸ φυτεύσῃ. Ἐκριζώσας λοιπὸν αὐτὸ τὸ ἐπῆρε μαζί του· φοβηθεὶς ὅμως μήπως ἕνεκα τῆς ὑ-

1 Wachsmuth, Das alte Griech. im neuen. σ. 24. κ.ἑ.

2 Hahn, ἐνθ. ἀν. τ. II. σ. 74—77.

3 Παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἡ Νάξος ἦν τὸ κέντρον τῆς λατρείας τοῦ Διονύσου. (Maury, Hist. des religions de la Grèce ant. t. I. p. 301. 504. — Πρβλ. Ὁμηρικ. Ὕμν. ΚΕ. 8. — Θεοκριτ., Κϛ. 33.).

περβαλλούσης τοῦ ἡλίου θερμότητος ξηρανθῇ πρὶν ὑπάγῃ εἰς Νάξον, ἔλαβεν ἓν ὀστοῦν κνήμης πτηνοῦ, τὸ ἔθεσεν ἐν αὐτῷ καὶ ἐξηκολούθησε τὴν ὁδοιπορίαν του. Ἀλλ' ὅμως εἰς τὰς ἁγίας αὐτοῦ χεῖρας τόσῳ ταχέως ηὔξησε τὸ φυτὸν, ὥστε οἱ βλαστοί του ἐξῆλθον καὶ τῶν δύο ἄκρων τοῦ ὀστοῦ. Ἐφοβήθη πάλιν μήπως ξηρανθῇ καὶ ἐσκέπτετο πῶς νὰ οἰκονομήσῃ τὸ πρᾶγμα. Ἐκεῖ εὗρεν ἓν ὀστοῦν κνήμης λέοντος παχύτερον τοῦ πτηνοῦ, καὶ ἔθεσεν ἐν αὐτῷ τὸ ὀστοῦν τοῦ πτηνοῦ μετὰ τοῦ φυτοῦ. Ἀλλ' ἐντὸς ὀλίγου ηὔξησε τὸ φυτὸν καὶ ἐν τῇ κνήμῃ τοῦ λέοντος. Εὑρὼν δὲ ἕτερον ὀστοῦν ὄνου ἔθεσεν ἐν αὐτῷ τὰ δύο ὀστᾶ μετὰ τοῦ φυτοῦ καὶ οὕτως ἔφθασεν εἰς Νάξον. Ὅταν ὅμως ἠθέλησε νὰ φυτεύσῃ τὸ φυτὸν, παρετήρησεν ὅτι αἱ ῥίζαι αὐτοῦ ἦσαν τόσον ἰσχυρῶς συγκεκολλημέναι μετὰ τοῦ ὀστοῦ, ὥστε μὴ δυνάμενος νὰ τὰς ἐξάξῃ ἀβλαβεῖς, τὸ ἐφύτευσεν ὅπως εἶχε. Τὸ φυτὸν ηὔξησε ταχέως καὶ πρὸς μεγάλην χαρὰν τοῦ ἁγίου παρήγαγεν ὡραιοτάτας σταφυλὰς, δι' ὧν κατασκεύασε τὸν πρῶτον οἶνον, ἐκ τοῦ ὁποίου ἔδωσεν εἰς τοὺς ἀνθρώπους νὰ πίωσιν· ἀλλ', ὢ τοῦ θαύματος! ὅταν οἱ ἄνθρωποι ἔπιον ἐξ αὐτοῦ, κατ' ἀρχὰς ᾖδον ὡς τὰ πτηνά· ἔπειτα, ἂν ἔπινον περισσότερον ἐγίνοντο ἰσχυροὶ ὡς λέοντες, καὶ ἂν ἀκόμη περισσότερον ἔπινον, ὡμοίαζαν τοὺς ὄνους.»

Ἐν τῷ εὐφυεστάτῳ τούτῳ ἀλληγορικῷ διηγήματι, ὡς ἕκαστος βλέπει, ἀσθενὴς μόνον μεταλλαγὴ ἐγένετο, τοῦ Διονύσου εἰς τὸν ὁμώνυμον ἅγιον Διονύσιον μεταβληθέντος.

§ 2.

Εἰς πολλὰ δὲ τῆς Ἑλλάδος μέρη τὸν Ληναῖον Διόνυσόν [1] ἀντικαθίστησι ὁ ἀρχάγγελος Μιχαὴλ, *Πατητηριώτης* ἐκ τοῦ ληνοῦ ἀποκαλούμενος.[2]

ε.

ΕΡΜΗΣ.

Τὸν Ἑρμῆν ἀντικατέστησαν οἱ Ἄγγελοι, περὶ ὧν ἐκτενῶς θέλομεν πραγματευθῆ. Ἓν δὲ ἐπεισόδιον τοῦ περὶ Ἑρμοῦ μύθου, καθ' ἃ τὴν αὐτὴν τῆς γεννήσεώς του ἡμέραν ἔκλεψε τὰς βοῦς τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ κατέφαγε δύο τούτων,[3] εὑρίσκομεν καὶ ἔν τινι παραμυθίῳ τῆς συλλογῆς τοῦ Hahn,[4] ἐν ᾧ ἀρτιγέννητος κόρη, κατατρώγει τοὺς ἵππους τοῦ πατρός της λάθρα ἐκ τῆς βρεφικῆς αὐτῆς κοιτίδος διαφεύγουσα.

ζ.

ΠΑΝ.

Τῶν περὶ Πανὸς καὶ Σατύρων μύθων ἀρκετὰ λείψανα

1 Θουκυδιδ, Β. 55. — Παυσαν., Α. κ'. 3. — Rühnken, Addenda ad Hesychium. p. 999. 10.

2 L. Ross, Reisen auf den griechischen Inseln. 1852. τ. IV. σ. 74. 'Εν Ρόδῳ ὁ ἅγιος Μιχαὴλ λέγεται πατητηριώτης «und ist also eine Art von chistlichen Dionysos.»

3 Ὁμηρικ. Ὕμν. Β. 116 κ.ἑ. 405. — Ἀπολλωδ., Γ. ι'. 12.

4 Hahn, Griechische und albanesische Märchen. τ. II. ἀρ. 65 καὶ παραλλ.

ἀνευρίσκομεν ἐν ταῖς περὶ *Καλλικαντζάρων* προλήψεσι, περὶ ὧν ἐκτενὴς κατωτέρω γίνεται λόγος· ἐνταῦθα ἀρκούμεθα μόνον νὰ εἴπωμεν ὅτι, ὅπως καὶ ὁ **Pouqueville** παρατηρεῖ,[1] ὁ ἅγιος Δημήτριος ἀντικατέστησε τὸν Πᾶνα, διότι οἱ βοσκοὶ καὶ τὰ ποίμνια εἰσὶν ὑπὸ τὴν προστασίαν του. Διὰ τοῦτο *Στεριανὸς* ἔν τινι δημοτικῷ ᾄσματι ἀποκαλεῖται, πρὸς ἀντιδιαστολὴν τοῦ ἁγίου Νικολάου, ναύτου ἐπονομαζομένου.[2]

η.

ΔΗΜΗΤΡΑ ΚΑΙ ΚΟΡΗ.

Ὁ μῦθος τῆς Δήμητρος καὶ τῆς ἁρπαγῆς τῆς Περσεφόνης διεσώθη ὁλόκληρος σχεδὸν ἐν Ἐλευσιανικῇ παραδόσει τῆς ἁγίας Δήμητρος, ἁγίας ἀγνώστου εἰς τὸ χριστιανικὸν ἡμερολόγιον. Καὶ εὑρίσκονται μὲν ἐν αὐτῷ παραμορφώσεις ὀνομάτων, καὶ σύγχυσις χρονολογίας, ἀλλὰ τοῦτο εἶναι σύνηθες, διότι ὁ λαὸς ἐν τῇ ἀμαθείᾳ του, τὸ πρῶτον πρᾶγμα, ὅπερ εὐκολώτερον λησμονεῖ εἶναι ἡ χρονολογία.

Τὴν παράδοσιν ταύτην διέσωσεν ὁ γάλλος Φραγκίσκος Λενορμάν, ἀκούσας αὐτὴν παρὰ γέροντος ὑπερακατοντούτους κατὰ τὸ 1860, καὶ δημοσιεύσας ἐν τῇ Μονογραφίᾳ περὶ τῆς ἱερᾶς ὁδοῦ τῆς Ἐλευσῖνος·[3] ὁ πεπαι-

1 Pouqueville, Voyage en Grèce. t. IV. p. 406.

2 Ἐν Πανδώρᾳ. τ, XVI. σ. 538.

Ἅγια Δημήτρη στεριανὲ, καὶ ἅγιε Νικόλα ναύτη.

3 F. Lenormant, Monographie de la voie sacré Eleusinienne

δευμένος Γάλλος παρατηρεῖ τὰ ἑξῆς· «δὲν εἶναι δύσκολον νὰ ἀναγνωρίσῃ τις ἐν αὐτῇ τοὺς συγκεχυμένους χαρακτῆρας τῶν μύθων περὶ τῆς ἁρπαγῆς τῆς κόρης, περὶ τῆς λύπης τῆς Δήμητρος, τῶν πλανῶν τοῦ Τριτοπτολέμου, καὶ τοῦ θανάτου τοῦ Ζαγρέως Διονύσου, ὑπὸ τῶν Τιτάνων διαμελισθέντος, ἀναμεμιγμένους μετ' ἄλλων χαρακτήρων, ἀπορρεόντων ἐκ τῶν ἀρχαίων μυθολογιῶν τῶν Φράγκων ἱπποτῶν, αἵτινες ἦσαν γνωστόταται ἐν τῇ ἀνατολῇ κατὰ τὸν μεσαίωνα. Ἐπίσης διορᾷ τις ἐν αὐτῇ λεπτομερείας τῶν χριστιανικῶν ἠθῶν καὶ χαρακτήρων τῆς Τουρκικῆς δυναστείας, εἰς τῶν ὁποίων τὴν ἀνάμιξιν ἐκπλήττεται ὁλοτελῶς· εὐκόλως δὲ βλέπει τις ὅτι ὁ μὲν ἐξωτερικὸς αὐτῶν τύπος ἀνανεοῦται εἰς πολλὰς αὐτῶν ἀναπλοκάς· ἡ δὲ βάσις μένει ἄθικτος.»

Ἰδοὺ ἡ παράδοσις αὕτη ὡς φέρεται παρὰ Lenormant.

«Ἡ ἁγία Δήμητρα ἦτο γραῖα ἐξ Ἀθηνῶν φιλελεήμων καὶ καλή. Μεταχειρίζετο ὅλα της τὰ χρήματα πρὸς διατροφὴν πτωχῶν. Εἶχε κόρην ἀμιμήτου καλλονῆς· ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς *Κυρὰ Φροδίτης* οὐδεὶς εἶχε συναντήσῃ νεάνιδα τόσον θελκτικήν. Ἀγᾶς τις Τοῦρκος ἐκ τῶν πλησιοχώρων μερῶν τοῦ Σουλίου, κακὸς ἄνθρωπος καὶ λίαν ἔμπειρος περὶ τὰ μαγικὰ παρετήρησεν ἡμέραν τινὰ τὴν κόρην κτενίζουσαν τὴν ξανθὴν καὶ μέχρι τῶν ποδῶν μακρὰν κόμην της· ἠράσθη δὲ τῆς κόρης περιπαθέστατα. Παραφυλάξας εὗρε περίστασιν νὰ τῇ ὁμιλήσῃ καὶ προσεπάθησε νὰ τὴν ἐξαπατήσῃ· ἀλλ' αὕτη ἔχουσα

t. I. p. 399—402 καὶ μετάφρασιν τούτου ἐν Μ. Π. Βρετοῦ, Ἐθν. ἡμερολογ. 1866. σ. 428—435.

φρόνησιν ὅσην καὶ ὡραιότητα ἀπέρριψεν εὐθὺς ἀμέσως πᾶσαν πρότασιν τοῦ ἀπίστου Τούρκου· οὗτος τότε ἀπεφάσισε νὰ τὴν ἀπαγάγῃ, ἵνα τὴν κλείσῃ ἐν τῷ χαρεμίῳ του· καὶ λοιπὸν νύκτα τινὰ τῶν Χριστουγέννων, ἐν ᾧ ἡ Δήμητρα ἦτον εἰς τὴν ἐκκλησίαν ὁ ἀγᾶς διέρρηξεν τὴν θύραν τοῦ οἴκου της, συνέλαβε τὴν νέαν κόρην, ἥτις ἔμεινε μόνη, τὴν ἔσυρεν ἔξω κραυγάζουσαν ἀπελπιστικῶς καὶ κρατῶν ταύτην εἰς τὰς ἀγκάλας του ἐπήδησεν ἐπὶ τοῦ ἵππου του· ὁ ἵππος του ἦτο θαυμαστὸς ἵππος· ἦτο μέλας, ἐκβάλλων φλόγας ἐκ τῶν ῥωθώνων του καὶ δι' ἑνὸς πηδήματος ἠδύνατο νὰ φθάσῃ ἀπὸ τῆς ἀνατολῆς εἰς τὴν δύσιν· ὅθεν εἰς μικροῦ χρόνου διάστημα ἔφερε τὸν ἅρπαγα καὶ τὸ θῦμά του μέχρι τῶν ὁρίων τῆς Ἠπείρου.

»Ἡ γραῖα Δήμητρα ἐπιστρέψασα ἐκ τῆς ἐκκλησίας εὗρε τὴν μὲν θύραν τοῦ οἴκου της παραβιασθεῖσαν, τὴν δὲ κόρην της δὲν εὗρε· μεγάλως ἀπηλπίσθη· ἠρώτησε τοὺς γείτονας ἐὰν ἐγνώριζαν τί ἀπέγινεν ἡ κόρη της· ἀλλ' οὗτοι δὲν ἐτόλμων νὰ τῇ δώσωσι πληροφορίας, φοβούμενοι τοὺς Τούρκους καὶ τὴν ἐκδίκησίν των· ἐστράφη τότε πρὸς τὸ δένδρον, ὅπερ ἔθαλλεν ἐνώπιον τῆς οἰκίας της· ἀλλὰ τὸ δένδρον οὐδεμίαν ἀπάντησιν ἠδύνατο νὰ δώσῃ. Ἠρώτησε τὸν Ἥλιον, ἀλλ' ὁ Ἥλιος δὲν ἐγνώριζε τίποτε· ἠρώτησε τὴν Σελήνην, τὰ ἄστρα, ἀλλ' ἡ Σελήνη καὶ τὰ ἄστρα οὐδεμίαν τῇ ἔδωκαν πληροφορίαν. Τέλος ὁ πελαργὸς, ὅστις εἶχε τὴν φωλεάν του ἐπὶ τῆς σκέπης τοῦ οἴκου εἶπε πρὸς ταύτην·— Πολὺν ἤδη χρόνον ζῶμεν ὁ εἷς πλησίον τοῦ ἄλλου· εἶσαι γραῖα σὺ, γέρων εἶμαι καὶ

ἐγώ. Ἄκουσον· πάντοτε ὑπῆρξες καλὴ πρὸς ἐμέ· οὐδέποτε ἐχάλασες τὴν φωλεάν μου, ἐνθυμοῦμαι δὲ ὅτι ἅπαξ ἦλθες πρὸς βοήθειάν μου, διὰ νὰ ἀποδιώξωμεν τὸ σαρκοβόρον ὄρνεον, ὅπερ εἰσῆλθε νὰ ἁρπάσῃ τοὺς νεοσσούς μου. Εὐγνωμονῶν θὰ σοὶ εἴπω ὅ τι γνωρίζω περὶ τῆς τύχης τῆς κόρης σου· ἡρπάγη αὕτη ὑπὸ Τούρκου, ἱππεύοντος μαῦρον ἵππον, ὅστις ἔφερεν αὐτὸν πρὸς δυσμάς· ἐλθέ· θ' ἀναχωρήσω μετὰ σοῦ ν' ἀναζητήσωμεν ὁμοῦ τὴν κόρην σου.

»Ἡ Δήμητρα ἀνεχώρησεν συνοδευομένη ὑπὸ τοῦ πελαργοῦ, ἱπταμένου παρ' αὐτήν. Ἦτο χειμών, ὁ καιρὸς ἦτο ψυχρός· χιὼν πυκνὴ ἐκάλυπτε τὰ ὄρη. Ἡ δυστυχὴς γραῖα παγωμένη μετὰ κόπου ἐβάδιζεν· ἠρώτα τοὺς διαβάτας ὅσους συνήντα ἂν εἶδον τὴν κόρην της· ἀλλ' οὗτοι τῇ ἀπήντων μετ' εἰρωνείας ἢ δὲν τῇ ἀπήντων. Πᾶσα θύρα ἐκλείετο, ἵνα μὴ τὴν δεχθῇ, διότι οἱ ἄνθρωποι εἶναι σκληροὶ πρὸς τοὺς ἀτυχοῦντας. Ἔκλαιεν ἡ δυστυχὴς ἀπαρηγόρητα καὶ ἐγόγγυζεν. Ἐν τούτοις εἰς τοιαύτην κατάστασιν εὑρισκομένη ἐσύρθη μέχρι τῆς Ἐλευσῖνος (Λεψίνα). Ἀλλὰ φθᾶσα ἐκεῖ, καταβεβλημένη ὑπὸ τοῦ κόπου καὶ τοῦ ψύχους, κατέπεσεν ἀδρανὴς εἰς τὴν ἄκραν τῆς ὁδοῦ. Καὶ βεβαίως θὰ ἐξέπνεεν ἐκεῖ, ἂν κατ' εὐτυχίαν δὲν διήρχετο πλησίον της ἡ σύζυγος τοῦ *κοτζάμπαση* ἐπιστρέφουσα ἀπὸ τῶν ποιμνίων της. Ἡ Μαριγὼ (οὕτως ὠνομάζετο ἡ καλὴ αὕτη γυνὴ) ἐλυπήθη τὴν γραῖαν, ἐβοήθησεν αὐτὴν νὰ ἀνεγερθῇ καὶ τὴν ὡδήγησε πρὸς τὸν σύζυγόν της, ὅστις ὠνομάζετο *Νικόλας*·[1] ὁ κο-

1 Σημ. τοῦ Lenormant. «Le diminutif albanais de Nicolas, est

τσᾶ-μπασης ἦτο φιλελεήμων, ὡς καὶ ἡ σύζυγός του· καὶ οἱ δύο ἐδέχθησαν ὅσον ἠδύναντο καλῶς τὴν δυστυχῆ καὶ ἀπέλπιδα γραῖαν, τὴν περιέθαλψαν καὶ προσεπάθησαν νὰ τὴν παρηγορήσωσι· πρὸς ἀνταμοιβὴν τῆς φιλοξενίας ἡ ἁγία Δήμητρα εὐλόγησε τοὺς ἀγροὺς αὐτῶν καὶ ἐδωρήσατο αὐτοῖς τὴν εὐφορίαν.

»Νικόλας ὁ κοτζᾶ-μπασης εἶχεν υἱὸν ὡραῖον, ἰσχυρὸν, γενναῖον, ἐπιδέξιον πρὸς πάντα, ἐν ἑνὶ λόγῳ τὸ καλλίτερον παλληκάρι ὅλης τῆς χώρας. Βλέπων οὗτος ὅτι ἡ Δήμητρα δὲν ἦτον εἰς θέσιν νὰ ἐξακολουθήσῃ τὴν ὁδοιπορίαν της προσεφέρθη αὐτὸς νὰ ἐξέλθῃ πρὸς ἀναζήτησιν τῆς ἁρπασθείσης κόρης, ζητῶν μόνον ὡς ἀνταμοιβὴν τὴν χεῖρα ταύτης. Ἡ πρότασίς του ἐγένετο ἀποδεκτὴ καὶ οὕτως ἀνεχώρησεν ὁ νέος, ἀκολουθούμενος ὑπὸ τοῦ πιστοῦ πελαργοῦ, ὅστις δὲν ἤθελε νὰ παύσῃ τὴν ἐπίμοχθον ταύτην ἐπιχείρησιν.

»Ὁ νεανίας ἐβάδισε πολλὰς ἡμέρας ἀσκόπως, χωρὶς τίποτε νὰ ἀνακαλύψῃ. Ἐπὶ τέλους νύκτα τινὰ εὑρισκόμενος εἰς δάσος τι ἐν τῷ μέσῳ τῶν ὀρέων παρετήρησε μακρὰν ζωηρὸν φῶς. Διηυθύνθη μετὰ σπουδῆς πρὸς τὰ ἐκεῖ, ἀλλὰ τὸ μέρος, ὅθεν ἐξήρχετο ἡ λάμψις ἀπεῖχε πολὺ πλέον, ἢ ὅσον ἐνόμισε κατ' ἀρχὰς ἕνεκα τῆς νυκτός Ἐν τούτοις ἔφθασεν ἐκεῖ καὶ πρὸς μεγάλην του ἔκπληξιν εὗρε τεσσαράκοντα Δράκοντας ἐξηπλωμένους χαμαὶ. καὶ ἀγρύπνως φρουροῦντας τρισμέγιστον λέβητα ἐπὶ πυρᾶς, περιέχοντα ὕδωρ κοχλάζον· εἰς τὴν θέαν ταύτην

Colio; dans le choix de se noin n'y a-t-il pas un souvenir de celui de Celeus;»

χωρὶς οὐδόλως νὰ ταραχθῇ ὁ νέος ἁρπάζει διὰ τῆς μιᾶς χειρὸς τὸν λέβητα, ἀνάπτει διὰ τῆς ἑτέρας πυρσὸν καὶ ἐναποθέτει τὸ μετάλλινον ἀγγεῖον ἐπὶ τῆς πυρᾶς. Οἱ Δράκοντες, ἐκπλαγέντες διὰ τὴν τόσην ῥώμην, περιεκύκλωσαν ἀμέσως αὐτὸν καὶ τῷ εἶπον. — Σὺ ὅστις ἠδυνήθης διὰ τῆς μιᾶς σου χειρὸς νὰ ἐγείρῃς λέβητα, τὸν ὁποῖον μόλις ἡμεῖς ὅλοι συνηνωμένοι δυνάμεθα νὰ φέρωμεν, σὺ μόνος ἦσαι ἱκανὸς νὰ ἁρπάσῃς κόρην, ἣν τόσον ἤδη χρόνον προσπαθοῦμεν εἰς μάτην νὰ συλλάβωμεν, ἀδυνατοῦντες, ἕνεκα τοῦ μεγάλου ὕψους τοῦ πύργου, ἐν ᾧ μάγος τις κρατεῖ ταύτην κεκλεισμένην. Ὁ υἱὸς τοῦ *Κοτζᾶ μπαση* τῆς Ἐλευσῖνος ἐνόησεν ἀμέσως ὅτι ἀδύνατον ἦτο νὰ διαφύγῃ τὰ θηρία ταῦτα. Συνοδευόμενος λοιπὸν ὑπὸ τῶν τεσσαράκοντα Δρακόντων, ἦλθε πλησίον τοῦ πύργου, καὶ ἀφ' οὗ καλῶς ἐξήτασε τοῦτον, ἐζήτησε μεγάλα καρφία, τὰ ὁποῖα ἐνέπηγεν εἰς τὸν τοῖχον ἐν εἴδει ἀναβάθρας, ἀλλὰ τὰ ἀφῄρει καθ' ὅσον ἀνήρχετο, ἵνα μὴ δυνηθῶσιν οἱ Δράκοντες νὰ τὸν ἀκολουθήσωσι. Φθάσας εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ πύργου, ὅπου ὑπῆρχε μικρὸν παράθυρον, διὰ τοῦ ὁποίου εὐκόλως εἰσῆλθεν ἐπρότεινεν, εἰς τοὺς Δράκοντας νὰ ἀναβῶσι διὰ τῆς αὐτῆς μεθόδου ὁ εἷς μετὰ τὸν ἄλλον· οἱ Δράκοντες οὐδὲν ὑποπτεύσαντες ἔπραξαν σύμφωνα πρὸς τὰς διαταγάς του, ἀλλ' ὁ νέος ἠδυνήθη οὕτω νὰ φονεύῃ τὸν πρῶτον ἐρχόμενον, ἐν ᾧ ὁ μεθεπόμενος ἀνέβαινε, καὶ νὰ τὸν ῥίπτῃ ἐκ τοῦ ἄλλου μέρους τοῦ πύργου, ὅπου ὑπῆρχε μεγάλη αὐλή, ἐξαίσιος κῆπος, καὶ κάστρον ἐξαίρετον. Λυτρωθεὶς οὕτω ἀπὸ τῶν ἐπικινδύνων τούτων φυλάκων

κατῆλθε εἰς τὸ ἐνδότερον τοῦ πύργου, ἐν ᾧ εὗρε τὴν κόρην τῆς ἁγίας Δήμητρας, καὶ ἐφλογίσθη ἀμέσως ὑπὸ σφοδροτάτου ἔρωτος, ἕνεκα τῆς καλλονῆς τῆς νεάνιδος.

»Ἦτο ἤδη εἰς τὰ γόνατα τῆς νέας, ὅτε ἐπῆλθεν ὁ μάγος ἀγᾶς. Μανιώδης οὗτος ἐκ τῆς ὀργῆς ἐρρίφθη ἀμέσως κατὰ τοῦ νέου, ὅστις ἀτρόμητος ἐδέχθη τὴν προςβολήν. Ὁ ἀγᾶς εἶχε ῥώμην ὑπεράνθρωπον, ἀλλ' ὁ υἱὸς τοῦ Νικολάου δὲν ἦτο κατώτερος. Ὁ ἀγᾶς εἶχε τὴν δύναμιν νὰ μεταμορφῶται εἰς ὅ τι ἤθελε. Μετεβλήθη εἰς λέοντα, εἰς ὄφιν, εἰς σαρκοβόρον ὄρνεον, εἰς φλόγα[1] ἐλπίζων ὅτι ὑπὸ μίαν τῶν μορφῶν τούτων θὰ δυνηθῇ νὰ καταβάλῃ τὸν ἀντίπαλον. Ἀλλ' οὐδὲν τούτων ἐκλόνησε τὸ ἀνδρεῖον παλληκάρι· τρεῖς ἡμέρας ἀκαταπαύστως ὁ ἀγᾶς καὶ ὁ νέος τῆς Ἐλευσῖνος ἐπάλαιον· τὴν πρώτην ἡμέραν ὁ ἀγᾶς ἤρχισε νὰ καταβάλληται· ἀλλὰ τὴν δευτέραν ἀνέλαβε τὸ θάρρος του καὶ περὶ τὸ τέλος τῆς τρίτης ἡμέρας ἐφόνευσε τὸν νέον ἀντίπαλόν του, διεμέλισε τὸ πτῶμά του εἰς τέσσαρα τεμάχια καὶ ἐκρέμασε ταῦτα εἰς τὰς τέσσαρας ὄψεις τοῦ πύργου. Εἶτα ἔξαλλος ἕνεκα τοῦ θριάμβου του ἐβίασε τὴν κόρην, ἧς τὴν παρθενίαν μέχρι τοῦδε εἶχε σεβασθῆ. Ἀλλὰ τὴν νύκτα ὁ πελαργὸς ἔσπευσε τανύων μακρὰ πτερά, μακρὰν πολὺ μακρὰν ἐκεῖθεν, πρὸς ἀναζήτησιν μαγικοῦ χόρτου, γνωστοῦ αὐτῷ. Ἔφερε τοῦτο εἰς τὸ ῥάμφος του καὶ ἤγγισε δι' αὐτοῦ τὰ χείλη τοῦ νεαροῦ νεανίου· ἀμέσως τὰ τεμάχια τοῦ πτώματος συνηνώθησαν καὶ ὁ νέος ἀνέστη· ἀνέκφραστος ὑπῆρξεν ἡ ὀδύνη καὶ ἡ ἀπελπισία του, μαθόν-

1 Πρβλ. τὸ τέλος τοῦ περὶ Νεράϊδων ἄρθρου.

τος τὰ συμβάντα μετὰ τὴν ἧττάν του. Ἀλλὰ μετὰ πλειοτέρας λύσσης ἐῤῥίφθη κατὰ τοῦ ἀγᾶ τὴν τρίτην ἡμέραν διὰ νὰ τιμωρήσῃ αὐτὸν διὰ τὸ ἔγκλημά του. Καὶ πάλιν ἔμελλε νὰ ἡττηθῇ· ἀλλά, καθ' ἣν στιγμὴν ἔκλινεν ἀπηυδηκώς, ἐπῆλθεν αὐτῷ ἡ ἰδέα νὰ ἐπικαλεσθῇ τὴν Παναγίαν, ὁρκιζόμενος ἂν νικήσῃ νὰ προσέλθῃ μοναχὸς εἰς τὴν μονὴν τῆς Φανερωμένης· αἱ δυνάμεις του ἐδιπλασιάσθησαν τῇ θείᾳ ἀρωγῇ καὶ κατώρθωσε νὰ καταβάλῃ τὸν ἀντίπαλον· ὁ πελαργός, ὅστις τοσοῦτον μέχρι τοῦδε ἐβοήθησεν, ἐῤῥίφθη τότε κατὰ τοῦ ἀνατραπέντος ἀγᾶ, ἐξώρυξε τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ, καὶ εἶτα ἀπέσπασε διὰ τοῦ ῥάμφους του λευκὴν τρίχα φαινομένην ἐν τῷ μέσῳ τοῦ μελανοῦ βοστρύχου, τοῦ ἐπικοσμοῦντος τὴν κεφαλήν του. Ἀπὸ τὴν τρίχα ταύτην ἐξηρτᾶτο ἡ ζωὴ τοῦ μάγου Τούρκου, ὅστις καὶ ἀμέσως ἐξέπνευσε.

»Λαβὼν μεθ' ἑαυτοῦ τὴν κόρην ὁ νικητὴς τοῦ ἀγᾶ ὡδήγησε ταύτην εἰς τὴν Ἐλευσῖνα, ἐν ᾧ ἡ ἄνοιξις ἀνεφαίνετο, καὶ τὰ ἄνθη ἤρχιζον νὰ κοσμῶσι τοὺς ἀγρούς. Κατόπιν, σύμφωνα πρὸς τὴν εὐχήν του, ἀπῆλθε καὶ ἐκλείσθη εἰς τὸ μοναστήριον. Ἡ ἁγία Δήμητρα ἐπανευροῦσα τὴν κόρην της, ἀνεχώρησε μετ' αὐτῆς. Ἀγνοεῖται ποῦ ἀπῆλθον καὶ τί ἀπέγιναν μετὰ ταῦτα· ἀλλ' ἔκτοτε οἱ ἀγροὶ τῆς Ἐλευσῖνος χάρις εἰς τὴν εὐλογίαν τῆς ἁγίας ἐξακολουθοῦν νὰ ὦσιν εὔφοροι.

»Ἡ παράδοσις τῆς ἁγίας Δήμητρος, ἐπισημειοῖ ὁ κύριος **Lenormant**, ἐσώζετο ἰδίως εἰς τὴν Ἐλευσῖνα· δὲν πιστεύω νὰ εὑρίσκωνται καὶ ἀλλαχοῦ ἴχνη ταύτης· Ἀλλ' ἂν οἱ ἀναγνῶσται ἐνθυμῶνται τὰς σχέσεις δι' ὧν

ἀπεδείξαμεν ὅτι ἡ ἁρπασθεῖσα παρθένος θεὰ ἠδύνατο νὰ ἀντικατασταθῇ δι᾽ ἐφήβου, δὲν εἶναι περίεργον, ὅτι ἀπαντῶμεν εἰς τὴν Ἤπειρον, εἰς τὴν χώραν δῆλον ὅτι, ὅπου κατά τινας παραδόσεις ἐβασίλευσεν ὁ Ἀϊδωνεὺς, ὅπου ἐδείκνυον ἄλλοτε ἓν ἐκ τῶν στομάτων τοῦ ᾅδου, ὅπου συνέβη κατά τινας καὶ ἡ ἁρπαγὴ τῆς Περσεφόνης, τὴν ἱστορίαν ἁγίου τινὸς Δημητρίου, νεανίου ἁρπασθέντος ἕνεκα τῆς ὡραιότητός του ὑπὸ *τσιφλὶκ-πασᾶ* τινὸς, ὀνόματι Καρᾶ-Σεϊτὰν (μαῦρος δαίμων), καὶ φονευθέντος ὑπ᾽ αὐτοῦ, διότι δὲν ἐνέδωκεν εἰς τὰς ἀκολάστους ἐπιθυμίας του; Κοιτὶς τῆς λατρείας τοῦ ἁγίου τούτου εἶναι τὰ Ἰωάννινα, ἀλλ᾽ ἐκεῖθεν διεδόθη ὀλίγον κατ᾽ ὀλίγον καὶ ἐνθυμοῦμαι ὅτι ἀπήντησα εἰκόνα τοῦ νέου ἁγίου Δημητρίου εἰς τὸ εἰκονοστάσιον πολλῶν ἀγροτικῶν ἐκκλησιῶν περιχώρων τῆς Κωνσταντινουπόλεως· ἐζωγραφεῖτο φέρων φουστανέλλαν καὶ ἀλβανικὸν ἔνδυμα. Ἡ ἱστορία του θεωρεῖται ὡς μῦθος ὑπὸ τῶν λογιωτέρων Ἑλλήνων κληρικῶν, ἡ δὲ ὀρθόδοξος ἐκκλησία, δὲν ἔχει ἀναγνωρίσει ἐπισήμως τὴν λατρείαν αὐτοῦ. Πολλοὶ ἐν Ἀθήναις, εἰς οὓς ἀνέφερα τὴν παράδοσιν τῆς ἁγίας Δήμητρας, μοὶ ὑπέδειξαν καὶ τὴν τοῦ δῆθεν ἁγίου Δημητρίου, ὡς δυναμένην νὰ τεθῇ ἐν παραλλήλῳ καὶ περιέχουσαν ἀπήχησίν τινα, μᾶλλον ἀπομεμακρυσμένην, τῶν αὐτῶν παραδόσεων».

Καὶ πραγματικῶς συμφώνως πρὸς τὴν τοῦ κ. Λενορμὰν εἰκασίαν, εὑρίσκομεν μῦθον ὅμοιον πρὸς τὸν περὶ ἁρπαγῆς τῆς Περσεφόνης, ἔν τινι παραμυθίῳ τῆς συλ-

λογῆς τοῦ Hahn. [1] Δαίμων τις μεταβληθεὶς εἰς ἀστραπὴν καὶ βροντὴν ἁρπάζει βασιλόπουλον, καίτοι εἰς ὑάλινον πύργον κατακεκλεισμένον, φεύγει εἰς ἕνα ἔρημον τόπον, καὶ κτυπήσας τὴν γῆν διὰ τῆς χειρός του, ἐμβαίνει εἰς τὸ ἀνοιγὲν χάσμα, καὶ ὁδηγεῖ τὸ βασιλόπουλον εἰς τὰ ὑπόγεια παλάτιά του. Παραδόξως δὲ εὑρίσκομεν ἐν τῷ αὐτῷ παραμυθίῳ καὶ ῥώιδον, ὅπως καὶ ἐν τῷ μύθῳ τῆς Περσεφόνης· ἐν ἑτέρῳ δὲ παραμυθίῳ τῆς αὐτῆς συλλογῆς [2] ἀπαντᾷ ὁ μῦθος τοῦ Θησέως καὶ τοῦ Πειρίθου εἰς Ἅδου καταβάντων ὅπως ἁρπάσωσι τὴν Περσεφόνην. Ἥρως τις ἐν αὐτῷ καταβαίνει εἰς τὸν κάτω κόσμον διά τινος ὀπῆς ἐν τῇ γῇ, ὅπως ἁρπάσῃ τὴν ὡραιοτέραν τοῦ κόσμου γυναῖκα, ἐκεῖ κατακεκλεισμένην. Τὸ παλάτιον τοῦ βασιλέως τοῦ κάτω κόσμου φυλάττει τρικέφαλος κύων, οὔτε τὴν νύκτα, οὔτε τὴν ἡμέραν κοιμώμενος, ὡς ὁ φύλαξ τοῦ Ἅδου τῶν ἀρχαίων Κέρβερος.

Προσέτι σώζεται ἐν τῇ κοινῇ διαλέκτῳ ἡ λέξις *Βαύβω* σημαίνουσα γραῖαν ἢ προμμήτορα. Ἡ Βαυβὼ ὡς γνωστὸν ἀναφέρεται ὑπὸ μεταγενεστέρων μυθογράφων [3] ὡς γραῖα διασκεδάσασα δι' ἀστεϊσμῶν τὴν θλίψιν τῆς θεᾶς Δήμητρας· ἐν δὲ τοῖς μυστηρίοις ἐτελοῦντο ὑπὸ τὸ ὄνομα αὐτῆς διάφοροι ἄσεμνοι σκηναί, ὅπως συγκεράσωσι

1 Hahn, Griechische und albanesische Maerchen. τ. II. ἀρ. 68.
2 Αὐτ. ἀρ. 97.
3 Ἀπολλοδωρ., Α. ε'. 1. — Ὀρφ., ἀποσπ. σ. 380. ed. Gessner. — Ἀντων. Λιβεραλ., Μεταμ. κεφ. 24. — Περὶ Βαυβοῦς βλ. καὶ Millingen, sur Baubo. ἐν Annales de l'Institut archéologique de Rome. t. XV. p. 72 κ. ἑ. — Lobeck., Aglaophamus. p. 823.

τὸ σοβαρὸν καὶ μελαγχολικὸν τῆς τελετῆς. Ὁ Λενορμὰν παρατηρεῖ [1] ὅτι εἰς τὸ ἐπίθετον τοῦτο τῶν γραιῶν, ὑβριστικὸν καταντῆσαν, καταφαίνεται πρόδηλος ἀνάμνησις τῆς ἐλευσινίας Βαυβοῦς, τῶν ἀσέμνων πράξεών της, καὶ τῶν ἀναθεμάτων, ἃ οἱ πατέρες τῆς ἐκκλησίας ἐπέφερον κατὰ τῆς ἀνηθίκου ταύτης παραστάσεως. Ἀλλὰ κατ' ἐμὲ ἡ τοῦ Λενορμὰν αὕτη παρατήρησις δὲν φαίνεται πιθανή· διότι τὴν λέξιν *βαύβω* σπανίως ὁ λαὸς μεταχειρίζεται ὑβριστικῶς, συχνὰ δὲ ὅπως φανερώσῃ ὑπέργηρων. Τὴν δὲ σημασίαν ταύτην φαίνεται ἔχουσα καὶ ἡ λέξις *Βαυβὼ* παρὰ τοῖς ἀρχαίοις, διότι ὁ Ἡσύχιος (ἐν λ.) «Μαῖα ἢ τιθήνη» ἐξηγεῖ.

1 **Lenormant**, o. c. p. 244—245.

Δ.

ΕΝΑΛΙΟΙ

ΘΕΟΤΗΤΕΣ

α.

ΠΟΣΕΙΔΩΝ.

Αἱ περὶ Ποσειδῶνος, τοῦ ἄρχοντος τῶν θαλασσῶν ἰδέαι τῶν ἀρχαίων, ἀναφέρονται ἤδη εἰς τὸν ἅγιον Νικόλαον, ἴσως διότι ἐν τῷ συναξαρίῳ τοῦ ἁγίου τούτου ἀναφέρεται ὅτι θαυμασίως κατέπαυσε σφοδρὰν τρικυμίαν.[1]

Πρὸ ἑπταετίας ἡ Κυρία Δώρα Ἰστριὰς ἐν ταῖς *ἐκδρομαῖς* αὐτῆς εἰς *Στερεὰν Ἑλλάδα καὶ Πελοπόννησον*,[2] ἔγραψέ τινα περὶ τῆς σχέσεώς τοῦ Ποσειδῶνος πρὸς τὸν ἅγιον Νικόλαον, καὶ πολὺ πρὸ αὐτῆς ὁ Γάλλος Πουκεβὶλλ ὑπηνίξατο τοιοῦτόν τι συντομώτατα ἐν τῇ *περιη-*

1 Φραγκ. Σκούφου, Ῥητορική. — Jacq. Severt, Invent. Gen. t. II. p. 1429 (Lyon 1624). — Maury, Essai sur les legendes pieuses du moyen âge. p. 17.

2 Dora d'Istria, Excursions en Roumélie et en Morée. 1863. t. II p. 244.

γήσει του εἰς *Ἑλλάδα.*[1] Μετὰ δὲ τὴν κυρίαν Δώραν Ἰστριάδα ἔγραψεν ὀλίγας λέξεις ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου ὁ Γερμανὸς Βάξμουθ ἐν τῷ περὶ ἀρχαίας Ἑλλάδος ἐν τῇ νέᾳ συγγράμματί του.[2] Ἐνταῦθα θέλομεν ἐξετάσει τὴν πρὸς τὴν θαλασσίας θεότητας τῶν ἀρχαίων σχέσιν τοῦ ἁγίου τούτου, διότι οἱ ἀνωτέρω συγγραφεῖς περιωρίσθησαν μόνον νὰ ὑπαινιχθῶσι τὴν πρὸς τὸν Ποσειδῶνα τοῦ ἁγίου Νικολάου ὁμοιότητα.

Ὁ ἅγιος Νικόλαος θεωρεῖται εὑρέτης τοῦ πηδαλίου, διὸ πολλάκις ἐν δημοτικοῖς ᾄσμασιν ἀναφέρεται ὡς καθήμενος εἰς τὸ πηδάλιον πλοίου εὐσεβοῦς ἢ εὐτυχοῦς ἀνδρὸς, ἐν ᾧ εἰς μὲν τὴν πρώραν κάθηται ὁ Χριστὸς, εἰς δὲ τὸ μέσον ἡ Παναγία.[3] Ἐπικαλοῦνται δὲ αὐτὸν ἐν θαλασσίοις κινδύνοις,[4] ὅπως τοὺς Διοσκούρους οἱ ἀρχαῖοι, *παραστάτας ἀγαθοὺς καὶ σωτῆρας* ἐπονομαζομένους,[5] καὶ οἵτινες ἐνομίζοντο ὡς λαβόντες παρὰ τοῦ Ποσειδῶνος ἐξουσίαν τοῦ κατευνάζειν τὰ κύματα.[6] Οἱ νῦν ναῦται

1 Pouqueville, Voyage en Grèce. t. IV. p. 406.— Cf. Zecchini, Quadro della Grecia moderna. 1866. σ. 165.

2 Wachsmuth, Das alte Griechenland im neuen. 1864 σ. 23.

3 Marcellus, Chants du peuple en Grèce. t. II. p. 196. — Passow, Carm. popul. p. 224.

4 Καὶ οἱ δυτικοὶ ἐπεκαλοῦντο τὸν ἅγιον Νικόλαον εἰς τὰς τρικυμίας· (Lalanne, Curiosités des moeurs et des traditions, 1847. p. 109) — Ἐν Μυκόνῳ εἰς τὴν εἴσοδον τοῦ λιμένος εἶναι ᾠκοδομημένον παρεκκλήσιον πρὸς τιμὴν τοῦ ἁγίου Νικολάου, ὅπως καταπαύῃ τὰς τρικυμίας.

5 Ὁμηρικ. Ὕμν. ΛΓ, 6. — Θεοκριτ., ΚΒ. 6. 33. — Αἰλιαν., Ποικ. ἱστορ. Α. 30.— Ἀριστοφαν., Λυσιστρατ. 1301.— Στραβ., Ε. σ. 232.

6 Hygin., Poet. Astron. II. 22.

ἐπικαλοῦνται ἐκτὸς τῆς τοῦ ἁγίου Νικολάου καὶ τὴν βοήθειαν τῆς Παναγίας καὶ τοῦ ἁγίου Ἀνδρέα· οὕτωκαὶ οἱ ἀρχαῖοι, κατὰ Πλούταρχον, [1] ἐπικαλοῦντο τοὺς Ἰδαίους δακτύλους, ἢ τοὺς Καβείρους, κατὰ τὴν μαρτυρίαν πολλῶν ἄλλων συγγραφέων.[2] Οἱ δὲ Κάβειροι οὗτοι ἦν ὡς ὁ Λουκιανὸς, [3] ὁ Ἀθήναιος, [4] καὶ ὁ Αἰλιανὸς [5] ἀναφέρουσι, θεοὶ προστάται τῶν ναυτῶν, καὶ ἐλατρεύοντο καθ' ὅλας τὰς παραλίους τῆς Ἑλλάδος χώρας. [6] Διόδωρος δ' ὁ Σικελιώτης λέγει [7] ὅτι ἐπεφαίνοντο εἰς τοὺς ἐπικαλουμένους αὐτοὺς, καὶ, κατὰ τὴν μαρτυρίαν πολλῶν ποιητῶν, πλείστους διέσωσαν τοῦ ναυαγίου, ἐν οἷς καὶ τοὺς Ἀργοναύτας. [8]

Μεταξὺ τῶν διαφόρων τῆς Παναγίας θαυμάτων, ὅσα ὁ μοναχὸς Ἀγάπιος Λάνδος ὁ Κρὴς, ἐν τῷ βίβλῳ του *ἁμαρτωλῶν σωτηρίᾳ* συνέλεξεν ἐκ διαφόρων ἀρχαίων ἢ φραγκικῶν συναξαρίων, ὑπάρχουσι καὶ δύο ἢ τρία, διαλαμβάνοντα περὶ ναυαγῶν, οὓς ἡ Παναγία ἐλύτρωσε τοῦ κινδύνου· εἰς ἓν τούτων ἀναφέρεται ὅτι ἐκ τῶν κινδυνευόντων ἄλλοι μὲν ἐπεκαλοῦντο ἀρωγὸν τὸν ἅγιον Νικόλαον,

1 Πλουταρχ., προκόπτ. ἐν ἀρετῇ § 15. σ. 325 ed Wyttenbach.

2 Διοδωρ. Σικελ., Δ. 43. Ε. 49.— Σχολ. Ἀριστοφαν. Εἰρην. 277. — Ἐτυμολ. Γουδ. σ. 289.

3 Λουκιαν., Ἐπιστ. 15.

4 Ἀθην., Ζ. σ. 283.

5 Ἀποσπ. σ. 320.

6 Σχολ. εἰς Ἀριστειδ. Παναθην. σ. 324.

7 Διοδωρ. Σικελ., Ε. 10.

8 Ὀρφ., Ἀργοναυτ. 465. — Valer. Flacc., II. 435—440. — Ἀπολλων. Ρόδ., Ἀργον. Δ. 915—918.

ἄλλοι τὸν ἅγιον Ἀνδρέαν, καὶ ἄλλοι ἄλλους, κατὰ τὴν εὐλάβειαν, ἣν ἕκαστος εἶχεν. Ἀλλ' ὅτε τέλος, κατὰ προτροπὴν ἡγουμένου τινὸς, ἐπεκαλέσθησαν τὴν Παναγίαν «εὐθὺς βλέπουσιν εἰς τὸ κατάρτι μίαν λαμπάδα μὲ τόσον φῶς, ὅπου ἐφώτισεν ὅλον τὸ πλοῖον καὶ ἐδίωξε τὸ σκότος τῆς νυκτὸς, κατεπράυνε τὰ ἄγρια κύματα, καὶ ἔγινε θαυμασίως γαλήνη εἰς ὅλην τὴν θάλασσαν.» [1]

Ἐν τῷ θαύματι τούτῳ βλέπομεν τὴν Παναγίαν καταλαμβάνουσαν τὴν θέσιν τῆς *εὐπλοίας* ἢ *θαλασσίας* Ἀφροδίτης, [2] ἢ μᾶλλον τὴν τῶν Διοσκούρων, διότι Διοσκούρους, ἢ Ἑλένην, κατὰ τὸν Λυδὸν, [3] ὠνόμαζαν οἱ ἀρχαῖοι τὰ ἐν τῇ θαλάσσῃ ἐπιφαινόμενα φωσφορικὰ φῶτα, καὶ ἐκ τοῦ τελευταίου ὀνόματος φαίνεται ὅτι προῆλθεν ἡ παρὰ Γάλλοις καὶ Ἰταλοῖς ὀνομασία αὐτῶν «πῦρ τοῦ ἁγίου Ἔλμου·» [4] ὁ σοφὸς δὲ Γάλλος μυθολόγος Μωρῦ [5] νομίζει ὅτι ἡ ὑπὸ Διοδώρου τοῦ Σικελιώτου ἀναφερομένη ἐπιφάνεια τῶν Καβείρων, εἶναι αὐτὰ τὰ πυρὰ τοῦ ἁγίου Ἔλμου.

1 Ἀγαπίου, Ἁμαρτωλῶν Σωτηρία. μέρος Γ'. κεφ. 63. βλ. καὶ 62. 66. — Cf. S. Bicentii, Spicilegium. etc.

2 Νονν., Διονυσ. ΛΔ. 53 κ. ἑ.—Παυσαν. Α. α. 3. Β. λδ. 11. — Horat., Carm. III od. iii, 1. — Ἐν γένει περὶ τῆς θαλασσίας Ἀφροδίτης βλ. Momso: Versuch über einige Gegenstände aus der Mythol. der Griechen und Roemer σ. 140 κε.

3 Ἰωανν. Λυδ., π. σημ. κεφ. 5.

4 Le feu de saint Elme· il fuoco di Santo Elmo. — Βλ. Maury, Histoire des religions de la Grèce ant. t. I p. 211. — Orellius, et Fea ad Horat. l. c.— Dom Calmet, Dissertations sur les apparitions p. 88. — Creuzer, Religions de l'antiquité· traduct. Guigniaut. Livr. IV. ch. V. t 11 p. 307.

5 Maury, o. c. t. II. p. 214. n. 2.

Ἀλλὰ περὶ τῶν φωσφορικῶν τούτων φώτων οἱ καθ' ἡμᾶς ναῦται τρέφουσιν ἑτέραν δεισιδαιμονίαν, ἣν ἀναφέρει ὁ κ. Βυζάντιος ἐν τῷ λεξικῷ τῆς καθ' ἡμᾶς ἑλληνικῆς διαλέκτου (ἐν λ. Τελώνιον). «Τελώνια, λέγει, ὀνομάζουν οἱ ναῦται καὶ τὴν φωσφορικὴν ἐκείνην ὕλην, ἢ τὰ λαμπρὰ μετέωρα, 'ποῦ φαίνονται τὴν νύκτα, ἐν καιρῷ τρικυμίας εἰς ταῖς ἄκραις τῶν σχοινιῶν καὶ καταρτιῶν τοῦ καραβιοῦ, τὰ ὁποῖα καὶ φυγαδεύουν ἑπομένως ἐξορκίζοντες καὶ θορυβοῦντες, διότι τὰ νομίζουν κακὸν οἰωνὸν, ἐν ᾧ οἱ ἀρχαῖοι τὰ εἶχον σωτηρίας σημεῖον·» οἱ Διόσκουροι παρομοίως παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἐνομίζοντο «ἐπ' ἄκροις ἱστίοις, ἐν τοῖς ἐσχάτοις κινδύνοις φαίνεσθαι.» [1] Μὲ τὴν "πρόληψιν" ταύτην φαίνεται συνδεδεμένη ἑτέρα, ὑπὸ βυζαντινοῦ τινος χειρογράφου ἀναφερομένη, καθ' ἣν αἱ διάττοντες ἀστέρες *Τελώνια* καλοῦνται· [2] ἴσως δὲ τοῦτο ἔχει σχέσιν μὲ χωρίον τι τοῦ Ὁμήρου, ἐν ᾧ ἡ Ἀθηνᾶ, εἰς διάττοντα ἀστέρα μεταμορφωθεῖσα, κατέρχεται τοῦ Ὀλύμπου. [3]

6.

ΓΟΡΓΟΝΕΣ.

Ἐκ τῶν λοιπῶν ἐναλίων θεοτήτων γνωρίζομεν διασωθείσας μόνον τὰς *Γοργόνας*, συνενούσας ἐν ἑαυταῖς ὅλους

1 Λουκιαν., Χαρίδημ. § 3. τ. III. σ. 620 ed. Reitz.

2 Ἐν H. Stephani. Thesaurus linguae Graecae. ed Hase et Didot. t. VII col. 2003 d.

3 Ὁμηρ., Ἰλιαδ. Δ. 75 κ.ε.

σχεδὸν τοὺς περὶ Σειρήνων μύθους. Ἡ ὀνομασία αὕτη ἔχει τοῦτο τὸ ἐνδιαφέρον, ὅτι ἀποδεικνύει ἀληθῆ τὴν εἰκασίαν πολλῶν μυθολόγων, θεωρούντων θαλασσίας θεότητας τὰς Γοργόνας.[1] Καὶ τῷ ὄντι· χωρὶς νὰ ἔχωσιν οὐδὲν χαρακτηριστικὸν τῶν ὁμωνύμων ἀρχαίων θεοτήτων, αἱ Γοργόνες τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων ἔχουσιν ἀφ' ἑτέρου, ὡς εἴπομεν, μεγίστην πρὸς τὰς Σειρῆνας ἀναλογίαν. Παραθέτομεν ἐνταῦθα τεμάχιον τῆς Κρητηΐδος τοῦ κυρίου Ἀντωνιάδου,[2] ἔνθα καὶ εἰκὼν αὐτῶν κατὰ τὴν δοξασίαν τοῦ λαοῦ ἀναφέρεται, καὶ παράδοσις, ἐν ᾗ ἀπαντᾷ τὸ ὄνομα τοῦ Ἀλεξάνδρου, τοῦ ἰδανικοῦ τούτου ἥρωος τῶν λαῶν τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Ἀνατολῆς, μεθ' οὗ καὶ πολλαὶ ἄλλαι δημώδεις παραδόσεις συνδέονται, ὀφειλόμεναι εἰς τὴν ἐπιῤῥοὴν τῆς ἀναγνώσεως τοῦ περὶ τοῦ βίου αὐτοῦ μυθιστορήματος τοῦ Ψευδο-Καλλισθένους, κοινοῦ ἀναγνώσματος ἔκπαλαι ὄντος.[3]

—Ναῦτα τοῦ Πόντου τοῦ Μαύρου, ποῦ φεύγεις δειλὸς ὡς στρουθίον;
Ἔχεις δὲ τρίχας ὀρθὰς καὶ τὰ χείλη ὡς χήρας καλύπτραν;
Μήπως χειμῶνος τὸ κῦμα διήνοιξεν ἄδυσσον ᾅδου;
σκόπελοι μήπως δοκοὺς ἀτυχοῦς διεσκόρπισαν πλοίου;—

1 Maury, Hist. des religions de la Grèce ant. t I p. 358. — F. Streber Ueber die Gorgonen Fabel (München 1834.) σ. 18κ.ἑ.

2 Ἀντωνιαδ., Κρητηΐς σ. 60—61.

3 Πρβλ. Chassang, histoire du roman dans l'antiquité. p. 313 κ. ἑ. (II édit.) — Προσεχῶς ἴσως ἐκδόσωμεν τὴν εἰς ἁπλοελληνικὴν γλῶσσαν μετάφρασιν τοῦ μυθιστορήματος τούτου (Ἱστορία Ἀλεξάνδρου τοῦ Μακεδόνος), μετὰ τῶν μεσαιωνικῶν περὶ τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου βιβλίων, καὶ μετὰ κριτικῆς ἐρεύνης τῶν περὶ τοῦ ἥρωος τούτου παραδόσεων τῶν Ἀνατολικῶν καὶ Δυτικῶν λαῶν.

Νύμφη ἐκεῖσε πλανᾶται, ἀφροὺς μὲ τὴν πτέρναν πατοῦσα,
ἔχουσα δὲ κεφαλὴν εἰς νεφέλην πυκνὴν στηριγμένην.
Μέλαιναν κόμην δ' ἁπλοῦσα καὶ πλήττουσα τἄγριον κῦμα,
θώρακα φέρει χαλκοῦν, ὡς καθρέπτης τὸ πῦρ ἀνακλῶντα,
ὅπερ τὸ πρόσωπον πέμπει, θαμβόνον τὸ φῶς τοῦ ἡλίου.
Πέδαι κρατοῦν σιδηραὶ δεδεμένας τὰ χεῖρας, κ' οἱ πόδες
εἶναι ὁμοῦ ἠνωμένοι, καὶ φέρουν ἰχθύος τὰ λέπη.
Δράττει τὴν πρώραν τῶν πλοίων, καὶ ῥίπτει χαμαὶ τὰ ἱστία·
στρέφει δ' ὀπίσω τὸ ῥεῦμα τοῦ Πόντου κινοῦσα τοὺς πόδας·
οὕτω δὲ βάλλει φωνὴν, ἣν μυρίοι θνητοὶ δὲν ἐκβάλλουν.
ὅταν τῆς μάχης ἡ λύσσα σφαγὴν ἀμοιβαίαν μηνύῃ.
—Ζῇ ὁ ἐμὸς βασιλεὺς ὁ 'Αλέξανδρος Ἕλληνες ναῦται;—
Ὄχι ἂν εἴπῃς, εὐθὺς ἀνυψόνει τὴν χεῖρα ἐκείνην,
ἥτις τὴν πρώραν κρατεῖ, κ' ὑψηλὰ ἐκτινάσσει τὸ πλοῖον,
ὅπως τὸ πάλαι ὁ Ζεὺς διαπύρους ἐξέπεμπε μύδρους·
Βλέπεις δὲ ξύλα ἐδῶ, κεφαλὰς ἐσπαρμένας ἐκεῖθι.—
Ναὶ ἀπαντήσας, ὡραίαν ἐξαίφνης παρθένον προσβλέπεις,
ἥτις μὲ λύραν ἀρχαίαν κατέχει τῆς πρύμνης τὸ ἄκρον,
ἄνεμον δ' οὔριον φέρει, τἀκάθεκτον κῦμα πραΰνει·
κ' ἔπειτα ψάλλει γλυκεῖαν ᾠδὴν, εἰς οὐράνιον μέλος
τόνους προσθέτουσ' ὀργάνου, χορδὰς ἠχηρὰς συνδονοῦσα,
Πᾶσαι δ' αἱ πέριξ ἀκταὶ ἀντηχοῦν εἰς τ' ἀκόλουθον ᾆσμα.—
—Πότε, 'Αλέξανδρε, πάλιν, στρατοὺς ὁδηγῶν Πανελλήνων,
θέλεις τῆς Ἕλλης τὸν πόντον διέλθει μὲ λόγχην προμάχου;...

Τὴν περὶ Σειρήνων πρόληψιν εὑρίσκομεν διατηρηθεῖσαν, ἂν μὴ πλασθεῖσαν καὶ κατὰ τὸν Μεσαίωνα.[1] Αἱ δὲ τοιαῦται τερατόμορφοι συνθέσεις γυναικῶν ἀποληγουσῶν εἰς ἰχθύα ἢ ἄλλο ζῶον, ὡς μύρμηγκα ἔν τινι παρα-

1 Βλ. Berger de Xivrey, Traditions tératologiques, p. 25—27.

μυθίῳ,[1] ἀνήκουσιν εἰς τὴν ἀπωτέραν ἀρχαιότητα καὶ ἐκ τῶν Φοινικικῶν ἢ Ἀσσυριακῶν θρησκευμάτων ἔχουσι τὴν καταγωγήν. Διότι ἰχθυόμορφος ἦν ὁ Δαγὼν, θεότης τῶν Φιλισταίων,[2] καὶ ἑτέρα τοῦτον ἀνακαλοῦσα Κρητικὴ θεότης·[3] ἰχθυόμορφοι ἦσαν οἱ Τελχῖνες,[4] καὶ ἡ Εὐρυνόμη, κατὰ Παυσανίαν,[5] ἂν ἐξαιρέσωμεν τὰς γνωστὰς Σειρῆνας.

Αἱ τοιαῦται συνθέσεις ἀνακαλοῦσιν ἡμῖν ἑτέραν σχέσιν πρὸς αὐτὰς ἔχουσαν, καὶ ἐν τοῖς δημώδεσι παραμυθίοις ἀπαντῶσαν,[6] τῶν ὀφιομόρφων θεοτήτων, καὶ

1 Hahn, Griech. u. albanesische Märchen. τ. II σ. 9.

2 Movers, die Phoenizier. τ. I σ. 590.—Stark, Forschungen zur Geschichte und Alterthumskunde des hellenisches Orients. σ. 249 κἑ.—Seldens,de diis Syribus. II p. 2633—Βασιλ. Α. ἑ. 4. Ἐκτὸς τούτων ἰχθυόμορφοι θεότητες ἐνομίζοντο: ἡ Δερκετὼ ἐν Φοινίκῃ καὶ Συρίᾳ (Λουκιαν., π. Συρίης θεοῦ. § 14 καὶ Graevius, αὐτ. t. IX p. 380 ed. Bipont. Πρβλ. Bellermam, Bemerkungen über Phönic. Münzen τ. II σ. 15 κἑ.), καὶ ὁ Ὀάννης. (Ἀπολλοδωρ.,ἀποσπ.σ. 408 κἑ.ed Heyne.—Ἑλλάδιος παρὰ Φωτίῳ σ.874 Meursii ad Helladii chrestomath. p.24—Seldans. ἐνθ. ἀν.) Τὰ ἐπὶ τῆς Ῥωμαϊκῆς κυριαρχίας χαραττόμενα ἐν Κορίνθῳ νομίσματα ἔφερον ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τύπον Νηρηΐδος (;) ἀπολήγούσης εἰς ἰχθύα. (Millin, Galerie mythologique XLIII. 178. Eckhel,doctrina num. τ. II σ. 314—Rochette, ἐν Journal des Savants 1832. p. 20 n. 4. καὶ τούτων διόρθωσιν ὑπὸ de Witte ἐν Annali dell'institute archeolog. Roma 1832 t. IV p. 102).

3 Στεφαν Βυζαντ., λ. Ἰτανός.—Movers, ἐνθ. ἀν. τ. I σ. 278. 523. Eckhel, Doctrina numorum. τ. I σ. 314.

4 Εὐστάθ., εἰς Ἰλιαδ. σ. 771—Sicherer, de Telchinibus. utrecht. 1840.

5 Παυσαν., VIII, μα. 5.

6 Hahn, ἐνθ. αν. τ. I σ. 212. 252.

τούτων εἰς τὰ ἀσιανὰ θρησκεύματα ἐχουσῶν τὴν καταγωγήν· διότι ὁ γέρων Ὀφίων, Φοινικικὴ θεότης,[1] καὶ ὁ Θὼτ, Φοινικικὴ ἢ Αἰγυπτιακὴ,[2] ἐνομίζοντο ὀφιόμορφοι· τούτους δ' ἀκολουθοῦντες οἱ Ἕλληνες, ἔπλασαν τὸν Ἐριχθόνιον, ἄνθρωπον εἰς ὄφιν ἀπολήγοντα.[3]

Περὶ Σειρήνων τοῦ λόγου γενομένου ἀναφέρομεν ἐνταῦθα καί τινα δημώδη μῦθον, διατηροῦντα ἴχνη ἂν καὶ μικρὰ τῶν περὶ Σειρήνων καὶ Ὀδυσσέως διηγήσεων. Εἰς τὴν θάλασσαν οἰκοῦσι τρεῖς *ἐξωτικαί* (θεότητες, πνεύματα) ἁρπάζουσαι τοὺς ἀνθρώπου. Εἷς ὅμως κατώρθωσε νὰ διαφύγῃ, συλλαβὼν μάλιστα τὴν νεωτέραν ἐξ αὐτῶν, ἣν καὶ ἐνυμφεύθη.[4]

1 Ἀ π ο λ λ ω ν., Ἀργον. I. 503. Ὠ ρ ι γ ε ν., κατ. Κελσ. E. 42. Φ ε ρ ε κ υ δ., ἐκδ. Sturz. 49κε. M o v e r s, ενθ. ἀν. τ. I σ. 518 κε.

2 Σ α γ χ α ν ι ά θ α ν σ. 45. ed. o r e l l i.

3 H y g i n , Poet. Astron. II. 13. Fabul. 165 — Ε ὐ ρ ι π ι δ., Ἰων. 260 κε.— Π α υ σ α ν., Α. ιη'. 2. — O v i d., Met. II 564.

4 H a h n, ενθ. αν. τ. 1 σ. 134. Βλ. πρὸς τοῖς ἄλλοις J. Lecomte, ἐν Musée des familles 1837 t. IV. p. 18 κε.

Ε.

ΕΠΙΓΕΙΟΙ

α.

ΚΑΛΙΚΑΝΤΖΑΡΟΙ.

Οἱ *Καλικάντζαροι* (ἢ *Καλκακάντζαροι* ἢ *Λυκοκάντζαροι*, ἢ *Καρκαντζόλοι* ἢ *Καλιοντζῆδες*, ἐν Ζαγορίῳ [1]) εἶναι, κατὰ τὰς περὶ αὐτῶν προλήψεις τῶν καθ' ἡμᾶς Ἑλλήνων, εὔθυμα δαιμόνια, σπανίως κακοποιά, ἐπιφαινόμενα ἐπὶ τῆς γῆς ἐπὶ δέκα μόνον ἡμέρας, ἀπὸ τῆς 25 Δεκεμβρίου μέχρι τῆς 6 Ἰανουαρίου, καθ' ἃς ἡ Ἐκκλησία τελεῖ τὴν μνήμην τῆς γεννήσεως καὶ βαπτίσεως τοῦ Ἰησοῦ.[2] Κατὰ τὴν ἐπὶ τῆς γῆς διαμονήν των διάγουσι τὴν ἡμέραν εἰς σκοτεινὰ σπήλαια, ὄφεις καὶ σαύρας συνήθως τρώγοντες, ἐνίοτε δὲ καὶ γυναῖκας, ἃς κατ' ἐξοχὴν πειράζουσι· τὴν δὲ νύκτα ὑπὸ τὸ φῶς τῆς

1 Βλ. Ι. Λαμπρίδου, Ζαγοριακά. 1870 σ. 209.

2 Εἰς τὰς χώρας τῆς βορείου Εὐρώπης ἐξορκίζουσι τὴν νύκτα τῶν Χριστουγέννων δαίμονάς τινας, οἵτινες κατὰ τὰς δημώδεις προλήψεις τὴν νύκτα ταύτην ἐπιφαίνονται. (Kuhn und W. Schwartz, Norddeutsche Sagen, Märchen und Gebrauchen. σ. 405. Leipsig. 1848).

σελήνης συγκροτοῦσιν εὐθύμους χορούς, εἴτε μόνοι, εἴτε μεθ' ἑτέρων πνευμάτων, τῶν Νεράιδων πρὸ πάντων, εἴτε καὶ μετὰ γυναικῶν ἂν κατορθώσωσι νὰ ἀποπλανήσωσι τοιαύτας.* Οἱ χοροί των διαλύονται ὑποφωσκούσης τῆς πρωΐας ὅτε κράξῃ ὁ ἀλέκτωρ· πολλάκις τὴν νύκτα εἰσέρχονται καὶ εἰς τοὺς μύλους, ἔνθα παντοειδῶς παρεπαρενοχλοῦσι τοὺς μυλωθρούς, κατασκευάζουσι πήττας, καὶ μολύνουσι (*μαγαρίζουν*) τὸ ἄλευρον, τὰ τρόφιμα, καὶ τὴν στάκτην, οὐροῦντες ἐπ' αὐτῶν· ἂν τυχὸν ἔλθῃ γυνή τις ὅπως ἀλέσῃ, αὐτοὶ ἀλέθουσι τὸν σῖτον, καὶ μόνον ἂν ἦναι παραπολὺ πονηρὰ ἡ γυνὴ δύναται νὰ κατορθώσῃ νὰ τοῖς διαφύγῃ.** Ἄλλοτε εἰσέρχονται εἰς τὰς οἰκίας διὰ τῆς καπνοδόχου, [1] καὶ ἀφανίζονται ὡς καπνὸς διὰ τῆς ὀπῆς τῶν κλείθρων ὅταν φωνήσῃ ὁ ἀλέκτωρ· ἐν Κύπρῳ, τὴν πέμπτην Ἰανουαρίου, ὅτε νηστείας οὔσης κατασκευάζουσι *λουκουμάδες* νομίζει ὁ λαὸς ὅτι καταβαίνει ἐκ τῆς καπνοδόχης εἷς *καλικάτζαρος* καὶ λέγει τὰ ἑξῆς:

Μαμὰ τσιτσὶ λουκάνικον
μαχαῖριν μαυρομάνικον
κομμάτην ξεροτήανον
νὰ φάω καὶ νὰ φύω. [2]

* Βλ. παρεκβολικὴν σημείωσιν Α.

** Βλ. παρεκβολικὴν σημείωσιν Β.

1 Αἱ Fées κατὰ τὰς δοξασίας πολλῶν χωρικῶν τῆς Γαλλίας καταβαίνουσιν εἰς τὰς οἰκίας διὰ τῶν καπνοδόχων, ὁπόθεν καὶ ἐξέρχονται. (Pillaye, ἐν Mémoires des antiquaires de France. Nouvelle série. t. II p. 95), ὅπως καὶ αἱ μάγισσαι ἀπερχόμεναι εἰς τὸ sabbat (P. L. Jacob bibliophile (Paul Lacroix) Curiosités de l'histoire des croyances populaires au moyen age. 1859 σ. 200.)

2 Α. Σακελλαρίου, Κυπριακά. 1868 τομ. Γ. σ. 127.

Τὴν δὲ ἕκτην Ἰανουαρίου, ὅτε οἱ ἱερεῖς περιτρέχουσι τὰς οἰκίας, ῥαίνοντες αὐτὰς δι' ἁγιασμοῦ, οἱ *Καλικάντζαροι*, τὸν ἁγιασμὸν φοβούμενοι, φεύγουσι κράζοντες:

Φεύγατε νὰ φεύγωμε
γιατ' ἔφτασ' ὁ Τουρλόπαπας*
μὲ τὴν ἁγιαστήρα του**
καὶ μὲ τὴν πλαστήρα του***
καὶ θὰ μᾶς ἁγιάσῃ
καὶ θὰ μᾶς μαγαρίσῃ. [1]

πορεύονται δὲ ὑπὸ τὴν γῆν, ὅπου, ὅλον τὸν ὑπόλοιπον καιρὸν μοχθοῦσιν ἵνα πριονίσωσι τὸ γιγαντιαῖον δένδρον, τὸ ὑποστηρίζον αὐτήν.[2]

Οἱ *Καλικάντζαροι* διώκονται τῶν οἰκιῶν, καὶ δὲν τολμῶσι νὰ βλάψωσι τοὺς ἀνθρώπους, ὅταν οὗτοι ἔχωσι μέλανα ἀλέκτορα[3], ἢ φωνάξωσι *ξύλα κούτσουρα δαυλιὰ καϋμένα* [4], ὅταν ὅμως εἶναι πλησίον εἰς χωρίον, ὅπου δύνανται τὰς φωνὰς ἀκούσαντες, νὰ τρέξωσιν ἄνθρωποι βοηθοί.

Οἱ *Καλικάντζαροι* ἔχουσιν οἰκογένειαν, τέκνα, σύζυγον, ἂν καὶ εἰς τὰς περὶ αὐτῶν διηγήσεις δὲν γίνεται

* Ὑβριστικὸν τῶν ἱερέων ἐπίθετον, ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὸ χονδρόπαπας.

** Ἀγγεῖον ἐκ κασσιτέρου ἔνθα τίθεται τὸ ἁγίασμα.

*** Ἡ ῥάβδος τοῦ ἱερέως.

1 Βλ. Ν. Γ. Πολίτ., Περὶ Λυκοκανθάρων. ἐν Πανδώρᾳ τομ. XVI σ. 454 (1863).

2 Βλ. τὸ ἄρθρον Γῆ, ἀνωτέρω σ. 26.

3 Ν. Γ. Πολίτ., αὐτ.

4 Ἡ ἐπιφώνησις αὕτη κατήντησε παροιμιακὴ ἐπὶ τῶν ἀσυναρτήτων λόγων ἐφαρμοζομένη (Βεγιζέλ., παροιμίαι δημώδεις σ. 175).

μνεία θηλέων πνευμάτων, ἀλλὰ συγκεχυμένως ἐννοοῦνται ὡς τοιαῦτα, αἱ ἁρπαζόμεναι γυναῖκες. Ἀγαπῶσι μεγάλως τὰ ἄῤῥενα αὐτῶν τέκνα, δι' ὃ καὶ πλουσιοπαρόχως διὰ κοφίνου γεμάτου φλωρίων ἀνταμείβουσι τὴν μαῖαν, ὅταν ἀναγγείλῃ αὐτοῖς τὴν γέννησιν τοιούτου, ἐν ᾧ ἐπὶ τῇ γεννήσει θήλεος, ὠργισμένοι τῇ ῥίπτουσιν ἓν κοφίνιον μὲ στάκτην *

Θεωροῦνται δὲ οἱ *Καλικάντζαροι* δυσμορφώτατοι, μὲ πόδας ἄνων ἢ τράγων, καὶ πρόσωπον (*μούρη*) ἀνθρώπινον, σπανίως δὲ ζώου.

Ἑτέρα περὶ *Καλικαντζάρων* πρόληψις ἐπικρατεῖ ἐν Κρήτῃ. Ἐκεῖ νομίζεται ὅτι τὰ παιδία τὰ συλλαμβανόμενα κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ἑορτῆς τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, καὶ τικτόμενα κατὰ τὴν τῶν Χριστουγέννων, γίνονται *καρκαντζόλοι*,[1] ὡς ἀπαισίως δαιμονικῇ συνεργείᾳ τὴν γέννησιν τοῦ Χριστοῦ μιμηθέντα· ἐξέρχονται δὲ τὴν νύκτα ἐκ τῶν σπαργάνων των καὶ τρέχοντα εἰς τοὺς δρόμους κακοποιοῦσι τοὺς διαβάτας, ἐπανέρχονται δὲ ἅμα ὁ ἀλέκτωρ φωνήσῃ τὸ ἑωθινόν.** Ἕνεκα τῆς δεισιδαιμονίας ἴσως ταύτης ἐπὶ Ἀλλατίου[2] ἐσυνείθιζον νὰ θέτωτωσιν εἰς τὸ πῦρ τοὺς πόδας τῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν

* Βλ. Παρεκβολικὴν σημείωσιν Γ.

1 Ἡ λέξις εἶναι Ἀλβανική. Καρκαντζόλjι καὶ Κουκούθdi λέγονται οἱ Καλικάντζαροι ἐν Ἀλβανίᾳ (Hahn, albanesische Studien. Bd. I. S. 163).

** Τὴν πρόληψιν ταύτην μοὶ διηγήθη ὁ πεπαιδευμένος φίλος μου κ. Ἀντ. Μιχελιδάκης, Κρής.

2 Leo Allatius, De quorundám Græcórum opinat. p.144sq

ἐκείνην γεννωμένων παιδίων. Ὁ Wachsmuth [1] ἀναφέρει ὁμοίαν πρόληψιν καθ' ἣν τὰ κατὰ τὰς ἡμέρας ταύτας γεννώμενα βρέφη, καταλείποντα τὴν νύκτα τὰς κοιτίδας των, ἐπικάθηνται ἐπὶ τοῦ λαιμοῦ τῶν ἀπαντώντων, ἀποτείνοντα αὐτοῖς τὴν ἐρώτησιν *στοῦππος* ἢ *μόλυβδος*;* καὶ ἂν μὲν τὸ θῦμά των ἀπαντήσῃ *στοῦππος* τὸ ἀφίνουσι ἐλεύθερον, ἂν δὲ *μόλυβδος*, τὸ πιέζουσι καὶ τὸ θανατοῦσι ὑπὸ τὸ βάρος των. Ἡ ἀρχαιότης, κατὰ τὴν ἀστείαν τοῦ Wachsmuth ἔκφρασιν, δὲν ἔχει παντάπασιν μέρος εἰς τὴν ἐκκεντρικὴν ταύτην πρόψηψιν (an diesen excentrischen Phantasien.) Ἀνάλογοι ὅμως φαίνονται αἱ περὶ τοῦ Moine bouru προλήψεις τῶν Γάλλων καὶ πρὸ πάντων τῶν Παρισινῶν κατὰ τῶν μεσαίωνα· ὁ Moine bouru ἦτο φάσμα περιτρέχον τὴν νύκτα τὰς ὁδοὺς καὶ ἐπιπίπτον κατὰ τῶν διαβατῶν, οὓς ἢ ἀπέπνιγε ἢ ἄλλως ἐκακοποίει.[2]

Ἐκ διαφόρων μεσαιωνικῶν προλήψεων μᾶλλον, ἢ ἐξ ἀρχαίων φαίνεται προελθοῦσα καὶ ἡ ἀκόλουθος περὶ *καλλικαντζάρων* δεισιδαιμονία. Νομίζουσιν οἱ Ἕλληνες, διηγεῖται ὁ Pouqueville[3], ὅτι βλέπουσι περιπλανωμένους κατὰ τὰς σκοτεινὰς τοῦ χειμῶνος νύκτας *λυκοκαντζάρους* (loups-garoux), οὕς τινας σαββατιανοὺς λύκους

1 Wachsmuth, Das alte Griechenland im neuen. σ. 80.

* Στοῦπος=φελλός· ὁ Wachsmuth μεταφράζει Kork oder Blei.

2 Βλ. V. Hugo, Notre dame de Paris livr. VII ch. 7. «Le moine bourn.» καὶ ἀλλ. — Collin de Plancy, Dictionnaire infernal t. I. p. 447.

3 Pouqueville, Voyage en Grèce. ch. 132. t. IV. p. 416.

καλοῦσι, καὶ οἵτινες εἶναι κατὰ τὰς προλήψεις τοῦ λαοῦ, Ἰουδαῖοι ὀναλάτραι, ζητοῦντες ἀπὸ τῶν Χριστουγένων μέχρι τῶν Θεοφανίων τὸν Μωϋσέα ὅπως τὸν πνίξωσι. Παριστῶσιν αὐτοὺς ὡς ἰσχνοὺς μάγους ὀνοκεφάλους, ἔχοντας οὐρὰν πίθηκος, τρέχοντας τὰς νύκτας, καὶ τρώγοντας χελώνας καὶ βατράχους· ὅταν ἁγιασθῶσι τὰ ὕδατα τότε καὶ αὐτοὶ ἐξαλείφονται. Ὁ Ἀλλάτιος[1] λέγει, εἰς τὴν πρόληψιν ταύτην ἴσως ἀναφερόμενος, ὅτι οἱ Ἕλληνες πιστεύουσιν εἰς τὰ Pagania [2], τέρατα μὲ κεφαλὴν ὄνου καὶ οὐρὰν πιθήκου λατρεύοντα εἰς τὰ τρίστρατα τὴν Σελήνην, καὶ τρώγοντα ἑρπετά· νομίζονται δὲ ταῦτα ὅτι εἶναι Ἰουδαῖοι ζητοῦντες τὸν Μωϋσέα.[3]

Εἰς τὰς περὶ Καλικαντζάρων διηγήσεις ταύτας ἀνακαλύπτομεν πολλὰ ἴχνη τῆς λατρείας τῶν διονυσιακῶν θεοτήτων, συνδεδεμένα μετὰ μεσαιωνικῶν προλήψεων· καὶ δυνάμεθα μετὰ πολλῆς πιθανότητος εἰς τοὺς περὶ σατύρων ἀρχαίους μύθους νὰ ἀναζητήσωμεν τὴν πρώτην τῶν διηγήσεων τούτων πηγήν. Οἱ σάτυροι ἐνομίζοντο,

1 Leo Allatius, ἐνθ. αν. c. XI.— Ἰωάνν. Νηστευτής, in Poenitential. p.88.—Νομοκάνων εκδ. Cotelerii, αρ. 291. 297. 417.

2 Οὕτως ἐν τῇ παρηκμακυίᾳ λατινικῇ ἐκάλευν τὰς διαφόρους ἐθνικὰς θεότητας. (Βλ. Du Cange, gloss. med. et infirm. latin. s. v.)

3 Περὶ τῶν ὀνοσκελῶν θεοτήτων ποιούμεθα λόγον ἐν τοῖς περὶ Νεράϊδων, καὶ περὶ τῶν αἰγιπίδων ἐν τοῖς περὶ Διαβόλου. Ἐνταῦθα ἀναφέρομεν μόνον τὴν ὑποφαινομένην σχέσιν τῶν Καλικαντζάρων πρὸς τοὺς ὀνοκενταύρους τῆς παλαιᾶς διαθήκης, περὶ ὧν ἐν ἐκτάσει βλ. Bochart, Hierozoicon. Part. II. l. VI c. 10. t. III p. 832. 842 (ed. Rosenmülleri 1796).

ὅπως οἱ *Καλικάντζαροι* αἰγίποδες,[1] καὶ δύσμορφοι [2] μορφὴν πρὸς τὰ θηρία παραπλησίαν ἔχοντες,[3] ἀσελγεῖς καθ' ὑπερβολὴν καὶ συχνὰ μετὰ τῶν Νυμφῶν ἀναστρεφόμενοι καὶ χορεύοντες.[4] Ἐν δὲ τῇ ὑπὸ τοῦ Πουκεβὶλλ ἀνωτέρω ἀναφερομένῃ ἐπωνυμίᾳ τῶν *καλικαντζάρων* (σαββατιανοὶ λύκοι) εὐκόλως βλέπει πᾶς τις ἀνάμνησιν τοῦ *Σαβαζίου*, φρυγικῆς θεότητος, πολλάκις ταυτιζομένης μετὰ τοῦ Διονύσου.[5] Δὲν εἶναι δὲ ἀπίθανον ἡ ὀνομασία αὐτῶν *(καλι-κάντζαρος)* νὰ ἔχῃ σχέσιν πρὸς τὸ ἐπίθετον *καλὸς* τὸ συχνὰ προσγραφόμενον ἐν ἀπεικονίσεσιν σατύρων εἰς ἀρχαῖα ἀγγεῖα.[6]

1 Αἰγίποδας ἄνδρας ἐν Σκυθίᾳ ἀναφέρει ὁ Ἡρόδοτος (Δ. 25.)

2 Welcker, Nachtrag zur Aeschyl Trilogie σ. 284κε. Πρβλ. ἐν ἀνάγλυφον παριστῶν Σατύρους παρὰ Montfaucon, l'antiquité expliquée I. pl. CXLIX.

3 Εὐριπιδ., Κυκλωπ. 624. — Πλουταρχ., Συλλ. § 27.

4 Preller, Griechische Mytholog. τ. I. σ. 450. — Ἀνθολογ. III 338. — Ovid, Metam. XIV. 637. — Horat., od. I. i. 30. — Vergil., eclog. III. 73. — Νονν., Διονυσ. ΙΕ, 70. — Ὁ Φιλόστρατος μάλιστα (ἐν βίῳ Ἀπολλωνίου τοῦ Τυανέως VI, 19) διηγεῖται περὶ ἑνὸς Σατύρου ὅτι ἔτρωγε γυναῖκας, ὧν πολλὰς ἠγάπα· «ἐπεφοίτα δε τῇ κώμῃ (ἐν Αἰθιοπίᾳ) δέκατον ἤδη μῆνα σατύρου φάσμα, λυττῶν ἐπὶ τὰ γύναια, ὧν μάλιστα ἐδόκει ἐρᾷν.»

5 Maury, Hist. der religions de la Gr. antique. τ. III. σ. 316. 328. 401. κε.

6 Ἡμεῖς ἄλλοτε (ἐν Πανδώρᾳ, τομ. XVI σ. 453,) ἐξεφράσαμεν τὴν ἰδέαν ὅτι ἡ λέξις αὕτη παράγεται ἐκ τοῦ λύκος καὶ κάνθαρος, ἐκ τῆς ὁμοιότητος αὐτῶν πρὸς τὰ ζῶα ταῦτα. ἡ δὲ Ἐφημερὶς τῶν Φιλομαθῶν ἀτοπώτερον, ἐκ τοῦ καλὸς κάνθαρος. Τὸ κάντζαρος ἐνδέχεται νὰ ἦναι ἄγνωστος ξένη λέξις, ἴσως Σλαυικὴ, διότι δὲν εἶναι εὔκολος ἡ εἰς αὐτὴν μετατροπὴ τῆς λέξεως κάνθαρος. — Οἱ κριταὶ τοῦ παρόντος συγγράμματος ἐσημείωσαν ἐν τῇ ἐκθέσει των τὰ ἑξῆς περὶ τῆς παρα-

Τὰς ὑποθέσεις μου ταύτας κρατύνουσι καὶ τὰ ἑξῆς διδόμενα. Οἱ *Κέρκωπες*, εἶδος πιθανῶς *Σατύρων*, ἀναφέρονται ὑπὸ τοῦ Σουΐδα (λ. Εὐρυβ.) ὡς ἐπιφαινόμενοι τὴν νύκτα εἰς τὰς τριόδους καὶ εἰς τοὺς τῇ Ἑκάτῃ ἀφιερωμένους τόπους, ὅπερ συνᾴδει πρὸς τὰ περὶ *Καλικαντζάρων* πιστευόμενα. Ἐκτὸς δὲ τούτου κατὰ τὸν μεσαίωνα διετηρεῖτο, ὅπως παρ' ἡμῖν περὶ *Καλικαντζάρων*, ἡ πρόληψις περὶ τῶν διονυσιακῶν θεοτήτων Κοβάλων, εἰς πονηρὰ πνεύματα μεταβληθέντων,[1] καὶ τῶν Φαύνων, σατυρικῶν θεοτήτων τῶν Ῥωμαίων.[2] Ἴσως πολὺ συνετέλεσεν εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῶν περὶ *Καλικαντζάρων* προλήψεων καὶ ἡ περὶ λυκανθρωπίας ἰδέα. Ἐπιστεύετο δηλαδὴ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ὅτι εἰς ἐποχήν τινα ἄνθρωποι μετεμορφοῦντο εἰς λύκους, καὶ μετὰ δέκα ἔτη ἐπανελάμβανον τὴν ἀνθρωπίνην μορφήν.[3] Ἡ ἰδέα αὕτη, ἥτις ἦν πρὸ πάντων διαδεδομένη εἰς Ἀρκαδίαν καὶ ἣν μα-

τηρήσεως ταύτης: «Ἐν ταῖς περὶ Καλλικατζάρων παρατηροῦμεν ὅτι ἐν Θεσσαλίᾳ ἐπειδὴ Καλλικάτζαροι καλοῦνται, εἶδος μεγάλων κερασφόρων κανθάρων, δὲν εἶναι ἄτοπος ἡ κατὰ τὴν «Ἐφημερίδα τῶν Φιλομαθῶν» παραγωγὴ τῆς λέξεως ταύτης ὡς νομίζει ὁ συγγραφεύς.» (Πανδώρα. τ. XXI σ. 81).

1 Βλ. D u C a n g e, glossar. ad script. med. et infirmæ Lat. s. v. Cobalus, Covalus, Cobelinus.—G r i m m, Deutsche Mythol. σ. 286.

2 Βλ. D u C a n g e αὐτ. s. v. Fauni, (t. III. p. 215, ed. Didot.) Ficarii, (t. III p 278).— G r i m m, αὐτ. σ. 273. 330. — Βλ. καὶ A u g u s t i n. de civitate Dei XV, 23.— H i e r o n y m. ad Iesaiam, XII 21.

3 Π α υ σ α ν. Ε, ή. 2.—Ἡ ρ ο δ ο τ. Δ 105.—V e r g i l. Eclog. VIII 97.— P e t r o n., satyr. c. 61.— P l i n., hist. nat. VIII. 22-34. — Π λ ά τ ω ν., Πολιτ. Η. 16 — Α ὐ γ ο υ σ τ ί ν., de civit. Dei. XVIII 17. — V a r r o n., Fragmenta 362.

ταίως προσεπάθουν νὰ ἐξηγήσωσιν οἱ ἀρχαῖοι ἰατροὶ[1] διετηρήθη καὶ κατὰ τὸν μεσαίωνα.[2] Οἱ Γερμανοὶ Werwolf τοὺς εἰς λύκον μεταβαλλομένους ἄνδρας ἀποκαλοῦσιν [3] ἐξ οὗ οἱ Γάλλοι ἔπλασαν τὴν λέξιν loup garou. [4] Συγγραφεύς τις τοῦ μεσαίωνος ὁ Γερβάσιος Τιλλεβεριεὺς [5] βεβαιοῖ ὅτι εἶδεν ἐν Ἀγγλίᾳ ἰδίοις ὄμμασιν τοιούτους λυκανθρώπους Were vulf καλουμένους. Ἐκτὸς τῆς προλήψεως ταύτης φαίνεται ὅτι ἔσχεν ἐπιῤῥοήν τινα ἐπὶ τῆς μορφώσεως τῶν περὶ Καλικαντζάρων ἰδεῶν καὶ τὸ ἑξῆς περίεργον ἔθιμον. Οἱ ἱερεῖς τοῦ Ἀκταίου Διὸς κατὰ τὴν ἀρχαιότητα περιβαλλόμενοι κώδια νεωστὶ ἐκδεδαρμένα, καὶ ὑπὸ πληθύος παιδίων παρακολουθούμενοι, ἀνέβαινον ἐπὶ τοῦ Πηλίου ὄρους καὶ ἐξώρκιζον τὸν ἀςέρα Σείριον. [6] Ἡ περιβολὴ διὰ δερμάτων θηρίων διετηρήθη καὶ εἰς τὸν μεσαίωνα· κατὰ τὴν τελετὴν τοῦ μυστηρίου τοῦ πάθους οἱ παριςῶντες δαίμονας περιεκαλύπτοντο μὲ δέρματα λύκων, βοῶν, κριῶν, ἐξαρτῶντες ἐκ τῆς παρα-

1 Βλ. Γαλην., τ. XIX σ. 719. εχδ. Kuhn — πρβλ. Annales medico-psychologiques, t. XIII. p. 351.

2 Nydault, de la lycanthropie. (Paris 1599.) — R. Leubuscher, Heber die Werwölfe u. Thierwerwandlungen im Mittelalter Berlin (1840.) — Bourquelot, ἐν Mémoires de la société des antiquaires de France nouv. série, t. IX. p. 192. κε.

3 Grimm,, Deutsche Mythologie τ. II. σ. 1047κε. καὶ σ. 621.

4 Βλ. Du Cange, glossarium ad script. Latinit, s.v. Gerulfus.

5 Gervas. Tilleberiensis, Otia imperial. part I παρὰ Du Cange, ενθ. αν.

7 Δικαίαρχ., ἀναγραφὴ Πηλίου ὄρους ἐν Hudson, geographi minores p. 27.

δόξου ταύτης ἐνδυμασίας κεφαλὰς προβάτων, κέρατα βοῶν καὶ τὰ τοιαῦτα.[1]

Ἐν τοῖς Νεοελληνικοῖς παραμυθίοις ἀναφέρεται *Λυκάνθρωπος** ὅπερ ἐπιβεβαιοῖ τὴν εἰκασίαν, ἣν ἀνωτέρω ἐξεφέρομεν. Γυνή τις μὴ ἔχουσα τέκνα παρεκάλει καθ' ἑκάστην τὸν Θεὸν νὰ τῆς δώσῃ ἓν καὶ ἂς τὸ πάρῃ ἅμα γίνῃ δωδεκαετὲς ὁ Λυκάνθρωπος. Γεννηθέντος τοῦ παιδίου μετὰ δώδεκα ἔτη ὁ Λυκάνθρωπος ζητεῖ αὐτὸ, διὰ νὰ τὸ φάγῃ, ἀλλὰ τοῦτο κατορθοῖ νὰ διαφύγῃ αὐτὸν καὶ ἐπὶ τέλους νὰ τὸν φονεύσῃ.[2]

Τινὰ τῶν *Καλικαντζάρων* χαρακτηριστικὰ εὑρίσκομεν ἀποδιδόμενα εἰς τὸν Διάβολον ἀπὸ τὰς περὶ αὐτοῦ προλήψεις· ἤδη θέλομεν ἐξετάσει μερικωτέρας τινὰς περὶ αὐτῶν δεισιδαιμονίας, ἐν οἷς καταφαίνεται ἐπιῤῥοὴ ἀρχαίων ἰδεῶν.

Οἱ Καλικάντζαροι νομίζονται τρώγοντες σαύρας καὶ ὄφεις· κατά τινα δὲ ἀρχαῖον μῦθον, αἱ Ἀμαζόνες, «μαζοῦ καὶ τροφῆς οὐ μετέσχον, ἀλλ' ὄφεσι καὶ ἄλλοις τισὶ θηρίοις ἐτρέφοντο σαύραις καὶ θηρίοις κλπ » 3).

Τὸ οὐρεῖν πρὸς ἐμπαιγμὸν ἐπὶ τροφίμων ἢ ἄλλων ἱερῶν θεωρουμένων ἀντικειμένων, ὅπερ εἰς πλείστας τῶν

1 Fontenelle, Hist. de Théatre français, ἐν Œuvres 1742 t. III. p. 36.

* Ὁ Hahn μεταφράζει Wolfsmann· ἐνδέχεται νὰ ἐγένετο τοῦτο καὶ κατὰ παρεξήγησιν τοῦ λυκοκάντζαρος.

2 Hahn, Griechische u. albanesische Märchen τ. II. σ. 189.

3 Ἐτυμολογ. μέγα λ. Ἀμαζόνες.

περὶ Καλικαντζάρων διηγήσεων ἀπαντᾷ, ἀναφέρεται καὶ ἔν τινι φανταστικῷ διηγήματι τῶν Ἀπουληΐου μεταμορφώσεων, ὅπερ ἐν τοῖς περὶ Στριγγλῶν παραθέτομεν.

Ἀνεφέραμεν ἀνωτέρω τὴν ἰδέαν ὅτι οἱ Καλικάντζαροι ἐξαφανίζονται ἅμα κράξῃ ὁ ἀλέκτωρ. Ἡ ἰδέα αὕτη, κοινὴ καὶ εἰς ἄλλα ἔθνη, ἀναφέρεται πολλάκις καὶ εἰς τοὺς διαβόλους· κατά τι παραμύθιον [1] ὅταν φωνήσῃ ὁ λευκὸς ἀλέκτωρ συνάζονται ὅλοι οἱ δαίμονες καὶ ἑτοιμάζονται δι' ἀναχώρησιν· ὅταν δ' ὁ μέλας διασκορπίζονται. Τὴν ἰδέαν ταύτην ἀνευρίσκομεν ἀναφερομένην ὑπὸ τοῦ βυζαντινοῦ Βασιλείου τοῦ Μεγαλομύτου, ἐν αἰνίγματι τὸν ἀλέκτορα ὑπαινιττομένῳ.

Αὐτοῦ δὲ φωνήσαντος πᾶς δαίμων φεύγει [2]

καὶ ὑπὸ τοῦ Προυδεντίου.[3] φαίνεται δὲ ὅτι εἰς τὴν πρόληψιν αὐτὴν ἀναφέρεται καὶ ὁ Λουκιανὸς λέγων περί τινος γυναικὸς διὰ μαγειῶν πρὸς τὸν ἐρωμένον ἐλθούσης «καὶ συνῆν ἄχρι δὴ ἀλεκτρυόνων ἠκούσαμεν ᾀδόντων.[4]» —Κατὰ δὲ τὸν μεσαίωνα ἐπιστεύετο ὅτι τὸ ἑωθινὸν φώ-

1 Hahn, αὐτ. τ. I, σ. 210. 211.

2 Βασιλ. τοῦ Μεγαλομύτου αἴνιγμα 25 ἐν Boissonade, Anecdot. gr. t. V. p. 445.

3 Prudent, Cathem. I. 38.

Ferunt vagantes daemonas,
Laetos tenebris noctium,
Gallo canente ex territos,
Sparsim timere et cedere.

4 Λουκιαν., Φιλοψευδ. § 14, τ. III, σ. 42, Reitz.

νημα τοῦ ἀλέκτορος ἐδίωκε τοὺς δαίμονας καὶ τοὺς μάγους ἐκ τῶν συνελεύσεών των. (Sabbat) [1].

Μένει νὰ εἴπωμέν τινα περὶ τῶν εἰς τοὺς Καλικαντζάρους ἀναφερομένων διηγήσεων ἢ παραμυθίων ἐξ ὧν οὐδὲν ἐδημοσιεύθη. [2] Τὰ τοιαῦτα παραμύθια ἀνάγονται εἰς τὸ εἶδος τῶν **Elfenmärchen**, περὶ ὧν ὁμιλοῦμεν ἐν τοῖς περὶ παραμυθίων. Ἐξ αὐτῶν πολλὰς περὶ Καλικαντζάρων προλήψεις δυνάμεθα νὰ ἀρυσθῶμεν, ἢ μᾶλλον ὅλας, διὰ τοῦτο πολὺ θὰ ὠφελήσῃ, ἂν γίνῃ πλουσία τις αὐαὐτῶν συλλογή.

Ἐνταῦθα παραθέτομεν ἓν τοιοῦτον παραμύθιον, ὅπερ ἐκπληκτικὰς ὁμοιότητας παρουσιάζει πρὸς ἓν ἕτερον σλαυικόν, [3] καὶ ἓν Γερμανικὸν [4] καὶ πρὸς Σκανδιναυικόν τι ποίημα. [5]

Ὀκνηρά τις νέα, ἐκθειαζομένη ὑπὸ τῆς μητρός της ὡς ἐργατικὴ καὶ πολλὰς κατὰ συνέχειαν *ῥόκας* μαλλίων νὰ νήθῃ δυναμένη, λαμβάνει σύζυγον πλούσιον δι' αὐτὸ τοῦτο αὐτὴν νυμφευθέντα. Κατὰ τὴν δευτέραν τοῦ γάμου των ἡμέραν ὁ σύζυγός της οὗτος τὴν ἔφερε εἰς τρεῖς ὑπερμεγέθεις αἰθούσας, ἔνθα σωροὶ μαλλίων ὑπῆρχον ἐςιβασμένοι καὶ τὴν διέταξε νὰ νήσῃ εἰς τρεῖς ἡμέρας ὅλους

1 Salgues, des erreurs et de prejugés, t. I, p. VIII — Collin de Plancy, dictionnaire infernal 1825, t, II p. 251—252.

2 Παρὰ Hahn (αὐτ., τ. II, σ. 79.) ἐδημοσιεύθη τὸ ἐν τῇ παρεκβολικῇ σημειώσει Β. παραθετόμενον, ἀναφερόμενον εἰς Νεράϊδας.

3 Schleicher, Litausishes Grammatik 1855. — Chodzko, Contes Slaves p. 341.

4 Grimm, Contes choisis, tr. Baudry. 1867, p. 128.

5 Βλ. Revue des deux mondes 1870, t. 86, p. 340—341.

αὐτοὺς τοὺς σωρούς, ὅπως τὴν ἱκανότητά της δοκιμάσῃ, ἀπειλήσας αὐτὴν ὅτι ἐν ἐναντίᾳ περιπτώσει κακῶς θέλει τὴν ἀποπέμψει. Μὴ δυναμένη ἡ δυστυχὴς οὐδὲ νὰ ἀτενίσῃ ἄνευ τρόμου τοὺς ὑπερμεγέθεις ἐκείνους σωρούς, ἐκάθισε καὶ ἔκλαιεν ἐν τῇ ἀπελπισίᾳ της. Τότε παρουσιάσθη εἰς αὐτὴν εἷς γέρων, ὅστις τῇ ὑπεσχέθη ὅτι θὰ νήσῃ αὐτὸς ὅλους ἐκείνους τοὺς σωρούς, ἐπὶ μόνῃ τῇ συμφωνίᾳ, ἂν μετὰ τρεῖς ἡμέρας δὲν τῷ εἴπῃ τὸ ὄνομά του νὰ τὴν τρώγῃ. Ἡ νέα τὴν ὀργὴν τοῦ συζύγου της φοβουμένη παρεδέχθη τὴν πρότασιν. Τὴν τρίτην ἡμέραν, ἐν ᾧ ἄπελπις ἐκάθητο εἰς τὸ κατώφλιον τῆς θύρας, περιμένουσα τὸν θάνατον, διότι δὲν ἠδυνήθη νὰ μαντεύσῃ τὸ ὄνομα τοῦ γέροντος, βλέπει τὸν σύζυγόν της ἐπιστρέφοντα ἐκ τοῦ κυνηγίου ἔντρομον· οὗτος διηγήθη αὐτῇ ὅτι διατρέχων φάραγγά τινα ἤκουσε τὸ ἀκόλουθον ἀποτρόπαιον ᾆσμα, χαρμοσύνως ᾀδόμενον.

Καλόγερος ὁ Μπάμπακας
καλὴ κορίτσα ποῦ θὰ φάῃ.

ἡ νέα ἀκούει μετὰ χαρᾶς τὴν διήγησιν τοῦ συζύγου της καὶ ὅταν ὁ Καλικάντζαρος, διότι Καλικάντζαρος ἦν ὁ γέρων, ἦλθε διὰ νὰ τὴν ἁρπάσῃ, τῷ λέγει — Καλεῖσαι Μπάμπακας, καὶ ὁ Καλικάντζαρος ἀκούσας τὴν ἀπροσδόκητον ταύτην ἀπάντησιν ἔπεσεν κατὰ γῆς καὶ ἔσκασεν ἀπὸ τὸ κακόν του.[1]

1 Ἐν τῇ ἀρχαίᾳ μυθολογίᾳ ἀπαντῶμεν κοινούς τινας τόπους ὁμοίους. Ἡ Σφὶγξ κρημνίζεται ἅμα τὸ ὑπ' αὐτῆς προτεινόμενον αἴνιγμα ἐλύθη, αἱ Σειρῆνες χάνουσι τὴν δύναμίν των, ἅμα πρὸ αὐτῶν ἀκινδύνως διῆλθεν ὁ Ὀδυσσεὺς, αἱ Ἅρπυιαι ἅμα κατεδιώχθησαν ὑπὸ τῶν υἱῶν τοῦ

(Α) — Τὸ παραμύθιον, ἐξ οὗ τοῦτον ἠρύσθημεν ἀναφέρει ὅτι δύο πρὸς ὕδρευσιν ἀπελθοῦσαι γραῖαι νυκτώσασαι κατὰ τὴν ἐπιστροφήν των συνήντησαν εἴς τι ἀλώνιον χορὸν Καλικαντζάρων· οὗτοι τὰς παρέσυραν, ἀλλ' αἱ γραῖαι πονηραὶ ἐκδύονται καὶ ἀρχίζουσι νὰ χορεύωσι μετ' αὐτῶν· οἱ δὲ Καλικάντζαροι τρομάξαντες τὰς ἀφῆκαν ἐλευθέρας.

(Β) — Κόρη τις ἐστάλη ὑπὸ τῆς μητρός της εἰς τὸν μῦλον διὰ νὰ ἀλέσῃ τρεῖς σάκκους σίτου. Ἦτο νὺξ ὅτε ἔφθασεν εἰς αὐτὸν καὶ Καλικάντζαροι διεσκέδαζον ἐντός· ὅτε εἰσῆλθεν ἡ νέα, τὴν ἐκύκλωσαν καὶ σκοπεύοντες νὰ τὴν σύρωσιν εἰς τὰ σπήλαιά των ἅμα ἐξημερώσῃ, ἤρχισαν νὰ τὴν ἐρωτῶσι τί θέλει· αὕτη ἐζήτησε φορέματα, χρυσίον, ἀδάμαντας, ἅτινα ἀμέσως τῆς ἔφεραν, καὶ ὅταν τελευταῖον τοὺς ἔστειλεν εἰς ἀναζήτησιν πολυτίμου κοσμήματος, ὅπως ἀργήσωσι νὰ ἐπιστρέψωσι, πληροῖ τοὺς δύο σάκκους ἐκ τοῦ χρυσίου, τῶν ἀδαμάντων καὶ τῶν ἐνδυμάτων, καὶ φορτώσασα αὐτοὺς εἰς τὸν ἵππον, δι' οὗ τὸν σίτον ἐκόμισεν, περιετυλίχθη εἰς τὸν τρίτον σάκκον καὶ ἐκέντησεν τὸν ἵππον· ἐπιστρέψαντες οἱ λυκοκάντζαροι καὶ μὴ εὑρόντες αὐτὴν εἰς τὸν μῦλον ἔτρεξαν εἰς τὴν ὁδόν· ἐκεῖ εἶδον τὸν ἵππον μὲ τοὺς τρεῖς σάκκους — Νὰ τὸ ἕνα πλευρὸ, * νὰ καὶ τὸ ἄλλο· νὰ καὶ τὸ ἀπανωγόμι μὰ ἡ κορίτσα ποῦ εἶνε; ἐφώνησαν — Στὴ γούργουλη τοῦ μύλου, ἀπήντησαν οἱ ἴδιοι πρὸς ἑαυτοὺς ἀποκρινόμενοι, Τρέχουσιν εἰς τὴν γούδγουλη τοῦ μύλου ἐρευνῶσιν, ἀλλὰ ματαίως· ἐπιστρέφουσι λοιπὸν εἰς τὴν ὁδόν. Ὁ ἵππος εἶχε προχωρήσει καὶ ἐφαίνοντο αἱ οἰκίαι τοῦ χωρίου.— Νὰ τὸ ἕνα πλευρὸ, νὰ καὶ τὸ ἄλλο· νὰ καὶ τὸ ἀπανωγόμι· μὰ ἡ κορίτσα ποῦ εἶναι ; — Ξύλα, κούτσουρα, δαυλιὰ καϋμένα, ἐκφωνεῖ τότε ἐκ τοῦ σάκκου ἐκείνη, ἐννοήσασα ὅτι ἦν πλησίον τοῦ χωρίου· καὶ οἱ Καλικάντζαροι ἀπεχωρίσθησαν δάκνοντες τὰς χεῖράς των ἀπὸ τὴν ἐντροπήν των.

(Γ) — Μαῖά τις, ἐν ἑτέρῳ παραμυθίῳ, ὅπως ἀπατήσῃ τὸν Καλικάντζαρον, οὗ ἔτεκεν ἡ σύζυγος θῆλυ θέσασα κήρινα σημεῖα λέγει αὐτῷ ὅτι ἄῤῥεν εἶναι τὸ τεχθέν. Πλήρης χαρᾶς ὁ Καλικάντζαρος τῆς δίδει ἓν κοφίνιον μὲ φλωρία· ἀλλ' ἀναχωρησάσης τῆς μαίας, ἰδὼν τὴν ἀπάτην του καὶ ἀγανακτήσας ἔκαμε καὶ μακρόθεν ὁ χρυσὸς νὰ μεταβληθῇ εἰς στάκτην.

Βοῤῥᾶ κλπ. Ἐν τῷ ἀνωτέρω μνημονευθέντι Σκανδιναυικῷ ποιήματι ὁ γίγας Λοὺνδ ἅμα ὁ μοναχὸς ἀπήγγειλε τὸ ὄνομά του ἐγένετο στήλη.

* Τὸ εἰς τὰ πλευρὰ τοῦ ζώου φορτίον.

ϛ.

ΝΕΡΑΪΔΕΣ.

Αἱ Νεράϊδες, ὡς καὶ τὸ ὄνομα αὐτῶν δεικνύει, ἐκ τῆς λέξεως νερὸν παραγόμενον,[1] εἰσὶ θεότητες τοῦ ὑγροῦ στοιχείου, εἰς ἄλση καὶ ῥυάκια ἢ ἐν γένει εἰς ὑγρὰ μέρη διαιτώμεναι,[2] ὅπως παρὰ τοῖς ἀρχαίοις αἱ Νύμφαι ἐνο-

1 Ἡ λέξις αὕτη ἀπαντᾷ παρὰ Σοφοκλεῖ ἐν ἀποσπάσματι, διασωθέντι ἐν τῷ μεγάλῳ Ἐτυμολογικῷ:

Πρὸς ναρὰ δὲ κρηναῖα χωροῦμεν ποτέ.

τὸ μέγα ἐτυμολογικὸν (σ. 597, 43) ἔχει· «Ναρὸν τὸ ὑγρόν... καὶ ἴσως ἡ συνήθεια τρέψασα τὸ α εἰς ε, λέγειν νερόν» ἣν δὲ ἐν χρήσει ἡ λέξις αὕτη παρὰ τοῖς βυζαντινοῖς. — (Du Cange, glossarium ad script. med. et infim. Graecitat. s. v. νερόν). — Περὶ τῆς λέξεως ταύτης βλ. Du Fresne du Cange, l. c. καὶ Glossarium ad scriptores med. et inf. Latinitatis s. v. Nero. — Memoires de l'Académie des Inscriptions et des belles lettres (ancienne série). t. XXXVIII. Histoire p. 63. — Κοραῆ, Ἄτακτα t. IV. σ. 349. — Lobeck, Phrynichus, p. 42. — Lüdemann, Neugriechisches Grammatik, Leipzig. σ. XVI. — Kind, Neugriechisches Volkslieder ἐν Iken, Eunomia. τ. III. σ. 113—114. — Iken, Beiträge zur besseren Kentniss des heutigen Griechenlands. σ. XIII. — Ὁμοίως ἡ ἀρχαία λέξις Νύμφη φαίνεται οὖσα τῆς αὐτῆς ῥίζης μὲ τὰς λέξεις νίπτω, νιφὰς, νέφος, νεφέλη, nubes, nebula, nix, nivis. (Maury, Histoire des religions de la Grèce antique. t. I p. 156.)

2. Παρβλ. Pouqueville, Voyage en Grèce. livr. IV ch. V. «Les Turcs, ainsi que les Grecs, ont un respect particulier pour les fontaines; et ils ne chantent plus les nymphes, filles des sources, et protectrices des fleuves, ils ne révèrent encore comme des dons spontanés des génies bienfaisants, — βλ. καὶ αὐτ. t. VI. p. 131. «La nature s'offre égalemont aux Grecs d'innombrables illusions. Si

μίζοντο ὅτι ἐνέμοντο τὰ ἄλση, καὶ τὰς κρήνας καὶ τὰς πηγὰς τῶν ποταμῶν.[1] Κατοικοῦσι δὲ εἰς ὑγρὰ σπήλαια, *Νεραϊδόσπηλα* ἐκ τούτου ἀποκαλούμενα.[2] Ἡ δοξασία αὕτη, ἐκ τῆς ἀρχαιότητος διατηρηθεῖσα,[3] δεικνύει ὅτι ἡ τῶν Νυμφῶν λατρεία ἀνήκει εἰς τὰς πρώτας περιόδους τῆς ἑλληνικῆς θρησκείας, διότι παρ' ἅπασι τοῖς ἔθνεσι κατ' ἀρχὰς οἱ θεοὶ λατρεύονται εἰς σπήλαια,[4] ἢ εἰς ὑψηλὰ

les Graces et Venus, couronnées d'anémones, ne se jouent plus au bord des fontaines, elles y sont remplacées par d'autres qu'on nomme Negarides (sic) ou Aneraides.»

1 Ἰλιάδ Υ, 7. — Ὀδυσσ Ρ. 240. — Servius, ad Vergil. Ecl. VII. 21. — Heyne, Variae lectiones et observat. in Homer. t. VIII p. 7.— Vossius, de Origine et progresso Idolol. II c. LXXV. p. 262. — Lomejerus, de Lustrat. vet. Cent. p. 174κε. (ed. Ultraj 1681) — Muncker, καὶ Verheyk, ad Anton. Liberal. κ. 31. σ. 265. ed. Koch. — Hermann, Opuscula, vol. III. p. 291.

2 Χουρμουζ. Κρητικ. σ. 99. — Wachsmuth, Das alte Griechenland im neuen. σ. 30. — Baird, Modern Greece: σ. 289 (Κηφισιά, παρὰ τὰς Ἀθήνας). — Σημειωτέον ὅτι πολλαὶ θέσεις συχναζόμεναι (hantées) ὑπὸ Νεράιδων, κατὰ τὰς προλήψεις τοῦ λαοῦ, λαμβάνουσι ἐξ αὐτῶν τάς ὀνομασίας των· ὡς Νεραϊδόλιμνη, Νεραϊδολάγκαδο κλπ. — Το αὐτὸ συμβαίνει καὶ ἐν Γαλλίᾳ, πολλὰς δὲ τοιαύτας θέσεις ἀπαριθμεῖ ὁ Maury (ἐν Revue archéologique 1848 p. 364) ὡς ἐπὶ παραδείγματι chateau des fées, le pont des fées, la Breuchettes des fées, les hautes fées (ἐκτεταμένα λειβάδια μεταξὺ Ἀλσατίας καὶ Λοῤῥαίνης), la Haye aux fées, fontaine aux fées: le caveau des fées. κλπ. Βλ. ὡσαύτως Maury, Les fées au moyen âge p 46—47. — Magasin pittoresque. 1839 p 373.

3 Ἄντρα νυμφῶν ὑπὸ πολλῶν ἀρχαίων συγγραφέων ἀναφέρονται. (βλ. πρὸ πάντων Πορφυρ., π. ἄντρ. νυμφῶν. κ. 8)

4 Cicer., de haruspic. respons. § 13.— Ὑπὸ τῶν ἀρχαίων συγγραφέων ἀναφέρονται πολλὰ σπήλαια, ἐν οἷς ἐλατρεύοντο διάφοροι θεό-

μέρη. Ὁ Pashley ὑποθέτει ὅτι τὴν εἰς τὰ σπήλαια λατρείαν τῶν Νυμφῶν ἀντικατέστησεν ἡ Παναγία ἡ *Σπηλιώτισσα*[1]· εἶναι δὲ τοῦτο ἐν μέρει πιθανὸν, καθ' ὅτι σπήλαια εἰς παρεκκλήσια διεσκευασμένα ἀπαντῶσιν ὅπου καὶ πηγαὶ ἰαματικῶν ὑδάτων. Καὶ τοῦτο διότι ἡ χριστιανικὴ θρησκεία, ὡς ἀλλαχοῦ ἐκτενέστερον θὰ διαλάβωμεν, προσπαθοῦσα νὰ ἐκριζώσῃ καὶ τὸ ἔσχατον τῆς

τητες· ὡς ἄντρον Διὸς ἐν Κρήτῃ (Πορφυρ., ἄντρ. νυμφ. 20. — Πλάτων., Νόμ. Α. 1. τ. ΙΙ. σ. 625Β. St.) Διονύσου ἐν Νάξῳ. (Πορφυρ., αὐτ.,) Δήμητρος ἐν Ἀρκαδίᾳ. (Παυσαν., VIII. μβ. 1). Ῥέας ἐπὶ τοῦ Θαυμασίου ὄρους (Παυσαν., VIII. λϛ'. 2). Πανὸς καὶ Νυμφῶν ἐν Παρνασσῷ (Παυσαν., Χ. λβ. 5) κλπ. — Παρὰ πολλοῖς δὲ ἀγρίοις λαοῖς ἔτι καὶ νῦν νομίζεται ὅτι οἱ θεοὶ κατοικοῦσιν εἰς σπήλαια (Fitzroy, Narrative of the surveying voyage of Adventure and Beagle. τ. II. σ. 161.) — Περὶ δὲ τῆς ἀρχαιότητος τῆς λατρείας τῶν Νυμφῶν, ἥτις βαθμηδὸν ἐξέλειψεν ἐν Ἑλλάδι, παραθέτομεν τὴν γνώμην ἐπιφανοῦς μυθολόγου τοῦ Alfred Maury (Histoire des religions de la Grèce antique. t. I. p. 158—159). «De même que, dans l'Inde, le culte des eaux alla en s'affaillissant et fut graduellement effacé par celui d'autres divinités, en Grèce les nymphes perdirent peu à peu la place importante qu'elles avaient dans le Panthéon. Elles furent réduites à être des divinités locales, présidant surtout aux eaux minérales, objets de la devotion de quelques laboureurs, adorées par les populations simples de l'Épire et de l'Arcadie. En certains lieux cependant leur culte demeura associé à celui des grands dieux... aux temps homériques, ces déités des fleuves et des humides prairies étaient déjà descendues au rang secondaire des genies topiques.» Περὶ τῶν σπηλαίων ἱερῶν ταῖς νύμφαις ἢ ἑτέραις θεότησι βλ. Krause, Deinokrates. 1863 σ. 38 κε.

1 Πρβλ. Pashley, Travels in Crete vol. I. p. 89. — Χουρμ., Κρητικ. σ. 67. «Μεταξὺ τοῦ ἁγίου Βασιλείου εἰς Χούδεται (ἐν Κρήτῃ) ἐντὸς φαραγγώδους διόδου ὑπάρχει σπήλαιον, ἔνθα εἶναι ὁ ναὸς τῆς Θεοτόκου, Σπηλαιώτισσας λεγομένης.»

πολυθεΐας λείψανον, ἀντικαθίστα τὰ ἀναπολοῦντα τὴν ἀρχαίαν θρησκείαν ἀντικείμενα διὰ χριστιανικῶν.

Ἐκτὸς τούτου κατοικίαι τῶν Νεράιδων νομίζονται τὰ ὄρη, οἱ ἔρημοι τόποι,[1] αἱ ἀπρόσιτοι φάραγγες,[2] καὶ ἐν γένει πᾶς τόπος παρουσιάζων ἔκτακτόν τι φαινόμενον.[3] «Ὁ Νεραϊδόσπηλος, διηγεῖται ὁ Χουρμούζης,[4] εἶναι σπήλαιον κάτωθεν τῶν Κάτω Ἀσραχιῶν (χωρίου Κρήτης), ὅθεν ἐξέρχεται ὕδωρ ἀρκετὸν, καθαρὸν καὶ ψυχρόν. Μυθολογοῦν οἱ χωρικοὶ ὅτι εἰς αὐτὸ κατοικοῦν Νεράιδες, καὶ ὅτι ὅταν τὰ ὕδατά του ἐξέρχονται θολὰ (τὸ ὁποῖον συμβαίνει ὅτε γίνεται βροχὴ ῥαγδαία), τότε λούονται αἱ Νεράιδες· κάθε δὲ 8—10 ἔτη στερεύει ὀλίγον, καὶ ἔπειτα (λέγουν) ἐξέρχονται μὲ τὸ ὕδωρ πορτογάλια μὲ πορτογαλόφυλλα.» Ὅμοιος παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ῥωμαίοις ἦν ὁ domus Albuneae resonnantis,[5] νῦν grotta di Nettuno,[6] ἢ la Cascata[7] καλούμενος, ὅπου τὰ ὕδατα τοῦ

1 Pashley, Travels in Crete, vol. II. p. 214.—Περὶ τῶν ἐρήμων τόπων, νομιζομένων κατὰ τὸν μεσαίωνα ὡς κατοικίας τῶν δαιμόνων βλ. Maury, Essai sur les legendes pieuses du moyen âge p. 53.54.

2 Πρβλ. Πανδωρ. τ. IV. σ. 117. «Ἐν Μήλῳ ὑπὸ τὸν Τράχηλον πρὸς ἀνατολὰς κεῖται ὁ Φοραδοπόταμος χαράδρα ἐπίφοβος εἰς τὰς προλήψεις τοῦ λαοῦ, ὡς οὖσα τὸ καταφύγιον τῶν Καλοκεράδων (φαντασμάτων) ἴσως τῶν παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Δρυάδων.»

3 Πανδωρ. αὐτ. — «Ἔτι ἀνατολικώτερον κεῖνται τὰ Ἀνύχια, οὕτω κληθέντα, ὡς ἐκ τῶν τραχέων αὐτῶν λίθων, οἵτινες ἅμα κρουσθέντες ῥήγνυνται εἰς τεμάχια παραπλήσια μὲ ὀνύχια. Εἶναι δὲ καὶ οὗτος ἐπίφοβος εἰς τὰς προλήψεις τοῦ λαοῦ, ὡς φοιτώμενος ἀπὸ Ἀνεράιδες.»

4 Χουρμούζ., Κρητικὰ σ. 69.

5 Horat., Carm., I. VII. 12.— πρβλ. Vergil., Aen. VII, 82.

6 Nibbyus, Viaggio p. 164. — Orellius, ad Horat. l. c.

7 Gessnerus, ad Horat. l. c. (1751 σ. 12.)

Ἀνίωνος ποταμοῦ καταπίπτοντα παράδοξον ἀπετέλουν ἦχον. Οὕτω καὶ ἐν Γαλλίᾳ οἱ χωρικοὶ ἐνόμιζον ὅτι τὸ σπήλαιον Chablais πλησίον τῆς Rispaille κατοικεῖται ὑπὸ Fées, ἕνεκα τῶν ἐν αὐτῷ σταλακτιτῶν.[1]

Διὰ τὴν αὐτὴν αἰτίαν αἱ Νεράϊδες νομίζονται κατοικοῦσαι ἐξαιρέτως εἰς πηγὰς ἰαματικῶν ὑδάτων, ὅπου προσέρχονται οἱ θέλοντες νὰ θεραπευθῶσι ἐν σιγῇ καὶ μετὰ φόβου, ἵνα μὴ αἱ Νεράϊδες τοὺς καταστήσωσιν ἀφώνους.[2] Εἴς τι δὲ ἄντρον Μπουρίνον πλησίον τῆς Κοζάνης ἐν Μακεδονίᾳ οἱ ἐγχώριοι πιστεύουσιν ὅτι τὸ ἐν αὐτῷ σταλάζον ὕδωρ προέρχεται ἐκ τῶν μαστῶν τῶν ἐκεῖ κατοικουσῶν Νεράϊδων, καὶ ὅτι τὸ ὕδωρ τοῦτο θεραπεύει πᾶσαν νόσον. Διὰ νὰ λάβῃ δέ τις ἐξ αὐτοῦ πρέπει νὰ ὑπάγῃ εἰς τὸ ἄντρον κρατῶν πρασίνην λαμπάδα, νὰ πληρώσῃ ἀγγεῖόν τι ἐκ τοῦ ὕδατος, καὶ ἀφ' οὗ ἀφίσῃ τεμάχιον τοῦ ἐνδύματός του, νὰ ἀναχωρήσῃ, χωρὶς νὰ φοβηθῇ τὰς φωνὰς καὶ τὴν ταραχήν, ἣν θὰ ἀκούσῃ, καὶ χωρὶς νὰ στρέψῃ ὀπίσω, διότι ἄλλως καὶ αὐτὸς καταντᾷ ἠλίθιος, καὶ τὸ ὕδωρ οὐδεμίαν ὠφέλειαν παρέχει. Οἱ ἀρχαῖοι ὁμοίως ἀπέδιδον εἰς τὰς Νύμφας τὴν ἰδιότητα πολλῶν ἰαματικῶν ὑδάτων,[3] καὶ ἐν Γαλλίᾳ ὁμοίως οἱ

1 Voltaire, Dictionaire philosophique. art. Coquiles. (Τὸ ἄρθρον τοῦτο ἐλλείπει ἐκ πολλῶν ἐκδόσεων.). Περιγραφὴν τοῦ σπηλαίου τούτου βλ. ἐν Collin de Plancy, Dict. infernal. t. III. p. 28.

2 Χασιώτης, ἐν Χρυσαλλ. τ. III σ. 11.

3 Παυσαν., V, ς'. 6. «Ἔστι δὲ ἐν τῷ Σαμικῷ σπήλαιον οὐκ ἄπωθεν τοῦ ποταμοῦ, καλούμενον Ἀνιγρίδων νυμφῶν· ὃς δ' ἂν ἔχων ἀλφὸν ἢ λεύκην ἐς αὐτὸ εἰσέλθῃ, πρῶτα μὲν ταῖς νύμφαις εὔξασθαι καθέστηκεν αὐτῷ, καὶ ὑποσχέσθαι θυσίαν ὁποιανδή τινα· μετὰ δὲ, ἀπο

ὀρεινοὶ τῆς Auvergne κάτοικοι ἀποδίδουσι τὴν ἰαματικὴν ἰδιότητα τῶν μεταλλικῶν ὑδάτων τοῦ Marat-le-Quaire εἰς τὰς Fées.[1]

Τὰς τοιαύτας πηγὰς τῶν ἰαματικῶν ὑδάτων ὁ χριστιανισμὸς, θέλων νὰ καταστρέψῃ ἴσως τὴν περὶ Νεράϊδων δεισιδαιμονίαν, μετέτρεψεν εἰς ἁγιάσματα ἀφιερωμένα εἰς τὴν Παναγίαν ἢ τοὺς ἁγίους Ἀναργύρους ἀντικαταστήσαντας τὰς ἰαματικὰς θεότητας τῶν ἀρχαίων.[2] Οὕτω τὸ ὕδωρ τῆς Κασταλίας θεωρεῖται ὡς ἁγίασμα,[3] ὡς ἐπίσης καὶ ἡ ἐν Ἄνδρῳ θαυμασία τοῦ Διονύσου πηγὴ ἧς τὰ ὕδατα μετεβάλλοντο ἡμέραν τινὰ τοῦ ἔτους εἰς οἶνον,[4] μετετράπη εἰς ἁγίασμα ἀφιερωμένον εἰς τὴν Παναγίαν.[5]

σμήχει τὰ νοσοῦντα τοῦ σώματος, διανηξάμενος δὲ τὸν ποταμὸν, ὄνειδος μὲν ἐκεῖνο κατέλιπεν ἐν τῷ ὕδατι αὐτοῦ· ὁ δὲ ὑγιής τε ἄνεισι καὶ ὁμόχρους.» αὐτ VI, κϐ. 4. «πηγὴ δὲ ἐκδιδοῦσα ἐς τὸν ποταμὸν, καὶ νυμφῶν ἐστὶν ἱερὸν ἐπὶ τῇ πηγῇ . . . λουομένοις δὲ ἐν τῇ πηγῇ καμάτων τέ ἐστι καὶ ἀλγημάτων παντοίων ἰάματα.»

1 J. A. Bouillet, Tablettes historiques de l'Auvergne, t. II. p. 585. — Εἰς πολλὰ μέρη τῆς Εὐρώπης τὰ μεταλλικὰ ὕδατα ἦσαν ἀφιερωμένα εἰς τὰς fées καὶ ἐνομίζοντο ἀναβρύοντα ὑπὸ τὴν μαγικὴν αὐτῶν ῥάβδον (Maury, Les fées au moyen âge. p. 27.)

2 Ἐν Κύπρῳ, ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ ἁγίου Βαρνάβα, ὅπου καὶ ὁ τάφος αὐτοῦ ὑποτίθεται, εἰσὶ μεταλλικὰ ὕδατα, θεωρούμενα ὑπὸ τοῦ λαοῦ ὡς ἁγίασμα· (Ross, Reisen auf den Griechischen Inseln, 1852 τ. IV. σ. 118).

3 Bartholody, Bruchstücke zur nähern Kenntniss des Griechenlands σ. 230. — Voyage en Grèce. tr. franc. t. I. σ. 178.)

4 Παυσαν., VI, κϛ' 1. — Φιλοστρατ., Εἰκον. I. 25. — Plin., H. N. II. 103. 106. — XXXI, 13.

5 Ross, Reisen auf den Griechischen Inseln σ. 22. — Γενικῶς

Αἱ Νεράϊδες ἀποτελοῦσιν ἕτερον κόσμον (*πλάσι*), ὡς τὸν τῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ τούτου ἀνώτερον·[1] νυμφεύονται καὶ λαμβάνουσι συζύγους ἄῤῥενα πνεύματα *Νέραϊδους* καλούμενα.[2] Ἡ περὶ ὑπάρξεως ἀῤῥένων Νεράϊδων δοξασία, ἄγνωστος κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, φαίνεται ὅτι προῆλθεν ἐκ συγχύσεως, συνήθους ἄλλως τε εἰς τὸν λαὸν,

περὶ ἁγιασμάτων βλ. Tournefort, Relation d'une voyage du Levant. t. I. p. 500.— Ricaut, Histoire de l'Église Grecque. p. 366 — Elssner, Neueste Beschreibung derer griechischen Christen inder Türkey. 1737 σ. 304. — Τὰ ἁγιάσματα εὑρίσκονται εἰς μεμονωμένα καὶ ῥομαντικὰ μέρη, ἀφιερωμένα εἰς ἅγιον, ἀναλογοῦντα πρὸς τὰ genii loci τῶν ἀρχαίων. Οὕτως ἡ ὑπὸ Ὁμήρου περιγραφομένη πηγή. Ἀρέθουσα ἐν Ἰθάκῃ νομίζεται νῦν ἁγίασμα (Douglas, An essay on certain points of ressemblance bethween the ancient and modern Greeks. σ. 61—62.)

1 Πολλὰς περὶ Νεράϊδων πληροφορίας ἤκουσα παρὰ γραίας μαγίσσης, ἔν τινι χωρίῳ τῆς Μεσσηνίας, ἥτις μοὶ διηγεῖτο ὅτι ἐν ᾧ ὁδοιπόρει ἔγκυος εἰς ὄρος τις τὴν ἥρπασε στῖφος Νεράϊδων καὶ τὴν μετέφερεν εἰς τὴν οἰκίαν της, ὅπου τῇ ἔδωσεν περίαπτον, δι' οὗ πολλὰς νὰ θεραπεύῃ νόσους. Ἡ αὐτὴ μοὶ περιέγραψε καὶ τὴν καλλονὴν τῶν Νεράϊδων τὴν δὲ περιγραφήν της ταύτην κατωτέρω ἀναφέρω. — Μὲ τὴν ἱστορίαν τῆς μαγίσσης ταύτης ὁμοία εἶναι ἑτέρα μεσαιωνικὴ περὶ τῆς χωρικῆς Jeanette Abadia. Τὴν νεάνιδα ταύτην, κοιμωμένην εἰς τὴν οἰκίαν της ἐν Silboure τῆς Γασκωνίας, τὴν ἥρπασεν ὁ δαίμων, ἐν ᾧ οἱ γονεῖς της ἦσαν εἰς τὴν ἐκκλησίαν, τὴν ἔφερεν εἰς τὸ Sabbat καὶ τὴν ἔκαμε μάγισσαν· ἀκολούθως τὴν ἐπανέφερε σῶαν εἰς τὴν οἰκίαν της· (P. Delancre, Tableau del'inconstance des démons. livr. 2. disc. 1.) — Προσέτι ἐπὶ τῆς αὐτῆς βάσεως στηρίζονται αἱ ἱστορίαι τῶν μαγισσῶν ἐπερχομένων εἰς τὸ sabbat.

2 Νέραϊδος ἐν ἀνεκδότῳ παραλλαγῇ τοῦ παρὰ Hahn ὑπ' ἀρ. 66 παραμυθίου. — Νεραϊδόπουλα ἀναφέρονται ἐν ἑτέρῳ ἀνεκδότῳ ἀνεκδότῳ Ἠπειρωτικῷ παραμυθίῳ· (ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει φιλολογικὸς σύλλογος τ. ΙΙΙ. σ.) Νεραϊδάκι ἐν Κρητικῷ (Pashley, Travels in Cret. τ. II. σ. 216).

τῶν περὶ Σατύρων καὶ Νυμφῶν μυθολογημάτων· διότι ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἑλληνικῇ μυθολογίᾳ φαίνεται σχέσις τῶν θεοτήτων τούτων,[1] ἥτις σαφέστερον ἐκδηλοῦται ἐν τῇ Λατινικῇ, καθ' ἣν αἱ Fatuae (νύμφαι) ἦσαν σύζυγοι τῶν Φαύνων.[2] Εἰς τοῦτο δὲ οὐκ ὀλίγην ἐπιῤῥοὴν πιθανῶς ἔσχεν ἡ περὶ ὑπάρξεως ἀῤῥένων καὶ θηλέων δαιμόνων πρόληψις, ἥτις ἑβραϊκὴ οὖσα διεδόθη μετέπειτα ἐν Εὐρώπῃ κατὰ τὸν μεσαίωνα.[3]

Εἰς τὴν δοξασίαν ταύτην ἀναφέρεται καὶ ἡ ἑπομένη Κρητικὴ διήγησις δημοσιευθεῖσα καὶ μεταφρασθεῖσα ὑπὸ τοῦ Ἄγγλου περιηγητοῦ Pashley.[4]

«Μία φόλα* μοῦ ἔκαμε νάκλι** ἕνας ἄνθρωπος ὅπως ἦσασι 'παγομένοι δύο ἄνθρωποι 'ς τὰ ψηλότερα βουνὰ, ὅπου κατοικοῦσιν ἀγρίμια· καὶ ἐκεῖ ἀκούσασι τραβάλιον*** πολὺ, καὶ ἐθαῤῥέψασιν ὅπως νὰ ἦσαν ἄνθρωποι διὰ νὰ φορτώσωσι χιόνι, διὰ νὰ τὸ πάγουσι 'ς τὰ Χανιά, Καὶ ἀπ' ἧς ἐσιμώσασι κοντήτερα ἦγροικοῦσι βιόλαις, καὶ

1 Πρβλ. ἐκτὸς πολλῶν ἄλλων καὶ Preller, Griechische Mythologie. τ. I, σ. 450.

2 Βλ. Angelo Maio, Classicorum auct. e cod. mss. Vatican. t. III. τῆς μυθολογίας. I. βιβλ. 3. κεφ. 227. «Quidam deus Fatuus, ujus uxor Fatua, idem Faunus et eadem Fauna.» Βλ. καὶ Maury, ἐν Revue archéologique. 1848. p. 163.— Preller, Römische Mythologie. μερ. IV κεφ. 4.

3 Bartoloccio de Celeno, Bibliotheca magna rabbinica. Roma 1675. t. I. p. 207. κτ. Βλ. καὶ Ψελλ. περὶ ἐνεργ. δαιμόνων σ. 70

4 Pashley, Travels in Crete. vol. II. p. 232—234.

* Φορά. ** διήγησις· λ. Τουρκική. *** θόρυβος· λ. Ἰταλικὴ travaglio.

λύραις καὶ ῥογήσιμα παιγνίδια, καὶ δὲν εἶχαν ποτὲ ἠκουσμένα τέτοια παιγνίδια· διὰ τοῦτο, ἐγνώρισαν καὶ αὐτοὶ, ὅπως δὲν ἦσανι ἄνθρωποι, ἀῤῥὰ ἦσαν δαιμονικὸ συνέδριον· καὶ τοὺς θώρουσι, καὶ πέρνουσιν ἀπὸ κοντὸ διάςημα ἀπὸ ἐκεῖ ἀποῦ ἐκάθοντο, μὲ ῥογιορογῆς* φορέματα, καὶ ἄῤῥοι μὲ ψαρὰ ἄρογα, ἄῤῥοι μὲ ῥογήσιμα, καὶ τοὺς ἔδειξεν ὅπως ἦσασι καὶ γυναῖκες καὶ ἄνδρες, πεζοὶ καὶ καβαλλάροι, πλῆθος πρᾶμμα [1] καὶ οἱ ἄνδρες ἦσασιν ἄσπροι ὡς τὰ περιστέρια, καὶ αἱ γυναῖκες ποῤῥὰ ὡραίαις, ὡς αἱ ἀκτίνες τοῦ ἡλίου εἴδασι καὶ ἐβαστοῦσαν ἕνα πρᾶμμα ὡς καθὼς καὶ βαστοῦνι τὸν ἀποθαμένον νεκρόν, μεταύτως ἀποφάσισαν καὶ αὐτοὶ νὰ τοὺς βαρέσουσι κάμμίαν μπαρουτιὰ, ἀπ᾽ ἧς ἐμπρὸς περάσανι· εἶχαν καὶ ἕνα τραγοῦδι ἀκουσμένο, καὶ ἐλέγασιν ὅπως

Νύφην πᾶ᾽ νὰ πάρωμε, νύφην κύραν
ἀπὸ τὸ κρημνισμένο, νύφη μοναχήν.

καὶ ἀποφασίσασι καὶ τζὴ ἐπαίξασι μιὰ μπαρουθιά· διὰ ταύτως καὶ αὐτοὶ ἐφωνάξασι, οἱ προσθινοὶ, μιὰ φωνὴ «τὶ εἶναι;» καὶ οἱ ὀπισινοὶ ἀποκριθήκανι, «Τὸν γαμπρό μας ἐσκοτώσασι, τὸν γαμπρό μας ἐσκοτώσασι,» καὶ ἔκλαιγαν, καὶ ἐφωνιάξασι καὶ ἐφύγασιν.[2]»

* Λογιῶν λογῆς παντοειδῆ· σημειωτέον ὅτι ἐν Σφακίοις τὸ λ προφέρεται ὡς ρ.

1 Πρβ. Bolland., Acta sanctorum 31 jul σ. 287 β. «et ecce, videt (sanctus Germanus) multitudinem dæmonuum in mensa, in forma hominnm et mulierum venientem.»

2 Βλ. καὶ Ἀντωνιάδ., Κρητηΐδα σ. 119—120.

ὡσεὶ λύρας κι᾽ αὐλοῦ ἁρμονίαν,
κι᾽ ἄλλων ὀργάνων ποικίλων ἀκούω· κ᾽ εἰς ἵππους παμπόλλους
ἔχοντας χρῶμα παντοῖον, λευκὸν, ἐρυθρὸν καὶ γλαύκον,

Αἱ Νεράιδες θεωροῦνται ὡραιόταται,[1] βαθύκολποι, μὲ ὀφθαλμοὺς ἀμυγδαλωτούς· ἐπὶ τῶν ὤμων των κυματίζει μακρὰ μελανὴ κόμη, λευκὴ δὲ ποδήρης ἐσθὴς, ἀναδεικνύει καταφανεστέραν τὴν ὡραιότητά των, προσθέτουσα καί τι τὸ φανταστικόν.[2] Αἱ νύμφαι ἐξεικονίζοντο ὡραιόταται καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις, παρ' αἷς συνήθης ἡ προςφώνησις *Νύμφη* ἀντὶ ὡραία·[3] ὅπως παρὰ τῷ καθ' ἡμᾶς λαῷ ἡ λέξις *Νεράιδα* εἶναι ἐν χρήσει πρὸς ἔκφρασιν με-

βλέπω λαμπροὺς νεανίας, ὡραίους ὡς λάμψις ἡλίου,
οὓς ἠκολούθουν γυναῖκες λευκαὶ καθὼς πλὰξ ἐκ μαρμάρου,
τόσον μεγάλαι τὸ σῶμα ὁπόσον τῆς λεύκης τὸ μῆκος·
κλίνην δὲ μ' ἄνθη πολλὰ κοσμημένην ἐκόμιζον, οὕτω
λέγοντες· «Νύμφην, εἰς ὄρος κρημνῶδες ἡμεῖς ἀναβάντες,
νύμφην θ' ἀγάγωμεν, ἤδη νυμφίον φαιδρὸν ὁδηγοῦντες.»
Τρέμων δ' ἐγὼ τότε τείνω τὴν χεῖρα, καὶ πῦρ μετὰ σφαίρας
βάλλω, τὴν κλίνην σκοπεύσας μὲ μέγα πιστόλιον οὕτω
φεύγουν οἱ δαίμονες πάντες· κραυγαὶ δ' ἀπηχοῦσι καὶ γόοι,
ταῦτα δηλοῦντες.» Φεῦ! ἔχουν ἡμῶν τὸν νυμφίον φονεύσει.»

1 Pashley, Travels in Crete. vol. II p. 215.

2 Γυναῖκες ἀσπροφόραι λέγει ὁ λαός. Οὕτως ἡ γερμανικὴ λέξις elbe (fées) φαίνεται παραγομένη ἐκ τῆς λατινικῆς λ. alba (λευκή). — Αἱ fées, κατὰ τὰ περὶ αὐτῶν μυθολογήματα, νομίζονται ὅτι ἐπιφαίνονται λευκὰ ἐνδεδυμέναι (H. Lepage, Le departement de la Meurthe. τ. II, σ. 6. — Maury, Histoire des grands forêts de la Gaule. p. 180). 'Εν δὲ Βρεττανίᾳ πιστεύουσιν ὅτι ὑπάρχουσι λευκαὶ κυρίαι Lavandières ἢ Chanteuses de nuit καλούμεναι, αἵτινες ὑπὸ τὸ φῶς τῆς Σελήνης, πλύνουσι τὰ πανικά των εἰς ἀπομεμακρυσμένας πηγὰς, καταναγκάζουσαι τοὺς διαβάτας νὰ τὰς βοηθῶσι· (Collin de Plancy. Dictionnaire infernal t. III. p. 33).

3 Θεοκριτ., γ. 19.

γάλης ὡραιότητος.[1] Ὁμοίως ὡραιόταται ἐνομίζοντο αἱ νύμφαι τῆς Ἰνδικῆς μυθολογίας[2] καὶ αἱ Fées τῶν φραγκικῶν παραδόσεων.[3]

1 Οὕτως εἰς τὰ δημοτικὰ ᾄσματα·

Ξύπνα τοῦ ἔρωτος παιδὶ τῆς Ἀνεράϊδας γέννα.

(Tomaseo, Canti popolari. III σ. 105.— Passow, Carm. pop. p. 546. ἀρ. 652. 653. — Διανοτράγουδα, ἔκδ. Τσφαρίκη 1848. σ. 108. 109).

Ὄντας ντυθῆς καὶ στολισθῆς κόρη τὴν Κυριακήν σου,
'σὰν Ἀνεράϊδα φαίνεσαι.

(Tomaseo, αὐτ.— Passow p. 549 ἀρ. 405.)

ἡ ὤμμορφη τῶν γυναικῶν κι' ὅλων τῶν Ἀνεράϊδων.

(Διανοτράγουδα. σ. 76.).

Νεράϊδα εἶσαι 'ς τὸ κορμὶ κι' ἀτέριαστη 'ς τὰ κάλη.

(Διανοτράγουδα σ. 105.)

Μιᾶς νεράϊδας ἐμμορφιὰ
μὲ τὴν ἄσπρη φορεσιὰ
'ς τὸ στενὸ μ' ἀπάντησε μ' ἀπάντησε (Ἐθνικὸν Ἡμερολόγιον, Μ. Π. Βρετοῦ. 1865. σ. 41) Ἆσμα δημ. Κρήτης). Ὁμοίως εἶπε καὶ ὁ ποιητὴς Γεωργιλᾶς. (Τὸ θανατικὸν τῆς Ῥόδου 1498. ἐν Κοραῇ, Ἄτακτα τ. II. σ. 257).

Κυπαρισσοβεργόλιγνες ἄψεγες κόραις ἦσαν
Νεράδες ἡ ἀγγέλισες καὶ πλέον ἐξεφησίσαν.

οἱ Ἀλβανοί εἰς τὰ ᾄσματά των μεταχειρίζονται ὁμοίαν ἔκφρασιν.» jεμε bούκουρ νγα περρίτε» εἶσαι ὡραιοτέρα ἀπὸ τὰς Νεράϊδας (Hahn, albanesische Studien. τ. I. σ. 161.)

2 Βλ. Βαλαβαρέταν μεταφρ. Γαλανοῦ βιβλ. I. κεφ. 3 διστ. 13. — Ἐν τῷ αὐτῷ ποιήματι (βιβλ. I. κεφ. 3 διστ. 4—6) ὁ βασιλεὺς Δουσέντας θηρεύων καὶ συναντήσας παρὰ τὰς ὄχθας ποταμοῦ τινος παρθένον ἐξαισίας καλλονῆς ἐρωτᾷ ἑαυτὸν μὴ θεὰ τῶν δασῶν ἢ τοῦ ὕδατός ἐστιν.

3 Melle Baquet, La Normandie romanesque et merveilleuse. p. 98. — Ἡ ὡραιότης τῶν Fées εἶναι παροιμιακὴ εἰς τὰ μεσαιωνικὰ ποιήματα. (Maury, Les fées au moyen âge p. 53) — Ὅπως δὲ τὰ ἑλληνικὰ δημοτικὰ ᾄσματα, οὕτω καὶ οἱ τρουβαδοῦροι Fées ἐπικάλουν

Εἰς πολλὰς παραδόσεις αἱ Νεράϊδες παρίστανται ἀπαραμίλλου μὲν ὡραιότητος κατὰ τὰ ἄλλα, ἔχουσαι ὅμως πόδας αἰγὸς[1] ἢ ὄνου.[2] Καὶ ἀναφέρονται μὲν ἐν τῇ ἀρχαίᾳ

τὰς ὡραιοτάτας γυναῖκας (Walckenaer, Lettres sur les contes des fées 1826 § 3). — Καὶ ἐν Σερβίᾳ ὁ θέλων νὰ ἐπαινέσῃ τὸ κάλλος νέας τινὰς παραβάλλει αὐτὴν πρὸς Νύμφην (Dora d'Istria, Les femmes en Orient. βιβλ. Β'. ἐπιστ, 1. τ. Α'. σ. 156 μετάφρασις Αἰμιλίας Σχουζέ).

1 Fauriel, Chants populaires de la Grèce. t. I p. LXXXV. «Il n'est pas rare, parmi les superstitions modernes de la Grèce, d'en trouver qui font le rapprochement et la confusion de plusieurs êtres, de plusieurs fictions qui étaient distinctes dans l'ancienne mythologie Par exemple, un voyageur anglois rapporte, dans les termes suivants, une croyance des Moréates qui habitent le Pente-dactylon, partie de l'ancienne chaîne da Taygète. «Trois filles de la plus ravissante beauté, à cela près qu'elles ont des jambes et des pieds de chèvre, dansent perpétuellement en rond sur le sommet de la montagne de Scardamyla. Nul homme ne les approche impunément; si, par ignorance ou par étourderie, quelqu'un met le pied sur le sol sacré, les embrassements qu il est forcé de rendre ne le mettent point à l'abri du sort qui l'attend ; il est lancé du haut en bas des rochers et mis en pièce.» Dans les Nymphes auxquels les Mainotes donnent le nom de Néreides, l'auteur, dont j'emprunte ce passage, voit, et a, ce me semble, raison de voir une réminiscense confuse des Oréades, des Graces et des Satyres.» Βλ. καὶ H. Mathieu, La Turquie et ses différents peuples. t. II. p. 112. «Des belles jeunes filles aux pieds de chèvre dansent perpétuellement au sommetd es montagnes. Il y a là évidemment une reminiscence des Grâces et des Satyres.»

2 Τοῦτο συνηθέστερον πιστεύεται· πόδες ὄνου ἀποδίδονται καὶ εἰς τοὺς Καλικαντζάρους, ὅπως ἐν τῇ ἀρχαίᾳ μυθολογίᾳ πόδες τράγου εἰς τὸν Πᾶνα καὶ τοὺς Σατύρους. Κατὰ τὸν Θεοδώρητον (εἰς Ἡσαΐαν Μ'. 24) «καλεῖ ὀνοκενταύρους (ὁ προφήτης Ἡσαΐας), ἃς οἱ παλαιοὶ μὲν ἐμπούσας, οἱ δὲ νῦν ὀνοσκελίδας προσαγορεύουσι.» — Ἐν Πομπηΐᾳ σώζεται εἰκὼν δύο γυναικῶν, μαγισσῶν ἴσως, εἰκονιζομένων μὲ πόδας ἵππου. (Barré et Roux Herculanum

μυθολογία ὀνοσκελεῖς θεότητες·[1] νομίζω ὅμως ὅτι πιθανώτερον πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἡ πρόληψις αὕτη ἐπλάσθη ἐκ τῶν περὶ τοῦ διαβόλου ἰδεῶν κατὰ τὸν μεσαίωνα, ὀνοσκελῶν νομιζομένων,[2] ἐκ παραπλησίων ἴσως Ἑβραϊκῶν προλήψεων.[3]

et Pompéi. τ. III. σ. 64). — Συμφώνως πρὸς τὴν δοξασίαν ταύτην οἱ Γάλλοι ἐνόμιζον ὅτι αἱ Fées συνήνουν φρικώδες ἐλάττωμα μὲ τὴν σπανίαν ὡραιότητά των· οὕτως ἡ Mélusine μετεμορφοῦτο εἰς ὄφιν ἀπὸ τῆς ὀσφύος, ἄλλη εἶχε πόδας ἐλάφου κτλ. (Maury, Les fées au moyen âge. p. 53.) — Ἐν τινι γαλλικῷ χειρογράφῳ τοῦ ΙΕ'. ἴσως αἰῶνος, ὑπὸ Jehan Wauquelin συντεταγμένῳ, καὶ περιγράφοντι τὰ θαυμάσια τῶν Ἰνδιῶν, ὅσα Ἀλέξανδρος ὁ Μακεδὼν εἶδε, ἀναφέρεται ὅτι οὗτος εἶδε γυναῖκας ὡραιοτάτας, ὧν τὸ σῶμα κατέληγεν εἰς πόδας ἵππου· «Mais en passant, λέγει τὸ χειρόγραφον, parmy le forest il trouverent femmes que il appelloient en la marche Jonitres, belles à merveilles : lesquels avoient leurs chevaux de couleur d'or et lons comme jusque à leur piez, les quelx piez estoient comme piez de cheval.» (Ἐν Berger de Xivrey, Traditions teratologiques p. 411.). — Τὸ χειρόγραφον τοῦτο φαίνεται συντεταγμένον ἐπὶ τῇ βάσει ἀρχαίων ἑλληνικῶν βιβλίων, ἀφηγουμένων τὰς περὶ τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου παραδόσεις.

1 Ὡς αἱ Ἔμπουσαι (Σχολ. εἰς Ἀριστοφ. Ἐκκλ. 1049. — Φιλοστρατ., Ἀπολων. Τυαν. II, 145. IV. 25. — Ἀριστοφαν. Βατραχ. 293.) αἵτινες προσέτι ἐνομίζοντο ἔχουσαι πόδας χαλκοῦ καὶ πύρινον πρόσωπον. (Ἀριστοφαν., Βατρ. 293—294 καὶ Σχ. αὐτ.) — Ὁ Λουκιανὸς (Ἀληθοῦς Ἱστορίας Β. 46· τ. II σ. 140 Reitz) ἀναφέρει θαλαττίους γυναῖκας ὀνοσκελέας προσαγορευομένας, ἀνθρωποφάγους.»

2 «Ὅσοι δὲ (δαίμονες) τόποις ἐνδιατρίβουσιν αὐχμηροῖς, ὑπόξηρά τε τὰ σώματα ἔχουσιν, οἵους τοὺς ὀνοσκελεῖς φασὶν εἶναι, εἰς ἄνδρας οὗτοι σχηματίζουσιν ἑαυτούς.» (Μιχαήλου τοῦ Ψελλοῦ περὶ ἐνεργείας δαιμόνων De operatione daemonum dialogus. Paris. 1615. σ. 92) — Παρὰ Τάσσῳ πολλὰ πνεύματα τοῦ ᾅδου ἔχουσιν ἀνθρωπίνην μορφὴν καὶ πόδας ζώου. (Tasso, Gerusalemme liberata, canto IV, 4).

Stampano alcuni il suol di ferine orme
E'n fronte umana han chione d'argui attorte ec. cc.

3 Ἡ λέξις Ἀζαζιὴλ (Λευιτ ις'. 8) ὅπως ὑστερότερον ὠνομάζοντο οἱ δαίμονες ἐν Εὐρώπῃ, σημαίνει «ὁ ἔχων πόδας τράγου.»

Αἱ Νεράϊδες θεωροῦνται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον δαιμόνια κακοποιά, καὶ τοῦτο ἐνισχύει τὴν ἀνωτέρω γνώμην μας. Αἱ «Νύμφαι εἰσὶ τὰ ἐν γυναικείῳ σχήματι ἐν ταῖς ὄρεσι φαινόμενα δαιμόνια» λέγει ὁ Σχολιαστὴς τοῦ Θεοκρίτου καὶ τοῦ Βίωνος.[1] Κατὰ τὴν ΙΕ΄. ἑκατονταετηρίδα Ἰωάννης ὁ Καναβούτσης ἔγραψεν ἐν ἀνεκδότῳ περιγραφῇ τῆς Αἴνου, εὑρισκομένῃ ἐν τῇ αὐτοκρατορικῇ βιβλιοθήκῃ τῆς Βιέννης, ἰδιαίτερον κεφάλαιον «Περὶ Νυμφῶν τίνες εἰσὶν, καὶ ὅτι γένη δαιμόνων εἰσὶν κ λ π.», ὅπερ νῦν πρῶτον ἐκδίδομεν ἐνταῦθα, παρασχόντος ἡμῖν ἀντίγραφον, μετὰ τῆς ἰδιαζούσης αὐτῷ προθυμίας τοῦ διακεκριμένου μεσαιωνοδίφου κ. Κωνστ. Σάθα, ὅστις προσεπισημειοῖ τὰ ἑξῆς: «Τὸ συνταγμάτιον τοῦ Ἰωάννου μαγίστρου τοῦ Καναβούτση ἀπόσπασμά ἐστιν ἐκ τῆς ὑπ' αὐτοῦ γραφείσης πραγματείας «περὶ Αἴνου καὶ Σαμοθράκης καὶ τῶν Τρωϊκῶν θεῶν» ἐπιταγῇ τινος τῶν τελευταίων ἡγεμόνων τῆς Αἴνου καὶ Μιτυλήνης Κατελουζίων. Τὸ σύγγραμμα τοῦτο διὰ μακρῶν ἀνέλυσεν ὁ γάλλος βαρῶνος Σαὶν-Κρουὰ,[2] καλὸν δ' ἤθελεν εἶσθαι ἐάν τις ἐπιχείρε τὴν δημοσίευσιν αὐτοῦ, οὐχὶ τοσοῦτον περισπουδάστου διὰ τὰς ἱστορικὰς εἰδήσεις, ὅσον διὰ τὸ ὕφος τῆς γλώσσης καὶ πρὸ πάντων τὰς συνεχῶς ἀπαντώσας περιεργοτάτους παρεκβολὰς, μία τῶν ὁποίων εἶναι καὶ τὸ ἀποστελλόμενον κεφάλαιον ΝΑ΄. Ὁ κώδηξ τοῦ Κανα-

1 Σχολ. εἰς Θεοκρ. Γ. 49 εἰς Βίωνα. ιε' 28.

2 Saint-Croix, Notices et extraits des manuscrits de la Bibliothèque du Roi. t. I p. 538—541. — Βλ. καὶ Σάθα, Νεοελλην. Φιλολ. σ. 110.

6ούτση καταγράφεται ὑπὸ Kollar (Supplem. LXXVIII) καὶ Nessel (Catalog. Biblioth. Bindob. V. cod. CXVII).».

»Ἰωάννου τοῦ Μαγίστορος

»*Πρὸς τὸν αὐθέντην τῆς Αἴνου καὶ Σαμοθράκης*.

»ΝΑ'.

»Περὶ νυμφῶν τίνες εἰσὶν, καὶ πόσα γένη τούτων εἰσὶν, καὶ ὅτι γένη δαιμόνων εἰσὶν, ἃ καλοῦσιν οἱ κοινοὶ 6αρ6αρίζοντες Νεραγίδας.

»Ἔστι δὲ ἡ νύμφη δαιμόνιον μεταμορφούμενον εἰς σχῆμα γυναικός· εἰσὶ δὲ κατὰ τὴν πλάνην τῶν Ἑλλήνων νύμφαι πολλαὶ καὶ διάφοροι· τὰς μὲν γὰρ λέγουσιν Ὀρεστιάδας αἵτινες κατοικοῦσιν εἰς τὰ ὄρη, διὰ τοῦτο καὶ Ὀρεστιάδες ἀπὸ τοῦ ὄρους λέγονται· ταύτας αἱ σήμερον γυναῖκες καλοῦσιν τὰς *ἀπὄξω*, ἀπὸ παραδόσεως ἑλληνικῆς· ἔτι γὰρ οἱ χριστιανοὶ ἀπόζουσι καὶ μυρίζουσιν ἑλληνικῆς ἀσχημοσύνης· διὰ τοῦτο γὰρ λέγουσι ταύτας *ἀπὄξω*, ἤγουν ὡς κατοικούσας ἔξω εἰς τὰ ὄρη καὶ τοὺς βουνούς.[1] Αἱ δὲ λέγονται Νηρηΐδες ὅσαι κατοικοῦσιν εἰς τὴν θάλασσαν· μυθεύονται γὰρ οἱ Ἕλληνες, ὅτε θεὸς εἷς ἐστι θαλάσσιος, ὀνομαζόμενος Νηρεύς· αἱ θυγατέρες γοῦν τούτου ὀνομάζονται νηρηΐδες, ἀπὸ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ· ὥςπερ αἱ γυναῖκες βαρ6αρίζουσαι λέγουσι

1 Ἀπὄξω κατ' εὐφημισμὸν μέχρι τοῦ νῦν ἐν Ἑλλάδι καλοῦνται τὰ πνεύματα· ἡ λέξις εἶναι τρόπον τινὰ ἀρὰ ἐπιτάττουσα αὐτὰ, νὰ φύγωσιν ἔξω· ἐκ τούτου καὶ ἡ λέξις ἐξωτικὴ, καὶ κατὰ συγκοπὴν ξωθικὴ, ξωθικὴ καὶ ξουθκά. Ἀλ6ανιστὶ jáστεσμε-jε. (Hahn, Albanasische Studien. τ. I. σ. 161).

Νεραγίδας. Αἱ δὲ λέγονται Ὑδριάδες, ὅσαι κατοικοῦσιν εἰς τὰ φρέατα ἤγουν τὰ πηγάδια, εἰς τὰς βρύσεις, τὰς λίμνας καὶ εἰς τοὺς ποταμούς· διὰ γὰρ τὸ κατοικεῖν εἰς τὸ ὕδωρ λέγονται ὑδριάδες· καὶ ἄλλαι πάλιν ὀνομάζονται ἀλλοτρόπως ἀπὸ τῶν τόπων ἐν οἷς κατοικοῦσι, κοινῷ δὲ καὶ καθολικῷ ὀνόματι πᾶσαι λέγονται Νύμφαι»

Αἱ Νεράιδες, ὅπως καὶ παρὰ τοῖς Ἀλβανοῖς,[1] καλοῦνται *καλαὶ κυράδες*, ἢ *καλαὶ ἀρχόντισσαι*, ἢ ἁπλῶς *κυράδες*, οὐχὶ κατ' εὐφημισμόν, ὥς τινες ὑπέθεσαν,[2] ἀλλ' ἐ-

1 Hahn, αὐτ. σ. 161. «man bezeichnet sie gewöhnlich mit den Wörtern. . . φατ' μίρε, die Glücklichen.» — Vgl. Wachsmuth, Das alte Griechenland im neuen. σ. 53.

2 Κοραῆ, Ἄτακτα I. IV. σ. 211. — Καὶ ἐκ τούτου Pashley, Travels in Crete. τ. II σ. 216. — Πιττάκης, ἐν ἐφημερίδι Ἀρχαιολογικῇ 1851 σ. 648. «Ἡ συνήθεια τοῦτο ποιεῖ μέχρι τοῦδε· τὰς Εὐμενίδας καλοκυράδας καλεῖ ὁ λαὸς, καὶ ταύταις προσφέρει μέχρι τοῦδε μειλίγματα ἐκ πλακούντιον καὶ μέλιτος· ἴδον αὐτὸς ἐγὼ πρὶν τῆς ἐπαναστάσεως ἡμῶν τὸ 1818 τὴν ἑσπέραν, ἄνδρα καὶ γυναῖκα νὰ φέρωσι τὰ μειλίγματα ταῦτα ἐντὸς τοῦ σπηλαίου, ὅπερ λουτρὰ καλοῦσι, καὶ ὅπερ δεσμωτήρια ἦν τὸ πάλαι, ὡς ἡ κατάστασις καὶ ἡ διαίρεσις αὐτοῦ ἐμφαίνει. καὶ αἱ μαρτυρίαι τῶν ἀρχαίων συγγραφέων συμφωνοῦσι. Ταῦτα ἦσαν ἐντὸς τριβλίου καθαρωτάτου ἑλισσομένου ἐντὸς λευκοτάτου χειρομάκτρου. Ἀφ' οὗ ἐπλησίασαν μετὰ μεγίστης σιωπῆς καὶ τρόμου, καὶ ἐναπέθεσαν αὐτὰ ἐντὸς τοῦ σπηλαίου ἐπέστρεψαν ταχύποδι δρόμῳ, ἐφέρπυσαν ἄστροφα, ἤτοι χαμηλὰ σκυφτὰ, ἔφυγαν χωρὶς νὰ ἐπιστρέψωσι τὴν κεφαλήν των, ἵνα ἴδωσιν ὄπισθεν αὐτῶν.» — Βλ. καὶ Ross, Reise auf den griechischen Inseln τ. III. σ. 45. «Der Glaube an die Neraiden oder wie sich auch heissen, die Guten Frauen (ἡ καλαὶς κυράδες) geht durch ganz Griechenland; man opfert ihnen bei Athen in einer alten Grabkammer unter dem Museunm, bei Kephisia in einer Grotte, und so noch an vielen andern Orten.» καὶ σελ. 182. «Auch ist es eine bekannte Sache, dass bei Athen, bei Theben und anderen Orten, nach den Neraiden oder den Guten Frauen

νεκα τῶν εὐεργετημάτων, ἅτινα πολλάκις παρέχουσιν εἰς τοὺς ἀνθρώπους, καὶ τῆς ὑψηλοτέρας τάξεως αὐτῶν· διὰ τὴν αὐτὴν αἰτίαν αἱ **Fées** ἔν τισι χωρίοις τῶν Πυῤῥηναίων καλοῦνται **les Dames**,[1] καὶ κατὰ τὸν μεσαίωνα **bonnes Dames** ἢ **bonae mulieres**.[2]

Κατά τινας παραδόσεις αἱ Νεράιδες διαιροῦνται εἰς δύο εἴδη, εἰς κατοίκους τῶν ὀρέων (*Βουνήσιαις*), καὶ εἰς κατοίκους τῶν θαλασσῶν (*θαλασσιναῖς*). Αἱ *Βουνήσιαι* τρέφουσιν ἀδιάλλακτον πρὸς τὰς θαλασσινὰς μῖσος, ἑκάστην δὲ ἑσπέραν Σαββάτου κατέρχονται τῶν ὀρέων, ἐν ᾧ αἱ *θαλασσιναὶ* ἀναδύουσι τῆς θαλάσσης καὶ συγκροτοῦσι μάχην· ἂν ἡ ἔκβασις τῆς τοιαύτης μάχης ἀποβῇ ἐπιτυχὴς διὰ τὰς *Βουνήσιας* αὗται εὐεργετοῦσι παντοιοτρόπως, ὅντινα ὀρεινὸν καθ᾽ ὁδὸν ἐπιστρέφουσαι ἀπαντήσωσι· τοὐναντίον δὲ κακοποιοῦσι τὰ μέγιστα τοὺς τῶν νήσων καὶ παραλίων μερῶν κατοίκους, οὓς κακὴ μοῖρα ἤθελε ῥίψει εἰς τὸν δρόμον των· τὰ αὐτὰ πράττουσι καὶ αἱ *θαλασσιναὶ* εὐεργετοῦσαι μὲν τοὺς κατοίκους τῶν νήσων καὶ παραθαλασσίων, κακοποιοῦσαι δὲ τοὺς ὀρεινούς.[3]

(ἡ καλαῖς κυράδες) mit Honigkuchen und aehnlichen geopfert wird.» Πλακοῦντας προσφέρουσι καὶ εἰς τὰς Μοίρας, περὶ οὗ βλ. τὰ περὶ Μοιρῶν.

1 Treverret, ἐν Revue des cours littéraires. t. V. p. 586. — ὑπὸ τῶν γάλλων χωρικῶν ἀποκαλοῦνται bonnes, bones-dames, bonnes et franches pucelles. (Manry, Les fées au moyen âge. p. 35).

2 Roman de la Roux. Méon 18637. — Guilielmus" Alverus, ἐν Grimm, Deutsche Mythologie σ. 1012. (γ'. ἔκδ.) — Θεά τις τῶν μαγισσῶν ἐκαλεῖτο Bensoria, Bona socia, bona domina, καὶ bona mulier. (Grimm, ἔνθ. ἀν. σ. 179. 596).

3 Εἰς πολλὰ μέρη νομίζουσιν ὅτι αἱ Νεράιδες καθιστῶσι πλουσίους

Ἐν Ἠλείᾳ τῆς Πελοποννήσου βασιλὶς τῶν Νεράϊδων λέγεται ἡ Λάμια,[1] ἥτις καὶ ἀλλαχοῦ συγχέεται μὲ τὰς Νεράϊδας.[2] Ὁ Σοῦτσος ἀναφέρει διήγησιν χωρικοῦ τινὸς τῆς Εὐβοίας περὶ μιᾶς θαλασσίας Νεράϊδας. «Δὲν ἔχει παρέλθει μὴν ἀφ' ὅτου μία τούτων ὤμοσε νὰ καταστρέψῃ τὸ τὸ χωρίον· ἦν χονδρὴ ὡς ἱστὸς πλοίου, διέσχιζε ὡς βέλος τὸν ἀέρα, καὶ τὰ κύματα ὡς δελφίν· ἐπέτα ἀπὸ τοῦ ἑνὸς ὄρους εἰς ἕτερον, καὶ ἐν ῥοπῇ ὀφθαλμοῦ ἀπεξεδύετο αἱματόφυρτον ἔνδυμα, ὅπως περιβληθῇ ἕτερον, μὲ σαπφείρους καὶ σμαράγδους πεποικιλμένον.[3] »

Τάξιν Νεράϊδων ἀνάλογον πρὸς τὰς Fées τῶν Γάλλων, κυρίως εἰπεῖν δὲν εὑρίσκομεν ἐν τοῖς νεοελληνικοῖς μύθοις, ἂν καὶ παραπλησία ἀπαντᾷ ἐν τοῖς Ἀλβανικοῖς.[4] Ὀφεί-

τοὺς θνητούς, οὓς ἀγαπῶσι, ἀφ' ὧν ὅμως ἀφαιροῦσι τὰ πλούτη, ἅτινα τοῖς ἐχορήγησαν, ἐν περιπτώσει καθ' ἣν δὲν προσενεχθῶσι καλῶς πρὸς αὐτάς. Βλ. L. Ross., Reisen auf den Griechischen Inseln des ägäischen Meeres 1845. τ. III. σ. 45. «Man glaubt (ἐν Κάσσῳ), dass wenn ein Sterblicher eine Neraide liebt und Umgang mit ihr hat, sie ihm dafür zu einem reichen Manne macht. Mein Wirth erzält, dass von seinem Oheim, der eine Viehheerde von mehr als tausend Köpfen besass, geglaubt wurde, dass er diesen Reichthum einer Nymphe verdanke. Später aber gerieth er ins Unglück und verarmte, was man dem Zorne der Neraide über seine Untreue zuschrieb.»

1 Wachsmuth, Das alte Griechenland im neuen. σ. 30.

2 Τοῦτο συμβαίνει εἰς πολλὰ παραμύθια, καί τινα δημοτικὰ ᾄσματα (Πρβλ. Passow, ἀρ. 524. 525).—Βλ. καὶ κατωτέρω περὶ Λαμιῶν.

3 Soutzo, Hist. de la révolution Gr. p. 228. — καὶ ἐκ τούτου Wachsmuth, αὐτ. σ. 32.

4 Hahn, Albanesische Studien. τ. I. σ. 162. « Mauthia (Μαυθί-α) ist eine in Gold gekleidete Fee, welche ein mit Edelsteinen besetztes Fes trägt ; wer ihr dies rauben kann, der ist glücklich sein lebenlang (Elbassan). Vielleicht ist sie eine und dieselbe mit der

λομεν ὅμως νὰ μὴ παραλείψωμεν γνώρισμά τι τῶν Fées, ἁπαντῶν καὶ εἰς τὰ ἑλληνικὰ παραμύθια· τὸ ἐκ τοῦ μειδιάματος δηλαδὴ αὐτῶν φύεσθαι ῥόδα, καὶ ἐκ τῶν δακρύων μαργαρίτας· τὴν ποιητικωτάτην ταύτην ἰδέαν, γνωστὴν καὶ ἐν τοῖς γερμανικοῖς μύθοις,[1] ἐκφράζουσι δημοτικά τινα ᾄσματα[2] καὶ παραμύθια,[3] ὑπαινίσσεται

Schönen der Erde, ε βούκουρα ε δέουτ, in Südalbanien und Griechenland, welche in vielen Märchen als Gegenstand der Sehnsucht fahrender figurirt.» ὁμοία πρόληψις τοῦ ἁρπάζειν φέσι Νεράϊδας, ὅπως ζήσῃ εὐδαιμόνως μετὰ ταῦτα ὁ ἅρπαξ, ἐπικρατεῖ εἴς τινα μέρη τῆς Ἑλλάδος. Νεράιδαν δὲ μὲ πρασίνην διὰ μαργαριτῶν καὶ κοραλίων κεκοσμημένην κόμην, ξηραίνουσαν μὲν τὴν ἡμέραν ἐπὶ τῶν βράχων τὰ φορέματά της, χορεύουσαν δὲ τὴν νύκτα ὑπὸ τὸ φῶς τῆς σελήνης ἐν τῇ ἐπιφανείᾳ τῆς θαλάσσης, ἀναφέρει ὁ Σοῦτος ἐνθ. ἀν. κατά τινα παράδοσιν χωρικοῦ τῆς Εὐβοίας.

1 Grimm, Deutsche Mythologie. τ. II σ. 1054—1055. — Πρβλ. καὶ Perrault, Contes des Fées. — Les fées.

2 Fauriel, Chants populaires de la Grèce. t. II p. 382. — Passow, Carmina popularia. p. 316.

Γιὰ μιὰν ξανθὴν . . . .
ὁποῦ γελᾷ καὶ πέφτουνε τὰ ῥόδα 'ς τὴν ποδιάν της.

3 Hahn, Griechische und albanesische Märchen. τ. I. σ. 193κε. ἀρ. 28. «Das Mädchen, das Rosen lacht und Perlen weint.» ἐν ἑτέρῳ παραμυθίῳ (Hahn, αὐτ. τ. II. σ. 81. ἀρ. 82) ὅταν γελᾷ κόρη τις πίπτουσι ῥόδα καὶ ὅταν κλαίῃ καρυόφυλλα· ἔλαβε δὲ τοῦτο δῶρον παρὰ τῶν Νεράιδων. « Die Elfengelobte . . . Da nahmen die Elfen das Mädchen und brachten sie in ihre Höhle. Und wenn das Madchen weinte, so machten sie aus ihren Thränen Nelken,und aus ihren Laecheln Rosen.»— Ἐν τοῖς Ἀραβικοῖς παραμυθίοις νεᾶνίς τις ὑπόσχεται νὰ γεννήσῃ ἐκ τοῦ βασιλέως παιδίον,οὗ ἐκ τῶν ὀμμάτων ὅταν κλαίῃ νὰ πίπτωσι μαργαρίται καὶ ἐκ τῶν χειλέων ὅταν γελᾷ ῥόδα. (Les mille et une nuits traduct. Galland.— Hist. de deux soeurs jalouses de leur cadette).

δὲ καὶ ὁ ποιητὴς τοῦ μεσαιωνικοῦ ποιήματος Ἀπολλωνίου τοῦ Τύρου.[1]

Ὅπως τῶν ἀρχαίων αἱ νύμφαι αἱ Νεράιδες λούονται εἰς τὰ ὕδατα τῶν πηγῶν κατὰ τὸ μεσονύκτιον, ὅταν *κοιμοῦνται τὰ νερά*· ἕνεκα τούτου ὁ λαὸς νομίζει ὅτι τὴν ὥραν ἐκείνην τὰ ὕδατα εἶναι θερμὰ, οὐδεὶς δὲ τολμᾷ κατ' ἐκείνην τὴν ὥραν νὰ πλησιάσῃ εἰς πηγὴν ἢ νὰ πίῃ ἐξ αὐτῆς ὅπως μὴ γίνῃ νυμφόληπτος. Μετὰ τὸ λουτρὸν αἱ Νεράϊδες καλλωπίζονται κτενιζόμεναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐν τοῖς σπηλαίοις των ἢ παρὰ τὰ ῥυάκια, ὡς αἱ *ἄκκα* τῶν Φιλλανδῶν.[2]

Ὁ χορὸς εἶναι ἡ προσφιλὴς διασκέδασις τῶν Νεράϊδων,[3] αἵτινες συγκροτοῦσι χοροὺς κατὰ τὴν νύκτα πρὸ πάντων παρὰ τοὺς ποταμοὺς ἢ ἐπὶ τῶν ὀρέων κύκλῳ γιγαντιαίας πυρᾶς,[4] νυμφολήπτου τινὸς τὴν λύραν κρού-

1 Ἐν Wagner, Medieval Grecs Text. 1870. — στίχ. 182.

2 Léouzon le duc, La Filande. t. I. p. xcviii κε. — Αἱ Korrigans τῆς Βρεττάνης κτενίζουσι μὲ χρυσοῦν κτένιον τὴν κόμην των πλησίον πηγῶν (Th. de la Villemarqué, Chants populaires de la Bretagne. t. I. p. 4. — Maury, Les Fées au moyen âge. p. 76), ὅπως καὶ αἱ Roussalkis τῶν Σλάβων (Maury, l. c.)

3 Maury, Les fées au moyen âge. p. 55—56. note. «Toutes les traditions populaires font de la danse, l'occupation des esprits, des génies et des êtres surnaturels. . . Cette croyance tire évidement son origine des cérémonies nocturnes, que dans les rites du druidisme, aussi bien que dans ceux du polythéisme Grec et Romain, on celebrait la nuit.»

4 Ὁμοίαν δοξασίαν ἀνευρίσκομεν παρὰ τοῖς νῦν Πέρσαις Μωαμεθανοῖς· εἴς τι μέρος τῆς Περσίας, ὅπου ὑπῆρχεν ἄλλοτε ναὸς τῶν πυρολατρῶν, οὕτινος μόνον τὰ ἐρείπια νῦν σώζονται, οἱ ἐγχώριοι διηγοῦνται ὅτι πληθὺς δαιμόνων συναθροίζεται καὶ στήνει χορὸν πέριξ πυρᾶς,

όντος.[1] Ὁ κύριος Ἀντωνιάδης ἐν τοῖς ἑπομένοις περιγράφει κρητικήν τινα περὶ τούτου παράδοσιν.

Ὄργαν' αὐτόθεν (παρά τινα ποταμὸν) τὴν νύκτα, χορὸν Νεραΐδων [ἀκούουν,
ὃν μετ' ἀνθρώπων ἐρώντων χορεύουν κι' αὐταὶ ἀγαπῶσαι.
στίχους τοῦ πόνου των λέγουν, καὶ στρέφουν μὲ χάριν τὸν πόδα.
Λύραν δὲ παίζει ποιμὴν, ἁρπαγεὶς ὑπ' ἐκείνων μὲ βίαν·
ἄλλαι δὲ μέχρι γονάτων ξανθὴν ἀπολύουσαι κόμην,
βρέφη θωπεύουν λευκὰ, ὡς ἀφρὸς θαλασσίων κυμάτων,
ἅτινα ἔχουν γεννήση πλησίον θνητῶν κοιμηθεῖσαι·
ἢ καὶ καρποὺς γυναικῶν, ὑπὸ νύκτας αἰσχύνης σπαρέντας,
οὓς ἀραντίστους τοῦ θείου βαπτίσματος δαίμονες μαῦροι
φέρουν εἰς ἄγρια ὄρη, νὰ τρέχουν τελώνια ἄσπρα·
(οὕτω καλοῦσιν αὐτόθι τ' ἀβάπτιστα βρέφη θανόντα.)[2]

Χοροὶ νυμφῶν ἀναφέρονται παρὰ πολλῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ Λατίνων ποιητῶν.[3] Ὁμοίως αἱ γερμα-

ἀναθρωσκούσης ἐκ τῆς γῆς (G. Keppel, Personal Narrative of Travels in Babylonia, Assyria κλπ. 3 ἔκδ. τ. I. σ. 161).

1 Ἔν τινι ἀναγλύφῳ εὑρεθέντι ἐν ἄντρῳ τοῦ Πάρνηθος παρίσταται ἀνήρ τις ὀρχούμενος μετὰ τριῶν γυναικῶν· κάτωθεν ἐπιγραφὴ φέρει «Τηλεφάνης ἀνέθηκε Πα(νὶ κ)αὶ Νύμφαις.» Ὁ Τηλεφάνης οὗτος οὐδὲν ἄλλο πιθανὸν εἶναι ἢ νυμφόληπτος (Rangabé, Antiquités Helléniques. vol. II. p. 745). Ἡ πρόληψις ὅτι αἱ Νεράϊδες ἁρπάζουσιν ὡραίους παῖδας, ὅπως παίζωσι καὶ χορεύωσι μετ' αὐτῶν ἐπικρατεῖ καὶ παρὰ τοῖς Ἀλβανοῖς, (Hahn, Albanesische Studien. τ. I. σ. 161). — Κατὰ τὰς παραδόσεις τῶν Γερμανῶν καὶ Γάλλων ὁ χορὸς μετὰ πνευμάτων εἶναι ἀλάνθαστον προμήνυμα θανάτου διὰ τὸν χορεύσαντα (Collin de Plancy, Dictionnaire infernal 1825 t. II. p. 309. — Cf. Alph. Karr, Les Willis, ἐν τοῖς Contes et nouvelles αὐτοῦ).

2 Ἀντωνιαδ., Κρητηΐς σ. 41.

3 Βλ. διαφόρους παραπομπὰς περὶ τούτου εἰς ἀρχαίους συγγραφεῖς ἐν Musgrave ad Soph. Oedip. Colon. 718. — Pasley, Travels in Crete. t. II. σ. 215.

νικαὶ καὶ Σλαυικαὶ θεότητες τῶν ὑδάτων, αἳ πρὸς τὰς Νεράϊδας ἀνάλογοι, ὀρχοῦνται, εἰς τὰ ὄρη, ᾄδουσαι καὶ ἐν ἤχῳ μουσικῶν ὀργάνων· [1] καὶ τῶν Ἀψαρῶν τῆς Ἰνδικῆς μυθολογίας ἴδιόν ἐστι, τὸ χορεύειν ἡδέως. [2]

Οἱ ἰδόντες τοὺς χοροὺς τούτους τῶν Νεράϊδων,[3] ἢ τὰ κατὰ τὴν νύκτα λουτρὰ αὐτῶν, καὶ τοιοῦτοι εἰσὶν οἱ ἐν Σαββάτῳ γεννηθέντες, οἵτινες *Σαββατογεννημένοι* ἐκ τούτου καὶ *ἀλαφρόσκιωτοι* ὡς εὐκόλως τὰ πνεύματα βλέποντες ἀποκαλοῦνται [4] παραφρονοῦσι ἢ καταλαμβάνον-

1 Grimm, Deutsche Mythologie. τ. I. σ. 264. 278. 438 κε. — Olaüs Magnus, Historia popul. septentr. lib. III c. 2 — Οὕτω καὶ αἱ τῶν Ἄγγλων (Keightley, Fairy Mythologie. vol. II. p. 104. — Crofton Croker, Fairy legends and traditions of the South of Ireland. Part. III. p. 90. — Maury, l. c. p. 86.)

2 Βαλαβαράτα μετ. Γαλάνοῦ. βιβλ. XIV. κεφ. α'. διστ. 55.— XVIII, 261.

3 Κατ' ἄλλας παραδόσεις καὶ οἱ ἀκούσαντες ἦχον μουσικῆς Νεράιδων (Ἀντωνιάδ., αὐτ. σ. 70.).

4 Bybilakis Neugriechisches Leben. σ. 57—58. «Die heutigen Griechen screiben gewissen Menschen die besondere Eigenschaft zu, die unsichtbaren Geister sehen zu können und nennen diesellen ἀλαφρόστρατοι.» Ἡ δοξασία αὕτη στηρίζεται εἰς τὴν ἰδέαν ὅτι οἱ ἀνθρώπινοι ὀφθαλμοὶ ὡς ἀχλύν τινα πρὸ αὐτῶν ἔχοντες δὲν δύνανται νὰ διακρίνωσι τὰ ὑπερφυσικὰ ἀντικείμενα Οὕτω παρ' Ὁμήρῳ ἡ Ἀθηνᾶ λέγει τῷ Διομήδῃ

Ἀχλὺν δ' αὖτοι ἀπ' ὀφθαλμῶν ἕλον, ἣ πρὶν ἐπῆεν
ὄφρ' εὖ γιγνώσκῃς ἠ μὲν θεὸν ἠδὲ καὶ ἄνδρα. (Ἰλιάδ. Ε. 127),

καὶ ἡ Ἀφροδίτη τῷ Αἰνείᾳ παρὰ Βεργιλίῳ (Aen. II. 604.)

Adspice, namque omnem, quae nunc obducta taerati
mortalis hebetat visus tibi et humida circum
caligat nubem eripiam.

Ἐν τῇ Ἰνδικῇ μυθολυγίᾳ ὁ Ῥαγγοῦς νίψας τοὺς ὀφθαλμοὺς διὰ τοῦ οὐ-

ται ὑπό ἐπιληψίας,[1] ὅπερ ἀνακαλεῖ τὰς περὶ Νυμφολήπτων δοξασίας τῶν ἀρχαίων[2] ἐπὶ τῶν περιστάσεων

ρους θαυμασίας δαμάλεως περιβοήτου τινὸς ἀσκητοῦ «ἔβλεπε καὶ τὰ ὑπὲρ τὴν αἴσθησιν τῆς ὁράσεως ὄντα» ἤτοι τοὺς θεοὺς καὶ τὰ ἄλλα ἐναέρια πνεύματα (Ραγγούβάνσα Γ. 41. σ. 34. μετ. Γαλανοῦ)· ὁ δὲ μέγας ὅσιος Βεάσας, δίδει εἰς τὸν Σανζάιαν ὄμμα θεῖον (Βαλαβαράτα, μετ. Γαλανοῦ βιβλ. ϛ' α. 4.) ἤτοι τὸν καθιστᾷ ἱκανὸν νὰ βλέπῃ ὅσα οἱ ἄλλοι ἄνθρωποι δὲν ἠδύναντο νὰ ἴδωσιν. Ὁ Ψελλὸς ἐν τῷ μνησθέντι συγγραμματίῳ του (Περὶ ἐνεργείας δαιμόνων σ. 62 ἔκδ. Παρισ.) ἀναφέρει μαγικόν τινα τρόπον, δι' οὗ τὰ πνεύματα ὁρατὰ καθίσταντο· «Ἐλθεῖν μὲν γὰρ αὐτῷ τὰ δαιμόνια ἔργα παρά τινος ἀλήτου Λίβυος ἔφη, ὅς με νύκτωρ εἰς ὄρος ἀπαγαγὼν, καί τινος βοτάνης μετασχεῖν κελεύσας, ἐμπτύσας τέ μου τῷ στόματι, καὶ ἐγχρίσματά τινα περιχρύσας τῷ ὀφθαλμῷ παρέσχεν ὁρᾷν δαιμονίων πλῆθος.»

1 Ἀλλὰ καὶ οἱ εἰς τὰ σπήλαια, τὰς κατοικίας τῶν Νεράιδων, εἰσερχόμενοι τὰ αὐτὰ νομίζονται ὅτι πάσχουσι. Πρβλ. Heuzey, Le Mont Olympe et l'Acarnanie. 1860. p. 204. «A deux heures du sommet (des monts Pierriens), s'ouvre une profonde caverne. célèbre dans toute la contrée, mais où les paysans refusent de conduire personne. Ils racontent qu'elle est habitée par des fées, ἐξωτικαίς· malheur à qui ose en approcher ! il est saisi a l'instant de delire et de vertige. On dirait un souvenir de la mysterieuse influence attribuée jadis aux Muses, antiques habitants des grottes de la montagne, qui ne seraient plus aujourd'hui pour les paysans chrétiens, que de malfaisants génies. Les habiles du pays ne doutent pas que cette caverne ne soit l'antre des anciens Muses Pierides.».

2 Βλ. Maury, Hist. des religions de la Crèce antique t. II. p. 175. — Ὁμοία πρόληψις ἐπεκράτει παρὰ Γερμανοῖς (Grimm, Deutsche Mythologie. τ. I. σ. 429. β'. ἔκδ.) καὶ Ἀλβανοῖς (Hahn, Albanesische Studien, τ. I. σ. 161). — Οἱ Ἄραβες λέγουσιν ἐπὶ τῶν προώρως ἀποθνησκόντων νέων, εἶδε τὰς οὐρὶ (Le magasin universel. 1837 t. V. p. 70)· οἱ δὲ Σκῶτοι λέγουσιν διὰ πάντα βλάκα ὅτι εἶναι fay (Noël, dictionnaire des inventions etc. 1838. p. 206. — Maury, Les fées du moyen âge p. 25).

τούτων μεταχειρίζονται τὰς λέξεις *συνεπάρθη, ἐλαβώθη*, [1] *ἰσκιοπατήθη* καὶ *ἔχει ἀπ' ἔξω*, [2] πρὸς θεραπείαν δὲ τοῦ νοσήματος προστρέχουσιν εἰς τὴν θρησκείαν, προσκαλοῦντες ἱερέα, ὅστις ἀναγινώσκει εἰς τὸν ἀσθενῆ εὐχάς, [3] ἢ στέλλοντες τὸν ἀσθενῆ τρεῖς κατὰ συνέχειαν ἑσπέρας Σαββάτου εἰς τὴν ἐκκλησίαν ὅπως ἀκούῃ τὸν ἑσπερινόν. [4] Ἐκτὸς τούτων μεταχειρίζονται τὸ *ἀμίλητο νερό*, [5] καὶ ἄλλας μαγικὰς τελετάς. [6] Τοὺς νυμφολή-

1 Βλ. Πανδώραν τ. IV σ. 147 σημ. «Ἡ λέξις λαβώνω εἰς τὴν Μηλίαν διάλεκτον ἐκφράζει ἐν γένει μὲν τὸ πληγώνειν, ἰδίως δὲ τὴν μεταχειρίζονται εἰς τὸ ἐκφράσαι τὰς κατὰ τῶν ἀνθρώπων κακὰς ἐπενεργείας τῶν διαφόρων φαντασμάτων ἢ μορμολυκείων.»

2 Wachsmuth, Das alte Griechenland im neuen. σ. 53. 55.

3 Χουρμούζη, Κρητικὰ σ. 26. «Πιστεύουσιν (οἱ Κρῆτες) τὰς Νεράϊδας, τὰ φαντάσματα τὰ στοιχειὰ . . . καὶ εἰς τὸν τόπον ὅπου ὑποπτευθῶσιν ἢ ἀκούσουν ὅτι κατοικοῦν νεράϊδες ἢ στοιχειὰ παντελῶς δὲν πλησιάζουν· ἂν δὲ κατὰ δυστυχίαν περάσῃ τις ἀπ' ἐκεῖ, ἢ κοιμηθῇ αὐτοῦ πλησίον, καὶ ἀσθενήσῃ, ἢ εὐθὺς ἢ μετὰ καιρὸν, τότε λέγουν ὅτι ἔχει βυστιριά, τῆς ὁποίας τὸ ἀντιφάρμακον εἶναι τὸ διάβασμα »

4 Βλ. παραμύθιον παρὰ Hahn, Griechische und albanesische Märchen τ. II. σ. 79. 80 Κατὰ τὸ παραμύθιον τοῦτο αἱ Νεράϊδες προσεπάθουν νὰ πνίξωσι ἄνθρωπόν τινα κοιμώμενον εἰς τὸν ἀγρόν του, ἀλλὰ δύο γυναῖκες κατὰ τύχην διαβαίνουσαι ἐκεῖθεν τὸν ἐξύπνησαν ἰδοῦσαι τὸν κίνδυνον, οὗτος δὲ ἐπέστρεψεν εἰς τὴν οἰκίαν του· Αἱ Νεράϊδες ὅμως ἦλθον κατὰ τὴν μεσημβρίαν καὶ εἰς τὴν οἰκίαν του, καὶ ἤρχισαν νὰ τὸν λιθοβολῶσιν. Ἅμα εἶδε τοῦτο ἤρχισεν ἐκεῖνος νὰ στρέφεται κύκλῳ καὶ ἔπεσεν ἐξηντλημένος χαμαὶ, οὕτω διαμείνας ἕως ὅτου ἀνεχώρησαν αἱ Νεράιδες. Ἀπὸ τῆς ἡμέρας ταύτης ἤρχισε νὰ πηγαίνῃ τρία Σάββατα κατὰ συνέχειαν εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ ἔκτοτε δὲν τὸν ἐπείραξαν αἱ Νεράιδες.

5 Wachsmuth, αὐτ. σ. 53.

6 Hahn, αὐτ. τ II. σ. 8, Κατὰ τὸ παραμύθιον τοῦτο γυνή τις ἀπήγαινε εἴς τινα πόλιν καθ' ὁδὸν τὴν ἀπήντησαν αἱ Νεράιδες, αἵτινες

πτους μεταφέρουσι πολλάκις ἐναερίως αἱ Νεράϊδες εἰς διάφορα μέρη, ἀποθέτουσαι αὐτοὺς μετὰ ταῦτα εἰς τὴν οἰκίαν των.[1] Ὅταν τυχὸν δυσαρεστηθῶσιν ἀπ' αὐτῶν, ἢ τοὺς ἴδωσιν ἀπειθεῖς εἰς τὰς προσταγάς των, τοὺς τιμωροῦσι δέρουσαι διὰ ψιαθίνων μαστίγων, τῶν δὲ μαστιγώσεων μελανὰ ἴχνη ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας διαμένουσι. Τουτ' αὐτὸ διηγεῖται συναξάριόν τι περὶ ἑνὸς παραδοθέντος εἰς τὸν δαίμονα, οὗτινος θέλοντος νὰ μετανοήσῃ «ἔδωσεν ὁ δαίμων τόσαις ὅπου ἐμαύρισαν ἡ σάρκες του.»[2] Καὶ ὁ Λουκιανὸς ἀναφέρει παραπλήσιόν τι περὶ τοῦ θαυμασίου ἀνδριάντος τοῦ Πελίχου, ἐξ οὗ προσεπάθησε νὰ κλέψῃ Λίβυς τις δοῦλος τὰ παρακείμενα ἀναθήματα. «Ἐπεὶ δὲ ἐπανελθὼν τάχιστα ἔγνω περισεσυλημένος ὁ Πέλιχος, ὅρα ὅπως ἠδύνατο, καὶ κατεφώρασε τὸν Λίβον· δι' ὅλης γὰρ τῆς νυκτὸς περιῄει ἐν κύκλῳ τὴν αὐλὴν ὁ ἄθλιος ἐξελθεῖν οὐ δυνάμενος ὥσπερ εἰς λαβύρινθον ἐμπεσὼν, ἄχρι δὴ κατελήφθη ἔχων

τὴν ἐζήτησαν φαγητὰ, τὰ ὁποῖα αὕτη ἠρνήθη νὰ ταῖς δώσῃ· αἱ Νεράιδες τὰ μέγιστα ἐκ τούτου ὠργίσθησαν, καὶ ἤρχισαν νὰ τὴν μαστιγῶσι τοσοῦτον, ὥστε αὕτη κατήντησε φρενοβλαβής. Ἄλλη τις γυνὴ ὑπεσχέθη νὰ τὴν θεραπεύσῃ, τὴν ὑπῆγε δὲ πρὸς τοῦτο εἰς τὸ μέρας ὅπου κατὰ πρῶτον εἶδε τὰς Νεράιδας, ἤναψαν φωτιὰ καὶ θέσασαι τρία κομμάτια ψωμίου μετὰ μέλιτος ἀνεχώρησαν. Αἱ Νεράιδες τὰς ἐλιθοβόλησαν ὄπισθεν, ἡ δὲ φρενοβλαβὴς καίτοι θεραπευθεῖσα ἀπέθανεν ὅμως ἐκ φόβου.

1 Ἰόνιος ἀνθολογία. τ. Α. φυλ. 3. σ. 309. «Τινὲς τῶν ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν (ἐν Κεφαλληνίᾳ) διηγοῦνται βεβαιωτικῶς, ὅτι συνωμίλησαν μὲ Νηρηΐδας, καὶ εἶδον αὐτὰς ὀρχουμένας καὶ ἀεροβατούσας, καὶ ὅτι μετεφέρθησαν ὑπὸ τῶν ἰδίων καὶ ἀφέθησαν εἰς διεστηκότας τόπους.» — Βλ. καὶ ἀνωτέρω σ. 87.

2 Ἁμαρτωλῶν σωτηρία. Μέρος III θαῦμα 23.

τὰ φώρια γενομένης τῆς ἡμέρας . . . οὐ πολὺν δὲ ἐπιβιοὺς χρόνον κακὸς κακῶς ἀπέθανε μαστιγούμενος, ὡς ἔλεγε, κατὰ τὴν νύκτα ἑκάστην, ὥστε καὶ μώλωπας ἐς τὴν ἐπιοῦσαν φαίνεσθαι αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ σώματος.» [1] — Ἔν τινι δὲ ἑλληνικῷ χειρογράφῳ, διαλαμβάνοντι ἐν εἴδει ἐπιστολῆς τοῦ Ἀλεξάνδρου, τὰς περὶ τοῦ ἡγεμόνος τούτου παραδόσεις, ἀναφέρεται ὅτι ἐν ᾧ οἱ στρατιῶται αὐτοῦ ἔκοπτον θαυμαστά τινα δένδρα, ἀοράτως ἐμαστιγοῦντο. «Αἰφνίδιον δὲ οἱ ἐκλέγοντες (τὸ δάκρυον τῶν δένδρων σπόγγοις) ἐμαστιγοῦντο ὑπὸ δαιμόνων ἀοράτων· καὶ τῶν μὲν μαστιγούντων τὸν ψόφον ἠκούομεν, καὶ τὰς πληγὰς ἐπὶ τῶν νώτων ἐρχομένας ἐβλέπομεν· τοὺς δὲ τύπτοντας οὐκ ἐθεωροῦμεν.» [2]

Ἐξασκοῦσι δὲ αἱ Νεράιδες τὴν ἐπιβλαβῆ αὐτῶν ἰσχὺν ἰδίως κατὰ τὴν μεσημβρίαν, καὶ ὅστις κατὰ τὴν στιγμὴν ταύτην διαβῇ ἐκεῖθεν, ἔνθα αὗται διατρίβουσι, *λαβώνεται* παρ' αὐτῶν. [3] ἴσως τοῦτο προῆλθεν ἀπὸ τῆς ἰδέας τῶν ἀρχαίων ὅτι τὰ πνεύματα κατ' ἐκείνην τὴν ὥραν ἀναπαύονται καὶ διὰ τοῦτο πικρῶς τιμωροῦσι τοὺς ταράττοντας τὴν ἡσυχίαν των. [4] Οἱ χριστιανοὶ

1 Λουκιαν. Φιλοψευδ. § 20. — Πρβλ. καὶ Calmet, Dissertazioni sopra le apparizioni de'spiriti. Tradotto dal Franzese. 1770. — Cap. XXXVI. p. 80κε. Apparizioni di Spiriti, che lasciano impressa la lor mano su delle vesti, ouvero su de legni.

2 Ἐν Berger de Xiyrey, Traditions teratologiques. p. 360.

3 Wachsmuth, Das alte Griechenlant im neuen. σ. 30. — Ἐν Μήλῳ ἕνεκα τῆς προλήψεως ταύτης Μεσημεργιάταις καλοῦνται αἱ Νεράιδες.

4 Θεοκριτ. I. 15.

Οὐ θέμις ὦ ποιμὴν τὸ μεσαμβρινόν, οὐ θέμις ἄμμιν

κατὰ τὸν μεσαίωνα ἔπλασαν *μεσημβρινὸν δαίμονα*, [1] ἴσως ὁρμώμενοι ἔκ τε τῆς τοιαύτης δοξασίας καὶ ἔκ τινες ψαλμοῦ τοῦ Δαυὶδ, ἐν ᾧ γίνεται μνεία *δαιμονίου μεσημβρινοῦ*. [2] Ἐπίσης παρὰ τῆς ἀρχαίοις ἐπεκράτει ἡ

συρίσδεν· τὸν Πᾶνα δεδοίκαμες· ἦ γὰρ ἀπ' ἄγρας
τανίκα κεκμακὼς ἀμπαύεται· ἔστι δὲ πικρὸς,
καὶ οἱ ἀεὶ δριμεῖα χολὰ ποτὶ ῥῖνα κάθηται.

Lucan., Pharsal III, 423.

Medio quum Phoebus in axe est
aut coelum nox atra tenet, pavet ipsos sacerdos
auessus, dominumque timet deprendere luci.

Ovid., Fast. IV. 761.

Nec Dryadas, nec nos videamus labra Dianae;
nec Faunum. medio quum premit arva die· ἤτοι «εἴθε νὰ μὴ ἴδωμεν τὰς Δρυάδας, οὔτε τὰ λουτρὰ τῆς Ἀρτέμιδος, οὔτε τὸν Φαῦνον ὅτε κατὰ τὴν μεσημβρίαν κοιμῶνται εἰς τοὺς ἀγρούς.» Βλ. καὶ **Καλλιμαχ.**, Ὕμν. εἰς Λουτρ. Παλλ. 72 καὶ Σχ. ἀντ.—**Φιλοστρατ.**, Εἰκον. 13. 14. σ. 828 ed Olearii. « Ἐπιτίθενται (αἱ νύμφαι) κατὰ μεσημβρίαν, ὅτε δὴ λέγεται καθεύδειν ὁ Πᾶν, ἐκλελοιπὼς τὴν θήραν.» — Κατὰ τὴν παρελθοῦσαν ἑκατονταετηρίδα ἔγραψεν ἰδιαιτέραν περὶ τῆς δοξασίας ταύτης πραγματείαν ὁ **Jo. Benedictus Capzou** (Disputatio philosophorum de quiete dei placita).

1 Βλ. τοὺς ἐξορκισμοὺς τοῦ μεγάλου Βασιλείου καὶ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου ἐν τοῖς Εὐχολογίοις. **Δαίμων μεσημβρινὸς** (**Γρηγορίου**, βίος ἁγ Βασιλείου ἀρ 15.— **Παχυμερ.**, Β. 8) — Παρὰ τοῖς καθολικοῖς Daemon meridianus (**Du Cange**, Glossarium ad script. med. et inf. Latinit. s. h. v. — **Gregor. Turensis** Miracul. 5. Mart. 4. 36. **Graff**, Thesaur. ling. Franc. t. V. col 359. — **Leloyer**, Histoire des spectres. l. III. ch. 4. p. 98). Εἰς τοὺς ἀσκητὰς, ὡς ἀναφέρουσι τὰ συναξάρια, οἱ δαίμονες ἐπεφαίνοντο κατὰ τὴν μεσημβρίαν (**Hieronymi**, vita Sancti Pauli primi Eremit. cap. 6. — **Leopardi**, Saggio sopra gli errori popolari degli antichi. 1848. σ. 85—96 cap. VII. Del meriggio).

2 Ψαλμ., 90, 5. « Οὐ φοβηθήσῃ ἀπὸ φόβου νυκτερινοῦ . . . ἀπὸ

ἰδέα ὅτι τὰ πνεύματα καὶ τὰ φαντάσματα ἐπεφαίνοντο κατὰ τὴν μεσημβρίαν, [1] καὶ τὴν ἰδέαν ταύτην ἀνευρίσκομεν καὶ παρὰ τῷ Ὀσιανῷ. [2]

Αἱ Νεράϊδες ἐκτὸς τοῦ *λαβώματος*, *συνεπαίρνουσιν* ἤτοι ἁρπάζουσι καὶ ἐναερίως μεταφέρουσιν εἰς τὰ σπήλαιά των ὡραίους νέους καὶ παῖδας, ὅπως μετ' αὐτῶν συνδιάγωσι τὸν βίον. [3] Ἡ δοξασία αὕτη, ἥτις ἐπεκρά-

πράγματος διαπορευομένου ἐν σκότει, ἀπὸ συμπτώματος καὶ δαιμονίου μεσημβρινοῦ.»

1. Πρβλ. Λουκιαν., Φιλοψευδ. § 22. «μεσούσης τῆς ἡμέρας γυναῖκα ὁρῶ προσιοῦσαν φοβεράν.»

2 Ossian, Ἡ μάχη τοῦ Κάρου. trad. Christian. 1858. p. 75. «Κατὰ τὴν μεσημβρίαν τὰ φαντάσματα πλανῶνται πέριξ τοῦ τάφου. Ἡ σιγὴ ἐπικρατεῖ εἰς τὴν κοιλάδα καὶ οἱ ἄνθρωποι φοβοῦνται νὰ πλησιάσωσι τὸν ὀλέθριον τοῦτον τόπον.» — Ἡ ἀπελευθέρωσις τῆς Καῤῥικτούρας. αὐτ. σ. 101. «Βινδέλα. — Τὴν μεσημβρίαν, ὅταν σιγὴ θὰ ἐπικρατῇ εἰς τὰς πεδιάδας θὰ ἔλθω νὰ καθίσω εἰς τὴν ὄχθην τοῦ χειμάῤῥου τούτου, ἢ εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ παρακειμένου λόφου· ἐλθὲ τότε νὰ συνδιαλλεχθῶμεν προςφιλὲς τῶν δακρύων μου ἀντικείμενον, ἐλθὲ ἐπὶ τῶν πτερύγων τοῦ ἀνέμου τοῦ ὄρους· ἐν μέσῳ τῆς γενικῆς νηνεμίας ἄφισον τότε νὰ ἀκούσω τὸν εὐχάριστον τῇ, φωνῆς σου ἦχον.»

3 Bybilakis, Neugriechisches Leben. σ. 11. — J. J. Ampère, ἐν Revue des deux Mondes. 1. Ἰουλ. 1844. p. 40. «Le peuple Grec croit aussi aux Néréides, dont il n'a plus oublié le nom et auxquels il attribue un singulier mélange de grace et de cruauté. Elles enlèvent les enfants qui s'approchent des fontaines, comme les nymphes, déesses redoutables aux habitants de la campagne, dit Théocrite, qui entrainèrent le bel Hylas aux fond des eaux.» — Βλ. καὶ παραμύθιόν τι παρὰ Hahn, Griechische u. alb. Maerchen. τ. II ἀρ. 84. — Allat, de Graecorum hodie quorundam opinationibus p. 158. — Ὁ Ross ἀναφέρει τὴν ἱστορίαν τῆς ἁρπαγῆς μιᾶς νεάνιδος ὑπὸ τῶν Νεράιδων ἔκ τινος χωρίου τῆς Ἀττικῆς. (Reisen auf den griechischen Inseln τ. III. σ. 181—182).

τει καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησι, [1] καὶ διατηρεῖται ἀκόμη παρ' Ἀλβανοῖς, [2] φέρει ἡμᾶς εἰς τὴν εἰκασίαν ὅτι αἱ Νύμφαι τῆς ἀρχαίας μυθολογίας ἦσαν καὶ ψυχοπομποὶ θεότητες. Ἡ ὁμοιότης ἣν αἱ Νεράϊδες τῶν προλήψεων τοῦ καθ' ἡμᾶς λαοῦ ἔχουσι πρὸς τῶν ἀρχαίων τὰς Ἁρπυίας, εἶναι ἀρκοῦσα νομίζομεν ἀπόδειξις τῆς εἰκασίας μας ταύτης. Αἱ Ἅρπυιαι, ὧν ἡ ἰδιότης ὡς ψυχοπομπῶν θεοτήτων ἐμβριθῶς ἐξητάσθη ὑπὸ τοῦ Luynes [3] ἐμυθολογοῦντο θυγατέρες τοῦ Βορέα, [4] καὶ ἦσαν προ-

1 Οὕτως ὁ Ὕλας ἡρπάγη ὑπὸ τῶν Νυμφῶν (Θεοκριτ., εἰδύλ. ιγ'. — Ἀπολλόδωρ., Α. θ. 19. — Ἀντων. Λιβεράλ., Συναγ. Μετ. 26. ed. Westermann.— Ὀρφ., Ὕμν. Α 221κε. — βλ. καὶ Καλλίμαχον ἐν Ἑλληνικῇ Ἀνθολογίᾳ τ. I σ. 465. ed Jacobs. — Boeckh, Corpus inscriptionum Graecarum τ. I. σ. 544. n. 997).

2 Hahn, Albanesische Studien τ. 1. σ. 161. «Die Elfen wohnen in den Bergen, sie kommen aber des Nachts zu den Wohnungen der Menschen und solen sich schöne Knaben, selterne Maedchen, zum Tanze ... Die Elfen nehmen auch kleine Kinder aus den Wiegen, spielen mit ihnen auf den Daechern, und bringen sie unbeschaedigt zurück.» Περὶ τοῦ τελευταίου, βλέπε καὶ τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 84 παραμύθιον τῆς συλλογῆς τοῦ Hahn, οὗ ἀνωτέρω ἐμνήσθημεν — Οὕτω καὶ αἱ Nix τῶν Γερμανῶν καὶ αἱ Korrigan τῶν Βρεττανῶν ἁρπάζουσι παιδία. (Maury, Les fées au moyen âge. p. 75, — Πρβλ. Bechstein, Das Sagenschutz und die Sagenkreise des Thuningelandes. μερ. 4. σ. 117.)

3 Luynes, Mémoire sur les Harpyes· ἐν Annales de l'Inst. archéol. de Rome. 1845. t. XVII p. 1 κε.

4 Ὠριγέν., κατὰ Κέλσου. ς', 304.— Ὁ μῦθος τῆς ἁρπαγῆς τῆς Ὠρειθυίας ὑπὸ τοῦ Βορέα δεικνύει ὅτι καὶ οἱ ἄνεμοι ἐθεωροῦντο ψυχοπομποὶ θεότητες. — Βλ. περὶ τοῦ μύθου τούτου Welcker, Borée et Orithyie· ἐν Nouvelles annales de l'institut archéol. — Sect. française. 1839. t. II. p. 358—394.

σωποποίησις τοῦ ἀνέμου καὶ τῶν θυελλῶν.[1] Ἡ ἐμφάνισίς των εἴς τινα τόπον ἐξηγγέλλετο διὰ σφοδροῦ ἀνέμου καὶ θυέλλης, ὡς οἱ ποιηταὶ περιγράφουσι:

αἳ δ' (Ἅρπυιαι) ἄφαρ ἠύτ' ἄελλαι ἀδευκέες, ἢ στεροπαὶ ὥς
ἀπρόσφατοι νεφέων ἐξάλμεναι ἐσσεύοντο
κλαγγῇ μαιμώωσ' ἐδητύος.[2]

Illa (Megaira) volat, celerique ad terram turbine fertur.[3]

Ὅταν σφοδρὸς ἄνεμος πνέῃ ὁ λαὸς πιστεύει ὅτι διαβαίνουσι Νεράϊδες· ἕκαστος δὲ κύπτει,[4] ἐκφωνῶν *μέλι καὶ γάλα εἰς τὸν δρόμον σας* ὅπως μὴ ἀνάρπαστον αὐτὸν ποιήσωσιν.[5] Εἰς τὴν πρόληψιν ταύτην ἀναφέρεται καὶ

1 Gerhard, ἐν Archaeolog. Zeitung. τ. 1. σ. 94.— Jacobi, Handwörterbuch der Griechische und Römische Mythologie. σ. 742.

2 Ἀπολλων., Ἀργοναυτ. Β. 267.

3 Vergil.. Aen. XII, 855.

4 Ἔν τινι παραμυθίῳ (Hahn, II. σ. 80 ἀρ. 81) ἀναφέρεται ὅτι γυνή τις ἐθέριζε μετὰ τῆς θυγατρός της. Συνέβη τότε μεγάλη ἀνεμοδίνη· ἡ μήτηρ ἔπεσε χαμαί, ἀλλ' ἡ θυγάτηρ δὲν ἤθελε νὰ κύψῃ. Τὴν ἐπῆραν λοιπὸν αἱ Νεράιδες καὶ τὴν ἔφεραν εἰς τὴν κορυφὴν ἑνὸς ὄρους, καὶ ἀφ' οὗ ἐπὶ πολὺ τὴν ἐκράτησαν ἐκεῖ τὴν ἀπέστειλαν ἔπειτα ἀσφαλῆ δι' ἑνὸς γέροντος.

5 Πιττάκης, ἐν ἀρχαιολογικῇ ἐφημερίδι 1852 σ. 647. «Ἡ συνήθεια πιστεύει μέχρι τοῦδε ὅτι εἰς τὰ δάση κατοικοῦσιν αἱ καλαὶ κυράδες (Εὐμενίδες) καὶ λέγει διὰ τὰ μεγάλα δένδρα, τὰ δάση, εἶναι δειλὰ ἤτοι πρέπει τις νὰ φέρῃ σεβασμὸν ὡς κατοικίας τῶν Νυμφῶν, τῶν δρυάδων· καὶ ὅταν τὸ μεσημέρι περῶσιν ἀπ' ἀκεῖ δὲν βλέπουσιν ἀτενῶς αὐτά· ὅταν δὲ ἀνεμοστρόβιλος διέρχεται, καὶ μάλιστα πλησίον τοῦ λόφου τῶν Νυμφῶν, ἐν τῇ πόλει ταύτῃ, τότε κύπτουσαι χαμαὶ τὴν κεφαλὴν αὐτῶν αἱ γραῖαι λέγουσιν, εὐφήμῳ στόματι καὶ μικρᾷ φωνῇ μέλι καὶ γάλα 'ς τὸν δρόμον σας.» — Wachsmuth, Das alte Griechenland im neuen, σ. 31. 56. — Σ. Καρτσίου, Ὁ Καρπάθιος· κωμῳδία. σ. 31.

ἡ κατάρα «Νὰ σὲ πάρῃ ὁ ἄνεμος», ἧς ὁμοίας ἐκφράσεις ἀπαντῶμεν παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ποιηταῖς. Οὕτως ἡ Ἑλένη λέγει παρ' Ὁμήρῳ. [1]

Ὥς μ' ὄφελλ' ἤματι τῷ ὅτε μὲ πρῶτον τέκε μήτηρ
οἴχεσθαι προφέρουσα κακὴ ἀνέμοιο θύελλα
εἰς ὄρος ἢ εἰς κῦμα πολυφλοίσβοιο θαλάσσης.

καὶ ἡ Πηνελόπη ἐν τῇ Ὀδυσσείᾳ ἀναφωνεῖ τὰ κατωτέρῳ, ἔνθα καταφανέστεραι φαίνονται αἱ τοιαῦται δοξασίαι.

Ἄρτεμι, πότνια θεὰ, θύγατερ Διὸς, αἴθε μοι ἤδη
ἰὸν ἐνὶ στήθεσσι βαλοῦσ' ἐκ θυμὸν ἕλοιο
αὐτίκα νῦν, ἢ ἔπειτά μ' ἀναρπάξασα θύελλα
οἴχετο προφέρουσα κατ' ἀερόεντα κέλευθα,
ἐν προχοῇς δὲ βάλοι ἀψοῤῥόου Ὠκεανοῖο.
Ὡς δ' ὅτε Πανδαρέου κούρας ἀνέλοντο θύελλαι
τῇσι τοκῆας μὲν φθῖσαν θεοί· αἱ δ' ἐλίποντο
ὀρφαναὶ ἐν μεγάροισι, κόμισε δὲ δῖ' Ἀφροδίτη
τυρῷ καὶ μέλιτι γρυκερῷ καὶ ἡδέι οἴνῳ.
Ἥρη δ' αὐτῇσιν περὶ πασέων δῶκε γυναικῶν
εἶδος καὶ πινυτὴν, μῆκος δ' ἔπορ' Ἄρτεμις ἁγνὴ,
εὖτ' Ἀφροδίτη δῖα προσέστιχε μακρὸν Ὄλυμπον,
κούρῃς ἀντήσουσα τέλος θαλεροῖο γάμοιο,
ἐς Δία τερπικέραυνον (ὁ γὰρ τ' εὖ οἶδεν ἅπαντα,
μοῖραν τ' ἀμμορίην τε καταθνητῶν ἀνθρώπων)
τόφρα δὲ τὰς κούρας Ἅρπυιαι ἀνερείψαντο,
καὶ ῥ' ἔδοσαν στυγερῇσιν Ἐρινύσιν ἀμφιπολεύειν.
Ὣς ἔμ' ἀϊστώσειαν Ὀλύμπια δώματ' ἔχοντες. [2]

Ἐν Ἠπείρῳ αἱ *ξουθειαὶς* ἢ *ξωθειαὶς* (ἐξωτικαὶς, Νε-

1 Ἰλιαδ. Ζ. 345.

2 Ὀδυσσ. Υ. 61 κε. — καὶ Ἀπολλων. Ῥοδ., Ἀργοναυτ. Γ. 1112. — Ἡσαΐαν, ΟΖ, 13.

ράϊδες) νομίζονται ἐναέρια σώματα, ἢ μεταμορφούμενα μανικὰ πουλία,[1] ὡς αἱ αἱ Ἅρπυιαι, αἵτινες πτερωταὶ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ μυθολογίᾳ παρίστανται.[2]

Αἱ Νεράϊδες ὑφαίνουσι λεπτότατα ὑφάσματα, συνοδεύουσαι τὴν ἐργασίαν μὲ τὴν λιγυρὰν φωνήν των, ὅπως αἱ Νύμφαι τῶν ἀρχαίων,[3] καὶ οὐχὶ σπανίως παρίστανται κλώθουσαι. Ἐν Ζαγορίῳ τῆς Ἠπείρου θέτουσιν οἱ κάτοικοι εἴς τι μέρος, ὅπου νομίζουσιν ὅτι αἱ Νεράϊδες

1 Χ α σ ι ώ τ η ς, ἐν Χρυσαλλίδι τ. ΙΙΙ σ. 9.

2 Ἡ σ ι ό δ., Θεογον. 269. — Ὀδυσσ. Α. 242.

3 Ὀδυσσ. Ε. 61.

. . . ἡ (Καλυψὼ) δ' ἔνδον ἀοιδιάουσ' ὀπὶ καλῇ
ἱστὸν ἐποιχομένη, χρυσείῃ κερκίδ' ὕφαινεν.

Ὀδυσσ. Κ. 221.

. . . . . ὀπὶ καλῇ
ἱστὸν ἐποιχομένη μέγαν, ἄμβροτον, οἷα θεάων
λεπτά τε καὶ χαρίεντα καὶ ἀγλαὰ ἔργα πέλονται·

αὐτ. 226.

. . . . . ἐποιχομένη μέγαν ἱστὸν
καλὸν ἀοιδιάει, δάπεδον δ' ἅπαν ἀμφιμέμυκεν.

Σημειωτέον δὲ ὅτι καὶ νῦν αἱ ὑφαίνουσαι συχνάκις ᾄδουσιν πρὸς ψυχαγωγίαν: Πρβλ. καὶ P a s s o w, Carm. popul. p. 416.— Ζ α μ π ε λ., Ἀσμ. δημ. τῆς Ἑλλάδος σ. 740.

Ξανθὴ κόρ' ἦταν κ' ἔφαινε, ἔφαινε κ' ἐτραγούδα.

Νεοελληνικὰ ἀνάλεκτα τ. Ι σ. 90.

Μιὰ ξανθή, μιὰ λιγερή, μὸν μιὰ μαυρομματοῦσα
ὁποῦ τραγούδα κ' ὕφαινε, ποῦ τραγουδᾷ κ' ὑφαίνει.

καὶ (ἀνέκδοτον)

ἕνα βραδὺ ἀπέρασα ἀπὸ τὴν γειτονιά της
κ' ἀκῶ μαγγάνια καὶ βροντᾶν ἀνέμαις κι' ἀνεμίζουν
ἀκῶ καὶ τὴν ἀγάπη μου ὑφαίνει καὶ τραγουδάει.

συναθροίζονται, ἄτρακτον, ἵνα κλώθωσιν.[1] Ἡ ἰδέα αὕτη συνδέεται μὲ τὴν γνώμην, ἣν ἀνωτέρω ἐξεφέρχμεν, θεωροῦντες τὰς Νεράϊδας ψυχοπομποὺς θεότητας. Διότι παρ' ἅπασι σχεδὸν τοῖς λαοῖς αἱ ἐπὶ τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου ἔφοροι θεότητες παρίστανται κλώθουσαι νῆμα, τὸν ἀνθρώπινον βίον συμβολικῶς ἐξεικονίζον. Ἐν τῇ ἀρχαίᾳ μυθολογίᾳ ἡ Αἶσα ἐνομίζετο ὅτι ἔνηθε τὴν ζωὴν τῶν ἀνθρώπων,[2] μεταξὺ δὲ τῶν Μοιρῶν κατηριθμεῖτο ἡ Κλωθὼ,[3] ἧς τὸ ὄνομα ἐκ τοῦ *κλώθω* παράγεται, λέξεως ἀρχαίας περισωθείσης μέχρι τοῦ νῦν.[4] Οὕτω νομίζονται καὶ αἱ Νόρναι τῶν Σκανδιναυῶν,[5]

1 Wachsmuth, Das alte Griechenland im neuen, σ. 53. »Als Hauptsammelplatz derselben gilt ein hoher Berg Phanitza. Dorthin bringen die Weiber, sie zu versöhnen, Honig, Ziegen, Bretzeln (gleichwie die Alten das Mahl Hekate dieser und den übrigen abwehrenden Dämonen monatlich brachten;) auch stellt man eine Spindel mit ihn, damit die Geister auch spinnen können.»

2 Ὀδυσσ. Η. 197. Ἰλιαδ. Υ. 127. — Περὶ τῶν ἀρχαίων νηθουσῶν θεοτήτων (Κλῶθες) βλ. Uschold, Geschichte des Trojanischen Krieges. σ. 129. — Panofka, Cabinet Pourtalès, p. III. — J. de Witte, ἐν Annali del'instit. archeolog. 1842. t, XII p. 265 κἑ.

3 Ἡσιοδ., Θεογον. 218. — Ἀσπὶς Ηρ. 258. — Λουκιαν., Νεκρ. διαλ. 30, 3. Ζεὺς ἐλεγχόμ. 2, 4. Καταπλ. 5. Χαρ. 13. — Μοῖραι κατακλῶθες: βλ. Jacobi, Mythologische Handwörterbuch τ. II σ. 63.

4 «Κλώθω, τὸ νήθω'» Σουϊδ., ἐν λ. — «Κλώθει . . . νήθει» Ἡσύχιος. Βλ. καὶ Πολυδεύκ., Ζ'. 30, 73.— Λουκιαν., φυγαδ. 12. — Συνεσ., ἐπιστ. 57.

5 Mone, Geschichte des Hidenthums in nördliche Europa. τ. I σ. 348, 351 κε. — Nycrup, Uebersicht der Geschichte des Studiums

ἡ Λαίμα, θεὰ τῆς τύχης παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Πρώσσοις,[1] καὶ παρὰ τοῖς λοιποῖς Γερμανοῖς αἱ θεότητες τῆς τύχης Holla,[2] Abundia[3] καὶ Berhta.[4] ὁμοίως αἱ Fées τῶν Εὐρωπαίων[5] καὶ αἱ Elfen τῶν Γερμανῶν.[6] Ἐν δὲ τῇ Λιβονίᾳ πιστεύουσιν εἰς τὰς *swehtas umpeaw*, νεάνιδας μυστηριώδεις νηθούσας τὴν νύκτα[7] Παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησι καὶ Λατίνοις πολλάκις αἱ Νύμφαι παρίστανται νήθουσαι· ὁ Βεργίλιος ποιεῖ τὰς Νηρηίδας νηθούσας εἰς τὰ βάθη τῶν ὠκεανῶν,[8] ἐν ἀρχαίῳ δέ τινι ἀγγείῳ ἀπεικονίζονται ἀσχολούμεναι περὶ τὴν ἐργασίαν ταύτην·[9] καὶ ἐπιγραφὴ δέ τις τῶν Ἀθηνῶν φέρει. «Τ)ὸ πᾶν ὁμῆ νέτε Νύμφαι καλαί.»[10] Ὁ Lenormant νομίζει ὅτι ἡ παράστασις τῶν Νυμφῶν

der skandinavischen Mythologie. Kopenh. 1861 σ. 64 κε. — Legis Alcuna. Nordische und nordslavische Mythologie. σ. 158.

1 Zschokke, Altpreussische Sagen und Denkmaeler. τ. I. σ 99. (Leipzig 1845).

2 Grimm, Deutsche Mythol. σ. 247.

3 αὐτ. σ. 263.

4 αὐτ. σ. 250 κε.

5 H. Schreiber, Die Feen in Europa. σ. 47. — Maury, les Fées au moyen âge, p. 33.

6 Maury, ἐνθ. ἀν. σ. 71. — Widar Ziehnert, Preusshes Volkssagen τ. II. ἀρ. 3.

7 Stender, Livonian Grammar. σ. 146.

8 Vergil, Georg. IV 333 — 349. Ὁ Πίνδαρος τὰς Νηρηίδας χρυσαλακάτους ἀποκαλεῖ (Νεμεα. Ε 65).

9 Ch. Lenormant et de Witte, Élite des monnuments céramographiques, t. III pl. XXXVI. 6.

10 Lenormant, Monographie de la voie sacrée Éleusinienne. t. I p. 86.

νηθουσῶν δεικνύει σχέσιν τινὰ μεταξὺ τῆς ἀσχολίας ταύτης καὶ τῆς ἰδιότητος αὐτῶν ὡς θαλασσίων θεοτήτων· ἐξάγει δὲ τοῦτο ἐκ τῆς συμπτώσεως τῶν λέξεων *νάω* καὶ *νήω* (νήθω)·[1]

Αἱ Μοῖραι, αἵτινες πολλὴν μὲ τὰς Νεράδιας ἔχουσιν ἀναλογίαν,[2] καὶ αἵτινες εἰσὶ ψυχοπομποὶ θεότητες, ὡς θὰ ἴδωμεν, ἠδύναντο κατά τινα ἀρχαίαν δοξασίαν συνάπτουσαι τὰς χεῖρας νὰ ἐμποδίζωσι τὸν τοκετὸν τῶν γυναικῶν,[3] καὶ ἡ δοξασία αὕτη, ἥτις, ὡς ὁ Maury παρατηρεῖ, φαίνεται ἔχουσα τὴν ἀρχήν της εἰς τὰς ἀρχαιοτάτας παραδόσεις τῶν εὐρωπαϊκῶν λαῶν, ἀπαντᾷ καὶ ἐν Σκανδιναυίᾳ.[4] Αἱ Νεράιδες νῦν νομίζονται ὀλεθρίαν ἐξασκοῦσαι ἐπιῤῥοὴν ἐπὶ τῶν ἐγκύων, αἵτινες διὰ τοῦτο προφυλάσσονται φοροῦσαι φυλακτήρια,[5] καὶ

1 αὐτ. p. 87. «En voyant sous l'apparence de fileuses les êtres destinés à figurer les propriétés de l'eau qui coule et sur laquelle flottent les navires, qui pourrait méconnaître le rapport existant entre ce genre de travail et la nature même, l'objet dont ces nymphes sont le symbole : C'est évidement sous l'influence de cette analogie que le même radical imitatif a été appliqué dans la langue Grecque aux idées de mouvement en général (νέω), de fluidité (νάω), de navire (ναῦς), et de filage (νέω).» Πρβλ. καὶ Ch. Lenormant et de Witté ἔνθ. ἀν. p. 94.

2 Αἱ Fatae (Μοῖραι) παρὰ Ῥωμαίοις πολλάκις συνεχέοντο πρὸς τὰς Fatuas (Νύμφας), ἐξ ὧν ἡ λ. Fée παρήχθη. — Περὶ τούτων λέγομεν τινὰ ἐν τοῖς περὶ Μοιρῶν.

3 Böttiger, Ideen zur Kunstmythologie. τ. I. σ. 53.

4 Maury ἐν Encyclopédie moderne, dirigée par Renier article Fée.

5 Wachsmuth, Das alte Griechenland im neuen. σ. 70—71. «Sie ist der schädlichen Gewalt der Neraiden, gegen den sie sich durch

τοῦτο συνδέεται μὲ τὴν πρόληψιν, καθ' ἣν ὁ διάβολος ἢ ἄλλα ἀόρατα πνεύματα καταταράττουσι τὴν λεχώ.[1] Τῆς προλήψεως ταύτης, ποιεῖται μνείαν ὁ Ψελλὸς,[2] καὶ αἱ εἰς γυναῖκα λεχὼ ἀναγινωσκόμεναι εὐχαί.[3] Φαίνεται δὲ οὖσα ἀρχαιοτάτη, διότι ἐν τῇ Βέδᾳ ἀναφέρεται ὅτι οἱ κακοὶ δαίμονες ῥαξασᾶς παντοιοτρόπως ἐτά·

Umhängen von Amuletten, zumal das Jaspis, zu schützen sucht, im hohem Grade ausgesetzt. Darum ist es unglückbringend, wenn Jemand über ein schwangeres Weib steigt ; er öffnet damit den Neraiden den Weg ; jedem bösen Einfluss vorzubeugen, muss er wieder über dasselbe zurücksteigen. Auch darf sich die Schwangere nicht unter einem Platanen-oder Pappel-baum noch an Quellen oder sonstigem fliessenden Wasser lagern, eben weil hier die Neraiden sich aufzuhalten pflegen » Περὶ τῆς προλήψεως, ἣν ὁ Wachsmuth ἐνταῦθα ἀναφέρει τοῦ μὴ πηδᾷν τὰς ἐγκύους, ὅπως μὴ ἀνοιχθῇ δρόμος εἰς τὰς Νεράιδας, βλ ἐν τοῖς περὶ μαγείας ἐν τῷ 6'. τόμῳ.

1 Ἐν Κάσσῳ πρὸς ἀποτροπὴν τῶν δαιμόνων «ἅμα τὸ κυοφορούμενον ἴδῃ τὸ φῶς, ἡ μαῖα παρατηρεῖ τὰ διακριτικὰ τοῦ φύλου του σημεῖα· καὶ ἂν μὲν ἦναι ἄῤῥεν ἐκφωνεῖ θηλυκὸ μὲ τῶν' αὐτί, ἂν δὲ θῆλυ, ἀρσενικὸ μὲ τῶν' αὐτί. Λέγει δὲ τὸ ἀντίθετον πρὸς ἀποπλάνησιν τῶν τυχῶν παρακουσάντων πονηρῶν πνευμάτων, ἅτινα δύνανται νὰ βλάψωσι τὸν νεογνὸν, ἀλλὰ πειθόμενα εἰς τὴν ὁμολογίαν τῆς γραίας καὶ μὴ εὑρίσκοντα ὅ τι ἐκείνη ἐξεφώνησε διασκεδάζονται ἀσχάλλοντα.» (Πανδώρα, τ. XVII σ. 489.)

2 Ψελλ., π. ἐνεργείας δαιμόνων. (Paris 1615) σ. 78. κατ' αὐτὸν θήλεα δαιμόνια προσβάλλουσι τὰς λεχούς.

3 Ἐν τοῖς εὐχολογίοις : Εὐχαὶ εἰς γυναῖκα λεχὼ τῇ α'. ἡμέρᾳ τῆς γεννήσεως τοῦ παιδίου αὐτῆς «. . . καὶ διαφύλαξον αὐτὴν ἀπὸ πάσης τοῦ διαβόλου τυραννίδος, καὶ τὸ ἐξ αὐτῆς κυηθὲν νήπιον διατήρησον. . . ἀπὸ πνευμάτων πονηρῶν ἡμερινῶν τε καὶ νυκτερινῶν . . . καὶ περιφρούρησον ταύτην ἀπὸ πάσης ἐπελεύσεως τῶν ἀοράτων πνευμάτων.» Εὐχὴ εἰς γυναῖκα ὅταν ἀποβάλλεται· «καὶ διαφύλαξον αὐτὴν ἀπὸ πάσης τοῦ διαβόλου μηχανουργίας. . . καὶ δι' Ἀγγέλου φωτεινοῦ ταύτην περιφρούρησον ἀπὸ πάσης ἐπελεύσεως τῶν ἀοράτων δαιμόνων.»

ραττον τὰς ἐγκύους ὅπως καταστρέψωσι τὸ κυοφορούμενον ἔμβρυον. [1]

Αἱ Νεράϊδες πολλὰς παρουσιάζουσιν ὁμοιότητας πρὸς τὰς ἐπὶ τοῦ τοκετοῦ θεότητας τῶν ἀρχαίων· οὕτω κατοικοῦσιν εἰς σπήλαια, ὅπως τὸ πάλαι ἡ Εὐλείθυια [2] καὶ ἀναλαμβάνουσι λουόμεναι τὴν παρθενίαν των, ὅπως

1 Rig-Véda, Hymnes pour les femmes enceintes, sect. VIII, lect. VII, hymn. 20. traduction Langlois t. IV p. 458. «Agni (ὁ Θεὸς τοῦ πυρὸς παρὰ τοῖς Ἀρύοις), uni au sacrifice, tue le cruel Rakcthasa qui, sous le funeste nom de flux de sang, siége dans ton ventre pour nuire à ton fruits le Rakchasa, qui profite de ton sommeil ou des ténèbres pour troubler ta raison et veut détruire ton fruit, doit perir parminus.» Ἐν τῇ Ἀνατολῇ πιστεύουσιν, (οἱ Ἑβραῖοι προπάντων), εἰς τὸ κακοποιὸν θῆλυ δαιμόνιον Λιλὶθ ἢ Ἀλιλὰτ, ὡς προξενοῦν εἰς τὰς λεχοὺς πόνους δριμεῖς καὶ ἐμφανιζόμενον εἰς τὴν κλίνην αὐτῶν ὑπὸ τρομερὰς μορφάς· (Bochart, Hierozoicon. τ. III. σ. 830. Edit. Rosenmüller 1796. — Creuzer, Religions de l'antiquité. traduct. Guigniaut. 1829. t. II. p. 101). — Ἡ Λιλὶθ πολλὰς ὁμοιότητας παρουσιάζει μὲ τὴν Εἰλείθυιαν τῶν ἑλληνικῶν μύθων (Braun, Naturgeschichte der Sage τ. I σ. 124).

2 Ὀδυσσ. Τ. 188. Πρβλ. Hoeck, Kreta, τ. I σ. 402. III σ. 315. — Περὶ τῶν σπηλαίων τῆς Εἰλειθυίας ἐν Αἰγύπτῳ καὶ ἐν Ἑλλάδι βλ. Braun, Naturgeschichte der Sage τ. I σ. 34. — Ἡ Εἰλείθυια ἐπονομάζεται Εὔλινος (= κλωθὼ) καὶ ταὐτίζεται πρὸς τὴν Πεπρωμένην (Παυσαν., VIII, κα'. 2) διότι ἅμα τῇ γεννήσει τῶν ἀνθρώπων ἄρχεται τὸ ὀλέθριον τῆς εἱμαρμένης ἔργον (Πρβλ. Hermann und Kreuzer, Briefe über Homer und Hesiodus. 1818 σ. 32. κέ). Ἡ Εἰλείθυια ἐνομίζετο πέμπουσα βέλη κατὰ τῶν τικτουσῶν γυναικῶν (Ἰλιαδ Λ. 269 κε. — Ὀδυσσ. Λ, 188 κε. — Στραβ., Χ σ. 476 Casaub.) ὅπως καὶ ἡ Ἄρτεμις, ἥτις καὶ λοχεία προσεπωνομάζετο (Spanheim, ad Callimach. Dian. 204 κε) ὅθεν ὀρθῶς ὁ Creuzer διαβλέπει σχέσιν τῆς Εἰλειθυίας πρὸς τὴν Ἐφεσίαν Ἀρτέμιδα. (Religions de l'antiquité. tr. Guigniaut. livr. IV. ch. 4. art. i. — 1829. t. II p. 96 κε.)

ἡ Ἥρα, ἥτις καὶ ὡς θεὰ τῆς εὐτοκίας ἐλατρεύετο, λουομένη εἰς τὰ ὕδατα τῆς ἐν Ναυπλίᾳ πηγῆς Κανάθου.[1] Ἐκτὸς δε τούτων καὶ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ μυθολογίᾳ ὑποφαίνονται ἴχνη λατρείας τῶν Νυμφῶν ὡς θεοτήτων τοῦ τοκετοῦ· ὡς ὁ Preller παρατηρεῖ εἰς τὴν νύμφην Ἠγερίαν (Egeria), ἧς τὸ ὄνομα φαίνεται παραγόμενον ἐκ τοῦ egerere, ἀπέδιδον ἴσως εἰς ἀρχαιοτάτην ἐποχὴν ἐπιῤῥοήν τινα ἐπὶ τοῦ τοκετοῦ.[2] Κατὰ δὲ τὸν μεσαίωνα ἡ βασίλισσα Mab ἐμυθολογεῖτο μαῖα τῶν Fées, ἁρπάζουσα πολλάκις ἀπὸ θνητὰς γυναῖκας τὰ κατὰ τὰς νύκτας γεννώμενα τέκνα, τούτοις δὲ ἀντικαθιστῶσα ξένα.[3]

Πρὶν καταλήξωμεν τὸν περὶ Νεράϊδων λόγον, θέλομεν εἴπει τινὰ περὶ τοῦ γάμου αὐτῶν πρὸς θνητοὺς ἄνδρας, καὶ τῆς ὁμοιότητος πρὸς τὰ ἀρχαῖα καὶ ἄλλων ἐθνῶν περὶ Νυμφῶν μυθολογήματα

Ὡς αἱ Νύμφαι τῶν ἀρχαίων, αἵτινες κατὰ τὴν μυθολογίαν ἐνυμφεύοντο πολλάκις θνητούς, αἱ Νεράϊδες ἐπιφαίνονται εἰς νέους, ὧν ἠράσθησαν, οὓς λαμβάνουσι συζύγους. Ἐν Μάνῃ διηγοῦνται περίεργον μῦθον περὶ τοῦ ἡγέτου τῆς ἱστορικῆς οἰκογενείας τῶν Μαυρομιχαλέων, ὅστις πτωχὸς ὢν ἐνυμφεύθη Νεράϊδαν, πλούσιον καὶ ἰσχυρὸν αὐτὸν καταστήσασαν· παρόμοιαι ἱστορίαι γάμων ἱπποτῶν καὶ Fées εἰσὶ κοιναὶ ἐν Εὐρώπῃ· οὕτως ἡ διάσημος οἰκογένεια τῶν Lusignan, βασιλέων τῆς Κύπρου καὶ τῶν Ἱεροσολύμων, κατήγετο ἀπὸ τῆς Fée

1 Παυσαν., Β. κη'. 2.
2 Preller, Römische Mythologie. μερ. VIII κεφ. 2.
3 Shakspeare, Romeo and Jul. act. I sc. V.

Melusine· [1] ὁ Γοδεφρεῖδος Bouillon ἐγεννήθη ἐκ μυστηριώδους γάμου τοῦ ἱππότου Stauffenberg καί τινος Fée· [2] ὁ βασιλεὺς τῆς Βρεττανίας Grallon συνεζεύχθη μίαν Fée λυτρώσασαν αὐτὸν ἐκ τοῦ θανάτου. [3]

Ἐνίοτε θνητοὶ ἄνδρες ἁρπάζουσι Νεράϊδες, ἅς τινας ἠγάπησαν, διὰ βίας, καὶ διαφόρων μαγικῶν τρόπων, κατά τινα παραμύθια, [4] ὧν ἓν Κρητικὸν ἐκ τοῦ Χουρ-

1 Treveret, ἐν Revue des cours littéraires. t. V. p. 586. — Nodot, Histoire de Mélusine Paris 1698. — Collin de Plancy, Dictionnaire infernal. 1825. art. Lusignan Mélusine. — Ἐκ τῆς Fée Melusine κατήγετο καὶ ἡ οἰκογένεια τῶν Sassenage (Poujoulat, ἐν Musée des famille, 1839—1840. t. VII. p. 117.).

2 Engelfardt, Der Ritter von Stauffenberg. 1823. σ. 129. — Bibliothéque de l'école des chartes. t. II p. 55. 437.

3 Souvestre, Le roi Grallon· ἐν Le Monde illustré. t. III. p. 278.

4 Hanhn, Griechische und alb. Maerchen. τ. II. σ. 82—83. ἀρ. 83. Κατὰ τὸ παραμύθιον τοῦτο, πτωχός τις ἐκοιμᾶτο εἰς τὸ ἀλώνιόν του· ἦλθον δὲ αἱ Νεράιδες τὴν νύκτα καὶ ἐχόρευσαν, ἕως οὗ ἔκραξεν ὁ ἀλέκτωρ· ὅταν ἔκραξεν ὁ λευκὸς ἀλέκτωρ, εἶπεν ἡ μία τῆς ἄλλης.— Ἄσπρος λάλησε, ἂς χορεύσωμεν ἀκόμη· ὅταν ἐλάλησεν ὁ κόκκινος, εἶπαν πάλιν. — Κόκκινος ἐλάλησεν, ἂς χορεύσωμεν! Ἐλάλησε τέλος ὁ μαῦρος καὶ ἐφώναξαν· — εἶναι πλέον καιρὸς, ἂς πάρωμεν τὰ πτερά μας καὶ ἂς φύγωμεν. Καὶ ἐπέταξαν.

Ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος ἐσκέφθη νὰ πάρῃ μίαν Νεράιδα, καὶ ἔκρυψε τὰ πτερὰ τῆς νεωτέρας· ὅταν ἦλθε καιρὸς νὰ πετάξωσι, μὴ εὑρίσκουσα αὕτη τὰ πτερά της ἔμεινε καὶ συνεζεύχθη χωρὶς δυσκολίαν τὸν ἀποκρύψαντα αὐτά. Ἔζη δὲ μὴ διαφέρουσα παντάπασι τῶν λοιπῶν γυναικῶν, καὶ ἐγέννησεν ἓν παιδίον. Μίαν ἡμέραν, ὅταν ὑπῆγεν εἴς τινα πανήγυριν καὶ εἶδε τὰς ἄλλας γυναῖκας ὀρχουμένας, ἐπεθύμησε τοὺς χοροὺς, οὓς ἔκαμνεν ἄλλοτε εἰς τὸν ἀέρα, καὶ ἐζήτησεν ἀπὸ τὸν ἄνδρα της τὰ πτερά της διὰ νὰ χορεύσῃ ἐπ' ὀλίγον· ἀλλ' ὁ σύζυγός της ἠρνήθη φοβούμενος μήπως τὸν ἐγκαταλείψῃ. Ὅταν ὅμως τὸ παιδίον της ἐγένετο

μούζη παραθέτομεν ἐνταῦθα. «Μυθολογοῦν προσέτι ὅτι εἷς χωρικὸς ἀπὸ τὸ Σγουροκεφάλι μὲ τὸ νὰ ἔκρουε τὴν λύραν ὡραῖα τὸν ἔπερνον εἰς τὸ σπήλαιον αἱ Νεράϊδες καὶ τὰς διεσκέδαζε· οὗτος δὲ ἐρωτευθεὶς μίαν καὶ μὴν ἠξεύρων πῶς νὰ θεραπεύσῃ τὸν ἔρωτά του, κατέφυγεν εἰς μίαν γραῖαν τοῦ χωρίου του, πρὸς τὴν ὁποίαν ἐξομολογήθη τὸ πάθος του· αὐτὴ δὲ τὸν ἐσυμβούλευσεν ὅτι, καθ' ἣν στιγμὴν πλησιάζουν νὰ φωνάζουν οἱ πετεινοὶ, ν' ἁρπάξῃ τὴν ἐρωμένην του ἀπὸ τὰ μαλλιὰ καὶ νὰ τὴν κρατεῖ καλὰ, καὶ ἐπειδὴ ἡ Νεράϊδα ἐνδέχεται νὰ μεταμορφωθῇ εἰς διαφόρους μεταμορφώσεις, αὐτὸς νὰ μὴ δειλιάσῃ· ἀλλὰ νὰ τὴν βαστᾷ ἕως ὅτου νὰ φωνάξουν οἱ πετεινοί· ἐφοδιασμένος ὁ νέος μὲ τὴν συμβουλὴν ταύτην, καὶ μεταφερθεὶς εἰς τὸ σπήλαιον ἀπὸ τὰς Νεράϊδας, ἤρχισε κατὰ τὴν συνήθειάν του νὰ κρούῃ τὴν λύραν καὶ αὐταὶ νὰ χορεύωσι· ὅτε δὲ ἐπλησίαζεν ἡ ὥρα τοῦ νὰ φωνάξουν οἱ πετεινοὶ, παραιτᾷ τὴν λύραν, ὁρμᾷ καὶ ἁρπάζει τὴν ἐρωμένην του ἀπὸ τὰ μαλλιά· αὐτὴ δὲ ἤρχισεν εὐθὺς νὰ μεταμορφοῦται πότε

πενταετὲς, καὶ ἦλθον τὰ Χριστούγεννα, τόσον πολὺ τὸν παρεκάλεσε καὶ τόσας ὑποσχέσεις τῷ ἔδωσεν ὅτι θὰ ἐπιστρέψῃ ἅμα χορεύσῃ, ὥστε ἐκεῖνος πεισθεὶς τὰ ἔδοσεν ἅμα αὕτη τὰ ἔλαβε ἐπέταξε καὶ ἀποχαιρετήσασα αὐτὸν, τοῦ παράγγειλε νὰ φροντίζῃ περὶ τοῦ τέκνου των.

Τὴν ἄλλην ἡμέραν, ἐν ᾧ ὁ σύζυγός της ἦτον εἰς τὸ χωράφιον, ἦλθεν αὕτη εἰς τὴν οἰκίαν, ἤναψε τὸν φοῦρνον, ἐφούρνισε, ἔδωσε φαγητὸν εἰς τὸ παιδίον καὶ ἐπέταξεν εἰς τὸν ἀγρόν. — Καλ' ἡμέρα, ἄνδρα, ἐφώνησε πρὸς τὸν σύζυγόν της, τί κάμνεις; — Τί νὰ κάμω, εἶπεν οὗτος, ὁποῦ μὲ ἠπάτησες· Τότε ἐκείνη γελάσασα — οὕτως ἀπατῶσιν αἱ Νεράϊδες τῷ εἶπε καὶ ἐπέταξε πάλιν συνιστῶσα αὐτῷ τὸ τέκνον της. — Βλ. καὶ αὐτ. τ. II σ. 78.

εἰς σκύλον, πότε εἰς ὄφιν, πότε εἰς καμήλαν καὶ πότε εἰς πῦρ, ἀλλ' αὐτὸς ἄφοβος εἰς ὅλα ταῦτα, ἤκουσεν εὐθὺς τοὺς πετεινοὺς νὰ φωνάζουν καὶ εἶδε τὰς λοιπὰς Νεράϊδας νὰ γίνωσιν ἄφανται, τότε καὶ ἡ ἐρωμένη του ἔλαβε τὴν προτέραν ὡραίαν μορφήν της καὶ ἠκολούθησε τὸν νέον εἰς τὸ χωρίον του, μετὰ τοῦ ὁποίου συζήσασα ἓν ἔτος, τοῦ ἔτεκε καὶ υἱὸν χωρὶς ὅμως ποτὲ νὰ τοῦ προφέρῃ οὔτε γρύ· ἡ παράδοξος καὶ ἀνυπόφορος αὕτη σιωπή της τὸν ἐβίασε νὰ καταφύγῃ πάλιν εἰς τὴν γραῖαν, καὶ νὰ τῆς ἐκφράσῃ τὴν ἀθυμίαν του· ἡ δὲ γραῖα τὸν ἐσυμβούλευσε νὰ ἀνάψῃ καλὰ ἕνα φοῦρνον καὶ κρατῶν τὸ βρέφος εἰς χεῖρας νὰ εἴπῃ εἰς τὴν Νεράϊδα, — Δὲν θέλεις νὰ μιλήσῃς; ἰδοὺ καὶ ἐγὼ καύγω τὸ παιδί σου. καὶ ταῦτα λέγοντας νὰ προσποιηθῇ ὅτι θὰ ῥίψει εἰς τὸν φοῦρνον τὸ βρέφος· ἔκαμε κατὰ τὴν παραγγελίαν τῆς γραίας· ἀλλ' ἡ Νεράϊδα, μόλις τοῦ εἶπε — Μή, σκύλε, τὸ παιδί μου, καὶ ἁρπάξασα αὐτὸ ἔγινεν ἄφαντος ἀπὸ τοὺς ὀφθαλμούς του· καὶ ἐπειδὴ αἱ ἄλλαι δὲν τὴν ἐδέχθησαν εἰς τὴν συνοδίαν των, ὡς οὖσα πλέον μητέρα, ἐκατοίκησεν εἰς μίαν βρύσιν πλησίον τοῦ Νεραϊδοσπήλου, Λουτρὰ λεγομένην· τὴν βλέπουν δὲ δὶς καὶ τρὶς τοῦ ἔτους κρατοῦσαν τὸ βρέφος της. Ἠρώτησα τὸν γέροντα χωρικόν, ὅστις μ' ἐδιηγεῖτο αὐτὸν τὸν μῦθον, ἕως πόσα ἔτη νὰ ἦτον ἀφ' ὅτου ἔγινε τοῦτο, μ' ἀπεκρίθη, ὅτι τὸ ἤκουσεν ἀπὸ τὸν πάππον του, καὶ συμπεραίνει ὅτι πρέπει νὰ ἦναι ἕως 160 ἔτη· καὶ καλά, γέροντά μου, τοῦ εἶπα, εἰς τόσα χρόνια αὐτὸ τὸ παιδὶ δὲν ἠμπορεῖ νὰ μεγαλώσῃ; — Καὶ τί θαῤῥεῖς, ἀφέντη, μὲ λέγει, πῶς ἔ-

τσι εὔκολα μεγαλώνουν ὅσοι ζοῦν χίλια καὶ χίλια πεντακόσια χρόνια ; [1] Χ

» Μυθολογοῦν προσέτι ὅτι συχνὰ ἀκούουν τὰς Νεράϊδες νὰ χορεύουν καὶ νὰ τραγῳδοῦν εἰς τὸ σπήλαιον, χωρὶς ὅμως νὰ ἔχουν πλέον καὶ λύραν. » [2]

1 Παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησιν αἱ Νύμφαι ἐνομίζοντο μὲν μακρόβιοι, (Ἡσυχ., λ.) ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἀθάνατοι· κατὰ τὸν ποιητὴν τοῦ ὁμηρικοῦ ὕμνου εἰς Ἀφροδίτην (στ. 259) ζῶσιν, ὅσον καὶ τὰ δένδρα των· «τὰς Νύμφας δὲ, λέγει ὁ Παυσανίας (Χ, λα'. 2) εἶναι πολὺν μέν τινα ἀριθμὸν βιούσας ἐτῶν, οὐ μέν τοι παράπαν γε ἀπηλλαγμένας θανάτου.»

2 Χουρμούζ, Κρητικ. σ. 69—70. Τὸ παραμύθιον τοῦτο παρενέβαλεν καὶ ὁ κύριος Ἀντωνιάδης ἐν τῇ Κρητηΐδι του (σ. 113 κε), ὡς ἑξῆς :

Βλέπεις τὸν κλίβανον τοῦτον, ἐκ βάθρων χαμαὶ κρημνισμένον;
Θέλω διήγημα σ' εἴπει ποιμένος, ἐμοῦ συνεταίρου.
Ἦτον αὐτὸς ἀκουστὸς εἰς τὴν τέχνην τοῦ παίζειν τὴν λύραν·
κι' ὅτε πανσέληνος ἦτον, ἐσίγα δὲ σύμπασ' ἡ φύσις,
ἔπαιζε μόνος, καὶ νύκτα τινὰ Νηρηΐδας θεᾶται
πόδ' ἐλαφρὸν εἰς χορὸν πρὸς τοὺς τόνους τῆς λύρας κινούσας,
μίαν δὲ μάλιστ' ἐξ ὅλων, πολλῆς ὡραιότητος θαῦμα.
Ἔφλεξεν αὕτη τὸ στῆθος βοσκοῦ, ἐπὶ τόπων ἐρήμων
τρέφοντος κούφας ἰδέας, καὶ πᾶσαν ἑσπέραν ἐκεῖθι
κρούων τὴν λύραν πλησίον ἐπήγαιν' ἐμπρὸς ἕνα πόδα.
Τέλος δὲ τόσον σιμὰ τοῦ χοροῦ τῶν φασμάτων προσῆλθεν,
ὥστ' ἐκ τῆς κόμης τὴν μάλιστ' ἀρέσκουσαν εὔστροφ' ἁρπάζει.
Ἔγειναν δ' ἄφαντοι πάραυτ' αἱ ἄλλαι, κ' ἐκείνη τοιαῦτα
λέγ' εἰς τὸν ἄνθρωπον, ἅμα τοῦ πόθου προτρίψασα βλέμμα·
«Ἄθλιε, τώρα λοιπὸν τί κατώρθωσας ;» — «Θέλω γυναῖκα
σὲ ν' ἀποκτήσω τὴν ἄστρου παντὸς στιλπνοτέραν τὸ κάλλος'»
εἶπε τῆς λύρας ὁ κρούστης· «Λοιπὸν, ἀπεκρίθη ἐκείνη,
εἶμ' ἰδική σου· πλὴν λέξιν ποτὲ δὲν θ' ἀκούσῃς κάμμίαν
στόμα νὰ εἴπῃ συζύγου στυγνῆς, ταπεινούσης δὲ τ' ὄμμα'»
«Ἔστω» ἀπήντησεν οὗτος· καλέσας δ' εὐθὺς ἱερέα,

Ἐν τῷ παραμυθίῳ τούτῳ διεσώθησαν ἀρκετὰ ἴχνη τοῦ μύθου τοῦ Πηλέως καὶ Θέτιδος, καὶ καταφανὴς ἡ ὁμοιότης παρίσταται ἐν τῇ ὑπὸ τοῦ Ὀβιδίου ἐκθέσει τοῦ μύθου τούτου. Ὁ Πηλεύς, κατὰ προτροπὴν τοῦ Πρωτέως, [1] ἢ κατ' ἄλλους τοῦ Χείρωνος, [2] πορεύεται καὶ καταλαμβάνει ἐν τῷ ἄντρῳ κοιμωμένην τὴν Θέτιδα· ἡ Θέτις, ὅ-

ἔστεψε στέμμα τοῦ γάμου τὸ τέρας ἐκεῖνο τοῦ κάλλους
(πρόσωπον τότε ποιῆσαν ὠχρὸν ὡς τοῦ θείου τὸ χρῶμα).
Ἦλθε δὲ πλῆθος πολὺ κ' ἐθεᾶτο μορφὴν τῶν ἀγγέλων·
λόγον ποτὲ πλὴν τὰ χείλη δὲν εἶπον τῆς κόρης, ποικίλους
τρόπους δ' ἐκεῖνος βασάνων ἐνήργει βουλῇ τῶν γνωρίμων,
ἵν' ἀναγκάσῃ αὐτὴν νὰ φωνήσῃ, παράπονον δ' εἴπῃ.
Πρῶτον λοιπὸν δὲν παρεῖχ' εἰς αὐτὴν οἰκουροῦσαν τὰ ὅσα
εἶν' ἀναγκαῖα πρὸς τοῦτο· πλὴν πάντα εἰργάζετο μόνη.
Ὕδωρ ἐκόμιζε τ' ὄρος αὐτὸ κατεβαίνουσα, κ' εἶχε
ἀέρωθρον θύμον· ἐφόρει δὲ πέπλον σχισμένον εἰς ῥάκη,
ἅτινα μάτην συχνὰ μὲ ῥαφίδος ἐπέρραπτε νῆμα. . .
κι' ὅμως ποτὲ γογγυσμὸν δὲν ἀνέδωκαν πάσχοντα στήθη.
Τέλος τεχνάζεται πάντων σκληρότερον πρᾶγμα τοιοῦτον,
σύζυγος θέλων φωνὴν ἐρωμένης ἀκάμπτου ν' ἀκούσῃ.
Ἅψας τὸν κλίβανον τοῦτον, λαμβάνει τὸ μόνον της τέκνον,
σχῆμα ποιῶν ὅτι μέλλει νὰ ῥίψῃ αὐτὸ εἰς τὰς φλόγας.
Τότε ῥηγνύει φωνὴν τελευταίαν, καὶ λέγει μ' ὀδύνην.
«— Σκύλε, δὲν ἤρκεσαν ὅσα μ' ἐπέβαλες βάσαν'; ἀκόμη
θέλεις τῶν σπλάγχνων μου θρέμμα νὰ φάγῃ τὸ πῦρ τῶν χειρῶν σου;
ἔρρε· δὲν θέλεις μὲ ἴδει ποτὲ εἰς τὸ μέλλον, ὦ τάλας»
εἶπε τὸν κλίβανον, ἴδε! λακτήσασ' ἀγρίως κρημνίζει,
κι' ἄφαντος γίνετ' αὐτή, καὶ τὸ τέκνον αὐτῆς παραχρῆμα.
Ἔμεινε δ' ἔρημος τότ' ὁ βοσκός, καὶ δακρύων πλημμύρα
ἔπνιξ' αὐτόν.

1 Ovid., Metam. IX. 249κε. — Lactant. Placid., Narrat. fabul. XI. 7.

2 Σχόλ. εἰς Πινδάρ. Νεμ. Γ. 97. — εἰς Ἀπολλών. Ῥόδ. Δ. 816.— Τζέτζ., εἰς Λυκόφρ Κασσάνδρ. 175. — Ἀπολλόδωρ., Γ.

πως καὶ αἱ ἄλλαι θαλάσσιαι θεότητες Νηρεὺς, Πρωτεὺς,[1] καὶ Ψαμάθη, ἠδύνατο νὰ μεταμορφῶνται εἰς διάφορα εἴδη, δι' ὃ καὶ *πεντάμορφος* ὑπὸ τοῦ Σοφοκλέους ἀποκαλεῖται.[2] Ἡ Θέτις λοιπὸν, καταληφθεῖσα ὑπὸ τοῦ Πηλέως, λαμβάνει ἀλληλοδιαδόχως τὰς μορφὰς ὄφεως,[3] ὕδατος, πυρὸς[4] πτηνοῦ, δένδρου,[5] θηρίου,[6] λέοντος, δράκοντος,[7] τίγρεως,[8] καὶ ἐπὶ τέλους σηπίας,[9] ὥστε φοβηθεὶς ὁ Αἰακίδης, κατὰ τὴν διήγησιν τοῦ Ὀβιδίου, τὴν ἀφῆκε.

Ἀποτυχὼν ὁ Πηλεὺς προσέτρεξεν εἰς τὸν Πρωτέα, ὅστις τὸν ἐσυμβούλευσε νὰ δέσῃ τὴν Θετίδα, ἐν ᾧ κοιμᾶται, δι' ἰσχυρῶν δεσμῶν, καὶ νὰ μὴ φοβηθῇ παντάπασιν ἀπὸ τὰς μεταμορφώσεις της· νὰ τὴν λύσῃ δὲ τότε μόνον, ὅταν ἀναλάβῃ τὴν φυσικήν της μορφήν· ταῦτα ἔπραξεν ὁ Πηλεὺς, καὶ ἡ Θέτις πολλαχῶς μετα-

1 Βλ. τὴν περὶ Μενελάου καὶ Πρωτέως διήγησιν τοῦ Ὁμήρου (Ὀδυσσ. Δ. 415κε.), ἥτις μεγάλην μετὰ τοῦ παρόντος μύθου ἔχει σχέσιν καὶ ὁμοιότητα.

2 Ἐν Σχολ. εἰς Πινδάρ. Νέμεα Γ. 60.

3 Οὕτως ἀπεικονίζετο ἐπὶ τῆς λάρνακος τοῦ Κυψέλου. (Παυσαν., Ε. 18).

4 Ἀπολλόδωρ., Γ, ιγ. 5.— Σοφοκλ., ἐνθ. ἀν. — Ἰωάν. Τζέτζ., Χιλιάδ. Β. 46.

5 Ovid., Metam. XI 233—244.

6 Ἀπολλόδωρ. καὶ Τζέτζ., ἐνθ. ἀν.

7 Σοφοκλ., ἐνθ. ἀν.

8 Ovid., l c. XI 245.

9 Τζέτζ., ἐν. ἀν. 175. 178. — Εὐστάθ., εἰς Ἰλιαδ. Σ. σ. 1152. — Σχολ. εἰς Ἀπολλών. Ῥόδιον. Ι. 582. — Τζέτζ., Χιλιαδ. Β. 46. — Πρβλ. Εὐριπιδ, Ἀνδρομ. 1266 — Στράβ, ΙΧ σ. 443. — Ἡρόδοτ. Ζ', 191.

μορφωθεῖσα, ἀνέλαβε τὴν φυσικὴν αὐτῆς μορφὴν, καὶ ἐγένετο σύζυγος τοῦ Πηλέως. [1]

Ἐν ταῖς περὶ Νεράιδων προλήψεσιν διετηρήθησαν, ὡς ἀνωτέρω εἴδομεν ἴχνη οὐκ ὀλίγα τῶν ἀρχαίων περὶ Νυμφῶν μύθων, ὅπως καὶ ἡ τῶν Νηρηΐδων ὀνομασία ὑπὸ δωρικὸν τύπον παρέμεινεν [2] Κατ' ἐξοχὴν αἱ Μελίαι νύμφαι τῶν ἀρχαίων, [3] θύμφαι σκληραὶ καὶ κακοποιοὶ, παρουσιάζουσιν ἀρκετὴν ὁμοιότητα πρὸς τὰς Νεράιδας τοῦ καθ' ἡμᾶς λαοῦ, ἐπίσης κακοποιὰς θεότητας νομιζομένας.

Πνεύματα τῶν ὑδάτων καὶ τῶν δασῶν, ἀνάλογα πρὸς τὰς Νεράιδας τῶν σημερινῶν παραδόσεων, ἀπαντῶσιν ἐν τοῖς μυθολογήμασιν ὅλων σχεδὸν τῶν λαῶν· αἱ Γάλλοι ἔχουσι τὰς Fées, [4] αἵτινες ὁμοιάζουσί πως καὶ πρὸς

1 Ovid., l. c.

2 Νεράιδες ἢ Νεραγίδες (Pashley, Travels in Creta. τ. II σ. 215). Πρβλ. καὶ Ross, Reisen auf den Griechischen Inseln. τ. III. σ. 181. «Ἀνεράδες oder ἀνεράϊδες s. w. a νεράϊδες mit der Vorschlagsylabe α, die Wasser frauen, Najaden, Nixen, Elfen.» — Οἱ ἀρχαῖοι ἔλεγον ἐνίοτε Νηρεΐδες (F. Ellendt, Lex. Sophocl. τ. II σ. 160).

3 Βλ. περὶ αὐτῶν Gerhard, Griechische Mythologie. § 108.— Schoemann, De Nymphis Meliis, Gigantibus et Eninysin Theogoniae Hesiodeae.

4 Βλ. περὶ τούτων ἐν ἐκτάσει Alfred Maury, Les fées au moyen âge, recherches sur leur origine, leur histoire et leurs attributs pour servir à la connaisance de la mythologie gauloise. Paris. 1843. in 12.— καὶ τοῦ αὐτοῦ Les forêts de la Gaule et de l'ancienne France. 1850. Ἰδ. καὶ τὸ ἄρθρον αὐτοῦ Fée, ἐν Encyclopédie moderne, dirigée par L. Renier. — D. Monnier et A, Vingtrimier,

τὰς Μοίρας τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων, ὡς ἐκτενέστερον ἐν οἰκείῳ τόπῳ διαλαμβάνομεν· οἱ Γερμανοὶ τὰς Elbe ἢ Elfen [1] ἄλλα βόρεια ἔθνη τὰς Nike, Nick Nix, πνεύματα τῶν ὑδάτων, [2] οἱ Σλάβοι τὰς Vilen, κλπ. [3] Ὁμοιότητας δὲ πρὸς τὰς Νεράϊδας καὶ τὰς Νύμφας τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς μυθολογίας, παρουσιάζουσιν αἱ Ἀψαραὶ, τοῦ Ἰνδικοῦ Πανθέου. [4]

γ.

ΣΤΟΙΧΕΙΑ.

Τὰ *Στοιχεῖα*, ἅτινα παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς κατήντησαν νὰ σημαίνωσιν εἶδος δαιμόνων,[5] ἀντικατέστησαν τὰ

Traditions propulaires de l'ancienne Lorraine. 2e édit. p. 139. — Scheiber, Die Feen in Europa. 1842.

1 Grimm, Deutsche Mythologie. κεφ. XVII. — Dabeneck, Das deutschen Mittelalters. 1815

2 Brand, Observations on popular Antiquities. τ. II σ. 297. — Περὶ ὁμοίων προλήψεων τῶν Ἄγγλων, βλ. Th. Keigtley, The fairy mythology. London. 1833. — Grant, Popular superstitions. Edinburgh. 1825. — Graham Dalyell, The darker superstitions of Scotland. Glasgow. 1835.— Crofton Croker, Fairy Legendes and Traditions. London. 1828.

3 Πρβλ. Καραμσίνου, Ῥωσσικὴ ἱστορία. μεταφρ. Κροκιδᾶ. τ. I σ. 90. — Malte-Brun, Géographie universelle t. VI p. 537. — Grimm, ἔνθ. ἀν. — Βλ. καὶ Προκοπ., Γοτθ. III, 14. «Σέβουσι μέν τι καὶ ποταμούς τε καὶ Νύμφας καὶ ἄλλ' ἄττα δαιμόνια.»

4 Weber, Indische Studien τ. I σ. 90.

5 «Στοιχεῖον, Daemon: χειρόγραφος Διαθήκη Σολομῶντος «καὶ ἐκέλευσα παρεῖναί μοι ἕτερον δαίμονα καὶ εἰσῆλθεσαν πνεύματα συν-

ἀρχαῖα *δαιμόνια* (genii, génies locaux).[1] Λείψανον τῆς ἀρχαιοτάτης τῶν δαιμονίων τούτων λατρείας, καθ' ἣν ὑπὸ μορφὴν ὄφεως παρίσταντο,[2] εἶναι νομίζω τὸ καὶ μέχρι τοῦ νῦν ἀποδιδόμενον σέβας εἰς τοὺς ὄφεις, οὕς τινας ἐν ταῖς οἰκίαις εὑρίσκουσι (*'σπιτιάτικο 'φίδι*), διότι τούτους οὔτε νὰ φονεύσωσιν, οὔτε νὰ ἐγγίσωσι κἂν τολμῶσι, τὴν θείαν ὀργὴν φοβούμενοι.[3] 'Απαράλλακτος πρόληψις ἐπικρατεῖ καὶ ἐν 'Αλβανίᾳ·[4] ἐν δὲ τῇ Πολωνίᾳ

δεδεμένα, εὔμορφα τῷ εἴδει, κἀγὼ Σολομὼν ταῦτα ἐθαύμασα καὶ ἐπηρώτησα, λέγων· Καὶ ἡμεῖς τίνες ἔστε; οἱ δὲ ὁμοθυμαδὸν ἔφησαν μιᾷ φωνῇ, καὶ εἶπον· Ἡμεῖς ἐσμὲν τὰ λεγόμενα Στοιχεῖα, οἱ κοσμοκράτορες τοῦ σκότους τούτου.» Du Cange, Glossarium ad Script. med. et inf. Latin. s. h. v. — Gaulmin, ad Psell. de operatione daemon. p. 113.

1 Fauriel, Chants populaires de la Grèce. t. II σ. 389. «Esprits ou genies locaux, que les Grecs d'aujourd'hui se representent sous diverses formes et croient présider au différents objets de l nature.»

2 Servius, ad Vergil. Aen. V. 58. Nullus enim locus sine genio, qui per anguem plerumque obsenditur. » — Πρβλ Preller, Römische Mythologie. μερ. X. κεφ. 2.— Clarac, Musée de sculpture antiqne et moderne. — Bottari, Roma sotteranea. t. I pl. XIX n. 7.— Orelli, Inscript. n. 1713. 1714. 1722.

3 Πρβλ. Léondarakys, Caratteri di Teofrasto. Pisa. 1834. p. 59. «Una tale falsa credenza, pare essere tuttavia ne' paesi della Grecia. Se per avventura si trova entro la casa una serpe non se le dà molestia; con ciossiochè dicono consistere in quella la bauna vertua della famiglia.» — Dora d'Istria, Les femmes en Orient livr. V ep. 6. τ. Α. σ. 332. μετ. Αἰμ. Σκουζέ: «Τὸν ὄφιν, ὃν τόσον βδελυττόμεθα, ἀσμένως ὑποδέχονται εἰς ἑλληνικὴν οἰκίαν, ὡς τὸν οἰκιακὸν ὄφιν οἱ Δᾶκες, καὶ σέβονται μάλιστα αὐτὸν ὡς ἀγαθοδαίμονα. Μὴ δὲν ἦτον ἀφιερωμένος καὶ αὐτὸς εἰς τὸν Ἀσκληπιόν;»

4 Hahn, albanesische Studien. I σ. 162. «Hausgeist. Ein

κατὰ τὴν παρελθοῦσαν ἑκατονταετηρίδα, ὡς Πολωνική τις ἐφημερὶς ἀναφέρει,[1] οἱ χωρικοὶ μεγάλως ἐφρόντιζον νὰ περιποιῶνται τοὺς ὄφεις, πρὸ πάντων ἓν εἶδος μέλανος, προσφέροντες αὐτοῖς γάλα, καὶ μυρία δείγματα ἀγάπης πρὸς αὐτοὺς δεικνύοντες· οἱ δὲ ἀρχαῖοι Λιθουανοὶ καὶ Σαμογέται ἔτρεφον εἰς τὰς κατοικίας των ὄφεις, εἰς οὓς εἰς ἐποχάς τινας τοῦ ἔτους προσέφερον θυσίας, καὶ πλακοῦντας.[2] Ὁ Αἰλιανὸς ἀναφέρει δεισιδαιμονίαν τινὰ τῶν ἀρχαίων ἀνάλογον πρὸς τὴν τοῦ καθ' ἡμᾶς λαοῦ· ὁ φονεύσας ἀσπίδα ἱεράν, εἶδος ὄφεως, κατεδιώκετο ὑπὸ τῆς σκιᾶς αὐτοῦ, ἂν δὲν ἔφθανε νὰ ἐπικαλεσθῇ τὸν θεὸν Σάραπιν·[3] ὁ δὲ δεισιδαίμων τοῦ Θεοφράστου «ἐὰν παρείαν ἴδῃ ὄφιν ἐν τῇ οἰκίᾳ, Σαβάζιον καλεῖν, ἐὰν δ' ἐπ' ἡρίου, ἐνταῦθα ἱερὸν εὐθὺς ἱδρύσασθαι.»[4]

solcher findet sich in der Riça dörfen auter den namen βιττέρε ja.Sie wird als kleine dicke Schlange mit bunter Haut gedacht, welche in der Hausmaurer wohnt und ihren Schlupf winkel nur sehr selten verlaest : wird sie aber dann doch von einem taubewohner erblieckt, so begruesst er sie mit grosser Ehrfurcht und ueber Haupt sie mit Segens wünschen. Freudige und Traurige ereignisse des Hauses soll sie durch ein schwanches Pfeifen vorher verkündigen,und bei jedem kleinen Geräusche, dessen Ursache unbenkannt ist, sagen die Frauen, «das ist di Wittore ;»— bei uns heisstes «es regt sich.» — Stirbt in einem Hause der ganze Mannesstamm die Traurenden auf die Troestungen der Freunde : sie war die Wittore des Hauses.»

1 Journal de littérature. 1762. n. 7.

2 Lasicz, De diis Samogitarum ἐν Haupt, Zeitschrift κλ. τ. I σ. 147.

3 Αἰλιαν, Ζώων ἱστορ. XI. 32. — Ἱερὸν ὄφιν ἀναφέρει καὶ ὁ Ἀριστοτέλης (Ζώων ἱστ. II. 28).

4 Θεοφραστ., Χαρακτ. 16. κοινῶς φέρεται : «καὶ ἐὰν ἴδῃ ὄφιν ἐν

Στοιχειὰ νομίζονται ὑπάρχοντα εἰς δένδρα, ποταμοὺς, βρύσεις, φρέατα, βράχους, καὶ εἰς ἄλλα διάφορα *στοιχειωμένα* μέρη.

Ἡ πρόληψις περὶ *στοιχειωμένων δένδρων*,[1] φαίνεται ἀντικαταστήσασα τοὺς μύθους περὶ τῶν Ἁμαδρυάδων καὶ Δρυάδων· ὁ ὑλοτόμος δὲν τολμᾷ νὰ κόψῃ τὰ δένδρα ταῦτα, διότι ἀμέσως πίπτει νεκρὸς, προσβαλλόμενος ὑπὸ τοῦ ἐν αὐτοῖς ἐνοικοῦντος *στοιχειοῦ* «Ἡ περὶ τῆς ὑπάρξεως τῶν Ἁμαδρυάδων νυμφῶν ἰδέα τῶν παλαιῶν, λέγει ὁ Χαρίσιος Μεγδάνος ἐν τῇ μυθολογίᾳ του,[2] σώζεται καὶ τὴν σήμερον εἰς τοὺς ἀμαθεῖς καὶ χωρικοὺς ἀνθρώπους· αὐτοὶ ὑπολαμβάνουσιν, ὅτι εἰς τὰ μεγάλα, καὶ παλαιὰ δένδρα νὰ εὑρίσκωνται κάποιαι σύμφυτοι δυνάμεις· ὅθεν καὶ ἐςοιχειωμένα ὀνομάζουσι τὰ τοιαῦτα δένδρα, καὶ ἀποφεύγουσι νὰ κάθηνται πολὺν καιρὸν, καὶ μάλιστα νὰ κοιμῶνται ὑπὸ τὴν σκιάν των· ἐπειδὴ πιστεύουσιν, ὅτι συγχυζομένη ἡ εἰς αὐτὰ ἐμφωλεύουσα δύναμις, παιδεύει τοὺς αὐθάδεις μὲ διάφορα πάθη . . . ἀκόμη καὶ οἱ ξυλοκόποι, ὅταν κόπτοντες μέγα καὶ παλαιὸν, καὶ κατ' αὐτοὺς ἐστοιχειωμένον δένδρον, ἤθελε τὸ ἴδωσι νὰ κλίνῃ εἰς πτῶσιν, αὐτοὶ συνειθίζουσι νὰ προπίπτωσι κατὰ γῆς, καὶ νὰ φυλάττωσι βαθυτάτην

τῇ οἰκίᾳ ἱερὸν ἐνταῦθα ἱδρύσασθαι.» Βλ. **Foss**, Varietas scripturae· ἐν τῇ ὑπ' αὐτοῦ ἐκδόσει τοῦ Θεοφράστου. — Περὶ τοῦ χωρίου τούτου βλ. καὶ **Creuzer**, Dionysus. 1809. τ. I. σ. 143.

1 **Fauriel**, Chants populaires de la Grèce. t. I. p. LXXXII. — **Maury**, ἐν Encyclopédie moderne dirrigée par **Renier**. art. Fée. colon. 102.

2 Χ. **Μεγδάνου**, Ἑλληνικὸν Πάνθεον. 1812 σ. 502. § 304.

σιωπὴν, ὡσὰν νὰ μὴν ἦσαν παρόντες, φοβούμενοι, μήπως ἡ ψυχὴ ἐκείνου τοῦ δένδρου, ὀργιζομένη κατ' αὐτῶν, ἤθελε τοὺς παιδεύσῃ, ὅταν εὐγαίνῃ, καὶ διαλύεται ἀπὸ δένδρον εἰς τὸν καιρὸν τῆς πτώσεώς του· ἔπειτα καὶ εἰς τὸ στέλεχος κατὰ τὸ κέντρον τῆς ἀποτομῆς ἐπιθέτουσι μίαν πέτραν μὲ τὸν ὅμοιον σκοπὸν, νὰ ἐμποδίσωσι δῆθεν τὴν ἀθρόαν ἔκπνευσιν τῆς εἰς τὸ στέλεχος καὶ τὰς ῥίζας ἐναπολειφθείσης ψυχῆς του· ἡ ὁποία ἀλλέως πιστεύουσιν ὅτι τοὺς βλάπτει καὶ δίδει πόνους εἰς τὴν ὀσφύν των.»
Ἡ ζωὴ τῶν *Στοιχειῶν* νομίζεται συνδεδεμένη μὲ τὴν ὕπαρξιν τῶν δένδρων, ἅτινα ἄλλως τε εἰσὶν μακρόβια,[1] ὅπως οἱ ἀρχαῖοι ἐδόξαζον διὰ τὰς Δρυάδας Νύμφας.[2]

1 Passow, Carm. popul. p. 634, «in Rumelia maris genius certavisse dicitur cum platani genio mille annorum, quorum cum alter vincantur, in pago vicino multi, muriuntur.»

2 Πίνδαρ., Ἀποσπ. XI, 43. Schneidewin. παρὰ Πλουτάρχ., π. ἐκλελοιπ. χρηστηρ. § 11 σ. 701. Wyttenb. Ὁμηρ. Ὕμν. Δ'. 264 κε.

τῇ σι δ' ἅμ' ἢ ἐλάται ἠὲ δρῦς ὑψικάρηνοι
γεινομένῃσιν ἔφυσαν ἐπὶ χθονὶ βωτιανείρῃ,
καλαὶ, τηλεθάουσαι, ἐν ὄρεσιν ὑψηλοῖσιν·
ἑστᾶσ' ἠλίβατοι· τεμένη δέ ἑ κικλήσκουσιν
ἀθανάτων· τὰ δ' οὔ τι βροτοὶ κείρουσι σιδήρῳ·
ἀλλ' ὅτε κεν δὴ μοῖρα παρεστήκῃ θανάτοιο,
ἀζάνεται μὲν πρῶτον ἐπὶ χθονὶ δένδρεα καλὰ,
φλοιὸς δ' ἀμφιπεριφθινύθει, πίπτουσι δ' ἀπ' ὄζοι,
τῶν δὲ θ' ὁμοῦ ψυχὴ λείπει φάος ἠελίοιο.

Ἴχνη τῆς τοιαύτης δοξασίας τοῦ συνδέειν τὴν ζωὴν τῶν ἀνθρώπων μὲ τὴν τῶν δένδρων, ἀπαντῶμεν καὶ ἔν τινι παραμυθίῳ, ἐν ᾧ εἴς τινα οἰκίαν, ἅμα τῇ γεννήσει δύο υἱῶν φύονται καὶ δύο κυπάρισσοι, στενῶς μετὰ τῆς τύχης αὐτῶν συνδεδεμέναι. Ἀναχωρῶν ὁ εἷς υἱὸς εἰς τὰ ξένα παρήγγειλεν ὅτι ἐν ὅσῳ ἡ κυπάρισσος διετηρεῖτο, αὐτὸς θὰ ἦνε ὑγιὴς,

Ἐν τῇ Εὐρώπῃ καὶ κατ' ἐξοχὴν τῇ Γερμανίᾳ ἔτρεφον κατὰ τὸν μεσαίωνα σέβας εἰς δένδρα τινά, ἱερὰ καλούμενα, ἐξ ὧν οὔτε κλαδίον ἐτόλμων νὰ κόψωσι, καίτοι πολλαὶ σύνοδοι προσεπάθησαν νὰ ἐκριζώσωσι τὰ λείψανα ταῦτα ἴσως τοῦ φετιχισμοῦ τῶν ἀρχαίων Γαλατῶν καὶ Γερμανῶν.[1]

Τὰ δὲ ἐν τοῖς ποταμοῖς καὶ ταῖς κρήναις στοιχειὰ[2] συγχέονται ἐνίοτε πρὸς τοὺς δράκοντας, περὶ ὧν ἐν τῷ ἑπομένῳ κεφαλαίῳ θέλομεν ποιήσει λόγον. Ἑκάστη πηγή, ἕκαστος ποταμὸς νομίζεται ἔχων τὸ *στοιχειό του*,[3] καὶ τοῦτο φαίνεται ἔχον σχέσιν μὲ τοὺς θεοὺς τῶν ποταμῶν τῆς ἀρχαίας μυθολογίας. Ἡ δὲ σχέσις αὕτη γίνεται κα-

ἂν δὲ διέτρεχε κίνδυνόν τινα ἡ κυπάρισσος θὰ ἐμαραίνετο, ὡς καὶ συνέβη. (Hahn, Gr. und Albanesische Märchen t. I. σ. 167). Γνωστὸν δὲ καὶ τὸ δημοτικὸν ᾆσμα, ἐν ᾧ κλέφτης τις παραγγέλλει εἰς τὴν μητέρα του νὰ φυτεύσῃ τριανταφυλλιὰ καὶ καρυοφύλλι, καὶ ἐν ὅσῳ μὲν ταῦτα ἀνθοῦσι νὰ ᾖ βεβαία ὅτι ζῇ, ἂν δὲ μαρανθῶσι, νὰ πενθήσῃ, ἐπειδὴ θὰ δεικνύουσιν οὕτω τὸν θάνατόν του. (Ζαμπέλ., ᾆσμ. δημ. Ελλ. σ. 600. — Passow, σ. 118.).

1 Ducange, Glossarium Latinitatis. s. v. Arbores sacri. — Grimm, Deutsche Mythologie. σ. 69. 373 κε. καὶ σ. 33 Append. α'. ἐκδ.— Ξυλολάτρας διὰ τοῦτο τοὺς Γερμανοὺς ἀποκαλεῖ Νικήτας ὁ Παφλαγὼν (ἐγκώμιον ἁγ. Ὑακίνθου σ.8).

2 Ὅρκος «Μὰ τὸ θεριὸ τῆς βρύσης» ἀπαντᾷ ἔν τινι διστίχῳ. (Λιανοτράγουδα σ. 87).

3 Fauriel, Chants pop. de la Grèce t. I p. LXXXII. «Aujourd'hui comme autrefois, point de rivière en Grèce, point de source, point de montagne, de rocher, de caverne, de maison même qui n'ait son génie.» Βλ. δημοτικόν τι ᾆσμα, ἐν ᾧ γίνεται μνεία στοιχειοῦ τοῦ ποταμοῦ συγκινηθέντος ἐπὶ τῷ θλιβερῷ ᾄσματι μιᾶς νεάνιδος ἐν Fauriel, τ. II σ. 80. — Passow, Carm. popul. ἀρ. 143.— Ιατρίδου, Συλλ. δημ. ᾆσμ. σ. 79.

ταφανεστέρα ἂν ἀντιπαραβάλλῃ τις τὰς ὁμοίας δοξασίας τῶν Γερμανῶν, [1] καὶ τῶν ἀρχαίων Λιθουανῶν, [2] καθ' ἃς τὰ πνεύματα τῶν ὑδάτων ἔχουσί τινα ἀναλογίαν πρός τε τὰ Στοιχειὰ τοῦ παρ' ἡμῖν λαοῦ, καὶ πρὸς τὰς θεότητας τῶν ποταμῶν τῆς ἀρχαίας μυθολογίας.

Στοιχειὰ τοῦ πηγαδιοῦ εἰσὶν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀράπηδες ἐν αὐτοῖς διαμένοντες· [3] κατὰ τὸν Villoison ἐν Μυκόνῳ πρὶν ἀντλήσῃ τις ὕδωρ ἔπρεπε νὰ χαιρετήσῃ τρὶς τὸ στοιχειὸ τοῦ πηγαδιοῦ. [4] Ἴσως μὲ τὴν δοξασίαν ταύτην ἔχει σχέσιν καὶ ἡ ἀρχαία ἰδέα ὅτι Νύμφαι τὰ φρέατα κατοικοῦσι. [5] Τὰ στοιχειὰ τῶν πηγαδιῶν μεταμορφούμενα πολλάκις εἰς ὡραίας γυναῖκας, παγιδεύουσιν οὕτω νέους, οὓς ῥίπτουσιν ἐπιτηδείως εἰς τὰ πηγάδια ὅπως καταστραφῶσιν. Ἰδοὺ ἀνέκδοτόν τι περὶ τούτου ᾆσμα.

1 Grimm, Deutsche Mythologie. σ. 278. — Σλαβ. Cudo morscoje.

2 Οἱ ἀρχαῖοι Λιθουανοὶ ἐλάτρευον θεὸν τῶν ποταμῶν καὶ κρηνῶν, ὃν Potzymp ἀπεκάλουν (Lacicz, ἐν Haupt, Zeitschrift fuer Deutscher Alterthum. σ. 140. 144.)

3 Βλ. τὸ κατωτέρω παρατιθέμενον χωρίον τοῦ Ἀλλατίου.

4 Ἐν Malte Brun, Annales des Voyages t. II p. 180. «Avant de puisser de l'eau, on salue trois fois. On m'a dit que c'est pour honorer le génie qui préside au puits, le teloni.» — Πρβλ. Bybilakis, Neugriechi sches Leben. σ. XII. «. . . Gehter zum Brunnen nach Wasser, so stösst er auf den» στοιχειὸν τοῦ πηγαδιοῦ «(Brunnengeist.».—Dora d'Istria les femmes en Orient livr V. ep. 6

5 Ἀρτεμιδωρ., Ὀνειροκριτ. Β. 27. «Φρέαρ δὲ ἰδεῖν ἐν τῇ οἰκίᾳ ἢ ἐν ἀγρῷ οὐκ ὄν πρότερον, ἀγαθόν· οὐσίας γὰρ ἐπίκτησιν σημαίνει· ἀγάμῳ δὲ καὶ ἄπαιδι γυναῖκα καὶ παῖδας· Νύμφαι γάρ εἰσιν ἐν τῷ φρέατι.»

'Εκεῖ πέρα κι' ἀντίπερα 'ς τὰ γυάλινα πηγάδια
ξεφανερώθ' ἕνα θεριὸ, καὶ γίνη ὡριὸ κοράσι.
Γυναίκεια ροῦχα φόρεσε, γυναίκεια πασουμάκια,
γυναῖκα διάβη κ' ἔκατσε 'ς τοῦ πηγαδιοῦ τὸ χεῖλο.
κι' ἅπλωσε τὰ ξανθὰ μαλλιὰ καὶ κλαῖν τὰ μαῦρα 'μάτια.
Χήρας ὑγιὸς ἐδιάβαινε, στέκει καὶ τὴ ρωτάει·
— Τ' ἔχεις, κόρη, καὶ θλίβεσαι, καὶ κλαῖν τὰ μαῦρα 'μάτια;
— 'Η ἀῤῥαβῶνα μῶπεσε 'σὲ τοῦτο τὸ πηγάδι
κι' ὁποῦ 'βρεθῇ καὶ βγάλ' τη μου, γυναῖκα νὰ μὲ πάρῃ.
— Πιάσε, κόρη, τὸν ἅλυσσο κ' ἐγὼ νὰ σοῦ τὴ βγάλω.»
Σαράντα μίλια βυάτηξε καὶ πάτο δὲν εὑρῆκε
καὶ 'ς τὰ σαραντατέσσαρα ὁ υἱὸς τὸ ὑποψιάστη.
— Τράβα, κόρη, τὸν ἅλυσσο κ' ἡ ἀῤῥαβῶνα βρέθη.
— Κι' ἄλλους πολλοὺς ἐγέλασα, κ' ἐγέλασα καὶ σένα.[1]

Εἰς τοὺς πύργους μεγάλων οἰκογενειῶν νομίζει ὁ λαὸς ὅτι ὑπάρχουσι φρέατα ἐν οἷς εἰσι κατακεκλεισμένοι *'Αράπηδες*, ἐν δὲ τοῖς 'Αραβικοῖς μύθοις ἀναφέρονται ἐξωτικὰ καὶ τελώνια κατοικοῦντα εἰς φρέατα.[2]

Τὰ *στοιχειὰ* τῶν βράχων [3] καὶ τῶν ὀρέων ἔχουσιν

1 Ἐν ὁμοίῳ ἠπειρωτικῷ ᾄσματι ἀντὶ στοιχειοῦ μεταμορφοῦται εἰς γυναῖκα

Μιὰ μαύρη λάμια τοῦ γιαλοῦ ποῦ τρώει τὰ παλληκάρια.

προφασίζεται δὲ εἰς τὸν υἱὸν τῆς χήρας ὅτι τὸ δακτυλίδιόν της ἔπεσεν εἰς ἰτέαν τινὰ «ἀστραποκαμένη»,

πῶχει ἀντάρα 'ς τὴν κορφὴ καὶ καταχνιὰ 'ς τὴ μέση.»

ἐκεῖνος δὲ κρεμασθεὶς ἐκεῖ

ηὗρε τὰ 'φίδια σταυρωτὰ μὲ τῆς ὀχιαῖς πλεγμένα.

(Χασιώτ, Συλλ. τῶν καθ' Ἤπειρον δημ. ᾀσμ. σ. 137.)

2 Les mille et une nuits traduction Galland.—Histoire des amours de Camaralzaman, et de Badoure 190. nuit.

3 Πειὸς ἦτανε ποῦ πέρασε τὴν νύχτα τραγουδῶντας
ξυπνάει τ'ἀηδόνι ἀπ' ταῖς φωληαῖς καὶ τὰ στοιχειὰ 'π' τοὺς βράχους.

(Passow, σ. 387).

ἀναλογίαν τινὰ πρὸς τὰς ὀρειάδας Νύμφας, περὶ ὧν ἀνωτέρω ἐγένετο λόγος. Ἡ δὲ πίστις εἰς πνεύματα τῶν ὀρέων εἶναι κοινὴ παρὰ πολλοῖς λαοῖς, ὡς τοῖς Ἰνδοῖς, Κινέζοις, Φιλλανδοῖς, καὶ διαφόροις ἀγρίοις ἔθνεσι.[1]

Στοιχειὰ τῆς θαλάσσης ἀναφέρει δημοτικόν τι ᾆσμα·[2] κατὰ δὲ τὰς διηγήσεις τῶν ναυτῶν ὑπάρχουσιν ἐν τῇ θαλάσσῃ *στοιχειωμένα* μέρη ἄπατα, ὅπου καταποντίζεται πᾶν πλοῖον, ὅπερ παραπλέον δὲν χαιρετήσῃ αὐτά. Τὰ μέρη ταῦτα εὑρίσκονται πρὸ πάντων ἐν ἀκρωτηρίοις, ἡ δὲ περὶ αὐτῶν πρόληψις ἐπλάσθη, διότι, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, εἰς τὰ τοιαῦτα μέρη οἱ βράχοι ἔχουσι σχῆμα ὁμοιάζον πως πρὸς μορφὴν ἀνθρώπου ἢ ζώου.

Ἐν ταῖς ἐκκλησίαις ἐπιφαίνονται τὴν νύκτα στοιχειὰ ὑπὸ διαφόρους μορφὰς πρὸ πάντων μόσχων καὶ δαμάλεων,[3] κεκοσμημένα διαφόροις πολυτίμοις λίθοις, οἵτινες διαχέουσι λάμψιν καταφωτίζουσαν σύμπασαν τὴν ἐκκλησίαν· τὰ στοιχειὰ ταῦτα σπανίως εἰσὶ κακοποιά· τὰ δὲ κακοποιά, *κακὰ* ἀποκαλούμενα, δὲν τολμῶσι μὲν νὰ ἔχωσι τὴν κατοικίαν των ἐν ταῖς ἐκκλησίαις, ἐμφω-

1 Βλ. **Maury**, Histoire des religions de la Grèce antique. t. I. p. 169. 170.

2 Ἐν Ἑπταλόφῳ νέᾳ (περιοδ. Κωνσταντινουπόλεως) τ. II σ. 847.
Καὶ τὰ στοιχειὰ τῆς θάλασσας 'ς τὴν ἄκρη θὰν τὰ βγάλλω.

3 Πρβλ. **Passow**, Carm. popul. p. 634. «Graeci non solum unicuique loco sed etiam magnis pulchrisque arboribus, fontibus pontibusque, marigenios inesse credunt, quorum alii speciem taur alii draconis habent.» Ἴσως τοῦτο ἔχει σχέσιν μὲ τὴν παρ' ἀρχαίοις παράστασιν τῶν ποταμῶν ὑπὸ τὴν μορφὴν ταύρων, περὶ ἧς βλ. **Preller**, Griechische Mythologie. τ. I. σ. 340. — **Maury**, o. c. τ. I. p. 161—162.

λεύουσιν ὅμως πλησίον αὐτῶν ὅπως κακοποιῶσι τοὺς ἐκκλησιαζομένους. Τὰ *στοιχειὰ* ταῦτα νομίζονται ὅτι εἶναι διάβολοι μεταμεμορφωμένοι διὰ νὰ *κολάζωσι* τοὺς χριστιανοὺς, ἐμποδίζοντες αὐτοὺς τοῦ νὰ φοιτῶσιν εἰς τὴν ἐκκλησίαν. Ἀλλὰ ταῦτα καταστρέφει ὁ ἅγιος, εἰς ὃν ἀφιέρωται ἡ ἐκκλησία, ὅταν εὐσεβῶς εἰς αὐτὸν προσευχηθῶσιν. Οὐ μακρὰν τοῦ χωρίου Γιάννιτσας, πλησίον τῶν Καλαμῶν, ἐπὶ τοῦ Καλαθίου ὄρους κειμένου,[1] ὑπάρχει παρεκκλήσιον πρὸς τιμὴν τοῦ ἁγίου Γεωργίου ἀνιδρυμένον. Οἱ χωρικοὶ διηγοῦνται ὅτι τελουμένης ἐτησίως ἐκεῖ πανηγύρεως κατὰ τὴν 23 Ἀπριλίου, ἐξήρχετο ἑκάστοτε ἓν στοιχειὸ ἐκ παρακειμένης ὀπῆς καὶ κατέτρωγεν ἕνα τῶν πανηγυριζόντων. Ἐν διαστήματι πολλῶν ἐτῶν βλέποντες οἱ χριστιανοὶ ὅτι θεραπεία τοῦ κακοῦ δὲν εὑρίσκετο ἀπεφάσισαν νὰ μὴ ὑπάγωσι πλέον εἰς τὴν πανήγυριν. Ἀλλὰ μίαν ἑβδομάδα πρὸ τῆς ἑορτῆς ἐπιςὰς εἰς ὅλους ταὐτοχρόνως ἐν ὀνείρῳ ὁ ἅγιος, τοὺς ἐβεβαίωσεν ὅτι δὲν θὰ ἐκακοποιοῦντο οὐδόλως εἰς τὴν πανήγυριν, διότι *ἐβούλωσε* τὸ στοιχειό. Καὶ τῷ ὄντι μεταβάντες ἐκεῖ εὗρον τὴν ὀπὴν πεφραγμένην μὲ ὀγκώδη λίθον, ἐφ' οὗ ὑπῆρχεν ἐντετυπωμένον πέταλον ἵππου. Διότι ὁ ἅγιος Γεώργιος θέλων νὰ μένῃ διὰ παντὸς πεφραγμένη ἡ ὀπὴ ἐπάταξε μὲ τὸν ἕνα πόδα τοῦ ἵππου τὸν λίθον. Ἔκτοτε ὁ ἅγιος *πεταλωτὴς* προσεπικαλεῖται, καὶ μέχρι τοῦ νῦν δείκνυνται ἐπί τινος πλακὸς τὰ ἴχνη τοῦ πετάλου.[2]

1 Νῦν βουνὸ τῆς Σέλιτσας· ἴσως τὸ ὑπὸ τοῦ Παυσανίου (Γ κεφ. 8) μνημονευόμενον Καλάθιον ὄρος.

2 Ἴχνη ποδῶν διαφόρων ἡρώων ἐδείκνυντο καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα,

Στοιχειωμένο σπίτι. Ἐσυνείθιζον ἄλλοτε, καὶ ἡ συνή-

καὶ νῦν ἀκόμη εἰς πολλὰ τῆς Ἑλλάδος μέρη· οὕτως ἐν Μεσσήνῃ φαίνονται ἐν τῷ διπύλῳ τὰ ἴχνη τῶν ὁπλῶν τοῦ ἵππου τοῦ Ἀριστομένους, ὀλισθήσαντος ἐκεῖ, ὡς οἱ χωρικοὶ διηγοῦνται. Κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἐδείκνυντο ἐν Ἰταλίᾳ ἴχνη τῶν ποδῶν τοῦ ἵππου τοῦ Κάστορος (Cicer., De natura Deorum III. 5), ἐπὶ τοῦ βράχου Garrec τῆς ἐν Γαλλίᾳ Βρεττανίας οἱ χωρικοὶ δεικνύουσι τὰ ἴχνη τῶν ποδῶν τοῦ ἵππου τοῦ βασιλέως Grallon (Cambry, Voyage dans le Finistère. t. II p. 285. — Le Monde illustré. t. III. p. 278), ἐν δὲ Harz τῆς Γερμανίας δεικνύουσι ἐπί τινος βράχου τὰ τοῦ ἵππου τῆς θυγατρὸς ἑνὸς γίγαντος. (Grimm, Traditions populaires de l'Allemagne. Traduct. Theil. t. I p. 495). Εἰς τὸ ὄρος Ἁγίαν Αἰκατερίνην τῆς Συρίας νομίζουσιν ἐπίσης οἱ Μουσουλμάνοι ὅτι κοιλότητές τινες εἶναι τὰ ἴχνη τῶν ποδῶν τῆς καμήλου τοῦ Μωάμεθ. (Beckmann, Litteratur der ält. Reisebeschreibung. τ. II, σ. 515). — Ὁμοίως κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἐδείκνυντο ἴχνη τῶν ποδῶν τοῦ Ἡρακλέους (Ἡροδοτ., Β. 91. Δ. 82. — Ἀριστοτελ., παραδοξ. ἀκούσμ. 97. ἐν Westermann, Παραδοξογράφοις. — Πρβλ. Λουκιαν., ἀληθοῦς ἱστορίας. Α. 7), τοῦ Περσέως (Παυσαν., VI, 2. — Χρονικὸν Πασχάλιον τ. I σ. 71 ed. Bonn.) καὶ τοῦ Διονύσου (Πρβλ. Λουκιαν., ἐνθ. ἀν.) — Τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἴχνη φαίνονται εἰς τὸ Θαβώριον ὄρος (Ἰω. Φωκᾶς ἐν Allatii, Σύμμικτ. μερ. Α. σ 14) εἰς τὸ ὄρος τῶν Ἐλαιῶν (Beckmann, ἐνθ. ἀν. τ. II. σ. 510. — Allat., l. c. p. 87.), εἰς τὴν οἰκίαν Σίμωνος τοῦ Φαρισαίου καὶ εἴς τινα βράχον παρὰ τὸν χείμαρρον Κεδρῶνα (Cf. Géramb, Pélerin. en Terre Sainte)· πρὸς δὲ εἰς διάφορα μοναστήρια τῆς Δύσεως ὡς εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τῆς μονῆς τοῦ Fécamp (Leroux de Lincy, Essai sur, l'abbaye de Fécamp p. 73) εἰς τὰς ἐκκλησίας τοῦ ἁγίου Λαυρεντίου καὶ τοῦ ἁγίου Σεβαστιανοῦ ἐν Ῥώμῃ, εἰς Soisons, εἰς Reims, εἰς Arles καὶ εἰς Poitiers. (Foucart, Poitiers et ses monuments. 1840. p. 53. — Collin de Plancy, Dictionnaire des reliques· πολλαχοῦ. — Maury, Essai sur les legendes pieuses du moyen âge. p. 214—215. — Eusèbe Salverte, Des sciences occultes t. I p. 28 et sq.)— Εἰς πολλὰ δὲ ἄλλα μέρη νομίζουσιν καὶ ὡς ἴχνη ποδῶν ἁγίων τὰς ἐπὶ βράχων κοιλότητας (Grimm; Traditions allemandes. trad. Theil.

θεια αὕτη ἐπικρατεῖ μέχρι τοῦ νῦν εἰς πολλὰ τῆς Ἑλλάδος μέρη, νὰ θύωσιν, ὅταν τὰ θεμέλια οἰκοδομήματός τινος καταβάλλωσιν, κατὰ τὸ μέγεθος αὐτοῦ, κριὸν, τράγον, ὄρνιθα, καὶ τὰ τοιαῦτα, ἢ νὰ θέτωσι τὸν θεμέλιον λίθον ἐπὶ τῆς σκιᾶς ἀνθρώπου τινὸς, γέροντος πρὸ πάντων, διὰ φιλανθρωπίαν, ἐπειδὴ νομίζουσιν ὅτι ὁ οὕτω στοιχειωθεὶς ἄνθρωπος πρὶν ἢ παρέλθῃ ἔτος ἀποθνήσκει.[1]

t. I p. 93. 213. — Maury. o. c. p. 215. — Temme, Die Volkssagen von Pommern und Rügen. 1840. n. 30.) — Ἐν Κεϋλάνῃ δεικνύουσιν ἐπίσης ἴχνος τοῦ ποδὸς τοῦ Βούδδα ἐπὶ τοῦ ὑψηλοτέρου μέρους τῆς νήσου, ὅπερ ὁ ἅγιος οὗτος ἄφισεν, ὅταν, ἀναληφθεὶς εἰς οὐρανὸν, παρέμεινεν ἐπὶ μικρὸν εἰς τὸ μέρος ἐκεῖνο διὰ νὰ ῥίψῃ βλέμμα ἀγάπης πρὸς τοὺς ἀνθρώπους. (Ritter, Vorhalle Europ. Völckergeschichte σ. 332—342). Τὸ ἴχνος τοῦτο οἱ Μουσουλμάνοι νομίζουσιν ὅτι ἄφισεν ὁ Ἀδὰμ, ὅστις πρὶν ἢ ἀνέλθῃ εἰς τὸν παράδεισον ἐπρόσμενε ἐπὶ τοῦ ἑνὸς ποδὸς ἱστάμενος, ὅπως ὁ Θεὸς τῷ συγχωρήσῃ τὰς ἁμαρτίας του (Maury, Essai sur les legendes pieuses p. 215). — Αἱ τοιαῦται δοξασίαι προῆλθον ἴσως ἐκ τῆς φυσικῆς ἀνάγκης, ἣν εἶχεν ὁ λαὸς νὰ ἐξηγήσῃ κοιλότητας τινὰς τῶν βράχων προξενηθείσας ὑπὸ τῶν ὑδάτων. (Maury, ἐνθ. ἀν.— Πρβλ. Grimm, ἐνθ ἀν. τ. I σ. 244.— Salverte, ἐνθ. ἀν. — Creuzer, Religions de l'antiquité. trad. Guigniaut t. III p. 456. κε. 1841.)

1 Passow, Carmina popularia. p. 634. «Similiter pontis fundamentis actis opi fex clavum figere solet, ut indicetur, qui primus transeat post mortem in pontem esse conclusum.» — Ἰατρίδου, Συλλογὴ δημοτικῶν ᾀσμάτων παλαιῶν καὶ νέων. 1859. σ. 93. «Γελοία τις ἰδέα παλαιόθεν ὁρμωμένη σώζεται καὶ μέχρι τῆς σήμερον εἰς τὸν ἐγκέφαλον τοῦ λαοῦ· ἐπὶ παντὸς νεοδμήτου οἰκοδομήματος, ὡς φρουρίου, γεφύρας, οἴκου, κ.λ.π. ἔθετον συνήθως πρὸς ὑποστήριξιν τοῦ θεμελίου αὐτῶν, θῦμά τι, οἷον κριὸν, ἀρνίον, ὄρνιθα, χῦνα, καὶ τὰ παρόμοια· ἐνίοτε δὲ καὶ τὸ μέτρον ποδὸς ἀνθρώπου τινὸς μισουμένου παρὰ τοῦ οἰκοδόμου. Ἔκτοτε λοιπὸν ἐπικρατεῖ ἡ δεισιδαίμων ἰδέα αὕτη, καὶ πιστεύεται παρὰ τοῦ ἀγροίκου λαοῦ, ὅτι εἰς τὰ οἰκοδομήματα ταῦτα

Ἡ πρᾶξις λέγετε *θυσιὸ* ἐκ τοῦ *θυσία* τὰ δὲ οὕτω θεμελ-

κατοικοῦσι φάσματα ἢ στοιχεῖα, καὶ ἅτινα πολλάκις παρουσιάζονται εἰς τοὺς εὐαπατήτους διαβάτας.» Παρ' Ἰατρίδῃ (σ.93—94) φέρεται καὶ τὸ ἀκόλουθον δημοτικὸν ᾆσμα:

'Σ τοῦ Μπλάζ-μπερίκη τὸν καιρὸ, ἔγειν' ἕνα συγχώριο,
βγάλαν τῆς Γοῦρνας τὸ νερὸ, τὤκαμαν τρεῖς βρυσοῦλαις.
Τὴν μιὰ τὴν πάγουν 'ς τὸν ὀντᾶ, τὴν ἄλλη 'ς τ' ἀργαστήρια,
τὴν τρίτη τὴν καλλίτερη ψηλὰ 'ς τὸν ἅγιο Γιώργη.
Διὰ νὰ πλύνουν ἡ εὔμορφαις νὰ πλύνουν ἡ μαυρομμάταις.
Ὅλαις πλύνουν καὶ χαίρονται, πλύνουν καὶ τραγῳδοῦνε.
κ' ἡ μαστροπαναγιώτενα, πλύνει καὶ καταργιέται.
— 'Ανάθεμά σε, Κάλεσσε, καὶ μύρια ἀνάμεθά σε,
ποῦ στοίχειωσες τὸν ἄνδρα μου, τὸν μαστρο Παναγιώτη·
'Ανάθεμά σας γέροντες, γέροντ' 'Αραχωβίταις. —
— Τί φταῖμ' ἡμεῖς οἱ γέροντες, οἱ γέρ' Ἀραχωβίταις,
φταίει αὐτὸς ὁ Κάλεσσος, ὁ πρωτομάστοράς τους.

— Μανούσου, Τραγούδια ἐθνικά. 1850 τ. Β'. σ. 5—6. «Εἶναι κοινὴ γνώμη 'ς ἐμᾶς, ὅτι ὁ πρῶτος ἄνθρωπος ὁποῦ διαβῇ τὴν στιγμὴν ὁποῦ ῥίχνουν τὴν πρώτη πέτρα ἑνὸς κτιρίου στοιχίζεται, καὶ μέσα 'ς τὸ χρόνο ἀπεθαίνει, καὶ 'ς αὐτὸ τὸ θεμέλιο μένει τὸ στοιχειό του, ἢ ὁ ἴσκιος του. — Γιὰ νὰ προφυλάξουν τοὺς διαβάταις ἀπὸ τὸ θάνατο, σφάζουν 'ς ἐκείνη τὴν στιγμὴ ἕνα ἀρνὶ, ἕνα μαῦρο ἢ καλλίτερα ἄσπρο πετεινάρι. Τὸ σφάζουν ἀπάνω τῆς πρώτης πέτρας, ἀνάμεσα 'ς ταῖς χαραῖς τῶν δουλευτάδων, βάνοντας πολλαῖς φοραῖς εἰς τὴν ἴδια πέτρα καὶ νομίσματα, γιὰ τὴν εὐτυχία, καὶ πλουσιοπαρουχία τοῦ κτιρίου· τότε ὁ οἰκοδεσπότης, καὶ οἱ ἐπίλοιποι τῆς οἰκογενείας παραμερίζουν, γιατὶ ἂν ἀγγιχθῇ κἀνεὶς ἀπὸ αὐτὸ τὸ αἷμα, λέγουν ὅτι ἀπεθαίνει.» — Ricavt, Histoire de l'église grecque. 1870. p. 367. «Lorsqu'ils posent les fondements d'un bâtiment le Prestre bénit l'ouvrage et les ouvriers ; ils ont pour ce sujet un Office particulier, qui mérite beaucoup de loüanges, et est d'une piété édifiante. Mais après le depart du Prestre, il se fait une autre céremonie, plus superstitieuse que Chrétienne. Les ouvriers tuënt un coq, ou un mouton, et en enterrent le sang, sous la première pierre qui posent. Cela ne se pratique pas toujours ; mais il se pratique pour l'ordinaire. Ils se per-

λιωθέντα οἰκοδομήματα *στοιχειωμένα* ἢ *στοιχειοθεμελιωμένα* [1], ἑπομένως στερεότατα, ἀποκαλοῦνται.

Ἡ συνήθεια αὕτη, καὶ παρὰ τοῖς Ἀλβανοῖς ἐπίσης ὑπάρχουσα[2], φαίνεται λείψανον τῶν ἀρχαίων ἀνθρωποθυσιῶν. [3] Τοῦτο ἐπιβεβαιοῦται νομίζω καὶ ἐκ τοῦ ἀκο-

suadent, qu'il y a là dedans un ecpèce de magie heureuse, ou un charme qui attire du bonheur sur la maison. Ce qui me fait croire que c'est là une reste de Paganisme, c'est qu'ils appellent cette cérémonie, θυσία ou la sacrifice.» — Ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς διηγεῖται κατωτέρω (σ. 369—370) ὅτι πολλοὶ εἰς τὴν πρόληψιν ταύτην πιστεύοντες μετεχειρίζοντο τὸ θ υ σ ι ὸ ὡς μέσον κακουργήματος. «Quand les Grecs veulent du mal à quelcun, ou ont quelque différent avec lui, ils prennent souvent la mésure de la longueur et de la largeur de son corps, avec du fil ou un bâton, et la portent à un maçon ou à un ménuisier qui va poser les fondemens d'une maison: et le ménuisier moyennant une petite reconnoissance, enterre cette mésure sous l'une des premières pierres du fondament. Ils s'imaginent, qu'après cela leur ennemi meurt bientost, ou tombe en langueurs à mésure que le fil ou le bâton se pourrit.»

1 Πανδώρα τ. XX σ. 114.

2 H a h n, albanesische Studien τ. I σ. 160. «Als der jetzige Gouverneur von Elbassan vor zwei Jahren eine neue Bruecke ueber den reissenden Arçén bauen liess, wurden, um den Nebau gegen die Gewalt des Stromes fest zu machen, 12 Schafe geschlachtet, und deren Koepfe unter die Fundamente der Pfeiler gelegt.

»Die Sage, dass man zu dem Erde früher Menschen geopfert habe scheint in ganz Albanien bekannt zu sein, doch konnte ich hierueber keine Localsage erfahren.

»In den Doerfern um Antiwari wird beim Fundament legen eines Hauses ein Hahn geschlachtet, und unter die erste steinlage gelegt.»

3 Κατὰ τοὺς ἀρχαιοτάτους χρόνους πρὸς εὐτυχίαν μιᾶς πόλεως, ἐθυσίαζον παρθένον, ἥτις μετὰ ταῦτα, ὡς τύχη αὐτῆς τῆς πόλεως ἐσέβετο. (Βλ. καὶ L e n o r m a n t, ἐν Nouvelles annales de l'institut archéolog.—séction fransaise 1836. t. I p. 260 sq.) Ἰδοὺ τί λέγει τὸ

λούθου χωρίου τοῦ Σουΐδου· «ἐν τῷ ἁγίῳ Μάμαντι γέ-

χρονικὸν Πασχάλιον (τ. I. σ. 77. εκδ. Βόννης). « Τὴν δὲ τῆς αὐτῆς πόλεως (Γόρτυνος τῆς Κρήτης) τύχην ἐκάλεσε (Ταῦρος) Καλλινίκην, εἰς ὄνομα τῆς παρ' αὐτοῦ σφαγιασθείσης κόρης.»—Περὶ τῶν τυχῶν τῶν πόλεων, παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς πρὸ πάντων, ἐκτενῶς θὰ διαλάβωμεν ἐν ἰδιαιτέρῳ συγγράμματι περὶ Βυζαντινῆς μαγείας, προσεχῶς ἐκδοθησομένῳ· ἐνταῦθα παραθέτομεν χωρίον τι τοῦ Κωδινοῦ, σχέσιν πρὸς τὰ περὶ στοιχειώματος καὶ τὰς περὶ στοιχειῶν ὡς φυλάκων τόπων προλήψεις σχέσεις ἔχον. «Ἐν δὲ τῇ καμάρᾳ τοῦ μιλίου στῆλαι τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου καὶ Ἑλένης εἰσίν· ἔνθα καὶ σταυρὸς ὁρᾶται πρὸς ἀνατολὴν, βασταζόμενος ὑπ' αὐτῶν. Μέσον δὲ τοῦ σταυροῦ ἡ τύχη τῆς πόλεως, κατήνιον κλειδόμενον καὶ ἐστοιχειωμένον, τοῦ παντὸς εἴδους ἀνελλιπῆ εἶναι καὶ νίκην πᾶσαν τῶν ἐθνῶν ἐπιφέρειν, τοῦ μηκέτι ἰσχύειν προσεγγίσαι ἢ προσψαῦσαι, ἀλλὰ πόῤῥω ἀπέχεσθαι καὶ ὑπονοστεῖν ὡς ἡττωμένους· ἡ δὲ κλεὶς τοῦ κατηνίου κατεχώσθη εἰς τὰς βάσεις τῶν κιόνων.» (π. θεαμάτων. σ. 35 ἐκδ. Βόννης.) — Εἰς πολλὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος, ὅπου διετηρήθησαν ἀγάλματα ἢ ἄλλα ἀρχαῖα μνημεῖα, ὁ λαὸς τρέφει δεισιδαίμονα πρὸς αὐτὰ σεβασμὸν, κληροδοτηθέντα πασιφανῶς αὐτῷ ὑπὸ τῆς ἀρχαιότητος. Γνωστὴ ἡ ἱστορία τῶν κατὰ τὴν ἁρπαγὴν τῶν Καρυατίδων ἐκ τοῦ ἱεροῦ τῆς Πανδρόσου ὑπὸ τοῦ λόρδου Ἔλγιν. Οἱ κάτοικοι τῶν Ἀθηνῶν μετὰ δακρύων διεμαρτύροντο κατὰ τῆς ἁρπαγῆς ταύτης, διότι αἱ Καρυάτιδες ἐθεωροῦντο ὡς προστάτιδες τῆς πόλεως· καὶ ὅτε ὁ Ἄγγλος ἔφυγε φέρων μεθ' ἑαυτοῦ τὴν μίαν τῶν Καρυατίδων, ἐμυθολόγουν ὅτι αἱ λοιπαὶ ἀδελφαί της ἔχυσαν δάκρυα πικρὰ ἐπὶ τῷ χωρισμῷ τούτῳ. (**Buchon**, La Grèce contin. p. 68—69. Παραπλήσιόν τι διηγεῖται ὁ Ross, συμβὰν ἐν Λεβέτσοβᾳ τῆς Λακωνίας· «Ich wollte, λέγει οὗτος, den Stein, (ἐν ᾧ ὑπῆρχεν ἀνάγλυφον Διοσκούρων), ausheben lassen, um ihr nach Sparta zu schaffen; aber die Bauern wiedersetzten sich mit einem Eifer, wie er mir noch nirgends in ähnlichen Fällen vorgekommen ist. Diese Figuren seyen die Schutzgeister (ςοιχεῖα) ihres Dorfes, deren Abwesenheit ihnen Unglück bringen werde; müssten sie den Stein endlich hergeben, so würden sie so lange supplicīren, bis sie ihn von der Gnade des Königs wieder erhielten. Wirklich wurden in Krokeä die Dioscuren besonders verehrt.» (**Ross**, griechische königsreise. τ. II σ. 242. 1848.)

φυρα ἦν μεγάλη, ιβ'. καμάρας ἔχουσα· ὕδατα γὰρ κατήρχοντο πολλά· ἔνθα καὶ δράκων ἵστατο χαλκοῦς, διὰ τὸ δοκεῖν δράκοντα οἰκεῖν ἐκεῖσαι· *ἔνθα καὶ πολλαὶ παρθένοι ἐτύθησαν.*»[1] Ἡ δὲ λέξις *στοιχειοῦν* ἀπὸ τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς ἐσήμαινε τὸ διὰ μαγικῶν τελετῶν καθιεροῦν ἢ οἰκοδομεῖν.[2]

Ἡ σπουδαιοτέρα παράδοσις, ἡ εἰς τὴν συνήθειαν ταύτην ἀναφερομένην, εἶναι ἡ περὶ τῆς Γεφύρας τῆς Ἄρτης[3],

1 Σουΐδας, λ. Μάμας σ. 488.—Κωδιν, π. θεάματ. σ. 30 ed. Bon. — «Ὅτι εἰς τὸν ἅγιον Μάμαντα πέραν ἵστατο γέφυρα μεγάλη, ὁποία τῆς Χαλκηδόνος, δώδεκα καμάρας ἔχουσα· ποταμὸς δὲ κατήρχετο παμμεγέθης, καὶ μάλιστα τῷ Φεβρουαρίῳ μηνί· ἔνθα καὶ δράκων ἵστατο χαλκοῦς, διὰ τὸ λέγειν τινὰς δράκοντα οἰκεῖν τὴν γέφυραν· διὸ καὶ πολλαὶ παρθένοι ἐτύθησαν καὶ πλήθη προβάτων καὶ βοῶν καὶ ὀρνέων.»

2 «Στοιχειοῦν, Magicis praestigiis initiare, consecrare» ἐξηγεῖ ὁ Ducangius ἐν λ. παραθέτων μαρτυρίας ἐκ τοῦ Κεδρηνοῦ, Ἀντωνίου τοῦ μαθηματικοῦ, καὶ Κωδινοῦ οὗ τὸ χωρίον (π. κτισμάτων 62) παραθέτομεν καὶ ἐνταῦθα· «ὁμοίως καὶ ἐπὶ πάσης τῆς πόλεως τὰ ἀγάλματα ἐστοιχειώσατο, Ἀπολλώνιος ὁ Τυανεύς·» ὅπερ ἐξηγεῖται διὰ τῶν ἑξῆς τοῦ ἐξηγητοῦ τοῦ Ἰουβενάλη ἐν Σατύρᾳ XV. «Statua Memnonis magice consecrata, id est praecantationibus consecrata·» ὁ Ducangius ἀναφέρει καὶ τὰς ἑπομένας λέξεις: «Στοιχείωσις, incantatio, verba magica μετὰ παραδειγμάτων ἐκ τοῦ Θεοφάνους, Συμεῶνος Λογοθέτου, καὶ Σχυλίτσου.— Στοιχειωματικὸς Praestigiator, qui magicis artibus mira operatur· μετὰ παραδειγμάτων ἐκ Κεδρηνοῦ καὶ Σκυλίτσῃ σ. 537. — Βλ. καὶ Lambecium, ad Codinum p. 35 Bonn.

3 Ἡ παράδοσις αὕτη ἀναφέρεται καὶ εἰς τῆς Κυρᾶς τὸ γιοφύρι ἐν τῷ ποταμῷ τῆς Πελοποννήσου Λάδωνι, εἰς τὴν γέφυραν τοῦ ποταμοῦ Ἑλλάδας παρὰ τὰς Θερμοπύλας (βλ. τὸ περὶ τούτου δημοτικὸν ᾆσμα ἐν Ἰατρίδου Συλλογῇ σ. 28—30) καὶ εἰς τὴν τρέμουσαν γέφυραν χειμάῤῥου οὐ μακρὰν τῶν Χανίων, ἐν Κρήτῃ, ἀπέχουσαν (Ἀγωνιάδ., Κρητηΐς σ. 247.)

ἐν δημοτικοῖς ᾄσμασι διατηρηθεῖσα, ὧν τὸ πληρέστερον παραθέτομεν ἐνταῦθα.

Σαράντα πέντε μάστοροι κ' ἑξῆντα μαθητάδες
τρεῖς χρόνους ἐδουλεύανε τῆς Ἄρτας τὸ γιοφύρι·
ὁλημερῆς ἐχτίζανε κι' ἀπὸ βραδὺ γκρεμιέται.[1]
μυριολογοῦν οἱ μάστορες καὶ κλαῖν οἱ μαθητάδες·
—Ἀλλοίμονο 'ς τοὺς κόπους μας, κρίμα 'ς τῆς δούλεψαίς μας,
ὁλημερὴς νὰ χτίζωμε τὸ βράδυ νὰ γκρεμιέται.—
Καὶ τὸ στοιχειὸ 'ποκρίθηκεν ἀπ' τὴ δεξιὰ καμάρα.
—Ἂν δὲ στοιχειώσετ' ἄνθρωπο, τοῖχος δὲ θεμελιώνει·
καὶ μὴ στοιχειώσετ' ὀρφανὸ, μὴ ξένο μὴ διαβάτη,
παρά τοῦ πρωτομάστορα τὴν ὥρια τὴ γυναῖκα,
πὤρχετ' ἀργὰ τ' ἀποταχειά. πὤρχετ' ἀργὰ 'ς τὸ γιῶμα.—
Τἄκουσ' ὁ πρωτομάστορας καὶ τοῦ θανάτου πέφτει,
κάνει γραφὴ καὶ στέλνει την μὲ τὸ πουλὶ τἀηδόνι.
'Αργὰ ντυθῇ, ἀργὰ ἀλλαχτῇ, ἀργὰ νὰ πάῃ 'ς τὸ γιῶμα,
ἀργὰ νὰ πάῃ νὰ διαβῇ τῆς Ἄρτας τὸ γιοφύρι.
Καὶ τὸ πουλὶ παράκουσε κι' ἀλλοιῶς ἐπῆγε κ' εἶπε·
—Γοργὰ 'ντύσου, γοργ' ἄλλαξε, γοργὰ νὰ πᾷς τὸ γιῶμα,
γοργὰ νὰ πᾷς καὶ νὰ διαβῇς τῆς Ἄρτας τὸ γιοφύρι.—
Νά τηνε κ' ἐξανάφανεν ἀπὸ τὴν ἄσπρη στράτα·
τὴν εἶδ' ὁ πρωτομάστορας ραγίζετ' ἡ καρδιά του.
'Απὸ μακρυὰ τοὺς χαιρετᾷ κι' ἀπὸ μακρυά τοὺς λέει.
—Γειά σας, χαρά σας, μάστορες, κ' ἐσεῖς οἱ μαθητάδες,
καὶ τ' ἔχει ὁ πρωτομάστορας κ' εἶν' ἔτσι χολιασμένος;
—Τὸ δαχτυλίδι τὤπεσε 'ς τὴν πρώτη τὴν καμάρα
καὶ ποιὸς νὰ 'μπῇ καὶ ποιὸς νὰ βγῇ τὸ δαχτυλίδι ναὔρῃ;
—Μάστορα, μὴν πικραίνεσαι κ' ἐγὼ πά' νὰ σ' τὸ φέρω.

[1] Κατὰ τὴν Κρητικὴν παράδοσιν δράκων ἐκρήμνιζε τὴν γέφυραν·
δράκων συρίττων
ἔλεγον ὅτι ἐκρήμνιζ' ἑρπύζων ἐκεῖσε τὴν νύκτα·
(Αντωνιάδης αὐτ.)

Ἐγὼ νὰ 'μπῶ κ' ἐγὼ νὰ 'βγῶ τὸ δαχτυλίδι ναὕρω.—
Μηδὲ καλὰ κατέβηκε, μηδὲ 'ς τὴ μέση πῆγε.
—Τράβα, καλέ μ', τὴν ἅλυσο, τράβα τὴν ἀλυσίδα,
τ' ὅλον τὸ κόσμ' ἀνάγυρα, καὶ τίποτες δὲν ηὗρα·
ἕνας πηχάει μὲ τὸ μυστρὶ κι' ἄλλος μὲ τὸν ἀσβέστη,
πέρνει κι' ὁ πρωτομάστορας καὶ ρίχνει μέγα λίθο.
—Ἀλλοίμονο 'ς τὴ μοῖρά μας, κρίμα 'ς τὸ ῥιζικό μας,
τρεῖς ἀδερφάδες εἴμαστε κ' ἡ τρεῖς κακογραμμέναις.
Ἡ μιά 'χτισε τὸ Δούναβι κ' ἡ ἄλλη τὸν Αὐλῶνα
κ' ἐγὼ ἡ πλιὸ στερνότερη τῆς Ἄρτας τὸ γιοφύρι.[1]
Καθὼς τρέμ' ἡ καρδοῦλά μου, νὰ τρέμῃ τὸ γιαφύρι
κι' ὡς πέφτουν τὰ μαλλάκια μου, νὰ πέφτουν οἱ διαβάταις.
—Κόρη, τὸν λόγον ἄλλαξε κι' ἄλλη κατάρα δόσε,
πὤχεις μονάκριβ' ἀδερφὸ, μὴ λάχῃ καὶ περάσῃ.—
Κι' αὐτὴ τὸν λόγον ἄλλαξε, κι' ἄλλη κατάρα δίνει·
—Σίδερον ἡ καρδοῦλά μου, σίδερο τὸ γιοφύρι,
σίδερο τὰ μαλλάκια μου, σίδερο κ' οἱ διαβάταις·
τ' ἔχ' ἀδερφὸ 'ς τὴ ξενιτειὰ, μὴ λάχῃ καὶ περάσῃ.[2]

Ὁμοίας ὑποθέσεως εἶναι σλαβικόν τι ᾆσμα περὶ τῆς κτίσεως τῆς Σκόδρας,[3] καὶ ἓν Ἀθιγγανικὸν παραμύθιον,

1 Πρβλ. Εὐριπίδ., Ἱππολυτ. 337—341.

2 Ζαμπελ., Ἀσμ. Δημ. τῆς Ἑλλάδος σ. 757.—Passow, Carmina popularia. αρ. 511 σ. 388.—Προβλ. Ἰόν. ἀνθολογ. σ. 591.—Tomaseo, Canti popolari t. IV. p. 178. 180. — Passow αρ. 512. σ. 390. Μανούσ., Τραγούδια ἐθνικά. τ. Β'. σ. 5—21. (3 ᾆσμ.)

3 Hahn, Albanesischen Studien τ. 1 σ. 200.—Ὁ Βλάχος ποιητὴς Boliaco διηγεῖται ἐν ποιήματι ἐπιγραφομένῳ ὁ Μάςρο Μανώλης ὁμοίαν σλαυικὴν παράδοσιν περὶ τῆς κτίσεως μιᾶς μονῆς, ἐν ᾗ μετὰ ταῦτα διέμενον οἱ Βλάχοι ἡγεμόνες· ἡ ἐποχὴ τῆς παραδόσεως, ἕνεκα τοῦ ἐν αὐτῷ ἀναφερομένου ἡγεμόνος δὲν φαίνεται προγενεστέρα τοῦ ΙϚ'. αἰῶνος· (Poésies de la langue d'or traduct. Vaillant. — Hipp. Castille, les principautés Danubiens. VII ἐν Journal pour tous 1857.

ἐν ᾧ ὁ Μανώλης ὁ πρωτομάστορας τειχίζεται ὑπὸ τῆς συζύγου του.[1] Ἡ δὲ δι' ἀνθρωποθυσίας γενομένη στερέωσις τῆς γεφύρας τῆς Ἄρτας ἔχει τινὰ ἀναλογίαν πρὸς μίαν Ἑλληνικὴν καὶ ἑτέραν ῥωμαϊκὴν παράδοσιν, ἅς τινας ὁ Πλούταρχος ἀφηγεῖται.[2] ἔν τινι πόλει τῆς Φρυγίας χάσμα τι ἀνοιχθὲν πολλὰς οἰκίας κατεβύθισε καὶ μεγίστας ζημίας ἠπείλει νὰ προξενήσῃ. Ὁ Μίδας βασιλεὺς τῆς χώρας, ἔλαβε χρησμὸν ὅτι τότε τὸ χάσμα τοῦτο θέλει συγκλεισθῇ, ὅταν ἐν αὐτῷ ἐμβάλῃ τὸ πολυτιμότερον πρᾶγμα του. Καὶ ἔβαλε μὲν ἐν αὐτῷ χρυσὸν καὶ ἄργυρον ὁ Μίδας, ἀλλὰ τὸ χάσμα δὲν συνεκλείετο, ἕως ὅτου Ἄγχουρος ὁ υἱός του κατανοήσας τὸν χρησμὸν, ἔφιππος εἰσεπήδησεν εἰς τὸ βάραθρον ὅπερ ἀμέσως συνεκλείσθη· ὅμοιόν τι διήγημα καὶ παρὰ Ῥωμαίοις ἔφερε τὸ περὶ τοιούτου χάσματος παρὰ τοῦ Τιβερίου ἀνοιγέντος καὶ συγκλεισθέντος διὰ τῆς θυσίας τοῦ φιλοπάτριδος Κουρτίου.

Εἰς τὰς οὕτω ᾠκοδομημένας οἰκίας, ἢ εἰς ἐκείνας ἐν αἷς διεπράχθη φόνος ἢ ὑπάρχει τεθαμμένος ἄνθρωπος, ἐξέρχονται κατὰ τὸ μεσονύκτιον σκιαὶ ταράττοντες τοὺς ἐνοικοῦντας, δι' ὃ καὶ αἱ οἰκίαι αὗται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἔρημοι μένουσιν.[3] Ἀναλόγους ἱστορίας διηγοῦντο οἱ ἀρ-

τ. III p. 511.—Τὸ ποίημα τοῦτο μεταπλασθὲν εἰς διήγημα μετεφράσθη ἐκ τοῦ. γαλλικοῦ ὑπὸ Ι. Ῥαπτάρχου καὶ ἐδημοσιεύθη ἐν Πανδώρᾳ (τ. XI σ 399—402). Πρβλ. καὶ Universo illustrato 1871 p. 375.

1 Al. Paspati, Études sur les Tchinghianés ou Boèmicns de l'empire Othoman, Constantinople 1870. p. 621—623.

2 Πλουτάρχ., Κεφαλ. Ῥωμ. καὶ Ἑλλ. κατ. § 5.

3 Πρβλ. Pashley, Travels in Crete vol. I p. 93. — Κοραῆ

χαῖοι,[1] τὰ δὲ συναξάρια βρίθουσι διηγήσεων περὶ νεκρῶν παρουσιαζομένων εἰς ἁγίους, καὶ αἰτούντων παρ' αὐτῶν ταφήν.[2] Καθ' ὅλην δὲ τὴν Εὐρώπην εἶναι διαδεδομένη ἡ πρόληψις περὶ οἰκιῶν συχναζομένων ὑπὸ τοῦ διαβόλου.[3]

Τὰ ἐμφανιζόμενα πνεύματα ἐνίοτε παρίστανται *γέροι ἀράπηδες*, [4] ἀναλαγοῦντες πρὸς τὰ δαιμόνια (genii) τῶν

Ἄτακτα τ. IV σ. 550. «Στοιχειωμένον οἶκον ὀνομάζουσι τὸν κατεχόμενον ἀπὸ κακοποιὰ δαιμόνια οἶκον.»—Αἱ τοιαῦται προλήψεις ἔχουσι σχέσιν πρὸς τὰς περὶ βρυκολάκων.

1 Τὴν ἱστορίαν τῆς εἰς τὸν Ἀναξαγόραν ἐμφανίσεως νεκρᾶς, ἐν οἰκίᾳ ὑπὸ φαντασμάτων συχναζομένῃ βλ. ἐν Plin., Epist. VII, 27.—Ὅμοια διηγεῖται ὁ φιλοψευδὴς τοῦ Λουκιανοῦ (φιλοψευδ., § 31) καὶ ἀνάλογοι ἱστορίαι εἰσὶ συνηθέσταται παρὰ τῷ καθ' ἡμᾶς λαῷ.

2 Bolland., Act. Sanct. 31 Ἰουλ. σ. 211.— καὶ 11 Σεπτ. σ. 856 κλπ.

3 Προβλ. Victor Hugo, Les travailleurs de la mer I part. I livr. ch. 2. «C'est là une maison visionnée. Le diable y vient la nuit.» αὐτ ch. III. «Outre les bruits nocturnes et les lueurs, cette maison avait cela de pariculièrement effrayant que, si on y laissait le soir sur la cheminée une pelote de laine, des aiguilles et une pleine assiette de soupe, on trouvait le lendemain matin la soupe mangée, l'assiette vide, et une paire des mitaines triotée.» βλ. καὶ l. V. Ch. 4 5. Βλ. ἐν ἐκτάσει Calmet: Dissertations sur les apparitions diss. I ch. XXX. XXXI.— Καὶ οἱ Ἀθιγγάνοι δὲ πιστεύουσιν ὅτι πολλαὶ οἰκίαι συχνάζονται ὑπὸ βρυκολάκων καὶ καλοῦσι ταύτας Tschovekanés korokner. (Paspati, Études sur les Tchinghiénés p. 549).

4 Ἡ ὀνομασία Ἀράπης, προῆλθεν ἀναμφιβόλως ἐκ τοῦ τρόμου, ὃν ἐνέπνεον οἱ μαῦροι δορυφόροι καὶ δήμιοι τῶν κατακτητῶν Τούρκων εἰς τὸν Ἑλληνικὸν λαόν. Ἐκ τῆς αὐτῆς αἰτίας Ogres οἱ Γάλλοι καλοῦσι τὰ ἄγρια πνεύματα τὰ κατατρώγοντα τοὺς ἀνθρώπους καὶ τὰ μικρὰ πρὸ πάντων παιδία, ἐκ τῶν Οὔγγρων (Hunni-Gours, Oïgours κλπ. καλουμένων), ὧν αἱ βάρβαροι ὀρδαὶ διέτρεχον λεηλατοῦσαι τὴν Εὐρώπην κατὰ τὸν Θ'. πρὸ πάντων αἰῶνα (Walckenaer, Let-

Λατίνων, καὶ τὰ Hausgeister τῶν Γερμανῶν.[1] Ἐμφανίζονται δ' ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς τοὺς οἴκους μεγάλων οἰκογενειῶν, ἀναλογοῦντα κατὰ τοῦτο πρὸς τὰς Fées τῶν μεσαιωνικῶν διηγήσεων, αἵτινες ἐνεφανίζοντο εἰς τοὺς πύργους τῶν οἰκογενειῶν, ὧν ἦσαν προστάτιδες.[2] Οἱ *Ἀράπηδες* οὗτοι δωροῦσιν εἰς ὅσους συναντήσωσι τόσους ἀδάμαντας, ὅσους ἡ παλάμη των χωρεῖ, ἂν δὲ λάβωσι περισσοτέρους τοὺς καταβροχθίζουσι πρὸς τιμωρίαν των.[3]

tres snr les contes des Fées. 1826. § IV. καὶ ἐν Perrault, Mémoires contes etc 1842. p. 121 et sq. — Curiosités philologiques, géographiques et éthnographiqucs. 1855 p 83—84.)

1 Grimm, Deutsche Mythol. τ. I σ. 472—483.

2 Cf. Voltaire, Dictionnaire philosophique. art. possedès. «Il n' y avait guère de château où il ne revint une fée à certains jours marqués.»

3 Κατὰ τὸν Ἀλλάτιον (Allatii, de quorundam Graecorum opinationibus p. 166) τὰ τῶν πηγαδιῶν στοιχειὰ προσκαλοῦσι γυναῖκας, ἅςτινας ἂν δεχθῶσι φέρουσιν εἰς τοὺς ὑπογείους αὐτῶν θαλάμους καὶ πολλὰ ταῖς δωροῦσιν. «In puteis itaque Στοιχεῖον, de quo loquimur sed grandioribus et qui cavernis internis, veluti thalamis, dinstinguantur, saepissime dicitur ludere: apparet enim supra puteum Aethiops homuncio sedens, nemini molestus, nihil dicens, foemellas ad se natu gestuque advocans ; quas si accesserint, benevole excipit : et tradunt, multa de suo elargiri : si non accesserint, non curat, nec malus est erga eas. Saepe etiam, repulsa indignatus in puteum proripisse ; adolescentulas forma honesta et liberali, quarum amore capi dignoscitur, solicitando et pollicitando in fraudem illicere conatur. Et, ut magis admireris, non desunt qui dicant, nonnulas, donis delinitas, homuncioni sua obstrinxisse; ideoque ab eo, tanquam familiares, in puteos delatas, et in pulcherrimos thalamos, omniun rerum apporatu ditissimos ac splendidissimos, intromissas, et post deutinam moram, cibo potuque refectas, extra puteum asportatas, et cum vellent postea semper, dummodo purioris cupidinem

Ὅταν οἱ Ἀράπηδες οὗτοι περιέρχονται τὴν οἰκίαν τὰ ἀγγεῖα τοῦ οἴνου καὶ τοῦ ἐλαίου ὑπερχειλίζουσιν, ὁ δὲ σίτος καὶ τὰ τρόφιμα αὐξάνουσιν· ὅμοια διηγεῖται συναξάριόν τι περὶ τῆς Παναγίας, [1] καὶ κατὰ τὸν μεσαίωνα ἐπιστεύετο ὅτι ἐμφανιζομένης κατὰ τὸ μεσονύκτιον Fée τινὸς, ἣν **Donnam Abundiam** ἀπεκάλουν, ἡ εὐτυχία διεχέετο εἰς τὸν οἶκον. [2]

Ἀνάλογος ταύτῃ εἶναι ἡ δοξασία, καθ' ἣν Ἀράπηδες φυλάττουσι θησαυρούς, [3] ὅπως καὶ παρ' Ἀλβανοῖς πι-

non fefelissent, thalami aditas patuisse. Idque inter alios maxime asseveranter traditur de iugenti puteo, quod in horto Cavaci est,à quo paucissimi, propter ejus magnitudinem, et forte etiam religione quadam ducti aquam hauriunt.»

1 Ἀ γ α π ί ο υ, Ἁμαρτωλῶν Σωτηρία μερ. Γ'. Θαῦμα 22 «καὶ ἐμφανισθεῖσα ἡ Δέσποινα, ἐπλήρωσε ὅλα τὰ ἀγγεῖα, ὅ π ο υ ἐ χ ύ ν ε τ ο ἄ ν ω θ ε ν. . . ἄλλοτε πάλιν ἐπλήθυνε τὸ ἔλαιον· ἄλλην φορὰν τὰ ὄσπρια.»

2 G r i m m, Deutsche Mythologie. σ. 263 κε. D u c a n g i i, Glossarium ad script. med. latinit. s. v. Abundia. t. I p. 37. ed. Didot. — Le Roman de la Rose. v. 18622 κε. 18686 κε. — G u l l i e l m u s A l v e r u u s (ἀποθ. 1248) Opera Paris 1674. p. 1066. (πρβλ. καὶ σ. 1035. 1068). «De illos vero substantiis, quae apparent in domibus, quas d o m i n e s n o c t u r n a s, et principem earum vocant d o m i n a m A b u n d i a m, pro eo quo domibus, quos frequentat, abundatiam bonorum temporalium putantur, non abiter tibi sentiendum et magne aliter, quam quemadmodum de illis audivisti. Quapropter eousque invaluit stultitia hominum et insania vetularum, ut v a s a v i n i e t r e c e p t a c u l a c i b o r u m d i s c o p e r t a r e l i q u a n t, et omnino nec obstruant neque claudant eis noctibus, quibus ad domos suas eas credunt adventuras, ea de causa videlicet, ut cibos et patas quasi paratus inveniant et eos absque diffieultate apparitionis pro bene placito saxeant.»

3 Χ. Μ ε γ δ ά ν ο υ, Ἠθικοὶ χαρακτῆρες. 1818 σ. 263. «Καὶ

στεύεται.[1] Οἱ Σκανδιναυοὶ ἐνόμιζον ὅτι ὁ Ἀλβερίχος, τὸ κακὸν πνεῦμα ἦν φύλαξ τῶν ὑπὸ τὴν γῆν θησαυρῶν, [2] ἐν δὲ τῷ ἐλευθέρῳ Κομητάτῳ τῆς Γαλλίας ἡ νύμφη Μα-

στοιχεῖα ὀνομάζει ὁ δεισιδαίμων τοὺς παραμένοντας εἰς τοὺς οἴκους, καὶ κροτοῦντας τὴν νύκτα, καὶ τοὺς φυλάττοντας κεκρυμμένους θησαυροὺς δαίμονας. — Ἀράπηδες φυλάττοντες σωροὺς χρυσίου μὲ σπάθην ἀνὰ χεῖρας ἀναφέρονται καὶ ἐν παραμυθίοις. (Hahn, Griechische u. albanesische Maerchen. τ. I. σ. 151 καὶ σ. 287).

1 Κατ' αὐτοὺς ἀσπίδες ἢ πτερωτοὶ ὄφεις ἀνθρωπόμορφοι καὶ πῦρ ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν ἐκτοξεύοντες φυλλάττουσι τοὺς ἐν τοῖς ἐρειπίοις θησαυρούς· ἀναπαύονται δὲ κατὰ *σάββατον*, ὅτε καὶ δύναταί τις νὰ ἁρπάσῃ τὸ χρυσίον (Hahn, albanesische Studien. τ. I σ. 164). — Βλ. καὶ κατωτέρω τὸ περὶ Δρακόντων ἄρθρον. Ἴσως αἱ διηγήσεις αὗται ἔχουσι σχέσιν πρὸς τὰ περὶ τῶν ἐν Ἰνδίᾳ φυλάκων τοῦ χρυσοῦ γρυπῶν (Κτησ., Ἰνδ. 12) ἢ τεραστίων μυρμήγκων, περὶ ὧν βλ. ἐν ἐκτάσει Berger de Xivrey, Traditions teratologiques 1836 σ. 259—267 καὶ ἐκτὸς τῶν ὑπ' αὐτοῦ μνημονευομένων συγγραφέων Malte Brun, Precis de la géographie universelle. vol, I p. 59 sq. — καὶ Wahl, Erdbeschreibuug von Ostindien. τ. II σ. 483—494.— πρὸς δὲ Ἡροδοτ., Γ. 102 πρβλ. Γ. 116. Δ. 13 κλπ.

2 Niebelungen. tr. française par Mme Moreau. t. I p. 36. — Oἱ cluricaune εἰς τὴν Ἰρλανδίαν νομίζονται εἶδος γηραλέων νάνων, γνωριζόντων τὰ μέρη ἔνθα κρύπτονται θησαυροί, καὶ ἀγαπώντων πολὺ τὸ κάπνισμα. Κατορθώνουσιν ἐνίοτε νὰ συλλάβωσι τινὰ ἐξ αὐτῶν, καὶ τότε ὑπηρετεῖ οὗτος τοὺς ἀνθρώπους, τρέφων σέβας πρὸς τὸν οἰκοδεσπότην, ἀλλὰ παρεκτρεπόμενος τὰ μέγιστα ἐκ τῆς ὀργῆς, ὁσάκις λησμονήσωσι νὰ τῷ δώσωσι τροφὴν (Crofton-Croker, Fairy legends. μερ. γ'. σ. 7) — Ἐν Σκωτίᾳ πάλιν νομίζουσιν ὅτι εἰς τὰ ὄρη ἐγκρύπτονται θησαυροὶ φυλαττόμενοι ὑπὸ γιγάντων ἢ fées· ἐν δὲ Βρεττανίᾳ τῆς Γαλλίας οἱ κάτοικοι νομίζουσιν ὅτι τοὺς θησαυροὺς φυλάττει εἷς γέρων, ἢ μία γραῖα, ἢ ὄφις, ἢ μικρὸς μαῦρος κύων ἢ τέλος μικροὶ δαίμονες ἑνὸς ποδὸς μόνον ἀνάστημα ἔχοντες. (Collin de Plancy, Dictionnaire infernal 1825. τ. IV σ. 499 — Cambry, Voyage dans le Finistère. τ. II σ. 15).

λάνδρα θεωρεῖται φύλαξ τῶν ἐν σπηλαίοις θησαυρῶν. [1]

Οἱ Ἀράπηδες ἐμφανιζόμενοι καθ' ὕπνους ὑποδεικνύουσιν εἰς τοὺς ὑπ' αὐτῶν εὐνοουμένους τὰ μέρη ἔνθα ὑπάρχουσι κεχωσμένοι θησαυροί·[2] εἶναι δὲ τοιοῦτοι εἰς ἐρείπια ἀρχαίων οἰκοδομημάτων ὑπὸ τῶν παλαιῶν ἀνθρώπων ἐκεῖ κατατεθειμένοι. [3] Ἂν δὲ ὁ οὕτως εἰδοποιηθεὶς περιφρονῶν τὴν ἐν ὀνείρῳ εἰδοποίησιν δὲν ὑπάγῃ εἰς τὸ καταδειχθὲν μέρος, ὁ Ἀράπης ἐπιφαίνεται αὐτῷ καὶ τὴν ἑπομένην νύκτα, διὰ ῥαπίσματος τιμωρῶν τὴν παρακοήν του. [4] Πρέπει δὲ μόνος νὰ πορευθῇ εἰς τὸ ὑποδειχθὲν μέρος κατὰ τὴν νύκτα, καὶ μὴ ταραχθεὶς παντάπασιν ὑπὸ τῶν ἀκουομένων κραυγῶν νὰ σκάψῃ, ὅπως εὕρῃ τὸν

1 Mémoires de l'Académie de Besançon. 1836. p. 23.

2 Πρβλ. καὶ Hahn, Grieschische und albanesische Maerchen. t. I σ. 239. 228. alban. Stud. τ. I σ. 164.

3 «Οἱ περιηγηταί, λέγει ὁ Bartholdy (Brustuecke zur naehern Kentniss des Griechenlands. t. I σ. 352—353.— trad. franç. t. II. p. 57) οἱ περιηγηταὶ ἀκολουθοῦνται κατὰ πόδας πάντοτε ὑπὸ τῶν κατοίκων τῆς Ἑλλάδος, ζητούντων συμβουλὰς περὶ ἀνασκαφῆς πρὸς ἀνακάλυψιν θησαυρῶν, ἢ προτεινόντων νὰ τοὺς συνδράμωσιν εἰς τοιαύτας ἐρεύνας, διότι νομίζουσιν ὅτι ἐπὶ τῷ σκοπῷ τούτῳ οἱ φράγκοι ὑπάγουσιν εἰς τὸν τόπον των·» Οὕτω καὶ οἱ Ἀλβανοὶ πιστεύουσιν ὅτι εἰς πᾶν ἐρείπιον εἰσὶν κεκρυμμένοι θησαυροὶ (Hahn albanesische St. τ. I σ. 164) ὅπως καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησιν ἐπεκράτει τοιαύτη πρόληψις, ὡς ἐκ τῶν ἑξῆς τοῦ Ἀριστοφάνους στίχων νομίζω ἐξάγεται·

Τοὺς θησαυροὺς τ' αὐτοῖς δείξουσ' (αἱ ὄρνεις) οὗ σοὶ πρότερον κατέθεντο τῶν ἀργυρίων· αὐτοὶ γὰρ ἴσασι. (Ὄρνιθ. 599).

4 Τὰ μεσαιωνικὰ συναξάρια, πολλαχοῦ ἀναφέρουσιν ὅτι ἡ Παναγία ἢ ἅγιός τις ἐτιμώρουν καθ' ὕπνους τοὺς μὴ ἐκτελέσαντας διαταγάς των ἀνακοινωθείσας ἐν προηγουμένῳ ὀνείρῳ, διὰ ῥαπισμάτων ἢ δαρμῶν, ὧν καὶ ἐξυπνήσας ὁ παραβάτης διετήρει ἴχνη. (Lalanne, Curiosités des moeurs et des traditions 1847 p. 66.)

θησαυρὸν, ἀφ' οὗ πρότερον, ὡς εἴς τινα μόνον μέρη συνειθίζεται, θύσῃ ἀλέκτορα. [1] Ὀφείλει δὲ νὰ μὴ ἀνακοινώσῃ εἰς οὐδένα τὴν ἐν ὀνείρῳ ταύτην ἀποκάλυψιν, ἄλλως ἀντὶ χρυσοῦ ἄνθρακας ἢ τέφραν ἐντὸς κακκάβου θὰ εὕρῃ· ἡ τελευταία δὲ αὕτη δεισιδαιμονία ἔχει νομίζω ἀναλογίαν πρὸς τὴν ἀρχαίαν παροιμίαν «ἄνθρακες ὁ θησαυρὸς πέφηνεν.» [2]

1 Εἰς τὰς προλήψεις ταύτας ἀναφέρεται καὶ τὸ ἑπόμενον Κρητικὸν διήγημα, ὑπὸ τοῦ κ. Ἀντωνιάδου ἐν Κρητηΐδι σ. 47 δημοσιευθέν. — Εἴς τινα φάραγγα τῆς Ἴδης ἐν Κρήτῃ, εἰς ἧς τὸ βάθος ῥέει ῥυάκιον, βοσκός τις εἶδε φοβερόν τινα Ἀράπην, ῥοφῶντα μετὰ κρότου διὰ τοῦ κάτω χείλους ὕδωρ, διὰ δὲ τοῦ ἄνω ἐπιψαύοντος σχεδὸν τὴν ἄκραν τῆς φάραγγος, καὶ χρυσοῦν ἀπαστράπτον νομισμα παίζοντα ἐν χερσίν. Τοῦτο ἔτρεξε νὰ ἀναγγείλῃ εἰς τοὺς συγχωρίους του καὶ προβεβηκώς τις γέρων ἐδήλωσεν ὅτι πολὺ ἐκεῖ ἐνυπάρχει χρυσίον, ἔχον μαγικὴν σφραγῖδα· ὅστις δὲ ἦτο τολμηρὸς ἔπρεπε νὰ ἀνασκάψῃ τὴν γῆν, ὅπως εὕρῃ πλάκα, ἐσφραγισμένην καὶ ἀνεπίγραφον, ὑφ' ἣν κεῖται τὸ χρυσίον. Τρεῖς τολμηροὶ νέοι ἔτρεξαν ἀμέσως, καὶ πράγματι εὗρον ἀνασκάψαντες, τὴν πλάκα μὲ τὴν σφραγῖδα, ἀλλὰ μόλις τὴν ἔσεισαν, καὶ ἔπεσαν καὶ οἱ τρεῖς νεκροί· οὐδεὶς μετὰ ταῦτα ἐτόλμησε νὰ ἀποπειραθῇ τὸ τοιοῦτον, ἕως οὗ τέλος ἑβραῖός τις μαθὼν τὰ συμβάντα ταῦτα, καὶ πορευθεὶς ἐκεῖ, ἀνέγνω ἐπὶ τῆς πλακὸς ὅτι πρέπει νὰ σφαγῶσιν ἐπάνω εἴκοσι καὶ εἷς ἀδελφοὶ, ὅπως ἀφαιρεθῇ τὸ χρυσίον. Συμφωνήσας δὲ μὲ τοὺς ἐντρόμους χωρικοὺς, οὓς ὥρκιζε νὰ τῷ δώσωσι τὸ ἥμισυ τοῦ εὑρεθησομένου χρυσίου, ἔτρεξεν ἀμέσως καὶ εὑρὼν ὄρνιθα ἀκολουθουμένην ὑπὸ 21 νεοσσῶν, ἔθυσεν αὐτοὺς ἐπὶ τῆς πλακὸς, ἣν τινα ἀνεγείραντες εὗρον ἀφθονώτατον χρυσίον.

2 Ζηνοβ., Β. 1. — Διογενιαν., Δ. 90. — Γρηγορ., Κυπρ, Α. 64 — Ἀποστολ., Γ. 22 (Parœmiagraphi Graeci, ed, Leutsch et Schneidewin. Λουκιαν., Τιμ. 41. — Ζευξ. 2 Ἑρμοτιμ. 71. — Πλοῦς 26. Φιλοψευδ. 32. — Phaedri, fabul. V. 6. 6.— Valzii Rhetor. Graeci. t. I p. 525. — Ἐν τοῖς συναξαρίοις ὁ διάβολος ἀποκαλύπτει εἰς εὐσεβεῖς, οὓς θέλει νὰ κολάσῃ χρυσίον ἀρκε-

Ἐν τοῖς παραμυθίοις οἱ Ἀράπηδες ἐξεικονίζονται ῥωμαλεότατοι,[1] καὶ ὑπερφυσικῶν διαστάσεων,[2] παλαίοντες πρὸς ἥρωας, οὓς ὑπηρετοῦσιν ὅταν ὑπ' αὐτῶν νικηθῶσιν· [3]

τὸν, ὅπερ ὅμως θείᾳ συνεργείᾳ εἰς ἄνθρακας ἢ στάκτην μεταβάλλεται. (Ἁμαρτωλ. Σωτηρ. μερ. Γ. θαυμ. 47 καὶ αλλ. Cf. et **Calmet: Dissertations sur les apparitions. I, ch. XXVII.**) Τἀνάπαλιν καὶ ἅγιοι ἐπεφαίνοντο κατ' ὄναρ εἰς τοὺς πιστοὺς καταδεικνύοντες τοὺς τόπους, ἐν οἷς θησαυροὶ ἐκρύπτοντο κατὰ τὰς Βυζαντινὰς παραδόσεις. Βλ. Γ. Κωδιν., π. κτισμάτων σ. 96 ἔκδ. Βόννης. «Περὶ δὲ τὸ τέλος ἐλθὼν τῶν κτισμάτων (τῶν ναῶν Νικόλαος ὁ Δομέστικος) καὶ ἀδημονῶν διὰ τὸ μὴ ἔχειν χρυσίον, ὤφθη αὐτῷ κατ' ὄναρ ὁ ἀρχάγγελος λέγων «ἄπελθε εἰς τόν δε τὸν τόπον, πλησίον τῆς τοῦ Ἄσπαρος κινστέρνης (cinsterna), καὶ εὑρήσεις βαλάντιον χρυσίου λίτρας ἔχον ἑκατόν». Ὁ δὲ ἀπελθὼν καὶ εὑρὼν αὐτὸ ἀνεπλήρωσε τοὺς ναοὺς καὶ ἐκάλεσε τὸν τόπον, καθὰ γράφομεν, χρυσοβάλαντον.» βλ. καὶ τοῦ αὐτοῦ π. τῆς οἰκοδομῆς τοῦ ναοῦ τῆς ἁγ. Σοφίας. σ. 147 ἔκδ. Βόννης». Ἐν δὲ τῷ καιρῷ τοῦ μευσιώματος (τῆς οἰκοδομῆς τοῦ ναοῦ τῶν ἁγίων Ἀποστόλων ἐν Κωνσταντινουπόλει) ἔλειψε τῇ δεσποίνῃ χρυσίου ποσότης· καὶ ἀδημονούσης ἐπὶ τούτῳ τῆς Αὐγούστης, κατ' ὄναρ ἐφάνησαν οἱ ἅγιοι Ἀπόστολοι λέγοντες αὐτῇ· «μὴ λυποῦ περὶ χαράγματος χρυσίου, μηδὲ Ἰουστινιανῷ τῷ ἀνδρί σου ἐπιζητήσῃς νομίσματα· ἀλλὰ ἀπελθοῦσα ἔξωθεν τῆς πόρτης Δεξιοκράτους εἰς τὸν αἰγιαλὸν εὑρήσεις δώδεκα κεράμια γέμοντα χρυσίου, κεχωσμένα»· ἡ δὲ Αὐγούστα ἀποστείλασα εὗρεν αὐτὰ γέμοντα, καὶ ἔχοντα ἕκαστον αὐτῶν ἐπιγραφὴν τῶν ἁγίων Ἀποστόλων τὰ ὀνόματα· καὶ λαβοῦσα ταῦτα, δοξάσασά τε τὸν θεὸν ἐξωδίασεν αὐτὰ εἰς τὸν ναόν».

1 **Hahn, Griech. u. alban. Maerchen** τ. I σ. **310.**

2 **Hahn,** αὐτ. τ. II. σ. **10.**

3 **Hahn,** αὐτ. τ. II σ. 9. **273.** Ἐν ἄλλῳ παραμυθίῳ (αὐτ. τ. I. 3) εἷς ὄφις δίδει εἴς τινα εὐεργέτην του δακτύλιον, τὸν ὁποῖον ἅμα οὗτος ἔλειχεν, παρουσιάζετο εἷς ἀράπης, ὅστις ἔλεγε—Τί θέλεις, ἀφεντικό;—καὶ ἐξετέλει ὅ τι τὸν ἐζήτει. Ὁμοίως ἐν τῷ ἀραβικῷ μύθῳ τοῦ Ἀλλαδδίνου ἀναφέρονται δαιμόνια (djins) δοῦλα δακτυλίων ἢ λυχνιῶν παρουσιαζόμενα ἅμα ὁ κατέχων τὰ ἀντικείμενα ἐκεῖνα τὰ προσεκάλει καὶ ἐκτελοῦντα ἁπάσας τὰς θελήσεις του.

Οὐχὶ σπανίως παρίστανται κακοποιοί,[1] καταπίνοντες διὰ μακροτάτων καπνοσυρίγγων τοὺς διαβάτας.[2] Ἡ μετάπτωσις εἰς κακοποιὰ πνεύματα τῶν Ἀράπηδων εἶναι εὐεξήγητος, καὶ προῆλθεν ἴσως ἐκ τῶν Ἀράβων δούλων, οὓς ἑκάστη Τουρκικὴ ἡ Ἑλληνικὴ μεγάλη οἰκογένεια ἐκέκτητο ἐπὶ τῆς Τουρκοκρατίας· ὡς περίεργον ὅμως παραθέτομεν καὶ τὸ ἀκόλουθον τοῦ Ἰουβενάλη χωρίον, ὅπερ συντείνει πως εἰς ἐξήγησιν τῆς ἰδέας ταύτας: «Οἰνοχοεῖ εἷς Γέτουλος, εἷς Ἄραψ μὲ μαύρην καὶ ὀστεώδη χεῖρα, ὅν τινα δὲν θὰ ἐπεθύμεις βεβαίως νὰ συναντήσῃς κατὰ τὴν νύκτα, διατρέχων τὴν διὰ σειρᾶς τάφων κλεισμένην Λατινικὴν ὁδόν.»[3]

Ἐν Χίῳ μυθολογοῦσιν ὅτι εἴς τι φρέαρ, ὅπερ τοῦ **Βέ**-*για* τὸ *πηγάδι*, ὀνομάζεται, ἐμφανίζεται κατὰ τὸ μεσονύκτιον φάντασμά τι, ἄγριον ἵππον ἱππεῦον, ὅπερ διατρέχον ἐπί τινα χρόνον μετὰ ταχύτητος πέριξ τοῦ φρέατος, καταβυθίζεται ἀκολούθως ἐν αὐτῷ· Οἱ δὲ ἐκ τοῦ ὕδατος τοῦ φρέατος τούτου πίνοντες, ἠλίθιοι ἀποκαθίστανται.[4] Ἐν δὲ Μαραθῶνι διηγοῦνται ὅτι κατὰ τὰς

1 Ὁ Κοραῆς (Ἄτακτ. τ. IV σ. 550) κακοποιὰ ὀνομάζει τὰ στοιχειὰ, καὶ τὰ συγκρίνει πρὸς τὰ lutins, Esprits follets, ἢ spectres τῶν Γάλλων.

2 Hahn ἐνθ. αν. τ. II σ. 276:283 καὶ εἰς πολλὰ ἀνέκδοτα παραμύθια· παραβλητέα ἡ ἔκφρασις κατέπιεν ὁ θάνατος (Κυριλλ. Κατ. ΙΘ'. 10 σ. 310 ἔκδ. Touttée).

3 Juvenal. V. 52—55.

4 L. Allatii, De quorundam Graecorum opinationibus p. 166. «Sic etiam Chii est puteus non ad mondum profundus, ore angusto, sed caveis undique ac fornicibus subnixus, ex eo quasi semper nocte media homo equo, eoque ferocissimo, insidens, agreditur, et ea via

θυελλώδεις τοῦ χειμῶνος νύκτας γιγαντιαῖος ἱππεὺς ῥοπαλοφόρος, περιτρέχει τὰς κορυφὰς τοῦ ὄρους Βρανά, [1] ὅπερ εἶναι ἴσως ἀνάμνησις τοῦ ἥρωος Ἐχέλου, ἐπιφανέτος κατὰ τὴν μάχην τοῦ Μαραθῶνος καὶ πολλοὺς Πέρσας φονεύσαντος. [2]

Τὰ *Στοιχειὰ* συνάζονται τὴν νύκτα, [3] κακοποιοῦσι τοὺς διαβάτας, [4] καὶ παλαίουσι πρὸς ἄλληλα. [5] Ἐνιαχοῦ ἐνθυμίζουσι τὰ μυθολογικὰ τῶν ἀρχαίων θηρία [6],

concitatius nec sine strepitu currendo itque reditque, cum demum in eunden puteum, cum equo cadit: hominem Veniam dicunt: et resista ad eo est rumore ommium vulgata, ut, siquis ambigeret, iusanire a vicjnis illis dicetur. Et cum aliquem, quasi mentis inopem, ludunt, interrogant, an ex puteo Veniae biberit· «ἔπιες ἀπὸ τὸ πηγάδι τοῦ Βένια». Cf. Brönsted, Reisen und Uebersuch· in Griech. τ. I. σ. 81 κε. — Ὁ Wachsmuth (Das alte Griech. im neuen. σ. 58.) παραβάλλει τὸν μῦθον τοῦτον πρὸς ἕτερον ὑπὸ τοῦ Σοτίωνος ἀναφερόμενον (ἐν Westerman παραδοξογράφοις σ. 187.)

1 J. Ampère ἐν Revue des deux Mondes 1844 t. III. p. 44.—Παραβλητέαι αἱ διηγήσεις τῶν Γάλλων περὶ τοῦ grand veneur «homme sec et noir, qui chassait avec une meute des chiens noirs dans la forêt de Fontenebleau.» (Voltaire, Dict. Philos. art. possédés — Lalanne, Curiosités, des traditions).

2 Παυσαν. Α'. ιϛ'. 4 λ 84. «συνέβη δὲ, ὡς λέγουσιν, ἄνδρα ἐν τῇ μάχῃ παρεῖναι, τὸ εἶδος καὶ τὴν σκευὴν ἀγροῖκον· οὗτος τῶν βαρβάρων πολλοὺς καταφονεύσας ἀρότρῳ, μετὰ τὸ ἔργον ἦν ἀφανής» Cf. Lenormant, Monographie de la voie sacrée Eleusinienne t. I. p. 525.

3 Λιανοτράγουδα· ἔκδ. Τεφαρίκη 1868 σ 161.

4 Χασιώτ. Συλλ. τῶν κατὰ τὴν Ἤπειρον δημ. ᾀσμάτων σ. 87.

Σήκου ξένε μ', τί νύχτωσε, σὲ πῆρε τὸ σκοτάδι,
θὰ σὲ πατήσῃ τὸ στοιχειὸ, θὲ νὰ σὲ φάει ἡ λάμια.

5 Passow, p. 191.

6 Στοιχειωμένο ἐλάφι, ἔχον σταυρὸν 'ς τὰ κέρατα, φεγγάρι ς' τὰ καπούλια· ἐν δημοτικῷ ᾄσματι τῆς συλλογῆς Χασιώτου σ. 208. Μπέρ-

ἐμφανιζόμενα ὅπως τρώγωσιν ἀνθρώπους, καὶ πρὸς ἥρωας παλαίοντα.[1]

δ.

ΔΡΑΚΟΝΤΕΣ.

Κατωτέρω ἐν τοῖς περὶ Περσέως γενήσεται μνεία τῆς μυθολογουμένης μάχης αὐτοῦ πρὸς δράκοντας, καὶ τῶν ὁμοίων τῆς ἀρχαιότητος μύθων· ἐν δὲ τοῖς περὶ *γιγαντομαχιῶν* θέλομεν ὁμιλήσει περὶ τῶν πρὸς ταύτας συνδεομένων προλήψεων τῶν Δρακόντων· ἐνταῦθα συμπληροῦντες τὸν περὶ τούτων λόγων, παραπέμπομεν διὰ τὰς δοξασίας ἐν αἷς οἱ Δράκοντες συνταυτίζονται πρὸς τὰ *Στοιχειά* καὶ τὰ τοιούτου εἴδους πνεύματα, εἰς τὰς ἰδιαιτέρας περὶ ἑνὸς ἑκάστου τούτων ἐν τῇ παρούσῃ βίβλῳ πραγματείας.

Τὰς περὶ Δρακόντων προλήψεις τοῦ λαοῦ μανθάνομεν ἐκ τῶν δημοτικῶν ᾀσμάτων καὶ παραδόσεων, καὶ ἐκ τῶν παραμυθίων Εἶναι δὲ ἀξιοσημείωτος ἡ ἀντίθεσις καὶ ἡ διαφορὰ ἡ ἐν ταῖς τρισὶ ταύταις πηγαῖς φαινομένη· καὶ τὰ μὲν ᾄσματα καὶ αἱ παραδόσεις συμφωνοῦσι σχεδὸν πάντοτε μετ' ἀλλήλων, ἐν ᾧ τὰ δημώδη παραμύθια πολλάκις ὅλως διάφορα τούτων, καί τινος ἀσια-

τα, ἀναμνήσεις φιλοπάτριδος. — Βλ. καὶ τοῦ παρόντος τόμου τὸ περὶ μυθολογικῶν ζώων τμῆμα.

1 Βλ. ἓν δημοτικὸν ᾆσμα ἐν Πανδώρᾳ τ. V σ. 384. Passow, σ. 391 ἀρ. 514.

τικῆς χροιᾶς μετέχοντα, χαρακτηριστικὰ τῶν Δρακόντων ἀναφέρουσιν. Ὡς νομίζω, τοῦτο ἀποδοτέον εἰς τὴν ἐπὶ τῶν παραμυθίων μεγάλην ἐπίῤῥοιαν ἀσιατικῶν μύθων, ἐν ᾧ ἐν τοῖς δημοτικοῖς ᾄσμασι καὶ ταῖς παραδόσεσι διετηρήθησαν οὐχὶ ὀλίγα ἴχνη τῆς ἀρχαιότητος·

Οἱ *Δράκοντες* ἀντικατέστησαν τὰς δευτερευούσας τῆς ἀρχαίας μυθολογίας θεότητας, τοὺς Κενταύρους, τοὺς Γίγαντας, τοὺς Λαιστρυγόνας, τοὺς Ἑκατόγχειρας, τοὺς Τιτάνας, τοὺς Κύκλωπας, δι' ὃ πολλὴν ἀναλογίαν ἔχουσι πρὸς τοὺς Γίγαντας (Riesen) τῶν βορείων λαῶν, περὶ ὧν ἐκτενῶς ὁ Grimm ἐν τῇ *Γερμανικῇ* αὐτοῦ *μυθολογίᾳ* διαλαμβάνει. Ἄξιον δὲ παρατηρήσεως εἶναι πῶς ὁ καθ' ἡμᾶς λαὸς δὲν διετήρησε ἴχνη τινὰ πίστεως εἰς τοὺς Νάνους, πνεύματα ἀγαθοποιὰ ἢ κακοποιά, ἀντίθετα τῶν γιγάντων, ἀφ' οὗ καὶ οἱ ἀρχαῖοι ἐπίστευον τοιούτους τοὺς Πυγμαίους καὶ Κέρκωπας, καὶ οἱ περὶ αὐτῶν μῦθοι εἰσὶ κοινότατοι ἐν ταῖς μυθολογίαις τῶν ἄλλων λαῶν, πρὸ πάντων τῶν βορείων (Zwergen). Περὶ τῆς ὁμοιότητος καὶ ἀναλογίας τῶν Δρακόντων πρὸς τοὺς ἄλλους μὲν Γίγαντας ἰδίως, κατ' ἐξοχὴν δὲ πρὸς τοὺς Κύκλωπας,[1] ἔχομεν ἱκανὰ διδόμενα τὴν γνώμην μας ἐνισχύοντα· οὕτως ὡς οἱ ἀρχαῖοι Κυκλώπων ἐργασίαν ἐθεώρουν καὶ Κυκλώπεια ἀπεκάλουν τὰ γιγαντιαῖα οἰκοδομήματα, ἤδη ἀποδίδουσι τὴν οἰκοδομὴν τῶν ἑκασταχοῦ σωζομένων τοιούτων ἐρειπίων συνήθως μὲν εἰς

1 Σκ. Δ. Βυζαντίου, λεξ. τῆς καθ' ἡμᾶς Ἑλλην. 1857. σ. 97. λ. Δράκος: «εἰς τὰ παραμύθιά μας ἀναλογεῖ μὲ τοὺς κύκλωπας ἢ μὲ τοὺς γίγαντας.»

τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας,[1] ἐνίοτε δὲ εἰς Δράκοντας. Οὕτως οἱ χωρικοὶ τῆς Εὐβοίας ὀνομάζουσι τὸ ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ ὄρους Ὄχης πελασγικὸν οἰκοδόμημα τῆς Τελείας Ἥρας *τοῦ Δράκου τὸ σπίτι*, νομίζοντες ὅτι οὐδεὶς εἰμὴ ἀνδρειωμένος τις ἢ γίγας ἦτον εἰς κατάστασιν νὰ σηκώσῃ τοιούτου εἴδους πέτρας.[2] Οἱ δράκοντες προσέτι λέγονται ὑψηλοί, ῥωμαλέοι,[3] καὶ ἐκτάκτου ἰσχύος· διότι πολλάκις εἰς τὰ παραμύθια ἀναφέρονται ὡς κομίζοντες νερὸν εἰς κάδους χωροῦντας διακοσίας ὀκάδας, καὶ ὁλόκληρα δένδρα ἐκ τῶν ὀρέων φέροντες διὰ τὴν ἑστίαν των,[4] ὅπερ ὁμοιάζει πρὸς τὰ παρὰ τοῦ Ὁμήρου περὶ κύκλωπος λεγόμενα·[5]

φέρε δ' ὄβριμον ἄχθος
ὕλης ἀζαλέης, ἵνα οἱ ποτιδόρπιον εἴη.

ἄλλοτε ἀνοίγουσι μόνοι τὴν βαρυτάτην σιδηρᾶν πύλην τοῦ παλατίου των, ἣν χιλιάδες ἀνθρώπων δὲν δύνανται νὰ κινήσωσι, καὶ ἐν χρήσει εἶναι ἐν τοῖς παραμυθίοις ἡ ἔκφρασις «ἦτο τόσον μεγάλη μία πέτρα, ὥστε οὔτε σαράντα δράκοντες δὲν ἠμποροῦσαν νὰ τὴν σηκώσουν·»[6] ὡς ἐν Ὀδυσσείᾳ, ἐν τῷ ἐπεισοδίῳ τοῦ Πολυφήμου καὶ

1 Βλ. κατωτέρω ἐν τῷ Ζ' τμήματι τὰς ὁμοίας περὶ γιγάντων προλήψεις.

2 Ἐ. Οὐλερίχος, ἐν Ἀποθήκῃ τῶν ὠφελίμων γνώσεων. 1842. καὶ ἐν Χρυσαλλίδι, τ. IV. σ. 516. — Ulrichs, intorno il tempio di Giunone sul monte Oecha vicino a Carystos, ἐν Annali del'instituto di corrispond. archeologica. 1842. t. XIV. p. 5.

3 Hahn, Griechischen und alban. Märchen. τ. I σ. 78.

4 Hahn, αὐτ. σ. 173. 174.

5 Ὀδυσσ., I. 233.

6 Hahn, αὐτ. τ. I. σ. 216

Ὀδυσσέως περιγράφεται ὁ βράχος, δι' οὗ ὁ Κύκλωψ ἔφραξε τὸ στόμιον τοῦ σπηλαίου του·

Αὐτὰρ ἔπειτ' ἐπέθηκε θυρεὸν μέγαν ὑψόσ' ἀείρας,
ὄβριμον· οὐκ ἂν τόν γε δύω καὶ εἴκοσ' ἅμαξαι
ἐσθλαὶ, τετράκυκλοι, ἀπ' οὔδεος ὀχλίσσειαν·
τόσσην ἠλίβατον πέτρην ἐπέθηκε θύρῃσιν. [1]

παροιμιακὴ δὲ εἶναι ἡ φράσις « *δράκου δύναμι* » ὑπερβολικὴν ἰσχὺν σημαίνουσα καὶ ἐν δημοτικοῖς ἄσμασιν ἀπαντῶσα.[2] Οἱ Δράκοντες λέγονται ἀνθρωποφάγοι ἔν τε τοῖς παραμυθίοις [3] καὶ τοῖς ἄσμασι, [4] ἀνθρωποφάγοι δὲ

1 Ὀδυσσ. Ι. 240κε.

2 Καὶ πάρτε τὸν ὑγιό μου, τὸν μικρότερο
πὦχει λαγοῦ ποδάρι, δ ρ ά κ ο υ δύναμι.
(Χ α σ ι ώ τ, Συλλογὴ τῶν κατ' Ἤπ. δημ. ᾀσμ. σ. 93)
Π' εἶχε καρδιὰ τοῦ λιονταγιοῦ καὶ δύναμι τοῦ Δράκου.
(Ἰ α τ ρ ι δ., Συλλογὴ δημ. ᾀσμάτων σ. 15)

ἂν καὶ τὸ ᾆσμα ἐξ οὗ παρεθέσαμεν τὸν στίχον τοῦτον, φαίνεται κατὰ μέγα μέρος νόθον. Πρβλ. καὶ Δ η μ ο σ θ ε ν., Ἐπιταφ. σ. 1398· «τῷ τὴν σύνεσιν αὐτοῦ (Κέκροπος) προσομοιοῦν ἀνθρώπῳ, ἀλκὴν δὲ δράκοντι.»

3 Τρώγουσιν ἀνθρώπους (H a h n, αὐτ. I. σ. 80 κλπ.) καὶ παιδία (πρβλ. αὐτ. I. σ. 85. τ. II. σ. 197).

Τοὺς ἀνθρώπους μαγειρεύουσιν, ὡς ὁ γίγας τῶν Ἀραβικῶν διηγήσεων, καὶ δὲν τοὺς τρώγουσιν ὡς αἱ ἀρχαῖαι ἀνθρωποφάγοι θεότητες, αἵτινες καὶ Ὠμησταὶ ἐκλήθησαν, ὠμούς.—Ἔν τινι παραμυθίῳ, (H a h n I. σ. 77) ὁ Δράκος προστάσσει τὴν Δράκαιναν νὰ σφάξῃ αὐτὴ καὶ μαγειρεύσῃ τὸν ἄνθρωπον διὰ νὰ τὸν φάγῃ ἅμα ἐπιστρέψῃ· ἐν ἄλλῳ οἱ Δράκοι ἐρωτῶσιν ἀλλήλους.— Πῶς νὰ τὸν φᾶμε τὸν ἄνθρωπο, γιαχνὶ ἢ καπαμᾶ ;— Ὄχι, πιλάφι. (H a h n, τ. II. σ. 269) ἀλλαχοῦ (αὐτ. τ. II. σ. 65) ἀναφέρεται Δράκος μὲ τσιμπούκιον καταπίνων τοὺς διαβάτας, ὅπερ ἔχει σχέσιν πρὸς τὰ περὶ ἀράπιδων. (Πρβλ. ἀνωτέρω σ. 152).

4 P a s s o w, Carmina popularia Graeciae recent. p. 386. 387.
Προβαίν' ὁ δράκος κ' εἶπε του, — Γιάννη, θὰ νὰ σὲ φάω. κλπ.

ἐνομίζοντο καὶ οἱ Κύκλωπες καὶ Λαιστρυγόνες τῶν ἀρχαίων, οἱ Riesen ἤτοι γίγαντες τῶν βορείων λαῶν καὶ οἱ ogres τῶν Γάλλων. Ἐνίοτε καὶ τὸν τυρὸν παρίστανται ἀγαπῶντες καὶ τοιοῦτον ἀπὸ διαφόρων ποιμένων ἁρπάζοντες·[1] ὡς γνωστὸν δὲ οἱ Κύκλωπες, παρὰ τοῖς ποιηταῖς, κατήντησαν νὰ νομίζωνται ποιμενικὰ φῦλα, ἀγρίως μὲν διαιτώμενα, ἀλλὰ τηροῦντα τὰ ἤθη τῶν ποιμένων· ὁ Κύκλωψ λέγει παρὰ Θεοκρίτῳ·[2]

τυρὸς δ' οὐ λείπει μ' οὔτ' ἐν θέρει οὔτ' ἐν ὀπώρᾳ,
οὐ χειμῶνος ἄκρῳ ταρσοὶ δ' ὑπεραχθέες αἰεί.

πρὸς ἃ συμφωνεῖ καὶ ἡ ἐν Ὀδυσσείᾳ διήγησις.[3]

Ἐν τῇ συλλογῇ τοῦ Hahn[4] ἐδημοσιεύθη παραμύθιον παρουσιάζον πολλὰς ἀναλογίας πρὸς τὴν περὶ Ὀδυσσέως καὶ Πολυφήμου διήγησιν τοῦ Ὁμήρου. Τὸν Πολύφημον ἀντικαθίστησι Δράκος καὶ τὸν Ὀδυσσέα Σπανὸς, οἱ τοιοῦτοι δὲ εἰς ὅλα σχεδὸν τὰ παραμύθια παρίστανται πανουργότατοι· καὶ ἡ μὲν καθόλου βάσις τοῦ μύθου διαφέρει, ἀλλ' οἱ χαρακτῆρες εἰσὶν οἱ αὐτοί· κατανικᾷ δὲ ἐπὶ τέλους, ὡς καὶ ἐν τῇ Ὁμηρικῇ διηγήσει, ὁ πανοῦργος Σπανὸς τὸν μωρὸν Δράκοντα. Τὰ περὶ Λαιστρυγόνων μυθολογήματα, ὡς ἐκθέτει αὐτὰ ὁ Ὅμηρος,[5] εἶναι νομίζομεν ἐκ τῶν ὀλίγων ἐκείνων ἀρχαίων μύθων, οἵτινες ξένοι πάσης τῶν μυθογράφων καὶ ποιητῶν τροποποιή-

1 Hahn, αὐτ. τ. I. σ. 152. τ. II. σ 211.
2 Θεοκριτ. Εἰδυλ. XI. 36—37.
3 Ὀδυσσ. I. 219. 246. καὶ ἀλλ.
4 Hahn, τ. I. ἀρ. 18.
5 Ὀδυσσ. Κ. 76—132.

σεως, διετηρήθησαν μέχρις ἡμῶν, ὡς ὁ λαὸς τοὺς ἐπενόησε καὶ τοὺς διηγεῖτο· ἐν αὐτοῖς πλεῖστα σημεῖα ὁμοιότητος εὑρίσκομεν μετὰ τῶν νεωτέρων περὶ Δρακόντων παραμυθίων, ἂν καὶ τὸ ἐπεισόδιον τοῦτο τῶν Λαιστρυγόνων ἐν τῇ Ὀδυσσείᾳ εἶναι δυστυχῶς πολὺ σύντομον.

Ἐν παραμυθίῳ τινὶ [1] ἀναφέρεται γέρων Δράκος ὅστις ἀπὸ εἴκοσι ἐτῶν ἔκειτο τυφλὸς εἰς μίαν γωνίαν, ἐπειδὴ εἶχε μακροτάτας βλεφαρίδας καὶ ὀφρῦς [2] καὶ δὲν ἠδύνατο νὰ βλέπῃ· βασιλόπαις τις κόπτει κατὰ συμβουλὴν τῆς Μοίρας του τὰς βλεφαρίδας, ὁ δὲ Δράκος, ἀναβλέψας, καὶ εὐγνωμονῶν εἰς τὸν εὐεργέτην του τὸν διδάσκει τὸν τρόπον, δι' οὗ νὰ ἐκτελέσῃ ἓν ἆθλον δυσκολώτατον· εἰς ἄλλα παραμύθια Λάμιαι εἰσὶν αἱ εὐεργετούμεναι καὶ διδάσκουσαι πρὸς ἀνταμοιβὴν τὸν τρόπον τῆς ἐκτελέσεως ἄθλων εἰς βασιλόπαιδας. Ἔχει νομίζομεν τοῦτο μεγίστην ὁμοιότητα πρὸς τὸν περὶ Φινέως μῦθον ὅστις τυφλὸς οἰκτρότατον ἦγε τὸν βίον, ἐπειδὴ αἱ Ἅρπυιαι ἐμόλυνον τὰ φαγητὰ αὐτοῦ, ἕως ὅτου οἱ Ἀργοναῦται τὸν ἠλευθέρωσαν ἐκδιώξαντες τὰς Ἁρπυίας, καὶ πρὸς ἀνταμοιβὴν παρ' αὐτοῦ ἔμαθον πῶς νὰ ἁρπάσωσι τὸ χρυσοῦν δέρας. [3]

1 Hahn, τ. I. σ. 25.

2 Πρβλ. Θεοκριτ., XI. 30.

Γινώσκω χαρίεσσα κόρα, τίνος ὥνεκα φεύγεις·
ὥνεκά μοι, λασία μὲν ὀφρῦς ἐπὶ παντὶ μετώπῳ
Ἐξ ὠτὸς τέταται ποτὶ θὤτερον ὡς μία μακρά.

3 Ἀπολλων., Ῥοδ., Ἀργοναυτ. Β. 178 κε. — Ὁ περὶ Ἁρπυιῶν καὶ Φινέως μῦθος σώζεται μέχρι τοῦδε μετατραπεὶς εἰς παραμύθιον, ὡς ὁ φίλος μου κ. Γ. Κ. Χούμης, σχολάρχης ἐν Σύρᾳ, μὲ ἐβεβαίωσεν, ἀκούσας αὐτὸν παρὰ γραίας κατοίκου τῶν Καρδαμύλων.

Οἱ Δράκοι ἔχουσι συζύγους, *δράκαιναις* [1] *δρακόντισσαις* [2] καὶ *δράκισσαις* καλουμένας, ὡς καὶ παρ' ἀρχαίοις ἐπίσης ἀναφέρεται δράκαινα Δελφύνη,[3] καὶ σύζυγος τοῦ βασιλέως τῶν Λαιστρυγόνων, [4] μητέρας, [5] θυγατέρας, αἵτινες πολλάκις νυμφεύονται ἀνθρώπους, [6] ἀδελφὴν, εἰς ἧς τὸ ὄνομα ὁρκίζονται,[7] καὶ ἥτις ἐνίοτε εἶναι ἡ πεντάμορφη τοῦ κόσμου, [8] καὶ ὑπηρέτριαν γραῖαν [9] ἢ νέαν. [10]

Οἱ Δράκοι ἀγαπῶσι γυναῖκας καὶ γεννῶσιν ἐξ αὐτῶν τέκνα [11] ἔχουσιν ἐρωμένας ἡγεμονίδας [12] καὶ οὐχὶ σπα-

1 Δράκαινα, θηλυκὸν τοῦ Δράκων παρ' ἀρχαίοις :— Αἰσχυλ., Εὐμεν. 128.— Εὐριπιδ., Βακχ. 1355. — Ὁμηρ. Ὕμν. εἰς Ἀπόλλων. 300 (β'. 122) — Hahn, ἀρ. 3 καὶ παραλλαγὴ αὐτοῦ.

2 «Δρακόντισσα, λέξις συνειθισμένη εἰς τὰ παραμύθιά μας ἀναλογεῖ κατά τι μὲ τῶν ἀρχαίων τὴν Γοργὼ, καὶ πολὺ περισσότερον μὲ τῶν ἀρχαίων τὴν Λαμίαν ἢ Λάμιαν, λέξιν ἐπίσης συνειθιζομένην.» Σκαρλατ. Βυζαντ., λεξ. τῆς καθ' ἡμᾶς Ἑλλην. ἐν λ.

3 Πρβλ. Ὁμ. Ὕμν. εἰς Ἀπολλ. 300 (122) — Ἀπολλοδωρ., Α. IV γ'. 9.

4 Ὀδυσσ. Κ. 112.

τὴν δὲ γυναῖκα
εὗρον, ὅσην τ' ὄρεος κορυφὴν, κατὰ δ' ἔστυγον αὐτήν,
ἡ δ' αἶψ' ἐξ ἀγορᾶς ἐκάλει κλυτὸν Ἀντιφατῆα.

5 Hahn, I. σ 054.

6 Hahn, τ. II. σ. 179. — Παρ' Ὁμήρῳ (Ὀδυσσ. 104κε.) ἀναφέρεται θυγάτηρ τοῦ βασιλέως τῶν Λαιστρυγόνων.

7 Hahn, τ. II. σ. 269.

8 Hahn, τ. II. αρ. 64. παραλλ. 2.

9 Hahn, τ. II. σ. 283.

10 Hahn, τ. II. σ. 70.

11 Hahn, τ. I σ. 177.— Ἀναφέρονται ἐνίοτε Λάμιαι ὡς σύζυγοι Δρακόντων (Hahn, τ. I σ. 80. 81. τ. II. σ. 187.)

12 Hahn, τ. II σ. 189 καὶ σ. 165. Ἐν τῷ παραμυθίῳ τούτῳ Δρά-

νίως ἁρπάζουσι νεάνιδας,[1] ὅπως τὰ τελώνια τῆς Χαλιμᾶς, καὶ τῶν Εὐρωπαίων οἱ *dracs*, οἵτινες ἁρπάζουσι νέους καὶ γυναῖκας,[2] ὡς ἔτι καὶ νῦν πιστεύεται εἰς Quercy.[3] Ἔν τινι δημοτικῷ ᾄσματι, ὅπερ παραθέτομεν ἐνταῦθα, ὁ Δράκος κύριος τῶν πηγῶν ξηραίνει αὐτὰς, καὶ δὲν παραχωρεῖ εἰς τοὺς ἀνθρώπους ὕδωρ, ἂν δὲν τῷ δώσωσι τὴν ὡραίαν Κατερίναν, θυγατέρα τῆς ἀρχόντισσας τοῦ τόπου.

Κάτου ’ς τὴν ἄκρα τ’ οὐρανοῦ, ’ς τὴν τέλειωσι τοῦ κόσμου,
ψοφοῦν ἀγρίμια καὶ λαγοὶ, κι’ ἀλάφια ἀπὸ τὴ δίψα.
Ἐκεῖ ἔχουν τ’ ἀρχοντόπουλα τὰ καλομαθημένα·
στολίζετ’ ἡ ἀρχόντισσα ’ς τοῦ Δράκου καταβαίνει·
—Δράκε ἀνάσυρε νερὸ, νὰ πιοῦν τὰ διψασμένα·
Θέλεις χρυσάφια πάρε μου, θέλεις μαργαριτάρια.[4]
—Οὔτε χρυσάφια θέλω ’γὼ οὔτε μαργαριτάρια.
Θέλω τὴν Κατερίνα σου, τὴ ’μορφοτραγουδίστρα,
’ποῦ δυὸ φοραῖς ’τραγούδισε, καὶ δυὸ χώραις ’χαλάσαν·
κι’ ἂν τραγουδήσῃ κι’ ἄλλη μιὰ, χαλᾷ καὶ τὴ ’δική μου.
Στολίζουνε τὴν ’Κατεριὰ, τοῦ Δράκου νὰ τὴν πᾶνε.

κος τις ἐν μέσῳ ἀστραπῶν καὶ βροντῶν ἔρχεται εἰς τὰς ἀγκάλας τῆς ἐρωμένης του βασιλοπούλας καὶ πετῶν μετὰ ταῦτα φεύγει.

1 Hahn, τ. I. σ. 185. 187. τ. II. ἀρ 64.

2 Gervas. Tilberiens., Otia imperialia. III. 75. — Πρβλ. Crocker, Fairy legends of Irlands. vol. I. p. 331. καὶ A. Léo, Legendes corréziens 1870 — Le drach p. 135 etc.

3 Lenormant, Monogr. de la voie Sacrée Éleusinienne. p. 526.

4 Ἴσως διορθωτέον:

θέλεις λογάριν ἔπαρε, θέλεις μαργαριτάριν.

ὡς καὶ εἰς ἄλλα ᾄσματα ἀναφέρεται· ὁ στίχος οὗτος προφανῶς εἶναι ὀλίγον ἀρχαῖος, τῆς βυζαντινῆς ἴσως ἐποχῆς, δύναται δὲ νὰ χρησιμεύσῃ ὡς ἓν ἐκ τῶν πολλῶν τεκμηρίων τῆς βαθμιαίας παραφθορᾶς τῆς γλώσσης, εἰς τὰ ἀρχαῖα δημώδη ᾄσματα.

Βάνει τὸν ἥλιο πρόσωπο καὶ τὸ φεγγάρι στῆθη,
καὶ τοῦ κοράκου τὸ φτερὸ δάνει καμαροφρεῖδι.
ἐνιὰ κλειδιὰ τῆς πέταξε καὶ 'ς τὴν ποδιὰ τῆς δίνει·
ὅλα τὰ σπίτια ἄνοιξε, ὅλα ἀνάγυρέ τα,
μόνον τῶν δυὸ τὸ μεσιακὸ ἐκεῖνο μὴν ἀνοίξῃς.
Κι' αὐτὴ ἐκεῖνο ἄνοιξε, ἐκεῖνο ἀνάγειρέ το, [1]
εἶδε πασάδες καίοντες, κι' ἄρχοντες λαμπηδόντες,
εἶδε καὶ τὸν πατέρα της ποῦ καίεται κ' ἐκεῖνος,
εἶδε καὶ 'ς τὸ καπέλο του τρικέφαλ' ἕνα 'φεῖδι.
Δίνει τῆς πόρτας μιὰ λαχτιὰ καὶ μέσαθ' ἔξω βγαίνει·
—Νὰ ζήσῃς, 'Κατερίνα μου, κ' ἦντά 'δες κ' ἐφοβήθης;
—Εἶδα πασάδες καίοντες, κι' ἄρχοντες λαμπηδόντες,
εἶδα καὶ τὸν πατέρα μου, ποῦ 'καίετο κ' ἐκεῖνος.
εἶδα καὶ 'ς τὸ καπέλλο του τρικέφαλῶνα 'φεῖδι,
ἐβάστα κ' εἰς τὴ χέρα του μιὰν ἀσημένια βέργα·
'Εγώ εἶμαι τσ' ἀστραψιᾶς παιδὶ καὶ τσῆ βροντῆς ἐγγόνι,
κι' ὅταν ἀστράφτω καίωσε κι' ὅταν βροντῶ βουλῶ σε. »

Τὸ περίεργον τοῦτο ᾆσμα, οὗτινος οἱ δύο τελευταῖοι στίχοι ἀπαντῶσι καὶ εἰς ἄλλα ὁμοίας ὑποθέσεως,[3] δὲν εἰξεύρομεν ἂν ἦναι ἰδιοτρόπου μεσαιωνικῆς φαντασίας γέννημα, ἢ ἂν τοὐναντίον ἐξ ἀρχαίων δοξασιῶν ἐλήφθη, ἐγκλεῖον ἴχνη τοῦ μύθου τῶν εἰς τὸν Τάρταρον, εἰς τὴν

1 Καὶ εἰς τὰ παραμύθια πολλάκις ἀναφέρεται ὅτι δίδονται εἰς ἕνα τεσσαράκοντα κλεῖδες διὰ νὰ ἀνοίξῃ τριάκοντα ἐννέα θαλάμους οὐχὶ δὲ καὶ τὸν τεσσαρακοστὸν, ὅν τινα ὅμως ἐκεῖνος ἀνοίξας παρὰ τὴν παραγγελίαν εὑρίσκει ἔκτακτόν τι καὶ παράδοξον (Hahn, τ. II 197. ἀρ. 15, 64. παραλλ. τῶν ἀρ. 3, 65, 1, 68. τ. I σ. 259. ἀρ. 45. τ II. σ. 268, ἀρ. 64 καὶ σ. 64. — Σακελλαρ., Κυπρ. τ. III σ. 136. — Νεοελλην. 'Ανάλ. τ. I σ. 58.)

2 Μ. Π. Βρετοῦ, 'Εθνικὸν Ἡμερολόγιον. 1865 σ. 44—45.

3 Passow, Carmina popularia Graeciae p. 387—388.

ἄκραν τῆς γῆς καί τοῦ πόντου,[1] ἐγκεκλεισμένων ὑπὸ τοῦ Διὸς Τιτάνων.[2] Ὁ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ δεσμώτου τρικέφαλος ὄφις, τὸ ἀργυροῦν σκῆπτρον (*ἀσημένια βέργα*), ὅπερ κρατεῖ, καὶ τὰ ὑπόγεια τοῦ Δράκου ἀνάκτορα [3] συντείνουσιν εἰς ἐπιβεβαίωσιν τῆς εἰκασίας μας ταύτης, δι' ἧς ἀποδεικνύεται σχέσις τις τῶν Δρακόντων πρὸς τὰς ὑποχθονίους θεότητας. Ἡ τοιαύτη σχέσις καταφανέστερον δείκνυται καὶ ἔν τινι παραμυθίῳ, ἐν τῷ ὁποίῳ εἷς *Δράκος* εἰς μαῦρον σύννεφον μεταμορφούμενος κλέπτει χρυσᾶ μῆλα ἔκ τινος βασιλικοῦ κήπου. Ἡ κατοικία του, ἐκ μεγαλοπρεπῶν παλατίων συγκειμένη κεῖται ὑπὸ γῆν, ἔχει δ' εἴσοδον ἐκ βαθυτάτου καὶ σκοτεινοῦ φρέατος ἀναπέμποντος κατὰ τὸ μέσον φλόγας.[4] Ἕτερον διδόμενον πρὸς ἀπόδειξιν τῆς εἰκασίας μας ταύτης ἔχομεν τὴν ἀρχικὴν λατρείαν τοῦ ὑποχθονίου θεοῦ Πλούτωνος, ὅστις ὡς θεὸς τοῦ πλούτου κατ' ἀρχὰς ἐλατρεύετο,[5] ὡς καὶ ὁ

1 «Νείατα πείρατα γαίης καὶ πόντοιο.» (Ἰλιάδ. Θ'. 478—479) «πελώρης ἔσχατα γαίης.» (Ἡσιοδ. Θεογ. 731). Τοῦτο ἀναλογεῖ πρὸς τὸν πρῶτον στίχον τοῦ παρόντος ᾄσματος·

Κάτου 'ς τὴν ἄκρα τ' οὐρανοῦ 'ς τὴν τέλειωσι τοῦ κόσμου.

2 Ἰλιάδ. Θ. 479 κε. Ξ' 274. 279). Ὁ Τάρταρος ἦν σκοτεινοτάτη εἱρκτὴ διὰ σιδηρῶν πυλῶν κλειομένη (Ἡσιοδ., Θεογον. 731 κε. Völker, Ueber homerische Geographie. σ. 147).

3 Τοῦτο ἐξάγομεν ἐκ τοῦ στίχου—'ς τοῦ Δράκου καταιβαίνει,—ἀναλογοῦντος πρὸς τὴν ἀρχαίαν φράσιν—κατέρχεσθαι εἰς Ἅιδου.—Ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς παραμυθίοις πολλαχοῦ γίνεται λόγος περὶ ὑπογείων κατοικιῶν τῶν Δρακόντων, καὶ ἔν τινι αὐτῶν ἀναφέρεται ὅτι οἱ Δράκοι ὅταν φοβοῦνται κρύπτονται 40 ὀργυιὰς ὑπὸ τὴν γῆν (Hahn, I. I. σ. 177).

4 Hahn, τ. II. ἀρ. 70.

5 Τὴν ἐκ τοῦ π λ ο ῦ τ ο ς ἐτυμολογίαν τοῦ ὀνόματος ἐννόησε καὶ ὁ Πλάτων (Κρατυλλ. § 19. t. I. p. 413 a. ed. St. § 20 σ. 403 e.) Ὁ Λουκιανὸς (Τίμων § 21) τὸν ἀποκαλεῖ π λ ο υ τ ο δ ό τ η ν.

Jupiter infernalis τῶν Ῥωμαίων Dis.[1] Οἱ Δράκοντες νῦν, ὡς καὶ ἐν τοῖς περὶ *στοιχειῶν* ἀναφέρομεν, θεωροῦνται φύλακες τῶν ὑπὸ γῆν θησαυρῶν, ποιμένοντες ἐνίοτε χρυσᾶ πρόβατα,[2] ὅπερ ἀναλογεῖ πρὸς τὸν μῦθον τοῦ ὑπὸ δράκοντος φυλασσομένου χρυσοῦ δέρατος ἐν Κολχίδι, καὶ τῶν ὑπὸ δράκοντος ἐπίσης φυλασσομένων χρυσῶν μήλων τοῦ κήπου τῶν Ἑσπερίδων. Κατὰ δὲ τὰς γερμανικὰς παραδόσεις ὄφις μέγας, Drache, ἢ draca ἢ drak καλούμενος, φυλάττει χρυσὸν κοιμώμενος ἐπὶ τούτου·[3] ὡς φύλακες τῶν θησαυρῶν καὶ παρ' Ἰνδοῖς νομίζονται ὄφεις,[4] δράκοντες δ' ἀναφέρονται ἐν τοῖς Ἰνδικοῖς ποιήμασι φυλάττοντες ἄλση.[5] Δράκοντες φύλακες κήπων ἀναφέρονται ἀπὸ τὰ νεοελληνικὰ παραμύθια,[6] καὶ τὰ δημοτικὰ ᾄσματα ποιοῦσι μνείαν λειβαδίων εἰς Δράκους ἀνηκόντων.[7]

Πρὸς πλειοτέραν τῆς ἰδέας μας περὶ τῆς σχέσεως τῶν Δρακόντων πρὸς τὰς ὑποχθονίους θεότητας ἀπόδειξιν φέρομεν τὴν λέξιν Δράκων καὶ τὴν διάφορον αὐτῆς ἐκ-

1 Cicer., de nat. Deorum II.26.—Vergil., georg. I. 277.—Valer. Flacc., III,520. πρβλ. Preller, Römische Myth.μερ. VII. κεφ.1.

2 Leake, Demi of Attica p.95. β'.ἔκδ.—Hanriot, Recherches sur les dèmes p. 164. Ἡ αὐτὴ πρόληψις ἐπικρατεῖ καὶ παρ' Ἀλβανοῖς. Hahn, Alban. Studien. t. I. σ. 164.)

3 Grimm, Deutsche Mythol. 1854 τ. II. σ. 653.

4 Βαλαβεράτα βιβλ. II. κεφ. δ'. διστ. 35. μετ. Γαλανοῦ.

5 Αὐτ., Βιβλ. I. κεφ. ιά. διστ. 64.

6 Hahn, τ. I. σ. 177 κε. Ἐν ἄλλῳ παραμυθίῳ 40 δράκοντες φυλάττουσιν ἕνα κῆπον κοιμώμενοι μὲ ἀνοικτοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ ἀγρυπνοῦντες μὲ κλειστούς· (αὐτ. σ. 270. πρβλ. τ. II. σ. 52).

7 Χασιώτ., Συλλ. τῶν κατ' Ἤπειρον δημ. ᾀσμάτων. 1866. σ. 36.

δοχὴν κατὰ τὰς ἐποχάς. Ἡ λέξις αὕτη, μέγαν ὄφιν κατ' ἀρχὰς σημαίνουσα, κατήντησεν, ἕνεκα τῆς χρήσεως τοῦ ἀπεικονίσματος τοῦ ὄφεως πρὸς ἐκδήλωσιν διαφόρων δυνάμεων καὶ συμβόλων, νὰ ἐκπέσῃ βαθμηδὸν καὶ λεληθότως τῆς ἀρχικῆς σημασίας της, καὶ μετὰ τῶν δυνάμεων, ἃς παρίστα, ταυτιζομένη, νὰ ἐκφράζῃ συγκεχυμένως πως αὐτάς. Ἡ τοιαύτη μετάπτωσις δείκνυται μάλιστα ἐν τῇ βυζαντινῇ ζωγραφίᾳ· ἡ ἀσπὶς, τὸ φανταστικὸν ἐκεῖνο θηρίον περὶ οὗ θέλομεν εἴπει ὀλίγα ἐν τοῖς περὶ Περσέως, ἔλαβεν ἀνθρωπίνην μορφὴν παρὰ τῷ λαῷ, καὶ ὑπῆρξε νομίζομεν μία τῶν κυριωτέρων βάσεων τῆς περὶ Δρακόντων προλήψεως· ἐν τοῖς συναξαρίοις ἀναφέρονται πολυπληθεῖς ἱστορίαι δρακόντων, [1] ἐν αἷς οὐχὶ σπανίως φαίνονται ἴχνη τῆς τάσεως πρὸς ἀνθρωπομορφισμὸν αὐτῶν· ἐν τοῖς Σλαβικοῖς μύθοις ἀναφέρονται δράκοντες δωδεκακέφαλοι, [2] ὡς ὄφεις παριστάμενοι, ἐν ᾧ οἱ περὶ τρικεφάλων δρακόντων ἑλληνικοὶ, [3] ἀναλογοῦσι μᾶλλον πρὸς τὸν περὶ τοῦ τρικεφάλου γίγαντος Γηρυόνου μῦθον τῶν ἀρχαίων [4].

Ὁ δράκων λοιπὸν, τὸν διάβολον ἀπεικονίζων ἐν τῇ συμβολικῇ, δὲν ἔλειψε μὲ τὸν καιρὸν νὰ χάσῃ ἐν τῇ ἰδέᾳ τοῦ λαοῦ τὸν συμβολικὸν αὐτοῦ χαρακτῆρα, καὶ ὡς κακοποιὰ θεότης νὰ νομίζηται. Ἡ δὲ συμβολικὴ παρά-

1 Maury, Essai sur les legendes pieuses au moyen âge. p.141

2 Chodzko, Contes Slaves. p. 210 (smok).

3 Hahn, t. I. σ. 178—179.

4 Περὶ τοῦ μύθου τούτου βλ. J de Witte, Hercule et Géryon, ἐν Nouvelles annal. de l'Institut archéolog. 1838. σ. 107—141. 270—374.

στασις τοῦ κακοῦ δι' ὄφεως ἀπαντᾷ ἐν ὅλοις σχεδὸν τοῖς ἀρχαίοις θρησκεύμασιν·[1] ἐν τῷ Μασδεϊσμῷ, τῇ θρησκείᾳ τῶν Περσῶν, ὁ Aschmogh, πρὸς τὸν Ἀριμάνην τὴν θεότητα τοῦ κακοῦ πολλάκις ταὐτιζόμενος, ἐνομίζετο ὡς ἀρχαιότατος ὄφις τοῦ ᾅδου ἐνασχολούμενος ἀδιακόπως νὰ κάμνῃ τὸ κακόν.[2] Ἐν τῇ αἰγυπτιακῇ *Νεκυοβίβλῳ*, παρίστανται ὡς κάτοικοι τοῦ ᾅδου ἔχιδναι, ὄφεις καὶ δράκοντες, πρὸς οὓς ὀφείλει νὰ παλαίσῃ ὁ θανών.[3] Ἐν δὲ τοῖς ἀρχαίοις ἑλληνικοῖς μυθολογήμασιν ἴχνη τῆς τοιαύτης ἰδέας εὑρίσκομεν ἐν τῷ μύθῳ περὶ τοῦ θεοῦ Ὀφίωνος, ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ Φερεκύδου ἀναφερομένῳ.[4] Ἐν τῇ ἑβραϊκῇ βίβλῳ ὑποφαίνεται τοιαύτη τις ἰδέα ἐν τῷ μύθῳ τοῦ ἀπατήσαντος τὴν Εὔαν ὄφεως,[5] ὁ δὲ μῦθος οὗτος ἐχρησίμευσεν ὡς βάσις εἰς τὴν διά-

1 Cf. Maury, Essai sur les legendes pieuses du moyen âge. p. 132 sq. — Gerhard, Ueber Agathodaemon und Bona Dea, σ. 12. καὶ ἐν Abhandlung d. Akad. des Wissneschaft. Hist. philosoph. klasse. 1847 καὶ τὸ ἐν τῷ παρόντι τόμῳ περὶ ἁγίου Γεωργίου κεφάλαιον.

2 Anquetil du Perron, Zend Avesta. t. I. part. II. p. 305. (Vendidad Sadé, farg. V.) Creuzer Symbolik. I. σ. 223. νέας ἐκδ. Cf. Röth, Zoroastr. Glaubenslehre. σημ. 193.

3 Lepsius. Das Todtenbuch der Aegypter κεφ. 33. 34, 37, 38, 39, 40, 41.—Περὶ τοῦ Ἀπόφιδος πρβλ. καὶ Wilkinson' Customs and manners of the anc. Egyptians τ. IV. σ 243. 435. pl. 42.— Ἐν τῇ ἰνδικῇ μυθολογίᾳ ὁ ὄφις Σάσσας εἶναι βασιλεὺς τοῦ Ἅδου, ὑποστηρίζων τὸν κόσμον.

4 J. L. Jacobi, Ueber die Fragmente der Pherecydes bei den Kirchenvätern ἐν τῷ ὑπὸ Ulmann καὶ Uebreit δημοσιευομένῳ περιοδικῷ Theologische Studien 1851. τ. I. σ. 203.

5 Ἐν τῇ ἰνδικῇ μυθολογίᾳ ὁ Ὄφις Secha ἢ Βασούκι, καὶ τὸ δέν-

πλασιν τῆς δοξασίας ταύτης, εἰς τὴν 'Αποκάλυψιν [1] καὶ τὴν ἀπόκρυφον βίβλον τοῦ 'Ενὼχ, [2] μετὰ ταῦτα δὲ καὶ εἰς πολλοὺς ἄλλους ἐκκλησιαστικοὺς συγγραφεῖς καὶ ὑμνογράφους· ἡ δὲ λέξις Σατὰν, τὸν ἄρχοντα τῶν δαιμονίων σημαίνουσα, [3] νομίζομεν ὅτι εἶχεν σχέσιν πρὸς τὴν ὀνομασίαν Σάτα τοῦ χαίνοντος δράκοντος τοῦ ᾅδου ὅπως καταβροχθίσῃ τοὺς νεκροὺς, [4] ἡ τοῦ Σὲτ, θεοῦ τῆς καταστροφῆς παρὰ τοῖς Αἰγυπτίοις. [5] Οἱ 'Αρμένιοι καλοῦσι **Kharaman** ἡ **Haraman** τὸν ὄφιν καὶ τὸν διάβολον, [6] κατὰ παραφθορὰν ἴσως ἐκ τῆς λέξεως 'Αριμάν.

δρον Cal pa vrikcham εἶναι ὁμοιότατα πρὸς τὸν ὄφιν καὶ τὸ δένδρον τῆς γνώσεως τῆς Βίβλου (Creuzer, Religions de l'antiquité trad. Guigniaut. t. I p. 342).

1 'Αποκάλυψ ΙΒ'. 9.— ὄφις ἀρχαῖος Cf. Bochart, Hierozoicon. ἐνθ. ἀν. τ. III. σ 238 (ed. Rossenmülleri 1796)— Movers, Phönicier. I. σ. 390 κε. — Salvador, Jesus Christ et sa doctrine.—Ἡ ἀποκάλυψις εἶναι τὸ μόνον κανονικὸν βιβλίον ἐν ᾧ φανερῶς καταφαίνονται ἴχνη τῶν 'Ινδικῶν καὶ τῶν Περσικῶν πρὸ πάντων μύθων. (Maury, Essai sur les legendes pieuses du moyen âge. p. 133 κε)

2 Cfoerer, Prophetae veteres pseudepigraphi. p. 137 κεφ. (Stuttgart, 1840).

3 Ἡ λέξις αὕτη ἐν τοῖς Ἑβραϊκοῖς βιβλίοις ἀπαντᾷ ὡς γνωστὸν μόνον ἐν τῇ βίβλῳ τοῦ 'Ιὼβ, ἥτις ἐξ ἄλλης γλώσσης εἰς τὴν Ἑβραϊκὴν εἶναι μεταπεφρασμένη. (βλ. τὸν πρόλογον τοῦ Renan ἐν τῇ ὑπ' αὐτοῦ μεταφράσει τῆς βίβλου ταύτης).

4 Lepsius, ἐνθ. ἀν. κεφ. 34.

5 Lepsius, Ueber den ersten Aegypt. Götterkreis σ. 204.

6 Elisaeus, The history of Vartan, translated by Neumann σ. 84 σημ. 9.—'Εν Βλαχίᾳ τὸν διάβολον καλοῦσι drakon (Alexi, Vocabulaire Daco Romain. p. 233.)—'Εν τῇ Προβηγγιανῇ διαλέκτῳ aire le drac ἦν ἀντίστοιχον τοῦ faire le diable, καὶ ἐν

Ὁ ὄφις ἦν ἐπίσης ἔδλημα τοῦ ὑγροῦ στοιχείου· [1] οἱ δὲ ἀρχαῖοι ἀπέδιδον εἰς ποταμοὺς πολλάκις τὸ ὄνομα Δράκων,[2] ὅπως ἡμεῖς τὴν ὀνομασίαν *Φιδᾶς*, ἕνεκα ἴσως τοῦ κοινοῦ χαρακτηριστικοῦ ῥήματος *ἕρπειν*, [3] διὸ καὶ τοὺς ποταμοὺς μὲ ὄφεις ἢ καὶ ἀντιστρόφως παρέδαλλον. [4] Βαθμηδὸν ὑπετέθησαν οἱ ποταμοὶ μεταφορμούμενοι εἰς δράκοντας [5] ἢ αὐτὸ τοῦτο ὄντες καὶ μὲ δράκοντας ταὐτιζόμενοι, ὡς συνέδη εἰς τὸν ποταμὸν Λάδωνα, οὗ τὸ ὄνομα ἔφερε καὶ ὁ φύλαξ τοῦ κήπου τῶν ἑσπερίδων Δράκων. [6] Ἡ συμδολικὴ ἐκδήλωσις τῶν ποταμῶν δι' ὄφεως, ἐκφράζει, ὡς ὁ Λενορμὰν παρατηρεῖ, [7] τὴν περὶ

τῇ ἀρχαίᾳ λατινικῇ λειτουργείᾳ μετεχειρίζοντο τὴν λέξιν draco, ὅπως σημάνωσι τὸν διάδολον (Maury, Legendes pieuses p. 135.)

1 Maury, Hist. des religions dela Grèce ant. t. I. p. 136.— ἐπὶ μεταλλείων καὶ νομισμάτων ποταμοὶ ἀπεικονίζονται ὑπὸ τὴν μορφὴν ὄφεως. (Cavedoni, ἐν Bull. de l' inst. archéolog. de Rome. 1840. t. XII. p. 107 κε.)

2 Μαλαλ., χρον.Β'. σ. 38 ed Dindorf.—Προκοπ. π. κτισμ. Ε. 2. σ 97 ed Dindorf. — Ἀνν. Κομνην., Ἀλεξ. Δ. σ. 97 κ.— Εὐσταθ., εἰς Διονυσ. περιηγ. 919,—Ducangii, apendic· ad Cinnamum p. 379.

3 Πρδλ. Διονυσ., Οἰκουμ. περιηγ. 223.

4 Vergil., Georg. I. 245.

5 Ἀπολλοδωρ., Α. η'. 1.— Ovid., Metam. IX, 8—68 πρδλ. Σοφοκλ., Τραχιν. 12.

6 Ὁ Φαῖλκερ (Völker Mythische Geographie der Griechen un Römern. μερ. I. σ. 66) εἰκάζει ὅτι ποταμὸς ἔῤῥεεν εἰς τὸν κῆπον τῶν Ἑσπερίδων.

7 F. Lenormant, Monographie de la voie sacrée éleusinienne p. 526 —Ὁ αὐτὸς σοφὸς ἀνὴρ διὰ μακρῶν ἀποδεικνύει τὴν σχέσιν ἢ μᾶλλον τὴν ταὐτότητα τῶν ποταμῶν πρὸς τὰς καταχθονίους θεότητας· (αὐτ. 287 κε.)

αὐτῶν ὡς θεῶν χθονίων καὶ ὑποχθονίων ἰδέαν, ὅπερ συμβιβάζεται μὲ ὅσα ἀνωτέρω ἀπεδείξαμεν.

Ὁ λαὸς τῆς Ἑλλάδος πιστεύει ὅτι εἰς τοὺς ποταμοὺς καὶ τὰ φρέατα κατοικοῦσι Δράκοντες [1] καὶ *δρακονέρια*[2] ἢ *στοιχειωμένα* καλεῖ τὰ τοιαῦτα μέρη. Ὁμοία πρόληψις ἐπικρατεῖ, ἐκ τῆς Ἑλλάδος ἴσως μετενεχθεῖσα, παρὰ Δαλμάταις, [3] καὶ παρὰ τοῖς Ἀλβανοῖς· οἱ τελευταῖοι οὗτοι πιστεύουσιν εἰς τὰ *κουτσρρε-α* πνεύματα εἰς τὰς πηγὰς καὶ τὰ ὕδατα διαμένοντα, [4] ὡσαύτως παρὰ τοῖς Γάλλοις κατοίκοις τῆς Προβιγγίας, οἵτινες νομίζουσιν ὅτι εἰς τὰ ὕδατα τοῦ Ῥοδανοῦ ἐνδιαιτῶνται *δράκοι*, δαίμονες ὑπὸ μορφὴν ἀνθρωπίνην, τρώγοντες ἀνθρώπους, [5]

1 **P a s s o w, Carmina popularia p. 387, 389. 390, 391.** Περὶ τούτων ὁμιλοῦμεν καὶ ἐν τοῖς περὶ σ τ ο ι χ ε ι ῶ ν Hahn, τ. I. σ. 308. II. σ. 88, 89.

2 Οὕτω λέγεται καὶ ἡ ἀρχαία πηγὴ Πειρήνη ἐν Κορίνθῳ (**P a u l y Real-Encyclopädie des klassischen Alterth. art. Pirene**). Ἐν Μάλτᾳ **dragonara** καλεῖται πηγή τις, ἧς τὰ ὕδατα μετὰ χρόνου ἐξέρχονται ἔκ τινος σπηλαίου· ὁ δὲ λαὸς ἀποδίδει τοῦτο εἰς τὴν παρουσίαν δράκοντος εἰς τοὺς τόπους ἐκείνους (**M i é g e, Histoire de Malte. t. I. p. 136**) Ἄλλη πηγὴ τοῦ αὐτοῦ ὀνόματος εἶναι καὶ εἰς τὰ περίχωρα τῆς Νεαπόλεως (**L e n o r m a n t,** ἐνθ. αν. **p. 325**)—Συνήθης εἶναι καὶ ἡ ὀνομασία δ ρ α κ ο ν τ ό λ ι μ ν η (I. Λ α μ π ρ ί δ ο υ, Ζαγοριακὰ 1870 σ. 12) ὡς Ν ε ρ α ϊ δ ό λ ι μ ν α.

3 **W i l k i n s o n, Dalmatia and Montenegro. t. I. p. 160, 161.**

4 **H a h n, Albanesische Studien** τ. III, σ. 51.— Ὅταν ξηρανθῇ τὸ ὕδωρ πηγῆς τινος λέγουσι τὸ ἔπιεν ὁ δράκος· «ε πίου κουτσdρέα. (αὐτ.)

5 **M i l l i n, Voyage dans le midi de la France t. III. p. 450, 451.—D u c a n g e, Glossarium ad Script. med et inf Latinit. v. Dracus. t.II. p.937. ed D i d o t—G e r v a s. T i l l e b e r i e n s i s, de otiis imperialiis III. c. 85, 87. (edit. apud Leibnit., tom. I script Brunsvic).**

καὶ τοῖς Ἄγγλοις·[1] καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ ἄγριοι ἰθαγενεῖς τῆς βορείου Ἀμερικῆς νομίζουσιν ὅτι ὄφις εἶναι ἐπιτετραμμένος τὴν φύλαξιν τῶν ὑδάτων.[2]

Ἐν τῇ ἀρχαίᾳ μυθολογίᾳ πολλάκις ἀναφέρονται δράκοντες φύλακες πηγῶν ἢ ποταμῶν καὶ παρ' αὐτοῖς κατοικοῦντες· ἀρκοῦμαι μόνον νὰ ἀναφέρω τὸν ὑπὸ τοῦ Κάδμου φονευθέντα ἐν τῇ πηγῇ Δίρκῃ δράκοντα, τὸν ὑπὸ τοῦ Ἀπόλλωνος Πύθωνα, τὴν Ὕδραν ὑπὸ τοῦ Ἡρακλέους εἰς τὰ ἕλη τῆς Λέρνης φονευθεῖσαν, καὶ τὸν ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ἥρωος φονευθέντα ὄφιν παρὰ τὸν ποταμὸν Σαγγάριον.[3]

Τινὲς νομίζουσιν ὅτι τὸ ἑξῆς χωρίον τοῦ Δαυὶδ ἀναφέρεται εἰς τὴν ἰδέαν ὅτι τὰ ὕδατα κατοικοῦνται ὑπὸ δρακόντων, ὅπως καὶ οἱ βουδισταὶ τῆς Ἰνδίας ἐπίστευον.[4] «Σὺ συνέτριψας τὰς κεφαλὰς τῶν δρακόντων ἐπὶ τοῦ ὕδατος· σὺ συνέθλασας τὰς κεφαλὰς τοῦ δράκοντος».[5]

Οἱ Δράκοντες νομίζονται κατοικοῦντες εἰς σπήλαια[6]

1 Crocker, Fairy legends of Irland. vol. I. p. 337.

2 Memoires de Tanner, trad. par Blosseville, t. II. p. 95.

3 Βλ. Mai, Classic. auctores e vatican. cod t. III. p. 141.

4 Stan. Julien, Histoire de la vie de Hiouen-thsang. p. 149.

5 Ψαλμ. ΟΓ'. 14. 15. — Ἡ ὑπὸ τοῦ Δαυὶδ ἐκφραζομένη ἰδέα ἐνδέχεται νὰ ἔχῃ σχέσιν τινὰ πρὸς τὸν μῦθον τῆς μάχης τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ Πύθωνος.—Ὁ δὲ ἀναφερόμενος Δράκων τῶν ὑδάτων ἴσως εἶναι ὁ αὐτὸς μὲ τὸ θαλάσσιον τέρας Δράκοντα τῶν ἀρχαίων (Plin, Natur. Hist IX, 27, 43. — XXXII, 11, 53. — πρβλ. Ἀριστοτελ., Ζ. ἱστ II. 13.) — Περὶ τοῦ θαλασσίου Δράκοντος (Draco marinus) βλ. Bochart, Hierozoicon part. II l. III, c. 14. t. III. p. 223 (ed. Rosenmüll).

6 Δρακοντοσπηλιά.—Ros, Griechische Inselreisen, s. 65.

ἢ κατὰ τὰ παραμύθια εἰς παλάτια πολυτελῆ [1] ἔχουσιν ἀγρούς, καὶ καλοῦσιν ἀνθρώπους διὰ νὰ τοὺς θερίσωσι, [2] προσέτι ποίμνια [3] ὡς οἱ Κύκλωπες καὶ οἱ Λαιστρυγόνες. Ὁ ἵππος των εἶναι πτερωτὸς, καὶ τὸν ὑπεραγαπῶσι, [4] τοῦτο δὲ μᾶς ὑπενθυμίζει τοὺς ἐπὶ ἱππογρίφων ἐποχουμένους Ἀριμασπούς. [5] Κοιμῶνται εἰς ἐφαπλώματα ἀδαμαντοκόλλητα, [6] ἔχοντα ἐνίοτε κωδωνίσκους. [7] Ἐνίοτε κόπτουσι μόνοι χόνδρον διὰ τὴν τροφήν των, [8] καὶ πηγαίνουσιν εἰς τὴν ἐκκλησίαν. [9]

Οἱ Δράκοντες ἀναφέρονται τρεῖς [10] ἢ τεσσαράκοντα [11] ἀδελφοί, σπανίως δὲ εἷς. [12] Υἱοθετοῦσι δὲ ἐνίοτε ἀνθρώπους, [13] οὓς πολλάκις νυμφεύουσι μετὰ τῆς θυγατρός των [14] καὶ γίνονται ἀδελφοποιητοὶ μὲ αὐτοὺς, ἂν ἦναι ἀνδρεῖοι. [15]

1 Πύργος Δρακόντων (Hahn. I. 177. II. 261. 279.) κρυστάλλινον παλάτιον (αὐτ II. 269) μαρμάρινον (II 283).

2 Hahn, τ. II σ. 178. πρβλ. καὶ σ. 70.

3 αὐτ. I. σ. 186.

4 αὐτ. I σ. 76.

5 Βλ. ἐν ἐκτάσει Millin, Peintures des vases antiques τ. I.

6 Hahn, τ. II. σ. 182.

7 αὐτ. τ. I σ. 77.

8 αὐτ. τ. II σ. 178.

9 αὐτ. τ. I σ 77.

10 αὐτ. ἀρ. 64 καὶ παραλ. 3 καὶ αλλ.

11 αὐτ. ἀρ 24.32 49 64. (παραλλ. 2) 65 (παραλλ. 1 2) 69. 103.

12 αὐτ. πολλαχοῦ. — 10 δράκοντες ἀναφέρονται, ἀλλὰ σπανίως (αὐτ. ἀρ. 64 παραλλ. 2)

13 αὐτ τ. II σ. 197. — Νεοελλ. Ἀναλ. τ. I σ. 58 κε.

14 Hahn, τ. II. 270

15 αὐτ. τ. I σ. 150. 173. τ. II σ. 270. 265.

Ἐκ τούτων βλέπομεν ὅτι αἱ περὶ δρακόντων προλήψεις ἐν τοῖς παραμυθίοις ἔχουσιν ὅσον ἔνεστι πλειότερον ἀνθρωπομορφιστικὸν χαρακτῆρα, οἱ δὲ δράκοντες ἐν ὀλίγοις διατηροῦσι τὸ ὑπερφυσικὸν, ὡς ἄνθρωποι κατὰ τὰ λοιπὰ ἐνεργοῦντες.

ε.

ΣΤΡΙΓΓΛΑΙΣ

Αἱ *Στρίγγλαι* ἢ *Στρίγλαι* νομίζονται κακοποιὰ γύναια ἢ θήλεα δαιμόνια, τρώγοντα τὰ παιδία καὶ κακοποιοῦντα διαφοροτρόπως τοὺς λοιποὺς ἀνθρώπους.[1] Κατά τινα ἀλβανικὴν πρόληψιν, ὑπάρχουσαν καὶ εἰς πολλὰ τῆς Ἑλλάδος μέρη, *στρίγγλαι* (ἀλβ. *ζτρίγκεα* καὶ *ζτρίκου*) νομίζονται ὅτι γίνονται οἱ γέροντες ἢ αἱ ὑπερβᾶσαι τὸ ἑκατοστὸν τῆς ἡλικίας των ἔτος·[2] ἄλλοτε

1 Σ. Δ. Βυζαντίου. Λεξικὸν τῆς καθ' ἡμᾶς Ἑλληνικῆς διαλέκτου· ἐν λ. Στρίγ(γ)λα· «Στρίγ(γ)λα, ὀνομάζεται κυρίως ἀπὸ τοὺς ἁπλοὺς ἓν ἀπὸ τὰ πολλὰ φαντάσματα, ἢ θηλυκὰ δαιμόνια, τὸ ὁποῖον κακοποιεῖ μάλιστα τὰ βρέφη· (ἴδε Πασσαν. Δ. 43). Ἡ αὐτὴ δεισιδαιμονία εὑρίσκεται καὶ εἰς τοὺς Ἑβραίους καὶ εἰς τοὺς Τούρκους.»

2 Hahn Albanesische Studien τ. I. σ. 163. «ζ-ρίγκεα und ζτρίγκου (Elbassan). Wenn manche Maennere und Frauen das hunderste Lebensjahr überschritten haben se erhaltensie in der Gegerei die Eigenschaft, durch ihren Hauch Menschen zu tödten Werden sie als solche erkannt, so verurtheilt man sie zum Feuertode, was besonders zur Zeit der Pest und anderer Epidemien haüfig vorkommen soll. Andere Zaubermacht als die angefürte wird ihnen wird beigemessen.»

καὶ Στρίγγλαι νομίζονται ἐκ γενετῆς τοιαῦται γεννώμεναι· κατά τι παραμύθιον, βασιλεύς τις καὶ βασίλισσα ἐγέννησαν πρὸς τοῖς ἄλλοις τέκνοις των καὶ μίαν θυγατέρα, ἥτις ἦν Στρίγγλα [1], καὶ ἥτις ἀπὸ τῆς βρεφικῆς ἡλικίας, μεταμορφουμένη εἰς μαῦρον σύννεφον, ἔτρωγε τοὺς ἵππους τοῦ πατρός της, ἕως οὗ ἡλικιωθεῖσα κατέφαγεν ὅλους τοὺς κατοίκους τῆς πόλεως καὶ αὐτοὺς τοὺς γονεῖς της. Ὁ νεώτερος ἀδελφὸς αὐτῆς, ἐνεδρεύσας εἰς τὸν σταῦλον, τὴν ἐπλήγωσε μὲ τὸ ξίφος του, καὶ γνωρίσας ὅτι εἶναι ἡ ἀρτιγέννητος ἀδελφή του ἀπὸ τὰ ἴχνη τοῦ αἵματος, τὰ ὁποῖα κατέληγον εἰς τὴν κλίνην της, εἶπεν εἰς τὴν μητέρα του νὰ τὴν φονεύσωσι, διότι ἡ κόρη αὕτη εἶναι *Σατανᾶς*· ἀλλ' ἐπειδὴ τὸ μητρικὸν φίλτρον δὲν τὴν ἄφινε νὰ καταστρέψῃ τὸ τέκνον της, ἡ Στρίγγλα ἐσώθη. [2]

Ἐν γένει ὅμως *Στρίγγλαι* κυρίως θεωροῦνται γραῖαι μάγισσαι, τὴν μαγείαν πρὸς κακουργίαν μετερχόμεναι, [3] καὶ ὑπ' αὐτὴν τὴν ἐκδοχὴν ἀπαντᾷ ἡ λέξις εἰς πολλοὺς

1 Ἠπειρωτική τις παραλλαγὴ τοῦ παραμυθίου τούτου ἀντὶ Στρίγγλα ἔχει Χουρσούζισα· (Hahn, Griechische und albanesische Märchen t. II. σ. 283) Χουρσούζης δὲ ἢ Γρουσούζης εἶναι λέξις Τουρκικὴ σημαίνουσα τὸν κακὴν τύχην ἔχοντα καὶ βλάπτοντα τοὺς ἄλλους· ἐν ταῖς Κυκλάσι, Γρουσούζα λέγεται ἡ μάγισσα ἡ τρώγουσα ἀνθρώπους καὶ ζῶα, ὡς σημειοῖ ὁ Hahn (ἐνθ. αν. Grusuza auf den Cycladen d. h. eine Hexe die Menschen und Thieren verschlingt.

2 Hahn, Griechische und albanesische Märchen t. II. ἀρ. 65.

3 Hahn, albanesische Studien. σ. 163. «Der Neugrieche verbindet mit dem worte στρίγγλα den allegemeinen Begriff eines boese Zauberkunste übenden Wesens.»

Ἕλληνας συγγραφεῖς τοῦ Μεσαίωνος.[1] Διὰ τὴν αἰτίαν ταύτην παρατηρεῖται μεγάλη ὁμοιότης μεταξὺ τῶν προλήψεων τῶν Εὐρωπαίων κατὰ τὸν μεσαίωνα περὶ μαγισσῶν καὶ μάγων, καὶ τῶν περὶ *Στριγγλῶν* τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων· τὸ 67 κεφάλαιον τοῦ Σαλικοῦ νόμου κατεδίκαζεν εἰς πρόστιμον 200 χρυσῶν σκούδων πάντα μάγον ἢ *Στρίγγα* γευθέντας ἀνθρωπίνων κρεῶν[2] ὁ δὲ ἀναγνοὺς τὴν ὡραίαν τῶν μαγισσῶν σκηνὴν ἐν τῷ Μάκβεθ τοῦ Σαιξπήρου,[3] καὶ περιγραφὰς τῶν μαγικῶν συναθροίσεων ἢ sabbats, εὐχερῶς διορᾷ τὴν ὁμοιότητα τούτων.

Ἕνεκα τῆς αὐτῆς ἀλληλουχίας τῶν ἰδεῶν, αἱ ἱέρειαι τῶν Δρυΐδῶν (Alrunae) ἐθεωρήθησαν μετέπειτα παρὰ τοῖς Γερμανοῖς ὡς δαίμονες,[4] αἱ δὲ Νόρναι ἢ Μοῖραι τῶν Σκανδιναυῶν ὡς μάγισσαι[5]

Στρίγγλαι δὲ κατήντησε νὰ ὠνομάζονται, ἕνεκα τῶν περὶ τούτων προλήψεων τοῦ λαοῦ, καὶ αἱ σκληραὶ

1 «Στριγλίαι μαγεῖαι». Ῥιχάρδου, Τέργα πίστεως τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας 1658 τ. I. σ. 209. «Striga λαιστρυγὼν φαρμακίς.» Γλωσσάριον ἀρχαῖον apud Ducangii, Glossarium ad Scriptores mediae et inf. Graecitatis t. VI. σ. 390. (et. Didot.) «Στρίγλος, Praestigiator γόης, Στρίγλα, Stria malefica.» Ducangius l. c. Βλ. καὶ Henr. Stephani, Thesaur. Gr. linguae t. VII σ. 896, 61 (ed Didot.)

2 Καὶ οἱ βυζαντινοὶ εἶχον κανόνας ἐπιβάλλοντας μετάνειαν εἰς τὰς Γελούς, εἶδος Στριγγῶν. «Γελοῦ ἐὰν μετανοήσῃ χρόνους ἑ. μετανοίας φ'.» (apud Cotelerium Monumenta ecclesiastica vol. I. p. 149 6.)

3 Shakspeare, Macbeth. act. I. sc. 3.

4 Grimm, Deutsche Mythologie. σ. 227 καὶ 583. (γ'. ἐκδόσεως).

5 Maury, La magie et l' astrologie. p. 190 n. 2. (3e édition).

καὶ κακαὶ γυναῖκες[1] «Graeci, λέγει, ὁ Festus (ἐν σελ. 314), στρίγγα (τὰ χειρόγραφα φέρουσιν ἐσφαλμένως syrnia) appellant, quod maleficis mulieribus nomen inditum est, quas volaticas etiam vocant».

Ἴχνη τῶν περὶ Στριγγλῶν δοξασιῶν ἀνευρίσκομεν εἰς τὰς Ἁρπυίας τῆς ἀρχαίας μυθολογίας· οὕτω βλέπομεν ἔν τινι εἰκόνι ἀγγείου Ἅρπυιαν μὲ κεφαλὴν γυναικὸς καὶ σῶμα πτηνοῦ ἑτοίμην νὰ καταφάγῃ ἵππους·[2] καὶ ἀλλαχοῦ Ἁρπυίας ἑτοίμους νὰ ἁρπάσωσι φονευθέντας[3] ἢ νεάνιδας ἐν ἄλλῃ εἰκόνι.[4]

Πλειοτέραν ὅμως ὁμοιότητα παρουσιάζουσιν αἱ Στρίγγλαι πρὸς τὰς ἀρχαίας Μαινάδας· ἡ παρ' Εὐριπίδι περιγραφὴ τοῦ θανάτου τοῦ Πενθέως ὑπὸ τῶν Βακχῶν[5] ἀναλογεῖ πρὸς πολλὰς διηγήσεις ὁμοίων παραμυθίων· ἐντούτοις αἱ Στρίγγλαι ῥοκανίζουσι τὰ δένδρα διὰ νὰ τὰ καταῤῥίψωσιν καὶ φάγωσι τοὺς ἐπ' αὐτῶν ἀνθρώπους,[6]

1 Βλ. Ducangii, Glossarium ad scriptores mediae graecitati. t. VI. p. 390 (ed Didot.)

2 E. Gerhard, Auserlesene Vasenbilder. μέρος Β'. πιν. 107 Ἐν τῷ παραμυθίῳ τῆς Στρίγγλας (Hahn, Griechische und albanesische Märchen. τ. II. σ. 25 ἀρ. 65) ἡ Στρίγγλα μετεμορφοῦτο εἰς μάγισσαν κατέβαινε εἰς τὸν σταῦλος τοῦ πατρός της ἔπνιγε ἕνα ἵππον, καὶ τὴν πρωΐαν τὸν εὕρισκον φονευμένον, χωρὶς νὰ γνωρίζωσι ποῖος τὸν ἐφόνευσε.

3 Gerhard, αὐτ. πιν. 104. De Witte, Cabinet des antiquités etrusques. No 139. ἐν παραβολῇ πρὸς Luynes, ἐν Annales de l' institut archéologique de Rome. t. XVII.

4 Felows, Syria πιν. 21.

5 Εὐριπιδ., Βακχ. 1084 κε.

6 Hahn, Griechische und albanesische Märchen. t. II. σ. 284.

ὅπως αἱ Βάκχαι τοῦ Εὐριπίδου,[1] καὶ τρώγουσι τοὺς συγγενεῖς των, ὅπως αἱ Μαινάδες.[2]

Εἶδος στρίγγλας φαίνεται ἦν καὶ ἡ Γελοῦ, εἰς ἣν ἀπέδιδον τοὺς προώρους θανάτους. Γελλώ, εἴδωλον Ἐμπούσης, λέγει ὁ Ἡσύχιος·[3] ὁ δὲ παροιμιογράφος Ζηνόβιος φαίνεται συγχέων τὴν Γελλὼ μετὰ τῆς Λαμίας. «Γελλὼ γάρ τις, λέγει, ἦν παρθένος καὶ ἐπειδὴ ἀώρως ἐτελεύ-

1 Εὐριπιδ., Βακχ. 1103 κτ.

Τέλος δὲ δρυΐνους συγκεραυνοῦσαι κλάδους,
ῥίζας ἀνεσπάρασσον, ἀσιδήροις μοχλοῖς.
Ἐπεὶ δὲ μόχθων τέρματ' οὐκ ἐξήνυτον,
ἔλεξ' Ἀγαύη· φέρε, περιστᾶσαι κύκλῳ,
πτόρθου λάβεσθε, Μαινάδες, τὸν ἀμβάτων
θῆρ' ὡς ἕλωμεν, μηδ' ἀπαγγείλῃ θεοῦ
χοροὺς κρυφαίους. Αἱ δὲ μυρίαν χεῖρα
προσέθεσαν ἐλάτῃ κἀξανέσπασαν χθονός.
Ὑψοῦ δὲ θάσσων ὑψόθεν χαμαιπετὴς
πίπτει πρὸς οὖδας μυρίοις οἰμώγμασι.
Πενθεύς.

2 Ἐκτὸς τοῦ μύθου περὶ Πενθέως, κατασπαραχθέντος ὑπὸ τῆς μητρὸς καὶ τῶν ἀδελφῶν του, ἐν τῇ ἀρχαίᾳ μυθολογίᾳ ἀναφέρεται ἡ μαινὰς Λευκίππη κατασπαράξασα τὸν υἱόν της Ἵππασον. (Ovid Metam. IV. 1—10. Ἀντων. Λιβεραλ. Συναγ. μεταμορφωσ. 10) κλπ. Οὕτως καὶ αἱ Στρίγγλαι τοὺς ἀδελφοὺς καὶ τοὺς γονεῖς αὐτῶν, κατὰ τὰ παραμύθια, κατατρώγουσιν· ὡς δὲ ἐν τῷ γ'. τοῦ παρόντος συγγράμματος τόμῳ, ἐν τοῖς περὶ βρυκολάκων διαλαμβάνομεν, ὁ λαὸς νομίζει ὅτι τὰ κακοποιὰ πνεύματα ἄρχονται τῶν κακουργιῶν των ἀπὸ τῶν οἰκείων πρῶτον.

3 Ἡσυχ. ἐν λ. Γελλώ.—Αἱ Στρίγγλαι παρουσιάζουσί τινα χαρακτηριστικὰ ὁμοιότητος πρὸς τὴν Ἔμπουσαν οὕτως ἔμπουσαν ὁ Δωσιάδας (ἐν Βωμῷ Β'. 3 Ἀνθολογ.) καλεῖ τὴν Ἑκάβην, ὡς γραῖαν· ἡ δὲ μήτηρ τοῦ Αἰσχίνου, ὡς διηγεῖται ὁ Λιβάνιος, «ἐκ σκοτεινῶν τόπων τοῖς παισὶ καὶ ταῖς γυναιξὶν ὁρμωμένη, Ἔμπουσα ὠνομάσθη, ἐπεὶ νυκτερινὸν φάντασμα ἡ Ἔμπουσα».

τησε, φασὶν οἱ Λέσβιοι αὐτῆς τὸ φάντασμα ἐπιφοιτᾷν ἐπὶ τὰ παιδία καὶ τοὺς τῶν ἀώρων θανάτους αὐτῇ ἀνατιθέασι.» 1 Ὁ Ἀλλάτιος ἀναφέρει μακρὰν ἱστορίαν, πολλὰς ὁμοιότητας μὲ τὰς σημερινὰς περὶ Στριγγλῶν διηγήσεις περιέχουσαν, περὶ τῶν ἁγίων Διονυσίου καὶ Ζηνοδώρου καταδιωκόντων τὴν Γελλώ. 2 Περὶ τῆς Γελλοῦς θέλομεν ἀκόμη εἴπει τινὰ καὶ κατωτέρω.

Κατά τι παραμύθιον μία Στρίγγλα ἐφόνευε καὶ ἔτρωγε τοὺς εἰς τὴν βρύσιν πηγαίνοντας, 3 ὅπερ ὁμοιάζει πρὸς πολλοὺς ἀρχαίους μύθους, δι' οὓς παραπέμπομεν εἰς ὅσα περὶ Περσέως καὶ ἁγίου Γεωργίου κατωτέρω θέλομεν διαλάβει. Τὸ παραμύθιον προσέτι τοῦτο ἀνακαλεῖ εἰς τὴν μνήμην ἄλλο, ἐν ᾧ γίνεται λόγος περὶ γυναικὸς Κρικέσας 4 ἢ Κρικινάζας 5 τρωγούσης ὅσους ἀπήντα καθ' ὁδὸν, ἢ εἰς ἣν ἔδιδον ὡς φόρον ἕνα ἄνθρωπον καθ' ἑκάστην, καὶ ἣν ἐπὶ τέλους κατανικᾷ ἓν βασιλόπουλον. Ὁ μῦθος οὗτος ἴσως εἶχε σχέσιν τινὰ πρὸς τὸν ἀρχαῖον περὶ τῆς Κρομμυωνίας συὸς, τῆς ὑπὸ τοῦ Θησέως φονευθείσης.

Παρ' Ἀπουληΐῳ, διασώσαντι, ὡς κατωτέρω ἐν τοῖς

1 Ζηνοβ., Παροιμ. Γ. 3.

2 Allatii, de quorundam Graec. opination. σ. 126—137. πρβλ. καὶ σ.118 βλ. καὶ Σουΐδ., ἐν λ. Γελλώ.—Νικηφ. Κάλλιστ., ΙΗ'. 9.—Ἰω. Δαμασκην., Δ'. σ. 473 β.—Μ. Ψελλ., περὶ ἐνεργ. δαιμόνων. (Paris. 1615)—Coteler., Monument. eccles. Graec. t. I. p. 745.—Meursii, Attic. p. 140.

3 Hahn., Griechische und albanesische Märchen t. II. σ. 283.

4 Αὐτ. τ. II. σ. 266.

5 Αὐτ. τ. II. σ. 271.

περὶ Ἔρωτος θὰ ἴδωμεν, καὶ τὸν ἀρχαῖον περὶ Ἔρωτος καὶ Ψυχῆς ἑλληνικὸν ἴσως μῦθον, ὅπως μέχρις ἡμῶν διετηρήθη, εὕρηται καὶ ἓν διήγημα, μεγίστην παρουσιάζον ὁμοιότητα πρός τι ἑλληνικὸν περὶ *Στριγγλῶν* παραμύθιον, ὅπερ θέλομεν παραθέσει κατωτέρω· τὸ διήγημα τοῦτο ἔχει ἐν συνόψει ὡς ἑξῆς.[1] Ἐν ᾧ Ἀριστομένης τις μετά τινος φίλου του Σωκράτους ἐκοιμᾶτο ἔν τινι ξενοδοχείῳ, αἰσθάνεται κατὰ τὸ μεσονύκτιον (**circa tertium vigilium**) τὴν θύραν μετὰ πατάγου ἀνοιγομένην, καὶ ἀνατρεπομένην τὴν κλίνην του. Κείμενος κατὰ γῆς, μὲ τὴν κλίνην ἐπὶ τῶν νώτων εἶδεν εἰσερχομένας δύο γυναῖκας προβεβηκυίας ἡλικίας, ὧν ἡ μὲν ἐκράτει ἀνημμένην δᾷδα ἡ δὲ σπόγγον καὶ γυμνὸν ξίφος. Πλησιάζουσιν οὕτω πρὸς τὸν κοιμώμενον Σωκράτην καὶ ἡ τὸ ξίφος κρατοῦσα—Οὗτος, ἀγαπητή μοι Πάνθεια, εἶπεν εἶναι ὁ προσφιλής μου Ἐνδυμίων οὗτος φθείρας τὴν νεότητά μου, ἤδη περιφρονεῖ τὸν ἐμὸν ἔρωτα, καὶ σκέπτεται νὰ φύγῃ, ἐγκαταλείπων με, ἵνα ὡς ἄλλη Καλυψὼ τακῶ ὑπὸ τῆς λύπης.— Δεικνύουσα δὲ ἀκολούθως τὸν Ἀριστομένη· —Τοῦτον δὲ, τὸν καλὸν σύμβουλον, εἶπεν, ὅστις εἰς φυγὴν τὸν προέτρεψε, καὶ ὅστις αὐθαδῶς μᾶς κατασκοπεύει, νὰ τὸν τιμωρήσωμεν οὕτως, ὥστε διηνεκῶς νὰ μετανοῇ διὰ τὸν τρόπον, δι' οὗ προσηνέχθη πρὸς ἡμᾶς.

Παρακελευσάσης δὲ τῆς Πανθείας ὅπως τὸν διαμελίσωσιν, ἢ τὸν σπαράξωσιν, ἡ προομιλήσασα, ἧς ὄνομα ἦν Μερόη, εἶπεν ὅτι πρέπει νὰ τὸν ἀφίσωσιν, ὅπως θάψῃ τὸν νεκρόν· καὶ ταῦτα εἰποῦσα, βυθίζει τὴν μάχαιραν

1 Apulej, Metamorph. I. 11 κε.

εἰς τὸν λαιμὸν τοῦ Σωκράτους μέχρι λαβῆς, καὶ συνάζει ἐπιμελῶς τὸ αἷμα τοῦ φονευθέντος εἰς ἀγγεῖόν τι, οὕτως ἐπιμελῶς, ὥστε οὔτε ῥανὶς ἀπέμεινε. Μετὰ ταῦτα, εἰσαγαγοῦσα διὰ τῆς ὀπῆς τὴν χεῖρα μέχρι τῶν ἐντοσθίων, ἐξήγαγε τὴν καρδίαν, ἐν ᾧ τὸ θῦμα ἀνάρθρους ὀλολυγμοὺς ἐξέβαλλε. Πλησιάσασα ἔπειτα τὸ πτῶμα ἡ Πάνθεια, ἔθεσεν ἐπὶ τῆς πληγῆς τὸν σπόγγον, λέγουσα :— Ὦ ἐν τῇ θαλάσσῃ γεννηθεὶς σπόγγε, πρόσεχε μὴ διαβῇς διὰ ποταμοῦ. (Heus te spongia, cave inmarinata per fluvium transeas). Ἔπειτα πλησιάσασαι τὸν Ἀριστομένη, καὶ καθίσασαι ἐπὶ τοῦ προσώπου του **vesicam exonerant** καὶ τὸν ἀφῆκαν κάθυγρον, οὐρήσασαι ἐπ' αὐτοῦ.[1]

Ἀλλὰ περὶ τὴν πρωΐαν ὁ φονευθεὶς Σωκράτης ἐξύπνησε καὶ ὁ Ἀριστομένης ἐνόμισεν ὅτι πάντα ἦσαν ὄνειρα ἐκ τῆς μέθης προξενηθέντα. Ἐξηκολούθησαν τὴν ὁδόν των, καὶ τότε ὁ Σωκράτης διηγήθη ὅτι ἠσθάνθη τὴν νύκτα ὡσανεὶ τῷ ἀπέσπων τὴν καρδίαν καὶ τὸν ἔπνιγον, καὶ ὅτι κατὰ τὴν στιγμὴν ἐκείνην ᾐσθάνετο μεγάλην ἀδυναμίαν. Ἔφαγον ὅμως, ἀλλ' ὅτε διψήσας ἠθέλησε νὰ πίῃ ὕδωρ ἔκ τινος ῥυακίου, ὁ σπόγγος ἔπεσεν εἰς τὸ ὕδωρ, ἔῤῥευσαν σταγόνες τινὲς αἵματος καὶ πάραυτα ἐξέψυξεν.

Κατὰ τὸ ἑλληνικὸν παραμύθιον, ὅπερ παρά τινος γραίας Μεσσηνίας ἤκουσα, εἷς ἐκοιμᾶτο τὴν νύκτα εἰς τὴν οἰκίαν κουμπάρου του, οὗ ἡ σύζυγος καὶ ἡ πενθερὰ

1 Οὕτω ποιοῦσι καὶ οἱ Καλικάντζαροι, οὐρεῦντες ὅπως μολύνωσι τὰ φαγητὰ ἢ τοὺς ἀνθρώπους. Βλ. ἀνωτέρω σ. 76—77.

ἦσαν Στρίγγλαι· κατὰ τὸ μεσονύκτιον ἀκούσας θόρυβόν τινα ἐξύπνησε καὶ ἀκροασθεὶς διέκρινε τὴν φωνὴν τῶν δύο γυναικῶν συνδιαλεγομένων· ἔφριξε δι' ὅσα ἤκουσε, διότι ἐβουλεύοντο νὰ φάγωσι τὸν παχύτερον τῶν δύο κοιμωμένων ἐκείνην τὴν νύκτα· ἐννοήσας τότε ὅτι ἡ σύζυγος καὶ ἡ πενθερὰ τοῦ φίλου του ἦσαν Στρίγγλαι, καὶ γνωρίζων ὅτι δὲν ἠδύνατο ἄλλως νὰ ἀποφύγῃ τὸν ἐπαπειλοῦντα αὐτὸν κίνδυνον, ἐσκέφθη ὅπως δι' ἀπάτης προσπαθήσῃ νὰ σωθῇ. Αἱ Στρίγγλαι προεχώρησαν πρὸς τοὺς κοιμωμένους καὶ ἔλαβον τὸν πόδα τοῦ κουμπάρου, ὅπως ἴδωσιν ἂν ἦναι βαρὺς, καὶ ἑπομένως παχὺς ἵνα τὸν φάγωσιν· ἐκεῖνος ὅμως ἐννοήσας τὸν σκοπόν των, ἐν ᾧ αἱ Στρίγγλαι τῷ ἀνήγειρον τὸν πόδα καὶ ἐζύγιζον αὐτὸν εἰς τὰς χεῖράς των, τὸν ἀνύψου συγχρόνως, ὥστε τοῖς ἐφάνη ἐλαφρὸς ὡς πτερὸν καὶ μετ' ἀγανακτήσεως τὸν ἐπανέῤῥιψαν ἐπὶ τοῦ ἐδάφους. Ἔλαβον ἔπειτα, τὸν πόδα τοῦ κοιμωμένου συζύγου καὶ γαμβροῦ των, ὃν εὗρον ὡς ἦτον ἑπόμενον, βαρύτατον· εὐχαριστηθεῖσαι ἐκ τῆς ἐξετάσεως ταύτης ἔσχισαν τὸ στῆθος τοῦ δυςυχοῦς αὐτοῦ, καὶ ἐξήγαγον τὰ ἐντόσθια, τὰ ὁποῖα ἔῤῥιψαν εἰς τοὺς ἄνθρακας τῆς ἑστίας, ὅπως ἑψηθῶσιν. Ἀκολούθως ἰδοῦσαι ὅτι δὲν εἶχον οἶνον ἐπέταξαν εἰς τοῦ οἰνοπωλείου καὶ ἔλαβον μόναι των ἀρκετὸν καὶ ἐπέστρεψαν· κατὰ τὸ διάστημα ὅμως τῆς ἀπουσίας των ὁ κουμπάρος ἐγερθεὶς συνέλεξε τὰ ἑψηνόμενα ἐντόσθια τὰ ἔκρυψεν εἰς τὸν κόλπον του, καὶ ἀντ' αὐτῶν ἔθεσεν εἰς τὴν ἑστίαν κόπρον ζώων· αἱ Στρίγγλαι ἐντούτοις ἔφαγον μετ' ὀρέξεως τὰ ἐν τῇ ἑστίᾳ, παραπονούμεναι μόνον ὅτι ἐκάησαν παρὰ

πολύ. Τὴν ἐπομένην ἡμέραν ἠγέρθησαν ἀμφότεροι οἱ κουμπάροι καὶ ἐξῆλθον τῆς οἰκίας· ὁ παθὼν τὴν νύκτα ἦτον ὠχρότατος ἀλλὰ δὲν ἔφερε τὸ ἐλάχιστον σημεῖον τομῆς ἐπὶ τοῦ στήθους του. Εἶπεν εἰς τὸν κουμπάρον του ὅτι αἰσθάνεται ὑπερβολικὴν πεῖναν, οὗτος δὲ τῷ ἔδωσε τὰ ἑψηθέντα τὴν νύκτα ἐντόσθια, τὰ ὁποῖα φαγὼν ἐκεῖνος τὰ εὗρε καθ' ὑπερβολὴν δυναμωτικά· τὸ αἷμα ἀνέβη τότε εἰς τὰς παρειάς του καὶ κατέστη ἐντελῶς ὑγιής, ὁ δὲ φίλος του τῷ διηγήθη τὰ συμβάντα τὴν νύκτα, καὶ πορευθέντες ὁμοῦ ἐφόνευσαν τὰς Στρίγγλας.

Ἐξετάζοντες τοὺς περὶ *Στριγγλῶν* νεοελληνικοὺς μύθους, δὲν διστάζομεν νὰ εἴπωμεν ὅτι παρήγαγε τούτους δεισιδαίμων φαντασία ἐκ τοῦ φόβου ὃν ἔτρεφε πρός τινα πτηνά, ἅτινα κακοποιὰ πνεύματα ἐθεώρει.

Κατὰ τὸν Ἡσύχιον (ἐν λ.) *στρίγλος* ἦν πτηνὸν ἀπαίσιον καὶ κακὰ προοιωνίζον. *Στρίγγες* δὲ (striges) ὠνομάζοντο παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ὅλα τὰ πτηνά, ἃ ὁ λαὸς ἐνόμιζε κακοποιὰ πνεύματα.[1] Οὕτως ἡ *Λιλὶθ* τῶν Ἑβραίων, τὸ κακοποιὸν θῆλυ δαιμόνιον, ἐνομίζετο νυκτερινὴ ὄρνις,[2] ἐπιφαινομένη ὡς γυνὴ ἐστολισμένη[3]

Ἀνωτέρω ἀνεφέραμέν τινα περὶ τῆς ὁμοιότητος μεταξὺ τῶν Ἁρπυιῶν καὶ Στριγγλῶν· αἱ δὲ Ἅρπυιαι καὶ

1 Ovid., Fast. VI. 139.—Metam. VII.269.—Amor. I. 12. 20 —Senec., Medea IV. 731.—Plin., Nat. Hist. XI 31.—Plaut., Pseudom III 2. 31.—ὅλ. καὶ Pauly, Real-Encyclopädie· ἄρθρ. Magia σ. 1391. 1392.

2 Bochart, Hierozoicon τ. III. σ. 829 ed Rossenmüller.

3 Michaele ad Castelli, Lexicon Syriacum a se editum, p. 444. «daemon aparens ut femina ornata.»

πρότερον νομιζόμεναι πτερωταὶ θεότητες,[1] ἐπὶ τῆς ῥωμαϊκῆς ἐποχῆς μετεμορφώθησαν σχεδὸν εἰς ἁρπακτικὰ πτηνὰ φρικαλέα καὶ ἀκάθαρτα.[2] Ἡ δὲ ὀνομασία *Κιρκακέζια*, ἥν τινα παραμύθιόν τι ἀποδίδει, ὡς ἀνωτέρω ἐλέχθη, εἴς τινα γυναῖκα, ὁμοιότητα πρὸς τὰς Στρίγγλας παρουσιάζουσαν, φαίνεται παραφθαρεῖσα ἐκ τῆς λέξεως *Κιρκινέζι*, ὀνομασίας νυκτίων πτηνῶν.

Ὁ Ὀβίδιος λέγει τὰ ἑξῆς περὶ τῶν *Στριγγῶν*· «Ὑπάρχουσι λαίμαργα πτηνὰ, οὐχὶ ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα ἥρπαζον τὰ φαγητὰ τοῦ Φινέως ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ, ἀλλ' ἐξ ἐκείνων καταγόμενα. Ἡ κεφαλή των εἶναι μεγάλη, οἱ ὀφθαλμοὶ ἀτενεῖς, τὸ δὲ ῥάμφος ἐπιτήδειον δι' ἁρπαγήν· τὸ πτέρωμά των λευκὸν, οἱ δὲ ὄνυχες γαμψοί. Πετῶσι τὴν νύκτα ζητοῦντα τὰ ἐστερημένα τροφοῦ παιδία, καὶ ἁρπάζοντα αὐτὰ ἐκ τῶν κοιτίδων των, καταξεσχίζουσι τὰ σώματά των. Λέγουσι δὲ ὅτι ἐρευνῶσι διὰ τοῦ ῥάμφους των τὰ γαλακτοῦχα τῶν παιδίων ἐντόσθια, καὶ πλῆρες αἵματος ἐξάγουσι τὸ στόμα των ἐξ αὐτῶν. *Στρίγγες* ὀνομάζονται (estillis **strigibus** nomen) καὶ τοῦτο διότι συνειθίζουσι νὰ ἐκβάλλουσι φρικαλέους κρωγμοὺς κατὰ τὴν νύκτα.[3]

1 **Maury**, Histoire des religions de la Grèce antique. τ. I· σ. 167.

2 **De Luynes**, ἐν Annales de l' institut archéologique de Rome· 1845. t. XVII. p. 8 κε.

3 Ὁ Κοραῆς τὴν λέξιν **Στριγγίζω** (μεγαλοφωνῶ κραυγάζω) γαλλ. crier, (μᾶλλον cri strident τῶν Γάλλων) τῶν Γραικορωμαίων παράγει ἐκ τοῦ **Στρηνιῶ** ἢ **Στρηνιάζω**, «διότι τῶν ἀκολάστων εἶναι καὶ μεγάλη καὶ θρασεῖα φωνή.» (Ἄτακτα τ. I. σ. 184.—Συν-

»Εἴτε λοιπὸν ἐξ ἄλλων πτηνῶν γεννῶνται, εἴτε δι' ἐπῳδῶν δημιουργοῦνται, ἢ ὑπὸ τὸ *πτέρωμά των κρύπτουσι τὸ σῶμα γραίας μεταμορφωθείσης διὰ Μαρσικοῦ μαγγανεύματος*, ἦλθον εἰς τὸν θάλαμον τοῦ Πρόκα· τοῦ Πρόκα, ὅστις πρὸ πέντε ἡμερῶν γεννηθείς, ἦτο νωπὴ διὰ τὰ πτηνὰ ταῦτα λεία. Διὰ τῶν ἀπλήστων γλωσσῶν των λείχουσι τὰ στήθη τοῦ παιδίου, τὸ ὁποῖον ὀλολύζει καὶ ζητεῖ βοήθειαν »[1]

Ὁ Πλίνιος νομίζει μυθώδη τὴν τοιαύτην πρόληψιν περὶ τῶν πτηνῶν στριγγῶν, τρωγόντων τὰ παιδία. «Fabulosum, λέγει, [2] arbitror de strigibus ubera »eas infantium labris immulgere esse in maledi»ctis iam antiquis strigem convenit, sedquae con»stare non arbitror».

Ὁπωσδήποτε ἡ πρόληψις αὕτη βαθμηδὸν ἐξανθρωπίζουσα τὰς στρίγγας ἔκαμεν αὐτὰς γραίας πτερωτὰς ἐκροφώσας τὴν ἐν τοῖς βρέφεσιν ὑγρότητα· «ἥγε τήμερον ἐπέχουσα δόξα, λέγει ὁ Βυζαντινὸς Μιχαὴλ ὁ Ψελλός, [3] τοῖς γραϊδίοις τὴν δύναμιν ταύτην παρέχεται. Πτεροῖ γοῦν τὰς παρηβηκυίας καὶ ἀφανῶς εἰσοικίζει τοῖς βρέ-

ἔκδημος Ἱερατικὸς, εἰς Παύλου ά. πρὸς Τιμόθ. κεφ. έ 11. σ. 179. ἔκδ. Μελίττης.)—Ὀρθοτέρα παραγωγὴ εἶναι. νομίζομεν, ἐκ τοῦ σ τ ρ ὶ ξ σ τ ρ ι γ γ ὸ ς (striga)· οὕτω καὶ ἡ κοινὴ γλῶσσα λέγει σ τ ρ ι γ γ λ ί ζ ω καὶ φ ω ν ά ζ ε ι ς 'σ ὰ σ τ ρ ί γ γ λ α.

1 O v i d., Fast VI. 131 κε.

2 P l i n., N. Hist. XI. 39.

3 Μ ι χ. Ψ ε λ λ ο ῦ, περὶ ἐνεργείας δαιμόνων. ed G. Gavlminii Molinensis. Lutetiae Parisioram 1615: — καὶ παρ' Ἀλατίῳ de quorundam Graecorum opinationibus p. 118.

φεσιν, εἶτα θηλάζειν ποιεῖ ταύτας καὶ πᾶσαν τὴν ἐν τοῖς βρέφεσιν ἀποῤῥοφᾷν ὥσπερ ὑγρότητα». Γνωστὰ δὲ καὶ ὅσα ὁ περιηγητὴς Contamine διηγεῖται, περὶ νυκτερίδων ἐν Ἀμερικῇ, εἰς ἃς ἔδωκε τὴν ἐπωνυμίαν vampire, καὶ αἵτινες ἀνεπαισθήτως ἐθήλαζον ἐκ τοῦ λαιμοῦ τὸ αἷμα τῶν ἐν ὑπαίθρῳ κοιμωμένων ἀνθρώπων ἢ ζώων, θάνατον συχνάκις αὐτοῖς ἐπιφέρουσαι.[1]

Ὡς ἐκ τούτου δὲν ἀφίνουσι ποτὲ μόνα τὰ βρέφη, πρὸ πάντων δὲ τὰ ἀβάπτιστα, ὅπως μὴ αἱ Στρίγγλαι τὰ

1 Contamine, Voyage dans l'Amerique. Ὅμοια διηγεῖται καὶ ὁ Jehan Wauquelin ὁ πολλὰς περὶ τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου παραδόσεις συναθροίσας ἐν συγγράμματι ἐπιγραφομένῳ· L' histore laquelle remonstre les nobles emprises, fais d' armes et conquestes du hault noble et vaillant conquerant le roy Alixandre, par lui faites et achevees, en conquérant le monde. «Μετὰ τῶν θηρίων τούτων, λέγει οὗτος, ἐπῆλθεν καὶ ἓν εἶδος νυκτερίδων, μεγάλων ὡς περιστεραί, καὶ ἐχουσῶν ὀδόντας ὡς τοὺς τῶν ἀνθρώπων. Αἱ νυκτερίδες αὗται ἐκτύπων τοὺς στρατιώτας διὰ τῶν πτερύγων των ἐπὶ τοῦ προσώπου, πολὺν πόνον οὕτως αὐτοῖς προξενοῦσαι.» (Avecuc ces bestes revinrent cauvessoris, ensi grandes comme on diroit coullons, et avoient dens comme on diroit dens d' omme. Lesquels soris-cauves frapoient les gens de l' ost parmy le visage, et leur firent moult de paine) ἐν Berger de Xivrey, Traditions teratologiques p. 396. — Ὁ ἐπιφανὴς φυσιολόγος Geoffroy Saint-Hilaire (Cours de l' histoire naturelle des mammif. XIII leçon p. 22) ἐκφέρει τὴν εἰκασίαν ὅτι αἱ πτερωταὶ Ἅρπυιαι τῶν ἀρχαίων ποιητῶν, εἶναι τὸ εἶδος τῶν νυκτερίδων τὸ καλούμενον ἐπιστημονικῶς vesper tilio-vampyrus. Περὶ τοῦ εἴδους τούτου λέγει ὁ Cuvier τὰ ἑξῆς· «Ce sont de très-grandes chauve-souris des Indes et de l' Afrique, elles égalent la taille de nos poules· on prétend qu' elles sucent le sang des hommes et des animaux endormis». (Tableau élémentaire de l' hist. naturelle des animaux. l. II. ch. III. § 1 p. 104). Ἀλλ' ἡ ἰδέα αὕτη, ἐξ ἧς ἴσως προῆλθον καὶ αἱ περὶ Ἁρπυιῶν καὶ Στριγγλῶν προλήψεις, ἀπε-

κακοποιήσωσι· ἄλλα φυλακτήρια καὶ ἄλλα διάφορα μαγικὰ μέσα πρὸς ἀποτροπὴν μεταχειρίζονται. [1] Ἀποδίδουσι δὲ τοὺς θανάτους τῶν βρεφῶν εἰς τὰς Στρίγγλας, ὅπως εἰς τὴν Λάμιαν, [2] καὶ *Γιλλόβρωτα*, ἀπὸ τῆς βυζαντινῆς ἴσως ἐποχῆς μέχρι τοῦδε τὰ ἀώρως ἀποθνήσκοντα νήπια εἰς πολλὰ τῆς Ἑλλάδος μέρη ἀποκαλοῦσιν, [3] ὅπως οἱ Βλάχοι λέγουσιν περὶ αὐτῶν ὅτι εἶναι εἰς τὸ στόμα τῶν *στρίγγλων*. [4]

Καὶ κατὰ τὸν μεσαίωνα ἐν τῇ Εὐρώπῃ ἐνομίζετο ὅτι

δείχθῃ ἐσφαλμένη ὑπὸ νεωτέρων ἐπιστημονικῶν παρατηρήσεων (Βλ. Geoffoy Saint Hilaire, ἐνθ. ἀν. p. 20, 22.—Berger de Xivrey, Traditions tératologiques. p. 398, 399

1 Allatii, op. c. 115—119. — Θ. Βενιζέλος, ἐν Εὐαγγελικῷ Κήρυκι 1870. σ. 480. — Σκ. Δ. Βυζαντίου, Λεξικὸν τῆς καθ' ἡμᾶς Ἑλληνικῆς ἐν λ. Στρίγγλα. — Wachsmuth, Das alte Griechenland im neuen. σ 78—79. «Ertappt man sie bei ihrem blutigen Vorhaben, so sind sie durch Geräusch und Haendeklatschen rusch zu vortreiben; aber auch so kraenkeln die angesaugten Kinder zumeist und siechen langsam dahin. Deshabb lässt man auch die ungetauften Neugeborenen die ganze Nacht von Wachen umgeben, das Ziemmer mit Schwefel raeuchern Knoblauch und Amalette an die Wiege hängen; auch Ansteeken von Kerzen zu Ehren der Heiligen und Beschmieren der Kinder mit heiligem Oel hat abwehrende Kraft.»

2 Περὶ τούτου ὁμιλοῦμεν κατωτέρω ἐν τοῖς περὶ Λαμιῶν.

3 Wachsmuth, ενθ. αν. σ. 78.

4 Schott, Walachische Maerchen σ. 297.— Dora d'Istria. Les femmes en Orient. βιβλ. Β. ἐπιστ. 1. τ. Α. σ. 156. μετάφρασις Αἰμ. Σχουζέ. «Αἱ τῶν Σέρβων μάγισσαι εἰσὶ λίαν ἐπίφοβοι· ἐκδέρουσι τὴν ἐπιδερμίδα τοῦ σώματός των ὡσανεὶ ἀποδύονται ἔνδυμά τι. Διὰ τῶν φλογερῶν πτερύγων μεταβαίνουσιν ἐπὶ τῶν ἀνέμων εἰς τὰ προσκεφάλαια τῶν κοιμωμένων καὶ ἀνοίγουσαι τὸ ἀριστερὸν αὐτῶν μέρος ἀποσπῶσι τὴν καρδίαν, ἵνα τὴν καταβροχθίσωσι· θηρεύουσι κυρίως τὰς τῶν παίδων.

αἱ μάγισσαι εἰς πτηνὰ μεταμορφούμεναι ἐθήλαζον τὸ αἷμα τῶν μικρῶν παιδίων.[1] Ἡ κατ' ἄλλους ὅτι κακοποιὰ πνεύματα, *στρύγγες* ἢ *λάμιαι* κοινῶς καλούμενα, εἰσήρχοντο νύκτωρ εἰς τὰ δωμάτια, ἐν οἷς ἐκοιμῶντο μικρὰ παιδία, τὰ ὁποῖα ἀνήρπαζον ἐκ τῶν κοιτίδων των καὶ τὰ ἔτρωγον.[2]

Ἡ πρόληψις περὶ τῶν Στριγγλῶν, δυναμένων εἰς πτηνὰ νὰ μεταμορφωθῶσι, παρήγαγεν ἑτέραν, καθ' ἣν αἱ Στρίγγλαι ἢ αἱ μάγισσαι ἠδύναντο εὐχερῶς καὶ τάχιστα ἀπὸ τοῦ ἑνὸς εἰς ἄλλον τόπον νὰ μεταβαίνωσιν. Ὁ Suarez ἐν τῷ περὶ ἀρετῆς καὶ θρησκείας συγγράμματί του, ἀφιεροῖ ἰδιαίτερον κεφάλαιον, ἐν ᾧ πραγματεύεται «*Περὶ τῶν λαμιῶν ἢ στριγγλῶν, αἵτινες λέγονται ὅτι δύνανται ἐντὸς βραχυτάτου χρόνου νὰ μετακομισθῶσι διὰ τοῦ ἀέρος εἰς μέρη πολὺ ἀπ' ἀλλήλων ἀπέχοντα*», ἔνθα καὶ πολλοὺς κανόνας ἐπισκόπων ἀναφέρει, κατὰ τοὺς ὁποίους ἁμάρτημα θεωρεῖται ἡ εἰς ταῦτα πίστις.[3] Αἱ μάγισσαι τοῦ μεσαίωνος ἐνομίζοντο ὅτι ἔκαμνον τὰς νυκτερινὰς αὐτῶν συναθροίσεις διατρέχουσαι ἐναερίως μετὰ τῆς θεᾶς τῶν ἐθνικῶν Ἀρτέμιδος

1 Soldan, Geschichte der Hexenprocesse σ. 43κε.

2 «Sentiendum est de aliis malignis spiritibus, quos vulgus stryges et lamias vocant, et apparent de nocte in domibus, in quibus parvuli nutriuntur, eosque de cunabilis raptos laniare vel igne assare videntur. «Guilielmus Alvernus, p. 1066. — Ἐν Grimm, Deutsche Mythologie τ. II σ. 1012

3 Svarez, Opus de virtute et statv religione. 1609. p. 433. «De lamiis, seu strigibus quae dicuntur ferri per aera ad loca distantissima, in brevissimo tempore» — Πρβλ. καὶ Calmet, Dissertations sur les apparitions etc. disss. I. ch. 17—20.

μέγιστα διαστήματα ἐν βραχυτάτῳ χρόνῳ.[1] Τὰ αὐτὰ ἐπίστευον καὶ περὶ τῶν Broxa (ἱσπανιστὶ Bruja). [2]

Ὁ κύριος Ἀντωνιάδης ἐν τῇ Κρητηΐδι αὐτοῦ, [3] ἀναφέρει θηραϊκόν τι περὶ Στριγγλῶν διήγημα, τὸ ὁποῖον ἀναφέρεται εἰς τὴν πρόληψιν ταύτην.

Τὰς λέμβους συχνὰ τὴν πρωΐαν
βλέποντες αἵματος πλήρεις. τί τρέχει νὰ μάθουν δὲν εἶχον
τόλμην διόλου, ἂν κ' ἦσαν περίεργοι πλεῖστον. Πλὴν τέλος
νέος γενναῖος εἰς λέμβου μεγάλης ἐγκρύπτεται πρώραν.
Αἴφνης δὲ βλέπει τὴν νύκτα γυναῖκας γνωρίμους, τὰς κώπας
αἵτινες δράττουν, κ' ἐλαύνουν ταχέως· κι' ὁπόταν τὴν αὔραν
ἔχουσ' ὡραία πρωΐα, τὴν γῆν τῆς Λιβύης προσβλέπουν.
Βαίνουσι δ' ἔξω κατόπιν ἐκεῖναι, κι' ἀνθρώπους βιβρώσκουν.
Κλάδον δὲ φοίνικος κόψας ὁ νέος πρὸς δεῖγμα, καὶ πάλιν
σῶμα κυρτόνει, καὶ πτήσσει τῆς πρώρας ἐντός. Τὴν δ' ἑσπέραν
φάσματα μαύρης νυκτὸς εἰς τἀκάτιον αὖθις ἐμβαίνουν,
Στρίγλαι κρατοῦσαι 'ς τὰς χεῖρας ἀνθρώπινα σπλάγχνα,
ὅλ' ἐρυθραί, καθὼς εἶναι σφαγεῖς μακελλείων μεγάλων,

1 **Fragmenta Capitul. edita a Steph. Baluzio τ. II σ. 365 κ. 13 «Quaedam sceleratae mulieres, credunt se et profitentur nocturnis horis cum Diana paganorum Dea et innumera multitudine mulierum equitare super quesdam bestias, et multa terarum spatia intempestae noctis silentio petransisse, ejusque jussionibus velut dominae obedire.»—Ducangii, Glossarium ad scriptores mediae Latinitatis. v. Diana. t. II. p. 838 (ed Didot).—Burchard, Decretal. XIX. 5. X. 1. 29. — Galland, Biblioth. veter Pa'r. H IX σ. 401. — Grimm, deutsche Mythologie σ. 260 κε.— Maury, la Magie et l' astrologie. ch. VI. p. 176 (3e édit).**

2 **Ducangii, Glossarium latinitatis s. h. v.—Ant. de Torquoneda, Jardin des Flores. fol. 147 κε.— Grimm, Deutsche Mythologie σ. 595* (3η ἔκδ.)**

3 **Ἀντωνιάδ., Κρητηΐς σ. 118 119.**

μ' ὄψιν φρικώδη καὶ λύσσης ἀνάπλεω. «Κἄπως ἀνθρώπου,» φώνησε μία, «ὀσμὴν νὰ ὀσφραίνωμαι ζῶντος ἐνταῦθα».
«Τάλαιν'», ἀπήντησεν ἄλλη, «σκαλίζουσ' ὀδόντας θὰ εὕρῃς
ἔτι σαρκῶν ἀνθρωπίνων τεμάχη μικρά· μὴ θαυμάζῃς
οὕτω λοιπὸν ἂν ὀσφραίνεσ' ὀσμὴν ἀνθρωπίνην ἐνταῦθα».
«Ζῶντα (τί λέγεις;) καλῶς ἐννοῶ.» ἀνταπήντησ' ἡ πρώτη,
κ' ἔλαβε τρόμος δεινὸς εἰς τὴν πρώραν τὰ μέλη τοῦ νέου,
μήπως σπαράξουν κι' αὐτὸν αἱ τῶν τάφων μαινάδες. Ἐντούτοις
ὅταν χρυσόν' ἡ αὐγὴ τὰ βουνά, 'ς τὸν λιμένα τῆς Θήρας
ἔφθασαν· πάντα δ' ἐκεῖνος πιστῶς ἀφηγεῖται, κ' οἱ ἄνδρες
ὕποπτοι γίνονται. Καίουν παντοῦ θυμιάματα, κ' ὕμνους
ψάλλουν δεόμενοι. Κἄπου 'ψιθύριζον δ' ὅτι τῷ ὄντι
εἶχεν ὁ νέος κι' αὐτὴν τὴν φωνὴν καὶ τὸ σχῆμα γνωρίσει
δύο ἐγγάμων ἐκεῖ γυναικῶν. Φαντασθῆτε δ' ὁποῖον
ἔλαβεν αἴσθημ' εἰς κλίνην κοινὴν κοιμωμένους συζύγους.

Τὸ διήγημα τοῦτο εἶναι κοινότατον καὶ εἰς πολλὰ ἄλλα τῆς Ἑλλάδος μέρη ἐκτὸς τῆς Θήρας· κατά τινα δὲ παραλλαγὴν αὐτοῦ ὁ κατασκοπεύσας τὰς Στρίγγλας ἔκοψε τεμάχια ἐκ τῶν ἐνδυμάτων των, τὰ ὁποῖα ἔδειξεν εἰς τοὺς συγχωρίους του, καὶ οὕτως ἀνεκαλύφθησαν αἱ Στρίγγλαι.

Μὲ τὰς Στρίγγλας τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων φαίνονται ἔχουσαι ὁμοιότητα καὶ αἱ stryga, κακοποιαὶ θεότητες τῶν Σλάβων,[2] ὅπως καὶ αἱ *γοῦλαι* τῶν Ἀράβων ἐν τῇ ὀνομασίᾳ τῶν ὁποίων ἐμφαίνεταί τις σχέσις πρὸς τὰς *Γελλοὺς* τῶν βυζαντινῶν.[3] Παραθέτομεν ἐνταῦθα Ἀρα-

1 Περὶ τῆς ἐπιφωνήσεως ταύτης, συνηθεστάτης εἰς τὰ παραμύθια, ὁμιλοῦμεν ἐν τοῖς περὶ Λαμιῶν.

2 Chodzko, Contes Slaves p. 2. 12.

3 Παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς ἀπαντῶσι πολλὰ παραλλαγαὶ τοῦ ὀνόματος τούτου, ὡς Γελ(λ)ὼ, Γιλλὼ, Γελλοῦ, Γυλοῦ.

Ϭικόν τι διήγημα περὶ μιᾶς τοιαύτης γοίλας, ὅπως ἡ ταυτότης καὶ διαφορὰ τούτων πρὸς τὰς Ἑλληνικὰς Στρίγγλας καταφανέστερον δειχθῇ. [1]

Ἐν τῷ ἀραβικῷ τούτῳ διηγήματι ὁ Σιδι-Νουμὰν, ἀφηγούμενος τὴν ἱστορίαν του τῷ Καλίφῃ Ἀροὺν-ἀλ-Ῥασχὶδ λέγει ὅτι ἐνυμφεύθη γυναῖκα ὡραιοτάτην, ἥτις ὅμως τόσον ὀλίγον ἔτρωγεν, ὥστε ἀνησύχει σπουδαίως, καὶ ἀπεφάσισε νὰ ἐξακριβώσῃ τὸ πρᾶγμα. «Μίαν νύκτα, λέγει, ὅτε ἡ σύζυγός μου Ἀμινᾶ ἐνόμιζεν ὅτι ἐκοιμώμην βαθέως, ἠγέρθην ἥσυχα, ἥσυχα, καὶ παρετήρησα ὅτι ἐνεδύετο μετὰ μεγίστης προφυλάξεως, φοβουμένη μήπως μὲ ἐξυπνήσῃ. Δὲν ἠδυνάμην νὰ ἐννοήσω ἐπὶ τίνι σκοπῷ ἔκαμνε ταῦτα, καὶ ἡ περιέργεια, ἣν εἶχον νὰ ἐξακριβώσω τὰ σχέδιά της μὲ ἠνάγκασε νὰ ὑποκριθῶ ὅτι ἤμην βεβυθισμένος εἰς ὕπνον βαθύν. Ἅμα ἐτελείωσε τὴν ἐνδυμασίαν της, ἐξῆλθεν ἀμέσως τοῦ κοιτῶνος χωρὶς νὰ κάμῃ τὸν ἐλάχιστον θόρυβον.

»Εὐθὺς ὡς ἐξῆλθεν, ἠγέρθην καὶ ῥίψας τὸ ἔνδυμά μου ἐπὶ τῶν ὤμων μου ἐπρόφθασα νὰ παρατηρήσω δι' ἑνὸς παραθύρου βλέποντος εἰς τὴν αὐλὴν, ὅτι ἤνοιξε τὴν θύραν τοῦ δρόμου καὶ ἐξῆλθε.

»Ἔτρεξα ἀμέσως εἰς τὴν θύραν, ἣν εἶχεν ἀφίσει ἡμιηνεωγμένην, καὶ βοηθούμενος ὑπὸ τοῦ φωτὸς τῆς σελήνης τὴν ἠκολούθησα ἕως ὅτου τὴν εἶδον νὰ εἰσέλθῃ εἰς νεκροταφεῖον, ὀλίγον τῆς οἰκίας μας ἀπέχον. Ἀνεῤῥιχήθην εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ περιβάλλοντος τὸ νεκροτα-

1 Πρβλ. καὶ κατωτέρω ἐν τοῖς περὶ Γιγάντων, ὅσα περὶ τοῦ Τριμμάτου λέγομεν.

φεῖον τοίχου, καὶ παρετήρησα τὴν Ἀμινᾶν μετὰ μιᾶς *γούλας*.

»Ἡ μεγαλειότης σας γνωρίζει βεβαίως ὅτι αἱ *γοῦλαι* καὶ αἱ ἀρσενικαὶ καὶ αἱ θηλυκαὶ εἰσὶ δαίμονες διατρίβοντες εἰς τοὺς ἀγρούς. Συνήθως κατοικοῦσιν εἰς ἐρειπιωμένα οἰκοδομήματα, ἐξ ὧν ὁρμώμεναι ἐπιπίπτουσι κατὰ τῶν διαβατῶν, οὓς φονεύουσι καὶ τρώγουσιν ἀκολούθως· ἐν ἐλλείψει δὲ διαβατῶν ὑπάγουσι τὴν νύκτα εἰς τὰ νεκροταφεῖα, ὅπου τρέφονται διὰ τῶν σαρκῶν νεκρῶν, οὓς ἐκθάπτουσι.

»Φρίκη μὲ κατέλαβεν ὅταν εἶδον τὴν σύζυγόν μου μετὰ μιᾶς *γούλας*. Ἐξέθαψαν ἓν πτῶμα νεκροῦ κατ' ἐκείνην τὴν ἡμέραν ταφέντος· ἡ *γούλα* ἔκοψεν αὐτὸ εἰς πολλὰ τεμάχια, ἅτινα ἔφαγον ἀκολούθως καθήμενοι εἰς τὰ χείλη τοῦ τάφου. Συνδιελέγοντο μὲ πολλὴν ἡσυχίαν, κάμνουσαι τόσῳ σκληρὸν καὶ ἀπάνθρωπον δεῖπνον· ἀλλ' ἤμην πολὺ μακρὰν καὶ δὲν ἠδυνήθην νὰ ἀκούσω τὴν συνομιλίαν των, ἥτις βεβαίως θὰ ἦτον ἐπίσης ἀλλόκοτος καὶ φρικαλέα, ὡς καὶ τὸ δεῖπνόν των, τοῦ ὁποίου μόνη ἡ ἀνάμνησις μοὶ προξενεῖ ἀκόμη φρίκην.

»Ὅταν ἐτελείωσαν τὸ ἀποτρόπαιον δεῖπνόν των, ἔῤῥιψαν τὰ λείψανα τοῦ πτώματος εἰς τὸν τάφον, τὸν ὁποῖον ἐσκέπασαν μὲ τὸ χῶμα, ὅπερ εἶχον ἀνασκάψει. Τοὺς ἀφῆκα καὶ ἐπέστρεψα ἐν τάχει εἰς τὴν οἰκίαν μου, ἀφίσας τὴν θύραν ἡμιηνεωγμένην, ὡς ἦτο τὴν ὥραν, καθ' ἣν ἐξῆλθον· ἀκολούθως ἔπεσα εἰς τὴν κλίνην μου καὶ προσεποιήθην ὅτι κοιμῶμαι.

»Ἡ Ἀμινᾶ ἐπέστρεψεν ἐντὸς ὀλίγου ἀθορύβως· ἐξε-

δύθη καὶ κατεκλίθη, χαίρουσα ἐνδομύχως, ὑποθέτω, διότι κατώρθωσε νὰ διαπράξῃ τὸ μυσαρὸν κακούργημά της χωρὶς ἐγὼ νὰ ἐννοήσω τίποτε.»[1]

Ὡς ἕκαστος βλέπει εἰς τὰς διηγήσεις ἡ βάσις εἶναι πάντοτε ἡ αὐτή· αἱ Στρίγγλαι συζῶσι μετὰ τῶν συζύγων των χωρὶς οὗτοι ποσῶς νὰ ὑποπτεύωνται τοῦτο, καὶ ἔπειτα ἀνακαλύπτονται διὰ τοῦ αὐτοῦ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μέσου καὶ φονεύονται. Ἡ αὐτὴ ὑπόθεσις περίπου ἀπαντᾷ καὶ εἴς τι μεσαιωνικὸν διήγημα, ὅπερ λέγεται ὅτι συνέβη κατὰ τὸ 1588 εἴς τι χωρίον τῆς Ὠβερνίας (**En 1588 en un village distan de deux lieues d' Apchon dans les montagnes d' Auvergne.**). Ἐν αὐτῷ ἀναφέρεται ὅτι εὐγενής τις ὢν εἰς τὸ παράθυρον ἑσπέρας οὔσης παρετήρησε γνώριμόν του τινὰ κυνηγὸν, ἀπερχόμενον εἰς τὸ κυνήγιον, καὶ τὸν παρεκάλεσε νὰ τῷ φέρῃ τίποτε ἐκ τοῦ κυνηγίου του. Ἐκεῖνος τῷ ὑπεσχέθη, καὶ προχωρήσας ὀλίγον εἴς τι δάσος εἶδε προχωροῦντα κατ' αὐτοῦ μέγαν τινὰ λύκον. Τὸν ἐπυροβόλησε ἀλλ' ἀποτυχούσης τῆς βολῆς ὁ λύκος ὥρμησε κατ' αὐτοῦ καὶ τὸν προσέβαλε μανιωδῶς· ἀλλ' ἐκεῖνος ἀμυνόμενος κατώρθωσε νὰ κόψῃ διὰ τῆς κυνηγετικῆς του μαχαίρας τὸν δεξιὸν πόδα τοῦ λύκου, ὅστις οὕτω ἀκρωτηριασθεὶς ἐτράπη εἰς φυγήν. Ἐπειδὴ ἡ νὺξ ἐπλησίαζεν ὁ κυνηγὸς ἐπορεύθη εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ φίλου του, ὅστις τὸν ἠρώτησεν ἂν ἔκαμε καλὸν κυνήγιον· ἐκεῖνος ἐξήγαγε τότε ἐκ τοῦ κυνηγετικοῦ του σάκκου τὸν πόδα τοῦ λύκου·

1 **Les mille et une nuits. traduction Galland. Histoire de Sidi-Nouman.**

ἀλλὰ μεγάλως ἐξεπλάγη ἰδὼν τὸν πόδα μεταβληθέντα εἰς γυναικεῖαν χεῖρα, ἔχουσα εἰς ἕνα τῶν δακτύλων χρυσοῦν δακτύλιον, ὃν ὁ εὐγενὴς ἀνεγνώρισεν ὡς ἀνήκοντα εἰς τὴν σύζυγόν του. Ἔτρεξε λοιπὸν ἀμέσως νὰ τὴν εὕρῃ, καὶ τὴν εἶδε καθημένην παρὰ τὴν ἑστίαν μὲ τὴν δεξιὰν χεῖρα ὑπὸ τὴν ποδιάν της. Ἐπειδὴ δὲ ἠρνεῖτο νὰ ἀποσύρῃ τὴν χεῖρά της ταύτην, ὁ σύζυγός της τῇ ἔδειξε τὴν χεῖρα, ἣν ἐκόμισεν ὁ κυνηγός. Ἐπτοημένη τότε ἡ δυστυχὴς αὕτη τῷ ὡμολόγησεν ὅτι αὐτὴ πράγματι ὑπὸ τὴν μορφὴν λύκου ἦν εἰς τὸ δάσος, ὅπερ ἐβεβαίωσεν ἐφαρμόζουσα τὴν κεκομμένην χεῖρα μὲ τὸν βραχίονά της. Ὁ σύζυγος ὀργισθεὶς παρέδωκε αὐτὴν εἰς τὴν δικαιοσύνην, καὶ ἐκάη, προσθέτει ὁ χρονογράφος, εἰς τοῦτον τὸν κόσμον, ὅπως ἐψήνηται εἰς τὸν ἕτερον εἰς αἰῶνα τὸν ἅπαντα.[1]

ς'.

ΛΑΜΙΑΙ.

Ἐν τῷ προηγουμένῳ κεφαλαίῳ προσεπαθήσαμεν νὰ καταδείξωμεν τὴν πηγήν, ἐξ ἧς οἱ περὶ Στριγγλῶν μῦθοι προῆλθον. Ἤδη ἐξετάζοντες τὰς περὶ Λαμιῶν δεισιδαιμονίας τοῦ καθ' ἡμᾶς λαοῦ, πρὸς ἃς προδήλως οἱ μῦθοι οὗτοι ἔχουσι σχέσιν, θέλομεν ἀποδείξει ὅτι ἐξ ὁμοίας

1 Collin de Plancy, Dictionnaire infernal t. III. σ. 473—474. Ἡ ἱστορία αὕτη ἔχει τὴν βάσιν της εἰς τὴν πρόληψιν περὶ λυκανθρωπίας.

αἰτίας καὶ τῆς αὐτῆς συνεκδοχῆς τῶν ἰδεῶν καὶ αὗται ἐπήγασαν.

Κατὰ τὰς περὶ αὐτῶν παραδόσεις αἱ Λάμιαι εἰσὶ θήλεα δαιμόνια κακοποιὰ, εἰς ἐρήμους κατοικοῦντα τόπους[1]. Εἶσὶ δυσμορφώταται, ὡς καὶ ἡ Λάμια τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς μυθολογίας, ἡ τοῦ Βήλου καὶ τῆς Σιβύλλης θυγάτηρ,[2] ἀνικανώταται πρὸς ὅλα πρὸ πάντων δὲ περὶ τὴν οἰκιακὴν οἰκονομίαν· οὕτω δὲν δύνανται νὰ σαρώσωσιν ἢ πολὺ ἀτελῶς, ἐξ οὗ καὶ παροιμία προῆλθεν τῆς *Λάμιας τὰ σαρώματα*· οὔτε τὸν ἄρτον των γνωρίζουσι νὰ ψήνωσι διότι ῥίπτουσι πρῶτον τὸν ἄρτον εἰς τὸν κλίβανον καὶ ἔπειτα θέτουσι τὸ πῦρ·[3] ἢ πανίζουσι τὸν κλίβανον διὰ τῶν μαστῶν των, κατακαιόμεναι οὕτως ἕνεκα τῆς ἀδεξιότητός των, μέχρις ὅτου, βασιλόπουλόν τι ἐπελθὸν, τὰς ὁδηγήσῃ, μεγίστας χάριτας παρ' αὐτῶν διὰ τὴν εὐεργεσίαν του ταύτην ἀπολαμβάνον·[4] ἔχουσι σκύλους καὶ ἵππους, ἀλλὰ δίδουσιν ὡς τροφὴν ἄχυρα μὲν εἰς τοὺς σκύλους, κόκκαλα δὲ εἰς τοὺς ἵππους,[5] ὅπερ πρὸς ἀρχαίαν τινὰ παροιμίαν ὁμοι-

1 Πρβλ. ἀνωτέρω σ. 84. Ἔν τινι παραμυθίῳ (Hahn τ. II σ. 286) ἀναφέρεται χώρα ἐν ᾗ κατοικοῦσι Λάμιαι.

2 Σχολ. εἰς Ἀριστοφαν. Εἰρην. 757. Σουίδ., ἐν λ. Λαμία. Διόδωρ. Σικελιωτ., Κ. 41. Ἀρσεν. σ. 341 ed Walz. Meineke, poet. comic. t. I. p. 65 sq. II. 249 sq.

3 Hahn, Griechische und albanesische Märchen. τ. I σ. 81 II. σ. 187.

4 Αὐτ. τ. I. σ. 269.

5 Αὐτ. τ. I. σ. 259 II. 181.

άζει, ὑπὸ τοῦ Ἀποστολίου ἀναφερομένην: «*Κυνὶ δίδως ἄχυρα, ὄνῳ δ' ὀστέα.*»[1]

Αἱ Λάμιαι νομίζονται προσέτι λίαν ἀδηφάγοι, δι' ὃ καὶ ῥῆμα ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν ἐπλάσθη *λαμιώνω*=τρώγω ὑπὲρ κόρον.[2] Κυριωτέρα δὲ αὐτῶν καὶ προσφιλεστέρα τροφὴ εἶναι ἡ ἀνθρωπίνη σὰρξ, ἣν καὶ μακρόθεν ὀσφραίνονται. «*Ἀνθρωπινὸ κρέας μοῦ μυρίζει*», εἶναι οἱ πρῶτοι λόγοι, τοὺς ὁποίους ἀπαγγέλλουσιν αἱ Λάμιαι ὅπως καὶ οἱ Δράκοντες τῶν παραμυθίων, ὅταν εἰσέρχωνται εἰς τὴν οἰκίαν των, ἐν ᾗ κρύπτεται ἄνθρωπος, ὑπὸ τῆς μητρὸς ἢ ἀδελφῆς αὐτῶν προστατευόμενος.[3] τοῦτ' αὐτὸ ἀπαντᾷ καὶ εἰς παραμύθια πολλῶν ἄλλων ἐθνῶν· οὕτως ἔν τινι σλαυικῷ, ἄνθρωπός τις εἰσέρχεται εἰς τὴν κατοικίαν τοῦ βασιλέως τῶν ὑδάτων· ἡ σύζυγος τοῦ βασιλέως ὅπως τὸν σώσῃ ἀπὸ τῶν ὀδόντων τοῦ συζύγου της τὸν ἔκρυψεν ὄπισθεν τῆς θερμάστρας· ἀλλὰ μόλις ὁ σύζυγός της ἐπάτησε τὴν φλιὰν τῆς θύρας καὶ ἐφώνησε: «Γυναῖκα, ὀσφραίνομαι ἀνθρώπινον κρέας· δός μέ το· πεινῶ.»[4] Ὅμοιον εἶναι καὶ τὸ γαλλικὸν conte

1 Ἀποστολ., Γ. 31 ἐν Leutsch καὶ Schneidewin Corpus paroemiographum Graecorum. Πρβλ. Βενιζ., Παροιμ. δημώδεις σ. 61 ἀρ. 24. «Δίνει τοῦ σκύλου ἄχερα καὶ τοῦ γαδάρου κρέας.» καὶ αὐτ ἀρ. 120. «Δίνει ἄχερα τοῦ σκύλου, κόκκαλα τοῦ γομαρ̆οῦ» πρὸς τοὺς διδόντας τοῖς ἄλλοις ὅ,τι οὐ χρήζουσι». Ἡ τελευταία παροιμία δὲν φαίνεται γνησία δημοτική.

2 Κοραῆ, ἄτακτα τ. I. σ. 278.

3 Παμπληθῆ παραμύθια ἔχουσι τοῦτο· ἐν παρὰ Hahn, Griechische und albanesische Maerchen τ. II. σ. 269 ἔχει· «Σὰν νἄκουσα ἀνθρωπινὸ κρέας».

4 Chodzko, Contes Slaves p. 9.

des Fées τοῦ petit Poucet. [1] Ἀνάλογος δὲ ἔκφρασις ἀπαντᾷ ἐν τῇ Εἰρήνῃ τοῦ Ἀριστοφάνους, ἔνθα ὁ Ἑρμῆς, αἰσθανθεὶς ἄνθρωπον εἰς τὰς κατοικίας τῶν θεῶν, ἀναφωνεῖ:

Πόθεν βροτοῦ με προσέβαλ'; ὦναξ Ἡράκλεις,
τουτὶ τί ἐστι τὸ κακόν; [2]

Ὁ Φιλόστρατος ἐν βίῳ Ἀπολλωνίου τοῦ Τυανέως διηγεῖται τὴν ἱστορίαν νέου τινος, ὃν ὅπως φάγῃ Λάμια τις προσεκτήσατο ὡς ἐρωμένον, ὅν τινα ὅμως ἐλύτρωσεν ἀπὸ βεβαίου θανάτου ὁ Τυανεὺς γόης. [3] Μὲ τὴν ἱστορίαν ταύτην ὁμοιάζει ῥωσσική τις παράδοσις, ἣν ἔκ τινος ποιήματος τοῦ διασήμου ῥώσσου ποιητοῦ Πούσκιν μανθάνομεν: Γέρων τις μοναχὸς κατέφυγεν ὅπως ἀσκητεύσῃ παρὰ τὰς ὄχθας μιᾶς λίμνης, ἔνθα ἔσκαπτε τὸν τάφον του. Αἴφνης νύκτα τινα παρατηρεῖ ἐξερχομένην τῶν ὑδάτων λευκοτάτην σκιάν, νεάνιδα γυμνόποδα· κάθηται αὕτη ἐν σιγῇ παρὰ τὴν ὄχθην καὶ ῥίπτει βλέμματα

1 Perrault, Contes des fées. Le petit Poucet. ed P. L(acroix) Jacob bibliophile 1842 p.173. édition de la Bibliothèque rose p. 87.

2 Ἀριστοφαν., Εἰρην. 180. πρβλ. Αἰσχυλ., Προμηθ. Δεσμ. 115.

3 Φιλοστρατ., β. Ἀπολλων. Τυαν. Δ. 25. «Ἡ χρηστὴ νύμφη μία τῶν Ἐμπουσῶν ἐστιν, ἃς Λαμίας τε καὶ Μορμολυκίας οἱ πολλοὶ ἡγοῦνται· ἐρῶσι δ' αὗται οὐκ ἀφροδισίων μέν, σαρκῶν δέ, καὶ μάλιστα ἀνθρωπείων ἐρῶσι, καὶ πάλλουσι τοῖς ἀφροδισίοις, οὓς ἂν ἐθέλωσι δαίσασθαι.» Πρβλ. καὶ Η' ζ. 9. «Ηὐξάμην αὐτῷ (Ἡρακλεῖ) καὶ ἐν Πελοποννήσῳ ποτέ. Λαμίας γάρ τι φάσμα κἀκεῖ περὶ τὴν Κόρινθον ἤλυε σιτούμενον τῶν νέων τοὺς καλούς· καὶ ξυνήρατό μοι τοῦ ἀγῶνος, οὐ θαυμασίων δεηθεὶς δώρων, ἀλλὰ μελιττούτης καὶ λιβανωτοῦ, καὶ ὑπὲρ σωτηρίας τι ἀνθρώπων ἐργάσασθαι.»

μεστὰ περιπαθείας πρὸς τὸν μοναχὸν, ὅστις ὑπὸ σφοδροῦ πάθους πρὸς αὐτὴν καταλαμβάνεται. Καὶ ἀκολούθως βυθίζεται εἰς τὰ κύματα τῆς λίμνης. Τὴν ἐπομένην ἡμέραν ἀναδύσασα ἐκ τοῦ πυθμένος τῶν ὑδάτων προσκαλεῖ μακρόθεν τὸν μοναχὸν διὰ νευμάτων καὶ φαίνεται θέλουσα νὰ ἐναγκαλισθῇ αὐτόν. Βυθισθείσης δὲ καὶ τὴν ἡμέραν ταύτην εἰς τὰ ὕδατα, τὴν ἐπομένην ὁ μοναχὸς, μὴ δυνηθεὶς νὰ καταστείλῃ τὸ σφοδρὸν πάθος του, ὑπῆγε καὶ ἐκάθισε παρὰ τὴν μαγευμένην λίμνην, προσμένων τὴν νεάνιδα· «ἀλλ' ἡ νὺξ ἐπεξετάνθη, ἡ ἠὼς ἔφθασε διώκουσα τὰ σκότη, δὲν εὗρον ὅμως πλέον τὸν μοναχόν· μόνον παιδία τινα εἶδον τὴν πολιὰν αὐτοῦ γενειάδα ἐπιπλέουσαν τῶν ὑδάτων τῆς λίμνης»[1] Ἀνωτέρω ἐν τοῖς *περὶ Στοιχειῶν*[2] ἀνεφέραμεν δημοτικά τινα ᾄσματα ὁμοίας ὑποθέσεως· κατά τι τούτων·

Μιὰ μαύρη Λάμια τοῦ γιαλοῦ, ποῦ τρώει τὰ παλληκάρια
γυναίκεια ῥοῦχα ν' ἔβαλε, γυναίκεια ῥοῦχα βάνει,
γυναίκεια πάν' 'ς τὴν ἐκκλησιὰ, γυναίκεια προσκυνάει,
γυναίκεια πέρν' ἀντίδωρο ὀχ τοῦ παπᾶ τὸ χέρι·
γυναίκεια βγῆκε κ' ἔκατσε 'ς τῆς ἐκκλησιᾶς τὴν πόρτα,
μὲ τὰ μαλλιά της ξέπλεγα 'ς τὸ δάκρυ φορτωμένη.
Χήρας υἱγιὸς ἀπέρασε καὶ τὴν καλημερίζει·
—Τ' ἔχεις. κόρη μ', καὶ φλίβεσαι καὶ βαρυαναστενάζεις;
—Γλέπεις ἐκείνη τὴν ἰτιὰ, τὴν ἀστραποκαμμένη,
πῶχει ἀντάρα 'ς τὴν κορφὴ καὶ κατακνιὰ 'ς τὴ μέση;
τὸ δακτυλίδι μῶπεσε, ἡ πρώτη μ' ἀῤῥαβῶνα,

1 Pouchkine, Oeuvres choisies. traduct. franc. Dupont La Najade.

2 Βλ. ἀνωτέρω σ. 133

κι' ὅποιος νὰ 'μπῇ νὰ μοῦ τὸ 'βρῇ, ἄντρα θελὰ τὸν πάρω.
Τ'ς ἐζήλεψε τὴν ὠμορφιὰ, γυναῖκα νὰ τὴν πάρῃ·
—'Εγὼ νὰ 'μπῶ, ἐγὼ ναὔγω, κόρη μ'. νὰ σοῦ τὸ βγάλω.
Πάτησε καὶ τὸν κρέμασε, νὰ 'βρῇ τὴν ἀῤῥαβῶνα,
κ' ηὗρε τὰ 'φίδια σταυρωτὰ μὲ τῆς ὀχιαῖς πλεγμένα.
—Τράβα με, κόρη μ', τράβα με καὶ τίποτας δὲν ηὗρα,
ἐδῶ 'ν' τὰ φίδια σταυρωτὰ μὲ τῆς ὀχιαῖς πλεγμένα,
καὶ μιὰ ὀχιὰ κακὴ ὀχιὰ, ἔχει τὸ δακτυλίδι.
—Αὐτοῦ ποῦ 'μπῆκες, νιούτσικε, πίσω δὲν ματαβγαίνεις.
ἐγὼ εἶμαι Λάμια τοῦ 'γιαλοῦ, 'ποῦ τρώου τὰ παλληκάρια.
—Κ' ἐγὼ εἶμαι γυιὸς τῆς ἀστραπῆς, θ' ἀστράψω νὰ σὲ κάψω.
Φοβήθηκε τὴν ἀστραπὴ καὶ πίσω τὸν τραβάει. 1

'Εν ἑτέρῳ δημοτικῷ ᾄσματι, δημοσιευθέντι ἐν τῇ συλλογῇ Ἰατρίδου, καταφανεστέρα εἶναι ἡ μετὰ τοῦ ῥωσσικοῦ ὁμοιότης· ἀντὶ Λάμιας *διαβόλισσα* εἰς ὡραίαν μεταμορφωθεῖσα νεάνιδα, ἀπατᾷ γέροντα τινα·

Σαράντα χρόνους ἀσκητὴ, πενῆντα χρόνους ἅγιον. 2

'Επιπίπτουσι δὲ κατὰ τῶν θυμάτων των αἱ Λάμιαι τὴν νύκτα. ὡς ὅλα σχεδὸν τὰ φάσματα. Οὕτως ἔν τινι δημοτικῷ ᾄσματι φέρεται :

Σήκου ξένε μ', τί νύχτωσες, σὲ πῆρε τὸ σκοτάδι,
θὰ σὲ πατήσῃ τὸ στοιχειὸ, θὲ νὰ σὲ φαῃ κ' ἡ λάμια. 3

1 Χασιώτου, Συλλογὴ τῶν κατὰ τὴν Ἤπειρον δημοτικῶν ᾀσμάτων. 1866. σ, 137 138. Πρβλ. Ἰατρίδου, Συλλογὴν δημ. ᾀσμάτων 1859 σ. 77.

Τῆς Γαυρολίμνης τὸ στοιχειὸ γίν' εὔμορφο κοράσι κλπ.

2 Ἰατρίδης, αὐτ. σ. 62 Βλ. καὶ τὸ περὶ Διαβόλου κεφάλαιον.

3 Χασιώτης, ἐνθ. ἀν. σ 87. ἔν τινι παραμυθίῳ (Hahn τ. I. σ. 186) τρεῖς ἀδελφοὶ φθάνουσιν εἰς τόπον κατοικούμενον ὑπὸ Λαμιῶν. ἐν ᾧ οἱ ἄλλοι κοιμῶνται καὶ ἀγρυπνεῖ ὁ πρεσβύτερος ἔρχεται μία

Κυρίως όμως κατατρώγουσι, κατά τας δημώδεις προλήψεις, τα παιδία, άτινα και καταφοβίζουσιν αί μητέρες διά της Λάμιας, [1] όπως και κατά την αρχαιότητα εγίνετο, [2] ότε και πολλά άλλα φάσματα ως φόβητρα των παίδων μεταχειρίζοντο. [3] Αί Λάμιαι των νεωτέρων

Λάμια να τους φάγη, την οποίαν φονεύει εκείνος χωρίς να είπη τίποτε εις τους αδελφούς του. Έν ῳ δε αγρυπνεί ο νεώτερος έρχονται δύο Λάμιαι, τας οποίας και ούτος φονεύει χωρίς να εξυπνήση τους κοιμωμένους· και κατά την φυλακήν του νεωτέρου έρχονται τρεις τας οποίας επίσης φονεύει χωρίς ουδέν να είπη. Η διήγησις αύτη ομοιάζει πρός επεισόδιόν τι της Μαχαβαράτας (ᾆσμα Ἀδιπάρβας. άν. 152 στ. 5297 κεφ), κατά το οποίον είς των Πανδοΐδῶν ὁ Βιμασίνας παλαίει νύκτωρ πρός τι τέρας Ρ α ξ α σ ᾶ χωρίς να εξυπνήση τους κοιμωμένους αδελφούς του.

2 Ἐκτός των Λαμιῶν ὡς φόβητρον των παίδων αναφέρουσι τον Ἀ ρ ά π η (βλ. ανωτέρω τα περί Στοιχειῶν), την Μ α μ ο ύ λ α (Μορμώ, βλ. κατωτέρω) ή Μ π α μ π ο ῦ λ α, εκ του Β α υ β ὼ ίσως (πρβλ. ανωτέρω σ. 56) διότι Baubau εν τη μεσημβρινή Γαλλία μυθολογείται είδος Λαμίας τρωγούσης τα παιδία. (C o l l i n de P l a n c y, Dictionnaire infernal 1825. τ. I. art, baubo).

2 Λ ο υ κ ι α ν., Φιλοψευδ. (LII) § 2. t. III p. 31. Reitz. «πάνυ αλλόκοτα και τεράστια μυθίδια, παίδων ψυχάς κηλεῖν δυνάμενα, έτι την Μορμώ και την Λάμιαν δεδιότων.» Σ τ ρ α β, Α. 6. 6. σ. 19 Cas «τοῖς παισί προφέρομεν . . . . εις αποτροπήν . . . τους φοβερούς (μύθους)· ή τε γαρ Λάμια μῦθός εστι και ἡ Γοργὼ και ὁ Ἐφιάλτης και ἡ Μορμολύκη.» Σχολ. Ἀριστοφάν. ειρην. 757. «Διά τούτο και τας τίτθας εκφοβούσας τα βρέφη καλεῖν επ' αυτοῖς την Λαμίαν.»

3 Βλ. Κ α λ λ ι μ ά χ., ὕμν., εἰς Ἀρτέμ. 66 κεφ.

Ἀλλ' ὅτε κουράων τις ἀπειθέα μητέρα τεύχοι,
μήτηρ μὲν Κύκλωπα ἐῇ ἐπὶ παιδὶ καλιστρεῖ
Ἄργην ἢ Στερόπην· * ὁ δὲ δώματος ἐκ μυχάτοιο
ἔρχεται Ἑρμείης, σποδιῇ κεχρημένος αἰθῇ.

* Ἀράπης τῶν σημερινῶν.

Ἑλλήνων ἀποπνίγουσι τὰ παιδία εἰς τὰς κοιτίδας αὐτῶν, [1] ὡς αἱ Στρίγγλαι καὶ αἱ τοῦ μεσαίωνος Lamac, [2] αἵτινες καὶ λίαν λαίμαργοι τοῦ αἵματος τῶν μικρῶν παιδίων λέγονται ὑπὸ τῶν δαιμονογράφων. [3] Κατὰ τὴν ἑλληνικὴν μυθολογίαν ἡ Λαμία ἦν ἐρωμένη τοῦ Διός· ζηλοτυπήσασα δὲ ἡ Ἥρα ἀνῄρει πάντα τὰ ὑπ' αὐτῆς γεννώμενα τέκνα· ἡ δὲ ἀποθνησκόντων αὐτῆς τῶν παιδίων βαρυθυμοῦσα, τὰ τῶν ἄλλων, κατὰ τὸν τοῦ Ἀριστοφάνους σχολιαστήν, παιδία διὰ φθόνον ὑποκλέπτουσα ἀνῄρει. [4]

Ἐν ταῖς προλήψεσι ταύταις βλέπομεν καταφαινό-

αὐτίκα τὴν κόρην μερμύσσεται. Ἡ δὲ τεκούσης
δύνει ἔσω κόλπους θεμένη ἐπὶ φάεσσι χεῖρας

Ἐν Θεοκρίτῳ (ΙΔ'. 40 βλ. καὶ Σχ.) φοβίζει ἡ Πραξινόη τὸ τέκνον αὐτῆς, ὅπως μὴ τὸ παραλάβῃ εἰς τὴν πανήγυριν.

Οὐκ ἀξῶ τυ, τέκνον. μορμώ. δάκνει ἵππος.

Πρβλ. καὶ Preller, Griechische Mythol. τ. 1. σ. 284. 6' ἐκδόσεως. — Διὰ τοὺς ξένους πρβλ. Maury, Hist der religions de la Grèce. t. II p. 504. «Mormo semble être le type de Monmen de l'Allemagne et de notre Croquemitaine, Πρβλ. αὐτ. τ. I σ. 574.

1 Πιττάκης, ἐν ἀρχαιολογικῇ ἐφημερίδι. 1852 σ. 653 — Wachsmuth, Das alte Griechenland im neuen. σ. 31. 37.

2 Lama, Lamia daemonum species. Ducange. s. v. Lama. — Lamae dicuntur esse mulieres, quae noctu domos momentaneo discursu penetrant, dolio deplent cofinos, catinos, et ollas persecutantur, et infantes ex cunis extrahunt, laminaria accedunt, et nonnunquam dormientes affligunt.» (Gervasius Tilleberiensis, Mss. de otiis imperialiis III cap. 87 ap. Ducange. — Grimm, Deutche Mythologie. σ. 597).

3 Leloyer. Hist. des spectres ou apparitions des esprits.p.199.

4 Βλ. καὶ Σουίδ., ἐν λ. Λάμια.

μενα πολλὰ σημεῖα ὁμοιότητος τῶν Λαμιῶν πρὸς τὰς ἄλλας τοῦ λαοῦ θεότητας, τὰς Στρίγγλας καὶ Νεράιδας. Ἡ πρὸς τὰς Νεράιδας σχέσις φαίνεται ἂν τὰς περὶ παιδοκτονίας προλήψεις, κοινοῦ καὶ μετὰ τῶν Στριγγλῶν χαρακτηριστικοῦ, συνδυάσωμεν πρὸς τὰ παραπλήσια περὶ Λιλὶθ μυθολογήματα τῶν σημιτικῶν φύλλων· τὴν θεότητα ταύτην ἀναλογοῦσαν πρὸς τὴν ἑλληνικὴν ἐπὶ τῶν τοκετῶν θεὰν Εἰλείθυιαν,[1] ἐταύτισαν οἱ ἑβδομήκοντα τῆς Γραφῆς μεταφρασταὶ πρὸς τὴν Λαμίαν.[2] Ὡς ἰδιαιτέραν δὲ πρὸς τὰς Στρίγγλας σχέσιν σημειοῦμεν τὴν παρατηρουμένην ὁμοίαν μετάπτωσιν καὶ ἀλλοίωσιν περὶ ἀμφοτέρων τῶν θεοτήτων μύθων· οὕτως καὶ αἱ Λάμιαι, ὡς αἱ Στρίγγλαι ἐθεωρήθησαν κακαὶ γυναῖκες, καὶ ὡς ὑβριστικὸν ἐπίθετον ἐνίοτε εἰς πολλὰς τοιαύτας γυναῖκας ἀποδίδεται ὑπὸ τοῦ ὄχλου ἡ προσωνυμία Λάμιαι. Λαμίας δὲ (pessinae ille Lamiae) διὰ τὸν αὐτὸν λόγον ἀποκαλεῖ παρ' Ἀπουληΐῳ ὁ Ἔρως τὰς κακοτρόπους τῆς Ψυχῆς ἀδελφάς.[3] Κατὰ δὲ τὸν μεσαίωνα λαμίας (Lamiae) ὅπως καὶ *στρίγγας* ὠνόμαζον τὰς μαγίσσας, τὰς πολλαχῶς κακοποιούσας τοὺς ἀνθρώπους.[4] Ἔν τινι παραμυθίῳ Λάμια ῥοκανίζει τὰ δέν-

1 Βλ. ἀνωτέρω σ. 115—116. — Braun, Naturgeschichte der Sage, 1864. τ. I σ. 124.

2 Ἠσαΐας ΛΔ. 14.

3 Apulej, Metamorph. V. 11.

4 Cf. Gerolamo Tartarotti. Del congresso notturno delle lamie, libri tre. Roveredo 1749. in 4o. — J. Wieri, De Lamiis liber. Basileae 1577. in 4o — De prestigiis. lib. III. de Lamiis.

δρα, ὅπως ῥίψῃ τὸν ἐν αὐτοῖς καταφυγόντα ἄνθρωπον καὶ τὸν φάγῃ,[1] ὅπως ποιοῦσιν αἱ Στρίγγλαι εἰς ἕτερα·[2] ἀλλαχοῦ δὲ Λάμια κατατρώγει Στρίγγλαν[3] καὶ οὕτω καθεξῆς.

Ἡ ἐπιμελὴς τῶν περὶ Λαμιῶν μύθων ἔρευνα προάγει ἡμᾶς εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι οὗτοι προῆλθον ἐκ διαφόρων βαθμηδὸν ἐπὶ τὸ μυθολογικώτερον καὶ ὑπερβολικώτερον παραλλασσομένων διηγήσεων περί τινος θαλασσίου ἰχθύος, ὅπως καὶ οἱ περὶ Σειρήνων μῦθοι ἐξ ὁμοίας προῆλθον αἰτίας, καὶ οἱ περὶ Στριγγλῶν, οἵτινες πηγὴν ἔχουσιν, ὡς ἐν τῷ προηγουμένῳ κεφαλαίῳ ἀπεδείξαμεν, τὰς περί τινος πτηνοῦ προλήψεις. Ὁ γνωρίζων τὰς ἀλλοιώσεις, ἅς τινας καὶ αἱ ἁπλούστεραι διηγήσεις ἐν τῷ δεισιδαίμονι τοῦ λαοῦ πνεύματι ὑφίστανται, φανταστικόν τινα, ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ, περιβαλλόμεναι πέπλον, δὲν θέλει παντάπασιν ἀπορήσει διὰ τὴν τόσον παράδοξον καὶ ἀπίθανον ἐκ πρώτης ὄψεως φαινομένην μετάπτωσιν τοσοῦτον μᾶλλον καθ' ὅσον διετηρήθησαν πολλαὶ μαρτυρίαι, αἵτινες καὶ ὡς βαθμολογική τις κλίμαξ τῆς τοιαύτης μεταβολῆς δύνανται νὰ χρησιμεύσωσιν.

Ἡ Λάμια τῶν ἀρχαίων δὲν ἦτο θεότης ἀλλὰ μᾶλλον φάσμα καὶ φόβητρον νυκτερινόν.[4] Πολλοὶ ἀρχαῖοι μυ-

1 Hahn, Grieschische u. albanesische Maerchen. τ. I σ.247.248.

2 αὐτ. τ. II ἀρ. 65.

3 αὐτ. τ. II σ. 284.

4 «Λαμίας καὶ τὰ τοιαῦτα φάσματα.» Σχολ. Ἀριστ. τ. III. σ. 42. «Λάμια, σημαίνει τὰ χάσματα (γρ. φάσματα) οὕτω Διογενειανός.» Χοιροβοσκὸς ἐν Cramer, Anecdota Graeca. τ. II. p. 239. 13. Bekker, Anecd, Gr. p. 1395 Πρβλ. καὶ Maury, Hist. des religions t. I. p. 574.

θογράφοι ἀναφέρουσιν ὅτι ἡ Λάμια ἦτο θηρίον, οὕτως ὀνομασθεῖσα ἐκ τοῦ μακροῦ αὐτῆς λαιμοῦ.[1] Πρὸς τοῦτο δὲ ἴσως ἔχει σχέσιν καὶ χωρίον τι τοῦ Ὡραπόλλωνος, δυσνόητον ἄλλως: «Πῶς ἄνθρωπον *λάμειαν* (ἄλλοι γράφουσι λάμιαν, λάκεαν, λαιμὸν) ἔχοντα; Ἄνθρωπον λάμειαν ἔχοντα βουλόμενοι σημῆναι σκάρον ζωγραφοῦσιν. Οὗτος γὰρ μόνος τῶν ἰχθύων μηρυκᾶται καὶ πάντα τὰ προσπίπτοντα ἰχθύδια ἐσθίει».[2] ἐν γένει δὲ δυσμορφωτάτη ἐξεικονίζετο. Πρὸς τὰς τοιαύτας δὲ περιγραφὰς τῶν Λαμιῶν, ὁμοιάζουσι καὶ οἱ περὶ τῶν Γοργόνων, θαλασσίων θεοτήτων, ἀρχαῖοι μῦθοι, καθ' οὓς αὗται ἦσαν δυσμορφώταται, ἔχουσαι γλῶσσαν μέχρι τοῦ πώγωνος καθήκουσαν,[3] ὅπως πολλῶν παραμυθίων αἱ Λάμιαι, αἵτινες διὰ τῆς γλώσσης των πανίζουσι τοὺς κλιβάνους.

Ἕτερον διδόμενον στηρίζον τὴν εἰκασίαν ὅτι οἱ περὶ τῶν Λαμιῶν μῦθοι διεμορφώθησαν ἔκ τινος ἰχθύος, εἶναι

1 «Λάμια. Θηρίον, ἀπὸ τοῦ ἔχειν μέγαν λαιμὸν, λαίμια καὶ λάμια.» Σουΐδ., ἐν λ. σ. 412. Ἡσυχ. ἐν λ. Ἐτυμολογ. μέγα 555, 50.

2 Ὡραπόλλων Β. 109. — Τοῦτο ἐξηγεῖται νομίζομεν ἐκ τῆς σήμερον συνειθιζομένης παροιμιακῆς ἐκφράσεως ἔχει λάμιαις ἐπὶ τῶν πολυφάγων. Βλ. Wachsmuth, Das alte Griechenland im neuen. σ. 57. »Etwas anderes ist es natürlich, wenn es von einem Vielfresser heisst: ἔχει λάμιαις.«

3 «προςβεβληκυῖα τὴν γλῶσσαν.» Βλ. F. Streber, Ueber die Gorgonen-Fabel σ. 12 (München 1834. 4ον) καὶ Levezow, Ueber die Entwickellung des Gorgonen Ideals. Berlin 1833. I II III — Ὁ συγγραφεὺς οὗτος ἀποδεικνύει ὅτι οἱ περὶ Γοργόνων μῦθοι διεπλάσθησαν ἔκ τινος θηρίου τῆς Ἀφρικῆς.

τὰ περὶ τοῦ *ἀλόγου* (ἵππου) αὐτῶν μυθολογούμενα· ὁ ἵππος τῆς Λάμιας κατὰ τὰ νεοελληνικὰ παραμύθια *τρώγει τὰ σύγνεφα.* [1] κοινῶς ὅμως *τῆς Λάμιας τἄλογο* καλεῖται εἶδος ἰχθύος, ὅπερ *Λάμιαν* καὶ οἱ ἀρχαῖοι ἀπεκάλουν. [2]

Ἐμφανῶς ἡ Λάμια καταφαίνεται θαλασσία θεότης ἔν τισι παραδόσεσι τῆς ἐν Πελοποννήσῳ Ἤλιδος, ἅς τινας ὁ **Wachsmuth** ἀναφέρει, παρά τινος Ἠλείου ἀκούσας. Ἐν ταῖς παραδόσεσι ταύταις δεικνύεται σαφέστερον ἡ σχέσις τῶν Λαμιῶν πρὸς τὰς Νεράιδας, θεότητας τοῦ ὑγροῦ στοιχείου, καὶ ὧν τὴν μετὰ τῶν Λαμιῶν ὁμοιότητα ὡς θεοτήτων τοῦ τοκετοῦ κατεδείξαμεν ἀνωτέρω. Ἡ Λάμια, κατὰ τὰς παραδόσεις ταύτας λέγεται βασίλισσα τῶν Νεράιδων, καταβυθίζουσα τὰ πλοῖα· ὅλοι οἱ σίφωνες ἀποδίδονται εἰς αὐτήν, ὅπως ὅλοι οἱ ἀνεμοστρόβιλοι εἰς τὰς Νεράιδας. [3] Διαμένει δὲ παρὰ τὸν Κυπαρισσιακὸν κόλπον εἴς τι ὄρος πάντοτε κεκρυμ-

1 Hahn, Griechische und albanesische Maerchen. τ. II σ. 181.

2 Ἀριστοτελ., Ζώων ἱστ. Ε. 5. Θ. 57. — Εὐσταθ., εἰς Ὀδυσσ. σ. 1714, 33. — Γαλην., τ. 9. σ. 396. — Plin., Nat. Hist. IX. 24.

3 Wachsmuth, Das alte Griechenland im neuen. σ. 30—31 «Für die Königin dieser Neraiden gilt wenigstens in Élis (ich weisi nicht ob auch anderswo) die Lamia, welche in wahrhaft überraschender Uebereinstimmung, mit ihrer ursprünglichsten Fassung in her hellenischen Mythologie noch jetzt auf dem Meere als maechtiler Geist herrscht Sie ist ein den Schiffern feindliches und gefaehgr-ches Wesen; ihr Werk ist die Wasserhose und jeder sonstiges Virbelwind,»

μένον εἰς τὰ νέφη.[1] Ἔν τινι δὲ δημοτικῷ ᾄσματι, ὅπερ ἤκουσεν ὁ Οὐλερῖχος ἐν Καλαμαριᾷ καὶ Θεσσαλονίκῃ ἀναφέρεται *Λάμ̥ια τοῦ γιαλοῦ καὶ Λάμ̥ια τοῦ πελάγου*,[2] ἐν ᾧ ἐν παραλλαγῇ τινι τοῦ αὐτοῦ ᾄσματος *Νεράιδες τοῦ ποταμοῦ* ἀντικαθιστῶσι τὴν Λάμιαν.[3]

Περαίνοντες τὸ κεφάλαιον τοῦτο ἀναφέρομεν ἐν παρόδῳ ὅτι ἐν τοῖς παραμυθίοις φαίνεται πολλάκις καὶ σχέσις τῶν Δρακόντων πρὸς τὰς Λάμ̥ιας· οὕτως ἔν τινι αὐτῶν Λάμ̥ια λέγεται σύζυγος Δράκου,[4] καὶ ἀλλαχοῦ Λάμ̥ια φύλαξ τοῦ ἀθανάτου νεροῦ, ὅπερ συνήθως Δράκοι μυθολογοῦνται ὅτι φυλάττουσι.[5]

1 Ibid. S. 55—56

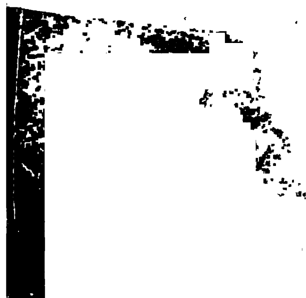
2 Passow, Carmina popularia Graeciae recentioris. p. 40. σ. 524.

Πέντε χιλιάδες πρόβατα, δέκα χιλιάδες ʼγίδια
τὰ φύλαγαν τρεῖς ἀδελφοὶ κ' οἱ τρεῖς στοιχειὰ τοῦ κόσμου,
κ' ἕνας πάγει γ̥ιὰ τὸ φιλὶ κ' ἄλλος γιὰ τὴν ἀγάπην
κι' ὁ Γιάννης ὁ μικρότερος ἐκειὸς πίσ' ἀναμένει,
νὰ κυβερνάῃ τὰ πρόβατα, νὰ κυβερνάῃ τὰ ʼγίδια.
Κ' ἡ μάνα του τὸν διάταξε, κ' ἡ μάνα του τοῦ λέγει,
—Γιάννη μ', ʼσὰν θέλῃς τὴν εὐχή, ἐμὲ καὶ τοῦ πατρός σου,
σὲ μονοδέντρι μὴ σταθῇς, σὲ λεύκη μὴ σταλιάσῃς,
καὶ κάτω ʼς τὴν ἀκρογ̥ιαλ̥ιὰ σουραῦλι μὴ λαλήσῃς,
τί βγαίν' ἡ Λάμ̥ια τοῦ γ̥ιαλοῦ, ἡ Λάμ̥ια τοῦ πελάγου.—
Κι' ὁ Γ̥ιάννης ἐπαράκουσε τῆς μάννας του τὰ λόγια,
ʼσὲ μονοδέντρι στάθηκε, σὲ λεύκῃ καὶ σταλ̥ιάζει,
καὶ κάτω ʼς τὴν ἀκρογ̥ιαλ̥ιὰ σουραῦλι καὶ λαλάει.
Κ' ἐβγῆκ' ἡ Λάμ̥ια τοῦ ʼγιαλοῦ, κ' ἡ Λάμ̥ια τοῦ πελάγου.
—Λάλα το, Γ̥ιάννη μ', λάλα το, λάλα το τὸ σουραῦλι·
κι' ἂν μ' ἀποστάσῃς ʼς τὸ χορό, γυναῖκα νὰ μὲ πάρῃς.
κι' ἂν σ' ἀποστάσω λάλημα τὴ στάνη σου νὰ πάρω.
Τρεῖς ἡμερούλαις λάλαγε καὶ τρία ʼμερονύχτια·
τὸν Γιάννη τὸν ἀπόστασε λαλῶντας τὸ σουραῦλι,
ἐπῆρε του τὰ πρόβατα καὶ ὅλα του τὰ ʼγίδια,
κι' αὐτὸς ʼπῆγε νὰ ῥογιαστῇ ʼς ἀφεντικὸ ʼπὸ κάτω.

3 Ross, Inselreisen τ. III σ. 180.—Passow, αὐτ. σ. 401—402. ἀρ. 525.

4 Hahn, ἐν. ἀν. σ. 80. 81. II σ. 187. — 5 αὐτ. τ. II. σ. 234.

TOY AYTOY ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΣ

προσεχῶς ἐκδίδονται

Ἱστορία τῆς μαγείας παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς . . . . τόμ. 2.

Νεοελληνικὴ φιλολογία. — Τόμος Α' Ἱστορία Ἀλεξάνδρου τοῦ μεγάλου μετὰ προεισαγωγῆς τῶν περὶ τοῦ ἥρωος τούτου παραδόσεων τῶν ἀνατολικῶν καὶ δυτικῶν λαῶν.

TIMATAI

Ἐν Ἑλλάδι	Δρ.	3.25
Ἐν τῷ ἐξωτερικῷ	Φρ.	3.50
Τιμὴ τοῦ ὅλου συγγράμματος	»	22.

ΜΕΛΕΤΗ
ΕΠΙ ΤΟΥ ΒΙΟΥ ΤΩΝ ΝΕΩΤΕΡΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

ΥΠΟ

Ν. Γ. ΠΟΛΙΤΟΥ.

(ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ ΒΡΑΒΕΥΘΕΝ ΕΝ ΤΩ ΡΟΔΟΚΑΝΑΚΕΙΩ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΩ ΔΙΑΓΩΝΙΣΜΑΤΙ)

ΤΟΜΟΣ ΠΡΩΤΟΣ

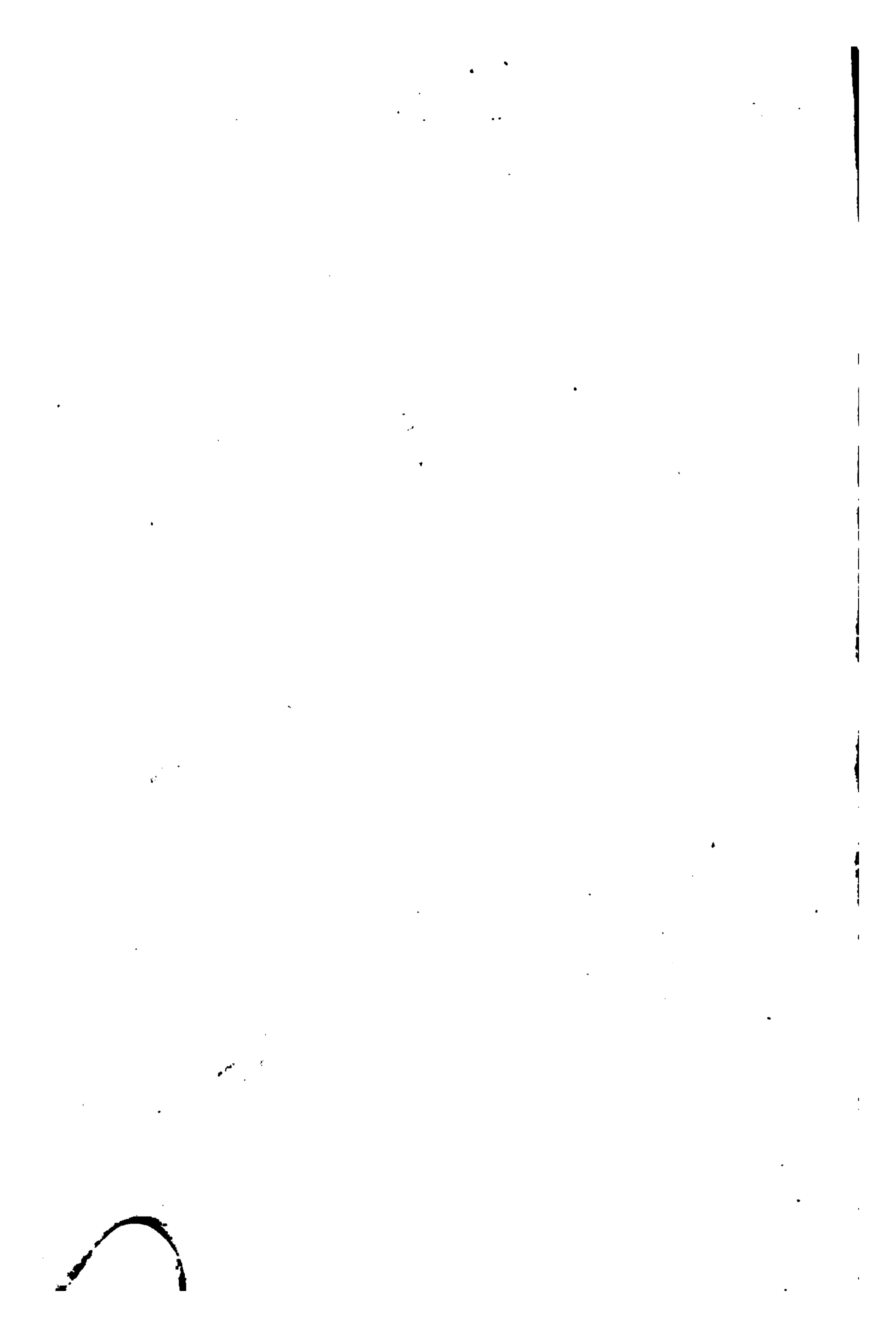
ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΜΥΘΟΛΟΓΙΑ.

[ΜΕΡΟΣ Β'.]

Θεότητες ἐπὶ τῆς εἱμαρμένης (Τύχη. Μοῖραι).—Ψυχοπομποὶ θεότητες (Χάρος. Ἄγγελοι ψυχοπομποί. Κάτω κόσμος, κόλασις, καθαρτήριον, παράδεισος, δευτέρα παρουσία. Διάβολος. Ἄγγελος φύλαξ).—Γίγαντες καὶ ἥρωες (Γίγαντες, Ἕλληνες, ἀνδρειωμένοι).

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ,
ΕΥΡΙΣΚΕΤΑΙ ΠΑΡΑ ΤΟΙΣ ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΑΙΣ Ν. Β. ΝΑΚΗ
καὶ KARL WILBERG.

1874.

ΜΕΛΕΤΗ

ΕΠΙ ΤΟΥ ΒΙΟΥ ΤΩΝ ΝΕΩΤΕΡΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

ΥΠΟ

Ν. Γ. ΠΟΛΙΤΟΥ.

(ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ ΒΡΑΒΕΥΘΕΝ ΕΝ ΤΩ ΡΟΔΟΚΑΝΑΚΕΙΩ
ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΩ ΔΙΑΓΩΝΙΣΜΑΤΙ)

ΤΟΜΟΣ ΠΡΩΤΟΣ

ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΜΥΘΟΛΟΓΙΑ.

[ΜΕΡΟΣ Β'.]

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ,

ΕΥΡΙΣΚΕΤΑΙ ΠΑΡΑ ΤΟΙΣ ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΑΙΣ Ν. Β. ΝΑΚΗ
καὶ KARL WILBERG.

1874.

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΤΗΣ ΠΕΡΙΣΤΕΡΑΣ
Διευθυνομένου ὑπὸ Σ. Οἰκονόμου.

ϛ'.

ΘΕΟΤΗΤΕΣ

ΕΠΙ ΤΗΣ ΕΙΜΑΡΜΕΝΗΣ.

ΤΥΧΗ.—ΜΟΙΡΑΙ.

I

Αἱ περὶ Τύχης ἰδέαι τῶν σημερινῶν Ἑλλήνων εἰσὶ συγκεχυμέναι καὶ σκοτειναὶ, κατὰ τὰς ἀτομικὰς ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἑνὸς ἑκάστου ἰδέας διαπλαττόμεναι. Ἡ Τύχη δὲν εἶναι θεότης, ἀλλ' ἰδανικὴ μᾶλλον ἰδέα τῶν τυχαίων συμβεβηκότων[1], δι' ὃ καὶ δὲν προσωποποιεῖται ἐν τῇ δημώδει μυθολογίᾳ[2].

1 Πρβλ. Théotoky, Détails sur Corfou. σ. 50. « Le Destin, n'est ici (εἰς Κέρκυραν) autre chose que l'ordre ; l'enchaînement des causes qui emporte une nécessité de l'événement. La loi mysterieuse qui conduit avec une sagesse céleste ce qui parait fortuit et déreglé : en un mot la volonté de Dieu. »

2 Σπάνιαι εἰσὶν αἱ περιστάσεις, καθ' ἃς προσωποποιεῖται ἡ Τύχη, ἀλλὰ καὶ κατ' αὐτὰς ἢ ἡ προσωποποίησις δὲν φαίνεται καθαρὰ, ἢ

ΙΙ

Τοὐναντίον οἱ μῦθοι περὶ *Μοιρῶν*, αἵτινες παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἦσαν ἁπλῶς θεότητες ἔφοροι τῆς γεννήσεως καὶ τοῦ θανάτου τῶν ἀνθρώπων, διετηρήθησαν μέχρι τοῦδε, ἐνωρὶς ὅμως ἀναμιχθέντες μὲ τοὺς ἀρχαίους περὶ τύχης καὶ εἱμαρμένης.

Αἱ *Μοῖραι* εἰσίν, ὡς πιστεύει ὁ λαός, τρεῖς τὸν ἀριθ-

συγχέεται ἡ Τύχη πρὸς τὴν Μοῖραν· οὕτως ἔν τινι τῶν παραμυθίων τῆς συλλογῆς Hahn (τ. II σ. 280) ἡ τύχη ἑνὸς παιδὸς παρίσταται αὐτῷ ὑπὸ μορφὴν γραίας, καὶ εἰς πολλὰ παρίσταται σύμβουλος καὶ βοηθὸς αὐτῷ, ἀπαραλλάκτως ὡς ἡ Μοῖρα ἑκάστου βασιλοπούλου ἢ ἥρωος ἐν τοῖς λοιποῖς παραμυθίοις· ἐξ οὗ ὑποθέτομεν ὅτι ὁ ἐκ στόματος τοῦ λαοῦ γράψας τὸ παραμύθιον τοῦτο καὶ δοὺς αὐτῷ τῷ Hahn, ἢ μὴ προσέξας ἢ δι' ἄλλην τινὰ αἰτίαν, ἔγραψε Τύχη ἀντὶ νὰ γράψῃ Μοῖρα.—Ὁ Schmidt ἀναφέρει παράδοσίν τινα τῶν Ζακυνθίων καθ' ἣν ἡ Τύχη ἦν κόρη ἑνὸς παλαιοῦ Ἕλληνος. (Das Volksleben der Neugriechen τ. I. σ. 221). Ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς παρατηρεῖ ὅτι παραδόξως ἡ Τύχη, ὡς καὶ ἡ Μοῖρα, ὁτὲ μὲν ἐκλαμβάνεται ὡς γενική, τύχη δῆλον ὅτι ὅλων τῶν ἀνθρώπων, ὁτὲ δὲ μερική, τύχη ἑνὸς προσώπου (αὐτ.)· ἀλλὰ τοῦτο δικαιολογεῖται, διότι τύχην λέγων ὁ λαὸς τῆς Ἑλλάδος ἐννοεῖ τὴν σύμπτωσιν εὐτυχῶν ἢ ἀτυχῶν περιστάσεων.—Ὁ Schmidt συνέλεξεν ἐν τῷ αὐτῷ συγγράμματί του (σ. 221) τὰ χωρία τῶν δημοτικῶν ᾀσμάτων, παροιμιῶν κλπ., ἐν οἷς μνημονεύεται ἡ Τύχη· ταῦτα δὲ παραθέτομεν καὶ ἡμεῖς ἐνταῦθα ὅπως ὁ ἀναγνώστης ἐννοήσῃ ὁπωσοῦν σαφέστερον τὰς περὶ Τύχης ἰδέας τοῦ λαοῦ: «Τὸν ἀγαπάει ἡ τύχη·» «ὅθι καὶ ἂν πάῃ τὸν ἀκολουθάει ἡ τύχη·» (Δημώδεις φράσεις Ἀραχώβης). «Τὴν τύχη παρεκάλει.» (Ἰατρίδου, Συλλ. δημοτ. ᾀσμ. σ. 35)· «ἡ τύχη της βοήθησε·» (αὐτ. σ. 49). «Εὐχαριστῶ σε, τύχη μου, ποῦ μ' ἔκαμες τὴν χάρι.» (Passow, carmina popularia σ. 516) «ἐσὺ κάθεσαι κ' ἡ τύχη σου δουλεύει.»

ρὸν[1], ὅπως καὶ αἱ Μοῖραι τῶν ἀρχαίων[2], καὶ αἱ Fées ἢ Elfen τῶν λαῶν τῆς δυτικῆς καὶ βορείου Εὐρώπης[3]. Εἰς τὰ παραμύθια παρίστανται σχεδὸν πάντοτε ὑπὸ τὴν μορφὴν γραίας, *μαυροφορεμένης* κατά τι πελοποννησιακὸν παραμύθιον[4]. Κατοικοῦσι δὲ εἰς ὄρος ἀπότομον, τὸ ὁποῖον οὐδείς, ἐκτὸς γραιῶν τινων μαγισσῶν, γνωρίζει[5]· διὰ τοῦτο δημοτικόν τι ᾆσμα λέγει:

Θέλω νὰ πάγω 'ς τὸ βουνὸ τὴν Μοῖρά μου νὰ κράξω 6.

Ἔν τινι ἐπῳδῇ, δι' ἧς αἱ ἐπιθυμοῦσαι νὰ ὑπανδρευθῶσι νεάνιδες ἐπικαλοῦνται τὰς Μοίρας, ἀναφέρεται ὡς κατοικία τῶν Μοιρῶν ὁ *Ὄλυμπος ὁ Κόρoιβος τὰ τρία ἄκρα*

('Αραβαντιν., Παροιμιαστ. σ. 147, ἀρ. 1633).—'Ο Βερέττας, Συλλογὴ παροιμιῶν σ. 72 καὶ ὁ Βενιζέλος, Παροιμ. δημώδ. σ. 83 ἀντὶ τύχη, ἔχουσι Μοῖρα)·—πρβλ. καὶ Κοραῆ Ἄτακτα, τ. II. σ. 99.

1 Fauriel, Chants populaires de la Grèce t. I. p. LXXXIII—IV. «Les trois parques étant un symbole à la fois très pittoresque et très simple de l'un des phénomènes les plus généraux de la nature, peut-être n'est-il pas étonnant qu'il ait survécu dans l'imagination des Grecs, à l'ensemble du système de mythologie dont il émane.» —Βλ. καὶ κατωτέρω πολλαχοῦ.

2 Ἡσιοδ., Θεογον. 217 κε. 904.—Ἀπολλοδωρ., Α. γ. 1.—Πλάτων., Πολιτ. X. § 15. σ. 228 ed. Bekker. — Cf. F. A. Maercker, Das Princip des Bösen nach den Begriffen der Griechen σ. 262.

3 Grimm, Deutsche Mythologie τ. I. σ. 376 κε. — Maury, Les fées au moyen âge p. 30.—Περὶ τῶν Elfes τῆς Ἰρλανδίας τριῶν νομιζομένων βλ. Crofton Croker, Fairy legends and traditions of the south of Ireland. III s. 203 κε.—Maury, l. c. p. 32.

4 Νεοελληνικὰ ἀνάλεκτα τ. I. σ. 48.

5 Βλ. τὸ παραμύθιον ὅπερ ἐδημοσιεύσαμεν ἐν Πανδώρας τ. XVII σ. 400 (1866) καὶ ὅπερ καὶ κατωτέρω παραθέτομεν.

6 Tomaseo, Canti popolari t. III p. 44.—Passow, Carmina popularia σ. 523.

τ' οὐρανοῦ[1]· ἴσως διότι καὶ οἱ ἀρχαῖοι κατοικίαν αὐτῶν τὸν Ὄλυμπον ὁμοίως ὑπέθετον[2]. Ἐπίσης καὶ ὁ Βύρων πλάττει ὅτι αἱ Μοῖραι, αἱ τὰ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους διέπουσαι, κατοικοῦσιν εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ ὄρους τῆς Παρθένου (Jungfrau) τῶν Ἄλπεων[3]. Καὶ εἰς σπήλαια δὲ κατοικοῦσιν αἱ Μοῖραι, κατὰ τὰς δημώδεις δοξασίας[4], ὅπως καὶ παρ' ἀρχαίοις ὑπετίθεντο τὰ σπήλαια ὡς κατοικίαι τῶν Μοιρῶν[5] καὶ ἄλλων ἐπιγείων θεοτήτων[6].

Αἱ Μοῖραι θεωροῦνται ἔφοροι τῶν γεννήσεων, καὶ τῶν τοκετῶν· οὕτω καὶ αἱ Μοῖραι τῶν ἀρχαίων παρίσταντο εἰς τοὺς τοκετούς[7], καὶ αἱ Fées τοῦ μεσαίωνος[8], αἵτινες πλείστας ὁμοιότητας πρὸς τὰς Μοίρας παρουσιάζουσι.

1 Κατωτέρω γίνεται ἐκτενὴς λόγος περὶ τῆς ἐπῳδῆς ταύτης.

2 Εὐριπίδ., Πελ. ἀποσπ. 623 ed. Nauck. «κλύετ', ὦ Μοῖραι, Διὸς αἵτε παρὰ θρόνον ἀγχοτάτω θεῶν ἑζόμεναι.» — Schimidt, l. c. I. 211.

3 Byron, Manfred, act. II. sc. 3.

4 Théotoky, Détails sur Corfou p. 124. «Une croyance plus uniforme est celle relative aux Μοῖραι (Parques). Elles habitent un antre, d'où elles volent partout arrêter la carrière du sort irrévocable des mortels, qu'elles leur distribuent la troisième soirée après leur naissance.»—Πλειότερα περὶ τῶν σπηλαίων, ἐν οἷς κατοικοῦσι Μοῖραι βλ. κατωτέρω ἐν τοῖς περὶ τῶν εἰς τὰς Μοίρας ἐπικλήσεων καὶ ἐπῳδῶν.

5 Πρβλ. Ὀρφικ. ὕμν. ΝΘ (ΝΗ) 1 κε.—Schimdt, l. c. I σ. 211.

6 Βλ. τοῦ παρόντος τόμου σ. 82.

7 Ovid., Metamorph. VIII, 454. Trist. V. 3. 25.—Tibull., I. 8 14. V. 3.—Horat., Carm. secul. 25.—Catull., LXIV 406.—Πινδ. Ὀλυμπ. ΙΑ. 65.—Ἀντων. Λιβεραλ., Μεταμορφ. 2.—Πρβλ. Visconti, Museo Pio Clementino IV. tav. 34.

8 Maury, Les fées au moyen âge p. 29.

Τανῦν τὴν τρίτην, μετὰ τὴν γέννησιν ἑκάστου βρέφους, νύκτα, ἔρχονται αἱ Μοῖραι, αἵτινες *μοιραίνουσιν* αὐτὸ, ἤτοι ὁρίζουσι καὶ καταγράφουσι τὰς τύχας καὶ τὰ συμβεβηκότα, ὅσα καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ βίου του θὰ ὑποστῇ[1]. Ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος ἡ πέμπτη μετὰ τὸν τοκετὸν ἡμέρα εἶναι ἰδίως ἀφιερωμένη εἰς τὰς Μοίρας. Αὗται ἔρχονται τότε, διηγεῖται ἡ κυρία **Dora** d'Istria, νὰ καταπαύσωσι τὸν ἐπιλόχιον πυρετόν· ὅθεν καὶ ἡ πτωχοτάτη καλύβη ἑορτάζει τὴν ἔλευσιν αὐτῶν, προσέχουσι δὲ πολὺ μὴ καταληφθῇ μόνη ἡ λεχώ. Ἔπειτα φοβοῦνται μήπως αἱ Μοῖραι, γηραιαὶ καὶ ὀργίλαι κόραι, φθονοῦσαι τὴν τύχην αὐτῆς, τὴν στραγγαλίσωσιν[2]. Ἐν

1 Χαρισίου Μεγδανοῦ, Ἠθικοὶ χαρακτῆρες. 1818. σ. 264. «Ἀκόμα λέγει (ὁ δεισιδαίμων) καὶ διὰ τὰς Μοίρας, ὅτι εἶναι τρεῖς, (κατὰ τοὺς μύθους), καὶ ἀοράτως νὰ παρουσιάζωνται μὲ σχῆμα γυναικῶν εἰς τὰ βρέφη καὶ νὰ τὰ μοιράζωσι τὴν τρίτην νύκτα τῆς γεννήσεώς των καὶ νὰ καταγράφωσι τὰς τύχας των εἰς τὸν βίον.»—J. J. Ampère ἐν Revue des Deux Mondes 1 Ἰουλ. 1844 σ. 40. «Les Grecs croient aux Parques et les appellent de leur ancien nom Moirai. Trois jours après la naissance d'un enfant on prépare un festin pour elles.» —Εἰς τὰ πλειότερα τῆς Ἑλλάδος μέρη μοιραίνουσιν ἡ Μοῖραις λέγουσι τοῦτο (Σακελλαρίου, Κυπριακὰ τ. Γ'. σ. 344.—Passow, σ. 542, σ. 542) ἀλλαχοῦ, πρὸ πάντων δ' εἰς τὰς νήσους, μοιράζουσι (Βαλλήνδας, ἐν Ἐφημ. Φιλομαθ. 1861 σ. 1857.—Μεγδανός.—Ἐρατὼ), ἐν δὲ Ἀραχώβῃ μοιρώνουσι καὶ μοίρωμα ἡ πρᾶξις. (Schmidt, Das Volksleben der Neugriechen I. σ. 212.)

2 Dora d'Istria, Les femmes en Orient livr. V. ep. 6. τ. I σ. 327. Μετάφρ. Αἰμιλ. Σχουζέ.—Pouqueville, Voyage en Grèce. 1827. t. VI. p. 160 «on celèbre au cinquième jour de l'accouchement, l'amphidromie, qui est maintenant appelé la visite des mires. La plus pauvre cabane prend alors un air de fête pour recevoir les

Κάσσῳ δὲ τοῦ Αἰγαίου πελάγους μεθ' ἡμέρας ἑπτὰ ὅτε καὶ τὰ καλούμενα *ἑφτὰ* τελοῦνται, νομίζουσιν ὅτι κατέρχονται αἱ Μοῖραι. «Κατὰ τὴν τελετὴν ταύτην, γράφει τις περὶ τῶν ἐθίμων τούτων τὸν λόγον ποιούμενος, ἡ μαῖα δένει τὴν *κούνιαν*. Ἀναρτᾷ δῆλον ὅτι λαχούριον δεδεμένον διὰ τῆς ζώνης τοῦ πατρὸς, μεταξὺ δύο ξύλων. Καὶ ἀφ' οὗ ἐναποθέσῃ τὸ βρέφος εἰς τὴν αἰώραν ταύτην, λαμβάνει θυμιατήριον, δι' οὗ θυμιᾷ τὴν μητέρα, τὸ βρέφος καὶ τὸν οἶκον, ἐκφωνοῦσα: «*ὦ Μοῖραι τῶν Μοιράων, ἔρχεσθε νὰ καλομοιράσητε τῆς δεῖνα τὸ παιδὶ, καὶ νὰ τοῦ χαρίσετε τὴν Ἀλεξάνδρα μὲ τὰ ἁλώνια, τὴν θάλασσαν μὲ τὰ καράβια καὶ τὴν Πόλι μὲ τὰ 'διαμάντια*». Μετὰ δὲ τὴν ἐπίκλησιν τῶν Μοιρῶν ἐπιτίθενται ἐπὶ τοῦ βρέφους τὰ πολυτιμώτερα τῶν φορεμάτων, τοῦ πατρὸς μὲν ἂν ἦναι ἄῤῥεν, τῆς δὲ μητρὸς, ἂν ἦναι θῆλυ.

»Περὶ λύχνων ἀφὰς τίθεται ἐν μέσῳ τῆς οἰκίας τράπεζα, καὶ ἐπ' αὐτῆς τρία βαρέα *κουλούρια*, καλούμενα *μονοῦρια* (μονογύρια), ἐν μέσῳ δὲ τῆς τραπέζης ἐπιτίθεται λεκάνη πλήρης μέλιτος, καὶ εἰς τὰ χείλη αὐτῆς κολλῶνται· τρεῖς νεόπλαστοι λαμπάδες. Πᾶσα δὲ ἡ ἐπιφάνεια τῆς τραπέζης καλύπτεται διὰ τρωγαλίων. Προσκληθέντων δὲ τῶν συγγενῶν καὶ φίλων, ἀνάπτονται αἱ λαμπάδες, ἐξ ὧν ἡ μὲν ἀφιεροῦται εἰς τὸν Ἰησοῦν Χρι-

b o n n e s   d e m o i s e l l e s, qu'on ne voit jamais, quoiqu'elles emportent la fièvre de lait de l'accouchée, ἐλιχῶνα (γρ. Λεχῶνα). Malgré cette attentive bonté, il faut se garder de la laisser seule, dans la crainte qu'elles ne l u i   t o r d e n t   l e c o l; car ces fées, quoique débonnaires, étant des vierges surannées, envient aux femmes le bonheur d'être mères.»

στὸν, ἡ δὲ εἰς τὴν Θεοτόκον, καὶ ἡ τρίτη εἰς τὸν Πρόδρομον. Σιωπὴ ἐπικρατεῖ βαθεῖα, καὶ μόνον φωνὴ ἀθώου παιδὸς διακόπτει αὐτὴν, τὸ σύμβολον τῆς πίστεως ἀναγινώσκεται τρὶς, προστάτης δὲ τοῦ νεογνοῦ κηρύσσεται ὁ ἅγιος οὗ ἡ λαμπὰς καίεται πρώτη [1]. Αἱ Μοῖραι τότε κατέρχονται ἀόρατοι καὶ *καλομοιράζουσι* τὸ τέκνον, λαμβάνουσι καὶ κἄτι τι ἐκ τῶν ἐπὶ τῆς τραπέζης, ἧς ἡ ἐπι-

1 Βλ. καὶ Pouqueville, Voyage en Grèce t. VI p. 160. «Les personnes riches allument douze cierges d'égal poids et d'égal grandeur devant les images de douze saints, et celui qui dure le dernier indique le patron auquel l' enfant doit être voué.» Βλ. καὶ Παχυμέρ., Ἀνδρον. Γ'. 32. (t. II p. 276—277. Bonn). «Ἐλύπει τῷ βασιλεῖ παίδων θηλειῶν ἀποβολὴ πρὶν καλῶς καὶ φανῆναι, καὶ τοῦτο ἐπὶ δυσὶ καὶ τρισὶ παισὶ γέγονεν. Ἐπειδὴ καὶ ἡ νεᾶνις αὕτη ἀπεγεννᾶτο καὶ φόβος δεινὸς ἦν καὶ περὶ αὐτῇ, τῶν τε γυναικῶν ἐμπείρων ἅμα δὲ καὶ σεμνῶν, βουλὴν εἰσάγει, πλὴν τὴν συνήθη πολλοῖς, καθ' ἣν δὲ καὶ σώζοιντο τὰ γεννήματα. Καὶ ἡ βουλὴ, εἰκόνας τῶν προὐχόντων ἐν ἀποστόλοις δώδεκα στήσαντας κηροὺς ἰσομήκεις τε καὶ ἰσοστάθμοις καὶ ἅμ' ἡμμένους ἀν' ἑκάστην πήξασθαι, καὶ ὑπὲρ τοῦ νεωστὶ γεννηθέντος ἱκετεύειν ψάλλοντας, ἐπέχονται τὴν εὐχὴν μέχρι καὶ αὐτῆς δὴ τῆς ἐκ τοῦ πυρὸς τῶν κηρῶν δαπανήσεως, καὶ ἐφ' οὗ δὴ ὁ περιγενόμενος τῶν ἄλλων τέως ἀφανισθέντων ἔστη, τοῦτον καὶ τοὔνομα τῷ ἀρτιγενεῖ τίθεσθαι τοῦ περιεῖναι κἀκεῖνο φυλαττόμενον ἕνεκα. Ὃ δὴ καὶ γέγονε τότε βασιλέως προστάξαντος, καὶ τῷ Σίμωνι ὁ κηρὸς ἐνελέλειπτο, καὶ Σιμωνὶς ἡ ἀρτιγενὴς παρωνύμως ἐκλήθη, τὴν ὀνομασίαν τοῦ ἀποστόλου εἰς φυλακὴν φέρουσα.» Βλ. καὶ Χρυσοστόμ., Ὁμιλ. ΙΒ'. κεφ. ζ' εἰς τὴν α' πρὸς Κορινθίους ἐπιστολὴν (Partologiae series Græca ed. Migne. t. LXI col. 105). «Καὶ γὰρ ἡνίκα ἂν καλεῖσθαι τὸ παιδίον δέον, ἀφέντες ἀπὸ τῶν ἁγίων αὐτὸ καλεῖν, ὡς οἱ παλαιοὶ τὸ πρῶτον ἐποίουν, λύχνους ἅψαντες καὶ ὀνόματα αὐτοῖς ἐπιθέντες, τῷ διαρκέσαντι μέχρι πολλοῦ τὸ παιδίον ποιοῦσιν ὁμώνυμον, ἐντεῦθεν πολὺν αὐτὸ στοχαζόμενοι βιῶσαι χρόνον.»

φάνεια καλύπτεται ἅπασα, ἵνα μὴ αὗται εὕρωσι κενὸν καὶ δυσαρεστηθῶσι [1].»

Τοῦ τοιούτου συμποσίου, τελουμένου πρὸς τιμὴν τῶν Μοιρῶν, τῶν ὁριζουσῶν τὰς τύχας τοῦ νεογνοῦ, γίνεται λόγος καὶ ἔν τινι παραμυθίῳ δημοσιευθέντι ἐν τῇ ὑπὸ Εὐλαμπίου συλλογῇ δημοτικῶν ᾀσμάτων. «Τὴν τρίτη νύχτα μετὰ τὴ γέννησί της ἔπρεπε νἄρθουν ἡ Μοίραις νὰ τήνε μοιράνουσι. Ἡ μητέρα δὲν ἐκοιμούντανε· ἐπρόσμενε νἀκούσῃ τί εὐχαῖς θὰ δώσουνε τῆς κόρης της ἡ Μοίραις. Ὅτι τσακίσανε τὰ μεσάνυχτα, νὰ κ' ἡ Μοῖραις κ' ἔρχονται. Ἐκαθήσανε 'ς τὸ τραπέζι, ὅπου γι' αὐταῖς εἶχ' ἑτοιμάσει ὁ πατέρας τῆς νεογεννημένης κόρης, πρῶτα ἐφάγανε, ἔπειτα ἐδοκιμάσανε τὸ κρασὶ, καὶ τὸ ηὕρανε πολὺ καλό· ὕστερα ἀρχίσανε νὰ εὔχωνται τὸ μωρὸ, κάθε μιὰ μὲ τὴν ἀράδα της. Ἡ πρώτη εἶπε: *Τῆς χαρίζω κάλλη ἀγγελικά*· ἡ δεύτερη: *Σὰ γελᾷ, δυὸ δροσερὰ τριαντάφυλλα νὰ πέφτουν ἀπὸ τὰ μάγουλά της*· ἡ τρίτη: *Σὰν κλαίῃ νὰ τρέχουν μαργαριτάρι' ἀπὸ τὰ 'μάτια της* [2]. Ἔπειτα καὶ ἡ τρεῖς σύμφωναις, ἀφήσανε καὶ χάρισμα γιὰ τὴ νεογεννημένη κόρη ἕνα δαχτυλίδι, ὁποῦ ἡ πέτραις του ἐφέγγανε, 'σὰ φλόγα λαμπερὴ, τ' ἀπιθώσανε 'ς τὸ τραπέζι, κ' ἐμουρμούρισαν αὐτὰ τὰ λόγια: *Νὰ τήνε φυλάει ἀπὸ κάθε κακὸ*, καὶ ἔγιναν ἄφαν-

1 Ἐρατὼ (περιοδικὸν σύγγραμα Ἀθηνῶν) 1861 τ. Ι. σ. 80—81. —Cf. Théotoky, Détails sur Corfou p. 124. «on place constamment à côté du nouveau-né du vin, trois tranches de pain, des dragées et de l'or·» βλ. καὶ Pouqueville l. c.

2 Βλ. τοῦ ά. μέρους τοῦ παρόντος τόμου σ. 99.

ταις. Ἡ μητέρα ὅλα τἄκουσεν· ὅταν ἔφυγαν ἡ Μοῖραις, ἔφεξεν ὅλη ἡ καλύβα, 'σὰν νὰ καιούντανε πλῆθος λυχνάρια [1].» — Μετὰ τὴν τελετὴν ταύτην, φέρουσι, κατὰ τὸν περιηγητὴν Henri Mathieu; τὸ βρέφος εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἔνθα τὸ βαπτίζουσιν [2], ὅπερ ὅμως δὲν εἶναι ἀληθὲς διότι ἐν Ἑλλάδι δὲν βαπτίζουσι τὰ νήπια, πρὶν ἢ παρέλθωσι τεσσαράκοντα ἀπὸ τῆς γεννήσεώς των ἡμέραι, ἐκτὸς ἂν τυγχάνωσιν ὄντα ἀσθενῆ, καὶ ὑπάρχῃ κίνδυνος μὴ ἀβάπτιστα ἀποθάνωσιν.

Ἐκτὸς δὲ τῆς Ἑλλάδος ἐν Βρεττανίᾳ τῆς Γαλλίας εὐτρεπίζουσι συμπόσιον εἰς δωμάτιον παρακείμενον τῷ τῆς λεχοῦς, διὰ τὰς Fées αἵτινες ὁρίζουσι τὴν τύχην τοῦ νηπίου [3].

Ἡ δοξασία ὅτι αἱ Μοῖραι κατὰ τὴν γέννησιν ἑκάστου ὁρίζουσι τὸ μέλλον του, ὑπῆρχε καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις, ὡς ἐξάγομεν ἐκ τοῦ ἑπομένου χωρίου τοῦ Ἀπολλοδώρου.

1 Εὐλαμπίου, ὁ Ἀμάραντος σ. 96 — Ὅταν εἰς τὸ παιδίον δωρῶσιν αἱ Μοῖραι ὅλα τὰ πλεονεκτήματα λέγεται ὅτι τὸ στολίζουσι μὲ ὅλας τὰς χάριτας. — Βλ. καὶ Βικεντίου Κορνάρου, Ἐρωτόκριτον. Α'. σ. 10 (Ἐνετίῃσι 1737).

Μ' ὅλαις ταῖς χάραις, 'π' οὐρανὸς καὶ τ' ἄστρη ἐγεννῆσαν,
μ' ὅλαις τὸν ἐμοιράνασι, μ' ὅλαις τὸν ἐστολίσαν.

2 H. Mathieu, La Turquie et ses différents peuples t. II p. 110.

3 Maury, Les fées au moyen âge. p. 31. — Collin de Plancy, Dictionnaire infernal 1825. t. III p. 26. «A la naissance de leurs enfants les Bretons avaient grand soin de dresser, dans une chambre écartée, une table abondamment servie, avec trois couverts, afin d'engager les mères, ou fées à leur être favorables, et les honorer de leur visite, et à douer le nouveau-né de quelques qualités heureuses.»

«Τοῦ Μελεάγρου ὄντος ἡμερῶν ἑπτὰ παραγενομένας τὰς Μοίρας φασὶν εἰπεῖν τότε τελευτήσειν Μελέαγρον, ὅταν ὁ καιόμενος ἐπὶ τῆς ἐσχάρας δαλὸς κατακαῇ. Τοῦτο ἀκούσασα τὸν δαλὸν ἀνείλετο Ἀλθαία καὶ κατέθετο εἰς λάρνακα» [1]. Ἐκ τούτου βλέπομεν ὅτι κατὰ τὴν ἑβδόμην ἡμέραν, ὅπως καὶ ἐν Κάσσῳ, ἐνομίζετο παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ὅτι αἱ Μοῖραι ὥριζον τὰ κατὰ τὸν βίον τῶν ἀνθρώπων.

Καὶ οἱ Ἀλβανοὶ προσέτι δοξάζουσιν ὅτι κατὰ τὴν τρίτην μετὰ τὴν γέννησιν τῶν παιδίων νύκτα τρεῖς ἀόρατοι γυναῖκες ἐπιφαίνονται ἐπὶ τῆς κοιτίδος αὐτῶν καὶ ὁρίζουσι τὴν μοῖράν των [2]. Ἐπίσης καὶ οἱ Σλαῦοι· ἔν τινι σλαυικῷ παραμυθίῳ αἱ τρεῖς Μοῖραι (Soudiçki) ἐπιφαίνονται ὡς γραῖαι λευχείμονες εἰς τὴν καλύβην πτωχοῦ ἀνθρακέως, οὗ ἡ σύζυγος ἔτεκεν ἄῤῥεν, καὶ ἀνημμένην λαμπάδα ἀνὰ χεῖρας κρατοῦσαι, προλέγουσι, μοιραίνουσαι τὸ νεογνόν, ὅτι θὰ λάβῃ σύζυγον τὴν κόρην τοῦ βασιλέως, ὅστις κατὰ τύχην ἐξενίζετο κατὰ τὴν νύκτα ἐκείνην παρὰ τῷ ἀνθρακεῖ, καὶ ἡ πρόῤῥησις ἐξεπληρώθη, καίπερ μεγάλας προσπαθείας καταβαλόντος τοῦ βασιλέως πρὸς ἐξαφάνισιν τοῦ παιδίου [3]. Κατὰ τοὺς Σκανδιναυούς, ἡ Μοῖρα Huldelfe ἐπιφαίνεται εἴς τινας λεχοὺς

1 Ἀπολλοδωρ., Α. η'. 2 βλ. καὶ ή. 3. «Ἀλθαία δὲ λυπηθεῖσα ἐπὶ τῇ τῶν ἀδελφῶν ἀπωλείᾳ τὸν δαλὸν ἧψε, καὶ ὁ Μελέαγρος ἐξαίφνης ἀπέθανε.» — Βλ. καὶ Preller, Griech. Mytholog. τ. II σ. 207.

2 Hahn, Albanesische Studien. τ. I. σ. 148. — Dora d'Istria, Les femmes en Orient. livr. IV, ep. 4. — καλοῦνται φατίτε, πρὸς ὃ προβ. τὸ λατιν. Fata, ἐξ οὗ καὶ τὸ Fée.

3 Chodzko, Contes Slaves. p. 33 κε. — Πρβλ. καὶ ἑλληνικόν τι παραμύθιον παρὰ Hahn, Griechische Märchen τ. I. σ. 161 — 163.

καὶ προλέγει τὴν μοῖραν τῶν παιδίων [1]. Ὡσαύτως καὶ αἱ volas ἢ valas (ἀναλογοῦσαι πρὸς τὰς ἡμετέρας Νεράϊδας), προέλεγον τὴν τύχην τῶν γεννωμένων τέκνων ἐπισήμων οἰκογενειῶν, εἰς τὴν κοιτίδα των προσερχόμεναι [2]· αὗται παρευρέθησαν καὶ κατὰ τὴν νύκτα τῆς γεννήσεως Ὠγιέρου τοῦ Δανοῦ, ὅπως προσφέρωσιν αὐτῷ διάφορον ἑκάστη δῶρον [3]. Αἱ *Νόρναι* ἐπίσης παρουσιάσθησαν ὅταν ἡ βασίλισσα τῆς Δανίας Borghilda ἐγέννησε τὸν Thelg, καὶ προανήγγειλον τὸ ἔνδοξον αὐτοῦ μέλλον [4]. Μία Μοῖρα, κατ' ἄλλην σουηδικὴν παράδοσιν, ὑπεσχέθη νὰ καταστήσῃ εὐτυχῆ τὸν υἱὸν χωρικοῦ τινός, καὶ κατώρθωσε νὰ νυμφεύσῃ αὐτὸν μετὰ τῆς θυγατρὸς τοῦ βασιλέως [5].

Τὴν δὲ εἱμαρμένην τῶν ἀνθρώπων, ἣν οὕτως ὁρίζουσι, γράφουσιν αἱ Μοῖραι, ὡς συνηθέστερον νομίζεται, ἐπὶ τοῦ μετώπου (*κούτελο*) τοῦ παιδός [6]· εἴς τινα μέρη νομίζου-

1 Afzélius, Volkssagen und Volkslieder aus Schwedens. τ. I σ. 62. — (γερμανικὴ μετάφρασις Ungewitter).

2 Bergmann, Poèmes islandais. p. 157. — Grenville Pigot, A manual of Scandinavian mythology, p. 353. — Maury, Les fées du moyen âge p. 31.

3 Leroux de Lincy, Introduction au livre des légendes p. 179. — Ὅτι ἑκάστη Μοῖρα ἰδιαίτερον δῶρον ποιεῖ καὶ παρ' ἡμῖν νομίζεται (βλ. τὸ ἀνωτέρω παρατεθὲν ἀπόσπασμα τοῦ παρ' Εὐλαμπίῳ παραμυθίου). Ὁ Schmidt, (I σ. 212) ἀναφέρει καὶ τὸ ἑξῆς περὶ Μελεάγρου ὅμοιον χωρίον τοῦ Ὑγίνου (fab. 171). «Clotho dixit eum generosum futurum, Lachesis fortem, Atropos titionem ardentem adspexit in foco et ait: κτλ.»

4 Edda Soemundar. Hins Froda. Hafniæ 1818. τ. II σ. 16.

5 Afzélius, ἔνθ. ἀν. τ. I. σ. 341.

6 Passow, Carmina popularia Graeciae recentioris p. 620. «Graeci quenique hominem credunt ex die natali fatum accepisse, quod

σιν ὅτι αἱ Μοῖραι γράφουσι τὴν τύχην τοῦ νηπίου ἐπὶ τῆς ῥινὸς αὐτοῦ, καὶ τὰ ἐπ' αὐτῆς ἀναφυόμενα τυχὸν ἐξανθήματα καλοῦσι *γραψίματα τῶν Μοιρῶν*, ὡς οἱ κάτοικοι τῆς Ἀραχώβης, οἵτινες *μοίρωμα τῶν Μοιρῶν* ἀποκαλοῦσιν ὁμοίως τὰ ἐπὶ τοῦ μετώπου παρουσιαζόμενα ἐξανθήματα[1], ἀλλαχοῦ πάλιν *γραψίματα τοῦ Θεοῦ* καλοῦσι τὰς ῥαφὰς τῶν κρανίων, διότι λέγουσιν ὅτι ὁ Θεὸς γράφει ταῦτα, τὴν μοῖραν τῶν ἀνθρώπων ὁρίζων.

Ἐκ τούτου ἐπεκράτησε νὰ λέγουσιν *ἔτσι μοῦ ἦταν γραφτὸ*, *ἦτον γραφτό μου*[2], ὡς οἱ ἀρχαῖοι ἔλεγον *αἶσα γὰρ οὕτως ἐστὶν* (Ἡσιόδ. θεογον. 345) *ἀλλὰ μοιρίδιον ἦν* (Πίνδαρος) *sicerat in fatis*[3] κλπ. *Γραφτὸ* δὲ καὶ *γραμμένο* ἑκάστου ἀνθρώπου λέγοντες κατήντησε νὰ ἐννοῶσι τὴν πεπρωμένην αὐτοῦ[4], *μοιρογράφισμα* δὲ, κατὰ τὸν Κοραῆ[5], λέγεται «ὅτι αἱ Μοῖραι ἔγραψαν ἢ ἀπεφάσισαν περὶ τῆς ζωῆς ἢ διαγωγῆς ἀνθρώπου τινός.» Ἐντεῦ-

sub fronte scriptum sit.» —Schmidt, Das Volksleben der Neugriechen. τ. I. σ. 212—213. «Auch in Arachoba glaubt man, das die Mœrem am Körper des Kindes, zumeist auf seiner Stirne, ein Merkmal ihres geheimnissvolpen Spruches hinterlassen, und wenn die Frauen zufällig einen Fleck auf derselben finden, so baziehen sie ihn darauf und hüten sich, ihn abzuwaschen; sie pflegen denselben τὸ μοίρωμα τῶν Μοιρῶν zu nennen.»

1 Schimdt, ἔνθ. ἀν. σ. 212.

2 Schmidt, αὐτ. σ. 215.—Βλ. καὶ Λιανοτράγουδα 1868 σ. 164.

Τῆς τύχης μ' ἦτανε γραφτὸ νάμπῶ 'ς τὸν ἔρωτά σου.

3 Ovid., Fast. I. 481.

4 Schmidt, αὐτ.—Σκαρλάτ. Βυζαντ., Λεξικὸν τῆς καθ' ἡμᾶς ἑλλην. λ. Γραφτό. —Πανδώρα XII. σ. 452.

5 Κοραῆς Ἄτακτα τ. II σ. 241.

θεν καὶ αἱ παροιμίαι: *Ὅ,τι μέλλει δὲ ξεμέλλει, κι' ὅ,τι γράφει δὲ ξεγράφει*[1]. *Τὰ γράφει Μοῖρα, δὲ ξεγράφει χεῖρα*[2]. *Τἄχει* (τὰ ἔχει, ἐκεῖνα ἃ ἔχει) *ἡ Μοῖρά μου γραμμένα δὲν παρέρχεται κἀνένα*[3]. *Τἄχ' ἡ Μοῖρα 'ς τὸ χαρτὶ, πελέκι δὲν τὰ κόβει*[4]. *Ποῦ γράψ' ὁ Θεὸς ξεβράχωτο, ποτὲ βραχὶ δὲ βάνει*[5]. Πλεῖστοι λαοὶ πιστεύουσιν ὅτι αἱ τύχαι τῶν ἀνθρώπων εἰσὶ γεγραμμέναι ἐν τῷ οὐρανῷ, κατωτέρω δὲ ἐν τοῖς περὶ Διαβόλου καὶ Ἀγγέλου φύλακος τῆς τοῦ ἀνθρώπου ζωῆς, θέλομεν ἐξετάσει ἑτέρας ὁμοίας δοξασίας. Ἐνταῦθα, ἐκ τοῦ Λειμῶνος τοῦ μοναχοῦ Ἰωάννου τοῦ Μόσχου, παραθέτομεν τὸ ἀκόλουθον χωρίον, ἐξ οὗ δύναταί τις νὰ μάθῃ τὰς περὶ τῶν δοξασιῶν τούτων ἰδέας τῶν πρώτων χριστιανῶν καὶ μοναχῶν, διότι ὁ Μόσχος ἔζησε κατὰ τὸν Θ'. αἰῶνα. «Διηγήσατο ἡμῖν τις φιλόχριστος περὶ Ἀναστασίου τοῦ βασιλέως ὅτι, μετὰ τὸ καθελεῖν Εὐφήμιον καὶ Μακεδόνιον τοὺς πατριάρχας Κωνσταντινουπόλεως, ἐξώρισεν αὐτοὺς εἰς Εὐχάϊταν ἐπὶ Πόντου διὰ τὴν ἁγίαν σύνοδον τῶν ἐν Χαλκηδόνι πατέρων, θεωρεῖ κατὰ τοὺς ὕπνους ὁ αὐτὸς βασιλεὺς Ἀναστάσιος ἄνδρα τινὰ τέλειον λευχείμονα, ἐξ ἐναντίας αὐτοῦ ἑστῶτα, βαστάζοντα κώδικα γεγραμμένον καὶ ἀναγινώσκοντα. Καὶ ἀναπτύξας πέντε φύλλα τοῦ κώδικος καὶ ἀναγνοὺς τοῦ βασιλέως τὸ ὄνομα, εἶπεν αὐ-

1 Βενιζέλου. Παροιμίαι δημώδεις. 1867 σ. 239.
2 αὐτ. σ. 262.
3 αὐτ. σ. 295.
4 Βερέττα Συλλογὴ παροιμιῶν σ. 57.—Βενιζέλ., σ. 296.
5 Βενιζέλ., σ. 262.

τῷ: Ἰδὲ, διὰ τὴν ἀπιστίαν σου, ἀπαλείφω δεκατέσσαρα καὶ τῷ ἰδίῳ δακτύλῳ ἀπήλειψε, φησί. Καὶ μετὰ δύο ἡμέρας, ἀστραπῆς γενομένης μεγάλης καὶ βροντῆς, πάνυ θροηθεὶς ἀπέδωκε τὸ πνεῦμα ἐν θλίψει πολλῇ.»[1]

Τὰ ὑπὸ τῶν Μοιρῶν ὁριζόμενα εἴτε γραφόμενα οὐδεὶς δύναται νὰ ἀποφύγῃ, ὡς αἱ παρατεθεῖσαι ἀνωτέρω παροιμίαι δεικνύουσι.

Πολλὰ γὰρ ἔνι ἀδύνατον ἄνθρωπον εἰς τὸν κόσμον
τὴν εἱμαρμένην ἐκφυγεῖν καὶ τὸ τῆς τύχης κλῶσμα,

λέγει τὸ μεσαιωνικὸν ποίημα περὶ Βελθράνδου καὶ Χρυσάντζας[2]. Ὁμοίας ἰδέας εἶχον καὶ οἱ ἀρχαῖοι, καὶ τούτου παμπληθεῖς ἀποδείξεις εὑρίσκομεν παρὰ τοῖς σωζομένοις ἀρχαίοις συγγραφεῦσι. «Τὸ μέλλον οὐδεὶς ἐκφύγοι» λέγει παροιμία τις ἢ γνωμικόν[3].

. . . τὰ δὲ μόρσιμα πάντως
οὔτε τις οἰωνὸς ῥύσεται οὔθ' ἱερὰ

κατὰ τὸν Σόλωνα[4]. Γνωστὸν δὲ καὶ τὸ τοῦ Ἡροδότου

1 Ἰω. Μόσχου, Λειμὼν κεφ. 38.—Ἐν Migne, Partologiae series graeca. t. 87. pars III col. 2888—2889. Βλ. καὶ Δωροθέου Μονεμβασίας, βιβλίον ἱστορικόν. σ. 241. (Ἐνετίῃσιν 1781).—Ἡ δοξασία ὅτι αἱ Μοῖραι γράφουσιν ὅτι περὶ τῆς τύχης τῶν ἀνθρώπων ἀποφασίσωσιν ὑπῆρχεν ἴσως καὶ παρ' ἀρχαίοις, ὡς ἐξάγομεν ἐκ τῶν ἑξῆς στίχων τοῦ Πινδάρου (Νεμ. ς'. 6—8) «οὐκ εἰδότες...Ἄμμι πότμος Οἵαν τιν' ἔγραψε δραμεῖν ποτὶ στάθμαν.» (βλ. καὶ Schmidt l. c. σ. 215).

2 Βελθρανδ. καὶ Χρυσάντσα στ. 736 ἐν Elissen Analekten. V. σ. 8. —Ὁ Μαυροφρύδης (ἐκλογὴ μνημείων τῆς νεωτ. ἑλλην. γλώσσης 5. 236) ἐσφαλμένως γράφει ἔνι δυνατόν.

3 Ἀποστολ., ις'. 80.—Πλατ., Γοργ. 512 e.—Σοφοκλ., Ἀντιγον. 751.—Ἠλεκτρ. 696.

4 Ἀποσπ. 12 στ. 55 ἐν Bergk, Anthol. lyr.

«τὴν πεπρωμένην Μοῖραν ἀδύνατά ἐστι ἀποφυγέειν καὶ Θεῷ·»[1] «τοὺς γὰρ Μοιρῶν ἀτρέπτους ὅρους προϊδεῖν μὲν δυνατὸν, ἐκφεύγειν δὲ οὐκ ἐφικτὸν», λέγει ὁ Ἡλιόδωρος[2]. Εἰς πολλὰ παραμύθια τὰ ὁριζόμενα ὑπὸ τῶν Μοιρῶν ἐκτελοῦνται κατὰ γράμμα καίτοι μεγάλας προσπαθείας καταβάλλουσιν οἱ ἄνθρωποι ὅπως ἀποφύγωσιν αὐτά. Παραλείποντες πλεῖστα ἄλλα εἰς τρία μόνον ἐνταῦθα περιοριζόμεθα: «ἐκειδὰ ποῦ 'παένανε ὁ βασιλέας καὶ ἡ βασίλισσα, διηγεῖται ἀνέκδοτόν τι παραμύθιον τῆς Μήλου, θεωροῦνε τὸν κόσμο συμμαζωμένο 'ςὲ μιὰ μεργιὰ καὶ περιεργάζουνταν· ἀρωτοῦνε — «ἠντά 'ναι;» καὶ τοὺς εἴπασι πῶς—«ἦρθε μία μάισα καὶ λέει τὰ *μελλούμενα*[3] τῶν ἀνθρώπω»· τότες λέει ἡ βασίλισσα τοῦ βασιλιᾶ.— «Ὄχου, βασιλέα μου πολυχρονεμένε, ἂς 'πᾶμε κ' ἐμεῖς νὰ ῥωτήξωμε γιὰ τὴ Μοῖρα τοῦ παιδιοῦ μας»· τότες τῆς λέει ὁ βασιλιᾶς·—«Ὦ γυναῖκά μου, ἀνέμυαλη ποῦ εἶσαι! ποῦ κάθεσαι καὶ πιστεύεις τ'ς ἀτσιγγάναις! μὰ 'σὰν θέλῃς 'πᾶμε». Ἀλλὰ καίτοι μεγάλως ἐδυσπίστει ὁ βασιλεὺς, καὶ προφυλάξεις οὐχὶ ὀλίγας ἐλάμβανε, πᾶν ὅ τι περὶ τῆς τύχης τοῦ τέκνου των προεῖπεν ἡ μάγισσα ἐπηλήθευσε[4]. Καὶ ταῦτα μὲν περὶ μαγισσῶν, ἀποκαλυπτουσῶν τὰ ὑπὸ τῶν Μοιρῶν ὁρισθέντα· ἕτερον παραμύ-

1 Ἡροδοτ., Α, 91.

2 Ἡλιοδωρ., Αἰθιοπ. Β. 24.

3 Καὶ μελλάμενα=τὰ μέλλοντα γενέσθαι. Βλ. περὶ τῆς λέξεως ταύτης: Κοραῆ, Ἄτακτα, τ. IV μέρ. α'. σελ. 320.—Φιλίστορα τ. IV σ. 519.—Schmidt, ἐνθ. ἀν. σ. 215.

4 Ἐστάλη ὑπὸ τοῦ μακαρίτου Ἀριστ. Ταταράκη εἰς τὴν ἐπὶ τῆς

θιον Νάξου, διηγεῖται τὰ ἀκόλουθα περὶ τοῦ ἀναποφεύκτου τῶν ὑπὸ τῶν Μοιρῶν ἀποφασισθέντων. «Ἦταν ἕναν ἀντρόυνο, καὶ δὲν ἠκάνενε παιδί· περικαλεθήκανε 'ς τ'ς ἁγίοι καὶ μέσ' 'ς τὰ πολλὰ χρόνια ἤκαμαν ἕνα θηλυκάκι. Ὁ πατέρας του πγιὰ ἀπὸ τὴ χαράν του ἠπήρενε τὸ δρόμ' ὀμπρός του νὰ ὕρῃ σύντεκνο. Ἀμπαντᾷ ἕνα 'ς τὸ δρόμο—«ὥρα καλή, ποῦ 'πᾶ' ἀπὸ 'δῷ, λέει, πγιὸ γυρεύεις;»—«Σύντεκνο νὰ βαφτίσῃ τὸ παιδί μου.»—«Ἐγὼ βαφτίζω το.» Τόνε παίρνει 'ς τὸ 'σπίτι καὶ κάνει τ'ς ἑτοιμασίαις. Πρὶν νὰ τὸ βαφτίσουνε ἀκούει ὁ σύντεκνος τῶ Μοιράδω, κ' ἤλεεν ἡ μιά:—«Νᾶναι γραφτό του νὰ τὸ φᾶνε τ' ἀνήμερα ζούμπερα.» Ἡ ἄλλη λέει·—«Ὄχι· ἐτσὰ μόνον νὰ τήνα κάψῃ ἡ φωτιά.» Ἡ ἄλλη λέει:—«Σταθῆτε, 'σὰ γενῇ δεκοχτὼ χρονῶ κοπέλλα νὰ πνιῇ μέσ' 'ς τὸ νερό.» Ἠμείνανε πγιὰ κ' ἡ τρεῖς σύφωναις. Ὁ καμμένος σύντεκνος μὰ τὴ σκάσιν του· μὰ δὲν ἀπόδειξενε τίοτα. Τὸ βαφτίζει, τοῦ κάνει τὰ φιλιοτσέστικα καὶ φεύγει. 'Σὰν ἠκοντεύγανε τὰ δεκοχτὼ χρόνια 'πάει 'ς τοῦ σύντεκνου.—«Μιὰ χάρι θὰ σᾶς ἐζητήξω», λέει—«Καὶ δυό».—» Νὰ μοῦ δώκετε νὰ πάρω μαζί μου τὴ φιλιότσα μου* κανένα χρόνο.. «Γιὰ νὰ μὴ χαλάσουνε τὸ χατῆριν του τὴν ἐδώκανε. Ὁ σύντεκνος τὴν ἤπηρενε 'ς τὸ χωριόν του καὶ τσῆ διορίζει μιὰν κάμαρα ξεχωριστή, ὅλα νὰ τσῆ

ἐκδόσεως τῶν Νεοελληνικῶν ἀναλέκτων ἐπιτροπὴν τοῦ φιλολογικοῦ συλλόγου Παρνασσοῦ.

* Φιλιότσα, λέξις λατινίζουσα = ἡ ἀναδεκτὴ (la filleule) φιλοτσέστικα δὲ ὅσα κατὰ τὴν βάπτισιν ποιεῖ ὁ ἀνάδοχος, οἷον τὰ ἐνδύματα τοῦ παιδὸς, τὰ ἔξοδα τῆς τελετῆς τοῦ βαπτίσματος κλπ.

τὰ 'πηαίνῃ ἕτοιμα καὶ τὸ νερὸ 'ς τὴν κοῦπα, καὶ νὰ μὴν 'πηαίνῃ καθόλου 'ς τὸ πηάδι, μπᾶς καὶ κατρακυλίσῃ μαθὲς ὁ χρόνος, καὶ περάσῃ πγιὰ τὸ γραφτό τση. Μιὰ 'μέρα, 'σὰν ἠκοντεύγενε νὰ περάσ' ὁ χρόνος, 'μπαίνουνε 'ς τὴν κάμαράν τση νὰ τήνε συντροφιάσουνε καὶ βλέπουνε τὸ πιάτο τση γεμάτο νερὸ καὶ κείνη 'πιμυτισμένη μέσα καὶ πνιμένη. Οἱ γονεῖς τση πγιὰ 'σὰν τὸ μάθανε τὰ βάλανε μὲ τὸ σύντεκνο.—«Χριστιανοί μου, τσοὶ λέει κεῖνος, γραφτόν τση ἤτανε. Ἐσεῖς δεκοχτὼ χρόνια ἤσαστανε ξέγνοιαστοι, κ' ἐγὼ ἀπόντον ἐβαφτιστήκενε ἤμουνε μὲ τό λοϊσμό. Τἄχει ἡ Μοῖρα μου γραμμένα, δὲν παρέρχεται κἀνένα[1] ». Ὁ δὲ Passow διηγεῖται, ἀπὸ τοῦ Οὐλερίχου μαθών, τὴν ἱστορίαν ἑνὸς στρατιώτου, ὅστις προσποιηθεὶς ὅτι ἀπέθανεν ἔν τινι μάχῃ, ἐν ᾗ δύο ἕτεροι συστρατιῶταί του ἐφονεύθησαν, ἤκουσε τὴν τύχην του παρὰ τῶν Μοιρῶν, καὶ τὴν τύχην του ταύτην δὲν ἠδυνήθη ν' ἀποφύγῃ[2]. Αἱ τοιαῦται παραδόσεις, προερχόμεναι ἐκ τῆς ἰδέας ὅτι αἱ τῶν Μοιρῶν ἀποφάσεις εἰσὶν ἄφευκτοι καὶ ἀμετάτρεπτοι, πολλὰς πρὸς τὰς ἀρχαίας περὶ πραγματοποιήσεως τῶν θείων χρησμῶν διηγήσεις παρουσιά-

1 Νεολλην. ἀνάλεκτα· Τ. Β'. ἀρ. 14 σ. 23—24.

2 Passow, Carmina popularia Graeciae recentioris. p. 620 «Ulrichus narrat Vostitsae trium militum in proelio duos interfectos esse; tertius autem cum mortuum se dissimularet, subito tres parcas audivit accedentes inter se colloqui, ipsum in mola periturum, quamquam autem molam ne intraret valde veritus est, tamen fatum non effugit; animam enim efflavit morte subitaria, cum casu quodam molam ingressus esset.»

ζουσιν ὁμοιότητας· διότι καὶ ἐκεῖναι ἐπὶ τῆς αὐτῆς στηρίζονται βάσεως, ἐπὶ τοῦ ἀναποφεύκτου δῆλον ὅτι τῆς πραγματοποιήσεως τῶν θείων βουλήσεων, πρὸς ἃς ὁ ἄνθρωπος δὲν δύναται ν' ἀντιστῇ.

Γενικῶς λοιπὸν ἐπικρατεῖ ἡ ἰδέα ὅτι αἱ Μοῖραι δὲν ἀναιροῦσιν ὅ τι ἅπαξ ὥρισαν, διότι ὡς δημοτικόν τι δίστιχον λέγει:

Νά ἤτανε νὰ μοιραίνουνε 'πὸ δύο φοραὶς ἡ Μοῖραις,
ποτὲ δὲν θὰ γενόντανε 'ς τὸ κόσμο κακομοίραις[1].

Ἐν τούτοις παραμύθιόν τι, οὗ μέρος ἐδημοσιεύσαμεν ἄλλοτε[2], ποιεῖται μοναδικὴν ἐξαίρεσιν τοῦ κανόνος τούτου, διηγούμενον τὴν ἱστορίαν πτωχῆς τινος νεάνιδος, ἧς τὴν τύχην μετέτρεψεν ἡ Μοῖρα αὐτῆς. Τὸ παραμύθιον τοῦτο παραθέτομεν ἐνταῦθα, διότι πολλὰς περιέργους ἐν αὐτῷ εὑρίσκομεν πληροφορίας περὶ Μοιρῶν καὶ τῆς κατοικίας αὐτῶν, ἂν καὶ δὲν δυνάμεθα νὰ τὰς θεωρήσωμεν ὡς καθαρῶς δημοτικάς, διὰ τὸν λόγον ὅτι μόνον ἐν τῷ παραμυθίῳ τούτῳ ἀπαντῶσιν. Ἦτο ποτὲ, λέγει τὸ παραμύθιον, νεᾶνις πτωχὴ καὶ δυστυχεστάτη, ἥτις, κατὰ τὴν δημώδη ἔκφρασιν, *δὲν εὕρισκε 'ς τὸν ἥλιο μοῖρα*. Αὕτη κατηρᾶτο συνεχῶς τὴν ἐλεεινὴν αὐτῆς Μοῖραν, ἥτις τοιαύτην τεταλαιπωρημένην ζωὴν νὰ ζῇ τὴν κατεδίκασε, καὶ ἐθρήνει ἀδιακόπως, τὴν οἰκτρὰν αὐτῆς κατάστασιν ἀναλογιζομένη. Αἴφνης ἡμέραν τινὰ παρουσιάζεται εἰς αὐτὴν μία γραῖα *ἀράπισσα*, μάγισσα,

1 Λιανοτράγουδα 1868. σ. 105.—Πρβλ. Tomaseo, Canti popolari τ. III σ. 457.—Passcw, αὐτ. σ. 542.
2 Πανδώρα, 1866 τ. XVII σ. 400.

ἥτις τὴν ὁδηγεῖ πῶς νὰ διορθώσῃ τὸ *ῥιζικόν* της.—«Μακρὰν πολὺ μακρὰν ἀπ' ἐδῶ, εἰς τὸ δεῖνα μέρος, τῆς λέγει, εὑρίσκεται ἓν βουνὸν σκοτεινὸν καὶ ἀπότομον· ἐκεῖ κατοικοῦσιν αἱ Μοῖραι. Διὰ νὰ κάμῃς τὴν Μοῖράν σου νὰ σοῦ διορθώσῃ τὸ *ῥιζικὸν* καὶ νὰ σὲ *μοιράνῃ* ἐκ νέου, πρέπει νὰ κατασκευάσῃς μίαν πῆτταν *ἀναιβατὴν* (ἄζυμον) καὶ ἀφ' οὗ ὑπάγῃς εἰς ἐκεῖνο τὸ μέρος νὰ σταθῇς εἰς τὰς ῥίζας τοῦ βουνοῦ καὶ νὰ φωνάξῃς δυνατά:—«*Μοῖρά μου καὶ μοίρανέ με καὶ καλὸ φαῒ σοῦ φέρνω!*» Τότε θὰ παρουσιασθῇ ἐμπρός σου μία γραῖα μαύρη θὰ σὲ ἐρωτήσῃ.—«*Τί θέλεις;*» σὺ δὲ πρέπει νὰ ἀπαντήσῃς—«*Τὴ Μοῖρά μου γιὰ νὰ μὲ μοιράνῃ*». Ἡ γραῖα θὰ φύγῃ καὶ θὰ ἔλθῃ ἡ Μοῖρά σου, ἡ ὁποία εἶναι μαύρη ὡς ὅλαι αἱ Μοῖραι. Ἡ Μοῖρά σου θὰ σὲ προσκαλέσῃ νὰ πλησιάσῃς, ἀλλὰ σὺ ἀπὸ μακρὰν πρέπει νὰ τὴν ἐξορκίζῃς νὰ μὴ σὲ φάγῃ, ἅμα δὲ πλησιάσῃς, τῇ προσφέρεις τὴν πῆτταν. Ἅμα φάγῃ τὴν πῆτταν θὰ εὐχαριστηθῇ πολὺ καὶ θὰ διορθώσῃ τὸ ῥιζικόν σου. Κύταξε καλὰ ὅμως μὴ βάλῃς ἁλάτι εἰς τὴν πῆτταν διότι ἅμα τὴν φάγῃ ἡ Μοῖρα θὰ τυφλωθῇ, καὶ μὴ δυναμένη νὰ περιπατήσῃ ἐπὶ τοῦ ὄρους θὰ παραπατήσῃ καὶ θὰ κρημνισθῇ ἀπὸ κἀνένα βράχον, σὺ δὲ θὰ ἀποθάνῃς, ἢ θὰ πάθῃς ἄλλα μεγάλα δυστυχήματα.»—Ἡ νέα κόρη ἔκαμεν ὡς τὴν συνεβούλευσεν ἡ μάγισσα καὶ ἡ τύχη της μετεβλήθη. Ἔλαβε σύζυγον πλούσιον, καὶ θὰ ἦτο καθ' ὁλοκληρίαν εὐτυχής, ἂν δὲν ἔμενεν ἄτεκνος· διότι οὐδέποτε ἡ Μοῖρα καθίστησι τὸν ἄνθρωπον ἐντελῶς εὐτυχῆ.

Παραπλήσια εἶναι καὶ ὅσα αἱ Ἑλληνίδες παρθένοι τελοῦσιν, ὅπως τῇ ἐπινεύσει τῶν Μοιρῶν νυμφευθῶσι ταχέως. «Πᾶσα νεᾶνις ἐπιθυμοῦσα νὰ νυμφευθῇ ταχέως, λέγει ὁ Pouqueville, πέμπει διὰ τῆς *βάγιας της* εἰς σπήλαιόν τι πλακοῦντα ἐκ μέλιτος, ὅπως αἱ Μοῖραι ἐπιβλέψωσιν ἐπ' αὐτῆς»[1]. Κατ' ἐξοχὴν δὲ εἰς ὀλίγα τινὰ γνωστὰ σπήλαια αἱ νεάνιδες μαντεύονται, οἷον εἶναι τὸ παρὰ τὴν Ναύπακτον, εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ ὄρους Ῥίγανι, ὅπου αἱ νέαι Λοκρίδες μεταβαίνουσιν ἵνα συμβουλευθῶσι τὰς Μοίρας καὶ μάθωσι τὰ περὶ τῆς ὑπανδρείας των, ἀνατιθέμεναι πλακοῦντα ἐκ μέλιτος[2]. Τὸ σπήλαιον τοῦτο κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἦν, ὡς ὁ Παυσανίας ἀναφέρει[3], ἱερὸν τῇ Ἀφροδίτῃ, αἱ δὲ γυναῖκες κατ' ἐξοχὴν δ' αἱ χῆραι, ἐπορεύοντο ἐκεῖ αἰτοῦσαι παρὰ τῆς θεᾶς γάμον· τὴν δὲ σχέσιν τῆς Ἀφροδίτης πρὸς τὰς Μοίρας δεικνύει ἡ ἑξῆς ἐν Σπάρτῃ εὑρεθεῖσα ἐπιγραφή: «*καὶ τῶν συγκαθειδρυμένων αὐτῇ* (τῇ ὀρθίᾳ Ἀρτέμιδι) *θεῶν καὶ Μοιρῶν Λαχέσεως καὶ Ἀφροδίτης ἐνοπλίου*»[4]· καὶ ὁ ὀρφικὸς εἰς τὴν Ἀφροδίτην ὕμνος, ἐν ᾧ αὕτη λέγεται κρατοῦσα τρισσῶν Μοιρῶν[5]. Ἑτέραν ἀπόδειξιν τῆς σχέσεως

1 Pouqueville, Voyage en Grèce. t. IV p. 418, ch. 132.—Dora d'Istria, Les femmes en Orient livr. V. ep. 6.—τ. Α'. σ. 325. μετάφρ. Αἰμιλ. Σχουζέ.

2 Σάθα, Χρονικὸν Γαλαξειδίου. σ. 39.—Pouqueville, l. c. t. III. p. 243.

3 Παυσαν., Γ'. λη'. 6.

4 Bœckh, Corpus Inscr. Gr. n. 1444.

5 Ὀρφικ. ὕμν. 55 (54).—Schmidt l. c. I σ. 218.

ταύτης παρέχει ἡμῖν καὶ τὸ ἑξῆς: Κατὰ τὸν Παυσανίαν παρὰ τὸν Ἰλισσὸν ἦν ναὸς τῆς Οὐρανίας Ἀφροδίτης, ἐν ᾧ καὶ ξόανον ἀρχαῖον τῆς θεοῦ ἐφυλάσσετο μετ' ἐπιγραφῆς λεγούσης ὅτι πρεσβυτέρα αὕτη ἦν τῶν Μοιρῶν[1]. Αἱ δὲ Μοῖραι μέχρι τῆς χθὲς ἐτιμῶντο πλησίον τοῦ Ἰλισσοῦ, ἐν τῷ Παναθηναϊκῷ σταδίῳ ἐν τῇ ὀπῇ τοῦ λόφου τοῦ λεγομένου *τρύπιο βουνὸ*, καὶ καθ' ἑκάστην ὑπὸ τῶν νεανίδων προσφέρονται αὐταῖς πλακοῦντες μετὰ μέλιτος καὶ ἅλατος[2].

Ἐν Ἀθήναις προσέτι αἱ νεάνιδες πορεύονται εἰς τὸ μεταξὺ τῆς ἀκροπόλεως καὶ τοῦ μνημείου τοῦ Φιλοπάππου σπήλαιον, ὅπερ *φυλακὴ τοῦ Σωκράτους* κοινῶς λέγεται, ἢ εἰς τοὺς ὑπὸ τὸν λόφον τοῦ Μουσαίου ἀρχαίους τάφους, καὶ ἐκεῖ προσφέρουσαι μειλίγματα εἰς τὰς Μοίρας ἢ *καλοκυράδες*, καὶ ἐπῳδάς τινας μυστηριώδει τῇ φωνῇ ἐπᾴδουσαι, προσπαθοῦσιν ἔκ τινων οἰωνῶν νὰ μαντεύσωσι τὸ ὄνομα τὸ μέλλοντος αὐτῶν συζύγου[3].

Ἡ εἰς τὰς μαγικὰς ταύτας τελετὰς συνειθιζομένη ἐπ-

1 Παυσαν., Α. ιθ'. 2.

2 Stuart and Revet, Ant. of Athens—Galt, Letters from the Levant. σ. 109.—Dodwell, I σ. 396. 397.—Pouqueville, Voyage de la Grèce τ. V σ. 67.

3 Προβλ. τοῦ παρόντος τόμου μέρος I. σ. 96 σημ. 2.—Passow, Carm. popul. p. 620. «Athenis virgines de futuro marito consulere solent in loco qui dicitur φυλακὴ τοῦ Σωκράτους carmina cantates; tum ex voce obscura, qua saxa sperantibus respondent, coniicere student, quod nomen marito futuro sit.» Προβλ. καὶ Villeneuve, Journal fait en Grèce pendant les années 1825-1825 p. 67,—Pouqueville, l. c. 8. t. V. σ. 64 (2α ἔκδοσις).

ῳδὴ εἶναι ἡ ἑξῆς, ἥτις φαίνεται ἀρχαιοτάτη διότι ἐν αὐτῇ ἀναφέρεται ὅτι αἱ Μοῖραι κατοικοῦσιν εἰς τὸν Ὄλυμπον, τὸν κόρυμβον, τὰ τρία ἄκρα τ' οὐρανοῦ.

Ἀπὸ τὸν Ὄλυμπον, τὸν κόρυμβον
τὰ τρία ἄκρα τ' οὐρανοῦ,
ὅπου αἱ Μοῖραι τῶν Μοιρῶν,
κ' ἡ ἐδική μου Μοῖρα,
ἂς ἀκούσῃ καὶ ἂς ἔλθῃ 1.

Ὁ Ἄγγλος περιηγητὴς Wordsworth διηγεῖται ὅτι τὴν ἐπῳδὴν ταύτην ἤκουσεν ἔν τινι σπηλαίῳ τοῦ ὀλίγον τῶν Ἀθηνῶν ἀπέχοντος χωρίου Κηφισιᾶς, ὅπου πορευόμεναι αἱ χωρικαὶ νεάνιδες, ἔλεγον αὐτὴν, νομίζουσαι ὅτι ἡ Μοῖρα ὑπήκουε τῆς δεήσεώς των, ἂν ἐκ τῆς ὀροφῆς ἔπιπτε τυχὸν χάλιξ τις.

Ἐν τοῖς ἀνωτέρω ἐγένετο λόγος περὶ τῶν εἰς τὰς Μοίρας προσφερομένων πλακούντων ἐκ μέλιτος· ἴδομεν δὲ εἰς

1 Wordsworth, Athens and Attica σ. 228.—Ἐφημ. Φιλομαθῶν 1868 ἔτ. ΙϚ'. σ. 1479.—Passow, Carmina popularia σ. 431 ἀρ. 574. β.—Schmidt, I σ. 219.—Heuzey, Le mont Olympe et l'Acarnanie p. 139. (Ἐκ τούτου παρελάβομεν τὴν ἐπῳδὴν, διότι, ὡς παρ' αὐτῷ φέρεται, καὶ ὀρθοτέρα καὶ εὐνοητοτέρα εἶναι).—Πρβλ. J. J. Ampère, ἐν Revue des deux Mondes 1 Ἰουλίου 1844. σ. 40.—Ὁ Πιττάκης (ἐν Ἐφημ. Ἀρχαιολογ. 1852 σ.653 καὶ ἐν Ἐφημερίδι τῶν Φιλομαθῶν 1860 σ. 1195) γράφει ἐν τῷ πρώτῳ στίχῳ τὸ Κόροιβον, καὶ λέγει ὅτι εἶναι τὸ ὑπὸ τοῦ Παυσανίου (Φωκ.) ἀναφερόμενον ὁμώνυμον ὄρος. Ἀλλὰ τοῦτο ἐγένετο κατὰ παρεξήγησιν τοῦ Παυσανίου (Φωκ. κζ'.) ὅστις λέγει: «Εἰσὶ δ' ἐπάνω τοῦ Κοροίβου» ἤτοι: εἰσὶ δὲ πρόγονοι τοῦ Κοροίβου, ἐξ οὗ φαίνεται ὅτι ὁ Κόροιβος ἦν ἀνὴρ καὶ οὐχὶ ὄρος.

τὸ πρῶτον τοῦ παρόντος τόμου μέρος (σ. 96) ὅτι ὅμοια μειλίγματα προσφέρονται εἰς τὰς *Νεράιδες* ἢ *καλοκυράδες*, καὶ ὅπερ τὸ περιεργότερον εἰς τὰ αὐτὰ μέρη, ἐν οἷς καὶ τὰ εἰς τὰς Μοίρας ἀναθήματα ἐναποθέτουσι[1]. Καὶ οἱ ἀρχαῖοι προσέφερον *μελιτούτας* ἤτοι πλακοῦντας ἐκ μέλιτος, εἰς τὰς μαντικὰς θεότητας, ὡς ἐπὶ παραδείγματι εἰς τὸν Τροφώνιον[2]. Ἐν Μήλῳ δὲ καὶ εἰς τὴν ἁγίαν Αἰκατερίνην προσφέρουσιν αἱ νεάνιδες πλακοῦντας,

1 Καὶ ἐν τῷ πρώτῳ τοῦ παρόντος τόμου μέρει πολλάκις ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ καταδείξωμεν τὴν ὁμοιότητα τῶν Μοιρῶν πρὸς τὰς Νεράιδας· ἐν τῇ γαλατικῇ καὶ γερμανικῇ μυθολογίᾳ αἱ Fées ἢ Elfen ἔχουσι ταὐτοχρόνως τὰ χαρακτηριστικὰ τῶν τε Νεράιδων καὶ τῶν Μοιρῶν τῆς νεοελληνικῆς. Αἱ ἀρχαῖαι ἑλληνίδες νεάνιδες προσέφερον εἰς τὰς Νύμφας θυσίας, γάμον ἐξαιτούμεναι, ὡς αἱ σημεριναὶ νεάνιδες προσφέρουσι πλακοῦντας εἰς τὰς Μοίρας. (Schmidt, Das Volksleben der Neugriechen τ. I σ. 128.—Hermann, Griech. Privatalterthümer § 31, 3.—Preller, Griech. Mythol. I. σ. 567). Αἱ Μοῖραι ἐν τῷ ἀνωτέρῳ παρατεθέντι παραμυθίῳ τοῦ Εὐλαμπίου (σ. 214). δωροῦσι νεάνιδί τινι τὸ προτέρημα νὰ πίπτουν μαργαρίται ἀπὸ τοὺς ὀφθαλμούς της ὅταν κλαίῃ καὶ ῥόδα ἀπὸ τὰ χείλη της ὅταν γελᾷ· τοιαῦτα δὲ δῶρα ἐν ἄλλοις παραμυθίοις ποιοῦσιν αἱ Νεράιδες (βλ. τοῦ παρόντος τόμου σ. 99). Αἱ Μοῖραι, κατὰ τοὺς Ζακυνθίους, ἔχουσι ῥάβδον, ἣν κρατοῦσιν ἐν τῇ δεξιᾷ καὶ δι' ἧς μοιραίνουσι τοὺς ἀνθρώπους. (Schmidt l. c. σ. 213), ὡς αἱ Fées τῶν Εὐρωπαίων ἔχουσι τὴν baguette.— Ἐπίσης αἱ Μοῖραι εἰσὶν ἔφοροι τῆς γεννήσεως καὶ τοῦ θανάτου, παριστάμεναι μετὰ ἀδράκτων, ὡς κατωτέρω θὰ ἴδωμεν, ὅπως καὶ αἱ Νεράιδες (βλ. τοῦ παρόντος τόμου σ. 115 κε.)—Ἔν τινι δὲ χωρίῳ τοῦ μυθιστοριογράφου Λόγγου (Β. κγ. 1. Γ. κζ. 2) αἱ Νύμφαι ἔχουσι τὰ χαρακτηριστικὰ τῶν Μοιρῶν, τὴν τύχην ὁρίζουσαι καὶ προλέγουσαι τὸ μέλλον.

2 Ἀριστοφαν., Νεφ. 507.—Παυσαν., Θ', λθ. 5.—Ἡσύχ., λ. Μαγίδες.—Λουκιαν., Διαλ. Νεκρ. Γ. 2.—Καὶ εἰς τὰς Μοίρας δὲ οἱ ἀρ-

δεόμεναι αὐτῆς νὰ μεσιτεύσῃ παρὰ ταῖς Μοίραις· τὴν περίεργον ταύτην συνήθειαν περιγράφει ὡς ἑξῆς ὁ μακαρίτης φίλος μας Ἀριστείδης Ταταράκης. «Κατὰ δὲ τὴν 25 Νοεμβρίου, ἑορτὴν τῆς ἁγίας Αἰκατερίνης λαμβάνουσι τρεῖς δράκας ἀλεύρου καὶ τρεῖς ἅλατος ἀπὸ τρεῖς γυναῖκας, αἱ ὁποῖαι πρέπει νὰ ἦναι ὑτανδρευμέναι, ἀλλὰ *μονοστέφαναις*, δηλαδὴ ἅπαξ μόνον ὑπανδρευμέναι. Ἐκ τοῦ ἅλατος καὶ τοῦ ἀλεύρου κατασκευάζει ἡ κόρη πλακοῦντα, ὃν φαγοῦσα κατακλίνεται, ἐπικαλουμένη τὴν ἁγίαν Αἰκατερίναν διὰ τῶν ἑξῆς:

Ἅγια μου Κατερίνα μου
Ντετόρου* θυγατέρα
ἄμε 'ς τὴν ἄρουλα 'ς τὴν κάρουλα**
'ς τὴ μαρμαροχρουσοπηγή,***
ποῦναι ἡ Μοίραις τῶν Μοιρῶν
καὶ λούγονται καὶ νίβγονται †
κ' ἀσημοχορδονίζονται, ††
κ' ἂν κι' ἐμένη ἡ δική μου
κι' ἂν εἶναι ἄξια καὶ καλὴ
'πές της νάρχῃ ††† νὰ μ' εὑρῇ.

χαῖοι προσέφερον μελικράτους σπονδὰς (Παυσαν., Β., ια'. 4. Σχολ. Αἰσχ. Ἀγαμ. 70).

* Κυρίως ἰατροῦ· dottore.

** Λέξεις ἄγνωστοι· συνήθως παρετίθενται τοιαῦται εἰς τὰς ἐπῳδὰς ὅπως λαμβάνωσιν αὗται ὕφος μυστηριῶδες.

*** Κρήνη κατεσκευασμένη ἐκ χρυσοῦ καὶ μαρμάρου.

† Βλ. καὶ σ. 100 κε. τοῦ παρόντος τόμου διὰ τὰς ὁμοίας περ Νεράϊδων προλήψεις.

†† Πλέκουσι τὴν κόμην των δι' ἀργυρῶν σειρητίων.

††† Νὰ ἔλθῃ.

Καθ' ὕπνους βλέπει, ὡς εἶναι ἑπόμενον, ἀφ' οὗ φάγῃ τὸν πλακοῦντα ἁλατισμένον μὲ τὸ *παραπάνω*, ὅτι διψᾷ καὶ ὅτι εὑρίσκεται πλησίον ποταμῶν ἢ φρεάτων, διότι κατὰ τὴν παροιμίαν:

Ὅπου πεινᾷ ψωμιὰ θωρεῖ κ' ὅπου διψᾷ πηγάδια.

ὅν τινα δὲ ἤθελεν ἴδῃ ὅτι τῇ προσφέρει ὕδωρ, οὗ ἡ μορφὴ εἶναι γνωστὴ ἢ καὶ ἄγνωστος εἰς αὐτήν, τοῦτον θέλει νυμφευθῇ»[1].

Αἱ Μοῖραι, κατὰ τὰ παραμύθια βοηθοῦσι τὰς βασιλοπούλας καὶ τὰ βασιλόπουλα, ἐπιφαινόμεναι αὐτοῖς, καὶ πολλὰς συμβουλὰς δίδουσαι. Ἐν παραμυθίῳ τῆς συλλογῆς Hahn, τὴν αὐτὴν ὑπόθεσιν ἔχοντι ἣν καὶ τὸ γαλλικὸν Peau d'âne τῆς συλλογῆς Perrault, βασιλοπούλα τις, τὴν ὁποίαν ζητεῖ νὰ νυμφευθῇ ὁ πατήρ της, ἐν τῇ ἀπελπισίᾳ της κλείεται εἰς τὸν θάλαμόν της καὶ κραυγάζει: —*Ὦ Μοῖραι τῶν Μοιρῶν! γιατί μοῦ δίνετε τέτοιο ῥιζικό;* Τότε παρουσιάζεται ἡ Μοῖρά της, ἥτις διὰ νὰ τὴν σώσῃ ἐκ τῆς τύχης ταύτης τὴν συμβουλεύει νὰ ζητήσῃ παρὰ τοῦ πατρός της νὰ τῆς κατασκευάσῃ ἓν ἀργυροῦν φόρεμα, ἔπειτα ἓν χρυσοῦν, καὶ ἔπειτα ἓν *μαργαριταρένιον* χωρὶς κόψιμον καὶ ῥαφήν· τοῦτο δὲ ὅλοι οἱ ῥάπται κηρύττουσιν ὅτι ἀδυνατοῦσι νὰ κατασκευάσωσι, ἡ δὲ βασιλοπούλα ἀπαλλάσσεται ἀπὸ τῶν ἀπαιτήσεων τοῦ πατρὸς αὐτῆς[2]. Συνηθέστερον δὲ ἡ Μοῖρα ἑκάστου ἥρωος (*βασιλοπούλου*), ἐπιφαίνεται αὐτῷ, ἂν πρόκειται

1 Νεοελληνικὰ ἀνάλεκτα I σ. 335.
5 Hahn, ἀρ. 65.

δυσχερεῖς ἄθλους νὰ ἐκτελέσῃ, εἰς γραῖαν μεταμορφουμένη, τὸν ὁδηγεῖ, καὶ τὸν σώζει ἀπὸ τοὺς περιστοιχοῦντας αὐτὸν κινδύνους[1]. Ἐν τῇ ἀρχαίᾳ μυθολογίᾳ πολλοὺς τοιούτους μύθους εὑρίσκομεν· ἡ Ἀθηνᾶ, κατὰ τὸν Ἀπολλόδωρον (Α'. ε'. 6, 2) ἐπιφαίνεται τῷ Ἡρακλεῖ ἀμηχανοῦντι καὶ μὴ δυναμένῳ νὰ καταβάλῃ τὰς Στυμφαλίδας ὄρνιθας, δίδωσι δ' αὐτῷ χάλκεα κρόταλα, ἅτινα κρούων ἐπί τινος παρακειμένου τῇ λίμνῃ ὄρους τὰς ὄρνιθας ἐφόβει, καὶ ἐξερχομένας τῆς λίμνης ἐτόξευεν. Ἐκτὸς δὲ καὶ ἄλλων πολλῶν μύθων ἀξία μνείας ἐστὶ ἡ ῥωμαϊκὴ περὶ τοῦ Νουμᾶ καὶ τῆς συμβούλου αὐτοῦ νύμφης Ἠγερίας (Egeria) παράδοσις.

Πιστεύεται ὅτι πολλοὶ ἄνθρωποι ἐκ γενετῆς εὐνοοῦνται ὑπὸ τῆς Μοίρας καὶ ὅτι οὐ μόνον αὐτοὶ εἰς τὰς ἐπιχειρήσεις των ἐπιτυγχάνουσιν, ἀλλὰ καὶ ὅτι φέρουσι τὴν εὐτυχίαν καὶ τὸν πλοῦτον εἰς τὴν οἰκίαν, εἰς ἣν εἰσέλθωσι καὶ διαμείνωσιν· οἱ τοιοῦτοι λέγονται ὅτι *ἔχουσι καλὸν ποδαρικὸν* καὶ *καλοπόδαροι* διὰ τοῦτο ἐπικαλοῦνται, πρὸς ἀντίθεσιν τῶν *κατσιποδιάριδων* ἢ τῶν ἐχόντων *κακὸ ποδαρικὸ*, οἵτινες *καὶ εἰς τὴν θάλασσαν ἂν 'πᾶνε, κ' ἐκεῖ νερὸ δὲν θαὔρουνε*, κατά τινα δημώδη παροιμίαν[2]. Ὡς λεπτομερέστερον γράφει γλωσσάριόν τι,

1 Hahn, τ. II σ. 280 κε.—καὶ ἀλλ.—Schmidt, l. c. σ. 216.

2 Βενιζέλ., Παροιμ. σ. 124.—Ἀνάλογοι εἶναι καὶ αἱ ἑξῆς παροιμίαι, ἐπὶ ἀτυχῶν, ἢ μὴ ἐχόντων μοῖραν καλὴν λεγόμεναι: «Σὰν δὲν ἔχῃς μοῖρα τί τὴν ξεῖς τὴν λύρα;» (αὐτ. σ. 267) «Σὰν δὲν σοῦ τρέ-

δημοσιευθὲν ἐν τῇ Ἐφημερίδι τῶν Φιλομαθῶν «Κατσιποδιάρης ἐν Κρήτῃ λέγεται πρὸς ἄνθρωπον, ὅστις ἀποτυγχάνει ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς τὰ ἐπιχειρήματά του. Οὗτος καλεῖται καὶ *κακοπόδαρος* καὶ κλείουν οἱ Κρῆτες, Ἕλληνες καὶ Ὀθωμανοὶ πρὸς τοιοῦτον τὰς θύρας εἰς τὴν πρώτην ἑκάστου μηνὸς καὶ κυρίως τὴν πρώτην τοῦ ἔτους, θεωροῦντες αὐτὸν ἀποτρόπαιον, διότι ἔχει, λέγουν *κακὸν ποδαρικόν*. *Καλοπόδαρος* λέγεται ἀπ' ἐναντίας ὁ ἐπιτυγχάνων· καὶ τοῦτον προσκαλοῦσι προθύμως νὰ εἰσέρχεται πρῶτος εἰς τὴν οἰκίαν των ἅπαντες, λέγοντες ὅτι *ἔχει καλὸν ποδαρικὸν*, φιλοδωρούμενος πλουσιοπαρόχως κατὰ τὴν πρώτην τοῦ ἔτους[1].» Καὶ οἱ ἀρχαῖοι, ἴσως διὰ τὴν αὐτὴν αἰτίαν, πολλοὺς τῶν θεραπόντων συνείθιζον ν' ἀποκαλῶσι *καλόποδας*[2], ὅπερ ὁ Σχολιαστὴς τοῦ Ἀριστοφάνους ἐν ὄρνισιν ἑρμηνεύει *καλλοιωνίστους*[3]. Ὁ Ἑρρῖκος Στέφανος καὶ οἱ τελευταῖοι αὐτοῦ ἐκδόται, ἀγνοοῦντες τὴν παρὰ τοῖς νεωτέροις Ἕλλησι σημασίαν

χῃ καβελλάρη, τί χτυπᾷς τὸ ἄλογο;» (αὐτ. σ. 268) πρὸς ἃς παραβλητέοι οἱ ἀκόλουθοι τοῦ Ἰουβενάλη στίχοι. (Sat. IX 33)

Nam, si tibi sidera cessant,
nil faciet longi mensura incognitu nervi.

ἐπὶ ἀτυχῶν λέγεται καὶ τὸ ἑξῆς δίστιχον: (Λιανοτράγουδα 1868 σ. 67).

Ἡ Μοῖρά μου μ' ἐμοίρανε μὲ τὸ δεξί της χέρι
μηδὲ χειμῶνα νὰ χαρῶ μηδὲ καὶ καλοκαῖρι.

1 Ἐφημ. Φιλομαθῶν 1864 σ. 474.—Πρβλ. Κοραῆ, Ἄτακτα Ι σ. 117. 118.—Σχ. Δ. Βυζαντίου, Λεξ. τῆς καθομιλ. ἐν λ. Ποδαρικόν.

2 Σουΐδ. ἐν λ. Καλόποδες.

3 Σχολ. εἰς Ἀριστοφ. Ὄρν. 721.

τῆς λέξεως ταύτης, ὕποπτον κρίνουσιν αὐτὴν, οὐχὶ ὀρθῶς ὡς ἕκαστος δύναται νὰ κρίνῃ[1].

Ἐν τῇ Πεντατεύχῳ ἀπαντῶσι δύο χωρία, ἐξ ὧν φαίνεται ὅτι ἡ αὐτὴ ἰδέα καὶ παρ' Ἑβραίοις ἐπεκράτει, καὶ ὅτι οἱ Ο'. μεταφρασταὶ ἐχρήσαντο λέξεσιν ὁμοίαις ταῖς νῦν ἐν χρήσει. «Εἶπε δὲ αὐτῷ Λάβαν· εἰ εὗρον χάριν ἐναντίον σου, οἰωνισάμην ἄν: εὐλόγησε γάρ με ὁ Θεὸς *ἐν τῇ σῇ εἰσόδῳ*... Εἶπε δὲ Ἰακώβ· σὺ γινώσκεις ἃ δεδούλευκά σοι, καὶ ὅσα ἦν κτήνη σου μετ' ἐμοῦ. Μικρὰ γὰρ ἦν σοι ἐναντίον μου, καὶ εὐλόγησέ με Κύριος *ἐπὶ τῷ ποδί μου*[2].» καὶ ἀλλαχοῦ: «Καὶ ἦν Κύριος μετὰ Ἰωσὴφ, καὶ ἦν ἀνὴρ ἐπιτυγχάνων... Ἤδει δὲ ὁ κύριος μετ' αὐτοῦ, καὶ πάντα ὅσα ἂν ποιῇ, Κύριος εὐοδεῖ ἐν ταῖς χερσὶν αὐτοῦ...[3]. Ἐγένετο δὲ μετὰ τὸ κατασταθῆναι αὐτὸν ἐπὶ τοῦ οἴκου αὐτοῦ, καὶ ηὐλόγησε Κύριος τὸν οἶκον τοῦ Αἰγυπτίου διὰ Ἰωσήφ· καὶ ἐγεννήθη εὐλογία Κυρίου ἐπὶ πᾶσι τοῖς ὑπάρχουσιν αὐτῷ, ἐν τῷ οἴκῳ καὶ ἐν τῷ ἀγρῷ[4].»

Ἐκτὸς τούτων καὶ ὀνόματα κύρια ἐκ τῆς προλήψεως ταύτης ἐπλάσθησαν. Ὁ **R. Mowat** ἐν τῇ *περὶ τοῦ ἀφρικανικοῦ στοιχείου ἐν τῷ λατινικῷ ὀνομαστικῷ* πραγματείᾳ του, ἐξετάζων τὸ ὄνομα **Bonifatius**, ἀγαθῆς τύχης σημαντικὸν, ἀναφέρει καὶ τὰ παραπλήσια ὀνόματα *Εὐ-*

1 H. Stephani, Thesaurus Gr. linguae Ed. Hase et Dindorf. t. IV p. 898. β.

2 Γενεσ. Λ'. 27—30.

3 Ἀνάλογος εἶναι ἡ ἔκφρασις: Ἔχει καλὸ χερικό.

4 Γενέσ., ΛΘ'. 2—5.

τυχῆς, *Τυχικὸς* κλπ., οἷς συγκαταλέγει καὶ τὰ ἀκόλουθα: *Ἀγαθόπους*, *Agatopedes*, *Agatopides*, *Καληποδίη*, ***Calepodius***, πρὸς δὲ καὶ τὰ ***Calipodius*** καὶ ***Calipedes***, ὀνόματα ἐπισκόπων τῆς Ἀφρικῆς· ἀγνοῶν δὲ τὴν ἑλληνικὴν πρόληψιν, μετ' ἐπιφυλάξεως ἀναφέρει καὶ τὸν τύπον Calopodius, διότι ὑποθέτει ὅτι παρήχθη μᾶλλον ἐκ τοῦ calopodium (καλοπόδιον, καλαπόδι), ξυλίνου τύπου, ᾧ ἐφαρμόζονται τὰ ὑποδήματα. [1]

Ἐξ ὅσων μέχρι τοῦδε διελάβομεν καταφαίνεται ὅτι αἱ Μοῖραι, κατὰ τὰς δοξασίας τοῦ λαοῦ, εἰσὶν ἔφοροι τῆς εἱμαρμένης τῶν ἀνθρώπων, καὶ πρὸ πάντων τῶν κυριωτέρων περιστάσεων τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, ἤτοι τῆς γεννήσεως καὶ τοῦ γάμου· διὰ τὴν αὐτὴν αἰτίαν καὶ τοῦ θανάτου κυρίως ἔφοροι νομίζονται αἱ Μοῖραι, ὡς κ' αἱ πρὸς ταύτας πολλὰς ὁμοιότητας παρουσιάζουσαι Νεράϊδες, ἃς ἀλλαχοῦ ἀπεδείξαμεν ψυχοπομποὺς θεότητας[2]. Ἐκ τούτου ἐξηγεῖται καὶ ἡ παροιμιώδης φράσις *δὲν 'ξέρει τὰ τρία κακὰ τῆς Μοίρας του*, ἐπὶ ἀνθρώπου ἀμαθεστάτου λεγομένη, ἔνθα ὡς *τρία κακὰ τῆς Μοίρας* ἐννοοῦνται ἴσως ἡ γέννησις, ὁ γάμος καὶ ὁ θάνατος. Ἡ Μοῖρα ἀναφέρεται προξενοῦσα θάνατον ἐν τοῖς ἑξῆς στίχοις δημοτικοῦ τινος ᾄσματος:

1 Mowat, Noms propres anciens et modernes. 1869 σ. 28.—Ἡ πραγματεία αὕτη ἐδημοσιεύθη καὶ ἐν τῇ Revue archéologique.

2 Βλ. τοῦ παρόντος τόμου μέρος I σ. 109 κε.

Παρακαλῶ σε, Μοῖρά μου, νὰ μὴ μὲ ξενιτέψῃς,
κὴ ἂν λάχῃ καὶ ξενιτευτῶ, θάνατο μή μου δώσῃς[1].

Διὰ τὴν ἰδιότητά των ταύτην αἱ Μοῖραι νομίζονται κλώθουσαι, ὡς αἱ Μοῖραι τῶν ἀρχαίων, διότι ὡς καὶ ἀλλαχοῦ ἐκτενέστερον ὡμιλήσαμεν[2], τὸ κλώθειν εἶναι χαρακτηριστικὸν τῶν ψυχοπομπῶν θεοτήτων, τοῦ νήματος ἀπεικονίζοντος συμβολικῶς τὸν ἀνθρώπινον βίον. Ἐν Ἀραχώβῃ πιστεύουσιν ὅτι ἐκ τῶν τριῶν Μοιρῶν ἡ μὲν ὁρίζει τὴν διάρκειαν τῆς ζωῆς τοῦ μοιραινομένου νηπίου, ἐν ᾧ *κλώθει τὸ γνέμα*, ἡ δὲ ἐπιδαψιλεύει τὴν καλὴν τύχην, *Καλομοῖρα* διὰ τοῦτο καλουμένη, καὶ ἡ τελευταία τὴν κακήν, δι' ὃ καὶ *Κακουμοῖρα* ἐπονομάζεται[3]. Συνειθίζουσι δὲ καὶ τὰς ἐκφράσεις *μαζώθηκε τὸ κουβάρ' του*, ἢ *ἡ κλωστή του*, ἀντὶ ἀπέθανε, καὶ τἀνάπαλιν: *ἡ κλωστή του ἦταν γερὴ (ἢ δυνατή, χονδρὴ) καὶ δὲν κόπηκε*, ὅπερ λέγεται ἐπὶ τῶν ὡς ἐκ θαύματος θεραπευθέντων ἐκ βαρείας ἀσθενείας[4].

---

1 Ζαμπέλ., Ἆσμ., δημοτ. σ. 750.—Passow, ἀρ. 385.—Schmidt, I σ. 219.—Αἱ Μοῖραι καὶ παρ' ἀρχαίοις ἐνομίζοντο ψυχοπομποὶ θεότητες· ἐκτὸς πολλῶν ἄλλων βλ. Καλλῖνον, παρὰ Στοβαίῳ (Ἀνθολ. ΝΑ. 19).

.... θάνατος δὲ τότ' ἔσσεται, ὁππότε κεν δὴ
Μοῖραι ἐπικλώσωσι...

2 Βλ. τοῦ παρόντος τόμου μέρος I. σ. 113 κε.

3 Schmidt, αὐτ. σ. 212.

4 Schmidt, αὐτ. σ. 220.

Ζ'.

ΥΠΟΧΘΟΝΙΟΙ

ΘΕΟΤΗΤΕΣ

α

ΧΑΡΟΣ.

Ὁ *Χάρος* ἢ *Χάροντας*[1] εἶναι προσωποποίησις τοῦ θανάτου, πρὸ πάντων δὲ τοῦ ἀώρου[2]. Ἐντεῦθεν ἡ ἔκφρασις *τὸν πῆρεν ὁ Χάρος*, ἀντὶ ὁ θάνατος[3], διότι ὁ θάνα-

1 Ὁ Schmidt ἀποδείκνυσι (Das Volksleben der Neugriechen τ. I. σ. 222) ὅτι ἡ λέξις Χάροντας προῆλθεν ἐκ τῆς οὐχὶ πολὺ εὐχρήστου καταλήξεως τῆς γενικῆς τοῦ Χάρων, Χάροντος, (Σουΐδ., τ. II. 2 σ. 1242 Bernh. ἐν λ. Τυννουτονὶ ἐν κωδ. A. καὶ V καὶ σ. 1604 ἐν λ. Χάρων ἐν κωδ. C.—Πρβλ. Θωμ. Μαγίστρου ὑπόθ. τῶν Ἀριστοφ. βατράχων). λατινιστὶ δὲ Charon, Charontis.

2 Ulrichs, Reisen und Forschungen in Griechenland. t. I. σ. 133. —Wachsmuth, Das alte Griech. im neuen. σ. 20.

3 M. P. Vreto, Mélanges néohèlleniqυes. p. 39. «Le nom de Charon fut appliqué par les Grecs des derniers temps à la Mort. De là les expressions: «Charon l'a emporté; Charon l'a foulé; l'a saisi.»—Théotoky, Détails sur Corfou. p. 123. «On personifie la Mort,

τος σπανιώτατα προσωποποιεῖται παρὰ τοῦ λαοῦ τῆς Ἑλλάδος[1]. Ἡ δὲ χρῆσις τῆς λέξεως *Χάρων* ἀντὶ τοῦ θάνατος εἶναι ἀρχαιοτάτη· «Χάρων ὁ θάνατος», λέγει ὁ Σουΐδας.

Ὁ Χάρος *θανατόνει* τοὺς ἀνθρώπους, κατὰ παραγγελίαν τοῦ Θεοῦ[2], ὅπως ὁ Θάνατος παρ' Εὐριπίδῃ, ὅστις λέγει ἐν τῇ Ἀλκήστιδι:

qu'on appelle, dans ce cas, Χάρων, et l'on dit que Charon a enlevé un enfant, pour dire qu'il est mort.»—Βλ. καὶ Πρωτοδικ., π. τῆς παρ' ἡμῖν ταφῆς σ. 19.—Κακῶς δὲ ὁ Iken (Leucothea τ. I. σ. 190), ἀπατηθεὶς ἐκ τῆς ἐκφράσεως ταύτης, λέγει ὅτι ἡ λέξις Χάρων εἶναι συνώνυμος τῆς λ. διάβολος.

1 Ὁ Schmidt (ἔνθα ἀν. σ. 222) ἀναφέρει τὰ ἑξῆς μόνον χωρία τῶν δημοτικῶν ᾀσμάτων, ἔνθα ἀσθενῶς φαίνεται προσωποποίησις τοῦ θανάτου. «τοὺς δέρει ὁ θάνατος» (Ἰατρίδ., Συλλογὴ δημοτικῶν ᾀσμάτων. σ. 47) «ὦ θάνατε, λυπήσου με, λυπήσου με καὶ φτάσε.» (Passow, ἀρ. 379) ὅπερ ὅμως δὲν εἶναι δημοτικὸν ᾆσμα ἀλλ' ἐλεγεῖον τοῦ Σολομοῦ, ἐσφαλμένως ὡς τοιοῦτο καταχωρισθέν. «Γλήγορα ἔλα, θάνατε, νὰ πάρῃς τὴν ζωήν μου.» Passow, σ. 500, πρὸς ὃ παράβαλε τὸν αἰσώπειον μῦθον τοῦ γέροντος καὶ θανάτου, ἐν ᾧ ὁ γέρων «τὸν θάνατον ἐλθεῖν ἐπεκαλεῖτο» (ἀρ. 90 ed Halm.—σ. 14 καὶ 290 Κοραῆ).—Ὁ Schmidt προσέτι παρατηρεῖ ὅτι εἰς τὰ τραγούδια τῶν ἐν Ἰταλίᾳ Ἑλλήνων οὐδαμοῦ ἀπαντᾷ ἡ λέξις Χάρος, ἀλλὰ μόνον ἡ λέξις θάνατος tànato. (Morosi, Studi sui dialetti Greci della terra d' Otranto σ. 14 καὶ 27).

2 Fauriel, Chants populaires de la Grèce moderne. t. I p. LXXXVI—VII. «Au rôle de Charon, simple conducteur des morts, dans leur passage de ce monde à l'autre, ils (les Grecs modernes) ont joint celle d'exécuteur des volontés d'une providence suprême, attentive au moindre des actions humaines, et toujours prête à punir les écarts de l'orgueil, et le trop de confiance dans le sentiment des forces fragiles et passagères de l'homme.»

Κτείνειν ὃν ἂν χρῇ· τοῦτο γὰρ τετάγμεθα 1.

Ἐν τοῖς δημοτικοῖς ᾄσμασιν ὁ Χάρος, παρουσιαζόμενος εἰς νέους ἥρωας ὅπως τοῖς *πάρῃ τὴν ψυχὴν*, λέγει ὅτι ὁ Θεὸς τὸν ἔστειλεν νὰ πράξῃ τοῦτο.

Ποῦ 'μένα μ' ἔστειλ' ὁ Θεὸς νὰ πάρω τὴν ψυχή σου 2.

καὶ παρακαλούμενος νὰ περιμείνῃ ἐπί τινας ἡμέρας προσθέτει:

Δὲν ἠμπορῶ, λεβέντη μου, γιατ' εἶμαι προσταμμένος.
Ἐμένα μ' ἔστειλ' ὁ Θεὸς νὰ πάρω τὴν ψυχή σου 3.

Ἔν τινι δὲ κυπριακῷ ᾄσματι, ἐν ᾧ ὁ Χάρος παλαίων πρὸς τὸν ἥρωα Διγενῆ, καταβάλλεται ὑπ' αὐτοῦ, ἀναφέρεται ὅτι:

Ἦρτε φωνὴ 'ποῦ τὸν Θεὸν, κι' ἀπὸ τοὺς Ἀρχαγγέλους,
—Καὶ δὲν σέ 'πεμψα, Χάροντα, παληώματα νὰ κάμῃς
παρά 'στειλά σε, Χάροντα, ψυχαὶς γιὰ νὰ μοῦ βγάλῃς 4.

Σημειωτέα δὲ καὶ ἡ ἐν ἑτέρῳ δημοτικῷ ᾄσματι ἀπαντῶσα ἔκφρασις περὶ νέου ἀσθενοῦντος βαρέως ἐξ ἔρωτος.

Μήτ' ἀπὸ Χάρο χάνεται, μήτ' ἀπὸ θιὸ 'πεθαίνει 5.

Ὁ δὲ Θεὸς, κατά τινα ἑτέραν πρόληψιν, παραγγέλλει τὸν Χάρον πάντοτε ν' ἀποκτείνῃ ἐκείνους, ὅσων *ἐσώθησαν αἱ ἡμέραι*· διότι ὡς καὶ ἀνωτέρω ἐν τοῖς περὶ Μοιρῶν ὡμιλήσαμεν, πιστεύουσιν ὅτι αἱ τύχαι τῶν ἀνθρώπων

1 Εὐριπιδ.. Ἄλκηστ., 49.

2 Passow, Carmina popularia. ἀρ. 426 στ. 11—427, 2.—429 στ. 11—432.—Χασιώτης σ. 167.—Schmidt, Das Volksleben der Neugriechen I. σ. 233.

3 Passow, σ. 305 ἀρ. 429.

4 Ἐν Χρυσαλλ. τ. Γ'. σ. 598.—Σακελλαρ., Κυπρ. τ. Γ'. σ. 48.

5 Νεοελλην. Ἀνάλεκτα. τ. Ι. σ. 90.

εἰσὶ γεγραμμέναι ἐν τῷ οὐρανῷ[1], καὶ κατὰ συνέπειαν ἅμα φθάσῃ ἡ ὡρισμένη ἡμέρα τοῦ θανάτου τινὸς ὁ Θεὸς παραγγέλλει τὸν Χάρον *νὰ τοῦ πάρῃ τὴν ψυχήν*. Δημοτικόν τι ᾆσμα τῆς συλλογῆς Χασιώτου ἀναφέρει τὴν περίεργον ταύτην πρόληψιν ὡς ἑξῆς:

Πουλάκι 'πάησε κ' ἔκατσε 'ς τοῦ Κωσταντῆ τὴ σέλλα,
κι' οὐδὲ λαλοῦσε 'σὰν πουλὶ κι' οὐδὲ 'σὰ' χηλιδόνι,
μοῦν' ἐλαλοῦσε κ' ἔλεγε ἀνθρώπινη κουβέντα·
—Κώστα μου, μὴν 'ξοδεύεσαι, μὴ χάνῃς καὶ τὸ βιό σου,
ἐσένα σοῦρθ' ὁ θάνατος, σοῦρθε γιὰ ν' ἀποθάνῃς.
—Ποῦ 'ξέρεις σύ, πουλάκι μου, ποῦ 'ξέρεις, χηλιδόνι;
—'Εψὲς ἤμουν 'ς τοὺς οὐρανούς, καὶ τώρα ἦρθ' ἀπέκει,
κι' ἄκουσα ποῦ σὲ ἔγραψαν μὲ τοὺς ἀποθαμμένους[2].

Ὅτι παραπλήσια καὶ οἱ ἀρχαῖοι ἐδόξαζον, ἐξάγομεν ἐκ τοῦ ἀκολούθου χωρίου τοῦ Λουκιανοῦ: «ὁ μέν τις ὥσπερ βασιλεὺς ὁ Πλούτων μοι δοκεῖ καθῆστο ἐπιλεγόμενος τῶν τεθνηξομένων τὰ ὀνόματα, οὓς ἤδη ὑπερημέρους τῆς ζωῆς συνέβαινεν εἶναι»[3]. Καὶ οἱ Ἑβραῖοι δὲ ῥαββῖνοι ἀποκαλοῦσι τὸν ἄγγελον τοῦ θανάτου *Δουμά*, ἤτοι σιγήν, διότι, λέγουσιν, ὅτι σιωπηλῶς ἐγγράφει ἐπὶ τοῦ πίνακος τῆς εἱμαρμένης ὅσους μέλλει νὰ φονεύσῃ[4].

'Αντὶ τούτου εἰς Ζάκυνθον πιστεύουσιν, ὡς ἀναφέρει ὁ Schmidt[5], ὅτι εἰς τὰ ὑπόγεια τοῦ Χάρου βασίλεια ὑπάρ-

1 Βλ. ἀνωτέρω σ. 219.

2 Χασιώτου, Συλλογὴ τῶν κατὰ τὴν Ἤπειρον δημοτ. ᾀσμάτων σ. 139.—Βλ. Passow, ἀρ. 17.

3 Λουκιαν., Φιλοψευδ. § 53.

4 Barth. de Celleno, Biblioth. rabbin., t. I. p. 301.

5 Sdhmidt, l. c. τ. I. σ. 246.

χουσι λυχνάρια, ὧν ἕκαστον ἀντιπροσωπεύει τὴν ζωὴν ἑνὸς ἀνθρώπου· σβεσθέντος δὲ τοῦ φωτὸς τοῦ λυχναρίου, ἀποθνήσκει ὁ ἄνθρωπος, οὗ ἡ ζωὴ μὲ τὸ φῶς αὐτοῦ συνδέεται. Πρὸς τὴν πρόληψιν ταύτην σχέσιν ἔχει ἡ ἐν Κύθνῳ συνειθιζομένη ἔκφρασις *τὸν ἐξεφτίλλισεν* ἀντὶ *τὸν ἐφόνευσε*, *τὸν ἐθανάτωσε*[1]· καὶ μῦθός τις ἀνατολικός, καθ' ὃν ποιμήν τις ὡδηγήθη ὑπὸ τῆς Χολέρας εἰς σπήλαιον ἔνθα ὑπῆρχον ἀναρίθμητα λυχνάρια ἄλλα μὲν πολλὴν ποσότητα ἐλαίου ἔχοντα, ἄλλα δ' ὀλίγην, παριστῶντα δὲ τὴν ζωὴν ἑκάστου ἀνθρώπου[2].

Ἄλλοτε ὁ Χάρος καταβάλλει τοὺς ὑβριστάς, τοὺς καυχωμένους ὅτι δὲν φοβοῦνται αὐτόν, ὡς δείκνυσι τὸ κοινότατον δημοτικὸν ᾆσμα τῆς Εὐγενούλας, οὗ πλεῖσται ὑπάρχουσι παραλλαγαί:

Ἡ Εὐγενοῦλα ἡ ὤμμορφη κ' ἡ μικροπανδρεμμένη,
κακηώραν ἐπαινειούντανε, πῶς Χάρος δὲν τὴν πιάνει,
γιατ' ἔχει τοὺς ἐνι' ἀδελφούς, κ' ἔχ' ἄνδρα παλληκάρι,
ἔχει καὶ σπίτι' ἀρχοντικὰ μ' αὐλαὶς καὶ περιβόλια.
Κἄποιο πουλί, κακὸ πουλί, τοῦ Χάρου 'πάει τὸ λέγει,
κι' ὁ Χάρος τὴν σαγίτεψε, κ' ἡ κόρη κιτρινιάζει
δεύτερη τρίτη σαγιτιὰ κλινάρι τήνε ρίχνει 3.

---

1 Ἐφημ. τῶν Φιλομαθῶν 1861 σ. 1881.—Ὁ μεταφραστὴς τῶν Mystères de Paris τοῦ Eug. Sue κύριος I. I. Σκυλίσσης, μεταφράζει τὸ τῆς κοραχιστικῆς (argot) τῶν κλεπτῶν γλώσσης ῥῆμα φονεύειν (chouriner) διὰ τοῦ ξεφτιλίζειν.—Σημαίνει δὲ τὸ ξεφτιλίζω, διορθώνω τὴν θρυαλλίδα λύχνου.

2 Ὅμοιόν τινα φλαμανδικὸν μῦθον διηγεῖται ὁ Ch. Deulin (Le compère de la mort. ἐν Journal pour tous t. XI).

3 Ζαμπελ. ᾄσματα δημ. τῆς Ἑλλάδος σ. 715.—Passow, Carmina

Ἐπειδὴ ὁ θάνατος φυσικῶς εἶναι ἄφευκτος, καὶ ὁ ἄνθρωπος δὲν θέλει κατορθώσῃ οὐδέποτε ν' ἀποφύγῃ αὐτόν, ὅσον πολυμήχανος καὶ ἂν ἦναι[1], διὰ τοῦτο ὁ λαὸς διὰ τῶν δημοτικῶν ᾀσμάτων αὐτοῦ συμβουλεύει νὰ *χαιρώμεθα τὴν ζωὴν αὐτὴν εἰς τὸν ἐπάνω κόσμον*, χορεύοντες καὶ εὐθυμοῦντες· ἰδοὺ ἓν τῶν ᾀσμάτων τούτων, ἐκ τῶν ἀρίστων τῆς δημώδους ποιήσεως, ᾆσμα χοροῦ, μεστὸν εὐθύμου, ἵνα οὕτως εἴπωμεν, μελαγχολίας, τοῦ δὲ ἑλληνικοῦ χαρακτῆρος πιστὸν ἀπεικόνισμα.

Χαρῆτε, νιοί, χαρῆτε, νιαίς,
κ' ἡ ἡμέρ' ὁλοβραδυάζει,
κι' ὁ Χάρος ταῖς ἡμέραις μας
μιὰ-μιὰ ταὶς λογαριάζει!
"Ας πατήσωμε κι' ἂς 'πάῃ
τέτοια γῆ, ποῦ θὰ μᾶς φάῃ!

Δὲν ἔχει ὁ Χάρος διάκρισι
δὲν ἔχει ἐμπιστοσύνη
παίρνει παιδιὰ 'πὸ τὸ βυζί,
γέροντας δὲν ἀφίνει.
Δόστε του γιὰ νὰ 'πρεπίσῃ
κι' ὁ χορὸς νὰ νοστιμίσῃ!
Χαρῆτε, νιοί, χαρῆτε, νιαίς,
τὰ δροσερά σας νιάτα,

popularia Graeciae recentioris. ἀρ. 415.—Παραλλαγὰς τοῦ ᾄσματος τούτου βλ. ἐν Passow ἀρ. 413—417.

1 Παροιμία τις λέγει. «Μόν' ὁ Χάρος δὲν σταυρόνεται» ἢ «Μόνο τὸ Χάρο δὲν 'μποροῦν νὰ σταυρώσουν» (ὑπεννοεῖται: οἱ τὰ πάντα τεχναζόμενοι ἄνθρωποι). "Ομοια λέγει ὁ χορὸς ἐν τῇ 'Αντιγόνῃ τοῦ Σοφοκλέους, ἐξυμνῶν τὴν παντεχνίαν τοῦ ἀνθρώπου: «'Αΐδα φεῦξιν οὐκ ἐπάξεται.»

γιατί θὰ νάλθ' ἕνας καιρὸς
νὰ σᾶς τὰ φάγ' ἡ πλάκα!
Ἂς πατήσωμε κι' ἂς 'πάη
τέτοια γῆ, ποῦ θὰ μᾶς φάη!

Τούτ' ἡ γῆ, ποῦ τὴν πατοῦμε,
ὅλοι μέσα θὲ νὰ 'μποῦμε·
Τούτ' ἡ γῆ μὲ τὰ χορτάριά
τρώγει νιοὺς καὶ παλληκάρια,
κι' ἀποκάτου 'ς τὰ λουλούδια
τρώγει νιαὶς καὶ κοπελλούδια.
Δόστε της λοιπὸν νὰ πάρη,
δόστε της μὲ τὸ ποδάρι!

Χαρῆτε, νιοί, χαρῆτε, νιαίς,
τοῦ χρόνου ποιὸς θὰ ζήση;
ὁ Χάρος ἔχει ἀπόφασι
ψυχὴ νὰ μὴν ἀφίση.
Ἄρχοντες καὶ μεγιστᾶνες,
καὶ λοιπὴ φτωχολόγιὰ,
ὅλους μᾶς προσμένει ὁ Χάρος,
νιοὺς, γερόντους καὶ παιδιά! 1

Τὸ αὐτὸ αἴσθημα ἐπεκράτει καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα. πολλὰ σώζονται ἐπιγράμματα προκαλοῦντα τὸν ἄνθρωπον νὰ πίνη καὶ νὰ ἐσθίη καὶ νὰ στεφανῶται δι' ἀνθέων,

1 Ζαμπελ., Πόθεν ἡ κοινὴ λέξις τραγουδῶ σ. 48—49 καὶ ἐξ αὐτοῦ Πανδώρ. τ. Χ. Διὰ τὴν τελευταίαν ἰδέαν πρβλ. Horat., Carm. I. δ'. 13 «Pallida Mors aequo pulsat pede pauperum tabernos Regumque tures.» καὶ Ἀκολουθίαν τοῦ ἁγίου Γεωργίου. (Ἐνετίῃσιν 1774) σ. 30 «Βλέπομεν φανερὰ πῶς καθ' ἑκάστην ὁ θάνατος θερίζει ὡς δρέπανον, Βασιλέα δὲν φοβᾶται, γέροντα δὲν ἐντρέπεται, μηδὲ νέον λυπᾶται.»

ἐπειδὴ βραχὺς ὁ τοῦ βίου χρόνος[1]. Ὁ δ' Ἀνακρέων συμβουλεύει νὰ ἀγαπῶμεν καὶ νὰ μεθῶμεν, ἔχοντες ὑπ' ὄψιν ὅτι ὁ βίος τρέχει ὡς τροχὸς ἅρματος, καὶ ὅτι ἐντὸς μικροῦ

ὀλίγη κεισόμεσθα
κόνις, ὀστέων λυθέντων[2].

Ἡ ἰδέα τοῦ θανάτου καὶ τὰ θλιβερὰ αὐτοῦ σύμβολα ὑπὸ τῶν ἀρχαίων ἐθεωροῦντο μόνον ὡς παρακελευστικὰ πρὸς ἡδονήν· οὕτως ἔν τινι σφραγιδογλύφῳ, ἐν ᾧ ὑπάρχει κεχαραγμένη κεφαλὴ νεκροῦ, ἀναγινώσκομεν τὴν ἑξῆς ἐπιγραφήν: «Πῖνε λέγει τὸ γλύμμα καὶ ἔσθιε καὶ περίκεισο ἄνθεα τοιοῦτοι γινόμεθα ἐξαπίνης»[3]. Καὶ αἱ εὔθυμοι μέν, ἀλλ' ἀντιχριστιανικαί, ἰδέαι αὗται διετηρήθησαν μέχρις ἡμῶν, ὡς ἐκ τοῦ ἀνωτέρω δημοτικοῦ ᾄσματος ἐξάγεται.

Αἱ ἰδέαι αὗται κρατύνονται καὶ ἐκ τῶν ἐθνικῶν περὶ τῶν μετὰ θάνατον δοξασιῶν τοῦ καθ' ἡμᾶς λαοῦ· ὅλοι φοβοῦνται τὸν θάνατον, τὴν δὲ ζωὴν γλυκεῖαν ὁμολογοῦσι, καίτοι ἀνάμεστον τοσούτων πικριῶν.

Καὶ μὲ τὰ τόσα βάσανα πάλ' ἡ ζωὴ γλυκειά 'ναι,
κ' ὅποιος τὸ θάνατο ζητᾷ κάποιος κουζούλης θᾶνε.

λέγει δημοτικόν τι δίστιχον[4]. Οὕτω καὶ ὁ ὁμηρικὸς Ἀχιλλεὺς λέγει ἐν Ἅδου πρὸς τὸν Ὀδυσσέα, ὅτι προετίμα ἐν

1 Boeckh, Corpus inscript. gr. t. IV p. 88 n 7298. 7299.—Ἀνθολ. Παλατ, XI. 38.
2 Ἀνακρ., ᾠδ. Δ'. στ. 7 κε.—βλ. καὶ ΙΑ'. 8—11.
3 Gori, inscript. III 21.
4 Λιανοτράγουδα 1868 σ. 73.—Passow, σ. 525.—Schmidt, I. σ. 243.

τῇ γῇ παρ' ἀνδρὶ ἀκλήρῳ καὶ πτωχῷ νὰ θητεύῃ ἐπὶ μισθῷ, ἢ ν' ἄρχῃ πάντων τῶν νεκρῶν:

Βουλοίμην κ' ἐπάρουρος ἐὼν θητευέμεν ἄλλῳ,
ἀνδρὶ παρ' ἀκλήρῳ, ᾧ μὴ βίοτος πολὺς εἴη,
ἢ πᾶσιν νεκύεσσι καταφθιμένοισιν ἀνάσσειν 1.

Ὁμοίαν γνώμην ἐκφράζει καὶ ὁ Ἀντιφάνης:

. . . . οὐδεὶς πώποτε,
Ὦ δέσποτ', ἀπέθαν' ἀποθανεῖν πρόθυμος ὤν,
τοὺς γλιχομένους δὲ ζῆν κατασπᾷ τοῦ σκέλους,
ἄκοντας ὁ Χάρων εἰς τὸ πορθμεῖον τ' ἄγει,
σιτιζομένους καὶ πάντοτ' ἔχοντας ἀφθόνως,
ὁ δὲ λιμός ἐστιν ἀθανασίας φάρμακον 2.

Ὁ θάνατος θεωρεῖται συνήθως παρὰ τοῦ λαοῦ ὡς στέρησις τῶν ἀγαθῶν τῆς ζωῆς, καὶ οὐχὶ ὡς ἀπόλαυσις καλλιτέρου μέλλοντος, ὅπως ὁ χριστιανισμὸς διδάσκει· ὁ ἀποθνήσκων θρηνεῖ τὰ κάλλη του, τὰ ὁποῖα θὰ καταστρέψῃ ἡ μαύρη γῆ 3, καὶ ἀποχαιρετᾷ περιπαθῶς τὴν

1 Ὀδυσσ. Λ. 489. κε.—Cf. Nägelsbach, Homerische Theologie σ. 330.—Nachhomerische Theologie, σ. 397 καὶ 421.—Schmidt, l. c.

2 Παρὰ Στοβ., Ἀνθολ. ΡΚΑ'. 4.—Σημειωτέος ὁ ἐν τῷ παρόντι ἀποσπάσματι χαρακτηρισμὸς τοῦ Χάρωνος ὡς ψυχοπομποῦ θεοῦ, ἀντὶ τοῦ Ἑρμοῦ, σπανιώτατα ἀπαντῶν παρὰ τοῖς ἀρχαίοις συγγραφεῦσιν, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω.

3 Passow, ἀρ. 106 σ. 85.

Μουστάκι μου χαραμπογιὰ καὶ 'φρύδια μου γραμμένα,
μουστάκια μου μπερμπιλωτὰ, στόμα μου ζαχαρένιο.
καὶ σὺ τσαμπᾶ 'περήφανε ποῦσαι μακρὺς 'ς ταῖς πλάταις
καὶ σᾶς θὰ φάγ' ἡ μαύρη γῆ καὶ τὤρημο τὸ χῶμα.

Βλ. καὶ ἀρ. 119. σ. 95.

φύσιν, ἣν τὸ ὕστατον προσβλέπει. Ἰδοὺ οἱ τελευταῖοι λόγοι τοῦ κλέφτου Ζήδρου, κατά τι δημοτικὸν ᾆσμα:

Ἀφίνω 'γειὰ 'ς τὸν Ὄλυμπο, 'ς ὅλα τὰ κορφοβούνια·
'ς ἐσᾶς 'λημέρια μ' ἔρημα, πλατάνια μὲ τοὺς ἴσκιους,
βρυσοῦλες μὲ τὰ κρυὰ νερὰ καὶ χαμπηλοί μου κάμποι.
Ἀφίνω 'γειὰ 'ς τοὺς σταυραιτοὺς καὶ 'ς ὅλα τὰ ξιφτέρια,
ἀφίνω 'γειὰ 'ς τὸν ἥλιο μου καὶ 'ς τὸ λαμπρὸ φεγγάρι
ποῦ μοῦ 'φεγγε νὰ περπατῶ 'σὰν ἄξιο παλληκάρι 1.

Τίς δὲν βλέπει τὴν καταφανῆ ὁμοιότητα τῶν τελευταίων λόγων τοῦ ἀποθνήσκοντος κλέφτου, πρὸς τοὺς τελευταίους ἐπίσης λόγους τοῦ σοφοκλείου Αἴαντος; Καὶ ὁ ἥρως οὗτος θνήσκων ἀπευθύνει τὸ ὕστατον χαῖρε πρὸς τὴν περὶ αὐτὸν φύσιν:

Σὲ δ', ὦ φαεινῆς ἡμέρας τὸ νῦν σέλας,
καὶ τὸν διφρευτὴν Ἥλιον προσεννέπω,
πανύστατον δὴ κοὔποτ' αὖθις ὕστερον.
Ὦ φέγγος, ὦ γῆς ἱερὸν οἰκείας πέδον
Σαλαμῖνος, ὦ πατρῷον ἑστίας βάθρον,
κλειναί τ' Ἀθῆναι καὶ τὸ σύντροφον γένος,
κρῆναί τε ποταμοί θ' οἵδε, καὶ τὰ τρωϊκὰ
πεδία προσαυδῶ, χαίρετ', ὦ τροφῆς ἐμοί 2.

Ἀλλὰ καὶ θνήσκων ὁ Ἕλλην δὲν θέλει νὰ ἀποχωρισθῇ τῆς φύσεως· ἐπιθυμεῖ ὁ τάφος του νὰ ἔχῃ θυρίδα δι' ἧς νὰ βλέπῃ τὰς χελιδόνας τὴν ἄνοιξιν, καὶ ν' ἀκούῃ τὸν Μάϊον τὰ κελαδήματα τῶν ἀηδόνων 3, ὁ δὲ ναύτης θέλει τὸν τάφον του εἰς τὴν ἀκτὴν τῆς θαλάσσης,

1 Λελέκ., Δημοτ. ἀνθολ. 1868. σ. 57.
2 Σοφοκλ., Αἴας 856 κε.
3 Passow, ἀρ. 104. 105. 106. 109. 134. 165. 175. κε.

ν' ἀκούῃ ἀχνιὰ τῆς θάλασσας καὶ ταραχὴ τ' ἀγέρα,
ν' ἀκούῃ καὶ τοὺς συντρόφους του ποῦ λὲν τὸ ἔα μόλα 1.

Ἐν τῷ προλόγῳ τῶν Καλλεργῶν του ὁ ποιητὴς κύριος Σπ. Ν. Βασιλειάδης ὁμιλεῖ περὶ τοῦ πρὸς τὴν ζωὴν ἔρωτος τοῦ Ἕλληνος, τοῦ ἐν τοῖς δημοτικοῖς ᾄσμασιν ὑπεμφαινομένου, καὶ ἐπιτυχέστατα ὁρίζει τὴν λεπτὴν διαφορὰν τὴν ὑπάρχουσαν εἰς τὰς περὶ θανάτου ἰδέας μεταξὺ τῶν μεσημβρινῶν καὶ τῶν βορείων λαῶν. Ἰδοὺ τὸ χωρίον τοῦ κ. Βασιλειάδη:

«Ὁ Ἕλλην τρέφει διάπυρον καὶ ἀκατάβλητον τὸν ἔρωτα τῆς ζωῆς καὶ τῆς φύσεως, τὴν ἐλπίδα ἐντός του βαθύρριζον καὶ ἀειθαλῆ. Μετὰ πᾶσαν τῆς τύχης δυσμένειαν, μετὰ πᾶσαν τοῦ βίου σκληρὰν περιπέτειαν, ἀφελὲς καὶ βαθὺ συμπέρασμα ἐπιτέλλει εἰς τὰ χείλη του τοῦτο:

Καὶ μὲ τὰ χίλια βάσανα πάλ' ἡ ζωὴ γλυκειά 'ναι.

Ἀπαραλλάκτως ὡς ἡ εὐγενὴς παρ' Εὐριπίδῃ *Ἰφιγένεια* ἐν *Αὐλίδι* ἥτις ἀναγκαζομένη εἰς θάνατον ἐδέετο τοῦ πατρός της ἐπιλέγουσα:

Τὸ φῶς τόδ' ἀνθρώποισιν ἥδιστον βλέπειν,
Τὰ νέρθε δ' οὐδέν· μαίνεται δ' ὃς εὔχεται
Θανεῖν 2.

Ὑπάρχει δὲ λεπτή τις καὶ βαθεῖα διάκρισις εἰς τὰς περὶ θανάτου ἰδέας καὶ συναισθήσεις μεταξὺ τῶν εἰς τὰ μεσημβρινὰ καὶ βόρεια κλίματα λαῶν· οἱ ἀρκτῷοι λαοὶ φοβοῦνται μᾶλλον τὸν θάνατον ἢ ἀγαπῶσι τὴν ζωήν, ἐνῷ ὁ ἑλληνικὸς κόσμος ἰδίως ἐρᾶται τῆς ζωῆς ἀποστρέφων

1 Passow, ἀρ. 358—βλ. καὶ ἀρ. 391.
2 Στίχ. 1254.

ἐπὶ μᾶλλον ἀπὸ τοῦ θανάτου τὸ πρόσωπον. Εἰς τὰ δημοτικὰ ἡμῶν ᾄσματα ἡ κόρη πειρωμένη νὰ ἀποδράσῃ τοῦ Ἅδου οὐδαμῶς εἰς τὰ περὶ αὐτὴν προσέχει, οὐδαμῶς ἀποδύρεται τὰς κάτω συμφοράς, ἀλλ' ἄρχεται ἐπιφωνοῦσα:

Καλότυχα ψηλὰ βουνὰ καὶ κάμποι εὐλογημένοι
Ποῦ Χάρο δὲν παντέχετε, Χάρο δὲν καρτερεῖτε!
Τὸ καλοκαῖρι πρόβατα καὶ τὸν χειμῶνα χιόνια...[1].

Αἱ τοιαῦται ἰδέαι καθιστῶσιν θλιβερὸν ἤ, ὡς ὁ λαὸς λέγει, πικρὸν τὸν θάνατον· διὰ τοῦτο ἡ προσωποίησις αὐτοῦ ὁ Χάρος ἀποκαλεῖται ἐν τοῖς δημοτικοῖς ᾄσμασι *πικροχάροντας*[2], καὶ σκληρός, διότι ἀποχωρίζει ἀλλήλων προσφιλεῖς συγγενεῖς καὶ φίλους, ἄκαμπτος καὶ κωφὸς μένων εἰς δεήσεις καὶ δάκρυα[3]. Ὁ Χάρος, λέγει γνωστόν τι δημοτικὸν ᾆσμα,

Ὁ Χάρος ἐχαλίγωνεν ὄξου 'ς τὸ φεγγαράκι
κ' ἡ μάνα του τὸν ἐρωτάει κ' ἡ μάνα του τοῦ λέγει·
—Γυιέ μ', 'ς τὸ κυνῆγι ποῦ θὰ 'πᾷς καὶ 'ς τὸ κυνήγημά σου,
μὴν πάρῃς μάναις μὲ παιδιὰ κι' ἀδέρφια μ' ἀδερφάδαις,
μὴν πάρῃς πρωταντρόγυνα πρωτοστεφανωμένα.
—Ὁπῶβρω τρεῖς παίρνω τοὺς δυό, κι' ὁπῶβρω δυὸ τὸν ἕνα,
κι' ὁπῶβρω κ' ἕνα μοναχό, κι' ἐκεῖνονε τὸν παίρνω[4].

1 Passow, ἀρ. 424.—Βασιλειάδη, Καλλέργαι σ. μϐ'.

2 Schmidt, Das Volksleben der Neugriechen I σ. 234.

3 «Ὁ Χάρος εἶναι κουφός», «ὁ Χάρος δὲν ἀκούει», λέγει ὁ λαός. (Schmidt l. c. σ. 233).

4 Ζαμπελ., Ἆσμ. δημ. τῆς Ἑλλ. 3. 739.—Tomaseo, Canti popolari III. 293.—Passow, Carmina popularia Graeciae recentioris, ἀρ. 408.—Τὸ ᾆσμα τοῦτο φέρεται ὡς ἑξῆς ἐν τῇ ἀρχῇ ἑτέρου κυ-

Ἐν ἑτέρῳ δημοτικῷ ᾄσματι ὁ Χάρος, παρακαλούμενος ὑπὸ νέου νεκροῦ νὰ λυπηθῇ αὐτὸν καὶ νὰ τῷ χαρίσῃ δέκα ἔτη ζωῆς, ἀποκρίνεται:

—Δὲν εἶμαι μάνα νὰ πονῶ, πατέρας νὰ λυποῦμαι,
Ἐγὼ εἶμαι Χάρος χλιβερὸς καὶ παραπονεμένος·
χωρίζω μάν' ἀπ' τὰ παιδιὰ, παιδάκι' ἀπ' τὸν πατέρα·
χωρίζ' ἀδέρφια 'γκαρδιακὰ καὶ πολυαγαπημένα·
χωρίζω καὶ τ' ἀντρόγυνα καὶ τὰ βουνὰ ραγίζουν 1.

Τὰς αὐτὰς ἰδέας ἐκφράζει καὶ ὁ Κρὴς ποιητὴς τῆς ιϛ'. ἑκατονταετηρίδος Χορτάτσης ἐν τῇ τραγῳδίᾳ αὐτοῦ Ἐρωφίλη ἐν ᾗ προλογίζει ὁ Χάρος:

Ἐγῶμ' ἐκεῖνος τὸ λοιπὸ ἀπ' ὅλοι μὲ μισοῦσι,
καὶ σκυλλοκάρδη, καὶ τυφλὸ, κι' ἄπονο μὲ λαλοῦσι 2

καὶ ἀλλαχοῦ:

πριακοῦ περὶ Χάρου καὶ Διγενῆ:

Ὁ Χάρος μαυροφόρησε μαῦρα καβαλλικέβκει.
χρυσὸν σπαθὶν ἐζώστηκεν καὶ 'πᾷ 'ς τὸ παναῦριν,
γιὰ ναῦρῃ καὶ τὴν μάναν του γιὰ νὰ τοῦ παραγγείλῃ.
—Γυιέ μου, μὲν παίρνῃς ὥμορφαις, μὲν παίρνῃς ταὶς γρηάδαις,
μὲν παίρνῃς τὰ μικρὰ παιδιὰ καὶ κλαῖσιν ἡ μανάδες:—
Κὴ ἀπολοήθη Χάροντας καὶ λέει καὶ λαλεῖ της.
—Ἂν ἐν παίρνω ταὶς ὥμορφαις, ἂν ἐν παίρνω γρηάδαις,
ἂν ἐν παίρνω μικρὰ παιδιὰ, τί Χάροντας λοοῦμαι;

(Χρυσαλλὶς τ. Γ'. σ. 597.—Σακελλαρίου, Κυπριακὰ τ. Γ'. σ. 46—47).

1 Λελέκου, Δημοτικὴ ἀνθολογία. 1868 σ. 151.—Τοῦ ᾄσματος τούτου εἶναι περίεργος ὁ πρῶτος στίχος, ἐν ᾧ ἀπευθύνεται συγχρόνως δέησις πρὸς τὸν Χάρον καὶ τὸν Θεόν:

Παρακαλῶ σε, Χάρε μου, καὶ προσκυνῶ σε Θέ μου.

2 Χορτάτση, Ἐρωφίλη. σ. 1 (Βενετ. 1772). Bursian, Erophile von Chortatzes. 1870 σ. 10.

οιγοσφάλισμα τῶν ἀμματι' ἀποσώνω,
λύπησι κάμμιὰ πᾶσ' ἄνθρωπο σκοτόνω.
σβύνω, κι' ὤμορφο πρόσωπο δὲ λυποῦμαι,
νοὺς δὲ 'λεημονῶ, τοὺς ἄγριους δὲ φοβοῦμαι.
ουν φτάν' ὀγλήγορα, τοὺς μὲν ζητοῦν μακραίνω,
νὰ μὲ κράζουσι συχνὰ τσοὶ γάμους 'μπαίνω,
υφάδες καὶ γαμπροὺς, γέροντες καὶ κοπέλια
'ξόδια τσὴ χαραὶς, καὶ κλάματα τὰ γέλοια [1].

ερὶ Χάρου μυθολογημάτων τούτων, *Χάρον*
κφορικῶς ὁ λαὸς πᾶν τὸ ἐπιφέρον ὄλεθρον.
; ποιητὴς Βικέντιος Κορνάρος λέγει περὶ τοῦ

τὸ τραγοῦδι του καὶ τὸ σπαθί του Χάρος [2].
ται Νικηφόρος ὁ Βρυέννιος ὁ πενθερὸς ἑνὸς
ν ἐκλήθη *Χάρων*, ὡς ὀλύων τοὺς ἐχθρούς [3].
τι δίστιχον παραβάλλει τὸν κόσμον ὅλον
τοὺς ἀνθρώπους πρὸς τοὺς καρποὺς αὐτοῦ,
πρὸς τρυγητὴν δρέποντα τοὺς καρποὺς τού-
ς δέ τι δημῶδες αἴνιγμα παριστᾷ τὸν κό-
δεξαμενὴν πλήρη ὕδατος· θηρίον τι (ὁ Χά-
αὐτῆς· ἀλλ' οὔτε τὸ θηρίον κορέννυται πί-
δεξαμενὴ ἐλαττοῦται [5]. Ἐν γένει δ' ὁ Χάρος

ρου, Ἐρωτόκριτος· ᾆσμα πρῶτον. σ. 29. (Βενετ. 1737).
ένν., Α. 2.
593.-Λελέκ., αὐτ. σ. 163.-Λιανοτράγουδα. 1868. σ. 111.

Σγοῦρνά μου πελεκητὴ,
μαρμαρένια καὶ χυτὴ,
πάει τὸ θεριὸ νὰ πιῇ
οὔτε τὸ θεριὸ χορταίνει,
οὔτ' ἡ σγοῦρνα λιγοστεύει. (Πρβλ. Νεοελλην. ἀνάλ.
7).

καλεῖται *ἀχόρταγος*, ὡς μηδενὸς φειδόμενος, ἀλλ' ἅπαντας καταστρέφων καὶ ἀπολλύων. Διὰ τὴν αὐτὴν αἰτίαν *ἁρπακτῆρα* ἀποκαλεῖ τὸν Ἅδην ὁ Καλλίμαχος[1] καὶ rapacem ὁ Ὁράτιος[2]. «Ἅδης καὶ ἀπώλεια οὐκ ἐμπίπλανται» λέγει ἡ Βίβλος[3]. Οἱ πατέρες τῆς ἐκκλησίας ἐθεώρουν τὸν Ἅδην ἄπληστον στόμα τὰ πάντα καταβροχθίζον[4]. «Χριστὸς τὴν *παμφάγον* αὐτοῦ συγκλείσας γαστέρα» λέγει Ἀνδρέας ὁ Κρήτης[5]. Εἰς τὴν μητρόπολιν τοῦ Nevers ὑπάρχει ἀπεικόνισις τοῦ δαίμονος, ἔχοντος ὑπερμέτρως ἀνεωγμένον τὸ στόμα καὶ καταβροχθίζοντος τοὺς κολασμένους[6]. Ὁ δὲ Dante περιγράφει τὸν ἄνακτα τοῦ Ἅδου ὡς τριπρόσωπον γίγαντα τρώγοντα τρεῖς ἁμαρτωλούς.

Da ogni bocca dirompea co' denti
un peccatore a guisa di maciulla,
si che tre ne facea. cosi dolenti[7].

Ἐκ τῶν ἐκφράσεων τούτων προῆλθεν ἴσως ἡ πρόληψις

1 Καλλιμαχ., ἐπιγρ. Β. 6.

2 Horat., Carm. II ιη'. 30.

3 Παροιμ. ΚΖ'. 20.—Βλ. καὶ Α'. καὶ Ἡσαΐαν κεφ. 5 πρὸς δὲ Ἀγ. Βασιλείου, εἰς Ἡσαΐαν κεφ. 5. (τ. II σ. 150 τῆς εἰς φύλλον ἐκδόσεως τῶν ἁπάντων αὐτοῦ).

4 Maury, Essai sur les légendes pieuses du moyen âge. p. 137.

5 Ἀνδρέα Κρήτης, Ὁμιλ. εἰς τὴν κοίμησιν τῆς Θεοτόκου Α'. Πρβλ. καὶ ἀπολυτίκιον ἀναστάσιμον τῆς Ὀκτωήχου ἐν Christet Paranikas, Anthologia carminum christianorum. σ. 87. «ὁ Κύριος. . . ἐκ κοιλίας ᾅδου ἐρρύσατο ἡμᾶς».

6 Maury. l. c.—Εἴς τινας εἰκόνας τοῦ μεσαίωνος ὁ θάνατος ἀπεικονίζετο ἔφιππος ἐπὶ μέλανος ζώου, ἐσθίοντος νεκρούς. (Champfleury, Hist. de la caricature au moyen âge. p. 109).

7 Dante, L'inferno. cant. 34.—Maury, l. c.—Ἐν ἀναγλύφῳ τοῦ

τοῦ λαοῦ τῆς Ἑλλάδος ὅτι ὁ Χάρος τρώγει τοὺς νεκρούς. Ἡ ἰδέα αὕτη ἀναφέρεται ἀπὸ δύο δημώδη ᾄσματα· εἰς τὸ ἓν ἐξ αὐτῶν ὁ νεκρός, ἐρωτώμενος πῶς τὸν ὑπεδέξατο ὁ Χάρος, ἀποκρίνεται:

’Σ τὰ γόνατά μου τὸν κρατῶ, ’ς τὰ στήθη μ’ ἀκουμπάει
κι’ ἂν τὸν πεινάσῃ γιὰ φαγὶ, τρώγει’ ἀπὸ τὸ κορμί μου,
κι’ ἂν τὸν διψάσῃ γιὰ νερὸ, πίν’ ὀχ τὰ δυό μου μάτια 1.

Εἰς δὲ τὸ ἕτερον ἀναφέρεται ὅτι εἰς τὰς ἐν Ἅδῃ πανηγύρεις καὶ συμπόσια, οἱ νεκροὶ χρησιμεύουσιν ἀντὶ φαγητῶν· οἱ νέοι ἀντικαθιστῶσι τὰ πρόβατα, τὰ δὲ παλληκάρια τοὺς κριούς:

Θεέ μου, καὶ τί νὰ γένωνται τοῦ κόσμου οἱ ἀνδρειωμένοι;
οὐδὲ ’σὲ γάμο φαίνονται μαειδὲ ’σὲ πανηγύρι.
’Στὸν Ἅδη γίνεται χαρὰ, γίνεται πανηγύρι.
παίρνουνε νιοὺς γιὰ πρόβατα, λεβέντες γιὰ κριάρια.
Μὰ πῆραν κ’ ἕνα νιὸ καλὸ γιὰ πρόγευμα τοῦ Χάρου 2.

Λέων δὲ ὁ σοφὸς ἔν τινι ᾠδῇ αὐτοῦ ἐν μεταφορᾷ στηριζομένῃ ἐπὶ τῆς προλήψεως ταύτης θεωρεῖ τοὺς σκώληκας τῶν τάφων, ὡς τὸν κατατρώγοντα τοὺς νεκροὺς αἱμοπότην δαίμονα τοῦ θανάτου:

ΙΒ'. αἰῶνος ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ ἁγ. Βασιλείου τῶν Ἐσταμπῶν (Étampes), ἐν τοιχογραφίᾳ τοῦ Campo Santo τῆς Πίσης καὶ ἐν ἄλλαις πολλαῖς μεσαιωνικοῖς εἰκόσιν ἀπεικονίζονται τρικέφαλοι διάβολοι ἢ σατανᾶς, καταβροχθίζοντες νεκρούς. (Didron, Manuel d’iconographie chrétienne. 1845. σ. 78).

1 Tomaseo Canti popolari t. III p. 305.—Passow, ἀρ. 411. σ. 292.

2 Δελέκου Δημοτ. ἀνθολογία 1868 σ. 151.

Δεινῶς ἐκεῖσε (ἐν τοῖς τάφοις) κοιτάζων
ὁ ἄγριος αἱμοπότης
βρύχει, μαιμᾷ, σαίνει κέρκον,
καὶ κεχηνὼς ἀναμένει
καταπιεῖν πικρὸς σκώληξ
τοὺς κατ' ἐμὲ πλημμελοῦντας[1].

Ὁ θάνατος ἀπεικονίζεται συνήθως εἰς τὰς θρησκευτικὰς τοῦ μεσαίωνος εἰκόνας ὡς σκελετὸς ἀποτρόπαιον ἔχων ὄψιν, καὶ διὰ δρεπάνου τοὺς ζῶντας θερίζων. Κατὰ τοὺς καθ' ἡμᾶς Ἕλληνας τοὐναντίον ὁ Χάρος εἶναι ἥρως πελωρίου ἀναστήματος· οὕτω καὶ ὁ Ἅδης παρ' Ὁμήρῳ λέγεται *ἀδάμαστος*, *πελώριος*[2], καὶ παρεμφερῶς περιέγραψεν ὁ Dante τὸν Σατανᾶν[3]. Ὁ Fauriel πρῶτον καὶ μετ' αὐτὸν ὁ Tomaseo καὶ ἡ Dora d'Istria μᾶς διέσωσαν περιγραφὴν τοῦ Χάρου ἐν ἀφελεῖ διηγήσει Ἠπειρώτιδος χωρικῆς, καὶ τὴν διήγησιν ταύτην παρατιθέμεθα ἐνταῦθα, διότι ὅλαι αἱ γυναῖκες κατὰ τὸν θάνατον προσφιλοῦς τινος προσώπου ποιοῦσιν ὁμοίας διηγήσεις καὶ περιγραφὰς τοῦ Χάρου. «Νέα τις γυνὴ ἐκ Μετσόβου τοῦ Πίνδου ἐστερήθη πρὸ ὀλίγου τοῦ ἀνδρὸς αὐτῆς, ἔχουσα ἐξ αὐτοῦ δύο μικρὰ τέκνα. Ἦτο πτωχὴ χωρική, ἁπλουστάτου χαρακτῆρος καὶ οὐδέποτε ἕως τότε ἔδειξεν εὐφυΐαν. Ἄγουσα τὰ δύο

1 Λέοντος τοῦ Βασιλέως, ᾠδάριον κατανυκτικὸν στ. 19—54. ἐν Christ et Paranikas, Anthologia carminum christianorum p. 48. ἐν Migne, Patrologiae series graeca τ. 107 στ. 309.

2 Ἰλιάδ. Ε. 395·—ἴφθιμος. (Ὀδυσ. Κ. 534 Λ. 47)—κρατερὸς (Ἰλιάδ. Ν. 415).

3 Βλ. καὶ Völcker, Homerische Geographie. σ. 139.

τέκνα αὐτῆς ἐκ τῆς χειρὸς, ἤρξατο τοῦ πένθους αὐτῆς ἐκ τῆς διηγήσεως ὀνείρου, ὅπερ εἶδε πρό τινων ἡμερῶν: —Εἶδον προχθὲς, ἔλεγεν ἀποτεινομένη πρὸς τὸν τεθνεῶτα, εἰς τὴν θύραν τῆς οἰκίας ἡμῶν ὑψηλὸν νέον, φοβερὸν τὴν ὄψιν καὶ λευκὰς ἀνεωγμένας πτέρυγας ἐπὶ τῶν ὤμων αὐτοῦ φέροντα· ἵστατο ὄρθιος ἐπὶ τοῦ κατωφλίου κρατῶν γυμνὸν ξίφος.—Γῦναι, μὲ ἠρώτησεν, ὁ σύζυγός σου εὑρίσκεται ἐν τῇ οἰκίᾳ; —Ἐκεῖ ἀπήντησα, κτενίζει τὸν μικρὸν ἡμῶν Νικόλαον, καὶ θωπεύει αὐτὸν ἵνα μὴ φωνάζῃ. Ἀλλὰ μὴ εἰσέλθῃς, φοβερὲ νέε, μὴ εἰσέλθῃς διότι θέλει τρομάξει τὸ μικρὸν ἡμῶν παιδίον. Ἀλλ' ὁ λευκόπτερος νέος ἐπέμενε, θέλων νὰ εἰσέλθῃ. Ἠθέλησα ν' ἀπωθήσω αὐτὸν, ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθην· ὁρμήσας δὲ εἰς τὴν οἰκίαν, ἐπέπεσε κατὰ σοῦ, φίλτατέ μοι, καὶ σὲ ἐπλήγωσε διὰ τοῦ ξίφους, σὲ ἐκτύπησε, δυστυχῆ. Ἰδοὺ καὶ ὁ υἱός σου Νικόλαος, δν ἤθελε νὰ φονεύσῃ ἐπίσης.»[1].

Ἐν δὲ τοῖς δημοτικοῖς ᾄσμασιν ἀπαντῶσι μεγαλοπρεπεῖς περιγραφαὶ τοῦ Χάρου:

Καὶ νά σου τον κ' ἐπρόβαλε 'ς τοὺς κάμπους καβαλάρης.
'Σὰν ἀστραπ' εἶν' τὸ βλέμμα του, 'σὰν τὴ φωτιὰ ἡ βαφή του
'σὰν δυὸ βουνᾶν' οἱ ὦμοί του, 'σὰν κάστρ' ἡ κεφαλή του[2].

καὶ ἐν ἑτέρῳ ᾄσματι ὁ Διγενὴς λέγει περὶ τοῦ Χάρου τὰ ἑξῆς:

1 Dora d'Istria, Les femmes en Orient. livr. V. ep. 6. τ. I σ. 342—343. Μετάφρ. Αἰμ. Σχουζέ.—Tomaseo, Canti popolari. t. III p. 172.—Fauriel, Chants populaires de la Grèce t. I. discours preliminaire.—Seb. Rheal, Les divines féeries de l'Orient et du nord. 1843 σ. 277-278.

2 Tomaseo l. c. p. 306.-Passow, Carmina popularia Graeciae n. 428.

Κανένα δὲν φοβήθηκα ἀπ' τοὺς ἀνδρειωμένους·
τώρ' εἶδα 'να ξυπόλυτο καὶ λαμπροφορημένο·
φορεῖ τοῦ ἥλιου τὰ μαλλιὰ τῆς ἀστραπῆς τὰ 'μάτια[1].

Τὸ ὡς ἀστραπῆς βλέμμα εἶναι, ὡς καὶ ὁ Schmidt παρατηρεῖ[2], χαρακτηριστικὸν τοῦ Χάρου, ὁμοιάζει δὲ τῇ περιγραφῇ τοῦ Βεργιλίου, ἐν ᾗ ὁ φέρων τὰς ψυχὰς εἰς τὸν Ἅδην ἔχει πύρινον βλέμμα[3]. Τὸ δὲ ἕτερον χαρακτηριστικὸν *'σὰν τὴν φωτιὰ ἡ βαφή του* ἔχει σχέσιν, νομίζομεν, μὲ τὸ ἐπίθετον *πορφύρεος*, ὡς ἀποκαλεῖ τὸν θάνατον ὁ Ὅμηρος[4]. Ὁμοία προσέτι εἶναι καὶ ἡ δοξασία τοῦ λαοῦ ὅτι ὁ Χάρος εἶναι μαῦρος, ἐξ οὗ καὶ ἡ ἔκφρασις *μαῦρος 'σὰν τὸ Χάρο* ἐπὶ μελαντάτων πραγμάτων λεγομένη[5]. Καὶ τοῦτο ἴσως διότι τὸ μέλαν χρῶμα ἦν χαρακτηριστικὸν τῶν ὑποχθονίων θεοτήτων, δι' ὃ καὶ *μέλας* ὁ θάνατος προςεπωνομάζετο[6], καὶ *μέλαινα* ἡ Κὴρ[7]. Ἴσως δὲ ὡς ὑποχθόνιαι θεότητες εἰκονίζοντο *μέλαιναι* ἡ ἐν Ἐφέσῳ Ἄρτεμις καὶ ἡ Δήμητρα εἰς Φιγάλειαν[8]. Κυπριακόν τι ᾆσμα, ὃ παρεθέσαμεν ἀνωτέρω (σ.

1 Passow, ἀρ. 430.—Πρβλ. καὶ ἀριθ. 516.
2 Schmidt, Das Volksleben der Neugriechen. I. σ. 225.
3 Vergil., Aen. VI, 300.
4 Ἰλιάδ. Ε. 83. Π. 334.—Ἀνθολογ. Παλατ. XI, 13.
5 Βλ. Passow, ἀρ. 452. σ. 333.

Ἔτσι κ' ἐμὲ ἡ καρδοῦλά μου, μαύρ' εἶναι 'σὰν τὸ Χάρο.

6 Εὐριπιδ., Τρωαδ. 1315.
7 Ἰλιάδ. Β. 859. Γ. 360. 454. Ε. 22. 652. Η. 254. Λ. 360. 443. Ξ. 462. Φ. 66. Ὀδυσσ. Β. 283. Γ. 242. Ο. 275. Ρ. 500. Χ. 330. 363. 382. Ω. 127.
8 Παυσαν., Η. 42.—O. Müller, Eumeniden. 168. πρβλ. Archäolog. σ. 509.—Πρὸς ταῦτα παραβλητέαι αἱ μέλαιναι Παναγίαι τῆς

249)· παριστᾷ τὸν Χάρον ἐνδεδυμένον μαῦρα ἐνδύματα:

Ὁ Χάρος μαυροφόρεσε, μαῦρα καβαλικεύει.

καὶ ἐν τούτῳ, οὐχὶ ἀπιθάνως, ὁ Schmidt, εὑρίσκει ὁμοιότητα πρὸς τὴν παρ' Εὐριπίδῃ ἐπωνυμίαν τοῦ θανάτου: *μελάμπεπλον*[1].

Καὶ αὕτη μὲν εἶναι ἡ συνηθεστέρα τοῦ Χάρου ἀπεικόνισις· οὐχὶ σπανίως ὅμως παρίσταται καὶ ὡς σκελετὸς, καὶ ὡς γέρων, ἕνεκα τῆς ἐπιρροῆς τῶν θρησκευτικῶν προλήψεων ἢ τῶν δοξασιῶν τῶν εὐρωπαϊκῶν λαῶν· οὕτως ἐν τῇ τραγωδίᾳ Ἐρωφίλῃ τοῦ Χορτάτση ὁ Χάρος προλογίζων λέγει:

Ἡ ἄγρια κ' ἡ ἀνελύπητη, κ' ἡ σκοτεινὴ θωριά μου,
καὶ τὸ δραπάν' ὁποῦ βαστῶ, καὶ τοῦτα τὰ γυμνά μου
κόκκαλα . . .[2]

Εἰς τὸ ἑστιατόριον τῆς μονῆς Βατοπεδίου ἐν τῷ ὄρει Ἄθωνι ὑπάρχει ἀπεικόνισις τοῦ Χάρου ὡς σκελετοῦ κρατοῦντος δρέπανον εἰς τὴν ἀριστερὰν καὶ μικρόν τι δρεπάνιον εἰς τὴν δεξιάν· κάτω τῆς εἰκόνος ἐπιγραφὴ *ὁ Χάρος*, δεικνύει τίνα παρίστησιν ἡ εἰκών[3]. Ἐν Λέσβῳ ὁ Χάρος νομίζεται λευκόθριξ γέρων μὲ μακροὺς καὶ φοβεροὺς ὄνυχας[4]. Ἐν Κερκύρᾳ, ὡς διηγεῖται ὁ Θεοτόκης, ὑπέργηρως καὶ ἰσχνότατος[5]. Κατὰ τὸν Φωριὲλ οἱ νεώ-

Lorette, Napoli καὶ Würzburg τῶν καθολικῶν (Grimm, Deutsche Mythologie. σ. 289) καὶ ἡ Παναγία ἡ Μυρτιδιώτισσα (Κυθήρων) καὶ ἡ τοῦ μεγάλου σπηλαίου (Ἀχαΐας) τῶν Ἀνατολικῶν.

1 Εὐριπιδ., Ἄλκηστ. 843.—Schmidt, l. c. σ. 225.
2 Χορτάτση, Ἐρωφίλη. 1772 σ. 1.—Bursian, Erophile. σ. 9.
3 Didron, Manuel d'iconographie chrétienne. p. 223.
4 Schmidt, σ. 228.
5 Théotokis, Détails sur Corfou. σ. 123.

τεροι Ἕλληνες φαντάζονται τὸν Χάρον γέροντα στυγνὸν, αὐστηρὸν καὶ ἀνεξιλέωτον[1]. Κατὰ δὲ τὸν Μαρίνον Παπαδόπουλον Βρετὸν ὁ ζωγράφος ὁ θέλων νὰ εἰκονίσῃ τὸν Χάρον συμφώνως πρὸς τὰς ἰδέας τοῦ λαοῦ, ἀνάγκη νὰ παραστήσῃ αὐτὸν ὡς ξηρὸν καὶ ἰσχνὸν γέροντα, ὑψηλοῦ ἀναστήματος, ἔχοντα στυγνὸν βλέμμα, περιτετυλιγμένον εἰς ῥάκη σαβάνου, ἐπιβαίνοντα ἐπὶ καλπάζοντος ἵππου, καὶ ἁρπάζοντα ἀπὸ τῆς κόμης τοὺς εὑρισκομένους κατὰ τὴν διάβασίν του[2]· ἀλλ' ἡ εἰκὼν αὕτη δὲν θὰ ἀπεικόνιζεν οὐδαμῶς τὸν Χάρον ἀκριβῶς κατὰ τὰς περὶ αὐτοῦ δοξασίας τοῦ λαοῦ, ὡς ἕκαστος δύναται νὰ παρατηρήσῃ ἀναγινώσκων ἀνωτέρω ὅλας τὰς ὑπὸ τοῦ λαοῦ ἀπεικονίσεις τοῦ Χάρου.

Ὁ Χάρος παρίσταται πάντοτε ἔφιππος· εἴδομεν ἀνωτέρω (σ. 248) εἰς ἓν δημοτικὸν ᾆσμα πεταλοῦντα τὸν ἵππον του ὑπὸ τὸ φῶς τῆς σελήνης· ἔφιππος πορεύεται εἰς τὰς πανηγύρεις, ὅπως θανατώσῃ ἀνδρείους, κατὰ τὸ κυπριακὸν ᾆσμα, (σ. 249) καὶ ἔφιππος διαβαίνει διὰ τῶν σταυροδρομίων:

1 Fauriel, Chants populaires de la Grèce. t. I p. LXXXV—VI. «Mais de toutes les idées de l'ancienne mythologie grecque qui se sont perpétuées et vivent encore dans les croyances actuelles des Grecs, la plus géneralement répandue et celle qui fournit à la poésie le plus d'allusions ou de pensées, c'est celle du vieux nocher du fleuve d'oubli, celle de Charon. Ici seulement, à l'opposé de ce qui est arrivé en beaucoup d'autres cas, c'est le nom qui est resté, et se sont les attributs qui ont changé. Le Grecs modernes se figurent la mort comme un vieillard austère, inexorable, et chagrin qu'ils nomment Charon».—Πρβλ. Schmidt, l. c. σ. 228.

2 Marino Pap. Vreto, Contes et poèmes de la Grèce moderne·

Ἄντε νὰ 'πᾶ' νὰ κάτσωμε μέσα 'ς τὸ σταυροδρόμι,
ποῦ θὰ περάσῃ ὁ Χάροντας. 'ς τὸ ἄλογο ἀπάνω,
ἄλλος ν' ἁρπάξῃ τἄλογο κι' ἄλλος τὸ σαλιβάρι
κι' ἄλλος ν' ἁρπάξῃ τὰ κλειδιὰ τὴ κάτω γῆ ν' ἀνοίξῃ [1].

Ἡ ἰδέα ὅτι αἱ ψυχοπομποὶ θεότητες ἐπιβαίνουσιν ἵππων καὶ ὀχημάτων ἐπικρατεῖ παρ' ἅπασι τοῖς ἔθνεσιν. Ὁ W. Furtwängler ἐν σπουδαιοτάτῳ συγγράμματι ἐπιγραφομένῳ: *Ἡ περὶ θανάτου ἰδέα ἐν τοῖς ἑλληνικοῖς μύθοις καὶ μνημείοις τῆς τέχνης* (Die Idee des Todes in den Mythen und Kunstdenkmälern der Griechen. 1855) προσπαθεῖ διὰ μακρῶν ν' ἀποδείξῃ ὅτι καὶ παρ' ἀρχαίοις Ἕλλησιν ἐπεκράτει ἡ τοιαύτη ἰδέα, καὶ δὴ ἐν σ. 40-61 ἐξετάζει τοὺς παρ' Ὁμήρῳ καὶ Ἡσιόδῳ μύθους περὶ Θανάτου, Μοίρας, καὶ Ἅδου, καὶ ἐν σ. 61-125 πολλοὺς ἄλλους μύθους, ὡς τὸν περὶ Δήμητρος ὡς Ἐριννύος καὶ περὶ τοῦ ἵππου Ἀρίωνος (σ. 61-66), τὸν περὶ τοῦ δουρείου (σ. 66-68), τὸν περὶ Μεδούσης καὶ Πηγάσου (σ. 68-73), τὸν περὶ Χείρωνος καὶ Ναρκίσσου (σ. 73-77), τὸν περὶ τῶν ἵππων τῶν ἐξ ἀνέμων γεννηθέντων (σ. 77-81), τὸν περὶ τοῦ Γερηνίου *ἱππότου* Νέστορος (σ. 81-84), τὸν περὶ τῆς λευκίππου Περσεφόνης (σ. 84-89), τὸν περὶ τῶν ἵππων τοῦ Ἡλίου καὶ τῆς Σελήνης (σ. 89-97), τὸν περὶ τῶν ἵππων τῶν Διοσκούρων (σ. 97-101) καὶ τῶν τοῦ Ἀχιλλέως (σ. 101-111) καὶ τέλος περὶ τῶν ἵππων ὡς συμβόλων τῶν ψυχῶν παρὰ Πλάτωνι (σ. 111-125). Ἐν γένει δὲ ὁ ἵππος ἦν σύμβολον τοῦ θανάτου [2], καὶ

1855. p. 19 et suiv.—i d., Mélanges néohelléniques. 1856 p. 41-42.

1 Νεοελληνικὰ ἀνάλεκτα. τ. Ι. σ. 123.

2 Buonarotti, Osservaz. sopra alcuni medaglioni. σ. ?? κε.—Fa-

διὰ τοῦτο πολλάκις ἐν τοῖς ἐπιταφίοις ἀναγλύφοις παρίσταται καὶ κεφαλὴ ἵππου[1]. Αἱ δὲ ψυχαὶ ἐπιστεύετο ὅτι ἐπὶ ἵππων ἀνήρχοντο εἰς τοὺς οὐρανοὺς[2], ἢ ἐπὶ ἅρματος, κατά τινα ἀνάλογον δοξασίαν[3]

Ὁ Furtwängler ἐν τῷ μνημονευθέντι συγγράμματί του ἐξετάζει τοὺς περὶ τοῦ ἵππου τοῦ θανάτου μύθους τῶν Ἰνδῶν (σ. 3-12) καὶ τῶν Περσῶν (12-23), ἐν ἐπιμέτρῳ δὲ (σ. 23-32) τοὺς ἐκ τῆς περσικῆς θρησκείας εἰλημμένους μύθους τῆς ἀποκαλύψεως τοῦ εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου (κεφ. ϛ'. 1-9).

Ἐν ἐδαφίῳ 8ῳ τοῦ ϛ'. κεφαλαίου τοῦ βιβλίου τούτου, τοῦ ἀποδιδομένου εἰς τὸν εὐαγγελιστὴν Ἰωάννην, ἀναγινώσκομεν τὰ ἑξῆς: «καὶ εἶδον, καὶ ἰδοὺ ἵππος χλωρὸς, καὶ ὁ καθήμενος ἐπάνω αὐτοῦ, ὄνομα αὐτῷ ὁ θάνατος, καὶ ὁ ᾅδης ἀκολουθεῖ μετ' αὐτοῦ. Καὶ ἐδόθη αὐ-

bretti, Inscript. dynast. σ. 161-162.—Gori, Mus. etrusc. t. III p. 174-175.— Maury, ἐν Revue archéolog. τ. I. σ. 674—Gerhard, Ueber die gottheiten der Etrusker 1847 σ. 57.

1 Müller, Archéolog, 2. ἐκδ. τ. I σ. 604-696.—Πρβλ. Παυσαν., Ζ. κε. 7.—Raoul Rochette, Monum. inedits I. 126.—Boeckh. C. Inscript. 800.—Οἱ πρῶτοι χριστιανοὶ ἀπεικόνιζον ἵππον εἰς τοὺς τάφους, ὡς σύμβολον τῆς ψυχῆς, ἐξηγεῖτο δὲ τοῦτο συμβολικῶς ὡς ἑξῆς, ὅτι ὁ βίος εἶναι ὡς ἱπποδρόμιον, καὶ διὰ τὴν αἰτίαν ταύτην καὶ δαφνοστεφεῖς πολλάκις τοὺς ἵππους ἀπεικόνιζον (Martigny, Dictionnaire des antiquités chrétiennes art. âme. cheval. p. 27. 148.—Πρβλ. Παύλου πρὸς Κορινθίους Α. θ. 24.—Πρὸς Τιμόθεον Β. δ'. 7. Πρβλ. καὶ Maury, Essai sur les légendes pieuses p. 102).

2 Mersan, Hist. du cabinet des médailles p. 37.

3 Maury, ἐν Revue archéolog. t. I. p. 672.—Βλ. καὶ τοῦ παρόντος τόμου σ. 20.

τοῖς ἐξουσία τοῦ ἀποκτεῖναι ἐπὶ τὸ τέταρτον τῆς γῆς ἐν ῥομφαίᾳ καὶ ἐν λιμῷ καὶ ἐν θανάτῳ καὶ ὑπὸ τῶν θηρίων τῆς γῆς.» Ἐκ τῆς περιγραφῆς ταύτης τῆς ἀποκαλύψεως ἡ ἑλληνικὴ ἐκκλησία ζωγραφίζει τὸν θάνατον ἐπὶ πρασίνου (χλωροῦ) ἵππου ἐπιβαίνοντα[1].

Εἰς τὰς μεσαιωνικὰς εἰκόνας, πρὸ πάντων τὰς παριστώσας τὰς Danses macabres, ὁ θάνατος ἀπεικονίζεται ἐπὶ ἵππου, συνήθως μέλανος ἐπιβαίνων[2]. Ἀλλὰ καὶ παρὰ Γερμανοῖς καὶ Ἑλβετοῖς ὁ θάνατος παρίσταται ἔφιππος καὶ τοὺς νεκροὺς ἐπὶ τοῦ ἵππου του ἔχων[3]. Προσέτι αἱ Βαλκύριαι (Walkyrien) ψυχοπομποὶ θεότητες τῶν βορείων λαῶν μυθολογοῦνται ὅτι ἐπιβαίνουσι συνήθως ἵππων[4]· πρὸς δὲ πολλὰ ἄλλα πνεύματα τῶν βορείων λαῶν παρίστανται ἐποχούμενα ἐπὶ μαύρων ἵππων, ὡς αἱ Albi ἢ Elfs, τῶν Γερμανῶν καὶ τῶν Ὁλλανδῶν[5], καὶ ὁ Phooka τῶν Ἰρλανδῶν[6].

1 Didron, Manuel d'iconographie. p. 243. «Dans le grec, la mort est montée sur un cheval verdâtre, cadavreux, pâle (πράσινον ἄλογον) Sur le vitrail de Troyes, le cheval de chevalier qui tient la balance est violet et non noir, mais le violet et le noir s'équivalent symboliquement».

2 Cf. Champfleury, Hist. de la caricature au moyen âge. p. 102—109.

3 Rochholz, Schweisersagen τ. II σ. 20-22.—Grimm, Deutsche Mythologie σ. 803 κε. πρβλ. καὶ σ. 629.—Furtwängler, Die Idee d. Todes σ. 32—40.—Schmidt, Das Volksleben der Neugriechen I. σ. 226.

4 Frauer, Die Walkyrien der scandinavisch-germanichen Götter= und heldensage. 1846.—Grimm., ἐνθ. ἀν. σ. 389 κε.

5 Coremans, L'année de l'ancienne Belgique p. 99.

6 Crofton Croker, Fairy legends of Irland. σ. 11.

Ἐκτὸς τούτων εἰς παμπληθῆ συναξάρια ἱστορεῖται ὅτι καὶ ὁ Διάβολος, ἐπὶ μέλανος ἵππου ἔφιππος, ἐπελθὼν ἥρπασεν ἁμαρτωλῶν ψυχάς [1].

Γνωστὸν τὸ κατωτέρω ὡραιότατον δημοτικὸν ᾆσμα, ἐν ᾧ ὁ Χάρος παρίσταται ἔφιππος, σύρων τοὺς νεκροὺς μετ' αὐτοῦ:

Γιατ' εἶναι μαῦρα τὰ βουνὰ καὶ στέκουν βουρκωμένα;
μὴν ἄνεμος τὰ πολεμᾷ, μήνα βροχὴ τὰ δέρνει;
Κι' οὐδ' ἄνεμος τὰ πολεμᾷ, κι' οὐδὲ βροχὴ τὰ δέρνει,
μόνε διαβαίνει ὁ Χάροντας μὲ τοὺς ἀποθαμμένους.
Σέρνει τοὺς νιοὺς ἀπὸ 'μπροστὰ, τοὺς γέροντας κατόπι,
τὰ τρυφερὰ παιδόπουλα 'στὴ σέλλ' ἀραδιασμένα.
Παρακαλοῦν οἱ γέροντες, τ' ἀγόρια γονατίζουν·
—«Χάρε μου, κόνεψ' εἰς χωριὸ, κόνεψ' εἰς κρύα βρύσι,
νὰ πιοῦν οἱ γέροντες νερὸ καὶ κ' οἱ νιοὶ νὰ λιθαρίσουν,
καὶ τὰ μικρὰ παιδόπουλα νὰ μάσουνε λουλούδια.»
—«Κι' οὐδ' εἰς χωριὸ κονεύω 'γὼ, κι' οὐδὲ 'σὲ κρύα βρύσι
Ἔρχοντ' ἡ μάνες γιὰ νερὸ, γνωρίζουν νὰ παιδιά των,
γνωρίζονται τ' ἀντρόγυνα καὶ χωρισμοὺς δὲν ἔχουν» [2].

Τὸ ᾆσμα τοῦτο, ἓν τῶν ἀρίστων τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ,

1 Richer, moine de Sennones, Chronique ἀρχαία γαλλικὴ μετάφρασις τοῦ XVI αἰῶνος ἐκδοθεῖσα ὑπὸ Cayon. Nancy 1843 livr. II c. 19.

2 Fauriel, II σ. 228.—Ζαμπελ., Ἆσμ. δημοτ. σ. 731.—Passow, ἀρ. 409.—Elissen, Versuch einer polyglotte der Europäische Poesie 1846 τ. I σ. 277 μετὰ τῆς μεταφράσεως τοῦ Γκαῖτε.—Εὐτέρπης τ. ς'. σ. 189—190.—Tomaseo, Canti popolari τ. III σ. 290 κε. (ἰταλικὴ μετάφρασις).—Revue des cours littéraires VI p. 421. (Γαλλικὴ μετάφρασις. Cf. et M. P. Vreto, Mélanges néohelléniques p. 40).—Wachsmuth, Das alte Griech. im neuen σ. 20—21. (μετάφρασις γερμανικὴ τοῦ Göthe)

καίτοι, ὡς ὀρθῶς τινὲς παρετήρησαν[1], ἀποπνέει τὸ βαρὺ καὶ μελαλχολικὸν τῶν ᾀσμάτων τῶν βορείων λαῶν, μετεφράσθη εἰς πολλὰς εὐρωπαϊκὰς γλώσσας, καὶ εἰς τὴν γερμανικὴν ὑπὸ τοῦ διασήμου Γκαῖτε[2], ὁ δὲ Γερμανὸς υἱὸς τοῦ φιλέλληνος Θερσίου ἐπεχείρησε τὴν ἀπεικόνισιν τῆς ὑπὸ τοῦ ᾄσματος τούτου περιγραφομένης σκηνῆς[3].

1 Σπ. Ζαμπελίου, Πόθεν ἡ κοινὴ λέξις τραγουδῶ 1859. — Σ. Ν. Βασιλειάδη, Οἱ Καλλέργαι, σ. κή.

2 Göthe Gedichte: neugriechisch-epirotiche heldenlieder, VII.

3 Τὴν περιγραφὴν τῆς εἰκόνος ταύτης παραθέτομεν ἐνταῦθα ἐκ τῆς Εὐτέρπης (τ. VI σ. 190).

«Ὁ Χάρων, γέρων λεύκοφρυς, σκυθρωπὸς καὶ ἄγριος, ἀναβαίνει μέλανα καὶ θυμοειδῆ ἵππον καὶ βαίνει ἐντὸς νεφελῶν κρατῶν εἰς χεῖράς του τὸ δρέπανον τοῦ θανάτου. Ἐπὶ τοῦ ἐφιππίου κεῖνται ἐῤῥιμένα μίγδην τὰ ταλαίπωρα βρέφη, καὶ ἐν τῷ θανάτῳ αὐτῷ κοιμώμενα καὶ μειδιῶντα· πλησιέστερον σύρει ἐν τῇ ὁρμῇ αὐτοῦ περικαλλεῖς παῖδας καὶ παρθένους, οἱ νέοι καὶ αἱ νέαι διώκονται ἐμπρὸς ἀπαρηγόρητοι ὅτι ἀφῆκαν τὴν ζωήν, οἱ δὲ γέροντες ἑκόντες ἄκοντες ἔρχονται ὄπισθεν τοῦ ἵππου του. Μία ἀκτὶς ἡλίου ἀποχωρίζουσα τὰς νεφέλας, ἐπιφοιτᾷ καὶ διαφωτίζει τὴν σκηνὴν ταύτην τοῦ πένθους.

»Κάτωθεν, ἐν ἀπόπτῳ, ὑπάρχει κώμη τις ἀγροτική.

»Πεδιάς, λοφίσκοι, βρύσις κεῖνται εἰς τὰ ἔμπροσθεν τῆς κώμης. Γυναῖκες χωρικαὶ μὲ τὸ ἀλβανικὸν ἔνδυμα καὶ τὴν λάγηνον φέρουσαι ἐπ᾽ ὤμων συνῆλθον εἰς τὴν βρύσιν ἵνα ὑδρευθῶσιν. Ἀόμματός τις ἐπαίτης ἐκεῖ πλησίον κρούει τὴν λύραν του, καὶ περαιτέρω ποιμένες βόσκουσι τὰ ποίμνιά των, ἀμέριμνοι παίζοντες τὴν φλογέραν των. Ἐκεῖ εἰς τὸν ἀγρὸν παιδία συλλέγουσιν ἄνθη παίζοντα, καὶ ἐπὶ ὁμαλοῦ τόπου νεανίαι τινὲς καὶ ἄνδρες ἐνδεδυμένοι φουστανέλαν, χορεύουσι κρατούμενοι ἐν κύκλῳ, πρὸς τὸ μέλος μουσικοῦ ὀργάνου.

Εἰδύλλιον ὅλον εἶναι ἡ εἰκὼν αὕτη καὶ ἀναγνωρίζει τις ἐν αὐτῇ τὴν φύσιν τῆς Ἑλλάδος καὶ τὰ ἔθιμα τὰ ἑλληνικά. Ἀλλὰ φρονοῦμεν, καὶ ἀνεγνώρισε βεβαίως καὶ αὐτὸς ὁ ἄριστος καλλιτέχνης, ὅτι τὸ τῶν ψυχῶν μέρος ἔχει ἐλλείψεις τινάς.

Ἐν ἑτέρῳ δημοτικῷ ᾄσματι ἐν τῷ ᾅδῃ ὁ Χάρος τρέχει ἔφιππος μετὰ τῶν νεκρῶν· ἐν αὐτῷ *ἐν πουλάκι ἐξέρχεται τοῦ ᾅδου*, ἔχον *τὰ 'νύχια κόκκινα καὶ τὰ φτερά του μαῦρα*, ἐρωτώμενον δὲ ὑπὸ τῶν μητέρων καὶ ἀδελφῶν καὶ συζύγων περὶ τοῦ ᾅδου ἀποκρίνεται:

Καϋμέναις, τ' εἶδα, τί νὰ 'πῶ, καὶ τί νὰ 'μολογήσω;
Εἶδα τὸν Χάρον κ' ἔτρεχε 'ς τοὺς κάμπους καβαλάρης·
Σέρνει τοὺς νέους ἀπ' τὰ μαλλιὰ, τοὺς γέρους ἀπ' τὰ χέρια,
φέρνει καὶ τὰ μικρὰ παιδιὰ 'ς τὴ σέλλ' ἀρμαθασμένα 1.

Ὡς ἀνωτέρω εἴδομεν (σ. 260) παρὰ Γερμανοῖς ὁ θάνατος παρίσταται ἔφιππος, κρατῶν τοὺς νεκροὺς ἐπὶ τοῦ ἵππου του· Ἀνάλογος εἶναι ἡ πρόληψις τῶν κατοίκων τῆς ἐν Γαλλίᾳ Βρεττανίας περὶ τοῦ ἁμαξίου τοῦ θανάτου (Karriguel an ancou). Τοῦτο διατρέχει τὰς ὁδοὺς κατὰ Σάββατον ἀπὸ τοῦ μεσονυκτίου μέχρι τῆς πρώτης ὥρας τῆς πρωΐας· σύρεται δὲ ὑπὸ ἰσχνῆς δαμάλεως καὶ ἀκολουθεῖται ὑπὸ πολλῶν δαιμόνων· ἐν αὐτῷ κεῖνται ἐρριμένοι οἱ ἀποθανόντες ἀμετανόητοι κατὰ τὸ διάστημα τῆς ἑβδομάδος[2].

Ἡ παράστασις τοῦ Χάρου ἐφίππου ἀπεικονίζει κάλ-

«Δὲν φαίνονται ἐν τῇ εἰκόνι του βουνὰ μαῦρα καὶ βουρκωμένα, ὡς λέγει τὸ ᾆσμα. Μαυρίζουν δὲ καὶ βουρκώνουν τὰ βουνὰ καὶ ὅλη αὕτη ἡ σκηνὴ τοῦ θανάτου διέρχεται ἄνωθεν τῶν ζώντων, χωρὶς νὰ παύσωσι πρὸς στιγμὴν τὰ ᾄσματά των, χωρὶς νὰ διακόψωσι τοὺς χορούς των, χωρὶς νὰ καταθέσωσι τὰς λαγήνους των καὶ νὰ στρέψωσι τὰ ὄμματα αὐτῶν πρὸς τὴν ἐπιπεσοῦσαν αἴφνης σκοτίαν ἐκείνην».

1 Εὐλαμπίου, Ἀμάραντος, σ. 8,—Marcellus, Chants du peuple en Grèce. τ. I. σ. 418—Passow, ἀρ. 410.

2 L'Illustration (Journal de Paris) 1845. t. V. p. 89.

λιστα τὰς ἰδέας τοῦ λαοῦ, θεωροῦντος αὐτὸν σθενἀρὸν θεὸν καὶ πολεμιστὴν φοβερώτατον· ἕνεκα τούτου ὀλίγιστα διετηρήθησαν ἴχνη τῆς ἑτέρας τοῦ Χάρωνος παραστάσεως, τῆς τοσοῦτον συνήθους κατὰ τὴν κλασσικὴν ἀρχαιότητα· ἴσως διότι ἡ λατρεία τοῦ Χάρωνος ὡς γέροντος πορθμέως τῶν ψυχῶν εἶναι μεθομηρική[1], παρὰ δὲ τῷ καθ' ἡμᾶς ἑλληνικῷ λαῷ διεσώθησαν, ὡς κατωτέρω θέλομεν ἀποδείξει, αἱ περὶ θανάτου ἰδέαι καὶ μυθολογικαὶ παραστάσεις τῆς ἀπωτάτης ἀρχαιότητος. Ἐν τούτοις ὑπάρχουσι καὶ δημοτικά τινα ᾄσματα, ἐν οἷς διαβλέπει τις ἀμυδρὰ ἴχνη τῶν ἀρχαίων μύθων περὶ ποταμοῦ τῶν νεκρῶν καὶ πορθμείου τοῦ Χάρωνος· ὁ θάνατος συχνότατα ἀποκαλεῖται *ταξείδι*[2], ἐν χιακῷ δὲ μυρολογίῳ *ταξείδι τοῦ Χάρου*:

'Σὰν ἦθε' νὰ ταξείδευε τοῦ Χάρου τὸ ταξεῖδι
γιατί δὲν μοῦ τὸ μήνυσε, νὰ στείλω ἀποδοσίδι; . . .
Γιὰ 'πές, καλέ μου, 'πές μου το ποῦ θὲ νὰ 'πᾷς ν' ἀράξῃς;[3]

1 Βλ. πρὸς τοῖς ἄλλοις Pauly, Real=Encyclopädie τ. II σ. 314.

2 Schmidt, Das Volksleben der Neugriechen. τ. I σ. 235. καὶ τοὺς ὑπ' αὐτοῦ παρατιθεμένους συγγραφεῖς. Χασιώτου, Συλλογὴ τῶν κατὰ τὴν Ἤπειρον δημοτ. ᾀσμάτων, σ. 184. ἀρ. 28.

'ς τ' ἀγύριστο ταξεῖδι,
ποῦ 'πάνουν καὶ δὲν ἔρχονται, καὶ 'πίσω δὲ γυρίζου.

Ἀνέκδοτος συλλογὴ Schmidt (l. c.) ἀρ. 15, στ. 1.

Εὐτοῦ 'ποῦ κίνησες νὰ 'πᾷς 'ς τ' ἀγύρικο (γρ. ἴσως ἀγύριστο) ταξεῖδι. Καίτοι ἡ λέξις ταξείδι, λεγομένη ἀδιαφόρως ἐπί τε τῆς κατὰ θάλασσαν καὶ ξηρὰν ὁδοιπορίας, δύναται νὰ ἐκληφθῇ ὡς ἁπλῆ μεταφορὰ, οὐδαμῶς ὑπεμφαίνουσα λέμβον ἢ πλοῖον Χάρου.

3 Μυρολόγιον Καρδαμύλων τῆς Χίου, ἐν Νεολλην. ἀνάλεκτ. I σ. 124-125 ἀρ. 78.

καΐκι τοῦ Χάρου ἤκουσεν ὁ Schmidt ἐν Ζακύνθῳ[1], *καράβι* δὲ ἀναφέρεται ἐν μυρολογίῳ εἰς θάνατον παιδίου τῆς ἀνεκδότου συλλογῆς τοῦ αὐτοῦ σοφοῦ Γερμανοῦ[2]· καταφανέστερον δὲ τὰ ἴχνη ταῦτα φαίνονται ἐν τῷ ἀκολούθῳ μυρολογίῳ τῆς Μάνης, ὅπερ παραβλητέον πρὸς τὸ ἀνωτέρω (σ. 261) παρατεθὲν ᾆσμα τοῦ Χάρου καὶ τῶν ψυχῶν:

Ἕνα καράβι 'ς τὸ 'γιαλὸ λεβένταις φορτωμένο,
'ς τὴν πρύμη κάθουντ' ἄρρωστοι, 'ς τὴν πλώρη λαβωμένοι,
καταμεσῆς τοῦ καραβιοῦ οἱ θαλασσοπνιγμένοι·
ντελάλης τὸ διαλάλησε κι' ὁλοῦθε τ' ἀγροικῆσαν·
—Μανάδες, 'πῶχετε παιδιὰ, γυναῖκες 'πῶχετ' ἄνδρες
καὶ σεῖς καϋμέναις ἀδερφαῖς, πουλιοῦντ' οἱ ἀδερφοί σας.»
Δράμαν' ἡ μάναις μὲ φλωριὰ, κ' ἡ ἀδερφαῖς μὲ δόσια,
τρέξανε κ' ἡ μαυρόχηραις τὰ δάκρυα φορτωμέναις,
κι' ὅσο νὰ φθάσουν 'ς τὸ 'γιαλὸ ἔφυγε τὸ καράβι.
'Πῆραν ἡ μάναις τὰ βουνὰ κ' ἡ ἀδερφαὶς τοὺς κάμπους
κ' ἡ χήραις ἡ μαυρόχηρες τὴ μέση τοῦ πελάγου[3].

Ταῦτα εἰσὶ, καθ' ὅσον γνωρίζομεν τὰ μέχρις ἡμῶν περισωθέντα λείψανα τῶν περὶ Χάρωνος μύθων τῆς κλασσικῆς ἀρχαιότητος· πλειότερα δὲ κατέλιπον ἴχνη ἐν τῇ λοιπῇ Εὐρώπῃ. «Ἡ ἀνάμνησις τῆς λέμβου τοῦ Χάρωνος, λέγει, ὁ 'Αλφρέδος Μωρῦ[4], καταφαίνεται πασιφανῶς ἐν τῇ ὀπτασίᾳ 'Ιωάννου τοῦ ἐρημίτου, περὶ τοῦ βασιλέως Δαγοβέρτου, ἥτις ἀπεικονίζεται ἐπὶ τοῦ τάφου του ἐν

1 Schmidt, ἔνθ. ἀν. σ. 237.

2 Schmidt, ἔνθ. ἀν.

'ςὲ τί καράβι θὰ 'βρεθῇς καὶ 'ς τί πόρτο θ' ἀράξῃς;

3 Προοίμια μυρολογίων λακωνικῶν συλλεγέντα ὑπὸ τῆς κυρίας Στ. Π. Ῥαζέλου. 1870 σ. 6.

4 Alfr. Maury, La magie et l'astrologie. 3e éd. σ. 168.

τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ ἁγίου Διονυσίου τῶν Παρισίων, καὶ ἥτις ἐκτίθεται ἐν τοῖς *Μεγάλοις χρονικοῖς τοῦ ἁγίου Διονυσίου*[1]. Ὁ Δάντης μέμνηται αὐτῆς ἐν τῇ *Κολάσει* του, καὶ Μιχαὴλ ὁ Ἄγγελος τὴν ἐζωγράφισεν ἐν τῇ τοιχογραφίᾳ του τῇ παριστανούσῃ τὴν *Δευτέραν παρουσίαν*. Ἐπίσης φαίνεται ἐν ἑτέρᾳ εἰκόνι τῆς αὐτῆς ὑποθέσεως, ὑπὸ Λουκᾶ Σινιορέλλη, ἐν Ὀρβιέττῳ, καὶ ἐν τῷ τάφῳ τοῦ Δαλματίου ἐν Σεμούρ»[2].

Ἀλλὰ καίτοι τοσούτῳ σπάνια καὶ ἀμυδρὰ εἰσὶ τὰ ἴχνη τῶν ἀρχαίων περὶ Χάρωνος πορθμέως μύθων, διετηρήθη ἐν τούτοις ἔθιμον ἐκ τῶν μύθων τούτων προελθὸν, καὶ στενῶς μετὰ τούτων συνδεόμενον.

Εἰς πολλὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος διετηρεῖτο τὸ ἀρχαῖον ἔθιμον τοῦ θέτειν νόμισμα ἐπὶ τῶν χειλέων τοῦ νεκροῦ[3]. Τοῦτο κατ' ἐξοχὴν συνειθίζεται ἐν Μακεδονίᾳ[4], Θράκῃ[5], εἴς τινα μέρη τῆς Ἑλλάδος[6], καὶ εἰς μικρὰν Ἀσίαν, ὅπου

1 Les grandes chroniques de Saint-Denis, liv. I c. XIX σ. 381 κε. ἔκδ. Paulin Paris.

2 Laborde, Monum. de la France. t. II pl. 161.

3 Λευκίας, Ἀνατροπὴ τῶν δοξασάντων κλπ. σ. 30 «ἐν πολλοῖς τόποις τῆς Ἑλλάδος ἐντιθέασιν τῷ τοῦ νεκροῦ στόματι νομισμάτιον.»— Vréto, Mélanges Néohelléniques. p. 30.» «L'obole de Charon est encore mise religieusenment sous la langue des morts dans certaines parties de la Grèce».—B. Schmidt, Das Volksleben d. Neugr. σ. 237 κε.

4 Πρωτόδικος, Περὶ τῆς παρ' ἡμῖν ταφῆς 1860 σ. 14.—Newton, Travels and discoveries in the Levant τ. I. σ. 289—Schmidt, l. c. σ. 239.

5 Βλάσιος Γ. Σκορδέλης, ἐν Πανδώρᾳ τ. XI. σ. 449 (1860).

6 Stephani, Reise durch das nördlich Griechenland. σ. 38. (Ἐν τοῖς παρὰ τὴν Ὄρθρυν χωρίοις).—Ἰόνιος ἀνθολογία· φάκελλος 3 σ.

καὶ *περατίκιον* καλεῖται[1]. Τὸ ἔθιμον τοῦτο εἶναι ἀρχαιότατον· ὁ Λουκιανὸς ὡς γνωστὸν πολλαχοῦ μέμνηται αὐτοῦ[2] ἐκτὸς δὲ τούτου καὶ ἄλλοι Ἕλληνες[3] καὶ Λατῖνοι συγγραφεῖς[4]· σώζονται προσέτι ἱκανὰ ἀπεικονίσματα νεκρῶν φερόντων ὀβολὸν εἰς τὸ στόμα ἐπὶ διαφόρων μνημείων τῆς τεχνης[5]· καὶ νομίσματα δὲ εὑρέθησαν ἐπὶ νεκρῶν εἰς πολλοὺς ἑλληνικοὺς καὶ ῥωμαϊκοὺς τάφους[6].

Οὐ μόνον δὲ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησι καὶ Ῥωμαίοις συνειθίζετο τοῦτο, ἀλλὰ καὶ παρὰ τοῖς Γερμα-

515. 1829· «πρὸ τριάκοντα ἤδη ἢ τεσσαράκοντα ἐτῶν συνείθιζον νὰ ἐμβάλλωσι (ἐν Ἑπτανήσῳ) καὶ ἓν νόμισμα εἰς τὸ στόμα τοῦ ἀποθανόντος».—Ἐν Ἀραχώβῃ καὶ Ζακύνθῳ. (Schmidt, l. c. σ. 238-239).

1 Πρωτόδικος, σ. 14.—Ἀνάλογος ἡ λέξις πρὸς τὴν ἀρχαίαν πορθμεῖον.—Οἱ Τοῦρκοι τῆς μικρᾶς Ἀσίας, οἵτινες πλεῖστα ἑλληνικὰ διατηροῦσιν ἔθιμα, διέσωσαν καὶ τοῦτο καὶ θέτουσι νόμισμα εἰς τὴν χεῖρα τοῦ νεκροῦ.

2 Λουκιαν., π. Πένθους § 10 (t. II p. 926 ed Reitz) «ἐπειδάν τις ἀποθάνῃ τῶν οἰκείων, φέροντες ὀβολὸν εἰς τὸ στόμα κατέθηκαν αὐτῷ, μισθὸν τῷ πορθμεῖ τῆς ναυτιλίας γενησόμενον.» Βλ. καὶ Νεκρικ. Διάλογ. ΙΑ. 4.—Κατάπλους, § 18.

3 Παυσαν., Ι, κη, 1—Ἀριστοφαν., Βατραχ. 140.—Σχολ. αὐτ. καὶ εἰς Λυσιστρ. 599.—Ἡσυχ., λ. Δανάκη.

4 Juneval., III, 267.—Vergil., Aen. VI 299 sqq.

5 Gerhard, Antik. Bildwerke. πιν. 109.—Panofka, Gemmen mit Inschriften in der Königl. Museum zu Berlin, Haag, Kopenhagen κλπ.—ἐν Πρακτικοῖς τῆς Ἀκαδημίας τοῦ Βερολίνου 1851. πιν. III. εἰκ. 31.—

6 Stackelberg, Die Gräber der Hellener. πιν. IV σ. 42.—Braun, ἐν Jahrbücher des reix. Vereines f. Alterth t. XVII, σ. 110 κε.

νοῖς [1], τοῖς Βουλγάροις [2], τοῖς Βλάχοις [3], τοῖς Μολδαυοῖς καὶ Σέρβοις [4]. Ἀκόμη δὲ μέχρι τοῦ νῦν ἀπαντᾷ παρὰ τοῖς Ἀλβανοῖς [5] καὶ τοῖς κατοίκοις τοῦ Morvan ἐν Γαλλίᾳ, ἔνθα οἱ χωρικοὶ θέτουσι νόμισμα εἰς τὴν χεῖρα τοῦ νεκροῦ πρὶν ἢ τὸν θάψωσιν [6], ὡς οἱ Τοῦρκοι καὶ οἱ Βλάχοι· ἀνάλογον εἶναι καὶ τὸ ἔθιμον τῶν χωρικῶν τοῦ Jura, αἵτινες ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ νεκροῦ ἔθετον ξύλινον σταυρὸν καὶ ἐπ' αὐτοῦ νόμισμα [7]. Ὁ κύριος Πούλιος νομίζει [8] ὅτι ἀντὶ τοῦ ὀβολοῦ «διὰ τοὺς χριστιανοὺς εἶναι τοὺς κατοίκους, κήρινον σταυρὸν τῷ στόματι τοῦ νεκροῦ ἐνετιθέασιν». Ἀλλ' ἡ συνήθεια αὕτη σχετίζεται μᾶλλον,

1 Grimm, Deutschen Myth. σ. 791 (II ἐκδ.)-Schmidt l. c. σ. 240 καὶ τοὺς ὑπ' αὐτοῦ μνημονευομένους συγγραφεῖς. Schmidt, Ursprung der Mythol. σ. 273.—Wuttke, Volksaberglaub. σ. 434.—Fr. Schmidt, Sitten und gebräuche bei Hochzeiteu, Taufen, und Regräbnissen in in Thüringen. Weimar 1863 σ. 91.

2 Γρηγορίου Παλιουρίτου, Ἀρχαιολογία ἑλληνική, 1815· τ. II σ. 257. «Οἱ Βούλγαροι τῆς Θεσσαλίας βάλλουσι καὶ ἕνα παρᾶν εἰς τὸ στόμα τοῦ νεκροῦ, ὡς αὐτοψεὶ ἐπληροφορήθην διάκονος ὢν ἐν τῇ πατρίδι μου (Ἠπείρῳ) καὶ παρὼν εἰς τὸν ἐνταφιασμὸν τινὸς τῶν καλουμένων Βουλγάρων ἢ Κονιάρων».

3 Schott. Valachische Märchen σ. 302.—W. Schmidt, Das Jahr und seine Tage in Meinung und Brauch der Romänen Siebenbürgens. σ. 39.—Κατὰ τὸν Schott ὁ ὀβολὸς τίθεται εἰς τὴν χεῖρα τοῦ νεκροῦ.

4 Dora d'Istria, Les femmes en Orient. l. III ep. 2. τ. I σ. 207 μετάφρ. Αἰμ. Σκουζέ.

5 Hahn, Albanesisches Studien. τ. I. σ. 151.

6 Baudieu, Le Morvan. t. I. p. 33.—Vréto. ἐνθ. ἀν.

7 D. Monnier, Moeurs et usages singuliers de Jura. p. 22.

8 Χ. Πούλιος, Περὶ τῆς καταγωγῆς τοῦ γένους τῶν νῦν Ἑλλήνων, 1870 σ. 26.

νομίζομεν, πρὸς τὰ παρὰ τῶν πρώτων χριστιανῶν κατὰ τὸν ἐνταφιασμὸν τελούμενα. Θέλοντες ἴσως νὰ διατηρήσωσι τὸ πατρῷον ἐθνικὸν ἔθιμον, ὅπως μὴ προσκρούσωσιν εἰς τῆς χριστιανικῆς θρησκείας τὰ δόγματα, τὸ περιέβαλον διὰ χριστιανικῆς μορφῆς, μεταδίδοντες τὴν εὐχαριστίαν (τὴν μετάληψιν) εἰς τὸν νεκρὸν, ἢ μετὰ τοῦ πτώματος εἰς τὸν τάφον κατακλείοντες αὐτὴν, διὰ νὰ χρησιμεύσῃ ὡς τίμημα ἀποτιόμενον διὰ τὴν μετάβασιν τῆς ψυχῆς ἀπὸ τῆς γῆς εἰς οὐρανοὺς, κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ **Ricaud**[1]. Ἀλλὰ τὸ χριστιανικὸν περίβλημα δὲν ἔκρυπτε καλῶς τῆς ἑλληνικῆς πολυθεΐας τὸ λείψανον καὶ οἱ πατέρες τῆς ἐκκλησίας σκανδαλισθέντες ἀπηγόρευσαν αὐστηρότατα αὐτὸ διὰ τοῦ 83ου κανόνος τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει συνόδου (692 μ. Χ.), τοῦ 5ου τῆς ἐν Ἱππώνῃ (397), τοῦ 6ου τῆς ἐν Καρθαγένῃ (397) καὶ τοῦ 12ου τῆς ἐν Αὐτισιοδώρῳ (Auxerre) (585 μ. Χ.)[2].

Κατὰ τὰς πρώτας ἐν ἁγίᾳ Τριάδι, ἐν τῇ θέσει δῆλον ὅτι τοῦ ἀρχαίου τῶν Ἀθηνῶν νεκροταφείου, ἀνασκαφὰς, ἀνευρέθη ἀνάγλυφον ἐπιτύμβιον, ἀρκούντως περίεργον διὰ τῆς παραστάσεως τὸ καινοφανές. Ἐν

1 **Ricaud**, Annales des conciles généraux et particuliers. 1773 τ. Ι σ. 654.

2 Κανὼν 83ος τῆς ἐν Τρούλλῳ Κωνσταντινουπόλεως ϛ'. συνόδου (ἐν Συλλογῇ τῶν θείων κανόνων, ἐκδ. Ῥάλλη καὶ Ποτλῆ. τ. Β'. σ. 495)—18ος τῆς ἐν Καρθαγένῃ (αὐτ. τ. Γ'. σ. 352)—12ος τῆς ἐν Αὐτισιοδώρῳ—(Labaei, Sacrosanta concilia. τ. VI στ. 644. Ὁ αὐτὸς κανὼν ἀπαγορεύει καὶ τὸ ἀσπάζεσθαι τοὺς νεκροὺς, καὶ τὸ ἐνελίττειν τὰ σώματα αὐτῶν εἰς ὀθόνας).

τῷ μέσῳ δύο πρεσβυτικοὶ ἄνδρες πωγωνοφόροι καὶ μαστοφόροι, παρεμφέροντες τοῖς Σειληνοῖς τὴν ἰδέαν, κάθηνται, τὸν ἀριστερὸν βραχίονα ἐπὶ προσκεφαλαίου ἁπαλοῦ ἕκαστος ἐρείδοντες· ὁ πρὸς δεξιὰν δὲ τῷ ὁρῶντι, κρατῶν ποτήριον ἐν τῇ ἀριστερᾷ, ἔχει ἐνώπιόν του τράπεζαν στρογγύλην, ἐδεσμάτων πλήρη. Παρακάθηνται δὲ καὶ δύο γυναῖκες, τὴν ὄψιν εὐειδεῖς, ἔνθεν καὶ ἔνθεν κατὰ τὰ δύο ἄκρα. Κάτω πρὸς τοὺς πόδας ἀνὴρ πρεσβύτης πωγωνοφόρος, ἐνδεδυμένος τραχὺ καὶ χονδρὸν ἱμάτιον, ὑπὸ τὸν τράχηλον κομβωμένον, κάθηται ἐντὸς πλοίου τετρακώπου, οὗ τὸ ἕτερον ἥμισυ μόνον φαίνεται, ἐκτείνων τὴν ἀριστερὰν πρὸς τὸν πρῶτον πρεσβύτην ὅπως λάβῃ τι παρὰ τῆς τεταμένης αὐτοῦ δεξιᾶς, τὰ πορθμεῖα ἴσως [1]. Διότι ὁ τραχὺς καὶ σκυθρωπὸς ἐκεῖνος πρεσβύτης εἶναι πιθανότατα τῶν ψυχῶν ὁ λεμβοῦχος, ὁ Χάρων· ὁ δὲ τῇ τραπέζῃ προσανακείμενος, εἶναι ὁ ὑπὸ τῆς ἐπιτυμβίου πλακὸς καλυπτόμενος νεκρὸς, ὅστις φαίνεται ἕτοιμος, καταλείπων τὸ συμπόσιον καὶ τὸν βίον νὰ ἐπιβῇ τῆς λέμβου τοῦ θανάτου.

Τὸ ἀνάγλυφον τοῦτο παρίστησι καταφανέστατα τοῦ θανάτου τὸ ἀπροσδόκητον καὶ σκληρὸν, ἐν μέσῳ συχνὰ εὐθυμίας καὶ χαρᾶς ἀναρπάζοντος ἡμᾶς. Ἐπὶ τοιαύτης δὲ βάσεως ἐπῳκοδόμηνται, νομίζομεν, καὶ πάντες τοῦ καθ' ἡμᾶς λαοῦ οἱ περὶ Χάρου μῦθοι. Ἐν τοῖς δημοτικοῖς ᾄσμασι πολλάκις ἀναφέρεται ὁ Χάρος εἰς συμπόσιον πορευόμενος καὶ ἐκεῖθεν τὰ θύματά του λαμβάνων:

1 Ἀθαν. Σ. Ῥουσόπουλος, ἐν Ἀρχαιολογ. Ἐφημερ. 1862. σε. 295—296.

Μιὰ λυγερὴ 'παινέθηκε, πῶς Χάρο δὲ φοβᾶται,
γιατ' ἔχει τοὺς ἐνὶ' ἀδερφοὺς, τὸν Κωνσταντῖνο γι' ἄντρα.
Κι' ὁ Χάρος κἄπου τἄκουσε κἄτι πουλὶ τοῦ τό εἶπε,
καὶ 'πῆγε καὶ τοὺς ἔσωσε 'ς τὸ γιῶμα πὤγευόνταν.
—«Καλῶς τὰ χαίρεστ', ἄρχοντες, καὶ ὅλο τ' ἀρχοντολόι.»
—«Καλῶς ἦρτες, κὺρ Χάροντα, καλῶς ἦρτες, κὺρ Χάρο.
Κάτσε 'ς τὸ γιῶμα νὰ γευτῇς, κάτσε νὰ γιωματίσῃς.»
—«Δὲν ἦρτα γιὰ τὸ γιῶμα σας, μηδὲ γιὰ τὸ φαΐ σας,
μόν' ἦρτα γιὰ τὴ λυγερὴ, 'ποῦ Χάρο δὲ φοβᾶται.»
'Οχ τὰ μαλλιὰ τὴν ἔπιασε, 'ς ταὶς πλάταις του τὴ ῥίχνει 1.

Καὶ ἐν ἑτέρῳ κυπριακῷ:

Φτερνιστηρκὰ τοῦ μαύρου του 'πάν' εἰς βουνὸν ἐδκαίννει,
διπλᾶ 'πὸ 'κεῖ, διπλᾶ 'πὸ 'δὰ, θωρεῖ ἕναν περβόλιν,
κ' ἐκ' ἦσαν ἄρκοντες πολλοὶ τραπεζοκαθισμένοι·
κὴ ἀπολοοῦνται ἄρκοντες, στέκουσιν καὶ λαλοῦν του·
—«Καλῶς ἦρτεν ὁ Χάροντας νὰ φᾷ' νὰ πιῇ μητά μας,
νὰ φάῃ ἄγριν τοῦ λαοῦ, νὰ φᾷ' ὀφτὸν περτίκιν,
νὰ φᾷ' ἀρκοκεράμυον 'ποῦ τρῶν ἀντρειχωμένοι,
νὰ πιῇ γλυκόποτον κρασὶν ποῦ πίννουν* φουμισμένοι,
ὁποῦ τὸ πίνουν ἄρρωστοι καὶ 'βρέθουνται 'γιασμένοι.»
Κὴ ἀπολοᾶται Χάροντας, στέκεται καὶ λαλεῖ τους.
—«Ἐν ἦρτα 'γιὼ ὁ Χάροντας νὰ φᾷ', νὰ πιῶ μητά σας,
παρά 'ρτα 'γιὼ ὁ Χάροντας τὸν κάλλιον σας νὰ πάρω» 2.

1 Tomaseo, Canti popolari τ. III σ. 310.—Passow, ἀρ. 413 σ. 293.—Παραλλαγὴ τοῦ ᾄσματος τῆς Εὐγενούλας καὶ τοῦ Χάρου. (Βλ. καὶ ἀνωτέρω σ. 241).

* Οἱ Κύπριοι προφέρουσιν εὐκρινέστατα τὰ δύο ν. Εἶναι δὲ περίεργον ὅτι καὶ τὸ πίνω προφέρουσιν ὡς εἰ διὰ δύο ν ἐγράφετο.

2 Σακελλαρίου, Κυπριακά. τ. Γ'. σ. 47.—Em. Legrand, Recueil de chansons populaires grecques. 1873. σ. 192.—Τὴν ἀρχὴν τοῦ ᾄσματος τούτου βλ. ἀνωτέρω ἐν σ. 249.—Ἕτερον δὲ ᾆσμα ὅμοιον κατωτέρῳ σ. 275—276.

Ἐκ τοῦ ἀπροόπτου τοῦ θανάτου ἐγεννήθη ἡ ἰδέα ὅτι ὁ Χάρος πάντα δόλον καὶ πᾶσαν τέχνην μετέρχεται ὅπως ἀποσπάσῃ λάθρα καὶ κλοπηδὸν τῶν ἀνθρώπων τὰς ψυχάς. Διὰ τοῦτο καὶ *κλέφτης* ἀποκαλεῖται ἐν τῇ παροιμίᾳ

Κόσμος ψεύτης,
Χάρος κλέφτης [1],

καὶ ἐν δημοτικῷ ᾄσματι:

Ὁ Χάρος εἶναι πονηρὸς, 'πιτήδειος πρωτοκλέφτης,
'ξέρει κλεφτοπατήματα, πονήριαις γυναικῶνε [2].

πρὸς δὲ καὶ *κουρσάρος*, ἐν τῇ ἐκφράσει δὲ ταύτῃ συνυπεννοεῖται ἡ ἰδέα τῆς βίας καὶ τοῦ ὀλέθρου [3]. Ἀμφοτέρων δὲ τῶν λέξεων τούτων ἡ ἔννοια ὁρίζεται κάλλιστα ἐν τῷ ἑξῆς μυρολογίῳ τῆς Μάνης.

Ὁ Χάρος εἶναι γελαντζὴς, κ' εἶν' καὶ πολὺ μαργιόλος
'σὰν κλέφτης 'μπαίνει 'ς τὸ χωριὸ καὶ 'σὰν κουρσάρος βγαίνει,
κάνει μανούλαις δίχως γυιοὺς, γυναῖκες δίχως ἄνδρες,
χωρίζει καὶ τῆς ἀδελφαὶς ἀπὸ τοὺς ἀδελφούς τους.
Ὁ Χάρος νύχταις περπατεῖ καὶ τῆς αὐγαῖς γυρίζει,
καὶ μέσ' 'ς τὰ 'ξημερώματα ἀνδρόγυνα χωρίζει [4].

Ὁμοίως λέγεται ὅτι ἐξ ἐνέδρας ἐπιπίπτει κατ' ἐκείνων,

1 Βενιζέλου, Παροιμίαι δημώδεις. 1867 σ. 144.

2 Passow, Carmina popularia. ἀρ. 424 σ. 302—Ζαμπελίου, ᾄσματα δημοτικὰ σ. 733.—Βλ. καὶ Schmidt, I σ. 234.

3 Κυρίας Ῥαζέλου, Προοίμια μυρολογίων λακωνικῶν σ. 7.—Βλ. καὶ Ἰατρίδου, Συλλ. δημοτ. ᾀσμάτων. 1859. σ. 67.

'Σ τὴν παρακάτου, γειτονιὰ, 'ς τὴν παραπάνου ῥοῦγα,
ἐκεῖ Χάρος δὲν κούρσευε, 'κεῖ Χάρος δὲν κουρσεύει.

4 Ῥαζέλου, ἔνθ. ἀν. σ. 13.

οὓς θέλει νὰ φονεύσῃ, ὅτι τοὺς *στήνει καρτέρι*[1], ἢ τοὺς *διαλοχεύει* κατ' ἄλλην ἔκφρασιν[2]. Προσέτι μεταμορφοῦται εἰς πτηνὸν[3], εἰς χελιδόνα πρὸς πάντων[4], ἢ εἰς ὄφιν[5], ὅπερ ὑπενθυμίζει τὴν συμβολικὴν παράστασιν τοῦ διαβόλου ὑπὸ τὴν μορφὴν τοῦ ὄφεως[6].

1 Χασιώτου, Συλλογὴ σ. 167.

Λεβέντης ἐρροβόλαε ἀπὸ 'ψηλὴ ῥαχοῦλα,
σέρνει τὸ φέσι του στραβὰ καὶ τὸν τσαμπᾶ κλωσμένο,
κι' ὁ Χάρος τὸν ἀγνάντευε ἀπὸ 'ψηλὴ ῥαχοῦλα·
καρτέρι, 'πάει καὶ τὤβαλε 'ς ἕνα στενὸ σουκάκι.

2 Ἰατρίδης, ἔνθ. ἀν.

Ἐπῆγε καὶ διαλόχεψε κόρ' ἀρρεβωνιασμένη.

Passow, ἀρ. 418 σ. 297. διαλόγεψε.

3 Εἰς ἀετὸν ἐν τῷ κυπριακῷ ᾄσματι.

Χρυσὸς ἀτὸς ἐγείνηκεν 'πάνω 'ς τὴν κεφαλήν του,
καί 'σγαφτε μὲ τὸ 'νύχιν του νὰ 'βκάλλῃ τὴν ψυχήν του.

(Σακελλάριος, Γ' σ. 48).

4 Wachsmuth, σ. 20.—Revue des cours littéraires 1869. τ. VI σ. 427.—Schmidt, I σ. 228.—

Κι' ὁ Χάρος ἔγινε πουλί, 'σὰ μαῦρο χελιδόνι.

(Fauriel, Chants populaires de la Grèce τ. II σ. 112.—Passow, ἀρ. 417. σ. 297).—Εἰς χελιδόνα μεταμορφοῦται παρ' Ὁμήρῳ καὶ ἡ Ἀθηνᾶ καὶ ἐπικάθηται τῆς στέγης τοῦ μεγάρου τοῦ Ὀδυσσέως κατὰ τὴν μνηστηροφονίαν (Ὀδυσσ. Χ. 240).

5 Passow, ἀρ. 416 σ. 296.—

Κι' ὁ Χάρος, ὅπου τ' ἄκουσε πολὺ τοῦ κακοφάνη·
μικρὸ 'φιδάκ' ἐγίνηκε κ' ἐδιάβη νὰ τὴ φάγῃ·
ἐπῆγε καὶ τὴν ἔφαγε 'ς τὸ χέρι καὶ 'ς τὸ πόδι
καὶ 'ς τὸ μικρό της δάχτυλο πὤχε τὴν ἀρραβῶνα.

Χασιώτης, σ. 169.

μικρὸ 'φιδάκι γίνηκε καὶ μιὰ μικρὴ ὀχίτσα (=ἔχιδνα).

Πρβλ. Schmidt, σ. 228.—Legrand, Recueil des chansons populaires, σ. XXXVI.

6 Βλ. τοῦ παρόντος τόμου σ. 165 κε.

Τὴν ἐπιθανάτιον ἀγωνίαν θεωρεῖ ὁ λαὸς πάλην συναπτομένην μετὰ τοῦ Χάρου· ἐκ τούτου αἱ παραδόσεις καὶ τὰ δημοτικὰ ᾄσματα, τὰ διηγούμενα τὴν πάλην πρὸς τὸν Χάρον ἀνδρείων, μὴ θελόντων νὰ ὑποκύψωσιν εἰς αὐτόν. Ὁ Χάρος νικᾷ πάντοτε, διὰ δόλου ὅμως τὸ πλεῖστον καὶ προδοσίας· ὅταν ὁ ἥρως παρακαλεῖ τὸν Χάρον, ὡς οἱ παλαισταὶ παρ' Ὁμήρῳ [1], νὰ τὸν *ἀλαφροπιάσῃ*, ὁ Χάρος *σφιχτοπιάνει* [2], ὅταν δὲ προβλέπει ὅτι κινδυνεύει νὰ ἡττηθῇ ἁρπάζει ἐκ τῆς κόμης τὸν πρὸς αὐτὸν παλαίοντα, ἵνα εὐχερέστερον τὸν καταῤῥίψῃ [3], τέλος δὲ καὶ ἡττώμενος ἀπάγει τοῦ νικητοῦ του τὴν ψυχήν [4].

Δύο κύκλοι κυρίως ὑπάρχουσι τοιούτων ᾀσμάτων, ἢ

1 Ἰλιαδ. Ψ. 724 ἔνθα ὁ Αἴας, παλαίων πρὸς τὸν Ὀδυσσέα, λέγει αὐτῷ.

Ἤ ἔμ' ἀνάειρε, ἢ ἐγώ σε· τὰ δ' αὖ Διὶ πάντα μελήσει.
Ὡς εἰπὼν ἀνάειρε.

2 Σακελλαρ., Κυπρ. Γ'. σ. 47.—Legrand, ἐνθ. ἀν σ. 192.

Κὴ ἀπολοήθη Χάροντας καὶ λέει καὶ λαλεῖ του,
—«Κὴ ἀλαβροπιάσ' με, Διεννῆ, γιὰ νά σ' ἀλαβροπιάσω.»
Κὴ ἀλαβροπιάνν' ὁ Διεννὴς καὶ σφιχτοπιάνν' ὁ Χάρος.

3 Passow, ἀρ. 426, 427, 428, 433.—Schmidt, l. c. σ. 230. Βλ. πρὸ πάντων Passow, ἀρ. 433 (Ζαμπελ., σ. 730).

Κι' ὁ Χάρος ἀναδράνισε κι' ἀπ' τὰ μαλλιὰ τὸν πιάνει·
—«Ἄσε με, Χάρ'. ἀπ' τὰ μαλλιὰ καὶ πιάσε μ' ἀπ' τὰ χέρια,
νὰ ἰδῇς τοῦ Ζάχου τὴν ἀντρειά, νὰ ἰδῇς ἄν σε φοβᾶται.»
Τὸν ἄφηκε 'πὸ τὰ μαλλιά, τὸν'ἔπιακ' ἀπ' τὰ χέρια,
πιάνει τὸ Χάρο τρεῖς φοραὶς τὸν ἔρριξ' ἀπὸ κάτου.
Καὶ πάλαι ματαδράνισε κι' ἀπ' τὰ μαλλιὰ τὸν πιάνει.

Ὁ Χάρος ἁρπάζει ἀπὸ τὰ μαλλιὰ ὅσους θέλει νὰ πάρῃ, κατά τι δημοτικὸν ᾆσμα (Νεοελλην. ἀνάλεκτ. τ. Ι σ. 123), πρὸς ὅ παραβλητέον τὸ ἀνωτέρω (σ. 263) δημοσιευθέν.

4 Σακελλαρ., Κυπριακά. Γ'. σ. 48.—Χρυσαλλὶς τ. Γ'. σ. 597.

μᾶλλον δύο ὑποθέσεις, ἐφ' ὧν στηρίζονται αἱ πολυπληθεῖς τῶν ᾀσμάτων τούτων παραλλαγαί, αἱ καταδεικνύουσαι ἀσφαλέστατα τὴν ἀρχαιότητά των· τοῦ βοσκοῦ καὶ τοῦ Χάρου [1], καὶ τοῦ Διγενῆ 'Ακρίτα, τοῦ κατ' ἐξοχὴν ἥρωος τῶν τραπεζουντίων καὶ κυπριακῶν ᾀσμάτων [2].

'Εν τῇ συλλογῇ τοῦ Passow κατεχωρίσθη καὶ ᾆσμα ἕτερον, ἐν ᾧ οὐχὶ πάλη, ἀλλ' ἄλλο ἀγώνισμα πρόκειται, τὸ ἅλμα. Τοῦ ᾄσματος τούτου, ὅπερ δὲν κρίνομεν ἄσκοπον νὰ παραθέσωμεν ἐνταῦθα, διεσώθη καὶ παραλλαγή, δημοσιευθησομένη ἐν τῇ ἀνεκδότῳ δημοτικῶν ᾀσμάτων συλλογῇ τοῦ B. Schmidt, ὑπ' ἀρ. 20 [3].

Τρεῖς ἀντρειωμένοι ἐλέγασι πῶς Χάρο δὲν φοβοῦνται
κι' ὁ Χάρος κἄπου τἄκουσε, κἄτι πουλὶ τοῦ τό εἶπε,
καὶ νά σου τον κ' ἐπρόβαλε τσοὺ κάμπους καβαλάρης,
'σὰν ἀστραπὴ 'ν' τὸ βλέμμα του, 'σὰν τὴ φωτιὰ ἡ βαφή του,
'σὰν δυὸ βουνὰ 'ν' οἱ νῶμοί του, 'σὰν κάστρ' ἡ κεφαλή του.
Κ' ἐπῆε καὶ τοὺς ηὖρηκε 'ς τὴν ταῦλα ποῦ ἐγευόνταν.
—«Καλῶς σᾶς ηὖρηκ', ἄρχοντες, καλῶς τὰ γιωματᾶτε!»
—«Καλῶς τον τὸν κὺρ Χάροντα. . .
Κάτσε, Χάρο, γιὰ νὰ γεφτῇς, κάτσε νὰ γιωματίσῃς,

1 Passow, ἀρ. 426, 427, 429. 431, 432.—Sanders, Das Volksleben d. Neugriechen. σ. 40.—'Ιατρίδου, Συλλογὴ δημοτικῶν ᾀσμάτων. 1859. σ. 16—18.—Χασιώτης, σ. 167.—Γαλλ. μετάφρ. Revue des cours littéraires. τ. VI σ. 427.

2 Passow, ἀρ. 430.—Χρυσαλλὶς, τ. Γ'. σ. 597.-Σακελλαρίου, Κυπριακὰ τ. Γ'. σ. 46 κε.—'Em. Legrand, Recueil de chansons populaires grecques. 1873 σ. 190—194. 194—197.—Τριανταφυλλίδου, Οἱ φυγάδες σ. 49—50.—Σάββα 'Ιωαννίδου, 'Ιστορία καὶ στατιστικὴ Τραπεζοῦντος. σ. 282.

3 Schmidt, l. c. σ. 232. Τὸ ᾆσμα τοῦτο καὶ τὸ παρὰ Passow εἰσὶν ἑπτανησιακά.

νὰ φᾷς τσαπλάν' ἀπὸ λαγοὺς, στηθάμ' ἀπὸ περδίκια,
νὰ πιῇς τριῶν χρονῶν κρασὶ, 'ποῦ πίνουν οἱ ἀνδρειωμένοι.»
—«Δὲν ἦρτα 'γὼ γιὰ νὰ γεφτῶ, οὐδὲ νὰ γιωματίσω,
μόν' ἦρτα γιὰ τὰ κάλλη σας(;) 'ποῦ Χάρο δὲ φοβᾶστε».
Κάνεις καὶ δέν του 'μίλησε, κάνεις δὲν τ' ἀπεκρίθη,
παρὰ μιανῆς χήρας ὑγιὸς, 'ποῦ τὸν ἐλέγαν Γιάννη.
—«Χάρ', ἂς παρασαρτάρωμε, Χάρ', ἂς παραδιαβοῦμε
'ς τὰ μαρμαρένι' ἀλώνια μας»....
Σαρταίνει ὁ νιὸς, ὁ νιούτσικος 'βγαίνει σαράντα πήχαις,
σαρταίνει κι' ὁ κὺρ Χάροντας, 'βγαίνει σαρανταπέντε.
Κι' ὀχ τὰ μαλλιὰ τὸν ἅρπαξε, 'ς τ' ἄλογο τόνε ρίχτει.
—"Ασε με, Χάρ', ὀχ τὰ μαλλιὰ καὶ πιάσε μ' ὀχ τὸ χέρι,
κι' ἄσε με 'ς ὄρος 'ςὲ βουνὸ καὶ ρίξε μου ἀσκέρι,
κι' ἂν δὲν πετάξω 'σὰν πουλὶ, νὰ φύγω 'σὰν πετρίτης,
κόψε μου τὸ κεφάλι μου 'ς τὴν τέντα σου 'πουκάτου.»
—«Μωρὲ, ἂν ἰδῇς τὴν τέντα μου, ὅλος ἀνατρομάζεις!» 1.

Ἐν τοῖς ᾄσμασι τοῖς περιγράφουσι τὴν πρὸς τὸν Χάρον πάλην τοῦ βοσκοῦ κατανικᾷ ὁ Χάρος, ἀφ' οὗ ἐπάλαισε δύο νύκτας καὶ τρεῖς ἡμέρας.

Πιαστῆκαν καὶ παλαίψανε δυὸ νύχταις καὶ τρεῖς 'μέραις,
κι' αὐτοῦ τὴν τρίτη τὴν αὐγὴ κοντὰ 'ς τὸ γιῶμα, γιῶμα,
φέρν' ὁ λεβέντης μιὰ βολὰ, τοῦ Χάρου κακοφάνη,
ἀπ' τὰ μαλλιὰ τὸν ἄδραξε, 'ς τὴ γῆ τὸν ἀβροντάει.
'Ακοῦν τὸ νιὸν καὶ βόγγυζε καὶ βαρυαναστενάζει 2.

Γέρας δὲ τοῦ ἀγωνίσματος προέκειτο ἡ ψυχὴ τοῦ ἡττηθησομένου.

Γιὰ ἔβγα νὰ παλαίψωμε 'ςὲ μαρμαρένι' ἀλῶνι,
κι' ἂν μὲ νικήσῃς, Χάρο μου, νὰ πάρῃς τὴν ψυχή μου,
κι' ἂν σὲ νικήσω, Χάρο μου, νὰ πάρω τὴν ψυχή σου 3.

1 Passow, ἀρ. 428 σ. 304—305.
2 Passow, ἀρ. 426.
3 Αὐτ.

Ἐν δὲ τοῖς κυπριακοῖς ᾄσμασι νικᾷ ὁ Διγενὴς καὶ εὐχαριστίας τῷ θεῷ ἀναπέμπει:

Κεῖ 'ποῦ πίαννεν ὁ Χάροντας τὰ γαίματα πετοῦσαν,
'κεῖ 'ποῦ πίαννεν ὁ Διεννὴς τὰ κόκκαλα ἐλυοῦσαν.
Κ' ἔδωκαν καὶ παληόνασι τρεῖς νύχταις τρεῖς ἡμέραις,
'ς τὰ τρία τὰ 'μερόνυχτα ὁ Διεννὴς νικᾷ τον,
κὴ ἄνοιξεν ταὶς ἀγκάλαις του καὶ τὸν θεὸν δοξάζει [1].

ἀλλ' ὁ Χάρος, ἐπιτιμηθεὶς ὑπὸ τοῦ θεοῦ, διότι ἐπάλαιε ἀντὶ νὰ ἐκβάλλῃ ψυχάς, μεταμορφοῦται εἰς χρυσοῦν ἀετὸν καὶ ἐπικαθήσας τῆς κεφαλῆς τοῦ Διγενῆ ἔσκαπτεν αὐτὴν διὰ τῶν ὀνύχων ὅπως τὴν ψυχὴν ἐκεῖθεν ἀποσπάσῃ [2].

Ἐν ἑτέρᾳ ὅμως παραλλαγῇ ὁ Διγενὴς ἡττᾶται ὑπὸ τοῦ Χάρου:

Καὶ 'πῆγαν κ' ἐπαλαίψανε 'ς τὰ μαρμαρένι' ἀλώνια·
κι' ὅθε χτυπάει ὁ Διγενής, τὸ αἷμ' αὐλάκι κάνει·
κι' ὅθε χτυπάει ὁ Χάροντας, τὸ αἷμα τράφο κάνει [3].

Σημειωτέον ὅτι ἡ παραλλαγὴ τοῦ ᾄσματος τούτου ᾄδεται ἐν τῇ ἄλλῃ Ἑλλάδι, οὐχὶ δ' ἐν Κύπρῳ καὶ Πόντῳ, ἔνθα συνηθέστεραι καὶ θαυμαστότεραί εἰσιν αἱ περὶ Διγενῆ παραδόσεις.

Ἐν τῇ ἀρχαίᾳ μυθολογίᾳ ὁ Ἡρακλῆς παλαίει πρὸς τὸν Ἅδην, βοηθοῦντα Νηλεῖ, καὶ τιτρώσκει αὐτὸν παρὰ τὴν Πύλον [4]. Ἐπίσης παλαίει καὶ πρὸς τὸν φύλακα τῶν

1 Σακελλαρ., Κυπριακὰ τ. Γ'. σ. 47—48.—Χρυσαλλὶς τ. Γ'. σ. 597.—Legrand., ἔνθ. ἀν. σ. 192. 194.

2 Σακελλαρ., αὐτ. σ. 48.—Χρυσαλλὶς αὐτ.

3 Passow, ἀρ. 430.

4 Ἰλιαδ. Ε. 395 κε.—Ἀπολλόδωρ., Β'. ζ'. 3.

βοῶν τοῦ Ἅδου Μενοίτην, οὗ συντρίβει τὰς πλευράς[1]· τέλος γνωστότατός ἐστιν ὁ μῦθος καθ' ὃν ὁ Ἡρακλῆς παλαίσας πρὸς τὸν Ἅδην ἢ τὸν Θάνατον λυτροῖ καὶ ἐπανάγει εἰς τὴν ζωὴν τὴν Ἀδμήτου σύζυγον Ἄλκηστιν[2]. Πρὸς τὸν μῦθον τοῦτον παρέβαλον τὰ ἀνωτέρω μνημονευθέντα δημοτικὰ ᾄσματα πολλοί, ἐν οἷς καὶ ὁ Θείρσιος[3], ὁ Σάνδερς[4] καὶ ὁ Σμίδτ[5]. Ἀλλ' ἀκεραιότατον τὸν ἀρχαῖον μῦθον διέσωσε δημοτικόν τι τῆς Τραπεζοῦντος ᾆσμα, ὑπὸ τοῦ Τριανταφυλλίδου δημοσιευθέν. Ὁ Γιάννης, ὁ μονογενὴς Γιάννης, κατὰ τὸ ᾆσμα τοῦτο, ἑτοιμάζει νὰ κάμῃ τὴν χαράν του, ἑτοιμάζεται νὰ νυμφευθῇ. Ἀλλὰ παρὰ τὴν θύραν ἵσταται ἀπειλητικὸς ὁ Χάρος. Ἦλθε διὰ νὰ πάρῃ τοῦ μελλονύμφου τὴν ψυχήν. Ὁ Γιάννης προσκαλεῖ αὐτὸν νὰ παλαίσωσιν εἰς χάλκινον ἀλῶνι καὶ ἂν ὁ Χάρος νικήσῃ νὰ λαμβάνῃ τὴν ψυχήν του· ἂν δ' αὐτὸς νὰ μένῃ ἐλεύθερος διὰ νὰ τελέσῃ τοὺς γάμους του. Ἀλλ' ὁ Χάρος δὲν συγκατατίθεται· ἐστάλη παρὰ τοῦ θεοῦ οὐχὶ διὰ νὰ κατατρίβῃ τὸν καιρόν του εἰς ἀγῶνας καὶ παίγνια, ἀλλὰ διὰ νὰ πάρῃ ψυχάς. Τότε ὁ Γιάννης προσεύχεται εἰς τὸν ἅγιον Γεώργιον καὶ παρακαλεῖ αὐτὸν νὰ μεσιτεύσῃ παρὰ τῷ θεῷ ὅπως

1 Ἀπολλόδωρ., Β'. ε'. 12, 7.

2 Εὐριπιδ., Ἄλκηστ. 25. 69. 846 κε.—Παυσαν., Χ, κ'. 28.—Ἀπολλόδωρ., Α'. θ'. 15, 3.—Πρβλ. Furtwängler, Die Idee des Todes σ. 268—272.—Bouterwek, de philosophia Euripidea, ἐν Commentationes societatis regiae scientiarum gottigensis. τ. IV μερ. II σ. 11.

3 Thiersch, Neugriech. Poesien σ. 28.

4 Sanders, Das Volksleben der Neugriechen σ. 90.

5 Schmidt, αὐτ. I σ. 231.

παραταθῇ ἡ ζωή του. Ὁ δὲ θεὸς παραχωρεῖ νὰ ζήσῃ καὶ νὰ νυμφευθῇ ἂν ὁ πατήρ του ἐκ τῶν τριάκοντα ἐτῶν τὰ ὁποῖα πέπρωται νὰ ζήσῃ, τῷ δώσῃ τὰ ἡμίση. Ὁ πατήρ του ὅμως οὐδ' ἡμέραν ἐκ τούτων δανείζει. Πάλιν ἱκετεύεται ὁ ἅγιος Γεώριος, πάλιν ὁ θεὸς παραχωρεῖ νὰ ζήσῃ ὁ Γιάννης ἂν ἡ μήτηρ του δώσῃ αὐτῷ τὰ ἡμίση ἐκ τῶν τριάκοντα ἐτῶν, καθ' ἃ θὰ ζήσῃ. Ἀλλὰ καὶ ἡ μήτηρ, ὡς ὁ πατὴρ, οὐδὲ τρίχα συγκατατίθεται νὰ δανείσῃ.

—Ἐγ' ἂς τὰ χρόνια μ' τὰ πολλὰ τριχάριν 'κι δανείζω.

Τέλος ὁ θεὸς παραχωρεῖ τὰ ἔτη νὰ ζητηθῶσι παρὰ τῆς μελλούσης αὐτοῦ συζύγου, καὶ ἡ σύζυγος προθυμοτάτη τὴν παράκλησιν τοῦ Γιάννη ἀποδέχεται, λέγουσα ὅτι ἀρκοῦσι καὶ διὰ τοὺς δύο τὰ ἔτη, καθ' ἃ θὰ ζήσῃ.

Τ' ἐμὰ τὰ χρόνια τὰ καλὰ ἐμὲν κ' ἐσὲν 'κανίνταν.

Καὶ ὁ Γιάννης κάμνει τὴν χαρὰν, καὶ ὁ Γιάννης κάμνει τοὺς γάμους του [1].

«Ὁποία ἀντίθεσις» λέγεῖ ὁ Γάλλος κριτικὸς Paul de Saint-Victor, παραθέτων μετάφρασιν τοῦ ᾄσματος τοῦ Χάρου καὶ τοῦ βοσκοῦ, «ὁποία ἀντίθεσις μεταξὺ τῆς ἀποφασιστικῆς ταύτης πάλης ἀνδρὸς ῥωμαλέου πρὸς τὸν θάνατον, καὶ τῶν θρήνων, δι' ὧν οἱ ἄνθρωποι ἐν τοῖς *Χοροῖς τῶν Μακαβρῶν* ἀποκρίνονται εἰς τοῦ θανάτου τὴν πρόσκλησιν. Οὔτε ὀμίχλαι, οὔτ' ἐφιάλται, οὔτε σκιῶν μορφαζουσῶν σωρεία. Ὁ φωτεινὸς τῆς Ἑλλάδος ἥλιος διεσκέδασε τὰς ὀπτασίας. Ὁ θάνατος εἶναι μαχητὴς

1 Τριανταφυλλίδου, Οἱ φυγάδες 1870. σ. 174-175.

φονεύων, οὐχὶ δὲ φάσμα σαγηνεῦον ὑπούλως. Ἐν τῷ ἑλληνικῷ ἐδάφει ἀποκαθίσταται ἁπλοῦς καὶ φυσικός, ὡς οἱ ἀρχαῖοι τοῦ τόπου ἐκείνου θεοί.» [1].

Ἀλλὰ καὶ ἐν ταῖς εἰκόσι τοῦ *Χοροῦ τῶν Μακαβρῶν* (Danse macabre) ἀνευρίσκομεν σκηνὰς ὁμοίας, συμφώνους ὅμως πρὸς τὸ πνεῦμα τὸ διέπον τὰς τοιαύτας μεσαιωνικὰς παραστάσεις. Ἔν τινι τούτων, ὑπὸ τοῦ Holbein ποιηθείσῃ, ἀπεικονίζεται πεδίον μάχης. Εἷς ἱππότης ἔχει φονεύσει πολλούς, καὶ τὸ ἔδαφος εἶναι ἐστρωμένον διὰ πτωμάτων, καὶ τὸ ξίφος του εἶναι ἀκόμη βεβαμμένον εἰς τὸ αἷμα· ἐν τούτοις νέος παρουσιάζεται πολεμιστής, σκελετώδης καὶ φρικώδης τὴν ὄψιν, ὁ θάνατος. Εἰς τὴν βαρείαν τοῦ πολεμιστοῦ σπάθην ἀντιτάσσει ἁπλοῦν ὀσοῦν, ἀλλ' ἡ σπάθη θὰ συντριβῇ ὑπὸ τὸ ὅπλον τοῦ θανάτου, καὶ ὁ ἱππότης θὰ πέσῃ μετὰ μικρὸν νεκρὸς παρὰ τὰ πτώματα τῶν ὑπ' αὐτοῦ φονευθέντων.

Μελετῶντες τοὺς μύθους τούτους εὑρίσκομεν εὐχερῶς τὴν ἀρχὴν αὐτῶν ἐν ταῖς προλήψεσι τοῦ λαοῦ, θεωροῦντος πάλην πρὸς τὸν Χάρον ἢ πρὸς τὸν ἄγγελον τοῦ θανάτου τὴν ἐπιθανάτιον ἀγωνίαν. Ἡ ἀγωνία αὕτη νομίζεται φοβερὰ καὶ τοιαύτη περιγράφεται ὑπὸ τῶν ὑμνογράφων τῆς ἐκκλησίας, ὡς θέλομεν διαλάβει ἐκτενέστερον κατωτέρω ὁμιλοῦντες περὶ τῶν ἀγγέλων, ὡς ψυχοπομπῶν θεοτήτων.

1 Paul de Saint-Victor, Hommes et dieux. 4e édit. 1872. σ. 331. (Les comédies de la mort.)

2 Βλ. τὴν εἰκόνα ταύτην ἐν Champfleury, Histoire de la caricature au moyen âge. σ. 115.

Συνήθεις δέ εἰσιν αἱ ἐκφράσεις *παλεύει μὲ τὸ Χάρο*, ἢ *χαρουπαλεύ'*, *εἴνη ἀπάνου 'ς τοὺ χαρουπάλεμα* ἐν Ἀραχώβῃ[1], ἐπὶ τῶν πνεόντων τὰ λοίσθια. Ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον δ' εὔχρηστος ἔκφρασις εἰς τοιαύτην περίστασιν εἶναι *ψυχομαχῶ*, *ψυχομάχημα*, ἢ *ἀγγελομαχῶ* ἐν Πόντῳ. Περὶ τῆς τελευταίας λέξεως σημειοῖ τ' ἀκόλουθα ὁ γράψας γλωσσάριόν τι τῆς Οἰνόης τοῦ Πόντου ἐν τῷ Φιλοκάλῳ Σμυρναίῳ. «Κατὰ τὰ δοξαζόμενα ὁ θνήσκων μάχεται κατὰ τοῦ ἀγγέλου πρὸς διατήρησιν τῆς ψυχῆς· lutter contre la mort»[2]· σημειωτέον ὅτι πρὸς τὴν σημειουμένην ἐνταῦθα γαλλικὴν ἔκφρασιν ἀναλογεῖ ἡ γερμανικὴ λέξις Todeskampf.

Ὁ Χάρος παρίσταται πάντοτε ἀόρατος ἐν τῇ πάλῃ ταύτῃ, διὰ τοῦτο ἐν Ἀραχώβῃ ἀπομακρύνουσι τῆς κλίνης τοῦ ψυχοραγοῦντος τα παιδία, τοὺς νέους, τὰς παρθένους καὶ τοὺς νεονύμφους ἐκ φόβου μὴ ἴδῃ αὐτοὺς καὶ τοὺς σημειώσῃ διὰ νὰ τοὺς ἀναρπάσῃ ὁ Χάρος[3]. Ἡ μακρὰ δὲ πρὸς τὸν Χάρον πάλη, ὁ ἐναγώνιος δῆλον ὅτι καὶ ἐπώδυνος θάνατος, καταδείκνυσιν ὅτι κακὸς ἄνθρωπος ἐστὶν ὁ ἀποθνήσκων καὶ ἐν ἁμαρτίαις τὸν βίον αὐτοῦ διῆλθε[4]· ὅμοια δὲ καὶ οἱ Σάξωνες πιστεύουσι[5]. Κατά τινα δὲ ἑτέραν πρόληψιν, ἀγνοοῦμεν ποῦ στηριζομένην,

1 Schmidt, I σ. 230.

2 Φιλόκαλος Σμυρναῖος. 1858, τ. I σ. 46.

3 Schmidt, I σ. 229.

4 Αὐτ.

5 G. Schuller, Volksthüml. Glaube und Brauch bei Tod und Begräbniss im Siebenbürger Sachsenlande. I σ. 63. παραθ. ὑπὸ Schmidt, τ. I σ. 181.

ἡ πάλη παρατείνεται καὶ δυσχερὴς καθίσταται ἂν ὁ ἀγωνιῶν εἶναι κατεκεκλιμένος ἐπὶ κλίνης, ἧς τὰ στρώματα εἰσὶ πεπληρωμένα διὰ τραγείων ἐρίων[1].

Ἔν τινι παραμυθίῳ, οὗ πολλαὶ φέρονται παραλλαγαί, γίνεται λόγος περὶ νεάνιδός τινος, εἰς τὴν ὁποίαν ὁ Χριστὸς ἐδωρήσατο τὴν δύναμιν νὰ βλέπῃ τίνι τρόπῳ θνήσκουσιν οἱ ἄνθρωποι. Παρευρεθεῖσα αὕτη εἰς τὸν θάνατον ἑνὸς νέου εἶδε τὸν Χάρον προσπαθοῦντα διὰ τῆς βίας ν' ἁρπάσῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, ἐκεῖνον δὲ πάσαις δυνάμεσιν ἀνθιστάμενον[2]· κατ' ἄλλην δὲ παραλλαγὴν τοῦ αὐτοῦ παραμυθίου ὁ Χάρος ἐβύθισε τὸ ξίφος του εἰς τοῦ ἀσθενοῦντος τὸ στῆθος καὶ κρουνοὶ αἵματος ἐκεῖθεν ἐξεπήδησαν, εἰς πάντας μὲν τοὺς λοιποὺς ἀόρατοι, καταφανεῖς δ' εἰς μόνην τὴν διὰ τοῦ θείου δώρου πεπροικισμένην νεάνιδα.

Ἀναφέρεται δὲ σπανίως τὸ ξίφος ὡς ὅπλον τοῦ Χάρου· τὸ ξίφος κυρίως ἀποδίδεται εἰς Μιχαὴλ τὸν ἄγγελον τοῦ θανάτου, ὡς θέλομεν ἴδει καρακατιόντες, βέλη δὲ καὶ τόξα εἰσὶ τὰ συνήθη τοῦ Χάρου ὅπλα. Ὁ Χάρος *σαϊττεύει** ὅσους θέλει νὰ πάρῃ:

1 Wachsmuth, Das alte Griechenland im neuen. σ. 106-407.

2 Hahn, Griechiches u. albanesisches Märchen. ἀρ. 60. τ. I σ. 315.

* Τοξεύει· σαγίττα λ. λατινικὴ (sagitta) τὸ βέλος σημαίνουσα. —Σημειωτέον ὅτι τὸ τόξον ἦν τὸ κυριώτερον ὅπλον τῶν ὀρεινῶν τῆς Κρήτης κατοίκων μέχρι τοῦ ΙϚ'. αἰῶνος, ὡς ἀναφέρει ὁ φλαμανδὸς Daper (Description desîles del'Archipel.) ὅστις καὶ εἰκόνα ἐν τῷ συγγράμματί του παρατίθησι Κρητὸς οὕτως ὡπλισμένου.

Κι' ὁ Χάρος τὴ σαγίττεψε, κ' ἡ κόρη κιτρινιάζει,
δεύτερη, τρίτη σαγιττιὰ, κλινάρι τήνε ρίχνει[1].

καὶ ἀλλαχοῦ:

Καὶ ρίχνει τὴ σαίττα του καὶ τήνε σαϊττεύει[2].

καί:

Ἐπέταξε καὶ 'ς τὴν καρδιὰ σαίττεψε τὴν κόρη[3].

Ἀναφέρονται δ' ἐν τοῖς δημοτικοῖς ᾄσμασι ἡ *κοφτεραὶς σαΐτταις τοῦ Χάρου*[4], τὰς ὁποίας παρακαλεῖται νὰ χρυσώσῃ,

γιατὶ δὲν ἄφησε καρδιὰ νὰ μήντην αἱματώσῃ[5].

Ἐν τῇ ἀρχαίᾳ μυθολογίᾳ αἱ ψυχοπομποὶ θεότητες ὁ Ἀπόλλων καὶ ἡ Ἄρτεμις φέρουσι τόξα καὶ βέλη καὶ διὰ τούτων βάλλουσι τοὺς ἀποθνήσκοντας[6]. Σημειοῦμεν δ' ἐν παρόδῳ ἐνταῦθα ὅτι ὅπως ἡ ἀρχαία ψυχοπομπὸς θεότης Ἄρτεμις ἐμυθολογεῖτο θεότης κυνηγετικὴ, οὕτω καὶ ὁ Χάρος λέγεται κυνηγὸς, καὶ ἔν τινι δημοτικῷ ᾄσματι ἀναφέρεται ὅτι *'βγῆκε 'ς τὰ βουνὰ ν' ἀλαφοκυνηγήσῃ*[7], ἐν ἑτέρῳ δὲ φαίνεται ἀπερχόμενος εἰς τὸ

1 Ζαμπελ., Ἆσμ. δημοτ. σ. 715.—Passow, ἀρ. 415 σ. 297.

2 Passow, 414.—Χασιώτης σ. 170.

3 Fauriel, Chants populaires. τ. II σ. 112.—Passow, ἀρ. 417 σ. 297.

4 Πανδώρα τ. IV σ. 622.—Passow, ἀρ. 533 σ. 413—Διανοτράγουδα. 1868 σ. 201.

5 Passow, σ. 593. ἀρ. 1152.—Κυρίας Ῥαζέλου, Προοίμια μυρολογίων σ. 3.

6 Ἰλιαδ. Ζ. 428. Τ. 59. Ω. 605 κε. 759. Ὀδυσ. Γ. 280. Λ. 173. 199. Ο. 411. 478. Ρ. 251. Υ. 62, 80.—Juvenal., VI. 172 κε.—B. Schmidt, ἔνθ. ἀν. I σ. 227.

7 Schmidt, ἀνέκδοτος συλογὴ δημ. ᾀσμάτων ἀρ. 19.

κυνῆγι[1], ἂν καὶ τὸ *κυνῆγι* ἐκεῖ ἐννοητέον ὑπὸ ἀλληγορικὴν ἔννοιαν, τὴν καταδίωξιν καὶ τὸν θάνατον τῶν ἀνθρώπων σημαῖνον. Ἐν Γερμανίᾳ προσέτι ὁ θάνατος θεωρεῖται κυνηγὸς τοξότης[2], καὶ ἐν τῇ ἄλλῃ Εὐρώπῃ κατὰ τὸν μεσαίωνα ἀπεικονίζετο πολλαχοῦ βέλη κρατῶν ἢ τοξεύων τοὺς ἀνθρώπους, χορεύοντας σχεδὸν πάντοτε τὸν ἀπαίσιον τῶν *Μακαβρῶν χορόν*[3]· ὑπὸ δὲ τῶν Ἑβραίων ὑπομνηματιστῶν τῆς γραφῆς ἀναφέρεται ὅτι ὁ ἐξολοθρευτὴς ἄγγελος ἐπιφαίνεται ὁτὲ μὲν ῥομφαίαν, ὁτὲ δὲ τόξα καὶ βέλη κρατῶν[4].

Τὸ συνηθέστατον καὶ κύριον παρὰ τοῖς χριστιανοῖς πρὸ πάντων τῆς λοιπῆς Εὐρώπης ἔμβλημα τοῦ θανάτου, τὸ δρέπανον, οὐδαμοῦ σχεδὸν τῶν παραδόσεων τοῦ λαοῦ καὶ τῶν δημοτικῶν ᾀσμάτων ἀναφέρεται, καίτοι γίνεται ἐνίοτε μνεία αὐτοῦ ἐν πολλοῖς μνημείοις τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας κατὰ τὸν μεσαίωνα[5]· μεταφορικῶς ὅμως

1 Passow, ἀρ. 408 σ. 291.

2 B. Schmidt, I σ. 227 καὶ τοὺς ὑπ' αὐτοῦ παρατιθεμένους.— Grimm, Deutsche Mythol. σ. 805.—Wackenagel, ἐν τῇ τοῦ Haupt, Zeitschrift für deutshes Alterthum IX σ. 351.—Schuller, Volksthüml. Glaube u. Brauch bei Tod und Begräbniss im Siebenbürger Sachsenlande τ. I σ. 8.

3 Champfleury, Hist. de la caricature au moyen âge. σ. 102. 79.

4 «Multi aegrotanles angelum destructorem viderunt, alii quidem cum gladio, alii vero cum arcu et sagittis.» (Jechiel Mila, cap. VI, de Amore. παρὰ Alfr. Maury, La magie et l'astrologie. 3e éd. σ. 294. καὶ ἐν Revue archéologique. τ. IV σ. 309.

5 Βλ. πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ ἀνωτέρω σ. 256. 257.—Schmidt, I σ. 227.—Γεωργιλᾶ, θανατικὸν Ῥόδου στ. 217. ἐν Wagner, Medival Greek Text. 1870.—Πρβλ. καὶ Ἀνωνύμου, στίχους πολιτικοὺς κατα-

λέγεται ὅτι *θερίζει* ὁ Χάρος, ὡς λέγεται ὅτι *θερίζει* ἡ πεῖνα κλπ. ἡ δ' ἔκφρασις αὕτη ἀπαντᾷ καὶ ἐν τῷ *θανατικῷ τῆς Ῥόδου* τοῦ Γεωργιλᾶ, ποιητοῦ μικρὸν μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως γράψαντος:

Νὰ ταὶς θερίσῃ τὸ σπαθὶν τοῦ Χάρου[1],

καὶ ἀλλαχοῦ:

ἐμπαίνεις κ' εἰς τὰ σπίτια των καὶ παίρνεις καὶ θερίζεις[2].

Ὁ Schmidt ἀναφέρει προσέτι καὶ ὁμοίαν κατάραν ἀραχωβιτικήν «*Νὰν τοὺν θηρίσ' ὁ Χάρος*»[3].

Αἱ πληγαὶ τοῦ Χάρου λέγονται ἀνίατοι, καὶ οὐδὲ φάρμακα οὐδὲ ἰατροὶ κατισχύουσιν αὐτῶν.

Ἐς τοῦ Χάρου τῆς λαβωματιὲς βοτάνια δὲν χωροῦνε[4].

Γιατί, προστίθεται ἔν τινι μυρολογίῳ τῆς Μάνης,

νυκτικοὺς ἐν Boissonade, Anecdota graeca. τ. IV.—Migne, Patrologiae series graeca. τ. 117 στ. 1193.

Χάρων, ψυχή, τὸ δρέπανον τοῦ τέλους ἑτοιμάζει

Ἔνθα ὁ ἐκδότης ἐσφαλμένως διορθοῖ ψυχῇ.

1 Γεωργιλᾶς, ἔνθ. ἀν. στ. 192.

2 Αὐτ. στ. 209.

3 Schmidt, I σ. 227.

4 Passow, σ. 594 αρ. 1155.—Tomaseo, Canti popolari, τ. III σ. 292.—Διανοτράγουδα, 1868 σ. 149.—Ὁ πρῶτος στίχος φέρεται καὶ ὡς παροιμία. Βλ. Βενιζέλ., σ. 72.—Βερέττα, συλλογὴ παροιμιῶν σ. 71. Πρβλ. καὶ Passow, σ. 130 αρ. 174 στ. 26.

Ἐς τοῦ Χάρου τῆς λαβωματιὲς βοτάνι δὲ χωράει,

ὅπερ ἐσφαλμένως ὁ Passow διορθοῖ «βοτάνη δὲν χορτάει».—Ἡ ὅλη δ' ἔκφρασις αὕτη παραβλητέα πρὸς τὸ τοῦ Τάσσου (Gerusalemme liberata III, 19).

A piaga
ch' ei faccia, erba non giova, od arte maga.

Γιατ' εἶν' ἡ σκάλα του γκρεμὸς καὶ πέλαγο ἡ αὐλή του,
κι' ἂν 'πάῃ γιατρὸς θὲ νὰ πνιγῇ, παπᾶς θὰ πέσῃ κάτου 1.

'Εν ἀλληγορίᾳ μεστῇ πικρίας καὶ ἀπογνώσεως ὁ θάνατος παρίσταται ὡς γάμος μετὰ τοῦ τάφου· ὁ Χάρος εἶναι παράνυμφος, ἡ πλὰξ τοῦ τάφου πενθερὰ, νύμφη ἡ *μαύρη γῆ*, καὶ οἱ χάλικες ἢ οἱ σκώληκες τοῦ τάφου συγγενεῖς.

Ὁ Χάρος μ' ἀῤῥαβώνιασε, μ' ἔχει ἀῤῥαβωνιασμένο,
μὤχει τὴν πλάκα πεθερὰ, τὸ μνῆμα γιὰ γυναῖκα,
κι' αὐτὰ τὰ μαυροσκούληκα ἀδέρφια καὶ 'ξαδέρφια 2.

καὶ ἄλλως:

Μὴν 'πῆτε πῶς σκοτώθηκα, μὴν 'πῆτε πῶς ἐχάθην,
νὰ 'πῆτε πῶς 'παντρεύθηκα 'ς τὸν ἔρημο τὸ λόγκο·
'Πῆρα τὴν πέτρα πεθερὰ, τὴ μαύρη γῆ γυναῖκα
κι' αὐτὰ τὰ λιανολίθαρα τὰ 'πῆρα συγγενάδια 3.

Ὁμοίως ἔγραψε καὶ ὁ Βικέντιος Κορνάρος ἐν τῷ Ἐρωτοκρίτῳ:

'Πανδρειά μου εἶν' ἡ φυλακὴ χειμῶνα καλοκαῖρι,
ἡ σκοτεινάγρα εἶν' ἄνδρας μου, τὸν βρῶμον ἔχω 'ταῖρι.
Τὸ παραθύρι τῆς φ'λακῆς, χώρα μου κι' ἀφεντιά μου,
τὰ βοῦρκα* γιὰ παρηγοριὰ τ'ς ἀράχναις συντροφιά μου 4.

ἢ κατὰ τὴν μετάφρασιν τοῦ κ. Α. Ρ. Ῥαγκαβῆ (Διάφορα διηγήματα καὶ ποιήματα τ. Γ'. σ. 338).

Πόσον καιρία καὶ σκληρὰ πᾶσα πληγή του ἦτον!
Δὲν τὰς ἰῶσι βότανα ἢ τέχναι τῶν γοήτων.

1 Κυρίας Ῥαζέλου, Προίμια μυρολογίων λακωνικῶν σ. 7—8.

2 Passow, ἀρ. 160 σ. 122.—Βλ. καὶ ἀρ. 152 σ. 118.

3 Passow, ἀρ. 38 σ. 33.—Βλ. καὶ ἀρ. 65 σ. 56.—ἀρ. 180 σ. 134. ἀρ. 364 σ. 261. ἀρ. 380. 381 σ. 269.

* Βόρβορος.

4 Βικεντίου Κορνάρου, Ἐρωτόκριτος. Μέρος Ε'. (Ἀρετή).

Ἡ διὰ τοῦ συμβολικοῦ τούτου γάμου παράστασις τοῦ θανάτου, συνηθέστατα ἀπαντῶσα παρά τε τοῖς ἀρχαίοις συγγραφεῦσι καὶ τοῖς μνημείοις τῆς τέχνης[1] ἔχει τὴν βάσιν αὐτῆς ἐν τοῖς δόγμασι πρὸ πάντων τῶν μυστηρίων, ἐν οἷς στενώτατα συνεδέοντο ἢ μᾶλλον συνεταὐτίζοντο αἱ ἰδέαι τοῦ θανάτου καὶ τοῦ ἔρωτος, τῆς καταστροφῆς καὶ τῆς γεννήσεως, τοῦ ἐκμηδενισμοῦ καὶ τῆς παλιγγενεσίας[2]. Ἐν τῷ μύθῳ τῆς ἁρπαγῆς τῆς Περσοφόνης διατυποῦται ἄριστα ἡ τοιαύτη ἰδέα· ἕνεκα τούτου ἐν πολλοῖς ἐπὶ σαρκοφάγων ἀναγλύφοις, ἀπεικονίζουσι τὴν ἁρπαγὴν ταύτην, παρίσταται ὁ Πλούτων ἀποθέτων τὴν μέλλουσαν σύζυγόν του ἐπὶ νεκρικοῦ ἅρματος[3]. Ἐπὶ τῆς ἀρχῆς ταύτης στηρίζονται καὶ οἱ μῦθοι τῆς Ὠρειθυίας καὶ τοῦ Βορέως, τοῦ Κεφάλου καὶ τῆς Ἠοῦς, τοῦ Ἐνδυμίωνος καὶ τῆς Σελήνης, τῆς Ἀφροδίτης καὶ τοῦ Ἀδώνιδος, ἐν οἷς μυθολογοῦνται ἔρωτες θνητῶν πρὸς θεὰς καὶ θεούς, καὶ θάνατος ἢ ἁρπαγὴ αὐτῶν[4].

Ὁ ἀποθανὼν παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἐλέγετο ὅτι νυμφεύεται τὴν Περσεφόνην, ὡς ἐν τοῖς δημοτικοῖς ᾄσμασι τὴν *μαύρην γῆν*.

Οὐκ ἐπιδὼν νύμφεια λέχη κατέβην τὸν ἄφυκτον
Γόργιππος ξανθῆς Φερσεφόνης θάλαμον.

1 Furtwängler, Die Idee des Todes σ. 293—295.

2 Fr. Lénormant, Monographie de la voie sacrée éleusinienne. 1864 τ. I σ. 52 κε.

3 Maury, ἐν Revue archéolog. 1844 τ. I σ. 669.—Κατάλογον τῶν τοιούτων ἀναγλύφων βλ. ἐν Clarac, Musée de Sculpt. ancien. et mod. bas-reliefs, ἀρ. 13 σ. 209 κε.

4 Πρβλ. Lénormant. ἔνθ. ἀν. σ. 54 κε.

λέγει ἐπιτύμβιόν τι ἀποδιδόμενον εἰς τὸν Σιμωνίδην[1]. Ἐν δ' ἐπιγραφῇ παρὰ τὴν ἁγίαν Τριάδα ἐν Ἀθήναις εὑρεθείσῃ, ἀναγινώσκομεν·

ἔθανες, Διονύσιε, καὶ τὸν ἀνάγκης
κοινὸν Φερσεφόνης πᾶσιν ἔχεις θάλαμον[2].

καὶ ἐν ἑτέρᾳ ἐπιγραφῇ Χίου:

Ἕβδομον εἰς δέκατόν τε βίου λυκάβαντα περῶντα
Μοῖρά με πρὸς θαλάμους ἅρπασε Φερσεφόνας[3].

Ὁμοίαν ἰδέαν ἐξέφρασε καὶ ὁ μυθιστοριογράφος Εὐστάθιος ὁ Μακρεμβολίτης (ζήσας κατὰ τὴν ΙΒ' ἑκατονταετηρίδα)· «Ἐγὼ δὲ . . . . παρὰ Περσεφόνῃ καὶ τοῖς ἐν Ἅδου φιλοτίμως καὶ πολυτελῶς νυμφαγωγηθήσομαι, λαμπράν μοι παστάδα πηξαμένους παρθενικήν»[4]· καὶ ὁ Λατῖνος Αὐσώνιος ἐν τῷ εἰς Γλαυκίαν ἐπιτυμβίῳ του.[5] Παρ' Εὐριπίδῃ δὲ ἡ Μεγάρα, θρηνοῦσα τὰ τέκνα της νύμφας αὐτῶν τὰς Κῆρας λέγει[6], ψυχοπομποὺς καὶ ταύτας θεότητας.

Ἀλλὰ καὶ τὴν παράστασιν τοῦ θανάτου διὰ γάμου τοῦ

1 Ἀνθολ. Παλατ. Ζ'. 507.
2 Lenormant, ἔνθ. ἀν. σ. 50.
3 Boeckh, Corp. Inscr. gr. n. 2237.—Brunck, Analect. τ. III μερ. II σ. 205.
4 Εὐσταθ., Τὰ καθ' Ὑσμιν. καὶ Ὑσμινίαν VI, ς'. 4 ed Hercher.
5 Auson., Epitaph. 33.
6 Εὐριπιδ., Ἡρακλ. μαινομ. 480 κε.

μεταβαλλοῦσα δ' ἡ τύχη
νύμφας μὲν ὑμῖν Κῆρας ἀντέδωκ' ἔχειν,
ἐμοὶ δὲ δάκρυα λουτρά· δύστηνος φρενῶν!
Πατὴρ δὲ πατρὸς ἑστιᾷ γάμους ὅδε,
Ἅιδην νομίζων πενθερόν, κῆδος πικρόν.

θανόντος μετὰ τῆς γῆς ἢ τοῦ τάφου ἀνευρίσκομεν καὶ παρ' Ἀχιλλεῖ Τατίῳ, συγγραφεῖ ζήσαντι κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Ε'. αἰῶνος. «Πότε μοι, τέκνον, γαμεῖς; πότε σου θύσω τοὺς γάμους, ἱππεῦ καὶ νυμφίε· νυμφίε μὲν ἀτελὴς ἱππεῦ δὲ δυστυχής. *Τάφος μέν σοι, τέκνον, ὁ θάλαμος* γάμος δὲ ὁ θάνατος θρῆνος δὲ ὁ ὑμέναιος· ὁ δὲ κωκυτὸς οὗτος τῶν γάμων ᾠδαί·»[1] καὶ ἀλλαχοῦ: «θάλαμος μὲν τὸ δεσμωτήριον, εὐνὴ δὲ ἡ γῆ, ὅρμοι δὲ καὶ ψέλλια κάλοι καὶ βρόχος, καί σοι νυμφαγωγὸς λῃστὴς παρακαθεύδει, ἀντὶ δὲ ὑμεναίων τίς σοι τὸν θρῆνον ᾄδει;»[2] Οὕτω καὶ παρὰ Σκιξπήρῳ ἡ Ἰουλία λέγει: «ὁ τάφος θὰ ἦναι ἡ νυμφική μου κλίνη»[3].

Αἱ δὲ θνήσκουσαι *νύμφαι Ἅδου* οὐχὶ σπανίως παρὰ τοῖς ἀρχαίοις λέγονται,[4] καὶ συμφώνως τῷ μύθῳ τῆς ἁρπαγῆς τῆς Περσεφόνης, οὗ ἀνωτέρω (σ. 287) ἐμνήσθημεν ὁ Ἅδης θεωρεῖται ἁρπάζων αὐτὰς ἵνα τὰς νυμφευθῇ. Οὕτως ἐπιγραφή τις ἐπιτύμβιος φέρει:

ἐκ δέ με παστῶν
νύμφην κἀχ θαλάμων ἥρπασ' αἴφνης Ἀΐδας[5].

καὶ ἐπίγραμμά τι τῆς Παλατινῆς Ἀνθολογίας, εἰς τὸν Λεωνίδαν ἢ τὸν Μελέαγρον ἀποδιδόμενον «Ἀΐδας εἰς ὑμέναιον ἀνάρπασεν (Ἤριναν)»·[6] ὁμοίως εἶπε καὶ ὁ Εὐριπίδης:

1 Ἀχιλλ. Τατ., I, ιγ'., 5
2 Αὐτ., III, ι'. 5,
3 Shakespeare, Roméo and Gul. πρ. I σκ. 5.
4 Εὐριπιδ., Ἄλκηστ. 746.—Σοφοκλ., Ἀντιγ. 654. 816.
5 Boeckh, C. I. Gr. τ. IV σ. 24 ἀρ. 6862.
6 Ἀνθολ. Παλατ. VII 13.

Ἅιδης νιν ὡς ἔοικε νυμφεύσει τάχα 1

καὶ Ἀχιλλεὺς ὁ Τάτιος: «ἕστηκε (Ἀνδρομέδα) νυμφικῶς ἐστολισμένη, ὥσπερ Ἀϊδωνεῖ νύμφη κεκοσμημένη» 2. Ἔν τινι δὲ μυρολογίῳ ἑλληνικῷ ἡ θανοῦσα κόρη ὑποτίθεται λέγουσα πρὸς τοὺς γονεῖς αὐτῆς.

Ἐψὲς ἐγὼ 'παντρεύθηκα, ἐψὲς ἀργὰ τὸ βράδυ.
Ὁ ᾅδης εἶν' ὁ ἄντρας μου, ἡ πλάκα ἡ πεθερά μου 3.

Ἴχνη τοιούτων ἰδεῶν ἀνευρίσκομεν καὶ ἐν τῷ ἀρχαιοτάτῳ σημιτικῷ ποιήματι, τῇ βίβλῳ τοῦ Ἰώβ, ἔνθα ἀναγινώσκομεν. «Ἐὰν γὰρ ὑπομείνῳ, ᾅδης μου ὁ οἶκος, ἐν δὲ γνόφῳ ἔστρωταί μου ἡ στρωμνή· θάνατον προσεκαλεσάμην πατέρα μου εἶναι, μητέρα δέ μου καὶ ἀδελφὴν, σαπρίαν» 4.

Ἐπὶ τῆς αὐτῆς δὲ στηρίζεται ἰδέας καὶ ἡ ἔκφρασις *παιδὶ* τοῦ Χάρου, ἡ ἀπαντῶσα ἐνίοτε ἐν δημοτικοῖς ᾄσμασιν, ἀνάλογος δὲ τῇ γερμανικῇ «du bist ein Kind des Todes!» (εἶσαι παιδὶ τοῦ θανάτου), ὡς σημειοῖ ὁ Schmidt 5. Ἐν ἠπειρωτικῷ ᾄσματι τῆς συλλογῆς Χασιώτου περιγράφεται ἡ πάλη ἑνὸς ἀποθαμένου πρὸς τὸν Χάρον ὡς ἑξῆς.

1 Εὐριπιδ., Ἰφιγ. ἐν Αὐλ. 461.
2 Ἀχιλ. Τατ., III ζ'. 5.
3 Passow, ἀρ. 374.
4 Ἰώβ, ΙΖ'. 13. 14.—Renan, Le livre de Job. 1859 σ. 73.
5 Schmidt, I σ. 233.

Ὁ Χάρος τὸν ἐγύρεψε παιδὶ γιὰ νά τον κάνῃ.
—«Χάρε μου, κι' ἂν μ' ἐγύρεψες παιδὶ γιὰ νά με κάνῃς
γιὰ ἄιντε νὰ παλέψουμε 'ςὲ μαρμαρένιο ἁλῶνι 1.

ἐν μυρολογίῳ δὲ λακωνικῷ ἀποδίδονται τῷ νεκρῷ αἱ ἀκόλουθοι μικρὸν παραλλάσσουσαι προσωνυμίαι:

Ἐξύπνα, τῆς κάτω γῆς παιδί, τοῦ Χάρου συντεκνάδι,
ὀπ' ἄγουρα καταίβηκες 'ς τὸ μαυρισμένον ᾄδη 2.

Ἀναφέρεται δὲ καὶ *υἱὸς* τοῦ Χάρου, καὶ δημοτικὰ ᾄσματα περιγράφουσι τὸν γάμον αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ Χάρου τελούμενον·

Ὁ Χάρος κάνει τὴ χαρά, 'παντρεύει τὸν ὑγιό του
σφάζει παιδιὰ ἀντὶς γι' ἀρνιά, νυφάδες γιὰ κριάρια 3.

κρατεῖ δ' ὁ υἱὸς οὗτος τ' *ἀντικλείδια* τοῦ ᾅδου, ὡς ἔκ τινος ᾄσματος ἐξάγεται 4.

Σύζυγον δὲ τοῦ Χάρου ἀναφέρουσι πολλὰ δημοτικὰ τῆς Ἑπτανήσου ᾄσματα, δημοσιευθησόμενα ἐν τῇ ἀνεκδότῳ τοῦ Schmidt συλλογῇ 5, καὶ ἕτερον ἑπτανησιακὸν ἐπίσης, ὑπὸ Μανούσου δημοσιευθέν, ἐν ᾧ λέγεται *Χαρόντισσα* καὶ *ἀρχόντισσα* 6, ἤτοι σύζυγος τοῦ Χάρου, διότι οὕτω τιμητικῶς προσαγορεύουσι τὰς συζύγους τῶν πλουσίων καὶ ὁπωσοῦν διακεκριμένων ἀνδρῶν. Εὔχρηστος προσέτι εἶναι καὶ ὁ τύπος *Χάρισσα* ἁπαντῶν ἐν

1 Χασιώτ., Συλλ. τῶν κατὰ τὴν Ἤπειρον δημοτικῶν ᾀσμάτων σ. 168.
2 Κυρίας Ῥαζέλου, Προοίμια μυρολογίων. σ. 32.
3 Χασιώτ., σ. 169.—Πρβλ. καὶ τὸ ἐν σ. 252 ᾆσμα.
4 Passow, ἀρ. 423 σ. 301.
5 Schmidt, I σ. 245—246.
6 Ἀντ. Μανούσου, Τραγ. ἐθνικὰ 1851. Β'. σ. 80.

τινι μυρολογίῳ[1]. Μήτηρ δὲ τοῦ θανάτου ἀναφέρεται καὶ ἐν τοῖς ἀνωτέρω παρατεθεῖσιν ᾄσμασι[2], καὶ ἐν μυρολογίῳ, ἔνθα τοῦ υἱοῦ της τοῦ *κουρσάρου* τὰς πράξεις ἀφηγεῖται[3]. «Ἐν τῷ ᾄσματι τούτῳ ἀναφέται μήτηρ τοῦ Χάρου, παρατηρεῖ ὁ Θωμασαῖος, περὶ τοῦ ἐν σ. 248 ᾄσματος τὸν λόγον ποιούμενος, ἐν ἄλλοις δὲ τέκνα αὐτοῦ· καὶ εἰς τὸν θάνατον αὐτὸν ὁ Ἕλλην ἐκ σεβασμοῦ καὶ συμπαθείας ἀποδίδωσι μητέρα, ὡσεὶ θέλων νὰ κάμψη τὴν στυγνὴν αὐτοῦ ὀργήν»[4].

Ἀλλὰ καὶ ἄνθρωποι συνάπτουσι μετ' αὐτοῦ ἀδελφοσύνας καὶ φιλίας·

'Σ τὸν ᾅδη θὰ νὰ πάω τὸ Χάρο νὰ σμιχτῶ
νὰ τόνε πιάσω φίλο καὶ ἀδερφοποιτό,

λέγει ἐρωμένος ἀτυχὴς ἔν τινι δημοτικῷ ᾄσματι[5]. *Κουμπάροι* δὲ τοῦ Χάρου ἐν πολλοῖς παραμυθίοις ἀναφέρονται· ἀλλ' οὐδαμῶς ὠφελοῦσιν αἱ ἀδελφότητες καὶ συντεκνίαι· διότι ὁ Χάρος, ἄπιστος πάντοτε καὶ σκληρός, οὐδὲν πρὸς χάριν αὐτῶν ποιεῖ, ἀλλὰ καὶ πρώτους τούτους τοὐναντίον καταδιώκει ἀμείλικτος. «*Ἀφορμὴ ζητάει ὁ Χάρος νὰ καλέσῃ τὸν κουμπάρο*»[6], λέγει τις παροιμία σύμφωνος πρὸς τὰ περὶ τῶν κουμπάρων τοῦ Χάρου παραμύθια. Εἰς ἓν τούτων, δημοσιευθὲν ὑπὸ τοῦ

1 Ῥαζελ., αὐτ. σ. 7.
2 Βλ. σ. 248 καὶ 249.
3 Ῥαζελ., αὐτ.
4 Tomaseo, Canti popolari. τ. III σ. 293.
5 Πανδώρα τ. IV σ. 622.—Passow, ἀρ. 533 σ. 413.—Λιανοτράγουδα 1868 σ. 201.
6 Βενιζελ., σ. 37.—Βερέττα, Συλλ. παροιμ. σ. 69.

κ. Α. Ι. Ὀλυμπίου, ἄνθρωπός τις εὐτυχὴς κατὰ τὰ ἄλλα μόνον δὲ τὸν Χάρον φοβούμενος, προσκαλεῖ τὸν Χάρον νὰ βαπτίσῃ τὸ τέκνον του, νομίζων ὅτι οὕτως ἐπιεικὴς πρὸς αὐτὸν θὰ δειχθῇ. Ὁ Χάρος βαπτίζει τὸ παιδίον, ἀλλὰ δύο δὲν παρῆλθον ἡμέραι καὶ τὸ παιδίον ἀποθνήσκει, διότι ὁ Χάρος τὸ παρέλαβε μεθ' ἑαυτοῦ, ὡς ποιοῦσιν οἱ ἀνάδοχοι. Ὑπέδειξε μόνον πρὸς τὸν *κουμπάρον* του, εὐγνωμονῶν διὰ τὴν περιποίησιν, ἧς παρ' αὐτῷ ἔτυχε, τὸ μέσον δι' οὗ ἠδύνατο νὰ κατανοῇ ὅταν ἀσθενῇ, ἂν ἡ ἀσθένειά του εἶναι πρὸς θάνατον· εἶπεν αὐτῷ ὅτι ὁσάκις βλέπῃ τὸν Χάρον ἱστάμενον ἄνω τῶν ποδῶν αὐτοῦ, οὐδένα διατρέχει κίνδυνον, ὅταν ὅμως ἴδῃ αὐτὸν ὑπεράνω τῆς κεφαλῆς του εἶναι σημεῖον ὅτι ἤγγισε τὸ τέλος του. Καὶ προσεπάθησε μὲν νὰ ἐπωφεληθῇ τῆς εἰδοποιήσεως ταύτης ὁ κουμπάρος ὅτε τὸν Χάρον ἄνω τῆς κεφαλῆς του εἶδε, μετατοπιζόμενος εἰς τὸ ἀντίθετον τῆς κλίνης μέρος, ἀλλὰ καὶ οὕτως οὐδαμῶς διέφυγε τὸν ἄφευκτον θάνατον, διότι ὁ Χάρος ἁρπάσας αὐτὸν ἀπὸ τῆς κόμης, ἀπέπτη ἀπάγων καὶ τὴν ψυχήν του[1]. Ἐν ἑτέρῳ ἀνεκδότῳ παραμυθίῳ ὁ Χάρος ζητεῖ *νὰ πάρῃ* τὸν κουμπάρον του, τὸν ἀφίνει δὲ τέλος εἰς τὰς ἱκεσίας αὐτοῦ καμφθείς· ἐκεῖνος ὅπως διαφύγῃ εἰς τὸ ἑξῆς τὸν ἀνηλεῆ κουμπάρον του ξυρίζεται, μεταμορφοῦται εἰς παιδίον, καὶ ὑπάγει εἰς τὴν *Πόλιν*. Ἀλλ' ἐν ᾧ ἡμέραν τινὰ ἔπαιζε τὰ *πεντώβολα*, παραστὰς ὁ Χάρος τῷ λέγει—«*Ἔλα, κουμ-*

1 Ἐν Ἀνατολικῇ ἐπιθεωρήσει. 1872. τ. Ι σ. 81 κε.—Ἕτερον λέσβιον περὶ κουμπάρου τοῦ Χάρου παραμύθιον δημοσιευθήσεται ἐν τῇ ἀνεκδότῳ τοῦ Schmidt συλλογῇ ὑπ' ἀρ. 22.

πάρε μου, νὰ 'πᾶμε.»—«Μὰ κ' ἐδῶ ἀκόμη μ' ηὗρες!» ἐφώνησεν ἄπελπις ὁ δυστυχὴς κουμπάρος, καὶ ἀπέθανεν.

Ὅμοιον τοῖς παραμυθίοις τούτοις εἶναι καὶ γερμανικόν τι, ὑπὸ τῶν ἀδελφῶν Γρὶμμ δημοσιευθέν. Κατὰ τὸ παραμύθιον τοῦτο πατήρ τις ζητεῖ ἀνάδοχον διὰ τὸν υἱόν του· συναντᾷ τὸν Θεὸν καὶ τὸν διάβολον, ἀλλὰ δέν τοὺς δέχεται, τὸν μὲν διότι ἀδιακρίτως καὶ ἀδίκως διανέμει τὰ πλούτη, τὸν δὲ διότι παροτρύνει εἰς τὸ πονηρὸν τοὺς ἀνθρώπους· μόνον τὸν θάνατον δέχεται, διότι ἴσους ἅπαντας καθίστησι. Ὁ θάνατος διδάσκει τὸ ὑπ' αὐτοῦ βαπτισθὲν παιδίον πῶς νὰ διαγιγνώσκῃ καὶ θεραπεύῃ τὰς ἀσθενείας, ὅταν δηλ. ἔβλεπεν αὐτὸν εἰς τοὺς πόδας τοῦ ἀσθενοῦς, ἦτο τοῦτο δεῖγμα ὅτι ἡ ἀσθένεια ἦν ἀνίατος, καὶ δὲν ἔπρεπε νὰ ἐπιχειρῇ τὴν θεραπείαν του, ὅταν δ' εἰς τὴν κεφαλὴν, ἁπλούστατον τότε φάρμακον ἠδύνατο νὰ καταστήσῃ ὑγιῆ τὸν πάσχοντα[1]. Ἕτερον δὲ φλαμανδικὸν παραμύθιον, ὅμοιον καθ' ὁλοκληρίαν σχεδὸν τῷ ὑπὸ τοῦ κ. Α. Ι. Ὀλυμπίου δημοσιευθέντι, ἀφηγεῖται ὅτι ὁ θάνατος, βαπτίσας ἓν παιδίον, δωρεῖται αὐτῷ τὸ προτέρημα τοῦ διαγιγνώσκειν τὰς θανασίμους ἢ μὴ ἀσθενείας· ὅταν ὁ θάνατος ἐπεφαίνετο παρὰ τὸ προσκεφάλαιον τοῦ ἀσθενοῦς, οὐδεμία ὑπῆρχε σωτηρίας ἐλπὶς, τοὐναντίον δὲ ἡ ἀσθένεια δὲν ἦτο παντελῶς ἐπίφοβος ἂν ἵστατο παρὰ τοὺς πόδας. Ὁ ὑπὸ τοῦ θανάτου βαπτισθεὶς θέλων νὰ σώσῃ ἀσθενοῦσαν ἡγεμονίδα διατάσσει νὰ μετατοπίσωσιν αὐτὴν ἐπὶ τῆς

1 Grimm, Kinder u. Hausmärchen. ἀρ. 44.

κλίνης, εἰς τρόπον ὥστε ἡ κεφαλὴ νὰ καταλάβῃ τῶν ποδῶν τὴν θέσιν· ἀλλ' οὐδαμῶς τὸ τέχνασμα τοῦτο ὠφέλησεν αὐτόν, ὡς ἐπίσης δὲν ὠφέλησε τὸν κουμπάρον τοῦ ἑλληνικοῦ παραμυθίου[1].

Ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε περὶ Χάρου εἰρημένων καταφαίνεται ὅτι ἐλάχιστα περιεσώθησαν ἴχνη τῶν περὶ Χάρωνος μύθων τῆς κλασσικῆς ἀρχαιότητος· ἀλλ' ἡ προσωποποίησις τοῦ θανάτου ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Χάρου, ἐν γένει δὲ τὸ σύνολον τῶν περὶ αὐτοῦ παραδόσεων καὶ ᾀσμάτων, ὅμοια ταῖς παραστάσεσι τοῦ θεοῦ τοῦ θανάτου τῆς ἰνδικῆς μυθολογίας καὶ τοῦ τυῤῥηνικοῦ Χάρωνος, ἐλέγχουσι τὴν ἀρχαιότητα τῆς περὶ Χάρου καθ' ὅλου ἰδέας τοῦ καθ' ἡμᾶς λαοῦ. «Ἡ Ἑλλὰς ἐπίσης, γράφει ὁ σοφὸς τῆς ἐνταῦθα γαλλικῆς σχολῆς διευθυντὴς κ. Ém. Burnouf ἐν τῷ περισπουδάστῳ αὐτοῦ συγγράμματι τῇ *Ἐπιστήμῃ τῶν θρησκευμάτων*, ἡ Ἑλλὰς ἐπίσης, καὶ μετὰ τὴν μακρὰν διάρκειαν τῆς ἐθνικῆς λατρείας καὶ παρὰ τὴν δύναμιν τῆς πίστεως αὐτῆς εἰς τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν, διατηρεῖ καὶ ἐν τοῖς δημοτικοῖς αὐτῆς ᾄσμασιν ἐπαναλαμβάνει μύθους ἀνερχομένους ἴσως εἰς ἐποχὴν προγενεστέραν τῶν ἑλληνικῶν χρόνων, συνδεομένους δὲ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα μετὰ τῶν πρώτων ἐξ Ἀσίας μεταναστεύσεων τῶν ἀρυανῶν φύλων. Τοιοῦτός ἐστιν ἐπὶ παραδείγματι ὁ μῦθος τοῦ Χάρου, οὗ

1 Ch. Deulin, Le filleul de la mort. ἐν Journal pour tous. 1862. τ. XI σ. 391.

ἡ ἀρχαιοτέρα προφορὰ ἦν ἀναμφιβόλως Κάρος, καὶ οὗ τὸ ὄνομα ἀναφέρεται συγχνότατα ἐν τοῖς δημοτικοῖς τῆς Ἑλλάδος ᾄσμασιν. Ὁ Χάρος οὗτός ἐστιν ὁ θεὸς τοῦ θανάτου· καὶ ἄλλοτε καὶ νῦν ἔτι συγχέουσι τοῦτον μετὰ τοῦ Χάρωνος, οὗ οὐδὲν χαρακτηριστικὸν διετήρησεν, ἐν ᾧ τοὐναντίον ἅπαντα αὐτοῦ τὰ χαρακτηριστικὰ ἀναμιμνήσκουσιν ἡμῖν τὸν Κᾶλα τῶν Ἰνδῶν. Ἐὰν ἡ ταὐτότης τοῦ Κᾶλα καὶ τοῦ Χάρου εἶναι πραγματικὴ ὁ νεοελληνικὸς μῦθος ἀνέρχεται μέχρι τῆς ἀπωτάτης ἀρχαιότητος»[1].

Ὁ δὲ Χάρων (Charun) τῆς τυῤῥηνικῆς μυθολογίας τὴν ὄψιν μέλας, πωγωνοφόρος καὶ βαρεῖαν σφύραν ἐπ' ὤμων κρατῶν, δι' ἧς τοὺς ζῶντας πλήσσει[2], φαίνεται εἰς πλείστας τυῤῥηνικὰς ἐπιτυμβίους παραστάσεις, ὡς ὁ κατ' ἐξοχὴν δαίμων τοῦ θανάτου[3]. «Ὁ τυῤῥηνικὸς οὗτος Χάρων, παρατηρεῖ ὁ κ. Alfr. Maury[4], ὅστις κατὰ πᾶσαν

1 Ἐπ. Burnouf, La science des religions σ. 186-187.

2 Ἐσφαλμένως ὁ Φρ. Λενορμὰν (Monographie de la voie sacrée éleusinienne τ. I σ. 398) σημειοῖ ὅτι ὁ Χάρος τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ φέρει ἀδιαφόρως σφύραν ἢ δρέπανον, διότι σφύρα μὲν ὡς ὅπλον τοῦ Χάρου οὐδαμῶς ἀναφέρεται, δρέπανον δὲ σπανιώτατα. (Βλ. καὶ ἀνωτέρω σ. 284).

3 Jul. Athan. Ambrosch, De Charonte etrusco commentatio antiquaria. Vratislaviae 1837. ἐκ σ. 72 εἰς 4ον Βλ. καὶ ἐκτενῆ τῆς πραγματείας ταύτης ἐπίκρισιν ὑπὸ Braun ἐν Annali del instit. di corrispodenza archeolog. 1837. τ. IX σ. 253—274.—Ed. Gerhard, Die gottheiten der Etruscker 1847. σ. 56.—Maury, Du personage a la mort ἐν Revue archéologique. 1848. τ. IV σ. 791 κε.—C. Otf Müller, die Etrusker. 1828. τ. II σ. 99—100.

4 Alfr. Maury, Des divinités et des génies psychopompes. Ἐ Revue archéologique. 1844. τ. I σ. 665.

πιθανότητα εἶναι ὁ ἐν ταῖς ἐπιτυμβίοις ἐπιγραφαῖς συχνότατα μνημονευόμενος genius infernus[1], εἶναι ἀληθὴς τῶν ἡμετέρων διαβόλων πρόγονος· ἡ μορφὴ αὐτοῦ εἶναι ἀποτρόπαιος, αἱ τρίχες τῆς κόμης καὶ τοῦ γενείου πεφρικυῖαι, τὸ δὲ μέτωπόν του στέφει ὄφεων σύμπλεγμα»[2].

Τῷ τυῤῥηνικῷ Χάροντι ὅμοιος ἐν πολλοῖς εἶναι καὶ Ὀδῖνος, τοῦ θανάτου ὁ δαίμων ἐν τοῖς ἀρχαίοις τῶν γερμανικῶν λαῶν μύθοις[3].

Ἀλλὰ καὶ ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα πολλὰ ἐνέχει τεκμήρια μαρτυροῦντα τὴν ἐν ἀρχαιοτάτῃ λησμονημένῃ ἐποχῇ συνταὔτισιν τῆς ἰδέας τοῦ Χάρωνος τῇ τοῦ θανάτου. Ἐκ πολλῶν λέξεων, διατηρηθεισῶν ἐν τῇ γλώσσῃ καίτοι ἡ ἀρχικὴ ἰδέα ἐφ' ἧς ἐστηρίζοντο ἐλησμονήθη ἢ δι' ἑτέρας ἀντικατέστη, καταφαίνεται ὅτι ὁ Χάρων ἦν ἴσως κατ' ἀρχὰς ἐν τῇ ἑλληνικῇ μυθολογίᾳ ἐπίσημος ὑποχθόνιος ἢ τοῦ θανάτου θεότης, ὡς ἤδη ἐν τοῖς δημοτικοῖς ᾄσμασιν[4]. Οὕτω *χαρώνειοι κλίμακες* ἐκαλεῖτο τὸ μέρος τοῦ θεάτρου ὅθεν ἀνεπέμποντο τὰ εἴδωλα[5]. *Χαρώνειον* ἢ *Χάρωνος θύρα*, ἡ θύρα ἐκείνη ἐν τοῖς δεσμωτηρίοις, δι' ἧς ἐξήρχοντο οἱ εἰς θάνατον καταδεδικασμένοι[6]. *Χαρώνεια* δὲ τὰ καὶ ἀχερόντια, πλουτώνια,

1 Fabretti, Inscript. H n. 71, p. 73.—Orelli, Inscript. lat. select. n. 1726.

2 Ambrosch, l. c. p. 4.

3 Grimm, Deutsche Mythologie σ. 800.

4 Müller, Die Etrusker. Βιβλ. III κεφ. 4. § 10. τ. II σ. 100.

5 Πολυδευκ., Δ'. 132.

6 Πολυδευκ., Η'. 102.—Ζηνοβ., Παροιμ. ϛ'. 41.—Διογενιαν., Η'. 68.—Ἀποστόλ., ΙΗ'. 16.—Ἡσύχιος.

charonea, plutonia, spiracula, τὰ μέρη ὅθεν βλαβεροὶ ἀνήρχοντο ἀτμοί, ἅτινα καὶ ἐθεωροῦντο ὡς μέρη δι' ὧν ἐς ᾅδου κατήρχοντο[1]· ἐκτὸς δὲ τούτων ὁ Πλούταρχος[2] μεταφράζει *χαρωνῖται* τὸ λατινικὸν orcini, καὶ εἴς τινα ἀρχαίων συγγραφέων χωρία, σπάνια ὅμως ταῦτα, ἀπαντᾷ ἡ λέξις Χάρων ἀντὶ τῆς θάνατος[3].

Ἐν δὲ τῇ ἑλληνικῇ μυθολογίᾳ ὁ Ἅδης ὑπὲρ πάντα ἄλλον ὑποχθόνιον θεὸν διετήρησεν ἴσως ἴχνη τῆς ἀρχαιοτέρας τοῦ Χάρωνος λατρείας· καὶ ὑπὸ μὲν τοῦ Ὁμήρου καὶ τοῦ Αἰσχύλου ἀποκαλεῖται βασιλεὺς νεκρῶν[4], ὁ δὲ Πίνδαρος ἀποδίδει αὐτῷ σαφέστατα ψυχοπομποῦ θεότητος χαρακτηριστικά:

Οὐδ' Ἀΐδας ἀκινήταν ἔχε ῥάβδον,
βρότεα σώμαθ' ᾇ κατάγει κοίλαν πρὸς ἀγυιὰν
θνασκόντων[5].

Τῆς δ' ὀνομασίας τοῦ Ἀϊδωνέως παραμεμορφωμένον λείψανον φαίνεται τὸ τοπικὸν ὄνομα *Ἀϊδονάτος* ἐν Παραμυθίᾳ τῆς Ἠπείρου, ἔνθα κατὰ τὴν μυθολογίαν ὁ Ἀϊδωνεὺς ἐβασίλευε. «Τὸ ὄνομα Ἀϊδονάτος, λέγει ὁ Ἄγγλος περιηγητὴς Hughes, πείθει ἡμᾶς ὅτι εἰς τὸ μέρος

1 Στράβ., σ. 244. 579. 629. 636. 649.—Plin., II, 93 § 208.—Cicer., De divin. I. 36.—Lucret., VI 762.—Γαλην., π. μερ. χρ. 2. 8.
2 Πλουτάρχ., Ἀντων. 15.
3 Βλ. ἀνωτ. σ. 238. 245.—Ἀνθολ. Παλατ. VII, 603. 671. XI, 133.—Leutsch und Schneidewin, Paroemiogr. II σ. 228.—Ἀρτεμιδωρ., Ὀνειροκριτ. Α'. 4.—Pauly, Real=Encyclopädie, ἐν ἄρθρῳ Charon.—Schmidt, I σ. 223.
4 Ἰλιαδ. Ο. 188. — Αἰσχυλ., Περσ. 629.—Ὁμοίως παρ' Εὐριπίδῃ (Ἄλκηστ. 843-844) ὁ θάνατος λέγεται ἄναξ νεκρῶν.
5 Πινδαρ., Ὀλυμπ. Θ. 50.

ἐκεῖνο ὑπῆρχε ναὸς εἰς τὸν Πλούτωνα ἀφιερωμένος. Ὅπως διαφωτίσω τὴν εἰκασίαν ταύτην ἀπηύθυνον πολλὰς ἐρωτήσεις εἰς τοὺς Ἀλβανοὺς τῆς ἀκολουθίας μας περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ ὀνόματος τούτου, ἀλλ' αἱ ἀπαντήσεις των ἐκλόνισαν τὰς εἰκασίας ἡμῶν, διότι ὑπέδειξαν ἡμῖν τὴν παραγωγὴν τοῦ ὀνόματος τούτου ἐκ τοῦ Ἁγίου Δονάτου, μοναστηρίου, οὗ περὶ ἡμᾶς ἐσώζοντο τὰ ἐρείπια. Τότε ἀνεμνήσθην συναξαρίου τινὸς, ὅπερ ὁ ἐπίσκοπος Παραμυθίας διηγήθη ἡμῖν τὴν προτεραίαν. Ὀλίγον μακρὰν τοῦ χωρίου Γλυκέος, μᾶς εἶπε, ῥέει ῥυάκιον, οὗ τὰ ὕδατα ἐμολύνοντο ἄλλοτε ὑπὸ τερατώδους δράκοντος, καὶ οἱ πίνοντες ἐξ αὐτῶν ἀπέθνησκον. Ὁ Ἅγιος Δονάτος, ἐρημίτης σεβάσμιος, ὑφ' ἁπάσης τιμώμενος τῆς χώρας, ἀπεφάσισε νὰ λυτρώσῃ αὐτὴν τῆς μάστιγος ταύτης· καὶ δὴ ἐπιβὰς τοῦ ὑποζυγίου του, ἀντὶ ὅπλου δὲ ῥάβδον ὀστεΐνην κρατῶν, ἀπῆλθε πρὸς εὕρεσιν τοῦ θηρίου. Μόλις δέ τον εἶδεν ὁ δράκων καὶ ὥρμησε κατ' αὐτοῦ, ἐξερευγόμενος ποταμοὺς φλογῶν καὶ καπνοῦ· ἀλλ' ὁ εὐσεβὴς μοναχὸς, ἐπικαλεσθεὶς τὴν ἀρρωγὴν τῆς Παναγίας, ἐνέκρωσεν αὐτὸ, ἐγγίσας μόλις διὰ τῆς ῥάβδου του. Πορευθεὶς τότε εἰς τὸ ῥυάκιον ἤντλησεν ὕδωρ εἰς τὸ κοῖλον τῆς χειρός του, καὶ ἔπιεν ἐπὶ παρουσίᾳ τοῦ λαοῦ, ὅστις συνέρρευσεν ἐκεῖσε, ἀναφωνῶν *γλυκὺ*, *γλυκὺ*, ὅθεν καὶ τὸ χωρίον ἔλαβε τὴν ὀνομασίαν»[1].

1 T. S. Hughes. Voyage à Jannina en Albanie. trad. franç. τ. I σ. 299—300.—Ὁ Ἄγγλος περιηγητὴς ἐπάγει καὶ συμβολικὴν τοῦ μύθου τούτου ἐξήγησιν, ἀνεφάρμοστον ὅμως, καὶ μάλιστα εἰς παραδόσεις τοπικάς.

Τοῦ ἁγίου Δονάτου ἡ μνήμη τελεῖται ὑπὸ τῶν ὀρθοδόξων τὴν 30 Ἀπριλίου[1], τοῦ δὲ θαύματος αὐτοῦ μέμνηνται πολλοὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων[2], καὶ ὁ ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ βίος τοῦ ἁγίου. Ἐν τῇ πάλῃ δὲ ταύτῃ πρὸς δράκοντα τῆς κολάσεως ὁ Μωρῦ διαβλέπει ἴχνη ἐπιδράσεως ἀρχαίων μύθων[3]. Σημειωτέον δὲ ὅτι ὁ φόνος δρακόντων ὑπὸ ἁγίων ἐκφράζει συμβολικῶς τὴν νίκην αὐτῶν κατὰ τοῦ πονηροῦ δαίμονος[4].

Ὁ Πουκεβὶλλ εἰκάζει ὅτι οἱ Νορμανδοὶ τῆς Θεσπρωτίας κατακτηταὶ μὴ κατανοοῦντες τὴν λέξιν Ἀϊδονάτος, παρεμόρφωσαν αὐτὴν εἰς ἅγιος Δονάτος[5], καὶ ἐκ τούτου ὁ ἅγιος καὶ αἱ περὶ τούτου παραδόσεις ἐπλάσθησαν· ἀλλὰ τοῦτο δὲν φαίνεται ἡμῖν πιθανὸν διότι ὁ ἅγιος οὗτος καὶ ὑπὸ τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας δοξάζεται καὶ ἐπίσκοπος Εὐροίας τῆς ἐν Ἠπείρῳ παραδίδοται. Ὁ δὲ Hahn ἀφ' ἑτέρου παραβάλλων καὶ τὴν ἄλλην ὀνομασίαν *βιλαέτι τοῦ Ἀϊδονιοῦ*, ἥτις ἀποδίδεται εἰς τὴν χώραν ταύτην νομίζει πολὺ πιθανὴν τὴν ἀπὸ τοῦ Ἀϊδωνέως παραγωγήν[6].

---

1 Ἀκολουθία τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Δονάτου ἐπισκόπου Εὐροίας τοῦ θαυματουργοῦ. Ψαλλομένη τῇ τριακοστῇ τοῦ Ἀπριλίου μηνός. Ἐνετίῃσιν, 1774.

2 Σωζομεν., Ἐκκλ. Ἱστ. Ζ'. 25.—Baronii, Annal. ἐν ἔτει 394 ἀρ. 16.—Sigeberti, Chronicum ἐν ἔτ. 399.—Bolland., Acta sanct. XX. april. σ. 765.—Μαυρικίου, Συναξαριστής. τ. Β'. σ. 117 ἐκδ. Φιλαδελφέως.

3 Maury, Histoire des religions de la Grèce antique. τ. I σ. 590. —Πρβλ. Mézieres, De fluminis inferorum. Paris 1853. σ. 26.

4 Maury, Essai sur les légendes pieuses. σ. 142 κε.

5 Pouqueville, Voyage en Grèce. τ. II σ. 132. τ. V σ. 269.—Βλ. καὶ τ. I σ. XVI, XVII. 469—470. 471.

6 Hahn, Griechische u. albanesische Märchen. τ. II σ. 380.

ἄγγελος Ἅδου ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ τῶν ὁμηρικῶν ὕμνων ἀποκαλεῖται[1]. Ὁ διάσημος Γάλλος **Maury** πρὸ πάντων κατέδειξε τὴν ὁμοιότητα τοῦ χριστιανικοῦ ἀγγέλου πρὸς τὸν ἀρχαῖον θεὸν[2], ὁ δὲ Πουκεβὶλλ ἐμνήσθη ταύτης ἐν τῇ εἰς Ἑλλάδα περιηγήσει του[3].

«Ἡ νεότης τοῦ ἑλληνικοῦ ψυχοπομποῦ θεοῦ, ἡ ξανθὴ αὐτοῦ κόμη, αἱ πτέρυγες, ἡ ῥάβδος του τὰ πάντα ἀναμιμνήσκουσι τὰς χριστιανικὰς παραστάσεις τῶν ἀγγέλων», λέγει ὁ Μωρῦ[4]. Ἀποδίδει δὲ τὴν συνταὔτισιν ταύτην εἰς τὴν ἐπίδρασιν πρὸ πάντων τῶν δοξασιῶν τῆς αἱρέσεως τῶν Γνωστικῶν, ἧς τὰ δόγματα μετεῖχον καὶ τῆς ἀρχαίας πολυθεΐας, καὶ τοῦ χριστιανικοῦ θρησκεύματος[5]. Εἰς τὴν ἐπίδρασιν δὲ ταύτην πρέπει νὰ ἀποδοθῇ καὶ ἡ πρὸς τὸν Θὼθ, τὸν Ἑρμῆν τῶν Αἰγυπτίων, μεγίστη ὁμοιότης τοῦ ἀρχαγγέλου Μιχαὴλ τῶν χριστιανῶν[6].

1 Ὕμν. εἰς Ἑρμῆν Β'. 572.

2 **Alfred Maury, Essai sur les legendes pieuses. σ. 80—81.—Recherches sur la psychostasie ἐν Revue archéologique. 1844. τ. I σ. 300 κε.—τοῦ αὐτοῦ Des divinités et des génies psychopompes. ἐν Revue archéologique. 1844. τ. I σ. 501 κε.-583.—τοῦ αὐτοῦ, Remarques sur la psychostasie, ἐν R. arch. 1846. τ. II σ. 715.—τοῦ αὐτοῦ, La magie et l' astrologie. 3e édit. σ. 155.—Βλ. καὶ de Ring, Quelques notes sur les légendes de S. Michel ἐν Messager des sciences historiques de Belgique. 1853.**

3 **Pouqueville, Voyage dans la Grèce. τ. V σ. 116.—Ὁ Marcellus (Chants du peuple en Grèce τ. I σ. 420) καὶ ὁ Baird (Modern Greece σ. 353)** λέγουσιν ὅτι ὁ Χάρος τοῦ καθ' ἡμᾶς λαοῦ διετήρησεν ἴχνη τῆς λατρείας τοῦ Ἑρμοῦ.

4 **Maury, ἐν Revue archéologique. 1844. τ. I σ. 583.**

5 **Αὐτ., τ. I σ. 501 κε.**

6 **Αὐτ. τ. I σ. 301. 503 κε.**

Ὁ Panofka δὲ καὶ πρὸς τὸν Βορέαν, ὅστις ἐκ πολλῶν τεκμηρίων φαίνεται ψυχοπομπὸς θεότης, παραβάλλει τὸν ἀρχάγγελον Μιχαὴλ, ἔκ τινος ἀπεικονίσεως ὁρμώμενος[1]. Ὡς ψυχοπομπὸς δ' ἄγγελος ὁ Μιχαὴλ ἀπεικονίζεται πάντοτε ἐν τῇ ἀνατολικῇ ἐκκλησίᾳ ὡς πολεμιστὴς νεαρὸς, εὐειδὴς ἀλλὰ σοβαρὸς καὶ ἐπιβλητικὸς τὴν μορφὴν, ἔχων ἐν μὲν τῇ δεξιᾷ ῥομφαίαν γυμνὴν, ἐν δὲ τῇ ἀριστερᾷ πλάστιγγα καὶ καταπατῶν ὑπὸ τοὺς πόδας του ἁμαρτωλὸν ἐκπνέοντα[2]. Λέγεται δὲ *φοβερὸς* διὰ τοῦτο ἔν τινι ἐπιγραφῇ Θήρας τῆς ιδ'. ἢ τῆς ιε'. πιθανῶς ἑκατονταετηρίδος[3], ὡς οἱ ἄγγελοι ἐν γένει παρ' Ἑβραίοις[4]. Οὕτω καὶ ὁ ἐκκλησιαστικὸς συγγραφεὺς Θεοφύλακτος ὁ Βουλγαρίας, ἑρμηνεύων τὸ τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Λουκᾶ «Ἄφρον, ταύτῃ τῇ νυκτὶ τὴν ψυχήν σου ἀπαιτοῦσιν ἄκοντος»[5] παρατηρεῖ: «ὥσπερ γάρ τινες ἀπηνεῖς φορολόγοι, φοβεροὶ ἄγγελοι τὴν ψυχήν σου ἀπαιτοῦσιν ἄκοντος»[6].

Τὸ ξίφος, δι' οὗ τοὺς ἁμαρτωλοὺς πλήσσει, εἶναι ἔμβλημα ἀποκλειστικὸν τοῦ ἀρχαγγέλου συνηθέστατον. Ἐλήφθη δὲ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἡ παράστασις αὕτη

1 Panofka, Boreas Sosthenes das Vorbild des Erzengel Michael auf der zum ersten Mal vosständig erläuterten Ficorònischen Ciste ἐν Bericht über die zum Bekanntmach geeigneten Verhandlungen des Preuss. Akademie. 1851 σ. 115—132.

2 Πρβλ. Didron, Manuel d'iconographie chrét. σ. 222.

3 Ross, Reisen auf den griechiséhen Inseln. 1840. τ. I σ. 60.— Πρβλ. καὶ ἀνωτέρω σ. 254.

4 Κριταὶ, ΙΓ'. 22.

5 Λουκ. ΙΒ'. 20.

6 Θεοφυλάκτ., Ἑρμην. εἰς τοὺς τέσσ. Εὐαγγ. σ. 409 B. ed. Paris.

ἐκ τῶν ἑβραϊκῶν δοξασιῶν· ἐν τῇ παλαιᾷ διαθήκῃ ὁ ἄγγελος τοῦ θανάτου φέρει σπάθην δι' ἧς τοὺς ἀνθρώπους ἐξολοθρεύει[1]. Ἡ δὲ ἐν τῇ δευτέρᾳ τῶν Βασιλειῶν βίβλῳ περιγραφὴ τοῦ ἀγγέλου τοῦ θανάτου, ἐξολοθρεύοντος τοὺς ἐκ λοιμοῦ ἀποθνήσκοντας Ἰουδαίους[2], ὁμοιάζει τὰ μέγιστα ἑτέρα περιγραφῇ τῆς *Ἁμαρτωλῶν Σωτηρίας* λοιμοῦ ἐν Ῥώμῃ τῷ 510 μ. Χ. ἐνσκήψαντος, καταπαύσαντος δὲ διὰ τῶν λιτανειῶν καὶ τῶν παρακλήσεων τοῦ Πάπα: «Ἀφ' οὗ γοῦν ἐγύρισαν ὅλην τὴν πόλιν, καὶ ἐτελείωσαν τὰς εὐχὰς, βλέπει ὁ Ἅγιος (ὁ Πάπας Γρηγόριος ὁ διάλογος) ἕναν Ἄγγελον ἱστάμενον ἄνωθεν. . . . καὶ ἐσπόγγιζε μίαν σπάθην αἱματωμένην, καὶ τὴν ἔβανεν εἰς τὴν θήκην»[3].

Ξίφος δὲ οὐ μόνον ὁ ἄγγελος τοῦ θανάτου παρ' Ἑβραίοις φέρει, ἀλλὰ καὶ ὁ θάνατος τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς μυθολογίας[4], ὁ Orcus τῆς ῥωμαϊκῆς[5] καὶ αἱ Κῆρες τῆς τυῤῥηνικῆς[6], ψυχοπομπὰ πτερωτὰ δαιμόνια, τοὺς ἀγγέλους ἐν πολλοῖς ἀναμιμνήσκοντα. Προσέτι καὶ ὁ τυῤῥηνικὸς Χάρων ἐκτὸς τοῦ συνήθους αὐτῷ ἐμβλήματος, τῆς σφύ-

1 Maury, ἐν Revue arch. τ. IV σ. 308 κε.—La magie et l' astrologie. σ. 292 κε.

2 Βασιλ. Β'. κδ'. 16.

3 (Ἀγαπίου Λάνδου), Ἁμαρτωλῶν σωτηρία. Μερ Γ'. κεφ. 45 (1857 σ. 370).

4 Εὐριπιδ., Ἄλκηστ. 75. 76.

5 Πρβλ. Macrob., Saturnal. V, 19.

6 Micali, Monument. inedit, tav. 49 fig. 2.—τοῦ αὐτοῦ, Storia degli antichi popoli italiani, atlas tav. 59.—Maury, ἐν Revue archéolog. 1848 τ. IV σ. 790.—τοῦ αὐτοῦ, La magie et l'Astrologie, 3e éd. σ. 292.

εὐαγγέλια καὶ λοιπὰ παρόμοια βιβλία[1]. Ὁ ἅγιος Ἀμφιλόχιος ἀναφέρει τοὺς *θεριστὰς ἀγγέλους*[2], ἀγγέλους τοῦ θανάτου, μεταχειρίζεται δῆλον ὅτι ἔκφρασιν ὁμοίαν ταῖς περὶ Χάρου θερίζοντος τοὺς ζῶντας τοῦ καθ' ἡμᾶς λαοῦ[3]. Ὁ Μωρῦ παραβάλλει προσέτι τοῦ Ἀμφιλοχίου τὴν ἔκφρασιν ταῖς ἐπὶ σαρκοφάγων ἐθνικῶν ἀπεικονίσεσι δαιμονίων θεριζόντων ἢ τρυγώντων[4], αἷς παραβλητέα καὶ ἡ ἐπίκλησις *τρυγητὴς* τοῦ Χάρου[5].

Ὁ θνήσκων βλέπει τὸν ἄγγελον κατὰ τὰς τελευταίας του στιγμάς, πολλαὶ δ' ὑπάρχουσιν ἐκφράσεις μαρτυροῦσαι περὶ τῆς δοξασίας ταύτης. Οὕτω λέγεται περὶ ψυχοῤῥαγοῦντος ὅτι *ἀγγελοφορᾶται*[6] ἢ *ἀγγελοφορειέται* ἢ ὀρθότερον *ἀγγελοθωρεῖ*[6], πρὸς δὲ *ἐξαγγελεύεται*[8], *ἀγγελοκρούεται*[9] καὶ *ἀγγελοσκιάζεται*[10].

(Ἐφραίμ, π. τῆς δευτέρας παρουσίας τ. III σ. 273 ed. Assemani. Βλ. καὶ Maury, ἔνθ. ἀν. σ. 507).—Ἐκτὸς τούτων ὁ Μωρῦ καταλέγει καὶ ἱκανὸν ἀριθμὸν μνημείων τῆς τέχνης, ἀπεικονιζόντων ἀντικείμενα ἔχοντα βάσιν τὰς τοιαύτας δοξασίας. (ἐν Revue archéolog. τ. I σ. 512 κε).

1 Maury, ἔνθ. ἀν. τ. I σ. 507 κε.

2 σ. 15 ed. Comp.—Πρβλ. Matd. ΙΓ'. 39 «Ὁ δὲ θερισμὸς συντέλεια αἰῶνός ἐστιν· οἱ δὲ θερισταὶ ἄγγελοί εἰσιν.»

3 Βλ. ἀνωτ. σ. 285.

4 Maury, ἐνθ. ἀν. τ. I σ. 667.—Πρβλ. Bottari, Sculture et pitture sacre della Roma soterranea, tav. 132 καὶ τ. I σ. 125.

5 Βλ. ἀνωτέρω σ. 250.

6 Ἐν Κυθήροις. Πανδώρ. τ. XII σ, 285.

7 Ἐν Κύθνῳ. Βαλλήνδας ἐν Ἐφημ. Φιλομαθῶν 1860 σ. 1826.

8 Αὐτ. σ. 1850.

9 Schmidt, τ. I σ. 181, ὅστις τὰ παραδείγματα ταῦτα παρατίθησι. Βαλλήνδας ἐν Ἐφημ. Φιλομαθῶν 1861. σ. 1861. ἐν λ.—καὶ Βενετοκλῆς, αὐτ. 1862 σ. 2096. «ἀγγελοκρούομαι, θανάτου πληγὴν αἰφνιδίως λαμβάνω» καὶ «ἀγγελόκρουσμα, ἐξαφνικὴ θανατηφόρος νόσος».

10 Schmidt, τ. I σ. 181.—ἐν Κρήτῃ καὶ Ῥόδῳ. (Βυβιλάκης ἐν Φι-

Ἐξάγουσι δὲ τὴν ψυχὴν οἱ ἄγγελοι ἐκ τοῦ στόματος, ὡς καὶ ὁ Χάρος, ὅστις λέγει ἔν τινι δημοτικῷ ᾄσματι τῆς Σαμοθράκης πρὸς βοσκὸν, ὃν κατενίκησε:

Μ' ἄνοιξε τὸ στομάτι σου νὰ πά'ω τὴν ψυχή σου [1].

Οὕτω καὶ παρ' Ὁμήρῳ ἡ ψυχὴ ἐκ τοῦ στόματος συνήθως ἐξέρχεται [2], καὶ ἐν πολλαῖς χριστιανικαῖς ἀπεικονίσεσι παρίστανται ἄγγελοι ἢ διάβολοι ἐκ τοῦ στόματος τῶν ἀποθνησκόντων ἐξάγοντες τὴν ψυχήν [3]. Ἑδρεύει δ' ἡ ψυχὴ εἰς τὸν στόμαχον, ὅστις καὶ *ψυχικὸ* διὰ τοῦτο καλεῖται, ἢ *ψυχὴ* ἐν Σμύρνῃ, ἔνθα συνήθης ἐστὶν ἡ ἔκφρασις *μὲ πονεῖ ἡ ψυχή μου* ἀντὶ *τὸ στομάχι μου* [4]. Παρίσταται δὲ ὡς βρέφος ἐν σπαργάνοις πτερωτὸν ἔστιν ὅτε, ὅθεν καὶ ἡ ἔκφρασις *ἐπέταξε ἡ ψυχή του*, ἐπὶ ἀποθανόντων [5], ὁμοία τῇ ἀρχαίᾳ *ψυχὴ στόματος ἐξέπτη* [6].

λίστορι τ. IV σ. 508.—Βενετοκλῆς ἐν Ἐφημ. Φιλομαθῶν 1862 σ. 2096 ἐν λλ. ἀγγελοσκιάζομαι καὶ ἀγγελόσκιασμα). Ὁ Σακελλάριος (Κυπριακὰ τ. Γ'. σ. 223) ἀναγράφων τὴν παρὰ Κυπρίοις σημασίαν τοῦ ἀγγελοσκιάζω: «τρομάζω, ἐκπλήττω τινά.» προστίθησι. «Παρὰ δὲ Κρησὶν ἀγγελοσκιάζομαι: βλέπω σκιὰν ἀγγέλου, ἐξίσταμαι.»

1 Passow, ἀρ. 432 σ. 308.

2 Ἰλ. Ι. 409.

3 Maury, ἐν Revue archéologique. τ. I σ. 512 κε.

4 Πρωτόδικος, Ἰδιωτικὰ τῆς νεωτέρας ἑλλην. γλώσσης σ. 84. Λέγουσιν ἐπίσης ἐπὶ τῆς αὐτῆς περιττάσεως καὶ «μὲ πονεῖ ἡ καρδιά μου.» —Ὁμοίως ἀντίψυχον λέγεται τὸ ἐπὶ τοῦ στομάχου ἐπιτιθέμενον ἔμπλαστρον, καὶ φυλλόψυχα «τὰ περὶ τὴν στομαχικὴν χώραν μέλη τοῦ σώματος.» (Βαλλῆνδας ἐν Ἐφημ. Φιλομ. 1862 σ. 1947).

5 Schmidt, τ. I σ. 229.

6 Βατραχομυομαχία 208 κλπ. — Schmidt, αὐτ.—Περὶ τῆς παρ' ἀρχαίοις παραστάσεως τῆς ψυχῆς πτερυγοφόρου ἢ ὀρνιθομόρφου βλ.

Διατηρεῖ δὲ τὴν μορφὴν καὶ τὸ καθόλου εἶδος τοῦ ἀποθανόντος ὡς αἱ σκιαὶ τῶν νεκρῶν παρ' Ὁμήρῳ [1].

Παραλαβὼν ὁ ἄγγελος τὴν ψυχὴν περιάγει αὐτὴν εἰς τὰ μέρη, ἔνθα διέτριψε ἐν τῇ ζωῇ, καὶ ἔνθα διέπραξεν ἁμαρτίας ἢ ἀγαθὰ ἔργα· καὶ ἀναμιμνήσκεται τούτων πάντων ἡ ψυχὴ καὶ δυσφορεῖ ἐπὶ τῇ ἀναμνήσει τῶν κακῶν αὐτῆς πράξεων, ἀγάλλεται δὲ ἐπὶ τῶν ἀγαθῶν. Κατά τι κύπριον δημοτικὸν ᾆσμα, τὴν ψυχὴν ἐπὶ τεσσαράκοντα ἡμέρας κρατοῦσιν οἱ ἄγγελοι, καὶ τὴν φέρουσιν πρὸ τοῦ θεοῦ, ὅστις κατὰ τὰ ἔργα της ὁρίζει αὐτῇ τὸν παράδεισον ἢ τὴν κόλασιν.

'Ακούσατε, Χριστιανοί, νὰ ἦστε συναμμένοι·
γιατὶ ὁ Χάρος ἔρχεται κἀνένας ἓν τὸ 'ξέρει,
καὶ 'κεῖνος κλέφτει τὴν ψυχὴν[2], 'ς τοὺς οὐρανοὺς 'πηαίνει.
'Σαράντα 'μέραις τὴν ψυχὴν βαστοῦν την οἱ ἀγγέλοι,
καὶ πέρνουν την εἰς τὸν Θεὸν γιὰ νὰ τὸν προσκυνήσῃ.
Καλότυχη 'κείν' ἡ ψυχὴ 'ποῦ νὰ τὴν διορίσῃ,
νὰ 'πάῃ 'ς τὴν παράδεισον, ἐκεῖ γιὰ νὰ καθίσῃ·
κακότυχη 'κείν' ἡ ψυχὴ 'ποῦ νὰ τὴν διορίσῃ
νὰ 'πάῃ εἰς 'ς τὴν κόλασιν, ἐκεῖ γιὰ νὰ καθίσῃ,
καὶ σκότος τὸ ἐξώτερον νά την κληρονομήσῃ.
Καὶ τότες τρέμει ἡ ψυχὴ ἴντα 'μπορεῖ νὰ ποίσῃ,
'ὲν καὶ 'ν' ἀρκάδαις γιὰ κἀνὲν εἰς τὸν Θεὸν νὰ πέψῃ.
Ἔν καί 'χει ἄσπρα γιὰ χρουσᾶ, 'κεῖ γιὰ νά τα 'ξοδέψῃ[3].

Ἡ τοιαύτη δοξασία δὲν ἀποῤῥέει ἐκ τῆς χριστιανικῆς

Maury, ἐν Revue archéologique τ. IV σ. 745 κε.—Jahn, Archäolog. Beiträge. σ. 128 κε.

1 Schmidt. αὐτ.

2 Πρβλ. ἀνωτ. σ. 272.

3 Σακελλαρίου, Κυπριακά. τ. Γ'. σ. 56-57.

θρησκείας μονομερῶς, ἀλλ' ἔχει τὴν ἀρχὴν αὐτῆς εἰς ἰδέας ὑπὸ ἀρχαίων φιλοσόφων τὸ πρῶτον διατυπωθείσας. Ὁ Πλάτων ἐν τῷ Φαίδωνι διηγεῖται πῶς ἡ ψυχὴ παραλαμβανομένη ὑπὸ τοῦ ἰδίου δαίμονος, ὅστις ἀναλογεῖ τῷ ἀγγέλῳ φύλακι, ὡς κατωτέρω θέλομεν ἴδει, φέρεται πρὸ τῶν ἐν ᾅδου κριτῶν: «Λέγεται δὲ οὕτως, ὡς ἄρα τελευτήσαντα ἕκαστον ὁ ἑκάστου δαίμων, ὅςπερ ζῶντα εἰλήχει, οὗτος ἄγειν ἐπιχειρεῖ εἰς δή τινα τόπον, οἷ δεῖ τοὺς ξυλλεγέντας διαδικασαμένους εἰς ᾅδου πορεύεσθαι, μετὰ ἡγεμόνος ἐκείνου ᾧ δὴ προστέτακται τοὺς ἐνθέδε ἐκεῖσε πορεῦσαι»[1]. Ὅμοια λέγει καὶ ὁ Ἱεροκλῆς, νεοπλατωνικὸς φιλόσοφος τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος: «Καὶ μετὰ τὴν τελευτὴν εἰς ᾅδου πορεία μετὰ ἡγεμόνος τοῦ τὴν ζωὴν ἡμῶν εἰληχότος δαίμονος»[2]· καὶ ὁ Πλωτῖνος (γεν. 205 μ. Χ). «ὁ μέντοι δαίμων οὗτος, ὃν λέγομεν, ἀγαγὼν λέγεται εἰς ᾅδου...»[3].

Ὡς οἱ ἄγγελοι τῶν ἀγαθῶν, οὕτω καὶ τῶν πονηρῶν ἀνθρώπων οἱ διάβολοι πιστεύεται ὅτι ἀποσπῶσι τὰς ψυχάς, ὀδύνην καὶ ἀγωνίαν πολλὴν προξενοῦντες[4]. Ἡ *Ἁμαρτωλῶν σωτηρία*, δι' ἧς πολλαὶ θρησκευτικαὶ προλήψεις καὶ δοξασίαι μετεδόθησαν εἰς τὸν ἑλληνικὸν λαόν, ὅστις τὴν βίβλον ταύτην ἐθεώρει ψυχωφελέστατον ἀνάγνωσμα, καὶ εἰς τὴν ἀνάγνωσιν αὐτῆς ἐνετρύφα, πολλὰς

1 Πλάτωνος Φαίδων 58 σ. 107 d.
2 Ἱεροκλ., π. προνοίας καὶ εἱμαρμ. σ. 178 ed Needham.
3 Πλωτιν., Ἐννεαδ. 3. λογ. IV κ. 6 σ. 286.
4 Βλ. καὶ ἀνωτέρω σ. 281. πρβλ. καὶ σ. 261.

φοβερὰς περιέχει εἰκόνας θανάτου πονηρῶν ἀνθρώπων. «Ὁ δὲ διάκονος, λέγει ὁ συγγραφεὺς τῆς βίβλου ταύτης ἀφηγούμενος ἓν θαῦμα τῆς Παναγίας, ὁ δὲ διάκονος ἀπῆλθεν εἰς τὸν οἶκον τοῦ πλουσίου, καὶ βλέπει εἰς τὴν κλίνην αὐτοῦ τινὰς μαύρους σκύλους, περικυκλοῦντας αὐτόν, τοὺς ὁποίους οἱ παρεστῶτες δὲν ἔβλεπον, ἀμὴ μόνον ὁ ἀσθενής, ὅστις ἐφώναζε νὰ τοὺς διώξουν, νὰ μὴ τοῦ δίδουν ἐνόχλησιν. Τέλος πάντων εἶδεν ἕναν αἰθίοπα μὲ φοβερὰν ὄψιν, καὶ καρφώνει ἔγκρυφον εἰς τὸ στόμα τοῦ πλουσίου ὡσὰν καμάκι, καὶ ἀνέσπασε βιαίως τὴν ἀθλίαν ἐκείνην ψυχὴν μετὰ πολλῆς ὀδύνης καὶ θλίψεως»[1]. Κατὰ τὴν διήγησιν ταύτην, ὁ αὐτὸς διάκονος εἶχε παραστῇ προηγουμένως εἰς τὸν θάνατον πτωχῆς χήρας, ἧς ἄγγελοι ἐν σχήματι παρθένων παρέλαβον τὴν ψυχήν· ὥστε βάσιν ἡ διήγησις αὕτη φαίνεται ἔχουσα τὴν ὑπὸ τοῦ εὐαγγελιστοῦ Λουκᾶ ἀναφερομένην παραβολὴν τοῦ κολασθέντος πλουσίου καὶ τοῦ πτωχοῦ Λαζάρου, οὗ ἄγγελοι παρέλαβον τὴν ψυχήν[2]. Σημειωτέον ὅτι ἐν πολλαῖς χριστιανικαῖς ἀπεικονίσεσι τῆς παραβολῆς ταύτης

1 (Ἀγαπίου Λάνδου), Ἁμαρτωλῶν σωτηρία. Μέρ. Γ'. θαῦμα 57. (1857. σ. 385).—Πρβλ. περὶ τοῦ δαίμονος παριστανομένου ὡς αἰθίοπος φοβεροῦ, ὅσα ἐν τῷ πρώτῳ μέρει τοῦ παρόντος τόμου (σ. 145 κε.) περὶ ἀράπηδων λέγομεν.

2 Λουκ. ΙϚ. 22.—Ὁ Μωρῦ ἐν τῷ περισπουδάστῳ αὐτοῦ Δοκιμίῳ περὶ τῶν μεσαιωνικῶν συναξαρίων (Essai sur les légendes pieuses du moyen-âge 1843) ἀφιεροῖ ὁλόκληρον τὸ πρῶτον μέρος εἰς ἀπόδειξιν τοῦ ὅτι ἡ ἐπιθυμία νὰ ἀφομοιώσωσι τὸν βίον τοῦ ἁγίου πρὸς τὸν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ παρώτρυνε τοὺς συγγραφεῖς τῶν συναξαρίων νὰ εἰσαγάγωσι πληθὺν ἐπεισοδίων ἐκ τοῦ εὐαγγελίου εἰλημμένων.

παρίστανται ἄγγελοι μὲν τὴν ψυχὴν τοῦ Λαζάρου παραλαμβάνοντες, διάβολοι δὲ ἀπάγοντες τὴν τοῦ πλουσίου[1]. Οὕτω καὶ ἐν ἀπεικονίσεσι τῆς σταυρώσεως τῶν μετὰ τοῦ Χριστοῦ σταυρωθέντων λῃστῶν ἄγγελος μὲν παραλαμβάνει τοῦ ἀγαθοῦ τὴν ψυχὴν, διάβολος δὲ τὴν τοῦ πονηροῦ[2].

Ἐν ἑτέρῳ δὲ τῆς *Ἁμαρτωλῶν Σωτηρίας* χωρίῳ οἱ δαίμονες ἁρπάζοντες «ὡς ἄγριοι λύκοι» τὴν ψυχὴν ὀνειδίζουσιν αὐτὴν διὰ τὰς ἁμαρτίας της[3], καὶ ἀλλαχοῦ φέρουσιν αὐτοὶ πρὸ τοῦ Χριστοῦ τῶν πονηρῶν τὰς ψυχὰς τὰς εἰς αἰώνιον κόλασιν προωρισμένας, ἀντὶ τῶν ἀγγέλων, ὡς τὸ ἀνωτέρω παρατεθὲν κυπριακὸν ᾆσμα ἀναφέρει· «εὐθὺς ὡς ἐχώρισα ἐκ τοῦ σώματος, διηγεῖται ἡ σκιὰ ἁμαρτωλῆς γυναικὸς ἐν τῇ *Ἁμαρτωλῶν σωτηρίᾳ*, μὲ ἅρπαξαν οἱ πονηροὶ δαίμονες, καὶ παρέστησαν εἰς τὸ κριτήριον τοῦ Χριστοῦ, ὅστις μὲ ἐκύτταξε μὲ φοβερὸν ὄμμα, καὶ ἀποστρέφων τὸ πρόσωπον ἀπ' ἐμοῦ, εἶπε ταῦτα μὲ βροντώδη φωνὴν καὶ τρομερωτάτην· Πορεύου ἀπ' ἐμοῦ, κατηραμένη, εἰς τὴν ἀτελεύτητον γέενναν· καὶ εὐθὺς εὑρέθην εἰς τὸν βυθὸν τῆς κολάσεως»[4].

1 Maury, ἐν Revue archéolog. τ. I σ. 513.—Κατὰ τὸ τυπικὸν τῆς βυζαντινῆς ἁγιογραφίας, τῇ Ἑρμηνείᾳ τῶν ζωγράφων, ἐν τῇ ἀπεικονίσει τῆς παραβολῆς ταύτης παρίσταται μόνον τοῦ Λαζάρου ἡ ψυχὴ ὑπὸ ἀγγέλων παραλαμβανομένη. Ὁ Didron ὅμως (Manuel d'iconographie chrétienne 1845 σ. 221) περιγράφει εἰκόνα τῆς Ἀθωνικῆς σχολῆς παριστῶσαν δύο διαβόλους, ὧν ὁ μὲν φέρει κεφαλὴν χοίρου, ὁ δὲ ταύρου, ἀμφότεροι δὲ πτέρυγας νυκτερίδος, ἀναμένοντας ν' ἁρπάσωσι τὴν ψυχὴν τοῦ ἀποθνήσκοντος πλουσίου.

2 Maury, ἔνθ. ἀν. I σ. 513. 514. πρβλ. καὶ σ. 524.

3 Ἁμαρτωλῶν σωτηρία. μερ. Γ'. θαυμ. 54. σ. 380 (1857).

4 Αὐτ. μερ. Β'. κεφ. 7. σ. 192.

Ἐν δὲ τῇ βυζαντινῇ ζωγραφικῇ ἐν ᾧ ὁ τοῦ δικαίου θάνατος ἀπεικονίζεται ἥρεμος καὶ γαλήνιος, «παρ' αὐτῷ δὲ ἄγγελος ἀνερχόμενος ἱλαρῷ τῷ προσώπῳ φέρει τὴν ψυχὴν ἐν τιμῇ καὶ εὐλαβείᾳ πολλῇ»[1]· ὁ ἀποθνήσκων ἁμαρτωλὸς ἀπεικονίζεται «στρέφων τοὺς ὀφθαλμοὺς ἄνω καὶ κάτω καὶ σφαδάζων τῷ σώματι τὰς δὲ χεῖρας ἐκτείνων ἀτάκτως πρὸς τὰ ὄπισθεν» εἰς ἔνδειξιν τῆς μεγάλης ἀγωνίας καὶ ὀδύνης, ἣν ὑποφέρει· «ἄνω δὲ τῆς κλίνης δαίμων, ἐμπήγων εἰς τὴν καρδίαν του τρίαιναν πύρινον, ἕλκει τὴν ψυχὴν αὐτοῦ βιαίως»[2]· ὁμοίως καὶ ἐν τῇ ἀπεικονίσει τοῦ θανάτου ὑποκριτοῦ μοναχοῦ παρίσταται ἐπὶ τῆς κεφαλῆς του «δαίμων σκοτεινὸς ἐμπήγων εἰς τὴν καρδίαν τοῦ μοναχοῦ τρίαιναν»[3].

«Ἐπίσης καὶ οἱ διάβολοι, παρατηρεῖ ὁ Μωρῦ, ἀναφαίνονται ἐν ταῖς χριστιανικαῖς ἰδέαις κατὰ τὸν μεσαίωνα ὡς ψυχοπομπὰ δαιμόνια. Ὡς οἱ ἄγγελοι φέρουσιν εἰς τὸν οὐρανὸν τὰς ψυχὰς τῶν δικαίων, ἀπάγουσιν οὗτοι εἰς τὴν κόλασιν τὰς ψυχὰς τῶν κακῶν»[4]. Παρατίθησι δὲ καὶ ἱκανὰ χωρία μεσαιωνικῶν ᾀσμάτων πρὸς ἐπιβεβαίωσιν τῶν λόγων του[5].

Ἀλλὰ καὶ οἱ Ἑβραῖοι πιστεύουσιν ὅτι ἐν ᾧ τὰς ψυχὰς τῶν δικαίων φέρουσιν οἱ Ἄγγελοι εἰς τὸν Παράδει-

1 Διονυσίου, Ἑρμηνεία τῶν ζωγράφων § 525. σ. 245-246—Didron, Manuel d'iconographie chretienne. σ. 407.

2 Διονυσ., Ἑρμηνεία § 526 σ. 246.—Didron, ἐνθ. ἀν. σ. 408.

3 Διονυσ., αὐτ. § 524 σ. 245.—Didron, σ. 407.

4 Maury, ἐν Revue archéol. τ. I σ. 521.

5 Αὐτ. σ. 523-524.

σον, τὰς τῶν ἀσεβῶν ἀπάγει ὁ Ἄγγελος Δουμᾶ[1], ὅστις, κατὰ τὰς διδασκαλίας τῶν ῥαββίνων, εἶναι ὁ βασιλεὺς τοῦ Ἅδου[2]. Καὶ οἱ Πέρσαι μυθολογοῦσιν ὅτι τὸν θάνατον προξενεῖ Ἀριμὰν, ὁ θεὸς τοῦ κακοῦ[3].

Διεκδικοῦσι δὲ οἱ διάβολοι καὶ τῶν δικαίων τὰς ψυχὰς καὶ πάλην πρὸς τοὺς ἀγγέλους συνάπτουσι, προσπαθοῦντες νά τας ἀποσπάσωσι τῶν χειρῶν αὐτῶν. «Οἱ ἄγγελοι, λέγει ὁ αὐτὸς Γάλλος συγγραφεὺς Μωρῦ, κατὰ τὰς δοξασίας ἃς ἀνελύσαμεν, δὲν ἔφερον πάντοτε ἄνευ κόπου καὶ ἀγώνων τὰς ψυχὰς τῶν δικαίων εἰς τοὺς οὐρανούς. Οἱ δαίμονες ἐζήτουν νά τους ἁρπάσωσι τὸ πολύτιμον βάρος αὐτῶν, συγκροτοῦντες ἀκαταπαύστως μάχας σφοδρὰς κατὰ τῶν οὐρανίων στρατιῶν, καὶ προσπαθοῦντες νὰ προσθέσωσι καὶ ψυχάς τινας μακάρων εἰς τὸν ἀριθμὸν τῶν ὑπηκόων τοῦ φρικτοῦ αὐτῶν κράτους»[4]. Παρατίθησι δὲ καὶ πλεῖστα παραδείγματα ἐξ ἐκκλησιαστικῶν μεσαιωνικῶν πρὸ πάντων συγγραφέων, παρατηρῶν ὅτι ἠδύνατο ἐπ' ἄπειρον τὰς τοιαύτας παραπομπὰς νὰ πολλαπλασιάσῃ, διότι οἱ ἁγιογράφοι βρίθουσι τοιούτων διηγήσεων[5]. Ἐν ἑτέρῳ δ' αὐτοῦ συγγράμματι φέρει ἀλληγορικὴν τῶν δοξασιῶν τούτων ἐξήγησιν, εἰκάζων ὅτι ἡ πάλη αὕτη τῶν πνευμάτων τοῦ σκότους κατὰ

1 Franck, La Kabbale p. 366.—Maury, ἔνθ. ἀν. σ. 518.

2 Bartoloccio de Celeno, Biblioth. magna rabbin. μέρ. I σ. 284.

3 Zend Avesta, trad. Anquetil-Duperron, τ. II σ. 294.—Maury, ἐν Revue archéolog. τ IV. σ. 323.

4 Maury, ἐν Revue archéolog. 1845 τ. II σ. 229.

5 Αὐτ. σ. 235.

τῶν ἀγγέλων, ἀκαταπαύστως ἀνανεουμένη, κατὰ τὰ συναξάρια, προῆλθεν, ἴσως ἐξ ὑλικῆς ἐκδηλώσεως τῆς ἠθικῆς ἰδέας τῆς πάλης ἥτις ἐν ἡμῖν συνάπτεται μεταξὺ τῶν ἀγαθῶν καὶ πονηρῶν στοχασμῶν, τῶν ἀρετῶν καὶ τῶν ἐλαττωμάτων, καὶ ἧς ἕνεκα ἀπολαμβάνομεν τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν ἢ εἰς αἰωνίαν καταδικαζόμεθα κόλασιν [1].

Διὰ τοῦτο καὶ ἐν τῇ νεκρωσίμῳ ἀκολουθίᾳ, ἥτις εἰς πᾶσαν κηδείαν τελεῖται, καὶ ἐν πολλοῖς ἐκκλησιαστικοῖς συγγραφεῦσι περιγράφεται ἡ δεινὴ τῆς ψυχῆς θέσις ἐν ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ. Οἴμοι, λέγει ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός, ἐν ἰδιομέλῳ ψαλλομένῳ ἐν τῇ νεκροσίμῳ ἀκολουθίᾳ:

Οἴμοι, οἷον ἀγῶνα ἔχει ἡ ψυχὴ χωριζομένη ἐκ τοῦ σώματος·
οἴμοι, τότε πόσα δακρύει, καὶ οὐχ ὑπάρχει ὁ ἐλεῶν αὐτήν.
Πρὸς τοὺς ἀγγέλους τὰ ὄμματα ῥέπουσα, ἄπρακτα καθικετεύει.
πρὸς τοὺς ἀνθρώπους τὰς χεῖρας ἐκτείνουσα οὐκ ἔχει τὸν βοηθοῦντα [2].

Ὁμοίως καί τι θεοτόκιον ἔχει ὡς ἀκολούθως:

Οἴμοι τί ποιήσω ἐν ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ
ἡνίκα οἱ ἄγγελοι
τὴν ψυχήν μου χωρίζουσιν
ἐκ τοῦ ἀθλίου μου σώματος;
Τότε, δέσποινα, βοήθειά μοι
γενοῦ καὶ προστάτις θερμότατος.
Σὲ γὰρ ἔχω ἐλπίδα ὁ δοῦλός σου [3].

1 Maury, Essai sur les légendes pieuses. σ. 81-82.

2 Ἰω. Δαμασκηνὸς, ἐν Migne, Patrolog. ser. graec. τ. XCVI στηλ. 1368.

3 Θεοτόκιον, ἐν Christ et Paranikas, Anthologia carminum christianorum σ. 63.

Ἐκτενῶς δὲ καὶ μετὰ λεπτομερείας ἐκτίθησι τὰς δοξασίας ταύτας ὁ κατὰ τὴν πέμπτην περίπου ἑκατονταετηρίδα ζήσας ἀνώνυμος συγγραφεὺς τοῦ περὶ ἀσκήσεως τῶν μακαρίων πατέρων συντάγματος:

«Ὁ αὐτὸς ἀββᾶς Θεόφιλος ἔλεγεν· οἷον φόβον καὶ τρόμον καὶ ἀνάγκην ἔχομεν ἰδεῖν, ὅτε ἡ ψυχὴ τοῦ σώματος χωρίζεται! Παραγίνεται γὰρ πρὸς ἡμᾶς στρατιὰ καὶ δύναμις τῶν ἐναντίων δυνάμεων, οἱ τοῦ σκότους ἄρχοντες, οἱ κοσμοκράτορες τῆς πονηρίας, καὶ ἀρχαὶ καὶ ἐξουσίαι, τὰ πνεύματα τῆς πονηρίας· καὶ τρόπῳ τῆς δίκης κατέχουσι τὴν ψυχὴν, ἐπιφέροντες πάντα αὐτῆς τὰ ἐν γνώσει καὶ ἀγνοίᾳ ἁμαρτήματα, ἀπὸ νεότητος, ἕως τῆς ἡλικίας ᾗ κατελήφθη. Ἵστανται οὖν κατηγοροῦντες πάντα τὰ πεπραγμένα ὑπ' αὐτῆς. Λοιπὸν ὁποῖον τρόμον δοκεῖς τὴν ψυχὴν ἔχειν ἐν τῇ ὥρᾳ ἐκείνῃ, ἕως οὗ ἡ ἀπόφασις ἐξέλθῃ, καὶ ἐλευθερία γένηται αὐτῆς; τοῦτό ἐστιν ἡ ὥρα τῆς ἀνάγκης αὐτῆς, ἕως οὗ ἴδῃ τί τὸ ἀποβησόμενον αὐτῇ. Καὶ πάλιν αἱ θεῖαι δυνάμεις ἵστανται κατὰ πρόσωπον τῶν ἐναντίων, καὶ αὐταὶ τὰ καλὰ αὐτῆς ἐπιφέρουσαι. Κατανόει οὖν ἡ ψυχὴ μέση ἱσταμένη ποίῳ ἄρα φόβῳ καὶ τρόμῳ στήκει, ἕως οὗ ἡ κρίσις αὐτῆς ἀπόφασιν λάβῃ παρὰ τοῦ δικαίου κριτοῦ. Καὶ ἐὰν μὲν ᾖ ἀξία, ἐκεῖνοι λαμβάνουσιν ἐπιτιμίαν καὶ αὐτὴ ἁρπάζεται ἀπ' αὐτῶν· καὶ λοιπὸν ἀμέριμνος εἶ, μᾶλλον δὲ κατοικεῖ κατὰ τὸ γεγραμμένον· *Ὡς εὐφραινομένων πάντων ἡ κατοικία ἐν σοί*[1]. Τότε πληροῦται

[1] Ψαλμ. ΠϚ'. 7.

τὸ γεγραμμένον· *Ἀπέδρα ὀδύνη καὶ λύπη καὶ στεναγμός*[1]· Τότε ἀπαλλαγεῖσα πορεύεται εἰς ἐκείνην τὴν ἀνεκλάλητον χαρὰν καὶ δόξαν, εἰς ἣν καταστήσεται. Ἐὰν δὲ εὑρεθῇ ἐν ἀμελείᾳ ζήσασα, ἀκούει τὴν δεινοτάτην φωνήν. *Ἀρθήτω ὁ ἀσεβής, ἵνα μὴ ἴδῃ τὴν δόξαν Κυρίου*[2]. Τότε αὐτὴν καταλαμβάνει ἡμέρα ὀργῆς, ἡμέρα θλίψεως, ἡμέρα σκότους καὶ γνόφου. Παραδιδομένη εἰς τὸ ἐξώτερον σκότος, καὶ εἰς τὸ αἰώνιον πῦρ κατακριθεῖσα, εἰς ἀπεράντους αἰῶνας κολασθήσεται»[3].

Ἐν πολλοῖς τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος τόποις πιστεύουσιν ὅτι *τελώνια* ἱστάμενα μεταξὺ οὐρανοῦ καὶ γῆς παρακωλύουσι τὴν εἰς τοὺς οὐρανοὺς εἴσοδον τῶν ψυχῶν, πεισματώδη πάλην κατὰ τῶν ἀγγέλων συνάπτοντα, ἧς διαρκούσης αἱ ψυχαὶ προσεύχονται εἰς τὸν θεόν[4]. Τὴν δοξασίαν ταύτην ὑπαινίσσονται ἴσως τὰ ἑξῆς τροπάρια τῆς ἀκολουθίας εἰς ψυχοῤῥαγοῦντα: «Ἰδοὺ ἐφέστηκεν ὄχλος τῶν πονηρῶν, πνευμάτων κατέχοντες, τῶν ἐμῶν ἁμαρτιῶν, ἐγγραφάς, καὶ κράζουσι σφοδρῶς, ἐκζητοῦντες ἀναιδῶς, τὴν ταπεινήν μου ψυχήν»[5]· καί: «Ἐλεήσατέ με Ἄγγελοι πανάγιοι, Θεοῦ τοῦ παντοκράτορος, καὶ λυτρώσασθε τελωνίων πάντων πονηρῶν· οὐκ ἔχω γὰρ ἔργον·

1 Ἡσαΐας ΚϚ'. 10.

2 Αὐτ.

3 Ἀνωνύμου, Περὶ τῆς ἀσκήσεως τῶν μακαρίων πατέρων. 81. ἐν Migne, Patrolog. series graeca. τ. 65 στ. 200.

4 Schmidt, τ. I σ. 172.

5 Εὐχολόγιον, ἀκολουθία εἰς ψυχοῤῥαγοῦντα.—Ἁγιασματάριον τὸ μέγα αὐτ. (1868 σ. 117).-J. Goar, Euchologium sive rituale graec. σ. 585. (2 edit. Venet. 1730).

ἀγαθὸν, ἀντισταθμίζειν τῷ ζυγῷ τῶν φαύλων πράξεων»[1]. Μέμνηται δ' αὐτῆς καὶ Γεώργιος ὁ Ἁμαρτωλὸς, συγγραφεὺς τῆς ΙΒ'. ἑκατονταετηρίδος: «καὶ ἀναφερόμενοι εὑρίσκουσι τελώνια φυλάττοντα μετὰ πολλῆς ἀκριβείας τὴν ἄνοδον καὶ κωλύοντα τὰς ἀνερχομένας ψυχὰς καὶ λογοθετοῦντα καθ' ἕκαστον τελώνιον τὴν οἰκείαν ἁμαρτίαν, τὸ μὲν τοῦ ψεύδους, τὸ δὲ τοῦ φθόνου, τὸ δὲ τῆς λοιδορίας, καὶ ἁπλῶς οὕτω καθ' ἑξῆς ἕκαστον πάθος ἰδίους τελώνας ἔχει καὶ δικολόγους»[2]. Ἀλλὰ πρὸ πάντων ἄξιον ἰδιαιτέρας προσοχῆς καὶ μελέτης εἶναι περίεργόν τι μνημεῖον ἐκκλησιαστικὸν, διήγησις περὶ Μακαρίου τοῦ Αἰγυπτίου πατρὸς τῆς ἐκκλησίας, ἀκμάσαντος περὶ τὰ τέλη τῆς τετάρτης ἑκατονταετηρίδος. Ἐν τῇ διηγήσει ταύτῃ, ἣν διὰ τὴν σπουδαιότητα αὐτῆς παρατιθέμεθα ἐνταῦθα ὁλόκληρον, ἐκτίθεται ἡ περὶ τῆς πάλης τῶν τελωνίων πρὸς τοὺς ἀγγέλους δαξασία λεπτομερέστατα, τῆς νεοελληνικῆς προλήψεως τὴν ἀρχαιότητα προδήλως τεκμηριοῦσα.

Ἰδοὺ ἡ διήγησις, περὶ ἧς ὁ λόγος:

«Ἔλεγε πάλιν ὁ αὐτὸς ἅγιος Μακάριος, ὅτι ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ ἦν πρὸς Κύριον τὸν Θεὸν προσευχόμενος· εἶτα ἀνέβλεψα εἰς τὸν οὐρανὸν ἰδὼν, καὶ ἰδοὺ ἦν ἀνεῳγμένος, καὶ ἄγγελοι τοῦ Θεοῦ οἱ μὲν ἀνήρχοντο, οἱ δὲ κατήρχοντο, τὰς ψυχὰς ἀναφέροντες· τινὲς δὲ μέλανες καὶ

1 Εὐχολόγ. αὐτ.—Ἁγιασματ. αὐτ. σ. 179.—J. Goar, αὐτ. σ. 586.

2 Γεωργ. Ἁμαρτωλ., Χρονικὸν ἐν Ducangii, Glossarium medii et inf. Graecit. ἐν λ. Τελώνια, τ. II σ. 1541.

ζοφώδεις ἐν τῷ ἀέρι εἶχον περισπασμὸν πολὺν τοῦ ἁρπάζειν καὶ κατασπᾷν τὰς ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων, οἱ δὲ ἄγγελοι ἀνθίσταντο κραταιῶς καὶ ἰσχυρῶς ὡς σφόδρα μαστίζοντες αὐτοὺς καὶ σώζοντες τὰς ψυχάς· βλέπω δὲ πάλιν, καὶ ἰδοὺ δύο ἄγγελοι εἰς τὸν οὐρανὸν ψυχὴν ἀνθρώπου φέροντες· ὡς οὖν προσέγγισαν τῷ τελωνίῳ τῆς πορνείας καὶ τῆς μοιχείας καὶ ἀνδρομανίας—ταῦτα γάρ εἰσι πάντων τῶν τελωνείων αἰσχρότερα· ἐν ὁδῷ γὰρ πρὸς τὰ ἄνω ἤγγιζον οἱ κατέχοντες τὴν ψυχὴν ἄγγελοι τοῦ Θεοῦ—ἤρξατο ὁ ἄρχων τοῦ τελωνίου ταράττεσθαι δεινῶς καὶ ἀλλοιοῦσθαι καὶ λέγειν πρὸς τοὺς ἀγγέλους τοῦ Θεοῦ· ποίῳ τρόπῳ ὑμεῖς τὴν ψυχὴν ταύτην ἕλκετε ἡμετέραν ὑπάρχουσαν; λέγουσιν οἱ ἄγγελοι πρὸς αὐτόν· τί σοι τὸ σόφισμα ἐν αὐτῇ, εἰπέ; λέγει οὖν αὐτοῖς· ὅτι ἕως τῆς τελευτῆς αὐτοῦ ἐπόρνευε, καὶ τὴν σοδομινὴν ἁμαρτίαν πολλάκις ἰδίᾳ προαιρέσει εἰργάζετο· οὐ μόνον δὲ τοῦτο, ἀλλὰ καὶ ἔκρινε τὸν πλησίον αὐτοῦ λοιδόρως, καὶ τί οὖν δεινότερον τούτων τῶν ἐγκλημάτων ἔχετε εὑρεῖν ἐν αὐτῷ; λέγουσιν οἱ ἄγγελοι· εἰ καὶ ἦν δεδουλωμένη ἡ ψυχὴ αὕτη τοῖς τοιούτοις πάθεσιν, ἀλλ' ἐξέκοψε ταῦτα ἐξ αὐτῆς πρὶν ἢ τὸ τέλος αὐτῆς ἐλθεῖν· λέγει δὲ ὁ διάβολος· οὐχὶ, οὐκ ἔστι, ὡς λέγετε, ἀλλ' ἀμετανόητος ἐτελεύτησεν ἕως ἐσχάτης ἀναπνοῆς, μηδ' ὅλως παυσάμενος τὰς ἀνομίας· οὐδαμοῦ εὑρέθη ἐξαγόρευσιν ποιησάμενος τῶν ἁμαρτιῶν αὐτοῦ πασῶν, ἢ ἀποχὴν τῶν πονηρῶν ποιησάμενος, ἀλλ' οὕτως ἐτελεύτησε, δοῦλος ὢν τῆς ἁμαρτίας καὶ ἐμὸς συνεργάτης· τότε λέγει εἷς τῶν ἀγγέλων τοῦ Θεοῦ· ἀληθῶς σοι τῷ ἐχθρῷ οὐ πιστεύομεν·

ὅλως γὰρ ψεῦδος ὑπάρχεις, ἀκάθαρτε· ἀλλὰ κληθήτω ὁ ἄγγελος ὁ ἀπὸ τοῦ βαπτίσματος δοθεὶς αὐτῷ εἰς παραφυλακὴν, κἀκεῖνος φράσει τὴν ἀλήθειαν, ὡς ἔστιν· ὡς δὲ ἐκλήθη ἐκεῖσε, ἦν γὰρ ἀσχολούμενος περὶ τῆς ταφῆς τοῦ σώματος αὐτοῦ, λέγουσιν οἱ ἄγγελοι αὐτῷ· εἰπὲ ἡμῖν, ἑταῖρε· ἡ ψυχὴ αὕτη μετενόησεν ἐπὶ ταῖς ἁμαρτίαις αὐτῆς ἢ συναπέθανεν αὐταῖς; καὶ ἀποκριθεὶς αὐτοῖς εἶπεν ὁ ἄγγελος· ἀπὸ τῆς ὥρας, ἐν ᾗ κατέπεσεν ἐν τῇ νόσῳ, πρὶν ἢ αὐτὸν βαρυνθῆναι εἰς μνήμην ἐλθὼν τοῦ θανάτου, ἤρξατο θρηνεῖν καὶ δακρύειν, καὶ ἐκάλεσεν ἐλθεῖν τὸν πρεσβύτερον τῆς ἐκκλησίας, καὶ κατὰ μόνας ἤρξατο θρηνεῖν καὶ δακρύειν καὶ ἐξομολογεῖσθαι πάσας τῷ Θεῷ τὰς ἁμαρτίας αὐτοῦ ἐνώπιον τοῦ ἱερέως, ἐκτείνων τὰς χεῖρας αὐτοῦ πρὸς τὸν οὐρανὸν, πικρῶς στενάζων καὶ ὀδυρόμενος· εἰ οὖν συνεχώρησεν ὁ Θεὸς ταύτην τῇ αὐτοῦ ἐξουσίᾳ, καὶ μάλα εἰκότως, εἶτ' οὐχὶ δόξα τῇ δικαιοκρισίᾳ αὐτοῦ; ταῦτα ἀκούσαντες οἱ τοῦ φωτὸς ἄγγελοι κατεγελέλετο τῷ διαβόλῳ ἐάσαντες αὐτόν· καὶ ὄντως παρῆλθεν ἡ ψυχὴ ἐκείνη ἐκ τῆς παγίδος τῶν θηρευόντων· καὶ πάλιν θεωρῶ, καὶ ἐφαίνετο ἑτέρα ψυχή· ἦν δὲ φύσει εὐνοῦχος· καὶ κατηγόρουν αὐτῷ μεγάλως οἱ δαίμονες ἐλέγχοντες αὐτοῦ μιᾶς ἑκάστης ἁμαρτίας κατ' εἶδος καὶ τὸν τρόπον καὶ τὸν τόπον, λέγοντες τὰς αὐτοῦ πονηρίας καὶ πράξεις αἰσχράς· καὶ οἱ ἄγγελοι τοῦ Θεοῦ ἀντέλεγον, δικαιώματά τινα ἔχειν αὐτόν· ἐν τῇ ζωῇ γὰρ αὐτοῦ πολλάκις καὶ πτωχοῖς τι ἐδίδω, ἀλλ' εἰ καὶ πονηρόν τι ἐποίησεν, εὐθέως ἐστρέφετο μετανοῶν, καὶ ὠνείδιζεν ἑαυτὸν καὶ ἐμέμφετο καὶ ἐστέναζε δακρύων· καὶ ταῦτα λέγον-

τες οἱ ἄγγελοι τοῦ Θεοῦ διϊσχυρίζοντο καὶ κατεγέλων μυκτηρίζοντες τοὺς δαίμονας ἀνθιστάμενοι καὶ πείθοντες, [ὡς] ἵνα ὁ Θεὸς ἔχει ἐλεῆσαι τὴν ψυχὴν αὐτοῦ· ἔλεγον δὲ πάλιν οἱ δαίμονες ἐνθρηνησάμενοι· ἐκ νεότητος αὐτοῦ πολλὰ ἔπραξεν κακὰ, οἷα οὐκ ἔπρεπεν αὐτὸν Χριστιανὸν ὄντα καὶ εὐνούχῳ, πορνεύων, μοιχεύων καὶ μιαίνων ἑαυτῷ τοὺς τὴν σοδομινὴν ἁμαρτίαν ἐργαζομένους, πάντας δὲ ὑβρίζων καὶ ὀργιζόμενος καὶ τύπτων δεινῶς πολλοὺς φόνους εἰργάσατο, εἰ οὖν πρέπει τούτῳ σωτηρία, λάβετε καὶ τὸν κόσμον ὅλον, καὶ πάντας τοὺς ἁμαρτωλοὺς τῆς γῆς σώσατε δωρεάν· ἡμεῖς γὰρ εἰς μάτην κοπιῶμεν· καὶ λέγουσι τότε πρὸς αὐτὸν οἱ ἄγγελοι· προσέχετε, ἄθλιοι, ὅτι, ἅπερ ἥμαρτεν ἐκ νεότητος αὐτοῦ, ἐκ πάντων ἐκείνων ἐξέκοψε καὶ ἀπέστη, καὶ ὁ Θεὸς συνεχώρησε ταῦτα· καὶ ἐλεημοσύνας καὶ προσφορὰς διὰ τῶν ἱερέων ἐποίησε πρὸς κύριον τὸν Θεὸν ὑπὲρ ψυχικῆς σωτηρίας αὐτοῦ· τί οὖν ὑμῖν δοκεῖ, θηρία σαπριώμενα; πρέπον ἐστὶ τῇ ψυχῇ ταύτῃ σωτηρίας τυχεῖν ἢ οὔ; ὁ γὰρ φιλάνθρωπος κύριος ἐκεῖνα κρίνει, ἃ δι' ἐξαγορεύσεως εἰς φῶς οὐκ ἔλθουσιν· πᾶν γὰρ τὸ φανερούμενον φῶς ἐστί· πάντα γὰρ, ὅσα ἐξομολογήσονται οἱ ἄνθρωποι διὰ ἱερέων ἐν ταπεινώσει πολλῇ καὶ στεναγμῷ ἐξ ὅλης καρδίας αὐτῶν καὶ παύσονται τῶν πονηρῶν πράξεων, ὁ ἐλεήμων Θεὸς οὐ λογίζεται· τὰς ἁμαρτίας κρύψαντες τὸ δοκεῖν ἀπὸ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου, πάντας αὐτοὺς κρίνει ὁ Θεὸς καὶ ἐλέγχει καὶ ὀνειδίζει καὶ τῷ πυρὶ δοκιμάζει εἰς ἀτελευτήτους αἰῶνας· ταῦτα οἱ ἄγγελοι εἰπόντες κατίσχυσαν (γρ. κατήσχυνον) τὰ πονηρὰ πνεύματα, καὶ οὕτως διέστησαν τῶν ἐκεῖ,

καὶ εἰσῆλθον εἰς τὴν πύλην τοῦ οὐρανοῦ· ἐλευθερώθη δὲ καὶ αὕτη ἡ ψυχὴ ἀπὸ τῶν πονηρῶν πνευμάτων τῆς πονηρίας, καὶ εὑρέθη σωτηρίας τυχοῦσα παρὰ Θεοῦ τοῦ σώζοντος τὸ πλάσμα αὐτοῦ· καὶ ἰδοὺ πάλιν ἑτέρα ψυχὴ ἀνεφέρετο, ἥτις ἦν πάνυ εὐλαβὴς καὶ φοβουμένη τὸν Θεόν, τὴν ἐλεημοσύνην ἰσχυρῶς ἐπὶ ζωῆς πολιτευσαμένη· εἶχε δὲ καὶ ἀγάπην πρὸς πάντας ἀνθρώπους, ἁγνείαν τε καὶ σεμνότητα· ἐνεβρύχοντο δὲ αὐτῇ οἱ δαίμονες τρίζοντες τοὺς ὀδόντας αὐτῶν κατ' αὐτῆς· ἡ δὲ ψυχὴ ἔτρεμεν ὁρῶσα τὴν ἀγριότητα αὐτῶν, καὶ συνέστασαν εἰς τὰς ἀγκάλας τῶν ἀγγέλων τοῦ Θεοῦ· οἱ δὲ κατερχόμενοι ἄγγελοι ἐπὶ ἑτέρων ψυχῶν συναπαντῶντες ἠσπάζοντο αὐτήν· ἐγένετο δὲ ἐν τῷ εἰσελθεῖν τοὺς ἀγγέλους εἰς τὴν πύλην τοῦ οὐρανοῦ κατέχοντας τὴν ἁγίαν ἐκείνην ψυχήν, ἀπήντησαν πᾶσαι αἱ δυνάμεις τῶν οὐρανῶν, καὶ κατησπάζοντο αὐτὴν χαίροντες καὶ λέγοντες· δόξα σοι, ὁ Θεός, ὅτι ἐλυτρώθη ἡ ψυχὴ αὕτη ἀπὸ τοῦ βάθους κατωτάτου καὶ ἐκ τοῦ δεινοῦ δράκοντος· καθ' ὅσον δὲ ἀνέβαινον ἐπὶ τὰ ἄνω, τοσοῦτον ἐπικατησπάζοντο αὐτὴν πάντα τὰ τάγματα τῶν ἀσωμάτων ἀγαλλιώμενα· τοῦτο γὰρ ἔχουσιν αἱ ἅγιαι δυνάμεις, τὸ χαίρειν καὶ ἀγάλλεσθαι ἐφ' ἑκάστῃ ψυχῇ σωζομένῃ· ὅτε δὲ ἔφθασαν εἰς τὸν θρόνον ἐκεῖνον τὸν ἀστραῖον τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐμακάρισαν αὐτὴν πρὸς τὸν πατέρα αὐτοῦ, καὶ ἐξεχύθη ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ καὶ πατρός, καὶ ἐπλήσθη ὅλη ἀθανάτου φωτὸς καὶ εὐωδίας καὶ ἡδύτητος· καὶ παρεδόθη Μιχαὴλ τῷ ἄρχοντι τῆς διαθήκης, τοῦ κατατάξαι αὐτὴν εἰς τὴν αἰωνίαν ἀνάπαυσιν· καὶ ἰδοὺ ἄλλη ψυχὴ ἤγετο

ὑπὸ δαιμονίων εἰς τὰ καταχθόνια ὀξέως· ἦν δὲ οἰκέτου τινός, ὅστις ἦν τῇ ὥρᾳ ἐκείνῃ σχοινίῳ ἑαυτὸν πνίξας· ἠκολούθη δὲ ὄπισθεν ὁ ἄγγελος αὐτοῦ καὶ ἐκόπτετο ἐπὶ τῇ ἀπωλείᾳ αὐτοῦ, καὶ ἔλεγε λυπούμενος· οὐαὶ τοῖς ταλαιπώροις δαίμοσι τοῖς τὰ δεινὰ ταῦτα κατεργαζομένοις» [1].

Ὅμοιαι ἰδέαι ἦν κοιναὶ καὶ ἐν πολλοῖς ἀρχαίοις θρησκεύμασι. Παρὰ Τυῤῥηνοῖς, ἐν τοιχογραφίαις τοῦ Ταρκυνίου τάφου ἀπεικονίζονται δαιμόνια *λευκὰ* καὶ *μέλανα* διεκδικοῦντα ψυχήν· τὰ τελευταῖα κρατοῦσι σφύρας, ἓν δὲ τούτων τρίαιναν [2]. Ἐν ἄλλοις δ' ἀναγλύφοις παρίσταται τὸ πονηρὸν δαιμόνιον, ὄπισθεν τοῦ θνήσκοντος ἱστάμενον καὶ ἑτοιμαζόμενον νὰ πλήξῃ αὐτὸν διὰ ξίφους, ἐν ᾧ τὰ ἀγαθὰ δαιμόνια σκέπουσι καὶ προστατεύουσιν αὐτόν [3]. Παραπλήσια περὶ δαιμόνων τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ πονηροῦ καὶ ἡ περσικὴ θρησκεία παραδέχεται [4], ἴχνη δὲ τοιούτων ἰδεῶν ὑποφαίνονται ἔν τε τῇ αἰγυπτιακῇ [5] καὶ

1 Ἀνωνύμου, Μακαρίου ἕτερα διηγήματα. ἐν Migne, Patrolog. ser. gr. τ. 34 στηλ 224. 225. 228. 229.

2 K. Otfr. Müller, Handbuch der Archäologie der Kunst. 1848 § 177 σημ. 2. 3.—Denkmäler d. alten Kunst 1854 τ. I σ. 75. πιν. 64 ἀρ. 336.—Inghirami Monument etruschi. τ. IV πιν. 27. πρβλ. καὶ πιν. 26 καὶ τ. VI. πιν. C, 3.—Micali, antichi monumenti πιν. 65.—Agincourt, Hist. de l'architect. pl. 10. 1, 2.—Gerhard, Ueber die Gottheiten der Etrusken. ἰδιαιτέρως καὶ ἐν Gesammelte akademische Abhandlungen u. kleine Schriften. 1866. τ. I σ. 341 σημ 191 πιν. XXXIX, 4.

3 Micali, Storia degli antichi popoli italiani. 2 ἐκδ. Atlas. πιν. LIX, 2.

4 Maury, ἐν Revue archeologique. τ. II σ. 292-293.

5 Maury, αὐτ. σ. 242.

τῇ σινικῇ θρησκείᾳ[1]. Καὶ ἐν τῇ ἰνδικῇ δὲ θρησκείᾳ ἡ τοιαύτη ἰδέα δὲν ἦτο ἄγνωστος, ἀλλὰ κατ' αὐτὴν οἱ ἄγγελοι καὶ οἱ δαίμονες ἀντὶ νὰ παλαίωσι συνεζήτουν, ὡς ἐκ τῆς Βαγαβάτας—Πουράνας καταφαίνεται, καὶ ἀντὶ τῆς βίας τὴν μεταφυσικὴν μετεχειρίζοντο ὅπως ἀποσπάσωσι ψυχὰς ἀπ' ἀλλήλων[2].

1 Αὐτ. σ. 241.

2 Bhagavata-Pourana, trad. E. Burnouf. lib. VI c. 5 v. 27 et sq. p. 525.—Maury, αὐτ.

Γ.

ΚΑΤΩ ΚΟΣΜΟΣ.

Κάτω Κόσμος. Ἅδης.

Καὶ αἱ περὶ παραδείσου καὶ κολάσεως, ἐν γένει δὲ περὶ τῆς μετὰ θάνατον καταστάσεως τῆς ψυχῆς, ἰδέαι τοῦ καθ' ἡμᾶς λαοῦ εἰσὶ διτταί· αἱ μὲν προελθοῦσαι ἐκ τῆς ἐπιδράσεως τῶν μοναχικῶν διηγήσεων καὶ καθόλου τῶν χριστιανικῶν δοξασιῶν, μεσταὶ ὑπερβολῶν καὶ χυδαίων ἔστιν ὅτε παρεννοήσεων καὶ παραμορφώσεων, ἀντικαθιστῶσι καταλληλότατα παρὰ τῷ ὄχλῳ τὰς ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας παραδεδεγμένας ἰδέας· αἱ δὲ ἀλλότριαι πάσης χριστιανικῆς ἐπηρείας, σύμφωνοι δὲ πρὸς τοῦ ἀρχαίου θρησκεύματος τὸ πνεῦμα, διατηροῦσιν ἴχνη σπουδαιότατα τῶν μυθολογημάτων τοῦ θρησκεύματος τούτου. Διάφοροι κατὰ βάθος καὶ ἐν συνόλῳ αἱ ἰδέαι αὗται, συνεκεράσθησαν ὅμως καὶ συνεφύρησαν παραδόξως ἐν τῷ πνεύματι τοῦ καθ' ἡμᾶς λαοῦ, κρᾶμα ἀλλόκοτον χριστιανισμοῦ καὶ εἰδωλολατρείας ἀποτελέσασαι. Αἱ παλαιαὶ ἀναμνήσεις ὑπεμφαίνουσι σκοτεινὴν περὶ τοῦ μέλλοντος ἀβεβαιότητα, καὶ ὑποδεικνῦσαι τὴν μετὰ θάνατον κατάστασιν τῆς ψυχῆς μικρὸν διαφέρουσαν τοῦ *ἐκμηδενισμοῦ* τῶν βουδιστῶν, τείνουσι νὰ ἐμπνεύσωσι ἀγάπην πρὸς τὴν ζωὴν μᾶλλον. Αἱ δὲ χριστιανικαὶ δοξασίαι, ὑποτυποῦσαι ἀφ' ἑνὸς φρικώδεις εἰκόνας κολάσεων καὶ βασανιστηρίων, ἐκτυλίσσουσαι δ' ἀφ' ἑτέρου τὰς ἀνεκφράστους ἡδονὰς τῆς

κατοικίας τῶν ἀγαθῶν, τοῦ *παραδείσου*, φαίνονται οὐδὲν ἄλλο σκοποῦσαι ἢ νὰ παροτρύνωσι τοὺς ἀνθρώπους εἰς ἄσκησιν τῶν χριστιανικῶν ἀρετῶν, καὶ ἕνα μόνον νὰ ὑποδείξωσι σκοπόν, πρὸς ὃν ὁ βίος ἑκάστου πρέπει νὰ κατατείνῃ, τὴν κληρονομίαν τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν. Ἐν τούτοις αἱ ἰδέαι αὗται, αἱ τοσοῦτον ἀλλήλαις διάφοροι, διατηροῦνται ἀμφότεραι καὶ συνυπάρχουσιν ἐν τῷ πνεύματι τοῦ καθ' ἡμᾶς λαοῦ, διότι ἡ χριστιανικὴ θρησκεία οὐδαμῶς ἠδυνήθη νὰ καταπνίξῃ οὐδὲ νὰ ἐκριζώσῃ τῆς ἑλληνικῆς πολυθεΐας τὰ περισωθέντα λείψανα. Τοσοῦτον σύμφωνοι τῷ πνεύματι τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, τοσοῦτον ἀναπόσπαστοί εἰσιν αἱ ἀρχαῖαι παραδόσεις!

Ὁ *Ἅδης* ἢ *κάτω κόσμος* ἢ *κάτω γῆ* [1] εἶναι ἄχαρις τόπος, τῶν νεκρῶν ἐπαχθὴς κατοικία. Εἶναι σκοτεινὸς καὶ ἀνήλιος, διότι οὐδέποτε ἐξημερόνει· οὐδὲ πτηνῶν ᾄσματα ἀκούονται ἐκεῖ, οὐδὲ ἀὴρ πνέει, οὐδὲ νερόν, οὐδὲ χλόη φύεται. Ἓν μυρολόγιον λακωνικὸν ἐκφραστικώτατα μέμφεται ἡμῶν τῶν ζώντων, οἵτινες παραπονούμεθα ἐν ᾧ ἀπολαμβάνομεν τοῦ φωτὸς τοῦ ἡλίου:

Καὶ τί παράπονὤχομε 'μεῖς 'στὸν ἀπάνω κόσμον,
'ποῦ μὲ τὸν ἥλιο βλέπομε καὶ μὲ τὸ φῶς δειπνοῦμε·
'ς τὸν ᾅδ' ἀέρας δὲ φυσᾷ καὶ ἥλιος δὲν προβαίνει 2.

Ἕτερον μυρολόγιον ἀποκαλεῖ *πικρὰν* τὴν *κάτω γῆ*,

γιατὶ δὲν ξημερόνει,
γιατὶ δὲν κράζει πετεινός, δὲν κελαδεῖ τἀηδόνι 3.

παραπλήσια δὲ καὶ ἐν ἄλλῳ μυρολογίῳ φέρονται:

1 Βλ. καὶ Schmidt, τ. I σ. 235.
2 Ῥαζέλου, Προοίμια μυρολογίων σ. 5.
3 Νεοελληνικὰ ἀνάλεκτα. τ. I σ. 123.

Κόρη μ', αὐτοῦ 'ποῦ βούλεσαι νὰ καταιβῇς 'ς τὸν ᾅδη,
αὐτοῦ πετεῖνας δὲν λαλεῖ, κόττα δὲν καρκαριέται,
αὐτοῦ νερὸ δὲν 'βρίσκεται, χορτάρι δὲν φυτρώνει 1.

Φοβερὸ καὶ πικρὸ ἀποκαλεῖ τὸ σκοτάδι τοῦ Ἅδου δημοτικόν τι ᾆσμα[2], διότι τὴν στέρησιν τοῦ φωτὸς θεωρεῖ ὁ λαὸς δεινοτάτην[3]. Καὶ παρὰ χριστιανοῖς δὲ ὁ Ἅδης εἶναι ὁ τόπος τοῦ κατ' ἐξοχὴν σκότους, ἔνθα *τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον*[4]· «ἐκεῖνο δὲ τὸ τοῦ ᾅδου χωρίον ζοφωδέστατον ἦν καὶ ἀτερπὲς καὶ οὐδέποτε φωτὸς ἐδέξατο φύσιν» λέγει ὁ Χρυσόστομος[5]. Καὶ ὁ Ὅμηρος τὸν Ἅδην αὐτοῦ τίθησιν εἰς τοῦ ὠκεανοῦ τὰ πέρατα, εἰς τὴν χώραν ἔνθα διηνεκὴς βασιλεύει ὁμίχλη καὶ σκότος, οὐδέποτε δ' ἀνατέλλει ἢ δύει ὁ ἥλιος[6]. Ἐκτὸς δὲ τούτων καὶ τὰ Τάρταρα ἐθεώρουν οἱ ἀρχαῖοι ὡς «τόπον ἐρεβώδη ἐν Ἅδου»[7].

Λέγεται δὲ καὶ *τόπος 'ραχνιασμένος*[8], ὡς παρ' Ὁμήρῳ λέγεται «δόμος *εὐρώεις* Ἄιδος» [9] καὶ αἱ πύλαι

1 Passow, ἀρ. 374 σ. 265.

2 Χασιώτου, Συλλογὴ δημ. ᾀσμάτων σ. 39.

3 Πρβλ. Passow, Carmina popularia.-Index σ. 600.-Wachsmuth, Das alte Griechenland σ. 21.-Schmidt, τ. I. σ. 240.

4 Ματθ., Η'. 12. ΚΒ'. 13. ΚΕ'. 30 Βλ. καὶ τὸ παρὰ Σακελλαρίῳ (Κυπριακά, τ. Γ'. σ. 57) κυπριακὸν ᾆσμα στ. 73.

5 Ἰωάνν. Χρυσοστόμ., τ. Β'. σ. 399 ἔκδ. Παρισ.

6 Ὀδυσσ. Λ. 15 κε.—Πρβλ. καὶ Vergil., Aen. VI, 265 «loca nocte tacentia late.»

7 Ἀπολλόδωρ., I, α'., 2.

8 Passow, ἀρ. 433 σ. 308.

9 Ὀδυσσ. Κ. 512. Ψ. 322.

αὐτοῦ *ἀραχνιασμέναις πόρταις* ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ τοῦ Ἐρωτοκρίτου ἀποκαλοῦνται [1].

Εἰς τὰ ὑπόγεια ταῦτα τοῦ Ἅδου βασίλεια ἄρχει ὁ Χάρος· οὗτος κρατεῖ τὰς κλεῖδας, ἐν ᾧ ὁ υἱὸς αὐτοῦ, κατά τι δημοτικὸν ᾆσμα, κρατεῖ τὰ *ἀντικλείδια* τοῦ Ἅδου [2]. Ἐν μυρολογίῳ, οὗ μέρος ἀνωτέρω (σ. 258) παρεθέσαμεν, παροτρύνουσιν ἀλλήλους οἱ θρηνοῦντες νὰ ἐνεδρεύσωσι τὸν Χάροντα ἐν ᾧ ἔφιππος διὰ τοῦ σταυροδρομίου θὰ διέρχηται, καὶ

ἄλλος ν' ἁρπάξῃ τἄλογο, κι' ἄλλος τὸ σαλιβάρι
κι' ἄλλος ν' ἁρπάξῃ τὰ κλειδιὰ τὴν κάτω γῆ ν' ἀνοίξῃ,
νὰ 'δοῦ μ' οἱ γιοὶ (γρ. νιοὶ) τί κάνουνε, ἡ νιαὶς τί πολεμοῦνε,
νὰ 'δῶ καὶ τὰ μωρὰ παιδιὰ πῶς κάνουν δίχως νάναις [3].

Ἐν δ' ἑτέρῳ λακωνικῷ ἐκφράζεται ἡ ἀπορία πῶς δὲν εὑρέθη τις μέχρι τοῦδε ν' ἁρπάσῃ τὰ κλειδιὰ τοῦ Χάρου καὶ νὰ ἐλευθερώσῃ τὸν κόσμον:

Τόσοι φτωχοί, τόσοι ἄρχοντες, τόσοι καπατσιτάδες,*

1 Κορνάρου, Ἐρωτόκριτ. Μέρ. Δ'. (Ἐρωτόκριτος. Ποιητής). 1864 σ. 284.—Ῥαχνιασμένη καὶ ἡ πλὰξ τοῦ τάφου ἀποκαλεῖται ἐν δημοτικῷ ᾄσματι παρὰ Λελέκῳ (Δημοτ. ἀνθολογ. σ. 153).

2 Passow, ἀρ. 423 σ. 301.

Κλέφτουν τοῦ Χάρου τὰ κλειδιά, τοῦ γιοῦ του τ' ἀντικλείδια.

Ἐν παραλλαγαῖς τοῦ ἰδίου ᾄσματος ὁ στίχος οὗτος φέρεται καὶ ἄλλως: «Νὰ πάρουν τ' ᾅδη τὰ κλειδιά, τοῦ Χάρου τ' ἀντικλείδια.» (Passow, ἀρ. 422 σ. 300) ἢ «Κλέφτουν τοῦ Χάρου τὰ κλειδιά, τῆς πλάκας τ' ἀντικλεῖδι'» (αὐτ. ἀρ. 425 σ. 302).

3 Νεοελλην. ἀνάλεκτ. τ. I σ. 123.

* Ἐπιτήδειοι ἐκ τοῦ καπατσιτὰ (ἰταλ. capacità), ἐπιτηδειότης. Σημειωτέα ἡ κατὰ σύμπτωσιν ἴσως ὁμοιότης τῆς καταλήξεως πρὸς τὴν ἱσπανικὴν λέξιν capacidades, σημαίνουσαν ὅ,τι καὶ ἡ γαλλικὴ

κάνεὶς καὶ δὲν εὑρέθηκε τὸ Χάρο νὰ μαλώσῃ,
καὶ νὰ τοῦ πάρῃ τὰ κλειδιὰ τὸν κόσμον νὰ γλυτώσῃ![1].

Ἐν τῇ Ἀποκαλύψει τὰς κλεῖδας τοῦ θανάτου καὶ τοῦ ᾄδου ἔχει ὁ Χριστὸς[2], ἐν δὲ τῇ ἀρχαίᾳ μυθολογίᾳ ὁ Πλούτων ἀπεκαλεῖτο *πυλάρτης*[3] καὶ ἀπεικονίζετο, ὡς ὁ Παυσανίας ἀναφέρει, ἔχων κλεῖδα ἐν χερσί[4]. Διὰ τὴν αὐτὴν αἰτίαν ἴσως καὶ ἕτερος ψυχοπομπὸς θεός, ὁ Ἑρμῆς, ἐπωνομάζετο *πυλαῖος*[5].

Πιστεύεται δὲ συνεπῶς ὅτι ἔχει *πόρταις* ὁ Ἅδης, εἴδομεν δ' ἀνωτέρω ὅτι *ἀραχνιασμέναις* ἀποκαλεῖ αὐτὰς ὁ δημοτικὸς ποιητὴς Κορνάρος. Πύλας τοῦ ᾄδου ἀναφέρει καὶ τὸ Εὐαγγέλιον[6], καὶ πολλοὶ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς, οἵτινες καὶ δαίμονας πυλωροὺς τοῦ ᾄδου ἀναφέρουσιν. Ἐν τοῖς ὕμνοις εἰς τὴν ἐς Ἅδου κατάβασιν τοῦ Χριστοῦ καὶ ἐν ταῖς διηγήσεσι περὶ τῆς καθόδου ταύτης γίνεται συχνότατα μνεία ἀμφοτέρων τούτων[7].

Ἠνοίγησάν σοι, Κύριε,
φόβῳ πύλαι θανάτου,
πυλωροὶ δὲ ᾄδου ἰδόντες σε ἔπτυξαν·
πύλας χαλκᾶς συνέτριψας
καὶ μοχλοὺς σιδηροὺς συνέθλασας,

capacités, τοὺς διαπρεπεῖς περὶ τὰ γράμματα καὶ τὰς ἐπιστήμας ἄνδρας.

1 Ῥαζέλου, Μυρολόγια σ. 3.

2 Ἀποκαλυψ. Α. 18 «καὶ ἔχω τὰς κλεῖς τοῦ θανάτου καὶ τοῦ ᾄδου.» Πρβλ. καὶ Γ'. 7 κατὰ τὰς διαφόρους γραφάς.

3 Ἰλιαδ. Θ. 367. Ν. 415. Ὀδυσσ. Λ. 277.

4 Παυσαν., Ε'. κ'. 1.

5 Διογεν. Λαερτ., Η. 31.

6 Ματθ., Ιϛ'. 18. Πρβλ. Hieronym., in Hiob c. 38 «portae mortis.»

7 Βλ. τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς συγγραφεῖς εἰς οὓς παραπέμπει ὁ

λέγει ἐκτὸς τούτων στιχηρόν τι ἀναστάσιμον τοῦ Ἀνατολίου, ἐκ τῶν ἐν τῷ ἑσπερινῷ τοῦ σαββάτου ψαλλομένων[1]. Λέγονται δ' αἱ πύλαι τοῦ ᾅδου *χαλκαῖ*, σιδηροὶ δὲ οἱ μοχλοὶ οἱ ἀσφαλίζοντες αὐτάς[2]. Πύλαι ᾅδου μνημονεύονται καὶ πολλαχοῦ τῶν ὁμηρικῶν ποιημάτων[3], ὅθεν καὶ ἡ φράσις *εὐρυπυλὲς Ἄιδος δῶ*[4]. Αἱ δὲ τοῦ ταρτάρου πύλαι λέγονται ὑπὸ τοῦ Ὁμήρου σιδήρεαι, χαλκοῦς δὲ ὁ οὐδὸς αὐτῶν[5]. Ἐπίσης καὶ ὁ Βεργίλιος ἀναφέρει πύλας ᾅδου[6], ὧν μίαν περιγράφει στηριζομένην ἐπὶ ἀδαμαντίνων ἀκλονήτων στηλῶν[7]· τῇ περιγραφῇ δὲ ταύτῃ τοῦ Βεργιλίου ὁμοιάζει τὸ τοῦ Τερτουλλιανοῦ: «adamantinas mortis et aeneas seras inferorum»[8]. Καὶ ἐν τῷ νενοθευμένῳ ἴσως πλατωνικῷ διαλόγῳ Ἀξιόχῳ φέρεται: «τὰ δὲ προπύλαια τῆς εἰς Πλούτωνος ὁδοῦ, *σιδηροῖς κλείθροις καὶ κλεισὶν* ὠχύρωται»[9].

Maury (Croyances et légendes de l'antiquité. 2e édit. σ. 297 κε.) περὶ τοῦ ἀποκρύφου εὐαγγελίου τοῦ Νικοδήμου τὸν λόγον ποιούμενος.

1 Ἐν Christ et Paranikas, Anthologia carminum christianorum. σ. 113.

2 Βλ. χωρία Ἑλλήνων πατέρων τῆς ἐκκλησίας περὶ τούτων ἐν Maury, ἔνθ. ἀν., Λατίνων δὲ ἐν τῷ Δοκιμίῳ περὶ τῶν μεσαιωνικῶν συναξαρίων σ. 87 τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως.

3 Ἰλ. Ε. 646. Ι. 312. Ψ. 71. Ὀδυσ. Ξ. 156.—Βλ. καὶ Θεογν., στ. 427.—Στοβ., Ἀνθολ. ΡΚ'. 3, 4.

4 Ἰλιαδ. Ψ. 74. Ὀδυσσ. Λ. 571.

5 Ἰλ. Θ. 15.

Ἔνθα σιδήρειαί τε πύλαι καὶ χάλκεος οὐδός.

6 Vergil., Aen. VI. 574. 631.

7 Αὐτ. 552.

8 Tertull., De resurrect. carnis c. XLIV.

9 Πλάτων., Ἀξίοχος σ. 371.

Ἔν τινι παραμυθίῳ γίνεται λόγος περὶ κήπου ἐν Ἅδῃ[1]· οὕτω καὶ ὁ Ὅμηρος ἀναφέρει ἄλση τῆς Περσεφόνης, εἰς τοῦ ὠκεανοῦ τὰ πέρατα, ὅπου τὴν θέσιν τοῦ ᾅδου ὁρίζει:

ἔνθ' ἀκτή τε λάχεια καὶ ἄλσεα Περσεφονείης,
μακραί τ' αἴγειροι καὶ ἰτέαι ὠλεσίκαρποι[2].

Καὶ ὁ Βεργίλιος δὲ περιγράφει δάση ἐν ᾅδου, πρὸ πάντων δ' ἐν τοῖς Ἠλυσίοις[3].

Ἀλλ' ἐν τοῖς δημοτικοῖς ᾄσμασιν ἀλληγορικῶς κατὰ πᾶσαν πιθανότητα λέγεται ὅτι ἐν Ἅδῃ ὁ Χάρος φτιάνει περιβόλι, ἀλλ' ἀντὶ δένδρων νέους καὶ νέας φυτεύει, μικρὰ δὲ παιδία ἀντὶ ἀνθέων. Ὁ Χάρος, λέγει λακωνικὸν μυρολόγιον,

Ὁ Χάρος ἐβουλήθηκε νὰ φτιάσῃ περιβόλι, (+)
τὤχτισε τὸ καλλούργησε πιάνει νά το φυτεύσῃ,
βάνει τῆς νιαὶς γιὰ λεϊμονιαὶς τοὺς νιοὺς γιὰ κυπαρίσσια
βάνει καὶ μικρὰ παιδιὰ γαρούφαλα καὶ βιόλαις,
καὶ βάνει καὶ τοὺς γέροντας 'ς τὸν τοῖχό του τριγύρω[4].

εἰς ἄλλο δὲ «*θλιμμένο μυρολόγι*» τοῦ Χάρου ἡ μάνα μυρολογοῦσα '*ς τῆς Παναγιᾶς τὴν πόρτα*[5] λέγει περὶ τῶν δεινῶν τοῦ υἱοῦ της πράξεων:

1 Hahn, Griech. u. albanesische Märchen. ἀρ. 70.

2 Ὀδυσσ. Κ. 509.

3 Vergil., Aen. VI. 444-445. 451. 473. 638. 658. 704.

4 Κυρίας Ῥαζέλου, Προοίμια μυρολογίων σ. 4.—Βλ. καὶ Passow, ἀρ. 434 σ. 309.—Λελέκου δημοτικὴ ἀνθολογία σ. 155.

Ὁ Χάρος ἐδιαλάλησε νὰ βάλῃ περιβόλι,
νὰ βάλῃ νιοὺς γιὰ λεϊμονιαὶς καὶ νιαὶς γιὰ κυπαρίσσια,
βαίνει καὶ τὰ μικρὰ παιδιὰ βασιλικὸ 'ς τ' αὐλάκι.

5 Ἀγνοοῦμεν τί ἐννοεῖ ἡ ἔκφρασις αὕτη. Ἴσως ἡ πόρτα τῆς Παναγιᾶς εἶναι πύλη ἐκκλησίας νεκροταφείου ἀφιερωμένης εἰς τὴν Πα-

μὸν' παίρνει νιαὶς γιὰ λεϊμονιαὶς καὶ νιοὺς γιὰ κυπαρίσσια,
παίρνει καὶ τὰ μικρὰ παιδιὰ βασιλικὸ 'ς τῆς γλάστραις[1].

Ἐν ἑτέρῳ ὅμως δημοτικῷ ᾄσματι τὸ περιβόλι κατασκευάζουσι νέοι καὶ νέαι καὶ παιδία μικρὰ κατὰ πρόσκλησιν τοῦ Χάρου, ὑποσχεθέντος ὅτι θά τους ἐλευθερώσῃ:

Ὁ Χάρος ἐδιαλάλησε νὰ κτίσῃ περιβόλι,
ὅποιος 'βρεθῇ καὶ κτίσῃ το, νὰ τὸν ἐλευθερώσῃ.
Τρέχουν ἡ νιαὶς μὲ λεϊμονιαὶς κ' οἱ νιοὶ μὲ κυπαρίσσια,
τρέχουν καὶ τὰ μικρὰ παιδιὰ βασιλικὸ 'ς τὰ χέρια.
Ἐκτίσαν κι' ἀποκτίσανε καὶ 'λευθεριὰ δὲν εἶδαν[2].

Ἐν δὲ τῇ Ἀραχώβῃ, ὡς ἀναφέρει ὁ Schmidt, πιστεύουσιν ὅτι ὑπάρχει ἐν Ἅδου κῆπος, ἔνθα τὰ θανόντα παιδία τρέχουσι καὶ δρέπουσιν ἄνθη[3].

Ἡ παρομοίωσις τῶν νεκρῶν πρὸς δένδρα δὲν εἶναι ἀσυνήθης ἐν τοῖς δημοτικοῖς ᾄσμασιν. Μυρολόγιόν τι ἠπειρωτικὸν παρὰ Χασιώτῃ ἀποκαλεῖ δένδρα μὲν ἐκριζωμένα τοὺς νεκροὺς νέους, *τριανταφυλλιαὶς κομμέναις* τὰς νεάνιδας καὶ τὰ παιδία ἄνθη μαραμένα[4]. Ἐν ἑτέρῳ

ναγίαν· ἀλλὰ τὴν εἰκασίαν ταύτην διστάζομεν νὰ παραδεχθῶμεν, διότι ἐν ἑτέρῳ δημοτικῷ ᾄσματι λέγεται ὅτι τὰ ὅπλα τῶν ἀνδρειωμένων πρέπει ν' ἀναρτῶνται 'ς τῆς Παναγιᾶς τὴν πόρτα. (Λελέκ., Δημ. ἀνθολ. σ. 156).

1 Ῥαζέλου, Μυρολόγια σ. 7.

2 Passow, ἀρ. 435 σ. 310.

3 Schmidt, τ. I σ. 242.

4 Χασιώτης σ. 173. Ἐν τῷ ᾄσματι τούτῳ πουλάκι, ἐξελθὸν ἀπὸ τὸν κάτω κόσμον καὶ ἐρωτώμενον περὶ τῆς ἐκεῖ καταστάσεως τῶν νεκρῶν, ἀποκρίνεται:

ηὗρα τοὺς νιούτσ'κους χάρβαλους, δένδρα ξεριζωμένα,
ηὗρα κι' αὐταὶς τῆς νιούτσικαις τριανταφυλλιαὶς κομμέναις,
ηὗρα καὶ τὰ μικρὰ παιδιὰ μανούσια μαραμένα.

δὲ μυρολογίῳ τῆς Καλαβρίας ἡ παρομοίωσις αὕτη ἐκτενέστερον ἀναπτύσσεται[1]. Σημειωτέον ὅτι καὶ ὁ Δανὸς μυθογράφος Andersen, ὅστις τὴν βάσιν τῶν μύθων καὶ διηγημάτων του ἐκ δημοτικῶν παραμυθίων σχεδὸν πάντοτε παραλαμβάνει, πλάττει ἔν τινι αὐτοῦ διηγήματι ἄνθη καὶ δένδρα ἀντιπροσωπεύοντα ἐν τοῖς βασιλείοις τοῦ θανάτου τὴν ζωὴν τῶν ἀνθρώπων[2].

Ἡ δοξασία ὅτι ὁ Χάρος μεταχειρίζεται τοὺς νεκροὺς ὡς ὕλην πρὸς φρικώδη τῶν βασιλείων του καλλωπισμὸν ἐπαναλαμβάνεται ἐν πολλοῖς δημοτικοῖς ᾄσμασιν. Ἐν μυρολογίῳ λακωνικῷ ἀναφέρεται πύργος τοῦ Χάρου, οὕτω κατασκευαζόμενος.

Ὁ Χάρος ἐβουλήθηκε πύργο νὰ θεμελιώσῃ,
βάνει τοὺς νιοὺς πατώματα τοὺς γέροντες θεμέλια,
βάνει καὶ τὰ μικρὰ παιδιὰ 'ς τοῦ πύργου τὰ μεϊντένια[3].

Συνηθέσταται δὲ πρὸ πάντων εἰσὶν ὅμοιαι περιγραφαὶ τῆς *τέντας* τοῦ Χάρου, ἣν καὶ οἱ γενναιότεροι τρέμουσι[4]. Ἐκεῖ φέρει ὁ Χάρος τοὺς νεκρούς, καὶ *κόβει*, κατά τι δη-

1 Morosi, Studi sui dialetti greci della terra d'Otranto. 1870 σ. 55-56.—Em. Legrand, Tragudia ke paramythia tis Kalabrias σ. 38.

2 Andersen, Nouveaux Contes. trad. Soldi. σ. 272. (Histoire d'une mère).—Τὸ διήγημα τοῦτο μετέπλασεν ὁ Al. Dumas ἐν τῷ Bric à brac καὶ ἐντεῦθεν μετέφρασεν αὐτὸ ὁ ἡμέτερος ποιητὴς κ. Σ. Ν. Βασιλειάδης καὶ ἐδημοσίευσεν ἐν τῷ Ἀττικῷ ἡμερολογίῳ τοῦ κ. Εἰρην. Ἀσωπίου διὰ τὸ ἔτος 1869. σ. 282 καὶ ἐν Ἐθνικῇ βιβλιοθήκῃ τ. IV σ. 130.—Πρβλ. καὶ Grimm, Deutsche Mythologie σ. 786 κε.

3 Ῥαζέλου, Προοίμια μυρολογίων σ. 3.—Πύργος σιδηροῦς ὑψηλότατος ἐν Ἅδου ἀναφέρεται καὶ ὑπὸ Βεργιλίου (Aen. VI. 554).

4 Passow, ἀρ. 427 στ. 10. ἀρ. 428 στ. 25. ἀρ. 432 στ. 19. ἀρ. 433 στ. 19.

μοτικὸν ᾆσμα, *τὰ κεφάλια τους 'ς τὴν τέντα του ἀποκάτου*[1]. Εἶναι δ' ἔξωθεν ἐρυθρά, ἢ πρασίνη, κατά τι ᾆσμα τῆς Σαμοθράκης[2], καὶ μέλαινα ἐντός. 'Πᾶμε, λέγει ὁ Χάρος ἐν δημοτικῷ ᾄσματι πρὸς τὸν ζῶντα εἰς Ἅδου κατελθόντα Ζάχον,

'Πᾶμε νὰ ἰδῇς τὴν τέντα μου νὰ στραβοκατινίσῃς.
'Απόξ' ἔχω τὰ κόκκινα καὶ μέσ' ἔχω τὰ μαῦρα·
τῆς ἔχω γιὰ τεντόξυλα ἀντρειωμένων χέρια
καὶ γιὰ σκοινιὰ καὶ κομπωταὶς πλεξοῦδες κορασιῶνε[3].

καὶ ἀλλαχοῦ:

Νὰ ἰδῇς ἐσὺ τὴν τέντα μου, ὁ τρομιασμὸς σὲ πιάνει,
ὁπὤχω τὰ τεντόξυλα, παλληκαριῶνε μπράτσα,
κι' ὁπὤχω τὰ τεντόσχοινα ἐρωταριῶν πλεξίδαις,
ὁπὤχω κασελόπουλα* μικρῶν παιδιῶν κεφάλια[4].

Ἡ τοιαύτη ἀλληγορικὴ τοῦ ᾅδου παράστασις, ἐν γένει δ' ἡ σύλληψις τοιούτων ἐννοιῶν προδίδουσιν ἐπίδρασιν ἰδεῶν καθαρῶς ἀνατολικῶν. Οὐχὶ σπανίως δὲ ἐκτίθενται ἐν συγγράμμασιν ἀνατολικοῖς ἐκφράσεις ἀνάλογοι· οὕτως ἐπὶ παραδείγματι ἐν τῇ *Βαλαβαράτᾳ*, ἐπιτομῇ τῆς μεγάλης ἰνδικῆς ἐποποιΐας Μαχαβαράτας ἀναγινώσκομεν: «ὁ Βήσμας (ἥρως τις) ἐποίησε τὴν γῆν τοῦ πολέμου κῆ-

1 Αὐτ., ἀρ. 428 στ. 24.
2 Αὐτ. ἀρ. 432 στ. 20.
3 Αὐτ. ἀρ. 433 σ. 308-309.—Πρβλ. Mar. P. Vréto, Mélanges néohelléniques σ. 41.
* Ὁ Tomaseo (Canti popolari τ. III σ. 304) ὅστις πρῶτος ἐδημοσίευσε τὸ ᾆσμα τοῦτο ἔχει χαρελόψυχα, ὅπερ εἰς κασελόπουλα διώρθωσεν ὁ Passow· χαρέλι ἢ χαροῦλι λέγεται κοινῶς ἡ τροχιλαία.
4 Passow, ἀρ. 427 σ. 304.

πον λαχάνων τοῦ Ιάμα (τοῦ θεοῦ τοῦ θανάτου)· αἱ μὲν γὰρ ἀποκεκομμέναι κάραι τῶν βασιλέων ἦσαν ἀντὶ ὑδροπεπόνων, αἱ δὲ κοιλίαι ἀντὶ κολοκυνθῶν, οἱ δὲ βραχίονες ἀντὶ σικυῶν»[1]· καὶ ἀλλαχοῦ «Καὶ αἱ μὲν χεῖρες καὶ αἱ κοιλίαι τῶν βασιλέων, αἱ κοπεῖσαι ταῖς βολαῖς τῶν ὅπλων τοῦ Βήσμα ἐγένοντο δοίδικες καὶ πίνακες ἐν τῇ τραπέζῃ τοῦ Ἰάμα»[2]· καὶ «Οἱ δὲ διάκονοι τοῦ Ἰάμα ἔπαιζον, καθάπερ σφαίραις καὶ κογχυλίοις, ταῖς κεκομμέναις κάραις ὑπὸ τοῦ Βήσμα, καὶ τοῖς διεῤῥηγμένοις κατὰ τὴν γαστέρα ἀκεφάλοις σώμασιν[3].

Αἱ περὶ τῆς καταστάσεως τῶν νεκρῶν ἐν Ἅδου ἰδέαι εἰσίν, ὡς ἐκ τῶν δημοτικῶν ᾀσμάτων καταφαίνεται, ἀσαφεῖς καὶ συγκεχυμέναι, διότι συχνότατα δὲν γίνεται διάκρισις μεταξὺ τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος, ἢ μᾶλλον ἡ τύχη ἀμφοτέρων συγχέεται καὶ σχεδὸν ταὐτίζεται. Ἰδοὺ πῶς μυρολόγιόν τι περιγράφει τὴν μετὰ θάνατον κατάστασιν τοῦ νεκροῦ:

Μωρὲ Χάρο χαραμῆ[4], μωρὲ χαραμοφάγη,
καὶ γῆς χαραμοφάισσα, χαραμοφυλαγμένη,
ὅσα καλά 'χεις, μαύρη γῆς, ἀπάνω θὰ τὰ 'βγάλῃς,
τοὺς νιούτσικους ποῦ δέχεσαι δὲ 'ξέρω τί τοὺς κάνεις·
δὲν τοὺς φυτρόνεις τίποτε ζαφείρια καὶ 'διαμάντια,
μονάχη σου τοὺς χαίρεσαι καὶ τρῶς καὶ χαμαρόνεις,
'βγάνεις τὰ 'φίδια μὲ φτερὰ, τ'ς ὀχαὶς μὲ δυὸ κεφάλια,
τραβᾷς κι' ἀχ τὰ κορμάκια τους καὶ τρέφεις τὰ χορτάρια.
'Εσὺ πρέπει νὰ χαίρεσαι, πρέπει νὰ καμαρόνῃς,

1 Βαλαβαρᾶτα, μεταφρ. Δ. Γαλανοῦ. ϛ'. β'. 215.
2 Αὐτ. ϛ'. β'. 153.
3 Αὐτ. ϛ'. β'. 160.
4 Περὶ τῆς λέξεως ταύτης βλ. Κοραῆ, ἄτακτα. τ. V μερ. α'. ἐν λ.

πρέπει νὰ ζώνεσαι σπαθὶ, καὶ νὰ φορῇς ντουφέκι
μὲ τὰ καλὰ ποῦ χαίρεσαι, καὶ μὲ τὰ τζουβαΐρια.
—«Δὲν εἶμαι μάνα νὰ πονῶ, πατέρας νὰ λυποῦμαι,
'μένα μὲ λένε μαύρη γῆς, πικρὴ φαρμακωμένη·
'σαράντα 'μέραις τοὺς βαστῶ κι' ἀπαὶ τοὺς ἀραχνιάζω,
τοὺς κόφτονται τὰ χέρια τους, ἀπανωτιὸ 'ς τὰ στήθια,
καὶ ῥέβουν τὰ 'ματάκια τους, 'σὰν τὸ μαργαριτάρι,
πέφτουν καὶ τὰ μαλλάκια τους τριύρω 'ς τὸ λαιμό τους,
πίνουν τοῦ λάκκου τὸ νερὸ, τῆς πλάκας τὸ φαρμάκι 1.

Ἐν ἑτέροις μυρολογίοις ὁ Χάρος ὑποδεχόμενος τοὺς νεκροὺς παραδίδει αὐτοὺς εἰς ὄφεις, οἵτινες τοὺς κατατρώγουσιν, ὑποσημαινομένης οὕτως ἀλληγορικῶς τῆς ἐν τῷ τάφῳ φθορᾶς.

'Φίδια ποῦ τρῶτε τοὺς νεκροὺς νὰ τρώγατε κ' ἐμένα 2.

καὶ ἀλλαχοῦ:

—«'Ξύπνα καὶ 'πές μας, 'μάτια μου τὸ πῶς σ' ἐδέχθη ὁ Χάρος.»
—«Ἂν σοῦ τὸ εἰπῶ, μανοῦλά μου, θὲ νὰ καῇ ἡ καρδιά σου.»
Ὅσο καλὰ μ' ἐδέχθηκε τόσοδα καλὸ νἄχῃ·
μικρὰ 'φιδάκια μοὔδωσε νὰ τοῦ τὰ μεγαλώσω,
'ς τὰ γόνατά μου τρῶν ψωμὶ, 'ς τὸ στῆθός μου κοιμῶνται
καὶ 'ς τὰ ξανθά μου τὰ μαλλιὰ φτιάνουνε τῆς φωλιαίς των 3.

Ἐν τῇ *Ἁμαρτωλῶν Σωτηρίᾳ* φέρεται διήγησις ἐκ τοῦ λατινικοῦ μεταπεφρασμένη, ἔχουσα σχέσιν τινὰ πρὸς τὰς τοιαύτας ἰδέας. Ἐν τῇ διηγήσει ταύτῃ γίνεται λόγος περί τινος φιλαργύρου, ὃν θανόντα «ἔφαγον οἱ ὄφεις συγ-

1 Χασιώτης σ. 180-181.—Βλ. καὶ ἕτερον ὅμοιον ἐν Passow, ἀρ. 384 σ. 271.

2 Ῥαζέλου, Μυρολόγια σ. 26.

3 Ῥαζέλου, μυρολόγια σ. 31.—Πρβλ. καὶ τὸ παρὰ Passow, ἀρ. 353 σ. 257.

κόκκαλον»[1]. Ἐν δὲ τῇ *Θύρᾳ Μετανοίας*, ἑτέρᾳ θρησκευτικῇ βίβλῳ, οἱ ὄφεις συγχέονται μετὰ τῶν σκωλήκων τῶν τάφων: «Τρίτη βάσανος τοῦ Ἅδου, λέγει, εἶναι σκώληκες ἄφθαρτοι, ὀφίδια δηλονότι καὶ δράκοντες φοβερώτατοι, καὶ εἰς τὴν θεωρίαν καὶ εἰς τὸ σύριγμά τους»[2].

Ἡ ἀβεβαιότης ἣν ἔχει ὁ λαὸς περὶ τῆς μετὰ θάνατον καταστάσεως τῶν νεκρῶν ὑποφαίνεται πολλάκις ἐν τοῖς δημοτικοῖς ᾄσμασι:

Πολὺν καιρῶχω ποῦ 'ρωτῶ, μὰ δὲν 'μπορῶ νὰ μάθω·
ἂν ἐπερνοῦν οἱ ἄρρωστοι καὶ 'γιαίνουν λαβωμένοι,
κι' ἀνίσως καὶ γιατρεύονται οἱ βαρυαῤῥωστημένοι[3].

ἀλλαχοῦ δὲ ἐρωτῶσιν οἱ ζῶντες *πουλάκι* ἐξελθὸν ἀπὸ τὸν κάτω κόσμον πῶς οἱ ἐν Ἅδῃ διάγουσι διὰ *νὰ πάρουν τὴν ἀλήθειαν*, ἵνα μάθωσι δῆλον ὅτι ἀκριβεῖς εἰδήσεις[4]. Παραδόξως δὲ τοιαῦται ἀπορίαι ἐκφράζονται καὶ ἐν τῷ ἀκολούθῳ τροπαρίῳ τῆς εἰς ἱερεῖς ψαλλομένης νεκρωσίμου ἀκολουθίας. «Οὐδεὶς γὰρ τῶν ἐκεῖθεν ἀνέζησεν, ἵνα εἴπῃ ἡμῖν πῶς διάγουσιν, οἱ ποτὲ ἀδελφοὶ καὶ τὰ ἔγγονα, τὰ ἐκεῖ προλαβόντα πρὸς Κύριον· διὸ πολλάκις ἀεὶ λέγομεν· Ἆρα ἐστὶν ἐκεῖ ἰδέσθαι ἀλλήλους; ἆρα ἐστὶν ἐκεῖ ἰδέσθαι ἀδελφούς; ἆρα ἐστὶν ἐκεῖ ἐν τῷ ἅμα εἰπεῖν τὸν ψαλμόν;»[5].

Κατά τινας παραδόσεις οἱ νεκροὶ ἐν τῷ Ἅδῃ ὑποφέρουσι μυρίας στερήσεις:

1 Ἁμαρτ. σωτηρ. μερ. Α'. κεφ. 9 σ. 40-41 (1857).
2 Θύρα τῆς μετανοίας. Μέρ. Γ'. 1852 σ. 85 (α'· ἔκδ. 1795).
3 Ῥαζέλου, Μυρολόγια σ. 6-7.
4 Αὐτ. σ. 4.—Βλ. καὶ Passow, ἀρ. 410 σ. 292.—Χασιώτης σ. 172.
5 Εὐχολόγιον τὸ μέγα.—Ἁγιασματάριον τὸ μέγα (1868 σ. 250).

Ὄντας πεινᾷς δὲ γεύεσαι, ὄντας διψᾷς δὲν πίνεις,
κι' ὄντας θέλεις νὰ κοιμηθῇς, τὸν ὕπνο δὲ χορταίνεις[1].

ἀποκαλοῦνται δὲ καὶ *διψασμένοι* ἐν ἑτέρῳ μυρολογίῳ[2]. Τὴν πεῖναν ὡς μίαν τῶν δεινοτάτων ἐν ᾅδῃ κολάσεων ἀναγράφει καὶ ὁ καλόγηρος, ὁ συγγράψας τὴν *Θύραν τῆς μετανοίας*· «οἱ ἁμαρτωλοὶ τότε, ὡσὰν λιμασμένα σκυλία, ἕνας τὸν ἄλλον τους ἀπανθρώπως θέλουν δαγκάνει καὶ κατατρώγει»[3]· καὶ ἀλλαχοῦ: «τράπεζα (τοῦ ᾅδου εἶναι) ἡ δυσωδία· φαγητὸν ἡ πεῖνα· ποτὸν ἡ δίψα»[4]. Δὲν καλλωπίζονται δέ, οὔτε τὰ ὅπλα των οἱ νέοι φοροῦσι,

ἐκεῖ στολίδια δὲ φοροῦν, κι' ἅρματα δὲ βαστοῦνε
καὶ τὰ καϋμένα τὰ μικρὰ τῆς μάναις τους ζητοῦνε[5],

ἀλλὰ διάγουσι θρηνοῦντες διὰ τὰ καλά, ὧν ἐστερήθησαν, καὶ τῆς ἐν τῇ γῇ ταύτῃ ζωῆς μετὰ πόθου ἀναμιμνησκόμενοι[6]. Παρίστανται δὲ ζητοῦντες πάντοτε νὰ

1 Passow, ἀρ. 474 σ. 265. Πρβλ. Schmidt, I. σ. 241.

2 Αὐτ., ἀρ. 371 σ. 264.—Ῥαζέλ., Μυρολ. σ. 5-6. 28.—Schmidt, I, 240.

3 Θύρα τῆς μετανοίας. Μέρ. Γ'. 1852 σ. 82.

4 Αὐτ. σ. 74.

5 Ῥαζέλ., αὐτ. σ. 5.—Schmidt, I σ. 241.

6 Passow, ἀρ. 469 σ. 263.

Μυριολογοῦν ἡ λυγεραὶς καὶ κλαῖν τὰ παληκάρια,
—Τάχα δὲν ἠμάστανε νιοί, δὲν ἤμαστ' παληκάρια,
τάχα δὲν ταξειδέψαμε μὲ ψαριανὰ καράβια;

αὐτ. ἀρ. 468.—Ῥαζέλ., Μυρολόγ. σ. 5.

Δώδεκα χρόνους ἔτρεχα 'ς τοὺς οὐρανοὺς ἐπάνω
ναὕρω τοὺς νιοὺς νὰ παίζουνε, τῆς νιαὶς νὰ τραγουδοῦνε,
ναὕρω καὶ τὰ μικρὰ παιδιὰ νὰ παίζουν, νὰ γλεντοῦνε.
Ηὗρα τοὺς νιοὺς κ' ἐκλαίγανε κ' ἡ νιαὶς μυριολογοῦνα,
καὶ τὰ καϋμένα τὰ μικρὰ κλαίγανε καὶ θρηνοῦνα.

μάθωσι τί γίνεται ὁ ἀπάνω κόσμος, καὶ ἂν διατηρεῖται, οἷος ἦν ὅτε τὸν ἐγκατέλειψαν διὰ παντός.

Κάτω 'ς τὰ τάρταρα τῆς γῆς, κάτω 'ς τὸν κάτω κόσμο,
μυριολογοῦν ἡ λυγεραὶς καὶ κλαῖν τὰ παλληκάρια.
'Σὰν τί εἶν' τὸ μυρολόγι τους; 'σὰν τί εἶν' τὸ κλάψιμό τους;
Τάχα νὰ στέκῃ ὁ οὐρανός; νὰ στέκῃ ὁ 'πάνω κόσμος;
νὰ στέκονται ἡ ἐκκλησιαὶς μὲ τῆς χρυσαὶς εἰκόνες;
νὰ στέκονται οἱ ἐργαλειοί, 'ποῦ 'φαίνουν ἡ κυράδαις; 1.

Οὕτω καὶ ἔν τινι δανικῷ ᾄσματι, ὑπὸ τοῦ κ. 'Αχ. Παράσχου μεταπλασθέντι, ὁ νεκρὸς ἱππότης Ἄζ (Aage) ἐξελθὼν τοῦ τάφου, ἐρωτᾷ τὴν μνηστήν του,

Ἔλση, λέγε μοι, ὁ ἥλιός σας κόρη,
ἐξέρχεται ὡς ἄλλοτε καὶ λάμπει εἰς τὰ ὄρη;
—Ναὶ λάμπει!—Ἡμεῖς ἥλιον δὲν ἔχομεν. . . ἀκόμα
θερμαίνει καὶ ζωογονεῖ πᾶν παγωμένον σῶμα;
—Θερμαίνει μόνον εὐτυχεῖς!... 'Ημᾶς δέν μας θερμαίνει!
Κ' ἔχετε ῥόδα πάντοτε, ὦ Ἔλση πεφιλμένη; 2

Εἰσὶ δὲ ἀπομεμονωμένοι οἱ νεκροί, καὶ

δύο καὶ τρεῖς δὲν κάθουνται πέντε δὲν κουβεντιάζουν,

ἢ ἄλλως:

ἐκεῖ σὺν δυὸ δὲν περπατοῦν, συντρεῖς δὲν κουβεντιάζουν 3.

Χωρίζονται δὲ καὶ οἱ συγγενεῖς ἀπὸ τῶν συγγενῶν,

χωρίζουν μάναις τὰ παιδιὰ καὶ τὰ παιδιὰ ταὶς μάναις 4.

'Εν Κύπρῳ καὶ εἰς ἄλλα μέρη δοξάζουσιν ὅτι αἱ ψυχαὶ εἰς τὸν ᾅδην δὲν ἀναγνωρίζουσιν ἀλλήλας. Λήξαντος,

1 Passow, ἀρ. 468 σ. 263.
2 'Εν Χρυσαλλίδι τ. Γ'. σ. 653.
3 Ῥαζέλ., Μυρολόγ. σ. 5.
4 Passow, ἀρ. 433 σ. 308.

λέγει ὁ Κύπριος κ. Γ. Λουκᾶς, τοῦ τεσσαρακονθημέρου, κατὰ τὸ διάστημα τοῦ ὁποίου ὁ Χάρος, ὡς οἱ ἄγγελοι κατ' ἄλλους (σ. 310), περιάγει τὴν ψυχὴν εἰς τοὺς τόπους ἐκείνους, ἔνθα μετέβη οὖσα ἐν τῷ σώματι, «λήξαντος τοῦ τεσσαρακονθημέρου μεταβιβάζει ὁ Χάρος τὴν ψυχὴν, οὐχὶ εἰς τὸν Ἅδην, ἀλλ' εἰς τοὺς οὐρανοὺς καὶ ἀπολύει αὐτὴν εἰς τὴν χώραν τῶν ἄλλων ψυχῶν, ὅπου λέγεται ὅτι μένουσι συμπεφυρμέναι αἱ δίκαιαι καὶ αἱ ἁμαρτωλαὶ μέχρι τῆς δευτέρας τοῦ Κυρίου παρουσίας. Ἐκεῖ αἱ τῶν φίλων καὶ συγγενῶν ψυχαὶ προσαγορεύουσιν ἀλλήλας διὰ τῶν λέξεων *κἄπου μὲ εἶδες, κἄπου σὲ εἶδα*, καὶ τοῦτο ὑπεμφαίνει ὅτι αἱ ψυχαὶ κατὰ τὸ κύπριον φρόνημα δὲν γνωρίζουσιν ἀλλήλας»[1]. Ἔκ τινος ὅμως δημοτικοῦ ᾄσματος φαίνεται ὅτι αἱ ψυχαὶ προαισθάνονται τῶν συγγενῶν των τὸν θάνατον, καὶ ποιοῦσιν ἑτοιμασίας ἐν ᾅδῃ ὅπως ὑποδεχθῶσιν αὐτούς:

Ἡ μάνα μου κάνει χαρὰ, κάνει τοῦ γιοῦ μου γάμο·
'πάγει 'ς τῆς βρύσαις γιὰ νερὸ καὶ 'ς τὰ βουνὰ γιὰ χιόνι,
καὶ 'ς τῆς περιβολάρισσαις γιὰ μῆλο γιὰ κυδῶνι.
—«Δόστε μου, βρύσαις, κρυὸ νερὸ καὶ σεῖς, βουνὰ, τὸ χιόνι,
καὶ σεῖς, περιβολάρισσαις, τὸ μῆλο, τὸ κυδῶνι.
Ἐμένα φίλος μὤρχεται ἀπ' τὸν ἀπάνω κόσμο,
οὐδ' ἀπ' τὰ ξένα μὤρχεται οὐδ' ἀπ' τὸν ξένον κόσμο,
μόν' εἶναι τὸ παιδάκι μου τὸ πολυαγαπημένο[2].

Συμφώνως τῇ δοξασίᾳ ταύτῃ, καθ' ἣν οἱ νεκροὶ ἀνευρίσκουσιν ἐν ᾅδου καὶ ἀναγνωρίζουσι τοὺς ἀποθανόντας

1 Γ. Λουκᾶ, Ὁ Χάρων παρὰ τοῖς Κυπρίοις, ἐν Πανδώρᾳ, 1869 τ. ΧΙΧ σ. 414.

2 Passow, ἀρ. 370 σ. 263.

συγγενεῖς καὶ φίλους των, ἀπευθύνονται οἱ μυρολογοῦντες σχεδὸν πάντοτε πρὸς τὸν νεκρὸν καὶ ἀναθέτουσιν αὐτῷ παραγγελίας ὅπως εἰς τοὺς ἄλλους τεθνεῶτας τὰς ἀνακοινώσῃ. Ἐντεῦθεν αἱ δημώδεις παροιμίαι «*μαζεύει γράμματα γιὰ τοὺς ἀποθαμένους*»[1] καὶ «*Μαζεύει γραφάδες*»[2] ἐπὶ τῶν ἐπικινδύνως ἀσθενούντων λεγόμεναι. Ἔν τινι λακωνικῷ μυρολογίῳ ὁ νεκρὸς ἀποκαλεῖται *μαντατοφόρος*:

Μαντατοφόρος φρόνιμος 'ποῦ 'πάει 'ς τὸν κάτω κόσμο
ὁπὤχει λόγια ἂς τοῦ τὰ εἰπῇ παραγγολαὶς, κι' ἂς στείλῃ[3].

καὶ ἀλλαχοῦ ἐκ μέρους γυναικὸς ἀποθανούσης:

'Σὰν τί μὲ τριγυρίζετε ὅλαις ἢ πονεμέναις;
μὴν ἀπ' τὸν ᾅδην ἦλθα 'γώ; μὴν ἀπ' τὸν κάτω κόσμο;
Ἐγὼ τώρα συντάζομαι καὶ τώρα θὲ νὰ πάγω,
ὁπὤχει λόγ' ἂς τὸν εἰπῇ καὶ μήνυμ' ἂς μηνύσῃ·
πὤχει πολὺ παράπονο ἂς κάμ' γραφὴ νὰ στείλῃ[4].

Κοινότατον δ' εἶναι ἐν Μάνῃ καὶ τὸ ἀκόλουθον μυρολόγιον, ὅπερ ἐδημοσιεύσαμεν ἄλλοτε ἐν Πανδώρᾳ:

Ἔ, Λιγορίτσα Παρασκή!
'σὰν 'πᾷς καὶ σὺ 'ς τὴν κάτου γῆ,
χ' εὑρῇς τὸ Σκυλακόγιαννη
νὰ τόνε πάρῃς 'σὲ μεϊρὰ*
καὶ νὰ τοῦ εἰπῇς τὰ εἴπαντα,**

1 Βενιζέλου, Παροιμίαι δημώδεις σ. 150 ἀρ. 2.
2 Αὐτ. σ. 172 ἀρ. 60.
3 Ῥαζέλου, Μυρολόγια. σ. 36.
4 Εὐλαμπίου, ἀμάραντος σ. 10.—Marcellus, Chants du peuple en Grèce. τ. I σ. 412.—Passow, ἀρ. 373 σ. 264.
* Κατ' ἰδίαν.
** Τὰ λεχθέντα.

καὶ οὖλα τὰ γενόμενα.
Κρούετ' ὁ πύργος κρούεται,
τὸν κρούει ὁ Βαβουλόλιας
κι' ὁ Διακονοδικαίακας 1.

Ἐν ἑτέρῳ ἐπίσης λακωνικῷ μυρολογίῳ ἐκτὸς παραγγελιῶν καὶ λόγων καὶ πραγμάτων ἀποστολαὶ ἀναφέρονται:

Μὰ φρόνιμη νοικοχυρά, μιὰ ταχτικὴ γυναῖκα
βουλήθη κι' ἀποφάσισε νὰ καταβῇ 'ς τὸν ᾅδη.
Κι' ὁπῶχει λόγια ἂς τὰ 'πῇ, παραγγολαὶς κι' ἂς στείλῃ,
κι' ὁπώχει γυιὸ 'ξαρμάτωτο ἂς στείλῃ τἄρματά του,
κι' ὁπῶχει γυιὸ γραμματικὸ ἂς στείλῃ τὰ χαρτιά του,
κι' ὁπῶχει κόρη ἀπροίκιστη ἂς στείλῃ τὰ προικιά της,
κι' ὁπῶχει καὶ μικρὸ παιδὶ ἂς στείλῃ τὰ πανιά του 2

Ἐν τινι μυρολογίῳ τῶν ἐν Καλαυρίᾳ τῆς Ἰταλίας τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ τὰ ἑλληνικὰ ἔθιμα κατὰ μέγα μέρος διατηρησάντων Ἑλλήνων ἀποίκων, οἱ ἐν ᾅδου παρίστανται ὑποδεχόμενοι τοὺς νεωστὶ ἀφικνουμένους νεκρούς, καὶ ἐρωτῶντες αὐτοὺς πῶς οἱ συγγενεῖς των διάγουσι: «Ἤθελα νὰ εἰξεύρω, παιδάκι μου, λέγει μήτηρ τις πρὸς τὸ θανὸν τέκνον, μὲ ποῖον περνᾷς τὴν ἡμέρα σου (μὲ ποῖον κάνεις τὸ μεσημέρι).—Ἐδῶ εὑρῆκα, ἀποκρίνεται τὸ τέκνον, τὸν κύρη μου καὶ μ' ἔπιασε (ἀσήκωσε) ἀπὸ τὸ χέρι. Καὶ πόσους ἄλλους εὑρῆκα ἐδῶ! καὶ ἦσαν πολλοὶ ἡ συντροφία· ὅλοι μὲ ἀρωτῆσαν διὰ τὸ σπίτι τους, καὶ ἡ μάνχις γιὰ τὰ παιδία τους» 3.

1 Πανδώρα τ. XVI σ. 540.
2 Ῥαζέλου, Μυρολόγια σ. 16.
3 Morosi, Studi sui dialetti greci della terra d'Otranto σ. 55.—

Ἡ Δώρα Ἰστριὰς διηγεῖται ὅτι καὶ ἔθιμον περίεργον εἴς τινα μέρη ὑφίσταται· καθ' ἣν στιγμὴν ἑτοιμάζονται νὰ φέρωσι τὸν νεκρὸν εἰς τὴν ἐκκλησίαν οἱ συγγενεῖς αὐτοῦ πλησιάζουσι καὶ εἰς τὸ οὖς αὐτοῦ ὁμιλοῦντες τῷ ἀναθέτουσι παραγγελίας πρὸς τοὺς λοιποὺς φίλους καὶ συγγενεῖς εἰς τὸν ἄλλον κόσμον [1].

Ὁμοία δοξασία καὶ παρ' ἀρχαίοις εὕρηται· ἡ Πολυξένη, μέλλουσα νὰ θυσιασθῇ ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ Ἀχιλλέως, λέγει, παρ' Εὐριπίδῃ, πρὸς τὴν μητέρα της:

ΠΟΛΥΞ. Τί σοι πρὸς Ἕκτορ' ἢ γέροντ' εἴπω πόσιν;
ΕΚΑΒ. Ἄγγελε πασῶν ἀθλιωτάτην ἐμέ [2].

Παραπλήσια λέγει παρὰ Βεργιλίῳ καὶ ὁ Νεοπτόλεμος φονεύων τὸν γηραιὸν τῆς Τροίας βασιλέα Πρίαμον [3]. Ἀνάλογον δὲ βάρβαρον τῶν Γετῶν ἔθιμον διηγεῖται ὁ Ἡρόδοτος. «Διὰ πεντητηρίδος δὲ τὸν πάλῳ λαχόντα αἰεὶ σφέων αὐτῶν ἀποπέμπουσι ἄγγελον παρὰ τὸν Ζάμολξιν (τὸν θεὸν αὐτῶν), ἐντελλόμενοι τῶν ἂν ἑκάστοτε δέωνται.

Legrand, Tragudia ke paramythia tis Kalabrias. 1870 σ. 36.

Ivo itela fsero, pedaki mu,
me tino kauni i misciamera.
—'Tu 'vo ivrika ton kiuri mu
ke m' azziccose a tti hera.

ke poss' addi ittu 'vo ivrika!
k' isa mali i cumpania;
ke arodisan' oli apo 'ssuto,
ke e mane a tta pedia.

1 Dora d'Istria, Les femmes en Orient. Βιβλ. Γ'. ἐπιστ. 2.—τ. I σ. 206 μετ. Αἰμ. Σχουζέ.
2 Εὐριπίδ., Ἑκαβ. 422.
3 Vergil., Aen II, 547.

Πέμπουσι δὲ ὧδε· οἱ μὲν αὐτῶν ταχθέντες ἀκόντια τρία ἔχουσι, ἄλλοι δὲ διαλαβόντες τοῦ ἀποπεμπομένου παρὰ τὸν Ζάμολξιν τὰς χεῖρας καὶ τοὺς πόδας, ἀνακινήσαντες αὐτὸν μετέωρον ῥιπτεῦσι ἐς τὰς λόγχας. Ἢν μὲν δὴ ἀποθάνῃ ἀναπαρείς, τοῖσι δὲ ἵλεως ὁ θεὸς δοκέει εἶναι· ἢν δὲ μὴ ἀποθάνῃ αἰτιῶνται αὐτὸν τὸν ἄγγελον, φάμενοί μιν ἄνδρα κακὸν εἶναι, αἰτιησάμενοι δὲ τοῦτον ἄλλον ἀποπέμπουσιν· ἐντέλλονται δὲ ἔτι ζῶντι»[1]. Διόδωρος δὲ ὁ Σικελιώτης ἀναφέρει ἔθος τι τῶν Γαλατῶν μεγίστην ἔχον ἀναλογίαν πρὸς τὴν παρ' ἡμῖν δοξασίαν· «κατὰ τὰς ταφάς, λέγει, τῶν τελευτηκότων ἐνίους ἐπιςολὰς γεγραμμένας τοῖς οἰκείοις τελευτηκόσιν ἐμβάλλειν εἰς τὴν πυράν, ὡς τῶν τετελευτηκότων ἀναγνωσομένων ταύτας»[2].

Ἐκ τοῦ ᾅδου οἱ νεκροὶ οὐδέποτε ἐπαναστρέφουσι:

'Σ τὴν Πόλι 'πᾶνε κ' ἔρχονται 'ς τὴ Βενετιὰ γυρίζουν,
ὅσοι 'ς τὸν ᾅδη καταιβοῦν ὀπίσω δὲν γυρίζουν.

λέγει λακωνικὸν μυρολόγιον[3]. Ἀλλαχοῦ δὲ λέγεται ὅτι τότε οἱ νεκροὶ ἐκ τοῦ ᾅδου θὰ ἐπιστρέψωσιν, ὅταν ἀλλάξῃ ἡ φυσικὴ τῶν πραγμάτων τάξις ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, ὅταν ὁ κόρακας ἀσπρίσῃ καὶ γίνῃ περιστέρι, ὅταν ἡ θάλασσα στειρεύσασα μεταβληθῇ εἰς κῆπον πολύδενδρον, ὅταν τὰ ξηρὰ ξύλα ἀνθήσωσι καὶ εἰς χλοεροὺς κλῶνας μεταβληθῶσιν[4]. Ἀποκαλεῖται δὲ διὰ τοῦτο ὁ θάνατος *ἀγύριστο ταξεῖδι*,

1 Ἡροδότ. Δ. 94.
2 Διόδωρ. Σικελιώτ., Ε. 28.
3 Ῥαζέλου, Μυρολόγια σ. 14.
4 Αὐτ. σ. 11-12.—Passow, ἀρ. 487-488.—Λελέκου, Δημοτ. Ἀν-

διαλαμβάνομεν. Ἐν μυρολογίοις οἱ νεκροὶ παρακαλοῦνται νὰ ἔλθωσι νὰ ἐπισκεφθῶσι τοὺς συγγενεῖς αὐτῶν ὡς ἄνεμος, ὡς νέφος, ὅπως αἱ σκιαὶ τῶν ἡρώων παρὰ τῷ Ὀσσιανῷ.

> Ἀμάτια μου, γίνου σύγνεφο καὶ δροσερὸς ἀέρας
> καὶ γίνου σιγαλὴ βροχὴ κ' ἔλα 'ς τὰ κεραμίδια.
> Γιὰ πρόβαλε κι, ἀγνάντεψε 'σάνπως προβαίνει ὁ ἥλιος,
> 'σάνπως προβαίνει ὁ αὐγερινὸς καὶ φέγγει ὁ κόσμος ὅλος·
> γιὰ πρόβαλε, λεβέντη μου, 'σάνπως προβαίνει ὁ ἥλιος,
> 'σάνπως χαράζει 's τὰ βουνὰ καὶ φέγγει 's τὰ λαγγάδια 1.

καὶ ἄλλως:

> Μῆτρο, γιὰ γένῃ σύγνεφο, γένῃ κομμάτ' ἀντάρα
> καὶ ἔλα μὲ τὸν ἄνεμο κ' ἔλα μὲ τὸν ἀέρα,
> ἔλα τὸ γρηγορώτερο 's τὸ σπίτι τὸ 'δικό σου 2.

Ἡ ἐν τῷ ᾅδῃ διαμονὴ εἶναι βαρεῖα καὶ πικρὰ, οἱ δὲ νεκροὶ πολυτρόπως προσπαθοῦσι, κατὰ τὰ δημοτικὰ ᾄσματα ν' ἀπελευθερωθῶσι καὶ νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς τὸν *ἀπάνω κόσμον*. Ἀλλ' ὁ Χάρος, πονηρὸς καὶ ἐπιτήδειος ἀνακαλύπτει πάντοτε τὰ σχέδια αὐτῶν καὶ τὴν φυγήν των παρακωλύει. Ἓν τῶν δημοτικῶν τούτων ᾀσμάτων, οὗ πλεῖσται ὑπάρχουσι παραλλαγαὶ, περιγράφει τὴν ἐκ τοῦ ᾅδου δραπέτευσιν τριῶν ἀνδρειωμένων. Ἐν τῷ ᾄσματι τούτῳ ἐκφράζεται ζωηρότατα ἡ πρὸς τὴν ζωὴν ἀγάπη δι' ἀποστροφῆς πρὸς τὰ βουνὰ καὶ τὰς πεδιάδας, αἵτινες μακαρίζονται διότι οὐδὲν κατ' αὐτῶν ἰσχύει ὁ Χάρος.

1 Ῥαζέλου, Μυρολόγια σ. 11.
2 Χασιώτης, σ. 180.

Καλότυχα 'ψηλὰ βουνὰ καὶ κάμποι 'βλογημένοι,
'ποῦ Χάρο δὲν παντέχετε, Χάρο δὲν καρτερεῖτε·
Τὸ καλοκαῖρι πρόβατα, καὶ τὸ χειμῶνα χιόνια.
Τρεῖς ἀντρειωμένοι βούλονται ναὔγουν ἀπὸ τὸν ᾅδη·*
ὤνας ναὐγῇ τὴν ἄνοιξι κι' ἄλλος τὸ καλοκαῖρι,
ὁ τρίτος τὸ χινόπωρο, 'ποῦ πέφτουνε τὰ φύλλα.
Μιὰ κόρη κοσμαγάπητη καὶ κοσμαγαπημένη,
μιὰ κόρη τοὺς παρακαλεῖ, τὰ χέρια σταυρωμένα.
—«Ἄγουροι, πάρτε με κ' ἐμὲ 'ς τὸν κόσμο τὸν ἀπάνου,
γιὰ νὰ βυζάξω τὸ παιδὶ κι' ἀπὲ ματαγυρίζω.»
—«Δὲν ἠμποροῦμε, λιγερὴ, δὲν ἠμποροῦμε, κόρη·
βροντομαχοῦν τὰ ροῦχά σου καὶ λάμπουν τὰ μαλλιά σου,
χτυποῦν τ' ἀσημοχρύσαφα καὶ μᾶς ἀκούει ὁ Χάρος.»
—«Ἐγὼ τὰ ροῦχα 'βγάνω τα καὶ τὰ μαλλιὰ πλακῶ τα,
κι' αὐτὰ τ' ἀσημοχρύσαφα τὰ δένω 'ς τὸ μαντῆλι.»
—«Ὁ Χάρος εἶναι πονηρὸς, 'πιτήδειος πρωτοκλέφτης,
'ξέρει κλεφτοπατήματα, πονήριαις γυναικῶνε.»
Κι' ὁ Χάρος 'ποῦ ἦταν πονηρὸς, 'ς τὴ στράτα τ'ς ἀπανταίνει·
πιάνει τὴν κόρ' ἀπ' τὰ μαλλιὰ, τ'ς ἀγούρους ἀπ' τὴ μέση.
—«Ἄσε με, Χάρ' ἀπ' τὰ μαλλιὰ καὶ πιάσε μ' ἀπ' τὸ χέρι,
κι' ἂν δώκῃς γάλα τοῦ παιδιοῦ, πλιὰ δέν σου ματαφεύγω»1.

* Ἐν ἑτέρᾳ παραλλαγῇ φέρεται «τὸν ᾅδη νὰ τσακίσουν». (Passow, ἀρ. 320) ἐν ἑτέρᾳ «νὰ φύγουν ὀχ τὸν ᾅδη» (αὐτ. ἀρ. 322) ἐν ἑτέρᾳ «νἄλθουν 'ς τὸν 'πάνω κόσμον» (αὐτ. ἀρ. 321. 323) καὶ τέλος ἐν ἑτέρᾳ «τὸν ᾅδη νὰ ἀνοίξουν.» (Ἰατρίδης σ. 21).

1 Ζαμπελ., Ἄσματα δημοτικὰ τῆς Ἑλλάδος σ. 733.—Passow, ἀρ. 424 σ. 301.—Βλ. καὶ Passow, ἀρ. 420. 421. 422. 423. 425.—Ἰατρίδ., Συλλογὴν δημοτ. ᾀσμάτων 1859 σ. 21.—Ἐν τῷ ὑπ' ἀρ. 420 παρὰ Passow ἡ κόρη παρακαλεῖ τοὺς ἀντρειωμένους νὰ τὴν παραλάβωσι μεθ' ἑαυτῶν εἰς τὸν ἀπάνω κόσμο οὐχὶ διὰ νὰ θηλάσῃ τὸ ὀρφανὸν βρέφος της, ὡς ἐν τῷ ἀνωτέρω παρατεθέντι ᾄσματι, ἀλλὰ διὰ νὰ ἴδῃ τὴν μητέρα καὶ τοὺς ἀδελφοὺς αὐτῆς.

—«. . . Νὰ 'πάω νὰ 'διῶ τὴν μάνα μου πῶς θλίβεται γιὰ 'μένα,

Ἐν ἄλλοις δημοτικοῖς ᾄσμασιν ὁ Χάρος παρίσταται τιμωρῶν τοὺς ἀποπειρωμένους νὰ δραπετεύσωσι:

νὰ 'πάω νὰ 'διῶ τ' ἀδέρφια μου πῶς κλαίουνε γιὰ μένα.»
Ἀλλ' οἱ ἀντρειωμένοι ἀποκρίνονται αὐτῇ:
—«Κόρη μ', σένα τ' ἀδέρφια σου μέσ' 'ς τὸ χορὸ χορεύουν,
κόρη μου, σένα ἡ μάνα σου 'ς τὴ ῥοῦγα κουβεντιάζει.»
Ἐν δὲ τῇ παρ' Ἰατρίδη παραλλαγῇ ἐκτενέστερος συνάπτεται διάλογος, μεστὸς πικρίας διὰ τὴν ὑπὸ τῶν ζώντων λήθην τῶν νεκρῶν.
—Νὰ 'πάω νὰ ἰδῶ τὴν μάνα μου, πῶς θλίβεται γιὰ 'μένα.
—Κόρη μ', ἡ μάνα σ' κάθεται 'ς τὴ ῥοῦγα καὶ γελάει.
—Νὰ ἰδῶ καὶ τὸν πατέρα μου πῶς θλίβεται γιὰ 'μένα.
—Κόρη μου, ὁ πατέρας σου 'ς τὸ καπηλειό 'ν' καὶ πίνει.
—Νὰ 'πάω νὰ ἰδῶ τ' ἀδέρφια μου πῶς θλίβονται γιὰ 'μένα.
—Κόρη μου, σέν' τ' ἀδέρφια σου ῥίχτουνε τὸ λιθάρι.
—Νὰ ἰδῶ καὶ τὰ 'ξαδέρφια μου πῶς θλίβονται γιὰ 'μένα.
—Κόρη μου, τά 'ξαδέρφια σου εἰς τὸ χορὸ χορεύουν.»
Κ' ἡ κόρη ἀναστέναξε βαρυὰ 'ς τὸν κάτω κόσμο,
κι' ἀνάψανε τὰ καπηλειὰ κ' ἐκάησαν ἡ ῥούγαις,
κάη καὶ τὸ λιθόῤῥευμα, 'π' ἐῤῥίχταν τὸ λιθάρι,
κάη κ' ἡ δίπλη τοῦ χοροῦ, 'π' ἐχόρευ' ἡ γενιά της.
Ὁμοίας περίπου ἰδέας ἐκφέρει καὶ λακωνικόν τι μυρολόγιον:
Ἐγὼ μάναις δὲ θλίβομαι κι' οὔτ' ἀδερφαὶς λυποῦμαι,
κ' ἡ μάναις ψεύτραις γίνονται κ' ἡ ἀδερφαὶς ἀρνήτραις·
ἡ μάνα κλαίει καὶ βαίνεται καθίζει τρώει καὶ πίνει,
κ' ἡ ἀδερφὴ μαυροφορεῖ κἀνένα χρόνο δύο,
ὕστερα 'μπαίνει 'ς τὸ χορὸ καὶ λέει καὶ τὸ τραγοῦδι.
(Ῥαζέλου, Μυρολόγια σ. 6).

Ὁ κ. Κλέων Ῥαγκαβῆς, τὴν αὐτὴν ἰδέαν ὡς ἀρχικὴν βάσιν λαβών, ἐποίησεν ἓν τῶν καλλίστων του ποιημάτων, τὴν **Κατάσκοπον ψυχὴν** (ἐν Ῥαπτάρχου, Παρνασσῷ σ. 687-688). Καὶ ῥωσσικὸν δέ τι δημῶδες ᾆσμα, ὑπὸ τοῦ Καραμζίνου (Ἱστ. τῆς Ῥωσσίας. Μετάφρ. Κροκιδᾶ τ. Χ σ. 234) ἀναφερόμενον, περιέχει ἰδέας ἀναλόγους.

Οἴμοι! ἡ μήτηρ κλαίει, ὡς ὁ ποταμὸς ῥέει,
ἡ ἀδελφὴ κλαίει, ὡς ῥέουσιν οἱ ῥύακες,

Πολὺ ποῦ τὸ μετάνωσε, τὤχει μετανωμένο,
γυρεύει σκάλα ν' ἀναιβῇ, γεφύρι νὰ περάσῃ,
καὶ τὸ γεφύρι ἐῤῥάγισε, κ' ἡ σκάλα ἐτσακίσθη,
κι' ὁ Χάρος ὁποῦ τἄκουσε πολὺ βαρὺ τοῦ φάνη·
μὲ σίδερο τὸν ἔδεσε καὶ 'ς τὰ δεσμὰ τὸν βάνει,
τοὔβαλε καὶ 'ς τὸν κόρφο του μαύρου 'φιδιοῦ κεφάλι[1].

ἐν ἑτέρῳ δὲ μυρολογίῳ καὶ σκοποὶ τοῦ Χάρου ἀναφέρονται συλλαμβάνοντες τοὺς δραπέτας καὶ τιμωροῦντες αὐτούς:

Εὔμορφον νιὸν ἐπιάσανε τοῦ Χάρου οἱ βαρδιατόροι·
μὲ σίδερα τὸν δέσανε, μὲ βάτα τὸν τυλίξαν,
τοῦ βάλαν καὶ 'ς τὸν κόρφο του μαύρου 'φιδιοῦ κεφάλι,
νὰ τὸν βαροῦν τὰ σίδερα, νὰ τὸν κεντοῦν τὰ βάτα,
νὰ τὸν 'σπικώνῃ τὸ θεριὸ, νὰ μὴ 'μπορεῖ νὰ φύγῃ[2].

Αἱ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ μυθολογίᾳ καὶ ταῖς διηγήσεσι τῶν ποιητῶν μνημονευόμεναι κάθοδοι εἰς ᾅδου ζώντων ἡρώων[3] συχνότατα μὲν ἀπαντῶσιν εἰς τὰ παραμύθια, εἰς δὲ τὰ δημώδη ᾄσματα σπανίως. Ἓν μόνον τούτων γνωρίζομεν τὸ ὑπὸ Ζαμπελίου καὶ κατόπιν ὑπὸ Passow δημοσιευθὲν, καθ' ὃ ὁ ἥρως Ζάχος ἔφιππος καταβαίνει εἰς τὸν ᾅδην διὰ νὰ ἴδῃ τοὺς φίλους του καὶ νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν γῆν, ἀλλὰ συλλαμβάνεται ὑπὸ τοῦ Χάρου, παλαίει πρὸς αὐτὸν καὶ ἡττηθεὶς ἀπάγεται εἰς τοῦ Χάρου τὴν τέντα[4].

ἡ σύζυγος κλαίει ὡς πίπτει ἡ δρόσος,
ὁ ἥλιος ἀνατελεῖ καὶ ἐξατμίσει τὴν δρόσον.

1 'Ραζέλου, Προοίμια μυρολογίων σ. 7.

2 Αὐτ. σ. 12.

3 Βλ. Ozanam, De frequenti apud veteres poetas heroum ad inferos descensus. 1839.

4 Ζαμπελ., σ. 730.—Passow, ἀρ. 433 σ. 308-309.

Ἐν δὲ τοῖς παραμυθίοις συχνότατα ἀπαντῶσι κάθοδοι εἰς τὸν κάτω κόσμον δι' ὀπῆς, ἐν ᾗ ὑπάρχει κλίμαξ, εἰς τὸν κάτω κόσμον ἀπολήγουσα. Σημειωτέον ὅτι ὁ κάτω κόσμος τῶν παραμυθίων οὐδὲν ἔχει κοινὸν μετὰ τοῦ κάτω κόσμου τῶν παραδόσεων καὶ τῶν δημοτικῶν ᾀσμάτων. Ἐν τοῖς παραμυθίοις ὁ κάτω κόσμος δὲν εἶναι ἡ κατοικία τῶν νεκρῶν, ὁ ᾅδης, ἀλλὰ κόσμος διάφορος τοῦ ἡμετέρου, *κόσμος νέος*, κατὰ τὴν ἔκφρασιν παραμυθίου τινός [1], ἔνθα κατοικοῦσιν πίθηκοι [2], ἢ μάγοι [3], ἢ ἄλλη τις ἀλλόκοτος φυλὴ ἀνθρώπων, κατὰ τοῦ μυθολόγου τὴν ἰδιότροπον φαντασίαν. Ὁ Hahn ὑπήγαγε πάντα τὰ παραμύθια ταῦτα εἰς μίαν τάξιν, τὴν τῆς καθόδου εἰς ᾅδου (Unterweltsfahrt), καὶ παραβάλλει αὐτὰ πρὸς ὅμοια γερμανικά, ἀλβανικὰ καὶ σλαυικά [4].

Στόμια δὲ εἴτε πύλαι τοῦ ᾅδου θεωροῦνται ὑπὸ τοῦ λαοῦ τὰ σκοτεινὰ ἄντρα καὶ τὰ βάραθρα, ὧν τὸ βάθος οὐδέποτε ἠδυνήθη νὰ καταμετρηθῇ, καὶ ἅτινα *ἄπατα* διὰ τοῦτο ἀποκαλοῦνται. Τοιοῦτο εἶναι τὸ ἐν τῷ Ταινάρῳ σπήλαιον, περὶ οὗ καὶ οἱ ἀρχαῖοι ἐμυθολόγουν ὅτι ἦν πύλη ᾅδου δι' ἧς καὶ ὁ Ἡρακλῆς ἐς ᾅδου κατῆλθεν· ἀλλὰ περὶ τούτου γενήσεται λόγος κατωτέρω ἐν τοῖς περὶ *καθαρτηρίου*. Ἐκ τῶν ἄλλων δὲ μερῶν ἀναφέρομεν μόνον τὴν ἐν Ζακύνθῳ *ἄβυσσον*, λάκκον καὶ πηγὴν ὕδατος μεταξὺ τῶν χωρίων *Λιθακιᾶς* καὶ *Κεριοῦ* ὅπερ θεωρεῖ-

1 Hahn, Griechische u. albanesische Märchen, ἀρ. 70. τ. II σ. 295.
2 Αὐτ. ἀρ. 67.
3 Νεοελληνικὰ ἀνάλεκτα. τ. Β'. σ. 55.
4 Hahn, ἔνθ. ἀν. τ. I σ. 60.

ται ὡς τόπος *βαρειὸς* ἤτοι ὑπὸ πνευμάτων συχναζόμενος, καὶ περὶ οὗ ὁ Schmidt λέγει ὅτι εἶναι ἀμετρήτου βάθους, οὗ ἕνεκα θεωρεῖται ὑπὸ τοῦ λαοῦ ὡς μία τῶν εἰσόδων τοῦ ᾄδου[1]. Ὅμοιον εἶναι καὶ τὸ *Βροντόνερο*, ἑτέρα θέσις ἐν τῇ αὐτῇ νήσῳ, παρὰ τὴν θάλασσαν ἐν τῷ ὄρει Σκοπῷ, περὶ οὗ τὰ αὐτὰ δοξάζουσι[2], καὶ ὡς κατοικητήριον δαιμόνων οἱ κάτοικοι θεωροῦσιν. Ὁ γράψας τὴν *Θύραν τῆς μετανοίας* λέγει τ' ἀκόλουθα περὶ τῶν τοιούτων τόπων, σύμφωνα πρὸς τοῦ λαοῦ τὰς προλήψεις. «Καθὼς εἶναι καὶ κάποιαις ἀναστόμωσες, λάκκοι, καὶ χάσματα, ὁποῦ ξερνοῦν φλόγες ἀπὸ θειάφι, καὶ κάνουσι τοῦτον τὸν τόπον, ἕνα θανατερὸν καὶ ἀνίατον σκότος. Τοὺς ὁποίους λάκκους συνειθίζομεν νὰ ὀνομάζωμεν, στόμα τοῦ Ἡφαίστου καὶ πόρταις καὶ παράθυρα τοῦ ᾄδου· εἰς ἐκεῖνο τὸ σκότος, ἔχει καὶ ὁ τυφλὸς θάνατος τὴν καθέδραν καὶ τὸ βασίλειόν του· κτλ.»[3].

Περὶ τῶν τοιούτων τόπων καὶ οἱ ἀρχαῖοι τὰ αὐτὰ ἐδόξαζον[4], καὶ τὴν πρόληψιν ταύτην καταπολεμεῖ ὁ Λουκρήτιος[5]. Ὅμοια δὲ πρὸς τὰς παρ' ἡμῖν προλήψεις εἰσὶν ὅσα περὶ τῆς παρὰ τὸ Ἄργος Ἀλκυονίας λίμνης διηγεῖται ὁ Παυσανίας: «Εἶδον καὶ τὴν Ἀλκυονίαν λίμνην, δι' ἧς φασιν Ἀργεῖοι Διόνυσον ἐς τὸν ᾄδην ἐλθεῖν

1 Schmidt, τ. I σ. 248.

2 Schmidt, τ. I σ. 248-249.

3 Θύρα τῆς μετανοίας. Μέρ. Γ'. 1852 σ. 76.

4 Maury, Histoire des religions de la Grèce antique. τ. II σ. 491 κε.—Τοῦ αὐτοῦ, La magie et l'astrologie. 3e édit. σ. 170 κε.

5 Lucret., d. rer. nat. VI, 761 κε.

Σεμέλην ἀνάξοντα, τὴν δὲ ταύτῃ κάθοδον δεῖξαί οἱ Πόλυμνον. Τῇ δὲ Ἀλκυονίᾳ *πέρας τοῦ βάθους οὐκ ἔστιν*, οὐδέ τινα οἶδα ἄνθρωπον εἰς τὸ τέρμα αὐτῆς οὐδεμιᾷ μηχανῇ καθικέσθαι δυνηθέντα, ὅπου καὶ Νέρων σταδίων πολλῶν κάλους ποιησάμενος καὶ συνάψας ἀλλήλοις, ἀπαρτήσας δὲ καὶ μόλυβδον ἀπ' αὐτῶν καὶ εἰ δή τι χρήσιμον ἄλλο ἐς τὴν πεῖραν, οὐδὲ οὗτος οὐδένα ἐξευρεῖν ἐδυνήθη ὅρον τοῦ βάθους»[1].

Καταβαίνουσι δ' εἰς τὸν ᾅδην διὰ κλίμακος κατά τε τὰ παραμύθια[2] καὶ τὰ δημοτικὰ ᾄσματα. Ὁ Ζάχος ἐν τῷ παρὰ Passow ᾄσματι, κατερχόμενος εἰς τὸν ᾅδην

σκαλὶ σκαλὶ κατέβαινε, σκαλὶ τὸ μετανοιόνει[3].

Ἐν ἑτέρῳ δ' ᾄσματι οἱ νεκροὶ διὰ τῆς κλίμακος ταύτης καταβαίνουσιν εἰς τὸν κάτω κόσμον.

Ὀμορφονιὸς ψυχομαχάει, ὀμορφονιὸς 'πεθαίνει·
ἀνάψτε πράσινα κεριὰ καὶ κίτρινες λαμπάδες,
νὰ φέξουνε τ' ὀμορφονιὸ νὰ καταιβῇ 'ς τὸν ᾅδη.
Σκαλὶ σκαλὶ κατέβαινε, σκαλὶ σκαλὶ ἀναιβαίνει.
'κεῖ ηὗρέ τον 'νας σκώληκας μὰ καὶ τὸν ἐρωτάει·
—Ποῦ 'πᾷς, ἀσῆμι, νὰ χαθῇς, μάλαμα, νὰ θολέψῃς;
ποῦ 'πᾷς, ἀργυροκούδουνο, νὰ χάσῃς τὴ λαλιά σου;[4].

Ἐν ἑτέρῳ τέλος μυρολογίῳ καὶ *καταρράκται*ς τοῦ ᾅδου ἀναφέρονται[5].

---

1 Παυσαν., II, λζ'. 5.—Πρβλ. καὶ Curtius, Peloponnesus. τ. II σ. 369.

2 Hahn, ἀρ. 15. 32. 67.

3 Passow, ἀρ. 433 σ. 308. Πρβλ. αὐτ. ἀρ. 420 στ. 12 καὶ ἀρ. 421 στ. 8.—Ῥαζέλου, Μυρολόγια σ. 7.—Schmidt, τ. I. σ. 236.

4 Λελέκου, Δημ. ἀνθολ. σ. 154.

5 Ῥαζέλου, Μυρολόγια σ. 4.

Ἐκτὸς τούτων διετηρήθησαν παρὰ τῷ καθ' ἡμᾶς λαῷ καὶ ἴχνη τινα τῶν ἀρχαίων μυθολογημάτων περὶ τοῦ ὕδατος τῆς λήθης, ἐξ οὗ πίνοντες οἱ νεκροὶ ἐλησμόνουν τὰς ἀναμνήσεις των πάσας. Ἔν τινι δημοτικῷ ᾄσματι ἀναφέρεται ὅτι οἱ νεκροὶ

περνοῦν τὸν ποταμὸ καὶ πίνουν τὸ νερό του
καὶ λησμονοῦν τὰ σπίτια τους καὶ τὰ ὀρφανὰ παιδιά τους[1].

Ἐν ἑτέρῳ δὲ ἀνδρειωμένος ἡττηθεὶς ὑπὸ τοῦ Χάρου, παρακαλεῖ αὐτὸν νά τῳ χαρίσῃ ὀλίγων ἔτι ἡμερῶν ζωὴν διὰ νὰ

'πάῃ 'ς τῆς Πόλις τὰ βουνὰ, 'ς ταὶς μαρμαρένιαις βρύσαις,
ποῦ πίνουν τ' ἄγρια πρόβατα, καὶ λησμονοῦν τ' ἀρνιά τους[2].

ἀλλαχοῦ ὁ νεκρὸς ὑποτίθεται λέγων ὅτι μετηνέχθη 'ς τῆς *Ἄρνας τὰ λαγκάδια.*

Τί 'μένανε μὲ πήρανε 'ς τῆς Ἄρνας τὰ λαγκάδια,
'π' ἀρνειέται ἡ μάνα τὸ παιδὶ καὶ τὸ παιδὶ τὴ μάνα
κι' ἀρνιοῦνται καὶ τ' ἀνδρόγυνα τὰ πολυαγαπημένα[3].

ἢ ἄλλως:

καὶ 'πᾶν' 'ς τὸν κάτω κόσμο·
'πᾶνε 'ς τῆς Ἄρνης τὰ βουνὰ, 'ς τῆς 'Αρνητιὰς τὸν τόπο.
Ἐδῶ ποτὲ δὲ σμίγουνε, ποτὲς δὲν ἀνταμόνουν[4].

1 Εὐλαμπίου, Ἀμάραντος σ. 21.—Marcellus, Chants du peuple en Grèce. τ. II σ. 84.—Passow, ἀρ. 371 σ. 264.

2 Ἰατρίδου, Συλλογὴ δημοτικῶν ᾀσμάτων σ. 17.

3 Ῥαζέλου, σ. 32.—Σημειωτέον ὅτι ἡ λέξις Ἄρνα, ἀρνητιὰ καὶ αἱ παραπλήσιαι ἐπλάσθησαν πᾶσαι ἐκ τοῦ ἀρνοῦμαι, ὅπερ μετέπεσε καὶ εἰς τὴν σημασίαν τοῦ λησμονῶ. Περὶ τούτου γράφομέν τινα ἐν τῷ τετάρτῳ τοῦ παρόντος συγγράμματος τόμῳ, ἐν τοῖς περὶ Δημοτικῶν αἰνιγμάτων καὶ λογοπαιγνίων.

4 Λελέκου, Δημοτ. Ἀνθολογία σ. 151.—Πρβλ. καὶ τὰς ἀρχαίας

Ἀνάλογον εἶναι καὶ τὸ *χόρτο τῆς ἀρνησιᾶς*[1], περὶ οὗ γίνεται λόγος ἐν μυρολογίοις καὶ τὸ *λησμοβότανο*, ὅπερ φύεται εἰς ἄγρια βουνὰ, καὶ τὸ ὁποῖον τρώγουσιν ἡ προβατίνες καὶ λησμονοῦν τ' ἀρνιά τους[2].

Κόλασις.

Ὁ λαὸς διετήρησε πάσας σχεδὸν τὰς περὶ κολάσεως δοξασίας τὰς διαπλασθείσας ἐπὶ τῇ βάσει τῆς χριστιανικῆς θρησκείας καὶ τῶν ἀρχαίων μύθων ὑπὸ τῆς ἐξημμένης φαντασίας τῶν ἀσκητῶν καὶ τῶν καλογήρων. Καὶ

φράσεις «Λήθης πεδίον» (Ἀριστοφ. Βατραχ. 186.-Πλάτων, Πολιτ. Χ. σ. 621.—Διονυσ. Ἀλικαρν., Ῥωμ. ἀρχ. Η'. 52) «λήθης τόπος» (Πλουτάρχ., π. τῶν ὑπὸ θ. βραδ. τιμωρουμ. 22 σ. 566 a).

1 Ῥαζέλου, σ. 28.

Ἐδῶ εἶναι ποῦ τῶνόμασαν τῆς ἀρνησιᾶς τὸ χόρτο,
ποῦ ἀρνειέται ἡ μάνα τὸ παιδὶ καὶ τὸ παιδὶ τὴ μάνα·
καὶ ἀρνοῦνται καὶ τἀνδρόγυνα τὰ πολυαγαπημένα.

2 Passow, ἀρ. 376 σ. 265-266.

—«Πέρα 'ς ἐκεῖνο τὸ βουνὸ
ὀπὤχει ἀντάρα 'ς τὴν κορφὴ,
καὶ καταχνιὰ 'ς τὸν πάτο·
ἐκεῖν' τὸ λησμοβότανο,
τὸ τρῶνε προβατίνες
καὶ λησμονοῦν τ' ἀρνιά των.
Σύρε καὶ σὺ, μανοῦλά μου,
γιὰ νά με ἀλησμονήσῃς.»
—«Μυριάδες κι' ἂν τὸ φάγω ἐγὼ
ἀλησμονιὰν δὲν ἔχω.»

Παραπλήσια πιστεύουσι καὶ περὶ ἑτέρου μυθολογικοῦ ἄνθους, τοῦ ἀμαράντου, περὶ οὗ θὰ γράψωμεν ἐν τῷ παραρτήματι τῆς παρούσης μυθολογίας, ἐν τῇ φυτικῇ μυθολογίᾳ τοῦ καθ' ἡμᾶς λαοῦ.

ἕνεκα τοῦ λόγου τούτου τρέφει μέχρι τοῦδε προλήψεις καὶ δοξασίας περὶ τῶν μετὰ θάνατον, ἀγνώστους εἰς τοὺς πατέρας τῆς ἐκκλησίας, ἀλλ' ὧν τὴν ἀρχὴν εὐχερῶς ἀνευρίσκει τις μελετῶν τὰ πρὸς χρῆσιν τοῦ λαοῦ θρησκευτικὰ βιβλία, τὰς *ἀποκρύφους ἀποκαλύψεις*, τὴν *Ἁμαρτωλῶν σωτηρίαν*, τὴν *Θύραν τῆς μετανοίας*, καὶ τὰ παντοειδῆ περὶ τῶν βίων τῶν ἁγίων *Συναξάρια*. Ἐνταῦθα θέλομεν προσπαθήσει ὡς οἷόν τε συντόμως νὰ περιλάβωμεν ἐκείνας τῶν τοιούτων προλήψεων, αἵτινες φαίνονται ἔχουσαι καθαρῶς δημοτικὸν χαρακτῆρα.

Αἱ κολάσεις τῶν ἁμαρτωλῶν ἀνομολογοῦνται φρικωδέσταται καὶ ἀπερίγραπτοι. Οὐδεμία τῶν ἐν τῇ γῇ ταλαιπωριῶν καὶ ἀθλιοτήτων, οὐδὲν ἀνθρώπινον βασανιστήριον δύναται καὶ ἀμυδροτάτην ἰδέαν περὶ τῶν κολάσεων τούτων νὰ παράσχῃ. Διὰ τοῦτο παραδίδοται περὶ τοῦ Λαζάρου, τοῦ ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ ἀναστηθέντος, ὅστις πάσας τὰς κολάσεις ταύτας εἶδεν, ὅτι *ποτὲ δὲν ἐγέλασε τ' ἀχεῖλι του*, διότι ἀνεμιμνήσκετο τὶ πάσχουσιν οἱ ἐν ᾅδου. Κυπριακόν τι δημοτικὸν περὶ τοῦ Λαζάρου ᾆσμα, ὅπερ καὶ τὴν εἰς Λάρνακα τῆς Κύπρου ἀποχώρησιν αὐτοῦ περιγράφει, λέγει περὶ τούτου.

Τριάντα χρόνους ἔζησε 'ς τὴν γῆν 'ς τὴν στερκωμένην,
ποτέ του 'ὲν ἐγέλασεν 'ποῦ 'χεν καρτίαν κάμμένην·
ἀθθυμάτουν ὁ Λάζαρος καὶ ἡ ψυχή του τρέμει [1].

1 Σακελλαρίου, Κυπριακά. τ. Γ'. σ. 56.—Πρβλ. καὶ Ἁμαρτωλῶν Σωτηρίαν. Μέρ. Β'. Κεφ. 22 «Περὶ τῶν ἀῤῥήτων τιμωριῶν τῆς ἀτελευτήτου Κολάσεως.» 1857 σ. 277-278. «Διηγᾶται ὁ Ἅγιος Κύριλλος ὁ Ἀλεξανδρείας εἰς μίαν ἐπιστολὴν, ὁποῦ γράφει πρὸς τὸν ἱερὸν Αὐγουστῖνον (;), καὶ λέγει ὅτι τρεῖς ἄνθρωποι ἀνέστησαν ἐκ νε-

Ἐξ ὁμοίας ἰδέας καὶ οἱ ἀρχαῖοι ὁρμώμενοι ἔλεγον παροιμιακῶς περὶ τῶν σκυθρωπῶν καὶ ἀγελάστων *ἐς Τροφωνίου μεμάντευται*[1].—Ἐν δ' ἑτέρῳ ᾄσματι ψαλλομένῳ ὑπὸ τῶν παίδων κατὰ τὴν παραμονὴν τῆς ἑορτῆς τοῦ Λαζάρου, ἐρωτώμενος οὗτος τί εἶδεν «εἰς τὸν ᾅδην ποῦ ἐπῆγε» ἀποκρίνεται:

Εἶδα φόβους, εἶδα τρόμους,
εἶδα βάσανα καὶ πόνους.
Δόστε μου νερὸ λιγάκι
νὰ ξεπλύνω τὸ φαρμάκι
τῆς καρδίας, τῶν χειλέων,
καὶ μὴ μ' ἐρωτᾶτε πλέον.

Κατὰ τὴν *Ἁμαρτωλῶν σωτηρίαν* πᾶσαι τῶν ἁμαρτωλῶν αἱ αἰσθήσεις κολάζονται «ὁποῦ πάντα, λέγει, τὰ μέλη καὶ αἴσθησες νὰ ἔχουσιν ὀδύνην ἀνείκαστον, τουτέστι τὸν θρῆνον οἱ ὀφθαλμοὶ, τὸν βρυγμὸν οἱ ὀδόντες, τὴν δυσωδίαν ἡ ὄσφρησις, ἡ ἀκοὴ κτύπους καὶ βοὰς ὀδυρμῶν, δίψαν ἡ γεῦσις, πεῖναν ὁ στόμαχος, καὶ ἁπλῶς εἰπεῖν, ὅλα τὰ μέλη νὰ ἔχωσι τὴν ἰδίαν τιμωρίαν καὶ κόλασιν»[2].

Κατ' ἐξοχὴν ὅμως ἡ κόλασις συνίσταται εἰς πῦρ, ἄνω-

κρῶν, οἷς κρίμασιν ὁ θεὸς εἶδεν ὁ τὰ πάντα πρὸς τὸ ἡμῶν συμφέρον οἰκονομῶν. Ἕναν ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἐπῆγα καὶ ηὗρηκα, ὅστις ἐθρήνει ἀπαρηγόρητα, καὶ ἐρωτῶν αὐτὸν, δὲν μου ἀπεκρίνατο τίποτες, μόνον ἔκλαιε. Τέλος πάντων ἀφ' οὗ ἐβαρέθη τὴν αὐθάδειάν μου, διατὶ τὸν ὥρκισα εἰς τὸν θεὸν, νὰ εἰπῇ λόγον τινὰ εἰς ὠφέλειαν τῶν παρισταμένων, μοῦ ἀπεκρίθη οὕτως· Ἐὰν ἤξευρες τὰς τιμωρίας τοῦ ᾅδου, δὲν ἤθελες δυνηθῇ νὰ κρατήσῃς τὸ πένθος οὐδὲ ποσῶς.»

1 Σουίδ., ἐν λ.

2 Ἁμαρτωλῶν Σωτηρία. Μέρος Β'. κεφ. 5, § 4. σ. 181.

τοῦ ὁποίου βράζει ἄσφαλτος εἰς χύτρας ὑπερμεγέθεις, ἐν αἷς ῥίπτονται αἱ τῶν ἁμαρτωλῶν ψυχαί, διατρυπώμεναι ἐκτὸς τούτων περόναις καὶ ὀξυτάταις λόγχαις ὑπὸ τῶν βασανιστῶν δαιμόνων.

Ὢ Ἅδη καὶ τσῆ κόλασις τσῆ σκοτεινῆς καϋμέναις
ψυχαὶς μὲ λόγχαις καὶ φωτιαὶς πάντα τυραννισμέναις!

λέγει ὁ δημοτικὸς τῆς Ἐρωφίλης ποιητής [1].

Ἡ κόλασις ὡς τόπος κατ' ἐξοχὴν πυρὸς ἀναφέρεται κατὰ πρῶτον ἐν τῷ εὐαγγελίῳ· «εἰς τὴν γέενναν, εἰς τὸ πῦρ τὸ ἄσβεστον· ὅπου ὁ σκώληξ αὐτοῦ οὐ τελευτᾷ καὶ τὸ πῦρ οὐ σβέννυται» λέγει ὁ εὐαγγεστὴς Μάρκος [2]· ἀλλαχοῦ δὲ τοῦ εὐαγγελίου ὁ ᾅδης τῶν Ἰουδαίων, ἡ γέεννα, ἀποκαλεῖται *γέεννα πυρός* [3]. Ὁ γράψας τὴν Ἁμαρτωλῶν σωτηρίαν, Ἀγάπιος ὁ Λάνδος, περιγράφει ὡς ἑξῆς τὸ πῦρ τῆς κολάσεως, ἀπομιμούμενος εἰκόνα τινὰ τοῦ Λατίνου ἐκκλησιαστικοῦ συγγραφέως Αὐγουστίνου. «Μὴ νομίσῃς νὰ εἶναι τὸ πῦρ ἐκεῖνο ὥσπερ τοῦτο, ὅπου ἐδῶ εἰς τὸν κόσμον ὑπηρετούμεσθεν, ἀλλὰ τοσοῦτον καυστικώτερον, ὅσον εἶναι τοῦτο τὸ πῦρ σφοδρότερον ἀπὸ τὸ ζωγραφισμένον. . . . Α'. εἶναι σκοτεινὸν χωρὶς φῶς, μόνον

1 Χορτάτση, Ἐρωφίλη. πραξ. Β'. σχ. 7. σ. 61 (Ἐνετ. 1772).— Καὶ ἐν ταῖς εἰκόσι τοῦ Παγκοσμίου δικαστηρίου ἀπεικονίζονται οἱ δαίμονες «βασανίζοντες τοὺς ἁμαρτωλοὺς μὲ διάφορα ὄργανα τυραννικά, ἤτοι χαμάκια, λόγχας καὶ τὰ παρόμοια.» (Διονυσίου τοῦ ἐξ Ἀγράφων, Ἑρμηνεία τῶν ζωγράφων. 1853 σ. 177.—Βλ. καὶ Didron, Manuel d'icon. chr. σ. 273.

2 Μαρκ. Θ. 42-43. 44-45. 46-47. Πρβλ. καὶ Ματθ. Γ'. 12. Λουκ. Γ', 17.

3 Ματθ. Ε'. 22. 29. 30. Ι'. 28. ΙΗ'. 9.—Μαρκ. Θ. 47.—Ἰάκωβ. Γ'. 6.—Πρβλ. Ματθ. ΚΓ. 23. Μαρκ. Θ. 43. 45.—Λουκ. ΙΒ. 5.

τὴν καῦσιν ἔχει. Β'. δὲν ἅπτει ἀπὸ ὕλην τινά, ἤγουν ξύλα, ἀλλὰ ἀΰλως καίει καὶ θλίβει σφοδρότερον. Γ'. εἶναι ἄσβεστον, ὁποῦ ποτὲ δὲν σβύνει, οὔτε μαραίνεται»[1]. Ἡ δὲ *Θύρα τῆς μετανοίας* προστίθησι τ' ἀκόλουθα. «Τόσον θέλει εἶναι σφοδρότατον καὶ καυστικώτατον ἐκεῖνο τὸ πῦρ, εἰς τρόπον ὁποῦ, ὅλα τὰ δάκρυα τῶν ἀνθρώπων, ὅλοι τῆς γῆς οἱ ποταμοί, ὅλαις αἱ λίμναις, ὅλαις αἱ θάλασσαις, καὶ αὐτὴ ἡ ἄβυσσος τῶν ὑδάτων, συνερχόμενα εἰς ἓν δὲν θέλουν δυνηθῇ νὰ σβέσωσι παραμικρὸν σπινθῆρα ἐκείνου τοῦ αἰωνίου πυρός»[2]. Τὸ πῦρ τοῦτο δημοτικόν τι παραμύθιον Νάξου ἀποκαλεῖ *μαύρη φωτιά*[3] ἐκφραστικώτατα, διότι ἀληθῶς ἂν οὐχὶ μεγάλη καὶ ποιητικὴ ἔκτακτος ὅμως καὶ ἰδιότροπος ὅλως ἦν ἡ φαντασία ἡ πλάσασα πῦρ ἀλαμπὲς διὰ νὰ παραστήσῃ τὸν ᾅδην ζοφερώτερον καὶ φρικωδεστέραν τὴν κόλασιν.

Τοῦ πυρὸς τῆς κολάσεως μέμνηται καὶ δημοτικόν τι ᾀσμάτιον, ἐν ᾧ προτιμώτερος κρίνεται ὁ ᾅδης ἀπὸ τὸ θέαμα τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐν δουλείᾳ:

ὢ θέ' μου πῶς τὸ συχωρᾷς
καὶ σύ, οὐρανέ, πῶς τὸ βαστᾷς,
κάλλιο 'ς τὸν ᾅδη μὲ φωτιά,
παρὰ 'ς τὴν Πόλι μὲ σκλαβιά[4].

1 Ἁμαρτ. Σωτ. Μέρ. Β'. κεφ. ΚΒ'. σ. 273.

2 Θύρα τῆς μετανοίας. Βιβλ. Γ'. σ. 87.

3 Νεοελλην. ἀνάλεκτ. τ. II σ. 4. ἀρ. 1.

4 Πρβλ. καὶ Tomaseo, Canti popolari τ. II σ. 152.—Passow, σ. 589. ἀρ. 1114.—Schmidt, τ. I σ. 247.—Περὶ ὁμοίων γερμανικῶν δοξασιῶν βλ. Grimm, Deutsche Mythologie σ. 764.

Ἡ δὲ πίσσα, ἐν ᾗ βράζουσιν οἱ ἁμαρτωλοὶ ἀναφέρεται συγχνότερον.

Τὴν πίσσα νἄχῃ ὁ Κωνσταντὴς 'ς τὸν ᾅδη 'ποῦ κοιμᾶται, λέγει ἡ μήτηρ ἐν παραλλαγῇ τοῦ ᾄσματος τοῦ βρυκόλακος, καταρωμένη τὸν υἱόν της, ἀθετήσαντα τὴν ὑπόσχεσίν του[1]· *βράζει 'ς τὰ κατράμια τῆς κόλασις* λέγει ὁ χρονογράφος τοῦ Γαλαξειδίου περί τινος κακούργου τὴν ψυχήν[2]. Κατήντησε δ' ἐν τῇ δημώδει γλώσσῃ τὸ *πίσσα* συνώνυμον τῷ *κόλασις*, ὡς ἐν τῇ παροιμιώδει ἐκφράσει *Ἔχει πίσσα καὶ παράδεισο* ἐπὶ τῶν καλῶν τῶν κακότητος ἀναμίκτων[3]· πρὸς δὲ *'πῆγε 'ς τὴ πίσσα* καὶ τὰ παρόμοια ἐπὶ κολασθέντων ἁμαρτωλῶν. Τὸ νάξιον παραμύθιον, οὗ πρὸ μικροῦ ἐμνήσθημεν, διηγούμενον τὴν ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ γενομένην ἀποκάλυψιν τοῦ παραδείσου καὶ τῆς κολάσεως εἰς κόρην ἀγαθὴν, λέγει περὶ τῆς κολάσεως: «'Απέκει τὴν 'πάει 'ς τὴν κόλασι 'ποῦτανε βρῶμα καὶ δυσωδία* καὶ καζάνια μὲ μαύρη φωτιὰ κ' ἠβράζανε»[4]. Τὴν δὲ πίσσαν ὡς τὴν κυριωτέραν βάσανον τῆς κολάσεως ἀναφέρει καὶ ἡ κατωτέρω δημοσιευομένη *'Αποκάλυψις τῆς Παναγίας*: «εἴμεθα μέσα εἰς τὴν πίσσαν ὁποῦ βράζει καὶ

1 'Ιατρίδης σ. 87.

2 Κ. Ν. Σάθα, Χρονικὸν ἀνέκδοτον Γαλαξειδίου σ. 219.

3 'Αραβαντινοῦ, Παροιμιαστήριον σ. 46 ἀρ. 406.—Πρβλ. Βαλλήνδαν ἐν 'Εφημ. Φιλομ. 1862 σ. 1893.—Schmidt, τ. I σ. 247.

* Αἱ δύο αὗται συνώνυμοι λέξεις ἀπαντῶσιν ἐν τῇ κοινῇ γλώσσῃ ἀμφότεραι, ἡ χυδαία παρὰ τὴν ἀρχαίαν, ἐκ παρεξηγήσεως πιθανότατα τροπαρίου τινὸς τῆς νεκρωσίμου ἀκολουθίας «. . . ὁ ἄνθρωπος, σκωλήκων βρῶμα καὶ δυσωδία.»

4 Νεοελλην. ἀνάλεκτ. ἐνθ.' ἀν.

κοχλάζει ἡμέραν καὶ νύκτα»· καὶ ἀλλαχοῦ: «ἐκεῖ ἦτον ὅλῳ λίμναι πύριναις, καὶ εἶχον βρῶμαν μεγάλην καὶ ἔκαιον πίσσα, κατράμι, θειάφι, καὶ ἦτον ἐκεῖ μέσα πλῆθος ἀνδρῶν τε καὶ γυναικῶν.» Ἐκτὸς δὲ τούτων καὶ ὁ Δάντης ὑποτίθησι λίμνην ἀσφάλτου ἐν τῷ ᾅδῃ, καὶ πολλοὶ τῶν σλαυικῶν λαῶν ὁμοίας τρέφουσι προλήψεις, ἃς περισυνήγαγεν ὁ Γρὶμ ἐν τῇ *Γερμανικῇ* αὐτοῦ *μυθολογίᾳ*[1].

Ἡ δὲ δυσωδία, ἣν τό τε νάξιον παραμύθιον καὶ ἡ Ἀποκάλυψις τῆς Παναγίας ἀναφέρουσι, θεωρεῖται μία τῶν μεγίστων βασάνων τῆς κολάσεως, ἣν *βρωμισμένη* διὰ τοῦτο ἀποκαλεῖ τὸ κύπριον περὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Λαζάρου δημοτικὸν ᾆσμα[2]. Τὴν δυσωδίαν τῆς κολάσεως περιγράφουσιν ἥτε *Θύρα τῆς Μετανοίας* καὶ ἡ *Ἁμαρτωλῶν σωτηρία*, ἐπιφέρουσαι καὶ διηγήσεις φρικώδεις πρὸς ἀπόδειξιν τῆς πιστότητος τῶν περιγραφῶν των· «ἡ τρίτη παίδευσις, λέγει ἡ Ἁμαρτωλῶν σωτηρία, εἶναι ὁ βρῶμος, ὅτι ἐκεῖ συνάζονται ὅλα τὰ ἀκάθαρτα καὶ ῥερυπωμένα βδελύγματα τοῦ κόσμου. Ἀλλὰ καὶ ὁ τόπος ἀπὸ τόσα σώματα ἔχει τοιαύτην δυσωδίαν, καὶ μάλιστα οἱ συχαμεροὶ δαίμονες, ὁποῦ νὰ δίδῃ τοῖς ἁμαρτωλοῖς μεγάλην στένωσιν εἰς τὴν ὄσφρησιν διὰ τὸν ἄμετρον βρῶμον ἐκείνου τοῦ βεβορβορωμένου τόπου. Ὅτι τόση δυσωδία εἶναι εἰς τὴν κόλασιν, ὅπου ἐὰν ἦτον βολετὸν νὰ ἔλθῃ ἐδῶ εἰς τὸν κόσμον ἕνας ἀπὸ τοὺς κολασμένους, ἐφθείρετο ὁ ἀὴρ ἀπὸ τὴν δυσωδίαν νὰ γένῃ θανατικὸν εἰς γῆν»[3].

1 Grimm, Deutsche Mythologie σ. 765.
2 Σακελλαρίου, Κυπριακὰ τ. Γ'. σ. 56.
3 Ἁμαρτωλῶν σωτηρία. Μέρ. Β'. κεφ. 22 σ. 274.—Βλ. καὶ Θύρ.

Δύο κατ' ἐξοχὴν τόποι βασάνων ἐν τῇ κολάσει ὑποτίθενται, ὁ *πύρινος ποταμὸς* καὶ τὰ *Τάρταρα*, ἀμφοτέρους δὲ τούτους ἐκ τῆς ἑλληνικῆς μυθολογίας παρέλαβεν ἡ χριστιανικὴ θρησκεία. Ὁ *πύρινος ποταμός*, ὁ *Φλεγέθων*, (Phlegethon) ἢ *Πυριφλεγέθων* τῶν ἀρχαίων [1], ἀπεικονιζόμενος καὶ ἐν τοῖς εἰκόσι τοῦ *παγκοσμίου δικαστηρίου*, ὡς κατωτέρω ἐν τοῖς περὶ *Δευτέρας παρουσίας* θέλομεν ἴδει [2], παρίστησι τὴν ἐν τῇ κολάσει διὰ τοῦ πυρὸς βάσανον. Ὁ ποταμὸς οὗτος, κατὰ τὴν κατωτέρω δημοσιευομένην Ἀποκάλυψιν τῆς Παναγίας, ὅστις πηγάζει ἐκ τοῦ βορείου καὶ ἐκ τοῦ μεσημβρινοῦ μέρους (!), κοχλάζει ὡσὰν φωτιά, κάμνει κύματα ὡσὰν ἄγρια θάλασσα, καὶ βυθίζει τοὺς ἁμαρτωλοὺς δέκα χιλιάδας ὀργυιάς· εἰσὶ δ' ἐν αὐτῷ «πλῆθος πολὺ ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν . . . χωσμένοι ἄλλοι ἕως τὴν μέσην, ἄλλοι ἕως τὸν λαιμὸν καὶ ἄλλοι ἕως τὴν κορυφήν» [3]· κατὰ δὲ τὴν Ἁμαρτωλῶν σωτηρίαν εἶναι «γεμάτος ὄφεις καὶ ἄλλα θηρία φο-

τῆς μετανοίας Μέρ. Γ'. σ. 78 κε.-Καὶ τὸ Κοράνιον προσέτι ἀναφέρει δυσῶδες ὕδωρ ἐν ᾅδῃ (XVI, XXXVIII, 57. trad. Kasimirski).

1 Ὀδυσσ. Κ. 513.—Πλάτ., Φαίδ. σ. 400.—Λουκιαν., Νεκρ. διαλ. 20, 1. Περὶ πένθ. 3. Κατάπλ. 28.—Vergil., Aen. VI, 550-551.—Minut. Felix, Octav. 35.

2 Διονυσίου μοναχοῦ, Ἑρμηνεία τῶν ζωγράφων σ. 177.—Didron, Manuel d'iconographie chrét. σ. 272.

3 Ἡ χειρόγραφος ἀποκάλυψις τοῦ Ἁγίου Παύλου, ἡ εἰς προβηγκιανὴν διάλεκτον, ἣν ἀναφέρει ὁ Gidel, ὁμοίας ἀναγράφει τιμωρίας τῶν ἁμαρτωλῶν ἐν τῷ φοβερῷ ποταμῷ, ἔνθα πολλαὶ ψυχαὶ ἦν βεβυθισμέναι «las unas tro als ginhols, las autras tro las aurelías, las autras tro las cavias (?) las autras tro als sobre silhs.» (ἐν Annuaire de l'Association pour l'encour. des études grecques. 1871 σ. 103).

θερὰ τοῦ Ἅδου»[1] ἅτινα τρώγουσι τοὺς ἐν αὐτῷ ὑπὸ τῶν δαιμόνων ῥιπτομένους ἁμαρτωλούς[2]. Ἡ βάσανος τοῦ πυρίνου ποταμοῦ ἐθεωρεῖτο φρικωδεστάτη, Λέων δ' ὁ σοφὸς ἐκφράζει τὸν τρόμον του ἐπὶ τῇ ἰδέᾳ τοῦ ποταμοῦ τούτου:

Θάμβος ἰδεῖν ὑπὲρ πάντα
καὶ τρόμος ἀναπολῆσαι,
τὸν ποταμὸν τοῦ παμφάγου
πυρὸς, ὁμοῦ τε καὶ λίμνην,
παφλάζουσαν καὶ βριμῶσαν,
ἐνδίκως με πυρπολῆσαι[3].

Σημειωτέον ὅτι ὑπὸ τοῦ κυπριακοῦ ᾄσματος περὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Λαζάρου πολλοὶ ἀνθ' ἑνὸς πύρινοι ποταμοὶ ἀναφέρονται:

Ἀγκάθια καὶ τριβόλια μέσ' ἔνι γεμωσμένη,
οἱ ποταμοὶ οἱ πύρινοι μέσ' ἔν' κοματιασμένοι[4].

Ἀφ' ἑτέρου ὁ Τάρταρος, ἢ ὡς κοινῶς λέγεται *τὰ Τάρ-*

1 Θηρία ἐν Ἅδου ἀναφέρονται καὶ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων (Ἀριστοφ. Βατραχ. 143.—Νονν., Διονυσ. VI, 4 κε.—Vergil., Aen. VI, 285). διὰ τοῦτο δὲ καὶ εἰς πολλὰ τυῤῥηνικὰ ἀγγεῖα ἀπεικονίζονται κένταυροι κλπ. (Inghirami, Monument. Etrusc. I, 67.—Gerhard, ἐν Archäolog. Zeitung. 1845 τ ΠΙ στηλ. 9). Ὁ Δημοσθένης μάλιστα (κτ. Ἀριστογειτ. I σ. 786 Reisk.) λέγει ὅτι οἱ ζωγράφοι ἀπεικόνιζον ἐν τῷ ᾅδῃ βασανιζομένους ὑπὸ τούτων τοὺς πονηρούς.—Περὶ δὲ τῶν ἐν τῷ χριστιανικῷ ᾅδῃ, κατὰ μίμησιν τοῦ ἀρχαίου, θηρίων βλ. Maury, (La magie et l'astrologie 3e édit. σ. 169)· καὶ Grimm, (Deutsche Mythologie σ. 767), ὅστις ποιεῖται λόγον περὶ τῶν ἐν τῷ χριστιανικῷ ᾅδῃ ὄφεων, ἀσπίδων καὶ δρακόντων.

2 Ἁμαρτωλῶν σωτηρία, Μέρ. Γ'. 64 σ. 391.

3 Λέοντος τοῦ βασιλέως, Ὠδάριον κατανυκτικὸν στ. 49-54 ἐν Christ et Paranikas, Anthologia carminum christianorum σ. 49.

Σακελλαρ., Κυπριακ. τ. Γ'. σ. 56.

ταρα τῆς γῆς[1] εἶναι τόπος παγερὸς, καὶ ἀντιθέτως διὰ τοῦ ψύχους ἐν αὐτῷ βασανίζονται οἱ κολαζόμενοι.

Κάτω 'ς τὰ τάρταρα τῆς γῆς τὰ κρυοπαγωμένα,

λέγει μυρολόγιόν τι[2]· Ἐκ τούτου καὶ *τάρταρον* ἐν Ῥόδῳ ἀποκαλεῖται τὸ ψυχρότατον[3] καὶ ἡ λέξις ἴσως *ὁ τούρτουρας*, ἢ *τὸ τούρτουρον*, ῥῖγος σημαίνουσα, παράγεται, κατὰ τὴν παρατήρησιν τοῦ λεξικογράφου κ. Σκ. Βυζαντίου ἀπὸ τοῦ Τάρταρος[4]. Λέων ὁ σοφὸς ἐν τῷ κατανυκτικῷ αὐτοῦ ᾠδαρίῳ ἀποκαλεῖ τὸν Τάρταρον «ἄμοιρον θέρμης, ἀνήλιον καὶ σκιώδη»[5], ὁ δὲ μοναχὸς Γεώργιος ὁ Ἁμαρτωλὸς λέγει τ' ἀκόλουθα περὶ τοῦ Ἅδου ἐν γένει: «Καὶ τὸ μὲν ὑποκάτω τῆς γῆς πῦρ κολαστήριόν ἐστι δαιμόνων καὶ ἁμαρτωλῶν ἀνθρώπων· τὸ δὲ κατώτατον ὕδωρ ψυχρότατον ὂν καὶ εἰς βώλους κρυστάλλου

1 Passow, ἀρ. 368 σ. 263.

Κάτω 'ς τὰ τάρταρα τῆς γῆς, κάτω 'ς τὸν κάτω κόσμο.

Πρβλ. Hahn, Griech. u. albanes. Märchen τ. I σ. 125. 126. «Τάρταρα Μάρταρα τῆς γῆς.» Ὁμοία φράσις, «Τάρταρα γαίης», ἀπαντᾷ παρ' Ἡσιόδῳ (Θεογον. 841. Βλ. καὶ Ὀρφ., ἀποσπ. VI, 4).

2 Passow, ἀρ. 369 σ. 263 —Πρβλ. Wachsmuth. σ. 21.—Schmidt, I σ. 240.

3 Ἐφημερὶς τῶν Φιλομαθ. 1860 σ. 1257.

4 Σκαρλ. Δ. Βυζαντίου, Λεξικὸν τῆς καθ' ἡμᾶς ἑλλην. διαλέκτου ἐν λ. (1857 σ. 356). Οὕτω καὶ οἱ ἀρχαῖοι ἔλεγον ταρταρίζειν, ἐπὶ τῶν ἄγαν ῥιγούντων «καὶ τὸ ῥιγοῦντα πάλλεσθαι καὶ τρέμειν, ταρταρίζειν.» (Πλουτάρχ., Ἠθικ. σ. 948 f.) Περὶ τῆς λέξεως ταύτης Εὐστάθιος ὁ Θεσσαλονίκης λέγει τὰ ἀκόλουθα. «Ἐν τῷ Ταρτάρῳ οὔσης ἀδιαδόχου ψυχρότητος, ἀφ' ἧς καὶ τὸ ταρταρίζειν ἄλλως ἡ ἰδιωτικὴ παραφθείρει γλῶσσα ἐπὶ τῶν ἄγαν ῥιγούντων.» (Εὐστάθ., εἰς Ἰλ. σ. 985, 42. βλ. καὶ σ. 429, 40).

5 Στ. 33-34. ἐν Christ et Paranikas, Anthologia σ. 48.

πεπηγός, ὃ καὶ Τάρταρος λέγεται, βασανιστήριόν ἐστιν ὡσαύτως καὶ τοῦτο τῶν μὴ φυλαξάντων τὰς ἐντολὰς κυρίου»[1]. Ἀλλὰ καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ὁ Τάρταρος ἐθεωρεῖτο τόπος ψυχρὸς, καὶ *κρυόεις* ὑπὸ τῶν ποιητῶν ἀπεκαλεῖτο[2]. Στέφανος δὲ ὁ Βυζάντιος, παρατηρῶν ὅτι ἡ λέξις αὕτη λέγεται ἀρσενικῶς καὶ θηλυκῶς καὶ οὐδετέρως, προσθέτει καὶ τὰ ἑξῆς: «Κρήτης τὸν ὑπὸ τοῖς πόλοις (;) ἀέρα παχύν τε καὶ ψυχρόν τινα, καὶ ἀφώτιστον»[3].

Τὸ ἀρχαῖον ὄνομα Τάρταρος διεσώθη οὐ μόνον ἐν τῇ ἑλληνικῇ ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ λατινικῇ ἐκκλησίᾳ. «Ἀφ' οὗ κατ' ἀρχὰς ἐταύτισαν, λέγει ὁ Maury[4], οἱ νεοφώτιστοι χριστιανοὶ τὰς περὶ ᾅδου ἰδέας τῆς χριστιανικῆς θρησκείας μετὰ τῶν ὁμοίων ἰδεῶν τῶν ἄλλων θρησκευμάτων, ἀπέδοσαν ἀκολούθως τὰ ἐθνικὰ ὀνόματα τοῦ Ταρτάρου καὶ Ἅδου εἰς τὴν κατοικίαν τῶν πονηρῶν. Ἡ λέξις Tartarus, ὡς ὀνομασία τοῦ ᾅδου ἀναφέρεται οὐ μόνον ὑπὸ τοῦ Ἀββῶνος ἐν τῷ ποιήματι αὐτοῦ περὶ τῆς πολιορκίας τῶν Παρισίων[5], καὶ ὑπὸ τοῦ ἐξ Αὐγουστοδούνου Ὠνωρίου[6], ἀλλὰ καὶ ἐν αὐταῖς ταῖς εὐχαῖς τῆς

1 Γεωργ. Ἁμαρτωλοῦ, Χρονικὸν κεφ. 130 ἐν Migne, Patrolog. ser. graec. τ. στ. 110 513.

3 Ἡσιοδ., Ἀσπὶς 255.—Βλ. καὶ Πλουτάρχ., Ἠθικ. σ. 948 F «Διὸ καὶ Τάρταρος οὗτος (ὁ Ἅδης) ὑπὸ ψυχρότητος κέκληται· δηλοῖ δὲ καὶ Ἡσίοδος εἰπὼν, Τάρταρον ἠερόεντα.»

3 Στεφάν. Βυζαντ., ἐν λ. σ. 696 g. ed. Berkel 1686.

4 Maury, La magie et l'astrologie 3e éd. σ. 167.

4 Cf. Bolland., Act. Sanct. I August. p. 270.

5 Honorii August., De imagin. mundi I, 37.

λειτουργίας»[1]. Ὡς δὲ οἱ ἀρχαῖοι ἐμυθολόγουν ὅτι ἐν τῷ Ταρτάρῳ ἐῤῥίφθησαν καὶ κατεδεσμεύθησαν οἱ ἀποστάται Τιτᾶνες[2], οὕτω καὶ οἱ Χριστιανοὶ ἐδόξαζον ὅτι ἐν τῷ Ταρτάρῳ ὁ θεὸς κατέῤῥιψε τοὺς ἀποστατήσαντας ἀγγέλους, τόπον τιμωρίας αἰώνιον τὸν Τάρταρον αὐτοῖς παρασκευάσας· «ὁ θεὸς τῶν θεῶν. . . ὁ τὸν τραχηλιάσαντά ποτε ἀρχιστράτηγον, καὶ τὴν τούτου λειτουργίαν παρακοῇ ἀθετήσαντα, ῥήξας ἐπὶ τὴν γῆν, καὶ τοὺς συναποστάτας αὐτῷ ἀγγέλους, δαίμονας γενομένους, εἰς σκότωσιν βυθοῦ *ταρταρώσας*» λέγει ὁ Μέγας Βασίλειος ἐν τοῖς ἐξορκισμοῖς αὐτοῦ[3]· καὶ κατωτέρω· «καὶ Τάρταρος καὶ ὀδόντων βρυγμός, ἄμυνα τῆν παρακοῆς σε περιμένει»[4]. Ἰωάννης δὲ ὁ Χρυσόστομος ὑποτίθησι τὰς κολάσεις ποιηθείσας ὑπὸ τοῦ θεοῦ πρὸς τιμωρίαν τοῦ διαβόλου. «Ἐπιτιμήσαι σοι, Κύριος, Διάβολε, ὁ τὸ πῦρ τὸ ἄσβεστον, καὶ σκώληκα τὸν ἀκοίμητον καὶ σκότος τὸ ἐξώτερον *ἑτοιμάσας σοι εἰς αἰώνιον κόλασιν*»[5]. Ὁμοίαν

1 Βλ. Gerbert., Monument. veter. liturg. Aleman. τ. I σ. 313.— Mabillon., De liturg. gallican. σ. 214. 299.

2 Ἡσιοδ., Θεογον. 729.—Vergil., Aen. VI, 576 κε.—Πρβλ. Ἰλιαδ. Θ. 13 καὶ ἀλλ.

3 Βασιλείου τοῦ μεγάλου, εὐχαί, ἤτοι ἐξορκισμοί· εὐχὴ I ἐν Migne, Patrolog. ser. graec. τ. XXXI στ. 1680. καὶ ἐν τῷ Μεγάλῳ Εὐχολογίῳ καὶ ἁγιασματαρίῳ.—Οἱ ἀρχαῖοι ἐπίσης περὶ Διὸς καὶ Τιτάνων μετεχειρίζοντο τὸ ῥῆμα καταταρταρόω (Θησαυρ. Ἑῤῥικ. Στεφάνου, ἐν λ.) Τὴν δὲ λ. ταρταρώσας μεταχειρίζεται καὶ ὁ Ἀπόςολος Πέτρος (Β'. ἐπις. β'. 4) «Ἀγγέλων ἁμαρτησάντων οὐκ ἐφείσατο, ἀλλὰ σειραῖς ζόφου ταρταρώσας παρέδωκεν εἰς κρίσιν τετηρημένους.»

4 Αὐτ. εὐχ. 2. σ. 697. ἐν Migne τ. XXXI στ. 1681.

5 Ἰω. τ[illegible] [illegible]ρυσοστόμου, ἐξορκισμοί. Εὐχὴ 4. ἐν τῷ Μεγ. ἁγιασμ.

δοξασίαν ἀναπτύσσει καὶ ὁ ἅγιος Πατρίκιος πρὸς τὸν ἄρχοντα Ἰουλιανὸν τὸν ὕπατον παρὰ τῷ συναξαριστῇ τοῦ Μαρκιανοῦ. «Τὸ δὲ πῦρ, τὸ ὁποῖον εἶναι εἰς τὰ κατώτερα μέρη τῆς γῆς, αὐτὸ θὰ κολάζῃ, ὡς λέγουσι, τοὺς ἀσεϐεῖς· καθὼς καὶ τὸ κατώτατον νερὸν, τὸ ὁποῖον εἶναι παγωμένον, καὶ ὀνομάζεται τάρταρος, θέλει κολάζει αἰωνίως τοὺς ἀνθρώπους καὶ τοὺς δαίμονας, τοὺς ὁποίους ἐθεοποίησαν οἱ Ἕλληνες, καὶ τοὺς τούτων λατρευτὰς Ἕλληνας»[1].

Τῆς ἐν τῇ κολάσει διττῆς βασάνου διὰ πυρὸς καὶ ὕδατος μέμνηται καὶ ἡ Ἁμαρτωλῶν σωτηρία. «Ὅταν ἐξῆλθεν ἡ ψυχὴ ἐκ τοῦ ἀθλίου μου σώματος, διηγεῖται ἐν αὐτῇ νεκρὸς ἀναστηθεὶς, μὲ ἐσυνώδευσεν εἷς νέος λαμπρότατος, καὶ ἀπήλθομεν εἰς μέγα λαγκάδιον, ὅπου ἦσαν δύο λίμναις, ἡ μία γεμάτη 'στία, καὶ πῦρ σπινθηροϐολοῦσα, καὶ ἡ ἄλλη πάγος καὶ χιόνι ψυχρότατον· αἱ ὁποῖαι λίμναις ἦτον γεμάται ψυχὰς ἀνθρώπων, καὶ τὰς ἐτιμωροῦσαν οἱ δαίμονες, καὶ εὐγάζοντες αὐτὰς ἀπὸ τὴν μίαν λίμνην, τὰς ἔῤῥιπτον εἰς τὴν ἄλλην, καὶ πάλιν εἰς τὴν πρώτην»[2]· καὶ ἀλλαχοῦ:[3] «Ἡ δευτέρα τιμωρία τῆς κολάσεως εἶναι τὸ πάγος καὶ ἡ ψυχρότης. Οἱ δαίμονες

1 Μαρκιανοῦ, Συναξαριστὴς, μετάφρ. Νικοδήμου ἁγιορείτου· εἰς ΙΘ΄. Μαρτίου. τ. Β΄. σ. 157 ἔκδ. Φιλαδελφέως.—Καὶ ἡ μωαμεθανικὴ προσέτι θρησκεία παραδέχεται, ὡς ἐκ τοῦ Κορανίου ἐμφαίνεται (VII, 36 XI, 120. trad. Kasimiriski) ὅτι ἐν τῷ ᾅδῃ κολάζονται καὶ δαιμόνια.

2 Ἁμαρτωλῶν σωτηρία μέρ. Α. κεφ. 20. 1857. σ. 97. ἐκ τοῦ Κήπου Παραδειγμάτων φυλ. 437.

3 Αὐτ. μέρ. Β΄. κεφ. 22. σ. 272.

νὰ εὐγάζουν τοὺς ἁμαρτωλοὺς καὶ νά τους ρίπτουν εἰς τὸν τάρταρον ὁποῦ εἶναι λίμνη μεγάλη γεμάτη ὕδωρ καὶ πάγος ψυχρότατον. Τοῦτο εἶναι, ὁποῦ λέγει τὸ εὐαγγέλιον *βρυγμὸν τῶν ὀδόντων*» [1]. Τὸ πῦρ καὶ τὸ ψῦχος (frigus et ignis) ἀπαριθμεῖ ὡς δύο ἐκ τῶν ὀκτὼ τοῦ Ἅδου κολάσεων καὶ ὁ Ἰάκωβος Βοραγῆνος, ὁ συγγραφεὺς τῆς δημοτικωτάτης παρὰ τῆς δυτικοῖς Χρυσῆς βίβλου (Legenda aurea) ἐν τῷ βίῳ τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ βαπτιστοῦ.

Σημειωτέον ὅτι ἐν τῇ Ἀποκαλύψει τῆς Παναγίας ὁ Τάρταρος περιγράφεται ὡς ποταμός: «καὶ ἦτον ἐκεῖ ποταμὸς μέγας καὶ σκοτεινὸς πολὺ, ὁ λεγόμενος Τάρταρος, καὶ ἦτον ἐκεῖ πλῆθος ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν· καὶ ἐκυμάτιζεν ὁ ποταμὸς ὡσὰν ἄγρια θάλασσα, καὶ ἐξεβύθιζε τοὺς ἁμαρτωλοὺς 'σαράντα χιλιάδας ὀργυιαὶς, καὶ δὲν ἐσώνασι νὰ εἰποῦν τὸ Κύριε ἐλέησον!»

Τὰ εἴδη καὶ τὸ μέγεθος τῶν κολάσεων ποικίλλουσιν, ἀναλόγως τοῦ εἴδους καὶ τοῦ μεγέθους τῶν τιμωρουμένων ἐγκλημάτων. «Ἐν ταύταις ταῖς κολάσεσι, λέγει ὁ Σῦρος πατὴρ τῆς ἐκκλησίας Ἐφραὶμ [2], καταμερίζονται οἱ ἐλεεινοὶ, ἕκαστος πρὸς ἀναλογίαν τῶν ἁμαρτημάτων αὐτοῦ, εἴτε σφοδρότερον, εἴτε μαλακώτερον, κατὰ τὸ γεγραμμένον ὅτι *σειραῖς τῶν ἑαυτοῦ ἁμαρτιῶν ἕκαστος σφίγγεται*» [3]. Παρατηρεῖται δ' ἐν ταῖς τοιαύταις κολά-

1 Ματθ. Η. 12. ΚΒ. 13. ΚΔ. 51. ΚΕ. 30.—Λουκ. ΙΓ'. 28.
2 Ἐφραὶμ, εἰς τὴν β'. παρουσίαν. σ. 352 ἐκδ. Ὀξον.
3 Παροιμ. Ε. 22.

σεσιν, εἷς κατ' ἐξοχὴν ἐπικρατῶν γενικὸς κανὼν, ὁ τοῦ ἀντιπεπονθότος, τιμωρεῖται δῆλον ὅτι ἕκαστος οὐ μόνον ἀναλόγως τοῦ ἁμαρτήματος ἀλλὰ καὶ δι' αὐτοῦ τούτου· «θέλουν ἔχει, λέγει, ἡ Ἁμαρτωλῶν Σωτηρία, περισσοτέραν παίδευσιν, ὅση ἦτον ἐδῶ ἡ ἀπόλαυσις, ἤγουν εἰς τὰ μέλη ὅπου ἥμαρτον, νὰ ὀδυνῶνται σφοδρότερον. Οἱ λαίμαργοι ἀπὸ πεῖναν καὶ δίψαν. Οἱ πόρνοι καὶ ἀσελγεῖς νὰ φλογίζωνται εἰς δυσώδη τόπον. Οἱ ὑπερήφανοι νὰ ἔχουσι πολλὴν ἀτιμίαν καὶ καταφρόνησιν. Οἱ φιλάργυροι πενίαν ἐσχάτην, καὶ ἁπλῶς δὲν εἶναι κἀνένα πταίσιμον, νὰ μὴν ἔχῃ τὴν οἰκίαν παίδευσιν»[1]. Ἐν πολλαῖς ἀπεικονίσεσι τῆς Δευτέρας παρουσίας ἢ τοῦ Παγκοσμίου δικαστηρίου τοῦ Χριστοῦ παρίστανται ἐν τῇ κολάσει μεταξὺ τῶν ἄλλων ὁ *ὑπερήφανος*, νεύων τὴν κεφαλὴν πρὸς τὴν γῆν, ὁ *καταλαλητὴς*, πληττόμενος εἰς τὸ στόμα ὑπὸ τῆς λόγχης δαίμονος, ὁ *γαστρίμαργος* ἢ *φαγᾶς* τυπτόμενος ὑπὸ διαβόλων εἰς τὴν κοιλίαν καὶ τὸ στόμα· ὁ *μέθυσος* ταὐτὰ πάσχων, καὶ ἀπηγχονισμένος μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς τὰ κάτω διὰ νὰ ἐμέσῃ ὅσα ἔπιε· ὁ *κλέπτης* φέρων ἐπὶ τῶν ὤμων κλοπιμαῖον σάκκον χρημάτων ἐφ' οὗ κάθηται δαίμων νάνος καὶ χονδροειδέστατος κτλ.[2]. Ἀνάλογα λέγει δημοτικόν τι ᾆσμα παρὰ Λελέκῳ, ὅπερ δημοσιεύομεν ἐνταῦθα ὁλόκληρον, ὡς ἀρκούντως περίεργον.

1 Ἁμαρτωλ. Σωτηρ. Μέρ. Β'. κεφ. 22 σ. 277.

2 Léon Heuzey, Les supplices de l'enfer, d'après les peintures byzantines, ἐν Annuaire de l'association pour l'encouragement des études grecques 1871 σ. 116.—Didron, Manuel d'iconographie chrétienne. σ. 276.

Ἀπόψε φίλους φίλευα, φίλους καὶ ἀμπιστεμένους,
τὴν Παναγιὰ καὶ τὸ Χριστὸ, τοὺς δώδεκ' Ἀποστόλους·
καὶ τοὺς ἐπερικάλαγα, τοὺς φίληγα τὸ χέρι
γιὰ νὰ μοῦ δώσουν τὰ κλειδιὰ, κλειδιὰ τοῦ παραδείσου,
ν' ἀνοίξω τὸν Παράδεισο νὰ ἰδῶ τοὺς πεθαμμένους.
Ζερβιὰ μεριά εἶναι οἱ ἄρχοντες, 'ς τὴν πίσσα 'ς τὸ κατράμι,
καὶ βάσταγαν 'ς τὰ χέρια τους σακκούλια βουλωμένα.
Δεξιὰ μεριὰ ἡ φτωχολογιὰ, 'ς τὸν ἥλιο, 'ς τὸν προσήλιο,
καὶ βάσταγαν 'ς τὰ χέρια τους λαμπάδες ἀναμμέναις.
Θυμᾶσαι ὅταν ἐπούλαες τ' ἀλεῦρι μὲ τὸ χοῦμα
καὶ τὸ κρασὶ μὲ τὸ νερὸ, τὰ γρόσια μὲ τὸν τόκο;
Ἐδῶ φλωριὰ δὲν 'πάρχουνε, γρόσια δὲν δανειζόνται,
μόνε λιβάνι καὶ κερὶ καὶ καθαρὴ ψυχοῦλα[1].

Ἀνάλογος εἶναι ἡ πρόληψις, καθ' ἣν ἐν τῇ κολάσει κρεμᾶται ἀπὸ τοῦ τραχήλου τοῦ ἁμαρτήσαντος, τῆς ἁμαρτίας τὸ κυριώτερον ἀντικείμενον. Συμφώνως τῇ προλήψει ταύτῃ ἐν ταῖς εἰκόσιν τῆς Δευτέρας παρουσίας ἀπεικονίζεται ὁ *μυλωνᾶς* ὁ καταχρώμενος τὸ ἄλευρον τῶν πελατῶν του κύπτων ὑπὸ τὸ βάρος τοῦ *λιθαριοῦ* τοῦ μύλου του· ὁ *μπακάλης* φέρων ἀπηρτημένον ἀπὸ τοῦ τραχήλου τὸν πίθον του, ἢ τὴν ζυγὸν τὴν νενοθευμένην[2]. Εἰς δὲ τοῦ *φιλαργύρου* τὸν τράχηλον κρέμανται τέσσαρες βαρύτατες *σακκούλαις* χρημάτων, ὧν τὸ βάρος πνίγει αὐτόν[3].

1 Λελέκ., Δημ. ἀνθολογ. σ. 17-18.-Πανδώρ. τ. ΙΓ'. σ. 368.-Ἰατρίδ., σ. 14-15.-Legrand, Recueil σ. 206.-Σημειωτέα ἡ ἐν τῷ δημοτικῷ τούτῳ ᾄσματι ὑπεμφαινομένη ἑνότης τοῦ τόπου, ἤτοι ἡ παρὰ τὴν κόλασιν τοποθέτησις τοῦ παραδείσου· ἡ ἑνότης αὕτη; ἐκ τῆς ἀρχαίας μυθολογίας προελθοῦσα, παρατηρεῖται καὶ ἐν ταῖς πρώταις χριστιανικαῖς ἀποκαλύψεσιν, ὡς σημειοῖ ὁ Ch. Labitte (ἐν R. d. deux mond. 1842 τ. XXXI σ. 720).

2 Heuzey, ἔνθ. ἀν. σ. 117.

3 Didron, Manuel d'iconographie chrétienne. σ. 276.

Ἐκ τούτου προῆλθεν ἀναμφιβόλως καὶ ἡ συνηθεστάτη ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς κοινῇ διαλέκτῳ φράσις *παίρνω 'ς τὸ λαιμό μου*[1], (ἀδικῶ, προξενῶ δυστυχίαν τινί). Τὴν ἀρχὴν δὲ τῆς προλήψεως ἐξ ἧς ἡ φράσις αὕτη προῆλθεν ἀνευρίσκομεν ἐν παλαιῷ βαρβάρῳ ἐθίμῳ, περὶ οὗ μακρὸν ποιοῦνται λόγον ὁ σχολιαστὴς τοῦ Σοφοκλέους καὶ Ἀρσένιος ὁ Μονεμβασίας. Τούτων ὁ πρῶτος, ἑρμηνεύων τὸν στίχον τοῦ Σοφοκλέους «ὑφ' ἧς θανὼν (Ἀγαμέμνων) ἄτιμος. . . . ἐμασχαλίσθη»[2] παρατηρεῖ: «Εἰώθεσαν οἱ δρῶντες ἐμφύλιον φόνον, ἀκρωτηριάζειν τοὺς ἀναιρεθέντας, ἐκ παντὸς μέρους τοῦ σώματος ἀποταμνόμενοι, διὰ τὸ μὴ παθεῖν ἐς ὕστερόν τι δεινὸν παρ' ἐκείνων· ἐφόρουν δὲ εἰς τὰς μασχάλας τὰ ἄκρα, ὃ καὶ μασχαλισθῆναι ἔλεγον»· κατωτέρω δὲ σαφέστερον ἐξηγεῖ τὴν πρόληψιν ἐφ' ἧς τὸ ἔθιμον ἐκεῖνο ἐστηρίζετο· «τοῦτο δὲ ἐποίουν, ἵνα ἀνίσχυρον αὐτὸν (τὸν φονευθέντα) ἐργάζωνται, διὰ τῆς τῶν ἀκρωτηρίων τομῆς, πρὸς τὴν αὐτῶν ἄμυναν, ἣν οἱ νεκροὶ τοὺς ζῶντας ἀμύνονται, Ἐριννῦς αὐτοῖς ἐπιπέμποντες»[3]· τὰ αὐτὰ περίπου λέγουσιν ὅ τε Ἀρσένιος καὶ ὁ Ἀποστόλιος ἐξηγοῦντες τὴν παροιμίαν *μασχαλισθήσῃ ποτέ*[4]. Εἰς τὸ ἔθιμον δὲ τοῦτο ἀναφέρεται ἴσως καὶ τὸ τοῦ Ἀπολλωνίου τοῦ Ῥοδίου περὶ Ἰάσωνος λεγόμενον

Ἥρως δ' Αἰσονίδης ἐξάργματα τάμνε θανόντος,

1 Bybilakis, Neugriechisches Leben. σ. 59 ὅστις ἀναφέρει ὡς ἀνάλογον καὶ τὴν κατάραν «τὰ εἴκοσί μ' ὀνύχια 'ς τὸν λαιμό σου!»
2 Σοφοκλ., Ἠλέκτρ. 444-445.
3 Σχολ. αὐτ. στ. 446.
4 Ἀποστόλ., XI, 4.—Ἀρσεν., XXXIV, 14 σ. 348 ed. Walz.

τρὶς δ' ἀπέλειξε φόνου, τρὶς δ' ἐξ ἄγος ἔπτυσ' ὀδόντων,
ἣ θέμις αὐθέντῃσι δολοκτασίας ἱλάασθαι[1],

ὡς παρατηρεῖ καὶ ὁ **Buttler**, ἐν σημειώσει περὶ τῆς παρ' Αἰσχύλῳ λέξεως *ἐμασχαλίσθη*[2].

Τὰς ἐν ᾅδῃ κολάσεις ἐκτελοῦσιν οἱ δαίμονες[3], καὶ οὗτοι παρίστανται βασανίζοντες τοὺς ἁμαρτωλοὺς ἐν ταῖς βυζαντιναῖς εἰκόσιν[4]. Τιμωροὺς δαίμονας ἀναφέρει καὶ ὁ Χρύσιππος παρὰ Πλουτάρχῳ: «ἄλλους δὲ (δαίμονας) τῶν ὑπερηφάνων καὶ μεγάλων τιμωροὺς ἀδικιῶν περιπολεῖν»[4]. Ἐν τούτοις ἐν τῇ κατωτέρῳ δημοσιευομένῃ ἀποκαλύψει τῆς Παναγίας οὐδαμοῦ ἀναφέρονται δαίμονες ἐν ᾅδῃ, ἀλλὰ μόνον ἄγγελοι ἐπιστατοῦντες ἐπὶ τῶν κολάσεων «οἱ ἄγγελοι ὁποῦ ἐφύλαγαν ταὶς κόλασαις.» Τοῦτο εἶναι συμφωνότερον ταῖς πρώταις χριστιανικαῖς περὶ ᾅδου δοξασίαις, ἃς παρέλαβον καὶ οἱ Μωαμεθανοί, οἵτινες ἐν τῷ ᾅδῃ αὐτῶν ἐτοποθέτησαν ἀγγέλους ἐπιβλέποντας τὰς κολάσεις[5].

Τὰς κολάσεις τῶν ἁμαρτωλῶν ἐν τῷ ᾅδῃ περιγράφει ἡ *Ἀποκάλυψις τῆς Παναγίας*, ἥτις ἀφηγεῖται τὴν εἰς ᾅδου κάθοδον τῆς Παναγίας, ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τοῦ ἀρ-

1 Ἀπολλων. Ῥοδ., Ἀργοναυτ. IV, 476.
2 Buttler, ad Aeschyl. Choeph. σ. 437.
3 Βλ. καὶ Shhmidt, I σ. 248.
4 Διονυσίου, Ἑρμηνεία τῶν ζωγράφων σ. 177.—Didron, σ. 273.
5 Πλούταρχ., π. τῶν ἐκλελοιπ. χρηστηρ. 13 σ. 417. Βλ. καὶ Maury, ἐν Revue archéologique. τ. I v. 601.
6 Koran, trad. Kasimiriski 1869.—LXXIV, 30 σ. 486. Πρβλ. καὶ XLII, 77 σ. 404.

χαγγέλου Μιχαήλ. Ἡ ἀποκάλυψις αὕτη εἶναι κοινότατον τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ἀνάγνωσμα, καὶ μεγίστην ἐπὶ τῆς διαμορφώσεως τῶν περὶ τῶν μετὰ θάνατον δοξασιῶν αὐτοῦ ἤσκησεν ἐπίδρασιν. Ὡς ἐλάχιστον τεκμήριον τούτου ἀναφέρομεν ἐνταῦθα τοὺς ἐνταῦθα τοὺς ἐκφραστικωτάτους λόγους, οὓς ἠκούσαμεν παρά τινος γυναικὸς τοῦ λαοῦ: «ἄκουσα 'ποῦ διαβάζανε τῆς Παναγίας τὴ φυλλάδα κ' ἐῤῥάγισε ἡ καρδιά μου 'ς τὰ τέσσερα.»

Ἀγνοοῦμεν τὴν πρώτην ἔκδοσιν τῆς Ἀποκαλύψεως ταύτης τῆς Παναγίας, οὐδὲ σημειοῦται ἐν τῇ Νεοελληνικῇ φιλολογίᾳ τοῦ κ. Α. Παπαδ. Βρετοῦ. Παρατηροῦμεν ὅμως ὅτι πλεῖσται αὐτῆς ἀριθμοῦνται ἐκδόσεις εἰς φυλλάδια μικρὰ ἐκ 16 σελίδων σχήματος 24ου.

Τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ κειμένου τῆς Ἀποκαλύψεως ταύτης σώζονται ὡς σημειοῖ ὁ Tischendorf[1], τρία χειρόγραφα, τὸ μὲν ἐν τῇ ἐν Ὀξονίᾳ βοδληιανῇ βιβλιοθήκῃ, τὸ δὲ ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τοῦ Ἁγίου Μάρκου τῆς Ἑνετίας καὶ τὸ τρίτον ἐν τῇ αὐτοκρατορικῇ βιβλιοθήκῃ τῆς Βιέννης. Ἕτερον ἀντίγραφον ἀνεκάλυψεν ὁ κ. Gidel ἐν τοῖς ὑπ' ἀριθ. 390 163 χειρογράφοις τῆς ἐθνικῆς βιβλιοθήκης τῶν Παρισίων, ἀλλ' ἀτελὲς καὶ κολοβόν. Δημοσιεύσας δὲ τὸ ἐλλειπὲς τοῦτο ἀντίγραφον ἐν τῇ ἐπετηρίδι τοῦ ἐν Παρισίοις συλλόγου πρὸς ἐνθάῤῥυνσιν τῶν ἑλληνικῶν σπουδῶν, συνώδευσεν αὐτὸ δι' ἀναλύσεως μακρᾶς καὶ σπουδαίων παρατηρήσεων[2].

1 Tischendorf, Apocalypses apocryphae Mosis, Esdrae, Pauli, Johannis etc. Leipzig 1866.

2 Gidel, 'Etude sur une apocalypse de la vierge Marie. ἐν An-

Τὴν εἰς κοινὴν γλῶσσαν μετάφρασιν τῆς ἀποκαλύψεως τῆς Παναγίας παρατιθέμεθα ἐνταῦθα, διότι ἐκ ταύτης, ὡς καὶ πρὸ μικροῦ εἴπομεν, διεμορφώθησαν αἱ περὶ τῶν μετὰ θάνατον δοξασίαι τοῦ λαοῦ. Σημειωτέον δὲ ὅτι αἱ τοιαῦται διηγήσεις περὶ καθόδου εἰς Ἅδου πρὸς περιγραφὴν τῶν ἐν τῇ κολάσει βασανιστηρίων ἣν καὶ παρὰ τοῖς καθολικοῖς συνηθέσταται[1].

«*Ἀποκάλυψις τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου*
»*ἥτις κατέβη εἰς τὸν Ἅδην καὶ εἶδε*
»*πῶς κολάζονται οἱ ἁμαρτωλοί.*

»Τῷ καιρῷ ἐκείνῳ, ὅτε ἔμελε νὰ μετασταθῇ ἡ Ὑπεραγία Θεοτόκος, ἀνέβη εἰς τὸ ὄρος τῶν Ἐλαιῶν διὰ νὰ προσευχηθῇ, καὶ εἶπεν «Ἐν ὀνόματι τοῦ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος νὰ ἔλθῃ ὁ Ἀρχιστράτηγος Μιχαὴλ, διὰ νὰ μοῦ δείξῃ τὰς κολάσεις ὅπου κολάζονται οἱ ἁμαρτωλοὶ κάτω εἰς τὸν ᾅδην» καὶ παρευθὺς ἦλθεν ὁ Ἀρχιστράτηγος Μιχαὴλ μὲ τετρακοσίους ἀγγέλους καὶ ἐχαιρέτησαν τὴν Παναγίαν καὶ εἶπασι τούτους τοὺς λόγους· «Χαῖρε τοῦ Πατρὸς τὸ ἀπαύγασμα. Χαῖρε τοῦ

nuaire de l'assosiation pour l'encouragement des études grecques 1871 σ. 92-108. — Κείμενον σ. 109-113. — Βλ. καὶ Henri Weil, Observations critiques sur une apocalypse de la vierge Marie. αὐτ. 1872 σ. 26-27.

1 Βλ. περὶ τούτων Th. Wright, S Patrick's Purgatory σ. 104 κε.—Ch. Labitte, ἐν Revue des deux Mondes. 1842. τ. XXXI σ. 704 κε.—Ozanam, Dante et la philosophie catholique au treizième siècle.—L. Lalanne, Curiosités littéraires. 1857 σ. 113 κε.

Υἱοῦ ἡ κατοίκησις· χαῖρε τῶν ἑπτὰ οὐρανῶν τὸ στερέω-
μα· χαῖρε τῶν δεκατεσσάρων ᾀσμάτων τὸ ὀχύρωμα· χαῖ-
ρε τῶν ἑξαπτερύγων ὁ ἔπαινος· χαῖρε τῶν προφητῶν τὸ
κήρυγμα· χαῖρε τῶν τοῦ Θεοῦ ποιημάτων ὑψηλοτέρα καὶ
πάσης κτήσεως τιμιωτέρα· χαῖρε καὶ ἕως τοῦ θρόνου
τοῦ Θεοῦ διελθοῦσα.» Καὶ ἡ Παναγία εἶπε πρὸς τὸν Ἀρ-
χιςράτηγον· «Χαίροις καὶ σὺ, Μιχαὴλ Ἀρχιςράτηγε, καὶ
τοῦ ἀοράτου Πατρὸς λειτουργὲ, καὶ τοῦ υἱοῦ μου συνό-
μιλε· χαῖρε ὁ τὸν διάβολον καταισχύνας, καὶ τὴν ἁγίαν
αὐτοῦ στολὴν ἀφελόμενος·» ὁμοίως καὶ εἰς ὅλους τοὺς ἀγ-
γέλους ἐχαιρέτησεν ἡ Παναγία καὶ εἶπε· «Χαίρετε καὶ
ἐσεῖς ἅγιοι ἄγγελοι καὶ λειτουργοὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ Θεοῦ
μου·» καὶ λέγει πάλιν ἡ Παναγία πρὸς τὸν Ἀρχιστράτη-
γον· «Χαίροις Μιχαὴλ, Ἀρχιστράτηγε, ὁ πρεσβεύων ὑπὲρ
τοῦ κόσμου καὶ πάσης τῆς κτίσεως· καὶ παρὰ τὸν θρό-
νον τοῦ Θεοῦ ἀξίως παριστάμενος,» καὶ εἶπε· «δεῖξαί μου
ὅλους τοὺς ἁμαρτωλοὺς ὁποῦ κολάζονται κάτω εἰς τὸν
ᾅδην·» καὶ ὁ ἀρχιςράτηγος εἶπε «Μετὰ πάσης χαρᾶς εἴτι
μὲ ἐρωτήσεις Παναγία μου, ἐγὼ θὰ σοῦ τὰ εἰπῶ ὅλα·»
καὶ ἡ Παναγία εἶπε «πόσαις κόλασαις εἶναι τῶν ἁμαρτω-
λῶν;» ὁ δὲ Ἀρχιςράτηγος εἶπε· «πολλαὶς καὶ ἀμέτρητες
εἶναι· ἀμὴ εἰς ποῖον τόπον ὁρίζεις νὰ ὑπάγωμεν;» καὶ ἡ
Παναγία εἶπε· «εἰς τὸ δυτικὸν μέρος·» καὶ τότε ὥρισεν ὁ
ἀρχιστράτηγος τοὺς ἀγγέλους, καὶ ἔφεραν τὴν Πανα-
γίαν εἰς τὸ δυτικὸν μέρος· καὶ ἄνοιξεν ὁ ᾅδης τὸ στόμα
του· καὶ ἐφάνησαν ἄνδρες καὶ γυναῖκες πλῆθος πολὺ καὶ
μὲ πολλὴν ὥραν ἤκουσε φωνὰς καὶ θρήνους πολλοὺς, καὶ
ἡ Παναγία εἶπε· «ποῖοι εἶναι τοῦτοι καὶ τί τὸ ἁμάρτη-

μά τους;» καὶ εἶπεν ὁ Ἀρχιστράτηγος «ἐτοῦτοι εἶναι ὁποῦ δὲν ἐφύλαξαν τὸν νόμον τοῦ Θεοῦ καὶ τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ, καὶ διὰ τοῦτο κολάζονται.»

»Καὶ εἶδεν ἡ Παναγία εἰς ἄλλον τόπον σκότος πολὺ καὶ μέγα καὶ εἶπεν ὁ Ἀρχιστράτηγος· «αὐτὸ εἶναι τὸ *αἰώνιον σκότος*, καὶ πολλαὶς ψυχαὶς εὑρίσκονται μέσα εἰς αὐτό·» καὶ εἶπεν ἡ Παναγία «σηκώσατε τὸ σκότος αὐτὸ διὰ νὰ ἰδῶ τοὺς ἁμαρτωλοὺς πῶς κολάζονται·» τότε ὁ Ἀρχιστράτηγος εἶπε, «ἡμεῖς δὲν ἔχομεν ἐξουσίαν νὰ σηκώσωμεν τὸ σκότος αὐτό·» καὶ *οἱ ἄγγελοι ὁποῦ ἐφύλαγαν ταὶς κόλασαις* εἶπαν· «ἡμεῖς ἔχομεν παραγγελίαν ἀπὸ τὸν Θεόν, διὰ νὰ μὴ ἴδωσι φῶς ἐτοῦτοι οἱ κολασμένοι ἕως εἰς τὴν δευτέραν παρουσίαν τοῦ Υἱοῦ σου, τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.» καὶ τότε ἡ Παναγία ἐσήκωσε τὰς χεῖράς της εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ εἶπεν. «Ἐν ὀνόματι τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, νὰ σηκωθῇ τὸ σκότος αὐτό·» καὶ πάραυτα μὲ τὸν λόγον τῆς Παναγίας ἐσηκώθη τὸ σκότος αὐτὸ ὡσὰν σύννεφον καὶ ἐσκέπασε τὸν οὐρανόν, καὶ ἦτον ἐκεῖ πλῆθος ἀνδρῶν τε καὶ γυναικῶν· καὶ ἤρχετο πολὺς ἀναστεναγμὸς ἀπὸ τοὺς ἁμαρτωλοὺς καὶ βλέποντάς τους ἡ Παναγία εἶπε· «τί ποιεῖτε, ἄθλιοι, καὶ πῶς ἔχετε, ταλαίπωροι;» καὶ κἀνένας δὲν ἀπεκρίθηκε· καὶ οἱ ἄγγελοι λέγουσιν αὐτοῖς, «διατί δὲν ἀπεκρίνεσθε εἰς αὐτὸ ὁποῦ σᾶς ἐρωτᾷ ἡ κεχαριτωμένη;» καὶ τότε ἀπηλογήθησαν οἱ ἁμαρτωλοὶ καὶ εἴπασιν, «ἡμεῖς ἀφ' ὅτου ἤλθαμεν ἐδῶ δὲν εἴδαμεν φῶς, ἀλλὰ εἴμεθα μέσα εἰς τὴν *πίσσαν* ὁποῦ βράζει καὶ κοχλάζει ἡμέραν καὶ νύκτα» καὶ λέγουσι πρὸς τὴν Πα-

ναγίαν'» ὁ Υἱός σου ὁ εὐλογημένος ἦλθε καὶ δὲν μᾶς ἐλυπήθηκε οὔτε ὁ Ἀβραὰμ, οὔτε ὁ Μωϋσῆς, οὔτε ὁ Ἰωάννης ὁ βαπτιστής· οὔτε ἄλλοι τινὲς ἀπὸ τοὺς προφήτας καὶ ἁγίους· καὶ ἐσὺ Θεοτόκε τὸ τεῖχος τῶν Χριστιανῶν, πῶς ἦλθες πρὸς ἡμᾶς;» καὶ ἠρώτησεν ἡ Παναγία «ποῖοι εἶναι τοῦτοι, καὶ τί τὸ ἁμάρτημά τους; » καὶ ὁ Ἀρχιστράτηγος εἶπε τοῦτοι εἶναι ὁποῦ δὲν ἐπίστευσαν εἰς Πατέρα Υἱὸν καὶ Ἅγιον Πνεῦμα καὶ ἐσένα δὲν ὡμολόγησαν Θεοτόκον, καὶ πῶς ἐγεννήθη ὁ Χριστὸς ἀπὸ ἐσένα, καὶ διὰ τοῦτο κολάζονται» καὶ ἡ Παναγία εἶπε πρὸς τοὺς ἁμαρτωλούς· «διατί ἐπλανήθητε ταλαίπωροι; δὲν ἠκούσατε πῶς ἐγεννήθη ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ἀπὸ ἐμένα· καὶ ὅλος ὁ Κόσμος τὸν τιμᾷ καὶ τὸν μακαρίζει; » καὶ πάλιν ἔπεσε τὸ σκότος ἐκεῖνο καὶ ἐσκέπασέ τους ὡσὰν καὶ πρῶτα.

»Καὶ ὁ Ἀρχιστράτηγος εἶπε «ποῦ ὁρίζεις, Παναγία μου νὰ ὑπάγωμεν; » Καὶ ἡ Παναγία εἶπεν «ἂς ὑπάγωμεν εἰς τὸ βόρειον μέρος· καὶ παρευθὺς ἐκίνησε τὸ ἁμάξι τὸ χερουβικὸν, καὶ οἱ τετρακόσιοι ἄγγελοι καὶ ἐπῆραν τὴν Παναγίαν εἰς τὸ βόρειον μέρος ἐκεῖ ὅπου εὔγαινεν *ὁ πύρινος ποταμὸς* καὶ ἦτον ἐκεῖ πολὺ πλῆθος ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν, καὶ ἦτον ἐκεῖ μέσα εἰς τὸν πύρινον ποταμὸν χωσμένοι ἄλλοι ὡς τὰ γόνατα, ἄλλοι ὡς τὸ στῆθος, ἄλλοι ἕως τὴν μέσην, ἄλλοι ἕως τὸν λαιμὸν καὶ ἄλλοι ἕως τὴν κορυφὴν, καὶ ὡς τοὺς εἶδεν ἡ Παναγία ἀναστέναξε, καὶ εἶπε· «ποῖοι εἶναι τοῦτοι ὁποῦ εἶναι ἕως τὰ γόνατα χωσμένοι, καὶ λοιποὶ, καὶ τί εἶναι τὸ ἁμάρτημά τους; » Καὶ ὁ ἀρχιστράτηγος εἶπε· «τοῦτοι ὁποῦ εἶναι ἕως τὰ

γόνατα χωσμένοι, εἶναι ἐκεῖνοι ὁποῦ παρήκουσαν τὸ θέλημα τῶν γονέων των καὶ τοὺς ὕβριζαν καὶ τοὺς ἀντιλογοῦσαν· καὶ ἐκεῖνοι ὁποῦ εἶναι ὡς εἰς τὴν μέσην, εἶναι ὁποῦ ἐκληρονόμησαν τὸν βίον τῶν γονέων αὐτῶν, καὶ τὰ ἔφαγαν μὲ πορνείας καὶ ἀσωτείας καὶ δὲν ἔδωκαν ἐλεημοσύνην εἰς τοὺς πτωχοὺς διὰ τὴν ψυχὴν τῶν γονέων τους, οὔτε τοὺς ἐμνημόνευσαν καὶ διὰ τοῦτο κολάζονται· καὶ ἐκεῖνοι ὁποῦ εἶναι ἕως τὸ στῆθος, εἶναι ἐκεῖνοι ὁποῦ ὕβρισαν τοὺς συντέκνους τους καὶ τοὺς ὠνείδισαν καὶ ἐκεῖνοι ὁποῦ εἶναι ἕως τὸν λαιμὸν, εἶναι ὅσοι ὕβρισαν τοὺς διδασκάλους τους, καὶ τοὺς ἔδειραν, ὁποῦ τοὺς ἐσπούδασαν, λέγω τὰ θεῖα καὶ ἱερὰ γράμματα, καὶ ὁμοιάζουν τὸν προδότην Ἰούδαν, καὶ διὰ τοῦτο κολάζονται· καὶ ἐκεῖνοι ὅπου εἶναι ἕως τὴν κορυφὴν, εἶναι ἐκεῖνοι ὅπου τρώγουν μετὰ ἀπίστων μαγαρισμένα φαγητὰ, καὶ ὅσοι ἐφάγασιν ἀνθρώπου κρέας·» καὶ ὁ Ἀρχιστράτηγος εἶπεν· «ἄκουσον Παναγία· ἐκεῖνοι ὁποῦ σκοτώνουν τὰ παιδιά τους καὶ τὰ ρίπτουν καὶ τὰ τρώγουν τὰ σκυλία καὶ ὅσοι παραδίδουν τοὺς ἀδελφούς τους εἰς τὰ χέρια τῶν ἀσεβῶν καὶ τοὺς τιμωροῦν καὶ τοὺς βασανίζουν, ἐκεῖνοι εἶναι ὁποῦ τρώγουσιν ἀνθρώπινον κρέας· καὶ ὅσοι κρατοῦσι τὸν Τίμιον Σταυρὸν, καὶ ὀμνύουσι ψεύματα, καὶ διὰ τοῦτο κολάζονται·» καὶ εἶδεν ἡ Παναγία εἰς ἄλλο μέρος ἄνθρωπον ὅποῦ ἐκρέμετο ἀπὸ τὰ χέρια καὶ ἀπὸ τὰ ποδάρια, καὶ τὸν ἔτρωγον τὰ σκωλήκια τῆς κολάσεως, καὶ εἶπεν ἡ Παναγία· «ποῖος εἶναι τοῦτος, καὶ τί τὸ ἁμάρτημά του;» Καὶ ὁ Ἀρχιστράτηγος εἶπεν· «αὐτὸς εἶναι ὁποῦ ἔδιδε τὰ ἄσπρα του μὲ τόκον ἤγουν μὲ διάφορον καὶ διὰ τοῦτο

κολάζεται,» καὶ πάλιν εἶδεν ἡ Παναγία γυναῖκα ὁποῦ ἐκρέματο ἀπὸ τὰ αὐτία, καὶ τὰ θηρία ἔτρωγαν τὰ βυζία της καὶ ἡ Παναγία εἶπε, «ποία εἶναι τούτη, καὶ τί τὸ ἁμάρτημά της;» Καὶ εἶπεν ὁ Ἀρχιστράτηγος, «ἐτούτη εἶναι ὁποῦ ἐπαραφουγκράζετο εἰς τὰ σπίτια τῶν γειτόνων της· καὶ ἔπερνε λόγια ἀπὸ ἕνα ὀσπῆτι, καὶ ἐπήγαινεν εἰς ἄλλο καὶ ἔβαλλε σκάνδαλα καὶ διὰ τοῦτο κολάζεται·» καὶ ἡ Παναγία εἶπε, «κάλλιον νὰ μὴ ἤθελε γεννηθῇ» καὶ εἶπεν ὁ Ἀρχιςράτηγος, «ἀκόμη δὲν εἶδες, Παναγία μου, ταὶς μεγάλαις κόλασαις·» καὶ ἡ Παναγία εἶπεν «ἂς ὑπάγωμεν νὰ ταῖς ἰδοῦμεν,» καὶ παρευθὺς οἱ τετρακόσιοι ἄγγελοι τὴν ὑπῆγαν καὶ εἶδεν ἐκεῖ σκαμνία πυρωμένα καὶ ἐκάθονταν ἐπάνω ἄνδρες καὶ γυναῖκες καὶ ἐφλογίζονταν, καὶ ἐδάκρυσεν ἡ Παναγία καὶ εἶπε «πικρὰ κόλασις εἶναι αὐτη, καὶ τί εἶναι τὸ ἁμάρτημά τους;» καὶ εἶπεν ὁ Ἀρχιστράτηγος, «αὐτοὶ εἶναι ὁποῦ ἐδέρνασι τοὺς ἱερεῖς ἄδικα, καὶ χωρὶς πταίσιμον, καὶ διὰ τοῦτο κολάζονται·» καὶ πάλιν εἶδεν ἡ Παναγία εἰς ἄλλον τόπον κρεβάτια πεπυρωμένα καὶ ἐκοίτουνταν ἐπάνω πολὺ πλῆθος ἀνδρῶν τε καὶ γυναικῶν· καὶ ἠρώτησεν ἡ Παναγία «ποῖοι εἶναι καὶ τί τὸ ἁμάρτημά τους;» καὶ ὁ Ἀρχιστράτηγος εἶπεν, «ἐτοῦτοι εἶναι ὁποῦ ἐκοιμοῦνταν τὴν ἁγίαν ἡμέραν τῆς Κυριακῆς καὶ δὲν ἐπήγαιναν εἰς τὴν ἐκκλησίαν» καὶ ἡ Παναγία εἶπεν· «ἀμὴ ἂν δὲν ἠδύνατο νὰ σηκωθῇ τότε πῶς νὰ κάμῃ;» καὶ ὁ Ἀρχιστράτηγος εἶπεν· «ἄκουσον, Παναγία· ἐὰν εἶναι ὁ ἄνθρωπος πολλὰ ἀσθενὴς ὅτι νὰ ἀνάψῃ τὸ σπῆτί του καὶ νὰ καίεται ἀπὸ ταὶς τέσσαρες γωνίαις, καὶ νὰ μὴ δύναται νὰ σηκωθῇ νὰ σβύσῃ τὴν φω-

τίαν, ἔχει συμπάθειαν'» καὶ ἡ Παναγία εἶπε «καλὰ παθαίνουσιν ὅσοι ἀμελοῦσι τὴν ἡμέραν τῆς ἁγίας Κυριακῆς»[1].

»Καὶ πάλιν εἶδεν εἰς ἄλλον τόπον, δένδρα σιδερένια ἀμέτρητα, καὶ εἴχασι κλαδία σιδερένια καὶ ἐκρέμουνταν εἰς ἐκεῖνα πολλοὶ ἄνθρωποι ἀπὸ ταὶς γλώσσαις καὶ ἠρώτησεν ἡ Παναγία «ποῖοι εἶναι καὶ τί τὸ ἁμάρτημά τους;» καὶ ὁ Ἀρχιστράτηγος εἶπεν «αὐτοὶ εἶναι οἱ βλάσφημοι, οἱ καταλαλητάδες, οἱ πόρνοι, οἱ κλέπται, οἱ λησταὶ, οἱ φονιάδες, οἱ ψευδομάρτυρες' καὶ ἐκεῖνοι ὁποῦ χωρίζουν ἀνδρόγυνα, καὶ παιδία ἀπὸ τοὺς γονεῖς των, καὶ ἀδέλφια ἀπὸ τοὺς ἀδελφούς' καὶ ὅσοι κάμνουσιν ἁμαρτίαν μὲ τοὺς συγγενεῖς αὐτῶν καὶ διὰ τοῦτο κολάζονται,» καὶ πάλιν εἶδεν ἡ Παναγία ἄνθρωπον κρεμάμενον ἀπὸ τὰ εἴκοσι ὀνύχια καὶ ἦτο δεμένη ἡ γλῶσσά του ὥστε δὲν ἠδύνατο νὰ εἰπῇ τὸ Κύριε ἐλέησον καὶ ἐδάκρυσεν ἡ Παναγία καὶ ἐπαρεκάλεσε τὸν Θεὸν, καὶ ἦλθεν ὁ Ἄγγελος ὁποῦ εἶχεν τὴν γλῶσσαν του δεμένην καὶ τὴν ἔλυσε καὶ εἶπε τρεῖς φοραὶς τὸ Κύριε ἐλέησον, καὶ εἶπεν ἡ Παναγία «ποῖος εἶναι τοῦτος, καὶ τί τὸ ἁμάρτημά του;» καὶ ὁ Ἀρχιστράτηγος εἶπεν «αὐτὸς ἦτον οἰκονόμος εἰς τὰ πράγματα τῆς ἐκκλησίας, καὶ δὲν τὰ ἔσκαπτεν, οὔτε τὰ ἐκαλλιέργει, μόνον τὰ ἔτρωγε, καὶ τὰ ἐχαλνοῦσε, καὶ διὰ τοῦτο κολάζεται'» καὶ ἡ Παναγία εἶπε' «κακὸς δοῦλος καὶ κακῶς κριθήσεται'» καὶ πάλιν ἔδεσεν ὁ ἄγγελος

1 Οἱ ἀμελοῦντες τὴν ἡμέραν τῆς ἁγίας Κυριακῆς παρίστανται μεταξὺ τῶν βασανιζομένων, καὶ ἐν ταῖς ἀπεικονίσεσι τῆς δευτέρας παρουσίας (Heuzey, ἐν Annuaire 1871 σ. 117)' ἐσφαλμένως δ' ὁ Didron μεταφράζει τὴν ἐπιγραφὴν «οἱ ἀμελοῦντες τὴν ἀκολουθίαν» διὰ τοῦ ὀκνηροί.

τὴν γλῶσσάν του· καὶ εἶδεν ἡ Παναγία ἄνθρωπον ὁποῦ ἐκρέματο ἀπὸ τὰ εἴκοσιν ὀνύχια καὶ εὔγενεν πῦρ ἀπὸ τὴν κεφαλήν του, καὶ ἐκατάκαιεν αὐτόν· καὶ ἠρώτησε «ποῖος εἶναιτοῦτος καὶ τί τὸ ἁμάρτημά του;» καὶ ὁ Ἀρχιστράτηγος εἶπεν· «αὐτὸς εἶναι παπᾶς καὶ ἐλειτούργα ἀναξίως, καὶ ἐκαταφρόνει καὶ ἐμέλιζε τὸν ἅγιον ἄρτον καὶ ἔπεφταν οἱ μαργαρίται ἀπὸ τὰ χέρια του· καὶ ὁ φοβερὸς θρόνος τοῦ Θεοῦ ἐσαλεύετο, καὶ τὸ ὑποπόδιον αὐτοῦ ἔτρεμε καὶ διὰ τοῦτο κολάζεται·» καὶ πάλιν εἶδεν ἡ Παναγία ἄλλον ἄνθρωπον εἰς μεγάλα βάσανα, καὶ ἐρώτησεν ἡ Παναγία, «ποῖος εἶναι καὶ τί τὸ ἁμάρτημά του;» καὶ ὁ Ἀρχιστράτηγος εἶπεν· «αὐτὸς ἦτο διάκονος καὶ ἐδίδασκεν ἄλλους καὶ τὸν ἑαυτόν του δὲν ἐδίδασκεν, καὶ ἀγαποῦσε τὴν φυλαργυρίαν καὶ διὰ τοῦτο κολάζεται· καὶ πάλιν εἶδεν ἡ Παναγία καὶ ἄλλους εἰς ἄλλα βάσανα καὶ ἐρώτησε ποῖος εἶναι, καὶ τί τὸ ἁμάρτημά του· καὶ ὁ Ἀρχιστράτηγος εἶπε αὐτὸς εἶναι ἀναγνώστης καὶ δὲν ἐδίδασκε τοὺς ἀνθρώπους, οὐδὲ ἔκαμνεν ἐκεῖνα ὁποῦ ἔλεγαν αἱ γραφαῖς καὶ διὰ τοῦτο κολάζεται ἄλλος.

»Καὶ ὁ Ἀρχιστράτηγος εἶπεν· «ἂς ὑπάγωμεν καὶ εἰς ἄλλον τόπον·» καὶ ὅταν ἐπήγασιν ἐκεῖ εἶδε πύργον μέγαν καὶ σκοτεινὸν πολλὰ καὶ ἦτον ἐκεῖ πλῆθος ἀνδρῶν τε καὶ γυναικῶν, καὶ τοὺς ἔτρωγαν τὰ σκωλήκια τῆς κολάσεως· καὶ ἐρώτησεν ἡ Παναγία «ποῖοι εἶναι τοῦτοι καὶ τί τὸ ἁμάρτημά τους;» καὶ ὁ Ἀρχισράτηγος εἶπε· «τοῦτοι εἶναι οἱ καλόγεροι, ὅπου δὲν ἐτίμησαν τὸ Ἀγγελικὸν σχῆμα, καὶ διὰ τοῦτο κολάζονται·» καὶ πολλοὶ Πατριάρ-

χαι καὶ Μητροπολῖται εἶναι αὐτοῦ μέσα, καὶ πολλοὶ ἄδικοι βασιλεῖς καὶ κολάζονται, καὶ εἶδεν ἡ Παναγία γυναῖκα ὅπερ ἐκρέμετο ἀπὸ τὰ χέρια καὶ ἀπὸ τὰ ποδάρια, καὶ ἔϐγαινε φωτία καὶ κατέκαιεν αὐτὴν, καὶ ἐρώτησεν ἡ Παναγία, «ποία εἶναι ταύτη, καὶ τί τὸ ἁμάρτημά της;» καὶ ὁ Ἀρχιςράτηγος εἶπεν, «αὐτὴ εἶναι παπαδιὰ καὶ δὲν ἐφύλαττε τὴν τιμήν της, ἀλλὰ ἐπορνεύετο καὶ διὰ τοῦτο κολάζεται·» καὶ πάλιν εἶδεν ἡ Παναγία ἄλλην γυναῖκα ὅπου ἦτον εἰς μεγάλα βάσανα καὶ ἐρώτησε, «ποία εἶναι καὶ τί τὸ ἁμάρτημά της;» καὶ ὁ Ἀρχιστράτηγος εἶπεν· «αὐτὴ ἦτον διακόνισα, καὶ δὲν ἐτίμα τὸν ἄνδρα της, ἀμὴ ἐπορνεύετο καὶ ἔλεγεν, ὅταν γενῇ ὁ ἄνδρας μου παπᾶς τότε θέλω τὸν τιμήσει, καὶ διὰ τοῦτο κολάζεται.»

»Καὶ ὁ Ἀρχιςράτηγος εἶπε, «ποῦ ὁρίζεις, Παναγία μου νὰ ὑπάγωμεν;» καὶ εἶπεν ἡ Παναγία, «εἰς τὸ νότιον μέρος·» Καὶ παρευθὺς ἐκίνησε τὸ ἁμάξι τὸ χερουϐικὸν καὶ οἱ τετρακόσιοι ἄγγελλοι καὶ ἐπῆραν τὴν Παναγίαν εἰς τὸ νότιον μέρος ἐκεῖ ὅπου ἔϐγαινεν ὁ *πύρινος ποταμὸς* καὶ ἐκόχλαζεν ὡσὰν φωτιὰ, καὶ ἔκαμνε κύματα ὡσὰν ἄγρια θάλασσα, καὶ ἐξεϐύθιζε τοὺς ἁμαρτωλοὺς δέκα χιλιάδες ὀργιαῖς· καὶ ἐδάκρυσεν ἡ Παναγία καὶ εἶπε «ποῖοι εἶναι τοῦτοι καὶ τί τὸ ἁμάρτημά τους;» καὶ ὁ Ἀρχιστράτηγος εἶπεν· «αὐτοὶ εἶναι ὅπου ἐπαραμόνευαν, ὅπου ἐπαραζύγιαζαν, καὶ οἱ κάπηλοι ὅπου ἔϐαλλαν νερὸν εἰς τὸ κρασὶ καὶ ἀδικοῦσιν τοὺς ἀνθρώπους· καὶ ὅσοι μεθοῦν καὶ παραλογίζουν· καὶ ὅσοι κάμνουν ἀδικίαις, καὶ τρώγουν τοὺς ξένους κόπους, καὶ ὅσοι ἔχουσι καὶ εἶναι πλούσιοι καὶ δὲν

δίδουν ἐλεημοσύνας εἰς τοὺς πτωχοὺς, ἀλλὰ τρώγουν καὶ πίνουν ὡσὰν τὰ ἄλογα ζῶα· καὶ οἱ ἄδικοι βασιλεῖς, καὶ κριτάδες, καὶ ὅλοι οἱ ἀσεβεῖς ὅσοι κάμνουν ἁμαρτίαν μὲ παπαδιαῖς καὶ καλογριαῖς, καὶ διὰ τοῦτο κολάζονται·» καὶ πάλιν εἶδεν ἡ Παναγία γυναῖκα καὶ ἐκαίετο εἰς τὴν φωτιά· καὶ ἐρώτησε «ποία εἶναι τούτη καὶ τί τὸ ἁμάρτημά της,» καὶ ὁ Ἀρχιςράτηγος εἶπεν· «αὐτὴ ἦτο καλογριὰ καὶ δὲν ἐφύλαξε τὴν παρθενίαν της ἀλλὰ ἐπορνεύετο κρυφίως καὶ διὰ τοῦτο κολάζεται·» καὶ πάλιν ὑπῆγεν ἡ Παναγία εἰς ἄλλον τόπον, καὶ ἦτον ἐκεῖ ποταμὸς μέγας καὶ σκοτεινὸς πολὺ, ὁ λεγόμενος *Τάρταρος* καὶ ἦτον ἐκεῖ πλῆθος ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν· καὶ ἐκυμάτιζεν ὁ ποταμὸς ὡσὰν ἄγρια θάλασσα, καὶ ἐξεβύθιζε τοὺς ἁμαρτωλοὺς σαράντα χιλιάδας ὀργιαὶς, καὶ δὲν ἐσώνασι νὰ εἰποῦν τὸ κύριε ἐλέησον· καὶ *οἱ ἄγγελοι ὅπου ἐφύλαγαν τὰς κολάσεις*, ὅταν εἶδον τὴν Παναγίαν εἶπον, «Χαῖρε κεχαριτωμένη Θεοτόκε παρθένε, χαίροις καὶ σὺ Μιχαὴλ Ἀρχιςράτηγε καὶ παραστάτα τοῦ Θεοῦ ἡμῶν·» καὶ ἡ Παναγία εἶπε· «χαίρετε καὶ σεῖς ἅγιοι Ἄγγελοι καὶ λειτουργοὶ τοῦ υἱοῦ καὶ Θεοῦ ἡμῶν·» καὶ οἱ ἄγγελοι εἶπον· «ἡμεῖς δὲν ἤλθαμεν, Παναγία μου πρὸς ἐσὲ, καὶ ἐσὺ πῶς ἦλθες πρὸς ἡμᾶς;» καὶ εἶπον οἱ ἄγγελοι τὸ Κύριε ἐλέησον τρεῖς φοραῖς καὶ παρευθὺς ἔπαυσεν ἡ φουρτοῦνα τοῦ ποταμοῦ, καὶ ἐῤῥάγησαν τὰ κύματα καὶ ἐφάνησαν οἱ ἁμαρτωλοὶ καὶ ἐρώτησεν ἡ Παναγία «ποῖοι εἶναι τοῦτοι καὶ τί τὸ ἁμαρτημά τους; καὶ ὁ Ἀρχιστράτηγος εἶπε· «τοῦτοι εἶναι οἱ Ἑβραῖοι ὅπου ἐσταύρωσαν τὸν κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν, καὶ ὅλα τὰ ἔθνη τὰ ἄπιστα· καὶ ἐκεῖνοι

ὅπου φαρμακεύουν ἀνθρώπους καὶ ἀποθαίνουν, καὶ γυναῖκες ὅπου πνίγουσιν τὰ παιδιά τους καὶ τὰ ῥίχνουν· καὶ μαντεύουσι καὶ μαγεύουσι·» καὶ ἡ Παναγία εἶπε «καθὼς ἔκαμνον πῦρον·» καὶ πάλιν ἤρχισεν ὁ πύρινος ποταμὸς καὶ ἔκαμνε τὰ κύματά του ὡς καὶ πρῶτα· καὶ ὁ Ἀρχιστράτηγος εἶπεν «ὅποιος βαλθῇ εἰς τούτην τὴν κόλασιν, δὲν βγαίνει πλέον· ἀλλοίμονο, ἀλλοίμονον εἰς τοὺς ἁμαρτωλούς, ὅτι πάντοτε ἔχουσι τὴν κόλασιν.»

»Καὶ ἡ Παναγία εἶπεν «ἂς ὑπάγωμεν καὶ εἰς ἄλλον τόπον·» καὶ ὅταν ὑπῆγαν ἐκεῖ ἦτον ὅλῳ *λίμναι πύριναις*· καὶ εἶχον *βρώμαν μεγάλην* καὶ ἔκαιον *πίσσα, κατράμι, θειάφι*, καὶ ἦτον ἐκεῖ μέσα πολὺ πλῆθος ἀνδρῶν τε καὶ γυναικῶν, καὶ ἄλλοι ἐφαίνοντο, καὶ ἄλλοι μόνον ὅσον ἠκούοντο αἱ φωναῖς των· καὶ ἠρώτησεν ἡ Παναγία «ποῖο εἶναι τοῦτοι καὶ τί τὸ ἁμάρτημά τους;» καὶ εἶπεν ὁ Ἀρχιστράτηγος· «τοῦτοι εἶναι ἐκεῖνοι ὅπου ἔκαμνον ἁμαρτίαν μὲ τὰς ἀδελφάς τους, καὶ μὲ ταὶς ἐξαδέλφαις κα μὲ ταὶς πενθεραίς τους, καὶ μὲ ταὶς μητριαίς τους καὶ μὲ ταὶς συντέκνισσαίς τους, καὶ ἄλλοι ὅσοι πορνεύουσι μὲ ξέναις γυναῖκες, καὶ πλέον σωσμὸν δὲν ἔχουσι· καὶ ὅσοι ἀκούωσι τὰς ἁγίας γραφὰς καὶ γελοῦν, καὶ ὅσοι ψευδομαρτυροῦν· καὶ ὅσοι ἀγαποῦν τὰ ξένα, καὶ ζημιόνουν τοὺς πτωχοὺς καὶ τὰς χήρας, καὶ ὅσοι ἀποθαίνουν ἀμετανόητοι καὶ δὲν ἀγάπησαν τὴν δικαιοσύνην καὶ ὅσοι δὲν ἐλεοῦν τοὺς πτωχοὺς καὶ τοὺς ξένους καὶ διὰ τοῦτο κολάζονται.»

»Καὶ ἡ Παναγία εἶπε· «νὰ συνάξω τὰς στρατιὰς τῶν Ἀγγέλων καὶ τῶν Ἀρχαγγέλων, καὶ ὅλων τῶν ἁγίων,

ἵνα παρακαλέσωμεν τὸν Θεὸν διὰ τοὺς ἁμαρτωλούς» καὶ εἶπεν ἡ Παναγία ταῦτα πρὸς τὸν Ἀρχιστράτηγον· ὁ δὲ Ἀρχιστράτηγος εἶπεν· «ἡμεῖς, Παναγία μου, ὅταν τὸν Ἀρχαγγελικὸν ποιοῦμεν ὕμνον ἀναφέρομεν καὶ διὰ τοὺς ἁμαρτωλοὺς ἑπτὰ φοραὶς τὴν ἡμέραν, ἀλλὰ δὲν μᾶς ἀκούει·» καὶ ἡ Παναγία εἶπε «πάρετέ μοι νὰ ὑπάγωμεν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ·» καὶ παρευθὺς τὴν ἐπῆραν· καὶ εἶπεν· «ἐλέησον, Δέσποτα, τοὺς ἁμαρτωλούς, διότι πολλὰ τοὺς ἐλυπήθηκα εἰς τὰ βάσανα ὅπου εἶδα καὶ ἔχουν εἰς τὴν κόλασιν·» καὶ ἤκουσε φωνὴν ὅπου ἔλεγεν οὕτω· «Δὲν θέλω νὰ τοὺς ἐλεήσω, διότι δὲν ἔκαμον καλὸν εἰς ὅλην τους τὴν ζωήν, δὲν ἐτίμησαν τοὺς ἀδελφούς των, πτωχοὺς δὲν ἐλέησαν· ἀλλὰ οὔτε εἰς ξένους ἔκαμαν καλοσύνην διὰ τὸ ὄνομά μου δὲν ἐκρατοῦσαν τὰς παραγγελίας μου, δὲν ἐτίμησαν τὴν ἁγίαν Κυριακήν, δὲν ἐτιμοῦσαν τὰς ἑορτὰς τῶν ἁγίων μου ἀλλὰ ἐδούλευον, εἰς τὴν ἐκκλησίαν μου δὲν ἐπήγαιναν, μόνον εἰς τὰ καπηλεῖα, καὶ εἰς τοὺς χοροὺς καὶ παιγνίδια ἔτρεχον, καὶ διὰ τοῦτο δὲν θέλω νὰ τοὺς ἐλεήσω·» καὶ πάλιν εἶπεν ἡ Παναγία «ἐλέησον, Δέσποτα, τοὺς ἀλαρτωλοὺς τὸ πλάσμα τῆς χειρός σου, εἰ καὶ ἁμαρτωλοὶ εἰσί, συγχώρησέ τους διὰ λόγου μου ὅτι δὲν δύναμαι νὰ τοὺς βλέπω νὰ βασανίζωνται, διότι πᾶς χριστιανὸς τὸ ὄνομά μου ἐπικαλεῖται καὶ λέγει τὸ Παναγία Θεοτόκε βοήθει μοι·» καὶ πάλιν ἤκουσε φωνὴν ὅπου ἔλεγεν οὕτω· «ἄκουσον Παναγία καὶ Μητέρα μου· ὅποιος σὲ τιμᾷ καὶ σὲ ἐπικαλεῖται θέλω τὸν τιμήσει καὶ ἐγὼ ὅπου ἔπλασα τὸν ἄνθρωπον καὶ τὸν ἔκαμα αὐθέντην τοῦ Παραδείσου, καὶ αὐτὸς παρήκουσε

τὴν ἐντολήν μου καὶ τὸν ἔβγαλα ἀπὸ τὸν Παράδεισον· καὶ πάλιν δι' αὐτὸν ἐκατέβηκα εἰς τὴν γῆν, καὶ μὲ ὠνείδισαν καὶ μὲ ὑβρίσασι, καὶ ἐπτύσασί με εἰς τὸ πρόσωπον· καὶ ἐραπίσασί με καὶ μοῦ ἔβαλαν ἀκάνθινον στέφανον εἰς τὴν κεφαλὴν, καὶ ἐκαρφώσασί με χεῖρας καὶ πόδας εἰς τὸν σταυρὸν, καὶ ἐκεντήσασί με εἰς τὴν πλευρὰν μὲ τὸ κοντάρι· καὶ ἐποτίσασί με χολὴν καὶ ὄξος οἱ παράνομοι Ἑβραῖοι καὶ ἐθάψασί με εἰς τὸν τάφον, καὶ πάλιν εἰς τρεῖς ἡμέρας ἀναστήθηκα καὶ ἀνάστησα καὶ ἄλλους νεκροὺς καὶ ὕστερον πάλιν ἀπὸ σαράντα ἡμέρας ἀνέβην εἰς τοὺς οὐρανοὺς καὶ ἔκαμα ἐγὼ ὅ,τι τοὺς ἔταξα· καὶ αὐτοὶ δὲν ἔκαμαν ἐκεῖνα ὅπου τοὺς ἐπαρήγγειλα καὶ διὰ τοῦτο δὲν τοὺς λυποῦμαι νὰ τοὺς ἐλεήσω.»

»Καὶ ὅταν ἤκουσε τούτους τοὺς λόγους ἡ Παναγία εἶπε μὲ μεγάλην φωνήν. «Ποῦ εἶναι τὰ τάγματα τῶν Ἀγγέλων καὶ τῶν Ἀρχαγγέλων καὶ ὅλων τῶν ἁγίων; ποῦ εἶναι ὁ Ἰωάννης ὁ βαπτιστὴς καὶ ὁ Πρόδρομος; ποῦ εἶναι οἱ δώδεκα Ἀπόστολοι, καὶ οἱ ἄλλοι ἑβδομήκοντα; ποῦ εἶναι οἱ προφῆται καὶ οἱ μάρτυρες, καὶ ὅλοι οἱ ἅγιοι ὅσοι ἔχουσι παρρησίαν εἰς τὸν Θεόν; Ἐλᾶτε νὰ προσπέσωμεν καὶ νὰ παρακαλέσωμεν τὸν Θεὸν μήπως εἰσακούσῃ τῆς δεήσεώς μας διὰ τοὺς ἁμαρτωλοὺς, καὶ μὴ ἀποδώσῃ αὐτοῖς κατὰ τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν, ἀλλὰ κατὰ τὰ ἐλέη του ἐλεήσῃ αὐτούς·» καὶ ἤκουσαν φωνὴν ὁποῦ ἔλεγεν ἔτσι· «διατί μὲ παρακαλεῖτε; » καὶ ἀπελογήθηκαν καὶ εἶπον, «διὰ τοὺς ἁμαρτωλοὺς νὰ τοὺς ἐλεήσῃς·» καὶ ὁ Πανάγαθος Θεὸς εἶπε «διὰ τὴν ἄχραντόν μου Μητέρα, καὶ διὰ τὰ πλήθη τῶν Ἀρχαγγέλων καὶ ὅλων μου τῶν

ἁγίων, δίδω ἀνάπαυσιν εἰς τοὺς ἁμαρτωλοὺς ἡμέρας πεντήκοντα ἑπτά· ἤγουν ἀπὸ τὴν Λαμπρὰν ἕως τῶν ἁγίων Πάντων.»

»Καὶ ὅταν ἤκουσαν οἱ ἅγιοι ταύτην τὴν φωνὴν, εὐχαρίστησαν καὶ εἶπον «εὐχαριστοῦμεν σοι Υἱὲ καὶ λόγε τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος ὁποῦ μᾶς ἐχάρισες τέτοιον ζήτημα, καὶ ἔδωκες ἀνάπαυσιν εἰς τοὺς ἁμαρτωλούς· καὶ πάλιν ἠκούσασι φωνὴν ὅπου ἔλεγεν οὕτως· «ἐπάρετε τὴν Παναγίαν, καὶ ὑπάγετέ την εἰς τὸν Παράδεισον, διὰ νὰ ἰδῇ τοὺς ἐκλεκτοὺς καὶ ἁγίους μου νὰ χαρῇ.»

»Καὶ παρευθὺς ἐκίνησε τὸ ἁμάξι τὸ χερουβικὸν καὶ οἱ τετρακόσιοι Ἄγγελοι, καὶ ἐπῆγαν τὴν Παναγίαν εἰς τὸν Παράδεισον· καὶ εἶδεν ἐκεῖ Πατριάρχας καὶ Μητροπολίτας, ἱερεῖς καὶ διακόνους, καλογέρους καὶ καλογριάδες, ψάλτας καὶ ἀναγνώστας ὅπου ἔλαμπαν ὑπὲρ τὸν ἥλιον· εἶδε βασιλεῖς καὶ αὐθεντάδες, καὶ ἄρχοντας, ὅπου ἔφεγγαν ὡς τὸ φῶς· καὶ ἐρώτησεν ἡ Παναγία «ποῖοι εἶναι, καὶ τί ἀρεταὶς ἔκαμαν ὁποῦ ἔχουσι τέτοιαν χάριν;» καὶ ὁ ἀρχιστράτηγος εἶπεν «αὐτοὶ εἶναι ὁποῦ ἐκάμασι τὰ καλὰ ἔργα εἰς τὸν κόσμον, καὶ ἐμίσησαν τὸ ψεῦδος καὶ τὴν ἀδικίαν καὶ ὅλα τὰ κακὰ ὁποῦ γίνονται εἰς τὸν κόσμον καὶ μὲ λόγον καὶ μὲ ἔργον καὶ ἀλλοίμονο εἰς τοὺς ἁμαρτωλοὺς καὶ εἰς τοὺς πόρνους, ὅτι τιμωροῦνται αἰωνίως· ἀλλοίμονο εἰς ἐκείνους ὁποῦ δὲν τιμῶσι τὴν ἁγίαν ἡμέραν τῆς Κυριακῆς καὶ τὰς ἑορτὰς τῶν ἁγίων· ἀλλοίμονο εἰς ἐκείνους ὁποῦ ὑβρίζουν τοὺς γονεῖς, ὅτι αἰωνίως θέλουν τιμωροῦνται·» καὶ μετὰ ταῦτα ἔφερον τὴν Παναγίαν οἱ Ἄγγελοι πρὸς τοὺς Ἀποστόλους, οἵτινες συνέγρα-

ψαν ὅσα ἤκουσαν καὶ τὰ ἄφησαν εἰς τὸν κόσμον πρὸς νουθεσίαν ἐδικήν μας· καὶ καλότυχοι ἐκεῖνοι ὁποῦ τὰ ἀκούουσι καὶ φυλάγονται καὶ δὲν κάμνουσιν ἁμαρτίας καὶ ἀτυχίας εἰς τὴν ζωήν τους, ἀλλὰ καὶ ἐκεῖνοι ὁποῦ ἔχουσιν αὐτὴν τὴν ἁγίαν Ἀποκάλυψιν, καὶ τὴν ἀναγινώσκουσι μετὰ φόβου καὶ τρόμου, θέλουν πάρει ἄξιον μισθὸν ἐν τῇ δευτέρᾳ καὶ φρικτῇ παρουσίᾳ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ᾧ πρέπει πᾶσα δόξα τιμὴ καὶ προσκύνησις, σὺν τῷ ἀνάρχῳ αὐτοῦ Πατρί, καὶ τῷ Παναγίῳ καὶ ἀγαθῷ καὶ ζωοποιῷ αὐτοῦ Πνεύματι, νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.»

Κολάσεις τῶν κακούργων ψυχῶν ἀναφέρονται καὶ ἐν τῷ ᾅδῃ τῶν ἀρχαίων. Παραλείποντες τὰς γνωστὰς μυθολογουμένας κολάσεις τοῦ Σισύφου, τοῦ Ταντάλου, τῶν Δαναΐδων, τοῦ Ἰξίωνος καὶ τὰς ἄλλας τὰς ὑπὸ τοῦ Ὁμήρου καὶ Βεργιλίου περιγραφομένας, ἀρκούμεθα ν' ἀναφέρωμεν τὰς δοξασίας τοῦ Πλάτωνος. Αἱ ἰδέαι τοῦ Ἕλληνος φιλοσόφου περὶ τῶν μετὰ θάνατον τιμωριῶν τῆς ψυχῆς ἐθεωρήθησαν ὑπὸ τῶν πατέρων τῆς ἐκκλησίας ἐπιχείρημα ἰσχυρότατον πρὸς ἀπόδειξιν τῆς ἀληθείας τῶν χριστιανικῶν κολάσεων. Ὁ Ἰουστῖνος ἐν τῷ πρὸς Ἕλληνας λόγῳ αὐτοῦ ἀφιεροῖ κεφάλαιον ὁλόκληρον, ἐν ᾧ ἐξετάζει «ὅσα παρὰ τῶν προφητῶν περὶ κρίσεως Πλάτων μεμάθηκε»[1]· ὁ δ' Εὐσέβιος ἐν ἰδιαιτέρῳ κεφαλαίῳ τῆς Εὐαγγελικῆς αὐτοῦ προπαρασκευῆς πειρᾶται ν' απο-

1 Ἰουστιν., λόγος πρὸς Ἕλληνας 27 τ. VI σ. 289, ed Migne.

δείξη «ὡς καὶ τὰ περὶ τῆς μετὰ θάνατον κρίσεως ὁμοίως Ἑβραίοις καὶ Πλάτων ἔσεσθαι πιστεύει»[1]. Κλήμης τέλος ὁ Ἀλεξανδρείας λέγει τ' ἀκόλουθα: «Τάς τε αὖ μετὰ θάνατον κολάσεις καὶ τὴν διὰ πυρὸς τιμωρίαν, ἀπὸ τῆς βαρβάρου φιλοσοφίας, ἥτε ποιητικὴ πᾶσα μοῦσα, ἀλλὰ καὶ ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία ὑφείλετο. Πλάτων δ' οὖν ἐν τῷ τελευταίῳ τῆς Πολιτείας[2] αὐταῖς φησὶ ταῖς λέξεσι. «Ἐνταῦθα δὴ ἄνδρες, ἔφη, ἄγριοι καὶ διάπυροι ἰδεῖν, »παρεστῶτες καὶ καταμανθάνοντες τὸ φθέγμα, τοὺς μὲν »ἰδίᾳ λαβόντες ἦγον, τὸν δὲ Ἀρδιαῖον καὶ ἄλλους συμ-»ποδίσαντας χεῖράς τε καὶ πόδας καὶ κεφαλὴν, κατα-»βαλόντες καὶ ἐκδείραντες, εἷλκον παρὰ τὴν ὁδὸν ἐκτὸς »ἐπ' ἀσπαλάθων κνάμπτοντες.» Οἱ μὲν γὰρ ἄνδρες οἱ διάπυροι ἀγγέλους αὐτῷ βούλονται δηλοῦν, οἱ παραλαβόντες τοὺς ἀδίκους κολάζουσιν. *Ὁ ποιῶν*, φησὶ[3], *τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ πνεύματα, καὶ τοὺς λειτουργοὺς αὐτοῦ πῦρ φλέγον*»[4].

Ἐκτὸς τῶν Ἑλλήνων καὶ οἱ Τυῤῥηνοὶ διέπλασαν ἐν τῇ μυθολογίᾳ αὐτῶν Ἅδην ὅμοιον τῷ χριστιανικῷ. Οὕτως ἐν τοιχογραφίαις σπηλαίου τάφου τυῤῥηνικοῦ ἀπεικονίζονται ψυχαὶ κρεμάμεναι καὶ ὑπὸ θεοτήτων ὑποχθο-

1 Εὐσεβ., Προπαρ. εὐαγγελ. ΙΑ'. 38 σ. 567 κε.

2 Πλάτων., Πολιτ. Χ. σ. 615.

3 Ψαλμ. ΡΔ'. 4.—Ἐκ πυρὸς πεπλασμένοι οἱ ἄγγελοι λέγονται καὶ ὑπὸ τοῦ Κορανίου (VII, 11 trad. Kasimiriski).

4 Στρωμ. Ε'. 14 σ. 252. ἐν Migne, Patrololog. τ. IX σ. 133. —Περὶ τῶν ἐν τῷ ᾅδῃ τῶν ἀρχαίων κολάσεων βλ. καὶ Preller, Gr. Myth. τ. I σ. 512 κε.

νίων καιόμεναι διὰ δᾳδῶν καὶ δι' ἄλλων βασανιστηρίων ἐργαλείων βασανιζόμεναι[1].

Ὅμοιος τέλος τῇ χριστιανικῇ κολάσει εἶναι ὁ ᾅδης τῶν Αἰγυπτίων. «Ἐν τῷ Ἀμέντῃ τῶν Αἰγυπτίων, λέγει ὁ Μωρῦ[2], δαιμόνια ὡπλισμένα μαχαίραις ἐφρούρουν τὰς εἴκοσι καὶ μίαν πύλας τῶν βασιλείων τοῦ Ὀσίριδος, τοῦ ἄνακτος τῶν νεκρῶν[3]. Ἐπεβάλλοντο δ' εἰς τοὺς πονηροὺς βάσανοι πολυπληθεῖς καὶ φρικωδέσταται[4]. Κατὰ φυσικὸν λόγον τὰ πλεῖστα τῶν δαιμονίων τούτων τοῦ ᾅδου συνεταυτίσθησαν τοῖς διαβόλοις ὑπὸ τῶν χριστιανῶν. Πιστοὶ εἰς τὰς ἀρχαίας αὐτῶν δοξασίας οἱ ἐκχριστιανισθέντες Αἰγύπτιοι ἐνόμιζον ὅτι ἐν τῷ ᾅδῃ ἡ ψυχὴ ἐρωτᾶται ὑπὸ τῶν δαιμόνων περὶ τῶν ὑπ' αὐτῆς πεπραγμένων. Τὴν δὲ τριακοστὴν καὶ τεσσαρακοστὴν μετὰ τὸν θάνατον ἡμέραν ἐτέλουν μνημόσυνα ὑπὲρ τῶν νεκρῶν, οἵτινες, κατὰ τὰς δοξασίας αὐτῶν, περιεπλανῶντο ἔτι, καὶ οἵτινες ἔδει νὰ διέλθωσι πρὸ τεσσαράκοντα εἰδῶν δαιμόνων πρὶν ἢ παραστῶσι γονυπετεῖς πρὸ τοῦ δικαστηρίου τοῦ Χριστοῦ[5]. Ἡ δοξασία αὕτη ἐλήφθη προφανῶς ἐκ τῶν αἰγυπτιακῶν περὶ ψυχῆς ἰδεῶν, καθ' ἃς ἡ

1 Inghirami, Monumenti etruschi. τ. IV πιν, 24.—Agincourt, Hist. de l'architect. pl. XI, 5.

2 Maury, La magie et l'astrologie. 3e édit. σ. 171-172.

3 Leemans, Lettre sut les monuments égyptiens du musée de Leyde σ. 246.

4 Champollion, Lettres sur l''Egypte σ. 233.—Lenormant, Musée des monuments égyptiens πιν. 12, ἀρ. 8.

5 Vansleb, Histoire de l'église d'Alexandrie, κεφ. XXXVI καὶ XL σ. 111. 140.—Βλ. καὶ ἀνωτέρω σ. 310. 341.

ψυχὴ πρὶν ἢ παραστῇ πρὸ τοῦ Ὀσίριδος, ᾧ γονυπετὴς προσέφερε λατρείαν, ὤφειλε νὰ παλαίσῃ ἀλληλοδιαδόχως κατὰ τεράτων καὶ δαιμονίων καταχθονίων[1]. Αἱ ὑπὸ τῆς κοπτικῆς ἐκκλησίας πιστευόμεναι ἰδέαι ἐνθυμίζουσι τὴν ὑπό τινων ῥαββίνων παραδεδεγμένην γνώμην, ὅτι ἐπὶ δώδεκα μῆνας ἡ ψυχὴ περιπλανᾶται παρὰ τοὺς τάφους, μὴ δυναμένη νὰ εἰσέλθῃ ἐν τῇ ἀοράτῳ αὐτῆς κατοικίᾳ»[2].

Τελευτῶντες τὸν περὶ *Κολάσεως* λόγον ἀναφέρομέν τινα περὶ τῆς γεφύρας, ἣν κατά τινας δοξασίας ὀφείλουσι νὰ διαβῶσιν αἱ ψυχαί. Ἡ γέφυρα αὕτη ἀποκαλεῖται *τρίχινο γιοφύρι*[3], λεπτὸν δηλονότι ὡς θρὶξ ἢ ἐκ τριχὸς κατεσκευασμένον. Ὁ λαὸς, λέγει ὁ Schmidt, μετὰ φρίκης ὅταν τὴν συλλογισθῇ ἀναφέρει τὴν ἐπισφαλεστάτην ταύτην γέφυραν, ἐξ ἧς εὐκολώτατα δύνανται νὰ καταπέσωσιν αἱ ψυχαὶ εἰς τὸ κάτωθι αὐτῆς ῥοθοῦν ἄγριον καὶ φοβερὸν ὕδωρ. Ἀποδίδει δ' ἐσφαλμένως, νομίζομεν, τὴν δοξασίαν ταύτην εἰς τὴν ἐπίδρασιν τουρκικῶν προλήψεων[4].

Αἱ τοιαῦται δοξασίαι περὶ γεφύρας, δι' ἧς ὀφείλουσιν αἱ ψυχαὶ νὰ διέλθωσι, κατακρημνιζόμεναι ἂν δὲν εἶναι

1 Βλ. E. de Rougé, 'Etudes sur le rituel funéraire des 'Egyptiens ἐν Revue archéolog. 1860 σ. 79.

2 Mischmal-Clayim. II, 22 σ. 81. Tract. Beruchoth, φυλ. 182.

3 Τρίχινο γεφύρι ἀποκαλεῖται καὶ στενή τις γέφυρα ἐπὶ τοῦ Μόρνου ποταμοῦ (Ἰατρίδ., Συλλογὴ δημοτικῶν ᾀσμάτων σ. 16.-Schmidt, I σ. 240).

4 Schmidt, I σ. 240.

ἁγναὶ καὶ ἀναμάρτητοι, ἀνεπτύχθησαν τὸ πρῶτον ἐν τῷ μασδεϊσμῷ, τῇ θρησκείᾳ τῶν Περσῶν [1]. Ἐντεῦθεν παρέλαβον αὐτὰς καὶ οἱ Μωαμεθανοί, οἵτινες πιστεύουσιν ὅτι ὑπέρκειται τοῦ Ἅδου ἡ γέφυρα *Σερρὰ* ἢ *Σιρὰτ*, ἥτις εἶναι ὀξυτέρα ξίφους ἠκονισμένου· πάντες ὀφείλουσι δι' αὐτῆς νὰ διέλθωσι· καὶ οἱ μὲν διέρχονται αὐτὴν μὲ τὴν ταχύτητα τῆς ἀστραπῆς, ἄλλοι ὡς ἵππος τρέχων, ἄλλοι ὡς ἵππος βαδίζων· ἄλλοι σύρονται ἐπ' αὐτῆς κύπτοντες ὑπὸ τὸ βάρος τῶν ἁμαρτιῶν των, ἃς ἐπὶ τῶν ὤμων φέρουσιν, ἄλλοι τέλος μὴ δυνάμενοι νὰ διαβῶσι πίπτουσιν εἰς τὰ κάτωθεν χαίνοντα δυσώδη βάραθρα τῆς κολάσεως [2].

Ἴχνη τῶν δοξασιῶν περὶ τῆς γεφύρας ταύτης τοῦ ᾅδου ἀνευρίσκονται εἴς τινας παραδόσεις τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας, ὡς ἐπὶ παραδείγματι ἐν τῇ *ὀπτασίᾳ τοῦ Τονδάλου* [3], καὶ εἴς τι δημοτικὸν βασκικὸν (ἐν Ἱσπανίᾳ) ᾆσμα [4].

Κατ' ἐξοχὴν ὅμως ἀξία ἰδιαιτέρας μνείας ἐστὶ διήγησίς τις τοῦ Πάπα Γρηγορίου τοῦ μεγάλου (596—604 μ. Χ.) ἐν ᾗ ἀναφέρεται τοιαύτη γέφυρα· ἡ διήγησις αὕτη ἐμπεριέχεται ἐν τοῖς διαλόγοις τοῦ ἁγίου Γρηγο-

1 Zend-Avesta, traduct. Anquetil Duperron. σ. 235. 418.-Maury, ἐν Revue archéolog. τ. II. 296.

2 Chardin, Voyage en Perse, ed. Langlès. τ. VI σ. 243.—El. Berkevi, Expos. de la foi musulmane. trad. Garcin de Tassy, σ. 18.—Maury, ἔνθ. ἀν. σ. 297.

3 Maury, ἔνθ. ἀν. σ. 298.—Περὶ τῶν ὁμοίων ἰδεῶν τῶν γερμανικῶν καὶ σκανδιναυικῶν λαῶν βλ. Grimm, Deutsche Mythologie σ. 794.—Maury, αὐτ.

4 Maury, ἔνθ. ἀν. σ. 707-708.

ρίου, οἵτινες, λατινιστὶ συγγραφέντες, μετεφράσθησαν εἰς τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν ὑπὸ τοῦ Πάπα Ζαχαρίου ἴσως, καὶ ἐκ ταύτης εἰς τὸ κοινὸν ἰδίωμα παρεφράσθησαν ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου Δαπόντε[1]. «Στρατιώτης δέ τις, λέγει ὁ ἅγιος Γρηγόριος, ἐν ταύτῃ τῇ ἡμετέρᾳ πόλει (Κωνσταντινουπόλει) ἐκ τῆς συμφορᾶς τοῦ αὐτοῦ θανατικοῦ κρουσθείς, ἐτελεύτησεν. Τὸ δὲ τούτου σῶμα ἄψυχον ἔκειτο. Διὰ τάχους δὲ πάλιν ἡ ψυχὴ ὑποστρέψασα ἐν τῷ σώματι, καὶ εἰς ἑαυτὸν ἐλθὼν ἅπερ ἑώρακε διηγεῖτο, ὥστε πολλοῖς κατάδηλον τοῦτο γενέσθαι. Ἔλεγε δὲ οὕτως, ὅτι γέφυρα ὑπῆρχεν, ὑφ' ἣν ζόφος καὶ ἀμβλυωπία, δυσωδία τε ἀνύποιστος, καὶ ὁμίχλη ἐκφερομένη περὶ αὐτὴν ἐθεωρεῖτο. Ποταμὸς καὶ κάτωθεν αὐτῆς ὑπέτρεχεν. Ἔμπροσθεν δὲ τῆς γεφύρας λιβάδια χλοάζοντα ὑπῆρχον ἐξαίσια, βοτάναις εὐωδεστάταις καὶ ἄνθεσι ποικίλοις κοσμούμενα. Λευχειμονούντων δὲ ἀνδρῶν συνέδρια ἐν αὐτοῖς εἶναι ἐθεωροῦντο.... Καὶ ἐπάνω δὲ τῆς ὄχθης τοῦ προλεχθέντος ποταμοῦ πλεῖσται μοναὶ ὑπῆρχον, ἀλλά τισιν ἐξ αὐτῶν ἀνερχομένη ἡ δυσωδία καὶ ὁμίχλη προσήγγιζε, τισὶ δέ, οὐδαμῶς· εἰς δὲ τὴν προλεχθεῖσαν γέφυραν ἦν ἡ δοκιμασία. Ὅστις γὰρ τῶν ἀδίκων δι' αὐτῆς περάσαι ἤθελεν, ἐν τῷ σκοτεινῷ καὶ δυσωδεστάτῳ ποταμῷ ὠθούμενος ἐβάλλετο. Οἱ δὲ δίκαιοι ἐν οἷς πταῖσμα οὐκ ἦν, ἀμερίμνῳ καὶ ἐλευθερίῳ ποδὶ δι' αὐτῆς διήρχοντο, καὶ εἰς τοὺς εὐωδεστάτους τόπους ἀπήρχοντο.

1 Πατερικὸν τοῦ ἐν ἁγίοις Πατρὸς ἡμῶν Γρηγορίου τοῦ διαλόγου Πάπα Ῥώμης. Ἐνετίῃσιν. 1780.—Δὲν ἐμπεριέχεται εἰς τὸν κατάλογον τοῦ Βρετοῦ.

Ἐκεῖ Πέτρον τὸν τῆς ἐκκλησιαστικῆς φαμιλίου μειζότερον (; familiae majorem), τὸν πρὸ τῆς τετραετίας ταύτης τελευτήσαντα, κατακέφαλα κρεμάμενον ἐν τοῖς φοβεροῖς τόποις ἐκείνοις θεάσασθαι ἔλεγε, μεγάλῳ βάρει σιδήρου δεδεμένον... Ἐκεῖσε δὲ καὶ πρεσβύτερόν τινα ξένον ἑωρακέναι ἔλεγεν, ὅστις ἐν τῇ προλεχθείσῃ γεφύρᾳ ἐλθὼν, τοσαύτῃ παῤῥησίᾳ δι' αὐτῆς διῆλθεν, ὅσῃ καὶ ἐνθάδε ἀκεραιότητι ἔζησεν. Εἰς δὲ τὴν αὐτὴν γέφυραν καὶ Στέφανον, ὃν προείρηκα γνωρίσαι ἔφασκε. Τούτου δὲ περάσαι θελήσαντος ὁ πούς αὐτοῦ ὠλίσθησε, καὶ ἀπὸ μέσου τοῦ σώματος ἔξω τῆς γεφύρας ἐκρέματο. Φοβεροὶ δέ τινες ἄνδρες ἐκ τοῦ ποταμοῦ τοῦτον ἀνιστάμενον ἀπὸ τῶν μηρῶν κάτω ἔσυρον, ἕτεροι δὲ λευχειμονοῦντες καὶ περικαλλεῖς ἄνδρες διὰ τῶν βραχιόνων αὐτοῦ τοῦτον ἄνω ἔσυρον. Ἐν ὅσῳ δὲ αὐτὴ ἡ πάλη ἐπράττετο, τῶν ἀγαθῶν πνευμάτων ἄνω, τῶν δὲ πονηρῶν κάτω, ὁ ταῦτα θεωρῶν, εἰς τὸ ἴδιον σῶμα ὑπέστρεψε, καὶ τί περὶ αὐτοῦ εἰς τὸ τέλος γέγονεν οὐδαμῶς ἔγνω. Ἐν τῷ πράγματι οὖν τούτῳ περὶ τῆς αὐτοῦ Στεφάνου ζωῆς δίδοται νοῆσαι, ὅτι τὰ κακὰ τῆς σαρκὸς μετὰ τῶν τῆς ἐλεημοσύνης ἔργων πάλην συνεκροτοῦσαν. Ἐν ᾧ γὰρ διὰ τῶν μηρῶν κάτω ἐσύρετο, διὰ δὲ τῶν βραχιόνων ἄνω, φανερὸν λίαν καθέστηκεν ὅτι τὴν μὲν ἐλεημοσύνην ἠγάπησε, τῶν δὲ τῆς σαρκὸς παθῶν ὁλοκλήρως οὐκ ἀντέστη, δι' ὧν κάτω ἐσύρετο»[1].

1 Γρηγορίου Πάπα, Διάλογοι IV, κεφ. 37 (XXXVI) σ. 433 κε. ἐν Migne, Patrolog. lat. τ. 77 στ. 383 κε.—Βλ. καὶ κεφ. 38 (XXXVII) στ. 387.—καὶ Πατερικὸν κλπ. βιβλ. Δ'. κεφ. 31. σ. 297.

Ἡ ἐν ᾅδου γέφυρα, δι' ἧς αἱ ψυχαὶ διέρχονται ἀναφέρεται καὶ ἐν τῇ ἀκολούθῳ διηγήσει τῆς Ἁμαρτωλῶν σωτηρίας, εἰλημμένῃ ὡς ἐν ἀρχῇ αὐτῆς σημειοῦται ἐκ τοῦ Ἠθικοῦ καθρέπτου τοῦ ἐπισκόπου Βικεντίου.

«Ἐγὼ δὲ ἐκύτταζα γύρωθεν, ἐὰν ἦτον ἄλλος τόπος, νὰ εὕρω βοήθειαν· καὶ βλέπω ἐκεῖ πλησίον ἕνα γεφύρι στενώτερον ἀπὸ μίαν πιθαμὴν, καὶ τόσον ὑψηλὸν, ὁποῦ μοῦ ἐφαίνετο πῶς ἔφθανεν εἰς τὸν οὐρανόν. Μὴν ἠξεύρωντας οὖν τί νὰ κάμω ἀπὸ τὰ γ'. ταῦτα, ὅτι νὰ πέσω εἰς τὸν ποταμὸν ἐφοβούμην τὸ πῦρ καὶ τοὺς δράκοντας· νὰ ἀναίβω εἰς τὴν γέφυραν, μοῦ ἐφαίνετο δύσκολον πρᾶγμα πολλὰ καὶ ἀδύνατον, νὰ μείνω εἰς τὴν ἐξουσίαν τῶν δαιμόνων, χειρότερον. Ὅμως ἠβουλήθηκα νὰ ἀναίβω εἰς τὸ γεφύρι καλλίτερα, παρὰ νὰ πέσω εἰς τὸ ποτάμι· καὶ οὕτως ἀνέβαινον ἕνα σκαλὶ μὲ πολὺν φόβον καὶ τρόμον ἀμέτρητον. Οἱ δὲ πονηροὶ δαίμονες ἠκολούθουν κατόπι, φωνάζοντες. Ὅταν δὲ ἤμουν εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ γεφυρίου, ἔφθασαν καὶ οἱ δαίμονες· ἐγὼ ἐβόησα ταῦτα μετὰ δακρύων, Ὑπεραγία Θεοτόκε βοήθει μοι. Τότε εὑρέθη παρευθὺς ἐκεῖ ἔμπροσθεν ἡ φιλεύσπλαγχνος Μήτηρ τῆς ἐλεημοσύνης, καὶ τῶν Ἀγγέλων Βασίλισσα, καὶ μοῦ ἔδωσε τὴν ἁγίαν αὐτῆς δεξιὰν λέγουσα. Μὴ φοβοῦ ἠγαπημένε δοῦλέ μου. Ὅτι καθὼς ἐσὺ ἦσουν πάντοτε φίλος μου, ἀναγινώσκων εὐχὰς καὶ ἐγκώμια, καὶ ἠλέεις τοὺς πτωχοὺς ἀδελφούς σοῦ τοῦ Υἱοῦ καὶ Δεσπότου μας, οὕτως ἦλθα καὶ ἐγὼ νὰ σοῦ βοηθήσω εἰς τὴν ἀνάγκην σου. Ταῦτα εἰποῦσα μὲ ἐβάσταζεν ἀπὸ τὴν χεῖρα, καὶ (ὢ τοῦ θαύματος) εἰς μίαν στιγμὴν μὲ ἦφερεν εἰς

τὸν οἶκόν μου, ὅπου μὲ ηὕρετε, καὶ ἔμεινα ὡς νεκρὸς τόσας ἡμέρας ἀπὸ τὸν φόβον μου»[1].

Καθαρτήριον.

Ἴχνη τοῦ δόγματος περὶ καθαρτηρίου, ὅπερ δὲν παραδέχεται μὲν ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία, ἀλλ' ὅπερ ὡς ἐκ πολλῶν ἐξάγεται τεκμηρίων ἦν γνωστὸν καὶ παραδεδεγμένον πρὸ τοῦ σχίσματος, διετηρήθησαν παρὰ τῷ καθ' ἡμᾶς λαῷ. Καὶ ἐν πρώτοις σημειοῦμεν τοπικήν τινα παράδοσιν τῶν Μανιατῶν, εἰς τὸ ἀκρωτήριον Ταίναρον ἀναφερομένην. Ἐν τῷ ἀκρωτηρίῳ τούτῳ οἱ ἀρχαῖοι, ὡς γνωστόν, ἐδόξαζον καὶ οἱ Βυζαντινοὶ πολλάκις ἐπανέλαβον ὅτι ὑπῆρχε πύλη, δι' ἧς εἰς ᾅδου κατήρχοντο[2]. Πιστεύεται δὲ ὑπὸ τῶν Μανιατῶν ὅτι ὁ ἀρχάγγελος Μιχαὴλ πολλάκις εἰς τὰ σκοτεινὰ σπήλαια τοῦ ἀκρωτηρίου τούτου πορεύεται, ὅπως ἐξαγάγῃ τὰς ψυχὰς ἐκείνων, ὧν τὰς ἁμαρτίας συνεχώρησεν ὁ Θεός. Ἀναφέροντες δὲ τὴν παράδοσιν ταύτην ὁ Ἀλ. Σοῦτσος καὶ ὁ Μάουρερ, σημειοῦσιν ἀμφότεροι τὸ παράδοξον αὐτῆς, ἀπαντώσης ἐν ἔθνει μὴ πιστεύοντι εἰς τὸ περὶ τοῦ καθαρτηρίου δόγμα[3]. Σημειωτέον ὅτι περὶ τοῦ ἀκρωτηρίου τού-

1 Ἁμαρτωλῶν Σωτηρία. Μέρ. Γ'. 64. σ. 391-392.

2 Πρβλ. τὸν κατὰ τὴν δεκάτην τρίτην πιθανῶς ἑκατονταετηρίδα συνταχθέντα Διάλογον νεκρικόν. Ἐπιδημ. Μάζαρι ἐν Ἅδου ἐν Boissonade, Anecdota graeca. τ. III σ. 118.

3 Al. Soutzo, Histoire de la révolution grecque σ. 230. «La même superstition subsiste aujourd' hui parmi les Calovouniotes, qui habitent les environs de ce promontoire; ils prétendent que l'archange

του πολλαὶ προλήψεις ὑπάρχουσιν, εὐκόλως ἐξηγούμεναι διότι ἀδύνατον ἦν νὰ μὴ περισωθῶσιν ἴχνη τῶν πολυπληθῶν περὶ τούτου ἀρχαίων μύθων· καὶ ὁ μὲν La Guilletière, ἐπισκεφθεὶς τὴν Μάνην κατὰ τὴν ιζ'. ἑκατονταετηρίδα ἀναφέρει ὅτι ἐπίστευον κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτοῦ ὅτι ἐκ τοῦ μέρους ἐκείνου ἐξήρχετο ὁ Διάβολος εἰς κύνα μεταμεμορφωμένος, ὅπως κυνηγήσῃ [1]· ὁ δὲ Πουκεβὶλ ὅτι εἰς τὰ ἄντρα τοῦ Ταινάρου διαιτῶνται βρυκόλακες, οὓς ὁ ἀρχάγγελος Μιχαὴλ καταῤῥίπτει *εἰς τὰ Τάρταρα*, ὅταν προσευχηθῶσιν αὐτῷ οἱ ἄνθρωποι [2].

Ἀλλ' ἐκτὸς τῶν δοξασιῶν τούτων ἡ συνήθεια τοῦ τελεῖν μνημόσυνα ὑπὲρ τῶν τεθνεώτων καταδείκνυσι πασιφανέστατα ὅτι παρὰ τοῖς καθ' ἡμᾶς Ἕλλησιν ὑπολανθάνει πίστις εἰς τὸ περὶ καθαρτηρίου δόγμα. Ὁ Ἄγγλος Ricaut, ὁ κατὰ τὸ τέλος τῆς δεκάτης ἕκτης ἑκατονταετηρίδος γράψας περὶ τῆς καταστάσεως τῆς ὀρθοδόξου ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, ἀπορεῖ μὴ δυνάμενος νὰ ἐξηγήσῃ πῶς οἱ ὀρθόδοξοι χριστιανοὶ τελοῦσι μνημόσυνα, καὶ

saint Michel visite souvent ces demeures sombres, pour en retirer les âmes de ceux à qui Dieu pardonna leurs péchés: étrange idée chez une nation chrétienne qui nie l'existence d'un purgatoire.»— Maurer, Das griechische Volk. τ. I σ. 3. «In die dunkele Höhle am Vorgebirge Tänaros (Matapan)... pflegt auch heute noch, nach dem Glaube der Kalovounioten, der Erzengel Michael hinabzusteigen, um die Seelen derjenigen zu erlösen, velchen Gott ihre Sünden vergeben. Bei einem christlichen Volke aber, das an Kein Fegfeuer glaubt, ist diese Erscheinung nur um so wunderbarer.»

1 La Guilletiere, Athènes ancienne et moderne. 1676. σ. 55.

2 Pouqueville, Voyage dans la Grèce βιβλ. XVII κεφ. 7 τ. V σ. 606.

τοι μὴ παραδεχόμενοι τὸ περὶ καθαρτηρίου δόγμα.[1] Ὁ δὲ Γάλλος περιηγητὴς Tournefort, ὁμιλῶν περὶ τοῦ κλήρου καὶ τῆς κοινωνικῆς καταστάσεως τῶν Ἀρμενίων, ἀποδίδει εἰς τῶν ἱερέων τὴν φιλοχρηματίαν τὴν ὑπὲρ τῶν κεκοιμημένων τέλεσιν μνημοσύνων, ἀσυμβίβαστον πρὸς τὰς περὶ καθαρτηρίου δοξασίας αὐτῶν.[2]

Ἡ πίστις περὶ ἐξιλασμοῦ τῶν ἁμαρτημάτων ὑπὸ τῆς θείας εὐσπλαχνίας, ἐφ' ἧς στηρίζεται τὸ δόγμα τοῦ καθαρτηρίου, ἦν συμφωνοτάτη πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς πρώτης χριστιανικῆς ἐκκλησίας, ὡς ἐξάγεται καὶ ἐκ τῶν ἀρχαίων ἀποκαλύψεων, τῶν ἀφηγουμένων καθόδους εἰς ᾅδου, ἐν αἷς ἐκδηλοῦται καταφανῶς ἡ θεία εὐσπλαχνία, καὶ ἡ ἐκ τῶν δεήσεων καὶ προσφορῶν τῶν ζώντων προσγιγνομένη εἰς τοὺς τεθνεῶτας ὠφέλεια.[3] Ἐνθέρμως δὲ πολλοὶ τῶν πατέρων τῆς ἐκκλησίας ὑπεστήριξαν ὅτι ἂν οὐχὶ τὰ μεγάλα καὶ θανάσιμα ἁμαρτήματα, τὰ ἐλαφρὰ ὅμως καὶ μετριώτερα συγχωροῦνται παρὰ τοῦ Θεοῦ, ἐκτινόντων μόνον δίκην ἐπί τινα χρόνον τῶν διαπραξάντων ταῦτα. «Ταῦτα δὲ, λέγει ὁ κατὰ τὴν πέμπτην ἑκατονταετηρίδα ἀκμάσας Κύριλλος ὁ Ἀλεξανδρείας, τύποι τοῦ αἰῶνος τούτου, ὃς διὰ τῶν ἑπτὰ ἡμερῶν ἀνακυκλούμενος ἡμᾶς παρατρέχει· ἐν ᾧ γίνονται αἱ τῶν μετριωτέρων ἁμαρτη-

1 Ricaut, Hist. de l'église grecque. 1610. σ. 300.

2 Tournefort, Voyage du Levant. 1717 τ. II ἐπιστ. XX σ. 400.

3 Βλ. Ch. Labitte, La divine comédie avant Dante. ἐν Revue d. deux Mondes 1842. τ. XXXI σ. 713. «Ce qu' il y a de sûr, c'est que la misericorde fait presque exclusivement le fond de toutes les légendes, c'est que l'efficacité des prières pour les morts éclate déjà avec quelque poésie.»

μάτων ἐκτίσεις, κατὰ τὴν φιλάνθρωπον ἐπιμέλειαν τοῦ ἀγαθοῦ δεσπότου, ὡς μὴ τῷ ἀπεράντῳ αἰῶνι παραδοθῆναι ἡμᾶς εἰς κόλασιν»[1]. Ὁ δὲ κατὰ τὸ τέλος τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος ἐπισκοπεύσας ἐν Ῥώμῃ Γρηγόριος ὁ ἐπικαλούμενος Διάλογος (Gregorius Magnus) λέγει τ' ἀκόλουθα: «Ἐκ πασῶν οὖν τῶν μαρτυριῶν τούτων φανερῶς δείκνυται, ὅτι οἷος ἐκ τῶν ἐνταῦθα ἐξέλθῃ ἕκαστος, τοιοῦτος καὶ ἐν τῇ κρίσει παραστήσεται. Πλὴν ὅμως περί τινων ἐλαφροτέρων πταισμάτων καθαρτικὸν εἶναι πῦρ πρὸ τῆς κρίσεως πιστευτέον. Αὕτη γὰρ ἡ ἀλήθεια εἴρηκεν, ὅτι ἐάν τις βλασφημήσῃ εἰς τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον οὐκ ἀφεθήσεται αὐτῷ, οὔτε ἐν τῷ νῦν αἰῶνι, οὔτε ἐν τῷ μέλλοντι. Ἐκ ταύτης οὖν τῆς ψήφου νοῆσαι δίδοται, ὅτι τινὰ μὲν πταίσματα ἐν τούτῳ τῷ κόσμῳ, τινὰ ἐν τῷ μέλλοντι παραχωρηθῆναι δύνανται. . . Πλὴν ὅμως, καθὼς προεῖπον, τοῦτο περὶ ἐλαχίςων ἁμαρτημάτων γίνεσθαι δυνατὸν πιστευτέον ὑπάρχειν»[2]· καὶ κατωτέρω: «Ἐὰν τὰ πταίσματα μετὰ θάνατον ἀσυγχώρητα οὐκ εἰσί, πολὺ δύναται ταῖς ψυχαῖς ἡ ἱερὰ προσφορὰ τῆς σωτηριώδους θυσίας βοηθῆσαι. Ὅθεν τοῦτο πολλάκις καὶ αὐταὶ αἱ τῶν τεθνεώτων ψυχαὶ ὤφθησαν ἐπιζητοῦσαι»[3].

1 Ἐπιστολὴ 80, ἐν Migne, Patrolog. gr. τ. LXXVII στ. 368.

2 Γρηγορίου Πάπα, Διάλογοι ἱστορικοί. IV, 41 (39) ἐν Migne, Patrolog. lat. τ. 77 στ. 395.—Τὸ κεφάλαιον τοῦτο δὲν μετεφράσθη ἐν τῇ εἰς κοινὴν γλῶσσαν παραφράσει τοῦ Καισαρίου Δαπόντε.—Πρβλ. καὶ Π. Ἀρκουδίου, Περὶ τοῦ καθαρτηρίου πυρὸς σ. 8.

3 Γρηγ. αὐτ. IV. 57 (55). ἐν Migne τ. 77 στ. 415.—Γρηγορίου τοῦ Διαλόγου, Πατερικόν. IV, 46. σ. 321 ἔνθα ἡ ἱερὰ προσφορὰ ἑρμηνεύεται ἁγία λειτουργία.

Ἰωάννης δ' ὁ Δαμασκηνός, ὅστις ὡς γνωστὸν ἤκμασε κατὰ τὴν ὀγδόην μ. χ. ἑκατονταετηρίδα, ἐν ἰδιαιτέρῳ λόγῳ *Περὶ τῶν ἐν πίστει κεκοιμημένων ὅπως αἱ ὑπὲρ αὐτῶν γενόμεναι λειτουργίαι καὶ εὐποιΐαι τούτους ὀνίνησιν,*[1] πειρᾶται ν' ἀποδείξῃ ὅτι ὁ Θεὸς ἐν τῇ ἀφάτῳ αὐτοῦ εὐσπλαγχνίᾳ συγχωρεῖ τ' ἁμαρτήματα τῶν ἀποθανόντων, ὅταν οἱ ζῶντες ὑπὲρ αὐτῶν εὐχὰς καὶ λειτουργίας προσφέρουσι, μέχρι τῆς δευτέρας παρουσίας, ὅτε ἡ ἀνέκκλητος θὰ ἐξενεχθῇ ἀπόφασις καὶ ὅτε ὑπὸ τῶν οἰκείων θὰ ἐξελεγθῶσιν οἱ «τὸ ὑπὲρ αὐτῶν ἀμελήσαντες καὶ μάλιστα οἱ παρ' αὐτῶν ἐπιτροπὰς λαβόντες καὶ παραθήκας·[2] Φέρει δ' εἰς ἀπόδειξιν τῶν λόγων του καὶ μαρτυρίας ἔκ τε τῆς βίβλου τῶν Μακκαβαίων καὶ ἐκ πολλῶν πατέρων τῆς ἐκκλησίας, ὡς Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ, Γρηγορίου τοῦ Νύσσης, Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, Γρηγορίου ἐπισκόπου Ῥώμης τοῦ Διαλόγου· πρὸς δὲ καὶ ἐκ τοῦ λόγου τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου *Πρὸς τοὺς τολμῶντας λέγειν μὴ δεῖν ὑπὲρ τῶν ἐν πίστει κεκοιμημένων προσφέρειν*, τοῦ ἀποδιδομένου ὑπό τινων εἰς Κύριλλον τὸν Ἀλεξανδρείας. Μέμφεται δὲ καὶ τοὺς ἀντιλέγοντας εἰς ταύτας, παρατηρῶν πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ τ' ἀκόλουθα: «Ἐπεὶ εἰ τὸ αἴτιον ἀναιρήσεις, πάντως καὶ τὰ τούτου ἀκόλουθα. Τὶς γὰρ ἀνάγκη τοὺς μικροψύχους διαναστῆναι πείσοι, καὶ ταύτην διαπράξασθαι, εἰ μὴ πληροφορίαν ἔχωσι τοῖς ἑαυτῶν ὠφελεῖν; Παύσονται δὲ καὶ αἱ περὶ τὰς διατυπώσεις τῶν πενήτων ἐγγραφόμεναι

1 Ἐν Migne, Patrol. ser. Gr. τ. XCV σ. 247 κε.
2 Αὐτ. σ. 276.

μοῖραι, καὶ σὺν ταύταις αἱ ὑπὲρ τῶν νεκρῶν λειτουργίαι, ὑμνῳδίαι τε καὶ ψαλμῳδίαι, τεσσαρακοστὰ σὺν τριτεννάτοις, καὶ ἐτήσιοι μνῆμαι καὶ τελεταί, αἵτινες οὐκ εἰς μάτην παρὰ τῶν διδασκάλων ἐπενοήθησαν. Ἀλλὰ μὴ γένοιτο, ἢ δοξάσαι καθόλου, ἢ παραλείψασθαί τι τούτων»[1]. Ὅμοια γράφει καὶ Νικόλαος ὁ Καβασίλας: «Ἔχουσι δέ τι πλέον εἰς ἁγιασμὸν τῶν ἐν σώματι ζώντων αἱ γυμναὶ τῶν σωμάτων ψυχαί· καθαίρονται μὲν γάρ, καὶ τῶν ἁμαρτιῶν ἄφεσιν λαμβάνουσι διὰ τῶν εὐχῶν τῶν ἱερέων, καὶ τῆς μεσιτείας τῶν δώρων, τῶν ἔτι ζώντων οὐκ ἔλαττον. Ἁμαρτάνουσι δὲ οὐδέν, οὐδὲ προστιθέασιν ἐγκλήματα νέα τοῖς παλαιοῖς, ὥσπερ τὸ πλεῖστον ἔχει τῶν ζώντων, ἀλλὰ μόνον ἢ παντελῶς ἀφίενται πάσης εὐθύνης ἢ γοῦν ἀφαιροῦσι τῶν ἐγκλημάτων ἀεί»[2].

Τὸ περὶ καθαρτηρίου δόγμα συνεζητήθη ἐν τῇ Φλωρεντινῇ συνόδῳ, ἡ δὲ σύνοδος παρεδέξατο «τὰς τῶν ἁμαρτωλῶν ψυχὰς καθαρτικαῖς τιμωρίαις καθαίρεσθαι μετὰ θάνατον· ὥστε δὲ ἀποκουφίζεσθαι αὐτὰς τῶν τοιούτων τιμωριῶν, λυσιτελεῖν αὐταῖς τὰς τῶν ζώντων πιστῶν ἐπικουρίας· δηλονότι τὰς ἱερὰς θυσίας, καὶ εὐχὰς καὶ ἐλεημοσύνας, καὶ τἄλλα τῆς εὐσεβείας ἔργα»[3]. Διὰ πολλῶν συγγραμμάτων δὲ οἱ τὰ δόγματα τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας ἀκολουθοῦντες θεολόγοι προσεπάθησαν ν' ἀποδείξωσιν ὅτι ἡ χριστιανικὴ θρησκεία παρεδέχετο ἀνέκαθεν τὸ

1 Αὐτ. σ. 269. 272.

2 Νικολάου τοῦ Καβασίλα, Ἑρμηνεία τῆς θείας λειτουργίας κεφ. 45. ἐν Migne, Patrolog. graec. τ. CL στ. 464.

3 Migne, Patrolog. ser. graec. τ. CLIX σ. 1228.

καθαρτήριον· ὁ κατὰ τὴν ΙΕ'. ἑκατονταετηρίδα ζήσας Ἰωσὴφ ὁ Μεθώνης ἐν τῷ συγγράμματί του, τῷ ἐπιγραφομένῳ *Ἑρμηνεία τῆς ἐν Φλωρεντίᾳ συνόδου ὅτι ὀρθῶς ἐγένετο*, ὅπερ καὶ εἰς Γεννάδιον τὸν Σχολάριον ἀποδίδοται, ἀφιεροῖ ὁλόκληρον βιβλίον πρὸς *Ἀπόδειξιν τοῦ τρίτου κεφαλαίου τῶν ἐν τῷ ὅρῳ τῆς Συνόδου ὅτι αἱ ψυχαὶ τῶν ἐν μετανοίᾳ τελευτησάντων καθαίρονται μετὰ θάνατον*, ἔνθα βάσιν ἔχων τὸν ἀνωτέρω μνημονευθέντα λόγον Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ παρατίθησιν τὰς παρ' ἐκείνῳ μαρτυρίας προστιθέμενος καί τινας ἰδίας[1]. Ὁ δὲ λατινόφρων Ἕλλην Πέτρος ὁ Ἀρκούδιος ἐν ἰδιαιτέρῳ συγγράμματι ἀνασκευάζει τὰς περὶ καθαρτηρίου ἰδέας τοῦ Βαρλαάμ, διϊσχυριζόμενος καὶ οὗτος ὅτι τὸ περὶ καθαρτηρίου δόγμα ἐπιστεύετο ὑπὸ τῆς ἀρχαίας ἐκκλησίας[2]. Τέλος ὁ Ἀλλάτιος ἐκτενῶς ἀναπτύσσει τοὺς ὑπὲρ τοῦ καθαρτηρίου λόγους καὶ παρατίθησι τῶν τε ἀρχαίων καὶ τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων θεολόγων τὰς γνώμας ἐν τῷ συγγράμματί του περὶ τῆς διαφορᾶς μεταξὺ τῆς ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς ἐκκλησίας ἐν τῷ δόγματι τοῦ καθαρτηρίου, ἔνθα καὶ περὶ τοῦ κειμένου τῆς βίβλου τῶν Μακκαβαίων ἱκανὰ διαλαμβάνει[3]. Τὸ σύγγραμμα τοῦτο τοῦ Ἀλλατίου ἀνεσκεύασεν ὁ διαμαρτυρόμενος θεολόγος **Kohlius**[4].

1 Ἐν Migne αὐτ. σ. 1227-1270.

2 Περὶ τοῦ καθαρτηρίου πυρὸς κατὰ Βαρλαάμ, Πέτρου Ἀρκουδίου. Romae 1637. 4ον σ. 414.

3 L. Allatii, De utriusque ecclesiae orientalis atque occidentalis perpetua in dogmate de purgatorio consensione. Romae 1655. 8ον Β'. ἔκδοσις ἐν Φραγκοφούρτῃ 1656.

4 Ecclesia Graeca lutheranizans, sive exercitatio de consensu et

Ὁ Βολταῖρος πρῶτος παρετήρησεν ὅτι τὸ περὶ καθαρτηρίου δόγμα ἐλήφθη ἐκ τῆς ἰνδικῆς θρησκείας[1]. Οἱ δὲ καθολικοὶ χριστιανοὶ διϊσχυρίζονται ὅτι καὶ ἐν τῇ Παλαιᾷ διαθήκῃ ὑπεμφαίνεται τοιαύτη τις δοξασία, ἐξάγοντες τοῦτο ἐκ τῆς βίβλου τῶν Μακκαβαίων, ἔνθα ἀναφέρεται ὅτι ὁ Ἰούδας ἔπεμψεν ἐκ τῶν λαφύρων τοῦ πολέμου δραχμὰς ἀργυρᾶς δεκακισχιλίας διὰ τὰ ἁμαρτήματα τῶν τεθνεώτων[2].

Τὴν δοξασίαν ταύτην ὑπαινίσσονται νομίζομεν καὶ οἱ ἑξῆς ὁμηρικοὶ στίχοι:

Στρεπτοὶ δέ τε καὶ θεοὶ αὐτοί,
τῶν περ καὶ μείζων ἀρετὴ τιμή τε βίη τε.
Καὶ μὲν τοὺς θυέεσι καὶ εὐχωλῇς ἀγανῇσιν
λοιβῇ τε κνίσῃ τε παρατροπῶσ' ἄνθρωποι
λισσόμενοι, ὅτε κέν τις ὑπερβήῃ καὶ ἁμάρτῃ[3].

Σαφεστέρα δὲ καὶ μᾶλλον καταφανὴς ἐκτίθεται ἡ δοξασία αὕτη ἐν τῷ ἕκτῳ ᾄσματι τῆς Αἰνηίδος τοῦ Βεργιλίου. Ἀλλὰ καὶ ὁ Πλάτων ὁμοίας ἰδέας ἀναπτύσσει ἐν τῷ Φαίδωνι αὐτοῦ: «Καὶ ἐκεῖ (ἐν τῇ λίμνῃ παρὰ τὸν Ἀχέροντα) οἰκοῦσί τε, καὶ καθαιρόμενοι, τῶν τε ἀδικη-

disensu orientalis graecae speciatim russicae, et occidentalis lutheranae ecclesiae, in dogmatibus, ex variis, quae de religione graeca extant, monumentis eruta; ubi simul demonstratur ecclesiam graecam facilius cum Lutheranis quam Romanis sacris uniri posse, inque principalibus doctrinae, propius a nobis quam pontificis distare. Auctore et editore I. P. Kohlioen, Kilonis. Lutetiae, 1723. 8ον.

1 Voltaire, Dictionnaire philos. art. purgatoire.
2 Μακκαβ., Β'. ιβ'. 40. 43.
3 Ἰλιάδ. Ι, 467 κε.

μάτων διδόντες δίκης, ἀπολύονται, εἴ τίς τι ἠδίκησε...»[1] καὶ παρὰ Πλάτωνι δὲ, ὅπως καὶ παρὰ τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς συγγραφεῦσιν, ὧν χωρία ἀνωτέρω παρέθημεν, οἱ διαπράξαντες μεγάλα ἁμαρτήματα αἰωνίως κολάζονται. «Οἳ δ' ἂν δόξωσιν ἀνιάτως ἔχειν, διὰ τὰ μεγέθη τῶν ἁμαρτημάτων, ἢ ἱεροσυλίας πολλὰς καὶ μεγάλας, ἢ φόνους ἀδίκους καὶ παρανόμους πολλοὺς ἐξειργασμένοι, ἢ ἄλλα ὅσα τυγχάνει ὄντα τοιαῦτα, τούτους δὲ ἡ προσήκουσα μοῖρα ῥίπτει εἰς τὸν Τάρταρον ὅθεν οὔποτε ἐκβαίνουσιν»[2]· ἀλλαχοῦ δὲ ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς ἀναφέρει ὅτι ἀγύρται καὶ μάντεις περιτρέχουσι «πείθοντες οὐ μόνον ἰδιώτας ἀλλὰ καὶ πόλεις, ὡς ἄρα λύσεις τε καὶ καθαρμοὶ ἀδικημάτων, διὰ θυσιῶν καὶ παιδιᾶς ἡδονῶν, εἰσὶ μὲν ἔτι ζῶσιν, εἰσὶ δὲ καὶ τελευτήσασιν· ἃς δὴ, τελετὰς καλοῦσιν, αἳ τῶν ἐκεῖ κακῶν ἀπολύουσιν ἡμᾶς, μὴ θύσαντας δὲ δεινὰ περιμένει» [3].

Ἐκτὸς τούτων καὶ οἱ Μωαμεθανοὶ ἔχουσι δοξασίας τινὰς σχέσιν ἐχούσας πρὸς τὸ περὶ καθαρτηρίου δόγμα. Ὁ Θεὸς, κατὰ τὸ Κοράνιον, δύναται νὰ ἐξαγάγῃ τῆς κολάσεως τοὺς μετανοήσαντας [4]. Κυρίως δὲ ἀναλογεῖ τῷ καθαρτηρίῳ τὸ Ἐλαράφ τοῦ Κορανίου [5].

Παραπλησία ταῖς περὶ καθαρτηρίου δοξασίαις εἶναι ἡ

1 Πλάτ., Φαίδ. 62 σ. 113.
2 Αὐτ.
3 Αὐτ., Πολιτ. Β'. 7 σ. 365 α.
4 Koran, traduction Kasimiriski. VI, 128 σ.112.
5 Αὐτ. VII, 44 σ. 122.

ἀκόλουθος περιεργοτάτη παράδοσις, ἣν ὁ ἐκ Σύρου κ. Α. Κ. Χούμης ἐδημοσίευσεν ἐν τοῖς Νεοελληνικοῖς ἀναλέκτοις.

«Πρὸ πολλῶν ἐτῶν, θὰ εἶναι ἑκατὸν πενῆντα, τὸ καΐκι τοῦ Γέρω Λαιμοῦ ἐπήγαινε διὰ τὴν Ῥόδον, εἰς τὸ πέλαγος δὲ τοὺς ἔπιασε φουρτοῦνα, ἐκινδύνευον, καὶ ὡς ἐκ τούτου κατέφυγον εἴς τι ἄγνωστον νησίδιον· ἐκεῖ ἄῤῥαξαν, ἐξῆλθον εἰς τὴν ξηρὰν, παρῆλθεν ὀλίγη ὥρα ὅτε ἅμα ἐξημέρωσε βλέπουσιν ἐξαίφνης τρία μουλάρια φορτωμένα τὰ ὁποῖα κατέβαινον ἀπὸ τὸ ὄρος καμπτόμενα ὑπὸ τὸ βάρος τριῶν λίθων ἕκαστον· ἅμα ἔφθασαν εἰς τὸ παραθαλάσσιον ἔστρεψαν φορτωμένα καὶ ὑπῆγον ὅπου εἶχον ἔλθει, μετ' ὀλίγον ἐπέστρεψαν πάλιν φορτωμένα καὶ ἔκαμαν τὸ αὐτό· τοῦτο τὸ ἐπανέλαβον πολλάκις. Οἱ ναῦται βλέποντες τοῦτο τὸ παράδοξον δηλαδὴ μόνα των τὰ μουλάρια νὰ πηγαινοέρχωνται φορτωμένα δίχως κανεὶς νὰ φαίνεται ὁδηγῶν αὐτὰ ἢ φορτώνων συνεθεωροῦντο· ἐννόησαν δ' ἀμέσως ὅτι κάτι ἔκτατον συνέβαινε· εἷς μάλιστα τούτων πλησιάσας ἓν τῶν μουλαρίων τὸ ἐκτύπησε διὰ τῆς ῥάβδου, τὴν ὁποίαν ἐκράτει· τότε στραφὲν τοῦτο δι' ἀνθρωπίνης φωνῆς τῷ εἶπε τὰ ἑξῆς «Μὴ μοῦ κτυπᾷς, »ἐξάδελφε», τότε δὲ οὗτος τρομάξας ἐσταμάτησε καὶ τὸ παρετήρει· τοῦτο τῷ προσέθηκε «Σοὶ φαίνεται παράδοξον ὅτι ἐγὼ σὲ ὀνομάζω ἐξάδελφον, μάθε λοιπὸν ὅτι ἐγὼ δὲν εἶμαι μουλάρι γεννησιμιὸ (ἐκ γενετῆς) ἀλλ' εἶμαι ἄνθρωπος κολαζόμενος, εἶμαι ὁ Παπᾶ Μ. . . ἐξάδελφός σου ὅστις ἐσυκοφάντησα πολλοὺς πολλάκις ψευδορκήσας, ταῦτα δὲ εἶναι δύο ἕτεροι φίλοι συμπατριῶταί μας (καὶ εἶπε τὰ ὀνόματά των), ἐπίσης κολαζόμενοι. Ὁ τόπος δὲ

οὗτος ὀνομάζεται Καϋμένη καὶ εἶναι πλησίον τῆς Σαντορίνης, πηγαίνετε εἰς τὴν πατρίδα μας καὶ νὰ κάμητε ψυχικὰ μήπως αἱ ψυχαί μας αἰσθανθῶσιν ἀνακούφισίν τινα»[1].

Ἡ νῆσος Καϋμένη, ἐφ' ἧς ὑποτίθεται συμβᾶσα κατὰ τὴν παράδοσιν ἡ σκηνὴ αὕτη, εἶναι ὡς γνωστὸν ἡ παρὰ τὴν Θήραν ἡφαίστιος νῆσος. Πολλαὶ δὲ προλήψεις καὶ διηγήσεις μυθώδεις ἀνὰ τὰ στόματα τοῦ λαοῦ ἐφέροντο περὶ τῶν σεισμῶν καὶ ἐκρήξεων ἐξ ὧν αἱ ἡφαίστιοι νῆσοι ἐγεννήθησαν. Κατά τινα μάλιστα ταύτων, ἣν ὁ Ἰησουίτης πατὴρ Ῥιχάρδος ἀναφέρει, ὤφθησαν κατὰ τὴν μεγάλην τοῦ 1650 ἔκρηξιν φαντάσματα ὑποθάλποντα τὸ πῦρ καὶ ῥίπτοντα ἐν αὐτῷ λίθους. Ἦσαν δὲ τὰ φαντάσματα ταῦτα κατὰ πᾶσαν πιθανότητα δαίμονες[2].

Παράδεισος.

Ὁ λαὸς τῆς καθ' ἡμᾶς Ἑλλάδος, ὡς πάντες οἱ λαοί, μὴ δυνάμενος νὰ κατανοήσῃ τὴν ἰδέαν νοητῶν ἀπολαύσεων θεωρεῖ τὸν παράδεισον ὡς τόπον ὑλικῶν πρὸ πάντων καὶ αἰσθητῶν ἡδονῶν. Ὁ παράδεισος τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ἀρδεύεται ὑπὸ ποταμῶν μεγάλων, ὡς τῆς Παλαιᾶς

1 Νεοελλ. ἀναλέκτ. τ. I σ. 323-324.

2 Βλ. Pègues, Histoire et phénomèmes du volcan et des îles volcaniques de Santorin. 1842 σ. 174 κε. Ὁ εὐλαβέστατος ἀββᾶς Pègues ὅστις ὅλα τὰ σημεῖα καὶ τέρατα ὅσα τότε ἔδειξεν ὁ Θεὸς κατὰ τῶν σχισματικῶν Ἑλλήνων θριαμβευτικῶς ἀναγράφει, ἀναφέρει πρὸς ἀπόδειξιν τῆς ἀληθείας τῆς παραδόσεως ταύτης ὁμοίαν διήγησιν Δίωνος τοῦ Κασσίου περὶ ἐκρήξεως τοῦ Βεσουβίου.

διαθήκης ὁ παράδεισος, φύονται δ' ἐν αὐτῷ δένδρα ἀπερίγραπτον προχέοντα εὐωδίαν.

Νὰ 'πάῃς 'ς τὴν παράδεισον τὴν μουσκομυρισμένη
'ποῦ μὲ τοιχεῖον ὁλόχρυσον ἕν' πυρκοὺρισμένη.
Τρέχουν βασιλοπόταμα καὶ ἕνι δροσισμένη,
ἄγγελοι καὶ ἀρχάγγελοι μέσ' ἕν' ὡρδινιασμένοι,
καὶ ψάλλουν τὸν τρισάιον ὕμνον οἱ ἀρχαγγέλοι,

λέγει τὸ κύπριον περὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Λαζάρου δημοτικὸν ᾆσμα[1]. Ἐν δὲ τῷ ναξίῳ παραμυθίῳ, ἐν ᾧ ἀναφέρεται ὅτι ὁ Χριστὸς ὡδήγησε παρθένον τινὰ εἰς τὸν παράδεισον καὶ εἰς τὴν κόλασιν διὰ νὰ εὕρῃ τὴν ἁμαρτωλήν της μητέρα, λέγονται τὰ ἑξῆς περὶ παραδείσου· «Πάει, 'πάει,* τὸ 'βγάνει (τὸ κοράσιον) 'ς τὸν παράδει»σο· ἐκεῖνο πγιὰ ἀπὸ τὴν μυρωδιὰ λέει: — «Ἰχιτής,** »'πεθαμένο θαῤῥῶ πῶς ἤμουνα κι' ἀνεστήθηκα.» — «Ψη»λάφησ' ἐδῶ νὰ ἰδῇς μπᾶς κ' εἶναι (ἡ μάνα σου).» Γυ»ρίζει τὸ θηλυκὸ ἀπὸ 'δῶ, ἀπὸ 'κεῖ, ηὕρισκενε ξένοι »ἀθρῶποι ἀπὸ κάτω 'σὲ ντεντρί, 'σὲ ῥύακες»[2]..

Συμφώνως τῇ τοιαύτῃ παρὰ τῷ λαῷ ἐκδοχῇ τῆς περὶ παραδείσου ἰδέας καὶ οἱ πατέρες τῆς ἐκκλησίας ἠναγκάσθησαν νὰ ἀναγράψωσιν αἰσθητὸν καὶ νοητὸν τὸν παρά-

1 Σακελλαρ., Κυπριακ. τ. Γ'. σ. 56.

* Ἡ ἐπανάληψις τῶν λέξεων εἶναι εὔχρηστος πρὸς ἐπίτασιν τῆς σημασίας αὐτῶν. Ἐνταῦθα ἐγένετο ὅπως καταδείξῃ ὅτι ἡ ὁδοιπορία ἦν μακρά.

** Ἐπιφώνημα θαυμασμοῦ καὶ εὐχαριστήσεως σημαντικόν. Βλ. περὶ τούτου Κοραῆ, Ἄτακτα, τ. II ἐν λ.

2 Νεοελλην. ἀνάλεκτ. τ. II σ. 4.

δεισον, ποιοῦντες οὕτω παραχωρήσεις τινὰς εἰς τὸ πνεῦμα καὶ τὰς ἰδέας τοῦ ὄχλου. «Τινὲς μὲν, λέγει Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς, αἰσθητὸν τὸν παράδεισον ἐφαντάσθησαν, ἕτεροι δὲ νοητόν. Πλὴν ἔμοιγε δοκεῖ, ὅτι ὥσπερ ὁ ἄνθρωπος αἰσθητὸς ἅμα καὶ νοητὸς δεδημιούργηται, οὕτω καὶ τὸ τούτου ἱερώτατον τέμενος αἰσθητὸν ἅμα καὶ νοητὸν, καὶ διπλῆν ἔχον τὴν ἔμφασιν»[1]. Ἰδίως δ' ὁ μέγας Βασίλειος ὑλικωτάτην τοῦ παραδείσου περιγραφὴν ποιεῖται: «Καὶ ἡ γῆ δὲ ἐκείνη, λέγει, πίων καὶ μαλακὴ, καὶ ὅλως ῥέουσα μέλι καὶ γάλα, καὶ πρὸς πᾶσαν καρπογονίαν ἐπιτηδεία· ὕδασι γονιμωτάτοις κατάῤῥυτος· περικαλλῆ, καὶ ἡδέα τὰ ὕδατα, καὶ σφόδρα λεπτὰ καὶ διαφανῆ, πολὺ μὲν ἐξ ὄψεως ἔχοντα τὸ τερπνὸν, πλέον δὲ τοῦ τερπνοῦ τὸ ὠφέλιμον παρεχόμενα»[2].

Ὁμοία περίπου εἶναι ἡ ὑπὸ τοῦ Κορανίου περιγραφὴ τῆς κατοικίας τῶν μακάρων, ἥν τινα ὁτὲ μὲν κῆπον (*τζεννέτ*) ὁτὲ δὲ παράδεισον (*φιρδούς*) καὶ ἡ ἱερὰ αὕτη βίβλος τῶν Μωαμεθανῶν ἀποκαλεῖ. Καὶ ἐν τῷ Κορανίῳ ἀναφέρονται ἐν τῷ παραδείσῳ ὁτὲ μὲν κῆποι καὶ δένδρα ὧν τοὺς καρποὺς ἐσθίουσιν οἱ κάτοικοι αὐτοῦ[3], ὁτὲ δὲ κῆποι καὶ νάματα ἄφθονα ἀρδεύοντα αὐτὸν[4], ὁτὲ δὲ ποτα-

1 Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ, Ἔκθ. ὀρθοδόξ. πίστεως κεφ. 11 (25). Ἐν Migne, Patrolog. ser. graec. τ. XCIV στ. 916.

2 Βασιλείου τοῦ μεγάλου, Περὶ παραδείσου, 2. σ. 348. ἐν Migne Patrol. τ. XXX στ. 64.

3 Koran, trad. Kasimiriski XIX 61 κε. XXXV, 30. XXXVI, 55. XXXVII, 41 κε. XXXVIII, 50 XLIII, 72-73.

4 Αὐτ. II, 23. III, 13. IV, 60. X, 9. XIII, 35. XXXIX, 21. LV, 46-47. LVI, 26 κε. LVII, 12 κε.

μοί, ὡς οἱ ὑπὸ τοῦ μεγάλου Βασιλείου ἀναφερόμενοι, μέλι καὶ γάλα καὶ οἶνον ῥέοντες[1].

Ὡς καὶ ἐκ τοῦ ἀνωτέρω δημοσιευθέντος κυπριακοῦ ᾄσματος ἐξάγεται, ὁ λαὸς νομίζει ὅτι περιφράσσει τὸν παράδεισον τεῖχος ὁλόχρυσον. Ἀπεικονίζεται δὲ καὶ ἐν ταῖς βυζαντιναῖς ἁγιογραφίαις περιτετειχισμένος καὶ μετὰ πύργων τετραγώνων[2]. Ἔχει δὲ τὸ τεῖχος τοῦτο πύλην[3] ὡς καὶ ὁ ᾅδης, καὶ ὁ παράδεισος τῶν Μωαμεθανῶν[4]. Λέγονται δ' αἱ πύλαι τοῦ παραδείσου καὶ *πόρταις τοῦ οὐρανοῦ*[5], ὡς καὶ ἐν τῷ Κορανίῳ[6].

Ἐν πολλοῖς δημοτικοῖς ᾄσμασιν ἀναφέρονται κλειδιὰ τοῦ παραδείσου. Ἐν τῷ ἀνωτέρῳ δημοσιευθέντι ἡ Παναγία, ὁ Χριστὸς καὶ οἱ δώδεκα Ἀπόστολοι παρακαλοῦνται

1 Αὐτ. XLVII, 16-17.

2 Βλ. Didron, Manuel d'iconogr. chrét. σ. 272.

3 Λελέκ., Δημοτ. ἀνθολογ. σ. 157.—Ῥαζέλου, Προοίμια μυρολογ. σ. 7.

'Σ τὴν πόρτα τῆς παράδεισος μηλιά εἶναι φυτρωμένη,
κρεμοῦν ἡ νιαὶς τὰ ῥοῦχά τους κ' οἱ νέοι τἄρματά τους,
κρεμάζουνε κ' οἱ γέροντες τάσημομπάστουνά τους,
κρεμάζουν τὰ μικρὰ παιδιὰ τὰ νιακοστρώματά τους.

Νιακοστρώματα ἢ νιακοστρώσιδα, ὡς παρὰ Λελέκῳ φέρεται, λέγονται αἱ στρωμναὶ τῆς κοιτίδος· νάκα δὲ δερματίνη κοιτίς, ἐκ τοῦ δωρικοῦ νᾶκος, δέρμα.

4 Koran, XIII, 23. XXXVIII 50.

5 Ῥαζέλου, Προοίμια μυρολογίων σ. 4.—Βλ. καὶ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, Ὁμιλ. Μϛ'. 1.

6 Koran, VII, 38.

νὰ δώσωσι τὰ κλειδιὰ ταῦτα[1]· ἐν ἑτέρῳ τῆς Καλαβρίας οἱ ἄγγελοι[2], καὶ ἐν ἑτέρῳ τῆς ἀνεκδότου τοῦ Schmidt συλλογῆς ὁ Χάρος[3], συγχεομένου τοῦ παραδείσου μετὰ τοῦ ᾅδου.

Τὰς κλεῖδας τοῦ παραδείσου κατέχει ὁ Ἀπόστολος Πέτρος, ὅστις κλειδοῦχος καὶ πυλωρὸς τοῦ παραδείσου ἀποκαλεῖται ἐν ὕμνοις τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας[4], καὶ Janitor coeli ἐν ὕμνοις τῆς δυτικῆς[5]. Ἀπεικονίζεται δὲ διὰ τοῦτο ἐν τῇ καθολικῇ ἁγιογραφίᾳ κρατῶν κλεῖδας ἐν χερσί. Κατὰ τὸν Raoul Rochette ἡ ἀπεικόνισις αὕτη ἤρξατο κατὰ τὸν μεσαίωνα[6]· ἀλλ' ἡ παρατήρησις τοῦ Γάλλου ἀρχαιολόγου δὲν εἶναι ἀκριβής, διότι σώζονται πολλὰ μνημεῖα ἐποχῆς προγενεστέρας, ὧν δύο τῆς τετάρτης ἑκατονταετηρίδος, ἐν οἷς ἀπεικονίζεται οὕτως ὁ ἀπόστο-

1 Βλ. ἀνωτέρω σ. 371.—Πρβλ. Passow, ἀρ. 434 σ. 309.

2 Morosi, Studi sui dialetti greci della terra d'Otranto. σ. 7.

Έναν ἄγγελο τὸν δούλεψα,
ὅλαι αἱ χάραι 'δῶ τοῦ γιούρεψα,
τὰ κλειδιὰ τοῦ παραδείσου,
νὰ 'δῶ 'νοίψω (ν' ἀνοίξω ἐγὼ) νάμπω ἐκ' ἔσου,
καὶ νὰ πιῶ νερὸ δροσερὸ,
καὶ νὰ πιῶ νερὸ χρουσό.

3 Schmidt, I σ. 249.

Τὸ Χάρο περικάλεσα, τὰ χέρια σταυρωμένα,
νὰ μοῦ δανείσῃ τὰ κλειδιὰ, κλειδιὰ τσῆ παραδείσος,
νὰ ἰδῶ τσοὺ νιοὺς πῶς ἀπερνοῦν κλπ.

4 Βλ. Christ et Paranikas, Anthologia carminum christian. σ. 158 κε. Κανὼν εἰς τὴν προσκύνησιν τῆς τιμίας ἁλύσεως τοῦ ἁγίου ἀποστόλου Πέτρου, ψαλλόμενος τὴν 16 Ἰανουαρίου.

5 Πρβλ. G. Cassandri, Hymn. eccles. σ. 165.

6 Raoul Rochette, Tableau d. catacomb. σ. 268.

λος[1]. Ἡ ἀλληγορικὴ δ' αὕτη παράστασις προῆλθεν ἐκ τῶν ἑξῆς ὑπὸ τοῦ εὐαγγελιστοῦ Ματθαίου ἀναφερομένων λόγων τοῦ Ἰησοῦ τῷ Πέτρῳ. «Καὶ δώσω σοι τὰς κλεῖς τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν»[2].

Κατὰ τοὺς Μωαμεθανοὺς τὰς κλεῖδας τοῦ οὐρανοῦ φυλάττει ὁ ἄγγελος Ῥιζβὰν[3], ἢ ὁ Μωάμεθ, ὡς μαρτυρεῖ Νικήτας ὁ Χωνιάτης[4].

Δευτέρα παρουσία.

Ἀκολουθῶν τοῦ εὐαγγελίου τὰ ῥήματα ὁ ἑλληνικὸς λαὸς πιστεύει εἰς τὴν δευτέραν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ παρουσίαν, καθ' ἣν καὶ πάλιν ἐρχόμενος μετὰ δόξης θέλει κρίνει ζῶντας καὶ νεκρούς, κατὰ τὸ σύμβολον τῆς πίστεως. Διέπλασε δὲ τὰς περὶ δευτέρας παρουσίας ἰδέας αὐτοῦ συμφώνως τὸ πλεῖστον τῇ Ἀποκαλύψει, ἧς ὁ συγγραφεύς, ζηλωτὴς ἐκ τῶν ἄγαν τοῦ ἀνατολικοῦ μυστικισμοῦ ἤντλησεν ἐκ τῆς περσικῆς πρὸ πάντων θρησκείας μέγιστον μέρος τῶν προφητικῶν αὐτοῦ διηγήσεων.

Οὕτω; ὁ καθ' ἡμᾶς λαὸς δοξάζει ὅτι ὀλίγα πρὸ τῆς συντελείας τοῦ κόσμου ἔτη ξηρασία καὶ ἄλλα μεγάλα

1 Martigny, Dictionnaire des antiquités chrétiennes σ. 156-157 ἄρθρ. Clefs de Saint Pierre.

2 Ματθ. Ιϛ'. 19.

3 Πρβλ. Pend-Nameh de M. S. de Sacy σ. 320.

4 Νικήτα Χωνιατ., π. τῆς θρησκείας τῶν Ἀγαρηνῶν § 8. ἐν Migne, Patrolog. ser. gr. τ. CXL στ. 113· «ἐν αὐτῇ δὲ τῇ γραφῇ τῇ περὶ τοῦ Παραδείσου λέγει ὁ Μωάμεθ ἑαυτὸν εἶναι κλειδοῦχον τοῦ παραδείσου.» Ἐν τῷ Κορανίῳ ὅμως δὲν ἐκτίθεται τοιαύτη ἰδέα.

δυστυχήματα θέλουσιν ἐνσκήψει. Ὁ διάβολος μεταμεμορφωμένος καὶ φέρων ἀσκὸν ἢ κολοκύνθην ὕδατος πλήρη, θὰ προσέρχηται εἰς τοὺς πάσχοντας ἀνθρώπους καὶ θὰ προσφέρῃ ὕδωρ πρὸς πόσιν εἰς τοὺς συγκατανεύοντας *νὰ τοὺς βουλώσῃ μὲ τὴ κολοκύθα*. Οὗτοι δὲ θὰ εἶναι οἱ *βουλωμένοι*, οἱ συντεταγμένοι τῷ διαβόλῳ καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ, οἵτινες οὐδαμῶς θὰ εὕρωσι χάριν ἐνώπιον τοῦ Κυρίου. Ὅπως δ' ἐξαπατᾷ τοὺς πάντας θὰ ποιῇ διάφορα τέρατα καὶ σημεῖα ἀπατηλά, φαινόμενα θαυμάσια εἰς τοὺς μωροὺς τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἀνθρώπους. Οὕτως ἐπὶ παραδείγματι κρατῶν τυρὸν χλωρὸν εἰς τὴν χεῖρα, θὰ δεικνύῃ αὐτὸν λέγων ὅτι εἶναι λίθος, καὶ θὰ τὸν θλίβῃ, ὅπως ἀποστάξῃ ὕδωρ, ἵνα δείξῃ ὅτι εἶναι ἀνδρειωμένος τῶν ἀνδρειωμένων, διότι *καὶ τὴν πέτρα στίβει καὶ βγάζει νερό*[1].

Τῆς παραδόσεως ταύτης τὴν ἀρχὴν ἀνευρίσκομεν ἐν τῇ Ἀποκαλύψει· ἰδοὺ τί ἡ βίβλος αὕτη λέγει περὶ τῶν συμβησομένων μετὰ παρέλευσιν χιλίων ἐτῶν, ὅτε τὸ τέλος τοῦ κόσμου ἐνόμιζον ὅτι θὰ συμβῇ, ὡς ἐκτενέστερον ἐν ἰδιαιτέρᾳ πραγματείᾳ θέλομεν διαλάβει. «Καὶ ὅταν τελεσθῇ τὰ χίλια ἔτη λυθήσεται ὁ Σατανᾶς ἐκ τῆς φυλακῆς αὐτοῦ, καὶ ἐξελεύσεται πλανῆσαι τὰ ἔθνη τὰ ἐν ταῖς τέσσαρσι γωνίαις τῆς γῆς, τὸν Γὼγ καὶ τὸν Μα-

1 Ἔν τινι παραμυθίῳ διὰ τοῦ αὐτοῦ ἀπατηλοῦ μέσου ποιμήν τις καταινκᾷ Δράκον, στίβοντα τὴν πέτραν (Hahn, ἀρ.18, τ. II σ. 241)· ὁ Hahn παραβάλλει τὸ παραμύθιον τοῦτο πρὸς τὸ ὑπ' ἀρ. 20 τῆς συλλογῆς Grimm. Παρὰ Βενιζέλῳ (Παροιμ. δημ. σ. 298) φέρεται καὶ ἡ παροιμία «Τὴν πέτρα στίβει καὶ τὴν τρίχα σχίζει,» ἐπὶ ἰσχυρῶν λεγομένη.

γὼγ, συναγαγεῖν αὐτοὺς εἰς πόλεμον, ὧν ὁ ἀριθμὸς ὡς ἡ ἄμμος τῆς θαλάσσης. Καὶ ἀνέβησαν ἐπὶ τὸ πλάτος τῆς γῆς, καὶ ἐκύκλωσαν τὴν παρεμβολὴν τῶν ἁγίων, καὶ τὴν πόλιν τὴν ἠγαπημένην· καὶ κατέβη πῦρ ἀπὸ τοῦ θεοῦ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ κατέφαγεν αὐτούς»[1]. Ἐπίσης μνείαν ποιεῖται ἡ Ἀποκάλυψις καὶ τῶν ἐσφραγισμένων ὑπὸ τοῦ θεοῦ[2].

Ἡ δευτέρα παρουσία πολλαχοῦ τῆς Καινῆς διαθήκης διὰ ζοφερῶν χρωμάτων περιγράφεται[3]. Ἀλλὰ καὶ οἱ πατέρες τῆς ἐκκλησίας δὲν ὑστεροῦσι τῶν περιγραφῶν τούτων ἀλλὰ φρικτὴν καὶ ἀποτρόπαιον καὶ φοβερὰν τὴν ἡμέραν ἐκείνην ἀπεικονίζουσιν· «ὥσπερ ἀστραπὴ ὀξυτάτη, λέγει Ἐφραὶμ ὁ Σῦρος, οὕτως ἡ παρουσία τοῦ Κυρίου γενήσεται· σαλπίσει γάρ, καὶ ἡ γῆ ἐκ τῶν θεμελίων αὐτῆς τρομάξει. Οἵ τε οὐρανοὶ σὺν ταῖς δυνάμεσιν αὐτῶν σαλευθήσονται καὶ οἱ νεκροὶ πάντες ἐγερθήσονται»[4].

Ἀλλὰ πρὸ πάντων ἡ ἐκκλησιαστικὴ γραφικὴ ἐπιληφθεῖσα τοῦ θέματος τούτου, ἐκανόνισε τὴν ἀπεικόνισιν τῆς δευτέρας παρουσίας τοιαύτην, ὥστε νὰ δύναται νὰ

1 Ἀποκαλυψ. Κ'. 7-9.

2 Αὐτ. Ζ'. 3 κε. Θ'. 4.—Καὶ κατὰ τὸν μεσαίωνα ἐπίστευον ὅτι ὁ Σατανᾶς ἐσημείου τὰ τέκνα του, ὡς ὁ Θεὸς ἐσημείου τὰ ἰδικά του διὰ τοῦ βαπτίσματος (J. M. Dalyell, The Darker Superstit. of Scotland, σ. 576. — Soldan, Geschichte der Hexenprocesse σ. 201). Παρ' ἡμῖν περὶ τοῦ ἔχοντος σωματικόν τι ἐλάττωμα λέγεται ὅτι τὸν σημάδεψε ἢ τὸν βούλωσε ὁ διάβολος (Schmidt, I, 178)· λέγονται προσέτι οὗτοι καὶ σημαδιακοί, καὶ σημειωμένοι καὶ ὑπάρχει πρόληψις ὅτι ἡ συνάντησις αὐτῶν ἐπιφέρει δυστυχήματα.

3 Πέτρου Β'. γ'. 12. Ἀποκαλυψ. ΚΑ'. 11.—Πρβλ. Παύλου, πρὸς Θεσσαλονικεῖς Β'. α'. 8.

4 Ἐφραὶμ Σύρου, εἰς τὴν δευτέραν παρουσίαν σ. 137. ἐκδ. Ὀξων.

ἐμποιῇ εἰς τοὺς ὁρῶντας ἐντύπωσιν, πυὸς ψυχικὴν ἐποικοδόμησιν τῶν πιστῶν διὰ τοῦ τρόμου. Ἐν ταῖς ἀπεικονίσεσι τῆς δευτέρας παρουσίας ἢ μᾶλλον τοῦ παγκοσμίου ἀδεκάστου δικαστηρίου τοῦ Χριστοῦ, παρίσταται ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ἐν φοβερῷ μεγαλείῳ, καὶ αἱ τῶν ἁμαρτωλῶν δειναὶ κολάσεις καὶ τὰ βασανιστήρια τὰ ἀνήκουστα. Αἱ τοιαῦται ἀπεικονίσεις ἦν συνηθέσταται ἐν ἐποχῇ μικρὸν προγενεστέρᾳ τῆς νῦν, καὶ παμπληθεῖς δύναταί τις ἰδεῖν τοιχογραφίας ἐν ἐκκλησίαις καὶ μοναστηρίοις[1]. Ἤσκησαν δὲ οὐ μικρὰν ἐπιῤῥοὴν ἐπὶ τῆς διαπλάσεως τῶν περὶ κολάσεως δοξασιῶν τοῦ λαοῦ, διὰ τῆς παραστάσεως τῶν δαιμόνων καὶ τῶν ἐν ᾅδου βασανιστηρίων. Ἐνταῦθα παρατιθέμεθα τὰς ὑπὸ τοῦ ἐγχειριδίου τῶν ἁγιογράφων διδομένας ὁδηγίας περὶ τῶν τοιούτων ἀπεικονίσεων, πρὸς πληρεστέραν τῶν δημωδῶν δοξασιῶν κατανόησιν:

«Ὁ Χριστὸς καθήμενος ἐπὶ θρόνου ὑψηλοῦ καὶ ἐπηρμένου, λευκοφόρος καὶ ἀστράπτων ὑπὲρ τὸν ἥλιον, καὶ μὲ πολὺν φόβον καὶ τρόμον ἀπὸ πασῶν τῶν ἀγγελικῶν δυνάμεων δορυφορούμενος· μὲ τὴν δεξιὰν μὲν εὐλογῶν τοὺς ἁγίους, μὲ τὴν ἀριστερὰν δὲ δεικνύων τὸν ἧλον εἰς ἁμαρτωλούς. Καὶ φῶς πολὺ κύκλωθεν, καὶ αὔτη ἡ ἐπιγραφὴ ἐπάνωθεν αὐτοῦ, *Ἰησοῦς Χριστὸς ὁ δίκαιος κριτής*. Καὶ ἐντεῦθεν καὶ ἐντεῦθεν ἡ Παναγία καὶ ὁ Πρό-

1 Πρβλ. L. Heuzey, Les supplices de l'enfer d'après les peintures byzantines ἐν Annuaire de l'Association pour l'encourag. des étud. grecques. 1871 σ. 114-119, ἔνθα πρὸ πάντων περιγράφεται μία τοιαύτη τοιχογραφία τῆς ἐκκλησίας τοῦ ἐν Θεσσαλίᾳ χωρίου Δαδάσι.

δρομος, πρεσβείαν ποιοῦντες· καὶ οἱ δώδεκα Ἀπόστολοι ἐπὶ δώδεκα θρόνων καὶ μετ' αὐτῶν οἱ ἅγιοι πάντες ἱστάμενοι ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ· βαστάζοντες ἅπαντες, ὡς κλάδους, ἐν χερσὶ τὰς ἀρετάς των, κατὰ τάξιν ἱστάμενοι, οὕτως εἰς τάξεις τρεῖς. Εἰς τὴν πρώτην ὁ χορὸς τῶν Προπατόρων, καὶ Πατριαρχῶν καὶ Προφητῶν, καὶ εἰς τὴν δευτέραν ὁ χορὸς τῶν Ἱεραρχῶν, Μαρτύρων καὶ Ἀσκητῶν, καὶ εἰς τὴν τρίτην ὁ χορὸς τῶν δικαίων βασιλέων καὶ τῶν Μαρτύρων καὶ Ὁσίων γυναικῶν· ἐξ ἀριστερῶν δέ, ὅλοι ὁμοῦ οἱ ἁμαρτωλοὶ διωκόμενοι ἐξ αὐτοῦ καὶ καταδικαζόμενοι μετὰ τῶν δαιμονίων καὶ τοῦ προδότου Ἰούδα. Οἱ τύραννοι βασιλεῖς, οἱ εἰδωλολάτραι, οἱ ἀντίχριστοι, οἱ αἱρετικοί, οἱ φονεῖς, οἱ προδόται, οἱ κλέπται, οἱ ἅρπαγες, οἱ ἀνελεήμονες, οἱ πλεονέκται, οἱ φιλάργυροι, οἱ ψεῦσται, οἱ γόητες, οἱ μέθυσοι, οἱ πόρνοι, οἱ ἀσελγεῖς, καὶ ὅλοι οἱ μιαροὶ καὶ ἀκάθαρτοι, καὶ πρὸ πάντων οἱ ἀγνώμονες Ἰουδαῖοι, γραμματεῖς καὶ φαρισσαῖοι, οἵτινες μεγάλως ὀλολύζοντες τραβοῦσιν οἱ μὲν τὰς γενειάδας, οἱ δὲ τὰ ἱμάτια αὐτῶν κατέναντι τοῦ Σωτῆρος καὶ τῶν ἁγίων χορῶν, οὓς καὶ βλέπουσιν ἀσκαρδαμυκτεί, καὶ τὸν Προφήτην Μωϋσῆν πλησίον αὐτῶν ἱστάμενον δεικνύοντα αὐτοῖς τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν καὶ λέγοντα πρὸς αὐτοὺς ἐν χαρτίῳ «*Προφήτην ἀναστήσει κύριος ὁ θεὸς ἐκ τῶν ἡμῶν ὡς ἐμέ, αὐτοῦ ἀκούσεσθε κατὰ πάντα*» (Δευτερ. ΙΗ'.). Τὸ δὲ σημεῖον τοῦ σταυροῦ ἔμπροσθεν τοῦ θρόνου μὲ τὴν Κιβωτὸν τῆς Διαθήκης Κυρίου, καὶ τὰ μαρτύρια τοῦ νόμου, καὶ τῶν προφητῶν, ὁμοῦ δὲ καὶ τὸ ἅγιον Εὐαγγέλιον ἀνοικτὸν μὲ ἄλλα δύο χαρτία, τὸ μὲν ἐκ δε-

ξιῶν καὶ τὸ ἄλλο ἐξ ἀριστερῶν, καὶ τὸ μὲν ἐκ δεξιῶν φέρει τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην *καὶ ἐκρίθησαν οἱ νεκροὶ ἐκ τῶν γεγραμμένων ἐν τοῖς βιβλίοις κατὰ τὰ ἔργα αὐτῶν.* (Ἀποκαλ. Κ΄.) τὸ δὲ ἐξ ἀριστερῶν ταύτην. *Καὶ εἴτις οὐχ εὑρέθη ἐν τῇ βίβλῳ τῆς ζωῆς γεγραμμένος ἐβλήθη εἰς τὴν λίμνην τοῦ πυρός.* Γράψον δὲ καὶ τὸν πύρινον ποταμὸν ἐξερχόμενον ἐκ τῶν ποδῶν τοῦ Χριστοῦ, καὶ τοὺς πονηροὺς καὶ ἀνελεήμονας δαίμονας, ῥίπτοντας ἁμαρτωλοὺς, καὶ δεινῶς βασανίζοντας τοὺς ῥιπτομένους μὲ διάφορα ὄργανα τυραννικὰ, ἤτοι καμάκια, λόγχας, καὶ τὰ παρόμοια, ὧν οἱ μὲν ὠθοῦσιν αὐτοὺς μὲ τὰ κοντάρια μέσα εἰς τὰς φλόγας, οἱ δὲ ὡς φλογεροὶ δράκοντες, περιπεπλεγμένοι ὄντες μὲ τὰς σάρκας τῶν ἁμαρτωλῶν, τοὺς σύρουσι καὶ τοὺς καταβιβάζουν βιαίως εἰς τὰ καταχθόνια, ὅπου ἐστὶ *τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον, τὰ δεσμὰ τὰ ἄλυτα, ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων, ὁ σκώληξ ὁ ἀκοίμητος, καὶ τελευταῖον τὸ πῦρ τὸ ἄσβεστον*, διὰ νὰ βασανίζωνται καὶ νὰ τιμωρῶνται ἐκεῖ αἰωνίως. Οἵτινες καὶ φαίνονται ὅλοι ἀπό τινα χάσματα ἔσωθεν σιδηροδέσμιοι καὶ ζοφεροὶ πολλὰ, κτυπῶντες τοὺς ὀδόντας ἐλεεινῶς, καὶ ἀκαταπαύστως καιόμενοι ἀπὸ τὸ πῦρ, καὶ ἀπὸ τοὺς σκώληκας πάντοτε ἐσθιόμενοι ὁμοῦ μὲ τὸν ἀνελεήμονα πλούσιον, βλέποντες μακρόθεν τοὺς κόλπους τοῦ Ἀβραὰμ, τὸν παράδεισον αὐτὸν, μὲ ὅλους τοὺς ἁγίους εὐφραινομένους ἔσωθεν κατέναντι τῶν ἁμαρτωλῶν, περιτειχισμένον ὄντα μετὰ κρυστάλλου καὶ χρυσίου καθαροῦ, καὶ λίθων πολυτελῶν πάντοθεν, κεκοσμημένον μὲ ὡραιοπλούμιστα δένδρα καὶ ὄρνεα καὶ πουλία διάφορα, καὶ ἀπὸ τὸ

ἐν καὶ ἄλλο μέρος προφῆται φέροντες εἰς χεῖρας τὰς προφητικὰς ἑαυτῶν ῥήσεις»[1].

Αἱ τοιαῦται παραστάσεις ἀνέρχονται εἰς τοὺς πρώτους περίπου τοῦ χριστιανισμοῦ αἰῶνας. Φαίνεται δ' ὅτι τοιαύτας εἶχεν ὑπ' ὄψιν καὶ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός, ὅτε ἔγραφε τὰς ἑξῆς πρὸς τὸν εἰκονομάχον Κωνσταντῖνον τὸν Κοπρώνυμον: «Ἐπεί, εἰπέ μοι ἐὰν ἴδῃς διὰ εἰκονικῆς τυπώσεως τὴν δευτέραν Χριστοῦ τοῦ θεοῦ ἡμῶν παρουσίαν, πῶς μετὰ δόξης ἔρχεται, καὶ τὰς τῶν ἀγγέλων μυριάδας ἔμπροσθεν τοῦ θρόνου αὐτοῦ παρεστώσας μετὰ φόβου καὶ τρόμου· ποταμὸν δὲ ἐκπορευόμενον πύρινον ἐκ τοῦ θρόνου αὐτοῦ κατεσθίοντα τοὺς ἁμαρτωλούς· πάλιν δὲ ὅταν θεάσῃ ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ τῶν δικαίων τὴν χαρὰν καὶ εὐφροσύνην, καὶ πῶς ἀγάλλονται ἔμπροσθεν τοῦ νυμφίου· εἰπέ μοι, οἷος σκληρὸς καὶ ἀμείλικτος τὸν νοῦν καὶ τὴν καρδίαν ὑπάρχῃ, οὗ μὴ κατανυγῇ ἡ καρδία ἐκ τῆς φοβερᾶς ἐκείνης ὥρας· καὶ ἐνθυμηθεὶς τῶν πράξεων αὐτοῦ τὰς βίβλους ἀναπτύξῃ, καὶ στενάξας τοὺς ὀφθαλμοὺς ἑαυτοῦ δακρύων πληρώσῃ;»[2]. Ὅμοια ἐκτὸς τῶν ἄλλων λέγει καὶ Ἐφραὶμ ὁ Σῦρος. «Πῶς ὑπενέγκωμεν, ἀδελφοί, ὅταν ἴδωμεν τὸν πύρινον ποταμὸν ἐξερχόμενον μετὰ θυμοῦ, ὥσπερ ἀγρίαν θάλασσαν καὶ κατεσθίοντα ὄρη καὶ νάπας, καὶ κατακαίοντα πᾶσαν τὴν γῆν καὶ τὰ ἐν αὐτῇ

1 Διονυσίου τοῦ ἐξ Ἀγράφων, Ἑρμηνεία τῶν ζωγράφων σ. 176—178. — Βλ. καὶ Didron Manuel d'iconograph. chrétienne σ. 268 κε.

2 Ἰωάννου τοῦ Δαμασκην., Πρὸς τὸν βασ. Κωνστ. τὸν Καβαλῖνον Ι σ. 619. ἐν Migne, Patrolog. ser. gr. τ. XCV, στ. 324.

ἔργῳ; »[1] καὶ ἀλλαχοῦ: «Καὶ πάλιν ἐκ τοῦ ἄλλου μέρους θεασόμεθα τὰς φοβερὰς κολάσεις φαινομένας· μέσον δὲ τούτων, πᾶσαν φυλὴν καὶ πᾶσαν πνοὴν ἀνθρώπων, ἀπὸ τοῦ πρωτοπλάστου Ἀδὰμ, ἕως τοῦ γεννηθέντος ἔσχατον πάντων, καὶ πάντας μετὰ τρόμου γόνυ κλίνοντας καὶ προσκυνοῦντας κατὰ πρόσωπον»[2].

Πρὸς ἐντελεστέραν καὶ ὑλικωτέραν παράστασιν τοῦ δικαίου καὶ ἀδεκάστου τῆς κρίσεως τοῦ θεοῦ ἀπεικονίζετο ζυγὸς ἐν ᾧ αἱ τῶν δικαίων καὶ ἁμαρτωλῶν ψυχαὶ ἐδοκιμάζοντο. Ὡς ἐκ τοῦ ἀνωτέρω παρατεθειμένου μέρους τῆς Ἑρμηνείας τῶν ζωγράφων καταφαίνεται, ἡ ζυγὸς δὲν ἀναφέρεται ἐν τῇ βυζαντινῇ ἁγιογραφίᾳ, ἧς οἱ παραδεδεγμένοι καὶ ἐγκεκριμένοι ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας τύποι ἐν τῇ ἑρμηνείᾳ ταύτῃ ἀναπτύσσονται· ἀλλ' ἐν τούτοις ἡ παράστασις τῆς πλάστιγγος καὶ τῆς ζυγοστατήσεως τῶν ψυχῶν ἀπαντᾷ ἐν πολλαῖς χριστιανικαῖς εἰκόσι τῆς δευτέρας παρουσίας· οὕτως ἐν τοιχογραφίᾳ τῆς ἐν Σαλαμῖνι μονῆς τῆς Φανερωμένης εἰκονίζεται χεὶρ κρατοῦσα πλάστιγγα[3], ὁμοία δὲ παράστασις εὕρηται καὶ ἐν μεσαιωνικῇ τινι τῆς δυτικῆς Εὐρώπης εἰκόνι[4].

Ἐκτὸς τῶν ἄλλων παραδειγμάτων, ἅτινα ὁ Μωρῦ ἀναφέρει διετηρήθησαν ἐν τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς ὕμνοις πολλὰ χωρία, ἀναφερόμενα εἰς τὴν ἰδέαν ταύτην. Οὕτως ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ εἰς ψυχοῤῥαγοῦντα ψάλλεται τὸ ἀκόλουθον

1 Ἐφραὶμ, εἰς τὴν β'. παρουσίαν. σ. 347. ἔκδ. Ὀξον.

2 Αὐτ. σ. 349.

3 Didron, Manuel d'iconograph. chr. σ. 271.

4 Maury, Essai sur les légendes pieuses. σ. 82.

τροπάριον «. . . τὰς ἐμὰς καθορῶντες, πράξεις ἐλεγχομένας *ἐν τῇ στάθμῃ τοῦ ζυγοῦ*, Χριστὸν. . δυσωπεῖτε·» καὶ κατωτέρω: «οὐκ ἔχω γὰρ ἔργον ἀγαθὸν, *ἀντισταθμίζειν τῷ ζυγῷ* τῶν φαύλων πράξεων»[1]· καὶ ἐν τῷ κατανυκτικῷ ᾠδαρίῳ Λέοντος τοῦ σοφοῦ:

Ζυγὸς καὶ πλάστιγξ τὰ ἔργα
σταθμίζεται δοκιμάζων[2].

Ἀλλὰ καὶ δημοτικόν τι δίστιχον, ἐπὶ νεκρῶν ψαλλόμενον ὑπαινίσσεται τὴν δοξασίαν ταύτην:

Ὁ Θιὸς κρατεῖ τὴ ζυγαριὰ καὶ τὸν ντουνιᾶ ζυγιάζει,
ἄλλους 'ψηλώνει ἡ ζυγαριὰ κι' ἄλλους τοὺς καταιβάζει[3].

Ἀπαραλλάκτως καὶ ἐν Ἰλιάδι φέρεται.

Καὶ τότε δὴ χρύσεια πατὴρ (Ζεὺς) ἐτίταινε τάλαντα·
ἐν δ' ἐτίθει δύο κῆρε τανηλεγέος θανάτοιο,
Τρώων θ' ἱπποδάμων καὶ Ἀχαιῶν χαλκοχιτώνων.
ἕλκε δὲ μέσσα λαβών· ῥέπε δ' αἴσιμον ἦμαρ Ἀχαιῶν[4].

Ἦν δὲ συνήθης ἡ τοιαύτη περὶ ζυγοστατήσεως τῶν ψυχῶν δοξασία οὐ μόνον παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησι καὶ Ῥωμαίοις, ἀλλὰ καὶ παρὰ τοῖς ἀνατολικοῖς ἔθνεσι καὶ παρὰ τοῖς κατὰ τὸν μεσαίωνα χριστιανοῖς. Ὁ Γρὶμ διέλαβέ τινα περὶ τῆς δοξασίας ταύτης[5], ἐκτενῶς δὲ ἀνέπτυξε τὸ θέμα τοῦτο ὁ Μωρῦ ἔν τε τοῖς περὶ ψυχοστα-

1 Εὐχολόγιον τὸ μέγα.-Ἁγιασματάρ. τὸ μέγα. (1868 σ. 178-179).
2 Ἐν Christ et Paranikas, Antholog. carm. Christianornm σ. 48. στιχ. 37-38.
3 Ῥαζέλου, Προοίμια μυρολογίων λακωνικῶν σ. 8.—Λελέκ., Δημοτ. Ἀνθολογ. σ. 155.—Πρβλ. Schmidt, I σ. 247.
4 Ἰλιαδ., Θ. 69. Χ. 209 κε.—Πρβλ. καὶ Π. 658. Τ. 223.
5 Grimm, Deutsche Mythologie. σ. 819.

σίας σπουδαίαις αὐτοῦ πραγματείαις καὶ ἐν τῷ περὶ τῶν μεσαιωνικῶν συναξαρίων δοκιμίῳ του[1]. Ἀξία δὲ σημειώσεως ἐστὶ καὶ ἡ ὁμοιότης τῶν ἀπεικονίσεων τοῦ ἀρχαγγέλου Μιχαὴλ, ὅστις κρατεῖ πλάστιγγα διὰ τῆς μιᾶς καὶ ξίφος διὰ τῆς ἑτέρας χειρὸς, ἐν ταῖς εἰκόσι πρὸ πάντων ταῖς ἐπὶ τῶν θυρῶν τοῦ ἱεροῦ τῶν ἐκκλησιῶν, πρὸς τὰς ἀρχαίας παραστάσεις τοῦ Ἑρμοῦ, ὃν ὁ χριστιανικὸς ἀρχάγγελος ἐν πολλοῖς ἀντικατέστησεν. Ὁ ἀρχαῖος θεὸς, ὅστις καὶ ὡς φύλαξ τῶν σταθμῶν πολλαχοῦ ἐλατρεύετο, παρίσταται οὐχὶ σπανίως φέρων πλάστιγγα, ἐν ᾗ σταθμίζονται ψυχαί[2].

δ.

ΔΙΑΒΟΛΟΣ.

Ἐν πᾶσι τοῖς θρησκεύμασι τῶν τε ἀρυανῶν καὶ τῶν σημιτικῶν ἐθνῶν*, ἀναπτύσσεται πάλη τοῦ ἀγαθοῦ κατὰ

1 Alfred Maury, Recherches sur l'origine des représentations figurées de la psychostasie. ἐν Revue archéolog. 1844 τ. I σ. 235-249. 291-307. τοῦ αὐτ., Remarques sur la psychostasie αὐτ. 1846 τ. II, σ. 707-717.—τοῦ αὐτ., Essai sur les légendes pieuses. σ. 78 κε.—Βλ. καὶ de Witte, Scènes de la psychostasie homérique. ἐν R. arch. τ. I σ. 647-677.—Chamfleury, Hist. de la caricature au moyen âge σ. 72.—Περὶ τῆς τοιαύτης δοξασίας παρὰ Μωαμεθανοῖς βλ. ἐκτὸς τῶν παρὰ Μωρῦ μαρτυριῶν καὶ Koran trad. Kasimiriski XXI, 48. XLVII, 25.

2 Maury, Essai sur les lég. pieuses σ. 80.

* Ἀρυανὰ μὲν λέγονται τὰ ἔθνη τὰ πρώτην κοιτίδα σχόντα τὴν Ἰνδικὴν, καὶ ὁρμηθέντα ἐκ τῶν ὀροπεδίων τῶν Ἱμαλαΐων, ὡς οἱ Ἰν-

τοῦ πονηροῦ, τοῦ φωτὸς κατὰ τοῦ σκότους, τῆς ζωῆς κατὰ τοῦ θανάτου· καὶ ἐπὶ τῆς πάλης ταύτης βασίζονται κυρίως τὰ πλεῖστα τῶν θρησκευμάτων τούτων. Ὁ Ὀρομάσδης καὶ ὁ Ἀριμάνης τῆς περσικῆς θρησκείας εἶναι κυρίως ὁ τύπος, ὁ ἐντελέστερον παντὸς ἑτέρου παριστῶν τὰ τοιαῦτα θρησκευτικὰ δόγματα [1].

Ἡ περὶ Διαβόλου ἰδέα τῶν χριστιανῶν ἐπήγασε κυρίως ἐκ τῆς ἐπιδράσεως τοῦ περσικοῦ θρησκεύματος· ἡ δ' ἐπίδρασις αὕτη εἶναι καταφανεστάτη ἐν τοῖς μεταγενεστέροις τῆς Παλαιᾶς διαθήκης βίβλοις καὶ ἐν τῇ Καινῇ διαθήκῃ, ἔνθα ἡ αἰτία τοῦ κακοῦ προσωποποιεῖται [2]· οὐδαμοῦ δ' ἄλλοθι τῆς Παλαιᾶς διαθήκης, ἐκτὸς τῶν προμνησθεισῶν βίβλων, ἐμφαίνεται τοιαύτη τις δοξασία, οὐδ' ἐν αὐτῇ τῇ βίβλῳ τοῦ Ἰὼβ, ἐν ᾗ καὶ ὁ Σατὰν ὀνομαστὶ ἀναφέρεται [3].

δοί, οἱ Λατῖνοι, οἱ Ἕλληνες, οἱ Γερμανοὶ κλπ. σημιτικὰ δέ, ἀπὸ τοῦ Σήμ, οἱ Χαλδαῖοι, οἱ Ἑβραῖοι, οἱ Ἀσσύριοι, οἱ Φοίνικες, οἱ Ἄραβες κλπ.

1 Ἐκτὸς τῶν ἄλλων ἀναφέρομεν ἐνταῦθα ἐκ μὲν τῆς βραχμανικῆς θρησκείας τὸν Βράμαν καὶ τὸν Σίβαν, ἐκ τῆς αἰγυπτιακῆς τὸν Φθᾶ καὶ τὸν Τυφῶνα, ἐκ τῆς ἑλληνικῆς τὸν Δία καὶ τοὺς Γίγαντας καὶ Τιτᾶνας, τὸν Ἀπόλλωνα καὶ τὸν Πύθωνα, ἐν γένει δὲ πάντας τοὺς ἡλιακοὺς μύθους.—Ὁ Braun ὑπήγαγε πολλοὺς τῶν μύθων τούτων εἰς τὴν τάξιν τῶν Τυφονοειδῶν (Typhonformen), ἤτοι τῶν ὁμοιαζόντων τοῖς περὶ Φθᾶ καὶ Τυφῶνος μύθοις (Naturgeschichte der Sage. τ. II σ. 310 κε).

2 Βλ. πρὸς τοῖς ἄλλοις Max Müller, La Genèse et le Zend-Avesta ἐν Essais sur l'histoire des religions. trad. G. Perrot. 1872 σ. 218-219.

3 Ἰὼβ Α, 6 καὶ ἀλλ. Ἐν τῇ βίβλῳ ταύτῃ ὁ Σατὰν παρουσιάζεται εἰς τὸν Θεόν, καὶ καταγγέλλει ἢ διαβάλλει τῶν ἀνθρώπων τὰς πρά-

Ἀλλ' ἡ ἀρχικη περὶ διαβόλου χριστιανικὴ δοξασία, οἵα ἐν τῇ Καινῇ διαθήκῃ ἐκτίθεται δὲν διετηρήθη ἐπὶ πολὺ, ἀλλ' ἐνωρὶς ἠλλοιώθη, συγκερασθεῖσα μετὰ τῶν προλήψεων τοῦ ὄχλου. Ὁ Διάβολος τῶν χριστιανῶν, εἶναι ὁ κατ' ἐξοχὴν ἐξολοθρευτὴς δαίμων, αἰτία παντὸς κακοῦ, καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους φοβερὸς ἐχθρὸς καὶ διώκτης. Ἀποπνέων ἄγριον μῖσος, ὠθεῖ πάντας πρὸς τὸ κακὸν καὶ τὴν ἁμαρτίαν, προσπαθῶν νὰ τοὺς παρασύρῃ εἰς τὰ φρικώδη αὐτοῦ βασίλεια. Διὰ τοῦτο παρατηροῦμεν ὅτι, ἀφ' ἧς ἐποχῆς μάλιστα ὁριστικώτερον αἱ τοιαῦται ἰδέαι διετυπώθησαν διὰ τῶν μοναχῶν τῆς Θηβαΐδος, ὁ φόβος τοῦ διαβόλου εἶναι τὸ κυριώτερον ἐλατήριον πάσης χριστιανικῆς πράξεως καὶ ἐν γένει ἡ σπουδαιοτέρα βάσις, ἐφ' ἧς τὸ χριστιανικὸν θρήσκευμα στηρίζεται. Ἡ λατρεία τοῦ θεοῦ, ἡ τῶν δογμάτων ἀκριβὴς τήρησις, δὲν ἀποῤῥέουσι καθαρῶς ἐξ ἄλλου ὑψηλοτέρου σκοποῦ, ἀλλὰ γίνονται μᾶλλον, ὡς εὐχερῶς πείθεται ὅστις ἐπισταμένως μελετήσῃ τὰ ἀντικείμενα ταῦτα, πρὸς ἀποτροπὴν τοῦ Διαβόλου, καὶ ἀποφυγὴν τῶν ὑπὸ τούτου ἐπιβαλλομένων φρικωδεστάτων τιμωριῶν.

Ἀλλὰ κατὰ τὸν μεσαίωνα διὰ τῶν θρησκευτικῶν δραμάτων (μυστηρίων) καὶ διὰ τῶν ἀλλοκότων εἰκόνων καὶ

ξεις, ὡς καὶ ἐκ τῆς ὀνομασίας αὐτοῦ καταφαίνεται. (Renan, Le livre de Job. 1859 σ. 4) «ὁ Σατὰν, παρατηρεῖ ἀλλαχοῦ (σ. XXXIX) ὁ κ. Ρενὰν, οὐδόλως ὁμοιάζει τῷ Ἀριμάνῃ τῆς Ἀβέστας· τὰ πάντα ποιεῖ κατὰ προσταγὴν τοῦ Θεοῦ· εἶναι ἄγγελος ὀλίγον πονηρότερος τῶν λοιπῶν, καὶ ἀγαπῶν τὴν κακολογίαν, ὡς ὀρθῶς ὁ Ἕρδερ παρετήρησε, καὶ οὐχὶ τὸ πνεῦμα τοῦ κακοῦ, ὑπάρχον καὶ ἐνεργοῦν ἀφ' ἑαυτοῦ.»

γελοιογραφιῶν, τῶν χορῶν τῶν Μακαβρῶν πρὸ πάντων, ἐν μέρει δὲ καὶ διὰ τῶν τοπικῶν παραδόσεων καὶ παραμυθίων, ἤρξατο εἰσαγόμενον ἐν ταῖς περὶ διαβόλου δοξασίαις τὸ κωμικὸν στοιχεῖον, ὅπερ ἀνεπτύσσετο καὶ μεγαλειτέρας ἐλάμβανε διαστάσεις, καθ' ὅσον ηὔξανον τὰ φῶτα καὶ ἡ ἀπιστία τῶν ἀνθρώπων, μέχρις οὗ ἐντέλει, ὑπερτερῆσαν, κατέπνιξε καὶ εἰς λήθην παρέδω πᾶν ἄλλο στοιχεῖον, πᾶσαν ἄλλην περὶ διαβόλου ἰδέαν. Ἤδη ὁ Διάβολος δὲν εἶναι πλέον ὁ ἀλαζὼν καὶ μέγας Ἑωσφόρος τοῦ Δάντου καὶ τοῦ Μίλτωνος· ἡ μεγάλη αὐτοῦ κακία, μετεβλήθη εἰς ἀθώαν μικροπονηρίαν, καὶ τὸ κακοῦργον αὐτοῦ πρὸς τὸ ἀνθρώπινον γένος μῖσος διεδεχθησαν πράξεις ἀστεῖαι καὶ παιγνιώδεις τείνουσαι εἰς τὸ ν' ἀπατήσωσι καὶ περιπλέξωσι πρὸς γέλωτα τοὺς ἀνθρώπους· ὁ *Χωλὸς διάβολος* τοῦ Λεσὰζ καὶ οἱ εὔθυμοι καὶ πονηροὶ τῶν κωμῳδιῶν διάβολοι, ἐκφράζουσιν ἄριστα τὰς κατὰ τὴν τελευταίαν ταύτην περίοδον ἰδέας.

Ἐν τούτοις παρὰ τῷ λαῷ τῆς καθ' ἡμᾶς Ἑλλάδος, διατηρεῖται ἰσχυρὸς ἔτι ὁ τρόμος τοῦ διαβόλου, τὸ δὲ κωμικὸν πνεῦμα ἥκιστα ἐπέδρασεν ἐπὶ τῆς διαπλάσεως τῶν ἰδεῶν αὐτοῦ, μόλις εἰσδῦσαν ἔν τισιν παραμυθίοις καὶ τοπικαῖς παραδόσεσι. Διὰ τοῦτο οὐδόλως τολμῶσι νὰ τὸν ὀνομάσωσιν, ἀλλ' εἴτε δι' εὐφημισμοῦ, εἴτε δι' ὑβριστικῶν ἐπιθέτων ὑποδεικνύουσιν αὐτόν· οὕτω δὲ ἀποκαλεῖται *ἀμελέτητος*[1], ὡς οἱ ἀρχαῖοι διὰ τὴν αὐτὴν

1 Βλ. καὶ Schmidt, τ. I, σ. 176.—Ἀμελέτητα δὲ λέγονται κατ' εὐφημισμὸν ἐξ αἰδημοσύνης τὰ κρύφια πρὸ πάντων τοῦ σώματος μέλη (βλ. καὶ Πανδώρ., τ. XX, σ. 397), πρὸς δὲ τὰ ἀντικείμενα, ὧν ἡ

αἰτίαν ἀνωνύμους ἐκάλουν τὰς Ἐριννύας[1], ὁ *τάδε*[2] ἢ *τάδεποιος*[3] ὁ *ὄξ' ἀπὸ 'δῶ* ἢ *ὀξαποδὼς*[4], ἢ *ἐκεῖνος ποῦ εἶναι ἔξω καὶ μακρὰ*[5], ὁ *καλὸς ἄνθρωπος*[6], ὁ *κατάκαλος*[7], καὶ ὑποκοριστικῶς ὁ *διάσκος*, ὁ *διάντρος*[8], κλπ. πρὸς δὲ *τρισκατάρατος, καταραμένος*[9], *ἀναθεμα-*

παράστασις ἀναπολεῖ ἄσεμνόν τινα ἰδέαν, ὡς αἱ σικύαι (ἀγγούρια), ἅτινα καὶ ἀμίλητα πολλαχοῦ τῆς Τουρκίας διὰ τὴν αὐτὴν αἰτίαν λέγονται, καὶ ἐν Σωζουπόλει ἐπὶ τὸ ἀστειότερον παράξενα. (Β. Δ. Καλλίφρων ἐν Πανδώρᾳ τ. IX, σ. 185)· ἐπίσης κατ' εὐφημισμὸν λέγονται οὕτω καὶ τὰ μεγάλα κακά, ὡς ἡ χάλαζα, ἥτις ἐν Κύπρῳ λέγεται ἀμολόητος. (Σακελλαρ., Κυπριακ. τ. Γ. σ. 231).

1 Εὐριπιδ., Ἰφιγ. ἐν Ταυρ. 944.—Λουκιαν., Λεξιφαν. 10—Πρβλ. Εὐριπιδ., Ὀρέστ. 409.

2 Pouqueville, Voyage κεφ. 132 τ. IV σ. 407.

3 Ἐν Λέσβῳ. Schmidt, αὐτ. καὶ ἐν τοῖς νήσοις τοῦ Αἰγαίου.

4 Βλ. καὶ Schmidt, αὐτ.

5 Pouqueville, αὐτ.—Πρβλ. H. Mathieu, La Turquie et ses differents peuples. τ. II σ. 108.

6 Ἐν Ζακύνθῳ καὶ Ἀραχώβῃ. Schmidt, αὐτ.

7 Ἐν Λέσβῳ· αὐτ. Κατάκαλος δὲ λέγεται καὶ ὁ ἐραστὴς νεάνιδος, ὡς καλὸς ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος λέγεται ὁ σύζυγος.

8 Αἱ λέξεις διάντρος ἢ διάοντρος εἰσὶν εὔχρηστοι μόνον ἐν τῇ φράσει διαόντρου γυιέ! Ὁμοίας συγκοπὰς τῆς λέξεως διάβολος ἐν πολλαῖς εὐρωπαϊκαῖς γλώσσαις ἀναφέρει καὶ ὁ Grimm (Deutsche mythol. σ. 939).—Ἐν Νάξῳ, ὡς μοι ἀνεκοίνωσεν ὁ φίλος κ. Μ. Κρίσπης οἱ φοβούμενοι νὰ τὸν ὀνομάσωσι διάολον τὸν λέγουσι συνεσταλμένως διάβολο καὶ διάσκο καὶ ὠμὸ καὶ πονηρὸ καὶ καταραμένο καὶ τρίσκατάρατο καὶ σκατσένην καὶ τάδε ποιό. Ἄλλοι πάλιν ἐναντίας γνώμης λελογισμένως τὸν ὀνομάζουσι μετὰ τόλμης καὶ διακεκριμένως διάολο λέγοντες ὅτι «όσο τόνε λὲς ταδεποιὸ καὶ διάβολο καὶ διάσκο γελᾷ καὶ χαίρεται, γιατὶ τόνε φοβᾶσαι· τόνε 'πὲ θαῤῥετὰ καὶ παστρικὰ διάολο νὰ σκάσῃ!»

9 Schmidt, I σ. 175.

τισμένος [1], *ἀφωρισμένος* [2], *σφακελισμένος* [3], *κακὸς* [4], *συμφορὰ (;)* [5], *πλανήτης* [6], *ἐχτρὸς* [7], *πειρασμὸς* [8] *περίδρομος* [9]. Οὕτω καὶ ἐν τῇ κοινῇ διαθήκῃ ἐπονομάζεται *ἄνθρωπος τῆς ἁμαρτίας* [10], *υἱὸς τῆς ἀπωλείας* [11], *ψεύ-*

1 Pouqueville, ἔνθ. ἀν.—Dora d'Istria, Excursions en Roumélie et en Morée τ. II σ. 151.

2 Ἐν Ἀραχώβῃ. Schmidt, I σ. 175.

3 Ἐν Κρήτῃ (Φιλίστωρ τ. IV σ. 524). Περὶ τῆς λέξεως ταύτης ἱκανὰ διαλαμβάνομεν ἐν τῷ δευτέρῳ τοῦ παρόντος συγγράμματος τόμῳ, ἐν τοῖς περὶ Καταρῶν.

6 Pouqueville, ἔνθ. ἀν.—Dora d'Istria, ἔνθ. ἀν.—Πρβλ. Grimm, Deutshe Myth. σ. 940.

5 Αὐτ.

3 Ponqueville, αὐτ.—Στ. Ξένου, Ἡρωῒς τῆς Ἑλλην. ἐπαναστάσεως 1861 τ. II σ. 272.

7 Κοραῆ, Ἄτακτα. τ. II σ. 139.—Περὶ ὁμοίων φραγκικῶν καὶ γερμανικῶν ἐκφράσεων βλ. Grimm, Deutsche Mythol. σ. 941.

8 Ὅμοιον τὸ λατιν. malignus.

9 Βλ. καὶ Schmidt, αὐτ.—Συνήθεις αἱ φράσεις «Περίδρομος νά σε κόψῃ!» «—νά σε πάρῃ!» «πήγαινε 'ς τὸν περίδρομο!» κλπ.—Ὁ Κοραῆς (Ἄτακτα τ. IV σ. 408) σημειοῖ περὶ τῆς λέξεως ταύτης τὰ ἑξῆς: «Ὁ Σομαυέρας τὸ ἐξηγεῖ παρωνυχία (panaris), ἴσως ἐκεῖνο τῆς παρωνυχίας τὸ εἶδος, τὸ ἀπὸ τοὺς Γάλλους ὀνομαζόμενον μὲ λέξιν ταὐτόσημον Tourniole. Συνηθέστερον σήμερον ὁ Περίδρομος ἔγινεν ὑβριστικὴ λέξις, οἷον Περίδρομος φωνάζουν εἰς τὸν πολυλόγον καὶ φλύαρον (ἐλλειπτ. τοῦ Νὰ σ' εὕρῃ). Περίδρομον νὰ φάγῃς! καὶ Φάγε τὸν περίδρομον! εἰς τὸν ἀναισχύντως πολυφαγοῦντα. Εἰς ταύτην τὴν σημασίαν ὁ Περίδρομος δηλοῖ ἴσως μεταφορ. Ζάλην, Ἴλιγγον, ἀῤῥώστημά τι δεινότερον τῆς παρωνυχίας, τὸν συνωνύμως λεγόμενον Περίτροπον, ἑλλ. «Περιτρόπου, Ἴλιγγος» καὶ «Περιτρέπεται, ἰλιγγιᾷ» λέγει ὁ Ἡσύχιος... Ὁ δὲ Φώτιος καὶ ἐπιθετικῶς, «Περίδρομος, πάντη περιέχεσθαι δυνάμενος.»

10 Πρὸς Θεσσαλον. Β'. β'. 3.

11 Αὐτ.

στης [1], καὶ ὑπὸ τῶν ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων *ὁ τῆς ἀποστασίας ἄνθρωπος* [2], *δαίμων ἀντίβιος* [3] κλπ. ὑπὸ δὲ τῶν Λατίνων adversarius [4], contrarius [5], malus [6] κλπ.

Ἀποδίδουσι δὲ εἰς τὸν Διάβολον τὴν αἰτίαν πάντων τῶν δυστυχημάτων καὶ συμφορῶν, τῶν θεομηνιῶν καὶ τῶν τοιούτων. «Αἱ ἐπιδημίαι, αἱ βρονταί, οἱ σεισμοί, λέγει ὁ Πουκεβὶλ, ἀποδίδονται ἅπαντα εἰς τὸ κακὸν πνεῦμα, τὸν Διάβολον» [7]. Ὅμοια δὲ καὶ οἱ νεοπλατωνικοὶ ἐδίδασκον, ὡς ἐκ τῶν ἑξῆς τοῦ Πορφυρίου ἐξάγομεν. «Ἓν γὰρ δὴ καὶ τοῦτο τῆς μεγίστης βλάβης, τῆς ἀπὸ τῶν κακοεργῶν δαιμόνων θετέον ὅτι αὐτοὶ αἴτιοι γιγνόμενοι τῶν περὶ τὴν γῆν παθημάτων, οἷον λοιμῶν, ἀφοριῶν, σεισμῶν, αὐχμῶν καὶ τῶν ὁμοίων. . .» [8]. Ἐκ τῶν Ἑλλήνων δὲ φιλοσόφων παραλαβόντες παρεδέχθησαν τὴν δοξασίαν ταύτην καὶ οἱ χριστιανοί. «Ἀλλ' εἰ χρὴ, λέγει ὁ Ὠριγένης, ἀποτολμήσαντα λέγειν τινὰ ἅπερ ταῦτα δαιμόνων ἐστὶν ἔργα, φήσομεν, ὅτι λιμοὶ, καὶ ἀφορίαι. . . καὶ αὐχμοὶ, ἀλλὰ καὶ ἡ τοῦ ἀέρος διαφθορά. . . πάντα ταῦτα δαίμονες αὐτουργοῦσι» [9]· τὴν δὲ θεραπείαν

1 Πρβλ. Ἰωάνν., ἐπιστ. Α'. β'. 22.
2 Ἰουστιν., Διάλογ. πρὸς Τρύφων.
3 Παυλ. Σιλεντιαρ., εἰς ἁγ. Σοφ. Ι. 140.
4 Ducangii, Glossarium ad script. med. et inf. latinitat. ἐν λ. contrarius.—Grimm, D. M. σ. 940.
5 Ducangii, αὐτ.
6 Αὐτ. s. v.
7 Pouqueville, ἔνθ. ἀν.—Dora d'Istria, Excursions. τ. II σ. 151-152.
8 Πορφυρ., π. ἀποχῆς ἐμψύχων Β, 40.
9 Ὠριγέν., VII Κατὰ Κέλσου σ. 765.

τῶν κακῶν τούτων ἀποδίδωσιν ὁ αὐτὸς εἰς τοὺς ἀγγέλους [1]. Ἡ δοξασία αὕτη ἐπεκράτησε καὶ ἐν τῇ καθολικῇ ἐκκλησίᾳ, ἱκανὰ δὲ παραδείγματα ἔκ τε τῆς γραφικῆς καὶ τῆς πατρολογίας ἀναφέρει ὁ Μωρῦ [2]. Ἀνάλογος δὲ τῇ ὑπὸ τοῦ Ὠριγένους ἀνωτέρω ἀναφερομένῃ διαφθορᾷ τοῦ ἀέρος ὑπὸ τῶν δαιμόνων εἶναι ἡ δοξασία καθ' ἣν ὁ διάβολος προξενεῖ τοὺς ἀνεμοστροβίλους καὶ τὰς θυέλλας [3], ἀντὶ τῶν Νεράιδων [4]. Διὰ τοῦτο ἡ λέξις *ἄνεμος* κατήντησε εἰς τὴν σημασίαν τοῦ διάβολος, ὡς καὶ ἐν τῇ κατάρᾳ *Νά σε πάρῃ ὁ ἄνεμος!* (μερικοὶ προσθέτουσι *Καὶ νά σ' ἀλέσῃ ὁ μῦλος!*) [5] ὁμοίως καὶ Γρηγόριος ὁ Πάπας ὁ διάλογος ἀποκαλεῖ τὸν δαίμονα ventus urens καὶ aquilo [6], καὶ οἱ Γερμανοὶ ἀναλόγους μεταχειρίζονται λέξεις [7]. Διὰ τὴν αὐτὴν ἀφορμὴν καὶ ἡ λέξις *τυφὼς* παρὰ τοῖς ἀρχαίοις, ἐκ τῆς ὀνομασίας τοῦ παρ' Αἰγυπτίοις θεοῦ τοῦ κακοῦ παραγομένη, ἐσήμαινεν ἀνεμοστρόβιλον.

Προσέτι νομίζουσι τὸν διάβολον πρόξενον τῶν ἀσθενειῶν καὶ μάλιστα τῶν αἰφνιδίων· λέγουσι δὲ τότε περὶ τοῦ ἀσθενοῦς ὅτι εἶναι *ἀπόξω* [8] ἢ τῆς *ἀπόξως*, ἤτοι τῆς

1 Αὐτ. σ. 785.

2 Maury, Essai sur les légendes pieuses. σ. 18-19.

3 Κατὰ τοὺς Ζακυνθίους ὁ Διάβολος προξενεῖ καὶ τοὺς σίφωνας (ὁ σίφουνας). Βλ. καὶ Schmidt, τ. I σ. 177-178.

4 Βλ. τοῦ παρόντος τόμου σ. 109-111.—Schmidt, τ. I σ. 123.

5 Πρβλ. τούτοις ὅσα περὶ ἀναλόγων ἐκφράσεων σημειοῖ ὁ Κοραῆς ἐν Ἀτάκτοις (τ. II, σ. 48)· πρὸς δὲ καὶ Pouqueville, ἔνθ. ἀν.

6 Gregor. Magn., I, 247. 570.

7 Grimm, D. M. σ. 951-952. Πρβλ. καὶ σ. 262. 599.

8 Σκ. Δ. Βυζαντίου, Λεξικὸν τῆς καθ' ἡμᾶς ἑλλην. διαλέκτου σ. 477.

ἔξωθεν δυνάμεως[1]· ἐν Σκύρῳ δὲ λέγουσιν «*εἶν' ἀπὸ κακοῦ*, ἐπὶ ἀνθρώπου παθόντος ἀπὸ ἐπήρειαν πονηροῦ τινος δαίμονος»[2]. Πρὸ πάντων δὲ, ὡς παρατηρεῖ ὁ γράψας τὸ γλωσσάριον τῆς Ἀμφίσσης ἐν τῇ Ἐφημερίδι τῶν φιλομαθῶν «ἐὰν ἔτυχε κοιμώμενος ὑπὸ δένδρον, οὗτινος τὴν σκιὰν θεωροῦσι κακὴν, ὡς τῆς συκῆς καὶ συκαμινέας, ἢ εἰς οἰκίαν, τὴν ὁποίαν θεωροῦσι κατοικίαν τῶν ϛοιχείων· ἐντεῦθεν καὶ αἱ φράσεις: *αὐτὸ τὸ δένδρο εἶναι χρουσματζάρικο· αὐτὴ ἡ οἰκια εἶναι χρουσματζάρικη·* καὶ ἐπικρατεῖ ἀκόμη ἡ κακοδαιμονία νὰ μὴ κατοικῶσιν εἰς τοιαύτας οἰκίας»[3]. Ἐν δὲ τῇ Ῥόδῳ ὁσάκις συμπέσῃ ὁ λόγος περὶ ἀσθενειῶν, λέγουσι πρὸς ἀπευχὴν *Κουφὸ τοῦ πονηροῦ ταυτί*[4].

Πρὸς θεραπείαν τῶν τοιούτων διαβολικῶν ἀσθενειῶν προσκαλοῦσιν ἱερέα, ὅστις διαβάζει τὸν ἀσθενῆ, ἀναγινώσκει δῆλον ὅτι τὰς «Εὐχὰς ἤτοι ἐξορκισμοὺς τοῦ μεγάλου Βασιλείου πρὸς τοὺς πάσχοντας ὑπὸ δαιμόνων». Ἂν δὲ ἡ νόσος δραϛηριωτέρων δεῖται φαρμάκων, τοῦ διαβόλου μετὰ πεισμονῆς ἐμμένοντος, τότε φέρουσι τὸν ἀσθενῆ εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ δι' ἱεροτελεστίας ἐπισήμου ἐξορκίζουσι τὸ *ἀερικόν*· ὁ Τουρνεφὸρ παρέϛη ποτὲ μάρτυς τοιαύ-

1 Ἐφημερὶς τῶν Φιλομαθῶν. 1857 τ. Ε'. σ. 148.

2 Αὐτ. σ. 185. — Ὁ Κοραῆς ἀναφέρει ἑτέραν ἀνάλογον φράσιν ἀερικὸν ἢ ἐξαφνικὸν τὸν εὕρηκε καὶ ἱκανὸν περὶ ταύτης ποιεῖται λόγον ἐν Ἀτάκτοις (τ. II σ. 17), παραβάλλων αὐτὴν χωρίῳ τινὶ τοῦ Πλάτωνος (Ἀξιοχ. σ. 364). — Πρβλ. καὶ Schmidt, I σ. 97.

3 Αὐτ. σ. 148.

4 Π. Βενετοκλῆς, ἐν Πανδώρᾳ, τ. ΧΧ, σ. 397.

της τελετῆς καὶ περιγράφει αὐτήν[1]· ὁ δὲ Ἰησουΐτης πατὴρ Ῥιχάρδος περιγράφει ἑτέραν ἐν Θήρᾳ τελεσθεῖσαν, σημειῶν καὶ τοῦτο τὸ περίεργον ὅτι καὶ ἄγγελοι καὶ δαίμονες ἐπίσης ἐπιφέρουσιν ἀσθενείας, καὶ ἐπὶ μὲν τῶν δαιμόνων λέγεται τὸ πάθημα *ἀερικὸν*, *ἀγγελικὸν* δὲ ἐπὶ τῶν ἀγγέλων[2]. Εὐτυχῶς αἱ τοιαῦται τελεταὶ ἤδη ἐξέλιπον.

Ἡ πρόληψις αὕτη, καθ' ἣν αἱ ἀσθένειαι εἰσὶν ἔργα δαιμόνων εἶναι ἀρχαία, διότι καὶ οἱ Ἕλληνες ἀπέδιδον τὴν αἰτίαν αὐτῶν εἰς τοὺς δαίμονας, οἵτινες ἐν πολλοῖς, ἐν τῇ μεταγενεστέρᾳ μάλιστα ἐποχῇ, ἐταυτίσθησαν μετὰ τῶν δαιμόνων τῆς χριστιανικῆς θρησκείας[3]. Ὁ Ὅμηρος λέγει περὶ τοῦ ἀσθενοῦς καὶ τηκομένου πατρὸς τοῦ Ὀδυσσέως: «*στυγερὸς δε οἱ ἔχραε δαίμων*»[4]. Τὴν αὐτὴν δὲ ἰδέαν ἐκφέρει καὶ ὁ Πλάτων[5]. Ἀπέδιδον δὲ καὶ οἱ ἀρχαῖοι τὰς νευρικὰς καὶ διανοητικὰς κατ' ἐξοχὴν ἀσθενείας εἰς τὰς ἐνεργείας τῶν δαιμόνων· ἐκτενῶς δὲ περὶ τούτου ἔγραψαν ὅ τε Μωρῦ[6] καὶ ὁ Egger[7].

1 Tournefort, Relation d'un voyage au Levant. 1717 τ. I σ. 174.

2 Ἐν Pègues, Histoire du volcan et des phènomènes volcaniques de Santorin. 1842 σ. 540 κε.

3 Ὁ Ἄγγλος Hobbes πρῶτος ἀπέδειξεν ὅτι οἱ χριστιανοὶ παρέλαβον ἀπὸ τῶν Ἑλλήνων σύμπαν τὸ δαιμονολογικὸν αὐτῶν σύστημα (Leviathan κεφ. 45 ἐν τῇ ὑπὸ W. Molesworth ἐκδόσει τῶν ἁπάντων αὐτοῦ. τ. I σ. 699).—Πρβλ. καὶ Maury, Hist. des religions de la Grèce antique. τ. III σ. 429.

4 Ὀδυσσ. Ε, 396.

5 Πλάτ., Φαιδρ. σ. 265 καὶ ἀλλ.

6 Alfr. Maury, La magie et l'astrologie II part. ch. 2 Origine démoniaque attribuée aux maladies nerveuses et mentales. σ. 261 κε.

7 Egger, ἐν Revue archéologique 1860.

Ὁ φανατικὸς καθολικὸς ἱερεὺς Pègues περιγράφει μετὰ χλευαστικῶν κατὰ τῶν ἱερέων τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας φράσεων τίνι τρόπῳ ἐξορκίζουσιν οὗτοι καὶ προσπαθοῦσι νὰ κατευνάσωσι τὰ δαιμόνια, ὑφ' ὧν νομίζουσιν ὅτι κατέχονται αἱ ὑπὸ ὑστερικῶν ἢ ἄλλων νευρικῶν νόσων πάσχουσαι γυναῖκες. Παρατίθησι δὲ καὶ ὁμοίαν διήγησιν τοῦ ἰησουΐτου πατρὸς Ῥιχάρδου ὅστις πρὸ δύο ἑκατονταετηρίδων ἔγραψέ τινα περὶ τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας [1]. Ὡς παρατηρεῖ ὁ Μωρῦ [2], τοιαῦται δοξασίαι καὶ τελεταὶ εἰσὶν ἐν χρήσει οὐ μόνον παρὰ χριστιανικοῖς λαοῖς, ἀλλὰ καὶ παρ' ἀλλοθρήσκοις, ὡς παρὰ τοῖς Σίναις [3], τοῖς κατοίκοις τῆς νήσου Τόγκας [4] κλπ. Μεταξὺ δὲ τῶν χριστιανῶν συνηθέσταται εἰσὶ παρὰ τοῖς Ἱσπανοῖς καὶ Ἰταλοῖς [5] τοῖς Σικελιώταις [6], τοῖς Μαρωνίταις [7]. Παρὰ δὲ τοῖς Μουσουλμάνοις, ὡς ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς παρατηρεῖ [8], οὐ μόνον αἱ μεγάλαι νευρικαὶ καὶ διανοητικαὶ ἀσθένειαι ἀποδίδονται εἰς τοὺς δαίμονας [9] ἀλλὰ καὶ αἱ ἐλάχισται νευ-

1 Pègues, ἔνθ. ἀν. σ. 539 κε.

2 Maury, Essai sur les légendes pieuses σ. 268.

3 Le livre des récompenses et des peines, trad. Stanislas-Julien. σ. 125.

4 Mariner, An account of the natives, of the Tonga islands. London 1817. τ. 3.

5 Labat, Voyage en Espagne et en Italie τ IV σ. 104.

6 Swinburne, Voyage dans les deux Siciles. trad. franç. τ. I. σ. 338.

7 Volney, Voyage en Égypte et en Syrie. τ. I κεφ. 3.

8 Maury, La magie et l'astrologie, 3e éd. σ. 301 κε.

9 Πρβλ. J. Morean (de Tours) sur les aliénés en Orient ἐν Annales médico-psychologiques. τ. I σ. 115 κε.-L. Bertherand, Médecine et hygiène des Arabes. σ. 48 κε.

ρικαὶ παθήσεις, ὡς τὰ χασμήματα, ὁ ἐμετὸς, τὸ πτέρνισμα καὶ τὰ τοιαῦτα [1]. Πρὸς θεραπείαν δὲ τούτων ἀντὶ ἐξορκισμῶν προτιμῶσι τὰ ῥητὰ τοῦ Κορανίου, ἅτινα ἐνίοτε ἐπικολλῶσιν ἐπὶ τῶν νώτων τοῦ πάσχοντος, ἢ τὰ γράφουσιν ἐπὶ ἀγγείων, ἐξ οὗ δίδουσιν αὐτῷ νὰ πίῃ [2]. Περὶ τούτων καὶ ὁ ἡμέτερος Σκαρλάτος ὁ Βυζάντιος σημειοῖ τ' ἀκόλουθα: «Καὶ ἐπειδὴ φρονεῖ ὁ Τοῦρκος, ὅτι αἱ πλειότεραι ἀσθένειαι εἶν' *ἀπ' ἔξω*, *ἀερικαὶ* (χαβαδὰν), προτιμᾷ πολλάκις τὸν *κουσκᾶν*, ῥητὸν τοῦ Κουρ-ᾶν, γεγραμμένον εἰς κομμάτιον χάρτου, τὸ ὁποῖον ἢ καπνίζεται ὁ πάσχων, ἢ ἐκπλύνει ἐντὸς τοῦ ὕδατος καὶ πίνει τὸ ἀπόπλυμμα τοῦτο, ἢ φέρει συνήθως ἐπάνω του, ὡς φυλακτήριον. Πολλοὶ δὲ καὶ τῶν Γραικῶν καὶ τῶν Ἀρμενίων καταφεύγουσιν εἰς τὸ μέσον τοῦτο» [3]. Τρέφουσι δὲ τοιαύτας ἰδέας καὶ οἱ Ἰνδοὶ οἱ ἀσπασθέντες τὸ μωαμεθανικὸν θρήσκευμα [4], ὅμοια δὲ καὶ οἱ Ἑβραῖοι ἐδόξαζον, ὡς ἐξάγεται ἐκ τῆς βίβλου τῶν Βασιλειῶν, ἔνθα ἡ αἰτία τῶν τοιούτων ἀσθενειῶν λέγεται *ῥουὰχ* ἤτοι πνεῦμα [5]. Ἐπίσης καὶ οἱ ἀρχαῖοι Αἰγύπτιοι, οἱ Πέρσαι, οἱ Ἰνδοὶ, οἱ βουδισταὶ κάτοικοι τῆς Ταπροβάνης (Ceylan) τοῦ Θιβὲτ

1 Pend-Nameh, trad. S. de Sacy, κεφ. LXIII σ. 245.

2 Βλ. Perron ἐν τῇ ὑπ' αὐτοῦ μεταφράσει τοῦ Voyage au Darfour τοῦ Mohammed-el-Tounsy σ. 443.

3 Σκ. Δ. τοῦ Βυζαντίου, Κωνσταντινούπολις τ. I σ. 94.

4 Πρβλ. Jaffur Shureef, Qanoon-e-islam, σ. 318, 332 Maury, La magie σ. 303.

5 Βασιλ. Γ'. κβ'. 21.—Maury, Le personnage de la mort ἐν Revue archéolog. τ. IV σ. 321.—Περὶ ἄλλων χωρίων τῆς Παλαιᾶς διαθήκης καὶ τοῦ Ταλμοὺδ βλ. Maury, La Magie σ. 290.

καὶ ἄλλων μερῶν, οἱ Σῖναι, πολλοὶ λαοὶ τῆς μέσης Ἀσίας, οἱ Τσουβάχοι καὶ οἱ Κιρκάσιοι τῆς Ῥωσσίας, αἱ ἰνδικαὶ φυλαὶ τῆς τε ἀρκτώας καὶ τῆς μεσημβρινῆς Ἀμερικῆς, οἱ ἰθαγενεῖς τῆς Ὠκεανίας, τῆς Νέας Ζηλανδίας, τῆς Αὐςραλίας, τῆς Πολυνησίας καὶ πλεῖςα ἀμερικανικὰ φῦλα[1].

Ἐν τῇ διαθήκῃ τοῦ Σολομῶντος, περὶ ἧς ἀμέσως κατωτέρω θέλομεν ποιήσει λόγον παρίστανται τριάκοντα ἓξ δαιμόνια, ἀπαριθμοῦντα τῷ Σολομῶντι ποίας ἕκαστον ἀσθενείας ἐπιφέρει τοῖς ἀνθρώποις[2]. Καθόλου δ' εἰπεῖν αἱ τοιαῦται ἰδέαι τοσοῦτον ἦσαν ἐῤῥιζωμέναι εἰς τὰ πνεύματα πάντων, ὥστε οὐ μόνον ἄνθρωποι τοῦ ὄχλου, ἀλλὰ καὶ ἄνδρες διακεκριμμένοι καὶ ἐπιστήμονες, ὡς ὁ Λούθηρος[3], καὶ ἰατροὶ πολλοὶ ἀρχαῖοί τε καὶ νεώτεροι παρεδέχοντο αὐτάς[4]. Ἀλλ' ἐν μὲν τῇ ἀρχαιότητι ἡ διαυγεστάτη καὶ μεγάλη τοῦ Ἱπποκράτους διάνοια διέγνωσε τὴν φυσικὴν αἰτίαν τῶν νευρικῶν καὶ διανοητικῶν νόσων, μάλιστα δὲ τῆς ἐπιληψίας[5], πρὸς δὲ μετ' αὐτὸν Ἀρεταῖος ὁ Καππαδόκης κατενόησε τὴν καθαρῶς παθολογικὴν αἰτίαν τῆς ἐπιληψίας[6]. Ἐν δὲ τοῖς νεωτέροις χρόνοις μόλις κατὰ τὸν δέκατον ἕκτον αἰῶνα ὁ Μονταίγνιος πρῶτος φαίνεταί πως ἐνδοιάζων νὰ παραδεχθῇ τὰς δαιμονίας νόσους, ὁ δὲ Σεμλῆρος (Semler), ὁ ἱδρυτὴς τῆς γερ-

1 Maury, La Magie σ. 276 κε.
2 Ἐν Migne, Patrol. ser. gr. τ. CXXII, στ. 1341 κε.
3 Maury, Essai sur les légendes pieuses σ. 263 κε.
4 Αὐτ., La Magie σ. 337 κε.
5 Περὶ ἀέρων καὶ ὑδάτων, 21-22.—Περὶ ἱερῆς νούσου.
6 Ἀρεταίου, περὶ αἰτ. καὶ σημ. χρον. παθ. Α, 4.

μανικῆς ὀρθολογιστικῆς σχολῆς, ἐταύτισε κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα τοὺς δαιμονιζομένους τοῖς παραφρονοῦσι[1].

Ὡς κατ' ἐξοχὴν δ' ἐκ τοῦ δαίμονος προερχομένη θεωρεῖται ἡ ἐπιληψία, ἡ *ἱερὰ νόσος* τῶν ἀρχαίων[2]. Λέγεται δ' ἔτι ἐν τῇ κοινῇ γλώσσῃ *σεληνιασμὸς* μὲν ἡ νόσος *σεληνιαζόμενος* δὲ ὁ πάσχων, ὡς καὶ ἐν τῇ κοινῇ διαθήκῃ, ἔνθα ἀπαντῶσιν αἱ λέξεις *σεληνιαζόμενοι* καὶ *σεληνιάζεσθαι*[3], αἱ δὲ περιγραφαὶ τῶν σεληνιαζομένων παρουσιάζουσιν ὅλα τὰ φαινόμενα τῆς ἐπιληψίας[4]. Προῆλθον δ' αἱ λέξεις αὗται ἐκ τῆς προλήψεως, καθ' ἣν ἡ αὔξησις καὶ μείωσις τῆς σελήνης μεγάλην εἶχεν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς ἐπιτάσεως καὶ ὑφέσεως τῆς νόσου. Τῆς προλήψεως ταύτης μέμνηνται πολλοὶ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς, μάλιστα δὲ ὁ λατῖνος Julius Firmicus[5]. Οἱ μεταγενέστεροι

1 Πρβλ. Am. Saintes, Hist. critique du rationalisme en Allemagne. σ. 120.

2 Πρβλ. H. Mathieu, La Turquie et ses differents peuples. τ. II σ. 108.—Dora d'Istria, Excursions en Roumelie et en Morée. τ. I σ. 433-436.

3 Ματθ., Δ', 24. ΙΖ', 15.—Πρβλ. Φωτίου, Ἀμφιλόχια, ζήτημα X, § 1 (ἔκδ. Σοφ. Οἰκονόμου, 1858 σ. 23) «Σεληνιαζομένους ὁ εὐαγγελιστὴς τοὺς δαιμονίῳ κατόχους ὀνομάζει νόσῳ, οὐχὶ τὴν σελήνην αἰτίαν τοῦ πάθους ἀναγράφων, οὐδ' ὅτι αὐτὴ τὸν ἄνθρωπον τοῦ ἁλῶναι τῷ κακῷ τὰς ἀφορμὰς παρέχει, ἀλλ' ἐθίμοις τῷ πλήθει καὶ γνωρίμοις ὀνόμασι τὰς τοῦ δεσπότου θαυματουργίας σπουδάζων διηγεῖσθαι.»—Διὰ τὴν αὐτὴν αἰτίαν ὁ ἐπιληπτικὸς γαλλιστὶ μὲν lunatique λέγεται, ἀγγλιστὶ δὲ lunatic.

4 Βλ. J. E. Chevalier, Essai sur l'epilepsie σ. 3.—Georget, Physiologie du système nerveux τ. II σ. 381.

5 Jul. Firmicus, Mathes. lib. 4,—Ἀρεταῖος, ἔνθ. ἀν.—Ἀριστοτέλ., Ζώων ἱστ. Ζ'. 12 «καὶ ἐν ταῖς πανσελήνοις μᾶλλον πονοῦσιν.» Λου-

συνδυάζοντες τὰς περὶ τῆς ἐπιῤῥοῆς τῆς Σελήνης προλήψεις πρὸς τὰς περὶ τῆς προσβολῆς τῶν ἐπιληπτικῶν ὑπὸ τοῦ δαίμονος ἐπίστευον ὅτι *σεληναῖοι δαίμονες* (lunatici daemonii)[1] ἐπέφερον τὴν νόσον ταύτην. «Ἔστι δέ τις λόγος ἕτερος λέγει ὁ Φώτιος, ὡς δαιμονῶσι μὲν καὶ οὗτοι (οἱ σεληνιαζόμενοι), τὰ δαιμόνια δὲ διαβάλλειν τὰ κτίσματα τοῦ δημιουργοῦ τοῖς ἀνθρώποις ἔχοντα σπουδὴν ἐπιτηρεῖ τὰς αὐξήσεις τῆς σελήνης, καὶ τότε τὴν ἐπίθεσιν καὶ τὸ πάθος ἐκδηλότερον ποιεῖ»[2]· ὁ δὲ μέγας Βασίλειος ἐν τοῖς ἐξορκισμοῖς αὐτοῦ καταγράφει καὶ δαιμόνια τῇ *σελήνῃ συναλλοιούμενα*. Ἐν γένει δὲ ἡ ἰδέα ὅτι οἱ ἐπιληπτικοὶ κατέχονται ὑπὸ δαίμονος εἶναι κοινὴ παρὰ τοῖς πλείστοις τῶν ἀνατολικῶν ἐθνῶν[3]· οἱ δὲ κάτοικοι τοῦ Μαυροβουνίου οὐ μόνον δὲν ἐπιτρέπουσιν εἰς σεληνιαζόμενον νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν οἰκίαν των, ἵνα μή τι πάθωσιν ὑπὸ τοῦ ἐνοικοῦντος ἐν αὐτῷ δαίμονος, ἀλλὰ καὶ σκληρότατα μάλιστα βασανίζουσιν αὐτόν[4].

Τοὺς δὲ κυρίως *δαιμονιζομένους* ὁ λαὸς τῆς Ἑλλάδος γινώσκει ἐκ τῶν πολυπληθῶν συναξαρίων, ἅτινα διηγοῦνται τὴν ἴασιν τοιούτων νοσημάτων διὰ τῆς χάριτος καὶ τῶν θαυμάτων ἁγίων. Διετήρησε δὲ, ἀλλ' εἰς μεταφορικὴν σημασίαν, καὶ λέξεις καὶ φράσεις, προελθούσας ἐκ τῶν

κιαν., Τόξαρ. 24. Φιλοψευδ. 44.—Βλ. καὶ Arago ἐν Annuaire du bureau des longitudes 1833. σ. 234 κε.

1 Gregor. Tourensis, De miraculis S. Martini I, 17.

2 Φώτ., ἔνθ. ἀν. § 2.

3 Περὶ τῶν ἀρχαίων Περσῶν βλ. Anquetil du Perron, Zend-Avesta. τ. I μέρ. 2ον σ. 110, 112.

4 Στ. Ξένου, Ἀλῆ Πασᾶς. Ἐν Βρεττανικῷ ἀστέρι. τ. IV.

σαν τὴν λαβὴν (*μαυρομάνικη*) χιαστὶ μετὰ τῆς θήκης αὐτῆς[1]. Ἀλλαχου δ' ἐπᾴδουσι τ' ἀκόλουθα,

Σβραχνᾶ, 'ς τὸ δρόμο 'πῶρχεσαι,
μέτρα τ' ἄστρα τοὐρανοῦ,
καὶ τὴν ἄμμο τοῦ 'γιαλοῦ,
καὶ τὴ γοῦνα τρίχα, τρίχα,
καὶ τὸ δρόμο τρύπα, τρύπα[2],

διότι πιστεύουσιν ὅτι μέχρις οὗ ἀπαριθμήσῃ πάντα ταῦτα, θὰ ἐπανατείλῃ ἡ πρωΐα, ὅτε οὐδένα δύναται νὰ κακοποιήσῃ.

Ἡ πρόληψις αὕτη ἦν κοινὴ καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις, οἵτινες ἐδόξαζον ὅτι ὁ καθ' ὕπνους πνιγμὸς ἦν ἔργον δαίμονος, ὃν *Ἐφιάλτην* ἢ *Πνιγαλίωνα* ἀπεκάλουν[3]. Καθ' ἅπασαν δὲ τὴν Εὐρώπην ὁ λαός, κατὰ τὸν μεσαίωνα πρὸ πάντων, ἐπίστευεν ὅτι τέρας τι φρικτὸν[4], ἢ μάγοι καὶ μάγισσαι, ἢ ἄλλα δαιμόνια ἐπεκάθηντο ἐπὶ τοῦ στήθους τῶν κοιμωμένων καὶ κατέπνιγον αὐτούς[5].

1 Α. Κ. Χούμης, ἐν Νεοελλην. ἀναλέκτ. τ. Ι σ. 336.

2 Λελέκ., ἐνθ. ἀν. Ἤτοι ἀπαρίθμησον τ' ἄστρα, καὶ τοὺς κόκκους τῆς ἄμμου, καὶ πάσας τὰς τρίχας τῆς γούνας, καὶ πάσας τὰς τρύπας τῆς ὁδοῦ ἀνὰ μίαν.

3 Περί τινος ἑτέρας ὀνομασίας (Ἠπίαλος, Εὐπόπας, Τρίφης) βλ. Κοραῆ, Ἄτακτα, τ. IV σ. 47, ἐν παραβολῇ πρὸς Σχολ. Ἀριστοφ. Σφ. 1038.

4 Collin de Plancy, Dictionnaire infernal, 1825. τ. II σ. 79.

5 Keysler, Antiquitates selectae Septentrionales σ. 497 κε.—J. Brands, Observations on popular Antiquities, publish. by Ellis τ. III, σ. 154.—J. Grimm, Deutsche Mythologie σ. 433.—Soldan, Geschichte der Hexenprocesse, σ. 150 κε.—παρὰ Maury, La magie et l'astrologie σ. 256.—Berger de Xivrey, Tradions teratologiques, σ. 478. κε.—P. L. Jacob, Curiosités de l'hist. des croyances

Οἱ Βυζαντινοὶ ὠνόμαζον τὸν Ἐφιάλτην καὶ *Βαβουτσίαν* καὶ *Βαβουτσικάριον*· τὴν λέξιν ταύτην παράγει μὲν ὁ Ψελλὸς ἀπὸ τῆς Βαυβοῦς[1], ἀλλ' εἶναι μᾶλλον αὐτὴ ἡ μεταγενεστέρα λατινικὴ babutzicarius[2]· ἥτις ἔχει πιθανῶς σχέσιν πρὸς τὴν ἐπωνυμίαν Βαβάκτην τοῦ Πανός, ᾧ ἔςιν ὅτε ἀπέδιδον τὴν αἰτίαν τῆς ἀσθενείας ταύτης[3]. Παρ' ἡμῖν δὲ καλεῖται *μόρα*· ὁμοίως ἀποκαλοῦσιν, ὡς σημειοῖ ὁ Grimm[4], καὶ οἱ Πολωνοὶ τὸν ἐφιάλτην mora, οἱ Βοημοὶ müra, οἱ ἀρχαῖοι Ἀγγλοσάξωνες moere, ἐξ οὗ τὸ ἀγγλικὸν nightmare (νυκτερινὴ φοράς;) τὸ γαλλικὸν cauchemar κλπ. Ἔχει δὲ πρὸς τὴν ὀνομασίαν ταύτην σχέσιν καὶ ἡ τῆς Γυλοῦς, τοῦ θήλεος δαιμονίου τῶν βυζαντινῶν, ἐπίκλησις *Μωρρᾶ*[5]. Καλεῖται δὲ προσέτι παρ' ἡμῖν ὁ ἐφιάλτης καὶ *βαρυχνᾶς*[6] ὡς καὶ παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς[7] ἢ *βραχνᾶς*[8] ἢ *σβραχνᾶς*[9] ἢ *βαρυπνᾶς*, ἢ *γαρυπνᾶς*[10],

populaires au moyen âge σ. 164 κε.—Περὶ τοῦ ὁμοίου δαίμονος Alp τῶν Γερμανῶν βλ. Grimm, ἔνθ. ἀν. σ. 411. Deutsche Sagen. ἀρ. 81.

1 Ἐν Allatii, De quorundam Graecorum opination. § 10 σ. 139.

2 Ducangii, Glossarium ad script. med. latinit. ἐν λ. τ. I σ. 521 ἔκδ. Didot.

3 Κοραῆ, Ἄτακτα, τ. IV σ. 49.

4 Grimm, Deutsche Mythologie σ. 433.

5 Allat., αὐτ. σ. 127.

6 Κοραῆ, αὐτ. σ. 46 ἐκ τοῦ Ducange καὶ Somavera.

7 Εὐσταθ., εἰς Ἰλιαδ. Η σ. 561.—Ψελλός, κατωτ.

8 Βενετοκλῆς, ἐν Ἐφημ. Φιλομαθῶν 1862 σ. 2177.—Κοραῆς ἔνθ. ἀν. ἐκ τοῦ Somavera.

9 Λελέκ., ἔνθ. ἀν.

10 Σακελλαρ., ἔνθ. ἀν. «Βαρυπνᾶς καὶ γαρυπνᾶς, τὸ ἐν ὀνείροις φαινόμενον φάσμα, ὅπερ εἰ καὶ πάσαις δυνάμεσι καθ' ὕπνον ἀγω-

«ἐκ τοῦ βαρὺς καὶ πνέω, οἱονεὶ βαρύπνους», κατὰ τὸν κ. Σακελλάριον, ἢ μᾶλλον ἐκ τοῦ βαρὺς καὶ ὕπνος, ἤτοι δαιμόνιον «ἐπιβουλεῦον ἐν ὕπνῳ βαρεῖ» κατὰ τοὺς ἐξορκισμοὺς τοῦ μεγάλου Βασιλείου. Διὰ τὴν αὐτὴν αἰτίαν καλεῖται ἐν μὲν τῇ ἰταλικῇ pesaruole, ἐν τῇ ἱσπανικῇ pesadilla, καὶ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ γαλλικῇ appesart, ἐκ τοῦ pesar, βαρύνειν [1].

Ὅ τε Σουΐδας καὶ ὁ Ψελλὸς ἀποδίδουσιν εἰς αἴτια φυσικὰ τὸν ἐφιάλτην «Ἐφιάλτης, ἡ εἰς τὴν κεφαλὴν ἀνατρέχουσα ἀναθυμίασις ἐξ ἀδηφαγίας καὶ ἀπεψίας παρ' ἰατροῖς ἐφιάλτης λέγεται, ὁ λεγόμενος παρὰ πολλοῖς *βαβουτσικάριος*», παρατηρεῖ ὁ πρῶτος τούτων· ὁ δὲ Ψελλὸς λέγει τ' ἀκόλουθα: «οὔθ' ὁ λεγόμενος Βαρυχνᾶς δαίμων ἐστί τις, ἀλλὰ πάθος τὸ περὶ τὴν κεφαλὴν ἐξ ἀναθυμιάσεως ἀποπνέον, ἢ δυσκατεργάστων τροφῶν· τὸ δὲ πάθος ἐφιάλτην παῖδες ὀνομάζουσιν ἰατρῶν, ἀπὸ τοῦ ἐφάλλεσθαι κάτωθεν συνθέντες τὸ ὄνομα. Τὸ γὰρ ἐκεῖθεν ἀτελῶς ἐξατμίζον παχύτερον ἔτι καὶ γεωδέστερον ὄν, ταῖς τοῦ ἐγκεφάλου κοιλίαις ἐμπίπτον ἀποφράγνυσι ταύτας, καὶ δυσαίσθητόν πως ἢ ἀκίνητον παντάπασιν ἀποφαίνει τὸν παθαινόμενον, καὶ τὸ γινόμενον διὰ τὸ βάρους ἐμποιεῖν συναίσθησιν Βαρυχνᾶν ὁ πολὺς κατωνόμασε λόγος» [2].

νιζόμεθα, ὅμως δὲν δυνάμεθα νὰ τὸ ἀπομακρύνωμεν.»—Ἐφημ. τῶν Φιλομαθῶν 1867 σ. 1254· «ὁ Γαρυπνᾶς ἐν Κύπρῳ τὸ φάσμα ἐκεῖνο ὅπερ βλέπει τις καθ' ὕπνον καὶ ἀγωνιζόμενος δὲν δύναται νὰ τοῦ διαφύγῃ.»

1 Grimm, ἔνθ. ἀν.—Κοραῆς ἔνθ. ἀν. 47.

2 Ψελλὸς παρ' Ἀλλατίῳ ἔνθ. σ. 161.

Ἐκ τῶν προλήψεων τούτων περὶ ἐφιάλτου, καὶ τῶν ὀνείρων ἅτινα ταύτας ἐγέννησαν, ἐπήγασαν αἱ κοινόταται, κατὰ τὸν μεσαίωνα μάλιστα, δοξασίαι περὶ συνουσίας καθ' ὕπνους μετὰ τοῦ διαβόλου. Οἱ ψυχολόγοι ἐξηγοῦσι φυσικῶς τὴν δοξασίαν ταύτην διὰ τῶν δυσαρέστων παθήσεων, αἵτινες παρακολουθοῦσι σχεδὸν πάντοτε, τὰ καθ' ὕπνους ἡδονικὰ συναισθήματα [1]. Μετεχειρίζοντο δ' ἐν τῇ παρηκμακυίᾳ λατινικῇ λέξεις συστοίχους ὅπως ἐκφράσωσι τούς τε ὑπὸ ἐφιάλτου πάσχοντας καὶ τοὺς μετὰ τοῦ διαβόλου συνουσιαζομένους succubis μὲν τούτους λέγοντες, incubis δ' ἐκείνους [2]. Παρ' ἡμῖν δὲ Βραφνᾶς κατὰ παραφθορὰν ἴσως ἐκ τοῦ Βραχνᾶς, καλοῦνται ἐν Κρήτῃ οἱ δαίμονες, οἵτινες κατὰ τὰς προλήψεις κακομεταχειρίζονται τὰς γυναῖκας, ὡς σημειοῖ ἐν Πανδώρᾳ ὁ συγγραφεὺς Κρητικοῦ τινος γλωσσαρίου [3].

Διατηρεῖται δὲ παρὰ τῷ καθ' ἡμᾶς λαῷ ἡ πρόληψις αὕτη, καθ' ἣν ὁ διάβολος ἐξ ἁμαρτωλῶν γυναικῶν γεννᾷ λάθρα τέκνα *διαβολοσπέρματα* ἢ *διαβολόσπορα* ἢ *δαιμονόπαιδα* καλούμενα. Τὰ τέκνα ταῦτα, ἄξια τοῦ πατρὸς αὐτῶν, παντοῖα κακουργήματα μετέρχονται, καὶ καταβροχθίζουσι κρυφίως μεγίστην ποσότητα τροφίμων οἱωνδήποτε, καὶ ἀπ' αὐτῆς τῆς βρεφικῆς κοιτίδος ἐνίοτε εἰς τρόπον ὥστε ἐν βραχεῖ χρόνου διαστήματι καταςρέ-

1 Boeth., Scot. Hist., VIII, σ. 149.—Dalyell, The Darker Superstitions of Scotland σ. 600.—παρὰ Maury, La magie et l'astrologie σ. 256.

2 Ducang., Clossar. med. et inf. latinit. ἐν λ. incubi.—Soldan, Geschichte der Hexenprocesse σ. 117.

3 Πανδώρα τ. XX σ. 236.

φουσι τὸν οἶκον, ἐν ᾧ διαιτῶνται. Ἐνίοτε ἀντὶ τοῦ διαβόλου λυκοκάντζαροι ἢ βρυκόλακες γεννῶσι τοιαῦτα τέκνα· ὁ Ἄγγλος περιηγητὴς Pashley ἀναφέρει τὸ ἑξῆς κρητικὸν διήγημα, ἐν ᾧ καὶ ὁ ἐφιάλτης ἀποδίδεται εἰς ἐνέργειαν βρυκολάκων. «Ἕνας καταχανᾶς ἐγύρισεν εἰς »τὴν Ἀνώπολιν, καὶ ἐπλάκωνε τσοὶ ἀνθρώπους καὶ ἐγ»στρωσε καὶ μίαν γυναῖκα. Ὁ ἄνδρας τση εἶχε λείπει »καὶ ἐπῆγεν ἕνας καταχανᾶς, καὶ αὐτὴ θαῤῥῶντας πῶς »εἶναι ὁ ἄνδρα τση, — καὶ τὸ πουρνὸ δὲν ἠμπόρει καὶ »ἦλθε καὶ ὁ ἄνδρα τση, καὶ λέγει τση — «τί ἔχεις;» »καὶ ἡ γυναῖκα λέγει — «Πολλὴν ὥραν μὲ ἐπλάκωσες »τὸ βράδυ, καὶ δὲν ἠμπορῶ·» καὶ ὁ ἄνδρας λέγει — «ἐγὼ »δὲν ἦλθα» καὶ πάλιν ἡ γυναῖκα εἶπε, — «ἐδὰ ὡσὰ δὲν »ἦλθες ἐσὺ ἦτονι ὁ Καταχανᾶς.» Ὑστερινὰ τὸν ἐξεχώ»σασι, καὶ ἐξορκίσανί τονι καὶ ἔπεμψάν τον εἰς τὴν Σαν»τορίνην»[1]. Ὅμοιον διήγημα *τὸ κολασμένον παιδὶ* συνέταξεν ὁ Μαρ. Παπ. Βρετὸς, ἐπὶ τῇ βάσει δημώδους διηγήσεως[2] ὑπάρχει δ' ἐκτὸς τῶν ἄλλων καὶ δημῶδές τι παραμύθιον, θησαυρισθὲν ἐν τῇ συλλογῇ Γ. Χασιώτου (ἀρ. 8), περὶ γυναικὸς ὑπὸ διαβόλου πειραζομένης.

Γυναῖκες ἐκ δαίμονος κύουσαι ἀναφέρονται καὶ ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν[3]. Ἐν δὲ τῇ Εὐρώπῃ κατὰ τὸν μεσαίωνα, ἐπίστευον ὅτι τὰ τέκνα τοῦ διαβόλου, ἅτινα cambions

1 Pashley, Travels in Crete, τ. II σ. 221.

2 Marino P. Vreto, Contes et poèmes de la Grèce moderne. 2α ἔκδ. σ. 95-97 (Leipzig. 1858).—καὶ τούτου μετάφρ. ἐν Ἐθνικῷ ἡμερολογίῳ 1861· καὶ ὑφ' ἡμῶν ἐν Ἰλισσῷ τ. III σ. 5.

3 Προκόπ., Ἀνέκδ. ΙΒ, 6, 7.

ἐκαλοῦντο, ἐγεννῶντο δυσμορφώτατα, ἦσαν βαρύτατα, καὶ τὰ πάντα καταβροχθίζοντα οὐδαμῶς ἐπάχυνον [1]. Ἐν Γερμανίᾳ τὰ τέκνα ταῦτα ἀπεκαλοῦντο wihselinga, ἢ μεταγενέστερον Wechsebalg (τέρατα), ἐπιστεύετο δ' ἐκτὸς τῶν ἄλλων ὅτι ζῶσι μόνον μέχρι τοῦ ἑβδόμου τῆς ἡλικίας αὐτῶν ἔτους, ὅτε τὰ παίρνει ὁ διάβολος [2].

Ἐκτὸς δὲ τῶν θνητῶν γυναικῶν ἀναφέρεται καὶ σύζυγος τοῦ διαβόλου δαίμων θήλεια, ἀλλὰ σπανιώτερον τοῦτο, διότι μίαν μόνον μαρτυρίαν γινώσκομεν, παραμύθιόν τι ἀνέκδοτον μεγάλως ὁμοιάζον ἰνδικῇ τινι διηγήσει [3]. Θήλεα δὲ δαιμόνια πολλάκις ἀναφέρονται, οὐ μόνον ὑπὸ τῶν ἑλληνικῶν προλήψεων, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τῶν φραγκικῶν, τῶν γερμανικῶν κλπ. Καταδιώκουσι δὲ τὰ θήλεα ταῦτα δαιμόνια τὰς τικτούσας γυναῖκας καὶ προσπαθοῦσι νὰ πνίγωσι τὰ νεογνά, ὡς ἐκτενέστερον ἐν τῷ τρίτῳ τόμῳ, ἐν τοῖς *περὶ γεννήσεως* θέλομεν διαλάβει. Ἐν τῇ διαθήκῃ τοῦ Σολομῶντος ἀναγινώσκομεν τὰ ἀκόλουθα περὶ τῶν θηλέων τούτων δαιμονίων: «Ἐπυθόμην

1 Delancre, Tableau de l'inconstance des démons. βιβλ. III ἐν τέλει.—Boguet, Discours des sorciers κεφ. 14.—P. L(acroix) Jacob, Curiosités de l'hist. des croyances popul. σ. 182.

2 Grimm, Deutsche Sagen, τ. I ἀρ. 82. πρβλ. καὶ ἀρ. 81. 87-90. Deutsche Mythologie σ. 437-438.—J. Bodin, La Démonomanie des Sorciers βλ. II κεφ. 7.

3 Βλ. Ψιττακοῦ μυθολογίας νυκτερινάς, νὺξ 45-46 μετάφρ. Δ. Γαλανοῦ (ἐν Χιτοπαδάσσᾳ) σ. 59-60.—Ἐν παρόδῳ σημειοῦμεν ἐνταῦθα ὅτι καὶ οἱ Γάλλοι πιστεύουσιν ὅτι ὁ διάβολος ἔχει γυναῖκα, ὡς ἐμφαίνεται καὶ ἐκ τῆς παροιμίας «le diable bat sa femme» (Ὁ διάβολος δέρνει τὴ γυναῖκά του), λεγομένης ὅταν βρέχῃ ἐν εὐδίᾳ. (Tuet, Proverbes ἀρ. 401).

(Σολομῶν) παρὰ τοῦ δαίμονος εἰ ἐστὶν ἐν αὐτοῖς θήλειαι· τοῦ δέ μοι φήσαντος εἶναι, κἀγὼ εἶπον ἤθελον εἰδέναι· καὶ ἀπελθὼν Βεελζεβοὺλ ταχὺ, ἤνεγκε πρός με τὴν Ὀνοσκελίδα, μορφὴν ἔχουσαν περικαλλῆ, καὶ δεσμὰ (;) γυναικὸς εὐχρώτου, καὶ κερατίζουσα τὴν κεφαλήν. Ἐλθούσης δὲ αὐτῆς ἔφην αὐτῇ. Λέγε μοι τίς εἶ. Ἡ δέ μοι ἔφη· Ἐγὼ Ὀνοσκελὶς καλοῦμαι· πνεῦμα σεβευμάτω (;) πεποιημένον· φωλεῦον ἐπὶ τῆς γῆς· σπήλαιόν μοι χρύσειον ἔνθα κεῖμαι· ἔχω δὲ πολυποίκιλον τόπον· ποτὲ μὲν ἀνθρώπους πνίγω δι' ἀγχόνης· ποτὲ δὲ ἀπὸ τῆς φύσεως εἰς ἀγκῶνας (ἐν περιθωρίῳ, σκωλήκια) φωλεύω· τὰ δὲ πλεῖστά μοι οἰκητήρια εἰσὶ κρημνοὶ, σπήλαια, φάραγγες [1]. πολλάκις δὲ καὶ συγγίνομαι τοῖ ἀνθρώποις ὡς γυνὴ δοκοῦσα εἶναι· πρὸ πάντων δὲ τοῖς μελιχρόοις» [2]. Ὁ Βυζαντινὸς ὅμως δαιμονογράφος Μιχαὴλ ὁ Ψελλὸς, μὴ συμφωνῶν ταῖς προλήψεσι τοῦ λαοῦ, δὲν παραδέχεται τὴν ὕπαρξιν αὐτῶν. «Καὶ γὰρ ἐπιεικῶς ἐστὶν ἄπορον, λέγει ἐν τῷ περὶ ἐνεργείας δαιμόνων συνταγματίῳ του, εἰ δαιμόνων τὰ μέν ἐστιν ἄῤῥενα, τὰ δὲ θήλεα, καθάπερ τὰ γηγενῆ καὶ θνητὰ τῶν ζώων» [3]· καὶ κατωτέρω: «ἔφη γὰρ ἐκεῖνος μηδὲν δαιμόνιον γένος ἄρσεν ἢ θῆλυ κατὰ φύσιν εἴη. Συνθέτων γὰρ τὰ τοιαῦτα πάθη. Ἁπλᾶ δὲ τὰ δαιμόνια σώματα, εὐάγωγα δέ γε ὄντα καὶ εὔκαμπτῆ, πρὸς πάντα σχηματισμόν εἰσιν εὐφυῆ» [4]· καὶ ἀλλαχοῦ:

1 Πρβλ. τοῦ παρόντος τόμου σ. 84.
2 Ἐν Migne, Patrolog. ser. graec. τ. CXXII σ. 1320-1321.
3 Ψελλοῦ, περὶ ἐνεργείας δαιμόνων σ. 70. ἔκδ. Παρισίων 1615.
4 Αὐτ. σ. 73.

«καὶ πάσας ταύτας τὰς μορφὰς ἀμείβων οὐδεμίαν τούτων ἔμμονον ἔχει»[1].

Ἐκ τῶν θηλειῶν δαιμόνων ἀναφέρεται καὶ μήτηρ τοῦ διαβόλου, ἔν τε ταῖς κατάραις *κατὰ διαβόλου μάνα*[2], *'πήγαινε 'ς τοῦ διαβόλου τὴ μάνα*, ἐν παροιμιακαῖς ἐκφράσεσιν, ὡς *ἀπὸ τοῦ διαβόλου τὴ μάνα* (ἐπὶ τῶν ἀγνώστου ἢ μεμακρυσμένης καταγωγῆς καὶ πατρίδος), καὶ ἐν παραμυθίοις[3]. Ὁμοίως καὶ ἐν τῇ γερμανικῇ μυθολογίᾳ ἀναφέρεται οὐ μόνον μήτηρ, ἀλλὰ καὶ ἀδελφὴ καὶ μάμμη τοῦ διαβόλου[4]. Τινὲς ἔπλασαν καὶ πατέρα τοῦ διαβόλου κατὰ παρεξήγησιν ἐδαφίου τινὸς τοῦ εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου, ὅπερ ἐν ἀρχαιοτέροις χειρογράφοις ἐφέρετο οὑτωσί: «ὑμεῖς ἐκ τοῦ πατρὸς τοῦ διαβόλου ἐςέ»[5]. Περὶ τοῦ ἐδαφίου τούτου ὁ Φώτιος παρατηρεῖ τὰ ἑξῆς: «Πρῶτον μὲν οὐδαμοῦ τῆς ἱερᾶς ἡμῶν γραφῆς γέγονα δυνατὸς εὑρεῖν. . . πατέρα τινὰ τοῦ διαβόλου λεγόμενον, καίτοι γε πολλαὶ πολλάκις χωρίων περίοδοι τῆς πονηρᾶς ἐκείνης καὶ ἀλιτηρίου μνήμην καταβάλλονται προαιρέσεως»[6].

1 Αὐτ. σ. 77.

2 Ἀραβαντιν., Παροιμιαστήριον σ. 176='πίσω νὰ μὴ γυρίσῃ, ἐῤῥέτω κακῶς.

3 Εἷς ἐν τούτων ἡ μάνα τοῦ διαβόλου ἐκτένιζεν αὐτὸν ἐπί τινος ὄρους· διαβάτης δέ τις κάτω ἐν τῇ πεδιάδι προσκόψας εἰς λίθον ἀνέκραξε μετ' ἀγανακτήσεως—Ἀνάθεμά σε, διάβολε!—Βλέπεις, μάνα, ἐφώνησεν ὁ διάβολος, τί του ἔφταιξα; ἐγὼ ἐδῶ ἐπάνω, αὐτὸς ἐκεῖ κάτω καὶ μὲ 'μένα τἄβαλε!—Ἔ, παιδί μου, τῷ παρετήρησε τότε ἡ μήτηρ του, ἐσὺ εἶσαι ἐδῶ ἐπάνω, ἀλλὰ τὰ ἔργα σου φθάνουν πανταχοῦ.

4 Grimm, Deutsche Mythologie σ. 959-960.

5 Ἰωάνν., Η, 44.

6 Φωτ., Ἀμφιλόχ. κεφ. 47 σελ. 93 ἔκδ. Σ. Οἰκονόμου.

Εἴπομεν ἀνωτέρω ὅτι κατὰ τὰς δοξασίας τοῦ λαοῦ ὁ διάβολος γεννᾷ τέκνα ἐξ ἁμαρτωλῶν γυναικῶν. Κατά τινα δὲ δημώδη παραμύθια καὶ νυμφεύεται θνητὰς γυναῖκας, ἀλλὰ τὰς νυμφεύεται ὅπως ἀπαγαγὼν αὐτὰς εἰς τὸ σπήλαιόν του τὰς φάγῃ, ὡς ἀφηγεῖται τὸ 17ον παραμύθιον τῆς ἀνεκδότου συλλογῆς Χασιώτου. Ἄλλοτε πάλιν ἐκμυζάνει τὸ αἷμα τῆς θνητῆς συζύγου του, ὡς οἱ αἱματοῤῥόφοι (vampires) τῶν φραγκικῶν καὶ γερμανικῶν προλήψεων, περὶ ὧν ἐν τοῖς περὶ βρυκολάκων ὁμιλοῦμεν. Ἔν τινι ναξίῳ παραμυθίῳ «ὁ διάολος μὲ τὰ κέρατα», νυμφευθεὶς βασιλοπούλαν τινά, ἀφ' οὗ ἐῤῥόφησεν ἀλληλοδιαδόχως τεσσαράκοντα καμήλους μετὰ τῶν φορτίων αὐτῶν, ὅπως χορέσῃ τὴν πεῖνάν του, φέρει ἀκολούθως τὴν βασιλοπούλαν ταύτην εἰς τὴν τρύπαν του· «'βρίσκουν ἕνα στενὸ σωκακάκι ἀπὸ κάτ' ἀπὸ τῆς γῆς καὶ σκοτεινό· ἀπὲ μιὰ σκάλα καταβαίνουνε χίλια σκαλοπάτια καὶ 'βρίσκονταινε 'ς ἕνα παλάτι κι' ἤλαμπενε 'σὰ 'μέρα μὲ κατρέφταις, μὲ ὅλα· τὸ βράδυ πέφτουνε μαζὶ 'ς τὸ κρεβάτι· χύνει ὁ διάολος ἀπάνων τση καὶ τσῆ κάμνει μιὰν τρύπα μέσ' 'ς τὰ δυὸ βυζιὰ καὶ τὴν ἐβύζαινεν ὁληνυχτῆς τσῆ νύχτας 'σὰν ἀβδέλλα· τὸ πρωῒ ἤφευγενε κ' ἤλειπενε ὅλη 'μέρα καὶ τὴν ἤφινενε κλειστὴ μέσα ποῦ δὲν ἠμπόρενε νὰ κυλίσῃ τὸ βράχο νὰ φύῃ μηδὲ ἠπέρναν ἄνθρωπος νὰ τοῦ φωνάξῃ. Κάθα βράδυ λοιπὸ τὴν ἐβύζαινενε καὶ τ'ς ἤπινεν ὅλον τση τὸ αἷμα ποῦ τὴν ἔκαμενε νὰ ῥέψῃ 'ς τὰ πόδιαν τση κ' ἠχτίκιασενε»[1]. Παραπλη-

1 Νεοελλην. ἀνάλεκτα, τ. II σ. 120.—Τὸ παραμύθιον τοῦτο ὁμοιάζει τῷ ὑπ' ἀριθ. 19 παρὰ Hahn.

σία διήγησις ἀπαντᾷ καὶ ἐν τῇ διαθήκῃ τοῦ Σολομῶντος: «Καὶ ἰδοὺ οἰκοδομουμένου τοῦ ναοῦ πόλεως Ἱεροσολύμων, καὶ ἐργαζομένων τῶν τεχνιτῶν ἐν αὐτοῖς, ἔρχεται ὁ Ὀρνίας τὸ δαιμόνιον κατὰ τὰς ἡλίου δυσμὰς καὶ ἐλάμβανε τὸ ἥμισυ τοῦ μισθοῦ τοῦ πρωτομαΐστορος παιδαρίου οὕτως καὶ τὰ ἥμισυ σιτία· ἔτι καὶ τὸν ἀντίχειρα τῆς δεξιᾶς αὐτοῦ χειρὸς ἐθήλαζεν ἀφ' ἑκάστης ἡμέρας· καὶ ἐλεπτύνετο τὸ παιδάριον, ὅπερ ἦν ἀγαπώμενον παρὰ τοῦ βασιλέως πάνυ» [1].

Ἐν γένει δὲ ὁ διάβολος ἐπιλαμβάνεται πασῶν τῶν περιστάσεων ὅπως κακοποιήσῃ τοὺς ἀνθρώπους, καὶ τὰ πάντα μηχανᾶται ὅπως παρασύρῃ αὐτοὺς εἰς τὴν ἁμαρτίαν. Ἐπιβλέπων ἐπὶ τῆς ζωῆς καὶ τῶν πράξεων ἑκάστου ἀνθρώπου, ὡς κατωτέρω ἐν τοῖς περὶ Ἀγγέλου φύλακος θ' ἀναπτύξωμεν, ἀδιαλείπτως παροτρύνῃ εἰς τὸ κακὸν καὶ μετὰ χαιρεκακίας τ' ἁμαρτήματα ἑκάστου σπεύδει ν' ἀναγράψῃ ἐν τῇ βίβλῳ του. Διὰ τοῦτο καὶ κατ' ἐξοχὴν *Πειρασμὸς* ἀποκαλεῖται. Κατά τι παραμύθιον μεταμορφοῦται εἰς καλόγηρον, πορεύεται εἰς μονήν τινα καὶ ἐκεῖ ἀναγορεύεται ἡγούμενος· πᾶσαι δ' αἱ πράξεις αὐτοῦ ἔτεινον εἰς τὸ νὰ κολασθῶσιν οἱ καλόγηροι, ἀμελοῦντες τῶν θρησκευτικῶν αὐτῶν καθηκόντων, ἢ παρασυρόμενοι εἰς τὴν διάπραξιν πολλῶν ἁμαρτημάτων [2].

Πιστεύεται δὲ πονηρότατος καὶ ἱκανὸς πάντα δόλον καὶ ἀπάτην νὰ μετέλθῃ πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν σκοπῶν αὐτοῦ. Ἐκ τῆς προλήψεως ταύτης ἐπήγασαν καὶ αἱ πα-

1 ἐν Migne, Patrolog. ser. graec. t. CXXII, σ. 1316.

2 Ἀρ. 5. τῆς ἀνεκδότου συλλογῆς Χασιώτου.

την[1]. Ὁμοία ἐστὶ καί τις διήγησις τοῦ Μ. Π. Βρετοῦ ἐκ δημώδους παραδόσεως ληφθεῖσα[2].

Κατά τινα ὁμοίαν ἐπίσης πρόληψιν καὶ ἀπὸ τῆς μητρικῆς ἔτι κοιλίας παραδίδονται τῷ δαίμονι ὑπὸ τῶν γονέων αὐτῶν τὰ ἀγέννητα ἔτι τέκνα των. Δαίμων τις, ὡς διηγεῖται παραμύθιόν τι παρὰ Hahn, μεταμορφοῦται καὶ ὑπόσχεται εἴς τινα ἄτεκνον βασιλέα, ὅτι θά τον κάμῃ νὰ γεννήσῃ τέκνα ἂν συγκατατεθῇ νὰ τῷ δώσῃ τὸ πρεσβύτερον· ὑποσχεθέντος δὲ τοῦ βασιλέως, ἂν καὶ τὸ κατέκλεισε γεννηθὲν εἰς πύργον, ὁ δαίμων τὸ λαμβάνει μεταμορφωθεὶς εἰς ἀστραπὴν καὶ βροντὴν, καὶ τὸ φέρει εἰς τὸ ὑπόγειον παλάτιόν του, ὅπερ εἶχε *'σαράντα κάμεραις*. Διαφυγόντος δὲ τοῦ παιδίου ὁ δαίμων καταδιώκει αὐτὸ μεταμορφωθεὶς εἰς *μαῦρον* σύννεφον[3]. Μεταξὺ τῶν ὑπὸ τῆς Παναγίας τελεσθέντων θαυμάτων ἀναφέρεται ἐν τῇ Ἁμαρτωλῶν σωτηρίᾳ καὶ ἡ λύτρωσις παιδίου «παραδοθέντος ὑπὸ τῆς μητρὸς ἐν τῇ συλλήψει αὐτοῦ τῷ δαίμονι»[4], ὅπερ ὅταν ἐγένετο δωδεκαετὲς παραστὰς ὁ Δαίμων ἀπήτει[5]. Ἐλήφθη δ' ἡ διήγησις τοῦ θαύματος,

1 Αὐτ. Γ', 24 σ. 344.

2 M. P. Vreto, Contes et poèmes de la Grèce moderne. Leipz. 1858 σ. 72-76. (Un pacte avec le diable).

3 Hahn, ἀρ. 68. Ὁ Hahn ὑπήγαγε πολλὰ τοιαῦτα παραμύθια εἰς τὴν τάξιν τῶν ὑποσχετικῶν (gelobungsformel), παραβάλλων πρὸς ταῦτα πολλὰ γερμανικὰ καὶ βλαχικά. (griech. u. albanes. Märchen τ. I σ. 48).

4 Ἁμαρτωλ. σωτ. μερ. Γ'. θαῦμα 40 σ. 364 κε.

5 Οὕτω καὶ ἐν πολλοῖς παραμυθίοις ἀναφέρεται ὅτι δωδεκαέτῆ ἁναρπάζουσι τὰ παραδοθέντα αὐτοῖς παιδία ὁ διάβολος καὶ αἱ ἐνσαρ-

τούτου, ὡς εὐστοχώτατα ὁ κ. Gidel παρετήρησεν[1], ἐκ γαλλικοῦ συναξαρίου (D' un enfant que sa mère donna au diable à l'eure que son père l' engendrait), περιεχομένου ἐν τῷ ὑπ' ἀριθ. 7018 τῆς ἐν Παρισίοις ἐθνικῆς βιβλιοθήκης[2].

Εἰς πολυπληθεῖς μεσαιωνικὰς παραδόσεις πολλοὶ ἀρχιτέκτονες παραδίδουσι τὴν ψυχὴν αὐτῶν εἰς τὸν διάβολον, ὅπως ἀναδεχθῇ οὗτος τὴν συντέλεσιν οἰκοδομημάτων, ὑπεράνθρωπον ἀπαιτούντων ἱκανότητα. Τοιαῦτα μυθολογοῦσι περὶ τῆς ἐν Ἀγγλίᾳ μονῆς τῆς Crowland[3], κατ' ἐξοχὴν δὲ περὶ τῆς μητροπόλεως τῆς Κολωνίας[4]. Πολυπληθέςεραι δέ εἰσιν αἱ φερόμεναι παραδόσεις περὶ γεφυρῶν οἰκοδομηθεισῶν ὑπὸ τοῦ διαβόλου, τῶν ἀρχιτεκτόνων παραδόντων αὐτῷ δι' ἐγγράφου συμφωνητικοῦ τὴν ψυχήν των, ὅπως ἀναλάβῃ τὴν κατασκευὴν αὐτῶν, ἣν ἀδύνατον ἐθεώρουν[5]. Γνωστοτάτη ἐστὶν ἡ παράδοσις περὶ τῆς ἐν Ἑλβετίᾳ γεφύρας τοῦ διαβόλου, ἣν καὶ ὁ διάσημος μυθιστοριογράφος Δυμᾶς ἀφηγήθη[6]· ὅμοιαι ταύτῃ παραδό-

κώσεις αὐτοῦ. (Hahn, ἀρ. 4 παραλλ. 2 τ. II σ. 189.-ἀρ. 5 παραλλ. τ. II, σ. 193.—ἀρ. 41 τ. I σ. 246.—ἀρ. 54. τ. I σ. 295).

1 Gidel, 'Etudes sur la littérature grecque moderne. 1866 σ. 301.

2 Paulin Pàris, Les mauuscrits français, τ. IV σ. 1.

3 Ch. Louandre, ἐν Revue des deux Mondes 1842 τ. XXXI, σ. 592.

4 Grimm, D. M. σ. 973.—Al. Dumas, Impréssions de voyage. Les bords de Rhîn, XIV.

5 Grimm, αὐτ.

6 Al. Dumas, αὐτ. Suisse. XXVIII (μετεφράσθη ὑπὸ τοῦ κ. Μ. Π. Λάμπρου, ἐν Χρυσαλλίδι τ. II).—Collin de Plancy, Dictionnaire infernal. τ. IV σ. 304.—Grimm, ἐνθ. ἀν.—Cosmorama pittorico. 1837. an. III p. 137-138.

σεις φέρονται καὶ περί τινος γεφύρας παρὰ τὴν Φραγκοφόρτην [1], περὶ ἑτέρας ἐν Pont à Mousson κλπ. [2]. Παρ' ἡμῖν ὑπάρχει παραπλησία παράδοσις περὶ τῆς ἐν Τροιζῆνι γεφύρας τοῦ διαβόλου, ἥτις εἰς ἐναέριον ὕψος κατεσκευασμένη, ζευγνύει δύω ὄρη καὶ ὑπέρκειται ἀχανοῦς βαράθρου ἔνθα ῥέει χείμαῤῥος ὁρμητικώτατος [3]. Τὴν παράδοσιν ταύτην, ἣν ὁ κ. Α. Ρ. Ῥαγκαβῆς μετὰ χάριτος ἀφελοῦς πλάττει διηγούμενον γέροντα ὁδηγόν, εὐχαρίστως παρατιθέμεθα ἐνταῦθα.

«—Ἦτον μίαν φορὰν ἕνας πασᾶς εἰς τὸν Δαμαλᾶν, καὶ αὐτός, ἤθελε νὰ γεφυρώσῃ αὐτὸ τὸ ποτάμι, διὰ νὰ πηγαίνῃ εἰς τὸ κυνῆγι. Πολλοὶ ἄξιοι τεχνῖται ἦλθαν ἀπὸ τὰ διάφορα μέρη τοῦ Μωρέως, καὶ ἐζητοῦσαν πολλὰ χρήματα, διότι ἡ ἐργασία ἦτον δυσκολωτάτη. Ἦτον ὅμως εἰς τὸν Δαμαλᾶν ἕνας ἐργάτης πτωχὸς τῆς ἐλεημοσύνης, διότι ἦτον ἀκαμάτης καὶ ἀνεπιτήδειος. Αὐτὸς ἐφθονοῦσε τοὺς ἄλλους, διότι ὁ ἴδιος δὲν ἤξιζε τίποτε, καὶ ἔλεγε ξένους τοὺς Μωραΐταις τοὺς συντεχνίταις του, καὶ δὲν ἤθελε νὰ τοὺς ἀφήσῃ νὰ κερδίσουν ἐκεῖνοι. Ἦλθε λοιπὸν εἰς τὸν πασᾶν, καὶ τὸν εἶπεν ὅτι αὐτὸς κτίζει τὸ γεφῦρι καλήτερα καὶ μὲ τὰ μισὰ χρήματα, καὶ ἐπειδὴ ἔκαμνε πολλὴν ταραχὴν καὶ ἐφώναζεν, ὁ πασᾶς τὸν ἔδωσε τὴν ἐργασίαν, μὲ συμφωνίαν ὅμως, ἂν δὲν τὴν ἐπιτύχῃ, νὰ τὸν κόψῃ τὴν κεφαλήν. Ὁ πονηρὸς ἄνθρωπος εὐχαριστήθηκε, διότι ἔβλαψε τοὺς ἄλλους, καὶ ἀφ' οὗ ἔκτισε τὸ γεφύρι ὅπως ἠμπόρεσεν ἐκεῖ κάτω ὅπου εἶναι οἱ μῦλοι, ἐκαυχᾶτο ὅτι τὸ ὅμοιόν του δὲν εὑρίσκεται εἰς τὸν κόσμον, καὶ

1 Grimm, Deutsche Sagen ἀρ. 186 καὶ 337 πρβλ. καὶ ἀρ. 187.

2 Collin de Plancy, ἔνθ. ἀν. σ. 305.

3 Μ. Π. Βρετοῦ, Ἐθνικὸν ἡμερολόγιον 1867 σ. 93. τοῦ αὐτοῦ, Αἱ γυναῖκες παραφράσεις ὑπὸ Ω. Ω. 1859 σ. 52.—Schmidt, I σ. 178.—Μ. Π. Λάμπρος ἐν Καζαμίᾳ Κορομηλᾶ 1868.—Πρβλ. καὶ Curtius, Pelopon. τ. II σ. 437.

τόσον ὑπερηφανεύθη, ὥστε ἐτόλμησε νὰ ζητῇ ἀπὸ τὸν πασᾶν νὰ τῷ δώσῃ γυναῖκα τὴν ὡραίαν κόρην τοῦ προεστοῦ, τὸ ἄνθος τοῦ Δαμαλᾶ, ἐξακουστὴν εἰς ὅλον τὸν Μωρέαν καὶ ζηλευμένην.

Ἐκείνην τὴν ἰδίαν νύκτα ἔβρεξεν εἰς τὰ βουνὰ, καὶ κατέβασε τὸ ποτάμι, ... καὶ ἐπῆρε τὸ γεφύρι. Τότε ἐπρόσταξεν ὁ πασᾶς νὰ τὸν φέρουν ἐμπρός του καὶ νὰ τὸν ἀποκεφαλίσουν. Ὁ ἄθλιος ἔκλαιε καὶ ὠδύρετο καὶ ὑπέσχετο νὰ κτίσῃ ἄλλο γεφύρι διπλᾶ στερεώτερον. Τὸν ἐλυπήθη λοιπὸν ὁ πασᾶς, καὶ ἔδωσε τὴν ἄδειαν, ὁ κτίστης ἔκτισε τὸ γεφύρι πολὺ καλήτερον ἀπὸ τὸ ἄλλο, καὶ ἐφούσκωνε πολὺ περισσότερον ἀπὸ τὴν πρώτην φοράν. Καθὼς ὅμως ἦλθαν τὰ πρωτοβρόχια, τὸ ποτάμι ἐπλημμύρησε, καὶ τῆς γεφύρας δὲν ἔμεινε πέτρα εἰς πέτραν. Ὁ τρόμος τοῦ ἀνθρώπου ἦτον ἀπερίγραπτος, ὅταν εἶδε τὸν πασᾶν νὰ προστάξῃ τὸν δήμιον νὰ τὸν κόψῃ· κατώρθωσεν ὅμως μὲ πολλὰ νὰ τοῦ χαρισθῇ καὶ πάλιν ἡ ζωὴ, ἀλλὰ διὰ τελευταίαν φορὰν, ἂν δὲν γίνῃ καλὸν καὶ τὸ τρίτον γεφύρι. Εἰς αὐτὸ ἔβαλε πλέον τοὺς φοβεροὺς αὐτοὺς βράχους, — τοὺς βλέπετε ἐκεῖ κάτω, — καὶ τοὺς ἔκτισε μὲ πολλὴν τάξιν, ὁποῦ ἦτον θαῦμα νὰ βλέπῃς. Ποῦ ἀκούει ὅμως τὸ ποτάμι τάξιν καὶ βράχους. Καθὼς ἦλθεν ἀπὸ τὸ βουνὸν μὲ μουγκρητὸν ὡς νὰ ἔσφαξαν ἑκατὸν βώδια, ἐπέταξε τοὺς βράχους εἰς τοὺς κρημνοὺς ὡς χαλίκια.

Τότε ὁ ἐργάτης ἦλθεν εἰς ἐσχάτην ἀπελπισίαν, διότι ἤξευρεν ὅτι ἡ ἄλλη ἡμέρα ἦτον ἡ τελευταία του, καὶ ἐκάθησεν εἰς τὴν γωνιάν του, ἐμπρὸς εἰς τὴν φωτίαν, καὶ ἔκρυψε τὸ πρόσωπον εἰς τὰς χεῖράς του, καὶ ἔκλαιεν. Ἔξαφνα ἀκούει πατήματα εἰς τὸ πλάγι του, καὶ στρέφει τὴν κεφαλὴν καὶ βλέπει ἕνα μαυροφόρον ἐκεῖ καὶ ἐστέκετο, ἄνθρωπον μαυρομμάτην καὶ πλατοφρύδην, μὲ μακρὰν τὴν μύτην καὶ τὸ πηγοῦνι καὶ μὲ καλαμάρι μακρὺ εἰς τὴν ζώνην. Ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς τὸν ἐχαιρέτησε ταπεινά.

— Ποῖος εἶσαι καὶ ἀπὸ ποῦ ἦλθες; ἐρώτησε τρομαγμένος ὁ κτίστης. Ἡ θύρα μου εἶναι κλειστή.

— Μὲ συγχωρεῖς, ἀπεκρίθη ὁ μαυροφόρος. Σὲ ἤκουσα ὅτι ἔκλαιες, καὶ ἦλθα νὰ σ' ἐρωτήσω τί ἔχεις καὶ νὰ σὲ βοηθήσω.

— Σ' εὐχαριστῶ διδάσκαλε, εἶπεν ὁ ἐργάτης. Εἰς ὅ,τι ὅμως ἔχω δὲν ἠμπορεῖς νὰ μὲ βοηθήσῃς.

— Ποῦ ἠξεύρεις; εἶπεν ὁ ἄλλος. Ζήτει μόνον καὶ βλέπομεν.

— Δέν ἠμπορεῖς, σὲ λέγω, ἀπήντησε θυμωμένος ὁ κτίστης. Θέλω νὰ κτισθῇ τὸ γεφύρι ἐπάνω εἰς τὴν ῥευματιὰν, καὶ νὰ μὴ κρημνίζηται, καὶ τὸ ποτάμι νὰ μὴ τὸ παίρνῃ.

— Αὐτὸ μόνον; αὐτὸ εἶναι εὔκολον. Τὸ γεφύρι θὰ κτισθῇ ὡς τὸ θέλεις.

— Αἴ! καὶ τί μ' ὠφελεῖ ἂν τὸ κτίσῃς δυνατὸ 'σὰν τὸ Παλαμῆδι; ἀπεκρίθη ὁ ἐργάτης, Αὔριον τὸ πρωῒ ὁ πασᾶς θὰ μὲ κόψῃ τὸ κεφάλι, διότι τὸ γεφύρι εἶναι κρημνισμένον.

— Ὡς αὔριον τὸ πρωῒ ἔχομεν ὅλην τὴν νύκτα, εἶπεν ὁ μαυροφόρος.—Μὲ τὴν ἄδειάν σου, ἀφεντικό; ἐρώτησεν ἔπειτα, καὶ μὲ πολλὴν ἡσυχίαν ἔβγαλε τὸ τσιβοῦκι ἀπὸ τὸν κόρφον του, τὸ ἐγέμισεν, ἔκαμε τὰ δύω δάκτυλά του ὡς λαβίδα, καὶ ἔπειτα, τὸ παράξενον! τὰ ἐμάκρυνε δύω πήχεις, ἐπῆρε μὲ αὐτὰ φωτίαν, τὰ ἐκόντηνε πάλιν, καὶ ἔβαλε τὴν φωτίαν εἰς τὸν καπνόν του. Ἀφ' οὗ ἐκάπνισεν ὀλίγον·

— Αὔριον λοιπὸν, ἐπρόσθεσεν, ἡ γέφυρα θὰ εἶναι κτισμένη. Τί ἄλλο εἶναι εἰς τοὺς ὁρισμούς σας, καὶ εἰς τί ἠμπορῶ νὰ σᾶς φανῶ χρήσιμος;

Ὁ ἐργάτης τότε ὡς νὰ ἤρχισε νὰ ἐννοῇ ὅτι κάτι ἠμπορεῖ νὰ ἔβγῃ ἀπ' αὐτὸν τὸν ἄνθρωπον.

— Νὰ σὲ εἰπῶ τὴν ἀλήθειαν, τὸν εἶπεν, ἡ ἄλλη μου ἐπιθυμία εἶναι νὰ γίνω πλούσιος, καὶ νὰ γίνω ἀμέσως.

— Εἰς τὰς διαταγάς σας, ἀπεκρίθη αὐτός. Νὰ γίνετε πλούσιος, τί δικαιότερον; θέλετε ἄλλο τίποτε;

— Θέλω νὰ πάρω γυναῖκά μου τὴν ὡραίαν κόρην τοῦ προεστοῦ.

— Μεγάλη τιμὴ διὰ τὸν προεστὸν νὰ σᾶς κάμῃ γαμβρὸν, καὶ θὰ ἔχετε ὅ,τι ἐπιθυμεῖτε.

— Εὐχαριστῶ διὰ τὴν καλοσύνην σας, ἀπεκρίθη ὁ κτίστης. Εἰπέτε με ὅμως εἰς τί ἠμπορῶ νὰ σᾶς δουλεύσω καὶ ἐγώ; διότι βλέπω ὅτι οὔτε φωτιὰν δὲν ἔχετε ἀνάγκην νὰ σᾶς δώσω.

— Εἶναι περιττὸν νὰ ἐνοχληθῆτε, ἀπήντησεν ἐκεῖνος μ' εὐγένειαν. Πόσους χρόνους ἀκόμη εὐχαριστεῖσθε νὰ ζήσετε;

— Ἂν ζήσω τρεῖς χρόνους, καθὼς ἐπιθυμῶ, εἶμαι εὐχαριστημένος, εἶπεν ὁ κτίστης.

— Τρεῖς χρόνους καθὼς ἐπιθυμεῖτε, ἀπεκρίθη μὲ βαθὺν χαιρετισμὸν ὁ ξένος. Ἐγὼ ἕνα μόνον μικρὸν ἐνθύμημα θὰ σᾶς ζητήσω...

— Ὅ,τι προστάζετε, ἀπήντησεν ὁ ἐργάτης.

— ... Μετὰ τοὺς τρεῖς χρόνους αὐτούς, ἀφ' οὗ ἀποθάνετε, ὅταν πλέον δὲν θὰ σᾶς χρειάζεται, νὰ μὲ χαρίσητε... τὴν ψυχήν σας.

— Τὴν ψυχήν μου! ἐφώναξε τρομαγμένος ὁ κτίστης. Τὴν ψυχήν μου! Ὤ! εἶναι πρᾶγμα σημαντικόν. Λυποῦμαι, ἀλλὰ μὲ φαίνεται πῶς καὶ ἀφ' οὗ ἀποθάνω θὰ ἔχω ἀκόμη ἀνάγκην τῆς ψυχῆς μου.

— Ὤ! τότε ἀλλάζει, εἶπεν ὁ ἄλλος. Δὲν θέλω διόλου νὰ σᾶς βιάσω. Λυποῦμαι ἐγὼ περισσότερον ὅτι δὲν ἠμπορῶ νὰ σᾶς δουλεύσω, καὶ νὰ σᾶς δώσω τὸν πλοῦτον καὶ τὴν κόρην ὁποῦ ζητεῖτε. Καὶ οὔτε θὰ ἔχετε ὅμως ἀνάγκην αὐτῶν, ἀφ' οὗ αὔριον ὁ πασᾶς θὰ σᾶς κόψῃ τὴν κεφαλήν.

— Ἆ! ἔχετε δίκαιον, τὸ εἶχα λησμονήσει, εἶπεν ὁ κτίστης, καὶ ἔγινε χλωμὸς ὡσὰν τὸ κηρί. Δὲν θέλω νὰ δώσω τὴν κεφαλήν μου εἰς τὸν πασᾶν. Δὲν εἶναι δυνατὸν σεῖς, ὁ τόσον καλός, νὰ μὲ βοηθήσετε;

— Προθυμότατος δοῦλός σας, εἶπεν ἐκεῖνος. Ἀλλὰ μετὰ τρεῖς χρόνους τὴν ψυχήν σας. Ἀλλέως λυποῦμαι ὅτι μὲ εἶναι ἀδύνατον.

Ὁ κτίστης ἄρχισε νὰ περιπατῇ ἐπάνω καὶ κάτω ἀνήσυχος. Ἔπειτα ἐστάθηκεν ἐμπρὸς εἰς τὸν ξένον·

— Δὲν μὲ χαρίζετε ἀκόμη δύω χρόνους; τὸν εἶπεν. Ἀπὸ τρεῖς δὲν τοὺς κάμνετε πέντε;

— Ὤ! πῶς; Ἀπὸ τρεῖς, εἶπεν ὁ μαυροφόρος, τοὺς κάμνομεν ἓξ διὰ νὰ σᾶς εὐχαριστήσω.

— Ἂς εἶναι λοιπόν· μετὰ τοὺς ἓξ χρόνους ἔχετε τὴν ψυχήν μου, μὰ τὸν Ἅγιον...

— Ἂς λείψουν οἱ ἅγιοι, εἶπεν ὁ ἄλλος. Εἶμ' ἐναντίος τῶν ὅρκων. Ἔχω ἄλλην δικονομίαν, ἂν ἐπιτρέπετε.

Καὶ ἔβγαλε μικρὸν βιβλίον ἀπὸ τὸν κόρφον του, καὶ εἰς τὸ καλαμάρι ὁποῦ εἶχεν εἰς τὴν μέσην του ἐβούτησε διὰ κονδύλι τὸ 'νύχι του, ὁποῦ εἶχεν σούβλερὸν καὶ μικρὸ, καθὼς μερικοὶ τώρα ὁποῦ φραγγοπορεύονται, ἔγραψε τὸ ὑποσχετικὸν, ἔβαλε τὴν ἡμερομηνίαν, εἰκοστὴν πέμπτην τοῦ Δεκεμβρίου, καὶ ἔδωσεν εἰς τὸν κτίστην νὰ ὑπογράψῃ. Ὁ κτίστης ὅμως δὲν ἤξευρε γράμματα, καὶ ἐπρότεινε νὰ βάλῃ τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ. Τότε ὁ ξένος ἐθύμωσε, καὶ ἄρχισε ν' ἀφρίζῃ καὶ νὰ τρέμῃ ἀπὸ τὸ κακόν του, καὶ ὁ κτίστης ἔβαψε τὸ δάκτυλόν του εἰς τὸ καλαμάρι, καὶ τὸ ἐπάτησεν εἰς τὸ ὑποσχετικόν. Ὁ μαυροφόρος ἔκρυψε τὸ βιβλίον, ἐχαιρέτησε βαθύτατα, καὶ ἀνεχώρησε.

Τὴν ἄλλην ἡμέραν ὁ κτίστης ἐπῆγεν εἰς τὸ βουνὸν, καὶ ἐκεῖ ὁποῦ ἔκτιζε δὲν ηὗρε τίποτε. Ἡ ἀπορία του ὅμως δὲν περιγράφεται, ὅταν ὕψωσε τὴν κεφαλὴν, καὶ ἐπάνω, ἐκεῖ ὁποῦ περνοῦν οἱ ἀετοὶ, ὅπου ὁ κατακλυσμὸς ἂν ἔλθῃ δὲν θὰ φθάσῃ ποτὲ τὸ ποτάμι, καὶ ὅπου μόνον τὰ τελώνια τοῦ ἀέρος ἠμποροῦσαν νὰ εἶναι οἱ κτίσται, εἶδε τὸ γεφύρι τοῦτο νὰ ἑνώνῃ τὰ δύω βουνά. Ἔτρεξεν ἀμέσως ἐπάνω νὰ τὸ περιεργασθῇ, καὶ ἔπειτα ἀπὸ τὴν χαράν του. Ἐκεῖ ὅμως ὁποῦ τὸ ἐτριγύριζεν, ἐγλύστρησε, καὶ ἔπεσεν εἰς τὸν κρημνόν. Ἂν ἦτον ἄλλος, κόκκαλόν του γερὸν δὲν θὰ ἔμενεν. Αὐτὸς δὲν ἔπαθε τίποτε, καὶ καθὼς ἐπιάσθη ἀπὸ μίαν πέτραν διὰ νὰ ἀνέβῃ, καὶ τὴν ἐκύλισεν, ηὗρεν ἀπὸ κάτω ἕνα πιθάρι θεόρατον, ὅλον φλωρί. Χωρὶς νὰ χάσῃ καιρὸν, ἔκρυψε καλὰ τὸ πιθάρι, καὶ ἔτρεξεν εἰς τὸν πασᾶν, καὶ ὁ πασᾶς, ὅταν εἶδε τὸ γεφύρι ἐθαύμασε καὶ τὸν ἐκήρυξε πρῶτον κτίστην τοῦ Μωρέως καὶ ὅλης τῆς οἰκουμένης.

Ἀπὸ τότε ὁ καλὸς ἤρχισε νὰ ζῇ καθὼς χρειάζεται· ἐνδύθηκε χρυσᾶ φορέματα καὶ χρυσᾶ ἅρματα, ἀγόρασε λειμονοπερίβολα καὶ παλάτια, ἄλλο εἰς τὸν Δαμαλᾶν, ἄλλο εἰς τὴν Ἀπάθειαν, ἄλλο εἰς τὴν Κατάραν καὶ ἄλλο εἰς τὸ Ἀνάθεμα, καὶ ὅλοι τὸν ἐμακάριζαν καὶ τὸν ἐζήλευαν. Ὁ προεστὸς ἦλθε καὶ τὸν παρε-

κάλεσε νὰ γίνῃ γαμβρός του, καὶ ὁ Δαμαλᾶς τὸν ἔκλεξε προεστόν. Οἱ χρόνοι ἐπερνοῦσαν, καὶ ὁ κτίστης ἦτον μέγας καὶ πολὺς, καὶ ὁ κόσμος εἶχε νὰ κάμνῃ μὲ τὰ πλούτη του καὶ μὲ τὴν ἀσωτίαν του.

Μίαν ἡμέραν,—ἦτον Χριστούγεννα,—ἐβγῆκεν ἀπὸ τὸν Δαμαλᾶν, χωρὶς νὰ εἰπῇ ποῦ πηγαίνει. Ἐπῆγε νὰ πάρῃ φλωρία ἀπὸ τὸν ἀνεξάντλητον πίθον του. Ἐπῆγε, καὶ δὲν ἐπέστρεψε πλέον. Οἱ βοσκοὶ ὁποῦ εἶχαν τὰ πρόβατά των εἰς τὸ βουνὸν, διηγήθησαν ἔπειτα ὅτι τὸν εἶδαν ἐν ᾧ ἐπερνοῦσε τὸ γεφύρι. Ὅτι μεγάλη ἀνεμοζάλη εἶχε σηκωθῇ, καὶ ὁ οὐρανὸς ἔγινε πίσσα, καὶ ὁ ἄνεμος ἐγαύγιζεν εἰς τοὺς βράχους κ' ἐφυσοῦσεν ὡς νὰ ἤθελε νὰ ξεῤῥιζώσῃ τὸ ὄρος, καὶ ἔπιπταν βροχὴ καὶ χάλαζα καὶ κεραυνοὶ, ὁποῦ ἦτον τρομάρα, καὶ μεταξὺ εἰς ταῖς βρονταῖς ὅτι ἤκουσαν μόνον ὡς μεγάλα χάχλανα εἰς τὸν ἀέρα, καὶ ὅταν ὁ οὐρανὸς ἐξεστέρευσεν, ὁ προεστὸς δὲν ἦτον πλέον εἰς τὸ γεφύρι, καὶ πούποτε δὲν ἐφαίνετο. Μόνον ὅταν ἐπέρασαν εἰς τὸ μέρος ὅπου τὸν εἶχαν ἰδεῖ, ηὗραν κομμάτι χαρτὶ μαυρισμένον, μὲ γράμματα ὁποῦ κάνεὶς ἀπὸ τοὺς γραμματισμένους τοῦ Δαμαλᾶ, οὔτε ὁ δημοδιδάσκαλος, δὲν ἠμπόρησε ν' ἀναγνώσῃ. Ἡ ἀνεμοζάλη ἐκείνη εἶχε φθάσει καὶ ὡς κάτω εἰς τὸ χωρίον, καὶ κεραυνὸς ἔπεσε καὶ ἐφόνευσε τὴν γυναῖκα τοῦ προεστοῦ, καὶ ἔκαυσε τὸ παλάτιόν του»[1].

Πρὸς ἀποδιοπόμπησιν τοῦ Διαβόλου καὶ ἀποτροπὴν τῶν ὑπὸ τούτου προξενουμένων κακῶν, ἐποιήσαντο ἀνέκαθεν χρῆσιν μέσων θρησκευτικῶν καὶ μαγικῶν, διότι στενώτατα ἀλλήλαις συνδέονται καὶ πολλαχῶς συγχέονται ἡ θρησκεία μετὰ τῆς μαγείας, ὅτε μάλιστα ἡ θρη-

1 Α. Ρ. Ῥαγκαβῆ, ἐκδρομὴ εἰς Πόρον, διήγημα· ἐν Μαρίνου Π. Βρετοῦ, Ἐθν. Ἡμερολ. 1863 σ. 212-215· καὶ ἐν Χρυσαλλίδι ͵Α'. Ι.

σκεία μεταπέσῃ εἰς δεισιδαιμονίαν, καὶ εἰς δεισιδαίμονας καὶ μικρολόγους τελετὰς περιορισθῇ, παρεξηγουμένων εἴτε λησμονουμένων βαθμηδὸν τῶν ὑψηλῶν αὐτῆς δογματικῶν συμβόλων καὶ ἠθικῶν διδαγμάτων, ὑπὸ τοῦ ἀδυνατοῦντος νὰ κατανοήσῃ ἐντελῶς αὐτὰ ὄχλου. Διὰ τοῦτο καὶ ἐν ταῖς παρ' ἡμῖν περὶ διαβόλου προλήψεσιν ὁτὲ μὲν βλέπομεν τοὺς θέλοντας νὰ ἐξουδετερώσωσι τὴν δύναμιν καὶ τὴν ἐπήρειαν αὐτοῦ προστρέχοντας εἰς τὴν θρησκείαν, καὶ θρησκευτικῶν μέσων ποιουμένους χρῆσιν, ὁτὲ δὲ μαγικῶν, ὁτὲ δὲ πάλιν μαγικῶν καὶ θρησκευτικῶν ἀναμίξ. Οὕτως εἰς πολλὰ τῆς Ἑλλάδος μέρη δοξάζουσιν ὅτι ὅπως θεραπευθῇ ὁ ὑπὸ δαίμονος προσβληθεὶς πρέπει νὰ καίῃ θυμίαμα κατὰ πᾶσαν πρωΐαν καὶ ἑσπέραν εἰς διασταύρωσιν ὁδῶν *(σταυροδρόμι)*[1]· ἔπειτα ἄγαμος ἱερεὺς νὰ τελῇ καθ' ἑκάστην ἐπὶ τεσσαράκοντα ἡμέρας λειτουργίαν, καὶ ἀκολούθως ὁ πάσχων νὰ ζωσθῇ τὴν ἱερὰν τοῦ ἱερέως ζώνην[2]. Ἀλλαχοῦ, ἐν Μακεδονίᾳ πρὸ πάντων, ὡς ὁ ἱερεὺς Χαρίσιδς Μεγδανὸς ἀναφέρει ὁ δεισιδαίμων «τοὺς ἐξ αὐτοῦ πλα-

1 Κατὰ τὰς προλήψεις τῶν Ζακυνθίων ὁ διάβολος περιτρέχει κατὰ τὴν μεσημβρίαν εἰς τὰ σταυροδρόμια (Schmidt, I σ. 177)· ἀλλαχοῦ πιστεύουσι ὅτι κατὰ τὸ μεσονύκτιον συχνάζει ὁ διάβολος εἰς τὰ σταυροδρόμια, ἔνθα καὶ οἱ μάγοι τὰς μαγγανείας αὐτῶν ἐκτελοῦσι, καὶ εἰς τὰ τρίστρατα. Ὅμοια καὶ ἐν Γερμανίᾳ καὶ ἐν Εὐρώπῃ κατὰ τὸν μεσαίωνα ἐπίστευον. (Grimm, Deutsche Myth. σ. 1028-1069. —Schmidt, I σ. 93.—Maury, La Magie σ. 177). Ἴσως δὲ προῆλθεν ἡ πρόληψις αὕτη ἐκ τῶν ἀρχαίων περὶ Ἑκάτης, ἥτις ἐν ταῖς τριόδοις ἐπεφαίνετο εἰς τοὺς μάγους, Τριοδῖτις καὶ Trivia διὰ τοῦτο προσεπικαλουμένη.

2 Α. Ἀντωνιάδου, Κρητηΐς σ. 24.

νωμένους.... τοὺς ἑρμηνεύει πῶς νὰ φυλάττωνται ἀπὸ τὰς βλάβας τῶν πονηρῶν πνευμάτων, καὶ πῶς νά τα φυγαδεύωσι· καὶ λέγει, ὅτι νὰ φοβῶνται ἀπὸ τὸ πῦρ, καὶ τὸ ξίφος, καὶ τὰ ὅπλα, καὶ ἀπὸ τὸν σταυρὸν, καὶ τὴν προσευχὴν, καὶ ὅλα τὰ ἅγια τῆς πίστεως, καὶ περισσότερον ἀπὸ τὸν λύκον, διὰ τὴν προρρηθεῖσαν αἰτίαν[1]· καὶ ὅτι νὰ ἐξαλείφωνται ὅταν ἀκούωσι φωνὴν πετεινοῦ[2], καὶ σκυλίου ὑλάκτημα. Καὶ δείχνει κάποια ἀντίδοτα κατ' αὐτῶν καὶ ἀποτρόπαια, καθὼς κυκλάμινον, καὶ μανδραγόραν καὶ σκυλοκρόμμυον, καὶ περιστόμιον, καὶ ἧπαρ, καὶ κόπρον, καὶ ὀνύχιον καὶ ὀδόντιον λύκου, καὶ κόκκαλά τινα, καὶ γῆρας ὄφεως, καὶ στίμμι ὠμὸν, καὶ σπέρμα ψυλλίου, καὶ μορφώματα ἀπὸ μόλυβδον, καὶ χαρακτῆρας ἐγγράφους εἰς πέταλον χαλκοῦ, καὶ ἄλλα παντοῖα»[3]. Διώκονται δὲ οἱ δαίμονες καὶ ἁπλῶς διὰ θυμιάματος[4], δι' ἁγιάσματος[5], δι' ἁγίων λειψάνων[6], καὶ διὰ τοῦ σημείου τοῦ σταυροῦ· «πᾶσα

1 Διότι οὗτος ἐκ πάντων τῶν ζώων ἔχει τὴν ἄδειαν νὰ τὸν τρώγῃ, ὡς θέλομεν ἴδει κατωτέρω.

2 Βλ. τοῦ παρόντος τόμου σ. 77-78, ἔνθα ὅμοιαι περὶ Καλλικαντζάρων προλήψεις ἐκτίθενται.

3 Χαρισίου Μεγδανοῦ, Ὁ λύχνος τοῦ Διογένους ἢ ἠθικοὶ χαρακτῆρες. 1818 σ. 265. Πρβλ. τοῦ αὐτοῦ, Ἑλληνικὸν πάνθεον σ. 474—475.

4 Pouqueville, ἔνθ. ἀν. τ. IV σ. 407.—Dora d'Istria, Excursions τ. II, σ. 152.

5 Ἁμαρτωλῶν Σωτηρία, μέρ. Γ'. 17.—Πρβλ. Maury, Essai sur les légendes pieuses σ. 267. La magie et l'astrologie σ. 321.

6 Pouqueville, ἔνθ. ἀν. 2α ἔκδ. τ. VI, σ. 159.—Πρβλ. Maury. La Magie σ. 157.

δαιμόνων φαντασία τῷ σημείῳ τούτῳ ἀπελαύνεται» λέγει ὁ ἅγιος Ἀθανάσιος[1]· «δειλοὶ γάρ εἰσι, λέγει προσέτι. ἀλλαχοῦ ὁ αὐτὸς πατὴρ τῆς ἐκκλησίας, καὶ πάνυ φοβοῦνται τὸ σημεῖον τοῦ κυριακοῦ σταυροῦ· ἐπειδήπερ ἐν αὐτῷ τούτους ἀποδυσάμενος παρεδειγμάτισεν ὁ σωτήρ»[2], Ἀλλὰ πρὸ πάντων οἱ δαίμονες ἐκδιώκονται δι' *ἐξορκισμῶν*. Καὶ τὸ μὲν ῥῆμα *ἐξορκίζω* ἅπαξ μόνον ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ ἀπαντᾷ ἐπὶ ἄλλης σημασίας[3]· ἀλλ' οἱ ἐξορκισμοὶ ἦν καὶ τότε ἐν χρήσει, φέρονται δὲ ἐν τῇ καινῇ διαθήκῃ καὶ τύποι τοιούτων ἐξορκισμῶν, ὡς «ἔξελθε τὸ πνεῦμα τὸ ἀκάθαρτον ἐκ τοῦ ἀνθρώπου» κλπ[4]. Ἀπὸ τοῦ β'. δ' αἰῶνος ἤρχισαν ἀναφαινόμενοι, κατὰ μίμησιν τῶν παρ' Ἰουδαίοις[5], οἱ χριστιανοὶ *ἐξορκισταὶ*[6], οἵτινες βαθμηδὸν σπουδαίαν κατέλαβον θέσιν ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ ἱεραρχίᾳ, ὡς καταφαίνεται ἐκ τῆς ἀκολούθου περικοπῆς τῆς ἀλεξανδρινῆς λειτουργίας Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ «καὶ ὑπὲρ τῶν περιόντων ἐπισκόπων, πρεσβυτέρων, διακόνων, ἀναγνωςῶν, ψαλτῶν, *ἐξορκιστῶν*, μοναζόντων»[7].

Ἤδη οἱ ἱερεῖς ἀναγινώσκουσιν εἰς τοὺς δαιμονιζομένους καὶ ἐν γένει εἰς πάντα ἀσθενῆ πρὸς θεραπείαν τὰς «εὐχὰς ἤτοι ἐξορκισμοὺς τοῦ μεγάλου Βασιλείου καὶ τοῦ ἁγίου

1 Κατὰ Ἑλλήνων ἐν Migne, Patrolog. τ. XXV, στ. 5.

2 Βίος ἁγ. Ἀντωνίου 35 ἐν Migne, XXVI, στ. 893.—Πρβλ. Maury, La magie σ. 320.

3 Ματθ., ΚϚ', 63.

4 Μαρκ., Ε', 8, Πρβλ. Πραξ. ΙϚ', 18.

5 Πραξ. Ἀποστόλ. ΙΘ', 13.

6 S. Cyprian, Epist. 76.

7 Ἐν Migne, Patrolog. ser. gr. τ. XXXVI, στ. 713.

Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου εἰς τοὺς πάσχοντας ὑπὸ δαιμόνων, καὶ ἑκάστην ἀσθένειαν» αἵτινες εὕρηται ἐν τῷ μεγάλῳ Εὐχολογίῳ καὶ τῷ μεγάλῳ ἁγιασματαρίῳ[1].

Ἐπίσης συνήθης ἐστὶν ἡ διὰ μαγικῶν μέσων καθυπόταξις καὶ σαγήνευσις τοῦ διαβόλου· πιστεύουσι δὲ ὅτι τὸ τετράφυλλον τριφύλλιον, ἡ μαγικὴ αὕτη δυσεύρετος βοτάνη, ἥτις συχνότατα ἀναφέρεται ἐν ταῖς προλήψεσιν ὅλων τῶν ἐθνῶν, καθίστησι τοὺς δαίμονας ὑπηρέτας τῶν θελήσεων τοῦ φέροντος αὐτό[2]. Μεταχειρίζονται δὲ πρὸς ἐπίκλησιν τοῦ διαβόλου τινὲς τὸν μάγον ἐπαγγελόμενοι τὴν *Σολομωνικήν*, ἣν κατ' ὄνομα μόνον γινώσκει ὁ ἑλληνικὸς λαὸς καὶ περὶ ἧς πολλὰ θαυμάσια διηγεῖται, περὶ ὧν ἐκτενέστερον ἐν τῷ β'. τόμῳ. Ἀποδίδοται δ' ἡ σύνταξις τῆς Σολομωνικῆς, ὡς καὶ ἐκ τοῦ ὀνόματος ἐμφαίνεται, εἰς τὸν Σολομῶντα, ὅστις κατά τινα ἀρχαίαν ἰουδαϊκὴν παράδοσιν εἶχε γράψει «βίβλων ἰαμάτων πάθους παντὸς» ἣν ἐγκεκολαμμένην τῇ τοῦ ναοῦ φλιᾷ «ἐξεκόλαψεν Ἐζεκίας, οὐ προσέχοντος τοῦ λαοῦ τῷ θεῷ, διὰ τὸ τὰς θεραπείας τῶν παθῶν ἐνθένθε τοὺς πάσχοντας αὐτοὺς κομίζεσθε, περιορῶντες αἰτεῖν τὸν θεόν», ὡς μαρτυρεῖ ὁ Σουΐδας[3]. Ἦν δὲ παρὰ τοῖς ἀνατολικοῖς λαοῖς κοι-

1 Βλ. καὶ Goar, Euchologium graecum σ. 729 κε.—Migne, Patrolog. ser. graeca τ. XXXI, στ. 1677 κε.—Σώζονται καὶ ἀποσπάσματα ἐξορκισμῶν τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ θεολόγου, δημοσιευθέντα παρ' Iriarte, Cod. graec. Biblioth. regiae Matritensis. p. 423 cod. CV fo 79 verso.—Ἐν Migne, Patrol. τ. XXXVI, στ. 733-734.

2 Περὶ τῆς αὐτῆς προλήψεως παρὰ Γερμανοῖς βλ. Wolf, Deutsche Mythologie. t. I σ. 236.

3 Ἐν λ. Ἐζεκίας.—Βλ. καὶ Ἰώσηπ., Ἰουδαϊκ. Ἀρχαιολ. Η', 2.—Κεδρην., σ. 70.

νοτάτη ἡ δοξασία, ὅτι ὁ Σολομὼν ἦν ἄρχων τῶν πνευμάτων, καὶ πειθήνια ταῦτα εἰς τὰς προσταγὰς καὶ τὰ ἐμβλήματα αὐτοῦ ἔτι ὑπετάσσοντο[1]. Ὑπάρχει δὲ παρ' ἡμῖν καὶ παράδοσις ὅτι τὸν ναὸν ἐν Ἱερουσαλὴμ ἔκτισαν δαίμονες ὑπακούοντες τῷ Σολομῶντι, ἢ μᾶλλον τῷ δακτυλίῳ τῷ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ δοθέντι αὐτῷ πρὸς καθυπόταξίν των. Ἡ διήγησις αὕτη διεπλάσθη ἐκ τῆς *Διηγήσεως περὶ τοῦ Σολομῶντος*, δημοτικοῦ ἀναγνώσματος, μεταφρασθέντος εἰς ἁπλουστέραν φράσιν ἐκ πρωτοτύπου εἰς χυδαίαν καὶ λίαν διεφθαρμένην ἑλληνικὴν γεγραμμένου. Τὸ πρωτότυπον τοῦτο, οὗ μέμνηται καὶ ὁ Φαβρίκιος[2], ἐπιγράφεται *Διαθήκη Σολομῶντος, υἱοῦ Δαυὶδ ὃς ἐβασίλευσεν ἐν Ἱερουσαλὴμ, καὶ ἐκράτησε καὶ ὑπέταξε πάντων ἀερίων, ἐπιγείων καὶ καταχθονίων πνευμάτων· δι' οὗ καὶ πάντα τὰ ἔργα τοῦ ναοῦ τὰ ὑπερβολικὰ πεποίηκεν· καὶ τίνες αἱ ἐξουσίαι αὐτῶν κατὰ ἀνθρώπων· καὶ παρὰ ποίων ἀγγέλων οὗτοι οἱ δαίμονες καταργοῦνται*. Ἐδημοσιεύθη δὲ ὑπὸ τοῦ Φλεκκίου ἐκ χειρογράφου τῆς Παρισινῆς Βιβλιοθήκης καὶ ἀκολούθως ὑπὸ τοῦ Migne μετὰ λατινικῆς μεταφράσεως[3].

Ἐν τῇ Διαθήκῃ ταύτῃ τοῦ Σολομῶντος φέρονται τὰ ἑξῆς περὶ τοῦ καθυποτάσσοντος τοὺς δαίμονας δακτυ-

1 Βλ. Braun, Naturgeschichte der Sage. τ. I σ. 138-139. Ἐν τῷ Κορανίῳ ἀναφέρεται ὅτι εἰσὶν ὑποτεταγμένα τῷ Σολομῶντι καὶ δαιμόνια καὶ ἄνεμοι (traduct. Kasimiriski, XXI, 81. XXVII, 17-28. XXXIV 11. 13. XXXVIII, 29. 33. 38).

2 Fabric., Cod. Pseudepigraph. Vet. Testam. τ. I σ. 1047 κε.

3 F. Fl. Fleckius, Anecdota sacra. Lipsiae 1837.—Migne, Patrolog. ser. graeca. t. CXXII, στ. 1315-1358.

λίου: «Καὶ ταῦτα ἀκούσας ἐγὼ Σολομῶν εἰσῆλθον εἰς τὸν ναὸν τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐδεήθην ἐξ ὅλης μου τῆς ψυχῆς νυκτὸς καὶ ἡμέρας, ὅπως παραδοθῇ ὁ δαίμων εἰς χεῖράς μου, καὶ ἐξουσιάσω αὐτόν· καὶ ἐγένετο ἐν τῷ προσεύχεσθαί μοι ἐδόθη μοι παρὰ κυρίου Σαβαὼθ χάρις διὰ Μιχαὴλ τοῦ ἀρχαγγέλου αὐτοῦ, δακτυλίδιον ἔχον σφραγῖδα γλυφῆς ἐκ λίθου τιμίου, καὶ εἶπέ μοι. Λαβὲ Σολομῶν βασιλεῦ, υἱὸς Δαυὶδ, δῶρον ὃ ἀπέςειλέ σοι κύριος ὁ Θεὸς, ὁ ὕψιστος Σαβαώθ· καὶ συγκλείσεις πάντα τὰ δαιμόνια τῆς γῆς ἄρσενα καὶ *θήλεα*· καὶ δεῖ μετ' αὐτῶν ἀνοικοδομῆσαι τὴν Ἱερουσαλὴμ, φέρειν σε τὴν σφραγῖδα ταύτην τοῦ Θεοῦ. Ἡ δὲ γλυφὴ τῆς σφραγῖδος τοῦ δακτυλιδίου τῆς πεμφθείσης, ἔστι *πεντάλφα* αὕτη[1]». Ὁ δακτύλιος τοῦ Σολομῶντος ἀναφέρεται καὶ ἐν τῇ περσικῇ *Ἱστορίᾳ τοῦ βασιλόπαιδος Σεὺφ-Ἐλμουλοὺκ*, μεταφρασθείσῃ ἐκ τῶν *Χιλίων καὶ μιᾶς ἡμερῶν*[2] καὶ δημοσιευθείσῃ ἐν τῷ τρίτῳ τοῦ Ἀραβικοῦ μυθολογικοῦ ἢ Χαλιμᾶς τόμῳ.

Διὰ τῆς δυνάμεως τοῦ δακτυλίου του ὁ Σολομῶν κατέκλεισεν εἰς ἀσκοὺς δαίμονας, ὡς ἀναφέρει ἡ *Διαθήκη*, παραγγέλλων ἐκείνῳ, ᾧ τὴν φροντίδα τῆς συλλήψεως τῶν δαιμόνων ἀνέθετο, ἐὰν κατὰ τὴν ὁδὸν ὁ ἐν ἀσκῷ κεκλεισμένος δαίμων τάξῃ αὐτῷ χρυσίον ἢ ἀργύριον ἢ θησαυροὺς νὰ μὴ πεισθῇ καὶ τὸν ἐλευθερώσῃ[3]. Καὶ ἐν

1 Migne, αὐτ. στ. 1317.—Περὶ Ἀράπηδων δούλων δακτυλίων ἐν παραμυθίοις βλ. τοῦ παρόντος τόμου σ. 151.

2 Les mille et un jours, contes persans trad. par Pétis de Lacroix. 100e jour.

3 Migne, αὐτ. σ. 1353.

μιᾷ τῶν ἀραβικῶν διηγήσεων τῶν *Χιλίων καὶ μιᾶς νυκτῶν*, μεταπεφρασμένη ἐν τῷ α'. τοῦ Ἀραβικοῦ μυθολογικοῦ τόμῳ, ἀναφέρεται τελώνιον κατακεκλεισμένον ἐν ἀγγείῳ, διὰ τῆς τοῦ Σολομῶντος σφραγῖδος ἐσφραγισμένῳ. Παρ' ἡμῖν δὲ πιστεύεται ὅτι πολλοὶ δύνανται νὰ κατακλείσωσι τοὺς διαβόλους εἰς κολοκύνθας, ἢ εἰς ἀγγεῖα μικρὰ καὶ νὰ τοὺς δέσωσι διὰ νὰ μένωσιν ἀκίνητοι μέχρι τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος[1]. Ἀλλὰ καὶ ὁ Συναξαριστὴς διηγεῖται περὶ τοῦ ἁγίου Κόνωνος ὅτι «τόσην πολλὴν δύναμιν καὶ ἐξουσίαν ἔλαβεν ὑπὸ Θεοῦ κατὰ τῶν δαιμόνων, ὥστε ἄλλους μὲν δαίμονας ἔστελλε νὰ γεωργῶσιν, ἄλλους δὲ νὰ φυλάττωσι τοὺς καρπούς· ἄλλους δὲ ἔκλεισεν εἰς ἀγγεῖα πήλινα, καὶ ἔβαλε βούλας ἐπάνω εἰς αὐτὰ, τὰ ὁποῖα ἔκρυψε καὶ κατέχωσε μέσα εἰς τὰ θεμέλια τοῦ οἴκου»[2]. Γνωστοτάτη δ' ἐστὶν ἡ κατὰ τὸν μεσαίωνα ἐν Εὐρώπῃ ἐπικρατοῦσα ἰδέα, ὅτι οἱ μάγοι ἠδύναντο νὰ κατακλείσωσι τὸν διάβολον ἐν φιάλῃ, προελθοῦσα, νομίζομεν, ἐκ τῶν παραγομένων λευκῶν νεφῶν κατὰ τὴν ἕνωσιν ὑδροχλωρικοῦ ὀξέος καὶ ἀμμωνιακοῦ ὑγροῦ.

Πιστεύεται δὲ ὅτι κατακλείονται οὕτως οἱ δαίμονες λαμβάνοντες τὸ σχῆμα καπνοῦ· καὶ ὑπὸ τὸ σχῆμα τοῦτο ἐξέρχονται ἐκ τοῦ σώματος τῶν δαιμονιζομένων, καὶ ἐκ διαφόρων μερῶν ἀφανίζονται· «ἐξέλιπε γὰρ, καὶ διὰ τῆς θύρας ὡς καπνὸς ἐξερχόμενος ἐφάνη» λέγει ὁ ἅγιος Ἀθα-

1 Χαρισίου Μεγδανοῦ, Ἠθικοὶ χαρακτῆρες. 1818 σ. 258.

2 Μαυρικίου, Συναξαριστὴς εἰς 5 Μαρτίου. τ. Β'. σ. 13 ἐκδ. Νικολαΐδου Φιλαδελφέως.

νάσιος περί τινος δαίμονος[1]. Μεταμορφούμενοι εἰς καπνὸν διαφεύγουσι διὰ τῶν ὀπῶν τῶν κλείθρων καὶ οἱ Καλλικάντζαροι, ὡς ἐν τῷ πρώτῳ τόμῳ εἴδομεν[2], εἰς τὴν πρόληψιν δὲ ταύτην ἀναφέρεται καὶ ὁ περὶ τοῦ βρυκόλακα Θανάση Βάγια στίχος τοῦ κ. Ἀρ. Βαλαωρίτου:

Καπνὸς ἐσβύστηκε ἀπ' τὸ πλευρό της[3].

Ἐν τοῖς ἐξορκισμοῖς τοῦ μεγάλου Βασιλείου λέγεται περὶ τοῦ δαίμονος «ἢ ὡς ἀτμὶς καὶ ὡς καπνὸς φαινόμενος»[4]. Μνημονεύεται δὲ καὶ ὑπὸ τοῦ Λουκιανοῦ ἐξελαυνόμενος ὁ δαίμων ἐκ τῶν ἐπιληπτικῶν «μέλας καὶ καπνώδης τὴν χρόαν»[5]. Ἐκ τούτων καὶ ἡ λέξις καπνὸς μετέπεσε κατ' εὐφημισμὸν εἰς τὴν σημασίαν δαίμονος, ἐν δὲ Τήνῳ οἱ εὐλαβεῖς μὴ θέλοντες νὰ βλασφημήσωσι παροιμιακῶς λέγουσιν «ἄμε 'ς τὸ μαῦρο καπνό»[6].

Νομίζουσι προσέτι ὅτι δύναταί τις νὰ προσεταιρισθῇ ἢ ἐξευμενίσῃ τὸν διάβολον, ἀνάπτων κηρίον πρὸς τιμὴν αὐτοῦ, ὡς ἐν τοῖς ναοῖς πρὸς τιμὴν τοῦ θεοῦ καὶ τῶν ἁγίων συνειθίζεται. Ἐκ τούτου καὶ ἡ ὁμοία γερμανικῇ τινι[7] δημώδης παροιμία «Κάμμιὰ φορὰ καὶ τοῦ διαβόλου πρέπει ν' ἀνάφτῃς κερί»[8]. Πιστεύεται δὲ ὅτι ὁσάκις

1 Ἁγ. Ἀθανασίου, βίος τοῦ ὁσίου ἡμῶν πατρὸς Ἀντωνίου § 40. ἐν Migne Patrolog. graec. τ. XXVI στ. 901.

2 Ἐν σ. 68.

3 Μνημόσυνα, 1868 σ. 39.

4 Βλ. καὶ Fabricii, Bibliotheca Gr. τ. VIII σ. 98.

5 Λουκιαν., Φιλοψευδ. § 16.

6 Ἐφημ. τῶν Φιλομαθῶν 1858. τ. ϛ'. σ. 400.

7 Grimm, Deutsche Myth. σ. 962.

8 Βενιζέλου, Παροιμίαι δημώδεις σ. 136' ἀρ. 288.

ἀνάπτει τις κηρίον εἰς τὸν διάβολον, ὁλόκληρος ὁ κάτω κόσμος συνταράσσεται διὰ τοῦ πράγματος τὸ ἀσύνηθες, καὶ προθυμότατοι προστρέχουσιν οἱ δαίμονες πρὸς ἐκπλήρωσιν τῶν θελήσεων τοῦ νέου αὐτῶν λάτρου. Θυσιάζουσι δὲ καὶ ἀλέκτορα εἰς τὸν διάβολον, ἢ τοὺς φύλακας θησαυροῦ, περὶ οὗ ἐν τῷ παρόντι τόμῳ ἐν τοῖς περὶ Στοιχειῶν ὡμιλήσαμεν[1]. Ἦν δὲ καὶ ἐν Εὐρώπῃ κατὰ τὸν μεσαίωνα συνήθης ἡ θυσία ἀλεκτρυόνων εἰς τὸν διάβολον, ὡς ἀναφέρει ὁ Γρίμμ[2].

Ἐπιφαίνονται δ' οἱ διάβολοι συνήθως κατὰ τὰς νύκτας, καὶ μάλιστα τὰς σεληνοφεγγεῖς. Ὁ Schmidt συγκρίνει τὴν πρόληψιν ταύτην πρὸς τὸ τοῦ Ἡσιόδου *μακάρων τοι νύκτες ἔασιν*[3] καὶ πρὸς ἕτερον τοῦ Στατίου χωρίον[4]. Ἐπιφαίνονται ἐπίσης καὶ κατὰ τὴν μεσημβρίαν, ἀλλὰ τοῦτο διὰ τὰς Νεράιδας κατ' ἐξοχὴν πιστεύεται, ὡς ἐν οἰκείῳ τόπῳ ἐσημειώσαμεν[5]. Λέγεται δὲ διὰ τὰς προλήψεις ταύτας τὸ δαιμόνιον ἐν μὲν τοῖς ἐξορκισμοῖς τοῦ μεγάλου Βασιλείου «ὀρθρινόν, ἢ μεσημβρινόν, ἢ μεσονυκτικόν, ἢ ἀωρίας τινὸς ἢ αὐγῆς» ἐν δὲ τοῖς τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου «πνεῦμα νυκτερινόν· πνεῦμα μεσονυκτικόν, πνεῦμα φανταστικόν»[6].

1 Τόμ. Ι σ. 150.—Βλ. καὶ Νεοελλην. ἀνάλεκτ. τ. Ι σ. 324-325.
2 Grimm, ἔνθ. ἀν.
3 Ἡσιοδ., Ἔργ. καὶ Ἡμ. 730. Πρβλ. καὶ Θεογον. 10.
4 Stat. Silv. I, 1, 94.—Schmidt, I, σ. 93. Πρβλ. καὶ τοῦ παρόντος τόμου σ. 100.
5 Τόμ. Ι μέρ. Ι σ. 106-108.—Βλ. καὶ Schmidt, I σ. 94-96.
6 Πρβλ. τὴν τελευταίαν λέξιν φανταστικὸν τῇ παρ' ἡμῖν ἐν χρήσει

Κατὰ τὸ μεσονύκτιον οἱ διάβολοι συνέρχονται ὑπὸ δένδρα, ἢ εἰς μέρη, ἅτινα θεωροῦνται συχναζόμενα ὑπὸ κακῶν πνευμάτων, ὡς τὸ *Βροντόνερο* ἐν Ζακύνθῳ[1] κλπ. καὶ ἀνακοινοῦσιν ἀλλήλοις τὰ κατὰ τὸ διάστημα τῆς ἡμέρας πεπραγμένα αὐτοῖς. Καλεῖται δ' ἡ συνάθροισις αὕτη *δαιμονικὸ συνέδριον*[2]. Συνηθέστερον τὰ συνέδρια ταῦτα συγκροτοῦνται ὑπὸ δένδρον, καὶ μάλιστα ὑπὸ δένδρον *βαρίσκλωτο*, ὡς τὴν συκῆν[3]. Ἐν παραμυθίῳ οὗ πολλαὶ παραλλαγαὶ διατηροῦνται καὶ ὅπερ ἐδημοσίευσεν ὁ Hahn, ἀνήρ τις δίκαιος τυφλωθεὶς ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ του ἀναρρίχᾶται τὴν νύκτα εἰς δένδρον τι, καὶ εἰς τὸ φύλλωμα αὐτοῦ κρυπτόμενος, ἀκούει τοὺς συνελθόντας διαβόλους διδόντας λόγον τῶν πράξεών των εἰς τὸν πρεσβύτερον αὐτῶν· ἐκ δὲ τῶν λόγων των ἐπωφελούμενος, καὶ αὐτὸς θεραπεύεται καὶ τὸ τέκνον βασιλέως τινὸς ἐπικινδύνως ἀσθενοῦν θεραπεύσας πλουτεῖ[4]. Τὸ παραμύθιον τοῦτο εἶναι ὁμοιότατον φιννικῷ τινι, ἐπιγραφομένῳ *ἡ ἀλήθεια καὶ ὁ δόλος* (Totuus ja Walhe) δημοσιευθέντι δ' ὑπὸ Helsingforts[5] καὶ μεταφρασθέντι ὑπὸ E. Beau-

λέξει φάντασμα-φαντάσματα δι' ἧς ἐννοοῦμεν τὰς ἐπιφανείας πνευμάτων. (Πρβλ. καὶ Schmidt, I σ. 92).

1 Schmidt, I τ. 248.—Βλ. καὶ ἀνωτέρω σ. 353·

2 Βλ. τοῦ παρόντος τόμου σ. 89.

3 Βλ. ἀνωτέρω σ. 429.

4 Hahn, Griech. u. alban. Märchen ἀρ. 30 τ. I σ. 210. Ἐν τῷ παραμυθίῳ τούτῳ δύο ἀδελφοὶ στοιχηματίζουσι, ζητοῦντες νὰ μάθωσιν ἂν ἐν τῷ κόσμῳ βασιλεύει τὸ δίκαιον ἢ τὸ ἄδικον.

5 Suomen Kansan saluja ja tarinoita (Παραμύθια καὶ παραδόσεις τῶν Φιννῶν). 1854 μέρος Β'. σ. 172-182.

vois[1]. Συγκρίνει δὲ καὶ ὁ Hahn τὸ παραμύθιον τοῦτο ἑτέροις γερμανικοῖς, ἐν οἷς συνέδρια διαβόλων ὑπὸ τὸ δένδρον εἰς ὃ ὁ ἥρως ἔχει καταφύγει ἀναφέρονται[2]. Ὁμοία ἐπίσης τούτῳ εἶναι καὶ διήγησίς τις τοῦ Κεδρηνοῦ (ΙΑ'. —ΙΒ'. ἑκατονταετ.) «Τόπος ἐστὶ, λέγει οὗτος, κατὰ τὴν Πελοπόννησον, Ἕλος προσαγορευόμενος, διὰ τὸ συνηρεφὲς τῆς ἐκεῖσε ὕλης ταύτην λαβὼν τὴν προσωνυμίαν. Ἐν τούτῳ τὸ τῶν Ῥωμαίων ηὐλίζετο ναυτικόν. Μιᾷ γοῦν τῶν νυκτῶν τῶν ἐκεῖσε κατοικούντων δαιμόνων πρὸς ἀλλήλους διαλεγομένων ἤκουσαν οἱ νομεῖς ὡς ἑάλω τὴν χθὲς ἡμέραν Συράκουσα καὶ κατέσκαπται»[3]. Καὶ μεσαιωνικόν τι προσέτι συναξάριον ἀναφέρει ὅτι ὁ ἅγιος Ἀντίδιος τῆς Βεζανσῶνος εἶδεν ἡμέραν τινὰ τοὺς δαίμονας συνεδριάζοντας εἰς τὸν ἀέρα, καὶ ἀφηγουμένους τὰς πράξεις αὐτῶν εἰς τὸν ἀρχηγόν των[4].

Ἐπιφαίνονται δ' οἱ διάβολοι συχνότατα μὲν μεταμεμορφωμένοι, σπανίως δὲ φέροντες τὴν φυσικὴν αὐτῶν μορφήν. Δύνανται δὲ νὰ μεταμορφῶνται κατὰ βούλησιν, λαμβάνοντες εὐχερέστατα οἱανδήποτε μορφὴν θέλωσι[5]. Καὶ ἐπιφαίνονται μὲν ἐνίοτε ὑπὸ τὴν μορφὴν γέροντος, ἔν τε παραμυθίοις[6], καὶ ἐν θρησκευτικαῖς παραδό-

1 Ἐν Revue orientale et américaine 1859 σ. 258 κε. 264.

2 Hahn, αὐτ. τ. II σ. 230.

3 Γεωργ. Κεδρην., σ. 585 τ. II σ. 235 ἔκδ. Βόνης.

4 Bollandi, Acta sanctorum 25 Jun. σ. 43.—Mathaei Tympii, Praem. virt. σ. 53.—Usuard, Martyrolog. Jun. 22.

5 Βλ. καὶ Schmidt, I σ. 177.

6 Hahn, ἀρ. 64 τ. II σ. 21, ἔνθα μεταμορφοῦται εἰς χωλὸν γέ-

σεσι[1], κατ' ἐξοχὴν δὲ ὅταν καθ' ὕπνους βασανίζουσι τοὺς ἀνθρώπους[2]. Διὰ τὸν λόγον ἴσως τοῦτον καὶ *γερωδιάβολος* ἀποκαλεῖται ὁ Διάβολος, ὡς καὶ ὑπὸ τῶν Ἄγγλων Γέρω-Νίκος (Old Nick καὶ old Davy), καὶ ὑπὸ τῶν Γερμανῶν, τῶν Σκανδιναυῶν κλπ. ἀναλόγως ὀνομάζεται[3].

Ἀλλὰ συνηθέστερον λαμβάνουσι τὴν μορφὴν διαφόρων ζώων καὶ θηρίων, δι' ὃ καὶ *ζωντόβολα*[4] (κτήνη), καὶ *ζούμπερα* (θηρία) ἀποκαλοῦνται[5]. Ἰδίως δὲ φιλοῦσι τὴν μορφὴν τράγου, καὶ διὰ τοῦτο ὁ τράγος ἐκλαμβάνεται πολλάκις ἀντὶ τοῦ διαβόλου· ἔν τινι ᾄσματι δημοτικῷ τῆς Μάνης ἀπερχόμενός τις ὅπως φονεύσῃ τὸν ἐχθρόν του ἐκλαμβάνει τὴν φωνὴν τράγου, ὡς παρότρυνσιν τοῦ Σατανᾶ καὶ τούτου τὴν ἀρωγὴν ἐπικαλεῖται.

Μόν' ἕνας βέτουλας (τράγος) 'μπροστὰ
ἔβγαλε δυνατὴ φωνή.

γοντα ἵνα κατανικήσῃ ἀνδρεῖον τινά. Ἐν ἑτέρῳ παραμυθίῳ μεταμορφοῦται εἰς 'μισὸν ἄνθρωπον (αὐτ. τ. II σ. 260. 274).

1 Ἀκολουθία τοῦ ἁγίου Χαραλάμπους, συντεθεῖσα παρὰ Γ. τοῦ Τραπεζουντίου. 1797 σ. 26. «Ὁ δὲ διάβολος ἐμετασχηματίσθη εἰς εἶδος γέροντος, καὶ ἐφάνη εἰς τὸν Σεβῆρον, λέγοντας· Οὐαί μοι, βασιλεῦ, ἐγὼ εἶμαι ὁ βασιλεὺς τῶν Σκυθῶν, καὶ ἦλθεν εἰς τὴν πατρίδα μου ἕνας μάγος Χαραλάμπης καλούμενος καὶ ἦλθον νά σου τὸ εἰπῶ νὰ φυλαχθῇς νὰ μὴ πάθῃς τὸ ὅμοιον.»

2 Βλ. ἀνωτέρω σ. 437.

3 Grimm, D. M. σ. 941.

4 Βλ. καὶ Schmidi, I σ. 92.

5 Ἐν Ἀραχώβῃ (Schmidt, αὐτ.), ἐν Σκύρῳ (Ἐφημ. τῶν Φιλομαθῶν 1857 τ. Ε', σ. 185) καὶ ἀλλαχοῦ. Ὁ Schmidt παρετήρησε τὴν ὁμοιότητα τῆς λέξεως ταύτης πρὸς τὴν ἀρχαίαν ζόμβρος (Θησαυρ. Ἑρρίκ. Στεφάν. ἐν λ.) ἢ ζοῦμπρος (Νικητ. Χωνιάτ., Ἱστ. σ. 133 ἐκδ. Βονν.) σημαινούσης τὸν ἄλλως λεγόμενον τραγέλαφον.

—Ἔλα κοντά μου, Σατανᾶ,
γιὰ νά με κάμῃς συντροφιὰ
νὰ τελειώσω τὴ δουλειά 1.

Ὡς γνωστὸν καὶ κατὰ τὸν μεσαίωνα ἐθεώρουν τὸν τράγον ὡς σύμβολον τοῦ διαβόλου, καὶ ἐπίστευον ὅτι τὴν μορφὴν ταύτην λαμβάνει εἰς τὰ συνέδρια πρὸ πάντων τῶν μάγων (sabbat)[2]. Περὶ τῶν δαιμόνων ὑπὸ μορφὴν τράγου παρ' Ἄραψι καὶ Χαλδαίοις, ἔγραψεν ἱκανὰ ὁ Bochart[3].

Ἐκ τούτων προῆλθε καὶ ἡ πρόληψις ὅτι ὁ διάβολος ἔχει πόδας τράγου, ὡς ὁ Πᾶν καὶ οἱ Σάτυροι παρ' ἀρχαίοις[4], καὶ οἱ αἰγίποδες ἐν Σκυθίᾳ ἄνδρες, οὓς ἀναφέρει ὁ Ἡρόδοτος[5]. Ὅμοια μυθολογοῦνται καὶ περὶ Καλλικαντζάρων καὶ τῶν Νεράιδων ὡς ἐκτενέστερον ἐν τῷ πρώτῳ μέρει τοῦ παρόντος τόμου ὡμιλήσαμεν, σχετίζοντες τὰς προλήψεις ταύτας πρός τε τὰς ἀρχαίας καὶ τὰς μεσαιωνικάς[6]. Ὡς δὲ ὁ ἅγιος Ἀθανάσιος ἀναφέρει οἱ δαί-

1 Πανδώρ. τ. XVII σ. 438.

2 Grimm, Deutsche Mythologie σ. 947.—Maury, La Magie σ. 177.—Del Rio σ. 180.—Collin de Plancy, Dictionnaire infernal τ. I ἄρθρ. bouc.—Voltaire. Dictionnaire philosoph. art. Bouc.

3 Bochart, Hierozoicon. Μέρ. II βιβλ. VI, κεφ. 7 τ. III σ. 828. ἔκδ. Rosenmüller. Βλ. καὶ τ. I σ. 641.

4 Πρβλ. καὶ Dupuis, Origine de tous les cultes. βιβλ. III κεφ. 9. τ. II σ. 136-147 (1795). Ἔν τινι δ' εἰκόνι τῆς Πομπηΐας, ἀπεικονιζούσῃ τὴν Διονύσου ἀνατροφήν, εἷς Σάτυρος παρίσταται ἔχων μορφὴν τράγου (Barré et J. Bories, Herculanum et Pompéi. τ. II pl. 5). — Ἔχει δ' ὁ Διάβολος καὶ ἄλλα ἱκανὰ σημεῖα ὁμοιότητος μετὰ τῶν διονυσιακῶν ἐν γένει θεοτήτων.

5 Ἡροδοτ. Δ', 25.

6 Βλ. σ. 70 καὶ 92-94.—Ἐκτὸς τούτων ἱκανὰ ὁ Grimm ἀνα-

μονες ἐνεφανίζοντο ἐνίοτε τῷ ἁγίῳ Ἀντωνίῳ ἀνθρώπῳ μὲν ἐοικότες ἕως τῶν μηρῶν, τὰ δὲ σκέλη καὶ τοὺς πόδας ὁμοίους ἔχοντες ὄνῳ [1]. Παραπλησία ταύτῃ, μᾶλλον δ' ἐκ ταύτης πηγάσασα ἐστὶν ἡ πρόληψις ὅτι ὁ διάβολος εἶναι χωλός, ἐξ οὗ καὶ *κουτσός*, καὶ *κουτσοδαίμονας*, καὶ *κουτσοδαιμόνιο* καὶ *κουτσοδιάβολος* ἀποκαλεῖται [2], καὶ *μονόποδες* γενικῶς οἱ δαίμονες πάντες [3]. Χωλὸς διάβολος ἀναφέρεται καὶ ἔν τινι παραμυθίῳ παρὰ Hahn [4], ὡς δ' ἀνωτέρω εἴδομεν ὁ διάβολος μεταμορφοῦται ἐν ἑτέρῳ παραμυθίῳ εἰς χωλὸν γέροντα. Χωλὸς (hinkende Teufel, hinkebein) ἀποκαλεῖται ὁ διάβολος καὶ ὑπὸ τῶν Γερμανῶν [5], γνωστὸς δ' ἐστὶν ὁ *Χωλὸς διάβολος* (Le diable boiteux) τοῦ Γάλλου μυθιστοριογράφου Lesage. Ὁμοιάζει δὲ κατὰ τοῦτο τῷ Ἡφαίστῳ, ὅστις καὶ ἄλλας τινὰς ὁμοιότητας πρὸς τὸν διάβολον παρουσιάζει [6]· διότι καὶ ὁ Ὅμηρος χωλὸν παρίστησιν αὐτόν, *ἀμφιγυήειν* [7] δὲ ἢ *κυλλοποδίονα* τὸν ἀποκαλεῖ [8], οὐχὶ σπανίως δὲ καὶ ἐν

φέρει (D. M. σ. 946) περὶ τοῦ ἱππείου ποδὸς τοῦ διαβόλου κατὰ τὰς γερμανικὰς προλήψεις.

1 Ἀθανασ., βίος Ἀντωνίου § 53, ἐν Migne, Patrol. gr. τ. XXVI, στ. 920.

2 Schmidt, τ. I σ. 153.

3 Μεγδανοῦ, Ἑλληνικὸν Πάνθεον 1810 σ. 474.

4 Hahn, ἀρ. 30 τ. I σ. 210.

5 Grimm, D. M. σ. 945.

6 Ὁ Ἥφαιστος, θεὸς τοῦ πυρὸς καὶ δυσμορφώτατος, ἐκρημνίσθη, ὡς ὁ χριστιανικὸς διάβολος, τοῦ οὐρανοῦ, ἀποστατήσας κατὰ τοῦ Διὸς (Ἰλιάδ. Α. 591 κε.)

7 Ἰλ. Α, 607. Ξ, 239. Σ, 383, 393, 462, 587, 590, 614. Ὀδυσσ. Θ, 300, 349, 357. Πρβλ. Ἰλ. Σ, 411.

8 Ἰλ. Σ, 371. Υ, 270. Φ, 331.

τῇ καλλιτεχνίᾳ, κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους μάλιστα χρόνους, χωλὸς ἀπεικονίζεται[1]. Ὁ Χαρίσιος Μεγδανὸς διετήρησε μῦθόν τινα δημώδη, δι' οὗ ἐξηγεῖται ἡ πήρωσις αὕτη τοῦ διαβόλου. «Ὅταν ὁ Θεὸς ἔπλασε τὸν ἄνθρωπον, λέγει, ἀντέπλασε καὶ ὁ δαίμων τὸν λύκον· ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθη καὶ νά τον ζωοποιήσῃ καὶ ὁ Θεὸς πρὸς παιδείαν (=τιμωρίαν) τοῦ ἀντάρτου τὸν ἐπρόσταξε νὰ ζωοποιηθῇ, καὶ νὰ φάγῃ τὸν πλάστην του, καὶ μόνον τὸν ἕνα του πόδα ἐπρόλαβε· καὶ ἐκ τούτου (ὁ δεισιδαίμων) τὸν εἰξεύρει ὡς χωλὸν, καὶ *μονόποδα*, καὶ *λυκοφαγωμένον* τὸν ὀνομάζει. Καὶ διὰ τὸν λύκον λέγει, ὅτι ἔκτοτε ἔχει τὴν ἰδιότητα νά τον βλέπῃ, καὶ τὴν ἄδειαν νά τον τρώγῃ· πλὴν αὐτὸς, ἂν καὶ χωλὸς, ὅμως ὡς πνεῦμα πάλιν τὸν ἀποφεύγει καὶ προφυλάττεται· ὁ δὲ σωματούμενος ὡς παχυλὸς δὲν ἠμπορεῖ· καὶ διὰ τοῦτο λέγεται *λυκοφαγωμένος* μὲν ὁ ἅπαξ καταβρωθείς· καὶ *Βρωτόλυκος*[2] δὲ, ὁ πάντοτε ὑποκείμενος εἰς βορὰν, ὁπόταν συναπαντηθῇ ἀπὸ λύκον· ὅστις ὅλον τὸν τρώγει, πλὴν τῆς κοτύλης τοῦ γόνατος· τὴν ὁποίαν αὐτὸς (ὁ δεισιδαίμων) εὑρίσκει καὶ τὴν συντηρεῖ ὡς κειμήλιον παντοδύναμον· καὶ τὴν δείχνει ὡς ἰσχυράν τινα μαρτυρίαν εἰς τὰς τοιαύτας μυθικὰς φλυαρίας του»[3]. Ὁ Schmidt ἀναφέρει[4]

1 Otfr. Müller, Handbuch d. Archäol. § 367.—Βλ. καὶ Maury, Hist. des religions de la Grèce. τ. I σ. 499-500.

2 Πιθανῶς τὴν ὀνομασίαν ταύτην παρεμόρφωσεν ὁ Μεγδανὸς ἐκ τῆς λ. βρυκόλακας, ἵνα συμφωνήσῃ πρὸς τὴν ἐτυμολογίαν του.

3 Χαρισ. Μεγδανοῦ, Ὁ λύχνος τοῦ Διογένους ἢ ἠθικοὶ Χαρακτῆρες 1818 σ. 263-264.

4 Schmidt, τ. I σ. 153-154.

καὶ κατ' ἐξοχὴν χωλὸν δαίμονα, τὸν *κουτσοδαίμονα* ἢ *κουτσοδαιμόνιο* ἢ *κουτσοδιάβολο*, ἐχθρὸν ἄσπονδον τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, καὶ τὸν χείριςον τῶν δαιμόνων. Ὁ δαίμων οὗτος ὅςις πολλάκις συγχέεται μὲ τοὺς Καλλικαντζάρους, κρατεῖ, ὡς ἐν Κεφαλληνίᾳ καὶ Σάμῳ πιστεύουσιν, ὄφιν εἰς τὴν χεῖρα, ὅν τινα δὲ διὰ τούτου θίξῃ οὐδὲν δύναται νὰ σώσῃ. Εἶνε δὲ *κατσικομούρης*, ἔχει δῆλον ὅτι μορφὴν καὶ φωνὴν τράγου, βαθυπώγων καὶ κερασφόρος. Ὁ Schmidt ἀναφέρει· προσέτι καὶ ἕτερον δαίμονα, ὅστις κατὰ τὰς δοξασίας τῶν ποιμένων τῆς Παρνασσίδος εἶναι αὐθέντης τῶν λαγωῶν καὶ τῶν ἀγρίων τράγων· εἶναι δὲ τραγόμορφος καὶ οὗτος καὶ βαθυπώγων, καὶ *μαρκαλάει τὰ 'γίδια*, ὡς ὁ Πᾶν, ὅστις διὰ τὴν αὐτὴν ἴσως αἰτίαν *αἰγιβάτης* ὑπὸ τῶν ἀρχαίων ἀπεκαλεῖτο[1]. Ἐν Πελοποννήσῳ δὲ πιστεύουσιν ὅτι οὐχὶ ὑπὸ μορφὴν τράγου, ἀλλὰ κυναρίου ἢ γαλῆς ἐπιβαίνει ὁ διάβολος οὗτος ἐπὶ τῶν προβάτων ἐν ὥρᾳ νυκτὸς καὶ ὅτι «ἐρυθροῦται μὲν ἡ πυγὴ τοῦ ζώου, οἰδαίνεται δ' ὑπὲρ τὸ δέον ὁ σπλήν. Τὸ δ' ἐπιβαθὲν ἐν ἀκαρεὶ τελευτᾷ.» Καλεῖται δ' ἡ ἀσθένεια αὕτη ἐξ ἧς τὰ πρόβατα θνήσκουσι *Χαμοδράκι* ἢ *σμιγδράκι*[2].

1 Αὐτ. σ. 154-157.—Ὁ Schmidt, καὶ ἕτερα ἀναφέρει λείψανα τῶν περὶ Πανὸς μύθων περισωθέντα μέχρις ἡμῶν (σ. 155-156 σημ.). Σημειοῦμεν ὅμως ἐνταῦθα πρὸς ἐπανόρθωσιν ἐλαφροῦ τινὸς ἐτυμολογικοῦ σφάλματός του ὅτι ἡ λέξις πανιάζω, συνήθης ἐκτὸς τῆς Ζακύνθου καὶ εἰς πολλὰ ἄλλα τῆς Ἑλλάδος μέρη, οὐδεμίαν ἔχει σχέσιν πρὸς τὰ πανικὰ δείματα, ἀλλὰ παράγεται ἐκ τῆς λ. πανὶ, δι' ὃ καὶ ἀντὶ τοῦ ἐπάνιασεν ἡ ὄψις του, λέγομεν πολλάκις ἔγινε κίτρινη 'σὰν τὸ πανί.

3 Σ. Ἀθανασιάδης, ἐν Ἐφημερίδι τῶν Φιλομαθῶν. 1858. VI σ. 439.—Βλ. καὶ Schmidt, I σ. 156. 157.

Εἶναι δ' ἡ μορφὴ τοῦ κυνὸς μετὰ τὴν τοῦ τράγου μία τῶν συνηθέστερον ὑπὸ τοῦ διαβόλου λαμβανομένων. Εἴδομεν ἀνωτέρω ὅτι ὑπὸ τὴν μορφὴν κυνὸς ἐξέρχεται, κατὰ τὰ παραδόσεις τῶν Μανιατῶν, ὁ Διάβολος ἐκ τῶν ἄντρων τοῦ Ταινάρου διὰ νὰ κυνηγήσῃ[1]. Καὶ κατὰ τὸν μεσαίωνα πολυπληθεῖς ἦν αἱ παραδόσεις, ἐν αἷς ὁ διάβολος ἐπιφαίνεται ὑπὸ τὴν μορφὴν μέλανος κυνός[2]. Καὶ ὁτὲ μὲν εἰς κύνα μεταμεμορφωμένος εἰσέρχεται εἰς γυναικεῖον μοναστήριον καὶ τὰς ἐν αὐτῷ καλογραίας προσπαθεῖ νὰ διαφθείρῃ[3]· ὁτὲ δὲ ὑπὸ τὴν μορφὴν ταύτην ἐπιφαίνεται εἰς τοὺς μάγους, ὡς ἐν τῇ γνωστῇ τοῦ Φαύστου ἱστορίᾳ, καὶ τοὺς ἀκολουθεῖ[4]· ἄλλοτε πάλιν ἐνεδρεύει ὑπὸ τὴν αὐτὴν μορφὴν παρὰ ποταμὸν καὶ πνίγει τοὺς διαβάτας[5]· καὶ ἄλλοτε, ὡς ἐν τῇ Ἁμαρτωλῶν σωτηρίᾳ φέρεται, δαίμονες λαμβάνουσι τὰς ψυχὰς εἰς κύνας μεταμεμορφωμένοι[6]. Ἐπίσης καὶ οἱ Ἄραβες δοξάζουσιν ὅτι τὰ δαιμόνια (τζίνια) περιβάλλονται μορφὴν κυνός[7]. Ἔχουσι δὲ αἱ προλήψεις αὗται σχέσιν τινὰ πρὸς τοὺς περὶ τοῦ φύλακος τοῦ ᾅδου κυνὸς Κερβέρου ἀρχαίους μύ-

1 Βλ. σ. 398.

2 Collin de Plancy, Dictionnaire infernal. art. Chien.—Maury, Essai sur les légendes pieuses σ. 167.—Περὶ τῶν ὁμοίων γερμανικῶν καὶ σκανδιναυικῶν μύθων βλ. Grimm, D. M. σ. 949.

3 Bodin, Démonomanie des sorciers. βιβλ. III κεφ. 6.

4 Leloyer, Des sprectres ou apparitions μέρ. I σ. 25.—Πρβλ. Maury, ἔνθ. ἀν.

5 Cambry, Voyage dans le Phinistère τ. III σ. 12.

6 Ἁμαρτωλῶν σωτηρία. Γ'. 57 σ. 385.

7 Πρβλ. E W. Lane, An account of the manners and customs of the modern Egyptians τ. I σ. 307 (London 1838).

θους[1], προῆλθον ὅμως πιθανῶς ἐκ τῆς λατρείας τῆς καταχθονίου θεᾶς Ἑκάτης, ᾗ ἔθυον κύνας[2], καὶ ἣν διὰ τοῦτο *κυνοσφαγῆ* ἀπεκάλουν[3]. Ὅτι δ' οὐχὶ παντελῶς ἄσχετοι εἰσὶ αἱ προσφερόμεναι θυσίαι εἰς τοὺς θεοὺς, πρὸς τὰς μεταμορφώσεις τούτων, κατὰ τὰς χριστιανικὰς προλήψεις, μαρτυρεῖται, νομίζομεν, καὶ ἐκ τῶν θυομένων εἰς τὰς διονυσιακὰς θεότητας· διότι τράγον μὲν ἔθυον εἰς τὸν Διόνυσον[4], ὄνον δ' εἰς τὸν Πρίαπον[5], καὶ ἀμφοτέρων τῶν ζώων τούτων τὰς μορφὰς ἐλάμβανον οἱ δαίμονες, οἵτινες κατὰ μέγα μέρος διεπλάσθησαν ἐκ τῶν περὶ τῶν θεοτήτων ἐκείνων ἀρχαίων μύθων.

Μεταμορφοῦνται δὲ καὶ εἰς μέλανα ὄνον ὁ διάβολος καὶ πλανᾶται τὰς νύκτας ἀνὰ τὰς ἐρήμους ὁδοὺς ὅπως βλάψῃ τοὺς ἀνθρώπους· διότι ὅστις ἐπιβῇ αὐτοῦ *λαβώνεται* ἤτοι ἀσθενεῖ ἐπικινδύνως δαιμονικῇ συνεργείᾳ[6]. Ἡ πρόληψις αὕτη ἦν κατὰ τὸν μεσαίωνα κοινοτάτη, καὶ πολλαὶ διατηροῦνται ἀπεικονίσεις τοῦ διαβόλου εἴτε τὴν κεφαλὴν, εἴτε τὰ μακρὰ μόνον ὦτα καὶ τὴν οὐρὰν τοῦ

1 Πρβλ. καὶ Grimm, D. M. σ. 949.

2 Πλουτάρχ., Κεφ. Ῥωμ. 52 τ. VII σ. 120 Reisk.—Τζέτζ., εἰς Λυκόφρ. Κασσάνδρ. 77.—Εὐσταθ., εἰς Ὁμ. Ὀδύσσ. III, σ. 1467.—J. de Witte, Le sacrifice du chien ἐν Bulletin arch. de l'Athenæum français janv. 1855.—Maury, Hist. des religions de la Grèce ant. τ. II σ. 99.

3 Λυκοφρ., Κασσάνδρ. 77.

4 Vergil., Georg. II, 380.—Phurnutus, De nat. Deor. 30 σ. 217. ed. Gale.—Πρβλ. Panofka, Bilder antiken Lebens πιν. XIII, εἰκ. 3.—Maury, Hist. d. relig. τ. II σ. 99.

5 Lactant., De fals. religion. I, 21.

6 Α. Ἀντωνιάδου, Κρητηὶς σ. 70.

τετραπόδου τούτου ἔχοντος[1]. Ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν ἀρχαίαν αἰγυπτιακὴν μυθολογίαν ὁ Τυφών, ὁ δαίμων τοῦ κακοῦ, εἶχε μορφὴν ὄνου καὶ οὕτω συχνότατα ἀπεικονίζετο.

Μεταμορφοῦται δὲ καὶ εἰς ἵππον μέλανα, ὅτε διὰ τῆς Σολομωνικῆς προσκαλεῖται ὑπὸ μάγου, ὅπως μεταφέρῃ αὐτὸν εἰς μέρη ἀπώτατα ἐν βραχυτάτῳ χρόνου διαστήματι. Διέρχεται δὲ δι' ἀποκρημνοτάτων τόπων, ποιεῖ ἅλματα κινδυνωδέστατα, ἐν γένει δὲ προσπαθεῖ νὰ καταπτοήσῃ τὸν ἐπιβαίνοντα· διότι ἐὰν οὗτος πτοηθεὶς ἐκ τῶν ἀπειλούντων αὐτὸν κινδύνων ἐπικαλέσηται τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ ἢ τῆς Παναγίας ἢ ἁγίου τινός, κατακρημνίζεται καὶ ὁ διάβολος παραμβάνει παραχρῆμα τὴν ψυχὴν αὐτοῦ[2]. Καὶ οἱ ἀρχαῖοι ὁμοίως Γερμανοὶ ἐπίστευον ὅτι μεταμορφοῦται ὁ διάβολος εἰς ἵππον, καὶ ὅτι ἱππεύουσιν ἐπ' αὐτοῦ ἥρωες[3].

Κοινοτέρα ὅμως εἶναι ἡ δοξασία, καθ' ἣν δὲν μεταμορφοῦται εἰς ἵππον, ἀλλ' ἐπιβαίνει ὁ διάβολος, ὡς ὁ Χάρος[4], ἵππου μέλανος. Ἐν Πόρῳ μάλιστα δεικνῦσιν ἴχνη τοῦ ποδὸς τοῦ ἵππου τούτου[5], ἐν δ' Ἀραχώβῃ

1 Maury, Essai sur les lég. pieuses σ. 167.

2 Καὶ ἐν ταῖς Χιλίαις καὶ μιᾷ νύκταις ἀπαντᾷ ἀνάλογόν τι ἐπεισόδιον. Σεβὰχ (Sindbad) ὁ θαλασσινὸς φεύγων τοῦ μαγνητισμένου ὄρους ἐπὶ λέμβου ὁδηγουμένης ὑπὸ χαλκοῦ ναύτου, καταποντίζεται, ἐπικαλεσάμενος ἐν στιγμῇ κινδύνου τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ.

3 Grimm, D. M. σ. 946-947.

4 Βλ. ἀνωτέρω σ. 257 κε.

5 Μ. Π. Βρετοῦ, Ἐθνικὸν ἡμερολόγιον 1867 σ. 93. «Ὀλίγον μακρὰν τοῦ ναοῦ τοῦ Ποσειδῶνος μοὶ ἔδειξεν (ὁ ὁδηγὸς) ἐπὶ τοῦ βράχου περίεργόν τι σχῆμα, ὁμοιάζον πολὺ τὸν τύπον ποδὸς ἵππου.—Ὅταν

λέγουσι περὶ κοιλοτήτων ὁμοίων ἱππείῳ πετάλῳ: *ἐδῶ ἐπερπάτησε τὸ ἄλογο τοῦ διαβόλου*[1]. Καὶ ἐν τῇ Ἁμαρτωλῶν σωτηρίᾳ ἀναφέρεται ὁ διάβολος καβαλάρης εἰς μαῦρον ἄλογον[2], ἐν δὲ τῇ γερμανικῇ μυθολογίᾳ γίνεται πολλάκις μνεία τοῦ μέλανος ἵππου τοῦ διαβόλου[3].

Ὁσάκις δ' ὑπὸ τὴν φυσικὴν αὐτοῦ μορφὴν ἐμφανίζεται ὁ διάβολος ἐμποιεῖ τρόμον μέγιστον διότι εἶναι δυσειδέστατος καὶ ἀποτρόπαιος τὴν ὄψιν· οἱ δαίμονες λέγει ἡ Ἁμαρτωλῶν σωτηρία, «εἰσὶ τόσον ἄσχημοι καὶ φοβεροί, ὁποῦ, ἂν ἔβλεπες τώρα τινὰ ἀπὸ αὐτούς, καὶ νὰ εἶναι πλησίον σου ἕνας ἐγκρεμνός, ἑκατὸν ὀργυίαις, ἢ φοῦρνος ἀπτούμενος, ὀγλιγωρότερα ἔπιπτες εἰς τὸν ἐγκρεμνόν, ἢ μέσα εἰς τὸν φοῦρνον νὰ κατακαῇς, πάρεξ νὰ βλέπῃς τὴν ὄψιν τοῦ δαίμονος»[4]. Οὐ μόνον δ' οἱ χριστιανοὶ θεωροῦσι δυσειδέστατον τὸν διάβολον[5], ἀλλὰ καὶ οἱ Πέρσαι παριστῶσι τοὺς διαβόλους αὐτῶν ἔχοντας φρικαλέαν ἀσχημίαν, μακρὰ κέρατα, τρίχας πεφρικυίας, ὄνυχας μακροὺς καὶ πόδας μεγάλους καὶ πεπλατυσμένους[6].

Εἶναι δὲ τὴν ὄψιν μέλας, δι' ὃ καὶ *μαῦρος* ἁπλῶς ἀπο-

ἤμουν παιδί, προσέθεσεν, ἐπίστευα ὅτι τὸ ἄλογο τοῦ διαβόλου ἐπέρασεν ἀπ' ἐδῶ». Περὶ τῶν ἰχνῶν τῶν ποδῶν ἵππων, ἁγίων κλπ. βλ. τοῦ παρόντος τόμου σ. 135-137.

1 Schmidt, τ. I σ. 177.—Οἱ αὐτοὶ ὅταν ἡ κοιλότης ὁμοιάζει μᾶλλον ἴχνει ἀνθρωπίνου ποδὸς λέγουσιν: ἐδῶ ἐπερπάτησε ὁ διάβολος. (αὐτ.).

2 Ἁμαρτωλῶν Σωτηρία. Γ'. 47.—Βλ. καὶ ἀνωτέρω σ. 261.

3 Grimm, D. M. σ. 958. Deutsche Sagen. ἀρ. 208.

4 Μέρ. Β'. κεφ. 22 σ. 275.

5 Βλ. καὶ Maury, Essai sur les lég. pieuses σ. 198.

6 Keihtley, The Mythology fairy. τ. I σ. 34.

καλεῖται ἐνίοτε [1], ὡς καὶ ὑπὸ τῶν Γερμανῶν schwarz καὶ ὑπὸ τῶν ἀρχαιοτέρων mirki (tenebrosus) κλπ. [2]. Ἐκ τούτου προῆλθε καὶ ἡ ἰδέα ὅτι ἔχει μορφὴν ἀράπη, καὶ ὡς τοιοῦτος ἐμφανίζεται [3]. Ὁ Γρὶμμ παρατίθησιν ἀρχαίων Γερμανῶν μαρτυρίας ἐν αἷς ὁ διάβολος λέγεται ἔχων μορφὴν μαύρου (diabolus in effigie hominis nigerrimi) καὶ der hellemor, der hesce *mòre* κλπ. ἀποκαλεῖται [4]. Εἶναι δὲ κερασφόρος, δι' ὃ καὶ ἐπὶ ἀνθρώπων κακῶν καὶ πονηρῶν λέγεται *εἶναι διάολος μὲ τὰ κέρατα*· κερασφόρον παρίστων τὸν διάβολον καὶ οἱ τοῦ μεσαίωνος χριστιανοὶ [5], καὶ τοῦτο ὅπως δυσειδέστερον αὐτὸν καταστήσωσι, διότι ἡ ἀρχαία συμβολικὴ τῶν κεράτων σημασία, ἥτις ἐσήμαινε ἰσχὺν καὶ ἐξουσίαν, ἐλησμονήθη ὑπὸ τοῦ λαοῦ [6]. Ἔχει προσέτι ὁ διάβολος καὶ οὐρὰν βραχεῖαν, δι' ὃ καὶ *κουτσουρούρης* ἐν Κωνσταντινουπόλει [7] καὶ *κουτσοράδης* ἐν Χίῳ ἀποκαλεῖται [8]. Ἐκ τούτου καὶ ἡ φράσις *ἔβαλε τὴν ὡρά του ὁ διάβολος*, ἥτις καὶ ἐπὶ ἀνθρώπων λέγεται *ἔβαλε τὴν ὡρά του*, ὅταν τις ἔλαβε μέρος ἐπὶ κακοῦ εἴς τινα ὑπόθεσιν· ἀνάλογός ἐστιν ἡ γερμανική: auf all mein

1 Somavera, Θησαυρὸς τῆς ῥωμαϊκῆς καὶ τῆς φραγκικῆς γλώσσης σ. 230.—Schmidt, I σ. 175.

2 Grimm, D. M. σ. 945.—Ὁ Grimm, συγκρίνει τούτοις καὶ τὴν ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων ἐπωνυμίαν τοῦ Πλούτωνος Jupiter niger (Silius Italicus, VIII, 116),

3 Βλ. καὶ ἀνωτέρω σ. 312 καὶ τοῦ πρώτου μέρους σ. 145 κε.

4 Grimm, αὐτ.

5 Grimm, αὐτ. σ. 947.

6 Maury, ἔνθ. ἀν. σ. 197-198.

7 Ν. Δ(ραγούμης), ἐν Πανδώρᾳ τ. VIII σ. 442.

8 Νεοελλην. ἀνάλεκτ. τ. I σ. 182.

glück legt der Teufel seinen schwanz (εἰς ὅλα μου τὰ εὐτυχήματα βάλλει ὁ διάβολος τὴν οὐράν του)[1]. Κατὰ τὰς δοξασίας τῶν ἀρχαίων οὐρὰν εἶχον καὶ οἱ Σάτυροι[2], οἷς ἐν πολλοῖς συνεταὐτίσθησαν οἱ δαίμονες ὡς καὶ ἀνωτέρω εἴπομεν[3].

Διήρηνται δ' εἰς εἴδη, διότι ὁ λαὸς φαντάζεται ὅτι ἄπειρον εἶναι τὸ πλῆθος τῶν δαιμόνων, ἀλλ' εἷς ὁ κατ' ἐξοχὴν διάβολος, ἡ ἐνσάρκωσις δῆλον ὅτι τῆς ἀρχῆς τοῦ κακοῦ, καὶ ὁ ἄρχων τῶν δαιμονίων καὶ τῆς κολάσεως, κατὰ τὰς χριστιανικὰς δοξασίας[4]. Τὰ εἴδη ταῦτα τῶν διαβόλων κατατάσσει ὡς ἑξῆς ὁ ἱερεὺς Χαρίσιος Μεγδανὸς, τὰς δεισιδαιμονίας τοῦ λαοῦ ἀναγράφων. «Καὶ ὀνόματα μεταχειρίζεται· (ὁ δεισιδαίμων) διάφορα πρὸς διάκρισιν τῶν διαφόρων γενῶν των (τῶν δαιμόνων). Καὶ *δαίμονας* μὲν τοὺς ὀνομάζει μὲ κοινὸν ὄνομα ὅλους. Καὶ πάλιν *Διαβόλους* καλεῖ, ὅσους ἔχουσι τὴν ἐπιστασίαν νὰ κινῶσι διαβολὰς, καὶ τὰ ἐκ διαβολῶν παρεπόμενα κακά. *Διατάνους* δὲ ἤτοι Τιτᾶνας (;) τοὺς θανατώδεις, καὶ βλαπτικωτάτους εἰς τὰ σώματα. Καὶ *τελώνια*, τοὺς

1 Grimm, D. M. σ. 950.

2 Ἐκαλεῖτο δ' ἡ οὐρὰ αὕτη ἵππουρις (Bekker, Anecdota Gr. σελ. 44).

3 Τοσούτῳ συνεταὔτιζον τοὺς δαίμονας τοῖς σατύροις, ὥστε ἐν πολλοῖς συναξαρίοις ἀφηγουμένοις τὸν βίον τοῦ ἁγίου Ἀντωνίου καὶ ἄλλων ἀσκητῶν, εἶναι καταφανὲς ὅτι οἱ ἅγιοι οὗτοι ἐκλαμβάνουσιν ὡς διαβόλους τοὺς πιθήκους, ὧν τὴν μορφὴν ἐνόμιζον ὅτι εἶχον οἱ Σάτυροι, οὐ μόνον οἱ μεταγενέστεροι χριστιανοὶ (Πρβλ. Anonym., Proprietez des bestes ἐν Berger de Xivrey, Traditions teratologiques σ. 470 κε.) ἀλλὰ καὶ οἱ ἀρχαῖοι (Πλουταρχ., Σύλλ. 27).

4 Βλ. καὶ Schmidt, τ. I σ. 175.

περιπολεύοντας εἰς τὸν αἰθέρα, καὶ περιερχομένους, (καθὼς αὐτὸς τοὺς βλέπει) μὲ σύγνεφα, ἢ μεταβαλλομένους εἰς τὰς παντοίας τερατώδεις μορφὰς τῶν συγνέφων. Καὶ *ἀερικὰς*, τοὺς πετωμένους εἰς τὸν ἀέρα· καὶ *ἀνεμικὰς* τοὺς συγκινουμένους μὲ τὸν ἀνεμοστρόβιλον[1]. Καὶ *ἐξωτικὰς* τοὺς κατοικοῦντας εἰς ξηρὰ σπήλαια καὶ παλαιὰ δένδρα[2]. Καὶ *Νηρηΐδας* τοὺς ἐμφωλεύοντας εἰς τὰ νερὰ καὶ τὰ στάζοντα σπήλαια[3]. Καὶ *Καρκαντζόλους*, καὶ *Παρωρίτας*, τοὺς ἐξερχομένους ἀπὸ τὰ σκότη των, καὶ βλάπτοντας ὅσους συναπαντῶσι τὴν νύκτα παράωρα[4]. Καὶ *Στοιχεῖα*, τοὺς παραμένοντας εἰς τοὺς οἴκους, καὶ κροτοῦντας τὴν νύκτα, καὶ φυλάττοντας κεκρυμμένους θησαυρούς[5]. Καὶ *σκιώματα* τοὺς ἐμφαινομένους ὡς σκιάς. Καὶ *γλυκὰ* καὶ *μελιτέιρα*, πάλιν τοὺς αὐτοὺς κολακευτικῶς, ὡς συμπαρόντας καὶ ἀκούοντας. Καὶ *Βρωτολύκους*, καὶ *Βρωκολάκους* κατὰ παραφθορὰν, τοὺς εἰσερχομένους, κατὰ τὴν δόξαν τῆς πλάνης του εἰς τὰ σώματα τῶν νεκρῶν, καὶ ἐνσωμάτους ἐξερχομένους τὴν νύκτα ἀπὸ τὰ μνήματα»[6]. Ὁμοία τῶν διαβόλων διαίρεσις

1 Βλ. τοῦ παρόντος τόμου σ. 109-111 καὶ 428.

2 Αὐτ. σ. 111, 428-429.

3 Αὐτ. σ. 81 κε.

4 Αὐτ. σ. 67 κε.—Ὁ πρὸ τοῦ μεσονυκτίου χρόνος, καθ' ὃν ἐπιφαίνονται οἱ δαίμονες καλεῖται πέργιωρα (Ἐφημ. τῶν Φιλομαθῶν 1862 σ. 1909.—Schmidt I σ. 94) ἤτοι πάρωρα (ἀργὰ) ἐξ οὗ καὶ Παρωρῖται. Τούτοις σχέσιν ἔχει τὸ ἐν τοῖς ἐξορκισμοῖς τοῦ μεγάλου Βασιλείου ἀναφερόμενον δαιμόνιον «ἀωρίας τινός.»

5 Βλ. τοῦ παρόντος τόμου σ. 126 κε.

6 Χαρ. Μεγδανοῦ, Ὁ λύχνος τοῦ Διογένους, ἢ ἠθικοὶ χαρακτῆρες σ. 262-263.

ὑπεμφαίνεται ἐν τῷ ἑξῆς χωρίῳ τῶν ἐξορκισμῶν τοῦ ἁγίου Βασιλείου: «Φοβήθητι, φύγε, δραπέτευσον, ἀναχώρησον, δαιμόνιον ἀκάθαρτον καὶ ἐναγὲς, καταχθόνιον, βύθιον, ἀπατηλὸν, ἄμορφον, θεατὸν δι' ἀναίδειαν, ἀθέατον διὰ τὴν ὑπόκρισιν, ὅπου ἂν τυγχάνῃς, ἢ ἀπέρχῃ, ἢ αὐτὸς εἶ ὁ Βεελζεβοὺλ, ἢ κατασείων, ἢ δρακοντοειδὴς, ἢ θηριοπρόσωπος, ἢ ὡς ἀτμὶς καὶ ὡς καπνὸς φαινόμενος, ἢ ὡς ἄρσεν, ἢ ὡς θῆλυ, ἢ ὡς ἑρπετὸν, ἢ ὡς πετεινὸν, ἢ νυκτόλαλον, ἢ κωφὸν, ἢ ἄλαλον, ἢ ἐκφοβοῦν ἐξ ἐπιδρομῆς, ἢ σπαράσσον, ἢ ἐπιβουλεῦον, ἢ ἐν ὕπνῳ βαρεῖ, ἢ ἐν νόσῳ, ἢ ἐν μαλακίᾳ, ἢ ἐν γέλωτι ῥεμβὸν, ἢ δάκρυα φιλήδονα ἐμποιοῦν, ἢ λάγνον, ἢ δυσῶδες, ἢ ἐπιθυμητικὸν, ἢ ἡδονικὸν, ἢ λάγνον, ἢ δυσῶδες, ἢ ἐπιθυμητικὸν, ἢ ἡδονικὸν, ἢ φαρμακόφιλον, ἢ ἐρωτομανὲς, ἢ ἀστρομαγικὸν, ἢ ἐνοικηματικὸν, ἢ ἀναιδὲς, ἢ φιλόνεικον, ἢ ἀκατάστατον, ἢ τῇ σελήνῃ συναλλοιούμενον, ἢ χόρτῳ τινὶ συντρεπόμενον, ἢ ὀρθρινὸν, ἢ μεσημβρινὸν, ἢ μεσονυκτικὸν, ἢ ἀωρίας τινὸς, ἢ αὐγῆς· ἢ αὐτομάτως συνήντησας, ἢ ἐπέμφθης ὑπό τινος, ἢ προσεπέλασας ἄφνω, ἢ ἐν θαλάσσῃ, ἢ ἐν ποταμῷ, ἢ ὑπὸ γῆς, ἢ φρέατος, ἢ κρημνοῦ, ἢ ἐκ λάκκου, ἢ λίμνης, ἢ καλαμῶνος, ἢ ὕλης, ἢ ἀπογαίου, ἢ ἀκαθάρτου, ἢ ἄλσους, ἢ δρυμῶνος, ἢ δένδρου, ἢ ὀρνέου, ἢ βροντῆς, ἢ ἐκ στέγης λουτροῦ, ἢ ἐν κολυμβήθρᾳ ὑδάτων, ἢ ἐκ μνήματος εἰδωλικοῦ, ἢ ὅθεν ἴσμεν καὶ οὐκ ἴσμεν, ἢ γνωστὸν, ἢ ἄγνωστον, καὶ ἐξ ἀπερισκέπτου τόπου»· καὶ ἐν τῷ ἀκολούθῳ τῶν ἐξορκισμῶν τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου: «εἴτε χερσαῖον, εἴτε ἔνυδρον, εἴτε ἐν ἄλσοις, εἴτε ἐν καλάμοις,

εἴτε ἐν φάραγξιν, εἴτε ἐν διόδοις καὶ τριόδοις, ἐν λίμναις, ἐν ποταμοῖς, ἐν οἴκοις, ἐν αὐλαῖς, καὶ ἐν βαλανείοις παρατρέχον, καὶ βλάπτον καὶ ἀλλοιοῦν τὸν νοῦν τοῦ ἀνθρώπου.»

Ὡς καὶ ἐκ τῶν ἀνωτέρω μαρτυριῶν καταφαίνεται τὰ διάφορα τῶν δαιμόνων εἴδη λαμβάνουσι τὴν ὀνομασίαν αὐτῶν καὶ διαστέλλονται ἀλλήλων ἀπὸ τῶν μερῶν πρὸ πάντων, ἐν οἷς διαιτῶνται. Διαιτῶνται δὲ κυρίως ἐν τῷ ἀέρι, ἐξ οὗ καὶ *ἀερικὰ* ὑπὸ τοῦ τοῦ λαοῦ ἐπικαλοῦνται[1]. Ἡ πρόληψις δ' αὕτη προῆλθεν ἐκ φιλοσοφικῶν ἰδεῶν τῆς ἀρχαιότητος. Ὁ Πυθαγόρας ἐδόξαζε, κατὰ Διογένη τὸν Λαέρτιον «εἶναί τε πάντα τὸν ἀέρα ψυχῶν ἔμπλεων καὶ τούτους δαίμονας καὶ ἥρωας νομίζεσθαι»[2]. Ὁ πλατωνικὸς Ἀλκίνοος ἀναγράφει μεταξὺ τῶν δαιμόνων καὶ τοὺς κατοικοῦντας εἰς τὸν ἀέρα[3], ὁ δὲ συγγραφεὺς τῆς εἰς τὸν Πλάτωνα ἀποδιδομένης Ἐπινομίδος ἀναφέρει *ἀέριον γένος*, μεσάζουσαν μεταξὺ θεῶν καὶ ἀνθρώπων τάξιν αἰθερίων δαιμόνων[4]. Ἐκ τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων μετεδόθη ἡ πρόληψις αὕτη καὶ εἰς τοὺς χριστιανούς· ὁ δαιμονογράφος Μιχαὴλ Ψελλὸς, ἀπαριθμῶν τὰ εἴδη τῶν δαιμόνων, ἀναγράφει δεύτερον «τὸ περὶ τὸν προσεχέστατον ἡμῖν ἀέρα πλαζόμενον, ὃ καὶ καλεῖσθαι παρὰ πολλοῖς ἰδίως *ἀέριον*»[5]. Πρῶτος δ' ἐκ τῶν χριστιανῶν συγγρα-

1 Βλ. καὶ Schmidt, I σ. 92.—Λιανοτράγουδα 1868 σ. 31 «Γελᾶς και. . . τ' ἀερικὰ μαγεύονται.»

2 Διογέν. Λαερτ., Η', 21 σ. 887 Casaub.

3 Ἀλκινόου, Εἰς τὰ Πλάτωνος δόγματα, κ. 15.

4 Πλάτων., Ἐπινομ. 8 σ. 984 d.

5 Μ. Ψελλοῦ, π. ἐνεργείας δαιμόνων. σ. 45. (Παρισ. 1615) σ. 17 (Boiss.)—Βλ. καὶ Allat., de quorund. graec. opin. σ. 126. 128.

φέων ὁ Ἀπόστολος Παῦλος ὑπαινίσσεται τὴν πρόληψιν ταύτην ἐν τῇ πρὸς Ἐφεσίους ἐπιστολῇ, ἔνθα ἀποκαλεῖ τὸν διάβολον «ἄρχοντα τῆς ἐξουσίας τοῦ ἀέρος»[1], καὶ τὸ χωρίον τοῦτο ἐπεξηγῶν ὁ ἅγιος Ἱερώνυμος λέγει ὅτι κατὰ τὴν γνώμην πάντων τῶν σοφῶν (omnium doctorum opinio) ὁ ἀὴρ εἶναι πλήρης δαιμόνων (plenus est contrariis spiritibus). Παραδέχονται δὲ τὴν ἰδέαν ταύτην πολλοὶ τῶν πατέρων τῆς ἐκκλησίας[2], ἐν δὲ τῷ Λαυσαϊκῷ τοῦ Παλλαδίου ἀναφέρονται «οἱ ἐν ἀέρι πετόμενοι δαίμονες»[3]. Κατὰ παραπλησίαν δοξασίαν τῶν πατέρων τῆς ἐκκλησίας ἡ θέσις, ἣν καὶ οἱ ἄγγελοι κατέχουσιν ἐν τῷ κόσμῳ εἶναι μεταξὺ οὐρανοῦ καὶ γῆς[4]· «ὁ ἀὴρ ἀγγέλων ἐμπέπλησται·» λέγει πρὸς τούτοις Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος[5].

Τὰ ἐν τῷ ἀέρι δαιμόνια ἀποκαλοῦνται καὶ *τελώνια*, ὡς ῥητῶς μαρτυρεῖ καὶ συγγραφεύς τις βυζαντινὸς ὑπὸ τοῦ Δουκαγγίου ἀναφερόμενος «τελώνια τὰ τοῦ ἀέρος δαιμόνια.» Ἀνωτέρω ἐν τοῖς περὶ ψυχοπομπῶν ἀγγέλων εἴπομεν ὅτι κατὰ τὰς δημώδεις καὶ τὰς βυζαντινὰς δοξασίας τὰ τελώνια ἱστάμενα ἐν τῷ ἀέρι μεταξὺ οὐρανοῦ καὶ γῆς παρακωλύουσι τὴν εἰς τοὺς οὐρανοὺς εἴσοδον τῶν ψυχῶν, πεισματώδη πάλην μετὰ τῶν ἀγγέλων συν-

1 Παῦλ., πρὸς Ἐφεσίους, Β', 2.

2 Maury, ἐν Revue archéologique, 1844 τ. I σ. 598-599.

3 Παλλαδίου, ἡ πρὸς Λαῦσον ἱστορία. ἐν Migne, Patrolog. ser. graec. τ. XXXIV, σ. 1002.

4 Letronne, ἐν Revue des deux mondes. 1834 τ. I σ. 618-623.

5 Ἰωάνν. Χρυσοστόμ., Εἰς τὴν ἀνάληψιν. τ. II σ. 448 ed. Montfaucon.

άπτοντα[1]. Ὁ κατὰ τὴν ΙΔ'. ἑκατονταετηρίδα πατριαρχεύσας ἐν Κωνσταντινουπόλει Φιλόθεος ἀναφέρων τὴν πρόληψιν ταύτην προστίθησιν ὅτι ὁ Χριστὸς καταβὰς ἐπὶ γῆς ἐσκόπει μεταξὺ τῶν ἄλλων καὶ νὰ καθαρίσῃ τὸν ἀέρα ἀπὸ τοῦ διαβόλου. «Ὁ διάβολος γάρ, λέγει, ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἐκπεσὼν μετὰ τῶν αὐτοῦ τῆς πονηρίας πνευμάτων, περὶ τὸν ἀέρα πλανᾶται, καὶ ἐπιχειρεῖ ἐμποδίζειν τοὺς ἀνερχομένους εἰς οὐρανόν. Ἦλθεν οὖν ὁ Κύριος ἵνα τὸν διάβολον καταβάλῃ, καὶ τὸν ἀέρα καθαρίσῃ καὶ ὁδοποιήσῃ ἡμῖν τὴν εἰς οὐρανὸν ἄνοδον διὰ τῆς σαρκὸς αὐτοῦ καὶ δείξῃ ὅτι αὐτός ἐστιν ὁ πάντα συνέχων καὶ διακρατῶν»[2]. Ὁ Δουκάγγιος παραβάλλει τὰ τελώνια πρὸς τοὺς ἀερίους δαίμονας (Daemones aerii) καὶ τοὺς ἐκ τούτων προελθόντας Folleti daemones (esprits follets, γαλλ., folleti, ἰταλ.)[3] τῶν δημωδῶν προλήψεων[4]· ἐν δὲ τῇ μεταφράσει τῶν ἀραβικῶν καὶ περσικῶν διηγήσεων, τῇ ἐπιγραφομένῃ *Ἀραβικὸν μυθολογικόν*, κοινῶς δὲ *Χαλιμᾶ* προσεπικαλουμένῃ, *τελώνια* μεταφράζονται πάντοτε τὰ ἀσιατικὰ δαιμόνια καὶ τζίνια[5]. Πα-

1 Βλ. ἀνωτέρω σ. 318 κε.

2 Φιλοθέου, Εἰς τὴν ὕψωσιν τοῦ τιμίου καὶ ζωοποιοῦ Σταυροῦ 4. ἐν Migne, Patrol. τ. CLIV στ. 721.

3 Πρβλ. Grimm, D. M. σ. 475.

4 Ducangii, Glossar. med. et inf. latinit. τ. III σ. 341, ἔκδ. Didot.

5 Κατὰ τὸν Schmidt, (I σ. 32) ἐν Ζαγορίῳ ἀποκαλοῦσι τοὺς δαίμονας καὶ τὰ τσίνια, ὅπερ ἐπεξηγεῖ τὰ ψευδῆ, ἀπατηλά, ψευδοθεοί, στηριζόμενος καὶ εἰς τὰ ἑξῆς τοῦ Δουκαγγίου (σ. 1571) «Τζίνα, fraus Glossae Graecobarb. δέλεαρ, δόλος, ἀπάτη, τζίνα.» Οὐδαμῶς ὅμως ἐστὶν ἀπίθανος σχέσις τῆς λέξεως ταύτης πρὸς τὰ τζίνια (dzins) τῶν Ἀράβων.

ράγεται δ' ἡ λέξις, ὡς πρῶτος ὁ Δουκάγγιος παρετήρησεν, ἐκ τοῦ τελώνης, ἡ δ' ἐτυμολογία αὕτη φαίνεται ἡμῖν εὐστοχωτάτη, διότι δικαιολογεῖται καὶ ὑπὸ τῶν ἐπικλήσεων αὐτῶν: φορολόγα πνεύματα, ἀπηνεῖς φορολόγοι ἄγγελοι, κλπ.[1].

Τελώνια ἀποκαλοῦνται προσέτι καὶ τὰ ἐν τῇ θαλάσσῃ ἐπιφαινόμενα φωσφορικὰ φῶτα (le feu de saint Elme) περὶ ὧν ἐν τῷ πρώτῳ μέρει διελάβομεν[2]· *τελῶνι* δὲ ὡς ὁ Villoison ἀναφέρει ἀπεκαλεῖτο ἐν Μυκώνῳ, τὸ ἀλλαχοῦ *στοιχειὸ τοῦ πηγαδιοῦ* λεγόμενον, ὡς ἐπίσης ἐν οἰκείῳ τόπῳ ἐσημειώσαμεν[3]. Τελώνια προσέτι νομίζονται ὅτι γίνονται αἱ ψυχαὶ τῶν νηπίων, ἅτινα ἀβάπτιστα ἀποθνήσκουσι[4], καὶ ἅτινα κατ' ἄλλην πρόληψιν βρυκολακιάζουσι[5]. Κατὰ τὴν Δώρα Ἰστριάδα ἐνιαχοῦ πιστεύουσι προσέτι ὅτι αἱ ψυχαὶ τῶν ἀποθνησκόντων ἀβαπτίστων νηπίων γίνονται πνεύματα τῶν πηγῶν, καὶ διὰ τοῦτο αἱ μητέρες οὐδέποτε ἀντλοῦσιν ὕδωρ πρὶν χαιρετήσωσιν αὐτά[6]. Ὁ Schmidt, συγκρίνει[7] τὴν πρόλη-

1 Ducang., Glossar. Graecit. σ. 1541. ἐν λ. Τελώνια.—Schmidt, I σ. 171-172.—Βλ. καὶ ἀνωτέρω σ. 304.

2 Τόμ. I. σ. 60-61.

3 Αὐτ. σ. 132.

4 Pouqueville, Voyage, τ. VI σ. 154 τ. IV κεφ. 132.-Dora d'Istria, Les femmes en Orient. βιβλ. V ἐπιστ. 6. τ. I σ. 326 μετάφρ. Αἰμ. Σχουζέ.—Schmidt, I σ. 173.—Α. Καραγιάννη, Δεισιδαιμονίας δοκίμιον. τ. I σ. 245.—Belloc, Bonaparte et les Grecs. 1827 σ. 27.—Ἀντωνιάδ., Κρητηΐς σ. 41.

5 Passow, Carmina popularia σ. 604.

6 Dora d'Issria, αὐτ. σ. 331.

7 Schmidt, I σ. 173.

ψιν ταύτην, καθ' ἣν αἱ ψυχαὶ εἰς τελώνια μεταβάλλονται, πρὸς ἀρχαίαν τινά, καθ' ἣν οἱ ἀώρως ἀποθνήσκοντες, καὶ οἱ ἄπαιδες καὶ παρθένοι συνώδευον τὴν Ἑκάτην[1] καὶ πρὸς τὴν γερμανικὴν περὶ τῶν ἀβαπτίστων παιδίων, ἅτινα ἀποθνήσκοντα προσετίθεντο εἰς τὴν *λυσσώδη ἀγέλην* (wütendes Heer)[2]· ὑπάρχει δὲ καὶ ἐν Γαλλίᾳ ὁμοία δοξασία, καθ' ἣν αἱ ψυχαὶ τῶν ἀβαπτίστων νηπίων μεταβάλλονται εἰς feux follets[3], ὧν τὴν ὁμοιότητα πρὸς τὰ παρ' ἡμῖν τελώνια παρετήρησεν, ὡς ἀνωτέρω εἴπομεν, ὁ Δουκάγγιος. Πρὸς ἀποφυγὴν δὲ τῆς εἰς τελώνια μεταμορφώσεως τῶν νηπίων, μεταχειρίζονται τὸ *νεκροβάπτισμα* ἤτοι βαπτίζουσι τὰ γεννώμενα νεκρὰ βρέφη, οὐχὶ δι' ἱεροτελεστίας, ἀλλὰ χρίοντες αὐτὰ διὰ τοῦ ἐλαίου τῆς κανδήλας, καὶ ἐκφωνοῦντες ἐν σπουδῇ *Μαριὰ καὶ Γιάννης*, ἂν δὲν διακρίνωσιν ἀμέσως τοῦ νεογνοῦ τὸ γένος[4].

Ἐκτὸς τῶν *ἀερικῶν* καὶ *τελωνίων*, τῶν δαιμόνων τοῦ ἀέρος, ἀναφέρεται καὶ δαίμων τῆς θαλάσσης (*δαίμονας τσῆ θάλασσας*) ὑπὸ τοῦ λαοῦ τῆς Ζακύνθου, ὡς σημειοῖ ὁ Schmidt (I σ. 135-136). Ὁ δαίμων οὗτος εἶναι *μισὸς ἄνθρωπος καὶ μισὸς 'ψάρι*, φέρει τρίαιναν ἐν τῇ χειρὶ (*μία πειροῦνα μὲ τρία διχάλια*) καὶ ἐπιβαίνει δελφίνων, ἢ ἁμάξης ὑπὸ δελφίνων ἐλαυνομένης. Ὁ Schmidt

1 Ὕμνος εἰς Ἑκάτην 12 κε. ἐν Miller, Mélanges de littérature grecque σ. 442 κε.

2 Grimm, D. M. σ. 870. 872. 884.

3 A. Maury, Les fées du moyen âge. σ. 100.

4 Βλ. καὶ Bezoles, Le baptême. 1874 σ. 92—94.

συγκρίνει τὸν θαλάσσιον τοῦτον δαίμονα πρός τε τὸν Ποσειδῶνα, καί πρὸς τὸν Νηρέα, ὅστις ἐπίσης ὡς Τρίτων πολλάκις ἀπεικονίζετο ἔχων σῶμα εἰς ἰχθῦν ἀπολῆγον [1], καὶ ὅστις ἔφερεν ὡς ὁ Ποσειδῶν τρίαιναν [2].

Ὑπάρχουσι δὲ καὶ δαίμονες κατοικοῦντες ἐν ἡφαιστείοις ἢ ἐν τόποις ἡφαιστογενεῖς, οἷοι εἰσὶν οἱ δαίμονες τῆς Καμμένης [3], ἥτις ὡς καὶ ἀνωτέρω εἴδομεν (σ. 497) ἔδωσεν ἀφορμὴν εἰς πολλὰς προλήψεις. Ἐνόμιζον δὲ καὶ οἱ ἀρχαῖοι [4], καὶ οἱ χριστιανοὶ παραλαβόντες παρ' αὐτῶν τὴν πρόληψιν ἐπίστευον [5], ὅτι τῶν ἡφαιστείων τὰ στόμια ἦν στόμια τοῦ ᾅδου καὶ οἱ διάβολοι ἐξετόξευον ἐκεῖθεν τὰς φλόγας [6].

Εἴπομέν τινα ἐν παρόδῳ ἀνωτέρω (σ. 430) περὶ τῆς συνταὐτίσεως τοῦ διαβόλου τῆς χριστιανικῆς θρησκείας πρὸς τοὺς δαίμονας τῶν ἀρχαίων: «Τοιαῦτά εἰσι τὰ δόγματα, ἅτινα ἐκληροδότησαν οἱ πλατωνικοὶ τῷ χριστιανισμῷ, λέγει ὁ Μωρῦ, ἀναπτύσσων τὰς ἀρχαίας περὶ

1 K. O. Müller, Hanbbuch d. Arch. § 402, 2.—Βλ. καὶ ὅσα ἐν τῷ πρώτω μέρει (σ. 61 κε.) περὶ Γοργόνων καὶ ἰχθυομόρφων θεοτήτων ἐγράψαμεν.

2 Verg. Aen. II, 418.—Müller, ἐνθ. ἀν.—Πρβλ. Welcker, Griech. Götterlehre τ. I σ. 620.

3 Ἐφημ. τῶν Φιλομαθῶν 1857 σ. 145. «Δοξάζουσιν ἐν Σικύνῳ ὅτι ἡ ἐν τῷ λιμένι τῆς Θήρας μικρὰ νῆσος Καϋμένη, ἡ ἐξ ἡφαιστείου γεννηθεῖσα εἶναι κατοικητήριον δαιμόνων.»

4 Maury, La Magie et l'astrologie σ. 170.

5 Αὐτ. σ. 170-171.

6 Πρβλ. Κεδρην., σ. 242.

δαιμόνων θεωρίας, καὶ διὰ μαρτυριῶν ἱκανῶν κυρῶν τοὺς λόγους του. Ἡ νέα θρησκεία οὐδεμίαν τῶν ἰδεῶν τῆς ἀρχαίας δαιμονολογίας ἀπέῤῥιψε, περιωρίσθη δὲ μόνον εἰς τὴν μεταβολὴν τινῶν ὀνομάτων· οἱ διαγραφόμενοι ὑπὸ τῶν πατέρων τῆς ἐκκλησίας χαρακτῆρες τῶν δαιμόνων εἰσὶν αὐτοὶ οἱ παρὰ τοῖς πλατωνικοῖς ἀπαντῶντες· οἱ δ' ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς ἀρύονται μέγα μέρος τῶν ὑπ' αὐτῶν γραφομένων ἐκ τῶν ἑλληνικῶν βιβλίων, μεταχειρίζονται πολλάκις αὐτοὺς τοὺς λόγους τῶν Ἑλλήνων φιλοσόφων, ἐπικαλοῦνται τὴν αὐθεντείαν αὐτῶν, καὶ πάσας τὰς προλήψεις των συμμερίζονται»[1]. Ἀλλ' ἐκτὸς τῶν περὶ δαιμόνων ἀρχαίων θεωριῶν καὶ προλήψεων ἐπέδρασεν ἐπὶ τὴν διαμόρφωσιν τοῦ χριστιανικοῦ δαιμονολογικοῦ συστήματος καὶ τὸ ἄλλο ἐν γένει σύμπαν ἑλληνικὸν θρήσκευμα. Αἱ ὑποχθόνιοι πρὸ πάντων θεότητες, συνδεόμεναι στενῶς ἐν ταῖς ἰδέαις τοῦ λαοῦ μετὰ τῶν διαβόλων τῶν κατοίκων τῆς κολάσεως, κατέλιπον ἴχνη καταφανῆ εἰς τὰς περὶ τούτων χριστιανικὰς δοξασίας. Πρὸς τούτοις δὲ οἱ ἀρχαῖοι θεοὶ πάντες ἐνομίζοντο δαίμονες ὑπὸ τῶν πρώτων χριστιανῶν[2], ὡς οἱ ξένοι θεοὶ τῶν ξένων ἐθνῶν ὑπὸ τῶν Ἑβραίων[3]. «Εὐθὺς ὡς ἦλθον εἰς ἐπαφὴν πρὸς ἄλληλα, παρατηρεῖ ὁ Μὰξ Μύλλερος, τὸ χριστιανικὸν καὶ τὰ ἐθνικὰ θρησκεύματα συνεκρούσθη-

1 Maury, Histoire des religions de la Grèce. τ. III σ. 429. καὶ ἐν Revue archéologique 1845. τ. I σ. 598 κε. 668.

2 Βλ. πρὸ πάντων. Augustin., de civit Dei II, 25. VIII, 22.—Πρβλ. καὶ Εὐσεβ., Προπαρ. Εὐαγγ. Ε, 5 σ. 187.—Ἰουστιν., Ἀπολογητ. Α', 5.—Βλ. καὶ τοῦ πρώτου μέρους σ. 4.

3 Βλ. Δευτερονομ., ΛΒ', 17.

σαν κατ' ἀνάγκην. Τὸ καθῆκον ὑπηγόρευε τοῖς ἀποστόλοις καὶ τοῖς πρώτοις χριστιανικοῖς· ἐν γένει ν' ἀνακηρύξωσιν ἑαυτοὺς δούλους τοῦ μόνου ἀληθοῦς Θεοῦ, καὶ νὰ καταδείξωσιν εἰς τὸν κόσμον ὅτι οὐδὲν κοινὸν εἶχεν ὁ Θεὸς αὐτῶν μετὰ τῶν εἰδώλων τῶν λατρευομένων ἐν Ἀθήναις καὶ ἐν Ἐφέσῳ. Τὸ καθῆκον δ' ὑπηγόρευε τοῖς νεοφύτοις ν' ἀποπτύσωσι πάντα σεβασμὸν πρὸς τὰς ἀρχαίας αὐτῶν θεότητας, καὶ μὴ δυνάμενοι ἐν βραχεῖ χρόνου διαστήματι νὰ καταπεισθῶσιν ὅτι οἱ θεοί, οὓς μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης ἐλάτρευον, ἦν ἁπλᾶ τῆς φαντασίας των πλάσματα μηδέποτε ὑπάρξαντα, ὑπελάμβανον φυσικῷ τῷ λόγῳ ὅτι μετεῖχον δαιμονικῆς φύσεως, καὶ κατηρῶντο αὐτῶν ὡς δορυφόρων τοῦ πρωτεργάτου τοῦ κακοῦ, οὗ τὴν ὕπαρξιν τοῖς ἐδίδασκεν ἡ ἐκκλησία»[1].

Τῆς δὲ ἀσιατικῆς ἐπιδράσεως ἴχνη διετηρήθησαν παρ' ἡμῖν ἐκτὸς τῆς λέξεως Διάβολος, ἧς ἡ ἐτυμολογία καταδείκνυσι τὴν περσικὴν καταγωγὴν [2], καὶ ἐν τῷ ὀνό-

1 Max Müller, Nouvelles leçons sur la science du langage; traduct. Harris et Perrot. 1868 τ. II σ. 155-156.

2 Ἡ λ. Διάβολος ταὐτόσημος ἐνιαχοῦ τῇ λ. Σατανᾶς, ὡς πρὸ πάντων ἐξ ἑνὸς χωρίου τῆς Ἀποκαλύψεως (Κ', 2) φαίνεται, παράγεται, κατὰ τοὺς πατέρας τῆς ἐκκλησίας ἐκ τοῦ διαβάλλειν (Ἰω. Χρυσοστόμ., ὁμ. 67 τ. IV). Τὴν αὐτὴν παραγωγὴν ἔχει οὐ μόνον ἡ ἑβραϊκὴ λέξις Σατὰν (Renan, Le livre de Job. 1859 σ. 4), ἀλλὰ καὶ ἡ λ. Ἀσμοδαῖος, παραγομένη ἐκ τοῦ περσικοῦ Ἀζμουδὰν, ὡς εἰκάζει ὁ Tychsen (Maury, ἐν Revue archéologique 1847 τ. IV σ. 326). Ὀνομάζεται δ' Ἀσμοδαῖος τὸ κακοποιὸν πνεῦμα ἐν τῇ βίβλῳ τοῦ Τωβίου, τῇ συγγραφείσῃ πιθανῶς κατὰ τὴν β'. ἢ γ'. π. Χ. ἑκατονταετηρίδα, καὶ εἶναι κατά τινας ὁ αὐτὸς τῷ Aêstna daêva τῆς Ζενδ-Ἀβέστας (Bréal, Hercule et Cacus. 1863 σ. 165).

ματι τοῦ ἄρχοντος τῶν δαιμονίων Βεελζεβούλ. «Ὁ Βεελζεβοὺλ ἄρχων τῶν δαιμονίων» ἀναφέρεται δὶς ἐν τῇ καινῇ διαθήκῃ[1], ἐσήμαινε δὲ τὸ ὄνομά του τὸν κύριον τοῦ οὐρανοῦ, τὸν ἄρχοντα τῆς ἐπουρανίου κατοικίας, καὶ ἦν ὁ ὕπατος τῶν θεῶν τῶν Φοινίκων, μετατραπεὶς εἰς τὸν ὕπατον τῶν δαιμόνων ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων, οἵτινες μετέτρεπον εἰς δαίμονας πάντας τοὺς ξένους θεούς[2]. Παρ' ἡμῖν τοῦ Βεελζεβοὺλ τὸ ὄνομα διεσώθη παρεφθαρμένον ποικιλοτρόπως· *Βερτσεβαούλης*, ἐν Ζακύνθῳ, *Βερζεβούλης*, ἐν Στερεᾷ Ἑλλάδι[3], *Βερζεβεούλης*, *Ζερζεβεούλης* κλπ. ἐν Πελοποννήσῳ. Διετηρήθη δ' ἐκ τοῦ Εὐαγγελίου καὶ ἡ ἐπωνυμία τοῦ δαίμονος *ζιζάνιον*, εἰς τὰς φράσεις μάλιστα *ἔχει ζιζάνιο μέσα του*, *ἔχει τὰ ζιζάνια τῆς Μαγδαληνῆς*[4], αἵτινες δηλοῦσιν ἄνθρωπον ταραξίαν καὶ μὴ δυνάμενον εἰς ἕνα τόπον νὰ σταθῇ.

Ἀναφέρεται πολλάκις ἐν διαφόροις παραδόσεσι πάλη ἀγγέλων πρὸς δαίμονας ἀναμιμνήσκουσα ἡμῖν τὴν πρώτην μυθολογουμένην πάλην τοῦ θεοῦ καὶ τῶν ἀγγέλων κατὰ τοῦ ἀποστάτου Ἑωσφόρου καὶ τῶν ἀγγέλων αὐτοῦ[5]. Εἴπομέν τινα ἐν τοῖς ἔμπροσθεν (σ. 318 κε.) περὶ τῆς πάλης τῆς συναπτομένης μεταξὺ τῶν ἀγγέλων καὶ

1 Ματθ. ΙΒ', 24.—Λουκ., ΙΑ', 15.—Πρβλ. Ματθ., Ι', 25. ΙΒ' 27. Μαρκ., Γ', 22. ΙΑ'. 8, 19.

2 Movers, Die Phœnizier. τ. I σ. 261.

3 Schmidt, I σ. 176.

4 Περὶ τῆς μυστικῆς σημασίας τῆς λέξεως ταύτης βλ. Θεοδοτ. Ἀγκύρας Συμβολ. ἐκθ. σ. 1, 3. ἔκδ. Compef.

5 Τὸ ὄνομα τοῦ Ἑωσφόρου διετηρήθη παρ' ἡμῖν λεγόμενον καὶ Γιουσφόρος κατὰ παραφθορὰν ἐν Ζαγορίῳ (Schmidt, αὐτ.).

τῶν τελωνίων κατὰ τὴν εἰς τοὺς οὐρανοὺς ἄνοδον τῶν ψυχῶν[1]. Ὁ Χρονογράφος Δωρόθεος διηγεῖται καὶ ἑτέραν ἀρχαίαν παράδοσιν ἀναφερομένην εἰς τὴν πάλην ἐκείνην τοῦ Ἑωσφόρου κατὰ τοῦ Θεοῦ. «Τῇ ἡμέρᾳ, λέγει, τῆς ὑψώσεως τοῦ τιμίου καὶ ζωοποιοῦ σταυροῦ (ιδ'. σεπτεμβρίου) εἶναι ὅλα τὰ δαιμόνια διὰ τὴν ὕψωσιν τοῦ τιμίου καὶ ζωοποιοῦ σταυροῦ, καὶ ἐκεῖνα ὁποῦ εἶναι εἰς τὴν γῆν ἐπάνω, καὶ ἐκεῖνα ὁποῦ εἶναι εἰς τὸ νερὸν, καὶ ὅσα εἶναι εἰς τὸν ἀέρα, τὰ ὁποῖα λέγονται ἐναέρια τελώνια τῶν ψυχῶν, ἔστωντας ὁποῦ ἐξέπεσεν ὁ πρῶτος τῶν ἀγγέλων ὁ Ἑωσφόρος, ὁποῦ ἐσχίσθη ὁ οὐρανὸς καὶ ἔπεσαν οἱ δαίμονες, καὶ εἶπεν ὁ ἀρχιστράτηγος Μιχαήλ: Στῶμεν καλῶς· στῶμεν μετὰ φόβου θεοῦ. Καὶ ἐν τῷ ἅμα ἐκεῖ ὁποῦ εὑρέθησαν κάθε δαιμόνιον ἐκεῖ ἐστάθη, καὶ στέκεται ἕως τὴν σήμερον»[2]. Κατ' ἀλβανικόν τινα μῦθον, ἀναφερόμενον ὑπὸ τοῦ Hahn, ὁ διάβολος εἶναι προσδεδεμένος εἴς τι ὄρος καὶ ἐπὶ ἓν ἔτος κατατρώγει τὴν ἅλυσίν του μέχρι τοῦ μεγάλου Σαββάτου, ὅτε πλησιάζει νά την καταστρέψῃ. Ἀλλὰ κατὰ τὴν Κυριακὴν τοῦ Πάσχα ἔρχεται ὁ Χριστὸς καὶ τὸν δένει δι' ἄλλης νέας[3].

Καὶ ἐν τῇ βίβλῳ Τωβίου ἀναφέρεται ὅτι ὁ ἀρχάγγελος Ῥαφαὴλ ἔδησε τὸν Ἀσμοδαῖον εἰς τάς ἐρήμους τῆς

1 Περὶ ὁμοίων γερμανικῶν καὶ φραγκικῶν ἰδεῶν βλ. Grimm, D. M. σ. 796.—Πρβλ. καὶ ἀνωτέρω σ. 398.

2 Δωροθέου Μονεμβασίας, Βιβλίον ἱστορικόν. 1781 σ. 217-218. βλ. καὶ σ. 3.

3 Hahn, Albanesische Studien τ. I σ. 165. Griechische und alban. Märchen τ. II σ. 145.

Αἰγύπτου[1], ἔνθα κατὰ τὴν αἰγυπτιακὴν μυθολογίαν διέμενεν ὁ Τυφών[2]. Ἐν τῇ Ἀποκαλύψει ἐπίσης ἀναφέρεται ὅτι ἄγγελος ἔδησε τὸν διάβολον, καὶ εἰς τὴν ἄβυσσον κατέκλεισεν αὐτόν, ἵνα ἐκεῖ μείνῃ ἐπὶ χίλια ἔτη[3]. Κατὰ δὲ τὰ ἀπόκρυφα εὐαγγέλια οἱ ἄγγελοι δένουσ' πολλάκις τοὺς δαίμονας δι' ἁλύσεων φλογερῶν[4]. Ἐκτὸς δὲ τῶν ἀγγέλων καὶ ἀσκηταὶ[5] καὶ μάγοι[6] δένουσι τοὺς δαίμονας. Ἐν τῇ βυζαντινῇ ἁγιογραφίᾳ παρίστανται ἐν τῇ ἀπεικονίσει τῆς παραβολῆς τοῦ ἰσχυροῦ[7] ἄγγελοι δεσμεύοντες τὸν διάβολον καὶ ῥίπτοντες αὐτὸν εἰς τὸν ᾅδην[8]. Ἐν περσικῇ τινι τέλος διηγήσει, μεταπεφρασμένῃ καὶ εἰς τὴν κοινὴν διάλεκτον, τὰ ἀγαθὰ πνεύματα κατανικῶντα τὰ πονηρὰ κατακλείουσιν αὐτὰ εἰς τὸν ᾅδην ἀλυσίδετα[9].

1 Τωβ., Η', 3.

2 Creuzer, Religions de l'antiquité, trad. Guigniaut. τ. I σ. 417, —Maury, Lég. pieuses σ. 54.

3 Ἀποκαλυψ. Κ', 1 κε.

4 Codic. apocryph. Novi Testam. ed Fabric. σ. 518. 679.

5 Ἀνωνύμου, π. τῆς ἀσκήσεως τῶν μακαρίων πατέρων 70 ἐν Migne, Patrclog. ser. gr. τ. LXV, στ. 193. — Κατὰ τὰς ἑλβετικὰς παραδόσεις ὁ ἅγιος Βερνάρδος ἔδησε τὸν διάβολον εἴς τι ὄρος τῶν Ἄλπεων (Collin de Plancy, Dict. infernal. 1825. τ. II σ. 102).

6 Βλ. ἀνωτέρω σ. 464.

7 Ματθ. I Β', 29.—Μαρκ., Β', 27.

8 Διονυσίου τοῦ ἐξ Ἀγράφων, Ἑρμηνεία τῶν ζωγράφων § 296 σ. 153.

9 Les mille et un jours. 183e jour.—Ἀραβικὸν μυθολογικὸν τ. Γ'. (Ταξείδιον δεύτερον τοῦ Ἀμπουλφάρη).

ε.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΦΥΛΑΞ.

Εἰς τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, πρὸ πάντων δὲ τῆς πλατωνικῆς, ὀφείλεται, ὡς ἀμέσως κατωτέρω θέλομεν ἴδει, ἡ πίστις εἰς τὸν *ἄγγελον φύλακα* τῆς τοῦ ἀνθρώπου ψυχῆς, ἥτις καὶ ἐν αὐτῷ τῷ Εὐαγγελίῳ ὑπεμφαίνεται, κατὰ τὴν γνώμην πολλῶν θεολόγων. Ὁ κατὰ τὴν δωδεκάτην ἑκατονταετηρίδα ζήσας Βυζαντινὸς χρονογράφος Μιχαὴλ ὁ Γλυκᾶς συνοψίζει διὰ τῶν ἑξῆς τὰς περὶ ἀγγέλου φύλακος χριστιανικὰς ἰδέας. «Ὅτι δὲ θεῖος ἄγγελος ἑνὶ ἑκάστῳ προσεδρεύει τῶν πι»στῶν φυλακῆς ἕνεκεν, διείληπται μὲν καὶ τῷ μεγάλῳ »Βασιλείῳ λέγοντι· «*ὡς τὰς μελίσσας φυγαδεύει κα»πνὸς καὶ τὰς περιστερὰς ἐξελαύνει δυσωδία, οὕτω »καὶ τὸν φύλακα τῆς ζωῆς ἡμῶν ἄγγελον ἡ πολύδα»κρυς καὶ δυσώδης ἀφ' ἡμῶν διίστησιν ἁμαρτία.*» Οὐχ »ἧττον δὲ τὰ περὶ τούτου καὶ αὐτῷ τῷ Θεοδωρήτῳ δε»δήλωται. Ἐν γὰρ τῇ θεραπευτικῇ αὐτοῦ τάδε φησίν. «*Ἐπαρθεὶς ὁ διάβολος λέγεται πεπτωκέναι, εἶτα κατὰ »τῶν ἀνθρώπων ὡς εἰκόνι θείᾳ τετιμημένων λυττῆσαι, »καὶ τὸν κατὰ τούτων ἀναδέξασθαι πόλεμον. Ἔνθεν »τοι καὶ τὸν ποιητὴν τῇ τῶν ἀγγέλων ἐπιστασίᾳ τὸ »τῶν ἀνθρώπων φρουρῆσαι γένος, ὅπως μὴ βίᾳ καὶ »τυραννίδι χρώμενος, ἀοράτως ἐπιών, οὓς διὰ φθόνον »ἐμίσησεν ἀδεῶς διαφθείρῃ.*» Ὅτι δὲ ταῦτα οὕτως ἔχει,

»καὶ ὅτι τῶν πιστῶν ἕκαστος ἄγγελον φύλακα κέκτη-»ται, καὶ τῷ κατὰ Ματθαῖον εὐαγγελίῳ διείληπται[1]. »Λέγει γάρ· «*ὁρᾶτε μὴ καταφρονήσητε ἑνὸς τῶν μικρῶν »τούτων· οἱ γὰρ ἄγγελοι αὐτῶν διηνεκῶς ὁρῶσι τὸ »πρόσωπον τοῦ πατρός μου ἐν τοῖς οὐρανοῖς*»[2]. Κατὰ τὰς δοξασίας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ἕκαστος ἄνθρωπος ἔχει ἰδιαίτερον ἄγγελον ὅστις φυλάττει αὐτὸν κατὰ τὸ διά-στημα τῆς ζωῆς του, καὶ θανόντα τὸν φέρει πρὸ τοῦ αἰωνίου κριτοῦ, ἵνα ἀκούσῃ τὴν περὶ τῆς μελλούσης τύχης του ἀπόφασιν[3], ὡς ὁ *δαίμων ἑκάστου* τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων, ὅστις φέρει εἰς ᾅδου τὸν θανόντα, ᾧ ζῶντι συμπαρίστατο[4]. Παροτρύνει δὲ τὸν ἄνθρωπον εἰς τὸ ἀγαθὸν καὶ ἀπὸ τοῦ κακοῦ αὐτὸν ἀποτρέπει, ἐμπνέει δ' αὐτῷ προσέτι, ἂν ἁγνὴν ἔχῃ τὴν ψυχὴν, εὐκρινεῖς περὶ τοῦ μέλλοντος προφητείας· διὰ τοῦτο μετ' ἐπιμελείας ἔστιν ὅτε καὶ προσεχῶς περισυνάγουσι τοὺς ἀσυναρτήτους τῶν μικρῶν παιδίων λόγους, καὶ ἐρωτήσεις περὶ διαφόρων ἀντικειμένων αὐτοῖς ἀπευθύνουσι, διότι ἔχουσι τὴν πεποίθησιν ὅτι τοὺς λόγους καὶ τὰς ἀποκρίσεις ὑπαγορεύει αὐτοῖς ὁ ἄγγελός των (*τοῦ τὰ λέει ὁ ἄγγελός του*). Εὔχονται δὲ τῷ ἀγγέλῳ τούτῳ ἵνα μεσι-

1 Ματθ., ΙΗ', 10.

2 Μιχαὴλ Γλυκᾶ, Βίβλος χρονικὴ Ι σ. 79. ἐκδ. Πατρολογ. Migne, τ. CLVIII στ. 168.—Περὶ ἄλλων χωρίων πατέρων τῆς ἐκκλησίας βλ. Maury ἐν Revue archéolog. τ. I σ. 662-663.

3 Schmidt, I σ. 179.

4 Βλ. ἀνωτέρω σ. 311.—Καὶ ἡ Μωαμεθανικὴ θρησκεία παραδέχεται ἀγγέλους φύλακας τῶν πιστῶν, οἵτινες παραλαμβάνουσι τὰς ψυχὰς αὐτῶν θνησκόντων (Koran, Tr. Kasimiriski, VI, 61 XIII, 12).

τεύχη ὑπὲρ αὐτῶν τῷ θεῷ[1], καὶ ἰδιαιτέραν αὐτῷ ἀπευθύνουσιν εὐχήν, ἣν ἐκ τῶν πρώτων ἐμάνθανον ἄλλοτε οἱ τῶν γραμματοδιδασκαλείων μαθηταί, διότι πρώτη μετὰ τὸ ἀλφάβητον καὶ τὰς συλλαβὰς περιείχετο ἐν τῇ *Παιδαγωγίᾳ* καὶ τῇ *Ὀκτωήχῳ* Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ, τοῖς μόνοις σχεδὸν ἀναγνωστικοῖς βιβλίοις τῆς ἐποχῆς ἐκείνης.

Ἡ περὶ δαίμονος *ἐφόρου τῆς ζωῆς* τῶν ἀνθρώπων[2] ἰδέα ἀνεπτύχθη τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος καὶ τῶν πλατωνικῶν, ἀναγινώσκων δέ τις τὰς ἀρχαίας μαρτυρίας νομίζει, ὡς ὀρθῶς ὁ Creuzer παρατηρεῖ[3], ὅτι ἀναγινώσκει χωρία πατέρων τῆς ἐκκλησίας, τοσούτῳ καὶ αἱ ἰδέαι, κ' αἱ ἐκφράσεις αὐταὶ ὁμοιάζουσι! Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς ἀναφέρει τὴν μαρτυρίαν τοῦ Πλάτωνος πρὸς ἀπόδειξιν τῆς ὑπάρξεως φύλακος ἀγγέλου[4], ὡς καὶ εἰς ἄλλας περιστάσεις πρὸς ἀπόδειξιν τῆς ἀληθείας χριστιανικῶν δογμάτων καὶ οὗτος καὶ ἄλλοι ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς συνειθίζουσι νὰ ποιῶσι. Ἐκτὸς δὲ τοῦ Πλάτωνος καὶ τῶν πλατωνικῶν παραδέχονται τὴν ἰδέαν ταύτην καὶ ὁ Πλούταρχος, ὅστις πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ τοὺς ἑξῆς τοῦ Μενάνδρου στίχους ἀναφέρει,

1 Πρβλ. τὸ ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ εἰς ψυχοῤῥαγοῦντα: «Ἀστοχήσας ἐκ πάντων πρὸς σὲ τὸν φύλακα τῆς ἀθλίας ζωῆς μου, στενάζων κράζω πικρῶς. Ἴδε με δεσμῶν αἰωνίων τὴν κάκωσιν, καὶ μὴ ἀποκάμῃς, ὑπὲρ ἐμοῦ πρεσβεύων.» (Ἁγιασματάριον τὸ μέγα. 1868 σ. 180).

2 Ἑρμίας, εἰς Πλάτων. Φαῖδρ. σ. 96.

3 Creuzer, Religions de l'antiquité, trad. Guigniaut τ. III μέρ. I σ. 38 κε.

4 Κλημ., Στρωματ. Ε, 14 σ. 253 Sylb.

Ἅπαντι δαίμων ἀνδρὶ συμπαρίσταται,
εὐθὺς γενομένῳ, μυσταγωγὸς τοῦ βίου
ἀγαθός [1],

καὶ πολλοὶ ἕτεροι συγγραφεῖς [2]. Παρεδέχθησαν δὲ ὡς θρησκευτικὸν δόγμα τῆς αἱρέσεως αὐτῶν τὴν ἰδέαν ταύτην καὶ οἱ Γνωστικοί, οἵτινες *Σύζυγον* τῆς ψυχῆς τὸν φύλακα ἄγγελον ἀπεκάλουν [3]· ὑπαινίσσεται πρὸς τούτοις τὴν δοξασίαν ταύτην καὶ ὁ Πίνδαρος [4], καὶ ὁ Ὁράτιος [5], ὁμοία δέ τις ἰδέα ὑπηγόρευσε τοὺς ἑξῆς μάλιστα τοῦ Ὁμήρου στίχους:

πέμψει δέ τοι οὖρον ὄπισθεν
ἀθανάτων ὅστις σε φυλάσσει καὶ ῥύεταί τε [6],

καί,

ἐν πάντεσσι πόνοισι αἰεὶ παρίσταμαι ἠδὲ φυλάσσω [7],

οἵτινες ὅμως ἀναμιμνήσκουσι μᾶλλον τὰς χριστιανικὰς δοξασίας περὶ ἁγίων προστατῶν (πατρώνων), ῥυομένων

1 Meineke, Fragm. Comic. Graec. ed. minor τ. II σ. 974, 534·
2 Βλ. Gerhard, Griech. Mythologie § 618 τ. I σ. 599-600.— τοῦ αὐτ., Ueber Wesen, Werwandtschaft und Ursprung der Dämonen und Genien. ἐν ἰδιαιτ. φυλλ., ἐν Gerhard, gesam. Schriften καὶ ἐν Abhandl. d. Kön. Ak. d. Wissensch. zu Berlin, 1852 phil. hist. Cl. σ. 237-266.—Ukert, Ueber Dämonen, Heroen und Genien ἐν Abhandl. der K. Sächs. Gesel. d. Wissensch. phil. hist. Cl. I σ. 139-219.—Schoemann, De Diis Manibus Laribus et Geniis ἐν Opusc. academ. τ. I σ. 350-380.—Maury, Hist. des religions de la Grèce τ. III σ. 224 κε.—Βλ. καὶ ἀνωτέρω σ. 311.
3 Matter, Histoire du Gnosticisme 2e éd. τ. II σ. 389.
4 Πινδαρ., Πυθ. Γ', 109 (194).
5 Horat., Epist. II, β'. 187-188.
6 Ὀδυσσ. Ο, 34.
7 Αὐτ. Ν, 300-301, παρίσταται ἡ Ἀθηνᾶ λέγουσα τῷ Ὀδυσσεῖ.

ἀπὸ παντὸς κακοῦ τοὺς ὑπ' αὐτῶν προστατευομένους.

Ἐκτὸς ὅμως τοῦ ἀγαθοῦ ἀγγέλου συμπαρίσταται ἑκάστῳ ἀνθρώπῳ, κατὰ τοῦ παρ' ἡμῖν λαοῦ τὰς δοξασίας καὶ κακὸς ἢ πονηρὸς ἄγγελος, ὅστις ταὐτίζεται τῷ διαβόλῳ[1]· πιστεύουσι δὲ ὅτι ὁ μὲν ἀγαθὸς ἐπικάθηται τοῦ δεξιοῦ ὤμου ἑκάστου, ὁ δὲ πονηρὸς τοῦ ἀριστεροῦ[2]. Ὁ κακὸς οὗτος δαίμων παροτρύνει ἀείποτε εἰς διάπραξιν τοῦ κακοῦ, καὶ εἰς τὴν ἁμαρτίαν προσπαθεῖ νὰ παρασύρῃ τὸν ὑπ' αὐτοῦ πειραζόμενον, ἐπιχαίρει δ' εἰς πᾶν αὐτοῦ ἁμάρτημα[3], ἐν ᾧ τοὐναντίον ὁ φύλαξ ἄγγελος θρηνεῖ[4] καὶ ἐπὶ τέλους φεύγει εἰς τῶν δαιμόνων τὴν διάκρισιν ἐγκαταλείπων ἐκεῖνον, οὗ ἡ ψυχὴ κατελήφθη ὁλόκληρος ὑπὸ τοῦ δαίμονος, κωφεύουσα εἰς πᾶσαν τοῦ ἀγγέλου ἀγαθὴν ἔμπνευσιν[5]. Τὴν ὕπαρξιν δύο πνευμάτων,

1 Schmidt, I σ. 180.

2 Καὶ ἐν τῷ Κορανίῳ (trad. Kasimiriski, L, 16-17) ἀναφέρεται ὅτι ὅταν οἱ δύο ἄγγελοι οἱ ἐντεταλμένοι τὴν συλλογὴν τῶν λόγων τοῦ ἀνθρώπου συλλέγουσιν αὐτούς, κάθηνται ὁ μὲν ἐκ δεξιῶν ὁ δὲ ἐξ εὐωνύμων, σημειοῦσι δὲ πάντα προφερόμενον λόγον.

3 Βλ. διήγημα φρικτὸν καὶ ξενίζον τὸν νοῦν ἐν Migne, Patrol. gr. τ. XXXIV στ. 221. 224.

4 Βλ. ἀνωτέρω σ. 324.—Migne, αὐτ. σ. 224.—Ἐφραὶμ, εἰς τὴν β'. παρουσίαν σ. 138 ἔκδ. Ὀξον. «Λοιπὸν ἐν τῇ σπουδῇ ὑμῶν, ἀγαπητοί μου, ἄγγελοι καὶ ἀρχάγγελοι χαίρουσιν· ἐν δὲ τῇ ῥαθυμίᾳ ὑμῶν ὁ ἐχθρὸς χαίρει.» Πρβλ. Λουκ. ΙΕ', 10 «Οὕτω, λέγω ὑμῖν, χαρὰ γίνεται ἐνώπιον τῶν ἀγγέλων τοῦ Θεοῦ ἐπὶ ἑνὶ ἁμαρτωλῷ μετανοοῦντι.»

5 Βλ. ἀνωτέρω σ. 493. Βασιλ. τοῦ μεγάλου, εἰς ψαλμ. 33 σ. 220.—Migne, αὐτ. σ. 221-224.—Ἀνωνύμου, Στίχ. πολιτικ. κατανυκτ. ἐν Boissonade. Anecd. gr. τ. IV, Migne, Patrol. τ. CXVII, στ. 1193.

Φύλαξ ὁ παραμένων μοι, Ἄγγελος ἀσωμάτων,
παθῶν ἐμῶν τὸν βόρβορον οὐ φέρων ἐμακρύνθη.

ἀγαθοῦ καὶ πονηροῦ, ἰθυνόντων τὰς πράξεις τῶν ἀνθρώπων ὁμολογοῦσι συμφώνως τῇ χριστιανικῇ θρησκείᾳ καὶ οἱ σκανδιναυικοί, γερμανικοὶ καὶ λατινικοὶ λαοί[1]. Παραδέχονται δὲ τὴν ἰδέαν ταύτην ἐκ τῶν ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων οὐ μόνον ἡ ἀπόκρυφος *Διαθήκη τῶν δώδεκα πατριαρχῶν*, ἥτις φαίνεται ὅτι συνετάχθη ὑπὸ Γνωστικοῦ[2], ἀλλὰ καὶ πολλοὶ τῆς ἐκκλησίας πατέρες[3]. Ἐλήφθη δὲ καὶ ἡ ἰδέα αὕτη ἔκ τε τῆς ἀρχαίας θρησκείας καὶ τῆς φιλοσοφίας. Ἀναφέρεται δὲ οὐ μόνον ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος[4], ἀλλὰ καὶ ὑπὸ πολλῶν ἄλλων συγγραφέων[5], ῥητῶς δὲ ὁ τοῦ Βεργιλίου σχολιαστὴς Σέρβιος λέγει ὅτι ἀπό τῆς γεννήσεως συμπαρίστανται ἡμῖν δύο δαιμόνια, τὸ μὲν πρὸς τὸ ἀγαθόν, τὸ δὲ πρὸς τὸ κακὸν ἰθύνον τὰς πράξεις μας[6].

Ἀμφότεροι δ' οἱ ἄγγελοι οὗτοι γράφουσιν ὁ μὲν ἀγαθὸς τὰς ἀγαθὰς τοῦ ἀνθρώπου πράξεις, ὁ δὲ πονηρὸς τὰς ἁμαρτίας αὐτοῦ. Ἔν τινι δημοτικῷ ᾄσματι γράφουσι μὲν τὰς ἀγαθὰς πράξεις οἱ Ἄγγελοι, ἀλλὰ τὰς πονηρὰς σημειοῦσιν οἱ Ἑβραῖοι.

Δὲν τό ἤξερες, ἁμαρτωλέ, ποῦ ἤθελες νὰ 'πεθάνῃς,
νὰ δώσουν τὰ χεράκια σου νὰ γράφουν οἱ ἀγγέλοι;
Δὲν ἔδοσαν τὰ χέρια σου καὶ γράφουν οἱ Ἑβραῖοι[7].

1 Grimm, D. M. σ. 830.—W. Schmidt, Jahr und seine Tage. σ. 25.
2 Grab., Spicileg. I, 18 —Fabric., Cod. apocr. N. T. τ. II.
3 Maury, ἐν Revue archéolog. τ. I σ. 664.
4 Πλάτων., Νομ. Ε', 4 σ. 146.
5 Maury, ἔνθ' ἀν.
6 Serv., ad Aen. VI, 743. Πρβλ. III, 63.
7 Λελέκου, Δημοτικὴ ἀνθολογία σ. 17.

Τὴν πρόληψιν ταύτην ἀναφέρουσι πολλοὶ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς. Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς ἢ κατ' ἄλλους Συμεὼν ὁ θεολόγος ἀναφέρουσιν ὅτι πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τοῦ Θεοῦ κεῖται βιβλίον, ἐν ᾧ εἰσὶν ἐγγεγραμμέναι πᾶσαι αἱ πράξεις τῶν ἀνθρώπων, καὶ αὐταὶ αἱ κατὰ διάνοιαν διαπραχθεῖσαι.

Τὸ μὴ ἀκατέργαστόν μου
ἔγνωσαν οἱ ὀφθαλμοί σου
ἐπὶ τὸ βιβλίον δέ σου
καὶ τὰ μήπω πεπραγμένα,
γεγραμμένα σοι τυγχάνει [1].

Ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ εἰς ψυχοῤῥαγοῦντα ἀναφέρεται ὅτι οἱ δαίμονες κατέχουσιν ἁμαρτιῶν ἐγγραφὰς [2], ἔν τινι δ' ἐκκλησιαστικῷ ὕμνῳ ἀναφέρεται τὸ χειρόγραφον τῶν πταισμάτων τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, ὅπερ βουλόμενος σχίσαι ὁ Χριστὸς «συναπεγράφη τοῖς δούλοις του», ἤτοι ἐνηνθρωπίσθη [3]· ἐν ἑτέρῳ πάλιν ὕμνῳ ἀναφέρεται ὅτι κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς κρίσεως

Βίβλοι ἀνοιγήσονται,
φανερωθήσονται πράξεις
ἀνθρώπων, ἐπίπροσθεν
τοῦ ἀστέκτου βήματος [4].

1 Εὐχὴ διὰ στίχων ἀνακρεοντικῶν, ἐν Migne, Patrolog. ser. gr. τ. XCVI στ. 854.

2 Βλ. ἀνωτέρω σ. 318.—Πρβλ. καὶ σ. 218 κε.

3 Στιχηρὸν προσόμοιον εἰς τὰ προεόρτια τῶν Χριστουγέννων, 23 Δεκεμβρίου.—ἐν Μηναίῳ τοῦ Δεκεμβρίου μηνὸς καὶ ἐν Christ et Paranikas, Anth. carm. Christianorum σ. 73.

4 Στιχηρὸν προσόμοιον εἰς τὴν τῆς Ἀπόκρεω Κυριακὴν ἐν Τριῳδίῳ σ. 21 καὶ Christ. et Paranikas, αὐτ. σ. 77.

Ἀλλὰ καὶ ἡ δοξασία αὕτη δὲν εἶναι καθαρῶς χριστιανική, φαίνεται δὲ ληφθεῖσα ἐξ ὁμοίας ἀρχαίας. Ὑπαινίσσεται δὲ ταύτην ἡ γνωστὴ παροιμία «Ζεὺς κάτοιδε χρόνιος *ἐπὶ διφθέρας*»[1], καὶ ὁ Αἰσχύλος ἐν τοῖς ἑξῆς:

Μέγας γὰρ Ἅιδης ἐστὶν εὔθυνος βροτῶν
ἔνερθε χθονὸς
δελτογράφῳ δὲ πάντ' ἐπωπᾷ φρενί[2].

Καὶ ὁ Ἡσίοδος δ' ἐκτίθησιν ἰδέας ὁμοίας ταῖς χριστιανικαῖς περὶ ἀγγέλων φυλάκων. Οἱ ἀθάνατοι, λέγει, ἐξετάζουσι τὰ ἄδικα ἔργα τῶν ἀνθρώπων, ὅσοι τὴν θείαν δίκην δὲν φοβοῦνται.

τρὶς γὰρ μύριοί εἰσιν ἐπὶ χθονὶ πουλυβοτείρῃ
ἀθάνατοι Ζηνὸς φύλακες θνητῶν ἀνθρώπων·
οἵ ρα φυλάσσουσίν τε δίκας καὶ σχέτλια ἔργα[3].

Πιστεύουσι δὲ καὶ οἱ Μωαμεθανοί, ἐκ τῶν Χριστιανῶν πιθανῶς παραλαβόντες, ὅτι αἱ ἐλάχισται πράξεις καὶ λόγοι ἑκάστου ἐγγράφονται ὑπὸ τῶν ἀγγέλων, ὅπως ὁ Θεὸς ἀνταμείψῃ πάντας κατὰ τὰ ἔργα των[4].

1 Ζηνοβ., IV, 11.—Διογενιαν., IV, 95.
2 Αἰσχύλ., Εὐμεν. 270-272.
3 Ἡσιοδ., Ἔργ. καὶ Ἡμ. 250 κε.
4 Koran, trad. Kasimiriski. IX, 122.—L, 17.

H.

ΓΙΓΑΝΤΕΣ.

α.

ΕΛΛΗΝΕΣ—ΑΝΔΡΕΙΩΜΕΝΟΙ.

Ὁ λαὸς, ὁρμώμενος πάντοτε ἐκ τῆς ἰδέας ὅτι οἱ ἀρχαῖοι χρόνοι ἦν καλλίτεροι τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν ζῇ [1], ἠρέσκετο νὰ περιβάλλῃ τοὺς προγόνους του μὲ μυθικόν τινα πέπλον ἀναβιβάζων αὐτοὺς εἰς περιωπὴν ἀνωτέραν τῆς ἀνθρωπίνης, ἢ μᾶλλον θεωρῶν αὐτοὺς ὡς τὸ ἰδανικὸν οὕτως εἰπεῖν τοῦ ἀνθρώπου. Διὸ βλέπομεν ἐν τοῖς ὁμηρικοῖς ἔπεσι τὸν Νέστορα οἰκτείροντα τὴν ἐποχήν του, ἥτις δὲν ἐγέννα ἥρωας, οἵους αὐτὸς ἶδεν.

Ἤδη γάρ ποτ' ἐγὼ καὶ ἀρείοσιν ἠέπερ ἡμῖν,
ἀνδράσιν ὡμίλησα, καὶ οὔποτέ μ' οἵγ' ἀθέριζον.
Οὐ γάρ πω τοίους ἴδον ἀνέρας, οὐδὲ ἴδωμαι.
οἷον Πειρίθοόν τε Δρύαντά τε, ποιμένα λαῶν,
Καινέα τ', Ἐξάδιόν τε, καὶ ἀντίθεον Πολύφημον.
Θησέα τ' Αἰγείδην, ἐπιείκελον ἀθανάτοισιν.
Κάρτιστοι δὴ κεῖνοι ἐπιχθονίων τράφεν ἀνδρῶν,
Κάρτιστοι μὲν ἔσαν, καὶ καρτίστοις ἐμάχοντο,

[1] Ἐπὶ τῆς ἰδέας ταύτης στηρίζονται, νομίζομεν, οἱ μῦθοι περὶ τῶν ἐποχῶν τοῦ κόσμου, περὶ ὧν πρῶτος ὁ Ἡσίοδος ἐποιήσατο λόγον ἐν τοῖς Ἔργοις καὶ ἡμέραις αὐτοῦ.

Φηρσὶν ὀρεσκῴοισι, καὶ ἐκπάγλως ἀπολέσσαν....
. . . . κείνοισι δ' ἂν οὔτις
τῶν, οἳ νῦν βροτοί εἰσιν ἐπιχθόνιοι, μαχέοιτο [1].

Ἐν ᾧ ἀφ' ἑτέρου οἱ ἥρωες τοῦ τρωϊκοῦ πολέμου παρίστανται ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ποιητοῦ διαπράττοντες ἆθλα, ἅτινα οὐδὲ νὰ φαντασθῶσιν κἂν ἠδύναντο οἱ μεταγενέστεροι αὐτῶν[2].

Ἐπίσης παρὰ τοῖς καθ' ἡμᾶς Ἕλλησι φέρεται ἡ ἰδέα ὅτι οἱ ἀρχαιότεροι Ἕλληνες[3] ἦσαν *ἀνδρειωμένοι*, ἥρωες δυνάμενοι νὰ ἐκτελέσωσι ἀθλητικὰ ἔργα, ἅτινα σήμερον ἀδύνατον εἶναι νὰ κατορθωθῶσιν. Καὶ διὰ τὸν λόγον τοῦτον *Ἕλληνας* ἀποκαλοῦσι προσέτι *τὰ παλληκάρια*, ὧν ἡ σωματικὴ ῥώμη εἶναι πολλῷ ὑπερτέρα τῆς τῶν ἄλλων ἀνθρώπων.

Ἡ Ἀγγελικὴ τῆς Κούμαινας ἔχει ἄνδρα παλληκάρι
Σὰν Ἕλληνας ἔχει τσαμπᾶ καὶ στήθια 'σὰ λιοντάρι [4].

1 Ἰλιάδ. Α. 260-272.

2 Ἰλιάδ. Ε. 302 κε. Μ. 381 κε. Υ. 285 κε.—Velleius Paterculus I. 5.—Cf. Juvenal., XV. 67-71.

3 Ἕλληνες συνήθως, ἐνίοτε δὲ διὰ τὴν εὐφωνίαν μετὰ τοῦ δίγαμμα Γέλληνες ἢ Γέλληνοι. Ἐν Ἀραχώβῃ ἡ λ. αὕτη σχηματίζει ἀνωμάλως τὴν ὀνομαστικὴν τοῦ πληθυντικοῦ Ἑλληνάδες. (Schmidt, Das Volksleben der Neugriechen I σ. 200). Ἐν δὲ Τραπεζοῦντι συνήθης ἡ λέξις Ἕλλενοι, ἀντὶ ἀνδρεῖοι, παλληκάρια. (Σάββα Ἰωαννίδου, ἱστορία καὶ στατιστικὴ Τραπεζοῦντος σ. 280. 286. 288.) Δράκοι ἑλλένοι, λέγει τραπεζούντιόν τι ᾆσμα. (Τριανταφυλλίδου, οἱ φυγάδες σ. 170.) Ἀλλὰ κατὰ τὴν ὀρθοτάτην τοῦ κ. Κ. Ν. Σάθα παρατήρησιν (Μεσαιωνικὴ βιβλιοθήκη. τ. Β'. σ. μβ'.) Δράκοι Ἕλληνες ἀπεκαλοῦντο γενικῶς οἱ φρουροῦντες τὰς κλεισωρείας τοῦ Ταύρου ἁρματωλοὶ κατὰ τὴν ἑβδόμην καὶ τὰς ἐφεξῆς μ. Χ. ἑκατονταετηρίδας.

4 Passow, Carmina popularia Graeciae recentioris ἀρ. 125.—Ὁ

Ἦσαν δὲ, κατὰ τὰς παραδόσεις τοῦ λαοῦ, οἱ *παλαιοὶ* οὗτοι καὶ *ἀνδρειωμένοι Ἕλληνες*, πελώριοι τὸ σῶμα, ἔχοντες ἀνάστημα ὡς τῆς ὑψηλοτέρας λεύκης[1], ὅπως οἱ Κύκλωπες τοῦ Βεργιλίου[2], ἀπέθνησκον δὲ ὅταν ἔπιπτον κατὰ γῆς μὴ δυνάμενοι ν' ἀνεγερθῶσιν[3]. Περὶ τῆς ἰσχύος των πολλαὶ ὑπάρχουσι παραδόσεις, ὧν μίαν, ἐν ᾗ συνδέονταί πως αἱ ἀναμνήσεις τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος πρὸς τὰς βυζαντινὰς, διότι ἡ σκηνὴ ὑποτίθεται ἐν Κωνσταντινουπόλει, παρατιθέμεθα ἐνταῦθα. Τὴν παράδοσιν ταύτην ἤκουσεν ὁ Heuzey παρὰ τῶν κατοίκων τοῦ χωρίου τῆς Ἀκαρνανίας Χρυσοβίτσης. «Τοῦτο συνέβη, διηγοῦντο, εἰς τὸν καιρὸν τῶν πάππων τῶν πάππων μας. Ἄνθρωποί τινες τοῦ χωρίου μας ὑπῆγαν εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ἐκεῖ, μαθόντες ὅτι ὑπῆρχε γραῖά τις ἀπὸ τὴν φυλὴν τῶν Ἑλλήνων, ὑπῆγαν νὰ τὴν ἴδωσιν. Εἶχεν ἀνάστημα ὑπερφυσικὸν, ἀλλ' ἦτο τυφλὴ, ἕνεκα

Schmidt ἀναφέρει (ἔνθ. ἀν. σ. 206) ὅτι ἐν τῷ χωρίῳ Μελενίκῳ τῆς Μακεδονίας ἀχθοφόρος τις ἐπεκαλεῖτο ὁ Ἕλληνας διότι μέγιστα βάρη ἔφερεν. Ὁμοίως καὶ ἐν Κεφαλληνίᾳ συνήθης εἶναι ἡ ἔκφρασις ἑλληνικὴ δουλειὰ, ἐπὶ τῶν ἐργασιῶν, δι' ἃς ἀπαιτεῖται σωματικὴ ῥώμη, καὶ ἐν Ἀραχώβῃ δουλεύει σὰν Ἕλληνας, εἶνῃ σῶχος (ἰσχυρὸς) 'σὰν Ἕλληνας.

1 Fauriel, Chants populaires de la Grèce moderne t. I. p. LXXXI. «En certaines parties de la Grèce, comme en Thessalie, cette notion si vague qu'ils ont de leurs ancêtres a été amplifiée de merveilleux; les vieux Hellènes du temps païen on se les figure comme des géants dont la taille égalait celle des plus hauts peupliers, et qui mourait à terre, faute de pouvoir se relever, une fois qu'ils étaient tombés.»—Ulrichs, Reise und Forschungen τ. I σ. 183.

2 Vergil, Aen. III 679.—Cf. Schmidt, I σ. 205.

3 Fauriel, ἔνθ. ἀν.

τῆς προβεβηκυίας ἡλικίας της. Ἐζήτησε πληροφορίας περὶ τοῦ τόπου των καὶ ἀποτεινομένη πρὸς ἕνα ἐξ αὐτῶν: — «Δός μοι τὴν χεῖρά σου» τῷ λέγει. Ἐκεῖνος, φοβηθείς, δὲν ἐτόλμησεν· ἀλλὰ λαβὼν παρευθὺς μίαν πυρολαβίδα, ἧς τὸ ἓν ἄκρον ἦν πεπλατυσμένον, ὡς συνειθίζεται ἐν τῇ Ἀνατολῇ, τὴν παρουσίασεν εἰς τὴν γραῖαν, ἥτις τὴν συνέσφιγξε μεταξὺ τῶν δακτύλων της καὶ τὴν συνέτριψεν. «—Εἶσθε δυνατοί, εἶπεν, ἀλλ' ὄχι ὅσον ἡμεῖς εἴμεθα.» Ἐνόμιζεν ὅτι ἐκράτει τὴν χεῖρά του»[1]. Ὁμοία παράδοσις σώζεται καὶ ἐν Δανίᾳ περὶ Ὠγιέρου τοῦ Δανοῦ (Holger Dansoura.—Ogier le Danois). Ὁ ἥρως οὗτος κοιμᾶται ὑπὸ τοὺς θόλους τοῦ Κρονεμβουργείου πύργου· διηγοῦνται δ' ὅτι χωρικός τις ἐτόλμησέ ποτε νὰ κατέλθῃ εἰς τὰ ὑπόγεια τοῦ πύργου τούτου, ὅπως ἐπισκεφθῇ τὸν ληθαργοῦντα πολεμιστήν. Ὁ Ὠγιέρος ἠγέρθη ἀκούσας τὸν κρότον τῶν βημάτων, καὶ ἐζήτησε νὰ θλίψῃ τὴν χεῖρά του, ἀλλ' ὁ χωρικὸς παρουσίασε τῷ ἥρωϊ ἀντὶ τῆς χειρὸς αὐτοῦ μοχλὸν σιδηροῦν, ὃν τοσοῦτον ἰσχυρῶς ἔθλιψεν, ὥστε ἐνετύπωσε τὰ ἴχνη τῶν δακτύλων του. — Καλά, προσέθεσε, νομίζων ὅτι ἔθλιψε τοῦ ξένου τὴν χεῖρα, καὶ ὅτι ἐδοκίμασε τὴν δύναμίν του· καλά, ὑπάρχουσιν ἀκόμη ἄνδρες εἰς τὴν Δανίαν. Καὶ ταῦτα εἰπὼν ὁ ἥρως, ἀπεκοιμήθη ἐκ νέου[2].

Ἕνεκα τῆς ἰσχύος των καὶ τοῦ γιγαντιαίου αὐτῶν ἀναστήματος ὁλόκληρος ἡ οἰκουμένη ἔτρεμε τοὺς ἀρ-

1 Heuzey, de mont Olympé et l'Acarnanie p. 264.

2 Βλ. Revue Britanique, 1837 4e série. τ. X σ. 296 (ἐκ τοῦ Quartely magazine).

χαίους Ἕλληνας, ἀλλ' ὁ Θεὸς τοὺς ἐξωλόθρευσεν, διότι ἦσαν εἰδωλολάτραι[1]. Καὶ ἡ ἀσεβὴς αὐτῶν θρησκεία, ἐμποιεῖ φρίκην εἰς τὸν λαὸν, διότι πολὺ ἐνωρὶς ἐφρόντισαν οἱ καλόγηροι νὰ καταστήσωσι μισητὸν τὸ ὄνομα τῶν Ἑλλήνων, καὶ τὴν θρησκείαν αὐτῶν ὡς λατρείαν τοῦ *διαβόλου* νὰ παραστήσωσιν[2].

Ἡ ἐποχὴ, καθ' ἣν ἔζησαν οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες θεωρεῖται ἐποχὴ ἀρχαιοτάτη. Κατά τινα παράδοσιν τῆς Ἄνδρου τέσσαρες ἐποχαὶ ὑπῆρξαν· πρώτη ἡ τῶν Δρακόντων, δευτέρα ἡ τῶν εἰδωλολατρῶν Ἑλλήνων, τρίτη ἡ τῶν Ἑνετῶν καὶ τετάρτη ἡ τῶν Τούρκων[3]. Εἰς δὲ τὸ Ξηρόμερον τῆς Ἀκαρνανίας ἐκτὸς τῆς ἐποχῆς τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 καὶ τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ, ἀναφέρουσι τὴν ἐποχὴν τῆς *Ἀλαμπάντας* (Alabanba, alla banda?), μετ' αὐτὴν τὴν τῶν Ἑνετῶν καὶ ἔπειτα τὴν τῶν Τούρκων. Ἔχουσι δὲ καὶ ἐποχὴν τῶν Ἱσπανῶν, καὶ αὕτη θὰ

1 Al. Soutzo, Histoire de la revolution grecque. σ. 227.

2 Ἡ λέξις Ἕλλην κατήντησε νὰ σημαίνῃ εἰδωλολάτρης, διότι εἰς αὐτὴν τὴν σημασίαν μετεχειρίζοντο αὐτὴν οἱ πατέρες τῆς ἐκκλησίας (βλ. H. Stephani, thesaurus linguae gr. Paris t. III col. 768 λ. Ἑλληνίζειν.—Ducangii, glossarium ad script. mediae gr. τ. I σ. 375 ἐν λλ. Ἕλληνες=Pagani gentiles.—Ἑλληνισμὸς Paganismus· paganitas.—Ἑλληνίζειν paganismum profiteri.—Βλ. καὶ Grimm Deutsche Mythologie. II. σ. 1198.—B. Schmidt, ἐνθ. ἀν. I σ. 204). Εἰς τὴν σημασίαν δὲ ταύτην περιέπεσεν ἀπὸ τῶν χρόνων Κωνσταντίνου τοῦ μεγάλου, καὶ πρῶτος κατὰ τὸ 368 μετεχειρίσθη τὴν λέξιν ταύτην ἐπ' αὐτῆς τῆς σημασίας ὁ Marius Victorinus. (Hasemann ἄρθρ. Griecheland, griechische Kirche, ἐν Ersch u. Gruber, Allegemeine Encyclopædie. Sect. I Bd. 84. S. 95). Καὶ ἀλβανιστὶ δὲ ἡ λέξις ἐλίνι σημαίνει εἰδωλολάτρην. (Hahn, alban. Studien τ. III σ. 33. ἐν λ.)

3 B. Schmidt, τ. I σ. 193.

εἶναι νομίζομεν, ἡ ἐποχὴ τῆς ἐπιδρομῆς τῶν Καταλωνίων ἐν Ἑλλάδι· ὅλοι δὲ οἱ προγενέστεροι χρόνοι λέγονται ὁ καιρὸς τῶν Παλαιῶν Ἑλλήνων[1]. Ἐν γένει δὲ ὁ ἑλληνικὸς λαὸς συνειθίζει νὰ λέγῃ *εἰς τὸν καιρὸν τῶν παλαιῶν Ἑλλήνων, ἀπ' τῶν Ἑλλήνων τὸν καιρὸ* κλπ. διὰ πᾶν πρᾶγμα ἀναφερόμενον εἰς τὴν ἀρχαιότητα[2].

Εἰς πολλὰ μέρη δεικνύουσι τάφους τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, ἀναλόγους πρὸς τὰς περὶ τοῦ ἀναστήματος αὐτῶν δοξασίας. «Ἐπὶ τῶν Ἀσιατικῶν ὀχθῶν τοῦ θρᾳκικοῦ Βοσπόρου, διηγεῖται ὁ Ἀλ. Σοῦτσος, ὑψοῦται μέγας τις λόφος, ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ ὁποίου σχηματίζεται ἐπίπεδον, ἐφ' οὗ μετὰ θαυμασμοῦ δεικνύουσιν τετράγωνόν τι μέρος, ἐστρωμένον διὰ μαρμαρίνων πλακῶν, καὶ ἔχον μῆκος μὲν δεκαπέντε ποδῶν, πλάτος δ' ἓξ ἢ ἑπτά· τὸ μέρος τοῦτο ὀνομάζουσι *μνῆμα τοῦ Ἕλληνος*, καὶ πιστεύουσιν ὅτι τὸ σῶμα τοῦ ἐκεῖ τεθαμμένου Ἕλληνος εἶχεν ἴσας διαστάσεις»[3]. Ἐν Κρήτῃ δὲ ἓξ μίλια μακρὰν τῆς Μύρτου ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Ῥιζοκάστρου δεικνύουσι ὕψωμα γῆς, ἴσως φυσικόν, μήκους τεσσαράκοντα περίπου βημάτων, ὅπερ λέγεται ὑπὸ τῶν κατοίκων *τοῦ σαραν-*

1 Heuzey, Le mont Olympe et l'Acarnanie σ. 263-264.

2 Βλ. καὶ Schmidt, ἔνθ. ἀν σ. 209.—Κατὰ τὸν Οὔλριχον οἱ χωρικοὶ δι' ὅλας τὰς ἀρχαιότητας λέγουσιν ὅτι εἶναι ἀπὸ τὸν καιρὸν ἐκεῖνον. (Ulrichs, Reisen und Forschungen in Griechenland. τ. I σ. 194).

3 Al. Soutzo, Histoire de la revolution Grecque σ. 22-220.—Lechevallier, Reisen durch Propontis und Pontus Euxinus. σ. 40 (γερμ. μετάφρ.)—Sanders, das Volksleben der Neugriechen. σ. 326.—Maurer, Das griechische Volk. τ. I σ. 3.

τάπηχου τὸ μνῆμα[1]. Ἐν τῇ νήσῳ Ἴμβρῳ προσέτι πλησίον τοῦ μοναστηρίου τοῦ ἁγίου Κωνσταντίνου ὑπάρχει μέγας τις λίθος, ὅν τινα νομίζουσι τάφον ἀρχαίου βρέφους τριῶν μόνον ἡμερῶν (*τρι-ἡμέρων παιδί?*)[2] καὶ ἐν Θάσῳ πλησίον τῆς ἀπὸ Θεολόγου εἰς Ἀλικὴν ὁδοῦ ὑπάρχει μέρος τι, ἔ/θα λέγουσιν ὅτι εἶναι τεθαμμένος *ἕνας τῶν παλαιῶν Ἑλλήνων*[3]. Ὁμοίας παραδόσεις περὶ τάφων γιγάντων εἶχον οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες[4] καὶ οἱ Γερμανοί[5].

Συμφώνως πρὸς τὴν δοξασίαν ταύτην νομίζει ὁ λαὸς ὅτι σώζονται ἐνίοτε ἀνευρισκόμενα εἰς τοὺς τάφους τεράστια ὀστᾶ, εἰς τοὺς γίγαντας προγόνους του ἀνήκοντα, ὅπως καὶ οἱ ἀρχαῖοι καὶ πολλοὶ ἄλλοι λαοὶ ἐπίστευον. Γνωστὴ ἡ ἱστορία τῶν ὀστῶν τοῦ Ὀρέστου, τὰ ὁποῖα ἀποκτήσαντες οἱ Λακεδαιμόνιοι, κατά τινα δελφικὸν χρησμὸν κατέκτησαν τὴν Τεγέαν. Ταῦτα ὡς διηγεῖται ὁ Ἡρόδοτος, ὁ Λάκων Λίχας ἀνεκάλυψεν ἔκ τινος διηγήσεως Τεγεάτου χαλκέως· «ὀρύσσων, τῷ διηγεῖτο οὗτος, ἐπέτυχον σορῷ ἑπταπήχεϊ· ὑπὸ δὲ ἀπιστίης *μὴ μὲν γενέσθαι μηδαμινὰ μέζονας* ἀνθρώπους τῶν νῦν, ἄνοιξα αὐτὴν καὶ εἶδον τὸν νεκρὸν μήκεϊ ἴσον ἐόντα τῇ σορῷ· μετρήσας δὲ συνέχωσα ὀπίσω»[6]. Ὁμοία εἶναι καὶ ἡ

1 Pashley, Travels in Crete. τ. I σ. 272—Schmidt. ἔνθ. ἀν. σ. 207—208.

2 A. Conze, Reise auf der Inseln des Thrakischen Meeres. σ. 95. σημ. 2.

3 Conze, αὐτ.

4 Παυσ., Α. 35.—Φιλόστρατ., Ἡρωϊκ. 12.—βλ. καὶ τὰς κατωτέρω σημειώσεις.

5 Πρβλ. Sanders, Das Volksleben der Neugriechen σ. 326.

6 Ἡροδοτ., Α', 68.—Παυσαν. Γ'. γ. 6.

διήγησις περὶ τοῦ τάφου καὶ τῶν ὀστῶν τοῦ Ἀνταίου: «Ἐνταῦθα (εἰς Τίγγιν), λέγει ὁ Πλούταρχος, τὸν Ἀνταῖον οἱ Λίβυες ἱστοροῦσι κεῖσθαι· καὶ τὸν τάφον αὐτοῦ Σερτώριος διέσκαψε τοῖς βαρβάροις ἀπιστῶν διὰ τὸ μέγεθος. Ἐντυχὼν δὲ τῷ σώματι πηχῶν ἑξήκοντα μῆκος, ὥς φασι, κατεπλάγη καὶ σφάγιον ἐνταμὼν συνέχωσε τὸ μνῆμα καὶ τὴν περὶ αὐτοῦ τιμήν τε καὶ φήμην συνηύξησε[1].» Καὶ οἱ τῆς βυζαντινῆς περιόδου Ἕλληνες τὰς αὐτὰς δοξασίας εἶχον. «Ἐν τῷ ναῷ τοῦ ἁγίου Μηνᾶ, διηγεῖται ὁ Κωδινός, ἐν τῇ ἀκροπόλει, ὄρυγμα εὑρέθη ὅτε ἐκαθαρίζετο, καὶ ὀστᾶ ἀνθρώπων γιγάντων εἰς πλῆθος, ἅτινα θεασάμενος Ἀναστάσιος ὁ βασιλεὺς εἰς τὸ παλάτιον κατέθετο τὰ ὀστᾶ εἰς θαῦμα ἐξαίσιον[2].» Ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸν μεσαίωνα καὶ τοὺς νεωτέρους ἀκόμη χρόνους ἐν Εὐρώπῃ ἐπεκράτει ἡ τοιαύτη δοξασία[3], ἕως οὗ ὁ Κυβιέρος καὶ ἄλλοι ἐπιστήμονες ἀπέδειξαν ὅτι τὰ ὑποτιθέμενα ταῦτα ὀστᾶ γιγάντων, ἦν ἁπλῶς ὀστᾶ ἀπολιθωμένων θηρίων, ὡς μαστοδόντων, ῥινόκερω, πρὸ πάντων δὲ ἐλεφάντων[4]. Ἄλλως δέ, ἐκτὸς τῶν ἀποδείξεων τούτων

1 Πλουτάρχ., Σερτωρ. 9.—Περὶ τῶν ὀστῶν τῶν γιγάντων παρὰ τοῖς ἀρχαίοις βλ. καὶ Goettling, ad Hesiod. Ἔργ. 152.

2 Κωδιν., π. θεαμάτ. σ. 31 ed. Bonn.

3 Anon., De monstris et belluis (χειρόγρ. τοῦ Γ'. αἰῶνος) c. 57. Ἐν Berger de Xivrey, Traditions tératologiques. 1836. p. 189.—βλ. αὐτ. σ. 190 κε.—Dom Calmet, dissertations qui peuvent servir de prolegomènes de l'Ecriture sainte. t. II partie II p. 33 et suiv.—Maury, Essai sur les légendes pieuses, p. 148—149. not.—Pègues, Hist. et phénomènes du volcan et des phénomènes volcaniques de Santorin σ 83 κε.

4 Cuvier, not. ad Plin. Hist. Nat. VII c. XVI. t. III p. 88 col-

ἃς χορηγεῖ ἡμῖν ἡ παλαιοντολογία, γνωρίζομεν ἄλλοθεν ὅτι τὸ ἀνθρώπινον ἀνάστημα ἦν τὸ αὐτὸ πρὸ τεσσαράκοντα αἰώνων· τοῦτο δὲ ἀποδείκνυται ἐκ τῶν αἰγυπτιακῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης σαρκοφάγων, οἵτινες ἔχουσι τὸ μῆκος τοῦ σημερινοῦ ἀνθρωπίνου ἀναστήματος [1].

Ὁ λαὸς παρατηρῶν τὰ ἔργα τῆς ἀρχαίας ἀρχιτεκτονικῆς, τὰ κυκλώπεια τείχη, τοὺς ὑπερμεγέθεις ἐκείνους λιθίνους ὄγκους, οὐδόλως δύναται νὰ πεισθῇ ὅτι τοιαῦτα ἔργα ἦν δυνατὸν νὰ συντελεσθῶσιν ὑπὸ κοινῶν ἀνθρώπων συνήθους ἰσχύος [2], ἀποδίδει λοιπὸν εἰς τοὺς προγόνους του, τοὺς τόσον ἀνδρείους καὶ ῥωμαλέους, τὴν κατασκευὴν αὐτῶν. Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἠδύναντο εὐχερέστατα νὰ μετακινῶσι μέγιστα βάρη· ἐν Σύρῳ μάλιστα διηγοῦνται ὅτι μετεχειρίζοντο ὡς δίσκους δύο ἔξωθεν τῶν ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ δύο ἐκκλησιῶν ὑπάρχοντα μεγάλα ἐλαιοτριβεῖα [3]. Ἐπίσης, κατά τινα χιακὴν παράδοσιν, ἣν ὁ φίλος μου κ. Α. Χοῦμης μοὶ ἀνεκοίνωσε, ὁ *Διάκος πολέμαρχος* παλαίων πρὸς Δράκον ἔρριψε κατ' αὐτοῦ βράχον ὑπερμεγέθη, σωζόμενον μέχρι τοῦ νῦν εἰς τὴν βόρειον τῆς νήσου Χίου ἄκραν, καὶ καλούμενον *τὸ Βενέτικον*. Οὕτω καὶ οἱ Γερμανοὶ πιστεύουσιν ὅτι οἱ γίγαντες ἢ ὁ

lect. Lemaire.—Id., Recherhes sur les ossements fossiles. t. I p. 21, 89 et suiv.-id. Histoire des sciences naturelles t. II p. 43.-Geoffroy de Saint-Hilaire, Hist. de l'anomal. de l'organ.—Cf. Mme Clément, Hist. des fêtes civiles et religieuses du départ. du Vord. p. 197.—Maury, ἔνθ. ἀν.

1 Βλ. Virey, Dictionnaire des scienses médicales. art. Géants.

2 Heuzey, Le mont Olympe et l' Acarnanie p. 264.

3 Πανδώρα. τ. XVI σ. 488.

διάβολος θέτουσι τοὺς μεγάλους λίθους, οὓς Riesenstein (γιγάντων λίθους) καλοῦσι[1]. Καὶ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ὡς γνωστὸν *κυκλώπεια τείχη* ἀπεκαλοῦντο τὰ κολοσσιαῖα κτίρια τῶν Μυκηνῶν καὶ τῆς Τιρύνθου, καὶ οἱ Κύκλωπες, ἤτοι οἱ ἀρχαιότεροι ἄνθρωποι, ἐθεωροῦντο ὡς οἰκοδομήσαντες αὐτά, ὅπως καὶ ὅλα τὰ ἄλλα μεγαλοπρεπῆ καὶ μεγάλα οἰκοδομήματα[2]. Διὰ τὴν αὐτὴν αἰτίαν εἰς τὸν Ὠγύγην, τὸν ἀρχαιότατον βασιλέα τῆς Ἀττικῆς ἀπεδίδοντο αἱ ἀρχαῖαι οἰκοδομαί[3]. Ἐπίσης ἐν Ἀσίᾳ πιστεύουσιν ὅτι ὁ Σολομὼν ἔκτισε τὰ ἀρχαία μεγαλοπρεπῆ ὁπωσοῦν οἰκοδομήματα καὶ κατὰ τὸν μεσαίωνα ὅλαι αἱ κελτικαί, γερμανικαὶ καὶ σκανδιναυικαὶ κατασκευαὶ ἐθεωροῦντο ὡς κτίσματα τῶν γιγάντων, τῶν νυμφῶν, τῶν πνευμάτων, καὶ αὐτοῦ τοῦ διαβόλου, ὅπως καὶ παρ' ἡμῖν πολλάκις πιστεύεται[4].

Ἐκτὸς τούτων ὅλα τὰ ἀρχαῖα οἰκοδομήματα πολλάκις λέγονται τῶν παλαιῶν Ἑλλήνων[5]· καὶ θέσεις οὐκ ὀλίγαι φέρουσι τὰ ὀνόματα *Ἑλληνικὸ*[6], *Ἑλληνικόκα-*

1 Grimm, Deutsche Sagen. τ. I. ἀρ. 135 πρβλ. ἀρ. 200 πρὸς δὲ καὶ ἀρ. 198. 199.—Id., Deutsche Mythologie. σ. 500.

2 Στράβ., Η', σ. 373.—Σχολ. εἰς Εὐριπιδ. Ὀρέστ. 965. (τ. I σ. 239 ed. Dindorf.) Σχολ. εἰς Ἀριστείδ. π. ῥητορ. α', σ. 52. (τ. III σ. 408. ed. Dindorf.)—Παυσαν., Β. κε. 8, Ζ. κε. 5.—Ἡσύχ., ἐν λ. Τιρύνθιον.-πρβλ. Νόνν., Διονυσιακ. ΜΑ'. 268.-Lactant., ad Stat. Thebaid. I, 251. «Quidquit magnitudine sua nobile est Cyclopum manu dicitur fabricatum.» Cf. Müller, Handbuch der archaeolog. § 45.

3 Παυλ. Διάκον.—Pomp. Fest., σ. 100. ἐκδ. Lindemann.

4 Βλ. ἀνωτέρω σ. 451 κε.

5 Buchon, La Grèce continentale et la Morée 1843 σ. 378.

6 Conze, Reise auf d. Inseln d. Thrak. Meeres. σ. 28.—Curtius

στρο[1], *Ἑλλενήθρα*[2] καὶ τὰ παρόμοια. Πολλὰ δ' ἀρχαῖα οἰκοδομήματα θεωροῦσιν ὡς κατοικίας τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων βασιλέων, ὡς ἐπὶ παραδείγματι τὸν ἐν Νεμέᾳ ναὸν τοῦ Διός, καὶ τὸ ἐν Ἐπιδαύρῳ παρὰ τὸ ἱερὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ θέατρον[3]. Περίεργος δὲ εἶναι καὶ ἑτέρα πρόληψις, καθ' ἣν πολλὰ ἀρχαῖα μνημεῖα θεωροῦνται ὡς σκεύη τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Οὕτως ἐν Μελινάδῳ τῆς Ζακύνθου ὑπάρχουσι στῆλαι τινές, ἐρείπια ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος,

Peloponn. I σ. 302. 357. II σ. 88. 380.—Ross, Erinner. und Mitth. σ. 216.-Ulrichs, Reise und Forschungen τ. I σ. 38. 182.-Schmidt, I σ. 208—209 σημ.—Ἑλληνικὰ θέσις ἐν Κεφαλληνίᾳ (Schmidt, σ. 208) Κέῳ (Ross, Reisen auf d. griech. Inseln. τ. I σ. 129) καὶ Κιμώλῳ (Ross, αὐτ. τ. III σ. 24. πρβλ. καὶ σ. 154) καὶ εἰς πολλὰ ἄλλα τῆς Ἑλλάδος μέρη (Α. Χούμης ἐν Ἀνατολικῇ ἐπιθεωρήσει τ. I σ. 220.—Κριτοβουλίδου, ἀπομνημονεύμ. τῆς ἐπαν. τῶν Κρητῶν σ. 560. —Δ. Σουρμελῆ, Ἀττικὰ σ. 78. 88.—Τιμ. Ἀμπελᾶ, Ἱστορία Σύρου σ. 32).—Ἑλληνικὰ χωρίον Εὐβοίας, ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Ξηροχωρίου, δήμῳ Ἱστιαίων (Ulrichs, Reise und Forschung. τ. II σ. 228. —βλ. καὶ τοὺς πίνακας τῶν χωρίων τῶν δήμων τοῦ κράτους ἐν τοῖς ὑπὸ τοῦ κ. Π. Θ. Κ(ολοκοτρώνη) ἐν Ἀττικῷ ἡμερολογίῳ 1872 σ. 390—391 ἀναφερομένοις συγγράμμασι, πρὸς δὲ καὶ ἐν Α. Χαραλάμπους, συλλογῇ νόμων. 1851. 16ον κλπ.)

1 Ἐν Μεσσηνίᾳ (Leake, Morea. τ. I. σ. 388.)

2 Γ. Γ. Παπαδόπουλος ἐν Revue archéologique nouvelle série. 1862 VI p. 228 καὶ ἐν Πανδώρᾳ τ. XVI.

3 Ross, Erinn. und Mittheil. aus Griechenland. σ. 229.—Τὰ ἐρείπια τοῦ ναοῦ τούτου τοῦ Νεμαίου Διὸς καλοῦνται νῦν Ἑλλήνων λιθάρι. (Curtius, Peloponn. τ. II σ. 512).—Περὶ δὲ τοῦ ναοῦ τῆς Σουνιάδος Ἀθηνᾶς καὶ τοῦ τῆς Αἰγίνης διηγεῖται ὁ λαός, ὡς μ' ἐπληροφόρησεν ὁ ἐκ Σύρου φίλος μου κ. Α. Κ. Χούμης, ὅτι τοὺς ἔκτισε βασιλεύς τις διὰ νὰ κατοικήσωσιν αἱ δύο θυγατέρες του, αἵτινες πάντοτε ἤριζον πρὸς ἀλλήλας· οὕτω κατῴκουν μὲν ἀπέναντι, ἀλλὰ δὲν ἠδύναντο νὰ ἐρίσωσι.

ἃς οἱ χωρικοὶ θεωροῦσιν ὡς ἀτράκτους τῶν ἀρχαίων γυναικῶν[1]· ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ὁ ὀβελίσκος τῆς Κλεοπάτρας καλεῖται *βελόνη* αὐτῆς[2]· οἱ Φελλάχοι διηγοῦνταί ὅτι ἐχρησίμευσεν ἀντὶ βελόνης εἰς τὸν γίγαντα Σὶλχ Χόντζαν, ἐν Καΐρῳ διαμένοντα, ὡς ἐπίσης καὶ ὁ ἐν Καΐρῳ ὀβελίσκος, *βελόνη* καὶ οὗτος καλούμενος· καὶ ἐπειδή ποτε ἐδυσκολεύετο νὰ ῥάψῃ, ἀγανακτήσας τὸν ἔρριψεν ἀπὸ τοῦ Καΐρου εἰς Ἀλεξάνδρειαν, ὅπου ὅμως ἐμβυθισθεὶς εἰς τὴν γῆν ἀπελιθώθη[3]. Ἀρκούντως περίεργα εἰσὶ καὶ ὅσα διηγεῖται περὶ τοῦ ἱμάντος τοῦ Διομήδους ὁ κατὰ τὴν ιγ΄. πιθανῶς ἑκατονταετηρίδα ζήσας μεταφραστὴς τοῦ Ὁμήρου Κωνσταντῖνος Ἑρμονιακός.

Τούτου τοῦ ἀνδρὸς ὁ λοῦριξ
ἐν ὑστέροις ἐφευρέθη
λάρνακός τινος ἀπέσω
ἐν τῇ χώρᾳ Λογγοβάρδων·
ἦτον τὸ ζαβὸν τοῦ πάχους
ὡς χοντροῦ πετροκαλάμου·
τῷ τῆς Ἀθηνᾶς ναῷ γὰρ
ἐκρεμάσασιν ὡς θαῦμα
πρὸς ἐμφάνειαν ἐκείνου
τῆς καλῆς του τῆς ἀνδρείας·
ἔσταινεν λίτρας, ὡς λέγουν,
τριακοσεξῆντα πέντε[4].

Ἐν τῷ α΄. μέρει τοῦ παρόντος τόμου ποιούμεθα λόγον

1 Schmidt, σ. 205.

2 Πανδώρας τ. XIV σ. 475.

3 Ἡ παράδοσις αὕτη μοὶ ἀνεκοινώθη ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ φίλου μου κ. Α. Κ. Χούμη.

4 στ. 1053-1064 ἐν Μαυροφρύδου, ἐκλογὴ μνημείων σ. 114.

περὶ τῶν *Ἀράπηδων* καὶ τῶν *Δρακόντων*, εἴδους γιγάντων πολλὴν ὁμοιότητα παρουσιαζόντων πρὸς τοὺς Λαιστρυγόνας, τοὺς Ἑκατόγχειρας, τοὺς Γίγαντας, τοὺς Τιτᾶνας, τοὺς Κύκλωπας, καὶ τοὺς Γίγαντας (Riesen) τῶν βορείων λαῶν [1]. Ἀλλὰ καὶ οἱ Γίγαντές ἀναφέρονται ἐν τῇ νεοελληνικῇ μυθολογίᾳ, καὶ ἐν τῇ καθομιλουμένῃ εὕρηνται ἂν καὶ σπάνιοι οἱ τύποι *γίγαντας γίγαντες* καὶ *γιγάντισσα* [2] ἐν Κεφαλληνίᾳ δὲ συνειθίζεται ἡ φράσις *'σὰν γίγαντας εἶναι* καὶ ἐν Ἀραχώβῃ *εἶνι 'ψηλὸς-'ψηλὸς 'σὰ γίγαντας* [3].

Οἱ Γίγαντες κατά τινα παράδοσιν τῆς Ζακύνθου, προπάτορα ἔχουσι τὸν Διάβολον, ὅστις τοὺς ἐγέννησεν ἔκ τινος *Λάμιας*, κατοικοῦσι δὲ εἰς τὰ καταχθόνια τῆς γῆς [4], ὡς οἱ Τιτᾶνες τῶν ἀρχαίων [5]. Ἔχουσι γυναῖκας, αἵτινες νήθουσι πάντοτε διὰ κολοσσιαίων ἀτράκτων, δι' ὧν ποτὲ χιλιάδας ἐχθρῶν κατεσύντριψαν, τῶν γιγάντων ἐχόντων πόλεμον πρός τινα βασιλέα [6]. Εἰς τὰ παραμύθια οἱ Γίγαντες περιγράφονται τερατωδῶς ὑψηλοί, πρὸ πάντων εἰς ἐκεῖνα, ἐν οἷς καταφαίνονται ἴχνη ἐπιρροῆς ἀνατολικῶν διηγήσεων. «—Ποῦ 'βρίσκεται ὁ Καμπᾶ—Σακάλης (ὄνομα προδίδον τουρκικὴν καταγωγὴν) «γιὰ νὰ πάγω νὰ »'βρῶ τὸ σπαθί του; ἐρωτᾷ βασιλόπουλόν τι τὴν Μοῖράν »του. Ἐκείνη τὸν ἁρμήνεψε τί δρόμο θὰ πάρῃ γιὰ νὰ ὕρῃ

1 Ἐν σ. 145 κε. 155 κε.

2 Schmidt, σ. 200.-Al. Somavera, Tesoro della lingua Greca σ. 82.

3 Schmidt, αὐτ.

4 Schmidt, σ. 201.

5 Βλ. μέρ. α'. σ. 162—163.

6 Schmidt, σ. 201.

ον Καμπᾶ—Σακάλη καὶ πῶς θὰ φερθῇ, τοῦ λέγει— »'Σὰν πᾶς καὶ τὸν 'βρῇς τὰ γένειά του εἶναι τόσῳ μακρυὰ »ποῦ θὰ περπατᾷς τέσσεραις 'μέραις καὶ ἀπὸ τὰ γένειά »του ὡς τὴ μύτη του ἄλλη μιά, καὶ ἀπὸ τὴ μύτη του »ὡς τὸ κούτελο ἄλλαις δύο, καὶ ἀπὸ τὸ κούτελο εἰς τὸ »κεφάλι ἄλλαις δύο[1].» Εἰς ἄλλα παραμύθια ἀναφέρεται Γίγας ἔχων σιδηροῦν ῥόπαλον βάρους δισχιλίων ὀκάδων καὶ τρώγων ἑκατὸν πρόβατα εἰς τὴν *καθησιά του*[2].

Πολλαχοῦ διετηρήθησαν ἴχνη τῶν περὶ Κυκλώπων μύθων, ὧν τὸ ὄνομα *Κύκλωπας*, ὡς ἀναφέρει ὁ Πιττάκης διετήρησεν ἡ δημώδης γλῶσσα[3]. 'Εν Ζακύνθῳ πιστεύουσιν ὅτι οἱ Γίγαντες ἔχουσι μακρὰν γενειάδα καὶ ἕνα πύρινον ὀφθαλμὸν εἰς τὸ μέσον τοῦ μετώπου[4]. 'Εν δὲ 'Αραχώβῃ διηγοῦνται ὅτι εἰς ἄγνωστόν τινα τόπον κατοικεῖ φυλὴ ἀθέων, ὠμοτάτων καὶ ἀνοσίων ἀνθρώπων[5] ἐχόν-

1 Παραμύθιον ἀνέκδοτον Θεσσαλονίκης ἀποσταλὲν ὑπὸ τοῦ κ. Πρωτοδίκου εἰς τὴν ἐπιτροπὴν τῶν Νεοελληνικῶν ἀναλέκτων τοῦ φιλολογικοῦ συλλόγου Παρνασσοῦ.

2 Hahn. ἀρ. 58.

3 'Εφημ. 'Αρχαιολογ. 1852. σ. 647.—'Η λέξις αὕτη σώζεται καὶ ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς ἀποικίαις τῆς μεσημβρινῆς 'Ιταλίας. Οὕτως ἔν τινι ᾄσματι τῶν μερῶν ἐκείνων, ἀπαντῶσιν οἱ ἑξῆς στίχοι.

'Βὼ σώζω (ἐγὼ δύναμαι) πάει ἐκεῖ ποῦ reposèi
ὁ 'λεφάντο καὶ ὁ κυκλώπο ὁ ferocio.

(Morosi, Studi sui dialetti greci della terra d'Otranto σ. 22 καὶ σ. 94).

4 Schmidt, σ. 201 πρβλ. Καλλιμάχ., Ὕμνος εἰς 'Αρτέμιδα 53 κε.—Vergil., Aen. III. 637.

5 Καὶ οἱ Κύκλωπες παρ' 'Ομήρῳ παρίστανται ἀσεβεῖς καὶ ὠμότατοι ('Οδυσσ. Ι 275 κε.)

των ἕνα μόνον ὀφθαλμὸν εἰς τὸ μέσον τοῦ μετώπου, ἐξ οὗ ὀνομάζονται *μονόμματοι*[1].

Ὁ σχολιαστὴς τοῦ Βεργιλίου Σέρβιος ἀναφέρει παράδοσιν, καθ' ἣν ὁ Κύκλωψ Πολύφημος λέγεται ἔχων τρεῖς ὀφθαλμούς[2]· συμφώνως δὲ πρὸς τὴν παράδοσιν ταύτην εἰκονίζεται ὁ Πολύφημος τριόφθαλμος ἔν τινι εἰκόνι τοῦ Ἡρακλείου[3]. Ἐκτὸς τούτων ὑπὸ πολλῶν συγγραφέων ἀναφέρονται ἥρως *Τριόπας*[4], *Ἀπόλλων Τριόπιος*[5], καὶ *Ζεὺς Τριόφθαλμος*[6], τεκμήριον ὅτι μῦθοι τινὲς ἀπέδιδον

1 Schmidt, αὐτ. σ. 203.-Μεταφορικῶς ἐν Ἀκαρνανίᾳ μονομμάτους καλοῦσι τοὺς ἀγρίους καὶ σκληροὺς ἀνθρώπους.—Ὡς πρὸς τὴν ὀνομασίαν δὲ ταύτην (μονόμματοι) παραβλητέον τὸ ἑξῆς τοῦ Στράβωνος (Α'. σ. 21.) «τοὺς μονομμάτους Κύκλωπας (βλ. καὶ Schmidt, αὐτ.).

2 Servius ad Vergil. Aen. III σ. 636 «Multi Polyphemum dicunt unum habuisse oculum, alii duos, alii tres.»

3 Le pitture di Ercolano t. I. tav. 10.—Musee Borbonico t. I. tav. 2.

4 Ἀπολλοδωρ., Α. ζ'. 4.—Διόδωρ. Σικελ., Ε. 56. 61.—Στέφ. Βυζαντ., ἐν λ. Τριόπιον.—Ovid., Metamorph. VIII, 751.—Σχόλ. εἰς Θεοκριτ. ΙΖ. 68. 69.—Παυσαν., Β κβ. 2. —Καὶ Τρίοψ ἢ Δρύοψ (Ἑλλάνικος παρὰ Σχολ. Θεοκριτ. ΙΖ. 68. Παυσαν., IV λδ. 6.)

5 Ἡρόδοτ., Α. 144.

6 Παυσ., Β. κδ. 5.—Greuzer, Religions de l'antiquité trad. Guigniaut t. III p. 843.—Müller, Handbuch d. Archäolog. § 359, 2—Panofka, Archäologischer Commontar zu Pausanias. βιβλ. II κεφ. 24 καὶ ἐν Πρακτικοῖς Ἀκαδημίας τοῦ Βερολίνου 1853.—Gerhard, Antike Bildwerke. σ. 19 σημ. 21.—Πρὸς ταῦτα παραβλητέοι οἱ περὶ τοῦ Γίγαντος Γηρυόνου μῦθοι, ὅστις λέγεται ὑπὸ τῶν ποιητῶν τρικάρηνος, τρικέφαλος (Ἡσιοδ., Θεογον. 287.—Σουΐδ., ἐν Χ.) τρίλοφος (Νονν., Διονυσ. XXV 236) τρισώματος (Ἀπολλοδωρ., Β. ε. 10.-Εὐριπιδ., Ἡρακλ. μαινομ. 423.-Αἰσχυλ. Ἀγαμεμν. 879) tricorpor (Sil. Ital. XIII. 201) triformis (Senec., Agamemn. 834) trimembris (Hy-

τρεῖς ὀφθαλμοὺς εἴς τινας θεοὺς καὶ ἥρωας.—Ἔν τινι κυπριακῷ παραμυθίῳ γίνεται μνεία τριοφθάλμου γίγαντος, ὅστις καλεῖται *Τρίμματος*, καὶ παρουσιάζει ἀναλογίαν τινὰ πρὸς τὸν Κυανοπώγωνα (Barbe-bleue) τῶν γαλλικῶν παραμυθίων (contes de fées). Ἐν τῷ γαλλικῷ παραμυθίῳ τῆς συλλογῆς τοῦ Perrault, ὁ Κυανοπώγων δίδει εἰς τὴν σύζυγόν του τὰς κλεῖδας ὅλων τῶν δωματίων τῆς οἰκίας, ἀπαγορεύσας αὐτῇ νὰ ἀνοίξῃ ἓν μικρὸν δωμάτιον· ἀλλ' αὕτη ὑπὸ περιεργείας ἀκατασχέτου ἐμφορουμένη τὸ ἤνοιξε. «D'abord, λέγει τὸ γαλλικὸν παραμύθιον, elle ne vit rien, parce que les fenêtres étaient fermées. Après quelques moments, elle commença à voir que le planches était tout couvert de sang caillé, dans lequel se miraient les corps de plusieurs femmes morts, attachées le long des murs: c'étaient toutes les femmes que la Barbe-bleue avait épousées, et qu'il avait égorgées l'une après l'autre.» Ὅμοια διηγεῖται καὶ τὸ κυπριακὸν παραμύθιον, ἀλλ' ἐν αὐτῇ φαίνονται προδήλως ἴχνη τῆς ἐπιῤῥοῆς τῶν περὶ *γουλῶν* ἀνατολικῶν προλήψεων, περὶ ὧν ἀλλαχοῦ ἐποιησάμεθα λόγον [1]. Ὁ Τρίμματος δίδει ἐπίσης εἰς τὴν σύζυγόν του ἑκατὸν καὶ μίαν κλεῖδας, παραγγέλλων αὐτῇ ν' ἀνοίξῃ ἂν θέλῃ ὅλα τὰ ἄλλα δωμάτια, ἀλλὰ νὰ μὴ ἀνοίξῃ ἕν, τὸ διὰ τῆς ἑκατοστῆς κλειδὸς ἀνοιγόμενον· ἐκείνη ὅμως ἐκ περιεργείας ἀκρατή-

gin., fab. 30. 151) tergeminus (Vergil., Aen. VIII. 202.—Lucret., de natura rerum. V. 28.) ter amplus (Horat., Carm. II ιδ'. 7.) triplex (Auson. 82. Ovid. Metam. IX. 91.)

1 βλ. μερ. Ι σ. 188 κἑ.

του κινουμένη ἀνοίγει αὐτὸ καὶ «*ἐν βλέπει τίποτες παρὰ τέσσερες τοίχους εὔκαιρους καὶ ἕναν σεντοῦκιν μεάλον μέσα,*» ἐν ᾧ, ὡς ἐκ τῆς συνεχείας τῆς διηγήσεως καταφαίνεται, ἔθετεν ὁ Τρίμματος τὰ ὀστᾶ καὶ τὰ δέρματα τῶν νεκρῶν, οὓς ἔτρωγεν. Προκύψασα δὲ ἔκ τινος δωματίου τοῦ παραθύρου «*εἶδεν ἕναν λείψανον καὶ περνοῦσε. Λοιπὸν τοῦτο τὸ λείψανον, μήτε κλάμματα εἶχε μαζί του μήτε τίποτες. Ὅταν τὸ εἶδεν ἐτοῦτο, ἐπῆράν την τὰ κλάμματα, γιὰ τί ἔτσι 'εννὰ τὴν 'πάρουν καὶ τούτην, γιατί ὁ ἄντρας της ἐν ἤθελε τοὺς 'δικούς της νάρκουντ' ἔσσω της. Ὅταν τὸ θάψασιν τοῦτο τὸ λείψανον καί 'φυεν ὁ κόσμος, βλέπει τὸν ἄντραν της καὶ 'μπαίνει μέσ' 'ς τὰ μνήματα καὶ κάμνει μίαν κεφαλὴν ἴσιαμ' ἕναν κόσκινον, καὶ κάμνει ΤΡΙΑ 'ΜΑΤΙΑ, κάμνει κἄτι χέρκα, τῆς ἐφαίνονταν πῶς ἅπλωννεν οὗλον τὸν κόσμον ἀπὸ τὸ μάκρος 'ποῦ ἔκαμνεν κἄτι νύχια μεάλα μίαν πῆχην μάκρος, καὶ ἄρχισε νὰ σγάφτῃ νὰ 'βκάλῃ τὸ λείψανον νὰ τὸ φάῃ. 'Εβάσταζεν τούτη ὅσον νὰ βεβαιωθῇ καλὰ πῶς ἔτρωεν τὸ λείψανον. Τότες ὅταν ἐβεβαιώθη, πιάννει την ἕνα 'ριὸν* (ῥῖγος), *μὰ ἴντα 'ριόν*» [1].

Συχνότατα εἰς τὰς παραδόσεις τοῦ λαοῦ τοὺς ἥρωας

1 Σακελλαρίου Κυπριακά. τ. Γ'. σ. 137.—Εἰς τὰς περὶ Ἀλεξάνδρου τοῦ μεγάλου μυθώδεις διηγήσεις γίνεται λόγος καὶ περὶ ἀνθρώπων τριοφθάλμων: «καὶ διελθόντες ἡμέρας τινὰς εὕρομεν ἀνθρώπους ἑξάποδας καὶ τριοφθάλμους.» (Ἐπιστολὴ Ἀλεξάνδρου πρὸς Ὀλυμπιάδα καὶ Ἀριστοτέλην ἐν Berger de Xivrey, Traditions teratologiques. p. 340.)

τῶν ἀρχαίων ἀντικαθιστῶσιν ἐκτὸς τῶν *Ἑλλήνων* καὶ τῶν *Γιγάντων* καὶ οἱ *ἀνδρειωμένοι*, ἤτοι ἥρωες. Ἐν τοῖς παραμυθίοις οἱ *ἀνδρειωμένοι* εἰσὶ βασιλόπαιδες, περὶ ὧν πολλοὶ μῦθοι πλέκονται, οὐκ ὀλίγην πρὸς τὰς ἀρχαίας ἡρωϊκὰς παραδόσεις ἔχοντες σχέσιν. Ἐν γένει δὲ οἱ βασιλόπαιδες τῶν παραμυθίων ἀναλογοῦσι πολὺ πρὸς τοὺς ἀρχαίους ἥρωας, υἱοὺς καὶ τούτους βασιλέων ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὄντας, διότι πράττουσιν ἄθλους διαφόρους καὶ κέκτηνταί τι τὸ ὑπερφυσικόν.

Κατά τινα πρόληψιν γεννῶνται πολλάκις εἰς τὸν κόσμον ἥρωες *λάσιοι* (δασύτριχες) καθ' ὅλον τὸ σῶμα, καὶ ὡς διακριτικὸν σημεῖον φέροντες μικρὰν οὐράν. Ὁ πατὴρ τοῦ οὕτω γεννηθέντος βρέφους πρέπει νὰ ὑπάγῃ νὰ *διαλαλήσῃ* τὸ συμβὰν ἐπὶ τρεῖς κατὰ συνέχειαν ἡμέρας, φωνάζων:—*Ἀντρειωμένος ἐγεννήθηκεν· ἀκοῦστε τ' ὄρη καὶ βουνὰ καὶ μὴ τρομάξετε*[1].—Περὶ τῆς τοιαύτης προλήψεως, καὶ παρὰ τοῖς Ἀλβανοῖς ἐπικρατούσης, ἱκανὰ διηγεῖται ὁ Hahn. Κατὰ τὸν συγγραφέα τοῦτον πιστεύουσιν ἐν Ἀλβανίᾳ ὅτι ὑπάρχουσιν ἄνδρες κερκοφόροι δύο εἰδῶν, οἱ μὲν ἔχοντες οὐρὰν τράγου οἱ δὲ ἵππου· οἱ τοιοῦτοι εἶναι ῥωμαλεότατοι καὶ δύνανται νὰ ὁδοιπορήσωσιν ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας χωρὶς παντάπασι νὰ κουρασθῶσιν· ὡς δὲ ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς ἀναφέρει ἡ τοιαύτη πρό-

1 Νεοελλην. Ἀνάλεκτ. τ. Α'. σ. 326. Πρβλ. Α. Ἀντωνιαδ., Καντσαντων. σ. 34.

Θαυμάζοντες δ' οἱ χωρικοὶ τὴν τερατώδη ῥώμην
ἐθρύλουν ὅτι τέσσαρας μαστοὺς τὸ στῆθος εἶχε,
κ' ἔφερε κέρκον ὄπισθενὼς ἄγριον θηρίον.

ληψις ἐπικρατεῖ καὶ εἰς μικρὰν Ἀσίαν καὶ εἰς ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα· ἀναφέρει δὲ καὶ τὸ παράδειγμα ἑνὸς λῃστοῦ Κουτοκουνίστου, ἀνδρὸς ἰσχυροτάτου, ὅστις ἐνομίζετο ὅτι εἶχεν οὐράν[1].

Οἱ ἥρωες οὗτοι γεννῶνται καὶ σήμερον, ἀλλὰ ὑπῆρχον καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα. Ἐν Σαμοθράκῃ φέρεται ἡ παράδοσις, ὅτι *τὸν καιρὸν ἐκεῖνον* ἔζη εἰς τὰ ὄρη εἷς *ἀνδρειωμένος*, τοῦ ὁποίου τὸ σπήλαιον δεικνῦσιν εἰσέτι, *τοῦ ἀνδρειωμένου το σπῆλι* καλούμενον. Οὗτος ἐρασθεὶς *βασιλοπούλας* τινός, κατέστησεν αὐτὴν ἔγκυον, ἀλλ' οἱ ἀδελφοί της ἐκδικούμενοι τὴν προσβληθεῖσαν τιμὴν τῆς οἰκογενείας των, ἐφόνευσαν τὸν *ἀνδρειωμένον* τοξεύσαντες ἐξ ἐνέδρας κατ' αὐτοῦ[2].

Εἰς τὰ δημοτικὰ ᾄσματα ἀναφέρονται *ἀνδρειωμένοι*, ἄνδρες ῥωμαλέοι καὶ μεγάθυμοι, ὧν πρωτεύει ὁ *Διγενής*, περὶ οὗ κατωτέρω ἐν τοῖς ἡρωϊκοῖς μύθοις θὰ ὁμιλήσωμεν. Οἱ *ἀνδρειωμένοι* ἀγωνίζονται πρὸς ἀλλήλους, ὡς οἱ ἥρωες τῶν ὁμηρικῶν χρόνων καὶ πολλὰ ἄλλα ὑπεράνθρωπα κατορθώματα διαπράττουσιν. Ἰδοὺ ἓν δημοτικὸν ᾆσμα, ἐν ᾧ περιγράφεται ἡ μονομαχία δύο ἡρώων:

'Σ τ' Ἅϊ Γιωργιοῦ τὸν πλάτανο γένεται πανηγύρι,
τέσσερα μόδια 'ν' ὁ χορὸς καὶ δεκαπέντ' ὁ τόπος.
Βαροῦνε τἄργανα, βαροῦν, τ' ἀγόρια τρῶν καὶ πίνουν,
κ' οἱ γέροντες παρακαλοῦν, τάζουν 'ς τὸν Ἅϊ Γιώργη,
καλὰ νὰ πᾶν καλὰ νάρτοῦν, μαλώματα μὴν εὗρουν.
Μ' αὐτὸς ὁ γυιὸς τοῦ Τσαμαΐδοῦ χαλάει τὸ πανηγύρι.
Νάτος πὤρχεται τρέχοντας 'ς τ' ἄλογο καβαλάρης,

1 Hahn, abbanesische Studien, τ. I. σ. 163—164.
2 Conze, Reise auf d. Inseln des thrakischen Meeres, σ. 51.

δεκαλιτράρικο κερὶ 'ς τὸ χέρι του βαστῶντας,
βροντομαχῶντας τ' ἄρματα, λαλῶντας τὰ τσαπράζ̮ια.
'Εμπῆκε κ' ἐπροσκύνησε κ' ἐβγῆκε κ' ἐκαυχ̮ιότουν.
—Τὸ ποιὸς εἶν' ἄξιος καὶ καλὸς, ποιὸς εἶναι παλληκάρι,
ποιὸς ἔχει στήθη μάρμαρο καὶ χέρια σιδηρένια,
νὰ 'πᾶμε νὰ παλαίψωμε 'σὲ μαρμαρέν̮ι' ἀλῶνι;—
Κάνεὶς δὲν ἀποκρίθηκε, κάνεὶς δὲν 'πολογήθη,
κ' ἕνας κοντὸς κοντούτσικος, τοῦ Τσαμαΐδίνου μοῦλος·
πέταξε τὸ γελέκι του καὶ τὸ χορὸν ἀφίνει.
—'Εγῶμαι ἄξιος καὶ καλὸς, ἐγῶμαι παλληκάρι,
ἐγώ 'χω στήθη μάρμαρο καὶ χέρ̮ια σιδερέν̮ια,
νὰ 'πᾶμε νὰ παλαίψωμε 'σὲ μαρμαρέν̮ι' ἀλῶνι.—
Βγαίνουν οἱ δυὸ μὲ τὰ σπαθ̮ιὰ καὶ 'πᾶνε νὰ παλαίψουν,
ἀπὸ κοντὰ καὶ τἄργανα, κοντὰ καὶ τὸ φουσάτο.
Κ' ἐκεῖ ποῦ πάτειε ὁ Τσαμαΐδὸς, ἐβούλωνε τ' ἀλῶνι,
κ' ἐκεῖ ποῦ πάτειε τὸ παιδὶ ἐβούλωνε κ' ἐβύθα[1].

'Εν ἄλλῳ ᾄσματι ὡραία τις κόρη, ἣν ἠγάπων τεσσαράκοντα δύο κλεφτόπουλα, εἰδοποιεῖ ὅτι θὰ νυμφευθῇ ἐκεῖνον, ὅστις κατορθώσῃ νὰ ἐκριζώσῃ καὶ βαστάσῃ βράχον τινά.

Μέσα 'ς τὸ περιβόλι μου, 'ς τὴ μέση 'ς τὴν αὐλή μου,
εἶν' ἕνας βράχος παλαιγὸς, λιθάρι ῥιζωμένο.
καὶ ποῦ τὸν 'σκώσ' ἀπὸ τ' ἐσᾶς, γυναῖκα νὰ μὲ πάρῃ.

Πάντες ἐσίγησαν εἰς τὴν πρότασιν ταύτην, διότι τὴν ἐθεώρησαν ἀκατόρθωτον:

Καὶ τῆς Μαρ̮ιᾶς ὁ ψυχογυ̮ιὸς, τ' ἄξιο τὸ παληκάρι,
μὲ τὤνα χέρι τό 'σκωσε, 'ς τὴ πλάτη του τὸ βάνει.

1 Ζαμπελ., ᾄσματα δημοτ. τῆς 'Ελλάδος σ. 701.—Passow, Carmina Popularia Graeciae recent. p. 370.—Πρβλ. πρὸς τὴν περιγραφὴν ταύτην τὴν δημώδη ἔκφρασιν «Πατεῖ καὶ βογκάει ἡ γῆ.» (Schmidt, I σ. 200.)

—Μὴν κοκκινίζεις, λυγερή, κ' ἔλα 'ς τὴν ἀγκαλιά μου[1].

Ἐν δὲ τοῖς κυπριακοῖς καὶ τραπεζουντίοις ᾄσμασιν, οἱ *ἀνδρειωμένοι* περιγράφονται μεγάλοι κατ' ἐξοχὴν καὶ ῥωμαλέοι. Τοιοῦτοι εἰσὶν ὁ Διγενής, ὁ Ξάνθινος, περὶ οὗ τραπεζούντιόν τι ᾆσμα λέγει τὰ ἑξῆς:

Ὁ Ξάντινον, ὁ Ξάντινον καὶ πάντα λαλεμένον,
'ς τὸ ἕναν τὸ ῥωθῶνιν ἀτ' ἀλόγα σταμνεσμένα,

1 Ζαμπελ., αὐτ. σ. 700—Passow, σ. 111—112 ἀρ. 144.

Οὕτω καὶ παρ' Ὁμήρῳ ἡ Πηνελόπη διακηρύσσει εἰς τοὺς μνηστῆρας ὅτι θὰ νυμφευθῇ ἐξ αὐτῶν τὸν δυνάμενον νὰ τανύσῃ τὸ τόξον τοῦ Ὀδυσσέως καὶ νὰ ἐπαφῇ τὸ βέλος διὰ δώδεκα πελέκεων. (Ὀδυσ. Υ. 73 κε.) Ὅμοια ἀπαντῶμεν καὶ ἐν τῇ Ἰνδικῇ μυθολογίᾳ, διότι ἐν τῇ Μαχαραβάτᾳ ἡ θυγάτηρ τοῦ βασιλέως Δρουπάδα ἐκεῖνον τῶν μνηστήρων κηρύττεται ὅτι θὰ συζευχθῇ, ὅστις ἐντείνῃ ἰσχυρὸν τόξον καὶ βάλῃ κρεμάμενον ἰχθύα. (Βαλαβαράτας μεταφρ. Γαλανοῦ. βιβλ. Α'. κεφ. 5.)—Ἐπίσης ἡ Ἀταλάντη κατὰ τὴν μυθολογίαν «ἀνευροῦσα ὕστερον τοὺς γονέας, ὡς ὁ πατὴρ γαμεῖν αὐτὴν ἔπειθεν, ἀπιοῦσα εἰς σταδιαῖον τόπον καὶ πήξασα μέσον σκόλοπα τρίπηχυν, ἐντεῦθεν τῶν μνηστευομένων τοὺς δρόμους προϊοῦσα ἐτρόχαζε καθωπλισμένη· καὶ καταληφθέντι μὲν αὐτοῦ θάνατος ὠφείλετο, μὴ καταληφθέντι δὲ γάμος.» (Ἀπολλοδωρ., Γ. ix. 2.) Γνωστὸς καὶ ὁ μῦθος περὶ Οἰνομάου, ὅστις ὑπισχνεῖτο νὰ νυμφεύσῃ τὴν θυγατέρα του μετ' ἐκείνου ὅστις τὸν νικήσῃ εἰς ἁρματηλασίαν· οἱ ἡττώμενοι ἐθανατοῦντο, ἀλλ' ὁ Πέλοψ διὰ πανουργίας κατώρθωσε νὰ νικήσῃ τὸν Οἰνόμαον καὶ νὰ νυμφευθῇ τὴν θυγατέρα του. (Πινδαρ., Ὀλυμπ. Α. 128.—Διοδωρ. Σικελ., Δ. 73.-Σοφοκλ., Ἠλέκτρ. 504 κε.-Παυσαν., Ε. κ. 3. ς'. κα. 6.—Hygin., abul. 84—Σχολ Πινδ. Ὀλυμπ. Α. 114.—Σχολ. Ἀπολλων. Ἀργοναυτ. Α. 752.—Ritschl, Pelope ed Enomao ἐν Annali dell'inst. di corrispondenza arch. 1841. t. XI p. 171—179. J. Roulez. Pelops et Oenomaüs ἐν Mémoires de l'Académie des inscriptions et des belles lettrès. t. XXX, 1857.)—Εἰς πολλὰ παραμύθια βασιλοποῦλαι, ὅπως νυμφευθῶσι προτείνουσι ζητήματα, ἅτινα ἂν δὲν λύσωσιν οἱ μνηστῆρες θανατοῦνται. (Hahn., Griechische und albanesische Märchen. τ. I. σ. 168 βλ. καὶ σ. 54.—Πρβλ. Ὀδυσσ. Λ. 287 κε.)

καὶ 'ς 'τ' ἄλλο τὸ ῥωθῶνιν ἄτ' χειρομυλίτζα κλώσκουν,
κ' ἀπάνω 'ς τὴν κορφίτσαν ἀτ' ζευγάρι' βούδι' ἀλωνίζνε[1].

Ὁ *Ξάντινον* οὗτος, ὁ *πάντα λαλεμένον* (ἐξάκουστος, περίφημος), κατὰ τὸ ᾆσμα, φαίνεται ὅτι εἶναι διάσημος ἥρως τῆς Τραπεζοῦντος, διότι καὶ ἐν ἄλλῳ τραπεζουντίῳ ᾄσματι, ὅπερ εἶναι παραλλαγὴ τοῦ κάτωθι δημοσιευομένου ᾄσματος τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἀνδρονίκου, ὁ *Ξάντινον* ἢ Ξανθῖνος, λέγεται *καλάδελφος αὐτοῦ*[2]. Ἕτερος ἥρως εἶναι ὁ Θεοφύλακτος, κατὰ τὸν Ζ'. ἢ Η'. αἰῶνα ζήσας ὡς εἰκάζει ὁ κύριος Σακελλάριος[3], ἤ, ὅπερ πιθανώτερον κατὰ τὸν Ι'. ἢ ΙΑ'.[4] Ὁ Θεοφύλακτος οὗτος παρεκάθητο εἰς συμπόσιον, ὅπερ ἔδιδεν

Ὁ βασιλέας Ἀλέξανδρος Ἀλεξανδροπολίτης,

ὅτε ὁ βασιλεὺς προέτεινε νὰ παρουσιασθῇ ὅστις εἶναι ἄξιος νὰ ὑπάγῃ πέρα 'ςτὸ Περὸν 'ςτὸ μέγα σουλτανῆκιν, ὅπως κομίσῃ ἐπιστολήν τινα, εἰς μυρίους ἐκτιθέμενος κινδύνους:

Κ' ἐκεῖ χαμαὶ Θεοφύλακτος ἀρκώθη καὶ θυμώθη,
Κλωτσιὰν τῆς τάβλας ἔδωκεν 'ς τὰ πόδια του εὑρέθη,
—Οὗλα γιὰ μένα τὰ λαλεῖς, οὗλα γιὰ μὲ τὰ λέεις,
καὶ φέρτε μου τὸν μαῦρόν μου τὸν πετροκαταλύτην,
'ποῦ καταλύει τὰ σίδερα καὶ πίνει τὸν ἀφρίτην,
ὁποῦ πατᾷ τὰ μάρμαρα καὶ κορνιαχτοὺς 'ἐν 'βκάλλει,
καὶ φέρτε τὸ σπαθάκιν μου, τὸ 'περευλοημένον,
ὅθες νάμπῇ 'ς τὸν πόλεμο, 'βκαίννει μακελλωμένον.

1 Τριανταφυλλίδου, οἱ Φυγάδες. σ. 170.

2 Ξανθοπούλ., Φιλολογ. συνέκδ. σ. 404.—Passow, Carmina, Popularia. σ. 361.—Büdinger, Mittelgriech. Volksepos. σ. 31.

3 Σακελλαρίου, Κυπριακά. τ. Γ'. σ. ιε'.

4 Πρβλ. καὶ Σάθα, Μεσαιωνικὴν βιβλιοθήκην τ. Β'. σ. ρξε'.—Em. Legrand, Recueil de chansons popul. gr. σ. 183.

Φέρτε μου τὸ κοντάριν μου 'ποῦν ἅϊς Γιώρκης 'πάνω,
Φέρτε μου τὸ ματσοῦκιν μου*, 'ποῦν ἅϊς Μάμας 'πάνω,
Πηᾷ καὶ καλλίκεψεν τὸν 'πέρκαλον τὸν μαῦρον,
κὴ ὥστε νάπῃ ἔχετε 'γειά, ἐπῆε χίλια μίλια,
κὴ ὥστε νὰ 'ποῦσιν 'ς τὸ καλὸν ἐπῆεν ἄλλα χίλια.
Φτερνιστηρκὰ τοῦ μαύρου του καὶ 'μπαίννει 'ς τὸ φουσάτον,
ταὶς νἄκραις ν' ἄκραις ἔπιανε, κ' ἡ μέσαις καταλυοῦνταν
ταὶς μέσαις μέσαις ἔπιανε κ' ἡ ν' ἄκραις ἐλιαῖναν.
Παληόνει τριὰ 'μερόνυχτα, παληόνει τρεῖς ἡμέραις,
ὁ μαῦρός του 'ποστάθηκε καὶ 'κεῖνος ἐβαρύθη.
Φτερνιστηρκὰ τοῦ μαύρου του 'βκαίννει ποῦ τὸ φουσάτον,
καὶ βρίσκει πέτρα ῥιζημιὰ καὶ γέρνει καὶ πεζεύκει.
Γροθιὰν τῆς πέτρας ἔδωκε κὴ ἀνοῖξαν πέντε βρύσαις,
καὶ 'πίασε μὲ τὴν βράκαν του καὶ πότισε τὸ μαῦρον,
καὶ μπήει τὸ κοντάριν του, κάμνει δσκιὸν καὶ πέφτει.

καὶ ἄλλα πολλὰ ἄθλα διαπράττει, ἕως οὗ ἐπὶ τέλους κατορθώνει μετὰ πολλοὺς δικαίους πολέμους νὰ κομίσῃ τὴν ἐπιστολὴν καὶ νὰ φέρῃ ἀπάντησιν *(ἀντιχάρτιν)* [1].

Εἰς τὸν αὐτὸν τῶν ᾀσμάτων κύκλον ἀνήκει καὶ ἓν βυζαντινὸν περὶ τοῦ ἥρωος υἱοῦ τοῦ 'Ανδρονίκου τὸ ἑξῆς:

Κουρσεύουν οἱ Σαρακηνοὶ κουρσεύουν 'Αραβίδες·
Κουρσεύουν τὸν 'Ανδρόνικον καὶ παίρνουν τὴν καλήν του,
'Εγγαστρωμέν' ἐννιὰ μηνῶν, τῆς ὥρας νὰ γεννήσῃ.
'Στὴν φυλακὴν τὸ γέννησε, 'ςτὰ σίδερα τὸ θρέφει,
Ἡ μάνα του τὸ τάγιζε ψυχούδια μὲ τὸ γάλα.
Ἡ 'Μήρισσα τὸ τάγιζε ψιχούδια μὲ τὸ μέλι,
Ἡ μάννα του τοῦ ἔλεγε: ἆ υἱέ μου τ' 'Ανδρονίκου!
Ἡ 'Μήρισσα τοῦ ἔλεγε: ἆ υἱέ μου τ' 'Αμηρᾶ σου!
—Χρονιὸς ἐπιάσε τὸ σπαθὶ, καὶ διέτης τὸ κοντάρι,

* 'Ρόπαλον.

1 Σακελλαρίου Κυπριακά. τ. Γ'. σ. 8—11.

Κι' ὅταν ἐπάτησε τοὺς τρεῖς κρατειέται παλληκάρι.
Ἔϐγηκ', ἐδιαλαλήθηκε κανένα δὲν φοϐᾶται,
Μήτε τὸν Πέτρον τὸν Φωκᾶν, μήτε τὸν Νικηφόρον.
Μήτε τὸν Πετροτράχηλον, τὸν τρέμει ἡ γῆ κι' ὁ κόσμος,
Κἂν εἶναι δίκηος πόλεμος, μήτε τὸν Κωνσταντῖνον.
Ἐτράϐιξαν τὸν μαῦρόν του· πηδᾷ, καϐαλλικεύει,
Φτερνιστηριὰν τοῦ χάρισε· πάνω 'ς βουνὶ ἐϐγαίνει.
Κ' εὕρισκε τοὺς Σαρακηνούς, δικίμιν ἀπηδοῦσαν,
—«Δικίμιν ποῦ πηδᾶτε σεῖς, πηδοῦν το κ' ἡ γυναῖκες.
Ὄχι γυναῖκες ἄτροφες, μόνον ἐγγαστρωμέναις,
Οἱ μαῦροί σας εἶναι ἐννιά, κ' ἕνας δικός μου δέκα.
Δέστε κι' ἐξαγκωνιάστε με τρεῖς δίπλαις τ' ἀλυσίδι,
Ῥάψετε τ' ἀμματάκια μου τρεῖς δίπλαις τὸ ῥαφίδι.
Βάρτε κ' εἰς τῆς μασκάλαις μου τρικάνταρον μολύϐι,
Καὶ βάρτε κ' εἰς τὰ πόδια μου δυὼ σιδερένιαις κλάππαις.
Διὰ νὰ ἰδῆτε πῶς πηδοῦν Ῥωμαῖοι παλληκάρια.»
Δένουν κ' ἐξαγκωνιάζουν τον τρεῖς δίπλαις τ' ἀλυσίδι,
Ῥάϐουν τὰ ἀμματάκια του τρεῖς δίπλαις τὸ ῥαφίδι.
Βάρτουν κ' εἰς ταῖς μασχάλαις του τρικάνταρον μολύϐι,
Καὶ βάρτουν κ' εἰς τὰ πόδια του δυὼ σιδερένιαις κλάππαις,
Ἀφοῦ τοῦ τὰ ἐκάμασι Σαρακηνοί, λαλοῦν του·
«Ἂ βρὲ μωρὸν κι' ἀνήλικον, ἔπαρ' τὴν λευτεριάν σου!»
—Ξανοίγει τὰ ματάκια του, ἔκοψεν τὸ ῥαφίδι,
Τινάσσει τὰ χεράκια του κ' ἔκοψε τ' ἀλυσίδι.
Ἔσεισε ταῖς μασχάλαις του κ' ἔπεσε τὸ μολύϐι,
Καὶ δυὸ πηδήματ' ἔκαμε κ' ἐϐγήκασιν ἡ κλάππες.
Κι' ἀπὸ τοὺς μαύρους τοὺς ἐννιὰ εὑρέθη 'στὸν δικόν του,
Φτερνιστηριὰν τοῦ χάρισε, 'στὸν κάμπον καταιϐαίνει.
Ἡ μάννα του τοῦ ἔλεγεν ἀπὸ τὸ παραθύρι:
«Υἱέ μου, ἂν 'πᾷς 'στὸν κύρι σου, στάσου νὰ σοῦ συντύχω,
Ὅλαις ἡ τένταις κόκκιναις, καὶ τοῦ κυροῦ σου 'ν' μαύρη.
Κι' ἂν δὲν σοῦ 'μώσουν τρεῖς φοραῖς μὴ γύρης νὰ πεζεύσης»,
Καὶ 'σὰν τοῦ εἶπεν ἔκαμεν, καὶ 'σὰν τοῦ παραγγέλλει,

Ὅλαις ἡ τένταις κόκκιναις καὶ τοῦ χυροῦ τοῦ μαύρη.
Καὶ τρεῖς γυροὺς ταῖς ἔδωκεν, καὶ πόρταν δὲν εὑρῆκεν,
Καὶ μ' ἕνα κλῶτζον δυνατὸν ἔξωθεν κ' ἔσω 'βρέθη.
Ἀνδρόνικος ποῦ τὸν θωρεῖ, βγαίνει καὶ χαιρετᾷ τον,
Νὰ καταιβῇ τὸν προσκαλεῖ, ῥωτᾷ, ξανερωτᾷ τον:
«Ἄ βρὲ μωρὸν κι' ἀνήλικον, πόθεν ἔν' ἡ γενιά σου,
Καὶ πόθεν ἔν' ἡ ῥίζα σου καὶ τὰ γεννητικά σου;»
—«Ἂν δὲν μοῦ 'μώσῃς τρεῖς φοραῖς δὲν γέρνω νὰ πεζεύσω».
«Ἂν πιάσω τὸ σπαθάκι μου, καλὰ θέλω σοῦ 'μόσω,»
«Ἂν πιάσῃς τὸ σπαθάκι σου, ἔχω κ' ἐγὼ δικόν μου.»
«Ἂν πιάσω τὸ κοντάρι μου, καλὰ θέλω σοῦ 'μόσω,»
«Ἂν πιάσῃς τὸ κοντάρι σου, ἔχω κ' ἐγὼ δικόν μου.»
«Μὰ τὸ σπαθὶ ποῦ ζώνομαι, καὶ πάγ' ὀμπρὸς καὶ 'πίσω,
Εἰς τὴν καρδία μου νὰ μπηχθῇ, ἂν σὲ καταδικήσω!»
Ἀκρόγυρεν καὶ πέζευσεν ἀπὸ τὸν μαῦρον κάτω.
Τότε καταρωτήσαν τον πόθεν ἔν' ἡ γενιά του,
Καὶ πόθεν ἔν' ἡ ῥίζα του καὶ τὰ γεννητικά του·
Κι' ἀτὸς ἀπολογήθηκεν ποῦ τὴν ἀρχὴν καὶ λέγει:
«Κορσεύουσιν Σαρακηνοί, κορσεύουν κ.τ.λ.»

[ἕως τὸ «ἂν δὲν σὲ 'μώσουν τρεῖς φοραῖς μὴ γύρῃς νὰ [πεζεύσῃς].

Ἀνδρόνικος ποῦ τὸν θωρεῖ, ἐλούσθη τῶν κλαμμάτων,
Σηκώνει τὰ χεράκια του, καὶ τὸν Θεὸν δοξάζει:
«Δοξάζω σε, γλυκὲ Θεέ, καὶ δεύτερον καὶ τρίτον,
Ὁποῦμουν μονοξίφτερος κ' ἔκαμα δυὸ ξιφτέρια!»

Τὸ ᾆσμα τοῦτο ἐδημοσιεύθη κατ' ἀρχὰς μὲν ὑπὸ τοῦ κ. Σπ. Ζαμπελίου[1], ἐκ τούτου δὲ παρέλαβον αὐτὸ οἱ

[1] Σπ. Ζαμπελίου. Πόθεν ἡ κοινὴ λέξις τραγουδῶ. 1859. σ. 38—40.—Πανδ. τ. Γ'.

Kind[1], Büdinger[2], Wagner[3] καὶ Em. Legrand[4]. Ὁ κ. Σπ. Ζαμπέλιος λέγει ὅτι ἀντέγραψε τοῦτο ἐκ τῆς αὐτοκρατορικῆς τῶν Παρισίων βιβλιοθήκης τῶν χειρογράφων ὁ ἀείμνηστος πρωτεκδότης τῶν νεοελληνικῶν ᾀσμάτων Fauriel· εἰς αὐτὸν δὲ ὁ κ. Brunet de Presle προεφοδιασθεὶς διὰ τῆς προσηκούσης ἀδείας παρὰ τῆς χήρας τοῦ μακαρίτου Fauriel, ἐπέτρεψε νὰ λάβῃ ἀντίγραφον[5]. Ἀλλ', ὡς σημειοῖ ὁ κ. Legrand[6], ὁ κ. Σπ. Ζαμπέλιος ἀντέγραψε τὸ ᾆσμα τοῦτο ἐκ τοῦ μοναδικοῦ ἴσως ἀντιγράφου, ὅπερ κατέχει ὁ κ. Brunet de Presle· προσέθηκε δὲ πολλὰς φράσεις καὶ στίχους, οἵτινες βεβαίως εἰσὶν ὑποβολιμαῖοι, ἐπειδὴ ὁ κ. Ζαμπέλιος δὲν ἀναφέρει ἂν εἶχε καὶ ἕτερον ἀντίγραφον ὑπ' ὄψιν·—διὰ τοῦτο καὶ ἡμεῖς ἐκ τῆς ἐκδόσεως τοῦ κ. Legrand ὡς ἀκριβεστέρας, παραλαβόντες δημοσιεύομεν ἐνταῦθα τὸ ποίημα τοῦτο—προσέτι δὲν γνωρίζομεν, προστίθησιν ὁ κ. Legrand, ἂν ἀντεγράφη ἐκ χειρογράφου τῆς ἐθνικῆς βιβλιοθήκης τῶν Παρισίων· τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ καθηγητὴς Hase ὑπηγόρευσεν αὐτὸ εἰς τοὺς παραδιδομένους τὸ μάθημα τῆς δη-

1 Th. Kind, Anthologie neugriechischer Volkslieder. 1861 σ. 2 κε.

2 Büdinger, Mittelgriechisches Volksepos. 1866 σ. 26—30 μετὰ γερμανικῆς μεταφράσεως.

3 Wagner, Medieval greek texts. 1870.

4 Legrand, Δημοτικὰ τραγούδια. 1870. σ. 20—25. μτ. γαλλ. μεταφράσεως. (Collection des monuments pour servir à l'étude de la langue néo-hellénique ἀρ. 12.) καὶ Recueil de chansons populaires grecques σ. 186 κε.

5 Σπ. Ζαμπέλιος. ἔνθ. ἀν. σ. 37.

6 [illegible]and ἔνθ. ἀν. σ. 19 —Recueil σ. 182.

μώδους ἑλληνικῆς, καὶ ὁ κ. **Brunet de Presle**, ὅστις τότε τὸ ἔγραψε λέγει ὅτι ὁ διάσημος ἐκεῖνος ἑλληνιστὴς παρέλειψε ν' ἀναφέρῃ πόθεν παρέλαβεν αὐτό.

Τὰ ἐν τῷ ᾄσματι τούτῳ μνημονευόμενα συμβάντα ἴσως εἶναι ἱστορικά· ὁ κ. **Büdinger** ἐν ἰδιαιτέρᾳ πραγματείᾳ ἀναγνωσθείσῃ ἐν τῇ ἀρχαιολογικῇ ἑταιρίᾳ τῆς Ζυρίχης κατὰ τὴν 4ην Φεβρουαρίου 1863 προσπαθεῖ νὰ ἀποδείξῃ ὅτι τὰ ἐν τῷ ποιήματι ἀναφερόμενα γεγονότα συνέβησαν κατὰ τὴν ΙΒ'. ἑκατονταετηρίδα[1]. Ἀλλ' ἱκανὸν φῶς ἐπέχυσεν ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου ἡ ἔν τινι βιβλιοθήκῃ τῆς Τραπεζοῦντος ἀνακάλυψις ἐποποιίας ἐκ τρισχιλίων στίχων, ἣν προσεχῶς θέλει δημοσιεύσει ὁ κ. Σάθας μετὰ σημειώσεων τῶν κκ. **Legrand** καὶ **Wagner**. Ἡ ἐποποιία αὕτη, γραφεῖσα περὶ τὴν δεκάτην ἑκατονταετηρίδα, ἀφηγεῖται τοὺς ἄθλους τοῦ Βασιλείου Διγενῆ Ἀκρίτα, υἱοῦ ἐμίρου τινὸς τῆς Ἐδέσσης καὶ τῆς θυγατρὸς τοῦ στρατάρχου Ἀνδρονίκου Δούκα. Εἶναι δ' αὐτὸς ὁ ἐν τῷ ἀνωτέρῳ ᾄσματι ἀναφερόμενος υἱὸς τοῦ Ἀνδρονίκου[2].

Τὴν αὐτὴν ὑπόθεσιν, περὶ τοῦ αἰχμαλωτισθέντος υἱοῦ τοῦ Ἀνδρονίκου, ἔχει καὶ τραπεζούντιόν τι δημοτικὸν ᾆσμα, ἀτελὲς δυστυχῶς περισωθὲν μέχρις ἡμῶν· ἐν αὐτῷ ἐποχῇ τῆς αἰχμαλωσίας ἀναφέρεται ὅταν

οἱ Τοῦρκ' ἐκούρσευαν τὴν πόλ' τὴν Ῥωμανίαν[3].

1 Mittelgriechisches Volksepos, ein Versuche von Max Büdinger Leipz. 1866. 8ον ἐκ σ. 31.

2 Κ. Ν. Σάθα, Μεσαιωνικὴ βιβλιοθήκη. τ. Β'. σ. μς'.—Em. Legrand, Recueil σ. 183.

3 Ξανθοπούλ., Φιλολ. Συνεκδ. σ. 101.—Passow, ἀρ. 182. σ 361.—Büdinger, σ. αὐτ. 31.

Aivo 20

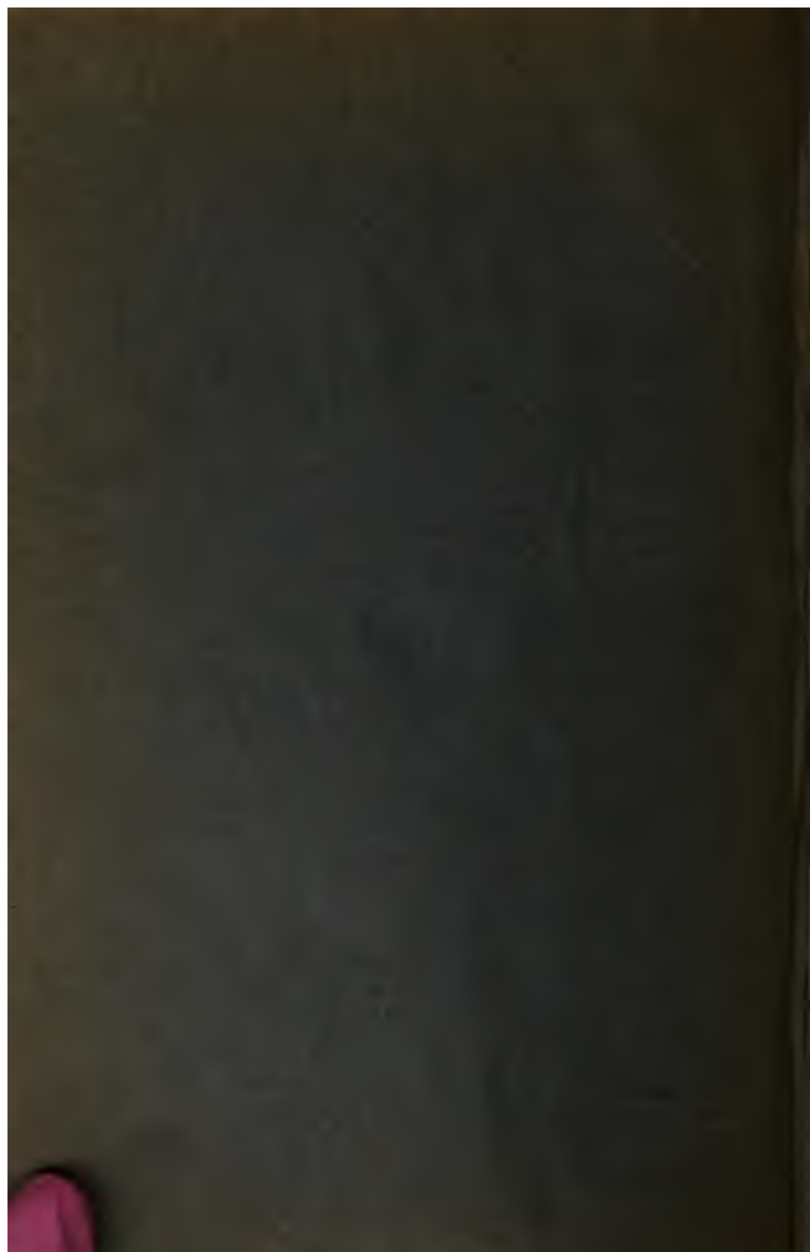
Πρὸς συμπλήρωσιν τῆς ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΜΥΘΟΛΟΓΙΑΣ ἐκδοθήσεται ὅσονούπω καὶ τρίτον τοῦ παρόντος τόμου μέρος, ὅπερ συγκείμενον ἐξ 20 περίπου τυπογραφικῶν φύλλων θὰ περιέχῃ τὰ ἑξῆς κεφάλαια:

Μῦθοι ἡρωϊκοὶ καὶ μυθολογικαὶ παραδόσεις. — Προσωποποιήσεις ἰδεῶν καὶ παθημάτων. — Αἱ περὶ Ἰησοῦ Χριστοῦ παραδόσεις. — Ἱστορικαὶ παραδόσεις. — Βυζαντιναὶ παραδόσεις. — Μυθολογικὴ βοτανική. — Μυθολογικὴ ζωολογία. — Κοινοὶ τόποι μυθολογικοί. — Ἐπίλογος.

Τιμὴ τοῦ παρόντος μέρους......	δρ.	4
— ἐν τῷ ἐξωτερικῷ.....	φρ.	4
Τιμὴ τοῦ πρώτου μέρους......	δρ.	3:25
— ἐν τῷ ἐξωτερικῷ......	φρ.	3:50
Τιμὴ τοῦ ὅλου συγγράμματος....	φρ.	26

Τυπογραφεῖον «Περιστερᾶς», διευθυνόμενον ὑπὸ Σ. Οἰκονόμου.

δεκαλιτράρικο κερὶ 'ς τὸ χέρι του βαστῶντας,
βροντομαχῶντας τ' ἄρματα, λαλῶντας τὰ τσαπράζια.
'Εμπῆκε κ' ἐπροσκύνησε κ' ἐβγῆκε κ' ἐκαυχιότουν.
—Τὸ ποιὸς εἶν' ἄξιος καὶ καλὸς, ποιὸς εἶναι παλληκάρι,
ποιὸς ἔχει στήθη μάρμαρο καὶ χέρια σιδηρένια,
νὰ 'πᾶμε νὰ παλαίψωμε 'σὲ μαρμαρένι' ἀλῶνι;—
Κάνεὶς δὲν ἀποκρίθηκε, κάνεὶς δὲν 'πολογήθη,
κ' ἕνας κοντὸς κοντούτσικος, τοῦ Τσαμαΐδίνου μοῦλος.
πέταξε τὸ γελέκι του καὶ τὸ χορὸν ἀφίνει.
—'Εγῶμαι ἄξιος καὶ καλὸς, ἐγῶμαι παλληκάρι,
ἐγὼ 'χω στήθη μάρμαρο καὶ χέρια σιδερένια,
νὰ 'πᾶμε νὰ παλαίψωμε 'σὲ μαρμαρένι' ἀλῶνι.—
Βγαίνουν οἱ δυὸ μὲ τὰ σπαθιὰ καὶ 'πᾶνε νὰ παλαίψουν,
ἀπὸ κοντὰ καὶ τἄργανα, κοντὰ καὶ τὸ φουσάτο.
Κ' ἐκεῖ ποῦ πάτειε ὁ Τσαμαΐδὸς, ἐβούλωνε τ' ἀλῶνι,
κ' ἐκεῖ ποῦ πάτειε τὸ παιδὶ ἐβούλωνε κ' ἐβύθα[1].

'Εν ἄλλῳ ᾄσματι ὡραία τις κόρη, ἣν ἠγάπων τεσσαράκοντα δύο κλεφτόπουλα, εἰδοποιεῖ ὅτι θὰ νυμφευθῇ ἐκεῖνον, ὅστις κατορθώσῃ νὰ ἐκριζώσῃ καὶ βαστάσῃ βράχον τινά.

Μέσα 'ς τὸ περιβόλι μου, 'ς τὴ μέση 'ς τὴν αὐλή μου,
εἶν' ἕνας βράχος παλαιγὸς, λιθάρι ῥιζωμένο.
καὶ ποῦ τὸν 'σκώσ' ἀπὸ τ' ἐσᾶς, γυναῖκα νὰ μὲ πάρῃ.

Πάντες ἐσίγησαν εἰς τὴν πρότασιν ταύτην, διότι τὴν ἐθεώρησαν ἀκατόρθωτον:

Καὶ τῆς Μαριᾶς ὁ ψυχογυιὸς, τ' ἄξιο τὸ παληκάρι,
μὲ τὤνα χέρι τό 'σκωσε, 'ς τὴ πλάτη του τὸ βάνει.

1 Ζαμπελ., ᾄσματα δημοτ. τῆς 'Ελλάδος σ. 701.—Passow, Carmina Popularia Graeciae recent. p. 370.—Πρβλ. πρὸς τὴν περιγραφὴν ταύτην τὴν δημώδη ἔκφρασιν «Πατεῖ καὶ βογκάει ἡ γῆ.» (Schmidt, I σ. 200.)

—Μὴν κοκκινίζεις, λυγερή, κ' ἔλα 'ς τὴν ἀγκαλιά μου[1].

Ἐν δὲ τοῖς κυπριακοῖς καὶ τραπεζουντίοις ᾄσμασιν, οἱ *ἀνδρειωμένοι* περιγράφονται μεγάλοι κατ' ἐξοχὴν καὶ ῥωμαλέοι. Τοιοῦτοι εἰσὶν ὁ Διγενὴς, ὁ Ξάνθινος, περὶ οὗ τραπεζούντιόν τι ᾆσμα λέγει τὰ ἑξῆς:

Ὁ Ξάντινον, ὁ Ξάντινον καὶ πάντα λαλεμένον,
'ς τὸ ἕναν τὸ ῥωθῶνιν ἀτ' ἀλόγα σταμνεσμένα,

1 Ζαμπελ., αὐτ. σ. 700—Passow, σ. 111—112 ἀρ. 144.

Οὕτω καὶ παρ' Ὁμήρῳ ἡ Πηνελόπη διακηρύσσει εἰς τοὺς μνηστῆρας ὅτι θὰ νυμφευθῇ ἐξ αὐτῶν τὸν δυνάμενον νὰ τανύσῃ τὸ τόξον τοῦ Ὀδυσσέως καὶ νὰ ἐπαφῇ τὸ βέλος διὰ δώδεκα πελέκεων. (Ὀδυσ. Υ. 73 κε.) Ὅμοια ἀπαντῶμεν καὶ ἐν τῇ Ἰνδικῇ μυθολογίᾳ, διότι ἐν τῇ Μαχαραβάτᾳ ἡ θυγάτηρ τοῦ βασιλέως Δρουπάδα ἐκεῖνον τῶν μνηστήρων κηρύττεται ὅτι θὰ συζευχθῇ, ὅστις ἐντείνῃ ἰσχυρὸν τόξον καὶ βάλῃ κρεμάμενον ἰχθύα. (Βαλαβαράτας μεταφρ. Γαλανοῦ. βιβλ. Α'. κεφ. 5.)—Ἐπίσης ἡ Ἀταλάντη κατὰ τὴν μυθολογίαν «ἀνευροῦσα ὕστερον τοὺς γονέας, ὡς ὁ πατὴρ γαμεῖν αὐτὴν ἔπειθεν, ἀπιοῦσα εἰς σταδιαῖον τόπον καὶ πήξασα μέσον σκόλοπα τρίπηχυν, ἐντεῦθεν τῶν μνηστευομένων τοὺς δρόμους προϊοῦσα ἐτρόχαζε καθωπλισμένη· καὶ καταληφθέντι μὲν αὐτοῦ θάνατος ὠφείλετο, μὴ καταληφθέντι δὲ γάμος.» (Ἀπολλοδωρ., Γ. ix. 2.) Γνωστὸς καὶ ὁ μῦθος περὶ Οἰνομάου, ὅστις ὑπισχνεῖτο νὰ νυμφεύσῃ τὴν θυγατέρα του μετ' ἐκείνου ὅστις τὸν νικήσῃ εἰς ἁρματηλασίαν· οἱ ἡττώμενοι ἐθανατοῦντο, ἀλλ' ὁ Πέλοψ διὰ πανουργίας κατώρθωσε νὰ νικήσῃ τὸν Οἰνόμαον καὶ νὰ νυμφευθῇ τὴν θυγατέρα του. (Πινδαρ., Ὀλυμπ. Α. 128.—Διοδωρ. Σικελ., Δ. 73.-Σοφοκλ., Ἠλέκτρ. 504 κε.-Παυσαν., Ε. κ. 3. ς'. κα. 6.—Hygin., abul. 84—Σχολ Πινδ. Ὀλυμπ. Α. 114.—Σχολ. Ἀπολλων. Ἀργοναυτ. Α. 752.—Ritschl, Pelope ed Enomao ἐν Annali dell' inst. di corrispondenza arch. 1841. t. XI p. 171—179. J. Roulez. Pelops et Oenomaus ἐν Mémoires de l'Académie des inscriptions et des belles lettres. t. XXX, 1857.)—Εἰς πολλὰ παραμύθια βασιλοποῦλαι, ὅπως νυμφευθῶσι προτείνουσι ζητήματα, ἅτινα ἂν δὲν λύσωσιν οἱ μνηστῆρες θανατοῦνται. (Hahn., Griechische und albanesische Märchen. τ. I. σ. 168 βλ. καὶ σ. 54.—Πρβλ. Ὀδυσσ. Λ. 287 κε.)